

લેખપ્રવાહ

વર્ષ : ૧૨]

ઓગસ્ટ : ૧૯૭૩

[અંક : ૧]

૪૪ : ભાષ

ભાષ

- ૧ પાંચ નેસા પોરોં સમર્પણ... ગ્રામી રામભાવ
૨ પરિભાષણ... 'આશુભાષ'
૧૦ દાખલું સંપાદન... રાજીવરાય દાખલ
૧૩ આપણું કન્ટેનર બની ગયો... કચ્છાભાષાભાષણ
૧૫ વાનો કુતિને ત્યારે
૧૬ આને ૫ મોડાઓ... રામભાષાદ દલે
૧૬ કોં સાદિત્યકાંતમાં મોટા આવી છે ? કન્ટેનર ગાંધી
૨૨ મો રસિકવાદ પરીખની 'ચિત્રભાષા' નવેનમ પવાળ
૨૬ કુટુંબને મદાન બનાવો... વાનદેવશરણ અમવાય
૨૮ મારો અગીનતો મોખ .. મોવાના આગાદ
૩૨ મને અરે નીતિ .. સંત તુકોચ
૩૪ તન બુદ્ધા-મન મેક .. કન્ટેનર ગાંધી
૩૮ અવગોડન .. ચિ.

ગુણના

[આદકોને]

૬૨ માનની બાગની તારીખે
અંક પ્રમિદ થાય છે.

પંદરમી ગ્રામીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાપાંતરને જગાવવું. અંક
ગિલિકમાં લગે તો મોકલાશે.

ગમે તે મદિને આદક થઈ
શકાય છે.

આ મામિકમાં પ્રમિદ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમાં મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વિપ્લવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા,
ગિજાળ અને માદિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ માફ, મૌલિક, તાજું
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કામળ-
ની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

• લવાજમ

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નલેડુ રોડ, વિલેપારતે (ધરત)

સુબઈ-૫૭

મકારાક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી - ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઇસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

લેખપ્રવાહ

વર્ષ : ૧૨]

એપ્રિલ : ૧૯૭૩

[આંક : ૧]

૧૪ : લેખ

લેખક

- ૧ પત્ની નેરા પડેલાં સમર્પણ... ગ્લામી સમજાવ
૨ પરિણામ... 'આશુભે'
૧૦ દાખલ પ્રોત્સાહન... રીનિટાઇ ટાઇમર
૧૩ આપણે કન્ટ્રી જીતી ગયા... કન્ટ્રી માનવિય
૧૫ વાતો કીએ ત્યારે
૧૬ આજે ૫ યોગી... રામક્રમાદ દવે
૧૬ કુ' સાદિત્વકાંતનાં મોટા આંધી છે । હાલમાં ગાંધી
૨૨ શ્રી સંસ્કૃતિય પરીખની 'ચિત્રમાળા' નગરમ પવાળ
૨૬ કુટુંબને મદાન જનાવો... વાન્દેશ્વરજી અવવાન
૨૮ મારો મંગીનનો મોખ .. મીનાના આગ્રહ
૩૨ ધર્મ અને નીતિ .. સંત ગુરુગ્રંથ
૩૪ તન જુદા-મન એક .. હાલમાં ગાંધી
૩૮ અવગણન .. શિ.

મુદ્રાના

[આલોકને]

૧૨ માનવી જાગ્રતી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી ગ્રામીમાં અંક ન મળે
તો ગોસ્ટ એકિંગમાં નવાય ક્યાં
પછી કાપાંતરને જાણવું. અંક
મિલિકમાં તમે નો ગોસ્ટાશે.

જો તે મરિને આલોક યદ
શકાય છે.

આ મામિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમાં મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વિજયવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા,
ગિજાળ અને મહિત્ય વિષયક
લખામો લેવામા આવે છે

લખાણ માફ, મીલિક, તાજું
દાય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ-
ની એક જાગૃ શારીયી લખવું.

સંચાલન

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોખ શિલિંગ

વૈદ્યગુવજન

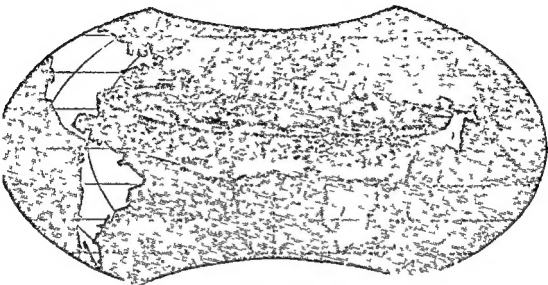
૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારતે (ધરત)
મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી - ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન રમાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઇસકોસ રોડ, રાજકોટ.

અંતર
આવરે છે -

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

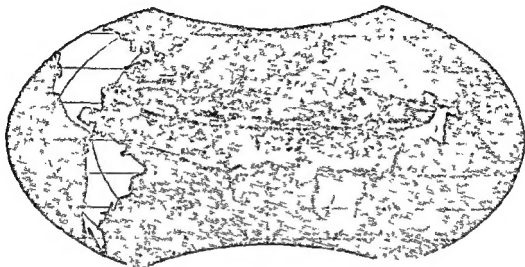
સિંધિયાના જહાજો સર્વ પ્રકારનો માલ વિપણ
કોઈ પણ ઓછા ભારે તરલિત, સુરક્ષિત અને
કારગરથી રીતે પહોંચાડે છે
વિશિષ્ટતાઓ:
ભારત પશ્ચિમ ઈન્ડિયન કુલેજ
ભારત પોલ-ક
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (ગા)
ભારત રશિયા
ભારત-પેસિફિક (ફૂલમાં કાનિ)
ભારત અમેરિકા (એટલેટિક અને વાળનાં નંદી)
ભારત ગ્રેટ ઇન્ડિયન-પૂર્વ ટ્રેન્કા
ભારત ટ્રાન્સિયન
ભારત એટલેટિક પૂર્વ એટલેટિક-પીલ
ભારત યુ. એ. આર.
ભારત-લાલ સમુદ્રના નંદી
કાંકા પશ્ચિમી સર્વિસો:
ભારત પશ્ચિમ-અર્ધ-સિયોન

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિ.,
સિંધિયા કાર્ગ, નોનલ મોટ રાષ્ટ્ર પૂર્વે એકાં એકાં, પૂર્વ ૬
ટેલિગ્રાફ : ૨૧૮૧૧ (૧૨ કાર્ગ) ટેલિગ્રાફ : ૨૨૫૫
ટેલિગ્રાફ : ૨૨૫૫૨ (૧ કાર્ગ) ટેલિગ્રાફ : ૨૨૫૫૨
ટેલિગ્રાફ : ૨૨૫૫૨ (૧ કાર્ગ) ટેલિગ્રાફ : ૨૨૫૫૨

દુનિયાના સર્વે મુખ્ય બંદરોમાં એક-એક છે

અંતર
આવરે છે -

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

સિંધિયાના જહાઝો સર્વ પ્રાપ્તિ માલ વિપણ
શીઘ્ર મધ્ય એટલે ભારે તરલિત સુરક્ષિત અને

સરકારશ્રી સીતે પાલેયકો છે

દરિયાપ્રાન્તી સર્વિચ્છોડ

ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડો-અફઘાનિસ્તાન

ભારત પોર્ટુગલ

ભારત પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રિયા (જર્મની)

ભારત રશિયા

ભારત પેરુ (પેરુમાં જાતી)

ભારત અમેરિકા (કોલોમ્બિયા અને વેનેઝુલા નદી)

ભારત બ્રેટ ઇન્ડિયા-યુરોપીયન

ભારત કોલોમ્બિયા

ભારત ઓસ્ટ્રિયા પૂર્વ ઇન્ડિયા-યુરોપીયન

ભારત યુ. એસ.એ.

ભારત-આલ સુલ્તાન નદી

ભારત પાકિસ્તાન-અર્ધ સિલોન

શ્રી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિ.,

સિંધિયા & કંપ, નોનલ મોડેલ સ્ટેડ, બેન્કો બેન્કો, પુર્વ &

ટેલિગ્રાફ ૧૯૮૧૧ (સિંધિયા) ટેલિગ્રાફ, રાજ્ય

સિંધિયા નેવિગેશન કંપની, નેવિગેશન સેવા, સરકાર

ટેલિગ્રાફ ૧૯૮૧૧ (સિંધિયા) ટેલિગ્રાફ & કંપ

દુનિયાના સર્વ મુખ્ય જહોરોમાં ચલે છે ૦

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાન નં-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. બો. નારાઇપુર

જિ. મયપાસ (બિહાર)

(મામ - KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાઇ ૧૨-૧૦૬૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક તથા :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

જિ. મુન્સિફપુર (બિહાર)

(મામ - KANORIA)

ગાંધીને પાછા લાવો

ફેબ્રુઆરી માસમાં દિલ્લી ખાતે બીજી “એશિયા એક હો” પરિષદ મળી તેમાં સ્વીડનના પ્રો. ગ્રુનાર મીરડલ એક જ એવા પશ્ચિમ જગતના અર્થ-શાસ્ત્રી હતા જેમણે તેમના અવચનમાં ગાંધીજીને કમલે અને પગલે વાદ કર્યા. તેમના ભાષણમાંથી કેટલાક ફેરારાઓ અહીં ઊનાયા છે.

“અમારા યજ્ઞમાન દેશમાં મોહનદાસ ગાંધી કદ મયા જેમણે આર્થિક પ્રગતિ અને ઉત્તતિની યોજનામાં માનવીને કેન્દ્રમાં રાખવાની હિમાયત કરી હતી. તેમનું સન્નિદ માનવું હતું કે આર્થિક પ્રગતિ તો જ સાચી કહેવાય જો ગામડાંના માનવીનો પણ તેમાં ફાળો હોય. સહુ કોઈને જેમા ભાગીદાર થવાની તાલાવેલી બંગે. ગાંધીજી સાચા અર્થમાં અર્થશાસ્ત્રી હતા; તેમનો પ્રયાસ સર્વદેશીય હતો. સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, પોષણયુક્ત આહાર જેવી બાબતો તેમના ‘પહેની’માં આવી જતી. કેળવણીમા તેમણે ‘નઈ તાલીમ’ દાખલ કરી; બુદ્ધિ તેમજ સ પતિતની સરખી વહેંચણી કરવાનો તેમનો આદર્શ હતો. આજે આપણે આદર્શ વર્ગે રહી રહીને ગાંધી તરફ દબા છીએ. ગાંધીજી જે કહેતા તેનું આધુનિક નામ એટલે આપણી યોજનાઓ. મારા ભારતીય મિત્રો મને માફ કરે પણ ભારતીય આયોજન જોઈએ તેનું સફળ થયું નથી, અને તેનું કારણ એજ કે ગાંધી ચી પ્યા રાહે તેઓ ગયા નથી. પણ વાતને કાંઈ બગાડવું હોય તો મારા જ વાદોદારો-અર્થશાસ્ત્રીઓ સાતનું સત્તર કરી મૂકે છે. પ્રથમનો હોય, પૂર્વનો હોય કે સાચવાદી દેશનો હોય-અર્થશાસ્ત્રી માત્ર સરખા. તેઓ પાર્થિવ બાબતને-નાણાકીય બાબતને પ્રાધાન્ય આપે છે જે એક મોંઢી બૂવ છે, અને જાહે જ સકુચિત દષ્ટિકોણ લાગે છે. સાચા અર્થશાસ્ત્રીઓ-આદમ સ્મીથ અને આદર્શકે માર્શલ આ બાબતમાં શુદ્ધ પડે છે.

“આ નિષ્ણાતોએ સમાજના વલણને, કેળવણીને પગટાવવા પુરુષાર્થ કર્યો છે. અર્થવિકસિત અને અર્થ વિકસિત દેશોમાં પ્રગતિની વ્યાખ્યા મુદી અને ઉત્પાદન એ જે સમ્પત્તિ થઈ ન શકે. ખરે ધીરાણુ દ્રવ્ય વડે નહીં પણ માનવશક્તિમાં કરવું જોઈએ. અર્થશાસ્ત્રીઓ માને છે કે કેળવણી અને આર્થિક આયોજનને કાઈ સંબંધ નથી-પણ આ એક ભ્રમ છે કેળવણીથી જ આબાદીનો પાયો નાખી શકાય છે. પડિત નહેરૂએ કેળવણીમાં આમુલ ફેર્ગારો કરવા દાકય કરી હતી. અમિ-એશિયાના દેશોમાં પણ ત્યાંના નેતાઓએ એજ વાત વહેતી મૂકી હતી. પરંતુ કયાંય કેળવણી વિષયક પ્રગતિ થઈ નથી. અને થઈ છે તે પણ વિચિત્ર રીતે. કોલેજની ઉચ્ચ કેળવણીની માત્રા વધી છે. અથવા હાઈસ્કૂલ સુધીના અભ્યાસક્રમે પ્રગતિ નોંધાવી છે. પરંતુ પ્રાથમિક કેળવણી વ્યાપક બની નથી અને જે કેળવણી અપાય છે તે ચીધાચાણુ-શુનિયાદી તો નહીં જ. સૌથી ઓછામાં ઓછું ધ્યાન પ્રોદ શિક્ષણના પ્રશ્ને અપાય છે. અર્થ વિકસિત દેશોમાં પ્રોદ શિક્ષણની અગત્ય ખૂબ છે. છતાં બાંચે જ, પગત ગણુતા રાષ્ટ્રોમાં પ્રોદ શિક્ષણની હિમાયત હોવા છતા, ગણુતરીમાં લઈ શકાય તેવી પ્રગતિ આજદિન સુધી થઈ નથી. એશિયાના દેશોમાં આ પ્રથ બહુ મોટા છે. પ્રાથમિક કેળવણી પામેલા પણ જતે દિવસે અશિક્ષિત બની જાય છે. વિકાસ અટકી પડે છે. શાળાઓ વધે અથવા સખ્યા વધે એના કરતાં અદ-કે મહત્ત્વ તો એ વાતનું છે કે શું શિખવાય છે, કેમ અને કેને શિક્ષકસખ છે. શિક્ષકનેકરોતરી સમરયા વારત્તમાં તો ‘પોટુ’ શિક્ષણ પામેલાની સમરયા છે. જરૂર એ નથી કે તેઓ શહેરોમાં જઈ સરકારી ક્ષતરીમાં ઈચ-ઈચ જગ્યા રોટી પાડે-તેમને ગામડામાં મોકલી બીજા અનેકાને લખતાં-વાંચતાં-સમજતા કરવાની છે.”

સ્વીડનના પ્રોફેસર ભલે જેમ બોલવું હોય

ગાંધીને પાછા લાવો

ફેબ્રુઆરી માસમાં દિલ્લી ખાતે બીજી “એશિયા એક દો” પરિષદ મળી તેમાં સ્વીડનના પ્રો. ગ્રનાર મોરડલ એક જ એવા પશ્ચિમ જગતના અર્થ-શાસ્ત્રી હતા જેમણે તેમના પ્રવચનમાં ગાંધીજીને કમળે અને પગલે વાદ કર્યા. તેમના ભાષણમાંથી કેટલાક ફકરાઓ અહીં લેવાયા છે.

“અમારા યજમાન દેશમાં મોહનદાસ ગાંધી કદ ગયા જેમણે આર્થિક પ્રગતિ અને ઉત્તતિની યોજનામાં માનવીને કેન્દ્રમાં રાખવાની દિમાયત કરી હતી. તેમનું સત્કરડ માનવું હતું કે આર્થિક પ્રગતિ તો જ સાચી કહેવાય જો ગામડાંના માનવીના પશુ તેમાં ફાળો હોય. સહુ કોઈને જેમા લાગીદાર થવાની તાલાવેલી નજે. ગાંધીજી સાચા અર્થમાં અર્થશાસ્ત્રી હતા; તેમનો પ્રભાસ સર્વદેશીય હતો. સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, પોષણયુક્ત આહાર જેની બાબતો તેમના ‘પ્લેનીંગ’માં આવી જતી. જેનવશુભા તેમણે ‘નઈ તાલીમ’ દાખલ કરી; જુમિ તેમજ સપતિની સરખી વહેંચણી કરવાનો તેમનો આદર્શ હતો. આજે આપણે આદર્શ વર્ષે રહી રહીને ગાંધી તરફ ઢળ્યા છીએ. ગાંધીજી જે કહેતા તેનું આધુનિક નામ એટલે આપણી યોજનાઓ. મારા ભારતીય મિત્રો મને માફ કરે પણ ભારતીય આયોજન એઈએ તેનું સફળ થયું નથી, અને તેનું કારણ એજ કે ગાંધી ચીખા રાહે તેઓ ગણ તરીકે પછા વાળને કોઈ બગાડત હોય તો મારા જ પધાદારીઓ-અર્થશાસ્ત્રીઓ વાતનું વતેસર કરી મૂકે છે. પ્રમિમનો હોય, પૂર્વનો હોય કે સામ્યવાદી દેશનો હોય-અર્થશાસ્ત્રી માત્ર સરખા. તેઓ પાર્શ્વે બાબતને-નાલાકાંચ બાબતને પ્રાધાન્ય આપે છે જે એક મોંઢી બૂબ છે, અને જહુ જ સકુચિત દષ્ટિકોણ લાગે છે. સાચા અર્થશાસ્ત્રીઓ-આદમ સમીધ અને આદેકે માર્શલ આ બાબતમાં જુદા પડે છે.

“આ નિવ્વ્યુતોએ સમાજના વવણને, જેનવશુભી પવદાવરા પુરુષાર્થ કયો છે. અર્થવિકસિત અને અર્થ વિકસિત દેશોમાં પ્રગતિની વ્યાખ્યા મુઢી અને ઉત્પાદન એ એ સમ્પદી થઈ ન રાહે. ખર્ ખીરાણુ ક્યવ વડે નહીં પણ માનવશકિતમાં કરતુ એઈએ. અર્થશાસ્ત્રીઓ માને છે કે જેનવશુભી અને આર્થિક આયોજનને કોઈ સંબધ નથી-પણ આ એક ભ્રમ છે જેનવશુભી જ આબાદીનો પાષો નાખી શકાય છે. પડિત નહેરુએ જેનવશુભીમાં આમુલ ફેરફાર કરવા હાકલ કરી હતી. અમિ-એશિયાના દેશોમાં પણ ત્યાંના નેતાઓએ એજ વાત વહેતી મૂખી હતી. પરંતુ ક્યાંય જેનવશુભી વિવધક પ્રગતિ થઈ નથી. અને થઈ છે તે ખણ વિવિધ રીતે. કોલેજની ઉચ્ચ જેનવશુભી માત્ર વધી છે. અથવા હાઈસ્કૂલ સુધીના અભ્યાસક્રમે પ્રગતિ નોંધાવી છે. પરંતુ પ્રાથમિક જેનવશુભી વ્યાપક બની નથી અને જે જેનવશુભી અપાય છે તે સીવાયાસુ-હુનિવાદી તો નહીં જ. સૌથી ઓછામાં ઓછુ ખ્યાત પ્રોદ શિક્ષણના પ્રગ્ને અપાય છે. અર્થ વિકસિત દેશોમાં પ્રોદ શિક્ષણની અત્યંત ખૂબ છે. છતાં ભાગ્યે જ, પછાત ગણતા રાષ્ટ્રોમાં પ્રોદ શિક્ષણની દિમાયત હોવા છતાં, ગણતરીમાં લઈ શકાય તેવી પ્રગતિ આજદિન સુધી થઈ નથી. એશિયાના દેશોમાં આ પ્રથ જહુ મોટા છે. પ્રાથમિક જેનવશુભી પામેલા પણ જતે દિવસે અશિક્ષિત બની ગય છે. વિકાસ અટકી પડે છે. શાળાઓ વધે અથવા સખ્યા વધે એના કરતાં અદ-કે મહત્ત્વ તો એ વાતનું છે કે શું શિખવાય છે, કેમ અને કોને શિખકારાય છે. શિક્ષિતમેકારોની સમસ્યા વારત્તમાં તો ખોડું શિક્ષણ પામેલાની સમસ્યા છે. જરૂર એ નથી કે તેઓ શરદેશોમાં જઈ સરકારી ક્ષત્રોમાં ઈચ-ઈચ જગ્યા રાફી પાડે-તેમને ગામડામાં મોકલી બીજા અનંકને લખતાં-વાંચતાં-સમજતા કરવાની છે.”

સ્વીડનના પ્રેફેસર ભલે જેમ બોલતું હોય

આગેકૃત્ય અટકી પડી છે તેમ કુદરતી ભાવ સપ દી તરફ તે જઈ રહ્યા છે સવાન એ છે કે હવે બે બીજો કાઈ ખનનાયક ભોમાથી જોશે ન થાય ધડિની બાગતમા સગકારને થય મળે તો આવતે વોં મોખા માટે મેદાન મોકળુ થાય

હવાઈ તાકાત

હવાઈ તાકાતનો પ્રથમ દરેક રાષ્ટ્રના સરક્ષણ માટે બહુ અગત્યનો છે પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધમા ભારતનું 'નેટ' વિમાન અદેખાઈ આવે એવું ગૌરવ મેળવી ગયું, પાકિસ્તાન પામે ચડિયાતા વિમાનો હોવા છતાં બીનઆવકાતન કારણે તે તેનો ઉપયોગ કરી શક્યું નહિ આજે પણ પાકિસ્તાન પામે અમેરિકાના એફ-૪ તથા ફ-૧૬ના 'માઈરેજ' હવાઈદળમા છે. ચીન પાસે ઠકેવાય છે કે ૪૦૦૦ વિમાનોનો કાફલો છે ૫૨૫ આ બધા અગત્યના હોવાનો સભવ નથી તેમા મોટા ભાગના રશિયન બનાવટના મીગ-૧૫, મીગ-૧૭, ઈન્ડીયન ૨૮ ભતના છે. છેલ્લે છેલ્લે મીગ ૧૯ ભતના વિમાનો રશિયા પાસેથી મેળવ્યા હતા ચીને તાજેતરમા એફ-૯ પ્રકારનું ફાઈટર વિમાન પોતાની મેળે વિકસાવ્યું હોવાનું જાણવા મળે છે તેની શક્તિ *mach-૨* ૨ ગણાય છે અને તેમા જેટ એજન છે જે ૮૨૦૦ કિલોગ્રામનો ધક્કો આપી શકે છે

આ વિમાનનું વજન બારીસ હજાર પોંડ થાય છે. તેમા ૩૦ મિનિમિટરની તોપો છે, તેમા બોમ્બ તેમજ રોકેટ બને માટે જગ્યા છે આ પ્રકારના હોદ્દાનો વિમાન પ્રતિ વર્ષે તે તૈયાર કરી શકે. માઈરેજ અને ફ્રેન્ટમ સાથે સરખાવી શકાય તેવું આ ચીની વિમાન એફ-૯ છે જે સપૂણ ચીની બનાવટનું છે આની સામે ભારત પાસે મીગ-૨૧ની સુધારેલી આર્થતિ છે જેનું નામ 21-M ૫૨૫ આને માટે આપણે રશિયા ઉપર હજુ ધણા આધાર રાખવો પડે છે એવરો વિમાનની ઉડ્ડયન લાયકાતનો પ્રથમ તાજેતરમા જોશે થયા પછી, ફાઈટર અને બોમ્બર ભતના વિમાનોની સપૂણ ભારતીય આર્થતિ તૈયાર કરતા આપણા સશોધકો અને નિષ્ણાતોને

ઝેલો અમલ લાગશે તે અત્યારે કહી શકાતું નથી ત્યાં સુધી, પાકિસ્તાનની જેમ, આપાત કરીને પણ હવાઈ તાકાતને કસબજી રાખવાનો પ્રથમ, તે રાષ્ટ્રને મળતી અમેરિકન મદદના મદદર્શિ મંડુરતનો બ થો છે

હિંદી મહામાગર

ઈરાનના શાહે તાજેતરમા તેમનું નૌકાદળ વધારવાની યોજના જાહેર કરી હતી તે વખતે તેમના મનમા ૧૯૭૧ ભારત-પાક નૌકાયુદ્ધમા જે પછકાટ પાકિસ્તાને પાધી તે રમતી ડોલી જોઈએ પર્શિયન અખાનમા ઈરાનન સાર્વભૌમત્વ છે જ, તે પાકિસ્તાનની મગદો સુધી લાવવા માટે છે પાકિસ્તાનને એક રીતે આ ગમતી વાત છે કેમકે હિંદી મહા સોગરમા ભારતીય નૌકાદળને બીડવવા માટે પાકિસ્તાન શ્રીલંકા તેમજ ઈન્ડોનેશિયાના ટેકાની પણ આશા રાખે છે એટલે જો ઈરાન પર્શિયન છેડો સલાબી લેતું દેાય તો પૂર્વમા જતે દિવસે ઈન્ડોનેશિયા મારફત થોડોક રોક ધારી શકાય વિષેનામના યુદ્ધમાથી અપે રિકા નવરૂ પડતું છે એટલે તે પોતાની વધારાની દગિયાઈ તામત પાકિસ્તાન તેમજ ઈન્ડોનેશિયાને તેમના નૌકાદળની તાકાતમા વધારો કરવા આપતા ખચકાતે નહીં પાકિસ્તાન પોતે એક શક્તિશાળી નૌકાદળ બનવાના સ્વપ્નમા રાખે છે જેથી ઈરાન અને ઈન્ડોનેશિયા વચ્ચે તે મજબૂત સાકળ બની શકે શ્રી લંકાનો સાથ મેળવવા માટે પણ તેના પ્રયત્નો ચાલુ છે 'નાટો'ની મદદ લઈને પાકિસ્તાન સુદ્ધજંદાને મેળવવા માગે છે 'નાટો'મા પાકિસ્તાનના ધણા શુભેચ્છકો છે જે આ મતવ્યોને ટેકો આપે અને ભાગતને ફરતો ભરડો લેવા માટે ઈરાન-પાકિસ્તાન-ઈન્ડોનેશિયા ધરીને ઉત્તેજન આપે પરંતુ આતુ કાઈ બને તે સોવિયેટ રશિયાને ગમે નહીં કેમકે આ વિસ્તારમા સોવિયેટ ભાગવગ પણ થોડી ધણી છે અણુશસ્ત્રો વાપરી શકે તેની અમેરિકાની સળમગીતોને આ પાણીમા દાખન થવાની છૂટ મળે તો રશિયાના ભૂમિ-મિસાઈલો સાથે ક્યારેક આથકી પડે ભારત માટે હવે સળમગીતો-ફીગેટોનો કાફલો પૂરતા પ્રમાણમા હોવો જરૂરી છે કેમકે

આગેકૃત્ર્ય અટકી પડી છે. તેમ કુદરતી ભાવ સપ દી તરફ તે જઈ રહ્યા છે. સવાલ એ છે કે હવે જો ખીજો કોઈ ખચનાયક ભોંમાંથી જોનો ન થાય. ધડોની બાળતમા સરકારને થય મળે તો આવતે વર્ષે મોખા માટે મેદાન મોકલું થાય.

હવાઈ તાકાત

હવાઈ તાકાતનો પ્રથમ દરેક રાષ્ટ્રના સંરક્ષણ માટે બહુ અગત્યનો છે. પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધમાં ભારતનું 'નેટ' વિમાન અદેખાઈ આવે એવું ગૌરવ મેળવી ગયું. પાકિસ્તાન પામે ચક્રિયાતાં વિમાનો હોવા છતાં ખીનઆવડતને કારણે તે તેનો ઉપયોગ કરી શક્યું નહિ. આજે પણ પાકિસ્તાન પામે અમેરિકાના એફ-૪ તથા ફૅન્સના 'માઈરેજ' હવાઈજહાઝો છે. ચીન પાસે કહેવાય છે કે ૪૦૦૦ વિમાનોનો કાફલો છે. પરંતુ આ બધાં અદ્યતન હોવાનો સભવ નથી. તેમાં મોટા ભાગના રશિયન બનાવટના મીગ-૧૫, મીગ-૧૭, ઈલુશીન ૨૮ જતના છે. છેલ્લે છેલ્લે મીગ ૧૯ જતના વિમાનો રશિયા પાસેથી મેળવ્યા હતા. ચીન તાજેતરમાં એફ-૯ પ્રકારનું ફાઈટર વિમાન પોતાની મેળે વિકસાવ્યું હોવાનું જાણવા મળે છે. તેની ચક્રિત mach-૨.૨ ગણાય છે અને તેમાં જેટ એજન છે જે ૮૨૦૦ હિલોગ્રામનો ધક્કો આપી શકે છે.

આ વિમાનનું વજન બારીસ હજાર પોંડ થાય છે. તેમાં ૩૦ મિલિમિટરની તોપો છે; તેમાં બોમ્બ તેમજ રોકેટ બંને માટે જગ્યા છે. આ પ્રકારના હેઠમે વિમાન પ્રતિ વર્ષે તે તૈયાર કરી શકે. માઈરેજ અને ફૅન્ટમ સાથે સરખાવી શકાય તેવું આ ચીની વિમાન એફ-૯ છે જે સપ્તેશ્વ ચીની બનાવટનું છે. આની સામે ભારત પાસે મીગ-૨૧ની મુધારેલી આર્થિત છે જેનું નામ 21-M. પરંતુ આને માટે આપણે રશિયા ઉપર હજુ ઘણા આધાર રાખવા પડે છે. એવરો વિમાનની ઉડ્ડન લાયકાતનો ૨૫ તાજેતરમાં જોનો થયા પછી, ફાઈટર અને બોમ્બર જતના વિમાનોની સપ્તેશ્વ ભારતીય આર્થિત તૈયાર કરતા આપણા સંશોધકો અને નિષ્ણાવોનો

કેટલો સમય લાગશે તે અત્યારે કહી શકાતું નથી. ત્યાં યુધી, પાકિસ્તાનની જેમ, આપાત કરીને પણ હવાઈ તાકાતને ફેશન રાખવાનો પ્રયત્ન, તે રાષ્ટ્રને મળતી અમેરિકન મદદના સંદર્ભમાં મડતવનો બ-યો છે.

હિંદી મહાસાગર

ઈરાનના થાઉ તાજેતરમાં તેમનું નૌકાદળ વધારવાની યોજના અડેર કરી હતી. તે વખતે તેમના મનમાં ૧૯૭૧ ભારત-પાક નૌકાયુદ્ધમાં જે પછાદ પાકિસ્તાને ખાધી તે રૂમતી હોવી જોઈએ. પર્સિયન અખાનમાં ઈરાનનું સાર્વભૌમત્વ છે જ, તે પાકિસ્તાનની સરહદો યુધી લાવવા માગે છે. પાકિસ્તાનને એક રીતે આ રૂમતી વાત છે કેમકે હિંદી મહા-સાગરમાં ભારતીય નૌકાદળને બીકવવા માટે પાકિસ્તાન શ્રીલંકા તેજ્જ ઈન્ડોનેશિયાના ટેકાની પણ આશા રાખે છે. એટલે જો ઈરાન ચક્રિમતો હેડો સભાળી લેતું હોય તો પૂર્વમાં જતે દિવસે ઈન્ડોનેશિયા મારફત થોડોક શેક જાંડી શકાય. વિચેટનામના યુદ્ધમાંથી અપે-રિકા નવરૂ પડ્યું છે એટલે તે પોતાની વધારાની દરિયાઈ તાકાત પાકિસ્તાન તેમજ ઈન્ડોનેશિયાને તેમના નૌકાદળની તાકાતમાં વધારો કરવા આપતા અચકાતે નહીં. પાકિસ્તાન પોતે એક શકિતશાળી નૌકાદળ બનવાના સ્વપ્નમાં રાખે છે જેથી ઈરાન અને ઈન્ડોનેશિયા વચ્ચે તે મજબૂત સાંકળ જની શકે. શી લકાનો સાથ મેળવવા માટે પણ તેના પ્રયત્નો ચાલુ છે. 'નાટો'ની મદદ લઈને પાકિસ્તાન યુદ્ધજહાજો મેળવવા માગે છે. 'નાટો'માં પાકિસ્તાનના ઘણા શુભેચ્છકો છે જે આ મત્તવ્યોને ટેકા આપે અને ભાગતને ફરતો ભરડો લેવા માટે ઈરાન-પાકિસ્તાન-ઈન્ડોનેશિયા ધરીને ઉત્તેજન આપે. પરંતુ આનું કોઈ બને તે સોવિયેટ રશિયાને મળે નહીં. કેમકે આ વિસ્તારમાં સોવિયેટ સાગવગ પણ થોડી ઘણી છે. અગ્રુચક્તો વાપરી શકે તેની અમેરિકાની સળખરોગોને આ પાણીમાં દાખલ થવાની છૂટ મળે તો રશિયાના ભૂમિ-મિસાઈલો સાથે ક્યારેક આથકી પડે. ભારત માટે હવે સળખરોગો-ફીગેટોનો કાફલો પૂરતા પ્રમાણમાં હોવો જરૂરી છે. કેમકે

આપણા ઉપાસનામાં આ કહ્યું છે કે: નમ
મમમય ચ મયોમમય ચ । 'સુખકરને દુઃખ નમસ્કાર
કરુ છું, કલ્યાણકરને દુઃખ નમસ્કાર કરુ છું. પરંતુ
આપણે સુખકરને જ નમસ્કાર કરીએ છીએ, કલ્યાણ
કરને સદાસર્વદા નમસ્કાર નથી કરતા કલ્યાણકર
કેવળ સુખકર નથી, તે દુઃખકર પણ છે આપણે
સુખને જ ઇષ્ટગી બક્ષિસ સમજીએ છીએ અને
દુઃખને કોઈ દૃષ્ટિએ આપેના યાસ સમજીએ છીએ

આથી જ આપણે દુઃખથી કરનારા, વેદના
બીરુ બનીને પોતાની જાતને દુઃખથી બચાવવા માટે
જાતજાતના આવરણો ઊભા કરીએ છીએ અને તેના
થી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ આના પરિણામે
સત્યના પૂર્ણ સ્પર્શથી આપણે વચિત થઈએ છીએ

ધનવાન અને વિભાગી માણસ સઘળી
કર્મપ્રવૃત્તિથી પોતાને બચાવીને કેવળ એકાગ્રતામાં
ધેગથેલો રહે છે. આથી શુ ધાય છે? આથી તે
પાતાની જાતને પાગરી કરી નાખે છે હાથ-પગ ઉપર
એના અધિકાર નથી રહેતો જે સમસ્ત શકિતને
લાઈને એણે પૃથ્વી પર જન્મ નીધો હતો, તે બધી
શકિત કર્મપ્રવૃત્તિના અભાવે પૂરી વિકાસ પામી
શકતી નથી, તે કરગાઈ જાય છે, કુલિત થઈ જાય
છે, બગડી જાય છે એ માણસ પોતે ઊભા કરેના
આવરણની વચ્ચે એક કૃત્રિમ જગતમાં વસે છે એ
કૃત્રિમ જગત પોતાની પ્રતિમે કદી પણ તેને જોઈતા
પૂરતો સ્વાભાવિક ખેરાક, યથાયોગ્ય પોષણ આપી
શકતું નથી એથી આની રિઘ્મિતમાં આપણે સ્વ
ભાવ (આપણી પ્રકૃતિ) કૃત્રિમપણે બનાવેલી એક
કર્મપ્રવૃત્તિ જેવા બનાવે જાય છે અને પૂર્ણતાનો લાભ
પામી શકતો નથી

આપણે દુઃખના આધારોથી કરી કરીને
આપણા મનને તેનાથી બચાવવા પ્રયત્ન કરતા રહી
એ, એમાં જગતની અદર આપણે અસપૂર્ણ ભાવથી

રહેનારા બની જઈએ છીએ, એથી આપણામાં એક
જાતની ન્યૂનાતાની જ સત્યવાઈ ગઈ છે અને એ
રીતે રહેવાથી કદી પણ આપણી સર્વતામુખી સ્વા
સ્થિતિ અને શકિતનો વિકાસ થઈ શકતો નથી પૃથ્વી
પર આવીને જે વ્યક્તિએ દુઃખ મેળવ્યું નથી તેણે
ઈશ્વર પાસેથી પોતાનું સપૂર્ણ પ્રાપ્તિ મેળવ્યું
નથી, ઈશ્વર પાસેથી મળનારી ભેટને તે સપૂર્ણપણે
મેળવી શક્યો નથી અને સસારયાત્રાને માટે એનું
ભાણ અધૂરું રહી ગયું છે

જેના સ્વભાવ કેવળ સુખથી જ ટેવાયેનો
બની ગયો હોય છે, તે અતિ ઉત્તેજનાવાળો અસહન
શીલ થઈ જાય છે તે સહજમાં પિગ્નઈ જાય ॥
તેના આત્મીય સ્વજનો, બધું-બાધેલા તેનાથી વેગળા
ચાલે છે તે નાની વાતને મોટું સ્વરૂપ આપીને વાધો
પાડી ભેઠે છે આથી કોઈ પણ કાર્ય વખતે લોભ
એમ જ કહેવા લાગે છે કે આમાં એનું કામ નથી,
એની જરૂર નથી તેના વિશે લોકોની વાતચીત,
વ્યવહાર, વર્તન કઈ પણ સ્વભાવિક રીતે નથી
થતું તે બધા બાળતો સમતાથી સાલગી શકતો નથી,
અથવા બધી બાળતો જેવી હોય તેની સાલગી શકતો
નથી આથી તેને મારે જે બાધક, સમજક જરૂરી
અથવા ઉપયોગી હોય છે તે એ બરાબર પામી શકતો
નથી આથી તેનું મગ્ન (ખરેખર હિત) થઈ જ
શકતું નથી જે વ્યક્તિ મિત્રો અને બાધકો પાસેથી
કદી પણ આધારને ઈચ્છતી નથી, આધાર મેળવતી
નથી, પણ કેવળ એમના પ્રેમ અને પ્રશાંત ઈચ્છે
છે, મેળવે છે, તે બધુંતમા આસ્વાદથી વચિત રહે
છે મિત્ર-બધુએ તેના પ્રત્યે પૂર્ણસ્પર્શ મેત્રોબાવ
વાળા મિત્ર કે બધુ થઈ શકતા નથી

સસારમાં આ જે આપણે દુઃખ પામીએ
છીએ તે જેટલું પૂરેપૂરી રીતે ન્યાયસંગત હોય
એટલું જ પામીએ છીએ એનું નથી જોને આપણે

આપણા ઉપાસનામંત્રમાં કહ્યું છે કે: નમઃ રામગાય ત્ર મયેભાગ્ય ત્ર। ‘સુખકરને દુઃ નમસ્કાર કરું છું, કલ્યાણકરને દુઃ નમસ્કાર કરું છું’। પરંતુ આપણે સુખકરને જ નમસ્કાર કરીએ છીએ, કલ્યાણ કરને સદાસર્વદા નમસ્કાર નથી કરતાં। કલ્યાણકર કેટલો સુખકર નથી, તે દુઃખકર ખરું છે। આપણે સુખને જ ઇષ્ટરની બક્ષિસ સમજીએ છીએ અને દુઃખને ડાઈ દુદેશે આપણે ત્યાસ સમજીએ છીએ।

આથી જ આપણે દુઃખથી રૂઝતાં રહેતાં બીરુ બનીને પેતાની ભત્તને દુઃખથી બચાવવા માટે ભત્તભત્તનાં આવરણો છાંં કરીએ છીએ અને તેનાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ, આના પરિણામે સત્યતા પૂર્ણ સ્પર્શથી આપણે વચિત થઈએ છીએ।

ધનવાન અને વિભારી માણસ સધળા કાર્યપ્રશસ્તિ પોતાને બચાવવાને કેળવે એકાગ્રાગ્રમાં ધેરધેરો રહે છે। આથી શું થાય છે? આથી તે પોતાની ભત્તને પાંચરી કરી નાખે છે। હાથ-પગ ઉપર એનો અધિકાર નથી રહેતો। જે સમસ્ત શક્તિને ધણીને એણે પૂરી ખર જન્મ સીધો હતો, તે બધી શક્તિ કાર્યપ્રશસ્તિના અભાવે પૂરી વિકાસ પામી શકતી નથી, તે કદમાઈ બધ છે, કુક્ષિત થઈ બધ છે, પશ્ચી બધ છે, એ મારુસ પોતે ક્ષિપ્ત કરેલા આવરણની વચ્ચે એક કૃત્રિમ જગતમાં વસે છે, એ કૃત્રિમ જગત પોતાની પ્રકૃતિને કદી પણ તેને બેઠતો પૂરતો સ્વાભાવિક બોરાક, વધાવેજ પેશણ આપી શકતું નથી। એથી આની રિશ્તિતા આપણે સ્વભાવ (આપણી પ્રકૃતિ) કૃત્રિમપણે બનાવેલી એક કદપૂર્ણ બેવે બનાવે બધ છે અને પૂર્ણતાનો લાભ પામી શકતો નથી।

આપણે દુઃખના આધારોથી કરી કરીને આપણા મનને તેનાથી બચાવવા પ્રયત્ન કરતા રહીએ, એમાં જગતની આર આપણે અસંપૂર્ણ ભાવથી

રહેનારા બની જઈએ છીએ, એથી આપણામાં એક ભત્તની અન્યાયીતા જ સચવાઈ રહે છે, અને એ રીતે રહેવાથી કદી પણ આપણી સર્વતામુખી સ્વાસ્થ્યરક્ષા અને શક્તિનો વિકાસ થઈ શકતો નથી। ખૂબી પર આવીને જે વ્યક્તિએ દુઃખ મેળવ્યું નથી તેણે ઈશ્વર પાસેથી પોતાનું સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત્ય મેળવ્યું નથી; ઈશ્વર પાસેથી મળનારી બેઠને તે સંપૂર્ણપણે મેળવી શકે નથી અને સંસારમાત્રાને માટે એનું ભાગું અધૂરું રહી ગયું છે।

જેનો સ્વભાવ કેળવે સુખથી જ રેવાપેક્ષી બની ગયો હોય છે, તે અતિ ઉત્તેજનાવાળો અસહન શક્તિ ધરાવે છે। તે સહનમાં ખિન્ન થઈ જાય છે। તેના આત્મીય સ્વભાવે, બધુ-બધેથી તેનાથી વેળા ચાલે છે। તે નાની વાતને મોટું સ્વરૂપ આપીને લાંબો પાડી શકે છે। આથી કોઈ પણ કાર્ય વખતે સોઝા એમ જ કહેવા શક્ય છે કે આમાં એનું કામ નથી, એની બદર નથી। તેના વિષે સોઝાની વાતચીત, વ્યવહાર, વર્તન કઈ પણ સ્વાભાવિક રીતે નથી થતું। તે બધા બાળતો સમતાથી સાંભળી શકતો નથી, અથવા જ્યાં બાળતો જેવી હોય તેની સાંભળી શકતો નથી। આથી તેને માટે જે બચ્ચું, સમજું જરૂરી અથવા ઉપયોગી હોય છે તે એ બરાબર પામી શકતો નથી। આથી તેનું મન (પરેમકું) ઢિંતું થઈ જ શકતું નથી। જે વ્યક્તિ મિત્રો અને બાંધવો પાસેથી કદી પણ આધારને ઈચ્છતી નથી, આધાર મેળવતી પથી, ખરું કેળવે એમનો શ્રેય અને પ્રશાંત્ય ઈચ્છે છે, મેળવે છે, તે બધુત્વના આસ્વાદથી વચિત રહે છે। મિત્રો-બધ્ધો તેના પ્રત્યે પૂર્ણરૂપથી મૌનભાવ-પાળ મિત્ર કે બધ્ધ થઈ શકતા નથી।

સંસારમાં આ જે આપણે દુઃખ પામીએ છીએ તે જેટલું પૂરેપૂરી રીતે નિવસનત હોય એટલું જ પામીએ છીએ એવું નથી। જેને આપણે

છે. અને એ મલિનતાઓને તેઓ લોકોના કરથી નેટવા પ્રમાણમાં તેમની નજર આગળ લાવવા નથી ઈચ્છતા, તેટલા જ તેઓ વધુ ને વધુ દૂષિત થતા જાય છે અને પોતાની સ્વસ્થતાને બગાડે છે. દુનિયાની નિદા, અવિચાર, દુઃખ અને કષ્ટને જેઓ દટતા પૂર્વક નિઃસંકોચપણે મહત્વ કરે છે, તેઓ કેવળ બલિષ્ઠ-સામર્થ્યવત જ નથી થતા, નિર્મળ પણ થાય છે આદરણ્ય રહિત-શુદ્ધ-બહેર જીવન પર જગતના સંપૂર્ણ આધાત-પ્રત્યાધાતો લાગવાથી એના

કલુષનો-અશુદ્ધિઓનો-નિર્મળતાનો ક્ષય થાય છે અને તે શુદ્ધ-સમર્થ થાય છે.

આથી જ આપણે સમગ્ર મન અને પ્રાણની સાથે (ઈચ્છા અને બળની સાથે) અનાવૃત-ખુલ્લા થઈને આગળ આવીએ અને જે સુખકર છે તેને પ્રણામ કરીએ તેમ જ જે દુઃખકર છે તેને પણ પ્રણામ કરીએ. (સ્વીકારીએ). તેથી જ આપણે સ્વાસ્થ્યનામ કરીશું, શક્તિવાન કરીશું અને જો શિવ (કલ્યાણકર) છે, શિવતર (ઉચ્ચતર કલ્યાણકર) છે, તેને આપણા પ્રણામ પહોંચાશે.

૩૯

કાસની કોને ખબર છે ?

સાંજ પડવા આવી છે. પક્ષીઓ પોતપોતાના માળા તરફ પાછા ફરે છે. સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજને અડુ અડુ થઈ રહ્યા છે. આવે સમયે એક ભમરો કમળમાં એકાએકા મરે ચૂકે છે. મરે દેખા તે એટલો જરા મુગ્ધ થઈ ગયો છે કે કમળ બિડાવાનો સમય થઈ ગયો છે તે પણ તેના ધ્યાનમાં આવતું નથી. જિજીવિષા અદરથી ઠહે છે 'હવે બસ, વધારે રમ પીવાનો લોખ છોડી દે અને બીડી ભ, નહિ તો કમળ બિડાઈ જશે અને તું તેમાં પુરાઈ જઈશ.' બીજી તરફથી ભોમ-તૃષ્ણા ખેંચે છે કે 'હજી જરા વધારે, હજી જરા વધારે રસ પી લે; કાનની કોને ખબર છે ?'

સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજમાં છુપાઈ જાય છે અને કમળ ફટાકે દઈને બિડાઈ જાય છે. લોખી ભમરો કમળમાં પુરાઈ જાય છે.

ભમરા પામે ગમે તેવા કલ્પ લોકોને પણ કારી નાખે એવી સૂઝ છે, પણ તે કમળમાં એટલો મુગ્ધ બની ગયો છે કે તેની કમળ પાખડી કાતરવાનું તેને સૂઝતું જ નથી તે તો પોતાને સમજાવે છે અને આધાસન મેળવે છે.

'હમણા રાત્રી વીતી જશે અને સવાર પડતા કઈ વાર નહિ લાગે. સૂર્યનારાયણને ઉઘડ થતા કમળ પાણી ખીલશે. અને હું બહાર બીડી જઈશ.'

પણ હાય ! એક હાથી ત્યાં આવી ચડ્યો અને અને તે જ કમળને સૂઝથી ઉપાડી મોઢામાં મૂકી દીધું. ભમરો પણ કમળની સાથે હાથીના પેટમાં પહોંચી ગયો.

—'પરિમાજક'

છે. અને એ મહિનનાઓને તેઓ લોકોના કસ્ટી જેટલા પ્રમાણમાં તેમની નજર આગળ લાવવા નથી ઈચ્છતા, તેટલા જ તેઓ વધુ ને વધુ દૂષિત થતા જાય છે અને પોતાની સ્વસ્થતાને ભગાડે છે. દુનિયાની નિંદા, અવિશ્વાસ, દુઃખ અને કષ્ટને તેઓ દંદતા પૂર્વક નિઃસંકોચપણે મદજુ કરે છે, તેઓ કેવળ બલિષ્ઠ-સામર્થ્યવત જ નથી આતા, નિર્ભય પણ થાય છે આપરણુ રહિત-શુદ્ધ-જાહેર જીવન પર જગતના સંપૂર્ણ આધાત-પ્રત્યાધાતો લાગવાથી એના

કષ્ટપનો-અશુદ્ધિઓનો-નિર્ભયતાનો દાય ધાય છે અને તે શુદ્ધ-સમર્થ થાય છે.

આથી જ આપણે સમસ્ત મન અને પ્રાણનો સાથે (ઈચ્છા અને બળની સાથે) અનાવૃત-પુણ્ય શરૂને આગળ આવીએ અને જે સુખકર છે તેને પ્રણામ કરીએ તેમ જ જે દુઃખકર છે તેને પણ પ્રણામ કરીએ. (સ્વીકારીએ). તેથી જ આપણે સ્વાસ્થ્યનામ કરીશું, શક્તિનામ કરીશું અને જે શિવ (કલ્યાણકર) છે, શિવતર (ઉચ્ચતર કલ્યાણકર) છે, તેને આપણા પ્રણામ પહોંચાશે.

ૐ

કાકડની કોને ખબર છે ?

સાંજ પડવા આવી છે. ખજીઆ પોતપોતાના માળા તરફ પાછા ફરે છે. સૂર્યનારાયણુ સિતિજને અડુ અડુ થઈ રહ્યા છે. આવે સમયે એક ભમંગ કમળામા એકાએક મને ચૂસે છે. મારદામા તે એટલો જરો મુઝ્ય થઈ ગયો છે કે કમળ બિડાવાનો સમય થઈ ગયો છે તે પણ તેના ખાનખા આવતું નથી નિજીવિયા અદરથી કહે છે 'ઠવે બસ, વધારે રમ પીવાનો લોખ છોડી દે અને જોડી જા, નહિ તો કમળ બિડાઈ જશે અને તું તેમા પુરાઈ જઈશ' ખીજી તરફથી ભોજ-નૃમ્યા એમે છે કે 'હજી જરા વધારે, હજી જરા વધારે રસ પી લે; કાકડની કોને ખબર છે ?'

સૂર્યનારાયણુ સિતિજના છુપાઈ જાય છે અને કમળ ફટકા ફટકા બિડાઈ જાય છે. લોખી ભમરો કમળમા પુરાઈ જાય છે.

ભમરા પામે ગમે તેવા કડજુ લાકડાને પણ ફારી નાખે એરી સદ છે, પણ તે કમળમા એટલો મુઝ્ય બની ગયો ■ કે તેની કામળ પાખડી કાતરવાનું તેને શ્રદ્ધુ જ નથી તે તો પોતાને સમજાવે છે અને આધાસન મેળવે છે

'હમણા રાત્રિ વીતી જશે અને સવાર થકતા કઈ વાર નહિ લાગે. સૂર્યનારાયણુનો ઉદય થતા કમળ પાછું ખીલશે. અને હું જાહેર જોડી લઈશ.'

પણ હાય ! એક હાથી ત્યા આવી ગયો અને અને તે જ કમળને ચૂદથી ઉપાડી ગોદામા મૂકી દીધું. ભમરો પણ કમળની સાથે હાથીના પેટમા પહોંચી ગયો.

— 'પરિનાલક'

ભાગતવર્ષમાં, પ્રથમ કણુ તેમ, વિચારમાં સમન્વયને સ્થાન મળ્યું જ છે એટલે પ્રથમ છે આચરણની સમન્વયનો. આવે સમન્વય તો જ શક્ય બને બે આપણે જીવનના સામાજિક, રાજનૈતિક, ધાર્મિક એવા વિભાજો ન કરીએ પણ જીવનને એક અને અખંડ માનીએ. દેહરાનું અને દુકાનનું જીવન જુદું નથી, પણ જે ભાવના દેહરામાં જરવાનથી છામે બેસીને લાગીએ છીએ તે ભાવનાને મૂલ્ય રૂપ આપવાનું સ્વયં દુકાન છે—એ એમ માનતા ધર્મએ તો વિચારત સમન્વય આચારમાં આવે, પણ બે એમ માનીએ કે ધર્મકરણી તો દેહરામાં થાય અને દુકાનમાં તો ખુબુ એમ જ યાદે, તો જીવનમાં કદી પણ ધર્મ આવે નહિ, અને વિચાર પ્રમાણે આચાર કદી થાય નહિ.

મધીજીએ જીવનજાર એક જ કામ કહ્યું છે અને તે વિચારાનુસાર આચાર ધડવાનું, જીવનમાં અને તે પણ અખંડ જીવનમાં સધર્મ નહિ પણ સમન્વયને સ્થાન છે, એ એમના વિચારોનો સાર છે. અર્થાત રાજનૈતિક જીવનમાં પંચશીલની ભાવના રહિયા જે સધર્મમાં માને છે ત્યાંથી જીકી નથી, પણ ભારતમાંથી જીકી છે, તેનું રહસ્ય શીધીએ તો જાણીએ કે વિચારમાં સધર્મ નહિ, પણ સમન્વયને જ સ્થાન હોયું

૬

મોટાનું દુઃખ

એક દિવસ સરજ મહારાજે પોતાની નિંદા થતી સાંભળી. એ સાથે એમણે નિશ્ચય કર્યો કે, હું સોને ખુશ કરીશ. હું સોનો વહાલો બનીશ. એક જગ્ય પણ મારી નિંદા સા માટે કરે ! પછી શું કરવાથી સોને ખુશ કરી શકાય તેનો એમણે વિચાર કરવા માંડ્યો. અને તેમાં એવા કુખી ગયા કે હવે જે કામ કરતાં તેમાં તેમની જાણે થવા માંડી.

એ જોઈ વિધિએ પૂછ્યું : 'કમ રે, આ શું માંડ્યું છે ?'

સરજે રહ્યું : 'બધાને રાજી રાખવાનો રસ્તો શોધું છું. મારે સર્વપ્રિય થવું છે.'

'એક ! એમ વાત છે !' વિધિએ એ તરફ આગળી ચીંધતાં કહ્યું : 'તો પછી આ વિરાટ સુધર્મકંડમાં શું કામ રહ્યા છો ? બેયાર આલસુકાલસુને લઈને રહોને—એ તમારાં વખાણ કરશે, તમે એમનાં કરને અને એમ સર્વપ્રિય બની હરખાવો.'

સરજને આ સાંભળી આધાન લાગ્યો : 'આલસુકાલસુ !'

'આલસુકાલસુ જ તો !' સામે પડ્યો પડતાં વિધિએ કહ્યું : 'માફી સુધર્મકંડમાં સુધર્મ બનીને રહેવું હોય તો, કોઈ તાપનો બળ્યો, કોઈ તેજને બળ્યો, નિંદા કરશે જ કરશે ! મોટાથી સર્વપ્રિય નહિ થવાય. મોટાનું એ જ દુઃખ છે !'

જોઈએ, એવી ભાવનાનો પ્રચાર ભારતવર્ષના સર્વસંતો કર્યો જ હતો. માંધીજીએ એ વિચારને સર્વજનસાધારણ, સર્વજીવનસાધારણ કરવા જિંદગીભર પ્રયત્ન કર્યો. પરિણામે ભારતવર્ષે જન્મતને આને અખંડ જીવનમાં સમન્વયની સાધનાનાં બીજ રૂપે પંચશીલનો સંદેશ આપ્યો છે, અને આપણે જોઈએ છીએ કે સધર્મમાં ચાનનાર રહિયા પણ એ સમન્વયની શકિતનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર થયું છે. આ રીતે જન્મતમાં સધર્મનું સ્થાન સમન્વયે લીધું છે એ કોઈ અચાનક થા અકસ્માત નથી, પણ ભારતવર્ષની યુગયુગની સાધનાનું ફળ છે. વિશીષ્ટતા એ છે કે ક્ષેત્ર-વિસ્તાર થયો છે, જે સમન્વય સાધુસંત—મહાત્મા—ભિક્ષુનાં જીવનમાં મર્યાદિત હતો તે હવે જીવનના સર્વ ક્ષેત્રે વિસ્તરી રહ્યો છે. આ પરિસ્થિતિમાં આપણું એ કર્તવ્ય છે કે એવું કણુ જ ન કરીએ—માયાને નામે, પ્રાંતને, નામે કે બીજા એવા કોઈ પણ નામે નેથી આ સમન્વયની ભાવના જે વિસ્તરી રહી છે અને જે ભાવનાનો ઉદ્ગમ ભારત વર્ષમાંથી થયો છે, તેના સામે આગળી ઉઠાવી એમ કોઈ કહે કે દુનિયાને ઉપરેસ આપવા તો નીકળ્યા છો પણ ધર તો સંભળો. ભારતવર્ષનાં ગૌરવને સંભાળવું એ આપણું કર્તવ્ય બની રહે છે.

ભાગતવર્ષમાં, પ્રથમ કણુ તેમ, વિચારમાં સમન્વયને સ્થાન મળ્યું જ છે એટલે પ્રથમ છે આચરણની સમન્વયનો. આવે સમન્વય તો જ સકલ બને ને આપણે જીવનના સામાજિક, રાજનૈતિક, ધાર્મિક એવા વિભાગો ન કરીએ પણ જીવનને એક અને અખંડ માનીએ. દેહરાતું અને દુકાનનું જીવન જુદું નથી, પણ જે ભારના દેહરામાં ભરવાનની શામે ખેસીને બાળીએ છીએ તે ભાવનાને મૂલ્ય રૂપ આપવાનું સ્થળ દુકાન છે—જો એમ માનતા થઈએ તો વિચારત સમન્વય આચારમાં આવે, પણ જો એમ માનીએ કે ધર્મકરણી તો દેહરામાં યાવ અને દુકાનમાં તો બધું એમ જ ચાલે, તો જીવનમાં કદી પણ ધર્મ આવે નહિ, અને વિચાર પ્રમાણે આચાર કદી ચાલ નહિ.

મધીજીએ જીવનભર એક જ કાચ કણુ છે અને તે વિચારાનુસાર આચાર ધરાવતું. જીવનમાં અને તે પણ અખંડ જીવનમાં સંધર્મ નહિ પણ સમન્વયને સ્થાન છે, એ એમના વિચારોનો સાર છે. અર્થાત રાજનૈતિક જીવનમાં પંચશીલની ભાવના રહિયા ને સંધર્મમાં માને છે ત્યાંથી જીતી નથી, પણ ભારતમાંથી જીતી છે, તેનું રહસ્ય શોધીએ તો જાણી કે વિચારમાં સંધર્મ નહિ, પણ સમન્વયને જ સ્થાન હોતું

નોઈએ, એવી ભાવનાનો પ્રચાર ભારતવર્ષની સર્વસંતો કપે જ હોતો. મધીજીએ એ વિચારને સર્વજનસાધારણ, સર્વજીવનસાધારણ કરવા જિંદગીભર પ્રયત્ન કર્યો. પરિણામે ભારતવર્ષે જન્મતે આને અખંડ જીવનમાં સમન્વયની સાધનાનાં બીજ રૂપે પંચશીલનો સંકેત આવે છે, અને આપણે જોઈએ છીએ કે સંધર્મમાં માનનાર રહિયા પણ એ સમન્વયની શકિતનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર થયું છે. આ રીતે જન્મતમાં સંધર્મનું સ્થાન સમન્વયે લીધું છે એ કાંઈ અચાનક યા અકસ્માત નથી, પણ ભારતવર્ષની યુગયુગની સાધનાનું ફળ છે. વિશેષતા એ છે કે હોત-વિસ્તાર થયો છે, ને સમન્વય સાધુષાત-ચક્રાચા-જિજ્ઞાસુનાં જીવનમાં પ્રસારિત હોતા તે હવે જીવનના સર્વ ક્ષેત્રે વિસ્તરી રહ્યો છે. આ પરિસ્થિતિમાં આપણું એ કર્તવ્ય છે કે એવું કંઈ જ ન કરીએ—માપને નામે, પ્રાંતને, નામે કે બીજા એવા કાંઈ પણ નામે નેથી આ સમન્વયની ભાવના ને વિસ્તરી રહી છે અને ને ભાવનાનો ઉદ્ભવ ભારત વર્ષમધી થયો છે, તેના સામે આરણી ઉઠાવી એમ કાંઈ કહે કે દુનિયાને ઉપદેશ આપવા તો નીકળ્યા છો પણ ધર તો સંઘર્ષભર્યા ભારતવર્ષના ગૌરવને સંભાળતું એ આપણું કર્તવ્ય બની રહે છે.

૧૪

મેઘાનું દુઃખ

એક દિવસ સરજ મકારાને પોતાની નિંદા થતી સાંભળી. એ સાથે એમણે નિર્બુધ્ધ કહે કે, હું સૌને ખુશ કરીશ. હું સૌનો વહાલો બનીશ. એક જથ્થો પણ મારી નિંદા સા માટે કરે ? પછી શું કરવાથી સૌને ખુશ કરી શકાય તેનો એમણે વિચાર કરવા માંડ્યો. અને તેમાં એવા દુખી ગયા કે હવે ને કામ કરતાં તેમાં તેમની બુદ્ધિ થવા માંડી.

એ જોઈ વિધિએ પૂછ્યું : 'કેમ રે, આ શું માંડ્યું છે ?' સરજે રહ્યું : 'ખાતે રાજ રાખવાનો રસ્તો શોધું છું.' મારે સર્વપ્રિય થવું છે.' 'એક ! એમ વાત !' વિધિએ એ તરફ આગળી ચીંધતાં કહ્યું : 'તો પછી આ વિરહ સુધર્મડગમાં શું કામ રહ્યા છે ? જ્યારે આલ્પશક્તિને લઈને રહોને—એ લગભગ વખાણ કરશે, તમે એમનાં કરને અને એસ સર્વપ્રિય બની કરખાજો.'

સરજને આ સાંભળી આઘાત લાગ્યો : 'આલ્પશક્તિ !' 'આલ્પશક્તિ જ તો !' સાચો પક્ષો પક્ષતાં વિધિએ કહ્યું : 'નાહી સુધર્મડગમાં સુધર્મ બનીને રહેતું હોય તો, કાંઈ તાપનો બળે, કાંઈ તેજને બળે, નિંદા કરશે જ કરશે ! મેઘાણી સર્વપ્રિય નહિ થવાય. મેઘાનું એ જ દુઃખ છે !'

—ટાંગોર

પરિશ્વરની પેલે પાર

હમણાં વિમળાબેન જ્યાં ત્યારે એક સરસ વાત એમણે કરી. 'મેં એમને પૂછ્યું, 'તમને તો માધીજીએ ધરેણાં છોડાવ્યા હશે, નહિ ?'

'ના, માધીજીએ તો આ ખાદી પહેરણી, ધરેણાંની એની પહેલાં છુટી ગયા હતા'. મારા મુખ પરનો આશ્ચર્યભાવ પકડીને કહે 'આમાં અશ્વયં પામવા જેવું નથી. માધી આવીયા તે પહેલાં એનું વાતાવરણ તો આવ્યું જ હોય. પણ મારી ખાતતમા જરા જુદું બન્યું. મને ખચપણથી જ અલંકારનો શોખ ન હતો.'

'બહેનપણીએને જોઈને પણ કાંઈ થાય નહિ એ તો બારે કહેવાય.'

'કાંઈ ન થાય. હા, કોઈને સારા વસ્ત્ર અલંકાર પહેરીને જોઈ તો આનંદ થાય પણ મને પહેલેથી અલંકાર સાથે બન્યું નહિ'

'તમારી બાને કાંઈ શોખ ન હતો.'

'એમને બહુ શોખ હતો એની જ રામાયણ સ્થળ'

'રામાયણ શી ?'

'મારી બાને ધરેણાંની બહુ શોખ ને મને તમે જાણો છો તેમ બહાર ફરવાનો બહુ શોખ. એક વાર ધરેણાં-ગળાનો ઠાર-પહેરાવ્યો અને મને કહે હવે ધર બહાર પથ ત્રીસ નહિ.'

'એમની વાત ખોટી ન હતી.'

'ખોટી ન હતી પણ મને એ ત્રીસ નહિ એટલે મેં કહ્યું, 'હાર મને બારે લાગે છે. મને ત્રમનો નથી. જો બહાર જવાનું બહાનું રજૂ કરું તો એ હાર ન કહે તે મારે ધરમાં જરાઈ રહેવું પડે. મોટી ઉત્તરે પણ ધરેણાં જોઈને મારા મનમાં યાય છે કે આ સોનું એ વિચિત્ર પ્રકારની પણ ભેડી જ છે. તેમાંથી જુદું ભેડે એ માધીજીના વિચારો

આ ખાતતમાં મરણ ત્યારે મને બહુ આનંદ થયે ખરેખર અર્થહીન છે.'

'તમને ફાંસી જેવું લાગે છે પણ ખીજને તો એ સર્વસ્વ લાગે છે. એમાં જ જનલું જીવનની ઈતિ લાગે છે. પણ તમને અમારા ભાઈએ પકેરવા માટે કાંઈ લલચાવ્યા નહિ ?'

'અરે, એની તો વળા મારા કરતાંય ધણી મોટી ગમત છે. મારા લગ્ન જ એમની જોડે એને લીધે થયા. અમારા બંનેના મિત્રો અમને ખીજવાનાં બંને યુરિટન સેવા થયા છો તો જોઈએ કેવું ચાલે છે. તમારા ભાઈ તો ખિસ્સામાં ય પૈસા ન રાખે. હમણાં વિગીટને હિસાબે કોઈવાર બહાર જતાં વાકુનને ઉપયોગ કરે બાકી બંને તેટલું ચાકી નાખવાનો જ વિચાર રાખે.'

'સાદા તો છે જ'

'કેટલાકને સાદાઈ વળગી હોય છે પણ કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે.'

'સમજાયું નહિ'.

'કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે સાદાઈને નામે પૈસા બચાવીને પોતાનો પરિમલ વધાર્યા કરે-પૈસા જમાવે ને એથી સત્તા પર આડકતરી રીતે પોતાનો કબજો જમાવે પણ જેને સાદાઈ વળગી હોય એને આટલેય પરિમલ પોસાય નહિ'.

'તમારે ખાસો પગાર આવે છે. બંને કમાઓ છો. તમે તમારા ટેસ્ટથી રહેતા હોશો'.

'અમારે ટેસ્ટ જેવું નથી અમારી વાત તો સીધીસાદી છે. બંને તેટલા આજો પૈસા ખર્ચાંએ. જે બંને તે મેકનાવી દઈએ-આદિવાસી મુલકમાં કામ કરે છે એ ડોક્ટરને.

'એનો અર્થ એવો થયો કે કશકશર પણ હેતુપરસ્તની નોઈએ. અમે તો એમ માનતા

પરિશદની પેલે પાર

હમણાં ત્રિમાસેન જળ્યા ત્યારે અક સરસ પાત એમણે કરી. 'મે' એમને પૂછ્યું, 'તમને તો ગાંધીજી ધરણી હોડાવ્યા હશે, નહિ ?'

'ના, ગાંધીજીએ તો આ ખાદી પહેરણી, ધરણીને એની પહેલાં છુટી મૂકા હતા'. મારા મુખ પરનો આશ્ચર્યભર્ય પડેડોને કહે 'આમાં અલ્પ' પામ્યા જેવું નથી. ગાંધી બાપુ તો પહેલાં એનું વાતાવરણ તો બાપુ જ હોય. પણ મારી બામતમાં જરા છૂટું બન્યું. અને બચપણથી જ અલંકારનો શોખ ન હતો.'

'બહેનપણીએને જોઈને પણ કાંઈ થાય નહિ એ તો ભારે કહેવાય.'

'કાંઈ ન થાય. હા, કાંઈને સારા વસ્ત્ર બધા કાર પહેરીને જોઈ તો આનંદ થાય પણ અને પહેલેથી અલંકાર સાથે બન્યું' નહિ.

'તમારી બાને કાંઈ શોખ ન હતો.'

'એમને બહુ શોખ હતો એની જ રામાયણ રહી.'

'રામાયણ શી ?'

'મારી બાને ધરણીને બહુ શોખ ને અને તમે જાણો છો તેમ બહાર ફરવાનો બહુ શોખ. એક વાર ધરણી-મળાને હાર-પહેરાવ્યા અને અને કહે હવે થર બહાર પત મૂકીશ નહિ.'

'એમની વાત ખોટી ન હતી.'

'ખોટી ન હતી પણ અને એ મૂંઝી નહિ એટલે મે કહ્યું, 'હાર અને ભારે લાગે છે. અને મમતા નથી. નો બહાર જવાનું બહાનું રજૂ કરું તો એ હાર ન કહે ને મારે ઘરમાં બસાઈ રહેવું પડે. મોટી ઉમરે પણ ધરણી જોઈને મારા મનમાં થાય છે કે આ શોખ એ વિચિત્ર પ્રકારની પણ જોઈ જ છે. તેમાંથી છૂટું નોડેડું ગાંધીજીના વિચારો

આ જામનમાં મરવા ત્યારે મને ખુ આનંદ થયો ખરેખર અર્થથીન છે.'

'તમને ફરિયા જેવું લાગે છે પણ બીજાને તો એ સર્વસ્વ લાગે છે. એમાં જ બધું જીવનની ઇતિ લાગે છે. પણ તમને અમારા કાંઈએ પહેરવા માટે કાંઈ લલચાવ્યા નહિ ?'

'જરે, એની તો વળા મારા કરતાંય વધી મોટી મજાત છે. મારા લગ્ન જ એમની જોડે એને લીધે થયા. અમારા બંનેના મિત્રો અમને ખીજવાનાં. બંને પ્યુરિટન બેઠા થયા છો તો જોઈએ કેવું થાય છે. તમારા બાઈ તો બિરુસામાં ય પેસા ન રાખે. કમણાં વિગીટને હિસાબે કાઈવાર બહાર જતાં વાહનને ઉપેચ કરે બાકી બને તેટલું' ચાલી નાખવાનો જ વિચાર રાખે.'

'સાદા તો છે જ'

'કેટલાકને સાદાઈ વળગી હોય છે પણ કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે.'

'શ્રમભર્યું' નહિ'.

'કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે સાદાઈને નામે પેસા બચારીને પોતાનો પરિચય વધાર્યા કરે- પેસા જમાવે ને એથી સત્તા પર આક્રમક રીતે પોતાનો કબજો જમાવે પણ જેને માઠાઈ વળગી હોય એને આટલોય પરિચય એકાદ નહિ'.

'તમારે ખાસો પચાર આવે છે. બંને કમા- એા છો. તમે તમારા ટેકેથી રહેતા હશો'.

'અમારે ટેકે જેવું નથી અમારી વાત તો સીધીસાદી છે. બને તેટલા આજો પેસા ખર્ચાએ. જે બને તે ચેકનાંઈ દઈએ-આદિવાસી મુલામાં કામ કરે છે એ ડેક્ટરને.

'એવો અર્થ એવો થયો કે કાકસર પછે હેતુપરચરની જોઈએ. બમે તો એમ માનતા

પુષ્પા : તમે બાળી, એમ કરોને પેલા રીક્ષા
સ્ટેન્ડ પર જઈ જરા બાવ તો પૂછો.

કાતા : ટેલકામાં નકકી કરવું છે ?

પુષ્પા : રૂપિયામાં બાધ નહિ

કાતાબાળી બાર બાનામાં રીક્ષા કરી લાવે
છે. આ તરફ રીક્ષા આવી, આ તરફ બસ દેખાણી.
તમે સાવ હસકટ નથી નહિતર તમે બસમાં બસ
અને બાળીને રીક્ષામાં આવવું પડત તમે એના કરતાં
આરાજ છો.

પુષ્પા : બાળી, બારે થઈ, નહિ.

કાતા : હવે શું કરીએ રીક્ષાવાળો પાછો
જાય નહિ અને કશો કરે.

પુષ્પા : ના, હવે તો રીક્ષામાં બેસીએ.

તમે ઘેર પહોંચ્યા પછી ધારો કે તમે રીક્ષામાં
આવ્યા બદલ બા કપડાં આપવા માડ્યાં. મરી
બાનું નામ છે દિવાળી

દિવાળી : અડધો દલાક મોકા પથ્થા હોત
એમાં શું બહુ મોકા થઈ જવાનું હતું ?

પુષ્પા : બા, મને એમ કે તું વઢીય બાળી
ને તો જી જ ચિતા થઈ.

દિવાળી : હા હું જામજી ને, કાતા ને તો પૈસો
પાણીની જેમ વાપરવો છે અણલ નથી કે પૈસો કેમ
આવે છે. સસરાં રાતે બાર વાગે આવે છે ત્યારે
મે છોકા મળે છે હા, ધણી કમતો હોત તો સડુ હતું
અને એ કમતો હરી ત્યારે તે મેટરમાં ગ્લાસરી ક્યારેય
મે પાકે થાય તો સારી છાતીયે કામ હો અતિ,
તને સજકુ નહિ તારે નો ધરાડાર ના પાડવી હતી ?

તમે ચાલતે ત્રાડે બેશ.

‘બા, તું તો સમજે છે ને મારી પાસે બહુ શું
બેસા વરાવે છે ?’

‘શું ?’ દિવાળી બા તમારા જેવડા થઈ જાય છે !

‘મે તો ધણીએ ના પાડી પથ્થુ બાળી કહે, બાને
કામગી તાણુ પરી જટ પહોંચી જઈએ, બા, આ
તરફ બસ આવી ને આ તરફથી બાળી રીક્ષા કરીને
આવ્યા.’

‘પછી એ સતતી પૂંછડી રીક્ષાવાળી પાસે
પોતાનું માન શું રહે માની રીક્ષામાં બેડીને ? કાલી ન
જોઈ હોય તો ! અરે બસમાં ચઢી બેઠા પછી બાપ
શુને એ શું કહવાની હતો ? ના પાડીયે તો શું થાય ?’

‘મે કીધું પથ્થુ બાળીને એ ગરબું નહિ.’

‘મને ખબર હોયને તું મારી ઢાકરી. એવું
કાઈ ન કરે. આતો રાજ મહુ રાખની-’

કાતા શું બોલી હોય કે બોલી એનું આપણે
ચિવરજી કરતા નથી અહીં તો એક ચીનચારી જ
જતાવવી છે જેમાંથી બડકો થઈ કહે તમે આ
પ્રસન્ને બાળીના પક્ષમાં ઢાળી થોડોક કોધ સહન
કરો હોત તો ?

તમે કહેશો ‘વાળી છે જ એવાં, બા ત્યાં
ખોડું ખચ’ કરે છે એને આટલો કપડો મળે એ
જરાયર હતું પથ્થુ એના ન્યાયાધીશ થવા જેટલા
તન્સુય પથ્થુ તમે રહ્યા નથી.

તમે બીજી રીતે આમ પથ્થુ કહી શકો, બા છે
જ કચકચિયજી. હું તો જમી થઈ તમે જમી જવ
એના વાધો ન હોય પથ્થુ તમે કાઈને બોલે બચો
વહલા થાવ ત્યાં મુરેલી.

બીજું તમે બસ આવ્યાનો આપો હવે તો
નકામે પ્રસન્ન થઈ રૂબા હોત તો ચાલત હસકુ
તમે એને બાળીના અહિતમાં વાપરો. જનતમાં
અશાંતિ ફેલાવવામાં ફોળો આપો.

તમે શાંતિ ફેલાવવા માટે પ્રયાસ ન કરો
તો કાઈ નહિ પથ્થુ જે તમારા કાળમાં છે એ
અશાંતિ ફેલાવતા અટકો તો પથ્થુ તમે વિશ્વશાંતિમાં
મહરવનું પ્રદાન કર્યું છે એમ લેખારી.

તમે વધુ આક્રમક હો તો કહેશો કે આવા
સમયે તમેજ આવું ક્યું હોત. હું કરતો હોઉ તો એ
પથ્થુ ખોડું રજાવ કું કરતો હોઉ એટલે એ સાચું
થઈ જાય એવું જોણું જ છે ?

તમને દાલ બનવાનો જરવાન અવસર આપે
તો જી ચૂકતા નહિ તરવાર બનવું સહેલું પથ્થુ
કાઈના કોણ-તરવારની દાલ બનવું અપરું છે
પથ્થુ એ માટે મન કેળવવું રહ્યું

પુષ્પા તમે જાણી, એમ કરોને પેલા રીક્ષા
સ્ટેન્ડ પર જઈ જરા બાંધ તો પૂછો

કાતા કેટલ માં નક્કી કરવું છે ?

પુષ્પા રૂપિયામાં બાંધ નહિ

કાતાજી બાર આનામાં રીક્ષા કરી શકો
છે આ તમ્મ રીક્ષા આવી, આ તમ્મ બસ દેખાણી
તમે સાવ હસકડ નથી નહિતર તમે બસમાં બાંધ
અને જાણીને રીક્ષામાં આવવું પડત તમે એના કરતા
આગળ છો

પુષ્પા જાણી કારે થઈ, નહિ

કાતા હવે શું કરીએ રીક્ષાવાળો પડે
જાય નહિ અને કણ કરે

પુષ્પા ના હવે તો રીક્ષામાં બેસીએ

તમે ઘેર પહેલ્યા પછી કારે કે તમે રીક્ષામાં
આવ્યા બહાર બા ટપકો આપના માંડ્યા મરી
માનું નામ છે દિવાળી

દિવાળી અડધો કલાક મોકા પછા હોત
એમાં શું બહુ મોકા મઈ જવાનું હવે ?

પુષ્પા બા, મને એમ કે તું પરીણ જાણી
ને તો એ જ ચિંતા થઈ

દિવાળી ઠા કું સમજુને કાતા ને તો પેસો
પાણીની જેમ વાપરવો છે અઠલ નથી કે પેસો કેમ
આવે છે સહારો રાતે જ ર વાગે આવે છે વારે
એ છોકા મળે છે ઠા ધણી કમતો હોત તો સડુ હવે
અને જ કમતો હો ત્યારે તે મેટરમાં ગ્રહણશે ક્યારેય
એ પાકે થાય તો સારી જાતીએ કામ હો અતિ
તને સહાય નહિ તારે તો ધરાડાર ના પાડવી હવી ?

તમે આલેતે માટે બેા

બા તું તો સમજે છે ને મારી પસે બહુ શું
બેલા વરવે છે ?

શું ? દિવાળી બા તમારા જેવા મઈ જાય છે ?

મે તો પાણી ના પડી પછુ જાણી પડે જારે
કામગી તાણુ પરી જટ પહેલ્યા જઈએ બા આ
તરફ બસ આવી ને આ તરફથી જાણી રીક્ષા કરીને
આવ્યા

પછી એ સતતી પૂછી રીક્ષાવાળી પસે
પેતાનું માન શું રહે માની રીક્ષામાં બેઠીને ? કાલી ન
જોઈ હેય તો ? અરે બસમાં અહીં મેલા પછી આવ
જુને એ શું કાવાને હોત ? ના પડીયે તો શું થાય ?

મે કીધું પણ જાણીને એ ગમ્ય નહિ

મને ખગર હોયને તું મારી કીકરી એવું
કાઈ ન કરે એ તો રાત્રી અઢ રાત્રીની-

કાતા શું બોલી હોય કે બેલી એવું આવજો
ચિત્તરજુ કરતા નથી જાણી તો એક ચીનચારી જ
જાતારવી છે જેમાંથી બસકે થઈ કાકે તમે આ
પ્રસંગને જાણીના પમામાં ઢાળી થોડાક કોપ સહન
કર્ષો હેત તો ?

તમે કહેશો જાણી છે જ એવાં, જ્યાં ત્યાં
ખોડું ખચું કરે છે એને આટલો કપકો મળે એ
જરાયર હવે પણ એના નાવાધીય થવા નેટલા
તરફ પણ તમે રથા નથી

તમે બીજી રીતે આમ પણ કહી શકો, બા જો
જ કચકચિયજુ હું તો જમી મઈ તમે જમી જાવ
એના વધે ન હોય પણ તમે કેઈને બોલે જમો
વહલા થાય ત્યાં મુશ્કેલી

જાણુ તમે જસ આવ્યાનો આવો હવે તો
નક મે પ્રસંગ ખઈ રજા હોત તો ચલત હસકડ
તમે એને જાઓના અહિતમાં વાપરો જગતમાં
અશાંતિ ફેલાવવામાં કળો આવ્યો

તમે શાંતિ ફેલાવવા માટે પ્રયાસ ન કરો
તો કાઈ નહિ પણ ને તમારા કાળમાં છે એ
અશાંતિ ફેલાવતા અટકો તો પણ તમે વિશ્વશાંતિમાં
અહરનું પ્રદાન કરું છે એમ દેખાશે

તમે વધુ આક્રમક હો તો કહેશો કે આવો
સમયે તમેજ આવું કરું હોત ન કરતા હોઈ તો એ
પણ ખોડું રજાવ કું કરતો હોઈ એટલે એ સારું
મઈ જાય એવું એણે જાણે ?

તમાને દાસ જનવાનો જવાન અવસર આવે
તો એ ચૂકતા નહિ તમ્મવાર જનવું સડેયુ જ પણ
કાઈના કેપ તરવારની દલિ જનવું અધરું જો
પણ એ માટે મન કેળવવું રજુ

શેઠીની દૃષ્ટિએ કિન્ન કિન્ન પ્રકારની નવ-
લક્યાઓ લખાની આજે જોવામાં આવે છે. હેલ્લાં
પચીસેક વર્ષમાં આપણે ત્યાં મોલિક અને લાખાન્ત-
રિત નવલકથાના લેખકો અને નવલકથાના પ્રકારોની
સખ્યા ખૂબ વધી છે.

અલગત સર્જનની સંખ્યા વધવા સાથે સર
૫૧ એકલું જ વધુ છે કે કેમ તે સવાલ છે પણ
છતાં છેક નિરાશ થવું પડે એમ નથી એટલું તો
તો જરૂર હપી શકાય.

અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યે હેલ્લાં પચીસીમાં
એવી કસદાર કૃતિઓ કેટલી આપી એમ કોઈ પૂછે
તો એટલું કહી શકાય કે કેટલાક બહુમૂલ્ય સર્જનો
આપણે આ પેઢીમાં મળ્યાં છે, એવું જમા પામું
છેક એ હું નથી. આપણે સર્જનની વાત કરીએ
છીએ. શુદ્ધ સર્જનને જ ગજુતરીમાં લઈએ તો
જુદી વાત, નહિતર અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યનાં
વહેલો, 'અર્વાચીન કવિતા', 'સમૂહી કાન્તિ', 'આપણે
વારસો અને વૈભવ', 'જીવનનું પરાઈ', 'અખો-
અપચન', 'પંચનંત્રનું શાસ્ત્રીય સંપાદન', 'મહારાજ
ભાઈની કાચરી', 'ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકની આશ્રમકથા',
'બુદ્ધ કિન્ન' જેવી કૃતિઓ પણ એછી ગણનાપાત્ર
નથી. 'મહારાજભાઈની કાચરી' કે 'બુદ્ધ કિન્ન'
જેવા મથો તો સમગ્ર ભારતની શોભા અને સિદ્ધિ
ગણાય તેમ છે એમ કહેવામાં જાયે જ કરી આક
બર કે અત્યુક્તિ થાય.

નવલિકાનું પણ તેવું જ છે. હેલ્લાં પચીસ
વર્ષમાં નવલિકાના લેખકો વધ્યા છે. અનેકાનેક લેખકો
નવલિકાઓ લખે છે. આપણા વિવિધ માસિકોમાં
નવલિકાની સંખ્યા વધતી જાય છે અને નવલિકાના
લેખકોમાં રોજ વધારો થતો જાય છે. પરંતુ આમાંથી
લાખાન્તરો થવામાં તો નવલકથા કરતાં પણ નવલિ-
કાના સંખ્યાન્તરો ઘટે ઠાયે થાય છે, અને નવલિકાના
પ્રકારોનું વૈવિધ્ય તો વિશાળ અને વિશાળતર થવું
જાય છે. ઐતિહાસિક, સામાજિક વગેરે પ્રકારો
ઉપરાંત નવલિકા લેખનમાં અનેક પ્રકારનું વૈચિત્ર્ય
લાવવાના પ્રયત્નો થાય છે. અને જુદું જ દ્રુકીથી
માંડી બહુ લાખી નવલિકાઓની રોજ રોજ વધતી
જતી રચનાઓમાં વૈવિધ્ય પણ તેટલું જ વધે છે.

ટૂંકા નાટકોના લેખકોમાં ધણાં નવાં બહાર
'આવ્યાં છે. આજે લાંબા નાટકો બહુ નથી લખાતા
તે સાચું છે, પણ એકંકીનો તો જલ્દી
કે આ થય જ છે. ટાળા મહાલ, જાણે વળી જાય
છે અને એ બધીમાં મનેર જન કાર્યક્રમ માટે એકાંકી
નાટકોની જરૂર વધતી રહે છે. તેને પૂરી પાડનારા
લેખકો પણ વધતા જાય છે. લાખાન્તરો પણ થાય
છે. જો કે એછા. નાટકના તે પ્રકારો પણ ખૂબ
અજમાવાય છે. એકાંકી, લાંબા કે ટૂંકા મંચમાં
લખાય છે તે તો છે જ, પણ પદ રૂપકો અને સંગીત
રૂપકો પણ ઠીક સંખ્યામાં લખાય છે. આપણે ત્યાં
રત્ન-ભૂમિનું પુનરુત્થાન કરવાના ધણાં પ્રયત્નો થાય
છે અને એને માટે લાના તેમ જ ટૂંકા નાટકો લખાય
છે. રૂપકની કળાના નવાં સ્વરૂપને સતોષવાને મંચમાં
અને સંગીતમાં રૂપકો લખાય છે અને જગવાય છે.
વળી રેડિયો રૂપક તેમજ હિયરના પ્રકારો ઉભર્યાં
વધ્યાં છે. રેડિયોની મજલથી તો વધતી જ જાય છે
અને તેને સંતોષવાને લેખકો રેડિયો રૂપકો વધુ ને
વધુ લખતાં રહે છે. આ પ્રકાર નવો છે. એને
રૂપક કે નાટક કહેવાય કે નહિ તે પણ ચોક્કસ
નથી. આપણે ત્યાં તો હજી એ પ્રશ્નપાત્ર સ્થામાં છે
અને એનું સ્વરૂપ હજી નિશ્ચિત નથી. વધુને વધુ
લેખકો આ કળાને હસ્તગત કરવા પ્રયત્નરહીય છે
અને આ બધાને લઈ નાટકનો પ્રદેવ કલ્પે વિશાળ
બનતો જાય છે

આ તો જુદું વાર્તા સાહિત્ય છે અને એનો
પ્રચાર તો લોકોમાં થાય. પણ નોંધપાત્ર તો એ છે
કે કાવ્ય સાહિત્ય પણ હેલ્લાં મે દાયકામાં જારી
પેઠે વિસ્તાર પામ્યું છે. રેલ્લા બધા લેખકોના કાવ્ય-
સંગ્રહો છપાયા છે, આજે કોલેજના અધ્યાપકોમાં
તો જલ્દી કવિઓ જ હોય એવું લાગતું જાય છે.
અને કાવ્યોમાં છંદ, પ્રકાર વગેરેનું વૈવિધ્ય પણ
કેટલું છે કે મુક્તકથી માંડીને હજારેક લીટી સુધીના
કાવ્યો લખાય છે. છંદમાં તો એટલા બધા પ્રયોગો
થાય છે કે જલ્દી આપણે કોઈ નવું પ્રયત્ન કરવાના
જીંબરે જિંભા છીએ એમ લાગી જાય છે. સોનેટ
વગેરે પ્રકારો પણ ખૂબ લખાય છે. રેડિયોના
માધ્યમથી લેકે કાવ્ય-લોકગીત તરફ આપણે વળતાં

શેષીની દૃષ્ટિએ વિનવ વિનવ પ્રકારની નવ-
લકથાઓ લખાવી આજે જોવામાં આવે છે. જેમાં
પત્નીસેક વર્ષમાં આપણે ત્યાં શૈલિક અને લાખાન્ત-
રિત નવલકથાના લેખકો અને નવલકથાના પ્રકારની
સંખ્યા ખૂબ વધી છે.

અસખત સર્જનની સંખ્યા વધવા સાથે સર-
પ. એકલું જ વધુ છે કે કેમ તે સવાલ છે પણ
છતાં એક નિરાશ થવું પડે એમ નથી એટલું તો
તો જરૂર કહી શકાય.

અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યે છેલ્લી પચીસીમાં
એવી કસદાર કૃતિઓ કેટલી આપી એમ કોઈ પૂછે
તો એટલું કહી શકાય કે કેટલાક ગુરુપૂર્ણ સર્જનો
આપણને આ પેઢીમાં મળ્યાં છે, એનું જમા પાણું
એક એક નથી. આપણે સર્જનની વાત કરીએ
છીએ. શુદ્ધ સર્જનને જ ગુણવર્ધીમાં લઈએ તો
જુદી વાત, નહિતર અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યનાં
વહેણાં, 'અર્વાચીન કવિતા', 'સમુદાય કાન્તિ', 'આપણો
વારસો અને વૈભવ', 'જીવનનું પરાઈ', 'અખો-
અપચન', 'પંચનંતનું શાસ્ત્રીય સંપાદન', 'રૂઢાંચ
ભાઈની કાપરી', 'ઈન્દુલાલ યાદવની અમમકથા',
'બુક ભિન્ન' જેવી કૃતિઓ પણ એકી ગણનાવાય
નથી. 'મકાદેવભાઈની કાપરી' કે 'બુક ભિન્ન'
જેવા પ્રથમ તો સમગ્ર ભારતની શોભા અને શિદ્ધિ
મથક તેમ છે એમ કહેવામાં આવે જ કશો આડ
બાર કે અત્યુક્તિ હોય.

નવલિકાનું પણ તેનું જ છે. છેલ્લા પચીસ
વર્ષમાં નવલિકાના લેખકો વધ્યા છે. અનેકનિક લેખકો
નવલિકાઓ લખે છે. આપણે વિવિધ માસિકોમાં
નવલિકાની સંખ્યા વધતી જાય છે અને નવલિકાના
લેખકોમાં રોજ વધારો થતો જાય છે. પરંપરામાંથી
જાણાતરો થવામાં તો નવલિકા કરતાં પણ નવલિ-
કાનાં સંખ્યાનો છૂટે ઠાથે થાય છે. અને નવલિકાના
પ્રકારોનું વૈવિધ્ય તો વિશાળ અને વિશાળતર થતું
જાય છે. ઐતિહાસિક, સામાજિક વગેરે પ્રકારો
ઉપરાંત નવલિકા લેખકોમાં અનેક પ્રકારનું વૈવિધ્ય
લાવવાના પ્રયત્નો થાય છે. અને જુદું જ ટૂંકીથી
મોટી જુદી લાંબી નવલિકાઓની રોજ રોજ વધતી
જતી રચનાઓમાં વૈવિધ્ય પણ તેટલું જ વધે છે.

ટૂંકા નાટકોના લેખકોમાં ધણાં નવાં મહાર
આવ્યાં છે. આજે લાંબા નાટકો બહુ નથી લખાતા
તે સાચું છે, પણ એકંકીનો તો જાણે
કે આ સુચ જ છે. કાળા મહાકાળોએ વળતી જાય
છે અને એ બધીમાં મરજીન કાર્યક્રમ માટે એકાંકી
નાટકોની જરૂર વધતી રહે છે. તેને પૂરી પાડનારા
લેખકો પણ વધતા જાય છે. જાણાતરો પણ થાય
છે. જે કે જોઈએ. નાટકના તે પ્રકારો પણ ખૂબ
અજમાવાય છે. એકાંકી, લાંબા કે ટૂંકા મઠમાં
લખાય છે તે તો છે જ, પણ વધુ રૂપો અને સંગીત
રૂપો પણ ઠીક સંખ્યામાં લખાય છે. આપણે ત્યાં
રજ-શૂનિનું પુનરુત્થાન કરવાના ધણાં પ્રયત્નો થાય
છે અને એને માટે લાંબા તેમ જ ટૂંકા નાટકો લખાય
છે. રૂપકની કળાના નવાં સ્વરૂપને માટે લખાતાં રૂપકો
અને સંગીતમાં રૂપકો લખાય છે અને જગવાય છે,
વળી રેડિયો રૂપક તેમજ ફિયાના પ્રકારે ઠમ્ભાં
વધ્યાં છે. રેડિયોની મશીન તો વધતી જ જાય છે
અને તેને સંતોષવાને લેખકો રેડિયો રૂપકો વધુ ને
વધુ લખતાં રહે છે. આ પ્રકાર નવો છે. એને
રૂપક કે નાટક કહેવાય કે નહિ તે પણ ચોક્કસ
નથી. આપણે ત્યાં તો હજી એ પ્રયોગવારૂપમાં છે
અને એનું સ્વરૂપ હજી નિશ્ચિત નથી. વધુને વધુ
લેખકો આ કળાને હરતગત કરવા પ્રયત્નશીલ છે
અને આ બધાને લઈ નાટકનો પ્રદેવ પણી વિશાળ
જનતા જાય છે.

આ તો જુદું વર્તા સાહિત્ય છે અને એનો
પ્રચાર તો લોકોમાં થાય. પણ નોંધપાત્ર તો એ છે
કે કાવ્ય સાહિત્ય પણ હેલ્લા એ દાયકામાં ચારી
પેઠે વિસ્તાર પામ્યું છે. કેટલા બધા લેખકોના કાવ્ય-
સંગ્રહો છપાયા છે. આજે કોલેજના અધ્યાપકોમાં
તો જાણે કવિઓ જ હોય એવું ધ્યાનનું જાય છે.
અને કાવ્યોમાં છંદ, પ્રકાર વગેરેનું વૈવિધ્ય પણ
કેટલું છે કે ગુલશનની માડીને હાથે લીટી સુધીના
કાવ્યો લખાય છે. છંદમાં તો એટલા બધા પ્રયોગો
થાય છે કે જાણે આપણે કોઈ નવું પ્રયત્ન કરવાના
લિંગેરે હોવા છીએ એમ લાગી જાય છે. સોનેટ
વગેરે પ્રકારો પણ ખૂબ લખાય છે. રેડિયોના
આધારથી લેકે કાવ્ય-લોકગીત તરફ આપણે વળતાં

શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'

નરેાતમ પદાલુ

આપણે ત્યાં બહાર પડતા ચિત્ર-સપુટોના અવલોકન કરવાનો આનંદ જે રા. વિ. પાઠક, આનંદ શકરમા કવચિત્ જોવા મળતો તે, સમૂળ ૧૧ બધ થયેલા માલુમ પડે છે સાહિત્યને માણવા માટે કે સર્જવા માટે અન્ય કનાઓનું અભિજ્ઞાન કે સ્વરૂપ છે તે કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય છે

કુમાર કાર્યાલય તરફથી બહાર પડેલા કનાકાગ્રી શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'ના સપુટનું અહીં અવલોકન આરંભીએ તે પહેલાં ગુજરાતના ચિત્રકલા-ઈતિહાસને સ્પર્શિત દૃષ્ટિથી જોઈ લઈએ

ઈ સ. પૂર્વે ૨૨૫૦થી આપણે ત્યાં ચિત્ર કલાનો આરંભ નિરખી શકાય છે રંગપુર, લોચન, સોમનાથ તથા તાપી, નર્મદાના સ્થળોથી પ્રાપ્ત ચિત્રરેલા વાસણોમાં એ સમયનું ચિત્રકામ સચવાયેલું છે આકાઅવળા લીટા અને નાના મોટા વર્તુલોમાં ચિત્રકલા કેરી હાલુકા પગતા ભરી રહી છે એનું હ્રદય-દર્શન સાપડે છે તે પછીના સમયમાં પ્રાણી એ ની લયગદ્ ગતિસૂચક આકૃતિઓ અને સોમનાથથી પ્રાપ્ત એક ઠીકરી '૫૨ સામસામે દોડતા પ્રાણીઓ ચિત્રકલામાં વિકાસ અને સમતોલપણાનું ભાન પ્રવેશ્યા હોવાનું કહી જાય છે ઈ સ. ૬૦૦ સુધીમાં ચિત્ર કલાએ એના પૂર્ણ નિખાર જાણી દીધેલા છે અનેક પ્રકારના સ્તંભોલોનો, રેખા આકૃતિઓ, ભાવ વાળી બાનમુદ્રાઓ અને રંગોનું સંયોજન આપણને હેરત પમાડે તેટલી કક્ષાએ પહોંચેલું છે

સૌરાષ્ટ્રમાં વનબીકાળ દરમિયાન મહાયાન બોદ્ધો હોવાને કારણે ચિત્રકલા સારાં પેરે પાગરેની હશે એનું અનુમાન થઈ શકે છે બાધ-ગુફાના 'દક્ષિણ-નૃત્યચિત્રો આ સમયના માતૃગ પડ્યા છે ચાવડાઓનો સમય આપણે ત્યાં અધારયુગ છે ખજુ મેલકીકાળ ચિત્રકલાની દૃષ્ટિએ ખજુ સુવર્ણયુગ કહેવા પડે તેવા સમૂહ છે જેન પોથીચિત્રો આ

સમયની પૂર્ણ વિકસિત ચિત્રકલાનો ખ્યાલ આપે છે તે પછી છેક આજ સુધી ગુજરાતની પોતાની કહેવાય તેવી ચિત્રોત્તરી માન લોકજીવનમાં જ જીવતી રહી છે જેનોવાં ચિત્રના લયનદાયુ અભાસ લોકનાગને હાથે માતૃગૃહની દીવાન પગ અને પાછળથી ભગતગૂચરુમાં સચવાયેલા મળી શકે છે

મુરિલમ સંસ્કૃતિની અસર નીચે આવતી અને ખાસ મુઘનશૈલીથી પ્રેરાયેલી ચિત્રકલા પુષ્પિ માર્ગીય હવેનીએ જીવતી ગમી છે એમ કહી શકાય અગ્રેજી ગ્રજવણીની સાથે અર્વાચીન યુગ શરૂ થયો પછી ચિત્રકલામાં 'અર્વાચીન યુગનો પ્રવેશ' હાલ મહામ્મદ અનારખિયા શિવજી છે (ઈ સ. ૧૮૭૮) તેમજ 'વીસમી સદી' માસિક શરૂ કરી ગુજરાતની ચિત્રકલાને એનું પોતાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રદાન કર્યું ક્યાચરુ રવિશંકર રાવળ 'વીસમી સદી'ની આગળી પકડીને ચિત્રની દુનિયામાં પ્રવેશ્યા એ ગુજરાતની ચિત્ર કલા ક્ષેત્રે એક મહત્વનો બનાવ છે, આવો જ મહત્વનો બનાવ ૧૯૨૪માં તેમને હાથે 'કુમાર' માસિક કની શરૂઆત થઈ તે પછી છે 'કુમાર' દ્વારા અનેક કલાકારો ગુજરાતને મળ્યા છે તેની માનપૂર્વક નોંધ લીધા વિના ચાની શકે તેમ નથી

* * * * *

ચિત્રકાર રસિકલાલ ન. પરીખ રવિશંકર રાવળના હાથ નીચે તોપાર થયેલી પ્રથમ હુકડીમાં એક છે "સ્વભાવે મૂંગા, ટેવામાં સ્વાજથી અને રહેણીમાં સાદા" શ્રી રસિકલાલે પોતાના જીવનની પ્રજેષણ 'પ્રગટ અને પ્રસન્ન પરિશ્રમમાં' ચાલી છે તેમનાં ચિત્રોનો આ સપુટ 'ચિત્રસાધના' પૂર્ણરંગી ચિત્રો આર, એકરંગી ચાર, બે શિ પો, ચાર સ્કેચ, એક વૂડકટ અને જીવનરેખાના ૭ પેજમાં બે સ્કેચ તથા ન્યૂ ચિત્રો ધરાવે છે ('ચિત્રસાધના' માં આમ કુલ ચોસીસ રચનાઓ છે)

શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'

નરેત્રમ પદાવ્ય

આપણે ત્યાં જહાડ પડતા ચિત્ર-સપુટોના અનલોકન કરવાનો ચાન, જે રા. વિ. પાંડક, આનંદ શક્ત્રમા કવચિત્તે બેના મળતો તે, સમૂળ ૧૧ બંધ થયેલો માલુમ પડે છે સાહિત્યને માલુમ માટે કે સર્જના માટે અન્ય કનાઓનું અભિજ્ઞાન કે જરૂરનું છે તે કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય છે

કુમાર કાર્તિક તરફથી જહાડ પડેલા કનાકાં શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'ના સપુટનું અઘી અવલોકન આરંભીએ તે પહેલાં ગુજરાતના ચિત્રકલા-ઈતિહાસને સ્વરિત દ્રષ્ટિથી જોઈ લઈએ

ઈ સ પૂર્વે ૨૨૫૦થી આપણે ત્યાં ચિત્ર કલાનો આરંભ નિરખી શકાય છે રત્નપુર, લોધન, સોમનાથ તથા તાપી, નર્મદાના ક્ષેત્રોથી પ્રાપ્ત ચિત્રરેલા વાસણોમાં એ સમયનું ચિત્રકામ સચવાયેલું છે આકાશવર્ણના લીલા અને નાના મોટા વર્તુલોમાં ચિત્રકલા કેવી દલુહડી મળતા ભરી રહી છે એનું હ્રદય-દર્શન સાપડે છે તે પછીના સમયમાં પ્રાચીન એ ની લખમદ્ અતિસચ્ચ આકૃતિઓ અને સોમનાથથી પ્રાપ્ત એક ઠીકરી પર સામસામે દોડતા પ્રાણીઓ ચિત્રકામાં વિકાસ અને સમતોનપણાનું ભાન પ્રવેશ્યા હોવાનું કહી જઈ શકાય છે ઈ સ ૬૦૦ સુધીમાં ચિત્ર કલાએ એનો પૂર્ણ નિખાર જણાવી દીધેલો છે અનેક પ્રકારના સ્તંભોબતો, રેખા આકૃતિઓ, લાવ વાંધી બાનમુદ્રાઓ અને રંગોનું સયોજન આપણને હેરાત પમાડે તેટલી કલાએ પ્રદાન્યેનું છે

સૌરાષ્ટ્રમાં વનબીકાળ દરમિયાન મહાવાન બોહી હોવાને કારણે ચિત્રકલા સારી પેરે પાગરેની હશે એનું અનુમાન થઈ શકે છે બાધ-ગુણના 'દલિસકન્દ-નલચિત્રો આ સમયની માલુમ પડ્યા છે ચાવડાએનો સમય આપણે ત્યાં અધારમુગ છે પણ મોલકીકાળ ચિત્રકલાની દ્રષ્ટિએ પણ મુશ્કેલીનું કહેવો પડે તેવો સમુદ્ધ છે જૈન પોથીચિત્રો આ

સમયની પૂર્ણ વિકસિત ચિત્રકલાનો ખ્યાલ આપે છે તે પછી છેક આજ સુધી ગુજરાતની ચોતાની કહેવાય તેવી ચિત્રોની માત્ર લોકજીવનમાં જ જીવતી રહી છે જૈનોનોવા ચિત્રના લખનદયુ અખચુ લોકનાગીને હાથે પ્રાચ્યજીની દીવાન પર અને પાલળથી ભરતમુશ્કરમાં સચવાયેલા મળી શકે છે

મુસ્લિમ સંસ્કૃતિની અસર નીચે આવેલી અને ખાસ મુઘનશૈલીથી પ્રેરાયેલી ચિત્રકલા પુષ્પિ માર્ગીય દૈવીએ જીવતી મળી છે એમ કહી શકાય અગ્રેજ જાનમીની સાથે અર્વાચીન મુગ શરૂ થયો પણ ચિત્રકામાં અર્વાચીન મુગનો પ્રવેશો દાણ મહમ્મદ અનારખિયા શિવજી (ઈ સ. ૧૮૭૮) તેમણે 'પીસમી સદી' માસિક શરૂ કરી ગુજરાતની ચિત્રકલાને એનું પોતાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રદાન કર્યું કલાચુર સંવિષકર રાવળ 'પીસમી સદી'ની આગળી પકડીને ચિત્રની દુનિયામાં પ્રવેશ્યા એ ગુજરાતની ચિત્ર કલા ક્ષેત્રે એક મહત્વનો બનાવ છે, આજે જ મહત્વનો બનાવ ૧૯૨૨માં તેમને હાથે 'કુમાર' માસિકની શરૂઆત થઈ તે પણ છે 'કુમાર' દ્વારા અનેક કલાકારો ગુજરાતનો મત્સ્ય છે તેની માનપૂર્વક ગોષ્ઠીમાં વિના ચાની શકે તેજ નથી

* * * * *

ચિત્રકાર રસિકલાલ ન પરીખ રશિશકર રાવળના હાથ નીચે તૈયાર થયેલી પ્રથમ કુકડીમાંના એક છે "સ્વભાવે મૂળા, રેખામાં સ્વાચ્છતા અને રહેણીમાં સાદા" શ્રી રસિકલાલે પોતાના જીવનની પહેલજી 'પ્રમાદ અને પ્રસન્ન પરિજનમાં' ગણી છે તેમના ચિત્રોનો આ સપુટ 'મિનસાધના' પૂર્ણરંગી ચિત્રો આજ, એકરંગી ચાર, બે શિ પો, ચાર રહેત, એક વૂડકટ અને જીવનરેખાના ૭ પેજમાં બે રહેત તથા ત્રણ ચિત્રો ધરાવે છે ('મિનસાધના મા આમ કુલ ચોતીસ રચનાઓ છે')

છે. આપાર મુઘી ગામડાનું વાતાવરણ મુખ્ય હતું, અહીં મીઠી ટેપાઓથી શોર તાદશ થાય છે. ત્રમ નયુબી ઈમારતો અને ગસ્તાની વીજળીજતા વચ્ચે 'નોધારા' વધુ કટુભૂતર્થ બની રહે છે. મક્તાની ધામે પોતાની પુત્રી તથા પુત્રીનો પુત્ર નોધારા બનીને આવ્યા છે પુત્રીનો ચૂડા ચિનામે દાઢ અને શબ્દગાદીની કથ-કથાપ અનુભૂતિને તીવ્ર બનાવી બધ છે. રગરખાની સમતોય ભળાવણી ત્રમ પાસેના સૂડો-ધડો સાચવી ગમે છે.

૯. 'વાચ્ય એકગી ચિત છે માતાએ તાજેતરમાં જ બાળકને નાવણ કરાવ્યા છે. શરીર પોઠતા પોઠતા હેતને પાનો ચઢી આવ્યો અને સઘરુનાતા શિશુ પર વાતસ્ય વહી આવ્યું છે ગમ કડાનો દાઢી અને ઉપરનું સંપોર્ષ ખાજુ ચિતને સમતોય રાખે છે

૧૦. 'ગરીગનું સ્વર્ગ' આ સમઢમાના એક રગી ચિતનું શોષ કદી શકાય તેનું ચિત છે વાતા વરણનું અદૃશ્ય સયોજન અને આરેબાણુ નિતગતી આડલાદકતા ચિતને પરમ હથ બનાવી બધ છે. મુપડી, વોકો થાબો, ડોરનો ખીલો, ડાપરા પરના ડાણા અને અનનની વસ્તુઓ ગામકું તથા ગરી બાઈ સ્થરે છે માતા અને બાને શિગુઓના ચિત ધુમા સ્વર્ગનો 'કૂકડો' લાનીને રસિકભાઈએ રમતો મૂકી દીધો છે ! માતાના બોળામા પડ્યો પડ્યો ધરાઈ રજા પછી, અમૃતભર્યા હેમકળશને પાટા મારતો લાડકો માતાના હાર સાથે રમતે ચડ્યો છે. રાણી ગેડી બંધને ઘોડો ઘોડો ગમતો મોઢો, માતાના ટેકે રથો રથો નાનાના તોફાને મુઝલાવે નિહાળે છે આખા ચિતનું કેન્દ્ર બનીને માતાનો ખુલ્લો ખેલ ધર અજબગજબનો બાવ લાવી મૂકે છે ! શ્રી રસિક ભાઈને ચિતકાર તરીકે જીત્યું સ્થાન આપાવતું આ ચિત કનાકુતિ તરીકે કદિય ન બૃતાય તેનું સર્જન છે

૧૧. 'ગામડાના શબ્દગાર' કથાય વિશિષ્ટ આદિ બકાર વિનાનું વિગત-અંધાન આ ચિત મોટા લવાટવાળા માતાપુત્રી દીકરું પડી ગયેલું અનુભવાય છે. પુત્રીના વાળ લોળતી માતાના ચિતમા વાતસ્યગર્ભ આઝા શગા

મી જાંટ છે

૧૨. 'દધીચિને દેવોની વિનતી' પૌગણિક પ્રસંગનું વસ્તુ લઈ બનેતું ચિત આમ જુઓ તો પૌગણિક હકીકતોથી અજે વેગનું વચ્ચનુ ઉત્તમ ચિત છે નદીવાહન શિવ ચોખ પળ એ રાતને બદલે ઈંદ અહીં દાઢી પા એમ છે. શિદખમાં પૂર્વ-દિશાના દેવ ઈંદ ઘણીવાર દાઢી સાથે નેવોમા આવે છે ત્યાં એ રાતની અંકે મૂડોનું શિદખ કમિન દોનાથી ચોખ લાગ છે પણ અહીં ચિતમા એ પરપગ કેમ રીકાળું બની ? હસવાહન બામા હસ પા નથી. અતાર મુવી આપણી ચિતકનામા હસ ખોટો ચિતરાતો આ કાને શ્રી રવિશકર રાવળ એકગાર કરે છે. [ભિમિ નવરચના ઓગસ્ટ '૭૧] આવો એકગાર ઘણા સાહિત્યકારોએ અને શિપીએ કરવાનો રહે છે. પશુપ ખી વનસ્પતિની ખજુકારી વિના પ્રેમાનંદ એક સામઢી વનવર્ણનમા વક્ષ-યાદી આપી દે તે છેક ગઈકાલે બદાર પડેલ 'પરચોકે પત્તા' પાણ કયુ ફૂન કવારે ખીનેના જાન વિના વર્ણન વિના ચાવે ! દર્શકની ખ્યાતનામ નવનકશામાય વક્ષોની પૂરી માદિતી મળતી નથી 'દરિના લોચાનયા' મા શ્રી કરશનદાસ માણેક હવેલીનું વર્ણન કરતા 'શખ ફૂ કાયા' ની વાત કરે કે સ્વ ચુનીલાય મકિયા 'ધર બેમ ગગા'મા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને 'ગગા'નું મહત્ત્વ ન હોય તોય ગગા માટે મરતા બતાવે તે સી પ્રસંગ આપણે જેનું ચિતનું હાથમા લીધું છે તેનું અનાન સંસ્કૃતિ બધ છે

આ ચિતમા હસને બદલે મગાના વર્ણનું કાઈ પખી ચિતનું પામ્યું છે તેણે વિષુતો ! ગડક કબૂતરની ડોક અને ચાચ ધરાવે છે ! ચિતનું બામા પામ્યું આક્રમણથી ઉતરતી દેવોની વજુગાર છે મદ દત્તી લાલચે એક સપિના દાડકા વ કાઢી વેત્રા તોયાર રહેના આ સી દેવતાઓ આપણા હાથનું ભાજન બની રહે છે. અદ્ભુત તો એ છે કે પૂજીને 'માનવી' દધીચિ સોથી વિરેપ ગૌરવશાળી ચિતનું પામ્યો છે અને તે જ આ ચિતની સોથી મૂવવાન જેણે છે

છે. આનાર મુઘી ગામડાનું વાતાવરણ શુભ્ય છે, અહીં મીઠી ઝેખાઓથી શેરે તાદશ થાય છે. ગ્રામ્યુખી ઈમારતો અને ગરતાની વીજળીખતા વચ્ચે 'નાધારા' વધુ ઠરુણુર્ગ્ય બની રહે છે. માતાની પાંગે પોતાની પુત્રી તથા પુત્રીને પ્રા નાધારા બનીને આવ્યા છે પુત્રીને સુધા વિનાનો દાશ અને શલ્યગ્રાહીન દેશ-કલાપ અનુભૂતિને તીવ્ર બનાવી બંધ છે. રગરેખાની સમતોય નળરણી પગ પાસેના સૂડો-ઘડો સાચવી ગમે છે.

૯. 'સામ્ય એકઠી ચિત્ર છે માતાએ તાજેતરમાં જ બાળકને નાવણ કરાયા છે. શરીર પોળતા પોળતા હેતનો પાનો ચડી આવ્યો અને સથરનાતા શિથુ પર વાતસ્ય વણી ચાલુ છે ગમ કહિતો હાથી અને ઉપરનું સંપોર્ક પાળુ ચિત્રે સમતોય રાખે છે

૧૦. 'ગરીમનું સ્વર્ગ' આ સમઢમાના એક રગી ચિત્રનું શ્રેષ્ઠ દહી શકાય તેનું ચિત્ર છે વાતા વરણનું અદ્ભુત સયોજન અને ચારેબાણુ નિતગની આહલાદહતા ચિત્રને પરમ હલ બનાવી બંધ છે. સૂ પડી, વહિ દાલમે, ટોરનો ખીલો, હાપરા પરના હાણુ અને અનનની વસ્તુઓ ગ્રામકુ તથા મરી ખાઈ સૂચને છે માતા અને બન્ને શિનુઓના ચિત્ર ખુબા સ્વર્ગનો 'દૂકડો' હારીને સંસિકલાઈએ રમતો મૂકી દીધો છે ! માતાના બોળાના પડપો પડપો ધરાઈ રજા પછી, અમૃતભર્ષા હેમઢજને પાટા મારતો હાડકો માતાના હાર સાથે રમતે ચડ્યો છે. રાણુની ગદી બઢને ધોડો ધોડો ગમતો મેઢો, માતાના ટેકે રજો રજો નાનાના ટોકાને મુઝલાવે નિકાલે છે આખા ચિત્રનું કેન્દ્ર બનીને માતાનો ખુલ્લો પથો ધર અનનબગળનો આવ લાગી ચૂકે છે ! શ્રી સંસિક લાઈને ચિત્રકાર તરીકે બિનુ સ્થાન અપાવતુ આ ચિત્ર કલાકૃતિ તરીકે કલિય ન જલાય તેનું સર્વન છે

૧૧. 'ગામડાના શલ્યગ્રા' દશ્ય વિશિષ્ટ અનિ જકાર વિનાનું વિગત-પ્રધાન આ ચિત્ર મોટા લખાટવાળા માતાશુભેવી ફીકકુ પડી સથેનુ અનુભવાય છે. પુત્રીના પાળ હોળતી માતાના ચિત્રના વાતસ્યગર્ભ આઠા ચગા

બની જાંટ છે

૧૨. 'દધીચિને દેવોની વિનતી' પૌગણિક પ્રસન્નનુ વસ્તુ લઈ બનેનું ચિત્ર આમ જુઓ તો પૌગણિક દહીકનોથી અદેજ વેગનુ વળુણુ ઉત્તમ ચિત્ર છે નવીવાહન ચિત્ર મોત્ય પગ એ રાનતને બદલે ઈદ્ર અહીં હાથી પગ બેગ છે. શિલ્પમાં પૂર્વ-દિશાના દેવ ઈદ્ર ધર્મીવાગ હાથી સાથે નેવામા આવે છે ત્યાં એ રાનતની અનંક મૂર્તિનું શિલ્પ કમિન દેવાથી યોગ્ય લાગ છે પણ અહીં ચિત્રના એ પરપગ કેમ સ્વીકાર્ય બની ? હસવાહન ખમા હસ પગ નથી. અતાર મુઘી આપણી ચિત્રનામા હસ ખોરો ચિત્રરતો આ પાને શ્રી સંસિકક રાવળ એકગર કરે છે. [ભિર્મિ નવરચના ઓગસ્ટ '૭૧] આવે એકસાર વણુ સાહિત્યકારોએ અને શિર્ષીએ કરવાનો રહે છે. પરુપખી વનખપતિની નજકરી વિના પ્રેમાનંદ એક સમઢી વનવર્નના વહા-વાદી આવી દે તે છેક પ્રઈકાલે બહાર પડેલ 'પરમેકે પનમા' પગુ કણૂ ફૂન કવારે ખીનેના માન વિના વણુન વિના ગાયે ! દર્શકની ખ્યાતનામ નવનકકામાય વણેની પૂરી માહિતી ગળતી નથી 'હરિના લોઆનમા' મા શ્રી કરશનદાસ માણેક હવેલીનુ વણુન કગ્તા 'શામ કુ કાયા' ની વાત કરે કે સ્વ સુનિલાન મહિયા 'ધર બેગ ગગામા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને 'ગગા'નુ મહત્ત્વ ન હોય તોય ગગા માટે મરતા બતાવે ને સી પ્રસંગ આપણે જેનું ચિત્રનુ હાથમા લીધુ છે તેનું અનાન સૂચવી બંધ છે

આ ચિત્રમા હસને બદલે પગના વર્ગનું કાઈ પખી ચિત્રનુ પાખુ છે તેણુ વિપુલો ગરુક કખ્ખારની ડેક અને ચાય કરાને છે ! ચિત્રનુ લખા પાણુ આક્રમણથી ઉતરતી દેવોની વણુગાર છે મદ દની લાલચે એક નવિના હાડકા વ હાદી બેગ તોગાર રજેના આ સી દેવતાઓ આપણા હાખનુ લાખન બની રહે છે. અદ્ભુત તો એ છે કે ખૂનીને 'માનની' દધીચિ સોથી વિરપ ગોરવશાગા ચિત્રનુ પાખો છે અને તે જ આ ચિત્રની સોથી મૂવવાન જેણુ છે

ધર્મનું તાત્પર્ય એ સત્યાત્મક નિયમો સાથે છે, જે વ્યક્તિ અને સમાજના જીવનને પારખી કરે છે. આ ધર્મ 'કર્તવ્ય'ના રૂપમાં પરિવારના અત્યેક પ્રાણીની સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે. પિતા, માતા, પુત્ર, બહેન, જેમનો કુટુંબ સથે સંબંધ હોય છે, એ સહુ કર્તવ્યના પ્રાણી બંધાયેલા હોય છે. અને જ્યાં કર્તવ્ય છે, ત્યાં વિરોધની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી જ નથી. કર્તવ્યનું એ બધન વ્યક્તિને વિચાર અને કર્મની ખેંચતારણથી અલિપ્ત રાખે છે. આ જીવનનાં બીજું નામ યત છે, જેમાં વ્યક્તિને બીજાની ખાતર પોતાના સ્વાર્થ અને સુખનું સમર્પણ કરીને (ભોગ આપીને) બીજાને સહાયતા કરવાની ઝંખના રહે છે. હિંદુ સંસારની વ્યાવહારિક સ્થિતિ આ જીવનનાં બળ પર ટકી છે. એ જ કૌટુંબિક જીવનનો રસ છે: એ જ સ્થિતિ-વસ્તુતઃ સ્વર્ગ છે કે જેમાં અત્યેક વ્યક્તિ બીજાને સહાયતા અને સેવા કરવાનું વિચારતો હોય છે.

આથી જિહ્વું જ્યારે આપણે દરેક વસ્તુને પોતાના જ સ્વાર્થની દૃષ્ટિથી નીરખીએ છીએ (કે મૂલવીએ છીએ) ત્યાં સંઘર્ષ પેદા થાય છે. આ પ્રકારના સંકુચિત માનસને જ નીતિશાસ્ત્રની જાણમાં 'નંરક' કહેવામાં આવે છે.

હિંદુ સંસારમાં જીવન મુખ્યત્વે આ પરંપરાની શકિતથી સંચાલિત થાય છે. જે આ પરંપરામાં અતી જલ્દી ન હોય એવું કશું જ નથી. નીતિ, ધર્મ, દરન, વિચાર, જ્ઞાન, લલિત પુણ્ય, દાન, કથા, વાર્તા, તીર્થ, મન, પર્વ, ઉત્સવ, સંસ્કાર, દવા, ઉદારતા આદિ જીવનનાં મૂલ્યવાન તત્ત્વો પરંપરાના રૂપમાં આપણને અનાયાસે જ સાપડી રહે છે.

યતની આ પરંપરાએ આપણા જ્ઞાન અને કર્મનાં ટેલકાંપ મૂલ્યવાન તત્ત્વોને હૃદયરો વખોળી અવિચ્છિન્ન ધારાથી આપણી પાસે પહોંચાડ્યાં છે.

સાથે સાથે, એ પણ સાચું છે કે, પ્રાચીનતાપ્રિયતાની આપણી સામાજિક પ્રવૃત્તિ સદાય નૂનને અપનાવતી રહીને જ સ્વયં જ્ઞાની રહી શકી છે.

આ સાંસ્કૃતિક જીવનને સુરક્ષિત રાખવા માટે કુળમધોદય(સંસ્કૃતિ)ને જળવી રાખવી આવશ્યક છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિવાળા દેશોની સભ્યતામાં કુળનું અત્યધિક મહત્ત્વ રહ્યું છે. ત્યાંના મનુષ્યોના સઘના પ્રથમના કુળની પ્રતિષ્ઠાને જળવી રાખવા-જેથી ઉદ્ધારવાને માટે હોય છે. આ પ્રકારનાં કોઈ કુળને 'મહાકુળ' કહેવામાં આવતાં હતાં.

આ સંબંધમાં મહાભારતમાં એક કથા છે:

એક વેળા વિદુરે ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું:

'અસત્ય અને જળથી ધન પ્રાપ્ત કરવું શક્ય છે, પરંતુ મહાકુળોના આચાર ધનથી પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી.'

એટલે ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા:

'મેં સાંભળ્યું છે કે, જેઓ ધર્મ અને અર્થના ધુરંધરો છે, તેઓ પણ મહાકુળની પ્રવંસા કરે છે. હં વિદુર, હું જાણુવા માહું છું કે, મહાકુળ કયા પ્રકારે બને છે?'

વિદુરે જવાબ આપ્યો:

'તપ, દયા, ધન્યચર્ચ, જ્ઞાન, યત, શ્રદ્ધા અન્ન-દાન, શુદ્ધ લગ્ન અને સદાચાર-આ સાત ગુણોથી સામાન્ય કુટુંબ પણ મહાકુળ બની શકે છે. જે કોઈ પ્રકારે સદાચારનું અતિક્રમણ નથી કરતો જે લગ્ન સંબંધ વધાયોગ રીતે કરે છે, જે જીવનમાં જુડતો માર્ગ છોડીને ધર્મનું આચરણ કરે છે, જે પોતાના કુળની વિશિષ્ટ કાર્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, જેનું કુળ 'મહાકુળ' કહેવાય છે. જેઓ આચારથી ઓછા છે, જેમના કુળ પાસે ગમે તેટલી સંપત્તિ હોય, તેપણ તેઓ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા. પરંતુ એ છું

ધર્મનું તાત્પર્ય એ સત્યાત્મક નિયમો સાથે છે, જે વ્યક્તિ અને સમાજના જીવનને ધારણ કરે છે. આ ધર્મ 'કર્તવ્ય'ના રૂપમાં પરિવારના પ્રત્યેક પ્રાણીની સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે. પિતા, માતા, પુત્ર, બહેન, ભાઈ, બહેન કુટુંબ સર્વે સંગઠિત હોય છે, જે સદૃશ કર્તવ્યના માર્ગથી બંધાયેલા હોય છે. અને આ કર્તવ્ય છે, ત્યાં વિરોધની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી જ નથી. કર્તવ્યનું એ બધન વ્યક્તિને વિચાર અને કર્મની પ્રેરણાથી અલિપ્ત રાખે છે. આ કારણના બાજુ નામ યદ છે, જેમાં વ્યક્તિને બીજાની આત્મ પોતાના સ્વાર્થ અને સુખનું સમર્થન કરીને (જોગ આપીને) બીજાને સહાયતા કરવાની ઝંખના રહે છે. હિંદુ સંસ્કારની વ્યાવહારિક સ્થિતિ આ કારણના બાજુ પર દર્શાવે છે. જે જ કૌટુંબિક જીવનના રક્ષક છે: એ જ સ્થિતિ-વસ્થુતઃ સ્વર્ગ છે કે જેમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ બીજાને સહાયતા અને સેવા કરવાનું વિચાર રતો હોય છે.

આથી જાણકારો આપણે દરેક વસ્તુને પોતાના જ સ્વાર્થની દૃષ્ટિથી નીરખાએ છીએ કે મૂલ્યની દૃષ્ટિથી ત્યાં કંઈપણ પેદા થાય છે. આ પ્રકારના સક્રિય માનસને જ નીતિવાસ્તવની કાવચી 'નરક' કહેવામાં આવે છે.

હિંદુ સંસ્કારમાં જીવન યુગ્મની આ પરાં પરાંની સહિતથી સંચાલિત થાય છે. જે આ પરાંપરામાં આવી જઈ ન હોય એવું કશું જ નથી. નીતિ, ધર્મ, દર્શન, વિચાર, જ્ઞાન, સહિત પુણ્ય, દાન, કથા, વાર્તા, તીર્થ, મંત્ર, પવન, ઉત્સવ, સંસ્કાર, દયા, ઉદારતા આદિ જીવનનાં મૂલ્યવાન તત્ત્વો પરાં-પરાંના રૂપમાં આપણને આનંદથી જ સ્વામી રહે છે.

યદની આ પરાંપરાએ આપણા જાન અને કર્મની કેટલાંક મૂલ્યવાન તત્ત્વોને હૃદયથી વર્ણવી અવિચિન્ન ધારાથી આપણી પાસે પહોંચાડ્યા છે.

સાથે સાથે, એ પણ સાચું છે કે, પ્રાચીનતાપ્રિયતાની આપણી સામાજિક પ્રજ્વલિ સદાય નૂનતાને અપમાનથી રહીને જ સ્વયં બળી રહી શકી છે.

આ સાંસ્કૃતિક જીવનને સુરક્ષિત રાખવા માટે કુળમંડાલ(સંસ્કૃતિ)ને ભગવાની રાખવી આવશ્યક છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિવાળા દેશીની સમૃદ્ધતામાં કુળનું અત્યંતિક બહુલ રહ્યું છે. ત્યાંના મનુષ્યોના સમગ્ર પ્રયત્નો કુળની પ્રતિષ્ઠાને ભગવાની રાખવા-ભક્તિ ઉદ્ધારવાને માટે હોય છે. આ પ્રકારના કીર્તિ કુળને 'મહાકુળ' કહેવામાં આવતાં હતાં.

આ સંગઠનમાં મહાપરિત્રામાં એક કથા છે: એક વેળા વિદુરે કૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું:

'અસત્ય અને ભગવાની ધન પ્રાપ્ત કરવું શક્ય છે, પરંતુ મહાકુળોનો આચાર ધનથી પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.'

એટલે કૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા:

'મેં સાંભળ્યું છે કે, જેઓ ધર્મ અને અર્થના કુરંધરો છે, તેઓ પણ મહાકુળની પ્રતિષ્ઠા કરે છે. હું વિદુર, હું ભગવાન મહાકુળ છે, મહાકુળ કથા પ્રકારે બને છે?'

વિદુરે જવાબ આપ્યો:

'તથા, હવા અભ્યર્થ, જ્ઞાન, યજ્ઞ, કલા અન્ન-દાન, શુદ્ધ સંગ અને સદાચાર-આ સાત શુભેષી સામાજિક કુટુંબ પણ મહાકુળ બની શકે છે. જે કોઈ પ્રકારે સદાચારનું અવિરમણ નથી કરતો જે જ્ઞાન સમૃદ્ધ વધારાની રીતે કરે છે, જે જીવનમાં જુડતી માથે છેડતી ધર્મનું આચરણ કરે છે, જે પોતાના કુળની વિશિષ્ટ કીર્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, એવું કુળ 'મહાકુળ' કહેવાય છે. જેઓ આચારથી ધીન છે, જેમના કુળ પાસે ચરે તેટલી સંપત્તિ હોય, તેપણ તેઓ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા. પરંતુ એ કુ'

પ્રશંસા કે કદર ન થતી હોય, ચોક્કસ વ્યક્તિ કે જૂથ ઈરાદાપૂર્વક આપણને અન્યાય કરતાં હોય તો એ આપણી શક્તિ-સિદ્ધિનુ વર્ણન કર્યા કરવાનુ યોગ્ય નથી; કારણ કે એથી તો સાંભળનારના મનમાં વિરોધનો જ લાગણી પેદા થવાનો સભવ છે.

આવી સ્થિતિમાં કોઈ ઉપાય આપણી યોગ્યતા વધારવાનો જ છે. યુદ્ધવીરો વિશે એમ કહેવાય છે કે એની વીરતા અને કુશળતાની પ્રશંસા જ્યારે દુશ્મનની છાવણીમાં પહોંચવા લાગે છે ત્યારે એમને સંતોષ થાય છે, અધારુ'ં જમે તેટલું'ં મળે હોય, પરંતુ પ્રકાશનુ પ્રમાણુ વધતુ જાય તો તેની હસ્તીનો અસ્વીકાર કોઈથી થઈ શકે નહિ. હું

પ્રકાશ છું, મારી પાસે પ્રકાશ છે એમ કહેવાને બદલે પ્રકાશવાનું જ વધુ યોગ્ય છે. -આતુ'ં વૈર્થ અને તપ આપણે માટે શક્ય ન હોય તો આપણી કદર નહિ કરનારાઓ તરફથી મુખ્ય ફેરવી લઈએ અને એ પણુ મુરકેવ હોય તો ભલે એમની સામે લડી લઈએ; પરંતુ એ માટે બીજાઓની પાસે ન ફરિઆદી બનીએ, ન આત્મપ્રશંસાદ્વારા આપણી ગુચ્છતા પ્રગટ કરીએ. પોતાનું દુઃખ ગાનારની કાયરતા સદંજ રીતે પ્રગટ થાય છે પરંતુ વિવેકથી વિચારીએ તો મુખ ગાનારો અભિમાની દેખાતો હોવા છતાં વાસ્તવિક રીતે તો કાયર જ છે. પોતાનાં જીવનક્ષેત્રની સ્પર્ધામાંથી એ નાસી ગયેલો છે.

*

સત જ્ઞાનેશ્વર બાળપણમાં એમની રહેણીકરણીમાં સૌથી નિરાળા હતા. તેઓ સાધુપુત્ર હતા તેથી ગામના બાળકો એમની નિર્દયતાપૂર્વક મસ્કરી કરતા. આરે બાળુથી એમને ભીષણ આધાતો સહેવા પડતા. જયતનો આ કુર વ્યવહારે જ્ઞાનેશ્વરના હૃદયને ખેચેન બતાવી મૂક્યું. તેથી એક દિવસ તેઓ દુઃખિત બની પોતાની જૂપડીમાં જ પુરાઈ ગયા. એમના બહેનથી એમની આ સ્થિતિ સમી શકાઈ નહિ. તેઓ એમણે જ્ઞાનેશ્વરને જાણ કરવા શાન્ત અને પ્રેમાળ સ્વરે કહ્યું : 'જે નિરાળા છે તે નવું કાર્ય કરવા માટે નીકળે છે. જે જીવનનો નવો માર્ગ અપનાવે છે તેને લોકો દીકાતમક દષ્ટિથી જ જુએ છે. તમે તો સત બનવા માગો છો. આ અગ્નિ વચ્ચે અચળ રજા વિના સત કેમ બની શકશે! ભાઈ, જે કોઈ 'કઈક' કરવા નીકળે છે તે જ બધાનું સાંભળતો જાય છે. લોકો આપણે વિશે જે કોઈ કહે એને માટે દુઃખ શાને લગાડવું ? રોષ શાને ઉપજાવવો ? જયતનો તિરસ્કાર જ આપણા દર્પણને સ્વચ્છ કરે છે.'

*

ચોન્ડો કેશવ કર્વેને એમના દાદા હમેશા પ્રેરણા આપતા. એક વખત એ કોઈક પ્રશ્નમાં મૂંઝાઈ પડ્યા ને દાદાને પૂછવા ગયા ત્યારે દાદાએ કહ્યું : 'ખેટા, સાંભળ, બંધાનું સાંભળ, પરંતુ પછી તું જાતે જ એમાંથી પસંદગી કરી તારા માર્ગમાં જે ઉપયોગી લાગે એનો અમલ કર. આમ કરેલો ને પગે મુઝાતો સફીલ તો જ્યાં છો ત્યાં જ રહી જઈશ'

પ્રશંસા કે કદર ન થતી હોય, ચોક્કસ વ્યક્તિ કે જૂથ ઈરાદાપૂર્વક આપણને અન્યાય કરતાં હોય તો એ આપણી શક્તિ-સિદ્ધિનું વર્ણન કર્યા કરવાનું ચોક્કસ નથી; કારણ કે એવા તો સાંલજનારના મનમાં વિરોધની જ સામણી પેદા થવાનો જીભ છે.

આત્મી સ્થિતિમાં કોઈ ઉપાય આપણી ચોક્કસ વધારવાનો જ છે. યુદ્ધવીરો વિશે એમ કહેવાય છે કે એની વીરતા અને કુશળતાની પ્રશંસા બ્યારે દુશ્મનની હારણીમાં પણ થવા લાગે છે ત્યારે એમને સંતોષ થાય છે. અંધારું જમે તેટલું મંદ હોય, પરંતુ પ્રકાશનું પ્રમાણ વધતું જાય તો તેની હસ્તીનો અસ્વીકાર કોઈથી થઈ શકે નહિ. હું

પ્રકાશ છું, મારી પાસે પ્રકાશ છે એમ કહેવાને બદલે પ્રકાશવાનું જ વધુ ચોક્કસ છે. -આત્મી પૈકી અને તપ આપણે માટે શક્ય ન હોય તો આપણી કદર નહિ કરનારાઓ તરફથી યુગ્મ ફેરવી લઈએ અને એ પણ મુશ્કેલ હોય તો ભલે એમની સામે લડી લઈએ; પરંતુ એ માટે બીજાઓની પાસે ન ફરિઆદી બનીએ, ન આત્મપ્રશંસાદાર આપણી ગુચ્છતા પ્રગટ કરીએ. પોતાનું દુઃખ ગાનારની કાયરતા સદંજ રીતે પ્રગટ થાય છે. પરંતુ વિવેકથી વિચારીએ તો કુષ્ઠ ગાનારો અભિમાની કેમતો હોવા છતાં વાસ્તવિક રીતે તો કાયર જ છે. પોતાનાં જીવનશૈલની સ્પર્ધામાંથી એ નાસી ગયેલો છે.

સંત જ્ઞાનેશ્વર બાળપણમાં એમની રહેણીકરણીમાં સૌથી નિરાળા હતા. તેઓ સાધુપુત્ર હતા તેથી ગ્રામનાં બાળકો એમની નિર્દયતાપૂર્વક મરકરી કરતા. આરે બાલુથી એમને જીપણુ આધાતો સહેવા પડતા. જગતના આ કુર વ્યવહારે જ્ઞાનેશ્વરના હૃદયને બેએન બનાવી મૂક્યું. તેથી એક દિવસ તેઓ દુર્મખિત બની પોતાની ઝૂંપડીમાં જ પુરાઈ ગયા. એમનાં બહેનથી એમની આ સ્થિતિ સહી શકાઈ નહિ. તેથી એમણે જ્ઞાનેશ્વરને ભજ્જત કરવા શાન્ત અને પ્રેમાળ સ્વરે કહ્યું : 'જે નિરાળા છે તે નવું કાર્ય કરવા માટે નીકળે છે. જે જીવનનો નવો માર્ગ અપનાવે ■ તેને લોકો દીકાતમક દ્રષ્ટિથી જ જુએ છે. તમે તો સત બનવા માંગો છો. આ અગ્નિ વચ્ચે અગ્નિ રજા વિના સંત કેમ બની શકેશો? ભાઈ, જે કાઈ 'કંઈક' કરવા નીકળે છે તે જ બધાનું સાંલજતો જાય છે. લોકો આપણે વિશે જે કાંઈ કહે એને માટે દુઃખ શાને લગાડવું? રોષ શાને ઉપજાવવો? જગતનો તિરસ્કાર જ આપણા કર્ણજીને સ્વચ્છ કરે છે.'

*

ચોન્ડો કેશવ કર્વેને એમના દાદા હંમેશાં પ્રેરણા આપતા. એક વખત એ કોઈક પ્રજામાં મુંઝાઈ પડ્યા ને દાદાને પૂછ્યા ત્યાં ત્યારે દાદાએ કહ્યું : 'બેટા, સાંલજ, બધાનું સાંલજ, પરંતુ પછી છું' બંતે જ એમાંથી પસંદગી કરી તારા માર્ગમાં જે ઉપયોગી લાગે એનો અમલ કર. આમ કરેલે ને પરતે મુંઝાતો રહીશ તો બ્યાં છો. ત્યાં જ રહી બંધાઈ.'

આપણે જરૂરી છે: મૂળ તેઓ અબાલા જિલ્લાના સોનખરના વતની હતા. તેમનો વ્યવસાય ખાનદાની બધો હતો. માવાની કળા પર તેમણે સારું પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. સંગીતના ઉસ્તાદ તરીકે તેમની પ્રખ્યાતિ થતી હતી. દિલ્હી અને જયપુરના ઉસ્તાદો સાથે તેને સારી એવી જાણપિઞ્જન અને ઐશી હતી. કલકત્તામાં ને ને માનારીઓ-તવાઈફો હતી તેને તેઓ સંગીત શીખવતા હતા.

મેં ઉસ્તાદ ખાનસાહેબને સંગીત શીખવવા વિશે કહ્યું. પહેલાં તો તેઓ આમર્ષમાં પડી ગયા; પણ જ્યારે તેમને આ વિષે થોડીધણી વતવ્યીત કરી ત્યારે તેઓ ખૂબ ખુશ થયા. પણ વળી પાછી એક મુશ્કેલી ઊભી થઈ: આ યોજના અમલમાં મૂકવી હોય તો કઈ રીતે મૂકવી? ધરમાં તો ધર્મશાસ્ત્ર અને તત્ત્વશાસ્ત્રને કારણે જ મધ્યે વાંચવાનું વાતાવરણ હતું. ત્યાં સારે...૨૩...૩...મના પાઠ શીખવાની જરાય તક નહોતી. સાથોસાથ બીજી ધણી ચે મુશ્કેલીઓ હતી. તેમ છતાં આ બધી મુશ્કેલીઓને પલાણીને પાર કરવામાં આવી. એક રસ્તો શોધી કાઢ્યો. એક મિત્રને ધેર સંગીત શીખવાની જોડવણ કરી. જે રીતે પહેલા અઠરાડિયા દરમિયાન સંગીત શીખવા માટે થયું દિવસ નોકરી કરવામાં આવ્યા. પછી ત્રીજા પહેરે નિયમિત મળવાનું રાખ્યું. ઉસ્તાદ પહેલેથી જ ત્યાં હાજર રહેતા અને રોજ બપોળે કલાક સંગીતની તાલીમ મળતી. સંગીતમાં સૌ પ્રથમ સિતાર પર ડાંચ અજમાવ્યો અને ખૂબ આસાનીપૂરક આંતરણીઓ તેની પર રમવા લાગી અને હજીય મારા મનમાં વિચાર બગે છે કે એ પણ કેવો જમાનો હતો અને તબિયત પણ શી બહારે બાગ-ગામ હતી! તે વખતે મારી ઉમર ૧૫ માંડ સતરેક વર્ષની હતી. છતાં મિલ્લ-મસ્તી તો એવી હતી કે જે ક્ષેત્રમાં કદમ બધાં તેમાં પૂરેપૂરા ખૂંચી જવું, એની સાથે એકતાર થઈ જવું અને જ્યાં સુધી માર્ગ ન મળે, મુકામ ન આવે ત્યાં સુધી બા-કદમ આગળ ને આગળ ધપે જ જવું ગમે તેવું કપડું કામ હોય તો પણ તેને અધૂરું મૂકવાનું મને ક્યારેય થયું નથી. જે દિશામાં પણ

બધો ત્યાં તેનો પૂરેપૂરો તાત્ત્વ મેળવીને જ છૂટકો થયો છે. સારા કે નરકમાં જે કામ આરંભા તેને અધૂરું તો મૂક્યા જ નથી. સ્વભાવ જ એવો થઈ ગયો કે જ્યાં જ્યાં જવાનું બને ત્યાં હતાય હાથી કે નિરાસાવાઈની જેમ જવું જ નહિ. હંમેશા આખરી મંઝીવ પર જવાનો જ અડમ્બ નિર્ધાર રાખવો. સંગીત-ક્ષેત્રમાં પણ મૂક્યો તો જ્યાં સુધી જવાય ત્યાં સુધી આગળ વધવાનો મક્કમ નિશ્ચય થયો હતો. સિતારની તાલીમ એકધારી પાંચ વર્ષ સુધી ચાલુ રહી હતી. સાથોસાથ બીજા વાદ્યો પર પણ આંતરણીઓ રમી રહી હતી, પરંતુ તેને માટે વધારે અવકાશ મળ્યો ન હતો. આ માળા પછી એવો પણ એક તળકડો આવ્યો કે આ તોફાન શાંત પડી ગયું અને આજે તો એ ગઈજુગરી બની ગઈ. તાર પર ઝુલછડીની પેટે જે આંતરણીઓ મસ્ત અદાથી ફરતી હતી તેની યાદ આપતાં નિદાન આજ સુધી આંતરણીઓ પર રચાં છે.

આજે જે ટેકાણે એ ડાંચ છે ત્યાં પહેલાં ફરું હતું. કુનિયામાં જે ભતના રંગ છે: એક મધ પુડામાં માખીની પેટે બેસી જ રહે છે, જ્યારે બીજે રસ ચૂસીને લપરણી જેમ ગૂચળ કરતો ઊડી જાય છે:

ટેકે દેખ લીંચ દિન શાહ ક્રિયા,
પુરા કામ હુએ ઔર ચલ નિકલે.

જિંદગી પણ રંગરંગી ફૂલોના બગીચા જેવી છે. થોડી ધડી રોકાયા, સુવાસ માણી અને ચાલી નીકળ્યા. જીવનનો ઉદ્દેશ ફક્ત એટલો જ કે કોઈ આરંભ, કોઈ નિરાસા ન રહે. દિલ ન હોય તો સંગીતની મજા માણી શકાતી નથી. સંગીતમાં અમુક હદ સુધીની તાલીમ મળી ગઈ અને દિલની મુરદા જરૂર આવી ગઈ પંજી તંત્રાદ્યો શા ખવડાવે? આ પછી તો બીજાં કામોમાં દિલ પરવાઈ ગયું છતાં સંગીતનો પ્રેમ જે સરીરના અણુએ અણુમાં પ્રસરી ચૂક્યો હતો, તે ક્યારેક ક્યારેક એવેન બની બહાર ડેકિયાં થઈ જતો હતો, પણ આ શોખની પુરુષ એવી ને એવી મધમધી રહી અને સદેવ રહેશે.

આપને જરૂરી છે: મૂળ તેઓ અંબાલા જિલ્લાના સેનખરના વતની હતા. તેમનો વ્યવસાય ખાનદારી બધો હતો. માવાની કળા પર તેમણે સારું પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. સંગીતના ઉસ્તાદ તરીકે તેમની મશ્હૂરી થતી હતી. દિલ્લી અને જયપુરના ઉસ્તાદો સાથે તેને સારી એવી વળણિજાળ અને મૈત્રી હતી. કલકત્તામાં ને ને ગાનારીઓ-તવાઈદાં હતી તેને તેઓ સંગીત શીખવતા હતા.

મેં ઉસ્તાદ ખાનસાહેબને સંગીત શીખવવા વિશે હતું. પહેલાં તો તેઓ આમંત્રણ પડી ગયા; પણ જ્યારે તેમને આ વિષે થોડીમટી વતવ્યોત કરી ત્યારે તેઓ ખૂબ પ્રુથ થયા. પણ વળી પાછી એક યુરુકેલી જિમી થઈ: આ યોજના અમલમાં મૂકવી હોય તો કઈ રીતે મૂકવી? ધરમાં તો ધર્મશાસ્ત્ર અને તત્ત્વદર્શનને ધર્મતા જ મધી વાંચવાનું વાતાવરણ હતું. ત્યાં સારે...ર...અ...અના પાઠ શીખવાની જરાય તક નહોતી. સાથેસાથ ખીલ ઘણી રે યુરુકેલીઓ હતી, તેમ જતાં આ બધી યુરુકેલીઓને પલાણીને પાર કરવામાં આવી. એક રસ્તો શોધી કાઢ્યો. એક મિત્રને ધીર સંગીત શીખવાની ગોઠવણ કરી. જે રીતે પહેલા અકાડિયા દરમિયાન સંગીત શીખવા માટે ત્રણ દિવસ નોકરી કરવામાં આવ્યા. પછી ત્રીજા પહેરે નિયમિત મળવાનું રાખ્યું. ઉસ્તાદ પહેલેથી જ ત્યાં ઠાળર રહેતા અને રાજ બંગ્લે કલાક સંગીતની તાલીમ મળતી. સંગીતમાં કો પ્રથમ સિતાર પર ડાય અજમાવ્યો અને ખૂબ આસાનીપૂર્વક આંગળીઓ તેની પર રમવા લાગી અને હજી ૫ મારા મનમાં વિચાર જાગે છે કે એ પણ કેવો જમાનો હશે અને તબિયત પણ શી બહારે બાજ-બાજ હતી! તે વખતે મારી ઉમર પણ માંડ સપ્તેક વર્ષની હશે. છતાં મિલન-ધરતી તો એની હતી કે જે હોવામાં કદમ બર્ષા તેમાં પૂરેપૂરા ખૂબી જતું, એની સાથે એકતાર થઈ જતું અને ભાંડ સુધી મારું ન મળે, મુકામ ન આવે ત્યાં સુધી બા-કદમ આગળ ને આગળ ધણે જ જતું. મને તેનું કપડું કામ હોય તો પણ તેને અધૂરું મૂકવાનું મને ક્યારેય નહીં. ને દિલ્હીમાં પણ

બર્ષો ત્યાં તેના પૂરેપૂરા તાત્ત મેળવીને જ છૂટકા થઈ છે. સારા કે નરસા ને કામ આરબા તેને અધૂરું તો મૂક્યા જ નથી. સ્વાભાવ જ એવો થઈ ગયો કે ભાંડ ભાંડ જવાનું બને ત્યાં હતાય હાથ કે નિરાસાનાડોની જેમ જતું જ નહિ, હંમેશા આખરી મંડીય પર જવાનો જ અકસ નિર્ધાર રાખતો. સંગીત-હોવામાં પણ મૂક્યો તો ભાંડ સુધી જવાય ત્યાં સુધી આગળ વધવાનો મક્કમ નિર્ણય થઈ હતા. સિતારની તાલીમ એકધારી પાંચ વર્ષ સુધી ચાલુ રહી હતી. સાથેસાથ ખીજ વાદ્યો પર પણ આંગળીઓ રમી રહી હતી, પરંતુ તેને માટે બધારે અવકાશ મળ્યો ન હતો. આ માળા પછી એવો પણ એક તમકકો આવ્યો કે આ તોફાન શાંત પડી ગયું અને આને તો એ તઈગુજરી બની ગઈ. તાર પર યુવકોની પેઢે ને આંગળીઓ મસ્ત અદાથી ફરતી હતી તેની વાદ આપતાં નિશાન આજ સુધી આંગળીઓ પર રહ્યાં છે.

આને ને ડેકાણે એ ડાય છે ત્યાં પહેલાં હશે હતું. દુનિયામાં જે ભતના રંગ છે: એક મધ પુડામાં સાપોની પેઢે બેસી જ રહે છે, જ્યારે બીજે રસ ચૂસીને લખરાની જેમ ગૂંચન કરતો બીડી ભય છે:

ટેક દેખ લીય દિન શાહ કિયા,
પ્રથમ કામ હુએ ખોર ચલ નિકલે.

જિંદગી પણ રંગબેરંગી ફૂલોના બગીચા જેવી છે. થોડી થડી રેકાવા, સુવાસ માધી અને ચાલી નીકળ્યા. જીવનનો ઉલ્લેસ ફૂટ એટલો જ કે કોઈ આરતુ, કોઈ નિરાસા ન રહે. દિલ ન હોય તો સંગીતની મજા માણી લેકાતી નથી. સંગીતમાં અધિક હલ સુધીની તાલીમ મળી ગઈ અને દિલથી મુરાદ જર આવી ગઈ પછી તંત્રવાદો સા ખપનાં! આ પછી તો ખીજ કામેમાં દિલ પરાવાઈ ગયું છતાં સંગીતનો પ્રેમ ને શરીરના અહજે અહમાં પ્રસરી ચૂક્યો હતો. તે ક્યારેક ક્યારેક મેચેન બની બહાર ડેકિયાં થઈ જતો હતો, પણ આ શીખની યુક્તિ એવી ને એવી મધમધી રહી જ અને સરેવ રહેતો.

ધર્મનો સબંધ માનવીના સર્વાંગીય પ્રવૃત્તિની સાથે છે, જે એમ ન હોય તો ધર્મનો કોટી અર્થ નથી પૃથ્વી પર માનવીના આગમન પહેલા ધર્મનું કોઈ સ્થાન નહોતું. ધીરે ધીરે માનવોના સમાજ ગયાથા, માનવી માનવી વચ્ચે પરસ્પર સબંધ સ્થપાયો અને કંઈક સામાજિક બંધારણની રચનાની આવશ્યકતા ઊભી થઈ સોંપતે તેમની શક્તિ અનુસાર કામ આપવામાં આયુ કોઈ વ્યક્તિઓને ઉચ્ચ દર નક્કરું કામ સુપરત કરવામાં આયુ, તે પીછા વ્યક્તિઓને નીચા દરનજનું કામ સુપરત કરવામાં આયુ આ રીતે ઉપયોગિતાના સિદ્ધાંત પર નાના મોટાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો. માનવવિકાસની એ પ્રારંભની પરિસ્થિતિ હતી

ધર્મનો અર્થ છે કર્તવ્ય-કેટલીક વ્યક્તિઓ પ્રત્યે અથવા સમાજ પ્રત્યે કર્તવ્ય માનવીના ઈર્ષ્ય સુખો-વિષયવાસનાઓ તમ કરનાર તથા ઉપરઉપરનો બાલ્ય કામકામ બંધારનાર બધા જ કર્મ તુલ્ય મનાવા લાગ્યા અને જે કંમેથી સમાજની ઉન્નતિ અને પ્રગતિ થાય છે તેવા કંમેનો ધર્મમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો, એટલું જ નહિ પણ એ કંમેને જ ધર્મનું નામ આપવામાં આવ્યું લોભ, લાનચ, વાસનાઓ એ બધું તુલ્ય લેખાવા લાગ્યું અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું મહત્ત્વ ધીમે ધીમે વધુ સમજાવા લાગ્યું બધું ખરું તો વિવેક અને સયમથી કામ લેવામાં આવ્યું, પરંતુ જ્યાં એ કારગત ન નીવડ્યા ત્યાં હિસાબી મદદ પણ લેવામાં આવી શાંતિ અને વ્યવસ્થાને સ્થાપવા માટે હિસાબી ઉપયોગ પણ થઈ શકતો હતો જે કે આમ હિસાબી મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું ખરું, છતાં એ સાથે જ હિસાબી ઉપયોગ પર કાંઈક પ્રતિબંધ જેનું મૂકવામાં આવ્યું અને તેની કાંઈક મર્યાદા પણ આકારમાં આવી

એ પછી જેમ જેમ ઉન્નત ભાવનાઓમાં વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ વિવેક અને ન્યાયનું

મહત્ત્વ પણ સ્વીકારાતું ગયું હિસાબી દારા મળે સંજ્ઞાતા ત્યાજ્ય ગણવા લાગી સત્ય અને અહિંસા બીજું સ્થાન આપવામાં આવ્યું

સાર્વભૌમિકતા-સર્વવ્યાપકતાને ધર્મનું એ વિશિષ્ટ અંગ લેખવામાં આવ્યું સત્ય અને અહિંસાના માર્ગે માનવ પ્રગતિ કરે, એ જ માનવતાને ઉદ્દેશ જ હોવો જોઈએ, એમ સતો અને વિચાર કેવો પ્રતિપાદન કર્યું. સત વિચારકોના આ પ્રતિપાદનને સર્વ લોકોએ માન્ય કર્યું અને તદનુસાર નીવડવા લાગ્યા ભતિભતિ, દેશદેશ, વ્યક્તિવ્યક્તિ વચ્ચે દૈનિક બેદલાવ બંધારનાર વાધામનક બાબતોને દૂર કરવામાં આવી એ સમયે આદર્શ હતો વિશ્વમાં શાંતિની સ્થાપના કરવાનો, અને એને પ્રાપ્ત કરવાના સાધન હતા સત્ય, અહિંસા, અપરિબદ્ધ, શારીરિકે જમ, ત્યાગ, સયમ આદિ સદ્ગુણો જે વ્યક્તિમાં આ ઉચ્ચ કોટિના સદ્ગુણો જણાતા હતા તેને પૂર્ણ પુરુષ ગણવામાં આવતો હતો અને સમાજમાં તે વ્યક્તિને મહાની-આદર્શની નજરે જોવામાં આવતી હતી આવા ઉચ્ચ સદ્ગુણો, સિદ્ધાંતો અને આદર્શો સુમેળ-એને જ ધર્મ તરીકે ઓળખાવવામાં આયો

હવે સવાલ એ છે કે ધર્મ અને નીતિ વ્યવહાર વચ્ચે શો સબંધ છે ? ધર્મનો ઉદ્દેશ વ્યવહારમાં નીતિનું ઉચ્ચ ધોરણ સ્થાપિત કરવાનો છે ધર્મથી માનવીનું દર્શિયનકુ તેના સાચા સ્વરૂપમાં, વ્યવહારમાં ઉતારવામાં આવે છે ત્યારે એ નીતિશાસ્ત્ર બને છે ધર્મનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે માનવતા આ એકતા અને અને શ્રદ્ધા પ્રત્યે પ્રેમ આ સિવાય, ધર્મ એ ધર્મ રહેતો નથી અને નીતિશાસ્ત્ર એ નીતિ શાસ્ત્ર રહેતું નથી

ધર્મનો મૂળભૂત ઉચ્ચ વિચાર, ઉમદા વિચાર પડેલો છે ધર્મનો વ્યવહાર કે આચરણ એ જ નીતિશાસ્ત્ર ને ? એ ધર્મને મંદિર કે દેવળી માર

ધર્મનો સબંધ માનવીના સર્વાંગીય પ્રગતિની સાથે છે, જે એક ન હોય તો ધર્મનો કોઈ અર્થ નથી પૃથ્વી પર માનવીના આગમન પહેલાં ધર્મનું કોઈ સ્થાન નહોતું. ધીરે ધીરે માનવીના સમાજ ગયાથા, માનવી માનવી વચ્ચે પડસ્પર સબંધ સ્થપાયો અને કંઈક સામાજિક બંધારણની રચનાની આવશ્યકતા ઊભી થઈ હોખને તેમની શક્તિ અનુસાર કામ આપવામાં આવી કોઈ વ્યક્તિઓને ઉચ્ચ દર જનનું કામ સુપરત કરવામાં આવ્યું, તો ખીજી વ્યક્તિઓને નીચા દરજ્જાનું કામ સુપરત કરવામાં આવ્યું આ રીતે ઉપયોગિતાના સિદ્ધાંત પર નાના મોટાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો માનવવિકાસની એ પ્રારંભની પરિસ્થિતિ હતી

ધર્મનો અર્થ છે કર્તવ્ય-કેટલીક વ્યક્તિઓ પ્રત્યે અથવા સમાજ પ્રત્યે કર્તવ્ય માનવીના ઈશ્વર સુખો-વિધવવાસનાઓ તૃપ્ત કરનાર તથા ઉપરઉપરનો ભ્રાજ્ઞ હાથમાં વધારેનાર બધા જ કર્મ તુલ્ય મનાવા લાગ્યા અને જે કર્મથી સમાજની ઉન્નતિ અને પ્રગતિ થાય છે તેવા કર્મોના ધર્મમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો, એટલું જ નહિ પણ એ કર્મોને જ ધર્મનું નામ આપવામાં આવ્યું હોમ, લાનચ, વાસનાઓ એ બધું તુલ્ય લેખવા લાગ્યું અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું મહત્ત્વ ધીમે ધીમે વધુ સમજાવા લાગ્યું બધું ખડુ તો દિવેક અને સયમથી કામ લેવામાં આવ્યું, પરંતુ જ્યાં એ કારણ ન નીવડ્યા ત્યાં દિસાની મદદ પણ લેવામાં આવી શાંતિ અને વ્યવસ્થાને સ્થાપવા માટે દિસાને ઉપયોગ પણ મળી શકેલા હતાં જે કે આમ દિસાને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું ખડુ, છતાં એ સાથે જ દિસાના ઉપયોગ પર કાંઈક પ્રતિબંધ નેતુ-મૂકવામાં આવ્યું અને તેની કાંઈક મર્યાદા પણ આકારમાં આવી

એ પછી જેમ જેમ ઉન્નત જીવનશૈલીમાં વિકાસ થતા ગયા તેમ તેમ વિવેક અને ન્યાયનું

મહત્ત્વ પણ સ્વીકારાતું ગયું હિંતા હારા મજેની સફળતા ત્યાજ્ય ગણાવા લાગી સત્ય અને અહિંસાને બિનુ સ્થાન આપવામાં આવ્યું

સાર્વભૌમિકતા-સર્વવ્યાપકતાને ધર્મનું એક વિશિષ્ટ અંગ લેખવામાં આવ્યું સત્ય અને અહિંસાના માર્ગે માનવ પ્રગતિ કરે, એ જ માનવતાનો ઉદ્દેશ જ હોવા બેધર્ય, એક સતતા અને વિચાર કોઈ પ્રતિષ્ઠાન કપું. સત વિચારકોના આ પ્રતિ પાદને સર્વ લોકોએ માન્ય કર્યું અને તદનુસાર નો વર્તવા લાગ્યા જાતિભક્તિ, ફેશન, વ્યક્તિવ્યક્તિ વચ્ચે કૃત્રિમ ભેદભાવ વધારનાર વાધાજનક બાબતોને દૂર કરવામાં આવી એ સમયે આદર્શ હતો વિધ્વંસ શાંતિની સ્થાપના કરવાનો, અને એને પ્રાપ્ત કરવાના સાધન હતા સત્ય, અહિંસા, અપરિગ્રહ, શારીરિક જમ, ત્યાગ, સપ્ત આદિ સદ્ગુણો જે વ્યક્તિમાં આ ઉચ્ચ કોટિના સદ્ગુણો જણાતા હતા તેને પૂર્ણ પુરુષ ગણવામાં આવેલા હતા અને સમાજમાં તે વ્યક્તિને મહાની-આદર્શની નજરે જોવામાં આવતી હતી આવા ઉચ્ચ સદ્ગુણો, સિદ્ધાંતો અને આદર્શોના સુમેળ-એને જ ધર્મ તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યો

હવે સવાલ એ જાય છે કે ધર્મ અને નીતિ વ્યવહાર વચ્ચે શો સબંધ છે ? ધર્મનો ઉદ્દેશ વ્યવહાર નીતિનું ઉચ્ચ ધોરણ સ્થાપિત કરવાનો છે ધર્મથી માનવીનું દરિદ્રાદુઃખ તેના સાચા સ્વરૂપમાં વ્યવહારમાં ઉતારવામાં આવે છે ત્યારે એ નીતિશાસ્ત્ર જ્યાં છે ધર્મનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે માનવતા આ એકતા અને એને જીવતા પ્રત્યે પ્રેમ આ સિવાય, ધર્મ એ ધર્મ સ્વેચ્છા નથી અને નીતિશાસ્ત્ર એ નીતિ શાસ્ત્ર રહેતું નથી

ધર્મના મૂળમાં ઉચ્ચ વિચાર, ઉમદા વિચાર પડેલા છે ધર્મનો વ્યવહાર કે આચરણ એ જ નીતિશાસ્ત્ર ને કે ધર્મને મદિર કે દેવળની આર

પતિની વાત

આને એકિસેથી પાછા વળતાં અતિથય મોડું થઈ ગયું. આમ મોડું થાય એ એને ગમતું નથી. એનું મોં લારે થઈ જાય છે, આંખમાં ઝલકો રતા છરાઈ જાય છે, છતાં મોઝે એ કંઈ જ નહિ બોલે. મનમાં પૂછવાવા કરો. મજબૂત છે આ ટી. જાતનો સ્વભાવ. અમારાં લગ્નને પાંચ વર્ષનાં વહાણાં વાઈ ગયાં છતાં આજ સુધીમાં એ કદાચે મારી સાથે ઝલકી નથી.

આને પત્તર મળ્યો. રસ્તામાં વિચાર આવ્યો કે પૂરેપૂરો પત્તર લેર લઈ જઈશ તો કંઈ જથવાનું છે જ નહિ. તો પછી અત્યારે ખિન્નસામાં રૂપિયા છે ત્યારે શા માટે કંઈક સરસ ચીજ એને માટે લઈ ન લઉં? - અને નજર જીવી કરી તો સામે જ ઝવેરી હીરાસાલ મોતીલાલની દુકાન દેખાણી. પત્ર આપ મેળે એ બાજુ વળ્યા. બહુ ખર્ચ કરવો ન પડ્યો. પદર જ રૂપિયામાં એક સાડી-પીન મળી ગઈ. ચીજ સારી હતી.

લેર આવીને બેઠું તો એ એક આરામ ખુરશીમાં પડી પડી કોઈ નવલકથા વાંચે છે. અને જોતાં જ હાડિયાળમાં દીકરીડીડીને બેઠું. ને પછી ચોપડી નીચે મૂકી બેઠી : 'કેમ, આવી ગયાં ?'

આ રીતની વાત અને નથી ગમતી. 'આવી ગયાં ?' એટલે શું ? કું' આણુ એ કંઈ અસાધારણ વાત છે ? કે પછી આને કું' પાછો ફરવાનો જ નહોતો ? અને આમ ટોણો મારીને જ બોલવાની એને ટેર જી મગમગ સાડા પાંચને ટોચે જ લેર આવી જઈશ એડું' એણુ લખી દીધું છે ?

હા કંઈ ઘોંટાયું-નાડિયું' મારી નજર મૂકી 'કપડા બદલો' કહી એ અંદર ચાલી ગઈ. 'ખાવાનું કું' થઈને સાવ ચડા થઈ ગયું

છે. કદાચ જ્યોતે કુરસદની વેળાએ તૈયાર કરી રાખ્યું' હતો. અને એમ જ લેવા ને । કું' તો દાડિયો-મગર, કાફી-પાકીને લેર આવી ટાડું વાસી ઉદરમાં જોરી લઈશ. 'ખાવાનું કું' થઈ મળે એટલે બસ. એથી વધુની આજ્ઞા રાખવી જ બેઠી... પશુ જવા દે, આ તો ગરમ છે. શા માટે ? શું' જરૂર હતી ? એ પશુ જ્યોતે બનાવી રાખી લેવા તો આજ્ઞા.

'આને' નમારો પત્તરનો દિવસ હતો ને ?' કું, એ વાત ઠીક વાદ આવી. ગજવામાંથી પછીટ કોઢી મેં' એના હાથમાં મૂક્યું : 'આ લે' રૂપિયા ત્રણી કમર જીવી કરી એણે પૂછ્યું : 'પદર રૂપિયા જોછા છે ?'

હિસાબ બેઠાએ છે । મારી કમાણીમાંથી લે કું' કંઈ ખર્ચું' તો એને લે પાછું-પૈસાનો મારે હિસાબ દેવો પડશે ? ધૂળ વાળો એ વાત ઉપર.. આ દુનિયા એક સજડ જ છે.

મે કહ્યું : 'વાપર્સા છે.'

એ મગમગ રીતે મારી સામે બેઠી રહી. કેમ મળે આલસો ખુલાસો સતોતકારક નથી. કયા વાપર્સા, કેમ વાપર્સા, એ પશુ કહેવું પડશે ?

રૂપિયા લઈને એ ધન ધન દારે થઈ ઉપ ચાલી ગઈ. ધન કરતાં કમાવડું ખાવડું' બધું થયું એ સભળાયું, અર્થાત 'કું' ખીનખ છુ જી જુઓ !'

લશ્ચીવારે એ બેઠી 'છાપુ વાંચશો ?'

'હા.' 'છાપુ વાંચશો' બોલવાને જાણે સીધી રીતે એમ જ કરેલું' ને કે અને તમરો સસરે નથી ગમતો. 'તમને રમે એ કરો-કું' જઈ છું.' દિવસ આખાની રગપટ પછી સાંજે લેર આવું છું' ત્યારે કેવો અજબ સત્કાર ! અપર' ચમત્કાર ! લાગે છે કે પેલી નવલકથા હજુ પૂરી નહિ થઈ હોય. એથી જ જીવો-દોચી થાય છે. પશુ તો મે કયા

પતિની વાત

આને એકિસેથી પાછા વળતાં અતિશય મોડું થઈ ગયું. આમ મોડું થાય એ એને ગમતું નથી. એનું મો લારે થઈ જાય છે, અખખા ગળી રતા છવાઈ જાય છે, છતાં મોએ એ કંઈ જ નહિ બોલે. મનમાં ધૂધરાયા કરતો. ગમળ એ આ ટી-જાલનો સ્વભાવ. અમારાં હજને પાંચ વર્ષનાં વઢાણાં વાઈ ગયાં છતાં આજ સુધીમાં એ કહીને મારી સાથે હપડી નથી.

આને પશર મળી. રસતાના વિચાર આવ્યો કે પૂરેપૂરો પમાર થેર લઈ જઈશ તો કંઈ મથવાનું છે જ નહિ. તો પછી અત્યારે ખિસ્કામાં રૂપિયા છે ત્યારે યા માટે કંઈક સરસ ચીજ એને માટે લઈ ન લઉં? અને નજરે લેવી કરી તો સાથે જ હવેરી હારામાલ મોતીલાલની કુકાન દેખાણી. પણ આજ મેળે એ ખાણું વળ્યા. વઢું ખર્ચ કરવો ન પડ્યો. પદર જ રૂપિયામાં એક સાડી-પીળ ગળા ચઈ. ચીજ સારી હતી.

થેર આવતે જોયું તો એ એક બારામ પુરશીમાં પડી પડી કાંકે નવસકયા વાચે છે. અને જોતાં જ ઘડિયાળમાં ટીપીટીજાને જોયું. તે પછી મોપડી નીચે મૂકી બોલી : 'કમ, બાવી ચર્ચા !'

આ રીતની વાત મને નથી ગમતી. 'બાવી ચર્ચા !' એટલે શું ? કું આનું એ કંઈ અસાધારણ વાત છે ? કે રહી જાને કું પ્રણી રૂરગતો જ નકોતો ? અને આમ રેલ્લો મારીને જ મોલવાની એને ટી છે બરાબર સહા પાંચને ટોકેરે જ થેર અવી જઈશ એનું જોણુ લખી લેયું છે ?

ઘડી કહેલ ઇતિયુ-નાડિયું મારી નજર મૂકી 'કપડા બદલો' કહી એ અંદર ચાલી ચઈ.

ખાવાનું કું થઈને સાવ ચરક થઈ ગયું

છે. કદાચ બપોરે કુરસદની વેળએ નેવાર કરી રાખ્યું હતું. અને એમ જ દેવ ને ! કું તો દાડિયો-ચતુર, કાણી-પાણીને થેર આતી ટાકું વાસી ઉદરમાં એસી લઈશ. ખાવાનું કંઈક મળે એટલે બસ. એથી વધુની આયા રાખવી જ બેઠી... પણ જવા દે, આ તો ગરમ છે. યા માટે કે શું જરૂર હતી ? એ પશુ બપોરે બનાવી રાખી હેતન તો ચાલત.

'આને નસારો પમારનો દિવસ હતો ને !'

હું, એ વાત ઠીક યાદ બાવી, ગજવાખાધી પછડિ કહી મેં એના હાથમાં મુકયું : 'આ લે !'

રૂપિયા મળી કમચર મીઠી કરી એણે પૂછ્યું : 'પદર રૂપિયા યોગા છે ?'

હિસાબ જોજો છે ! મારી કમાણીમાંથી કે કંઈ ખર્ચું તો એતો પે પડી-પૈસાનો મા' હિસાબ દેવો પડશે કે ધૂળ વાળો એ વાત કવર.. આ દુનિયા એક ગજલ જ છે.

મે કહ્યું : 'વાપર્સ છે.'

એ પ્રસાદમક રીતે મારી સામે જોઈ રહી. કેમ તલ્લે આટલો ખુવાસો સતોપકારક નથી. કયા વાપર્સ, કેમ વાપર્સ, એ પશુ કહેવું પડશે !

રૂપિયા લઈને એ થળ થળ દાઢે થઈ ઉપર ચાલી ચઈ. ધગમ કરતાં કપાટનું ગારણું બધ થયું એ સજળાય, અખત 'કું ખીભપ છું મેં જુઓ !' ઘણીવારે એ બોલી 'હાણ વાંચસો !'

'હા.' 'હાણ વાંચસો' મોલવાને બઢે સીધી રીતે એમ જ કહેવું ને કે મને તમરા સચર નથી ગમતો. 'તમને ગમે એ કો-કું જઈ છું.' દિવસ આખાની રગગપટ પછી સંજે થેર આનું છું ત્યારે કેને અજળ સત્કાર ! અપૂરું અપારો ! ધાત્ર છે કે પેની નવસકયા હજુ પૂરી નહિ થઈ હેમ. એથી જ લેગો-લીચી ચાલ છે. પશુ તો મે અં

ના, આજ તો કહી જ દર્શન કે આટલું
મોડું શીદ કયું? હું શું કંઈ વિચારતો જ નહિ.
દિવસ આખો વિત્યા પછી મેં ઘેર આરામમાં બેસી
એ કલાકનું મોડું કે શા માટે? ઘેર હું તે કંઈ
વાદ-દોષો શું કે શું? દિવસને અંતે મેં
જોવાનું મન નથી થતું કે મારે તો.... ના,
પુરુષોત્ત્વ એ નસીબ નથી. જો તો ફક્ત અમારું—
બાળુ, સીએના આગમાં જ લખાયું છે.

હવે આજે પાંચ વરસ વીતી ગયા. ક્યારેક
દિવસને માટે પણ આવતર જવાનું મન નથી થતું.
અને એ કે હું બાપને ઘેર જઈ એટલે જ સુ-
ખસા. જો એમ જ કરીશ. જો હું એમને મળતી
જ નથી, તો પછી અહીં રહું તોય શું ને ન રહું
તો મેં શું?

આ આવ્યા. મોં મલક મલક કેવું મલકે છે કે
મલકે જ ને. કેટલા ફરી ફરીને હાથે કરતાં આવે
છે. પછી મોં ન કેમ મલકે કે મને જોતાં જ પાછું
મૂકી જવાનું.

જો અ.બા-ધરમા આવ્યા. મોં પર મોડું
ધવાતો પડતાવો કે ધરમનું નામ નથી. કેમ જાણે
મોડું કરીને મોઢો વાદ ને મારો હોય કે ધર્મિયાળમાં
જોડું તો સવા ૭. મોપડી બધે કરી મેં બહુ નર-
માસથી પૂછ્યું:

‘કેમ, આવી ગયા?’

શું કહું કહું મેં? ‘આવી ગયા’ કહેવામાં
જ આટલો દોષ થઈ ગયો? એ સિવાય બીજું
કહું પણ શું? જો કહેત કે આટલા મોઢા કેમ
આવ્યા તો જ બરાબર કહેવાત કેમ? અને મને
જોતાં જ મોં કેવું ઠટાણું કરી ગયા? હું ઘેર ન
હોત તો એમને મળ પડત.

પણ એટલું કહીને જોણું મારાથી મૂંઝા
બેસી રહેવાય છે કે ઝડપટ બધવાનાં કપડાં આપી
ખાવાનું લેવા મળે. ખાવાનું તો જે લવાનું હતું તે
જ થયું. ચૂસી કરી જતાં આવું પાણી પણ કંડું
થઈ ગયેલું. જેવા મારા નસીબ! એવું જ થાપતે!

મેં ફરી પૂછ્યું: ‘આજ તમારો પરા
હતો કેમ?’

મોઝેશી કંઈ જ ન બોલ્યો. જિભા ધઈને
ખિસ્સામાંથી પાછીટ કઢીને મારા હાથમાં મૂકી દીધું.
કેમ જાણે હું રૂપિયા માટે જ મરતો ન હોઉં? કે
માત્ર રૂપિયાને જ ન જોજખતી હોઉં? આવું
અપમાન? પારી વાટે પકાટ બહાર ફેરવી દેવાનું
મન થયું. ઓ...ર...માડું મોત કેમ નથી આવતું?

રૂપિયા ચણી લેયા, પંદર ઓઠા હતા, આ
એક કલાકમાં પંદર રૂપિયનું શું કયું હશે? હાથમાં
રૂપિયા આવ્યા એટલે આવી
બન્નું. આમ જ નર-છ કરવાના. ના, બાળુ,
આ મારાથી નહિ સહેવાય. હાં થોડીક ચોપડીઓ
ખરીદી હશે, હાં ટાંક મિત્રને લીધીના આવ્યા
હશે. મિત્રને લીધીના આવ્યા એટલે.

કહ્યું: ‘પંદર રૂપિયા થઈ છે.’

જવાબ મળ્યો: ‘વાપર્સ છે.’

કેમ જાણે હું એટલું મેં સમજતી ન હોઉં!
વાપર્સ ન હોય તો જોહા એ ખિસ્સામાંથી પાંખ
કરીને લીધી જવાનાં હતાં કે સીધા જવાબ-કર્તા
વાપર્સ એ ન કહેવાયું. ને ખડું એ શા માટે કહે?—
એના પોતાના રૂપિયા ને એણે જ વાપર્સ! એના
હિસાબ અને આવે તો તો એમનું અપમાન થયું
ચલાવ ને? હું તો એજની કંઈ જ નથી. પછી
રૂપિયા કયાં વપરાયા એ જાણવાનો હક પણ મને
ક્યાંથી હોય?

બડિ, રૂપિયા ઉપર કપાટમાં મૂકી આવ્યું.
નહિ તો પાછું કંઈક ધારી. શું ધારી એ તો
એ જ જાણે. મનમાં બળાં જિભા કરવા જો તો
જાણે એનો સ્વભાવ જ...

પછી આવીને બેઠી હતી કંઈ જ બોલતાં
નથી. ભણા મૂંઝે મૂંઝા મેં જ્યાં સામેં સામા ફાં
મુઠી બેસી રહી ચક્રે? મારા ઉપર રોળે ભરાયા છે
એટલું તો કહી ચક્રતા હતા ને. ના બાળુ! આમ
જોડે જોડું મોં ચાલી બેસો એ મને જરા મે

ના, આજ તો કહી જઈશ કે આટલું
મોડું શીદ કયું? હું શું કંઈ વિચારતાં જ નહિ.
દિવસ આખો વિત્યાં પછી મેં ઘેર આરાધનાં વળી
બે કલાકનું મોડું? શા માટે? ઘેર હું તે કંઈ
વાય-દીપડા છું કે શું? દિવસને અંતે મેં
જેવાનું મન નથી થતું? મારે તો... ના,
પુરુષોત્ત્વ એ નસીબ નથી. એ તો ફક્ત અમારું-
બાળકું, સ્ત્રીઓના જાગૃત્તાં જ લખાયું છે.

સગરને આજે પાંચ વરસ પીતી ગયા. ક્યારેક
દિવસને માટે પૂજા માવતર જવાનું મન નથી થતું.
અને એ? હું આપને ઘેર જઈ એટલે બધું ખુલ્લું-
ખુલ્લું. બધે એમ જ કરીશ. જો હું એમને મળતી
જ નથી, તો પછી અહીં રહું તોય શું ને ન રહું
તો મેં શું?

આ આવ્યા. મોં ચલક મલક કેવું મલકે છે!
મલકે જ ને. કેટલા ફરી ફરીને લહેર કરતાં આવે
છે. પછી મોં ન કેમ મલકે? મને જોતાં જ પાછું
ચડી જવાનું.

સાં અ.બા-ધરમા આવ્યા. મોં પર મોડું
ધ્યાનો પડતાવે કે કરમનું નામ નથી. કેમ જાણે
મોડું ફરીને મોટા વાય ને મોઢોં દોષ? ધર્મશાસ્ત્રમાં
જોયું તો સવા ઝ. ચોપડી બધું કરી મોં બહુ નર-
માથથી પૂછ્યું!

‘કેમ, આવી ગયા?’

શું કહ્યું કહ્યું મેં? ‘આવી ગયા’ કહેવામાં
જ આટલો દોષ થઈ ગયો? એ સિવાય બીજું
કંઈ પશુ શું? જો કહેત કે આટલા મોડા કેમ
આવ્યા તો જ બરાબર કહેવાત કેમ? અને મને
જોતાં જ મોં કેવું કટાણું કરી ગયા? હું ઘેર ન
હોત તો એમને મળ પડત.

પણ એટલું કહીને ચોણું મારાથી મૂંઝા
મેસી રહેવાય છે? જટપટ બાલકનાં કપડાં આપી
આવાનું લેવા ચઈ. આવવાનું તો જે ઘરાનું ઉડું તે
જ થયું. મૂંઝા કરી જતાં આનું પાણી પશુ કંઈ
યદ્યત્તે. નેવા મારા નસીબ! એવું જ માનું!

મેં ફરી પૂછ્યું: ‘આજ-તમારે ૫૨૨
હતો કેમ?’

મેંએથી કંઈ જ ન મેલ્યો. જિત્તા થઈને
ખિસ્સામાંથી પાણી કઢીને મારા હાથમાં મૂકી દીધું.
કેમ જાણે હું રૂપિયા માટે જ મરતી ન હોઈ? હું
માન રૂપિયાને જ ન એળખતી હોઈ? આપું
અપમાન? બારી વાટે પકડી બહાર ફેંકાવી દેવાનું
મન થયું. એ...રે...મારું મોત કેમ નથી આવતું?

રૂપિયા ચણી નેવા, પંદર ચોઠા હતા. આ
એક કલાકમાં પંદર રૂપિયાનું શું કયું? હશે!
હાથમાં રૂપિયા આવ્યા એટલે આવી
બ-ધું. આજ જ નર-જ કરવાના. ના, બાપુ,
આ મારાથી નહિ સહેવાય. હાં થોડીક ચોપડીઓ
ખરીદી હશે, હાં ઠાંધ મિત્રને ઉછીના આપ્યા
હશે. મિત્રને ઉછીના આપ્યા એટલે.

કણ: ‘પંદર રૂપિયા થતે છે.’

જવાબ મળ્યો: ‘વાપર્સ છે.’

કેમ જાણે હું એટલું મેં સમજતી ન હોઈ!
વાપર્સ ન હોય તો ચોઠા એ ખિસ્સામાંથી પાંખ
કરીને છોડી જવાનાં હતાં? સીધા જવાબ-કર્તા
વાપર્સ એ ન કહેવાયું. ને ખરું એ શા માટે કહે?
એના પોતાના રૂપિયા ને એણે જ વાપર્સ! એના
કિસાબ અને આવે તો તો એમનું અપમાન થયું
મળાય ને? હું તો એમની કંઈ જ નથી. પછી
રૂપિયા કયા વપરાયા સ્ત્રી જાણવાને હું પશુ મને
ક્યાંથી લોય?

બહિ, રૂપિયા ઉપર કપાટમાં મૂકી, આપું.
નહિ તો પાછું કંઈક ખારી. શું ખારી એ તો
એ જ જાણે. મનમાં જળાં જિત્તા કરવા સ્ત્રી તો
જાણે એનો સ્વભાવ જ...

પછી આંખોને મેસી જતાં કંઈ જ બેસતાં
નથી. બસા મૂંઝા મૂંઝા મેં જ્યાં સામં સામા કર્યા
મુધી મેસી રહી શકે? મારા ઉપર રોમે બરાબા છે
એટલું તો કહી સકતા હતા ને. ના બાપુ! આમ
જોડે મોડું મોં મારાથી મેસો એ મને જરા મે

આપણે સાદિત્ય વારસો પાપપુસ્તક સપુટના રૂ ૧૦

(૪) જીવનનું પરીદ

(શ્રી પ્રજ્ઞાસ જી ગ્રાંથી, પ્રકાશક લોકમિલ્લપ ટ્રસ્ટ
આવનચર પાનાં ૧૭૨)

પૂ બપુના એક કુટુંબી અને અતેવસીની કલમે લખાયેલ આ જીવનચરિત્ર ગ્રાંથીજીની સર આત્મી દક્ષિણ આફ્રિકાની વાતો અને બનાવો ઉપર વેધક પ્રકાશ ફેંકી રહે છે. અહીં તેને ફિનિક્સ નામ આપીને વર્ણવી છે. ભારતમાં ત્યારે મોહન-દાસ કરમચંદ ગ્રાંથીને કોઈ જોગબતુ પશ્ચ ન્હી ત્યારે તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં દાન-સવાલ અને નાતાલમાં સત્યાગ્રહના જે પાઠ આચરણમાં ચૂક્યા તેનું રસિક બપાન આ પુસ્તક પૂર પાડે છે. ગ્રાંથીજીના પૂર્વ જ્ઞાના ઇતિહાસથી આ પુસ્તક ઉધે છે. લેખકે નાના બાળક તરીકે સત્યાસબધીઓની મળીઆ આફ્રિકા જાય છે અને તેમનાં જીવનનું પરીદ ગ્રાંથીજીની જનજીવામાં ઉધાતુ હોય છે. એ તેમનું મહદ બાગ છે. બાળપણના આખા સ્મરણને લેખકે જે કડુણ સ્મરણ ઉઠાવ આપ્યો છે તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકાનું જીવન કેટલું હલુ, મુશ્કેલીઓ શા હતા, અને સત્યાગ્રહના ઉઠે આરંભના તમકામાં પશુ ગ્રાંથીજી સત્ય અને સિદ્ધત ખાતર કેટલા ટેડીલા અને અણનમ રહેતા તેમ જ સ્વાશ્રયના પોદા બહુવવામાં કેટલો આગ્રહ અને મોહસાઈ રાખતા, નાના બાળકો અને ધરની સ્ત્રીઓ પાસેથી કેટલું કામ લેતા, ફિનિક્સ આશ્રમ અને ટાઈસ્ટોપવાડીમાં, ટેલના જેવું વાતા વચ્ચે કેવી રીતે જીવું કરી શકતા, 'ઈન્ડિયન એપિ નિયન' જાપવાનું અને નિર્મિત બહાર કાઢવાનું કામ, બાપુની પાર્યનાઓ બાપુના પ્રિય ભજનો સ્થનિક અગ્રજો (મિ પોલાક ચીસ વેસ્ટ અને ગીસ સ્વેશીન)ના સત્યાગ્રહમાં સહકાર, ત્રિભિંગવાઓ તેમ જ આફ્રિકાના દિહાઓની બાપુ તરફ અનન્ય

અદા અને પ્રેમપૂર્વિત, ગ્રાંથીજી તેમ જ સત્યાગ્રહીઓને સમ તથા કારવાસ કરતુરખાવી જીવેલ્ય માદગી, સત્યાગ્રહીઓને નેલયુક્તિ ઈન્વાઈડ પ્રસ ગ્રાંથી આપુ પુસ્તક જીવત બની રહે છે. ચાર વરસના બાળક તરીકે લેખકને બપુતર માટે મનનકાકા જે રીતે તાંકન કરતાં તે વાચીને તેા કાળજળિયા આવી જાય તેવું છે. બાળક તોફાન કરે અથવા જૂકું બોલે ત્યારે અમનુરી ચાર કેટલો કૂર બની રહે છે તેનું ચિત્ર આ પુસ્તકની કચ્છતામાં ઉમેરો કરે છે, અને આપણને પશુ નવાઈ લાગે છે કે લેખકે પછળથી 'તરોધન મનનકાકા' તરીકે પ્રિયકવ્યા છે તેમનામાં આવી નબળાઈ કેમ આવી હશે ?

'જીવનનું પરીદ વાચ્યા વિના પૂ ગ્રાંથીજીની આત્મકથા' પશુ અધૂરી લાગે શી પ્રજ્ઞાસ ગ્રાંથીની જાપા ધણી જ પ્રવાણી, સુવાચ અને જીવનચરિત્રને અનુરૂપ બની છે અને સવિશેષ તેા દક્ષિણ આફ્રિકાનું કડુણસમર ચિત્ર ઉપસાવવામાં ખૂબ જ સાજી નીવડી છે. ગ્રાંથીજીની મહાનતા વિષે કોઈ દલ કે આડબરી શીશીનો આશ્રય લીધા વિના, સીધી સાકી રીતે જે વાત કહી છે તે હલ્ય સોશરરી જીતરી જાય છે અને ધારી ચેટ મારી જાય છે. આ એક પુસ્તકથી પશુ લેખકની સર્જક તરીકેની મહતા કેટલી સરસ જાપ પાડી જાય છે ? અકસોસ એટલો જ છે કે આ પુસ્તક વાંચતી વખતે ખૂદ સ્વતંત્ર ભારતનું ચિત્ર કેવી નિરાસમાં મોલી છે કે ?

(ખ) માનવીની ભવાઈ

(શ્રી પન્નાલલ પટેલ પાના ૨૩૬)

જીવનિયા કળ પહેલાના ૨૦-૨૫ વર્ષથી સર થતી આ નવલકથા જીવનિયા પાસે આવીને જતી રહે છે અને અતમાં તેા તેને કેદમાં રાખી જીવન અજાત સામે અડગપણે ઝડપી રહેલ ધરતીના છેદને, ખડેરમાંથી પુનર્જીવન સર કરતો બતાવી

આપણે સાદિત્ય વારસો પામ્યુરતક સુપુતના રા ૧૦

(૪) જીવનનું પરીદ

(શી ૩૭૬૫ ૭ ગાથી, પ્રકાશક લોકમિલવા ૧૯૨૮
આવનચર પાના ૧૭૨)

૫ બાપુના એક કુટુંબી અને અતેવાસીની કદમે લખાયેલ આ જીવનચરિત્ર ગાંધીજીની યદ્ધ આતની દક્ષિણ આફ્રિકાની વાતો અને બનાવો ઉપર વેધક પ્રકાશ ફેંકી રહે છે. અહીં તેને ફિનિક્સનામ આપીને વર્ણવી છે. ભારતમાં બનાવે પ્રોફુન્ડસ કરમચ્ચદ ગાંધીને કોઈ જોગખવ પશુ નહીં ત્યારે તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં દાન-સવાસ અને નાતાલમાં સત્યાગ્રહના ને પાક આચરણમાં મુક્યા તેનું રચિક બપાન આ પુસ્તક પૂર પાડે છે. ગાંધીજીના પૂર્વ જ્ઞાના ઇતિહાસથી આ પુસ્તક ઉધડે છે. લેખક નાના બાળક તરીકે સત્યાગ્રહીઓની મળીયા આફ્રિકા જાય છે અને તેમના જીવનનું પરીદ ગાંધીજીની હમજાયામાં ઉધડુ લેય છે. એ તેમનું મહદ્ બાગ છે. બાળપણના આખા સ્મરણેને લેખકે ને કરુણા સ્વર ઉદાય આપ્યો છે. તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકાનું જીવન કેમ હતું, મુશ્કેલીઓ શી હતી, અને સત્યાગ્રહના ઉક આરંભના તમકામાં પણ ગાંધીજી સત્ય અને શિશ્વ ખાતર કેટલા રીધા અને અજુનમ રહેતા તેમ જ સ્વાગ્રહના પાઠો ભણાવવામાં કેટલી આમક અને ચીકસાઈ રાખતા, નાના બાળકો અને મજૂરી, સ્ત્રીઓ, પાંત્રી કેટલું કામ લેતા, ફિનિક્સ આશ્રમ અને ટાઈસ્ટોપવાડીમાં, કેટલા જેવું વાતા વચ્ચે ફેરી રીતે જીવ કરી ચકતા, "ઈન્ડિયન એ પિ નિયન" જાપરવાનું અને નિયમિત જહાર કાઢવાનું કામ, બાપુની પાર્થનાઓ, બાપુના શ્રિય ભજનો સ્થનિક અંગ્રેજો (મિ પેલાક જીસ વેસ્ટ અને ગીસ રેસીન)નો સ્થવામકમાં સદ્કાર, શ્રિમિતીવાજો તેમ જ આફ્રિકાના છિદીઓની બાપુ તરફ અનન્ય

મદ્દા અને પ્રેમ-પ્રક્રિા, ગાંધીજી તેમ જ સત્યાગ્રહીઓને સમ તથા કારાવાસ કરતુરખાની જીવેલું મદ્દગી, સત્યાગ્રહીઓને જેલમુકિત ઇત્યાદિ પ્રસંગોથી આપુ પુસ્તક જીવત બની રહે છે. ચાર વરસના બાળક તરીકે લેખકને ભણતર માટે મચનકાકા ને રીતે તાકન કરતા તે વાચીને તે કાળજીયા આવી જાય તેવું છે. બાળક લોકાન કરે અથવા જૂઠું ખોસે તારે અમનુની માર મેટો ફૂર બની થકે છે તેનું ચિત્ર આ પુસ્તકની કરુણતામાં ઉમેરો કરે છે, અને આપણને પશુ નવાઈ લાગે છે કે લેખકે પછાપી "લેખકન મચનકાકા" તરીકે બિરદાવ્યા છે તેમનામાં આવી નળાઈ કેમ આવી હતી?

“જીવનનું પરીદ વાવ્યા વિના ૫ ગાંધીજીની આત્મકથા” પણ અધૂરી લાગે શી પ્રમુદાસ ગાંધીની લાવા લણી જ પ્રવાણી, સુવાચ અને જીવનચરિત્રને બનુરૂપ બની છે અને સર્વિશેષ તે દક્ષિણ આફ્રિકાનું કરુણાસ્વર ચિત્ર ઉપસાવવામાં ખૂબ જ સળ નીવડી છે. ગાંધીજીની મહાનતા વિષે કોઈ દલ કે આડબરી રીતોના આશ્રય લીધા વિના, સીધી લાદી રીતે ને વાત કહી છે તે હલ્ય સોલરશી જીતરી બ્ય છે અને ધારી એટ મારી જાય છે. આ જો પુસ્તકથી પણ લેખકની સર્જક તરીકેની મહતા કેટલી સરસ જાય પારી જાય છે? અફસોસ એટલો જ છે કે આ પુસ્તક વચિતી વખતે ખૂદ સ્વતંત્ર ભારતનું ચિત્ર કેની નિસાસા પોલી દે છે.

(૫) માનવીની સવાઈ

(શી ૫-નાલ લ પરીદ પાના ૨૩૬)

જીવનિયા કળ પહેલાના ૨૦-૨૫ વર્ષથી યદ્ધ થતી આ નરલકથા હરપનિય પાસે આવીને જીતી રહે છે અને નતમાં તે તેને મેનમાં રાખી જીવન મજાત સાથે આડપણે અમૂખી રહેલ ધરતીના છે રહે, ખડેરગાંધી પુનજીવન યદ્ધ કરતો બાપુ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चें
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया एक्सचेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

સુદર, સ્વચ્છ અને સુખડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મેંદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેમકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુદર, સ્વચ્છ અને સુવલ્લ ધાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મંદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેમકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

મે : ૧૯૭૩

[અંક : ૨]

૧૧ : લેખ

લેખક

૧૦૧ રતનનું નિર્માણ થયું ત્યારે...

ખતીલ નિવાસ

૪૩ પરિભ્રમણ...

‘આશુતોષ’

૪૪ અને ૫ યોગબો...

ગમતમાદ દરે

૫૩ સંતતા આંધુ...

અંગેવાય એ. દેસાઈ

૫૭ વિધાન નથી તો વિજય નથી...

કિશોરચંદ્ર બટ

૬૪ કપાકારને ..

સુધીર ખાત્રસગીર

૬૫ માનુદેવો બદ...

ધીરાજકેન મહેના

૬૭ ગુલામી

અલીન નિવાસ

૭૦ સાચા પ્રજામેવક બનો...

કાલીદાસ મદાગજ

૭૩ દરેકનો આચાર મનો ..

એ. એ. કોનીન

૭૫ છવો અને છવવા રો ...

.....

૭૬ સુખનું મૂળ...

અશોક રમેશ

૭૮ અવધોકન...

ચિ.

સુચના

[આદકોને]

દર માણની બારમી તારીખે
અંક પ્રમિદ થાય છે.

પંદરમી મુખીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાપાંલયને જળાવવું. અંક
શિલિકમાં ફરે તો ચોકસાશે.

ગમે તે મહિને પ્રાદક થઈ
ચક્રવ છે.

આ માનિકમાં પ્રમિદ થતા
વિચારો ને તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમાં મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં મંદકૃતિ, કલા,
ગિહણ અને નાકિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામા આવે છે.

લખાણ નાફ, મૌલિક, તાનુ
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કામળ-
ની એક બાનુ શાહીધી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરચનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)

સુબધ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી - ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રક-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રકા, રેઈસકોર્મ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૧૨]

મે : ૧૯૭૩

[અંક : ૨]

૧૨ : સેખ

સેખક

૪૧ જગતનું નિર્માણ થયું ત્યારે...

ખલીલ ગિજ્ઞાન

૪૩ પરિભ્રમણ...

'આશુતોષ'

૪૮ આને ય જોળખો...

ગમગમદ દરે

૫૩ સંતના આશુ...

અભિલાષ ઝા. દેસાઈ

૫૭ વિધાન નથી તો વિજય નથી...

કિરેણચંદ બટ

૬૪ કપાકારને ...

સુધીર ખાન્સગીર

૬૫ માનુદેવો બદ...

પંડિતજીને મહેના

૬૭ ગુપાગી

ખલીલ ગિજ્ઞાન

૭૦ સાચા પ્રાપ્તિએ જનો...

કાલીદાસ મહાગજ

૭૩ દરેકને આખાર માનો ..

એ. જી. કોનીન

૭૫ જીવો અને જીવવા રો ...

.....

૭૬ નુખતું મૂળ...

મટ્ટો ક રમેવ

૭૮ અવધાન...

ચિ.

સુચના

[સાદકોને]

દર માગની બારમી તારીખે
અંક પ્રમિદ થાય છે.

પંદરમી મુખીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ બોક્સમાં તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જળાવવું. અંક
શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આવક થઈ
શકાય છે.

આ મામિકમાં પ્રમિદ થતા
વિધારો જે તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમાં મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞા'માં મંસ્કૃતિ, કલા,
ગિજ્ઞા અને નાદિય વિષયક
લખાણો લેવામા આવે છે.

લખાણ માફ, મૌલિક, તાત્ત્વ
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ-
ની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરમુજ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિવેપારલે (ધરત)

મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : પીરન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી - ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રજી-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રક, રેઈસકોમ રોડ, રાજકોટ.

મર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

મુનિશિપ એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાઇલ નંબર ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

બિ. ચ. પારણ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

મર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ધનિયા ઓફિસ-જ

કલકત્તા-૧

ફોન ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્સ સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

કોટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માળાપ જાણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતુ ખોલાવો વ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(નર્મલેટ ઓફ ઈન્ડિયા અન્ડરટેકિંગ)
ટેડ એન્ડ કો. લિમિટેડ
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માબાપ જાણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર અચૂતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. વ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(નર્મલેટ ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ)
૨૯ બ્રોડવે - હોમિયન સર્કલ,
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧.

પિકાસો

સદીનો મોટું ચિત્રકર પિકાસો આપણી વચ્ચેથી ચલ્યો ગયો છે તેનું દૂક વર્ષન કરવું હોય તો કહી શકાય કે તે ચિત્રકાર, ચિત્રી અને સુસદૃશ હતો. નેટલી તેની પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે તેટલી જ તેની કદુ આતોચના પણ થઈ છે. દેવભાવથી તેની કલાને તિરસ્કારનારાઓમાં માત્ર તેના વતન સ્પેઈનના જ નહીં—યુરોપ, જર્મની, ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાના ઔદ્યોગિક માનવીઓ હતાં. પિકાસોની કલા આ બધા જ દેશોના કલાધામોમાં અચૂક પ્રવેશ પામી છે અને સિદ્ધાંતન પર નિરાશ છે. પિકાસો કેવળ ચિત્રકાર ન હતો પણ એક બનોખી કલાદર્શિનો સ્વામી હતો. કાંઈ ન જોઈ શકે એવી દૃષ્ટિથી તે દુનિયાને નિહાળતો અને તેના આલેખનની દમ તપ્પન નિરાળી, સ્વતંત્ર અને મહાબાર હતી. જીવનના સો વર્ષો નેણે કલાની ઉષા સના કરી, તેની સર્જનશક્તિએ જગતને અનેક ચિત્રો આપી ગવવા છે. બળે વિશ્વકુદીની વાતના એએ આ કલાકારના સવેદનશીલ માનસને હવેમ ચ વ્યુ હતો. માફક વતન છોડી, ફ્રેન્સમાં રહ્યા ત્યારે તેણે પણ બૂખ—ગરીબી—ધતનાએ વેડીને કલાકારને જરૂરી એવી અનુભૂતિની સમૃદ્ધિ મેળવી હતી. કાલિદ હદીમાથી ખચવા પોતની કલાકૃતિઓનું તાપણ કરવા નેટલી ઉદારતા તેના સ્વભાવ માટે સદૃશ હતી. છતાં પિકાસોની અજબ યુગારીએ તેને દુનિયામાં અતડો રાખી દીધો. પૈસાના જોરે કલાને ખરી દનારાઓને તેણે ક્યારેય દાઢ આપી નહીં. કલા ખાતર કલા એ તેનો પ્રાણપારો. સિદ્ધાંત બન્ને વસ્તુને તેના બાહ્ય રૂપ આકારથી નહીં પણ લીતરના ગુણધર્મથી જોતો. ધનવદ (કમ્યુનિઝમ)તેણે સૌ પ્રથમ દુનિયાને આપ્યો. માનવજાતના પ્રકારને વાચ્યા આપતાં જર્મન નાઝીવાદ સ્પેઈન તથા અમેરિકાના ફ્રી સીવાદના યીથરા ઉડાડતા તેના આલેખનો દુનિયાએ સ્તબ્ધ બનીને

નિહાળ્યાં તેનાં ચિત્રો અને ચિત્રોમાં વસ્તુની મૂળ પ્રકૃતિ અને વિભિન્ન પાસાઓને તેણે અવિરુદ્ધ કર્યા છે— ઉપલક્ષ્યાની સોર્ધને તેણે જવું કહ્યું છે. સ્પેઈન તેના આખલા માટે પ્રખ્યાત છે. આખલો જગનુ પ્રતીક છે તપયા તજાય ન્હીં— વીવડાં વીણાય નહીં એટલા પિકાસોના ચિત્રસમૂહમાં તેણે દોરેલો આખનો અજીતો રહી ચકતો નથી. પિકાસોની બધી કલાકૃતિઓ હવે ફ્રાન્સને મળશે તે એ દેશનું સદૃશ જ છે.

કેશ્વિત્ કાન્તા

રામકાંટના પોલિસદળ પામે યુનાનોષક કૂતરાઓની એક ટુકડી છે તેમાં ‘કાન્તા’ આજકાલ જવું મજદૂર બની છે. પોરબદરની ચોરીના કેઈ સમા, આરોપીને પકડવા માટે જ્યારે કાન્તાને ઘઈ જવામાં આવી ત્યારે યુનેયારે જે સાઈકલને ઉપયોગ કરેલો, તે સ્ટોરમાં જઈ તેણે જાળખી ખતાવેલ ત્યાર પછી તે અવાર નવાર ખૂન અને ચોરીના કિસ્સાઓમાં પોલિસવાળાઓ કાન્તાને સાથે રાખીને જ પગે શે છે. કાન્તાના વિરુદ્ધ કાલિકાસને પણ જગતમાં કીર્તિ પામી છે અને તેનાં સદેશો કાન્તાને પડેચાડવા આકાશના વૃષ્ટિ તજાતા મેડને સદેશવાહક બનવું પડ્યું. પડવું વીસમી સદીની આ કાન્તા જે સદેશાએ પોલીસને આપે છે તેનાથી અનેકો નેલો બેગા થશે અને ખૂન કહ્યું હતો તે કાસીનું દેરડું દેખશે. કાન્તાની જે રીતે દેખલાળ રાખવામાં આવે છે તેમજ તેને માટે જે રેશન નકકી થયું છે તેનો નિર્દેશ અજીતના આ વર્ષમાં માનવીને ઈર્ષા ગ્રેરે તેમ હોવાથી જતો કરીએ પણ તેની કામગીરી લાજવાળી રહી છે. કાન્તાની હથાતી માજ બીજ એક શ્યાન ટુકડી પોલિસ ખાત્રુ તૈયાર કરે તે અસ્થાને નહીં તજાય બધાં જ કૂતરાઓ કાન્તાની જેમ કાપેદશ અને અખરાક હોતાં નથી પણ ક્યારેક જે બેઠ માનવી ઉઠી ચકતો નથી ત્યાં

પિકાએ

સહીના મોડુ ચિત્રકર પિકાસો આપણી વચ્ચેથી ચલો ગયો છે તેનું ટૂંક વર્ષન કરવું હોય તો કહી શકાય કે તે ચિત્રકાર, ચિત્રી અને કુશલ હતા. જેટલી તેની પ્રવિસ્ત કરવામાં આવી છે તેટલી જ તેની કદ આતોચના પણ થઈ છે ક્લેપમાયથી તેની કલાને તિરસ્કારનારાઓમાં માત્ર તેના વતન સ્પેઈનના જ નહીં—યુરોપ, જર્મની, ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાના ઘેરુ માનવીઓ હન ઇર્તા પિકાસોની કલા આ બધા જ દેશોના કલા-ધાર્મીમાં અચૂક પ્રવેશ પામી છે અને સિકાસન પર નિરાશ છે પિકાસો કેવળ ચિત્રકાર ન હતા. પણ એક અનેબી કલાદર્શિનો સ્વામી હતા કોઈ ન જોઈ શકે એવી દૃષ્ટિથી તે દુનિયાને નિહાળતો અને તેના આલેખનની કમ તપન નિરાળી, સ્વતંત્ર અને મહાપર હતી જીવનના સો વર્ષ જેણે કલાની ઉપાસના કરી, તેની સર્જનશક્તિએ જગતને અનેક ચિત્રો આપી ગવડા છે બાળે વિષયકોની વાતના એકે આ કલાકારના સ વેદનશીલ માનસને હચમચ વ્યુ હતો માફક વતન છોડી, ફ્રાન્સમાં રહ્યા ત્યારે તેણે પણ બૂખ-ગરીબી-ધનનાએ વેડીને કલાકારને જરૂરી એવી અનુભૂતિની સર્જક મેળવી હતી કાલિત્વ કહીમાથી ખચકા પોતની કલાકૃતિઓનું તાપલું કરવા જેટલી ઉદારતા તેના સ્વભાવ માટે સહજ હતી જતાં પિકાસોની અજન્મ સુખસીએ તેને દુનિયામાં અતડો રાખી દીધો પૈસાના જોરે કલાને ખરી દનારાઓને તેણે ક્યારેય કાઢ આપી નહીં કલા ખાતર કલા એ તેના પ્રાણપારો સિદ્ધાંત બન્ધે વસ્તુને તેના ખાસ રૂપ આકારથી નહીં પણ જીતરના સુશુભર્યાને માત્ર ધનવદ (કથુળીઅમ)તેણે કો પ્રથમ દુનિયાને આપ્યો માનવલનના પ્રકારને વાચ્યા આપવા જર્મન નાઝીવાદ સ્પેઈન તથા અમેરિકાના ક સીવાદના આ ધરા ઉડાડતા તેના આલેખનો દુનિયાએ સ્તબ્ધબનીને

નિહાળ્યાં તેનાં ચિત્રો અને ચિત્રોમાં વસ્તુની મૂળ ક્રાંતિ અને વિચિત્ર પાસાઓને તેણે અવિરક્ત કર્યા છે— ઉપલક્ષિયાની સીદ્ધાંતને તેણે જણ કર્યું છે સ્પેઈન તેના આખલા માટે પ્રખ્યાત છે આખલો જળનુ પ્રતીક છે ગવડા ગણાય નહીં— જીવનની વીણાય નહીં જેટલા પિકાસોના ચિત્રકમ્ હતા તેણે દોરેલો આખનો અછતો રવી યકતો નથી પિકાસોની બધી કલાકૃતિઓ હવે ફ્રાન્સને અજોરે તે એ દેશનું સદ્ભાવ છે

કેશિત્ કાન્તા

રાજકોટના પોલિસદળ પામે શુનારીપક કૂતરાઓની એક ટુકડી છે તેમાં ‘કાન્તા’ આજકાલ જલુ મલદર બની છે પોરમદરની ચોરીના કૅઈ સમા, આશીપીને પકડવા માટે ભયારે કાન્તાને લઈ જવામાં આવી ત્યારે શુનેચારે જે સાઈકલને ઉપ ધોત્ર કરેલો, તે સ્ટારમાં જઈ તેણે જાળખા ખતા વેલ ત્યાર પછી તો અવાર નવાર ખૂન અને ચોરીના કિસ્સાઓમાં પોલિસવાળાઓ કાન્તાને સાથે રાખીને જ પગે રોધે છે કાન્તાના વિરહથી કાલિકાસને પણ જગતમાં કીર્તિ પામી છે અને તેનો સદેશો કાન્તાને પડેઆડવા આકાશના વૃષ્ટિ ગણાતા મેચને સદેશવાહક બનવું પડ્યું પડ્યું વીસમી સદીની આ કાન્તા જે સદેશો પોલીસને આપે છે તેનાથી અનેકો એલો ભોગ થશે અને ખૂન કહ્યું હતો તો કાસીનું દેરડું દેખશે કાન્તાની જે રીતે દેખાળ રાખવામાં આવે છે તેમજ તેને માટે જે રેશન નકકી થયું છે તેનો નિર્દેશ અછતના આ વર્ષમાં માનવીને ઈર્તા ગ્રેરે તેમ હોવાથી જતો કરીએ પણ તેની કામગીરી કાળજાખ રવી છે કાન્તાની હાલતી માજ બીજી એક શાન ટુકડી પોલિસ ખાતુ તોયાર કરે તો અસ્થાને નહીં ગણાય બધાં જ કૂતરાઓ કાન્તાની જેમ કાપેલ અને અખાક હોતાં નથી પણ ક્યારેક જે જોઢ માનવી ઉઘી યકતો નથી ત્યાં

ભારતનું બારણું ખટખટાવી રહેલ છે અને જે યોગ્ય પગલાં નહીં લેવામાં આવે તો લાખો લોકો તેમજ પશુઓ મૃત્યુના મોમાં ધકેલાઈ જશે. આની સામે ભારત સરકાર આશાવાદી સૂર કાઢે છે અને કહે છે કે જલ્દી કરેડ ટન ધરો ઉત્પન્ન થનાર છે જેમાંથી વીજળી ત્રીસ લાખ ટન સરકારને પ્રાપ્તિમાં મળશે. ભારતના લોકો ખાનગર આપણે ઈચ્છીએ કે ભારત સરકારનો અંદાજ સચોટ પડે. પરંતુ આમાં સવાલ માત્ર પ્રાપ્તિનો નથી. વહે ચલેનિ પશુ છે. અત્યારની અનાજની વહે ચલેનિ મિલકુલ અનિયમિત, હંચકડા વચરની અને દષ્ટિ વિહોણી છે. નાગપુરમાં ધણેલા તોફાનોએ આ ખેતીની આપણું છે. સરકાર એવું વહીવટીતંત્ર જે ગાંધી શકે કે દરેક રાજ્યમાં નિયત પુરવઠો સમયસર મળતો જ રહે અને લોકોને પણ ખાતો થઈ ભય કે સરકાર અનાજની વહે ચલેનિ કરી શકે તો આવી સિદ્ધિ ધરકરી વિજય જેવડી જ મહાન ગણાવી જેઇએ. અનાજનો વેપાર સરકાર હસ્તક મથા પછી જે અવિશ્વાસનું વાતાવરણ બિડુત-વેપારી-સરકાર વચ્ચે ઊભું થયું છે તેનો વહેલી નકે અંત લાવવો જરૂરી છે.

વર્ષા ક્યાંથી આવે છે ?

વરસાદ ક્યાંથી આવે છે ? જૂન મહિનો મેસૂતા, અરબી સમુદ્રમાંથી વરસાદી પવન સહે વરસાદી વાદળોની વણગાર આવવી શરૂ થાય છે. આ વાદળો ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કોણ તેને ઉત્પન્ન કરે છે ? જૂન મહિના સુધી તે ક્યાં સંતઈ રહે છે ? આ બધી વૈજ્ઞાનિક ખાતેખાતી શ્રીજીવટ જારી તપાસ એકવાર ભૂતકાળમાં અમેરિકાના હવામાનશાસ્ત્રીએ કરી જોઈ હતી અને તેમણે કિંમતી સામગ્રી, આકાશો તેમજ વૈજ્ઞાનિક માહિતી કોમ્પ્યુટરમાં નાખીને જવાબ મેળવવા પ્રયત્ન કરી જોયો હતો અને ભારતના પશ્ચિમ કાંઠાથી માંડીને આફ્રિકાના પૂર્વ કાંઠા સુધીના દરિયો કહેલોયો હતો. પરંતુ વરસાદના કાવડાનું અને નૈસર્ગિકતા યોમાસાનું ઉદ્ભવ સ્થાન ચલ્યું નહીં. હવે આ વર્ષે ભારત-સોવિયેટ વિદ્વાનોએ ફરીથી એ પ્રવાસ આવતા માસથી શરૂ કરનાર છે, તેને માટે એક વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી સુસજ્જ જહાજ પણ

તૈયાર છે અને તે મે માસના છેલ્લા અડવાડિયામાં અરબી સમુદ્રના ઊંડાણમાં તેમજ બહાર અવકાશમાં સંશોધન કરશે. એકવાર જે આ યોમાસાનું મૂળ પકડી શકાય તો પછી યોમાસાની રક્ષણતા વિશેની આગાહી પણ બહુ ચેતસાભર્યા થઇ શકે જે ભારત જેવા દેશ માટે બહુ મહત્ત્વની છે. દાખલા તરીકે આગામી યોમાસું કેવું નીવડશે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આજે આવી ભય તો કેટલી બધી સરળતા અને રહસ્ય રહે ? આજે જે અનિશ્ચિતતા ૯૦ કરોડ માનવીના જીવિને ઠારી રહી છે તે દૂર થાય.

શ્રી બપુભાઈ રાવત

‘કુમાર’ના તંત્રી શ્રી બપુભાઈ રાવતે જીવનના ચોણેસો વર્ષ પૂરાં કર્યાં તેની નેધિ ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે લીધી છે, અને તેમની સેવાઓને યોગ્ય અંજલિ આપી છે. ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ધાતરમાં જીવંત વ્યક્તિઓના કાળાથી આપણે સુપરિચિત છીએ પરંતુ સિષ્ટ અને રાચક સાહિત્ય દ્વારા સુસંસ્કૃત સમાજની સ્થાપના કરવામાં બૂચરમાં જાની વહેતી મીઠા પાણીની સરવાણી પેટે અદસ્ય રહી, માનવ સમાજને અમૃતનાં ધૂંટડા પાનર ‘કુમાર’ના કસબી શ્રી બપુભાઈએ જે જીવી જતાવ્યું છે અને કરી જતાવ્યું છે તે આજે કોઈ પ્રિછી નહીં શકે ? મોતરફ રાજકારણના બૂચરમાંથી જાવાઈએના કહેવ સુ દિન ઊંચે કાન સાથે અધકાચ છે અને અણુઓ ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે પકાડા પાછળ, ચૂક રીતે અહોનિસ માનવજાળના ઉત્કર્ષ અંજ સાહિત્ય, કલા, યાન અને પ્રેરણાની સરિતાએ વહેતી રાખી, તેનાં પિયુષ ઘેર ઘેર પહેંચાડી, આવતીકાલના નાગરિકોનું ધાતર કરવાની સમય અને અજળ કામગીરી માત્ર ફરજ તરીકે ખજવતા એક આદર્શી અમીરાત અને મહાનતાને શે જુલાય ? ‘કુમાર’ના તંત્રી તરીકે શ્રી બપુભાઈએ અનેકાને પ્રેરણા આપી છે-અનેક સમયોને ગુજરાત સમક્ષ ધર્ષા છે-કલાના કસબીએને વંણી વીણુને તેમની પહેયાન આપી છે અને સૌથી વિશેષ તો જગતના વિપુલ યાન કંડારમાંથી ચૂરીચૂરીને લોકઅંધ સામગ્રી ઉછાં પચાસ વર્ષથી એકધારી ગુજરાતને

[અનુ ૫. ૭૭]

ભારતનું ખારણું અટબટાળી રહેલ છે અને જો ચોખ્ખા પચાઈ નહીં પેલામાં આવે તો લાખો લોકો તેમજ પશુઓ મૃત્યુના મોખાં ધકેલાઈ જશે. આની સામે ભારત સરકાર આચારવાદી સર કોટે છે અને કહે છે કે જલ્લ કરોડ ટન ધર્મ ઉત્પન્ન થનાર છે જેમાંથી વીસથી ત્રીસ લાખ ટન સરકારને પ્રાપ્તિમાં મળશે. જારતના લોકો ખાનર આપણે ઈંગ્લીએ કે ભારત સરકારનો અંદાજ સ મો પડે. પરંતુ આમાં સવાલ માત્ર પ્રાપ્તિનો નથી. વહેંચણીનો પણ છે. અત્યારની અનાજની વહેંચણી મિશ્રકુલ અનિયમિત, દંત્રધરા વગરની અને દષ્ટિ વિરોધી છે. નાગપુરમાં થયેલા તોફાનોએ આ ખતાવી આપ્યું છે. સરકાર એવું વહીવટીતંત્ર જો ગાંધી દે કે દરેક રાત્રિમાં નિપત પુરવઠો સમયસર મળે તો જ રહે અને લોકોને પણ ખાનો ધઈ ભય કે સરકાર અનાજની વહેંચણી કરી શકશે તો આવી સિદ્ધિ કસરી વિજય જેવડી જ મહાન મજાવી જોઈએ. અનાજનો વેપાર સરકાર હસ્તકે આપણી જે અવિશ્વાસનુ વાતાવરણ બેહુત-વેપારી-સરકાર વચ્ચે જીમું ધણું છે તેનો વહેલી ને અંત લાવવો જરૂરી છે.

વર્ષા ક્યાંથી આવે છે ?

વરસાદ ક્યાંથી આવે છે ? જૂન મહિનો ખેસતાં, અરબી સમુદ્રમાંથી વરસાદી પવન આ લે વરસાદી વાદળોની વજ્રજાર આવવી શરૂ થાય છે. આ વાદળોં ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કોણ તેને ઉત્પન્ન કરે છે ? જૂન મહિના સુધી તે ક્યાં સંતઈ રહે છે ? આ બધી વૈજ્ઞાનિક જાગૃતીની ઝીણવટ જારી તપાસ એકવાર જૂલકાળમાં અમેરિકાના હવામાનશાસ્ત્રીએ કરી જોઈ હતી અને તેમણે કિંમતી સામગ્રી, આકાશો તેમજ વૈજ્ઞાનિક માહિતી ક્રાઇસ્ટરમાં નાખીને જવાબ મેળવવા પ્રયત્ન કરી જોયો હતો અને ભારતના પશ્ચિમ કાંઠાથી માંડીને આફ્રિકાના પૂર્વ કાંઠા સુધીના દરિયા કોહોલો હતા. પરંતુ વરસાદના કેવડાનું અને નૈઋત્યના ચોમાસાનું ઉદ્ભવ સ્થાન અજ્ઞું નહીં. હવે આ વર્ષે ભારત-સોવિયેટ વિદ્યાનીઓ ફરીથી એ પ્રયાસ આવતા માસથી શરૂ કરનાર છે. તેને માટે એક વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી સુસજ્જ જહાજ પણ

તૈયાર છે અને તે જે માસના ઉલ્લા અડવાડિયામાં અરબી સમુદ્રના જિંડાભૂમાં તેમજ બહાર અવકાશમાં સંશોધન કરશે. એકવાર જો આ ચોમાસાનું મુખ્ય કારણ તો પછી ચોમાસાની સફળતા વિશેનું આગાહી પણ બહુ એકલાઈથી વધ શકે જે ભારત જેવા દેશ માટે બહુ મહત્વની છે. દાખલા તરીકે આગામી ચોમાસું કેવું નીવડશે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આને આવી ભય તો કેટલી બધી સરળતા અને રક્ષત રહે ? આને જે અનિશ્ચિતતા ૧૦ કરોડ માનવીના જીવિને કોરી રહી છે તે દૂર થાય.

શ્રી બચુભાઈ રાવત

‘કુમાર’ના તંત્રી શ્રી બચુભાઈ રાવતે જીવનનાં ચોક્કસા વર્ષ પૂર્ણ કર્યાં તેની નાંધ ગુજરાતના સંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે લીધી છે, અને તેમની સેવાઓને ચોખ્ખા અંજલિ આપી છે. ગુજરાતના સંસ્કૃતિક ક્ષેત્રમાં જીવંત વ્યક્તિઓના ફળાથી આપણે સુપરિચિત છીએ પરંતુ શિષ્ટ અને શાયક સાહિત્ય દ્વારા સુસંસ્કૃત સમાજની સ્થાપના કરવામાં બૃજભાઈ જાની વહેતી મીઠા પાણીની સરવાણી પેટ અદસ રહી, માનવ સમાજને અપૂર્ણતા ધૂંટકા પાનર ‘કુમાર’ના કસળી શ્રી બચુભાઈએ જે જીવી જતાવું છે અને કરી જતાવું છે તે આને કોઈ પ્રિય નહી શકે ? ચોતરફ રાજકારણના બૃજભાઈઓ અવાઈઓના કંઈયે સુ દિન જોયે કાન સાંચે અમકાલ છે અને અજગ્રમે ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે પકાડ પાળળ, મૂક રીતે અદોનિય માનવજાળના ઉત્કર્ષ અંજે સાહિત્ય, કલા, ગ્રાન અને પ્રેરણાની સરિતાઓ વહેતી રાખી, તેનાં વિપુલ ઘેર ઘેર પહોંચાડી, આવતાકાલના નાગરિકોનું ધક્કર કરવાની સમર્થ અને અજગ્ર કામગીરી માત્ર ફરજ તરીકે ખમવતા એક આદ્યની અમીરાત અને મહાનતાને શે બૃજભાઈ ? ‘કુમાર’ના તંત્રી તરીકે શ્રી બચુભાઈએ અનેકોને પ્રેરણા આપી છે-અનેક સમજાને ગુજરાત સમક્ષ ધર્ષા છે-કલાના કસળીઓને વાણી વીણીને તેમની પહેચાન આપી છે અને ચોથી વિશેષ તો જનતાના વિપુલ ગ્રાન બંકારમાંથી ચૂંટીચૂંટીને વૈકલ્ય સામગ્રી ઉત્કર્ષ પચાસ વર્ષથી એકધારી ગુજરાતને

[અગ્ર ૫. ૭૭]

‘તો પછી આપણે આમ જોયા જ કરવાનું ?’

આપણે ખીજું શું કરી શકીએ ?’

‘અમે તો અભણ પણ તમે તો બણેસા તમારા
જેવાય આમ સમણે હાથ દઈને બેસશે ? તમારા
બહુતરમા કયાંક ઉભાય તો આવતો હશે ન ?’

ઉપાય હોય તોય શું ? જરાક ખીંચે કૂદીએ
ઝેટણ જ પાછું નીચું નાખે ઝેટલે એના થઈ
જઈએ’

‘હા, તમારી વાત સાચી છે કેટલાય
સિદ્ધાંતો જેમ ત્રાસ મારતા હોય છે પણ સરકારે
એ તરીકે ખરીદ્યા ઝેટલે પળેતું ઠેર ?’

કેટલાક સાચકલાને ઝેટલી બધી અડગામણ
થાય છે કે ખુરશી છોડી દે છે પણ એનાથી પ્રથ
પતે છે ? પ્રથ તો ત્યાંજ રહે છે જુલમ, થોડી પહો
ચવાળા છે એના હાથ પછી ઝાઝા ખરડાયેલા છે’

‘તો કરવું કેમ ?’ બાણીના બળદની જેમ
સવાલ પાછો મૂળ જગ્યા છોડતો ન હતો.

‘આપણે કમ’ એ કે આપણે પલાયનવાદ છોડી
દેવો. ન્યા બેઠા હોઈએ ત્યાં આપણે જગત-પ્રામદિક
રહેવું ઝેટલે પેલો વર્તાવો કૂવો પાણીથી નહિ પણ
દૂધથી જ ભરાશે ખીજું આપણે દરેકે ચૂંટણીમાં
સારો માણસ જીતે રહી શકે તેવું વાતાવરણ બિન
કરવું ઝેટલે અત્યારે ચૂંટણી પ્રત્યે અમુક સારા
માણસોની સહાયણ સૂચ છે એ ચાલી ભય ત્રાજું એક
જમાનામાં થાવ જુદા જ સદર્જમાં નિશ્ચય લેવાતી
જરૂર હશે પણ અત્યારે અર્થપ્રધાન સંસ્કૃતિમાં એવી
કોઈ પસંદગી આજ રાખવી એ જરાબર ન ગણાય.
ઝેટલે નાની મેટી સેવા માટે ચોખ્ખું પુરસ્કાર મળી
રહે એવી વ્યવસ્થા કરવી’

‘વાત તો તમારી સાચી છે અહતની વાત
તો સાવ ખોટી છે’

‘જુલમ, આ અહતની વાત પરત તતાની
નિશાની છે નવી દિલ્લીમાં કે અન્ય વાવરો જણાવ્યું થી
? આપણે આપણું મન જણાવવું પડશે આપણું

સ્વનું તત્ત્વ હોય ત્યાં જરાક ચલાવી લઈએ છીએ ?
તો પછી દેશમાં આપણું તત્ત્વ હોય ત્યારે આપણી
ફરજ શી ?’

‘મને એક વાત યાદ છે આપણે જેમને
ચૂંટ્યા હોય એને પાછા બોલાવવાનો હક્ક આપણી
પાસે હોય તો ?’

‘હા તો જગત રહેને હાલોમવાલી ચૂંટણી
ના ચક્રાવવામાં પડે નહિ પણ અલ્યા, આટલો
બધો ભણકાર તું કયા થઈ ગયો ?’

‘હમણા ચૂંટણી થઈ કધોય એવો જ હાલે છે
સાંજની ત્રીસી બપોર પછી બિંધ આવે નહિ ઝેટલે
જાતજાતના ભાણવની વાત મતી હોય એ સામળું
અને અધુરામાં આ ધડેની પેટખતરા એમાં ભળી

મને થયું ‘ચૂંટણીએ કાંઈક વાલ્યું છે
જો આપણે લણી શકીએ તો’ મન ઉડું મધુ
‘આ પેટની ખતરા ભલભલાની બિંધ ઉઠાડશે’

સુનંદા

સુનંદા પોતાની જાતને નિષ્પાપ માનતી
ચિત્રગ્રામ પાસે એ જીવી રહી ત્યારે ચિત્રગ્રામને તેણે
કહ્યું ‘આ તમે મને નરક આપી રહ્યા છો એમાં
તમારી કાંઈક ભૂલ થાય ? જરા ખરાબર ચકાસી
જુઓ’ સસારમાં એણે ધરતી ધોરાણ જ ચલાવી
હતી કુન્દનલલને તો એવો પાણી પાણી કરી મૂક્યો
હતો કે એ કહે જો પ્રમાણે કરે ભગવાને થોડું રૂપ
આપ્યું અને જણાવ્યા થોડું જોર આપ્યું હવે
અન્યને મહાત કરી શકે તેવી બુદ્ધિ આપી હતી
ઝેટલે ન્યાં ભય ત્યાં જિન્દગી આપી આ જ
કરેતું નિશાળમાં નોકરી કરતી હતી ત્યાં પણ
આ જ હલાવેલું

ચિત્રગ્રામ આમ તો ખારો થઈ ગયો હતો
દરેક જીવોની આવી આવી ફરિયાદ સાંભળવા ભય
તો તો એ ક્યારે પરવારે ? પણ એને આજે તું
ટીખળ સજ્જ તે પૂછ્યું ‘શું તમારું નામ, બહેન ?’

‘તમે આવી સજ્જ ફરમાવો છો ઝેટલે નામની
તો તમને ખબર હોય જ છતાં શું પૂછો છો ?’

‘તો પછી આપણે આમ જોયા જ કરવાનું ?’
આપણે ખીજુ રૂ કરી શકીએ ?’

‘અમે તો અજણ પણ તમે તો અજણ તમારા
જેવાય આમ સમણે હાથ દઈને બેસશે ? તમારા
બહુતરમા કયાંક ઉભા તો આવતો હશે ન ?’

ઉપાય હોય તોય શું ? જરાક ખીવે ફૂદીએ
એટલું જ પાણુ નીચું નાખે એટલે એના થઈ
જઈએ.’

‘હા, તમારી વાત સાચી છે કેમકા
સિંહની જેમ ત્રાડ મારતા હોય ■ પણ સરકારે
એ તો રીતે ખરીદા એટલે પછેડું ઠેર ?’

કેટલાક સાચકલાને એટલી બધી અકળામણ
થાય છે કે પુરશી ઉઠી દે ■ પણ એનાથી પ્રભ
પતે છે ? પ્રભ તો ત્યાંજ રહે છે જુલમ, ધોડી પડે.
ચવાળા છે એના હાથ પણ ઝાઝા ખરડાયેલા છે.’

‘તો કરવું કેમ ? ધાણીના બળદની જેમ
સવાલ પાછો મૂળ જગ્યા ઉઠતો ન હતો.’

‘આપણે ધમ’ એ કે આપણે પલાયનવાદ ઉઠી
રેવો. ન્યા બેડા હોઈએ ત્યા આપણે જગત-પ્રામણિક
રહેવું એટલે પેઠો વતનનો ફૂલો પાણીથી નહિ પણ
ફૂમથી જ જરાશે ખીજુ આપણે ફરેક ચૂટણીમાં
સારા માણસ જીતે રહી શકે તેડું વાતાવરણ જીતી
કરવું એટલે અત્યારે ચૂટણી પ્રત્યે અમુક સારા
માણસોની સહાયણ સંગ છે એ ચાલી જાય ત્રાણ એક
જમાનામાં સાવ જુદા જ સંદર્ભમાં નિ શુદ્ધ સેવાતી
જરૂર હશે પણ અત્યારે અર્થપ્રધાન સંસ્કૃતિમાં એવી
કોઈ પસંદગી આજા રાખવી એ ખરાબ ન ચલાય.
એટલે નાબૂદ મેટી સેવા મળે થોડું પુરસ્કાર મળી
રહે એવી વ્યવસ્થા કરવી.’

‘વાત તો તમારી સાચી છે મહત્તની વાત
તો સાવ ખોટી છે.’

‘જુલમ, આ મહત્તની વાત પરત ત્રતાની
નિશાની છે નવી દિલ્હીમાં કે અન્ય વાવડો બહાસવ થી
? આપણે આપણ મન બહાસવ પડશે આપણ

સ્વનું તત્ત હોય ત્યાં જગાડ અસાધી થઈએ છીએ ?
તો પછી દેશમાં આપણ તત્ત હોય ત્યારે આપણી
ફરજ થી ■ ?

‘અને એક વાત સુએ છે આપણે જમને
ચૂટણ હોય એને પાછા બોલાવવાનો ઠક્ક આપણી
પાસે હોય તો ?’

‘હા તો જગતિ રહેને હાલોમવાલી ચૂટણી
ના ચક્રાન્તવામાં પડે નહિ પણ અત્યા, આટલી
બધી બહુકાર વું કયા થઈ ગયો ?’

‘હમણા ચૂટણી થઈ ધધોય એવો જ હોસે છે
સાંજની ત્રાડી જાય પછી જીથ બાવે નહિ એટલે
અત્યંતના આપણની વાતુ થતી હોય એ સામણુ
અને અધુરામાં આ ધડેની પેટનગરના એમાં બળી

અને ચણ ‘ચૂટણીએ કોઈક વાલુ ■
એ આપણે લણી શકીએ તો’ અન ઉકું ચણ
‘આ પેટની બળતરા બલબલાની જીથ ઉઠાડશે’

સુનનંદા

સુનદા પોતાની અતને નિબાપ માનતી
ચિત્રગુપ્ત પાસે ■ જીબી રહી ત્યારે ચિત્રગુપ્તને તેણે
હણ ‘આ તમે મને નરક આપી રહ્યા છો એમાં
તમ રી કોઈક જીથ થાય છે જરા ખરાબર ચકાસી
જુઓ.’ સસારમાં એણે ધરની ધોરાજી જ અસાધી
હતી કુન્દનલલાને તો એવો પાણી પાણી કરી ચૂકે.
હતો કે એ કહે એ પ્રમથ્ણે કરે લગવાને થોડું રૂપ
આપણ અને બહાસા થોડું જોર આપણ હવે
અન્યને મહાત કરી શકે તેવી છુદિ આપી હતી
એટલે જ્યાં જ્યાં ત્યાં જિન્દગી આપી આ જ
કરેડું નિશાળમાં નોકરી કરતી હતી ત્યાં પણ
આ જ હલાવેલું

ચિત્રગુપ્ત આમ તો ખારો થઈ ગયો હતો
ફરક છોડેલી આવી આવી ફરિયાદ સંભળવા જાય
તો તો એ કયારે પરવારે ? પણ એને આજે ■
ડીખળ સજગ્ય તે પૂછ્યું ‘શું તમારું નામ, બહેન ?’

‘તમે આવી સખ ફરમાવો કે એટલે નામની
તો તમને ખબર હોય જ છતાં શું પૂછો છો ?’

‘પણ ખૂન તો એવું કયું હતું. એની હેસિયતનો એને ખ્યાલ હોતો જોઈએ. હું કહું તે ખતું કરવા માટે તમે જાણેલા હો તો તમે અને સ્વર્ગે જ મોકલી હોત.’

‘સ્વર્ગની તો સુનંદા કલ્પના પણ ન કરવી. અવિનાશનું ખૂન દીનાનાથે કયું એ તો કીક એની અકેષ વાત તમે માની નહિ.’

‘એનો મૂર્ખાઈભરી વાત હું માનું ? એ તો મને એની વધુ ખનાવવા આત્રેતો હતો.’

એ તો આશળની વાત એટલે તો તમે એનો લાભ લીધો. પણ દીનાનાથ કહેતો ત્રથો હતો કે, તુ મારા ધરતી સંભાળ લેજે. લીધો ?

‘હું ક્યાં એટલી તાલેલાન હતી ?’

‘જોડી વાત ન કહો. અત્યારે પણ તમારે નામે ખચીક હાલર પડ્યા છે.’

‘મેં એની જાણડી માટે એકઠા ક્યાં હતા ?’

‘તો એવું ખૂન કોને માટે કયું હતું, એની પત્ની માટે ?’

‘આવા જોડા ખૂનના આરોપસર અને નરક મળે છે ?’

‘બીજા પણ તમારા પર આરોપ છે પણ વધુ નવરાશ નથી. તમારા પર વ્યક્તિચારનો આરોપ છે.’

‘તુફાન સાવ જુકું, તમને કોકે ચડાવ્યા છે.’

‘વ્યક્તિચાર ક્યાંનો નહિ, કર.ગ્રામી’

‘એ માથુસ રાજા હોય અને બનેને હું જોડી હઉં એમાં મારો હોય ક્યાં ?’

‘એક જ દાખલો લઉં. આ દીનાનાથનો સંસાર કથળાવવાની તમે કેટલી કોશિશ કરી ? તમે તો દીનાનાથની પત્નીને પણ કુમારે વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો ?’

‘જુકું સાવ જુકું’

‘તમે એને કયું ન’ તું કે ધણી આપણા કાધામાં ન હોય તો આપણે એના કાધામાં રહેવું

એ ક્યા શાસમાં લખ્યું છે ?’

‘મેં કયું પણ તેવું માન્યું નહિ એટલે એ વાત ત્યાં જ અટકી જાય છે.’

‘અટકતી નથી, શરૂ જાય છે. તમે એ દાવ-માં ન ફાવ્યા એટલે એ હોટેલમાં એને લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો જ્યાં દીનાનાથ હતો.’

‘પણ એ આવી નહિ.’

‘એ તો ન આવી પણ તમે ત્યાં ત્રયા. તમે દીનાનાથને ઘેનમથી ઊઠાડીને કયું કે તારી પત્નીને

ખબર પડી ગઈ છે. એ અડી આવે છે. અને અટ-કાવવા માટે પૈસા માંગ્યા. કહે, તે દિવસે એની પાસેથી કેટલા કદાવ્યા ?’

‘દેવાકૃષ્ણ મળે એનો લાભ લેવો એ મારો સ્વભાવ છે’

‘એવા લોકોને સજા કરવી એ અમારો સ્વભાવ છે’

‘તમારું ખાતું બારે કામ કરે છે,’

‘તુ કામ કરે છે તે જલ્લુતું છે ?’ ચિત્રગુપ્તને પણ આ મૂર્ખ જાઈની મૂર્ખતામાં રસ પડ્યો હતો. ‘અત્યારે તમને નિલાળખાં અન્નલિ અપાઈ રહી છે એ માટે અડી ટેપની વ્યવસ્થા છે. સાંભળી છે ?’

‘અરે, એ તો મારી ખાસ હિંમત હતી. પણ તમે નકામી નરકની વાત કાઢી અને મારો પિતો ત્રથો.’

ચિત્રગુપ્તે ૨૫ ચાકુ કરી, હેડમાસ્ટરને અવાજ હતો. ‘આપણા સૌના લાડીલા સુનંદા બહેન સાળામાં તો ઉત્તમ કાવંકર્તા હતા. પણ ચામની સેવા પણ તેમણે ધણી કરી હતી. પચાસતમાં પણ પ્રથમ રહીને ચામની સ્વચ્છતા માટે મહાન ફાળો આપ્યો હતો. પણ પાણીનો પ્રશ્ન એમણે પતાવ્યો હતો.’

‘સાંભળો.’

‘મારે નહિ તમારે સાંભળવાનું છે. પાણીમાં [અનુ ૦ ૫. ૭૭

‘પણ ખૂન તો એણે કયું હતું. એની દેસિયતનો એને ખ્યાલ હોવો જોઈએ. હું કહું તે બધું કરવા માટે તમે બધાએલા હો તો તમે અને સ્વર્ગે જ મોકલી હોત.’

‘સ્વર્ગની તો સુનંદા કલ્પના પણ ન કરવી. અવિનાશનું ખૂન દીનાનાથે કયું’ એ તો ઠીક એની અંદર વાત તમે માની નહિ.’

‘એની મૂખાઈભરી વાત હું માનું છું એ તો અને એની વક્તુ જનાવવા માગતો હતો.’

એ તો આગળની વાત એટલે તો તમે એનો સામ લીધો. પણ દીનાનાથ કહેતો ત્રણે હતો કે, હું મારા ધરની સંભાળ લેને. લીધી ?’

‘હું ક્યાં એટલી તાસેવાન હતી ?’

‘જોડી વાત ન કહો. આપારે પણ તમારે નામે પત્નીસ હળવ પડ્યા છે.’

‘મેં એની બાપડી માટે એકઠા ક્યાં હતા ?’

‘તો એણે ખૂન કોને માટે કયું હતું, એની પત્ની માટે ?’

‘આવા જોડા ખૂનના આરોપસર અને નરક મળે છે ?’

‘બીજા પણ તમારા પર આરોપ છે પણ વક્તુ નવરાસ નથી. તમારે પર વ્યભિચારનો આરોપ છે.’

‘ભૂત સાવ છુટ્ટું, તમને કેકે આપ્યા છે.’

‘વ્યભિચાર કર્યાનો નહિ, કર.બાનો’

‘એ માણસ રાજ હોય અને બનેને હું જોડી હઉં એમાં મારો હોય ક્યાં ?’

‘એક જ કામસો લઉં. આ દીનાનાથનો સંસાર કથળાવવાની તમે કેટલી કેસિસ કરી ? તમે તો દીનાનાથની પત્નીને પણ કુમારે વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યાં હતા ?’

‘શુકું સાવ શુકું’

‘તમે એને કયું ન’ તું કે ધણી આપણા કાપામાં ન હોય તો આપણે એના કાપામાં રહેવું’

એ ક્યા શાસનાં લખ્યું છે ?’

‘મેં કયું પણ તેણે માન્યું નહિ એટલે એ વાત ત્યાં જ અટકી જાય છે.’

‘એટલે નથી, સર જાય છે. તમે એ કાવ-માં ન કાવ્યા એટલે એ દોરેસમાં એને લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો બધા દીનાનાથ હતો.’

‘પણ એ આવી નહિ.’

‘એ તો ન આવી પણ તમે ત્યાં ત્રણ. તમે દીનાનાથને ઘેનમાંથી ઉઘાડીને કહ્યું કે તારી પત્નીને ખપર પડી ગઈ છે. એ અડી આવે છે. અને અટ-કાવવા માટે પેલા માંચા. કહો, તે દિવસે એની પાસેથી કેટલા કદાવ્યા ?’

‘દેવાદૂત મળે એનો સામ લેવો એ મારો સ્વભાવ છે’

‘જેવા લોકોને સામ કરવી એ અમારો સ્વભાવ છે’

‘તમારું આત્મ કારે કામ કરે છે,’

‘તે કામ કરે છે તે બધું’ છે ?’ ચિત્રચુતને પણ આ મૂખે બાઈની મૂખતામાં રસ પડ્યો હતો. ‘આપારે તમને નિશાળમાં અંજલિ અપાઈ રહી છે એ માટે અડી ટેપની વ્યવસ્થા છે. સંભાળી છે ?’

‘અરે, એ તો મારી ખાસ ઈચ્છા હતી. પણ તમે નકામી નરકની વાત કાઢી અને મારો પિત્તો ત્રણ.’

ચિત્રચુતે તે ખાતુ કરી, હેઠાસતરને અવાજ હતો. ‘આપણા કોનો લાડીલા સુનંદા બહેન જાણમાં તો ઉત્તમ કાર્યકર્તા હતા. પણ ગામની સેવા પણ તેમણે ધણી કરી હતી. પચાસતમાં પણ પ્રમુખ રહીને ગામની સ્વચ્છતા માટે મહાન ફાળો આપ્યો હતો. પણ પાણીનો પ્રશ્ન એમણે પતાવ્યો હતો.’

‘સાંભળો.’

‘મારે - હિં તમારે સંભળવાનું છે. પાણીમાં [અતુ ૫. ૭૭

આખી રાત વિચારતો રહું છું કે હવે શું થશે ? કંઈ સૂઝ પડતી નથી.' આટલું કહેતામાં ગ્રંધીજી પાછા જળગળા થઈ ગયા. જેમ તેમ કરતાં તેઓ શાંત રહ્યા અને કહ્યું કે 'હરિની ઈચ્છા હશે તેમ થશે'

૨. બેટામામમાં વાર્ષિક અધિવેશન ભરપૂર્ણ હતું. મહાત્માજી તેના પ્રમુખ હતા. અધિવેશનમાં સ્વ. દેશબંધુ અને સ્વ. મોતીલાલજી હાજર હતા, પણ તેઓ સ્વરાજ પાર્ટીના નેતાઓ તરીકે આવ્યા હતા. તે લોકોનો વિચાર કાઉન્સિલમાં જવાનો હતો. કાઉન્સિલમાં કોંગ્રેસે ભાગ લેવો કે નહિ, તે વિષેનો નિર્ણય કરવા બેસત્રામમાં સભા ભરાઈ હતી. મહાત્માજી ભાષણ કરવા ઊભા થયા. તેઓ ભાષણ કરતા હતા તે જ વખતે એમના જ પક્ષના માણસ વચ્ચે ભાષણ આપવા મંડી ગયો. આમ પોતાનો જ માણસ દિશ્વરપાલનનો અંગ કરે એ એમનાથી સહન થયું નહિ. ગ્રંધીજી બોલતા અટકી ગયા. એમનો ચહેરો ગમગીન થઈ ગયો. આખમાંથી આંસુની ધારા ચાલવા લાગી. પેલો વચ્ચે બોલનાર માણસ તો દિગ્મૂઢ જ થઈ ગયો. સભામાંના કેટલાયે માણસો મહાત્માજીનું દુઃખ જોઈ ચક્રા નહિ. તેઓની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં.

૩. આત્રાખાન મહેલમાં મહાદેવભાઈનું અવસાન થાય છે. સરકારી પ્રતિનિધિ કર્નલ લંડારી ગ્રંધીજીને કહે છે, કે 'સરકાર મહાદેવભાઈનું શબ કોઈને આપવા માત્રતી નથી. ફક્ત હું જ જઈને મહાદેવભાઈના શબને અગ્નિદાઢ કરીશ.'

બાપુએ કહ્યું : 'અમારામાંથી કોઈ પણ તમારી સાથે આવી શકે ખરું ?'

કર્નલ લંડારીએ કહ્યું : 'ના.'

બાપુએ કહ્યું : 'મારી સાથે ને જગવા દેખાય છે, ત્યાં હું જતે જ મહાદેવના શબને અગ્નિદાઢ કરી શકું ?'

વળી પાછા બાપુ બોલ્યા : 'હું તમને (કર્નલ લંડારીને) મહાદેવનું શબ કેવી રીતે આપી શકું ? શું કોઈ પ્રેમાળ પિતા પોતાના વહાલસોયા

પુત્રનું શબ કોઈ અનપયા માણસને સોંપે ખરે ?

કર્નલ લંડારી મુબઈ સરકારને દેાન કરવા બળ્ય છે.

ગ્રંધીજી ત્યાં હાજર રહેલાંઓને કહે છે કે 'આને સરકાર મહાદેવનું શબ આપવુંને આપશે નહિ. હું વિચાર કરી રહ્યો છું, કે શું મારે આ પ્રથમ જ લકી લેવું પડશે કે કડવો દુઃખડો. જળી જવો પડશે ? મહાદેવના શબને અગ્નિદાઢ મિત્રો જ કરશે, એવી હક હું લઈ શકું એમ છું. પણ એ તો મહાદેવના મૃત્યુને રાજનૈતિક રંગ આપી તેમાંથી લાભ ઉઠાવવા જેવી વાત થઈ. પિતા પોતાના પુત્રના મૃત્યુનો એવો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકે ?'

બાપુ મહાદેવભાઈના મૃત્યુથી એટલા શોકમગ્ન થઈ ગયા હતા કે જ્યારે તેઓ મહાદેવભાઈના શબને સ્નાન કરાવતા હતા, ત્યારે અતિથય શોકને લઈને તેમનું ચરીર ધ્રુજવા માંડ્યું હતું. પિતાના હૃદયનો પ્રેમ તથા તેને લઈને થતી વેદના માલમ પડી આવતા હતાં. ડૉ. સુશીલા નેશર આવી પહેાંચ્યાં ન હોત તો તેઓ જખીન ઉપર પડી ગયા હોત. મહાદેવભાઈની ભક્તમ પણ બાપુએ કપાળે લગાડી હતી. જ્યારે મહાદેવભાઈનું તર્જણ, પિંડકાન બાપુએ કરાવ્યું, તે વખતે બાપુનો ચહેરો બહુ જ દયાળનક થઈ ગયો હતો. બાપુએ કહ્યું હતું, કે 'ઈશ્વર મારી કેવી સખત કસોટી કરી રહ્યો છે !'.

૪ એક વખત ઢિંદુ-મુસ્લિમ ઐક્ય માટે મુસલમાનોએ સભા કરી. તેમાં તેઓએ બાપુને આમંત્રણ આપ્યું. ત્યાં બધા મુસલમાનો તેમની ખુશામત કરવા લાગ્યા. આત્રાખાન વગેરેએ કહ્યું : 'આપ તો મોટા મહાત્મા છો. મહમદઅલી જન્નાની ફક્ત ૧૪ માત્રણીએ કબૂલ કરે ને ! એ કંઈ આપને માટે મુશ્કેલ કામ નથી. આપ જેવા માટે એ તો એક રખત વાત છે.'

બાપુએ કહ્યું : 'તમે બધા ભેત્રા મળી મારી હુકમશકરી કરો એ વાજખી નથી.'

શોકતબલીએ કહ્યું : 'અરે મારા સરકાર ! આપ આટલી માત્રણીનો સ્વીકાર કરો. આપને માટે

આપી રાત વિચારતો રહું છું કે હવે શું થશે ?
કંઈ રૂઝ પડતી નથી.' આટલું કહેતામા મધીજી
પાછા ત્રણગળા થઈ ગયા. જેમ તેમ કરતાં તેઓ
શાંત રહ્યા અને કહ્યું કે 'હરિની ઈચ્છા ઉસે તેમ
થશે'

૨. બેઠામામાં વાપિંક અધિવેશન જરૂર
હવું. મહાત્માજી તેના પ્રમુખ હતા. અધિવેશનમાં
૨૫. દેશબધુ અને ૨૫. મોતીલાલજી હાજર હતા,
૫૫ તેઓ સ્વરાજ પાર્ટીના નેતાઓ તરીકે આવ્યા
હતા. તે લોકોનો વિચાર કાઠિન્સલમાં જવાનો હતો.
કાઠિન્સલમાં કોણે ભાગ લેવો કે નહિ, તે વિષેનો
નિર્ણય કરવા બેઠામામાં સભા બરાઈ હતી
મહાત્માજી ભાષણ કરવા બેઠા થયા. તેઓ ભાષણ
કરતા હતા તે જ વખતે જોમના જ પક્ષના માણસ
વચ્ચે ભાષણ આપવા મંડી ગયા. આમ પોતાનો
જ માણસ સિરતપાલનનો ભંગ કરે એ જોમનાથી
સહન થયું નહિ. મધીજી બોલતા અટકી ગયા.
જોમનો ચહેરો ગમગીન થઈ ગયો. આખમથી
આસુની ધારા ચાલવા લાગી. પેલો વચ્ચે બોલનાર
માણસ તો દિગ્મુઠ જ થઈ ગયો. સભામના કેટલાયે
માણસો મહાત્માજીનું દુષ્કર્મ જોઈ ચક્રવા નહિ. તેઓની
આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં.

૩. આત્રાખાન મહેલમાં મહાદેવભાઈનું
અવસાન થાય છે. સરકારી મતિનિર્ણય કર્નલ બહારી
ગાંધીજીને કહે છે, કે 'સરકાર મહાદેવભાઈનું શબ
કોઈને આપવા મારતી નથી. ફક્ત હું જ જઈને
મહાદેવભાઈના શબને અગ્નિદાઢ કરીશ.'

બાપુએ કહ્યું : 'અમારામાંથી કોઈ ૫૫
તમારી સાથે આવી શકે અર ?'

કર્નલ બહારીએ કહ્યું : 'ના.'

બાપુએ કહ્યું : 'મારી સાથે જે જગ્યા
દેખાય છે, ત્યાં હું જતો જ મહાદેવના શબને અગ્નિ
દાઢ કરી શકું ?'

વળી પાછા બાપુ બોલ્યા - 'હું તમને
(કર્નલ બહારીને) મહાદેવનું શબ કેવી રીતે આપી
શકું ?' શું કોઈ પ્રેમાળ પિતા પોતાના વહલસેવા

પુત્રનું શબ કોઈ અમર્યા માણસને સોંપે ખરે ?

કર્નલ બહારી મુખઈ સરકારને દોન કરવા
ભય છે.

મધીજી ત્યાં હાજર રહેલાંઓને કહે છે કે
'આને સરકાર મહાદેવનું શબ આપણને આપશે
નહિ. હું વિચાર કરી રહ્યો છું, કે શું
મારે આ પ્રશ્ન પર લડી લેવું પડશે કે કારો. ધૂંડો
રળી જવો પડશે ? મહાદેવના શબનો અગ્નિદાઢ મિત્રો
જ કરશે, એવી હક હું લઈ છું' એમ છું. ૫૫
એ તો મહાદેવના મૃત્યુને રાજનૈતિક રંગ આપી
તેમાંથી લાભ ઉઠાવવા જેવી વાત થઈ. પિતા પોતાના
પુત્રના મૃત્યુનો એવો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકે ?'

બાપુ મહાદેવભાઈના મૃત્યુથી એટલા શોકમગ્ન
થઈ ગયા હતા કે બ્યારે તેઓ મહાદેવભાઈના શબને
સ્નાન કરાવતા હતા, ત્યારે અતિથય શોકને લઈને
તેમનું ઘરોર મુજબા મોડું હતું. પિતાના હૃદયનો
ગ્રીમ તથા તેને લઈને થતી વેદના માલમ પડી આવતા
હતા. ડૉ. સુશીલા નેપર આવી પહેલાં ન હોત તો
તેઓ જમીન ઉપર પડી ગયા હોત. મહાદેવભાઈની
જન્મ ૫૫ બાપુએ કપાળે લગાડી હતી. બ્યારે મહા-
દેવભાઈનું તર્પણ, પિંડદાન બાપુએ કરાવ્યું, તે
વખતે બાપુનો ચહેરો બહુ જ દયાળુનક થઈ ગયો
હતો. બાપુએ કહ્યું હતું, કે 'ઇશ્વર મારી કેવી લખત
કસોટી કરી રહ્યો છે !'

૪ એક વખત ઠિંડુ-મુસ્લિમ ઐક્ય માટે
મુસલમાનોએ સભા કરી. તેમાં તેઓએ બાપુને
આમંત્રણ આપ્યું. ત્યાં બધા મુસલમાનો તેમની
પ્રુણમિત કરવા લાગ્યા આત્રાખાન વગેરેએ કહ્યું :
'આપ તો મોટા મહાત્મા છે. મહામદઅલી જીનાની
ફક્ત ૧૪ માસથીએ કબૂલ કરે તે ! એ કંઈ અપને
માટે મુશ્કેલ કામ નથી. આપ જેવા માટે એ તો
એક રમત વાત છે.'

'બાપુએ કહ્યું : 'તમે બધા બેસા મળી મારી
હાથમસ્કરી કરો એ વાજબી નથી.'

શોકતબલીએ કહ્યું : 'અરે મારા સરકાર !
આપ આટલી માગણીનો સ્વીકાર કરો. આપને માટે

ફક્કરખાખા બોલ્યા, 'વાઈસરોય કહે છે કે 'માંધી' યુનાના પરિશ્રમમાંથી પેતાની જાતને બચાવવા માટે ઉપવાસ કરે છે.'

ત્યારે બાપુએ કહ્યું : 'આ સરકારની નીચતાની કોઈ હદ નથી રહી.'

'બાપુની સ્થિતિ એટલી' બધી કઠુણજનક થઈ પડી કે સર તેજ બહાદુર સહુ જેવાને દેશના હોકાને અપીલ કરવી પડી, કે 'બુરા સમાચાર સાંભળવા માટે તોયાર રહેજો કદાચ બાપુનું' અવસાન થાય તો એમના મૃત્યુનો ધા સ્વાભિમાન, ગંભીરતા અને હિંમતમાં સહન કરજો.' સાવરકર વગેરેએ મહાત્માજીને વિનવતી કરી, કે 'સરકાર પોતાની હક મૂકવાની નથી; આપ દેશને ખાતર ઉપવાસ છોડી દો.'

આપણા દેશના સૌથી મહાન પુરુષનું બ્રિટિશ સરકારના હાથે થયેલું આ બપ કરમાં બપ કર અપમાન હતું અને એ અપમાન મહાત્મા માંધીનું ન હતું, પણ ૪૦ કરોડની જનતા-ભારતમાંતનું હતું.

સરકારે મૂકેલા ખોટા આરોપોથી બાપુને કેટલું દુઃખ થયું હતું, તે આ પરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ.'

ઉપવાસની સમાપ્તિ ૩૭ માર્ચ ૧૯૪૩ને દિવસે થઈ. ફક્કરના મત પ્રમાણે એકવીસ દિવસના ઉપવાસ બાપુ મટે અસંભવિત હતા, છતાં ઈશ્વરની કૃપાથી તેમના ઉપવાસ પૂરા થયા ત્યારે ઉપવાસને અંતે બજન ગવાયા, ત્યારે બાપુ આખ બપ કરીને બેઠા હતા. હોઠ હાલી રહ્યા હતા. આંખમાં અશ્રુબિંદુ આવી રહ્યા હતા, પ્રાર્થના બહુ જ અસરકારક થઈ હતી. વાતાવરણ ગંભીર, સોમ્ય અને કઠુણ હતું. બાપુ થોડી વાર રહી રાત થયા. ઠંડૂરખા ત્યારે મોક્ષખીના રસવાળા કપ બાપુને આપવા બપ છે, ત્યારે બાપુ કહે છે, કે 'હું' ફક્કરને ધન્યવાદ આપવા માગુ છું...' અટકલું બેસતામાં તો એમનું ચણુ રૂપાઈ ચુ આસપાસનું વાતાવરણ રાત થઈ ચુ. બપુએ ફરી પાછું કહેવા માંડ્યું, કે 'જેઓ બહુ જ સાવધાનીથી મારી દેખ-

રેખ રાખી રહ્યા છે ' પાછા ગળગળા થઈ ગયા.

થોડી વાર પછી એમણે પેતાનું વાક્ય પૂર કયું : 'એમની કૃપાથી અને સહનતા મળી છે. પણ ઈશ્વરની ઈચ્છા હતી કે હું આ અતિહસોટીમાંથી પાર જીતડું. ઈશ્વર અને આમળનો રસ્તો સુઝાડશે. મારી કમળેરી માટે તમે લોકો અને ક્ષમા આપજો.'

૭. ૨૨મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૪ને દિવસે આખ ખાન મહેલમાં જન્મદિન ઠંડૂરખાનું અવસાન થયું. બાપુને બહુ જ શોક થયો હતો, તેમણે કહ્યું 'હું' બા વિના મારા જીવનને બરોબર ગોઠવી શકીશ નહિ. સરકાર મનુ અને પ્રજાને બાંધીથી લઈ જવાનું કહે છે. અને હાથે છે કે સરકાર એ બનને લઈ જશે. હું' નથી કહી શકતો કે એમના જવાબી મારા પર શું અસર થશે. તમે બધાં એક પછી એક ચાલ્યા જશો, તો કદાચ એમ બને કે હું' એકલો રહી જાઉં. એ બહુ જ દુઃખજનક સ્થિતિ હતી.'

૮. ઈ. સ. ૧૯૪૪ના એપ્રિલ મહિનામાં બાપુને મેલેરિયાનો તાવ આવ્યો હતો. બાપુએ પોતાના સાથીઓને કયું, 'હું' માનતો હતો કે મને મેલેરિયા તાવ કદાપિ આવશે નહિ, પણ માડું અભિમાન જનું રહ્યું છે. મે' હમેશાં માન્યું છે કે માણસ પોતાના પાપના કારણથી જ ખીમાર પડે છે. જેનો પોતાના મન પર પૂરો કાબૂ હોય, જેનું મન પૂરેપૂરું સ્વસ્થ હોય તે મારો ન જ પડે હું' કયા છું' તેની અને ખબર નથી, પણ હું' પોતે જે સ્થાન પર મને પોતાને માનતો હતો, ત્યાં તો હું નથી જ એ વિચારે આજે મારા મનને વશ કરી લીધું છે. મારા મનની કેવી દુઃખજનક સ્થિતિ છે તે તમે લોકો નથી જાણત.'

૯. ભારતના ભારલા ૧૩મા. ફિંદુ-મુસ્લિમ કુદલક ચાલુ થયું. બાપુને આથી પુષ્કળ દુઃખ થયું. પેતાના જનના જોખમે બાપુએ ત્યાં તોફાન ઘાત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અખૂટ દદેના સાચરવાળી અ ખો જેમની હતી એવા બાપુએ નેઆખઈની પર-પાળા સુસાદરી કરી. ૩૦મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૮નો દિવસ આવ્યો અને દુખિયારીનો મેલી હરિના દર-

[અનુ ૦ ૫. ૬૭

કચ્છરખાયા નોલવા, 'વાઈસરોય કહે છે કે
માંધી યુનાના પરિણામમાંથી પેતાની જાતને જાણવવા
માટે ઉપવાસ કરે છે.'

ત્યારે બાપુએ કહ્યું : 'આ સરકારની નીચ-
તાની કોઈ હદ નથી રહી.'

'બાપુની સ્થિતિ એટલી' બધી કઠુણજનક
મઈ પડી કે સર તેજ બહાદુર સમ્રાજ્યને દેશના
હોદ્દાને અપાંદિત કરવી પડી, કે 'બીરા સમાચાર સાંજ-
ળવા માટે તોયાર રહેને કઠાય બાપુનું અવસાન
થાય તો એમના મૃત્યુને ધ્યા સ્વાભિમાન, સંભારતા
અને હિંમતપૂર્ણ સહન કરેને.' સવરકર વચ્ચે
મહાત્માજીને વિનવતી કરી, કે 'સરકાર પોતાની હદ
મૂકવાની નથી; આપ દેશને ખાતર ઉપવાસ છોડી દો.'

આપણા દેશના સૌથી મહાન પુરુષનું બ્રિટિશ
સરકારના હાથે થયેલું આ ભયંકરમાં ભયંકર અપમાન
હતું અને એ અપમાન મહાત્મા ગાંધીનું ન હતું,
પણ ૪૦ કરોડની જનતા-ભારતમાતાનું હતું.

સરકારે મૂકેલા ખોટા આરોપોથી બાપુને
કેટલું દુઃખ થયું હતું, તે આ પરથી આપણે જાણી
શકીએ છીએ.

ઉપવાસની સમાપ્તિ ૩૭ માથે ૧૯૪૩ને
દિવસે થઈ. દાકતરના મત પ્રમાણે એકઠીસ
દિવસના ઉપવાસ બાપુ મટે અસંભવિત હતા,
જતાં ઈશ્વરની કૃપાથી તેમના ઉપવાસ પૂરા
થયા ન્યારે ઉપવાસને અંતે ભજન ગવાયા, ત્યારે
બાપુ આખા બધ કરીને બેઠા હતા. હોઠ ઢાલી રહ્યા
હતા. આંખમાં અશ્રુખિંકુ આવી રહ્યા હતા, ગ્રામના
બહુ જ અસરકારક થઈ હતી. વાતાવરણ ગભીર,
સોગવ અને કઠુણ હતું. બાપુ થોડી વાર રહી સાંત
થયા, કસ્તૂરબા ન્યારે મોંઘાળીના રસવાણા કાઢ
બાપુને આપવા જાય છે, ત્યારે બાપુ કહે છે, કે
'હું દાકતરને ધન્યવાદ આપવા માગુ છું...' આટલું
એ સત્તામાં તો એમનું ચણ રૂઢાઈ ગયું આપણાનું
વાતાવરણ સાંત થઈ ગયું. બાપુએ ફરી પાછું કહેવા
માંડ્યું, કે 'જેમો બહુ જ સાવધાનથી મરી દેખ-

રેખ રાખી રહ્યા છે' પાછા ગળગળા થઈ ગયા.

થોડી વાર પછી એમણે પેતાનું વાક્ય પૂર
કયું : 'એમની કૃપાથી અને સહનતા મળી છે. પણ
ઈશ્વરની ઈચ્છા હતી કે હું આ અસહ્યોગીમાંથી
પાર જીતવું. ઈશ્વર અને આમળનો રસ્તો સુઝાશે
મારી કમળેરી માટે તમે થોડા અને ક્ષમા આપને'

૭. ૨૨મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૩ને દિવસે આખા
ખાન મહેલમાં જગદેવ કસ્તૂરબાનું અવસાન થયું.
બાપુને બહુ જ શોક થયો હતો, તેમણે કહ્યું 'હું
બા પિના મારા જીવનને બરોબર ગોઠવી રાકીશ નહિ.
સરકાર મનુ અને પ્રજાને બાંધી લઈ જવાનું
કહે છે. અને હાલે છે કે સરકાર એ જાનને લઈ
જશે. હું નથી કહી સકતો કે એમના જવાબી મારા
પર શું અસર થશે. તમે બધા એક પછી એક આવ્યા
જશો, તો કઠાય એમ બને કે હું એકસો રહી જાઉં.
એ બહુ જ દયાળનક સ્થિતિ હતી.'

૮. ઈ. સ. ૧૯૪૪ના એપ્રિલ મહિનામાં
બાપુને મેલેરિયાના તાવ આવ્યો હતો. બાપુએ
પોતાના સાથીઓને કહ્યું, 'હું' માનતો હતો કે મને
મેલેરિયા તાવ કદાપિ આવશે નહિ, પણ માડું
અભિમાન જનું રહ્યું છે. મેં હમેટાં માન્યું છે કે
માણસ પોતાના પાપના કારણથી જ ખીમાર પડે છે,
જેનો પોતાના મન પર પૂરો કાબૂ હોય, જેનું મન
પૂરેપૂરું સ્વસ્થ હોય તે માટે ન જ પડે હું કયાં
હું તેની અને ખબર નથી, પણ હું પોતે જે સ્થાન
પર અને પોતાને માનતો હતો, ત્યાં તો હું નથી જ
એ વિચારે આજે મારા મનને વશ કરી લીધું છે.
મારા મનની કેવી કપાળનક સ્થિતિ છે તે તમે થોડો
નથી જાણત.'

૯. ભારતના ભારતીય ૧૩મા. હિંદુ-મુસ્લિમ
હુલ્લસ ચાલુ થયું. બાપુને આથી પુષ્કળ દુઃખ થયું,
પોતાના જાનના જોખને બાપુએ આ તોફાન સાત
કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અખૂટ દર્દના સારરવાણો
જો એ જમની હતી એવા બાપુએ નેઆપણની પત-
પાળા સુસાદરી કરી. ૩૦મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ને
દિવસ આઘો અને દુખિયારાનો મેલી ઠરિના દર-

[અનુ ૫. ૬૭

નહીં, પણ તેનું હૃદય ઘટે છે. અરે, કેવળ હૃદય જ નહીં, પણ તેમાં જરેલો પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ જ ઘટે છે.'

પરંપરા વિશ્વાસ જ વિજયની ચાવી છે. જો વિશ્વાસ નથી તો વિજય પણ નથી. જો વિશ્વાસ ઘટી તો જરૂર વિજય આવીને તમારા પગે ચૂસશે. કોઈ પણ વિજેતાને જુઓ એના વિજયનું સર્વું રહસ્ય એના અનૂર વિશ્વાસમાં જ રહેલું છે. વિશ્વાસ જ વિજયનો અહ્યુત ચમત્કાર રહ્યો છે. માર્ગ-સફળતાનું વિશાળ ભવન વિશ્વાસના પાવા પર જ ખડું છે. આપણી અસફળતા અને નિરાશાનું એકમાત્ર કારણ આપણામાં આત્મવિશ્વાસનો અભાવ છે. આપણે એ નથી જાણતા કે, આપણી જાત પર વિશ્વાસ રાખીને જ આપણે અન્ય શક્તિ મેળવી શકીએ છીએ, કે નથી આ સંસારમાં કશું પણ અશક્ય નથી રહેતું. ભારતના ઇતિહાસમાં પાણીપતની ત્રીજી ઘડાઈ પોતાની લખઠરતા માટે પ્રસિદ્ધ છે. એનું પણ એક રહસ્ય હતું. કુદનપુર નામના એક નાનકડા રાજ્યનો રાજા પોતાના દુશ્મન નવાખ સાથે યુદ્ધમાં હારી ગયો. સોડીથી ખરાયેલ અરણ્યાસન ઠાલતમાં રણભૂમિમાં પડ્યો હતો, ત્યારે વિજયના નસામાં ચૂર નવાખ હાથી પર બેસીને ત્યાં આવળા આવ્યો અને બોલ્યો : 'કેમ પરેલ, હજુ પણ લડીશ ?' કહીને તે અભિમાની નવાખે એ મૂછીત પરેલના માથા પર ખૂટની ઠોકર મારી, પરેલના અરણ્યાસન ફેલ પર એકાએક ફરા-ભિમાનની જ્વાળા ભમી પીડી. અંતરે વરસાવતી આંખો બોલીને તેણે ઉત્તર આપ્યો, 'હા નવાખ જીવંતુ' તો હજુ' પણ લડીશુ' !' આટલું કહીને તેણે પોતાના નેત્રો સફાને માટે બંધ કરી દીધાં.

પરેલના આ વાક્યે સારા મહારાષ્ટ્રમાં આવતું કામ કયું. એ રાખેલી પાછળ છુપાયેલા એના આત્મવિશ્વાસે લાખો ઈન્સાનના આત્મવિશ્વાસને જાગ્રત કર્યો. નવાખની ઠોકરે એક નહીં માનો અનેક શેરોને લલકાર્યા હતા અને એ લલકાર એટલી બધ-કર રિદ્ધ થયો કે, મહારાષ્ટ્રના એકએક ધરતો યુવક પ્રાણની હોળી ખેલવા નીકળી પડ્યો. પાણીપતની ત્રીજી ઘડાઈ જ આત્મવિશ્વાસનું કોઈ પ્રમાણ છે.

કહેવાય છે કે, યુદ્ધની આગ એટલી પ્રજ્જ્વલિત બની હતી કે, કોઈ પણ ધર એવું નહોતું બચ્યું કે જેણે આ યુદ્ધમાં પોતાની આકૃતિ ન આપી હોય ! ત્યાંનાં લોકગીતોમાં આને પણ સંભળાય છે. કે, 'ધર-ધરમાં ચૂડી ચૂડી હતી...'

આત્મવિશ્વાસથી મનુષ્ય શું નથી કરી શકતો તેનું આ સુંદર ઉદાહરણ છે. આત્મવિશ્વાસ જ્યાંથી આપણી શક્તિને આપણે બેરહી બનાવી દઈએ છીએ. અસંખ્ય સુપ્રસન્ન શક્તિઓ આપણામાં જાગી જાઉં છે, એટલું જ નહીં આત્મવિશ્વાસથી કહેલા સખેા હજારો લોકોનાં હૃદયમાં એ વિશ્વાસ ફેલે છે કે, તેઓ બપંકરમાં બપંકર આપતિ સમક્ષ પણ વજીરી માફક દંડ ઘઈ જીતા રહે છે.

જો તમને સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ નથી રાખતા તો તમે જે બનવા માહો છો તે કહી પણ નહીં જાવી શકો. અને ત્યારે તમારી અવધર્મ-નાઓ ધુન્યમાં યૂંજીને પાછી ફરશે, તમારો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જશે અને તમારા જીવનનો એ અવિશ્વાસ જ તમારો ધાતક-સત્રુ સાબિત થશે.

જેમ ધરતી પરથી ફેંકેલો પથ્થર કહી આસ-માન મુઠ્ઠી નથી પહેંચતો તેમ અવિશ્વાસભરું અને કામઝોળ હૃદય પણ કહી જીવનની ઉચ્ચ મંડિલ પર નથી પહેંચતું. જેમ પથ્થરે પૃથ્વીના આકર્ષણના નિયમનુકૂળ થઈને ક્યું અને તે નિષ્ફળ ગયો તેમ જીવનનો પણ એ અમૂલ્ય સિદ્ધાંત છે કે સફળતા પર સફેદ રાખીને તમે કહી શકો છો નહીં શકો; કારણ કે સફળતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રથમ સફળતા પર વિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ વિના ઈશ્વર પણ તમારી સહાયતા નથી કરી શકતો.

આત્મવિશ્વાસી અને આત્મવિશ્વાસીન વ્ય-ક્તિ વચ્ચે જમીન આસપાસનું અંતર છે. એકનું જીવન વિજયની તારફ ધપે છે, બીજાને ખીખનું જીવન પરાજયની તારફ ધપે છે. દર આત્મવિશ્વાસનળી વ્યક્તિ જ જીવનમાં મહાન કાર્યો પાર પાડી શકે છે. પણ જે લોકો પોતાની શક્તિ પર વિશ્વાસ નથી

નહીં, પણ તેનું હૃદય ઘટે છે. અરે, કેવળ હૃદય જ નહીં, પણ તેમાં ભરેલો પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ જ ઘટે છે.'

પરંપર વિશ્વાસ જ વિજયની ચાવી છે. જો વિશ્વાસ નથી તો વિજય શક્ય નથી. જો વિશ્વાસ ઠરી તો જરૂર વિજય આવીને તમારા પગે ચૂકશે. કેાઈ પણ વિજેતાને જુઓ એના વિશ્વયનું સ.યુ. રહસ્ય એના અનૂપ વિશ્વાસમાં જ રહેલું છે. વિશ્વાસ જ વિશ્વનો અદ્ભુત ચમત્કાર રહ્યો છે. માનવ-સજ્જતાનું વિશાળ ભવન વિશ્વાસના પાવા પર જ ખડું છે. આપણી અસહજતા અને નિરાશાનું એકમાત્ર કારણ આપણામાં આત્મવિશ્વાસનો અભાવ છે. આપણે એ નથી ભણતા કે, આપણી ભાત પર વિશ્વાસ રાખીને જ આપણે અજેય શક્તિ મેળવી શકીએ છીએ, કે જેથી આ સંસારમાં કશું પણ અસકય નથી રહેતું. કારણતા ઇતિહાસમાં પાણીપતની યોદ્ધા ઘડાઈ પોતાની ભયંકરતા માટે પ્રસિદ્ધ છે. એનું પણ એક રહસ્ય હતું. કુંહનપુર નામના એક નાનકડા શાળ્યનો રાજા પોતાના દુશ્મન નવાખ સાથે યુદ્ધમાં હારી ગયો. ભોળીથી ખરડાયેલ અરણ્યાસન ઠાસતમાં રણભૂમિમાં પડ્યો હતો, ત્યારે વિજયના નકામાં ચૂર નવાખ કાથી પર ભેરડીને ત્યાં આવળા આવ્યો અને બોલ્યો : 'તેમ પરેલ, હજુ પણ સહીય ર' કહીને તે અભિમાની નવાખે એ મૂછીત પરેસના માથા પર બૂટ્ટી ઠોકર મારી, પરેસના અરણ્યાસન રેલ પર એકાએક રસા-તિમાનની ભાળા ભૂટ્ટી ઊડી. અંજારા વરસાવતી આંખો ગોલીને તેણે ઉત્તર આપ્યો, 'હા નવાખ જીવશું તો હજુ' પણ સહીશું !' આટલું કહીને તેણે પોતાના નેત્રો સફાને માટે બંધ કરી દીધાં.

પરેસના આ વાક્યે સારા મહારાષ્ટ્રમાં આવતું કામ ક્યું, એ શંકાની પાછળ છુપાયેલા એના આત્મવિશ્વાસે લાયો. ઈ-સાનના આત્મવિશ્વાસને ભગત કવો. નવાખની હેડરે એક નહીં મનો અનેક શેરોને લલકાર્યા હતા અને એ લલકાર એટલી ભયંકર સ્વિક થયો કે, મહારાષ્ટ્રના એકએક ધરતો મુલકે પ્રાણની હોળી ખેલવા નીકળી પડ્યો. પાણીપતની યોદ્ધા ઘડાઈ જ આત્મવિશ્વાસનું શ્રેષ્ઠ પ્રમાણ છે.

કહેવાય છે કે, યુદ્ધની આગ્ર એટલી પ્રજ્વલિત બની હતી કે, કાલ પણ ધર એવું નહોતું બચ્યું કે જેણે આ ઘટનામાં પોતાની આકૃતિ ન આપી હોય ! ત્યાંનાં લોકગીતામાં આને પણ સંભળાય છે. કે, 'ધર-ધરમાં ચૂરી ચૂરી હતી...'

આત્મવિશ્વાસથી મનુષ્ય શું નથી કરી શકેલો તેનું આ સુંદર ઉદાહરણ છે. આત્મવિશ્વાસ જ્યાંથી આવણી શકિતને આપણે નેવડી બનાવી દઈએ છીએ. અસંખ્ય સુખ શક્તિઓ આપણામાં ભગી છે છે, એટલું જ નહીં આત્મવિશ્વાસથી કહેલા સગદો હમણે લોકોનાં હૃદયમાં એ વિશ્વાસ રૂંટે છે કે, તેઓ ભયંકરમાં ભયંકર આપતિ સમક્ષ પણ વજની માફક દંડ યઈ ઊભા રહે છે.

જો તમને સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ નથી રાખતા તો તમે જે બનવા માહો છો તે કદી પણ નહીં બની શકો. અને ત્યારે તમારી અઘર્યો-નાઓ શુન્યમાં ગૂંછને પાછી ફરશે, તમારો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જશે અને તમારા જીવનનો એ અવિશ્વાસ જ તમારો ધાતક-ચતુ સાબિત થશે.

જેમ ધરતી પરથી ફેંકેલો પથ્થર કદી આસમાન સુધી નથી પહોંચતો તેમ અવિશ્વાસપ્રભુ અને કામડોળ હૃદય પણ કદી જીવનની ઉચ્ચ મંડિલ પર નથી પહોંચતું. જેમ પથ્થરે પૂરેલા આકાશના નિયમનુકૂળ થત ક્યું અને તે નિષ્ફળ ગયો તેમ જીવનનો પણ એ અપૂર્વ સિદ્ધાંત છે કે સજ્જતા પર સૌંદર્ય રાખીને તમે કદી સજ્જ થઈ નહીં શકો; કારણ કે સજ્જતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રથમ સજ્જતા પર વિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ વિના ઈશ્વર પણ તમારી સહાયતા નથી કરી શકેલો.

આત્મવિશ્વાસી અને આત્મવિશ્વાસહીન વ્યક્તિ વચ્ચે ભેદન આસપાસનું અંતર છે. એકનું જીવન વિજયની તારી ધણે છે, બીજાને બીજાનું જીવન પરાજયની તારી ધણે છે. દંડ આત્મવિશ્વાસનગી વ્યક્તિ જ જીવનમાં મહાન કાર્યો પાર પાડી શકે છે. પણ જે લોકો પોતાની શક્તિ પર વિશ્વાસ નથી

જેમ જેમ આપણો આત્મવિશ્વાસ વધે છે તેમ તેમ આપણી કાર્યશક્તિ વધે છે. એટલે એ આપણા વિશ્વાસનું પાત્ર નાનું છે તો તેમાં ઈશ્વરીય શક્તિનો પ્રવાહ પણ એટલો જ ઓછો આછો આવી શકશે.

અમારામંથિલેન એક અત્યંત નમ્ર અને નિરાકિમાની મનુષ્ય હતા. પરંતુ જ્યારે દેશ પર ગ્રહયુદ્ધનાં વાદળ ફેલાવા લાગ્યાં અને રાષ્ટ્રપતિની ચૂટણી પણ આવી પહોંચી ત્યારે એકાએક સિંકનને પ્રેરણા થઈ કે, શા માટે તે આ વેળાએ દેશના કષ્ટધાર બનીને રાજ્યની લગ્નમંથિલ સંજાળી ન લે? એટલે રાષ્ટ્રપતિપદને માટે એમણે પોતાનું નામ મુક્યું અને રાજનીતિવોને એમણે કહ્યું, 'મારો અંતરાત્મા કહે છે કે, હું આ સહટકાળમાં દેશનું નેતૃત્વ સંજાળી શકીશ.' આ શબ્દો અચર કોઈ અભિમાની વ્યક્તિના મુખમાંથી નીકળ્યા હોત તો જરૂર તે આત્મપ્રશંસા જ જણાત, પણ સિંકનનું અતઃકરણ સાકે હૃદય અને પોતાની યોગ્યતા પર એને દૃઢ વિશ્વાસ હતો એથી જ તેઓ અમેરિકાના ઔરવાન્વિન્ત રાષ્ટ્રપતિ બની શક્યા.

ઈતિહાસના પૃષ્ઠો પર પણ તે જ વ્યક્તિઓ અમર થઈ ગઈ છે કે જેમને પોતાના જીવનની મહા નતા પર અટક વિશ્વાસ હતો. તેઓ બરાબર સમજતા હતા કે, એમનું આજનું સ્વપ્ન કાલે સત્ય બન્યાર છે. ખસ, પોતાના લક્ષ્ય પર એ જ દૃઢ આત્મવિશ્વાસને કારણે અગણ ધર્મતા રહેવાથી તે સોડા ઈતિહાસમાં પોતાનું નામ અમર કરી ગયા. એ મહાપુરુષોને આત્મવિશ્વાસ આપણને એમની અદ્ભુત શક્તિની ખાતરીએ આપે છે. ખુડ જ કહ્યું છે કે સત્કારમાં ને સોડાને એ ખ્યાલ છે કે એમને કયાં જવું છે તેમને દુનિયા માઝ ખુલ્લો કરી આપે છે.

'જોન એડ્વ આર્થ'નું ફ્રાંસની સેનાના સેનાપતિ બનવાનું એના આત્મવિશ્વાસને કારણે હતું. સ એ જ એ ઈશ્વરીય પ્રેરણા પરના વિશ્વાસને કારણે હતું. એ ઈશ્વરીય પ્રેરણા પરના વિશ્વાસ વચ્ચે તે ન હોવાથી ડાફિન્સ પાસે પહોંચી શકત કે ન તો

તેની પાસે તે ફ્રાંસની ફાજના નેતૃત્વને અધિકાર માગી શકત. તેણે ચાલ્સનને ખાતરી આપી કે, અત્યારે એ પોતે જ ફ્રાંસની સેનાને સંજાળી દેશની રક્ષા કરી શકે તેમ છે. કારણ એને અટક વિશ્વાસ હતો કે એના નેતૃત્વમાં ફ્રાંસની ફાજ અવરપ છતી જશે.

'જોન'નો આ પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ ન્યારથી તે નાની બસિકા હતી અને તે ઘેટાં-ગકરા ચરાવતી હતી ત્યારથી પેદા થઈ ચૂકેલો હતો જ્યારે તે મોટી થઈ ને ફ્રાંસની ફાજમાં તે પહોંચી ત્યારે સિખર જેવા એના મહાન વિશ્વાસ પર સૌનિકાના અગ્રીલ શબ્દોનો કોઈ પ્રભાવ ન પડતો. ગામડાનો એક સાધારણ છોકરી, કે જેણે બહારની દુનિયા કદી જોઈ નહોતી અને સૌનિકસિક્ષા યા મુકનું તો ને નામ સુધમાં પણ બળતી નહોતી, તે એક પ્રાગ્જિત સેનાને વિજયી બનાવી દે એથી અધિક વિશ્વાસ વાત બીજી કઈ હોઈ શકે?

અસંખ્ય દુ જો, કદ અલાયનાઓ પ્રાણો અને ઉપેક્ષા બધું જ હોવા છતાં પણ તે વિચારિત ન થઈ તે પોતાના વિશ્વાસ પર અડચ રહી અને આખર વિજય એના પર ચૂમવા લાગ્યો. એ અટક વિશ્વાસને કારણે જ તે પ્રાગ્જિત વિશ્વાસ ઈતિહાસમાં એક અદ્વિતીય ચમત્કાર કરી ગઈ. કોઈ પણ પ્રુપ નેપોલિયનની જેવો સહસી હોવા છતાં પણ- સૈનિક દિલ્લુ વિના જે કાપ આ પ્રાગ્જિતને કાચે થયું તે કાપ તે ન કરી શકત

હાલના કારો કે, પિયરે એ સંપૂર્ણ અટક વિશ્વાસના સડારે જ ઉત્તર ધ્રુવનું સરોધન કહ્યું. આ માટે તો તેને અનેક વખત પ્રાણની ખાજ લગાવવી પડી. એનું જહાજ તૂટી ગયું અને એના સાથીઓ પણ એને છોડીને ચાલ્યા ગયા. છતાં એના વિશ્વાસ દીસો પડ્યો નહીં, કેમકે એના વિશ્વાસ અડચ હતો. ઉત્તર ધ્રુવ તો એના હાથપટ પર લખાઈ ગયું હતું. ઉત્તરધ્રુવની શોધ એને કરવી જ હતી એ માટે વિશ્વની કોઈ શક્તિ એના લક્ષ્ય ને નિષ્ફળ કરી શકે તેમ નહોતી, 'ઉત્તરધ્રુવ પ્રાંત' એજ એના જીવનનો મૂળમત્ર હતો. આ સુધી

જેમ જેમ આપણે આત્મવિશ્વાસ વધે છે તેમ તેમ આપણી કાયદાગત વધે છે. એટલે એ આપણા વિશ્વાસનું પાત્ર નાનું છે તો તેમાં ઈશ્વરીય શક્તિને પ્રવાહ પણ એટલો જ ઓછો આછો આવી શકે.

અસાધ્ય સિંકન એક અત્યંત નબળા અને નિરાશિમાની મનુષ્ય હતા. પરંતુ જ્યારે દેશ પર યુદ્ધબંધન વાજા ફેલાવા લાગ્યાં અને રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પણ આવી પહોંચી ત્યારે એકાએક સિંકનને પ્રેરણા થઈ કે, શા માટે તે આ વેળાએ દેશના કલ્યાણને બંધીને રાજ્યની સત્તા સંભાળી ન શકે? એટલે રાષ્ટ્રપતિપદને માટે એમણે પોતાનું નામ યુક્ત અને રાજ્યનીતિને એમણે કહ્યું, 'મારો અંતરાત્મા કહે છે કે, હું આ સંકટકાળમાં દેશનું નેતૃત્વ સંભાળી શકીશ.' આ શબ્દો અંતરે કોઈ અશિમાની વ્યક્તિના યુગ્મમાંથી નીકળ્યા હોત તો જરૂર તે આત્મપ્રશંસા જ ગણાત, પણ સિંકનનું અતઃકરણ સાફ હવું અને પોતાની યોગ્યતા પર એને દૃઢ વિશ્વાસ હતો એથી જ તેઓ અમેરિકાના મૌરવાન્વિત રાષ્ટ્રપતિ બની શક્યા.

ઈતિહાસના પાંખે પર પછ તે જ વ્યક્તિઓ અમર થઈ ગઈ છે કે જેમને પોતાના જીવનની મહા નતા પર અટક વિશ્વાસ હતો. તેઓ બરાબર સમજતા હતા કે, એમનું આજનું સ્વપ્ન કાલે સત્ય બન્યું છે. ખરું, પોતાના સદય પર એ જ દૃઢ આત્મવિશ્વાસને કારણે અગળ ધપતા રહેવાથી તે સોડો ઇતિહાસમાં પોતાનું નામ અમર કરી ગયા. એ મહાપુરુષોને આત્મવિશ્વાસ આપણને એમની અદ્ભુત શક્તિની ખાતરીએ આપે છે. ખરું જ કહ્યું છે કે સત્તામાં જે સોડોને એ ખબર છે કે એમને ક્યાં જવું છે તેમને દુનિયા માથે ઝુલ્મી કરી આપે છે.

'જોન એફ આર્ડ'નું ફ્રાંસની સેનાના સેનાપતિ બનવાનું એના આત્મવિશ્વાસને કારણે હતું. સત્યે જ એ ઈશ્વરીય પ્રેરણા પરના વિશ્વાસને કારણે હતું. એ ઈશ્વરીય પ્રેરણા પરના વિશ્વાસ વગર તે ન કદી ચાર્લ્સ ડાફિન્સ પાસે પહોંચી શકત કે ન તો

તેની પાસે તે ફ્રાંસની ફ્રાંજના નેતૃત્વને અધિકાર માગી શકત. તેણે ચાર્લ્સને ખાતરી આપી કે, અત્યારે એ પોતે જ ફ્રાંસની સેનાને સંભાળી દેવાની રહ્યા કરી શકે તેમ છે. કારણ એને અટક વિશ્વાસ હતો કે એના નેતૃત્વમાં ફ્રાંસની ફ્રાંજ અવરપ છતી જશે.

'જોન'ના આ પ્રગળ આત્મવિશ્વાસ ન્યારથી તે નાની બધિકા હતી અને તે લેડા-બકરા ચરાવતી હતી ત્યારથી પેદા થઈ ચૂક્યો હતો જ્યારે તે મોટી થઈ ને ફ્રાંસની ફ્રાંજમાં તે પહોંચી ત્યારે સિંકર જેવા એના મહાન વિશ્વાસ પર સૈનિકોના અશ્વીસ શબ્દોનો કોઈ પ્રભાવ ન પડતો. ગામડાની એક સાધારણ છોકરી, કે જેણે બહારની દુનિયા કદી જોઈ નહોતી અને સૈનિકશિક્ષા યા યુદ્ધનું તો જે નામ સુધી પણ જાણતી નહોતી, તે એક પ્રાજ્ઞિત સેનાને વિજયી બનાવી દે એથી અધિક વિસદ્ધ વાત બીજી કંઈ હોઈ શકે.

અસંખ્ય દુ ખો, કહુ અ સાચનાએ ગાળો અને છોડા બધું જ હોવા છતાં પણ તે વિચલિત ન થઈ તે પોતાના વિશ્વાસ પર અડગ રહી અને આખર વિજય એના પર ચૂમવા લાગ્યો. એ અટક વિશ્વાસને કારણે જ તે ગ્રામગણના વિશ્વાસ ઇતિહાસમાં એક અશ્વીસ મથકર કરી ગઈ. કોઈ પણ પુરુષ નેપોલિયનની જેવો સહસી હોવા છતાં પણ- સૈનિક શિક્ષણ વિના જે કાય્ આ ગ્રામગણને કાયે થયું તે કાય્ તે ન કરી શકત

કલ્પના કરો કે, પિયર એ સંપૂર્ણ અટક વિશ્વાસના સદારે જ ઉત્તર ધ્રુવનું સરોધન કહ્યું. આ માટે તો તેને અનેક વખત પ્રાણની માછ સત્રાવવી પડી. એનું જહાજ તૂટી ગયું અને એના સાથીઓ પણ એને છોડીને ચાલ્યા ગયા. છતાં શું એના વિશ્વાસ હીરો પડ્યો નહીં, કેમકે એના વિશ્વાસ અડગ હતો. ઉત્તર ધ્રુવ તો એના હૃદયપટ પર લખાઈ ગયું હતું. ઉત્તરધ્રુવની શોધ એને કરવી જ હતી એ માટે વિશ્વની કોઈ શક્તિ એના સદય ને નિષ્ણ હરી શકે તેમ નહોતી, 'ઉત્તરધ્રુવ પ્રતિ' એજ એના જીવનનો મૂળમત હતો. જ્યાં સુધી

કહવાની બહારની છે. જે વ્યક્તિઓમાં તે અસાધારણ સહિષ્ણુતા પોતાના વિશ્વાસનાં સ્રોતથી જ આવી હતી, કે જેની પ્રેરણા દ્વારા તેઓ પોતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શક્યા.

જેટલો પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ તમારા મનમાં હશે, મહત્વાકાંક્ષાઓને પૂર્ણ કરવાના દૃઢ નિશ્ચય હશે તેટલી જ સફળતા તમે પ્રાપ્ત કરી શકો. જે જ વિશ્વાસની પ્રયત્નશક્તિના સહારે ક્યારે ને પગલે વધતી માનવસમ્પત્તિ એ અસંખ્ય યુગમાંથી આજના સમયયુગમાં પહોંચી ગઈ છે. મનુષ્ય વિશ્વાસની સીડી મારફતે જ સમ્પત્તિના શિખર પર પહોંચ્યો છે, પણ વિશ્વાસના પુકાર પર આજળા ધપનાર લોકો સંસારમાં વિરક્ત જ ભ્રમી થઈ છે. પ્રત્યેક માણસના વ્યક્તિત્વમાં કોઈ વિશેષ કાર્ય યા આવિષ્કારનાં ખીજ છૂંચેલાં હોય છે. ખરૂં જો છે કે જે આત્મવિશ્વાસ રાખીને અને ઈશ્વરના સંદેશને માનીને આપણે ચાલીએ તો સંસારની પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉગતિમાં કંઈને કંઈ સહાયતા અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે.

આત્મવિશ્વાસ અને ઉત્સાહનો અભાવ જ મોટા ભાગના લોકોની કુખંજતાઓનું કારણ છે. સંસારમાં સૌથી મહાન કાર્ય છે મનુષ્યમાં સત્યાચેલી મહાનતા અને સંકલિત સફળતાનો વિશ્વાસ જમાવવો. ખરેખર આપણે પણ કોઈ મહાન કાર્ય કરવાને આત્મિક છીએ અને સફળતા આપણી પણ પ્રતિક્ષા કરી રહી છીએ જો જાતનો વિશ્વાસ કરવો જો મહાન કાર્ય છે. જ્યારે માણસ પોતાની છૂપી શક્તિઓથી પરિચિત થઈ જાય ત્યારે એના પર તે કંઈ નથી કરતો. વિશ્વાસ અત્યાકરણમાં દૃઢ થઈ જાય છે અને જ્યારે તે પોતાની તમામ સુસુપ્ત મહાનતાને જાગ્રત કરી દે છે ત્યારે જ તેને એનું પડે છે.

ખાઈબલમાં પણ વિશ્વાસની જ મહત્તા દર્શાવવામાં આવી છે. વિશ્વાસની શક્તિથી જ અમહામ સિંકેન પોતાના મહાન કાર્યમાં સફળ થયા. આગેવી ખાઈબલમાં પણ બધા પૈગમ્બરો વિશ્વાસની શક્તિ પર જ ભાર મૂકે છે.

ઈસુએ અનેકવાર કહ્યું છે, 'તમારા વિશ્વાસ

અનુસાર જ તમે બની શકો.' 'વિશ્વાસ' અને 'શ્રદ્ધા' આ બે શબ્દોની મહત્તા સર્વેમ્મ જાણવી છે. આ બે શબ્દ જુદાની માફક દૃષ્ટિ પર પ્રભાવ નાખીને મનુષ્યની શક્તિનો વિકાસ કરે છે. ઈસુ માનવ માનને જો જ વિશ્વાસ આપે છે કે કેવળ એક જ સરત પર તે કાર્ય તેઓ કરી શકે છે, તે છે વિશ્વાસ. 'ફરી ફરી કું' તમને કહું છું કે, જે મારા પર વિશ્વાસ રાખે છે, તે કેવળ મારી જેવાં કાર્યો જ નહીં, મારાથી પણ અધિક મહાન કાર્યો કરી શકશે. કારણ કે, કું' પણ પરમપિતા પર અટલ વિશ્વાસ રાખું છું. ઈસુ માનવ માનને આ જ ઉપદેશ આપતા હતા.

વિશ્વાસ જ મનુષ્યના જીવનમાં તે ઉત્તમ ગુણ બોલાઈ છે કે, જે એના ઈશ્વરતત્વ પ્રમાણ છે. એના અભાવ જીવનની તમામ આપત્તિઓ, દુખો અને મોટાભાગની અસફળતાઓનું કારણ બને છે.

તમારા આત્મવિશ્વાસના અભાવને તમે પ્રતિદિન આત્મઉપાયો દ્વારા દૂર કરી શકો છો. આત્મનિરીક્ષણ કરતી વેળાએ શ્રદ્ધા મનોમન દૃઢ શબ્દોમાં દિલની વાત કહો. માનો તમે કોઈ આપત્તિનું સમ્પૂર્ણ જિજ્ઞાસુ રહીને એને તમારા દિલની વાતો કહી શકો છો! તમારી જાતને કહો :

'તમે ઈશ્વરના પ્યારાં સંતાન છો અને તમારું કુખંજ જીવન એને કહી પણ સ્વીકાર્યું નથી. ઈશ્વર તમને સફળતા માટે પૈદા કર્યા છે, અસફળતા માટે નહીં. અલ્લે કોઈને પણ અસફળતા નથી બક્ષી તમે તમારા જીવનની મહત્વાકાંક્ષાઓને સંદેશથી નજર કરીને જીવનના મહાન લક્ષ્યને અસત્ય સિદ્ધિ કરી શકો છો. તમારો નિરાશ અને ઉદાસ ચહેરો લઈને તમારા મિત્રો સામે જતાં તમને લગભગ આવવી જોઈએ. તમે શા માટે એવું વિચારો છો કે તમે સંસારમાં રહેવા ચોગ્ય નથી? જીવનમાં તમે જે કરવા ચાહો છો તે તો ઈશ્વર દ્વારા જ નિશ્ચય છે. તો શા માટે એ કરી ન જાતો? ઈશ્વરની મુક્તિ તમારા હૃદયમાં જ છે. શા માટે તમે એ શક્તિને પ્રકટ કરતા નથી?'

દહનની બહારની છે એ બહિષ્કારમાં તે અસાધ્ય રજુ સહિષ્કૃતા પોતાના વિશ્વાસનાં સ્તોત્રી જ આવી હતી, કે જેની પ્રેરણા દ્વારા તેઓ પોતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શક્યા

જેટલો પ્રમળ આત્મવિશ્વાસ તમારા મનમાં હશે, મહત્વાકાંક્ષાઓને પૂર્ણ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય હશે તેમની જ સફળતા તમે પ્રાપ્ત કરી શકો. એ જ વિશ્વાસની પ્રમળશક્તિના સહારે કરવે ને પતવે વધતી માનવસમ્રતતા એ અસંખ્ય યુગમાંથી આજના સ્વપ્રયુગમાં પહોંચી ગઈ છે. મનુષ્ય વિશ્વાસની સીડી મારફતે જ સમ્રતતાના સિમર પર પહોંચ્યો છે, પણ વિશ્વાસના પુષ્કાર પર આરણ ધવનાર લોકો સસારમાં વિરલા જ નેવાં મળે છે. પ્રત્યેક માણસના વ્યક્તિત્વમાં કોઈ વિશેષ કાર્ય થા આવિષ્કારના બીજ છપાયેલાં હોય છે. ખરૂં એ છે કે જે આત્મ વિશ્વાસ રાખીને અને હિંમતના સદેશને માનીને આપણે આશીએ તો સસારની પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉત્તિમાં ઠંઈને ઠંઈ સહાયતા અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે

આત્મવિશ્વાસ અને ઉત્સાહનો અભાવ જ મોટા કામના લોકોની દુર્બળતાઓનું કારણ છે. સસારમાં સૌથી મહાન કાર્ય છે મનુષ્યમાં સતાયેલી મહાનતા અને સકલિત સજ્જતાનો વિશ્વાસ જગાવવો. ખરેખર આપણે પણ કોઈ મહાન કાર્ય કરવાને આપ્યા છીએ અને સફળતા આપણી પણ પ્રતિદ્વા કરી રહી છે એ જાતનો વિશ્વાસ કરવો એ મહાન કાર્ય છે. જ્યારે માણસ પોતાની છૂપી શક્તિઓથી પરિચિત થઈ જાય છે ત્યારે એના પર તે સહા નથી કરતો. વિશ્વાસ અત કરણુમાં દૃઢ થઈ જાય છે અને જ્યારે તે પોતાની તમામ સુગુપ્ત મહાનતાને જાગૃત કરી કે છે ત્યારે જ તેને ચેન પડે છે.

ખાઈબહમાં પણ વિશ્વાસની જ મહત્તા દર્શાવવામાં આવી છે. વિશ્વાસની શક્તિથી જ અસહાય સિંહન પોતાના મહાન કાર્યમાં સફળ થયા. પ્રાચીન ખાઈબહમાં પણ બધા પૈરખરો વિશ્વાસની શક્તિ પર જ ખાર મૂકે છે.

ઈસુએ અનેકવાર કહ્યું છે કે, 'તમારા વિશ્વાસ

અનુસાર જ તમે બની શકો' વિશ્વાસ' અને 'શ્રદ્ધા આ બે શબ્દોની મહત્તા સર્વોચ્ચ બતાવી છે. આ બે શબ્દ બહુની માફક દૃઢ પર પ્રભાવ નાખીને મનુષ્યની શક્તિનો વિકાસ કરે. ■ ઈસુ માનવ માનને એ જ વિશ્વાસ આપે છે કે કેવળ એક જ સરત પર તે કાર્ય તેઓ કરી શકે છે, તે છે વિશ્વાસ. 'ફરી ફરી ફૂ તમને કહું છું કે જે મારા પર વિશ્વાસ રાખે છે, તે કેવળ મારી જેવા કાર્ય જ નહીં, મારાથી પણ અધિક મહાન કાર્ય કરી શકશે. કારણ કે, હું પણ પરમપિતા પર અટલ વિશ્વાસ રાખું છું.' ઈસુ મનવ માનને આ જ ઉપદેશ આપતા હતા.

વિશ્વાસ જ મનુષ્યના જીવનમાં તે ઉત્તરવળ જાયે છે કે, જે એના હિંમતવનું પ્રમાણ છે. એના અભાવ જીવનની તમામ આપત્તિઓ, દુષ્ટિ અને મોટાભાગની અસફળતાઓનું કારણ બને છે.

તમારા આત્મવિશ્વાસના અભાવને તમે પ્રતિ દિન આત્મલેખાઓ દ્વારા દૂર કરી શકો છો. આત્મ નિરીક્ષણ કરતી વેળાએ સદા મનોમન દૃઢ શબ્દોમાં દિલની વાત કહો. માનો તમે કોઈ આપત્તિનું સ્પર્શ જિજ્ઞાસી રહીને એને તમારા દિલની વાતો કહી રહ્યા છો. તમારી જાતને કહો.

'તમે હિંમતના પ્યારા જાતાન છો અને તમારું દુર્બળ જીવન એને કહી પણ સ્વીકાર્યું નથી. હિંમત તમને સફળતા માટે પેદા કર્યા છે, અસફળતા માટે નહીં. એણે કોઈને પણ અસફળતા નથી બક્ષી તમે તમારા જીવનની મહત્વાકાંક્ષાઓને સદેશથી નષ્ટ કરીને જીવનના મહાન લક્ષ્યને અસત્ય સિદ્ધિ કરી રહ્યા છો. તમારો નિરાશ અને ઉદાસ ચહેરો જાણીને તમારા મિત્રો સાથે જતા તમને લગભગ આવવી જોઈએ તમે શા માટે એવું વિચારો છો કે તમે સસારમાં રહેવા યોગ્ય નથી? જીવનમાં તમે જે કરવા માહો છો તે તો હિંમત દ્વારા જ નિશ્ચિત છે તો શા માટે એ કરી ન જતાવો? હિંમતની મૂર્તિ તમારા હૃદયમાં જ છે. શા માટે તમે એ શક્તિને પ્રકટ કરતા નથી?

આજે હું તમને કંઈ નવી વાત કહેવાનો છું એવી આશા ન રાખતા. આજ તો હું તમારી સમક્ષ મારા જીવનની થોડી એકંત્રિત કાવનાઓ રજૂ કરવા માગું છું. આથી કરીને મારા વિચારોની અતિમ ભૂમિકા આવી ગઈ છે એમ પણ તમે નહિ માની શો એવી હું આશા રાખું છું. મારે હજુ જીવનમાં ઘણું શીખવાનું બાકી છે.

જૂની કાવનાઓ પણ બેસ્વાદ બોજનની માફક થોડા દિવસ પછી આપણને ગમતી નથી.. કલા-નિર્દેશનને નવી કાવનાઓ આપવાનું ખૂબ મુશ્કેલ છે. કલામાં નવીનતા કાવવાનું તો ભગવાનના અપાર રૂપને વિભિન્ન મૂર્તિઓમાં વિકસતાં જોયું છે એવા મહાન લોકો માટે જ શક્ય છે. આ નવીન પ્રકાશ માત્ર એ મૂર્તિને સ્વાભાવિક રૂપ જ આપતો નથી, પણ એથી કંઈક વિશેષ પ્રદાન કરે છે. ક્યારેક કાવનાઓને આપણા અચેતન તથા કાલ્પનિક મનની ટુચિ અનુસાર આજળાઈ જઈને પ્રકૃતિને લોકુ લિન્ન રૂપ પણ આપતું પડે છે-જેને બદલવું એમ પણ કંપી શકાય છે.

પરંતુ આટલું સમજવા છતાંયે ઉપરના ચિરસીલામય રૂપને વિભિન્ન સ્વરૂપોમાં બોધેને કાંઈક-વાર એવી પ્રતીતિ થાય છે કે સર્વથા મૌલિક નિર્જલ્પ દેખાડવાનું મુશ્કેલ છે. પુનરાવૃત્તિ હર સ્થિતિમાં, હર સમયે થવા કરે છે. મનુષ્ય, પત્રિયુ, છાં-છંદરની પ્રત્યેક રચનામાં આમ થાય છે. જન્મ પછી મૃત્યુ, ઉપા પછી રાત્રિ, દુઃખ પછી સુખ, ચિરન્તન ગતિ સાથે આ ગતિ ચોડી જ હોય છે. આ દુનિયામાં આપણે આવ્યા છીએ, એટલે એક દિવસ પાછું જવું પડશે એ કાવના આપણને કાંઈ પણ પ્રકારનું મૌલિક રૂપ આપવામાં અસમર્થ બનાવી શકે છે. આમ છતાંયે માનવીના મનમાં એક બીજા કારણ પણ વહેતી હોય છે. જે એને નવીન રેખાઓનું આલેખન કરવાની પ્રેરણા આપે છે. એટલે જ તો

આપણે પ્રતિદિન નવીન ઉપાનું આનંદથી સ્વાગત કરીએ છીએ. પ્રત્યેક મુદ્દરતાની સાથે આપણું ચિર-નૂતન મન ગાઈ અને નાચી જાડે છે-અને આનંદ વિભોરતાનાં દર્શન કરાવે છે. પ્રેમ એ સૃષ્ટિશક્તિ આનંદને આપેલા સૌથી મહાન આશીર્વાદ છે. આ પ્રેમ જ માનવીની હૃદય વીણને વારંવાર ગમગીન એને નિત્ય નવીન રૂપો દેખાડે છે. આ હૃદયનાં જ વારંવાર રૂપ મળે છે. આ અપાર પ્રેમનો અનુભવ કરવાની દરેક મનુષ્યની ક્ષમતામાં અંતર હોઈ શકે છે. એટલે જ એને એમથી.. મળતા પ્રકાશમાં પણ અંતર રહે છે. આ અપૂર્વ પ્રેમ કારણથી પ્રેરાઈને આપણે આપણી કૃત્યતામાં હૂંપીને નવીન રૂપે વારંવાર વિકસિત થઈએ છીએ. આ માત્ર અંતરની અભિવ્યક્તિ નથી, આ તો હૃદયના દેવીની ઉપાસનામાં મનુષ્ય હૃદયનું આત્મસમર્પણ છે —ત્યારે જ તો પ્રકૃતિનાં નવીન રૂપ અને હૃદયનાં બોધે શકાય છે ને? વિશ્વસ્પર્શની અસીમ અપૂર્વ રચનાને બોધેને એ અનંત આનંદનો અનુભૂતિથી મનુષ્ય ચમકી જાડે છે અને અસીમને પોતાની સમજ અનુસાર માનસિક રૂપ આપવાની ઈચ્છા કરે છે. આ જ છે મહાનની સાથે ચિર પરિવર્તનશીલને જોડવાની પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી પ્રકૃતિ.

પ્રકૃતિ વારંવાર એક જ રૂપને દર્શાવે છે અને ત્યારે જ ગતિશીલ સહિતને રચના શકાય છે એવો સામાન્ય અનુભવ છે.. કલાકાર પ્રકૃતિનાં રૂપની નેટલી વધુ અર્થના કરે છે એટલે વિશેષ એ એનાં માધુર્યની નજીક પહોંચી શકે છે. વિશ્વસ્પર્શ સાથે એકત્વ સાધવામાં ચિત્રકારનો આત્મા એ સ્વર્ગીય સંગીતના ગદ્યારથી અનેક સ્વદનો અનુભવે છે. આ સ્વદનમાં જ એનો સ્વાભાવિક પ્રકાશ રહેતો છે.

કલાકાર પૂછે છે કે શું બીજાને કાંઈ મારું પણ છે? આત્મા કહે છે: છે તો ખરે, પણ એ પ્રકૃતિના સ્વાભાવિક રૂપને બદલવામાં રહેલો છે.

આને હું તમને કંઈ નવી વાત કહેવાનો છું એવી આશા ન રાખતા. આજ તો હું તમારી સમક્ષ મારા જીવનની થોડી એકત્રિત કાવનાઓ રજૂ કરવા માયું છું. આથી કરીને મારા વિચારોની અતિશ્ચ મૂલિયા આવી ગઈ છે એમ પણ તમે નહિ માની શો એવી હું આશા રાખું છું. મારે હજી જીવનમાં ઘણું શાખવાનું બાકી છે.

જૂની કાવનાઓ પણ એસ્વાદ્ય જોઈતી મારફત થોડા દિવસ પછી આપણને મળી નથી.. કલા-નિર્દેશનને નવી કાવનાઓ આપવાનું જીવન મુશ્કેલ છે. કલામાં નવીનતા કાવવાણે તો કાવવાનના અપાર રૂપને વિભિન્ન મૂર્તિઓમાં વિકસતાં જોયું છે એવા મહાન લોકો માટે જ શક્ય છે. આ નવીન પ્રકાશ માત્ર એ મૂર્તિને સ્વાભાવિક રૂપ જ આપતો નથી, પણ એથી કંઈક વિશેષ પ્રદાન કરે છે. ક્યારેક કાવનાઓને આપણાં અચેતન તથા કાલ્પનિક મનની રુચિ અનુસાર આજણ લઈ જઈને પ્રકૃતિને થોડું વિભિન્ન રૂપ પણ આપવું પડે છે—જેને બાલવુ એમ પણ કહી શકાય છે.

પરંતુ આટલું સમજવા છતાંયે ઉપરની ચિરલીલામય રૂપને વિભિન્ન સ્વરૂપોમાં જોઈને કોઈક વાર એવી પ્રતીતિ થાય છે કે સર્વથા મૌલિક નિજલ્પ દેખાડવાનું મુશ્કેલ છે. પુનરાવૃત્તિ હર સ્થિતિમાં, હર સમયે થયા કરે છે. મનુષ્ય, પત્રાચિયું, ઊડ-છંદાવરની પ્રત્યેક રચનામાં આમ થાય છે. જન્મ પછી મૃત્યુ, ઉષા પછી રાત્રિ, કુષ્મ પછી સુષ્મ, ચિરંતન મતિ અથિ અઃ, ચર્તા અલ્પ જ દેહર છે. આ દુનિયામાં આપણે આપ્યા છીએ, એટલે એક દિવસ પાછું જવું પડશે એ કાવના આપણને કોઈ પણ પ્રકારનું મૌલિક રૂપ આપવામાં અસમર્થ બનાવી શકે છે. આમ છતાંયે માનવીના મનમાં એક બીજી ધારા પણ વહેતી હોય છે. જે એને નવીન રેખાઓનું આસિખન કરવાની પ્રેરણા આપે છે. એટલે જ તો

આપણે પ્રતિદિન નવીન ઉપાનું આનંદથી સ્વાગત કરીએ છીએ. પ્રત્યેક મુદ્દરતાની સાથે આપણું ચિર-નૂતન મન ગઈ અને નાચી જોડે છે—અને આનંદ વિભોરતાનાં દર્શન કરાવે છે. પ્રેમ એ સૃષ્ટિકર્તાએ માનવીને આપેલો સૌથી મહાન આશીર્વાદ છે. આ પ્રેમ જ માનવીની હૃદય વીણાને વારંવાર વચાકીને એને નિત્ય નવીન રૂપો દેખાડે છે. આ હૃદયનાં જ વારંવાર રૂપ મળે છે. આ અપાર પ્રેમનો અનુભવ કરવાની દરેક મનુષ્યની ક્ષમતામાં અંતર હોઈ શકે છે. એટલે જ એને એમથી.. મળતા પ્રકૃતિમાં, પથ, અંતર, રહે, જે, આ, અહીં પ્રેમ, કાલથી પ્રેરણાને આપણે આપણી કૃતજ્ઞતામાં દુબીને નવીન રૂપે વારંવાર વિકસિત થઈએ છીએ. આ માત્ર અંતરની અભિવ્યક્તિ નથી, આ તો હૃદયના દેશીની ઉપાસનામાં મનુષ્ય હાથનું આત્મસમર્પણ છે —ત્યારે જ તો પ્રકૃતિનાં નવીન રૂપ અને હૃદયનાં જોઈ શકાય છે તેની વિશ્વસ્થાની અસીમ અપૂર્વ રચનાને જોઈને એ અનંત આનંદનો અનુભૂતિથી મનુષ્ય અમળી જોડે છે અને અસીમને પોતાની સમજ અનુસાર માનસિક રૂપ આપવાની ઈચ્છા કરે છે, આ જ છે મહાનની સાથે ચિર પરિવર્તનશીલને જોડવાની પરાપૂર્વથી આવી અવતરી પ્રવૃત્તિ.

પ્રકૃતિ વારંવાર એક જ રૂપને હાથે છે અને ત્યારે જ ચતિશીલ સહિતને સ્પર્શી શકાય છે એવો સામાન્ય અનુભવ છે..કલાકાર પ્રકૃતિનાં રૂપની જેટલી વધુ અસૈની કરે છે એટલે વિશેષ એ એનાં આકર્ષણની નજીક પહોંચી જાય છે. વિશ્વસ્થા સાથે એકલ સાધવામાં ચિત્રકારનો આત્મા એ સ્વર્ગીય સંગીતના ઝંકારથી અનેક સ્પષ્ટનો અનુભવે છે. આ સ્પષ્ટનમાં જ એનો સ્વાભાવિક પ્રકાશ રહેવો છે.

કલાકાર પૂછે છે કે શું બીજાને કોઈ મારું પણ છે? આત્મા કહે છે: છે તો ખરે, પણ જો પ્રકૃતિના સ્વાભાવિક રૂપને બાલવામાં રહેશે. છે.

આપણી સંસ્કૃતિએ સંસારની મહિન જાવનાએને દૂર રાખી છે. તો પીછા ખાણું માતૃત્વની મહાન ફરજ સીને સ્વછંદી બનતા રોકે છે. આપણા સમાજજીવનની નિર્મળતા ને સ્થિરતા પાછળ એ જાવના કામિયા રૂપે કામઠરી રહી છે.

વળી એક સંસ્કૃત સાહિત્યના શ્લોકમાં માતાના પરની અનન્યતા - અભોક્ષણું જ્યોતષ્ણે ખતાવ્યું છે.

ન અન્નદાન શું કે દાન,
ન દાદશી શું પરમ મત;
ન ગાયત્રી સમે મંત્ર
ન કે માતા શી દેવતા.

અન્નદાન જેવું કોઈ મદાન દાન નથી, દાદશી એટલે કે ખારસ જેવું કોઈ મત નથી. ગાયત્રી સમે કોઈ પવિત્ર મંત્ર નથી. અને માતા સમી કોઈ પરમ દેવતા નથી. માતાના પદની અનન્યતા આથી જ્યોતષ્ણે ઠઈ રીતે વર્ણવી શકાય ?

આપણે ત્યાં જગવાનનું નામ સ્મરણ કરતાં કરતાં નારાયણ કહેતાં પહેલાં લક્ષ્મીને ધ્યાને, જેમકે લક્ષ્મીનારાયણ, પાવર્તીપરમેશ્વર વગેરે એ શ્રદ્ધાને આશ્રય લઈ કવિ કુલચુરુ કાલિદાસે રધુવલના મંત્રલાયરણને શ્લોક આ પ્રમાણે રચ્યા છે.

વાગર્થાવિવ સદુક્તૌ વાગર્થપ્રતિપત્તયે ।
જગતઃ પિતરૌ વન્દે પાવર્તીપરમેશ્વરૌ ॥

માતૃત્વની જાવનાના વડા ઉપાસક કવિ શ્રી નાનાલાલે એના યુગરાત્રીમાં આ પ્રમાણે અનુવાદ કર્યો છે :

પામવા વાણીને અર્થ, જનોડ વાણી અર્થ શા,
મામાપ જગનાં વંદુ પાવર્તીપરમેશ્વર.

અહીં પાવર્તી પરમેશ્વરને જગતનાં માવતર રૂપે સેખીને પાવર્તીને માતા તરીકે પ્રથમ ચૂક્યાં. આ આપણા દેશનો કુલચાર. આ જ આપણી સંસ્કૃતિની અત્યુત્તમ સુરાસ. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ અને આથી વિશેષ દર્શાવે માતૃત્વની જાવનાને પ્રગટ કરનારા

મળી આવે છે. રામાયણ, મૃગ્ધટિક, ઠાકુન્તલ, ઉત્તર રામચરિત, કાદંબરી, દિતોપદેશ વગેરે સંસ્કૃત અને મહારના સાહિત્ય મથામાં તેનું નિરૂપણ થયેલું છે.

આપણી સંસ્કૃતિનાં પૂજક યુગરાત્રી કવિ ખેટાદકરના માના વિશેના એક રાસની ટેકપંક્તિમાં 'જનનીની જોડ સખી નહિ જડે રે લોલ' એવા શબ્દો છે. રાસના લોકત્રિપ ગાયક કવિ ખેટાદકરનું એ ધણું જાવ નીતરતું ગીત-રાસ છે. આપણે તે જોઈએ.

મીઠા મધુને મીઠા મેહુલા રે લોલ,
એથી મીઠી તે મોરી માત રે;
જનનીની જોડ નહિ સખી નહિ જડે રે લોલ.
પ્રભુના પ્રેમતણી પુતળી રે લોલ,
જગથી ગુદેરી એની જાત રે-જનનીં
અમીની ભરેલી એની આંખડી રે લોલ,
લ્હાલનાં ભરેલાં એનાં વેણુ રે-જનનીં
હાથો ગુથેલ એના હીરના રે લોલ,
ઉંચું હેમંત ઠેરી હેલ રે-જનનીં
દેવોને દૂધ એને દોહ્યાલાં રે લોલ,
શરીએ સિંચેલ એની સોડય રે-જનનીં
જગનો આધાર એની આંગળી રે લોલ,
કાળજમાં કૈંક લય્યાં કૈંક રે-જનનીં
ચિતકું ચઢેલ એનું ચાઠે રે લોલ,
વળના આંધેલ એના પ્રાણુ રે-જનનીં
મૂંગી આશિષ ઉરે મલકતી રે લોલ,
લેતાં ન ખૂટે એની લ્હાણુ રે-જનનીં
ધરણી માતાએ હરો મુજતી રે લોલ,
અચળા અચૂક એક માથ રે-જનનીં

કેટલો મધુર રાસ! કવિએ જદુ સરસ શૈલીએ માતાનું અભોક્ષણ વર્ણવ્યું છે. માતાની જાણુક્તા, માતાની અચલ નિષ્ઠા, દેવોને પણ દુલ્હન એવું માતાનું અમીમવ દૂધ અને અપૂર્વ શીતળતા, એના અવરિત સ્નેહવર્ષા, માતાની અનન્યતા-અભોક્તા કવિએ હૃદયને સ્પર્શે એવા જાવની સરળતાથી

આપણી સંસ્કૃતિએ સંસારની મહિન જાવનાએને દૂર રાખી છે. તો બીજી બાજુ માતૃત્વની સહાનુકૂળ સ્ત્રીને સ્વછંદી બનતા રોકે છે. આપણા સમાજજીવનની નિર્મળતા ને સ્થિરતા પાછળ એ જાવના ક્રીમિયા રૂપે કામઠકરી રહી છે.

વળી એક સંસ્કૃત સાહિત્યના શ્લોકમાં માતાના પરની અનન્યતા - અભોક્ષણ સ્વયોદયણે બતાવ્યું છે.

ન અન્નદાન શુ' કૈ દાન,
ન દ્રાહરી શુ' પરમ મત;
ન ગાયત્રી સમો મંત્ર
ન કૈ માતા શી દેવતા.

અન્નદાન જેવું કોઈ મદાન દાન નથી, દ્રાહરી એટલે કે ખાસ જોડે કોઈ મત નથી. ગાયત્રી સમો કોઈ પવિત્ર મંત્ર નથી. અને માતા સમી કોઈ પરમ દેવતા નથી. માતાના પદની અનન્યતા આથી સ્વયોદયણે કઈ રીતે વર્ણવી શકાય ?

આપણે ત્યાં જન્મવાનું નામ સ્મરણ કરતાં કરતાં નારાયણ કહેતાં પહેલાં લક્ષ્મીને મુકામે બીએ, જેમકે લક્ષ્મીનારાયણ, પાર્વતીપરમેશ્વર વગેરે એ શક્તિના આશ્રય લઈ કવિ કલયુડ કાલિદાસે રચવેલના મંત્રલાયરણનો શ્લોક આ પ્રમાણે રચ્યો છે.

વાગર્થાવિવ સસુક્તો વાગર્થપ્રતિપત્તયે ।
જગતઃ પિતૃ વન્દે પાર્વતીપરમેશ્વરી ॥

માતૃત્વની જાવનાના વડા ઉપાસક કવિ શ્રી નાનાલાલે એનો ગુજરાતીમાં આ પ્રમાણે અનુવાદ કર્યો છે :

પામવા વાણીને અર્થ, જાણે વાણી અર્થ શા,
માતાપ જનનાં વંદુ પાર્વતીપરમેશ્વર.

અર્થાં પાર્વતી પરમેશ્વરને જગતનાં આવર રૂપે સેખીને પાર્વતીને માતા તરીકે પ્રથમ મૂક્યાં. આ આપણા દેહનો કલયાર. આ જ આપણી સંસ્કૃતિની અનુભૂત મુદ્રા. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ અને આથી વિશેષ દૃષ્ટિ મતૃત્વની જાવનાને પ્રગટ કરનારા

મળી આવે છે. રામાયણ, મૃચ્છકટિક, શાકુન્તલ, ઉત્તર રામચરિત, કાલંબરી, દ્વિતોપદેશ વગેરે સંસ્કૃત અને મહારના સાહિત્ય મંથોમાં તેનું નિરૂપણ થયેલું છે.

આપણી સંસ્કૃતિનાં પૂજક ગુજરાતી કવિ બેટાદકરના માના વિશેના એક રાસની રેકપ્રકૃતિમાં 'જનનીની એક સખી નહિ જડે રે લોલ' એવા શબ્દો છે. રાસના લોકપ્રિય ગાયક કવિ બેટાદકરનું એ ધલું જાવ નીતરણું ગીત-રાસ છે. આપણે તે બેઠએ.

મીઠા મધુને મીઠા મેહુલા રે લોલ,
એથી મીઠી તે મોરી માત રે;
જનનીની એક નહિ સખી નહિ જડે રે લોલ.
પ્રભુના પ્રેમતણી પુતળી રે લોલ,
જગથી જુદેરી એની ભત રે-જનનીં
અમીની બરેલી એની આંખડી રે લોલ,
લ્હાલનાં બરેલાં એનાં વેણુ રે-જનનીં
હાથો ગુથેલ એના હીરના રે લોલ,
ઢેલું હેમંત ઢેરી હેલ રે-જનનીં
દેવોને દૂધ એને દોહાલાં રે લોલ,
શરીએ સિંચેલ એની સોડય રે-જનનીં
જગનો આધાર એની આંગળી રે લોલ,
કાળજમાં કૈંક લાર્યાં કેઠ રે-જનનીં
ચિતકું ચઢેલ એનું ચાઠે રે લોલ,
વળના બાંધેલ એના પ્રાણ રે-જનનીં
મૂંગી આશિષ ઉરે મલકતી રે લોલ,
લેતાં ન ખૂટે એની લ્હાણુ રે-જનનીં
ધરણી માતાયે હરે કુજતી રે લોલ,
અચળા અચૂક એક માથ રે-જનનીં

કેટલો મધુર રાસ ! કવિએ બહુ સરસ શૈલીએ માતાનું અભોક્ષણ વર્ણવ્યું છે. માતાની જાણકતા, માતાની અચલ નિષ્ઠા, દેવોને પણ દુર્લભ એવું માતાનું અમીમવ દૂધ અને અપૂર્વ શીતળતા, એનો અવરિત સ્નેહવર્ણવ, માતાની અનન્યતા-અભોક્તા કવિએ હૃદયને સ્પર્શે એવા જાવની સરળતાથી

લોકો જીવનના શુભાશીષ્ય છે, અને શુભાશીષ્ય જ એમના દિવસો દુઃખ અને દર્દથી સરપૂર કરી દીધા છે, એમની આંખોમાં આંસુ અને આંકના પૂર ઉભરાઈ છે.

મારી પહેલી વર્ષગાંઠને સાત હજાર વરસ પીતી ગયા; અને તે દિવસથી હું જિંદગીના શુભાશીષ્યોને તેમની મારી વળનદાર જ જોઈ જોયા છે.

મેં પૃથ્વીની પૂર્વ અને પશ્ચિમે પ્રવાસ કર્યો છે, પરક્રમા કરી છે અને જીવનના તાકા-જાંવડામાં જોયા છે.

મેં સ્મૃતિ અને સુધારનાં સરખસોને પ્રકાશથી તિમિર તરફ જતાં જોયાં છે, એમાંના દરેકને શુભાશીષ્યો જુગારથી નમેલી ચરદનોવાળા પાખર આત્માઓએ નરકમાં ઠસેલાં છે, કહેવા છે.

શક્તિવાન સદાશ જહાસો, દુઃખો દોષો છે, ને મહાશુ ધૂંટિયે પડી મૂર્તિઓ પૂજે છે.

હું માનવીની પાછળ કાણુધથી કાઢિરા સુધી અને આહ-કુરથી ખચકા સુધી ગયો અને એની જ જીવનનાં નિશાનને રેતી પર ખાનથી જોયા; પથ દાતા યુગના પ્રતિષ્ઠા અને પદ્ધતિ અટક મેહાન અને ખીલોને ફરી ફરી સજાવતા જોયા છે.

હું મદિરા અને વેદી પર પહોંચ્યો છું; મહેલોમાં ગયો; સિંહાસનો સામે જોયા.

મેં જોયું કે નવસિંહાસી કારીગરની શુભાશીષ્ય કરી રહ્યો છે, કારીગર મેહાન શુભાશીષ્ય કરી રહ્યો છે, શેઠ સિંહાસીની શુભાશીષ્ય કરી રહ્યો છે, સિંહાસી સેનાપતિની શુભાશીષ્ય કરી રહ્યો છે, રાજા રાજગુરુની શુભાશીષ્ય કરી રહ્યો છે અને રાજગુરુ મૂર્તિની શુભાશીષ્ય કરી રહ્યો છે.

અને મૂર્તિ તો ફક્ત એ જ માટી છે, એ જ મૂર્તિ છે, જેને સેતાને ઢાળી અને ખોપરીઓના

અંબાર પર ખડી કરી દીધી છે.

હું અમીરોની ઈમારતોમાં પહોંચ્યો; ગરીબોની શુભાશીષ્ય ગયો; મેં જોયું કે બાળક પોતાની માતા ધાવણમાંથી જ શુભાશીષ્ય પી રહ્યો છે; અને અક્ષરગાન સાથે દીનતાનું ગાન પામી રહ્યો છે. કુંવારકાઓ મધન અને વિવેચનાનું વસ્ત્ર પહેરે છે અને સોહાગરો જવાનદારી અને કાયદેસર લાયકારીની ફરજો પર આંધુભરી આંખે પોદવા ભય છે.

હું યુગોની સાથે નીકળ્યો ..

—કોના કિનારાથી કુરાતના તટ સુધી, નાઈલના મુળથી અસરીયાનાં મેહાનો સુધી, એથેન્સના અખાડાથી રોમનાં ફેરો સુધી, કુસ્તુનગરની ગલીઓ-ગલીઓ શુભાશીષ્યો સિંહ-દરિયાના મહેલો સુધી.

છતાંયે મેં જોયું કે અગામી શાનદાર અને શક્તિ સરખસ સાથે શુભાશીષ્ય પર છવાઈ છે !

મેં જોયું કે લોકો 'દેવ' કહી મૂર્તિઓને પત્રે બાળક-ગાળિકાઓના બસિ દઈ રહ્યા છે. 'રાણી' કહીને એનાં ચરણોમાં અત્તર અને ઘસાળ જાડી રહ્યા છે 'પદ્મ' અને 'કમલ' કહી એની આજળ ધૂપ લોખાન જલાવી રહ્યા છે, 'કાયદો' કહી એની આજળ ધૂંટિયે પડી રહ્યા છે; 'રાષ્ટ્રમંત્રિ' કહી એને માટે લઈ મરી રહ્યા છે. 'જમીન' પર ઈશ્વરની ઝાંખા' કહી એની ઈજ્જતનાર આત્મસમર્પણ કરી રહ્યા છે. 'સોભાવ' અને 'આનંદ' કહી એને માટે દોડાદોડ, કુસુમ અને લટૂ કરી રહ્યા છે, 'ભાઈચારો' કહી એને ખાતર મહાનોને અને સરખાઓને નાટ્ય-પરત અને બહુ કરી રહ્યા છે, 'સમાનતા'ને નામે એને માટે ઉત્સાહો કરી રહ્યા છે.

એનાં નામ અનેક છે, પણ મૂળ એક જ છે, ચહેરા અનેક છે, રૂપ અનેક છે, પણ બધા બધાં છે એક જ તત્વનાં; ખરી રીતે તો એ એક કાયમી

લોકો જીંદગીના ગુલામ છે, અને ગુલામીએ જ એમના દિવસો દુઃખ અને દહેથી ભરપૂર કરી દીધા છે, એમની આંખોમાં આંસુ અને આંહના પર ઉભરાવ્યા છે

મારી પહેલી વર્ષજાંઘને સાત હજાર વરસ વીતી ગયાં; અને તે દિવસથી હું જિંદગીના ગુલામોને તેમની મારી વજનદાર જ છોડે ખે ચતા નેહ છું.

મેં પૃથ્વીની પૂર્વ અને પશ્ચિમે પ્રવાસ કર્યો છે, પરક્રમા કરી છ અને જીવનના તારકા-છાંચડામાં જીમે છું.

મેં સ્મૃતિ અને સુધારનાં સરખોને પ્રકાશથી તિમિર તરફ જતાં જોયાં છે, એમાંના દરેકને ગુલામીના જુગારથી નમેલી ગરદનોવાળા પાખર આત્માઓએ નરકમાં ઠંડોડ્યાં છે, કહેવા છે.

કલિતવાન સહાય જહાડાયેલો, દબાયેલો દોર છે, તે અઢાળુ ધૂંટિયે પડી મૂર્તિઓ પૂજે છે.

હું માનવીની પાછળ કાણુવથી કાઢિરા સુધી અને આહ-દુરથી ભગદાહ સુધી ગયો અને એની જીજ્ઞાસા નિહાનને રેતી પર ખાનથી જોયાં; પક્ષ દાતા યુગના પ્રતિધ્વનિ અને પડયા અટક મેહાન અને ખીણોને ફરી ફરી જાળાયતા જોયા છે.

હું મદિરા અને વેદી પર પહેંચે છું; મહેલોમાં ગયો; સિંહાસનો સાથે બેઠો.

મેં નેપુ' કે નવસિખાઉ કારીગરની ગુલામી કરી રહ્યો છે, કારીગર મોની ગુલામી કરી રહ્યો છે, શેઠ સિપાઈની ગુલામી કરી રહ્યો છે, સિપાઈ સેનાપતિની ગુલામી કરી રહ્યો છે, રાજા રાજયુગની ગુલામી કરી રહ્યો છે અને રાજયુગ મૂર્તિની ગુલામી કરી રહ્યો છે.

અને મૂર્તિ તો ફક્ત એ જ માટી છે, એ જ મૂર્તિ છે, જેને સેતાને ઢાળી અને ખોપરીઓના

અંબાર પર ખડી કરી દીધી છે.

હું અમીરોની ઈમારતોમાં પડેંચ્યો; ગરીબોની ગૂંપડીએ ગયો; મેં નેપુ' કે બાળક પોતાની માતા ધાવણુમાંથી જ ગુલામી પી રહ્યો છે; અને અક્ષરમાન સાથે દીનતાનું માન પામી રહ્યો છે. કુંવારકાઓ ભ્રમન અને વિવેકતાનું વચ પહેરે અને સોહાગરો જવાનદારી અને કાયદેસર કાચારીની ફરિયાદ પર આંસુભરી આંખે પોદવા ભય છે.

હું મુગોની સાથે નીકળ્યો ..

-કરોના કિનારાથી કુરાતના તટ સુધી, નાઈલના મૂળથી અલ્બીયાનાં મેદાનો સુધી, એથેન્સના અપાડાથી રોમનાં દેવળો સુધી, કુસ્તુનતુનિયાની ગલીય-ગલી ગૂંપડીઓથી સિન્દ-દરિયાના મહેલો સુધી.

જતાયે મેં નેપુ' કે અટાનના શાનદાર અને શહી સરખસ સાથે ગુલામી બધા પર છવાઈ છે !

મેં નેપુ' કે લોકો 'દેવ' કહી મૂર્તિઓને પત્રે બાળક-ગાળિયાઓના બલિ દઈ રહ્યા છે. 'રાણી' કહીને એનાં ચરણોમાં અતર અને ઠરાય છાંટી રહ્યા છે 'પશુચર' કહી એની આગળ ધૂપ લોળાન જલાવી રહ્યા છે, 'કાયદો' કહી એની આગળ ધૂંટણે પડી રહ્યા છે; 'રાષ્ટ્રમંત્રિ' કહી એને માટે લડી મરી રહ્યા છે, 'જમીન' પર ઈશ્વરની છાયા' કહી એની ઈજ્જતપ્રસાર આત્મસમર્પણ કરી રહ્યા છે. 'સોશલ' અને 'આનંદ' કહી એને માટે દોડાદોડ, કુલ્લ અને જુટ કરી રહ્યા છે, 'ભાઈચરો' કહી એને ખાતર મકાનોને અને સ્વપ્નાઓને નટ-પરત અને બ્રહ્મ કરી રહ્યા છે, 'સમાનતા'ને નામે એને માટે હત્યાઓ કરી રહ્યા છે.

એનાં નામ અનેક છે, પણ મૂળ એક જ છે, ચહેરા અનેક છે, રૂપ અલગ-અલગ છે, પણ બધા બધાં છે એક જ તરવનાં; ખરી રીતે તો એ એક કાચખી

પ્રાતઃકાળનાં સોનેરી કિરણો ભારતના પાટનગર દિલ્હીમાં સોનેરી માથિયા પૂરી રહ્યાં હતાં. મંદ પવનની લહેરીઓથી પ્રસન્ન મનના માણસોની અવરજવર વધતી હતી. શહેનશાહ બાબરના મહેલના ચોખાનના રાજમાર્ગોની સફાઈનું કામ ચાલતું હતું. તાજ શહેનશાહતની શેઠમાં હબાતો માનવવર્ગ, શાહી મહેલની અદબ રાખતો, ધીમે કદમે ત્યાંથી પસાર થતો હતો. તેવામાં સામેથી કોલાહલનો અવાજ આવવા લાગ્યો. લોકો નાસભાગ કરતા જણાયા. શાહી હાથીખાનામાંથી એક ગાંડો હાથી છૂટી ગયો હતો; એટલે માનવીઓ જીવ બચાવવા જ્યાં ને ત્યાં નાસતાં હતાં.

એક રાજપૂત જુવાન રસ્તાથી સહેજ દૂર ઊભો ઊભો દિલ્હીવાસીઓની આવી બીરુતા પર હસતો હતો. હાથી નજીકમાં આવવા લાગ્યો. જુવાન ગભીરભાવે એકતાન બની હવે પછી શું થાય છે તે તમાસો ભેતો જરા સરકી એક કોરે ઊભો રહ્યો.

બહાર સાફ કરતા ભંગી લોકો હાથીના હરથી ભાગવા લાગ્યા. આ સાથે એક ભંગિયજી પસું હતી. તેના હાથમાં એકાદ વર્ષનું નાનું બાળક હતું. ગભરાટમાં અને વેગથી ભાગવાથી તેના હાથમાંનું બાળક નીચે પડી ગયું. તેના કંઠમાંથી એક તીક્ષ્ણ ચીસ નીકળી ગઈ ‘હાથ ...હાથ ! મારો દીકરો પડી ગયો કેઈ લાવો... બા...પ રે !’

જીવ બચાવવા નાસી જતાં કેઈએ તેના અવાજ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. હાથી લગભગ નજીક આવી ગયો. બધાને પોતપોતાના જીવની પડી હતી. કેઈએ ભંગિયજી બાઈના આકંઠ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. બાઈ વધુ ભેરથી

પોકાર પાડવા લાગી. પેલો સહેજ દૂર ઊભેલો રાજપૂત જુવાન એક ડમલું આગળ વધ્યો. તેના દેયામાં ભય ન હતો. તેના ચહેરા પર વ્યાકુળતાની એક પસું રેખા ન હતી. ભંગિયજીને આશા બંધાણી. આ જુવાન મારા હાલને જરૂર બચાવશે. ચારેક કદમ ચાલ્યો ન-ચાલ્યો ત્યાં તો જુવાન અકસ્માત અટક્યો ! તેને થાક આગળ કે પોતે રાજપૂત છે. ભેધપુરના રાવનો વંશજ, રાંઠોડ છે. ભંગીના બાળકને તે કેમ અડકી શકે ? તેના સ્પર્શથી અપવિત્ર થવાય. આ વિચારે તેની બાવોભિં એસરી ગઈ, તેનું હૈયું, ‘આ પાપકર્મ છે’ એમ કહેવા લાગ્યું. તે પાછો વળી પોતાના સ્થાન પર આવી ઊભો રહ્યો. હાથી બાળકની છેક નજીક આવી પહોંચ્યો. બાળકનું મોત હાથીથી નહીં જ થવાનું, આમ સહુને જણાવા લાગ્યું, ભંગિયજી નિરાશ થઈ. તેની આશાની ઇમારતના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા.

બાળક અને હાથી વચ્ચે માત્ર ત્રણ-ચાર ડગલાંનું અંતર બાકી રહ્યું. લોકોના ગળામાંથી ‘હાથ . હાથ, બાળક ગયું ! એવો અવાજ સરી પડ્યો. હાથીએ બાળકને લેવા સૂંઠ લંબાવી. આ દૃશ્ય ભેટાં ભંગિયજી બાઈને મૂર્છા આવી ને તે પડી ગઈ. રાજપૂત જુવાનને હવે પોતાની ભૂલનો પરતાવો થવા લાગ્યો. તેનો આત્મા તેને ડંબવા લાગ્યો, કે મારી જ ભૂલથી આ બિચારી ભંગિયજીનું બાળક હાથીના પગ હેઠે છૂદાઈ જશે. આના મોતની જવાબદારી મારે માથે ગણાય હું રાજપૂત છું. મારા હાથમાં પાણીદાર હથિયાર છે. દેયામાં અખૂટ વિભત છે. કાંડામાં ઇશ્વરદત્ત કીવત છે. છતાં માત્ર આભરછેટના ખોટા ખ્યાલથી જ બિચારું બચ્યું અકાળે મરી જશે. આમ વિચારધારા વહી રહી

પ્રાતઃકાળનાં સોનેરી કિરણો ભારતના પાટનગર દિલ્હીમાં સોનેરી માથિયા પૂરી રહ્યાં હતાં. મંદ પવનની લહેરીઓથી પ્રસન્ન મનના માણસોની અવરજવર વધતી હતી. શહેનશાહ બાબરનાં મહેલના યોગનના રાજમાર્ગોની શરૂાઈનું કામ ચાલતું હતું. તાજી શહેનશાહતની શેઠમાં દબાતો માનવવર્ગ, શાહી મહેલની અદ્યક્ષ શાખતો, ધીમે કદમે ત્યાંથી પસાર થતો હતો. તેવામાં સામેથી કોલાહલનો અવાજ આવવા લાગ્યો. લોકો નાસબાગ કરતા જળાયા. શાહી હાથીખાનામાંથી એક માંડો હાથી છૂટી ગયો હતો; એટલે માનવીઓ ઇવ બચાવવા જ્યાં ને ત્યાં નાસતાં હતાં.

એક રાજપૂત જુવાન રસ્તાથી સહેજ દૂર ઊભો ઊભો દિલ્હીવાસીઓની આવી બીરુતા પર હસતો હતો. હાથી નજીકમાં આવવા લાગ્યો. જુવાન ગભીરભાવે એકતાન બની હવે પછી શું થાય છે તે તમાસો જોતો જરા સરકી એક કોરે ઊભો રહ્યો.

બાબર સાફ કરતા ભંગી લોકો હાથીના ડરથી ભાગવા લાગ્યા. આ સાથે એક ભંગિયણ પણ હતી. તેના હાથમાં એકાદ વર્ષનું નાનું બાળક હતું. ગભરાટમાં અને વેગથી ભાગવાથી તેના હાથમાંનું બાળક નીચે પડી ગયું. તેના કંઠમાંથી એક તીવ્ર શ્વાસ નીકળી ગયો 'હાય ... હાય ! મારો દીકરો પડી ગયો કેમ લાવો... બા... પ રે !'

ઇવ બચાવવા નાસી જતાં કેમએ તેના અવાજ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. હાથી લગભગ નજીક આવી ગયો. બધાંને પોતપોતાના ઇવની પડી હતી. કેમએ ભંગિયણ બાઈના આકંઠ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. બાઈ વધુ નેરથી

પોકાર પાડવા લાગી. પેલો સહેજ દૂર ઊભેલો રાજપૂત જુવાન એક ડગલું આગળ વધ્યો. તેના દેવામાં ભય ન હતો. તેના ચહેરા પર વ્યાકુળતાની એક પણ રેખા ન હતી. ભંગિયણને આશા ભંધાણી. આ જુવાન મારા લાલને જરૂર બચાવશે. ચારેક કદમ ચાલ્યો ન-આદ્યો! ત્યાં તો જુવાન અકસ્માત અટક્યો ! તેને થાક આગ્યું કે પોતે રાજપૂત છે. જોધપુરના રાવનો વંશજ, રાઠોડ છે. ભંગીના બાળકને તે કેમ અડધી શકે ? તેના સ્પર્શથી અપવિત્ર થવાય. આ વિચારે તેની ભાવોર્મિ ઓસરી ગઈ, તેનું હૈયું, 'આ પાપકર્મ છે' એમ કહેવા લાગ્યું. તે પાછો વળી પેતાના સ્થાન પર આવી ઊભો રહ્યો. હાથી બાળકની છેક નજીક આવી પહોંચ્યો. બાળકનું મોત હાથીથી નહીં જ થવાનું, આમ સહુને જણાવવા લાગ્યું. ભંગિયણ નિરાશ થઈ. તેની આશાની ઇમારતના સૂરેચ્છા થઈ ગયા.

બાળક અને હાથી વચ્ચે માત્ર ત્રણ-ચાર ડગલાંનું અંતર બાકી રહ્યું. લોકોના ગળામાંથી 'હાય . હાય, બાળક ગયું !' એવો અવાજ સરી પડ્યો. હાથીએ બાળકને લેવા સૂંઢ લ'ખાવી. આ દૃશ્ય જોતાં ભંગિયણ બાઈને મૂર્છા આવી ને તે પડી ગઈ. રાજપૂત જુવાનને હવે પોતાની બૂલનો પરતાવો થવા લાગ્યો. તેનો આત્મા તેને ડ'ખવા લાગ્યો, કે મારી જ બૂલથી આ બિચારી ભંગિયણનું બાળક હાથીના પગ હેઠે છૂદાઈ જશે. આના મોતની જવાબદારી મારે માથે ગણાય હું રાજપૂત છું. મારા હાથમાં પાણીદાર હથિયાર છે. દેવામાં અષ્ટ દિમત છે. કાંડામાં ઇશ્વરદત્ત કીવત છે. છતાં માત્ર આલટછેટના ખોટા ખ્યાલથી જ બિચારું બચ્યું અકાળે મરી જશે. આમ વિચારધારા વહી રહી

કરનાર અને મારા મુખી-વ્યવસ્થિત રાજને તારાજ કરનાર વ્યક્તિનું જન કરી વૈરનો બદલો ક્યારે વાળું ! પરંતુ તમારી જીવનદોરી લાંબી હોવાથી દરેક પ્રમંથે એક ચાળીજ કારણસર, તમે જાતી જતા. હું આશાવાદી હોવાથી, નવી તકો મેળવવાની શક્ય ભેતો રહ્યો. પરંતુ હવે મેં એ વિચાર મોકૂફ રાખ્યો છે.’

શાહે તેનો હૃદયપલટો કેમ થયો એ જણવા માટે પ્રશ્ન કર્યો : ‘તારી વર્તણૂક ખરેખર નવાઈ ઉપજાવે તેવી છે. જો તું મારું જન કરવા માટે અહીંયા આવ્યો હતો, તો તારી એ ભાવના આજે એકાએક કેમ બદલી ? અને તું મારા હાથે મરવા જાને જ કેમ ખંજર સાથે હાજર થાય છે ?’

‘મારા નામદાર !’ રાજપૂત જીવાને કહ્યું : ‘જે ભંગી બાળકને હું સંકેલાઈથી બચાવી શકતો હતો તે મારા સમઘર્ષીનું બાળક હતું. હું નજીકમાં હોવાથી તેને બચાવવાનો મારો ધર્મ હતો. તેને બચાવતા મારે કશું ય ભ્રમ મેળવવાનું ન હતું છતાં મેં અભાગીએ તેને બચાવવા માટે કશો ય પ્રયત્ન ન કર્યો. હું માનવધર્મ ભૂલ્યો, ક્ષત્રિયધર્મ ભૂલ્યો, મારા જેવો પતિત, ધર્મભ્રષ્ટ, કર્તવ્યવિરુદ્ધ માનવી જીવવા યોગ્ય નથી. મા ભારતી પરનો ભાર એાછો કરવા જાતે જ ખંજર સાથે આપની સામે હાજર થયો છું. આ માર્ગભૂલેલા ગુનેગારની ખંજરથી કતલ કરી આપ આપનો ધર્મ-દુર્જ અદા કરો.’

‘ખ્યારા દોસ્ત !’ બાળરે શાન્તિથી કહ્યું : ‘એ તો થવાનું હશે તે યશે પરંતુ તારું હૃદય મારા પ્રત્યેના વૈરને ભૂલીને આર્જુ સ્નેહાળ કેમ બન્યું, એ વાત તો રહી જાય છે !’

‘નામવર ! આપ આ દેશના મહાન વિજેતા છો. ભારતને આપે જીવને ભ્રમને જીત્યું છે, પરદેશથી તમારે બરોડે આવેલા હજારો સૈનિકોની જીવનદોરી આપના હાથમાં છે. તમારા જ હાથથી હજુ તાબા મેળવ શકેનશાહતના પાયા ન બાધા છે. એટલે તમારું

જીવન કેટલું બધું કિંમતી છે તે હું સમજી શકું છું; છતાં તેનો જરા પણ વિચાર કર્યા વગર, એક સામાન્ય ભંગીના બાળકને બચાવવા માટે કથાવળી પરવા કર્યા વિના આપે ભ્રમમાં જ પડ્યાવું. તમારા આ મહાન માનવપ્રેમે મારા હૃદયને પલટાવી નાખ્યું. તમે ભારતેશ્વર થવાને માટે ખરેખર યોગ્ય છો. જે શહેનશાહ એક ભંગીના બાળકને બચાવવા જાનનાં ભ્રમમાં ખેડે તે શહેનશાહ વગર કારણે એક પણ રાજ વંશીના પ્રાણની હાનિ ન કરે એ આજના પ્રસંગથી સાબિત થાય છે.

બાળરે આ જીવાનને છાતી સાથે લગાવી લીધો અને કહેવા લાગ્યા : ‘જીવાન ! જો તને મારું આજનું કામ ગમ્યું હોય તો તું જીવન-ભર આવા માનવસેવાનાં કામે કરજે. તારા હૃદયપલટાને હું વધાવી લઉં છું’ અને તેની કદર તરીકે તારું રાજ તને પાછું સોંપું છું. તારા કુટુંબનાથ માટે મને ખરેખર હુખ થાય છે; પરંતુ તેમાં હવે મારાથી કશું ઘટ શકે તેમ નથી. માટે મને નિરુપાય સમજી માફ કરજે.’

શાહે નમસ્કાર કરી જીવાન જવા લાગ્યો ત્યારે તેને રોકીને બાળર કહેવા લાગ્યો : ‘તમે આજથી રાજવી બનેા છો. મારી શિખા-મણિયાદ રાખજો કે તમારા રાજની દરેક વ્યક્તિ, પછી તે ઉચ્ચ હોય કે નીચ હોય, બ્રાહ્મણ હોય કે ભંગી હોય, રાજકુટુંબની હોય કે રાજવિરુદ્ધ કામ કરનાર હોય-તેને બચાવવાનું અને તેના તરફ વહાલ રાખવાનું ચક્રતા નહીં. તેના કલ્યાણાર્થે હંમેશાં યતનશીલ રહેજો. જે રાજ પોતાની પ્રજાને પ્રાણથી વધુ કિંમતી સમજતો નથી તેને પ્રજા કદી ચાહતી નથી. જો આ ભાવ તમારામાં નહિ આવે તો તમે સાચા અર્થમાં રાજ બની શક્યો નહિ.’

એ જીવાનનું નામ તેજસિંહ હતું ઈ. સ. ૧૫૨૬ની વ્યાસપાસ આ ઐતિહાસિક બનાવ બન્યો હતો. મારવાડ પ્રદેશના ઝાલોર પરગણાની આ વાત છે.

‘ભાઈ ખાવાનું તો ધણું સારું’ હતું. પણ એ સાથે એ પીરમવાની તમારી ખૂખીને લઈને એ ધણું વધુ સ્વાદિષ્ટ બન્યું હતું. એરર વેલેરીના આ સૌજન્યથી એટલો મુગ્ધ થયો કે એ એને ઘાઢ કરતો રહ્યો.

દક્ષિણ વેલ્સના એક વયોજ્ઞ દાકતર તો એક પ્રકારના ગાંડપણના રોગીઓને ‘ધન્યવાદ’ની ચિકિત્સા જ ખતાવતા હતા. એમની પાસે બ્યારે કોઈ એવો રોગી આવે ત્યારે તેઓ એમને એ જ સલાહ આપતા કે, ‘ભાઈ, બ્યારે કોઈ માણસ તમારા પ્રત્યે બહાઈ કરે ત્યારે તમે હસીને એનો આભાર માનો.’ ક્યારેક રોગી એવી ફરિયાદ કરતો કે,

‘પણ ડોક્ટર સાહેબ, મારું તો કોઈ બધું કરતું નથી’. અનુભવી ડોક્ટર પ્રેમપૂર્વક એને કહેતા: ‘જો સોંપીય તો જરૂર મળશે.’ અને ખરેખર જ ચાર-છ સપ્તાહ સાદ રોગી પાંચે આવે ત્યારે એનું દર્ષિતિંગું બિલકુલ બદલાઈ ગયું હતું. એનામાં આનંદ, ઉત્સાહ અને આશાનો સચાર થયેલો દેખાતો.

કૃતગતા જ દુનિયામાં એક માત્ર એવી વસ્તુ છે કે જેના બદલામાં એથી વધુ કદી શકાય એવી કોઈ ચીજ આપી શકાય તેમ નથી. આજો હાલ સ સાથે કૃતગતા દર્શાવવામાં આવે એ એક એવી અનોખી શક્તિ છે કે સામાવાળો એકદમ આપણા બની જાય છે.

*

મૂક સેવક

ગાંડસ પાસેના એક ગામડામાં એક કુબાર ભકત રહેતા હતા. તેમની વધ બ્યારે પચાવનને આશરે મધ ત્યારે થરતો. બધા વ્યવહાર પુરોને સોંપી દીધા અને પોતે સામાજિક કાર્યમાં પોતાનું જીવન વિતાવતું થઈ રહ્યું. ભક્તજી પોતાની સાથે પાવડો, કોદાળી અને લોહાનો ટોપલો રાખતા હતા. ગામડાની ગાડાવાટ ઊડી ઊતરી મઈ હોય તો માટી ખોદી રહેતો સમેો કરી લેતા. જે જગ્યાએ ગાડ ઊગી શકે એમ હોય ત્યાં ગાડ વાવતા. રસ્તામથિ કાંટાકાંટા કે ખાડોખાડિયો દૂર કરતા. સાથે લોટની પોટલી લઈ જતા. બધા સચવક મળે ત્યાં રોટલો લઈને ખાઈ લેતા. વળી મૂંઝાં ગાળી-ગળદેને અગિયારસ અને અમાસને દિવસે કોથ, સાતી કે માડે ન જોડવાની હકીકત લોકોને સમજાવતા. આજુબાજુના દરબારો પાસે જઈ આ બે દિવસનો અરોગો પડાવતા. પછી તો લોકોએ પણ અરોગીમાં સાથ આપ્યો હતો.

ઉનાળામાં માર્ચે માર્ચે પદજ બંધાવતા. ઉનાળામાં હાથમાં થંટી લઈ વગાડતા ગામડામાં નીકળતા અને ખૂસો પાડતા કે, ‘નાનાં બચ્ચાને દુધ પાઓ, પાણી પાઓ.’ (ગામડામાં સ્ત્રીઓ બચ્ચાને પોડિયામાં સૂતાં મૂકી ખેતરે મઈ હોય છે. નાનાં બચ્ચાં તરસ્વાં થઈ હોય ત્યારે સૂતાં હોય છે, પણ તેના રડવાનું કારણ કોઈ જણી શકતાં નથી.) આવી રીતની સેવા કરતા હતા.

ગામડાં અને શહેરોમાં નિરુત્ત જીવન ગાળનારાં શ્રદો પોતાના જીવનને સામાજિક સેવામાં વળે તો ઘણું કરી શકે. કામનું ફળ જુએ અને અનેરો આનંદ મેળવે. આપણી પાસે એવાં ઘણાં જ સામાજિક કાર્યો પડેલાં છે.

—હરિશંકર ત્રિવેદી

‘ભાઈ ખેલાનું તો ધણું સારું’ હતું. પણ એ સાથે એ પીરમવાની તમારી ખૂબીને લઈને એ ધણું વધુ સ્વાસ્થ્ય મળ્યું હતું. એવર જેવેરીના આ સ્થિતિમાં એટલો મુન્ન થયો કે એ એને માદ કરતો રહ્યો.

દક્ષિણ વેસ્ટના એક વયોત્ક દાકતર તો એક પ્રકારના ગાંડપણના રોગીઓને ‘ધન્યવાદ’ની ચિકિત્સા જ ખતાવતા હતા. એમની પાસે બ્યારે કોઈ એવો રોગી આવે ત્યારે તેઓ એકને એ જ જણાવ આપતા કે, ‘ભાઈ, બ્યારે કોઈ માણસ તમારા પ્રત્યે મહાઈ કરે ત્યારે તમે હસીને એનો આભાર માનો.’ ક્યારેક રોગી એવી ફરિયાદ કરતો કે,

‘પણ ડોક્ટર સાહેબ, મારું તો કોઈ બધું કર્યું નથી’. અનુભવી ડોક્ટર પ્રેમપૂર્વક એને કહેતા: ‘જો શોધીશ તો જરૂર મળશે.’ અને ખરેખર જ ચાર-છ સપ્તાહ શાદ રોગી પાંચે આપે ત્યારે એનું દર્દિ-ખિંદુ બિલકુલ બદલાઈ ગયું હતું. એનામાં આનંદ, ઈત્સાહ અને આશાનો સ્વચ્છ થયેલો દેખાતો.

કૃતમતા જ દુનિયામાં એક માત્ર એવી વસ્તુ છે કે જેના બદલામાં એથી વધુ કદી શકાય એવી કોઈ ઝીજ આપી શકાય તેમ નથી. આજો હાલ સાથે કૃતમતા દર્શાવવામાં આવે એ એક એવી અનેાખી ઘટિત છે કે સામાવણો એકદમ આપણો બની ગય છે.

મૂક સેવક

ગાંડ પાસેના એક ગામડામાં એક કુબાર ભકત રહેતા હતા. તેમની વધ બ્યારે પંચાવનને આશરે ધંધ ત્યારે ધરતો. બધો બ્યવહાર પુત્રોને સોંપી દીધો અને પોતે સામાજિક કાર્યમાં પોતાનું જીવન વિતાવવું શરૂ કર્યું. ભરતજી પોતાની સાથે પાવડો, કોણી અને સોહાનો રોપસો રાખતા હતા. ગામડાની ગાડાવાટ ઊડી ઊતરી થઈ હોય તો માટી ખોદી રસ્તો સ્પર્શ કરી લેતા. જે જગ્યાએ ગાડ ઊગી શકે એમ હોય ત્યાં ગાડ વાવતા. રસ્તામાંથી કાઢાકાઢરા કે ખાડોખડિયો દૂર કરતા. સાથે લોટની પોટલી લઈ જતા. બધાં સરવક મળે ત્યાં રોટલો લઈને ખાઈ લેતા. વળી મૂર્ચા પ્રાણી-જનદોને અત્રિ-વારણ અને અમાસને દિવસે કોણ, સાતી કે માડે ન બેઠવાની હુકમત લોકોને સમજાવતા. આજુનાજુના દરબારો પાસે જઈ આ બે દિવસનો અદોળો પડાવતા. પછી તો લોકોએ થયું અદોળમાં સાથ આપ્યો હતો.

ઉનાળામાં માર્ચે માર્ચે પાન બાંધાવતા. ઉનાળામાં હાથમાં થંટડી લઈ વગાડતા ગામડામાં નીકળતા અને બધો પાડતા કે, ‘નાનાં બચ્ચાંને દુધ પાઓ, પાણી પાઓ.’ (ગામડામાં સ્ત્રીઓ બચ્ચાંને ઘોડિયામાં સૂતાં મૂકી ખેતરે નીકળે છે. ત્યાં જન્મ્યાં તરુણાં સ્ત્રી હોય ત્યારે રડતાં હોય છે. પછી તેના રડવાનું કારણ કોઈ બાળી શકતાં નથી.) આવી રીતની સેવા કરતા હતા.

ગામડાં અને શહેરોમાં નિરત જીવન ગાળનારાં જદો પોતાના જીવનને સામાજિક સેવામાં વળે તો ધણું કરી શકે. કામનું ફળ જુએ અને બનરો આનંદ મેળવે. આપણો પાસે એવાં ધણાં સામાજિક કાર્યો પડેલાં છે.

—હરિશંકર ત્રિવેદી

કેલાકે સોડા વિચારશીલતાને જ નાપસદ કરે છે. એમને કંઈક એવેા ખ્યાલ છે કે વિચાર-શીલતા પર વધુ ભાર મૂકવાથી કામગીરી અને ઊંડી ભાવનાઓ મરી જાય છે. આ ખ્યાલ ખોટો છે. વિચારશીલ મનોવિજ્ઞાન ધૃત્વા અને ઈર્ષાને ઓછી કરવાના માર્ગો સૂઝાડે છે એ સચુ છે, પણ આની સાથે એ વિચારશીલતાને પ્રતિકૂળ ન હોય એવી ભાવનાઓને પણ ઘટાડે છે એવું વિચારવું એ અયોગ્ય છે. દાખલા તરીકે દારૂપત્ય ગ્રેમ, વાસ્તવ્ય, મિત્રતા, કષ્ટભા, વિજ્ઞાન કે કલા પ્રત્યેની ધનની નેવી ભાવનાઓને એ ઘટાડે છે એમ માનવામાં આવે છે. જ્યારે કાંઈ વિચારશીલ મનુષ્યને આભાષી એક કે બધી ભાવનાઓની અનુભૂતિ થાય છે ત્યારે એથી એને ખુશી જ ઊપજે છે અને એ એની અસરને ઓછી કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી-કેમકે એ જાણે છે કે આ ભાવનાઓ સારા જીવનની આવશ્યક ભાગો છે-એવું જીવન જે કેવળ પોતાને જ નહિ, પણ બીજાને પણ સુખી કરે છે વિચારશીલતા માણસના જીવને નીરસ બનાવી દે છે એ ભય પણ નિરાશાર છે આથી ઊલટું, વિચારશીલતા માણસને આત્મિક એકરૂપતા પ્રાપ્ત કરવામાં સહાય કરે છે એટલે આવી વ્યક્તિ પોતાની સપૂર્ણ શક્તિને પોતાના માથા ઉઠકાશો પ્રાપ્ત કરવાના કામમાં લગાવી શકે છે-ત્યારે આત્મિક સંઘર્ષોનાં શિકાર બનેલા માણસ હમેશાં પોતાની તકલીફોમાં જ મૂકાયા કરે છે જે રીતે માત્ર પોતાનામાં જ રમ્યાપમ્યા રહેવું એનાથી વધુ નીરસ બીજું કાંઈ કામ નથી, એ જ રીતે પોતાની સપૂર્ણ શક્તિને કર્મક્ષેત્રમાં લગાવી દેવા જેટલું

આદ્યાદિક કામ બીજું કાંઈ નથી

આપણી પરપરાવાદી નૈતિકતા બિનજરૂરી રીતે અત્યંતિગત રહી છે. જે માણસ આ ખોટી નૈતિકતાના પ્રભાવ નીચે આવીને આત્મપીડાઓના શિકાર નથી બન્યો એને માટે વિચારનો જરૂર બને ન હોય, પણ જે સોડા એક વાર આ બીમારીની ચુસાણમાં ફસાયા છે એમને માટે સ્વસ્થ થવાનો એક માત્ર દવાજ્ઞ આ વિચારશીલતા છે. જે માણસ હમેશા પોતાની જાત સાથે લડ્યા કરે છે, એ હમેશાં તાજ અનુભવો મેળવવાનું પસંદ કરે છે, કેમકે એ એને એટલી ઘણ માટેના 'અકર્મ'ની મર્યાદામાંથી બહાર લઈ જાય છે અને આમ થતાં વિચારશીલતાની કષ્ટદાયી જરૂરિયાતમાંથી એ મુક્ત થાય છે. કાંઈ પણ તાજ અનુભૂતિ એને માટે ન્યાનું કામ કરે છે. અને એ વાસ્તવિક જ્ઞાનદ મેળવવાની કદપના પણ નથી કરી શકેતા, એમ્મે આત્મપીડામાંથી છૂટકારો મેળવવા માટેના એકમાત્ર માર્ગ એને આ પ્રકારના નશામાં દેખાય છે આ એક ખૂબ જ જડ ધાકીન એટલી બીમારીનું લક્ષણ છે જે વ્યક્તિ આ બીમારીથી મુક્ત છે એ જ પેતા શક્તિઓની પર પૂર્ણપણે અકુશ રાખી શકે છે અને એને જ વાસ્તવિક જ્ઞાનદની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે જે જ્ઞાનદ નશા પર અવલંબે છે એ હમેશા જૂઠા અને અસત્ય કારક સાબિત થાય છે. વાસ્તવિક અર્થમાં તો એ જ જ્ઞાનદ સાચો છે જે આપણી શક્તિઓના સપૂર્ણ ઉપયોગને લેધિ તથા જે સારમાં આપણે રહીએ છીએ એની સાથે હળીમળીને રહેવાને લેધિ પ્રાપ્ત થયો હોય

આ એક બનેલી વાત છે એક મિત્ર તેના વિવાહની વાતવિત ચાલતી હતી તે ઊંડરીના બાપને મળવા ગયો પેના ભાઈએ કહ્યું 'જુઓ, મારી પુત્રી જાણેલી છે લેખક છે, ચિત્રકાર છે, સંગીતકાર છે, રાજકારણમાં ભાગ લે છે, ધંધો કરે છે, સારા નાણાં કમાય છે. હા, તમે શું શું કરી શકો છો ?

આ બધું સાંભળી પત્રી મારે એટલું જ કહેવાનું હતું કે 'હું રાખી શકું છું, કપડાં ધોઈ શકું છું, વાસણું માણું શકું છું, ઊંડરા સાચવી શકું છું, ક્યારે વાળી શકું છું દુકામાં તેઓ પુરુષનું કામ કરશે હું સ્ત્રીનું !'

કેટલાક સોઠા વિચારશીલતાને જ નાપસંદ કરે છે. એમને કંઈક એવો ખ્યાલ છે કે વિચાર-શીલતા પર વધુ કાર મૂકવાથી કેમળ અને ઊંડી ભાવનાઓ મરી જાય છે. આ ખ્યાલ ખોટો છે. વિચારશીલ મનોવિજ્ઞાન ધૂણા અને ઈર્ષાને એટલી કરવાના માર્ગો સૂઝાડે છે એ સત્ય છે, પણ આની સાથે એ વિચારશીલતાને પ્રતિકૂળ ન હોય એવી ભાવનાઓને પણ ધટાડે છે એવું વિચારવું એ અયોગ્ય છે. દાખલા તરીકે દારૂપત્ય પ્રેમ, વાત્સલ્ય, મિત્રતા, શુદ્ધતા, વિજ્ઞાન કે કલા પ્રત્યેની લગ્નની જેવી ભાવનાઓને એ ધટાડે છે એમ માનવામાં આવે છે. જ્યારે કોઈ વિચારશીલ મનુષ્યને આમાંથી એક કે બીધી ભાવનાઓની અનુભૂતિ થાય છે ત્યારે એણે એને પ્રુથી જ ઊપજે છે અને જો એની અસરને એટલી કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો નથી-કેમકે એ નવું છે કે આ ભાવનાઓ સારા જીવનની આવશ્યક શરતો છે-એવું જીવન ને કેવળ પોતાને જ નહિ, પણ બીજાને પણ સુખી કરે છે. વિચારશીલતા માણસના જીવને નીરસ બનાવી દે છે એ ભય પણ નિરાધાર છે. આથી ઊલટું, વિચારશીલતા માણસને આંતરિક એકરૂપતા પ્રાપ્ત કરવામાં સક્ષમ કરે છે એટલે આની વ્યક્તિ પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિને પોતાના બાહ્ય ઉદ્દેશો પ્રાપ્ત કરવાના કામમાં લગાવી શકે છે-ત્યારે આંતરિક સુધોર્ગોનો શિકાર બનેલો માણસ હમેશાં પોતાની તકલીફોમાં જ મૂકાયા કરે છે. ને રીતે માત્ર પોતાનામાં જ રચાયેલો રહેવું એનાથી વધુ નીરસ ખીજું કંઈ કામ નથી, જો જ રીતે પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિને કમંદોમાં લગાવી દેવા નેટલું

આદ્યાક કામ ખીજું કંઈ નથી.

આપણી પરંપરાવાદી નૈતિકતા બિનજરૂરી રીતે અત્યંત નિર્દોષ રહી છે. ને માણસ આ ખોટી નૈતિકતાના પ્રભાવ નીચે આવીને આત્મપીડાઓનો શિકાર નથી બન્યો એને માટે વિચારની જરૂર ભલે ન હોય, પણ ને લોકો એક વાર આ ખીમારીની ચુંગાલમાં ફસાયા છે એમને માટે સ્વસ્થ થવાનો એક માત્ર દેસાજ આ વિચારશીલતા છે. ને માણસ હંમેશાં પોતાની જાત સાથે લડ્યા કરે છે, એ હંમેશાં તીવ્ર અનુભવો મેળવવાનું પસંદ કરે છે; કેમકે એ એને એટલી લાજ મારેલા 'અકમ્'નો મર્યાદામાંથી બહાર લઈ જાય છે અને આમ થતાં વિચારશીલતાની કષ્ટદાયી જરૂરિયાતમાંથી એ મુક્ત થાય છે. કોઈ પણ તીવ્ર અનુભૂતિ એને માટે નજાનું કામ કરે છે. અને એ વાસ્તવિક આનંદ મેળવવાની કષ્ટતા પણ નથી કરી શકે તો, એટલે આત્મપીડામાંથી છૂટકારો મેળવવા માટેના એકમાત્ર માર્ગ એને આ પ્રકારના નજામાં દેખાય છે. આ એક ખૂબ જ જરૂર ધારીને એટલી ખીમારીનું લક્ષ્ય છે. ને વ્યક્તિ આ ખીમારીથી મુક્ત છે એ જ પેતા શક્તિઓની પર પૂર્ણપણે અકુશ રાખી શકે છે અને એને જ વાસ્તવિક આનંદની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ને આનંદ નસા પર આવશે જો જો હમેશાં જુદો અને અસંતોષ કારક સર્જાત થાય છે. વાસ્તવિક અર્થમાં તો એ જ આનંદ સાચો છે ને આપણી શક્તિઓના સંપૂર્ણ ઉપયોગને લીધે તથા ને સંસારમાં આપણે રહીએ છીએ એની સાથે હળીમળાને રહેવાને લીધે પ્રાપ્ત થયો હોય.

*

આ એક ખતેલી વાત છે. એક મિત્ર તેના વિવાહની વાતની વાતની હતી તે ઊઠારીના બાપને મળવા ગયો. પેલા ભાઈએ કહ્યું: 'હવે, મારી પુત્રી ભણેલી છે. લેખક છે, ચિત્રકાર છે, સંગીતકાર છે, રાજકારણમાં ભાગ લે છે, ધંધો કરે છે, સારા નાણાં કમાય છે. હા, તમે શું શું કરી શકો છો ?'

આ બધું સાંભળ્યા પછી મારે એટલું જ કહેવાનું હતું કે 'હું' રાંધી શકું છું, કપડાં ધોઈ શકું છું, વાસણ માંજી શકું છું, ઊઠારાં સાચવી શકું છું, ક્યારે વાળી શકું છું : દુકાનો તેઓ પુરવઠું કામ કરશે. હું જોનું !'

નવચેતન (એપ્રિલ : નવલિકા અંક)

(તંત્રી શ્રી ચાંપશી ઇસ્મી, નારાયણનગર,

સરખેજ, અમદાવાદ, ૭ પાનાં ૧૩૨.

કિંમત સવા રૂપિયા)

પ્રતિરૂપ 'નવચેતન' એપ્રિલ માસમાં નવલિકા વિશેષક બહાર પાડે છે તે મુજબ આ સુધી બારન-મા વર્ષમાં પ્રવેશતી વખતે જાહેર નવલિકા અંક બહાર પાડ્યો છે. જેમાં સોળ નવલિકાઓ, એક સાંતી વાર્તા ઉપરાંત આસામી નવલિકા વિશેષ એક લેખ સમાવિષ્ટ છે.

'જ્યે બાંસણ' નામની શ્રી કાસીન દલાલની એક સધુ નવલિકા ઇતિહાસના ચલુ પ્રવાહની એક સુંદર કદાચી બની રહે છે. મોટે ભાગે સત્ય ધટનાઓને આધારે આ સાંતી વાર્તા લખવામાં લેખકને સામગ્રીની ખાટ જણાઈ નથી. તે પણ વસ્તુગ્રંથણી કલાત્મક રીતે રજૂ કરી બાંસણદેવના જન્મ સુધીના ઠગુણાભરપૂર જ્વાલંતે સપ્તરેક આપવામાં લેખકને સારી સફળતા મળી છે. શ્રી ગુલામહાસ ઓઝર 'પારકું' સુખ' નામની શ્રી યસપાલની વાર્તાના સુંદર અનુવાદ આપી જાય છે. વાર્તાનો નાયક રોહી એક કંપનીના સુખને પોતાનું બનાવવા અને જે નથી તે પ્રાપ્ત કરવા, કુદરતે પોતાને જે આપ્યું છે તેનાથી અલગ પડે રહીને જે માનસિક ખેંચતાણને ભોગ બને છે અને વાર્તાની નાયિકા જિમિંદારને પોતાની જાગૃતિ બેચેન છે તેના માનસસાક્ષી તરીકે ચિત્તાર આપ્યો છે. શ્રી ચાંપશીભાઈની વાર્તા 'જમાનાનું' શીર્ષકનું નવી અને જૂની પેઢી વચ્ચેના સંઘર્ષને ઊઠાવ આપવામાં સફળ બની છે.

પ્રા. રમણલાલ પાઠક "પ્રીતિનો એકરાર-ઉદ્-ગાર" દ્વારા આદ્ય પુરુષની પ્રેમ માટેની વિષાસને વ્યંજનદાર રજૂ કરી છે. શ્રીમતી સરોજ પાઠક 'જીવંતી સાથ' દ્વારા આધુનિક યુવતીના કલ્પનાશીલ

ઉકૂળને જીવંતી ઠગુણ વાસ્તવિકતાનો પર આપી ચિત્રની બે બાજુઓ રજૂ કરે છે. 'કાળી દીલી'માં શ્રી ઈલા ઉવ ધરમાં બાળકો ઉપર અને તેમણે ઊઠારી ઉપર પ્યાન ન આપવામાં આવે તો વાત કેવી વલ્લસી બળ તેના ચિત્તાર આપે છે. શ્રી ભવ વલીકુમાર યામ આ અંકમાં સરકરી ફોજના કેમ્પમાં અરધનું પાન લાવી માનવ દાયની લાગણીઓને બહાર લે છે. 'એક ન વંચાયેલો પત્ર'માં ડૉ. મુકુલ બક્ષી આપણને મુંબઈ શહેરમાં એક સામાન્ય માનવીની સાથે મળજી નેહા મારફીટની ગલીમાંથી પરાની ટ્રેઇનમાં ફટ બોડેને વળગી લોકલમાં મુસાફરી કરતા બદના માનવીની સાથે ચકકર લગાવવા સહી જાય છે અને 'નું' યા માટે જીવું છું?' એવો એ માનવીનો એકરાર તેના રોજી જીવનના એક અનુભવ દ્વારા જ, ન બૂલાય તેવી રોહીમાં કરાવે છે. 'કિમિલિયા'માં શ્રી પ્રિયકાંત પરીખ માનવની તૃપ્તિ કાળે મહા-ભારત કાળના નિયંત્રણ વચ્ચે લાવે છે પરંતુ સંતતિનિય-મનના આ જમાનામાં તેની વિરૂદ્ધિ વ્યંજન રજૂ કરી અટકી જાય છે. 'યુનુનું અપહરણ'માં શ્રી વિજય ગુપ્ત મોયે માનવજાળને ઉપાડી જતી વાહરી પાસેથી તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરવામાં રહેલ સાહસની માત્રાને ઊઠાવ આપ્યો છે. 'પત્ર' દ્વારા શ્રી પુરુષાજી ભેળી તૃપ્તતા સ્ત્રીના મનોમાવને સમગ્ર કુટુંબની તત્વવિશ્લેષ અનુભૂતિ સાથે આલેખે છે અને પંદર વર્ષના વિચેત્ર પછી પણ પતિનો પત્ર તેની નિરા-સાને પ્રભવલિત કરવામાં એક સ્ફુર્તિશીલ તરંગ સારે છે તેનું ચિત્રણ એક અંતમાં ભાવવાહી રીતે ઠગુ છે. 'વસુલાત' શ્રી લાલભાઈ પટેલની સારત-પાક વિજાળનની માનવતાસર વર્તાઈ બની રહે છે. શ્રી દિનકર ભેશી 'એક સવાલ' સુંદર રીતે સામાજિક સમસ્યાને વાચા આપી શક્યા છે. શ્રી કાંતની પત્ની સરખેજે પાંચ સુવાવકમાં પાંચ પુત્રોએ આવે છે; હવે જો છઠ્ઠીવાર પુત્ર ન આવે તો નવી વધુ લાવવા

નવચેતન (એપ્રિલ : નવલિકા અંક)

(તંત્રી શ્રી ચાંપરી ઉદેશી, નારાયણનગર,
સરખેજ, અમદાવાદ, ૭ પાનાં ૧૩૨.

કિંમત સવા રૂપિયે)

પ્રતિરૂપ 'નવચેતન' એપ્રિલ માસમાં નવલિકા વિશેષક બહાર પાડે છે તે મુજબ ચાલુ સાલે આવનાર વર્ષમાં પ્રવેશતી વખતે ફળદાર નવલિકા અંક બહાર પાડ્યો છે. જેમાં સોળ નવલિકાઓ, એક લાંબી વાર્તા ઉપરાંત આસામી નવલિકા વિશેષ એક લેખ સમાવિષ્ટ છે.

'જય ખંડલા' નામની શ્રી વાસીન દલાસની એક લઘુ નવલિકા છેતિહાસના ચલુ પ્રવાહની એક સુંદર કહાણી બની રહે છે. મોટે ભાગે સત્ય ઘટનાઓને આધારે આ લાંબી વાર્તા લખવામાં લેખકને સામગ્રીની ખાટ જણાઈ નથી. તેા પણ વસ્તુચર્યા કલાત્મક રીતે રજૂ કરી આંતરહૃદયના જન્મ સુધીના ઠગુણાકારપૂર ઇતિહાસને અપરિહેત આપવામાં લેખકને સારી સફળતા મળી છે. શ્રી હુણાગદાસ પ્રોફેસર 'પારકુ' સુખ' નામની શ્રી યશપાલની વાર્તાને સુંદર અનુવાદ આપી જાય છે. વાર્તાના નાયક શેરી એક કંપનીના સુખને પોતાનું બનાવવા અને જે નથી તે પ્રાપ્ત કરવા, કુદરતે પોતાને જે આપ્યું છે તેનાથી અલગ પડે રહીને જે માનસિક ખેંચાણોને ભોગવે છે અને વાર્તાની નાયિકા ભૂમિલાને પોતાની ભગવાન બિન્દી છે તેના માનસિકાક્રીય ચિતાર આપ્યો છે. શ્રી ચાંપરીભાઈની વાર્તા 'જમાનાનું ચીપાસન' નવી અને જૂની પેઢી વચ્ચેના સંઘર્ષને ઉદાહરણ આપવામાં સફળ બની છે.

પ્રા. રમણલાલ પાઠક "પ્રીતિના એકરાર-ઉદગાર" દ્વારા અધિક પુરુષની પ્રેમ માટેની પિપાસાને વ્યંગદ્વારા રજૂ કરી છે. શ્રીમતી સરોજ પાઠક 'જીવંતી સાથે' દ્વારા આધુનિક યુવતીના કલ્પનાશીલ

ઉત્ક્રમણને જીવનની ઠગુણ વાસ્તવિકતાનો પટ આપી ચિત્રની બે બાજુઓ રજૂ કરે છે. 'કાળી દીલીમાં' શ્રી હંસા ડેવ થરમાં બાળકો ઉપર અને તેમણે છોકરી ઉપર પાન ન આપવામાં આવે તેા વાત ફેરી વણસી જાય તેના ચિતાર આપે છે. શ્રી ભગવતીકુમાર થરમાં આ અંકમાં લશ્કરી ફોજના કેમ્પમાં અવધનું પાન લાવી માનવ હૃદયની લાગણ્યોને બહાર કાઢે છે. 'એક ન વંચાયેલો પત્ર'માં ડૉ. મુકુલ બક્ષી આપણને મુંબઈ શહેરમાં એક સામાન્ય માનવીની સાથે મળજી નેહા મારકીટની મલીમાંથી પરાની ટ્રેઇનમાં ફૂટ બોર્ડને વળગી લોકલમાં મુસાફરી કરતા અદના માનવીની સાથે ચકકર લગાવવા લઈ જાય છે અને 'નું શા માટે છું?' એવો એ માનવીનો એકરાર તેના રોજીદા જીવનના એક અનુભવ દ્વારા જ, ન બુદ્ધિય તેવી રીતીમાં કરાવે છે. 'કિમચિલા'માં શ્રી પ્રિયકાંત પરીખ માનવતાની દૃષ્ટિ કાળે મહાભારત કાળના નિયોચને વચ્ચે લાવે છે પરંતુ સંતતિનિયમનના આ જમાનામાં તેની વિકૃતિને વ્યંગમાં રજૂ કરી અટકી જાય છે. 'સુન્દર અપરિચિત'માં શ્રી વિજય ગુપ્ત મોરે માનવબાળને ઉપાડી જતી વાંદરી પાસેથી તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરવામાં રહેલ સાહસની યાત્રાને ઉદાહરણ આપ્યો છે. 'પત્ર' દ્વારા શ્રી પુરુષોત્તમ ભેમી તપતા સીના મનોભાવને લખ્ય કહેવાની તત્ત્વવિષયક અનુભૂતિ સાથે આલેખે છે અને 'પંદર વર્ષના વિયોગ પછી પણ પતિને' પત્ર તેની નિરાશાને અભવિષ્ટ કરવામાં એક સ્ફુર્તિશીલ મરજ સાથે છે તેનું ચિત્રણ છે. અંતમાં લખવાથી રીતે કહ્યું છે. 'વચસાત' શ્રી લાલભાઈ પટેલની ભારત-પાક વિભાજનની માનવતાસમર વાર્તા બની રહે છે. શ્રી દિનકર ભેશી 'એક સવાલ' સુંદર રીતે સામીજીક સમસ્યાને વાચ્યા આપી રજૂ કરે છે. શ્રી કાંતની પત્ની સરખને પાંચ મુલાકાતમાં પાંચ પુત્રોએ આવે છે; હવે જે છઠ્ઠાવાર પુત્ર ન આવે તેા નવી વઢ લાવવા

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चें
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

नासानन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसचेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

नासाजन्यथी

સુંદર, સ્વચ્છ અને સુધડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્મ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્મ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

જૂન : ૧૯૭૩

[અંક : ૩

૫૫ : લેખ

લેખક

- ૮૫ નિશ્ચયબળ...
૮૬ પરિભ્રમણ...
૯૦ સીતાની અગ્નિ પરીક્ષા....
૯૩ આને ય ઝોળખો...
૯૭ આંસુ...
૧૦૧ ઈશ્વરેવળા બલિયમી...
૧૦૩ ચિંતાનું મોઢક આલિંગન...
૧૦૬ સોરઠી સંત સાહિત્યનું તત્વજ્ઞાન...
૧૧૦ ભવ્યતા...
૧૧૪ અવલોકન...
૧૧૭ તરબોલન મા'રાજ....
- ...
'આશુતોષ'
..
રામપ્રસાદ દવે
બલરાજ સહાની
પ્રકાશ મન્ગર
ઈન્દુલાલ ગાંધી
હસમુખ વ્યાસ
દિનકર જોષી
શિ.
ત્રિરિંગશંકર વ્યાસ

મૂલ્યના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક
શિલિકમાં હશે તો મોકલારો.

ગમે તે મહિને ગ્રાહક થઈ
શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા,
શિક્ષણ અને માહિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ માફ, મૌલિક, તાત્ત્વ
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ-
ની એક બાજુ શાદીમી લખવું.

લખાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળા શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઈસ્ટ)

મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગોંધી . સંપાદક : નવીન ગોંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : મુરુપ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્મ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૧૨]

જૂન : ૧૯૭૩

[અંક : ૩]

૫૪ : લેખ

લેખક

- ૮૫ નિશ્ચયજ્ઞ...
 ૮૬ પરિક્રમણ... 'આશુતોષ'
 ૯૦ સતિની અગ્નિ પરીક્ષા....
 ૯૩ આને ય એળખો... રામપ્રસાદ દવે
 ૯૭ આંસુ... બલરાજ સહાની
 ૧૦૧ ઈશ્વરેશ્વરી બલિવમી... પ્રકાશ જન્ગર
 ૧૦૩ ચિંતાનું મોહક આલિંગન... ઈન્દુલાલ ગાધી
 ૧૦૬ સૌરથી સંત સાહિત્યનું તત્ત્વજ્ઞાન . હસમુખ વ્યાસ
 ૧૧૦ ભવ્યતા .. દિનકર જ્વેષી
 ૧૧૪ અવલોકન... શિ.
 ૧૧૭ તરબોલન આ'રાજ.... ત્રિરિખશંકર વ્યાસ

મુદ્રણ

[આહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે
 અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે
 તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
 પછી કાર્યાલયને જલ્લાવવું. અંક
 શિલિકમાં હશે તો મોકલારી.

ગમે તે મહિને આહક થઈ
 શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
 વિચારો જે તે લેખકોના છે.
 સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત
 છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞા’માં સંસ્કૃતિ, કલા,
 શિક્ષણ અને માહિત્ય વિષયક
 લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ માફ, મૌલિક, તાર્કીક
 હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
 ની એક બાજુ શાદીથી લખવું.

લઘુજ્ઞા

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
 પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રોજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઈસ્ટ)

મુંબઈ-૫૭

મકાશક, સુદ્રક, માલિક : મીરેન ગાંધી . સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
 સુદલ-મકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રિકા, રેઈસકોર્મ રોડ, રાજકોટ.

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એકસચીન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ : NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

सर्वोत्तम भांड भाटे

नोथ^० बिहार सुगर मिह्स, लिमिटेड

बन्धिया कोसबे-७

कलकत्ता-१

डोन : २२-१७७२ भाभ : NOBISUCE

बिह स्थल :

रेलवे स्टेशन, थगहडा,

पो. को. नारायपुर

बि. थ'पारख (बिहार)

(भाभ : KANORIA)

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માબાપ બધું છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. આજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(અખર્ચેટ ઓફ ઇન્ડિયા મન્ટરેસ્ટીય)
દેડ ઓફિસ ટર્મિન સર્કલ
મુબઈ ૪૦૦૦૦૧

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માળાપ બણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક હત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે બ્લાજીજ
ખાતુ ખોલાવો. વ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(બર્નમોટ ઓફ ઇન્ડિયા મન્ટરોફિસ)
દેડ એન્ડિસ હે મિચેન સર્કલ
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

વાઘ અદૃશ્ય થાય છે

વાઘને આપણે જાણવા માગીએ છીએ અને ચેતતા માટે તો ‘પ્રિન્સેટ ટાઈપર’ ને આ વર્ષના ગ્રેપિસની પહેલી તારીખથી કામધૂમથી અમલમાં મૂકે છે, છેલ્લી વસ્તી સંજ્ઞની મુગ્ધતા હવે એ હાલ વાઘ આખા દેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે એક વખતે આ સંખ્યા આવીશ હાલની હતી અને સ્વાનંત્ર મહાપુર ત્યારે ચાર હાલ જેટલી સંખ્યાનો અંદાજ છે. તેમાંથી હવે અડધી સંખ્યા બકી રહી છે વાઘની સામગ્રી અત્યંત સુવાળી અને મનોહર હોવાને કારણે તેના ગેરકાયદેસર સિકાર આજ સુધી થતો આવ્યો છે હવે રહી રહીને આખી ઉધડી છે અને વાઘને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી જાહેર કરતાંની સાથે જ તેના સિકારની સંપૂર્ણ મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે કેન્દ્ર સરકારે પાંચ કરોડ રૂપિયાને ખર્ચે વાઘની જોવાદારના નાશ થતો અટકાવવા જે મહત્ત્વાકાંક્ષી યોજના ધરી તે તેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વન્યપશુ સંસ્થા તરફથી આર્થિક સહાય મળશે પરંતુ દુનિયાના અન્ય ભાગોમાં જ્યારે વાઘ મૃત પાય થઈ રહ્યો છે ત્યારે ભારત સરકારનો પ્રયાસ કદાચ દુનિયાના ખીમ કેરીને વધુ પ્રેરણા આપશે ભારત સિવાય ચીન, સાઈબિરિયા, ઈરાન, રશિયા, ફારિયા, જાવા, સુમાત્રા, બાલીમા 14 જ વાઘની સંખ્યા છે ખરી પણ બહુ જ જૂજ, ઉપરાંત વિયેટનામ, મલેસિયા, ડોમોડોયા, થાઈલેન્ડ, નેપાળ અને ભુતાનમાં પણ વાઘની સંખ્યા ■ ભારતમાં વાઘ લગભગ દરેક રાજ્યમાં જોવા મળે છે સૌથી વધુ સંખ્યા મધ્યપ્રદેશ (૪૫૭) અને ઉત્તરપ્રદેશ (૨૬૨) માં છે, જિહારમાં પણ તેની સંખ્યા ૧૪૨ અને મહારાષ્ટ્રમાં ૧૬૦ જેટલી થવા જાય છે તદુપરાંત માર્છસીર, તામિલનાડુ, આંધ્ર, રાજસ્થાન, આસામમાં વાઘની સંખ્યા ઠીકઠીક છે મુજરાતમાં અવધા રાહવા ૮-૧૦ વધ હશે અને તે જનાસકાંઠા તરફ કિંમ્વા લગ્ના હડામદેટને બાદ કરતાં, ભારતભરની આબો

હવા વાઘને અનુકૂળ છે સરકારે જે નવો કાયદો કર્યો છે તે મુજબ વન્યપ્રાણીઓની ૪૩ ૩૫ અને ૫૬૫૦ની ૧૮ ૩૫નો સિકાર કરવા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ છે પરંતુ વધુ મહત્ત્વની વાત તો એ છે આ કાયદાનો અમલ કરી બતાવવો અને તેના અમલ થતો અટકાવવો.

રેલવે સાથે પકડાર

જલ્દાતી દુનિયાના કદમ્બમાં ભારતીય રેલવે નવી પરિસ્થિતિને પહેાંચી વળવા તૈયારી કરી રહી છે. નવા રેલવે પ્રધાન શ્રી લલિત નારાયણ ત્રિપ્થાએ કેટલીક પરીક્ષણ કરી પણ છે અને નવી રેલવે લાઈનના મજૂર કરવામાં વ્યાપારી ધોરણે વળતરનો સિકાર બાજુએ મૂકી, અલ્પવિકસિત પ્રદેશમાં નવી રેલવે લાઈન મજૂર કરવા સમર્થિત આવી છે પુરતો ટૂંકી ન હોય, માલસામાનની હોદ્દા માટે જોઈએ લક્ષ્યતા જણાતી હોય ત્યાં સમય સાથે તાલ મેળવવામાં પ્રબલને સધિનનો અભાવ ન નડે તેમજ બેટૂતને તેના માન ફર-સુદર મોલસવામાં તકલીફ ન રહે તે હેતુથી પહોળા વિસ્તારો ઉપર રેલવેએ લક્ષ્ય કેન્દ્રિત થયું છે. આમાં સરખાતમાં થોડીક ખેડ સહન કરવી પડે પરંતુ લાખા ગણે, પહોળા સ્થળો વિસ્તાર સમૃદ્ધ બનના જ વળતર મળવા લાગે છે અને રેલવેને પચ્ચે પચ્ચે પ્રગતિ, આગાહી અને સિદ્ધિના મહાકાળ સર થાય છે ત્રીજા વર્ષના ઉનાડોની વધતી જતી માંત્રને પહેાંચી વળવા વધુ ત્રીજા વર્ષના કમ્પાએ આમેજ થઈ શકે તે હેતુથી ખીમ્બે વચ્ચે કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે હવે પછી ફરતે કલાસના કમ્પાએમાં પુરથી જેવી બહુ બેઠકો હશે અને અત્યારે જ્યાં ૨૨/૨૪ બર્થ હોય છે ત્યાં ૪૮/૬૦ બેઠકો રાખી સકાશે લાખી મુસાફરી માટે ‘ટુ ટાઈપર’ વાતાનુકૂળ કમ્પાએ જોડાશે જેમાં ૪૮ બેઠકો હશે એવી યોજનાને અતે બોડ ઝેઈજ ઉપર વધુ ૧૧૭૭ તથા મીટર ઝેઈજ ઉપર

વાઘ અદૃશ્ય થાય છે

વાઘને આપણે જીવંતવા માગીએ છીએ. અને એટલા માટે તો ‘ગ્રાન્ડેસ્ટ ટાઈગર’ ને આ વર્ષના ગ્રેવિસ્ટની પહેલી તારીખથી ધબધૂમથી અમલમાં મૂકેલ છે, છેલ્લી વસ્તી મળુની મુજબ હવે એ હાલર વાઘ આખા દેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. એક વખતે આ સંખ્યા આશીસ હાલરની હતી અને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું ત્યારે ચાર હાલર નેટલી સંખ્યાનો અંદાજ છે. તેમાંથી હવે અડધી સંખ્યા બાકી રહી છે. વાઘની આમડી અત્યંત મુશ્કેલી અને મનોહર હોવાને કારણે તેના જરૂરપરેસર સિકાર બાજુ સુધી થતો આવ્યો છે. હવે રહી રહીને આખા ઉપરી છે અને વાઘને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી બહેર કરતાંની સાથે જ તેનાં સિકારની સંપૂર્ણ મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે. કેન્દ્ર સરકારે પાંચ દરેક રૂપિયાને અર્ધે વાઘની એલાદનો નાશ થતો અટકાવવા જે મહત્ત્વાકાંક્ષી યોજના ધરી તે તેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વન્યપશુ સંસ્થા તરફથી આર્થિક સહાય મળશે. પરંતુ દુનિયાના બન્ય જાગોમાં જ્યારે વાઘ ગ્રંથ પામ મઈ રહ્યો છે ત્યારે ભારત સરકારનો પ્રયાસ કદાચ દુનિયાના બીજા દેશોને વધુ પ્રેરણા આપશે. ભારત સિવાય ચીન, સાઈબિરિયા, ઈરાન, રશિયા, કોરિયા, જાવા, સુમાત્રા, બાલીમાં પણ વાઘની સંખ્યા છે ખરી પણ બહુ જ જૂનું; ઉપરાંત વિથેટનામ, મલેસિયા, કમ્બોડિયા, લાઈલેન્ડ, નેપાળ અને ભુતાનમાં પણ વાઘની સંખ્યા છે. ભારતમાં વાઘ લગભગ દરેક રાજ્યમાં જોવા મળે છે. સૌથી વધુ સંખ્યા મધ્યપ્રદેશ (૪૫૭) અને ઉત્તરપ્રદેશ (૨૬૨) માં છે. ગિઝારમાં પણ તેની સંખ્યા ૧૪૨ અને મહારાષ્ટ્રમાં ૧૬૦ નેટલી થવા બળે છે. તદુપરાંત માર્હસેર, તામિલનાડુ, આંધ્ર, રાજસ્થાન, બાલુચિસ્તાન વાઘની સંખ્યા ઠીક ઠીક છે. મુજબસતમાં ગણવા રહિયા ૮-૧૦ વાઘ હશે અને તે બનાસકાંઠા તરફ. હિમાલયના ડુંડાપ્રદેશને બાદ કરતાં, ભારતભરની આબો-

હવા વાઘને અતુલ છે. સરકારે જે નવી કાયદો કર્યો છે તે મુજબ વન-પ્રાણીઓની ૪૩ બી અને ૫૬૫એસી ૧૮ બીનો સિકાર કરવા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ છે. પરંતુ વધુ મહત્ત્વની વાત તો એ છે આ કાયદાનો અમલ કરી બતાવવો અને તેના અંત ધરતો અટકાવવો.

રેલવે સામે પડકાર

બદલાતી દુનિયાના સંદર્ભમાં ભારતીય રેલવે નવી પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા તૈયારી કરી રહી છે. નવા રેલવે પ્રધાન શ્રી લલિત નારાયણ મિશ્રાએ રેલ્વેક પદેલ કરી પણ છે અને નવી રેલવે લાઈનો મંજૂર કરવામાં વ્યાપારી ધોરણે વળતરનો સિકાંત બાજુએ મૂકી, અલ્પવિકસિત પ્રદેશમાં નવી રેલવે લાઈન મંજૂર કરવા સંમતિ આપી છે. પુરતો ટૂંકીક ન હોય, માલસામાનની હેરફેર માટે ઓછી લગવતા બજારી હોય ત્યાં સમય સાથે તાલ મેળવવામાં આવેને સાધનનો અભાવ ન નડે તેમજ બેઝૂતને તેના માલ ફર-સુદર ચેલેસવામાં તકલીફ ન રહે તે હેતુથી પછાત વિસ્તારો ઉપર રેલવેએ લાક્ષ્ય કેન્દ્રિત કર્યું છે. આમાં સરખાતમાં યોડીક બેઠ સહન કરવી પડે પરંતુ લાંબા ગાળે, પછાત ગણાતો વિસ્તાર સમૃદ્ધ બનનાં જ વળતર મળવા લાગે છે અને રેલવેને પચસે પચસે પ્રગતિ, આબાકી અને સિલ્કિનાં મંડાણુ સર થાય છે. ત્રીજા વર્ષના ઊનાર્યોની વધતી જતી માત્રને પહોંચી વળવા વધુ ત્રીજા વર્ષના કબજાએ આપેલ મઈ શકે તે હેતુથી બીજી વર્ષ કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે. હવે પછી ફરટ કલાસના કબજાઓમાં ખુરશી જેવી બહુ બેઠકો હશે અને અત્યારે બ્યાં ૨૨/૨૪ બર્થ હોય છે ત્યાં ૪૮/૬૦ બેઠકો રાખી ચકાશે. લાંબી મુસાફરી માટે ‘ડુ ટાઈમ’ વાતાવુલ કબજાએ જોડાશે. જેમાં ૪૮ બેઠકો હશે. એથી યોજનાને અંતે બોડ-ગેઈલ ઉપર વધુ ૧૧૭૭ તથા મીટર ગેઈલ ઉપર

રાત્રીની ડુંગિ મુનિવર્ષિદિયે ૧૩ કરોડ રૂપિયાની
યોજના ધરી છે જે ૧૨ વર્ષના ગ્રામામાં ૧૦૦
કરોડ રૂાનો ૫૫ રળી આપશે. આ યોજના
મુજબ ૪૦ હજાર દેહતાએકરમાં ફોજાની ખેતી,
૧૦ હજાર દેહતાએકરમાં સાકશાજ અને ૧૩૫૦૦
એકરમાં ફલ ઇલાવામાં આવશે. તેમાંથી જે નીપજ
બનશે તે નવે મુજબ હશે :

- ૧૭ - ૫૫ લાખ ટન
- દકશાજ - ૨.૫ લાખ ટન
- તેલનો - ૧. લાખ ટન
- ફલ - ૩૦ લાખ ટન

ખેતીવાડી ક્ષેત્રે સંશોધનના વિરાટ પ્રયોગો
થઈ રહ્યા છે. કોઈમ્બટુર અને આદુચરાઈ ખાવે
કેળના વાવેતરમાં ૩૫૦ જુદી જુદી જાતો ઉત્પન્ન
કરવામાં આવી છે અને તેથી જ રીને કોઈમ્બટુર
સંશોધન કેન્દ્રે કેળાની ૧૧૦ જાતો ઇલાવી છે જેમાં
એક સુધરેલી જાતમાં ૧૨ ઈંચ લાંબા કેળા
થાય છે. કેળાની પેદાશમાં ભારતનો નંબર ડુનિ-
યામાં બીજો આવે છે છતાં ભારતે કોઈ ખાસ
નામના મેળવી નથી.

યુગાન્ડામાં કમખખતી

જનરલ ઈંદો અખીનને જે મહાન મિત્રો
મળી ચૂક્યા છે : ફ્રાન્સ અને લિબિયા. આફ્રિકામાં
એસિયનને ગ્રામીણ સ્ત્રી પ્રથમ યુગાન્ડાના અખીન
સાહેબ હોવાથી તેમની લોકપ્રિયતા આફ્રિકામાં ખૂબ
છે અને આને યુગાન્ડા જનતા દેશવરદેવના પ્રતિ-
નિધિ મંડળે જનરલની સહિતના વખાણ કરી
તેમની કાનિમાં રણ થયો છે. અખીનસાહેબ
આજકાલ ઈજાર્દલના ત્રિશ્વ પ્રચાર કરીને આરબ
રાત્રીની સહાયુક્તિ તેમજ સહાય મેળવવામાં રણ-
હુન પડેલા છે. ખાસ કરીને લિબિયાના કર્ન પડાહીના
નેરલ નીચે આરબ રાષ્ટ્રો યુગાન્ડા પ્રત્યે ફૂલ વલણ
ધરાવે છે. સિટિય સરકારે મદદ કાપી નાખી એટલે
લિબિયાએ ટુરત જ દેહલી મદદ બાધી આપી. સો
નેટલા ઈજાનાના નિખાતને પગર લિબિયા ચૂકવે
છે સાઉદી અરબિયા અને કુવૈત પણ યુગાન્ડાને

મદદ કરી રહ્યા છે. હજુ જે મે હજાર નેટલા
સિટિય પંધાદારીઓ અને દહીવપતિઓ તાં રહી
નવા છે અને દેહ અખજ પોડ નેટલી સંપત્તિ
વળતર આપવાનું બાધી છે તે પ્રતે ફ્રાન્સના દેહાથી
અખીન એકદેશ મેલવે રાખે છે. ફ્રાન્સ સિટનું
ખાલી પડેનું સ્થાન લેવા માટે તે અને યુગાન્ડાને
જલ્દ જરૂરી એવી લશ્કરી સામગ્રી અને વિમાનો
ફ્રાન્સ પૂરા પડી રહ્યાં છે. એ યાદ રાખવું જોઈએ
કે જનરલ અખીનને પાડેલી આફ્રિકન રાત્રીો સાથે
સંબંધ સારા રહ્યા નથી, યુગાન્ડામાંથી ભાગેલા
હજારો આફ્રિકનોએ ટાંઝાનિયામાં આશરો લીધો છે.
લિબિયા ફ્રાન્સનું ૫૫૦ પડી રાખવામાં શીવ જુએ
છે. ફ્રાન્સને જે કાચો મલ તેના અલુકાકાકાકાકા
માટે જરૂરી છે તે આફ્રિકન રાષ્ટ્રો પાસેથી તે મેળવી
સકે છે. પરાધ ધરખાવે અખીન સામે ઉપ અસ-
તોષ પ્રવર્તે છે. અખીન બધી જ સહિત લશ્કરમાંથી
મેળવે છે જે એક લઘુમતિ કોમનું બનેલું છે. યુગાન્ડામાં
લઘુમતિ સાસક પડા અત્યંત કમનકારી રીતે રાત્રી
ચલાવે છે. કેટલાયે હજાર આફ્રિકનોના પુરા હાલ એસિ
વાવાસીએ કરતા પણ ખરાબ થયાં છે. લશ્કરી કમન
અને ગ્રામીણ રાત્રી ચલાવવાની અખીનની નીતિરીતિ
સામે તેના કેનિન્ટ પ્રધાનોએ રાજીનામાં આપી દીધી
છે. કેનિયા અને ટાંઝાનિયાના અસખ્ય વતનીઓને
યુગાન્ડામાંથી લોજરત કરવી પડી છે અને ધંધો
નોકરી છોડીને ભાગી જવું પડ્યું છે જે લોકો તેને
સાથ નહીં આપે તો ગ્રામડા આખા નાશ કરવાની
ધમકીથી મોટા ભાગના યુગાન્ડાવાસીઓ અવગત
જન્મા છે. યુગાન્ડાનો જલ્દ સુખી બપધખી રહ્યો છે

ન વ લિગ ન વ વય.

સુપ્રિમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂકે
અચંતિ વ વટોળ જરાવી દાંધો છે. અત્યાર સુધીની
પ્રણાલિક. રૂજળ ચિનિયોરિટીને વગળ આપવામાં
આવતું. વડાપ્રધાને હેલ્લી નિમણૂક કરતી વખતે
કામદા પ્રધાન સથે વિચાર ચિનિમય કરીને તેમજ
સરકાર પહે કોઈ ક્ષતિ થતી હોવાની સકયતાને નિવા-
રિતે જ પચનું જુદું હજુ. ભારતના ચીફ જસ્ટીસ જેવી
પોસ્ટ માટે જે ન્યાયાધીશની કારકિર્દીનો ગાળો-એટ-

રાજ્યની કુનિ મુનિવર્ષિદિએ ૧૩ ઠરોડ રૂપિયાની યોજના થી છે જે ૧૨ વર્ષના ગાળામાં ૫૦૦ ઠરોડ રૂાની પાક રજી આપશે. આ યોજના મુજબ ૪૦ હજાર હેક્ટરોટરમાં ફોળાની ખેતી, ૧૦ હજાર હેક્ટરોટરમાં શાકભાજી અને ૧૭૫૦૦ એકરમાં ફૂલ છાયાવામાં આવશે. તેમથી જે નીપજ ડાગરી તે નવે મુજબ હશે :

- ફળ - ૧૫ લાખ ટન
શકભજી - ૨.૫ લાખ ટન
તેળનો - ૧. લાખ ટન
ફૂલ - ૩૦ લાખ ટન

ખેતીવાડી ક્ષેત્રે સંશોધનના વિરાટ પ્રયોગ થઈ રહ્યા છે. કાર્બોનટ્રુર અને આદુરુરાર્થ ખાતે કેળના વાવેતરમાં ૩૫૦ જુદી જુદી ભનો ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે અને તેથી જ રીને કાર્બોનટ્રુર સંશોધન કેન્દ્રે કેળાની ૧૧૦ ભનો છવાડી છે જેમાં એક સંધરેલી ભતમાં ૧૨ ઈંચ લાંબા કેળા થાય છે. કેળાની પેદાશમાં આપતનો નંજર કુનિયામાં ખીળે આવે છે છતાં ભારતે કોઈ ખાસ નામના મેળવી નથી.

યુગાન્ડામાં કમખખતી

જનરલ ઈડી અખીનને જે મહાન મિત્રો મળી ચૂક્યા છે : ફ્રાન્સ અને લિનિયા. આફ્રિકામાં એસિયનને કાગાડનાર સી પ્રથમ યુગાન્ડાના અખીન સાહેબ હોવાથી તેમની લોકપ્રિયતા આફ્રિકામાં ખૂબ છે અને આને યુગાન્ડા જનારા દેશવરદેવના પ્રતિનિધિ મંડળોએ જનરલની સહિનતા વખાણ કરી તેમની કાનિમાં રણ સચાચે છે. અખીનસાહેબ આગ્રકાલ ઈજરાઈલના વિરુદ્ધ પ્રચાર કરીને આરભ રાજ્યોની સડાનુમતિ તેમજ સહાયમેળવવામાં રજા-હુમ પડેલા છે. ખાસ કરીને લિનિયાના કર્ન મડાડીના નેરત્વ નીચે આરભ રાજો યુગાન્ડા પ્રત્યે ફૂલું વલણ ખરાવે છે. બ્રિટિશ સરકારે મદદ કાપી નાખી એટલે લિનિયાએ તુરત જ ટેટલી મદદ ખાધી આપી. સો નેટલા ઈંજપતના નિબ્જાતનો ખચાર લિનિયા ચૂરવે છે સાહીદી અરેલિયા અને કુવૈત પણ યુગાન્ડાને

મદદ કરી રહ્યા છે. હજુ જે મે હમર નેટલા બ્રિટિશ ધંધાવારીઓ અને દલોતપતિઓ તં રહી ગયા છે અને દોઢ અખજ પોડ નેટલી સંપતિનું વળતર આપવાનું બાકી છે તે પ્રતે ફ્રાન્સના દેહાથી અખીન એલફ્રેડ મોલને રાખે છે. ફ્રાન્સ લિનિયન ખાધી પટેનું રચાન લેવા માટે તે અને યુગાન્ડાને બહુ જરુરી એવી લશ્કરી સામગ્રી અને વિમાનો ફ્રાન્સ પૂરા પાડી રહ્યું છે. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે જનરલ અખીનને પહેલી આફ્રિકન રાજ્યો સાથે સંબંધ સારા રહ્યા નથી, યુગાન્ડામાંથી ભારેલા હમરો આફ્રિકનોએ ટાંઝાનિયામાં આશરો લધો છે. લિનિયા ફ્રાન્સનું પૂબ્ધ પકડી રાખવામાં ઈપ જુલે છે. ફ્રાન્સને જે કાચો મલ તેના અલુકાકિ કાખંકમ માટે જરુરી છે તે આફ્રિકન રાજો પાસેથી તે મેળવી શકે છે. ૧૯૪૭ ધરખાંચલે અખીન સામે ઉચ અસ-તોષ પ્રવર્તે છે. અખીન બધી જ સડિન લશ્કરમાંથી મેળવે છે જે એક લઘુમતિ કેમનું બનેલું છે. યુગાન્ડામાં લઘુમતિ સાચક પક્ષ અત્યંત કમનકારી રીતે રાજ્ય ચલાવે છે. કેટલાયે હમર આફ્રિકનોના છુરા ઢાલ એકિ વાવત્સીએ કરતાં વલુ ખરાખ થયાં છે. લશ્કરી કમન અને ગ્રાસથી રાજ્ય ચલાવવાની અખીનની નીતિરિતિ સામે તેના કિનન્ટ પ્રધાનોએ રાજ્યનામાં ખાધી કીધાં છે. કેનિયા અને ટાંઝાનિયાના અસખ્ય વતનીએને યુગાન્ડામાંથી લીજરત કરવી પડી છે અને ધંધો નોકરી છોડીને ભાગી જવું પડ્યું છે જે દોષો તેને સાથ નહીં આપે તો ગ્રામડા આખા નાશ કરવાની ધમકીથી મેટા કાચના યુગાન્ડાવત્સીઓ બલખીત બન્યા છે. યુગાન્ડાનો જર લઘુખી ધખધખી રજો છે ન જ લિગ ન જ વય.

સુઝિમ કોટના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમલુકે ચચાંનો વવરણ જવાથી દધો છે. અત્યાર સુધીની પ્રણુલિક, રુજળ સિનિયોરિટીને વગન આપવામાં આવતું. વડાપ્રધાને હેલ્થી નિમલુકે કરતી વખતે કાપડા પ્રધાન સથે વિચાર વિનિમય કરીને તેમજ સરકાર પહે કોઈ ક્ષતિ થતી હોવાની સકપતાને નિવા-રિતિ જ પચવું જુઈ હજુ. ભારતના ચીફ જસ્ટીસ નેથી પોસ્ટ માટે જે ન્યાયાધીશની કારકિર્દીનો ગાળા-એટ

સીતાની અગ્નિ પરીક્ષા

રામાયણના બે પ્રસંગો વિશે અનેક પ્રકારની પ્રત્યક્ષતા દર્શાવી કરવામાં આવે છે. પહેલો પ્રસંગ, રાવણવધ કર્યા પછી સીતાજીનો પુનઃસંગીકાર કરવાના સમયે તેમની અગ્નિપરીક્ષાનો અને બીજો અયોધ્યામાં ધાત્રીની નિંદા સંબંધી સીતાજીનો ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ.

જેવી પણ દલીલ કરવામાં આવે છે કે, રામ-ચંદ્ર પૂરણ પુરુષોત્તમ કહેવાયા, અતર્ક્ય હતા, અમોઘ શક્તિશાળી હતા. છતાં, મારીએ સુગ્રીવજનું માથાવી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, રામસીત ને છેલ્લાં અને રાવણે સીતાજીનું હરણ કર્યું એ પ્રસંગે રામની શક્તિ અને અતર્ક્યતાપણું કેમ કામ ન લાગ્યાં ?

આ બધી વાતોનો સચોટ જવાબ શ્રી રામ ચરિતમાનસ-માંથી જિજ્ઞાસુને મળી રહે છે.

એમાંથી આપણે સીતાજીની અગ્નિપરીક્ષાનો સુંદર પ્રસંગ નોંધીએ-

દોહરો

લલિતમન ગયે બનહિં જમ
લેન મૂલ દેલ કંદ ।

જનકસુતા સન જોલે
ખિહસી કૃપા સુખ પૃદ ॥

ચોપાદ

સુનહુ પ્રિય પ્રત રુચિત સુસીલા ।
ગૈં કંકુ કરખિ લલિત નરલીલા ॥

તુમ્હ પાવક મહું કરહુ નિબાસા ।
જૈ લગી કરૌ નિસાચર નાસા ॥

જખહિં રામ સખ કહા જખાની ।
પ્રભુ પદ ધરિ હિયું અનલ સમાની ॥

નિજ પ્રતિબિંબ રાખી તહં સીતા ।
તૈસધ સીલ રૂપ સુખીનીતા ॥

લલિતમન' ચહ મરસુ ન બના ।
જો કંકુ ચરિત રચા લગવાના ॥

જનકસુતાનું રૂપ ધરી મારીય આંખો એ પહેલાંનો આ પ્રસંગ છે.

લક્ષ્મણ કંદમૂળ લેવા ગયા છે, રામસીતા એકલાં બેઠાં છે. એવે સમયે રામચંદ્રજી સીતાજીને કહે છે :

'જો વિશે રુચિવાળા હો સુસીલા, હવે મારે કંઈક લીલા કરવાનો પ્રસંગ આવી રહ્યો છે. રાક્ષસોનો નાશ કરવાનું મારું અવતારકામ હવે મારે કરવાનું છે. તારા શીલ-સ્વરૂપને-એ સંકેતોમાં આંધ ન આવે એ મારે-તું પાવક એવા અગ્નિને હવામે કરી દે. એ તારી રક્ષા કરશે.'

ભગવાનની આ વાણી સાંભળી, પ્રભુના ચરણ-કમળને ટેવાસરસાં આંખીને, સતી સીતાએ પોતાના અસલ સ્વરૂપને અગ્નિદેવની રક્ષામાં મૂક્યું. અને પોતાની એવી જ છાયા-પ્રતિકૃતિને આશ્રમમાં રહેવા દીધી. ભગવાને રચેલી આ લીલાના મમની શક્ત્યુને પણ ખમર ન પડી.

આ રીતે સીતાજીનો અગ્નિપ્રવેશ તો સીતા-હરણ પહેલાં જ થયો હતો.

-અને લોકો જીત્યા પછીનો પ્રસંગ જુઓ .

રાવણવધ પછી રામ જનેલા વિશીષણ સીતાજીને વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો અને આશ્વપદો પહેરાવીને, પાલખીમાં બેસારી શ્રી રામચંદ્રજી પાસે લઈ જવા પ્રસ્થાન કરે છે. હર્ષલેલા વાનરો સીતાજીને ઘેરી વળે છે. વિશીષણના અનુચરો તેમને દૂર ઠકાવવા પ્રયત્નો કરે છે. એવે સમયે રામ કહે છે :

કહ રઘુળીર કહો મમ માનહુ ।
સીતહિ સખા પયાદો આનહુ ॥

સીતાની અગ્નિ પરીક્ષા

રામાયણના એ પ્રસંગે વિશે અનેક પ્રકારની પ્રત્યક્ષતા દર્શાવી કરવામાં આવે છે. પહેલા પ્રસંગ, રાવણપથ કપા પછી સીત જતો પુનઃજન્મીકાર કરવાના સમયે તેમની અગ્નિપરીક્ષાનો; અને બીજો અયોધ્યામાં ધીબીની નિંદા સંકળીત સીતાજીનો ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ.

જેવી પણ દલીલ કરવામાં આવે છે કે, રામ-ચંદ્ર પૂરણ પુરુષોત્તમ કહેવાયા, અતર્કાબી હતા, અમોઘ શક્તિશાળી હતા. છતાં, ચારીએ સુવર્ણમૃત્તુ, માયાવી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, રામસીત ને છેતર્યા અને રાવણે સીતાજીનું હરણ કર્યું એ પ્રસંગે રામની શક્તિ અને અતર્કામીપણ કેમ કામ ન લાગ્યાં ?

આ બધી વાતોના સચોટ જવાબ 'શ્રી રામ-ચરિતમાનસ'-મંથી જિજ્ઞાસુને મળી રહે છે.

એમાંથી આપણે સીતાજીની અગ્નિપરીક્ષાના સુંદર પ્રસંગ જોઈએ-

દોહરો

લહિમન મયે બનહિં જબ
લેન મૂલ દેલ કંઠે ।
જનકસુતા સન જોલે
બિહસી કૃપા સુખ પૃદ ॥

ચોપાઇ

સુનહુ પ્રિયઃ પ્રત રુચિત સુશીલા ।
કૈં કષ્ટ કરબિ લલિત નરલીલા ॥
તુમ્હે પાવક મહું કરહું નિનાસા ।
જૈ લગી કરૌં નિસાચર નાસા ॥
જબહિં રામ સખ કહા બખાની ।
પ્રભુ પદ ધરિ હિયું અનલ સમાની ॥
નિજ પ્રતિબિંબ રાખી તહં સીતા ।
તૈસધ સીલ રૂપ સુબિનીતા ॥

લહિમનહં ચહ મરમુ ન બાના ।
ને કષ્ટ ચરિત રચા ભગવાના ॥

કનકમૃત્તુ રૂપ ધરી મારીચ આન્યેઃ એ પહેલોનો આ પ્રસંગ છે.

લક્ષ્મણ કંઠજળ લેવા ત્રણ છે, રામસીતા એકલાં બેઠાં છે. એવે સમયે રામચંદ્રજી સીતાજીને કહે છે :

‘મતો વિષે રુચિવાળી હે સુશીલા, હવે મારે કંઈક લીલા કરવાનો પ્રસંગ આવી રહ્યો છે. રાક્ષસોના નાશ કરવાનું મારું અવતારકામ હવે મારે કરવાનું છે. તારા શીલ-સ્વરૂપને-એ સંકેતોમાં અર્થ ન આવે એ મારે-તું પાવક એવા અગ્નિને હવામે કરી દે. એ તારી રક્ષા કરશે.’

ભગવાનની આ વાણી સાંભળી, પ્રભુના ચરણ-કમળને ટેપાસરસાં ચાંપીને, સતી સીતાએ પોતાના અસલ સ્વરૂપને અગ્નિદેવતા રક્ષામાં મૂક્યું. અને પોતાની જેવી જ હાથ-પ્રતિજ્ઞાને આશ્રમમાં રહેવા રીધી. ભગવાને રચેલી આ લીલાના મર્મની લક્ષ્મણને પણ ખબર ન પડી.

આ રીતે સીતાજીને અગ્નિપ્રવેશ તો સીતા-હરણ પહેલાં જ થયો હતો.

-અને લોકો જીત્યા પછીનો પ્રસંગ જુઓ :

રાવણપથ પછી રામ બનેલા વિભીષણ સીતા-જીને વિવિધ પ્રકારનાં વચ્ચો અને આશૂપણો પહેરાવીને, પાલખીમાં બેસારી શ્રી રામચંદ્રજી પાસે લઈ જવા પ્રસ્થાન કરે છે, હર્ષવેશ વાનરો સીતાજીને ઘેરી વળે છે. વિલીપણનાં અનુચરો તેમને દૂર ઠંડાવવા પ્રયત્નો કરે છે. એવે સમયે રામ કહે છે :

કહ રણીર કહેા મમ માનહુ ।
સીતહિ સખા થયાદેં આનહુ ॥

અને વૈદેહી અગ્નિદેવને કહે છે :

જો મન બચ કંમ મમ ઊર માહી' ।
તજિ રઘુથીર આન ગતિ નાહી' ॥
તો કૃસાનુ સળ કૈ ગતિ બના ।
મો કહું હોહિ શ્રીખંડ સમાના ॥

‘જો મન, વચન અને કર્મથી કું’ પવિત્ર
હોઈ;’ જે મારા મનમાં ફાલ માન માટે પણ રઘુથીર
સિવાય કોઈનો વિચાર સરખો મેં ન કર્યો હોય તો;
સહુના ‘મનની રતિ બળવાવાળા હો અગ્નિદેવ, તું’
મારા માટે અંદન સમાન શીતળ બની રહેજે.’
અર્થાત્ તારી પ્રત્યંક બવાળાએ મારે માટે અંદન
સમાન શીતળ બની રહેવાની ॥ એની અને ખાતરી
જ છે.

અને પૃથ્વીતનયા સીતા અગ્નિપ્રવેશ કરે છે.

કેવું સુખમ વધુન કયું’ છે જે સ્વામીજીએ
આ ચિત્તપાવક પ્રસંગનું ! આપણે જોઈએ—

છાંદ

શ્રીખંડ સમ પાવક પ્રગેસ
કિયો સુમિરિ પ્રભુ ગૈયિલી ।
જય કૌસલેસ મહેસ બંદિત
ચરન રતિ અતિ નિર્મલી ॥
પ્રતિગિબ અરૂ લૌકિકે કલંકે
પ્રત્યંક પાવક મહું જરે ।
પ્રભુ ચરિત કાહું ન લખે નથી
સુર સિંધ મુનિ દેખહિં ખરે ॥
ધરિ રૂપ પાવક પાનિ ગહિ શ્રી
સત્ય શ્રુતિ જગ બિદિત જો ।

જિમિ છીરસાગર ઇ દિરા
રામ હિ સમર્પી આનિ સો ॥
સો રામ બામ બિભાગ રાજતિ
રુચિર અતિ સોભા બલી ।
નવ નીલ નીરજ નિકટ માન હું
કનક પંકજ દી કલી ॥

દોહરો

બરપહિં સુવન હરપિ સુર
બાજહિં ગગન નિસાન ।
ગાવહિં કિંનર સુરબધુ
નાચહિં ચઢી બિમાન ॥

જનકે સુતા સમેત પ્રભુ
સોલા અમિત અપાર ।

દેખિ બાહુ કપિ હરે
જમ રઘુપતિ સુખસાર ॥

દુલસીરાસજીની આ મધુર વાણી સહુ કોઈ
સમજી શકે એટલી સરળ છે.

સીતજીની હાથ અને દુનવી બદનામી
‘પ્રતિનિબંધ અરુ લૌકિકે કલંકે’— પ્રત્યંક અગ્નિમાં
સમાઈ જાય છે. ચંડકાના કિનારે પોતાના ને
સત્યમ, સિતમ્, સુન્દરમ્ એવા શીલ સ્વરૂપને
સીતજીએ અગ્નિદેવના રક્ષણમાં સોંપ્યું હતું. તે
અસલ સ્વરૂપ અગ્નિ દેવતા શ્રી રામચંદ્રજીને પુનઃ
સમર્પણ કરે છે !

અને અહીં આપણને દર્શન થાય છે પતિત-
પાવન સીત-રામની રૂપાળી યુગલમૂર્તિનાં !

ધન્ય રામ ! ધન્ય સીતા ! અને ધન્ય એ
પુણ્યગ્રાયાના ગાયક સંતરશિ દુલસીદાસજી.

અને વેદો અગ્નિદેવને કહે છે :

‘જો મન બચ કંમ મમ હર માહી’ ।
તર્જ રઘુવીર આન ગતિ નાહી’ ॥
તો કૃસાનુ સખ કૈ ગતિ જાના ।
મો કહું હોઉ શ્રીખંડ સમાના ॥

‘જો મન, વચન અને કર્મથી કું’ પવિત્ર
હોઈ; જે મારા મનમાં ક્ષુભ માત્ર માટે પણ રઘુવીર
સિત્તાપ કોઈનો વિચાર કર્યો મેં ન કર્યો હોય તો;
સહુના મનની રતિ જલવાવાળા હો અગ્નિદેવ, તું
મારા માટે ચંદન સમાન શીતળ બની રહેજે.’
અર્થાત્ તારી પ્રત્યંક જ્વાળાઓ મારે માટે ચંદન
સમાન શીતળ બની રહેવાની છે એવી અને ખાતરી
જ છે.

અને પૃથ્વીતન્યા સીતા અગ્નિપ્રવેશ કરે છે.

કેતું સુભગ વશું ન કહું’ છે એ સ્વામીજીએ
આ ચિત્તાવાલે પ્રસન્નનું । આપણે જોઈએ—

છંદ

શ્રીખંડ સમ પાવક પ્રણેસ
ક્રિયો સુમિરિ પ્રભુ મૈથિલી ।
જય કૌસલેસ મહેસ બંદિત
ચરન રતિ અતિ નિર્મલી ॥
પ્રતિગિબ અરૂ લૌકિકે કલંક
પ્રત્યંક પાવક મહું જરે ।
પ્રભુ ચરિત કાહું ન લખે નથી
સુર સિંધ સુનિ દેખહિં ખરે ॥
ધરિ રૂપ પાવક પાનિ ગહિ શ્રી
સત્ય શ્રુતિ જગ મિદિત જો ।

જિમિ છીરસાગર ઇન્દિરા
રામ હિ સમર્પી આનિ સો ॥
સો રામ બાગ બિભાગ રાજતિ
રુચિર અતિ સોભા બલી ।
નવ નીલ નીરજ નિકટ માન હું
કનક પંકજ છી કલી ॥

દોહરો

બરપહિં સુવન હરપિ સુર
બાજહિં ગગન નિસાન ।
ગાવહિં કિંનર સુરબધુ
નાચહિં ચહીં બિમાન ॥
જનક સુતા સમેત પ્રભુ
સોલા અમિત અપાર ।
દેખિ બાહુ કપિ હરપે
જમ રઘુપતિ સુખસાર ॥

દુલસીસાસણી આ મધુર વાણી કહું કોઈ
સમજ શકે એટલી સરળ છે.

સીતજની ડાયા અને દુઃખની બદનામી
‘પ્રતિનિબંધ અરુ લૌકિકે કલંક’— પ્રત્યંક અગ્નિમાં
સમાઈ જાય છે. ચંક્રીના કિનારે પોતાના ને
સત્ય, સિત્ય, સુન્દર્ય એવા શીઘ્ર સ્વરૂપને
સીતજીએ અગ્નિદેવના રક્ષણમાં સોંપું કરૂં, તે
અસહ સ્વરૂપ અગ્નિ દેવતા શ્રી રામચંદ્રજીને પુત્ર ।
સમર્પણ કરે છે ।

અને અહીં આપણને દર્શન થાય છે પતિત-
પાવન સીત—રામની રાણી યુગધર્મતિના ।
ધન્ય રામ । ધન્ય સીતા । અને ધન્ય એ
પુણ્યસાધના પાવક અંતરિય દુલસીસાસણી.

‘આવા મુશ્કિલ વેળે ?’

‘દરેકજના દસ હજાર કમાય છે.’

‘બધા પછીમા, ના, તમે મારી મરકરી કરો
હા.’

‘મરકરી નથી કરતો એમના જીવ દબૂસ
છે પોતા માટે એ કાઈ વાપરી શકતા નથી.’

‘તો પછી આપણને શું નમાલ કરી દે ?’

‘આપણા માટે જ નહિ બધાં માટે બધું
કરી છૂટે છે, કેટલાયે કમચારીઓના છોકરાઓના
સગન એમણે પતાવી આપ્યા છે કેટલાયને મૂગી
મદદ.’

પણ આપણને એ નિયામો શું મદદ કરે! તમે
ક્યા આતારે તેમને ત્યાં ને કરી કરો છો ?’

‘અરે, એ તો વાત છે, એ એમને કહ્યું કે
મારી છોકરીના સગન છે એટલે એમણે બીજી કાઈ
પણ વાત ક્યાં પકેલાં કહ્યું કાલે આવીને રૂપિયા બે
હજારનો ડ્રાફ્ટ લઈ જાએ ઉવે કહે, મારે એમની
સાથે વાત કરવી કે નહિ ?’

‘પણ’

‘સાવ મૂગી થઈ ગઈ ને !’

‘મને શી ખબર’

‘એ જ વાત હિ ને પેલા દોકામા કહ્યું નથી
કે ક્યા રૂપમા નારાયણ મળી જાય એનું કાંઈ કહેવાય
નહિ.’

‘ત્યારે જાતવાને નરસિંહ મહેતાની જેમ
આપણી કુટી સ્ત્રીકારી’

હા, જરાક તારી ટેકડી ઉઠાડીને !’

પ્રુલાસો તરત થયો

એક દિવસ પ્રધુમનરાય મિત્રને મળવા નીકળ્યા.
પોતાક સુદર પહેર્યો હતો-અણે પરણવા નીકળ્યા થણે
દિવસે મિત્રને મળવા જતા હતા એટલે તાલાવેલી
ધણી હતી ક્યારે બસ આવે ને ક્યારે પહેાચી જાઉં
ક્યારે મળું ને ક્યારે વ્યવહારની વાત છેડી માડુ
કામ પતાવી દઉં.

વાત એમ હતી કે મિત્ર તુલિ દુરાયના વળમાં
એક છોકરો હતો અને પ્રધુમનરાયને પાતાની છોકરી
મોટી થઈ હતી. તુલિ હ દારા કામ થાય તો બગામ
પાર પડે તેમ હતું.

આખરે અડધો કલાકે બસ આવીને ચડવા
જાય ત્યાં એ જ બસમાંથી તેમના બીજા મિત્રની
મિત્ર રમણીકલાલ ટપકી પડ્યા એ એમને જ ઘેર
આવતા હતા. થણે દિવસે મુબઈથી વતનમાં આવેલા
બને જણ પકા બાઈનધ, ધડીમર તેમને વિચાર
આવ્યો કે આને લઈને જ તુલિ હને ત્યાં જાઉં કારણ
કે તુલિ હ પાળા બહારગામ જવાના હતા અને છોકરો
બધી આવેલ તે પણ બે દિવસમા મુબઈ રવાના
થવાનો હતો પણ રમણીકના દેખતા તુલિ હને આ
વાત કરવી એમને યોગ્ય લાગતી ન હતી કારણ કે
રમણીકને ય છોકરી હતી વળી એ છોકરી અને
તુલિ હના વળતો છોકરો મુબઈના જ હતા એટલે
એ એમને યોગ્ય લાગ્યું નહિ.

આમ પ્રધુમન સલવાણ. એમણે જાતવાને
કપડો આપ્યો, હે જાતવાન, તે બેલ બચાડી નાખ્યો!
રમણીકને એક બસ મોકલો મોકલ્યો હોત બધવા મને
એક બસ વહેલો ક્યો હોત તો ! પ્રધુમન બીજું કરે
પણ શું ?

મિત્રને એણે આવકાર્યો રમણીકે સ્વાભાવિક
પૂછ્યું, ‘ક્યા જતા હતા ?’

‘અમસ્તો તુલિ હને ત્યાં જતો હતો.’

તુલિ હનું નામ આવતા રમણીકે મો અચકાકા.
પ્રધુમનના રૂપમાં જાય પડ્યો હતો એટલે છોકરો
હાથથી જાય એના વલવલાટમાં હતા તેમણે રમણીકના
પ્રુખ પારનો ફેરફાર નોંધ્યો નહિ

રમણીકને તુલિ હના પ્રત્યે એટલો અણુચરો
હતો કે કોઈને કલા વચર ન રવી શકે અને પ્રધુમન
એમના અચત મિત્ર હતા એટલે વચર પૂછ્યે શરૂ થયું

‘હવે એવા સ્વાર્થાની મેનો છોડી દો.’

પ્રધુમનને સ્વાર્થ હતો એણે દિલ્લસી ડાળી,
‘અરે આ જગતમાં કોણ સ્વાર્થા નથી આપણે

‘આવા મુશ્કેલી વેરે ?’

‘દરેકના દયા હાથર કમાય છે’

‘બધા પણીમા, ના, તમે મારી મરકરી કરો
છો.’

‘મરકરી નથી કરતો એમનો જીવ ઠગૂસ
પોતા માટે એ દાઈ વાપરી રાકતા નથી’

‘તો પછી આપણને શું ન્યાસ કરી દે ?’

‘આપણા માટે જ નહિ બધા માટે બધું
કરી છો છે. કેટલાયે કમચારીઓના હાથરોના
સગન એમણે પતાવી આપ્યા છે કેટલાયને મૂગી
મદદ’

‘પણ આપણને એ મિથારા શું મદદ કરે તમે
કર્તા આતારે તેમને ત્યા ને કરી કરો છો ?’

‘અરે, એ તો વાત છે, એ એમને કશું કે
મારી છોકરીના સગન છે એટલે એમણે બીજા કાઈ
પણ વાત કર્યા પહેલાં કશું કાલે આવીને રૂપિયા બે
હજારનો ફક્ત લઈ જઈને ઉભે કહે, મારે એમની
સાથે વાત કરવી કે નહિ.’

‘પણ’

‘સાવ મૂગી થઈ થઈ ને ?’

‘અને શી ખબર’

‘એ જ વાત ને પેલા દોહામા કહ્યું નથી
કે કયા રૂપમા નારાયણ મળે જાય એનું કાઈ કહેવાય
નહિ’

‘ત્યારે ભગવાને નરસિંહ મહેતાની જેમ
આપણી હુડી સ્વીકારી’

હા, જરાક તારી ઠેકડી છેડાઈને !’

જીવાસો તરત થયો

એક દિવસ પ્રભુમંદરાય મિત્રને મળવાનીકળ્યા.
પોતાક સુદર પહેર્યો હતો-બધું પરણવાનીકળ્યા. થયું
દિવસે મિત્રને મળવા જતા હતા એટલે તાલાવેલી
થયી હતી ક્યારે બસ આવે ને ક્યારે પહોંચી જાય
ક્યારે મળે ને ક્યારે વ્યવહારની વાત છેડી મારુ
કામ પતાવી દઈ.

વાત એમ હતી કે મિત્ર જુસિ દરાપના વળમાં
એક છોકરો હતો અને પ્રભુમંદરાયને પાતાની છોકરી
મોટી થઈ હતી. જુસિ હ દારા કામ થાય તો બગાવ
પાર પડે તેમ હતું.

આખરે અડધો કલાક બસ આવીને ચડવા
જાય ત્યાં એ જ બસમાંથી તેમના બીજા મિત્રની
મિત્ર રમણીકલાલ ટપકી પડ્યા. એ એમને જ ઘેર
આવતા હતા. થયું દિવસે મુબઈથી વતનમાં આવેલા
બંને બધું પકા બાઈનય. ધડીમર તેમને વિચાર
આવ્યો કે આને લઈને જ જુસિ હને ત્યા જઈ કારણ
કે જુસિ હ પાછા બગાવનામ જવાના હતા અને છોકરો
અહીં આવેલા તે પણ બે દિવસમા મુબઈ રવાના
ચવાનો હતો. પણ રમણીકલાલ કેમના જુસિ હને આ
વાત કરવી એમને યોગ્ય લાગતી ન હતી કારણ કે
રમણીકને પ છોકરી હતી વળી એ છોકરી અને
જુસિ હના વળનો છોકરો મુબઈના જ હતા એટલે
એ એમને યોગ્ય લાગ્યું નહિ.

આમ પ્રભુમંદ સહવાસા, એમણે ભગવાનને
કપડો આપ્યો, હે ભગવાન, તે બેલ બગાડી નાખ્યે
રમણીકને એક બસ ચોડા મોકલ્યો હોત અથવા મને
એક બસ વહેલો કર્યો હોત તો ! પ્રભુમંદ બીજું કરે
પણ શું ?

મિત્રને એણે આવકાર્યો રમણીકે સ્વામાર્થિક
પૂછ્યું, ‘કયા જતા હતા ?’

‘અમસ્તો જુસિ હને ત્યાં જતો હતો’

જુસિ હનું નામ આવતા રમણીકે મો મથકેકમ.
પ્રભુમંદના રમણી બચ પડ્યો હતો. એટલે છોકરો
હાથથી બચે એના વલવલાટમાં હતા તેમણે રમણીકનાં
મુખ પરનો ફેરફાર નોંધ્યો નહિ.

રમણીકને જુસિ હના પ્રત્યે એટલો અભુવનો
હતો કે કોઈને કલા વચર ન રહી શકે અને પ્રભુમંદ
એમના અત્રત મિત્ર હતા એટલે વચર પૂછ્યે શરૂ કર્યું.

‘હવે એના સ્વાર્થાની મેનો છોડી દો.’

પ્રભુમંદને સ્વાર્થ હતો એણે દિલ્લેશી ડોળા,
‘અરે આ જગતમા કશું સ્વાર્થા’ નથી આપણે

ત્યા એક રીક્ષા પસાર થઈ રીક્ષા ઊભી રહી ડ્રાઈવર નીચે ઊતર્યો ફાલતરામને કહે, 'સાહેબ, ચાલો મુઝી જાઉં'

દેશનરામ કહે, 'હાઈ જરૂર નથી અને ફરવા જ નીકળ્યા છીએ'

ભાવપૂર્વક પ્રણામ કરી ડ્રાઈવર રીક્ષા ઠકારી ચ્યો

મે કહ્યું 'આ પ સિખ'

'હા, પાંકો સિખ છે'

'તમે પણ ખરા, ભારે સુવાસ દેલાવી છે સમાજના દરેક સ્તરમાંથી તમારા સિખ તો ચલે'

દેશતર મે સફળ કહ્યું, ધણી વખતથી એક જ શહેરમાં નોકરી કરતા હોઈએ એટલે આવું બને તે સ્વાભાવિક છે થયું આ રીક્ષાવાળાની વાત જુદી છે મે એને બચાવ્યો નથી.

'એકલવ્ય હશે' મે વિનોદ કર્યો !

'ના એકલવ્ય નથી પછી હજતા હસતા કહે

'એકલવ્યે તો યુ મે અગૂઠો મપી આ ચે હતો આમાં યુ ટ્રોણે અગૂરો કપી અપ્યો છે દેશતર મે પે તાના જમણા પગનો અગૂરો ખતાવ્યો

'હાઈ સમજાયું નહિ માંડીને વાત કરો મે કહ્યું

'એકવાર હું આપણા રાજમાર્ગ ઉપર ચાલ્યો જતો હતો, સન્નિ તો તમને ખબર છે કે ત્યાં કેવી ગીરદી થઈ ગય છે એમાં હું રસ્તો ઝાળતરા ચ્યો આ અગૂરો રીક્ષાના પીડા નીચે આવી ચ્યો એકદમ પડી ચ્યો એટલે માથમાંથી લેહી વહેવા લાગ્યું. એમાં માથુજનું ટોણુ એકઠું થઈ ચ્યું જરાબર તે વખતે મિલ દુરેલી એટલે પછી ટેક્સી ડ્રાઈવર ઉપર કેવી પિરતાળ પડે તે તો તમે કહ્યો સકો ટોળા

અને ડ્રાઈવર બનેનું ઝગન વધવા માથું ઝાળા ઝાળી થવા માંડી

'મારમારી થઈ જશે એમ લાગ્યું એટલે એ દુખમાં હું' માડ માડ ભેરો થયો મારા મનમાં થયું મારો ઇકરો કે મારો તિથ્ય આમ લોકોની હડફેટે ચાલ્યો હોય તો ને તરત જ દુખતે પડે ડ્રાઈવર પાસે ગયો રૂસ્મા જરા રીક કરી કહ્યું, 'અરે, ટુ ? અને લોકો કણી ફરી મ્હુ,

'પે લંચ ખોલીસ કાઈ કરનું નથી આ મારો સિખ છે'

લોકોમાંથી વાકયો આવાજ સર્ગી 'માફર, આ સતજુથ નથી કજુથ છે એકવાર બચ્ચો એટલે જી ?

'લાવ ટેપો ઉતારી દેલો એલો નીડ્યો !

'અરે, ઝોળખાએ તોન ન ખોલાય એનું કથ' એ ભોગવે

'મારદર તમારા જોવા ઝોલિયા કાક જ હોય છે

'અરે ઝોલિયા, કવેવાય આતો વેઢિયો કહેવાઈ

થયું ટોળાનો જુસ્સો ઊનરી ચ્યો હતો એક એક કરતા સફૂ વીખરાઈ રલા અમે બને એકલા થય હવે ડ્રાઈવરની કમજખતી સર થઈ કહે,

'તમે મને કયા કબ્બુ વેલો ? મને કેમ કાઈ વાદ આવડું નથી

તે કયક એકડો તો માંડ્યો હશે નો એ એકડો મડાવનાર હું જ હતો એમ માન ને અરે, અત્યારે જ તે એક એકડો માંડ્યો એમ માન'

દેશતરમને ધણી વખતથી ઝોળખવાનો મારો હાલો હતો થયું મને થયું તે દિવસે જ મે એમને પૂરપૂરા ઝોળખ્યા

*

એક સગીતસમ્રાજ થોળ્યો હતો પ્રમુખસ્થાનેથી શેક કરતૂરચ દે કહ્યું 'હવે ઉરતાદ અલારખાં મિયાની દદી સહજાવશે' મિયા અલારખાંએ પ્રમુખશ્રીને કહ્યું સહેસ, મિયાદી દદી નહિ, મિયાદી ટેકી કહેા.'

ત્યાં એક રીક્ષા પસાર થઈ. રીક્ષા બીમી રહી ડ્રાઈવર નીચે બેઠો. દોહતરામને કહે, 'સાહેબ, ચાલો મુકાબલો'.

દેસનરામ કહે, 'કાંઈ જરૂર નથી. અને ફરવા જ નીકળ્યા છીએ.'

ભાવપૂર્વકે પ્રજ્ઞામ કરી ડ્રાઈવર રીક્ષા ઠંકારી ચેલો.

મેં કહ્યું 'આપ સિધ્ધ.'

'હા, પાકો સિધ્ધ છે.'

'તમે પણ ખરા, ભાઈ સુરાસ દેલાવી છે. સમાજના દરેક સ્તરમાંથી તમારા સિધ્ધ તો મળે.'

દોહતરામે સહજ કહ્યું, 'ધણી વખતથી એક જ સહેરમાં નોકરી કરતા હોઈએ એટલે આતું બને તે સ્વાભાવિક છે. પણ આ રીક્ષાવાળાની વાત જુઠી છે. મેં એને કાણુવો નથી.'

'એકલવ્ય હશે.' મેં વિનોદ કર્યો.

'ના એકલવ્ય નથી.' પછી હજારો ઠસતાં કહે.

'એકલવ્યે તો શુનને અંગૂઠો ગાંધી આપ્યો હતો. આમાં શુન દોલે અંગૂઠો કાપી આપ્યો છે.' દોહતરામે પેતાના જમણા ખજનો અંગૂઠો બતાવ્યો.

'કાંઈ સમજાયું નહિ. માંડીને વાત કરો.' મેં કહ્યું.

'એકવાર હું આપણા રાજમાર્ગ ઉપર આવ્યો જતો હતો, સર્નિ તો તમને ખબર છે કે ત્યાં કેવી ગીરદોઈ થઈ ગય છે. એમાં હું રસ્તો બિચારો થયો આ અંગૂઠો રીક્ષાના પેડા નીચે આવી ચેલો. એકલવ્ય પડી ચેલો એટલે માથામાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું. એમાં માણુજનું ટાણું એકઠું થઈ ગયું. જરાબર તે વખતે મિલ છૂટી એટલે પછી ટેકરી ડ્રાઈવર ઉપર પડી પિરતાળ પડે તે તો તમે કદી સહી. તેના

અને ડ્રાઈવર બંનેનું જીવન બચવા માંડ્યું. માળા-માળી થવા માંડી.

'મારામારી થઈ જશે એમ લાગ્યું એટલે એ દુઃખમાં હું માંડ માંડ એટો થયો. મારા મનમાં થયું મારો હોકરો કે મારો દિલ્લ આમ લોહોની હડકોટે ચળેલો હોય તો ને તરત જ દુખતે પડે ડ્રાઈવર પાસે ચેલો. ચરમા જરા ડીક કરી કહ્યું, 'અરે, ઘું?' અને લોહી કણી ફરી કહ્યું,

'પેલો'સ બોલીસ કાંઈ કરવું નથી, આ મારો સિધ્ધ છે.'

લોહોમાંથી વાકયો આવાજ સર્વા : 'મારુર, આ સતજુમ નથી કળજુમ છે. એકવાર કણુવો એટલે શું?'

'શાવ ટેમ્પો ઉતારી દેવો. એલો નીકળે?'

'અરે, એલખાએ તોવ ન મોલાવ. એનું કણુ' એ મોતરે'.

'મારુર, તમારા જેવા એલિયા કાક જ હોય છે.'

'અરે એલિયા, કહેવાય આતો વેદિયો કહેવાય'

પણ તેનાનો જુરુસો બીજી ચેલો હતો. એક એક કરતાં સહુ પીખરાઈ રહ્યા. અમે બંને એકલા પલા હવે ડ્રાઈવરની કમખખતી સહ થઈ, કહે,

'તમે મને ક્યાં કણુવેલો? મને કેમ કાંઈ વાદ આવતું નથી'.

તેં ક્યાક એકડો તો માંડ્યો હશે નો એ એકડો માંડવનાર હું જ હતો એમ માન ને. અરે, અતારે જ તેં એક એકડો માંડ્યો એમ માન.'

દોહતરામને ધણી વખતથી એલખખવાનો મારો હમો હતો. પણ મને થયું તે રિવસે જ મેં એમને પૂરપૂરા એલખખા.

*

એક સંગીતસમારોહ થોળગમે હતો. પ્રમુખસ્થાનેથી શેઠ કસ્તૂરચંદે કહ્યું : 'હવે ઉસ્તાદ અલ્લારખાં મિયાની દહી સંભળાવશે.' રિયા અલ્લારખાંએ પ્રમુખસ્થાને કહ્યું : 'સહેર, મિયાંનો દહી નહિ, મિયાંનો ટેકો કહે.'

ન્ટન ચેન વેચનાનો કપડો કરતો હતો, માડું ખિસ્સું કપડું...સાડ રૂપિયા કોઈ લઈ ચલું."

મને વિચાર આવ્યો કે કુકરોની બરોજ-રીમાં ગરીબોના ગજવા વધારે કપડાં હોય છે."

"હું શું કરું ? અહીં તો એવા ચાર-પાંચ માણસો રોજ આવે છે જેના ખિસ્સા કપડાં હોય... તને તેનો અંદાજ નથી...હું તે કેટલાને મદદ કરું ? હીં તો, ઉમ્મો રહે."

હું અંદર ગયો. રાવલપિંડીની ભાષા સાંભળીને દિલ ભીંજ્યું. મનમાં ચલું...૨૦ રૂપિયા હઈ હો ! નવસરથી ફાઉન્ટન ચેનનું કામ થઈ રહ્યું હતું. કંઈપણ મદદ તો કરવી પડશે. કોઠીવાડાના કેમમાં ભજન ગાય છે. લેખક શ્રી નાનકસિંહે પોતાની આત્મકથામાં લખ્યું છે કે "નાની ઉંમરમાં પોતાને ભજન ગાવાનો શોખ હતો." ત્યારે એનું નામ "હંસરાજ" હતું. હું પણ આર્થ સમાજમાં જઈ ભજન ગાતો. "હંસરાજ અને બસરાજ"ની જેમ આ હોકરો પણ પિંડી-પેશાવર તરફનો લાગે છે...ખબર નહીં એનું નામ શું હતું ? મારે કોઠીવાડા કેમમાં જવું જોઈએ...કેમકે ત્યાં પિંડી-પેશાવરના હજારો લોકો આવી વસ્યા છે. મુંબઈમાં પંજાબીઓની સામાજિક સંસ્થા હોવી જોઈએ...કે જે પંજાબી યુવાધર્મીઓને ધર્મના ભેદભાવ રહિત મદદ કરે. સિંધી લોકોએ પોતાની કેટલી બહોળી સંસ્થાઓ ઉભી કરી છે.

એક દિવસ મને જયપુરના ડી. બી. સેન્ટ્રલ-રિપ્રમમાંથી એક સિંધી હોકરોનો કાગળ આવ્યો હતો...એમાં લખ્યું હતું કે એ નિમાર હોવાથી એની બાને કોઈ કમાઈને ખવડાવાનાર નથી...ત્યાં સુધી જી ચિંતામુકત ન થાય ત્યાં સુધી એને જોઈએ તેવો આરામ મળશે નહિ. એ કાગળ મેં મુંબઈની સિંધી કોલેજના પ્રિન્સિપલ શ્રી અડવાણીને મોકલી આપ્યો. તેણે મારા પર ગણ સિંધી સંસ્થાઓના સારનામા મોકલ્યાં. જેણે એ હોકરાના બારામાં પૂજ-પાઠ કરીને પછી મદદ કરવા માટે વચન આપ્યું હતું. મુંબઈના પંજાબી રહીશોએ આવી કોઈ સંસ્થા

બનાવી નથી. આર્થ સમાજ બનાવે છે, સનાતન ધર્મ-સભા કે મંદિર અથવા ગુરુદ્વારા બનાવે છે...ને પછી સામસામા લડવાનું શરૂ કરે છે. તો શું આ બારામાં કંઈ ન થઈ શકે ? આ વખતે ભયારે પંજાબી સાહિત્યસભા મળે ત્યારે આ બાબત માટે જરૂર પ્રયત્ન કરાવીશ.

લાકડાના કપાટને ચાવી લગાવતી વખતે મને આમ વિચાર આવ્યો...કે ૧૦-૨૦ રૂપિયા આપી આને વિદાય કરું. લોકોની ગરીબી દૂર કરવાનું કામ સરકારનું છે. કેઈ એક વ્યક્તિ કે સંસ્થા વધારે પ્રમાણમાં મદદ કરી શકે નહિ. કાન દેવાથી સમસ્યાનો ઉકેલ આવી જતો નથી. જો હું મારા મનપસંદ સાહિત્યનું કામ કરવાની ઈચ્છા રાખું... અને ચાર પૈસા કમાવાની મુશ્કેલીમાંથી સ્વતંત્ર થઈ તો મારે જરૂર તંજી ભોજવવી પડે. હજી ગમે મહિને મારે હેરાળાફના એક મુસલમાન હોકરાનો ઈલાજ કરાવીને ઘેર પહોંચતો કરવા માટે બસસો રૂપિયાનું ખર્ચ કરવું પડ્યું હતું. એક દિવસ મારી પોતાની પાસે જ કંઈ નહીં હોય...ત્યારે હું કોની પાસે મારા જઈશ ? અત્યારે તો હું પ્રખ્યાત કલાકાર છું. મારે પોતાને ખૂબ સંભાળીને ચાલવું જોઈએ...સમય અને પૈસા બંનેની કદર કરવી જોઈએ ને કેટલાક નિયમો પાળવા જોઈએ. ફિલ્મી કામ તો માવડા જેવું છે જેનો ભરોસો રાખી શકાય નહીં.

હું ચાર રૂપિયા કાઢી બહાર આવ્યો...ત્યારે લાકડું કે માણસ જેમ મોટા બને છે તેમ તુરંત પણ બની ભય છે. જગતની મહાત્મ વ્યક્તિઓ અંગે આપણે વાંચીએ છીએ કે તેઓ જીવનમાં એવી સિસ્ત બજાવતા કે એક મિનિટ પણ ખોટી વેડફાય નહીં ! આવી કઠોર સિસ્તને લેવી જ તેઓ જીવ્યા આવ્યા હતા.

પરંતુ એમ નથી લાગતું કે આવી જાતની સિસ્ત અને નિયમનું પાલન નિષ્કુરતા અને સ્વાર્થની નિહાળી હોય ? જે સમાજ નાના મોટા લોકોમાં વહેંચાયેલો હોય તે નાના માણસો પોતાની મુશ્કેલીઓનું નિરાકરણ લાવવા મોટા માણસો પાસે જતા

નટન પેન વેચાતો કપોલ કરતો હતો, માડું ખિસ્સું કપાયું...સાફ રૂપિયા કોઈ થઈ ગયું."

મને વિચાર આવ્યો કે જુદાકારની બરોજ-રીમાં ગરીબોના ગર્જના વધારે કષ્ટતા હોય છે."

"હું છું કહું ? અહીં તો એવા ચાર-પાંચ માણસો રોજ આવે જો નેના ખિસ્સા કપાઈ હોય... તને તેને અંદાજ નથી...હું તો કેટલાને મદદ કરું ? કો કો, કોનો રહે,"

હું અંદર ગયો. રાવલપિંડીની ભાષા સંજોગો ને વિલ ભીંજાયું. મનમાં થયું...૨૦ રૂપિયા હઈ રહી ! નવેસરથી ફાઉન્ટેન પેનનું કામ શરૂ કરી રહ્યો. કંઈપણ મદદ તો કરવી પડશે. કોલીવાડાના કેમ્પમાં ભજન ગાય છે. લેખક શ્રી નાનકસિંહે પોતાની આત્મકથામાં લખ્યું છે કે "નાની ઉંમરમાં પોતાને ભજન ગાવાનો શોખ હતો," ત્યારે એનું નામ "હંસરાજ" હતું. હું પણ આઈ સમાજમાં જઈ ભજન ગાતા. "હંસરાજ અને બહારાજ"ની જેમ આ ઉકારા પણ પિંડી-પેશવર તરફના લાગે છે...ખબર નહીં એનું નામ શું હતું ? મારે કોલીવાડા કેમ્પમાં જવું જોઈએ...કેમકે ત્યાં પિંડી-પેશવરના હબશે લોકો આવી વસ્યા છે. મુંબઈમાં પંજાબીઓની સામાજિક સંસ્થા હોવી જોઈએ...કે જે પંજાબી ધરણ્યાયાંએને ધર્મના ભેદભાવ રહિત મદદ કરે. સિંધી લોકોએ પોતાની કેટલી બહોળી સંસ્થાઓ બની કરી છે.

એક દિવસ મને જયપુરના ટી. બી. સેનેટા-રિયમમાંથી એક સિંધી ઉકારાનો કાગળ આવ્યો હતો...એમાં લખ્યું હતું કે એ બિમાર હોવાથી એની બાને કોઈ કમીએને અવકાશનાર નથી...અર્થ સુધી એ ચિંતામુકત ન થાય ત્યાં સુધી એને જોઈએ તેવા આરામ મળશે નહિ. એ કાગળ મેં મુંબઈની સિંધી કોલેજના પ્રિન્સીપાલ શ્રી અડવાણીને મોકલી આપ્યો. તેણે મારા પર ત્રણ સિંધી સંસ્થાઓના સરનામા મોકલ્યાં. જેણે એ ઉકારાના આરામાં પૂછ-પરછ કરીને પછી મદદ કરવા માટે વચન આપ્યું હતું. મુંબઈના પંજાબી રહીશોએ આવી કોઈ સંસ્થા

બનાવી નથી. આઈ સમાજ બનાવે છે, સનાતન ધર્મ-સમા કે મંદિર અથવા ગુરુદ્વાર બનાવે છે...ને પછી સામસામા લડવાનું શરૂ કરે છે. તો શું આ બંનેમાં કંઈ ન થઈ શકે ? આ વખતે અમારે પંજાબી સાહિત્યસભા મળે ત્યારે આ બાબત માટે જરૂર પ્રયત્ન લેવાય.

સાક્ષાત્તો કયાટને ચાવી લખાવતી વખતે મને આમ વિચાર આવ્યો...કે ૧૦-૨૦ રૂપિયા આપી આને વિદાય કરું. લોકોની ગરીબી દૂર કરવાનું કામ શરૂ કરવું છે. કેઈ એક જગત કે સંસ્થા વધારે પ્રયાશમાં મદદ કરી શકે નહિ. કાન દેવાથી સમસ્યા નો ઉકેલ આવી જતો નથી. જો હું મારા મનપસંદ સાહિત્યનું કામ કરવાની ઈચ્છા રાખું... અને ચાર પૈસા કપાવાની મુશ્કેલીમાંથી સ્વતંત્ર થાઉં તો મારે જરૂર તંબી બોજવવી પડે. હજી એ મઠિને મારે ઉદારાવાદના એક મુલકમાન ઉકારાનો ઈલાજ કરાવીને ઘેર પહોંચતો કરવા માટે બસેસો રૂપિયાનું ખર્ચ કરવું પડે છે. એક દિવસ મારી પોતાની પાસે જ કંઈ નહીં હોય...ત્યારે હું કોની પાસે માગવા જઈશ ? અત્યારે તો હું પ્રખ્યાત હાકાર છું. મારે પોતાને ખૂબ સંજોગોને સાથનું જોઈએ...સમય અને પૈસા બંનેની કદર કરવી જોઈએ ને કેટલાક નિવૃત્તો પાળવા જોઈએ. ફિરમી કામ તો માગ્યા જેનું છે જેને બારેસો ચાખી લાગવ નહીં.

હું ચાર રૂપિયા કાઢી બહાર આવ્યો...ત્યારે લાગ્યું કે માણસ જેમ મોટા બને છે તેમ ગુરૂરો પણ જાળી બધ છે. જરૂરની મદદા બ્યક્તિઓ બંને આપણે વાંચીએ છીએ કે તેઓ જીવનમાં એવી સિસ્ત ભણવતા કે એક મિનિટ પણ ખોટી વેડફાય નહીં ! આવી કોરે સિસ્તને લાંબે જ તેઓ બિચા આવ્યા હતા.

પરંતુ એમ નથી લાગતું કે આવી જાતની સિસ્ત અને નિયમનું પાલન નિષ્કુરતા અને સ્વાર્થની નિહાળી હોય ? ને સમાજ નાના મોટા લોકોમાં વહેંચાયેલો હોય તે નાના માણસો પોતાની મુશ્કેલીઓનું નિરાકરણ લાવવા મોટા માણસો પાસે જતા

છાકરો હજી બોલી રહ્યો હતો, “મારા એક કાકા એમેટામ્પ દના રચખાણુમા કપાયા, એમનું કુટુંબ અમારી સાથે હંદરાદુનમાં રહે છે મારા પિતા ટેકસી ચલાવે છે એ તરફ બેકારી એટલી બધી છે તે તમને કેવી રીતે સમજવું ? હું એક મોટર સાયકલ વાળાની દુકાનમા હ મહિના સુધી કામ કરતો રહ્યો, એણે મને રાત્રી પાંચે પચુ ન આપી કુ દશમીમાં બહુતો હતો, એમા નાપાસ થવાથી ઘેરથી નીકળી પડ્યો અહીં આવી મેં પીપરમેટ વેચવી શરૂ કરી, પચુ પેલિસવાળા દર ચોથે પાચમે દિવસે પકડીને લઈ જતા, એ લોકો ખૂબ ખરાબ છે-આપણી લાયકીયા પત્તી પચુ ફરી પીટા કરે છે મારે, પાંચ રૂપિયા લેખે ચાર પાચ વાર દડ બારવો પડ્યો એક વાર મારી પાસે દડ બારવાના પૈસા ન હોવાથી મેજક્લેટ નેશ બેંગો કરી લીધો, ત્યારે સત દિવસ વરલીની નેશમા રહ્યો.”

એન્થોલમેન્ટ એકસએન્જમા પચુ મે નોકરી માટે નામ લખાવ્યું છે આમ તો મારો હાઉન્ટન પેનનો ધધો સારો ચાલતો હતો પચુ બિસ્સુ કપાયા-માટુ ગાની સડક પર ઝથડો જોવામાં તલ્લીન હતો, બસ ત્યારે કાઈએ ‘ એની આખમાથી આસુની ધારા વહેવા માંડી “આ ત્રણ રૂપિયા પાછા લઈ લો આપણ, મારા માટે એક રૂપિયો બસ છે જતી વખતે ચાલીને નહીં જઈ, આવવાનું મને પડિ તણ આપે છે હંથરના સોગદ ખાઈને કહુ છું હું તમારી પાસે પૈસા માટે નહોતો આવ્યો, મને કંઈ કામ અપાવે.”

“આહ ! આ છાકરો કેવો વડાલો લાગે છે એવી હંમજા થાય છે કે તેને છાતી સરસો ચાપી લઈ એને ચઢીથી જવા ન દઉં, ઉપરે ક્યાં સુધી મારા દિલને પથ્થર જેવું રાખી રહીશ ? ક્યાં સુધી, કુ મારા દિલમાં બધું રહીશ ?”

“ને બેંગ હું તને પચાસ રૂપિયા આપુ, તુ તારો હાઉન્ટન પેનનો ધધો ફરીથી શરૂ કરી દે”
‘નહીં આપણ ! જાણે પચસ રૂપિયા એને

કંઈ વિચારતમા હોય એવી બેપરવાઈથી એણે કહુ

“કુ પેલિસથી તાર આવી ત્રયો છું હવે ચોમાસુ શરૂ થયું છે, આ ઝનુમા સડક પર ફરીને વસ્તુ વેચવી બહુ સુરકલ હોય છે, આપ કોશિશ કરીને મને નાનિસુની નોકરી અપાવે

‘ મારો મોટે જાઈ મેટ્રિક કરીને ચાર વરસ બેકાર રહ્યો, પચુ હમણા લાલો હંથરદાસની નવી મિલમાં રોજ મળી છે-તે થણે સુખી છે

કુ વિચારમા પડ્યો, અને એવા મિત્રોના નામ યાદ કર્યા કે જેની પેતાની દુકાન કારખાનું કે ફટુકિયો હોય અને તેને કામ આપી શકે

“સાડુ ! કાલે સરાઈ નવ વાગે તુ આવી જાજે, મારી સાથે મોટરમા કુ તને બે ચાર જગ્યાએ લઈ જાશુ, ચિન્તા ન કરીશ-કંઈક જરૂર થઈ જશે”

તેની આખો એવી રીતે ચમક્યા કે જાણે મારા ચહેરાની સામે નહિ પચુ આકાશની આરપાર કે ન્યા વાળણા વિખેરી સુરજ દેખા દેતો ઝળકી રહ્યો હોય !

‘કીક ત્યારે આપણ ! કાલ સવારમા આવી જઈશ’ એક રૂપિયાની નોટ કાપા દાઢમા પકડી-બહી ત્રણ રૂપિયા મર ૨૫ પચ પસે રાખી ઊતાવડો ચાલ્યો ત્રયો કુ દરવાજા પાસે જઈ જોવા લાગ્યો, કે કિસ્મતનો મારો રાવલપિંહીનો સ્વામિમાની છાકરો ! મારા ખ્વારા મિત્ર યોગીનાથનો કમળ જાનીએ ! યોગીનાથ ! જેણે હુ જીમર નિ સ્વામીનાવે કોશિશમાં કામ કયું, ને આઝાદીને માટે લડીને જીલમ સહી અગ્રેજ સરકારની નેશ ભોગવી અને આજે તેના બનોબને, પોલીસને લાય ન આપી ચકવાને કારણે કોએસ સરકારની નેશ ભોગવવી પડી !

આ ફરિયાદ લઈને કુ કેાની પાસે જઈ ?

આખરે માટુ દિલ જિજન્યુ-ને મારી આખ માથી આસુ ટપકવા લાગ્યાં એવી રીતે કે ન્યારે પહેલીવાર મેં એ છાકરાની આંખમાથી આસુ ટપકતાં જોયાં હતા

છાકરા હજી બોલી રહી હતો, “મારા એક કાકા એમોટાળ દના રમખાણમાં કપાયા, એમનું કુટુંબ અમરી સાથે હંદરાકુનમાં રહે છે મારા પિતા ટેકરી યથાને છે એ તરફ બેકારી એટલી બધી છે તે તમને કેવી રીતે સમજાવું ? હું એક મોટર સાયકલ વાળાની દુકાનમાં જ અહિંના સુધી કામ કરતો રહ્યો, એણે મને રાત્રી પાંચ પછુ ન આપી હું દસમીમાં ભણતો હતો, એમાં નાપાસ થવાથી ધેરથી નીકળી પડ્યો અહીં આવી મેં પીપરમેટ વેચવી શરૂ કરી, પણ પોલિસવાળા દર ચોથે શાયમે દિવસે પકડીને લઈ જતા, એ લોકો ખૂબ ખરાબ છે—આપણી લાય લીધા પછી પછુ ફરી પીકા કરે છે મારે, પંચ રૂપિયા લેજે માર પાંચ વાર દડ કારવો પડ્યો એક વાર મારી પાસે દડ કારવાના પૈસા ન હોવાથી મેજીક્ટેડે નેલ બેગો કરી દીધા, ત્યારે સત દિવસ વરલીની નેલમાં રહ્યો.”

એન્ડ્રોએમેન્ટ એક્સપ્રેન્સમાં પણ મેં નોકરી માટે નામ લખાવ્યું છે આમ તો મારો ફાઉન્ટન પેનનો ધધો સારો માલનો હતો પણ ખિસ્સુ કપાવું—માડુગાની સડક પર ઝથડો નેવામાં તલ્લીન હતો, બસ ત્યારે કાઈએ ‘એવી આખમાંથી આસુની ધારા વહેવા મારી “આ ત્રણ રૂપિયા પાછા લઈ લો આપણ, મારા માટે એક રૂપિયો બસ છે જતી વખતે ચાલીને નહીં જાઉં, ખાવાનું મને પડે તણ આપે છે હંધરના સોતદ ખાઈને કહ્યું હું તમારી પાસે પૈસા માટે નહોતો આવ્યો, અને કઈ કામ અપાવો.’

“આહા ! આ છાકરા કેમો વડાલો લાગે છે એવી ઈંચા લાય છે કે તેને જાતી સરસો ચાપી લઉં એને અહીંથી જવા ન દઉં, છેવટે ક્યાં સુધી મારા દિલને પથ્થર જેવું રાખી રહીશ ? ક્યાં સુધી, હું મારા કિલ્લમાં બધ રહીશ ?”

“ને બેગ હું તને પચાસ રૂપિયા આપુ, પણ તારો ફાઉન્ટન પેનનો ધધો ફરીથી શરૂ કરી દે.”

‘નહીં આપણ ! નેણે પચસ રૂપિયા એને

કઈ વિસાતમાં હોય એવી બેવરવાઈથી એણે કહ્યું

“હું જે લિસથી તાર આવી ગયો છું હવે ચોમાસું શરૂ થયું છે, આ ઋતુમાં સડક પર ફરીને વરસ વેચવી બુદ્ધ મુશ્કેલ હોય છે, આપ કાશિશ કરીને મને નાનિસુની નોકરી અપાવો

‘મારો મોટો ભાઈ મેટ્રિક કરીને ચાર વરસ બેકાર રહ્યો, પણ હંમણા લાલો ઈશરદાસની નવી મિલમાં રોજી મળી છે—તે કણે કુખી છે

■ વિચારમાં પડ્યો, અને એવા મિત્રોના નામ યાદ કર્યા કે જેની પોતાની દુકાન કરખાનું કે સ્ટુડિયો હોય અને તેને કામ આપી શકે

“ભાડુ ! કાલે સવારે નવ વાગે તુ આવી જાજે, મારી સાથે મોટરમાં હું તને બે ચાર જગ્યાએ લઈ જાઉં, ચિન્તા ન કરીશ—કે ઈંક જરૂર થઈ જશે”

તેની આખો એવી રીતે ચમકી કે નેણે માતા ચહેરાની સામે નહિ પણ આકાશની આરપાર કે ન્યા વાહળા વિખેરી સરજ દેખા દેતો ઝળકી રહ્યો હોય !

‘કોક ત્યારે આપણ ! કાલ સવારમાં આવી જઇશ’ એક રૂપિયાની નોટ ડાઘા લાયમાં પકડી—બકી ત્રણ રૂપિયા મરો પર પસે રાખી ઉતાવળો આલો ગયો હું હરવાળ પાસે જઈ નેવા લાગ્યો, કે કિસ્મતનો મારો રાવલપિડીનો ક્વાલિમાની છાકરા ! મારા ખારા મિત્ર ધોગીનાથનો કમળ બનીને ! ધોગીનાથ ! નેણે જુદીકર નિ સ્વાર્થભાવે કેમિકમાં કામ કર્યું, ને અગાદીને માટે લડીને જીલમ સહી અગ્રેજ સરકારની નેલ બોતલી અને આજે તેના બગીચાને, પોલીસને લાય ન આપી શકવાને કારણે કેએસ સરકારની નેલ બોતલી પડી !

આ ફરિયાદ લઈને હું કેની પાસે જાઉં ?

આખરે માડુ દિલ મિલન્યુ—ને મારી આખ આથી આસુ દપકર્તા લાગ્યા એવી રીતે કે ન્યારે પહેલીવાર મેં એ છાકરાની આખમાંથી આસુ દપકર્તા નેવાં હતા

આપણા જીવનમાં ઘણીવાર એવી ઘટનાઓ ખર્ન છે જ્યારે આપણને એમ લાગે છે કે ભગવાન જીવી ગયો-છે. 'મને જ આવો અનુભવ કેમ થયો?' 'મારે જ આ સહન કરવાનું કેમ આવ્યું?' વગેરે પ્રશ્નો અને શંકાઓ આપણા મનમાં જન્મવા લાગે છે. પણ વહેલા મોડા આપણે આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ જ છીએ કે ઈશ્વરે જે કંઈ કરેલું તે સારું જ કરેલું.

એના અર્થ એવો નથી થતા કે આપણે નિરાશ ભાગ્યવાદી બનીને બેસવાનું છે. કોઈ અવળી પરિસ્થિતિમાં રૂચાવા હેંછએ તો વિષાદના ઢગલામાં દટાયેલા જ રહેવું એવું નથી. એમાંથી ઉત્કાર કરવા શક્ય એટલા પ્રયત્નો કરવા. એમાં આપણે ને ઈશ્વરની તમામ શક્તિઓ કામે લગાડવી. આમ છતાં ઉત્કાર ન થવ અથવા ઘટનાચક્રની ગૂંચળી સમજણ ન પડે તો અકામભણનો ચિંકાર થવા વગર જે તે

ઘટના અને તેના પરિણામને ઈશ્વરને શરણે સોંપી દેવાં.

ચિન્તા કરવી, વિષાદમગ્ન થવું ને અગાધી વિઠામણાં પરિણામોની કલ્પના કરવાથી તો ભુદિત્ય રજવેલ છપર કાટ ચઢવા માટે છે. વિદાન કહે છે કે એ કાટ એ ઝર છે. એ રજવેલને નિર્બળ બનાવીને તેના નાચ કરે છે. અણુચમતી લાગતી ઘટનાઓ વિશે ખોટા વિચારો કરવાથી પણ ભુદિત્યો નાચ થવા લાગે છે ને આપણે ઉતરોતર નિર્બળ બનીએ છીએ.

માટે જ તો જીવનમાં જે કંઈ બને તેમાં જવાબદારી આપણી-પણુ ઈચ્છા ઈશ્વરની-સમજને ચાલીએ. જે કંઈ થાય તે ઈશ્વરને શરણે સમર્પિત કરીએ. કહી અકળાઈએ નહીં. પૂણું આકાવાદી બનીએ સમર્પણુકલ પ્રાર્થનાભાવથી ભર્માભવાં હૃદય સાથે પ્રત્યેક ઘટનાને આગારીએ, ઈશ્વરના આદિપ સર્વજ્ઞ બેવાની દષ્ટિ કેળવીએ.

ઉપદેશ અને આચરણુ

એકવાર એક પ્રખર વક્તા વિદ્યાળ સભાને સંબોધી રહેલા. કુદરતને કરવું તે, કષ્ટિથી નીજી આવી થયેલો. એણે વક્તાના પંચે સજ્જક કંખ માર્યો.

નીચે નજર નાખતા વક્તાને વસ્તુસ્થિતિ સમજાઈ ગઈ. ભણે કંઈ જ ન બન્યું હોય તેમ, તેમણે પ્રવચન ચાલુ રાખ્યું. સાવ નજીક બેઠેલા એક શ્રોતાને આ વાતની ખબર પડી.

ખૂબ જ ધીવેપૂર્વક વક્તાએ પ્રવચન પૂર્ણ કર્યું.

શ્રોતાએ વિખરાયા પછી, એમની ખૂબ જ નજીક બેઠેલા પેલા ભાઈએ પૂછ્યું :

'વી'હી કરડવાં છતાં તમે કેમ શાન્ત રહ્યા ?'

—'હું' કયા વિષય ઉપર બોલી રહ્યો હતો એ તમને વાદ છે ?' સામેથી જવાબ મળ્યો : સહન-શક્તિ પર.'

વાતને પાટ ચડેલી જોઈ વક્તાએ કહ્યું : 'મારા વિષયને હું' નવાજ આપી રહ્યો હતો. સ્વાત્-જવની મે' તેને સાચો ઠેરવ્યો. સહનનો ઉપદેશ આપનારા પોતે સહનને આચારમાં ન ઉતારે એ કેમ ચાહે ? કહેના પ્રમાણે કરી જતાવવું એ મારી દરજ્જ છે. હાથીના દર્શિત ચાવવાના જુદા-ખતાવવાના જુદા એ તો જંબ છે. આચરણુમણી આ વક્તા હતા ઈરાની સહુ સકતી.

આપણા જીવનમાં ઘણીવાર એવી ઘટનાઓ બને છે જ્યારે આપણને એમ લાગે છે કે સત્તવાન જીવી રહ્યો છું. 'મને જ આપો અનુભવ કેમ થયો?' 'મારે જ આ સહન કરવાનું કેમ આપ્યું?' વગેરે પ્રશ્નો બને શકે છે. આપણા મનમાં બાકી લાગે છે. પણ વહેલા મોડા આપણે આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ જ છીએ કે ઈશ્વરે જે કાંઈ કરેલું તે સાચું જ કરેલું.

આનો અર્થ એવો નથી થતો કે આપણે નિરાશ લાગવાની બનીને બેસવાનું છે. કાંઈ અવગણી પરિસ્થિતિમાં દુઃખાવા હોય છે તો વિષાદના દર્મણમાં દાદાલેલા જ રહેવું એવું નથી. એમાંથી શિયાર કરવા સહ્ય એટલા પ્રયત્નો કરવા. એમાં આપણે ને ઈશ્વરની તમામ શક્તિઓ કામે લગાડવી. આમ છતાં ઉતારો ન થયે અથવા ઘટનાચક્રની ચૂંચળી સમજણ ન પડે તો અકાગમજનો સિદ્ધાંત થયા વગર નો તે

ઘટના અને તેના પરિણામને ઈશ્વરને શરણે સોંપી દેવાં.

ચિંતા કરવી, વિષાદમસ્ત થવું ને અગાધી બિહામણાં પરિણામોની કલ્પના કરવાથી તો લુહિતના ચમત્કેસ ઉપર કાટ ચડવા માટે છે. વિતાન કહે છે કે એ કાટ એ જોર છે. એ ચમત્કેસને નિર્બળ બનાવીને તેના નાશ કરે છે. અભુજ્યમતી લાગતી ઘટનાઓ વિશે ખોટા વિચારો કરવાથી પણ લુહિતો નાશ થવા લાગે છે ને આપણે હિતરોતર નિર્બળ બનીએ છીએ.

માટે જ તો જીવનમાં જે કાંઈ બને તેમાં જવાબદારી આપણી-પણ ઈશ્વરની-સમજીને ચાલીએ. જે કાંઈ યાવ તે ક્ષમરને શરણે સમર્પિત કરીએ. કદી અકળાઈએ નહીં. પૂછું આશ્વાસની બનીએ સમર્પણુકત પ્રાર્થનામાવથી કાયામર્મદાય સાથે પ્રત્યેક ઘટનાને આપણીએ, ઈશ્વરના આશિષ સર્વત્ર જોવાની દષ્ટિ ફેળવીએ.

ઉપદેશ અને આચરણ

એકવાર એક પ્રખર વક્તા વિશાળ સભાને સંબોધી રહેલા કુદરતને કરવું તે, કમ/કથા વીછી આવી યક્યો. એણે વક્તાનાં પંજે જાળજડ કંખ માર્યો.

ત્રીએ નજર નાખતા વક્તાને વસ્તુસ્થિતિ સમજાઈ ગઈ. ભણે કંઈ જ ન બન્યું. હોય તેમ, તેમણે પ્રવચન માણુ રાખ્યું. સાવ નજીક બેઠેલા એક ઓતાને આ વાતની ખબર પડી.

ખૂન જ વૈવંધુવંક વક્તાએ પ્રવચન પૂર્ણ કયું.

ઓતાએ વિખરતા પછી, એમની ખૂબ જ નજીક બેઠેલા પેલા લાઈએ પૂછ્યું :

‘વાંછી કરડવાં છતાં તમે કેમ શાન્ત રહ્યા ?’

‘હું’ કયા વિષય ઉપર બોલી રહ્યો હતો એ તમને યાદ છે ?’ સામેથી જવાબ મળ્યો : સહન-શક્તિ પર.’

વાતને પાટ ચડેલી જોઈ વક્તાએ કહ્યું : ‘મારા વિષયને હું’ -માથે આપી રહ્યો હતો. સ્વાસ્થ્ય જવતી રે’ તને સમો દેર-ચો. સહનનો ઉપદેશ આપનારો પોતે સહનને આચારમાં ન લેતાં એ કેમ માણે ? કહેવા પ્રમાણે કરી ખતાવવું એ મારી ફરજ છે. હાથીના દાંત માવવાના છુદા-ખતાવવાના છુદા એ તો ફંજ છે. આચરણમાંથી આ વક્તા હતા ઈશાની સહુ સહી.

પછી અંદર અંદર ઝપડો નહિ કરે, તેમની વિધવા-
 બેનના બાળકોને યોગ્ય રીત અજાણ કરાવશે કે નહિ,
 અને પોતે ખૂબ મુશ્કેલી સહન કરીને દીકરાઓ માટે
 શોખથી બંધાવેલું આ મકાન તેઓ વેંચી તો નહિ
 નાખે ને-વગેરે ચિન્તાને તેઓ દૂર કરી શક્યા નહિ.
 આ રીતે મન અને શરીર ધસાવવાથી થોડા સમયમાં
 જ એમનું મૃત્યુ થયું હતું. એમનાં મૃત્યુ પછી મને
 ખબર છે કે તેમનો એકે ડર સાચો પડ્યો નથી.
 આ બધી કાલ્પનિક ધારણાઓ અને ભવિષ્ય માટેનો
 ડર કે જે સામાન્ય રીતે તંદુરસ્ત મન સત્કારણું
 નથી હોતું. એમ તો ફરેક જો બધ અને ખીકની
 ધારણા ક્યાં કરીએ અને પરિણામે મનને અસેલ
 પહોંચાડ્યા કરીએ અને બિમાર પડીએ. જે આપણે
 જોખમની જ કલ્પના જ ક્યાં કરીએ તો અધડાઈ
 જવાની ખીકે આપણે ચાલણું પણ નહિ, ટાંચામાં,
 રેલવેમાં કે એરોપ્લેઈનમાં પણ મુસાફરી જ નહિ
 કરીએ. ફતરાની અથવા તો અધારાની ખીક
 લગભગ સામાન્ય રીતે બધાને હોય છે જ.
 આ બાબતમાં તો બધ ખરેખર જી જોને
 સામે જ છે. તે જ રીતે ખીબ પ્રકારનો બધ પણ છે
 કે જેને રોગજન્ય ડર કહેવાય. કારણ કે તે હેતુ
 વિનાનો અને-રુપ્ત કારણ વિનાનો હોય છે પણ
 મહત્વનો તકાવત એ છે કે તે આવી ઉપાધિની પરિ-
 સ્થિતિમાં ભવિષ્યના જોખમ, કલેશ-કે તબીબ તરફ
 લાગણીવશતા હોય છે. સામાન્ય રીતે અનિશ્ચિત
 ભવિષ્ય સાથે આ ચિન્તાની પરિસ્થિતિ સંકળાયેલી
 હોય છે અને જેને દૂર કરવાનો કોઈ નિશ્ચિત માર્ગ
 જ શક્ય નથી.

વર્તમાનમાં જે નથી તેવા જોખમની કલ્પ-
 નાઓ કરવી તેનું નામ ચિન્તા. ભવિષ્યના ભયની
 ધારણાથી ઉત્પન્ન થતી અભ્યવસ્થાન્તે પણ ચિન્તા.
 મનની આવી પરિસ્થિતિ સામાન્ય ચિન્તાથી મંડીને
 છેક ચિન્તાનો અતિરેક થઈ બધ ત્યાં સુધીનો હોય
 છે જે એક વ્યાધિમાં પરિણમે છે. આથી રુપ્ત થાય
 છે કે ચિન્તા એ મરુત્પન્ન મનની સામાન્ય સ્થિતિ
 નથી.

સામાન્ય રીતે આપણે આપણને મૂંઝવતી

પરિસ્થિતિની વિચારણા જ કરીએ છીએ પણ તે
 રીતે નહીં. જે રીતે ચિન્તા કરનારાઓ પોતાની
 શારીરિક અને માનસિક તંદુરસ્તીને પણ અસર થાય
 ત્યાં સુધી કાલ્પનિક વિચાર કરતા રહે તે રીતે. કારણ
 કે એ હવે સ્થાપિત સત્ય છે કે લાગણી કે કલ્પના-
 યોનું અવ્યવસ્થિતપણું જરૂર શારીરિક રોગમાં પરિણમે
 છે. જે રીતે જનુઓ દ્વારા રોગ આવે છે તેમ.
 ફૂં આસા રાખું છું કે હવે તો સામાન્ય, અને
 રોગ ઉપજાવે તેવા ડર વચ્ચેનો બેઠ તેમ જ ચિન્તા
 સાથેનો તેનો સંબંધ રુપ્ત થઈ ગયો જ હશે.
 સંશ્લેષમાં અસામાન્ય ડર તે કે જેની ભવિષ્યમાં
 તે થશે તેવી ધારણા છે અને જેને દૂર કરવાનું શક્ય
 નથી તેમજ તે નકામું છે. અને તેના કારણેની પણ
 ચિન્તા કરનારને ખબર હોતી નથી.

હવે આપણે ચિન્તા કરતાં મનના માનસિક
 અને શારીરિક કયા ચિહ્નો છે તે વિચારીએ. નકામે
 કારણ વિનાનો ડર, અકારણ અનિષ્ટ આવી પડશે
 એવી વાતો, કંઈક વિનાશાત્મક બનશે એવી કાલ્પની
 વિચારણા આ બધાને લીધેનચિન્તા કરનાર વ્યક્તિને
 અનિદ્રાનો રોગ લાગુ પડે છે, જે તેની ચિન્તામાં
 વધારો કરે છે. તે તેના જીવનમાં ઉત્સાહ અને
 ઉમંગનું તત્ત્વ ગુમાવે છે અને પોતે શ્રમિત થઈ ગયો
 હોય એમ આશય વધે છે. તેના મનની સ્થિતિ એવી
 થઈ ગઈ હોય છે કે પોતાની સામે પડેલાં અધર
 કામે વિષે તે વિચાર પણ કરી શકતો નથી.
 એ નોંધપાત્ર ખીબા છે કે આવા ચિન્તા
 કરનારા માણસો, કે જેઓ હંમેશાં અનિષ્ટ
 બનવાની જ રાહ જોવા કરતા હોય છે તેમનાં
 જીવનમાં કદી પણ એવું કંઈ બન્યું નથી હોતું.
 છતાં તેઓ આ વાત ઉપરથી, આ અનુભવ ઉપરથી
 કંઈપણ શીખતાં નથી. શારીરિક રીતે જોઈએ તો
 આવા ચિન્તા કરનારાઓમાં આરામ કરવાનો વર્તિ
 હોતી જ નથી.

તો પછી ચિન્તાને વધમર્પણ સાથે કંઈ સંબંધ
 છે ખરો ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં એમ કહી શકાય કે
 એક સમય એવી હશે કે જ્યારે ચિન્તાને વધની સાથે
 સંબંધ હશે પણ આજે તે નથી. આજે તો સમાજની

પછી અંદર અંદર ઝપડો નહિ કરે, તેમની વિધવા-
 મેનના ખાળકોને યોગ્ય રીતે અશ્વાસ કરાવશે કે નહિ,
 અને પોતે ખૂબ મુશ્કેલી સહન કરીને દીકરાઓ માટે
 શોખથી બંધાવેલું આ મકાન તેઓ વેંચી તે નહિ
 નાખે ને-વગેરે ચિન્તાને તેઓ દૂર કરી શક્યા નહિ.
 આ રીતે મન અને શરીર ધસાવવાથી થોડા સમયમાં
 જ એમનું મૃત્યુ થયું હતું. એમનાં મૃત્યુ પછી મને
 ખબર છે કે તેમનો એકેક દર સાચો પડ્યો નથી.
 આ બધી કાલ્પનિક ધારણાઓ અને અવિશ્વ માટેના
 દર છે કે જે સામાન્ય રીતે તંદુરસ્ત મન સત્કારણ
 નથી હોતું. એમ તો કહેક જો બધ અને ખીંટની
 ધારણા ક્યાં કરીએ અને પરિણામે મનને અલેલ
 પહોંચાડ્યા કરીએ અને જિમાર પડીએ. જો આપણે
 જોખમની જ કલ્પના જ ક્યાં કરીએ તો અચકાઈ
 જવાની ખીંટ આપણે આશરું પણ નહિ, ટાંચામાં,
 રેલવેમાં કે એરોપ્લેનમાં પણ યુસાફરી જ નહિ
 કરીએ. ફતરાની અથવા તો અધારની ખીંટ
 લગભગ સામાન્ય રીતે બધાને હોય છે જ.
 આ ખાળકમાં તો બધ ખરેખર છે અને
 સામે જ છે. તે જ રીતે ખીંટ પ્રકારનો બધ પણ છે
 કે જેને રોગજન્ય દર કહેવાય. કારણ કે તે હેતુ
 વિનાનો અને-સ્પષ્ટ કારણ વિનાનો હોય છે પણ
 મહત્વનો તફાવત એ છે કે તે આવી ઉપાધિની પરિ-
 સ્થિતિમાં અવિશ્વના જોખમ, કલેશ-કે ગભરાટ તરફ
 કામચૂપસતા હોય છે. સામાન્ય રીતે અનિશ્ચિત
 અવિશ્વ સાથે આ ચિન્તાની પરિસ્થિતિ સંકળાયેલી
 હોય છે અને જેને દૂર કરવાનો કોઈ નિશ્ચિત આદેશ
 જ શક્ય નથી.

વર્તમાનમાં જે નથી તેવા જોખમની કલ્પ-
 નાઓ કરવી તેનું નામ ચિન્તા. અવિશ્વના કાળની
 ધારણાથી ઉત્પન્ન થતી અભ્યવસ્થા-તે પણ ચિન્તા.
 મનની આવી પરિસ્થિતિ સામાન્ય ચિન્તાથી મંડીને
 છેક ચિન્તાનો અતિરેક થઈ જાય ત્યાં સુધીના હોય
 છે જે એક વ્યાધિમાં પરિણમે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય
 છે કે ચિન્તા એ અનુભવના મનની સામાન્ય સ્થિતિ
 નથી.

સામાન્ય રીતે આપણે આપણને યુગવતી

પરિસ્થિતિની વિચારણા જ કરીએ છીએ પણ તે
 રીતે નહીં. જે રીતે ચિન્તા કરનારાઓ પોતાની
 શારીરિક અને માનસિક તંદુરસ્તીને પણ અસર થાય
 ત્યાં સુધી કાલ્પનિક વિચાર કરતા રહે તે રીતે. કારણ
 કે એ હવે સ્થાપિત સત્ય છે કે લાગણી કે કલ્પના-
 યોગનું અભ્યવસ્થિતપણું જરૂર શારીરિક શેખમાં પરિણમે
 છે. જે રીતે જનુઓ દારા રોગ આવે છે તેમ.
 હું આશા રાખું છું કે હવે તો સામાન્ય, અને
 રોગ ઉપજાવે તેવા દર વચ્ચેનો ભેદ તેમ જ ચિન્તા
 સાથેનો તેનો સંબંધ સ્પષ્ટ થઈ ગયો જ હશે.
 સંશ્લેષમાં અસામાન્ય દર તે છે કે જેની અવિશ્વમાં
 તે થશે તેવી ધારણા છે અને જેને દૂર કરવાનું શક્ય
 નથી તેમજ તે નકામું છે. અને તેના કારણોની પણ
 ચિન્તા કરનારને ખબર હોતી નથી.

હવે આપણે ચિન્તા કરતાં મનના માનસિક
 અને શારીરિક ક્યાં ચિહ્નો છે તે વિચારીએ. નકામે
 કારણ વિનાનો દર, અકારણ અનિષ્ટ આવી પડશે
 એવી વાતો, કંઈક વિનાશાત્મક બનશે એવી કાંપની
 વિચારણા આ બધાને લીધેનચિન્તા કરનાર વ્યક્તિને
 અનિદ્રાનો રોગ લાગુ પડે છે, જે તેની ચિન્તામાં
 વધારો કરે છે. તે તેના જીવનમાં ઉત્સાહ અને
 ઉમંગનું તરવ ઝુભાવે છે અને પોતે અમિત થઈ ગયો
 હોય એમ આશય વધે છે. તેના મનની સ્થિતિ એવી
 થઈ થઈ હોય છે કે પોતાની સામે પડેલાં અપરાધ
 કામો વિષે તે વિચાર પણ કરી શકતો નથી,
 એ નોંધપાત્ર ખીંટા છે કે આવા ચિન્તા
 કરનારા માણસો, કે જેઓ હંમેશાં અનિષ્ટ
 બનવાની જ રાહ જોવા કરતા હોય છે તેમનાં
 જીવનમાં કદી પણ એવું કંઈ બનતું નથી હોતું.
 છતાં તેઓ આ વાત ઉપરથી, આ અનુભવ ઉપરથી
 કંઈપણ લીખતાં નથી. શારીરિક રીતે જોઈએ તો
 આવા ચિન્તા કરનારાઓમાં આરામ કરવાની ટૂંક
 હોતી જ નથી.

તો પછી ચિન્તાને વ્યવસ્થા સાથે કંઈ સંબંધ
 છે ખરો? આ પ્રશ્નના જવાબમાં એમ કહી શકાય કે
 એક સમય એવી હશે કે જ્યારે ચિન્તાને વ્યવસ્થા
 સંબંધ હશે પણ આજે તે નથી. આજે તો સામાન્યની

સોરઠી સંત સાહિત્યનું તત્ત્વજ્ઞાન

—હસમુખ વ્યાસ ‘પરંતપ’

ધર્મને ટકાવી રાખી તેને આત્મજીવધારવાનું અર્થાત્ તેનો-પર્મનો-ફલાવો કરવાનું અગીયમ કાર્ય જેની રીતે આચાર્યોએ કરેલ છે તેથી જ રીતે તે કાર્ય સંત-પદ્ધતિઓએ કરેલ છે. તેઓએ ધર્મને ટકાવી રાખ્યો છે અને તેનો ફલાવો પણ કર્યો છે. સંસ્કૃતિને સાચવી રાખી તેને સુધારવાનું સંતોએ કહ્યું છે. પૂજ્ય શ્રી કાકાસાહેબ કાલેવકરના શબ્દોમાં કહીએ તો, “આચાર્યો કરતાં સંતોએ સંસ્કૃતિ સુધારવાના કાર્યમાં વધુ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.”

આચાર્યો અને સંતોના ઉપદેશ સમાન છે છતાં બંને વચ્ચે તફાવત છે. આચાર્યોના ઉપદેશ ગંભીર અને સામાન્યજન સમૂહોને સમજાવી મુશ્કેલ થઈ પડે તેવી સંસ્કૃત-પદ્ધતિઓ-ભાષામાં છે. તેમનાં સિદ્ધાંતો અને (મઠો) ગ્રંથો પણ સંસ્કૃત ભાષામાં જ રચાયેલા છે. આત્મા-પરમાત્માની (જીવ-સિવની) વાતો તેણે ખૂબ જાડા ભાવાર્થવાળા તત્ત્વજ્ઞાનમાં વર્ણવી છે. અને અર્થો જ તો તે સામાન્ય લોકોમાં પ્રચલિત થઈ શકી નથી; અલબત્ત તે વિદ્વાતોએ જાણે છે જ એમાં ના નહિ. સંતોના ઉપદેશ બહુ જ સરળ સારો અને સામાન્ય લોકોની બોલીમાં હોવાથી તે ખૂબ જ પ્રચલિત પાડ્યો. ભજનો, પદો, પ્રભાતિકા કે સાપ્તિકા દ્વારા તે ઉપદેશ આપના. એમની વાણીમાં આચાર્યોના ગંભીર ઉપદેશનું ફાતર સાદો ને સરળ ભાષામાં થયું અને અર્થો જ તે બહુ, લોકોએ જાણ્યું, વિદ્વાતોએ પણ ખરું. આત્મા-પરમાત્માની (જીવ-સિવની) એકતાની તેમ જ જગત ને દેહની નિયંત્રતાની હકીકતોને તેમણે તેમના ભજનોમાં ગાઈ છે. એ હૃદયની વાણી છે. સંતોએ આચાર્યોના ગંભીર તત્ત્વજ્ઞાનને યથોપાયે ઉપયોગ્ય ન હતાં છતાં તેમની ભક્તિથી જે તેમને મન સાચું લાગ્યું તે તેઓએ ગાયું છે. અને નવાઈની વાત તો એ છે કે એમનાં ભજનો, પદો કે સાપ્તિકામાં વર્ણવાયેલ વાત ગીતા, ઉપનિષદો અને ગેદમાં જે હોવાનું છે તે છે !

હિન્દુધર્મના પુનરુત્થાનમાં અત્યંતનો-માળાના મેરુ જેવો-કાળો આપનાર આદિ જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્ સકરાચાર્યના કેરવા તત્ત્વજ્ઞાન પ્રખ્યાત સૂત્ર ગ્રંથ ‘ગર્ગ્યનાયકા’ની જીવો પ્રવેશ માર : (સદા સત્ય યે, જગત મિથ્યા છે અને જીવ ને અનર્થો ભિન્ન નથી) એ ગંઢન સૂત્રને કે જેને ત્યક્તેન સુન્નિયા . (તમાગીને ભોગવી ભણે) એ ઉપનિષદ મહાવાક્યને કે કર્મજ્યે-વાધિનાસ્તે માત્રેણુ વદાત્તન । (કર્મ તોરો અધિકાર, કર્મજ્યે કદી નહિ.) જેવા ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલા મહાવાક્યો ખેતરમાં ફળ સમાવતો ખેતૂત સમજ ન જ શકે એ રેખીતી વાત છે. પરંતુ એ જ ખેતૂત ખેતરમાં ફળ સમાવતો સમાવતો કોઈ સંતનું ‘અહા સત્ય છે અને જગત મિથ્યા’ છે’ એવા ભાવ-વાણી ભજનની કડી (પદિકા) લલકારતો જરૂર જોવા મળે. (અર્થ છે.)

ગુજરાત-સોરઠી એટલે સંત મહાત્મ્યોના અખાડો ! નરસિંહ મહેતાએ ભક્તિની ભૂમિત જણાવી અને ત્યાર પછી તે અખંડ પ્રદીપ્ત રહી છે. ભક્તિ ક્યારેક ઠરી જવાની અણી ઉપર આવી થઈ હોય છતાં એ ક્યારેય સાવ ઠરી નથી. કેટકેટલાં સંતો અહીં થઈ ગયા ! ગણતાર પાર ન આવે ! તેમણે તેમના અંતરની વણી ગાઈ છે. તેઓ પ્રથમ ભક્ત હતા, પછી કવિ. તેમનો ઉપદેશ સદા છતાં ગંઢન, સરળ છતાં સચોટ અને ગૂઢતા વિનાનો છતાં મનનીય છે. તેમાં ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાન છે. પણ સાદા સાદા ભોક્ષોની જ ભાષામાં.

સમુદ્રના વારિને કોઈ એક ગાયરમાં ભરીએ ત્યારે ગાયરમાં ભરાયેલ-સમાયેલ-વાણી ન્યાં સુધી તેમાં અર્થાત્ ગાયરમાં રહે ત્યાં સુધી તેનું કહેવાય પરંતુ જેનું તે વાણી પાછું કાઢી લઈએ તે તે ગાયરમાં સમાય અથવા ત્યાર પછી કયું પાણી ગાયરનું હવું તે ઝોળખાવું નથી. તેવું જ આત્માનું છે. સરીરમાં આત્મા જરૂર વસે છે. પરંતુ પેલા ગાયરના પાણીની જેમ. જ્યારે તેનો

સોરઠી સંત સાહિત્યનું તત્ત્વજ્ઞાન

-હસમુખ વ્યાસ 'પરંતપ'

ધર્મને ટકાવી રાખી તેને આગળ વધારવાનું અર્થાત તેનો-પરંતો-ફલાવો કરવાનું અગીયમ કાર્ય જેની રીતે આચાર્યોએ કરેલ છે તેવી જ રીતે તે કાર્ય સંત-પ્રધાન્યોએ કરેલ છે. તેઓએ ધર્મને ટકાવી રાખ્યો છે અને તેનો ફલાવો પણ કર્યો છે. સંસ્કૃતિને સાચવી રાખી તેને સુધારવાનું સંતોએ કહ્યું છે. પૂજ્ય શ્રી કાકાસાહેબ કાસેવડરાના ચબુટામાં કહ્યું છે તો, “આચાર્યો કરતાં સંતોએ સંસ્કૃતિ સુધારવાના કાર્યમાં વધુ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.”

આચાર્યો અને સંતોના ઉપરેલ સમાન છે છતાં બંને વચ્ચે તફાવત છે. આચાર્યોના ઉપરેલ ગ્રંથ અને સામાન્યજન સમુદાયને સમજાવી ચુકેલ થઈ પડે તેવી સંસ્કૃત-પંડિતોની-ભાષામાં છે. તેમનાં સિદ્ધાંતો અને (મઠા) ગ્રંથો પણ સંસ્કૃત ભાષામાં જ રચાયેલા છે. આત્મા-પરમાત્માની (છવ-સિવની) વાતો તેણે ખૂબ જીડા ભાષામાંથી તત્ત્વજ્ઞાનમાં વર્ણવી છે. અને અર્થો જ તો તે સામાન્ય લોકોમાં પ્રચલિત થઈ ટાકી નથી; અલગત તે વિદ્વત્તોએય તો છે જ એમાં ના નહિ. સંતોના ઉપરેલ બધું જ સીધાં સારા અને સામાન્ય લોકોની ભોળીમાં હોવાથી તે ખૂબ જ પ્રચલિત પામ્યાં. ભજનો, પદો, પ્રભાતિકા કે સાખીઓ દ્વારા તે ઉપરેલ આપના. એમની વાણીમાં આચાર્યોના ગહન ઉપરેલનું ફાતર સાદી તે સરળ ભાષામાં થયું અને અર્થો જ તે ભક્ત, લોકોએય થયું, વિદ્વત્તોએય થયું ખરું. આત્મા-પરમાત્માની (છવ-સિવની) એકતાની તેમ જ જગત ને ડેહની નયરતાની દ્રષ્ટિકોણે તેમણે તેમના ભજનોમાં ગાઈ છે. એ હૃદયની વાણી છે. સંતોએ આચાર્યોના ગહન તત્ત્વજ્ઞાન ગ્રંથો ઉપરેલનાં ન હતાં છતાં તેમની ભક્તિથી જે તેમને મન સાચું હાવું તે તેઓએ ગાણું છે. અને નવાઈની વાત તો એ છે કે એમનાં ભજનો, પદો કે સાખીઓમાં વર્ણવાયેલ વાત ગીત, ઉપનિષદો અને વેદમાં જે કહેવાયું છે તે છે.

હિન્દુધર્મના પુનરુત્થાનમાં અગત્યનો-માળાના મેરુ જેવો-કાળો આપનાર આદ્ય જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્ સકરાચાર્યના કેવલ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રખ્યાત સુત્ર ગ્રંથ ‘ચર્ચ’ ગણિયાના જીવો પ્રતીવ નાર : (અહ સત્ય છે, જગત મિથ્યા છે અને શુદ્ધ ને અત્યંતી ભિન્ન નથી) એ ગદ્યનું સુત્રને કે રંગેન રવકનેન સુગિયા : (ત્યાગીને ભોયરી ભણી) એ ઉપનિષદ મહાવાક્યને કે કર્મણે. વાપિસ્તરતે માસ્તેનુ વદાવન । (કર્મ તારો અધિકાર, કર્મ ફોલ કદી નહિ.) જેવાં ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલાં મહાવાક્યો બેતરમાં હળ ચલાવતો ખેડૂત સમજ ન જ શકે એ દેખીતી વાત છે. પરંતુ એ જ ખેડૂત બેતરમાં હળ ચલાવતાં ચલાવતાં કોઈ સંતનું ‘અહ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા’ (મિથ્યા) છે’ જેવાં ભાવ-વાણી ભજનની કદી (પંક્તિ) લક્ષ્યકરતો જરૂર નોડા મળશે. (મૂલે છે.)

ચમરત-સૌરાષ્ટ્ર એટલે સંત મહાત્મ્ય એવો અખાડો । નરસિંહ મહેતાએ ભક્તિની ભૂષેત જલાવી અને ત્યાર પછી તે અખંડ પ્રદોષ્ટ રહી છે. ભલે ક્યારેક ફરી જવાની અણી ઉપર આવી થઈ હોય છતાં યે ક્યારેય સાવ ફરી નથી. કેટકેટલાં સંતો અડી થઈ ગયા । ચળતાં પાર ન આવે ! તેમણે તેમના અંતરની વણી ગાઈ છે. તેઓ પ્રથમ ભક્ત હતા, પછી કવિ. તેમનો ઉપરેલ સાદો છતાં ગહન, સરળ છવા સંયોગ અને મૂલતા વિનાનો છતાં મનનીય છે. તેમાં ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાન છે. પણ સારા સાદી ભોળોની જ ભાષામાં.

સહુદના વારિને કોઈ એક ગાયરમાં ભરીએ ત્યારે ગાયરમાં ભરેલ-સમાયેલ-પાણી ભરી સુધી તેમાં અર્થાત ગાયરમાં રહે ત્યાં સુધી તેનું કહેવાય પરંતુ જેનું તે પાણી પાણુ કાઢી લઈએ ને તે ગાયરમાં સમાય ભવ ત્યાર પછી કહું ‘પાણી ગાયરનું હતું’ તે જોળખાનું નથી. તેવું જ આત્માનું છે. ચરીરમાં આત્મા જરૂર વસે છે. પરંતુ પેલા ગાયરના પાણીની જેમ. ક્યારે તેનો

રસ્તા વચ્ચે પોલ રજીડ (દારડી) જેમ સાપ બાસે છે. તેમ જગતનું છે. પણ એ માત્ર મનની પ્રાન્તિ છે.

“હું રે લાખા જેમ રજીડમાં સપ બાસે છે,
એમ પ્રાન્તિથી જગત જણાય રે.”

(સતી લોચણ)

અરીનું બધું જ મિથ્યા છે. બધું જ ? હા,
બધું જ. આપણા કહેવાના આમજનો પણ મિથ્યા છે. સાચા નથી. માયા-અજ્ઞાન-નું આવરણ આપણી ઉપર ઢંકાયેલ છે તેથી જ બધું સત્ય બાસે છે. ‘હું’ને ‘મારું’ એ તો મનના જ કારણ છે.

“ગુફું ગુફું જીવતર ખાડું બાણું રે...
જુઠી જનની, બાપા, જુઠી મોઢ બરેલી માયા.”
(ઝવિરાજ)

‘હું’ ને ‘મારું’ ઇ તો મનનું કારણ પાનખાઈ !
(ગંગા સતી)

પણ જગત જુફું છે : સગવડાણા પણ સાચાં નથી : ત્યારે આપણે દેહ અને એ પણ સાચો નથી ! દેહનો પણ બરેસો (વિશ્વાસ) કરાય નહિ. એ તો કાચનો કુપો છે. એને ફૂટી જતાં વાર કેટલી ! હાડ-આમ (યમ)ની કાયળા એ દેહ !

“આ રે પાયામાં શું રે મોઢા છે,
કાયળા છે હાડ આમનો રે.”

(ભાલ સાહેબ)

“આ રે કાયામાં શું છે મૂઆ, હાડકાસ વળી આમ;
તેમાં તે શું મોઢી રિયો, વિઠાનું બન્યું કામ.”
(દાસી જીવણ)

“કાચ કુપો છે કાયા, મમતા તાણમાં રે.”
(ઝવિરાજ)

તો વળી દાસી જીવણ કાચને પાણીનો પરપોટો કહે છે. પરપોટાને ફૂટી જતાં કેટલી વાર ?

“કાયા પાણીનો પરપોટો
ફૂટી બસે ફટ ફટ.”

જગતને તો શરીરના જીવ સાથે સંબંધ છે. શરીર-માંથી જીવ જતાં-દેહ અચેતન બનતાં સૌથી નિકટનાં સગા પણ પછી તેને ધરમાં રાખતાં નથી. સ્મશાન બેગા કરે છે. કેમ ?-

“જગતને જીવ સાથે સગાઈ,
શબને ધરમાં ન રાખે કોઈ.”

(અજ્ઞાત)

તો પછી પ્રશ્ન એ યાય કે કે આ બધું જીવને સત્ય લાગવાનું કારણ શું ? જગત આમાસ માત્ર છે તો સત્ય કેમ બાસે છે ? એનો જવાબ પણ મળે છે : ‘મનની અજ્ઞાનતા.’ જગતની અવિદ્યા-માયા-માં તે અજ્ઞાનથી કસાયો છે. અજ્ઞાનને દૂર કરવાની વાત આવી ભવ પાર ઉતરવો હોય તો મન-અજ્ઞાન-ને મારવું જ પડે. તે સિવાય છૂટકો નથી. ઈન્દ્રિયોને વશ કરવી પડે. વાસનાને જીતવી પડે. કામ, ક્રોધ, મોઢ વગેરેને નિવારી મનને સાધુતામાં વાળવું પડે. જીવનું જન્મ-મરણનું-લખચોરાશીનું-કારણ એવી વાસનાના બીજને જડ મૂળથી ભિખેડી નાખવું પડે

“કામ ક્રોધ(થી) મન માથલાને વારો રે,
સાધુ ધરમ સંભાળો રે.”

(દેવાયત પંડિત)

“હસ ઇ દ્રિયોને દમન કરીને, વિવચથી મન વારને રે,
સત્ અસતનો વિચાર કરીને, દેહાધ્યાસને ટાળને રે,
જન્મ મરણનું કારણ તારું,
વાસનાના બીજને બાળને રે.”

(ભાણુ સાહેબ)

“ભાણુ કહે મન માર્યા વિના,
કેમ ઉતરો ભવ પારને રે.”

(ભાણુ સાહેબ)

તો સતી લોચણ હરિ-ઈશ્વર-ને જાણવાની આવી જતાને છે :

“હું રે લાખા હરિને જાણવાનો એક જ છે ઉપાય,
એનું છે તે એને લઈ લઈ મોપો રે..”

રસ્તા વચ્ચે પડેલ રજી (દોરડી) જેમ સાવ બાસે છે. તેમ જગતનું છે. પણ એ માત્ર મનની બ્રાન્તિ છે.

“હું રે લાખા જેમ રજીમાં સર્પ બાસે છે,
જેમ બ્રાન્તિથી જગત જણાય રે.”

(સતી લોચણ)

બહાનું બધું જ મિથ્યા છે. બધું જ ? હા, બધું જ. આપણા કહેવાના આમજનો પણ મિથ્યા છે. સાચાં નથી. માયા-અજ્ઞાન-નું આવરણ આપણી ઉપર ઢાંકાયેલ છે તેથી જ બધું સત્ય બાસે છે. ‘હું’ને ‘મારું’ એ તો મનના જ કારણ છે.

“જુઠું જુઠું જીવતર ખાડું જાણે રે...
જુઠી જનની, જાયા, જુઠી મોઢ ભરેલી માયા.”

(ઋષિરાજ)

‘હું’ ને ‘મારું’ ઇ તો મનનું કારણ પાનખાઈ !”

(ગંગા સતી)

પણ જગત જુઠું છે : સમાવહાણ પણ સાચાં નથી : ત્યારે આપણે દેહ કેન્દ્રે એ પણ સાચો નથી ! દેહતા પણ ભરોસો (વિશ્વાસ) કરાય નહિ. એ તો કાચનો કુપો છે. એનું ફૂટી જતાં વાર કેટલી ! હાડ-આમ (અંત)ની કાચળી એ દેહ !

“આ રે પાયામાં શું રે મોઢા છો,
કાચળો છે હાડ આમનો રે.”

(ભાલ સાહેબ)

“આ રે કાયામાં શું છે મૂઆ, હાડકાસ વળી આમ;
તેમાં તે શું મોઢી રિયો, વિઠાનું બ-સું કામ.”

(દાસી જીવણ)

“કાચ કુપો છે કાયા, મમતા તાણમાં રે.”

(ઋષિરાજ)

તો વળી દાસી જીવણ કામને પાણીનો પરપોટો કહે છે. પરપોટાને ફૂટી જતાં કેટલી વાર ?

“કાયા પાણીનો પરપોટો
ફૂટી જાયે ફટ ફટ.”

જગતને તો સરીના જીવ સાથે સંબંધ છે. સરી- માંથી જીવ જતાં-દેહ અચેતન બનતાં સૌથી નિકટનાં સમા પણ પછી તેને ધરમાં રાખતાં નથી. સ્મશાન બેગો કરે છે. કેમ ?-

“જગતને જીવ સાથે સગાઈ,
શબને ધરમાં ન રાખે કાઈ.”

(અશાત)

તો પછી પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ બધું જીવને ક્યા લાગવાનું કારણ શું ? જગત આકાશ માત્ર છે તો સત્ય કેમ બાસે છે ? એનો જવાબ પણ મળે છે : ‘મનની અજ્ઞાનતા.’ જગતની અવિદ્યા-માયા-માં તે અજ્ઞાનથી કેસાયો છે. અજ્ઞાનને દૂર કરવાની વાત આવી ભવ પાર ઉતરવો હોય તો મન-અજ્ઞાન-ને મારવું જ પડે. તે સિવાય છૂટકો નથી. ઈન્દ્રિયોને વશ કરવી પડે. વાસનાને જીતવી પડે. કામ, ક્રોધ, મોહ વગેરેને નિવારી મનને સાધુતામાં વાળવું પડે. જીવનું જન્મ-મરણનું-લખચોરાશીનું-કારણ એવી વાસનાના બીજને જડ મૂળથી ભિંદી નાખવું પડે

“કામ ક્રોધ(થી) મન માયલાને વારો રે,
સાધુ ધરમ સંભાળો રે.”

(દેવાચત પંડિત)

“હસ ઇંદ્રિયોને દમન કરીને, વિષયથી મન વારને રે,
સત્ અસતનો વિચાર કરીને, દેહાધ્યાસને ટાળને રે,
જન્મ મરણનું કારણ તારું,
વાસનાના બીજને બાળને રે.”

(ભાણુ સાહેબ)

“ભાણુ કહે મન માર્યા વિના,
કેમ ઉતરો ભવ પારને રે.”

(ભાણુ સાહેબ)

તો સતી લોચણ હરિ-ઈશ્વર-ને જીવવાની માવી બતાવે છે :

“હું રે લાખા હરિને જાણવાનો એક જ છે ઉપાય,
એનું છે તે એને લઈ લઈ મોપો રે..”

ગરમાગરમ મેટરને ઠંડા અને ઠંડી રીતે ગ્રહ-
વવી એવું હું સૂચન કરતો હતો એટલામાં ફાન
ચમકી ઊઠ્યો.

આથી યુસ્સે થઈને ફાન મેં નીચે મૂકી
દીધો. પણ પછી વિચારું કે જોઈ તો ખરો કોણ
છે અને મેં હસ્યો કહ્યું કે સમોથી અવાજ આવ્યો,
“તમારા હાથમાં માત્ર ઠંડા, લૂંટારાનો જ વાવો
અને સમાચારો ઠંડા પડેલા હોય છે. ચોરી, પાડ,
ખૂન, બળાત્કાર, અવિશ્વાસ અને આપઘાતની જ
વિગતો ઠંડી હોય છે...ઠંડી...પણ ખોટું ના
સમાચારો...”

પણ આવું સંજીવની મેં કહ્યું. “જુઓ તમે
કહેવા શું માગો છો? જલદી કહેા, અને ટાઈમ
નથી. અથવા તો અડધી દ્રઢતા બોલી નાખો.”

“ઠંડી... હા, તો અને વિચાર આવ્યો કે
કઈ થોડું થોડું એવું પણ મેટર હાથેને કે વાચ-
કના હૃદયમાં માનવમાત્ર પ્રત્યે મદા અને વિદ્યાસના
ભાવ ભર્યું થય. એકમેક પ્રત્યે કાવનાત્મક એકતા
સર્જાય.”

અને થયું વાહ, આવું કહેનાર આ પ્રથમ જ
છે, કોણ હશે? તથા ફાનને કાનથી જૂદો પાડવાનું
મન ન થાય એવો મધુર ને મીઠો અવાજ પણ હતો.

અને અવાજ આગળ આવ્યો ‘હવે... વળી
તમે તો એક સારા લેખક છો ને હવે પણ એક લેખક
અને હવેની શું જવાબદારી હોય, શું કર્તવ્ય હોય
એવું તમારા જેવા વિદ્વાન માણસ ન સમજતા હોય
એ કેમ બને?’

પણ હું ખૂબ ઉતાવળમાં હતો ને અત્યારે તો
અને જરા પણ ટાઈમ જ ન હતો કે એના મધુર
અવાજને સાંભળ્યા કરું, એટલે મેં કહ્યું-“વાહ,
આખાર તમારો સાડુ ત્યારે, એમ કરો, તમે આવતાં

કાલે સવારે ૧૧ વાગ્યે પ્રેસ ઉપર આવો ને મને
મળો. તમારા સૂચનો અને ખૂબ ગ્રાન્થ છે.”

અને બીજો દિવસે બરાબર અગિયાર વાગ્યે
એક યુવતી મારી ચેમ્બરનું આરક્ષે બોલી, બોલી,
“અંદર આવું કે!”

“પધારો” મેં બિંમલ થઈ કહ્યું. તે પછી
બેસવાનું કહેતાં મેં આગળ ચલાવ્યું-“ગઈ કાલે તમે
જ ફાન કેવી હતો?”

“હા જી”

“વાહ ફાન સંજીવની તો એવું ધારણું હતું
કે જાણે એક સામટા અનેક અગમ્ય વહેતા અર્થો
મધુર સંગીત વહેતા મૂકી ફાનમાંથી હલકતા મારી
ચેમ્બરમાં બેસી જ હલકાઈ રહ્યા છે!”

અને એ હસી. એની મોટી મોટી બોળી
આગે વહેલી સવારની અસ્પષ્ટતા જેવી તેજસ્વી
ધારતી હતી અને ચહેરા ઉપરના ભાર સાંભળી
સ્વચ્છિંમાંથી સમર સૌમ્ય હતા. ને અપર કરુણથી
એની પ્રખ્યાતા નિર્દોષતાથી મહેકતી હતી.

પછી એ જરા ચલી. થઈ બેઠી, “માફ
કરજો. પણ મને થયું વખતથી વિચારો આવ્યા
કરતા હતા કે આપને મળું અને આપના માર્ગદર્શન
હેઠળ કરીશ થોડું થોડું કંઈક મેટર આપતી રહું.”

‘જરૂર, તમારા વિચારો સારા છે. તમે શું
કહેવા માગો છો?’

મારો પ્રથમ સાંકળી થોડી ચંભી થતા એ
બોલી. “સાંત્વિક પ્રકૃતિના જે મનુષ્યનો જન્મસિદ્ધ
લક્ષ હો તેનો અનુભવ આવ્યો કોઈ વ્યક્તિમાં દેખાતો
નથી. આખું જગત જાણે પિશાચિત પ્રતી તમસમય
બની ચયુ છે. ને કોઈને કળાંવ સાંતિ દેખાતી નથી.
જીવનને સમજવાની દૃષ્ટિમાં સચી ને શુદ્ધ સમય

ચરમાચરમ મેટરને કપાં અને કેવી રીતે જોઈ-
વવી એનું હું સૂચન કરતો હતો એટલામાં ફાન
રથડી ગયો.

આથી સુસ્ને મઈને ફાન મેં નીચે મૂકી
હાધી. પણ પછી વિચારું કે જોઈ તો ખરો કાલુ
હવે અને મેં હલ્લો કહ્યું કે સામેથી અવાજ આવ્યો,
“તમારા હાપામાં માત્ર ઠંચ, લૂંટારાની જ વાતો
અને સમાચારો લખાં પડેલા હોય છે. ચોરી, ધાડ,
ખૂન, ભળાતકાર, અવિશ્વાસ અને આપઘાતની જ
વિષયો હાંસિલી હોય છે...હલો...પણ ખોટું ના
સમાહતા....”

પણ આવું સંમિળી મેં કહ્યું. “જુઓ તમે
કહેવા શુ માગો છો? જલ્લો કહો, મને ટાઈમ
નથી. અથવા તો અડધથી દૂર કમા ખોલી નાખો.”

“હલો.. હા, તો મને વિચાર આવ્યો કે
કઈ થોડું થોડું એવું પણ મેટર હાથેને કે વાચ-
કના હલ્લમાં માનવમાત્ર પ્રત્યે શકા અને વિશ્વાસના
ભાવ ભગ્ન થય. એકમેક પ્રત્યે કાવનાત્મક એકતા
સામ્ય.”

મને થયું વાહ, આવું કહેનાર આ પ્રથમ જ
છે. કોણ હશે? વળી ફાનને કાનથી જુદો પાડવાનું
મન ન થાય એવો મધુર ને મીઠો અવાજ પણ હતો.

અને અવાજ આગળ ચાલ્યો ‘હલો.. વળી
તમે તો એક સારા લેખક છો ને કવિ પણ. એક લેખક
અને કવિની શુ જવાબદારી હોય, શુ કાવ્ય હોય
એવું તમારા જેવા વિદ્વાન શાલુસ ન સમજતા હોય
એ કેમ બને?!”

પણ દુ ખૂબ ઉતાવળમાં હતો ને અત્યારે તો
મને જરા પણ ટાઈમ જ ન હતો કે એના મધુર
અવાજને સાંભળ્યા કરું, એટલે મેં કહ્યું-“વાહ,
આખાર તમારો સાડુ ત્યારે, એમ કરો, તમે આવતાં

કાલે સવારે ૧૧ વાગ્યે ત્રેસ ઉપર આવો ન મને
મળા. તમારા સૂચનો મને ખૂબ ગ્રામ છે.”

અને બીજે દિવસે ત્યારપર અનિવાર વાગ્યે
એક યુવતી મારી ચેગરનું બારણું ખોલી, ખોલી,
“અંદર આવુ કે!”

“પ્રધારો” મેં બીમા થનાં કહ્યું. તે પછી
એકવાનું કહેતાં મેં આગળ ચલાવ્યું-“ગઈ કાલે તમે
જ ફાન ક્યેં હતો!”

“હા છા”

“વાહ ફાન સાંભળતાં તો એવું લાગતું હતું
કે જાણે એક સામટા અનેક ખગમળ વહેતાં ગરજાં
મધુરો સંગીત વહેતા મૂકી ફાનમાંથી હલકતા મારી
ચેગરમાં બેઠે જ હલકાઈ રહ્યા છે!”

અને એ ટસી એની મોટી મોટી ભેળી
આખો વહેલી સવારની અઠસ્રિમા જેવી તેજસ્વી
લાગતી હતી અને ચહેરા ઉપરના ભાવ સાંભળી
સ્વર્ણમાંથી સજાર સોગમ હતો. ને અપર કડુધાથી
એની મુગ્ધતા નિર્દોષતાથી મહેકતી હતી.

પછી એ જરા ચલીર થઈ ખેલી, “માફ
કરજો. પણ મને થયું વખતથી વિચારો આવ્યા
કરતા હતા કે આપને મળું અને આપના માગેદમને
હેઠળ દરરોજ થોડું થોડું કઈક મેટર આપતી રહું.”

“જરૂર, તમારા વિચારો સારા છે. તમે શું
કહેવા માગો છો?”

મારો પ્રશ્ન સાંભળી થોડી ચલીર થતાં જ
ખેલી. “સાંત્વિક પ્રફુલ્લતા જે મનુષ્યનો જન્મસિદ્ધ
લક્ષ છે તેનો અનુભવ આજે કોઈ વ્યક્તિમાં દેખાતો
નથી. આજુ જગત જાણે રિસાત ભરી તમસમય
બની ગયું છે. ને કોઈને કશોય સાંતિ દેખાતી નથી.
છવનને સમજવાની દૃષ્ટિમાં સચી ને શુદ્ધ સમજ

હોરી કંઈક કામ આવી પ્રમુ હોવ ને ન પશુ
આની શકાય હોય એમાં જ એમ માની નું મારે
ઘેર જવા નીકળ્યો

પશુ ઘેર આવી જોયુ તો મારી નવાઈના
પાર ના રહ્યો આખા રસતે જેનો વિચાર કરતો કુ
આવ્યો એ તો અડી મારા ઘરમાં આવીને બેઠી છે
મારી પત્ની સાથે એ આનંદથી વાતો કરતી હતી
મને જોઈ 'નમસ્તે બેસી એ ઊભી થઈ મેં હસીને
આવકાર આપી હતુ - 'ક્યારેક કોઈની અખના
કોઈ એક રસમ ઉપર બેસીને તો નથી જ થઈ
શકતી. જો રાત સુધી કુ પ્રેસે બેસી રહ્યો હોત તો
તમારો મુલાકાત થાત નહીં " અને આમ કહી કુ
અકબાટ હસ્યો સાથે એ પશુ હતી સમ પૂરાવવા
મારી પત્ની પશુ હતી અને અમારા ત્રણેયનું કારણ
બધ થાય એ પહેલાં જ રૂમમાંથી મોટા ભયપ્રેરક
અવાજ આવ્યો - "બધ કરો તમારુ કાર્ય "

આ સાંભળી ખીચારી બ પતા મૂંઝા જોડી
મારી પત્નીએ પ્રેમથી એના ખભા પર હાથ ફેરવ્યો
પછી થોડીનાર કાંત રહી મેં હતુ, " ગમરાતા નહીં
ખોડુ ના લગાડીએ મારો પુગ છે પાસ છે
એનું મનજ જરા અસ્થિર છે "

પશુ એટલામા તો મારો પુન બકાર આવ્યો
શુસ્કાથી એ ધ્રુજતો હતો એના હાથમા કાચનો
ગ્લાસ હતો અને ખીક લાગી ક્યાંક થા ન કરે પરત
એ તો ધીમે ધીમે નજર આવ્યો વધુ નજર આવીને
અવ્યતને જેવા લાગ્યો પશુ અને અને મારી પત્નીને
ખીક લાગી કે આ અજાણી હોઠરીને જોઈ ક્યાંક એ
તોફાન ન કરી બેસે ક્યાંક મારી ન બેસે અને
આમેય હાડરીએને જોઈને એ મૂળ ગરસે થાય છે

અને મારો ભય સાચો પડ્યો મારી પત્ની
એના હાથમાંથી ગ્લાસ હોડાવે એ પહેલાં તો એણે
જોસથી બ પતાના કપાળ ઉપર થા ક્યો ખીચારી
તમ્મર ખાઈને નવે બેસી ગઈ કપાળમાંથી થોડી
વહેવા લાગ્યુ

કુ ગમરઈ ગયો મારે કરી મારી પત્નીએ
હોઠરાનું બાવકું પકડી રૂમમાં ટસડી ગઈ અને બારણા

બધ કરી સાફગ વાસી દીધી અદર વધુ જોસથી
એના ધમપછાડ અને કંઈક તૂટવા પૂવાના અવાજો
આવવા લગા

કુ જલદી જલદી હોઠરને બેસવી લાવ્યો
ને તાત્કાલીક સારવાર કરાવી મેં અને મારી
પત્નીએ કામા માર્ગી અને કુ અનન્ય એને ઘેર
પડોયાડી આવ્યો

ખીજે દિવસે કુ એને ઘેર એની ખબર
કાઢવા ગયો એ સૂતી હતી એના નામ પ્રમાણે
-અવ્યતાથી એના બ પુછ્યે હતુ "રાતમાં સખત
તાવ છે હમણા જ સૂતી છે અત્યાર સુધી એ
કંઈક લખવા કરતી હતી અને લખતા લખતા
જ સૂઈ ગઈ છે" મેં હતુ કુ સાંજે આવીશ
કલે આરામ કરે કોઈપણ નામકાજ હોય તો કહે
વડાવજો

અને કુ પ્રેસે આવ્યો

એટલામા બેએક કલક પછી એક હોઠરા
અને મળવા આવ્યો બોલ્યો, "આ મેટર અવ્યતા
ખહેને ચોક્કલાવેલ છે 'મેં એને પ્રેમથી માન આપી
બેસાડ્યો ને અવ્યતાના ખબર-અતર પૂછ્યા

પછી મેં એક પછી એક લખાણો લેખ્યા અને
કુ થયો પુછ થયે. અને થયો આનંદ થયો

જનહરખમા ઉચ્ચ પ્રેરણા જમાવી થકે
એવી શક્તિ અને અકિત વિપલક ઉત્તમ મૌલિક
રચના હતી ડીએના જીવનને ને સમાજને ઉન્નત
કરે એવી લાવનાપ્રેરક ને સ્વીકૃતિ પ્રેરક, કુણ
વિકાસક ઉત્તમ લેખો વાચી મને થયો આનંદ થયો
જીવનને ઉપદેશો જનાવતા સત્ય અને કીર્તી
એનાં દરેક લખાણમાંથી વ્યકત થતા હતા

અને મેં બધજ લખાણ કંપેઝમાં મોકલી
દીધા

ખીજે દિવસે એ પ્રસિદ્ધ થતાં લેખોમા મારો
એવો આવકાર આવ્યો જાપાની થોડી નકલો લઈને
કુ અવ્યતાનો આભાર માનવા સાંજે એને ઘેર
મળવા ગયો

હશે કંઈક કામ આવી ગયું હોય ને ન પછી આવી સહાય હોય એમાં ૥ ૭ એમ માની ડું મારે ઘેર જવા નીકળ્યો

પછી ઘેર આવી જોયું તો માત્રી નવાઈને પાર ના રહ્યો આખા રસ્તે જોતા વિચાર કરતો કું આવ્યો એ તો અડી મારા ઘરમાં આવીને બેઠી છે મારો પત્ની સાથે એ આનંદથી વાતો કરતી હતી અને જોઈ 'નમસ્તે બેસી એ જિમી થઈ મે હસીને આવકાર આપી હતું - 'ક્યારેક કોઈની જ ખબર કોઈ એક સ્થળ ઉપર બેસીને તો નથી જ થઈ શકતી. જો રાત સુધી કું પ્રેસે બેસી રહ્યો હોત તો તમારી મુલાકાત યાત નહીં " અને આમ કહી કું ખડખડાટ હસ્યો સાથે એ પછી હસી સમ પૂરાવવા મારી પત્ની પછી હસી અને અમારા ગળેપનું હાથ ખેંચી સાથે એ પહેલાં જ રૂમમાંથી મોટા કાચપેરક અવાજ આવ્યો - 'બધું કરો તમારું હાથ "

આ સાંભળી ખીયારી બેસતા મૂંઝા જીકી મારી પત્નીએ પ્રેમથી એના ખભા પર હાથ ફેરવ્યો પછી થોડીનાર છાંત રહી મે હતું, 'મમરાતા નહીં થોડું ના સમાડશો એ મારો પુત્ર છે પાત્ર છે એનું મજબૂ જરા અસ્થિર છે '

પછી એટલામા તો મારો પુત્ર જહાર આવ્યો ગુસ્સાથી એ મુજબતા હતો એના હાથમાં કાચનો ગ્લાસ હતો અને ખીક લાગી ક્યાંક થા ન કરે પરંતુ એ તો ધીમે ધીમે નજીક આવ્યો વધુ નજીક આવીને અવધતાં જોવા લાગ્યો. પછી અને અને મારી પત્નીને ખીક લાગી કે આ અમળથી છોટરીને જોઈ ક્યાંક એ તોફાન ન કરી બેસે કહાય મારી ન બેસે અને આમિય છોટરીએ જોઈને એ મૂંઝા ગરસે શાથ છે

અને મારો કમ સાચો પડ્યો મારી પત્ની એના હાથમાંથી ગ્લાસ ઠોડાવે એ પહેલાં તો એણે જોસથી બેસતાના કપાળ ઉપર થા કચેરો ખીયારી તમ્મર ખાઈને નંચે બેસી ગઈ કપળમાંથી થોડી વહેવા લાગ્યું

કું ગમર ઈ ગયો જાહે કરી મારી પત્નીએ ઠીકરાતું ખાવકું પકડી રૂમમાં ઢસડી ગઈ અને બારણા

ખેંચ કરી સાંકળ વાસી ઠીકી અદર વધુ જોસથી એના ધમપહોડા અને કંઈક તૂટવા રૂવાના અવાજ આવવા લાગ્યા

કું જહારી જહારી ઠોકટરને બેસતી લાગ્યો ને તાઠાલીક સારવાર કરાવી મે અને મારી પત્નીએ શામા માંગી અને કું અનન્યતા એને ઘેર પડાયાથી આવ્યો

ખીજો દિવસે કું એને ઘેર એની ખબર કાઢવા ગયો એ સૂતી હતી એના નામ પ્રમાણે - અવધતાથી એના બપુજીએ હતું "રાતથી સખત તાર છે હંમેશા જ સૂતી છે અત્યાર સુધી એ કંઈક સખ્તા કરતી હતી અને સખતા સખતા જ સૂઈ ગઈ છે " મે કહ્યું કું સાંજે આવીશ એ જલે અત્યાર કરે કોઈપણ કામકામ હોય તો કહે વડાજનો

અને કું પ્રેસે આવ્યો

એટલામા બેચેક કલક પછી એક છોટરી અને મળવા આવ્યો બોલ્યો, "આ મેટર અવધતા મહેને મોકલાવેલ છે 'મે એને પ્રેમથી માન આપી બેસાડ્યો ને અવધતાના ખગર-અતર પૂછ્યા

પછી મે એક પછી એક સખાણો જોયા અને કું મધેા ખુલ થયે, અને ઘણું આનંદ થયે

જનહરમાં ઉચ્ચ પ્રેરણા જમાવી દેકે એવી શ્રદ્ધા અને ભક્તિ વિષયક ઉત્તમ મૌલિક રચના હતી એમના જીવનને ને સમાજને ઉન્નત કરે એવી ભાવનાપ્રેરક ને સ્વીકૃતિ પ્રેરક, શુદ્ધ વિકાસક ઉત્તમ લેખો વાંચી મને ઘણું આનંદ થયો જીવનને ઉન્નતિમાં બનાવતા અત્ય અને સૌંદર્ય એનાં દરેક સખાણુમાંથી વ્યક્ત થતા હતા

અને મે જુધ જ સખાણુ કંચે ગ્રામ મોકલ્યો ઠીકા

ખીજો દિવસે એ પ્રસિદ્ધ થતાં ઠીકામા સારો એવો આવકાર મળ્યો જાપાની થોડી નકપો લઈને કું અવધતાએ આમાર માનવા સાંજે એને ઘેર મળવા ગયો

‘જીવનપથ’

(શ્રી ધૂમકેતુ, પ્રકાશક ગૂર્જર રા. ચરત્ર
કાર્યાલય, અમદાવાદ પાના ૨૬૬ રૂ. ૯૫૦)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘આત્મકથા’ના પ્રકાર તરફ દષ્ટિ કરતા, જેને માખી શકાય અને જેમાંથી કાંઈક પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા આત્મકથાનકોની સંખ્યા બહુ અલ્પ છે નવસિકાકાર ધૂમકેતુ અને નવસહ્ય કાર ધૂમકેતુના વિશાળ વાચક વર્ગ તેમની આત્મ કથાથી અજાણ છે એની પ્રતીતિ ત્યારે થાય છે જ્યારે ૧૮૪૮માં બહાર પડેલી પ્રથમ આવૃત્તિનું પુનર્મુદ્રણ ૧૯૭૩માં પચ્ચીસ વર્ષે થાય છે। જ્યારે તબુખા’ અને ‘ચોલાદેવી નો ઉપાડ કતત અને એકધારા રહી છે. વળી એ પછુ હકીકત છે કે ગુજરાત આત્મ કથાસાહિત્ય તરફ ઉદાસીન છે તેના કોઇ દાખલો ‘જીવનનું પરાંદ’ જેને ઉકે હમણા આપણે સાહિત્ય વારસો’ ઝુમેશ દ્વારા કાંઈક પ્રસિદ્ધિ મળી

‘જીવનપથ’ શ્રી ધૂમકેતુની એક અપૂર્વ કલા કૃતિ છે. આ કોણીમાં બીજો ભાગ જીવનરત્ન અને ત્રીજો ભાગ તેમની ઉત્તરયાત્રા (દક્ષિણ કુમાર રચિત) મળી રહેતાં એક સપૂર્ણ ચિત્ર આ પછી સમક્ષ ૨૦૦ થાય છે જેમાં ગુજરાતના જમાનાની અત્યંત રસપ્રચુર વાતો અત્યંત રસમય શૈલીમાં ૨૨૮ શબ્દ છે ‘જીવનપથ’ના પ્રવેશ-એટલે કે પહેલા પાનાથી જે સાહિત્યિક સફર વાચક શરૂ કરે છે તે એક અલ્પ અનુભૂતિ બની રહે છે અને લેખકની સાથે સાથે તે વીરપુરથી મીડીને ફેલા વિરાટ ફલાકને આવરી લે છે। આ પ્રથમ ભાગના ૧૬ પ્રકરણોમાં શ્રી ધૂમકેતુ વિશુદ્ધવધી યજ્ઞાત કરીને જૂનાગઢની બહુ ઉદીન કોનેજમાં તેમણે અપાસ કયો ત્યાં સુધી આપણને લઈ જાય છે આત્મકથાની યજ્ઞાત ‘નર્મદના વીરાંચે સિંચે’નું વિશુદ્ધવધી થાય છે અને નર્મદગની ઈ સ ૧૮૯૯ની ૭ઠી આશ્વિના પાંચ ૩૦ પાનાના

વાચને કષ્ટ રીતે ઇતેહાસકાર ધૂમકેતુની જૂમિકા ૧ની તેનું બપાન ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ બની રહે છે કેમ કે સોલકીયુગની જે વિખ્યાત નવલકથાઓ તેમણે પાછળથી આપી તેના બીજા આ પ્રકરણમાં ધરબેલા છે. ‘કેરાળા ગાયકવાડનું અને ત્યાંનું કામાકુટ બ’ શ્રી મેઘાદીના બચસરા પાસેનું આ ગામ ખડેરાવ ગાયકવાડનો જમાનો, બાલ્યનું માન ધણુ મધુ. રત નજીબાલા અને જીવરામ કામા કેરાળા હોડીને વીરપુરમાં આવ્યા, એ ધૂમકેતુના પૂર્વજોનું ચિત્ર, તેમની રહેણીકરણી, ઇચ્છાઅરમાન ઇત્યાદિ વીતેલા યુગની તાસીર ૨૦૦ કરે છે. ‘વીરપુર’ પ્રકરણમાં આજના જલારામ બાપાના દષ્ટીને જતાં સેકો-હજારે કલતજનોના પાદરૂપક અને ધૂળથી રળેળાતા આ ગામમાં ચેલોસો વર્ષ પહેલાંના એક સમયે બાવિ સાહિત્યકારની બાળવયની બેસૂદ-બણ તર-નિશાગ ચોરી, કાલી પાસે ‘ટકુશન’ ઇત્યાદિ રસમાં તરબોળ કરી ચૂકતી વાતો આવે છે, ‘માસ, વાલ્મિકિ, શમળ અને લોકવાર્તાઓ’ સાથે કિશોર ધૂમકેતુની કોસ્તીની ગાંઠ બધાય છે, ચૂડેલ, જૂવા તેમજ પાળેલા કૂતરા ધિગયા-કાળિયા પછુ વચ્ચે ડોકિયા કરી જાય છે પોલિસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ રામચંદ્ર પછુ ‘વીરપુરના રાજકુમાર’ તરીકે ચમકી જાય છે આઠમીમાં પાસ થયા પછી શ્રી ધૂમકેતુને મોટી કુકા વાવમાં ગણ કે ચાર રૂપિયાના પચારથી આસ્તિદ શિક્ષકની નોકરી મળે છે ત્યારે માથા હટા પડવાનો પ્રસંગ હલવવિહારક બની રહે છે, અને લેખક મેઘા બોનો સપ્તોનો આશરો લે છે ત્યારે વાચકની આખમાં પછુ આસ આવી જાય છે

‘મા અને કોઈ દી સાબરે ને
કેવો હતી ને કેવો ને’

કેમકે કુકાવાવ જવા માટે નવાગઢ સ્ટેશને માતા પુત્રની સેલ્લી વિદાય બની રહે છે અને ૧૮૦૨-ના પ્લેગમાં ધૂમકેતુના બા અને બાલો બને ચીર વિદાય

‘જીવનપથ’

(શ્રી ધૂમકેતુ, પ્રકાશક ગ્રૂપ રૂઝ ટાઇમ્સ
કાર્યાલય, અમદાવાદ પાના ૨૬૬ રૂ. ૯૫૦)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘આત્મકથા’ના પ્રકાર તરફ દૃષ્ટિ કરતા, જેને માખી સહાય અને જોધાથી કાંઈક પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા આત્મકથાનકોની સ્વપ્ના બહુ અલ્પ છે નવલિકાકાર ધૂમકેતુ અને નવલકથાકાર ધૂમકેતુના વિશાળ વાચક વર્ગ તેમની આત્મકથાથી અનુભવ છે એની પ્રતીતિ ત્યારે થાય છે જ્યારે ૧૯૪૮મા બહાર પડેલી પ્રથમ આવૃત્તિનું પુનર્મુદ્રણ ૧૯૭૩મા પચ્ચીસ વર્ષે થાય છે । જ્યારે ‘તબુબા’ અને ‘સોલાદેવી’નો ઉપકરણ તત્ત્વ અને એકધારા રહી છે, વળી એ પશુ હકીકત છે કે ગુજરાત આત્મકથાસાહિત્ય તરફ ઉદાસીન છે તેનો કોઈ દાખલો ‘જીવનનું પરાંદ’ જેને ઉકેલેલું આપણે સાહિત્ય વારસો’ ઝુમેશ દ્વારા કાંઈક પ્રાપ્તિ મળી

‘જીવનપથ’ શ્રી ધૂમકેતુની એક અપૂર્વ કલા કૃતિ છે. આ કોણીમાં બીજો માત્ર જીવનરત્ન અને ત્રીજો ભાગ તેમની ઉત્તરપાત્રા (દક્ષિણ કુમાર રચિત) મળી રહેતાં એક સંપૂર્ણ ચિત્ર અપૂર્ણ સમક્ષ ૨૦૦ થાય છે જેમાં ગુજરાતના જમાનાની અત્યંત રસપ્રચાર વાતો અત્યંત રસમય શૈલીમાં ૨૦૦ શબ્દ છે ‘જીવનપથ’નો પ્રવેશ-એટલે કે પહેલા પાનાથી જે સાહિત્યિક સફર વાચક શરૂ કરે છે તે એક જલ્પ અનુભૂતિ બની રહે છે અને લેખકની સાથે સાથે તે વીરપુરથી માંડીને ડેલસા વિરાટ કલકત્તા આવરી લે છે । આ પ્રથમ ભાગના ૧૬ પ્રકરણોમાં શ્રી ધૂમકેતુ વિશ્વવંશી શરૂઆત કરીને જૂનાગઢની બહુઉદીન કોનેજમાં તેમણે અવધાન કર્યો ત્યાં સુધી આપણને લઈ જાય છે આત્મકથાની શરૂઆત ‘નર્મદના નીરોએ સિંચે’નું વિશ્વકલ્પ થાય છે અને ‘નર્મદગીરી’ થઈ સ ૧૮૯૯ની ૭મી આશ્વિના ૫૩૦ પાનાના

વાચને કદ રીતે ઇતિહાસકાર ધૂમકેતુની બુદ્ધિશક્તિની તેણે બાંધેલી જ મહત્વપૂર્ણ બની રહે છે કેમ કે સોલકીયુગની જે વિષયના નવલકથાઓ તેમણે પાછળથી આપી તેના બીજા આ પ્રકરણમાં ધરબેલાં છે. ‘કેરાળા ગાવડવાડું’ અને ‘ત્યાંનાં ભાભાડું’ બંને શ્રી મેધાબીના બચસરા પાસેનું આ ગામ બહેરાવ ગાયકવાડનો જમાનો, બાલ્યજનું માન થઈ જાય. રત નજીબાબા અને જીવરામ માસા કેરાળા છોડીને વીરપુરમાં આવ્યા, એ ધૂમકેતુના પૂર્વજોનું ચિત્ર, તેમની રહેઠાણકરણી, ઇતિહાસકારના ઇતિહાસ વીતેલા યુગની તાસીર ૨૦૦ કરે છે. ‘વીરપુર’ પ્રકરણમાં આજના જલારામ આપાના દર્શને જતાં સે કડો-હજારે બહુતજનોના પાદસ્પર્શ અને ધૂળથી રંગેલાતા આ ગામમાં પેલોસો વર્ષ પહેલાંના એક સમયે બાંધેલા સાહિત્યકારની બાળવંશી બેસાડ-બાળુ તર-નિલાગ ચોરી, કાલી પાસે ‘દયુશન’ ઇતિહાસ રસમાં તરબોળ કરી ચૂકતી વાતો આવે છે, ‘વાસ, વાદિમિ, શયન અને લોકવત્તાઓ’ સાથે કિશોર ધૂમકેતુની દોસ્તીની ગાંઠ બધાય છે, ચૂડેલ, જુવા તેમજ પાણેલા કૃત્તર ધિગિલા-કાગિલા પશુ વચ્ચે ડોકિયા કરી જન છે પોલિસ સુપ્રિ-ટેન્ડેન્સ રામસિંહજી પશુ ‘વીરપુરના રાજકુમાર’ તરીકે સમજી જાય છે આક્રમીમાં પાસ થયા પછી શ્રી ધૂમકેતુને મોટી કુશા વાવમાં ગણ કે ચાર રૂપિયાના પચારથી આસ્ટિટ શિક્ષકની નોકરી મળે છે ત્યારે માખી છૂટા પડવાનો પ્રથમ હલકવિદારક બની રહે છે, અને લેખક મેધાબીના શબ્દોના આશરે છે જો ત્યારે વાચકની આખમાં પશુ આસ આવી જાય છે

‘મા અને કોઈ દી સાબરે ને
કેવો હાલી ને કેવો ને’

કેમકે કુશાવાવ જવા માટે નવાગઢ રેલ્વેના માતા પુત્રની રેલ્વી વિદાય બની રહે જ અને ૧૯૦૬-ના પ્લેગમાં ધૂમકેતુના બા અને માજી બંને ચીર વિદાય

દારો, રજવાડી કારભારીઓ, ત્યારની કેળવણી અને કેળવણીકારો, માનવીઓના સ્વભાવ અને માનવીઓનો વ્યવહાર ઈત્યાદિ અનેક બાબતો સતત સ્થ કમળની પાંખડીઓ પેઠે એક પછી એક પ્રકાશમાં આવતી રહે છે. જે અનેક માનવપ્રત્યે શ્રી ધૂમકેતુની હક્કમે અહીં આકાર પામ્યા છે-સીએ તેમજ પુરુષો-તેમાં લેખકની ગુણદૃષ્ટિ ઉપરાંત તેમની આશ્ચર્યજનક યાદ-શક્તિની ચોક્કસાઈ આપજીતે કરાવે છે. જે પાત્રોને તેમજે અર્થ આપે છે તેમાં તેમનો માનવગ્રેષ્ઠ સપાટી પર આવ્યો છે એક જીવંત અને રસમય

નવલકથાના પ્રવાહ જેવી આ આત્મકથા ક્યારેય કંટાળે આપતી નથી. કેઇ પ્રકરણમાં કે કોઈ પાનામાં જુદેજુદે થયે આકર્ષક નિર્દેશ થયો નથી-બલકે નિખાલસતાપૂર્વક પોતાના દોષો-નબળાઈઓ અને જુલોનો એકરાર કરવામાં શ્રી ધૂમકેતુએ નાનપ અનુભવી નથી એ તેમનું આત્મકથાકાર તરીકે સજ્જતાનું આશુપણ બની રહે છે. સાર્થિક રૂપે ધૂમકેતુને સમજવા માટે હરકોઈ જીજ્ઞાસુ અને અગમ્ય સીએ શ્રી ધૂમકેતુનું “જીવનપંથ” અને “જીવનરત્ન” અચૂક વાંચી જવા જોઈએ.

*

મૃત્યુની લપ છોડો !

ચીની ધર્મોપદેશક કોન્ફયુસિયસ હમેશ મુજબ એક ગ્રામથી બીજો ગ્રામ, એક શહેરથી બીજો શહેર લોકોને જીવનનો ઉપદેશ આપતા ફરતા હતા.

એક દિવસ એમને કોઈ જિહાસુનો ભેટો થઈ ગયો. ધણીયે વાતો કરી. પછી તેણે કોન્ફયુસિયસને સવાલ કર્યો કે, ‘મૃત્યુ એ શું છે ? અને મૃત્યુ પછી પાછી જિંદગી છે ખરી ? જો હોય તો તે કેવી હોય ?’

કોન્ફયુસિયસે પૂરી સાંતિથી આ માણસને સંતોષ્યો અને પછી હસતાં હસતાં અતિ નમ્રતા અને ગ્રેમથી કહ્યું : ‘મહા માણસ, કું’ તો તારા જેવો એક સામાન્ય માનવી છું. જે લોકો હાથમાં આ પૃથ્વીના પટ પર જીવે છે તેઓનાં જીવન જોઈ જુલેસા મારું પરથી ફરી પાછા તેઓને ખરે માત્રે લાવવા પરમેશ્વરની આગાધી કું’ તો ફરી ફરીને નમ્ર પ્રત્યક્ષ કરી રહ્યો છું.

‘પરમાત્માને સદા યાદ કરી, સદાચાર, વિવેક, બહુભાવ, પ્રેમ વગેરે સદૃશ્યો કેળવી માણસ બીજાઓ સાથે માણસ બનીને રહે તો ધણીયે કહ્યું’ કહેવાય. વર્તમાન જીવનની આ મર્યાદાએ છે, જેમાં રહી લોકો જીવે તો ખેડો પાર ! બાકી અને તો હજી સુધી જે કોઈએ મરણ પછીની સ્થિતિ જોઈ અને જાણી હોય એવા કામના ભેટો થયો નથી. ‘ખરું’ પૂછો તો આ જિંદગી જી છે તેની અને પશુ પૂરેપૂરી ખખર નથી. જીવનના બરફરિયે હજી કું’ પહોંચ્યો થયું નથી. તો પછી એ કિનારાને પેસે પાર શું ? તે કું’ કેવી રીતે કહી શકું ? ‘ખરું’ જોતાં હજી તો કું’ કિનારે જ અટવાયા કરું’ છું, તો પછી મૃત્યુ વિષે કું’ તમને શું કહું ? આ અપાર જગતમાં આપણે બીજાં થઈને કામો કરવાનાં છે, જેમાં માનવસેવા મોખરે છે. અરે ! દુઃખની વાત તો એ છે કે આ માનવસેવા કરવાની આપણને હજી પૂરી પ્રમ થયું નથી, એનો આપણે વિચાર સુધારી કરતા નથી; એની પૂરી સમજ થયું હજી આપણે પ્રાપ્ત કરી નથી. આ સંજોગમાં મૃત્યુ અને મૃત્યુ પછીની જિંદગી વિષે વાતો કરવાનો કે જાણવાનો શો અર્થ છે, લાસ ? સાચું અને વારતાપક કહું’ તો હાથમાં આપણને જે જિંદગી પ્રભુએ આપી છે અને જે આપણે જીવી રહ્યા છીએ તે જાણવાની અને સમજવાની ડોશિય કરો.

દુકમાં કહું’ તો મૃત્યુની લપ છોડી વર્તમાન જીવન જીવતાં અને સમજતાં થીઓ. માનવમાત્રનું કલ્યાણ આમાં જ છે. વર્તમાન જીવન જે સફળતાથી જીવી જશે તો મૃત્યુ સફળ જ બનશે એ નિઃશંક છે.’

દારા, રજવાડી કારભારીઓ, ત્યારની કેળવણી અને કેળવણીકારો, માનવીઓના સ્વભાવ અને માનવીઓનો વ્યવહાર ઈત્યાદિ અનેક બાબતો સતત સ્થ કમળની પાંખડીઓ પેઠે એક પછી એક પ્રકાશમાં આવતી રહે છે. જે અનેક માનવપાત્રો શ્રી ધૂમકેતુની કસમે અહીં આકાર પામ્યા છે—સૌએ તેમજ પુરુષો—તેમાં લેખકની ચુસ્તદૃષ્ટિ ઉપરાંત તેમની આત્મચર્ચાનક પાદ-શક્તિની ચોક્કસાઈ આપણને કરાવે છે. જે પાત્રોને તેમણે અદર્શ આપ્યો છે તેમાં તેમનો માનવગ્રેષ્ઠ સપાટી પર આવ્યો છે એક જીવંત અને રસમય

નવલકથાના પ્રવાહ જેવી આ આત્મકથા કવારેય કંટાળો આપતી નથી. કેઈ પ્રકરણમાં કે કેઈ પાનામાં બૂદ્ધિયુક્તે વશ્ય આકર્ષરતો નિર્દેશ થયો નથી—બલકે નિખાલસતાપૂર્વક પોતાના દોષો—નબળાઈઓ અને ભૂલોનો એકરાર કરવામાં શ્રી ધૂમકેતુએ નાનપ અનુભવી નથી એ તેમનું આત્મકથાકાર તરીકે સજ્જતાનું આશ્વાસુ બની રહે છે. સહિત્કર પૂમકેતુને સમજવા માટે હરકેઈ જીવંત અને અગમ્ય સીમે શ્રી ધૂમકેતુનું “જીવનપંથ” અને “જીવનરંગ” અચૂક વાંચી જવા નેઈએ.

મૃત્યુની લપ છોડો !

મીતી કમોપદેશક કો-ફ્યુસિયસ કહેય મુજબ એક ગામથી બીજો ગામ, એક હહેરથી બીજો હહેર સોળાને જીવનનો ઉપદેશ આપતા ફરતા હતા.

એક દિવસ એમને કોઈ જિજ્ઞાસુનો બેટો થઈ ગયો. ધણીયે વાતો કરી. પછી તેણે કોનફ્યુસિયસને સવાલ કર્યો કે, ‘મૃત્યુ એ શું છે ? અને મૃત્યુ પછી પાછી જિંદગી છે ખરી ? ને હોય તો તે કેવી હોય ?’

કોનફ્યુસિયસે પૂરી સંતિથી આ માણસને સંબોધ્યો અને પછી હસતાં હસતાં અતિ નમ્રતા અને ગ્રેમથી કહ્યું : ‘મહા માણસ, કુ’ તો તારા જેવો એક સામાન્ય માનવી છું. જે લોકો હાથમાં આ પૃથ્વીના પટ પર જીવે છે તેઓનાં જીવન બેઈ બૂલેલા માત્ર’ પરથી ફરી પાછા તેઓને ખરે માત્રે કાવવા પરમેશ્વરની આગાહી કુ’ તો ફરી ફરીને નમ્ર પ્રયત્ન કરી રહી છું.

‘પરમાત્માને સહા યાક કરી, સહાચાર, વિવેક, બધુભાવ, ગ્રેમ વગેરે સદ્ગુણો કેળવી માણસ બીજાઓ સાથે માણસ બનીને રહે તો ધણીયે કહ્યું’ કહેવાય. વર્તમાન જીવનની આ મર્યાદાઓ છે, જેમાં રહી રોકા જીવે તો એકા પાર ! બાકી અને તો હજી સુધી જે કોઈએ મરણ પછીની સ્થિતિ બેઈ અને બાકી હોય એવા કોઈનાં બેટો બોલે નથી. ખરું પૂછો તો આ જિંદગી છા છે તેની અને વશ્ય પૂરેપૂરી ખબર નથી. જીવનના ભરહરિયે હજી કુ’ પહોંચ્યો વશ્ય નથી. તો પછી એ કિનારાને પેલે પાર શું છે તે કુ’ કેવી રીતે કહી શકું ? ખરું જોતાં હજી તો કુ’ કિનારે જ અટવાયા છું’ છું’, તો પછી મૃત્યુ વિષે કુ’ તમને શું કહું ? આ અપાર જગતમાં આપણે બીજાં ધણાં કામો કરવાનાં છે, જેમાં મનમોહન યોગ્ય છે. ‘અરે’, કુન્યાની ‘પાલ રો’ એ છે કે આ મનમોહન યોગ્ય આપણને પછી પૂરી ગમ વશ્ય નથી, એનો આપણે વિચાર સુધ્ધાં કરતા નથી; એની પૂરી સમજ વશ્ય હજી આપણે પ્રાપ્ત કરી નથી. આ સંબોધનાં મૃત્યુ અને મૃત્યુ પછીની જિંદગી વિષે વાતો કરવાનો કે બજાવાનો શો અર્થ છે, લાલ ? સાચું અને વાસ્તવિક કહું તો હાલમાં આપણને જે જિંદગી પ્રજુએ આપી છે અને જે આપણે જીવી રહ્યા છીએ તે બજાવાની અને સમજવાની કોઈસ કોઈ.

દુઃકમાં કહું તો મૃત્યુની લપ છોડી વર્તમાન જીવન જીવતાં અને સમજતાં શીખો. માનવમાત્રનું કલ્યાણ આમાં જ છે. વર્તમાન જીવન બે સફળતાથી જીવી જશો તો મૃત્યુ સફળ જ બનશે એ નિઃશંક છે.’

તેટલું બહુતર છતાં જો તે અને જેટલું આવડતું તેટલાનો તરભોવન મા'રાજ પૂરો અને સારો ઉપ-
યોગ કરતા. વળી સર્વ પ્રતિ તે સમાનભાવ
ધરાવતા. એમાં બાહ્ય વાલ્મીકીયાથી માંડી ગામનાં
હરિજન અને જંગીનો પણ સમાવેશ થાય.

એક વખતે એક હરિજન બાઈને
પેટમાં પીડા રહી ગયેલાં વૈદ ન હોતા. મા'રાજ
થોડું ધણું વૈદ અને જ્યોતિષ બન્યું. તેથી
તે તો ઉપડ્યા હરિજનવાસમાં અને પેલા હરિજન-
બાઈનાં ઘેર જઈ તેનાં ખાટલા પાસે બેસી, તેના
શરીરને તપાસી યોગ્ય દવા આપી. આમ એક
અઢવાડિયા સુધી સતત મા'રાજ જાગ આવે, અને એમ
કરતાં તે હરિજનબાઈ સાજ થયા. ગામડા ગામમાં
અને તે જગનામાં આમ હરિજન સાથે વ્યવહાર
અયોગ્ય ગણાતો. છતાં ઉદાર દિલનાં અને પરાપકારી
જીવડાં એવા તરભોવન મા'રાજે તો કોઈની પણ રોક
રાખ્યા વિના કે નિંદાની પરવા કર્યા વિના હરિજનો
સાથે જગી જઈ, તેની સાથે પણ માનવતાભર્યો
સહવાસ અને વ્યવહાર રાખ્યો હતો. જો કે પ્રથમ
તો ગામ લોકો અને દરબાર તરફથી ધડીક આ માટે
મા'રાજની ટીકા થતા માંડી. પણ એક ધાને બે કંટકા
હરી ભોલનારા છતાં દયાળુ એવા તરભોવન મા'રાજે
તો કંડી કીધું હતું :

“તમને તો પોસાય તો મને કોઈ ચપટી
લોટ ન આવતા. પણ જેવા તમે છો, તેવા તે હરિ-
જનમાં છે. એની દવા કરી એને સાજ કરવા એ
તો મારી દરજ કહેવાય. હું તો બાહ્ય છું તે જાણો
બાહ્ય રહીશ.”

તરભોવન મા'રાજનાં બાવા નિંદર જવાબથી
પછી સહુ ચાંત ધઈ જતાં.

દરબારનો એક માનીતો માણસ થોડાક માયા
બારે હતો. જો કે ગામમાં અને ખાસ કરી તરભોવન
મા'રાજ જેવાની શેઠ શરમથી તે કોઈ તેજાન ન
કરી શકેતો. પણ સીમ વચમાં જ્યાં માણસો ન હોય
કે ભાગ્યે જ હોય ત્યાં કોઈ જાણી વીજુરા ત્રણેથી કે
વાડી ખેતરેથી આવતીજતી કોઈ એકલોકલ સીને તે

હજુરીઓ વખતે કવખતે સતાવતો. તરભોવન મા'રાજને
આની ખબર પડી તેણે તો તે માટે દરબારને પણ
કહ્યા વિના સીધા તે હજુરીઓને કહ્યું : “ભાઈ
માણસર ! ગામની બહેન કીકરી ઉપર પોટી નજર
નાખે છે તે સારું નથી.”

માણસર પ્રથમ તો મા'રાજ ઉપર ખીજતો
અને થોડુંક જોમ ફાવે તેમ બગડી રહેતો. પણ મા'રાજે
તેનું કંડુ પકડી એવો તેને વળ આપી તતડાવ્યો હતો
કે “જો હવે તું મારું કંડુ નહિ માને તો હું તને
ભારે યધ પડીશ. જાણે પછી તારો દરબાર મને
ફાંસીએ ફે.”

ત્યારથી માણસર મા'રાજથી ખીતો. છતાં
તેની કુટેવ યઈ નહિ.

એક દિવસે બરબપોરે એક યુવાન સ્ત્રી ખેતરેથી
ભાત આપી પાછી ઘર તરફ જઈ રહી હતી. સીમમાં
આ વખતે કોઈ કરતાં કોઈ ન હતું. તેણે તે સ્ત્રીને
જોઈ, અને તે દોડ્યો. તે પણ તેનાથી ભાગવા દોડવા
માંડી. આગળ તે સ્ત્રી અને પાછળ રથવાયો
માણસર. હમણાં જ પકડી પાડી એમ લાગ્યું.
અને તે સ્ત્રી પણ બગથી ચીસ પાડી છડી “અરે !
બચાવો” તે સ્ત્રીને પકડવા દોડતો બેલી બીથો : “અટાકો
તને બચાવવા કોણ આવતું ?” તે સ્ત્રી રહી
બૂમ પાડી રહી અને ત્યાં તો માણસરનાં માથામાં
વાસની લાકડીનો એવો તો જોરદાર ફટકો લાગ્યો કે
“જીવ માડી” ! કહે તો માણસર તાજ દગી પડ્યો.
કાણે આમ માણસરને માર્યો તે જોવા તે સ્ત્રી નર્મ નજર
કરે છે ત્યાં તો તરભોવન મા'રાજને ભોલતાં
તેણે સાંભળ્યા.

મા'રાજ માણસરને કહેતા હતા : “કુતરા !
હજુપણ એવો જ રહ્યો કે જે માલ ઝડ બીજો યઈ
પર બીજો યઈ જ નહિતર આવ્યો તને અડી જ
પૂરો કડું છું.” રોદ રૂપ કરેલા તરભોવન મા'રાજને
જોઈ માણસર પછી તરત બીજો યઈ ભાગી નીકળ્યો.

તરભોવન મારાજે તે સ્ત્રીને કહ્યું : “જેટા !
હવે તું નિરાંતથી તારે ઘેર જા.” પણ કોઈ દિવસ
તે અજ તેમણે કોઈને કહ્યું નહિ. તેમ કરવામાં મારા-

તેટલું ભણતર છતાં જો તે અને જેટલું આવડતું તેટલાં તરભોવન મારાજ પૂરા અને સાચા ઉપ-
યોગ કરતા. વળી સર્વ પ્રતિ તે સમાનભાવ
ધરાવતા. એમાં બ્રાહ્મણ વાલ્મીકીથી માંડી ગ્રામનાં
હરિજન અને કાંઠીઓ પણ સમાવેશ થાય.

એક વખતે એક હરિજન બાઈને
પેટમાં પીડા થઈ ગયેલાં વેદ ન હતો. મારાજ
થોડું થલું વેડું અને ન્યોતિય ભણે. તેથી
તે તો ઉપડ્યા હરિજનવાલમાં અને પેલા હરિજન-
બાઈનાં ઘેર જઈ તેનાં ખાટલા પાસે બેસી, તેના
શરીરને તપાસી યોગ દવા આપી. આમ એક
આઠવાડિયા સુધી સતત મારાજ ભવ આવે, અને એમ
કરતાં તે હરિજનબાઈ સામ્ય થયા. ગામડા ગામમાં
અને તે જગાનામાં આમ હરિજન સાથે વ્યવહાર
અયોગ્ય ચલાવે. છતાં ઉદાર હિલનાં અને પરીપક્ષી
શુભ એવા તરભોવન મારાજે તો કાંઈની પણ શેઠ
રાખ્યા વિના કે નિંદાની પરવા કર્યા વિના હરિજનો
સાથે બગાડે, તેની સાથે પણ માનવતાભર્યા
સહવાસ અને વ્યવહાર રાખ્યા હતા. જો કે પ્રથમ
તો ગામ લોકો અને દરગાજ તરફથી બહોળા આ માટે
મા'રાજની ટીકા થવા માંડી. ખુબ એક માને બે ઠટકા
કરી મોહનારા છતાં ઇચ્છા એવા તરભોવન મારાજે
તો કંઈ ઠીકું હતું :

"તમને તો પેલાય તો અને કોઈ અપટ્ટી
લોટ ન આવતા. પણ જેવા તમે હો, તેવા તે હરિ-
જનમાં છે. એની દરા કરી એને સામ્ય કરવા એ
તો મારી દરજ કહેવાય. કું તો બ્રાહ્મણ છું તે સાચો
બ્રાહ્મણ રહીશ."

તરભોવન મારાજનાં આવા નિઠર જવાબથી
પછી સહુ ચાંત થઈ જતા.

દરગાજના એક માનીતો માણસ થોડાક માથા
બારે હતા. જો કે ગામમાં અને ખાસ કરી તરભોવન
મા'રાજ જેવાની શેઠ સરમથી તે કોઈ તોફાન ન
કરી શકે. પણ સીમ વચકામાં જતાં માણસો ન હોય
કે બાગે જ હોય ત્યાં કોઈ બાણી વીણવા ગયેલી કે
વાડી ખેતરથી આવતીમીતી કોઈ એકદોકલ રીતે તે

હજુરીએ વખતે કવખતે સતાવતો. તરભોવન મારાજને
આની ખબર પડી તેણે તો તે માટે દરગાજને પણ
કલા વિના સીધા તે હજુરીઆને કહ્યું : "ભાઈ
માણસુર ! ગામની બહેન ઠીકરી ઉપર ખેડી નજર
નાખે છે તે સારું નથી."

માણસુર પ્રથમ તો મારાજ ઉપર ખીજતો
અને થોડુંક જેમ ફાવે તેમ બગડી રહેતો. પણ મારાજે
તેનું કંટું પકડી એવે તેને વળ આપી તતકાએક હતા
કે "એ હવે તું મારું કહ્યું નહિ માને તો કું તને
સારે યજ પડીશ. બસે પછી તારો દરગાજ મને
ફાંસીએ દે."

ત્યારથી માણસુર મારાજથી ખીતો. છતાં
તેની કુટુંબ ચઈ નહિ.

એક દિવસે બરખોરે એક ધુવાન સ્ત્રી ખેતરથી
ભાત આપી પાછી ઘર તરફ જઈ રહી હતી. સીમમાં
આ વખતે કોઈ કરતાં કોઈ ન હતું. તેણે તે સ્ત્રીને
જોઈ, અને તે દોડ્યો. તે પણ તેનાથી ભાગવા દેડવા
માંડી. આવળ તે સ્ત્રી અને પાછળ રથવાયો
માણસુર. હઠવા જ પકડી પાડી એમ લાગ્યું.
અને તે સ્ત્રી પણ ભયથી ચીસ પાડી છાડી "અરે !
જયારે" તે સ્ત્રીને પકડવા દેડતો બોલી બોલ્યો : "અચ્છે
તને જમાવવા કેણ આવડતું ?" તે સ્ત્રી રાલી
બૂમ પાડી રહી અને ત્યાં તો માણસુરનાં માથામાં
વાસની લાકડીનો એવો તો ભેરદાર ફટકો લાગ્યો કે
"એવો માડી !" કહે તો માણસુર તાજ દળી પડ્યો.
કોણે આમ માણસુરને માર્યો તે જોવા તે સ્ત્રી ભાગી નજર
કરે છે ત્યાં તો તરભોવન મારાજને મોહતાં
તેણે સાંભળ્યા.

મા'રાજ માણસુરને કહેતા હતા : "કૂતરા !
હજુ પણ એવો જ રહી કે ? માસ ઝટ જિલો ચઈ
ઘર બેસો ચઈ જ નહિતર આજ તને મડાં જ
પૂરો કડું છું." રોદ ૧૫ ધરેલા તરભોવન મારાજને
જોઈ માણસુર પછી તરત જિલો ચઈ લાગી નીજીયો.

તરભોવન મારાજે તે સ્ત્રીને કહ્યું : "ખેડા !
હવે તું નિરાંતથી તારે ઘેર જા." પણ કોઈ દિવસ
તે અંગે તેમણે કોઈને કહ્યું નહિ. તેમ કરવામાં મારા-

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्जे
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રસકોસી રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૧૨]

જુલાઈ : ૧૯૭૩

[અંક : ૪

૫૪ : લેખ

લેખક

- ૧૨૫ બિનાં આંસુ ... શુદ્ધલાલ મલ્લિક
૧૨૬ પરિભ્રમણ... 'આશુતોષ'
૧૩૦ બાપુએ કહ્યું : ... શ. મ.
૧૩૨ બાપુને ૧૩૯૯ પગલે ..
૧૩૪ શંકાનાં વમળો... પ્રો. પ્રકાશ ગળજર
૧૩૫ હું ગુલાબનું ફલ નહીં તોડું . ઉવાળદેન જોશી
૧૩૭ મજનું કળ પાત્રા .. કિશોરભાઈ ડોહારી
૧૪૫ આને ય જોળખો .. રામપ્રસાદ દવે
૧૪૮ આચરણનું મહત્ત્વ.. મહાસતી ઉજ્જવળકુંવરજી
૧૫૧ નાગપૂજા ...
૧૫૪ 'ગંગાત્રી'માં દલિતપ્રેમ... પ્રા. રમેશ ગાનાકર
૧૫૭ પ્રેમચંદ : એક અનોખું વ્યક્તિત્વ ..
૧૫૮ અવલોકન... રંજનીકાંત જોશી
ચિ.

સૂચના

[આહ્વાને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૧૬૨મી સુધીમા અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આહ્વાક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞા'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ સાદ્, મૌલિક, તાત્ત્વ હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. ઠાગળની એક બાતુ શાહીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (૬૪૮)

સુબંધ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રક-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રક, રેઇસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

વેપારવંજના

વર્ષ : ૧૨]

જુલાઈ : ૧૯૭૩

[અંક : ૪]

૧૪ : લેખ

લેખક

૧૨૫ બિનાં આંસુ ...

શુદ્ધવાલ મલિક

૧૨૬ પરિવ્રમણ....

‘આશુતોષ’

૧૩૦ બાપુએ કહ્યું : ...

અ. મ.

૧૩૨ બાપુને પાલે પાલે ..

૧૩૪ શંકાનાં વમળો...

પ્રો. પ્રકાશ મલ્હાર

૧૩૫ હું ચલાવ્યું ફૂલ નહીં તોડું ..

ઉપાખ્યેન જોશી

૧૩૬ મનમંદળ ચાળા ..

કિશોરલાલ કેશરી

૧૪૫ આતે ૫ ઓળખો ..

રામપ્રસાદ દવે

૧૪૯ આત્મચરણ મહેતવ ..

મહાત્મા ઉત્તમચંદ્રવરણ

૧૫૧ નાગપૂજા

...

૧૫૪ ‘ગંગોત્રી’માં દલિતપ્રેમ...

પ્રો. રમેશ ગંગાધર

૧૫૭ પ્રેમચંદ : એક ઓળખ વ્યક્તિત્વ ..

રેખાનિકા જોશી

૧૫૯ અવલોકન...

ચિ.

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની ગારમી તારીખે અંક પ્રમિદ થાય છે.

૪૬૨મી સુધીના અંક ન મળે તેા ચોક્કસ બોક્સમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક ચિલિકામાં હશે તેા મોકલાશે.

ગમે તે મહિને ગ્રાહક ચઇ ચકાસ છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, વાળું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાહીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઉસ્ત)

સુબધ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, મલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદાય-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રિકા, રેઇસકોસ રોડ, રાજકોટ.

સર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ધનિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન ૨૨-૧૦૭૨ માથ NOBISUCE

મિલ સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચ પારણ (બિહાર)

(આમ KANORIA)

सर्वोत्तम भाड भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

प्रमिथि ओकसबेन्ज

कलकत्ता-१

ई। २२-१०७२ भाग NOBISUCE

बिब स्थल

रेलवे स्टेशन, षगछा,

पो. ओ. नारायपुर

बि. म. पारस (बिहार)

(ग्राम KANORIA)

કોટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો.

સમગ્ર માળાપ જાણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે. (૧)
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. ચાલ - ૪ ટકા.

દેના બેંક

(અનરિસ્ટર્ડ બેંક ઇન્ડિયા મનુસરિફિંગ)
દેડ આર્થિક હેમિંગન સર્વિસ
મુબઈ ૪૦૦૦૦૧

હોટુંબિડ સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો.

સમગ્ર માળાપ બાણ છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે. ।
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. બાળ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(બર્નિંગ ઓફ ઇન્ડિયા પ્રા. લિ.)
દેડ બોલિંગ હોમિંગ સર્કલ
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

આસામના પ્રશ્નો

ભારતના પૂર્વ વિસ્તારમાં આસામનું મહત્વ હંમેશા અદોરું રહ્યું છે. વળી આસામની આશુખાણુ નેહાના પહાડી વિસ્તાર અનેક તંત્રીલીંગોથી ભરપૂર રહ્યો છે. ભાષાના પ્રશ્ને પણ આસામમાં અવાર નવાર હલચલ થતી રહી છે— રમખાણો થયા છે, છેલ્લે છેલ્લે પણ ભાષાના પ્રશ્ને ધમાચકડી મોલી પ્રશ્ન હતી. બંગલા દેશના સર્જનથી ૨૦ ટકા નેટલાં બંગાળીભાષી મુસ્લીમોએ આસામમાં આકરણ લીધા છે. પરિણામે આસામી ભાષા મોલનારાઓ લઘુભતિમાં મુકાર્જી ભય છે, જે પ્રમાણુ ૪૫ ટકા નેટલું થઈ ભય છે. આસામ બહુભાષી પ્રદેશ છે. આના બંગીયાઓના મળ્યો જિહાર અને જોરિસ્થામાંથી મોટે ભાગે આવે છે અને તેઓ પોતાના પ્રદેશની ભાષા મોલે છે. વળી અહીં ખ્રિસ્તી વટાળ પ્રશંતિનું પ્રમાણુ ભારતભરમાં સૌથી વધુ હોવાથી ફરેક પહાડી કેમ પોતાનું અધાણુ અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા લડત આપે છે. નાચા ભતિએ તો નાચાલેન્ડ મેળવી લીધું અને મીઝો ભતિને પણ મીઝોરામ મળી ગયું છે. ખાસી, ગારો અને જીન્ટિયા ભતિવાળાઓએ મેધાલય ખનાવ્યું : હાંપિયા, ખીરી, મીલમી અને કુખી ભતિવાળાઓને અરુણાચલ મળ્યું. બહુપુત્રાને સામસામે કિનારે છુદી છુદી ભાષાઓ મોલાય છે. થોડા થોડા ફેરફાર સાથે લગભગ ૨૦૩ ભતિની મોલીઓ પહાડી કેમોમાં પ્રચલિત છે. ભ્યાં તેલ નીકળે છે અને તેલની રિફાઈનરી આવેલી ત્યાં ભારતભરમાંથી મોઝો આવીને વસ્યા છે અને ત્યાં સહઅસ્તિત્વના દિશાએ વિભિન્ન ભાષાઓ વચ્ચે એકતા ટકી રહી છે. તે સિવાય સમગ્ર આસામ અને સરહદી રાજ્યોમાં ભાષાકીય નૃત્યો પ્રશંતિની આશ્રય રોકી રહ્યા છે. અઢળક કુદરતી સંપત્તિની બહિષ્કાર આ પ્રદેશને મળી હોવા છતાં ભાષાની એકસૂત્રતાને અજાણે આસામ

પણ પાછળ રહી ગયું છે. નવાં રાજ્યોની રચના પણ એ મુદ્દા ઉપર કરવામાં આવી છે કે અંદર અંદરનું ટોમનસ્ય થટે. આ ધારણા પણ કમારી નીવડી છે. ભ્યાં આખા રાજ્યમાં એક જ ભાષા મોલાય છે—કાખલા—તરીકે યુગરાત—ત્યાં પણ ક્યાં શાંતિ છે ? મારે જ કવિએ સાચી વાત કરી છે :

ભાષાને યુ વળગે જૂર
રહ્યાં જીતે, તે યાર !

સરગરદમાં સંસ્કૃતિ

હિંદી મહાસાગરમાં શાંતિની જરૂર છે કેમકે મહાસાગરમાં આ શાંતિ હરિયો હોળવા માગે છે. સુએઝ વિસ્તારમાં બ્રિટિશ લાગવગે વિદાય લીધા પછી અમેરિકા અને રશિયા આ વિસ્તારમાં સામ સામે પાટલે ભેસવા માગે છે. ઈજીપ્ત સુએઝની નહેર બંધ કર્યા પછી, અખપૂર્વમાંથી તેલ લઈ જતાં જહાઝો મારે હિંદી મહાસાગર જીવનદોરી બની રહ્યો છે ઉપરાંત ઓસ્ટ્રેલિયા, અર્જિ એલિયાનાં કુદીમંધ રાષ્ટ્રો, ભારત, મીલંકો, પાકિસ્તાન, ભપાન—આ બધા જ રાષ્ટ્રોનો પરદેશ સાથેનો વેપાર હિંદી મહાસાગરમાં થઈને ચાલે જાય છે. જ્યતનાં સહુનાં થાણીના કુલ વિસ્તારનો ૨૬ ટકા ભાગ આ મહાસાગર રોકે છે અને તેનું ક્ષેત્ર ૬૭ લે કરોડ ૮૦ લાખ ચોરસ મીટર થવા ભય છે. ચીન પણ આ મહાસાગરમાં પોતાની લાગવગ બી લોકો દ્વારા રાખવા માગે છે. હિંદી મહાસાગરમાં આવેલા કેટલાક ટાપુએને નોકામયકમાં ફેરવી નાખવા મારે અમેરિકાએ કાપકેક તોષાર કર્યો છે. જો એકો ગર્લિન્ગા ખાતે તો સદેશ અચક વધુ માસથી રહ્યું છે, જેને ઉપયોગ અણુ સખરીન દ્વારા રશિયા ઉપર બીંસ વધારવા મારે છે. અમેરિકાની 'પોલારીસ'

આસામના પ્રશ્નો

ભારતના પૂર્વ વિસ્તારમાં આસામનું મહત્વ હંમેશા અદોરે રહ્યું છે. વળી આસામની આશુખાણુ તેજાના પહાડી વિસ્તાર અનેક તંત્રીલી-ચીથી ભરપૂર રહ્યો છે. ભાષાના પ્રશ્ને પણ આસામમાં અવાર નવાર હલચલ થતી રહી છે— રમખાણો થયા છે. હેડે હેડે પણ ભાષાના પ્રશ્ને મુખ્યમંત્રીની યોજી થઈ હતી. બંગલા દેશના સન્નંથી ૨૦ ટકા જેટલા બંગાળીભાષી મુસ્લીમોએ આસામમાં આશરો લીધો છે. પરિણામે આસામી ભાષા બોલનારાઓ લઘુમતિમાં મુકાઈ ગય છે, જે પ્રમાણુ ૪૫ ટકા જેટલું થઈ ગય છે. આસામ ખડુભાષી પ્રદેશ છે. ચાના બગીચાઓના મજૂરો વિદેશ અને ઝોરિસ્ટાનમાંથી શેરે બાજે આવે છે અને તેઓ પોતાના પ્રદેશની ભાષા બોલે છે. વળી અંદી ખ્રિસ્તી વટાળ પ્રદત્તિનું પ્રમાણુ ભારતભરમાં સૌથી વધુ હોવાથી ફરક પહોંડી કોમ પોતાનું અધ્યાત્મ અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા લાગત આવે છે. નાચા જાતિએ તો નાચાલેન્ડ મેળવી લીધું અને મીઝો જાતિને પણ મીઝોરામ મળી ગયું છે. ખાસી, જારો અને નેન્દિયા જાતિવાળાઓએ મેધાલય મનાવ્યું : કાશિયા, મીરી, મીલમી અને કુખી જાતિવાળાઓને અરુણાચલ મળ્યું. ધણપુત્રાને સામસામે કિનારે છુદા છુદી ભાષાઓ બોલાય છે. થોડા થોડા ફેરફાર સાથે લગભગ ૨૦૩ જાતની ભોલીઓ પહોંડી ઝોરોમાં પ્રચલિત છે. બધાં તેજ નીકળે છે અને તેજની રિહાઈની આવેલી ત્યાં ભારતભરમાંથી લોકો આવતી વસ્યા છે અને ત્યાં સહઅસ્તિત્વના દિસાએ વિભિન્ન ભાષાઓ વચ્ચે એકતા ટકી રહી છે. તે સિવાય સમગ્ર આસામ અને સરહદી રાજ્યોમાં ભાષાની જૂદી પ્રતિતિની આગેકૂચ રોજી રહ્યાં છે. અદ્યતન કુદરતી સંપત્તિની બહિષ્કાર પ્રદેશને મળી હોવા છતાં ભાષાની એકસત્રતાને અજાણે આસામ

ધણું પાછળ રહી ગયું છે. નવાં રાજ્યોની રચના પણ એ મુદ્દા ઉપર કરવામાં આવી છે કે અંદર અંદરનું યોગનસ્ય થઈ. આ ધારણા પણ કઠારી નીવડી છે. બધાં આખા રાજ્યમાં એક જ ભાષા બોલાય છે—કાખલા—તરીકે શુભરાત—ત્યાં પણ ક્યાં થાંતિ છે ? જાહે જ કંઈએ સાચી વાત કરી છે :

ભાષાને શું વળગે ખૂર
રહ્યાં જીવે, તે થાર !

સાગરમાં થાંતિ

હિંદી મહાસાગરમાં થાંતિની જરૂર છે કેમકે મહાસાગરમાં આ થાંતિ ફરિયા હોળવા માગે છે. સુએઝ વિસ્તારમાં બ્રિટિશ લાયવગે વિદાય લીધા પછી અમેરિકા અને રશિયા આ વિસ્તારમાં સામ સામે પાટલે બેસવા માગે છે. ઈજીપ્ત સુએઝની નહેર બંધ કર્યા પછી, અખપૂર્વમાંથી તેલ લઈ જતાં જહોનો માટે હિંદી મહાસાગર જીવનદારી બની રહી છે ઉપરાંત ઓસ્ટ્રેલિયા, અર્મિ એસિયાનાં કુટુંબીય રાષ્ટ્રો, ભારત, મીલંકો, પાકિસ્તાન, તાઇવાન—આ બધા જ રાષ્ટ્રોનો પરદેશ સાથેનો વેપાર હિંદી મહાસાગરમાં થઈને ચાલે છે જેટલું જ નહીં આફ્રિકા ખંડના પૂર્વ કિનારાના રાષ્ટ્રોનો પણ તે આધાર છે. જગતનાં સમુદ્રનાં યજ્ઞીના કુલ વિસ્તારનો ૨૬ ટકા ભાગ આ મહાસાગર રોકે છે અને તેનું ક્ષેત્ર ૬૦ લાખ કરોડ ૮૦ લાખ ચોરસ મીટર થવા ગય છે. ગ્રીન પણ આ મહાસાગરમાં પોતાની લાયવજ શી લંકા દારા રાખવા માગે છે. હિંદી મહાસાગરમાં આવેલા કેટલાક ટાપુઓને નોકામથકમાં ફેરવી નાખવા માટે અમેરિકાએ કાયદેક્રમ તૈયાર કર્યો છે. હી એંગો ગાલિયા ખાતે તો સદેશ મથક વધુ માસથી રહ્યું છે, જેનો ઉપયોગ અણુ સખમરીન દારા રશિયા ઉપર બીંસ વધારવા માટે છે. અમેરિકાની 'પોલારીસ'

સમક્ષ મૂખી છે. દર મહિને ભારતભરમાં અંગ્રેજીમાં પ્રકાશન પામતાં પુસ્તકોની એક સૂચિ તૈયાર કરી, દર ચાર મહિને બહાર પાડવાનું ટ્રસ્ટે ધાણું છે તે મુજબ પ્રથમ જુલેટીન એપ્રિલ ૧૯૭૩માં બહાર પડી છે જે ૪૦ પાનાંની બની છે ૯ વિભાગોમાં પુસ્તકોની યાદી આપવામાં આવી છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

- (૧) બાયોગ્રાફી (૨) ગ્રીક-રોમ જીવન (૩) ફાઇન આર્ટ્સ (૪) ઇતિહાસ-ભૂગોળ (૫) ભાષા-સાહિત્ય (૬) શિલ્પસૂત્રી-ધર્મ (૭) રેફરન્સ (૮) ગિઝાર્ડ (૯) સમાજવિજ્ઞાન.

આ જુલેટીન અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે અને તેની ઉપયોગિતા ભારતની ચોદે ભાષાના છતાંમુજો ઉપરાંત પરદેશીઓ માટે પણ ખૂબ છે જેઓને ભારતમાં બહાર પડતા અંગ્રેજી પુસ્તકો વિષે અચ્છી જાણકારી મળી રહે છે. હાલમાં ૧૫૦ કીમતી પ્રકાશનો વિષે આ જુલેટીનમાં જાણકારી આપી છે. અને પાંચ રૂપિયાથી માંડી, “વિશાલ” પ્રકાશન ૪૫૦૦૦ રૂપિયાની કિંમતનાં પ્રકાશનો તેમજ સવાસો રૂપિયા અને બસો રૂપિયા સુધીનાં પુસ્તકો આવરી લેવામાં આવ્યા છે. દર વર્ષે જે અજાણ્ય પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે તેમાંથી પસંદગી કરીને જ બહાર લેવામાં આવે છે તેથી આ જુલેટીન સંપૂર્ણ તો બની શકે નહીં તો પણ માર્ગદર્શક અવસ્થા બને, અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, ગ્રંથપાલો તેમજ છાત્રસંઘો અને સાહિત્યપ્રિય છતાંમુજો માટે સૌકમિયાનું “જુલેટીન ઓફ ઇન્ડિયન બુક્સ” એક અનિવાર્ય સંદર્ભ-પત્રિકા બની રહે છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં સૌકમિયાણે જે સાંસ્કૃતિક અને સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે તે ભારતભરમાં અદ્વિતિય કહી શકાય તેવી છે. ૧૯૬૯ના માંથી ચતા-૭૮ વર્ષમાં દુનિયા બરના દેશોમાં ભારતના સત્વ-શીલ પુસ્તકોનું પ્રદર્શન બન્યું; ૧૯૭૨માં મેધાણી જન્મતી નિમિત્તે પાંચ રૂપિયામાં ૭૫૦ પાનાનું મેધાણી સાહિત્ય લેર લેર પહોંચાડાયું; ત્યાર પછી “આપણે સાહિત્ય વારસો” યોજના દ્વારા, ૧૯૭૩ના નવ-ધુઆરીની ૨૫મી તારીખેથી શરૂ કરી, શુભરાતી

સાહિત્યના નવનીત સમા પાંચ પુસ્તકોનો સેટ બન-તાને મૂળ કિંમતે ઉપલબ્ધ કરી, પ્રકાશન ક્ષેત્રે વિકાસ સ્થાપ્યો. આ યોજના તો હજુ ચાલુ જ રહેવાની છે. “મિલાપ” માસિક પણ તેની વિદિષ્ટ રીતે લોકસેવા કરી રહેલ છે. ઉપરાંત લોકમિલાપના પુસ્તક વેચાણ કેન્દ્રની અલગ એવા આખા દેશને મળે છે. ભાવનગરે પણ બહારગી છે કે આ બધું તેને આપણે યાદ રાખીએ.

જન્મનગરનું સોલેરિયમ

રજવાડાના વખતમાં જન્મનગરમાં સોલેરિયમ જિથ્થું થઈ શક્યું તેની આજે નવાઈ લાગે તો નોઈએ કેમ કે આજઠી પછીના ૨૫ વર્ષોમાં નિશ્ચય પડી રહેલા આ સોલેરિયમને ચાલુ કરવા કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર ભેમધી કાઢીને સમય મળ્યો નહીં. આધુર્વેદની પ્રતિષ્ઠા કરનાર શુભરાત સરકારે પણ સૂર્ય કિરણોથી અજાણ્ય રોગોને મટાડનાર આ અમૂતપુર્વ સૂર્યવત્રને વિચારે મૂકી દીધું. ૭ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે જન્મસાહેબે સોલેરિયમ બનાવ્યું હતું. એમ કહેવાય છે કે ફક્ત ફાન્સમાં આવ્યા બે સોલેરિયમ હતાં જેના બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં નાશ થયો હતો. એટલે આખી દુનિયામાં ફક્ત જન્મનગર ખાતે જ તે અસ્તિત્વમાં છે અને હવે રહીરહીને સરકારની આંખ ઉપડી છે અને તેને ચાલુ કરવા માટે તાત્કાલિક પગલાં ચિકિત્સકો તેમજ સાધનસામગ્રીથી સુસજ્જ કરી રહેલ છે. ચામડીના રોગો, હાડકાના દી. ખી, પક્ષપાત, હાથીપચું, ઈત્યાદિ રોગોમાં સૂર્યકિરણની ચિકિત્સા ખુબ અસરકારક માન્ય પડી છે. જમીનથી ઊંચે ૩૦ ફીટ ફરતા ટાવર આકાશમાં કેમિનો એવી રીતે બનાવવામાં આવી છે કે તે હંમેશાં સૂર્યની સન્મુખ રહે અને ટાવરની ફરતી ગતિ એવી રીતે નિયંત્રણ થતી હોય છે કે તે સૂર્યની ગતિ સાથે રહીને ૬૦ મિનિટમાં એક ચક્ર પૂરું કરે છે અને ફરતીને આખો ફિલ્મ સૂર્યના કિરણો મળતાં રહે છે અને કિરણોની તીવ્રતા વધારવા-ઘટાડવા ખાસ યંત્રોની રચના કરવામાં આવી છે જેથી સૂર્યકિરણોથી મળતી ગરમી કરતાં જરૂર પડે તો બહારથી વધુ ગરમી ફરતીને આપી શકાય. સોલેરિયમની સાથે નાનકડી

સમક્ષ મૂકી છે. દર મહિને ભારતભરમાં અંગ્રેજીમાં પ્રકાશન પામતાં પુસ્તકોની એક સૂચિ તૈયાર કરી, દર ચાર મહિને બહાર પાડવાનું ટ્રસ્ટે ધ્યાનું છે તે મુજબ પ્રથમ જુલેટીન એપ્રિલ ૧૯૭૩માં બહાર પડી છે જે ૪૦ પાનાની બની છે ૯ વિભાગોમાં પુસ્તકોની યાદી આપવામાં આવી છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) ખાગોગ્રાફી (૨) ઔદ્યોગિક શુદ્ધિ (૩) ફાઈન આર્ટ્સ (૪) ઇતિહાસ-બૃજાળ (૫) ભાષા-સાહિત્ય (૬) શિલ્પકલા-પદ્ધતિ (૭) રેફરન્સ (૮) વિજ્ઞાન (૯) સમાજવિજ્ઞાન.

આ જુલેટીન અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે અને તેની ઉપયોગિતા ભારતની ચોદે ભાષાના છઠ્ઠામુજો ઉપરાંત પરદેશીઓ માટે પણ ખૂબ છે જેઓને ભારતમાં બહાર પડતા અંગ્રેજી પુસ્તકો વિષે અજાણી બહુશરી મળી રહે છે. હાલમાં ૧૫૦ હામતી પ્રકાશનો વિષે આ જુલેટીનમાં બહુશરી આપી છે. અને પાંચ રૂપિયાથી માંડી, “વિકાસ” પ્રકાશન પંચોતેર રૂપિયાથી કિંમતનાં પ્રકાશનો તેમજ સવાસો રૂપિયા અને બસો રૂપિયા સુધીનાં પુસ્તકો આવરી લેવામાં આવ્યા છે. દર વર્ષે જે અક્ષર્ય પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે તેમાંથી પચાઠગી કરીને જ અડી લેવામાં આવે છે તેથી આ જુલેટીન સંપૂર્ણ તો બની શકે નહીં તો પણ માર્ગદર્શક અવસ્થા મને, અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, ગ્રંથપાલો તેમજ છુસેલરો અને સાહિત્યપ્રિય છઠ્ઠામુજો મટે સોહમિયાપત્રું “જુલેટીન યોદ્ધા ઇન્ડિયન છુસ” એક અનિવાર્ય સંદર્ભ-પત્રિકા બની રહે છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં સોહમિયાપે જે સાંસ્કૃતિક અને સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે તે ભારતભરમાં અદ્વિતિ કહી શકાય તેવી છે. ૧૯૬૯ના ગાંધી ચતાબ્દી વર્ષમાં દુનિયા બરના રેશોમાં ભારતના સત્વશીલ પુસ્તકોનું પ્રદર્શન બધું; ૧૯૭૨માં મેઘાણી જન્મતી નિમિત્તે પાંચ રૂપિયામાં ૭૫૦ પાનાનું મેઘાણી સાહિત્ય ઘેર ઘેર પહોંચાડાયું; ત્યાર પછી “આપણે સાહિત્ય વારસો” યોજના દ્વારા, ૧૯૭૩ના જન્યુઆરીની ૨૫મી તારીખથી શરૂ કરી, શુદ્ધતા

સાહિત્યના નવનીત સમા પાંચ પુસ્તકોનો સેટ જનતાને મૂળ કિંમતે ઉપલબ્ધ કરી, પ્રકાશન જેને વિક્રમ સ્થાપો. આ યોજના તો હજુ ચાલુ જ રહેવાની છે. “મિલાપ” માસિક પણ તેની વિદિષ્ઠ રીતે લોકસેવા કરી રહેલ છે. ઉપરાંત લોકમિલાપના પુસ્તક વેચાણ કેન્દ્રની અલગ જ સેવા આપા દેશને મળે છે. ભાવનગરે પણ બડભાગી છે કે આ બધું તેને આવડે યાજ છે.

જામનગરનું સોલેરિયમ

રજવાડાના વખતમાં જામનગરમાં સોલેરિયમ જાણું થઈ શક્યું તેની આજે નવાઈ લાગતી નેહંએ કેમ કે જામગીરી પછીના રથ વર્ષોમાં નિષ્ક્રિય પડી રહેલા આ સોલેરિયમને ચાલુ કરવા કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર ભેમથિા કોઈને સમર્થ મળ્યા નહીં. આયુર્વેદની પ્રતિષ્ઠા કરનાર શુદ્ધતા સરકારે પણ સુધેં કિરલોથી અસાધ્ય રોગોને મટાડનાર આ અમૂતપૂર્વ સુધેવજને વિચારે મૂકી દીધું. જ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે જામસાહેબે સોલેરિયમ જનાવું હતું. એમ કહેવાય છે કે ફક્ત કો-સર્માં આવ્યા બે સોલેરિયમ હતાં જેનો બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં નાશ થયો હતો. એટલે આખી દુનિયામાં ફક્ત જામનગર ખાતે જ તે અસ્તિત્વમાં છે અને તેને ચાલુ કરવા મટે તાલીમ પામેલા ચિકિત્સકો તેમજ સાધનસામગ્રીથી સુજ્જ સરકાર રહેલ છે. ચામડીના રોગો, હાડકાનો દી. ખી, પક્ષ્વાત, હાથીપણ, ઈત્યાદિ રોગોમાં સુધેકિરલોની ચિકિત્સા બહુ અસરકારક માણુમ પડી છે. જામનગરી જીએ ૩૦ ફીટ ફરતા ટાવર આકાશમાં કેમિના એવી રીતે બનાવવામાં આવી છે કે તે હમેશાં સુધેની જન્મ્યુમ રહે અને ટાવરની ફરતી ગતિ એવી રીતે નિયંત્રણ થતી હોય છે કે તે સુધેની ગતિ સાથે રહીને ૬૦ મિનિટમાં એક ચક્કર પૂરું કરે છે અને ફરતે આખો ફિરજ સુધેના કિરલો મળતાં રહે છે અને કિરલોની લીમરા વધારવા-ઘટાડવા ખાસ યંત્રોની રચના કરવામાં આવી છે જેથી સુધેકિરલોથી મળતી ગરમી કરતાં જરૂર પડે તો અદીરલો વધુ ગરમી ફરતે આખી શકાય. સોલેરિયમની સાથે નાનકડી

આપુએ કહ્યું : “આવો મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ”

ગુ. મ.

મને સ્વપ્નાં તો થઈ આવે છે, પણ માઠ તો કોઈ એકાદ જ રહી જાય છે. થોડા દિવસ પર સવારના સમયે મને એક સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં ત્રીધીજી અને કહેતા હોય એમ લાગ્યું, “આવો, મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ!” એ જાહેરો મારી ચેતનામાં અને મારા કાનમાં મેં ખરાબર તથ્યવાર સાંજીવ્યા. અને મને થયું અશ્વર્થ થયું. પછી તો મારી વિચાર-ધારા વહેવા લાગી.

જે ત્રીધીજી પોતાના જીવનમાં સેકેડોના આંધુ લાગ્યા હતાં એ ત્રીધીજી રડવાનું કહે છે શું? એમના હિલને કોઈ વસ્તુ અતિશય દુઃખી કરી રહી હતી. નહીં તો રડવાનું કદાચ ન કહે. એમ મેં મારા મનને સમજાવ્યું.

પણ આપણું દિલ, જે માતાના દિલ કરતાં પણ વધારે માયાળુ અને મૃદુ છે, એ શા કારણે આટલું દુઃખી થયું હતો? મેં મારા મનને પૂછ્યું.

આ પ્રશ્ન પૂછતાં જ મારી અંદરની આંખો સામે આપણી પ્રેમાળભૂતિ આવી પડી થઈ ગઈ.

એમના જીવતાં જ લોકોએ અહિંસાના ત્યાગ કર્યો પણ એમના ત્યાગ પછી તો લોકોએ અહિંસાનું ખૂન કરી દીધું છે. શું આ કારણે ત્રીધીજીને દુઃખ થઈ રહ્યું હતો? હરિને મેં મારા મનને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

ત્યારે મારા અંતરમાંથી બહાર કોઈ કહેતું હોય : “હા, અહિંસાના બળ વડે આપણે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી શક્યા, પણ એ સ્વતંત્રતાને ટકાવવા સારું હિંસાબળની સામગ્રી આપણે એકત્ર કરી રહ્યા છીએ.”

આ સંજોગો હું ચૂપ રહ્યો. વાત તો સાચી છે. જો વિચારે મારા મનને તીરની પેઠે આશ્વાત કર્યો. થોડીવાર પછી તે જ અવાજ મારા અંતરમાંથી બોલી ઊઠ્યો : “મેં મારું આપણું જીવન

લોકોમાં પરસ્પર પ્રેમ અને ભાતભાવ વધે એ સારુ તનતોડ મહેનત કરવામાં પચાર ક્યું. પણ હમણાં તો દુઃખભાવનો કાવાનજલ દેશમાં પ્રબળી રહ્યો છે. લોકોને મેં સ્વ-સમર્થણ અને ખીનની સેવાના ભારો ખીલવવાનું શીખવ્યું પરંતુ આઝાદી પછી તો લોકો કુરળાઈને વેપારીની મૂકી હોય એમ સમજી બેઠા છે, એટલે કે કુરળાઈ કરવાથી જો કંઈ ફાયદો પોતાને ન થતો હોય તો તેઓ કુરળાઈ કરતા નથી.

“સ્વરાજ મળ્યા પછી આપણી જે સાચી સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા છે તેને વધારે ને વધારે આપણે ઉત્તરજન આપીશું, એમ મેં કહેલું હતું. પણ એમ જ ચિહ્ન મને જણાતું નથી. નવી દિલ્લી તો હજી જૂની દિલ્લી જ છે. સહેરના લોકો માટે જ બધી યોજનાઓ લડવામાં આવે છે. જૂની સરકાર પણ એમ જ કરતી હતી ને? ગામડાનાં લોકો માટે થયું જોશું” શક્ય આજની બધી યોજનાઓમાં આપવામાં આવે છે.

“પણ સૌથી વધારે દુઃખની વાત તો એ છે કે કેશિસના સભ્યોને દિવસે દિવસે મોટા સહેરોનો મોલ, મોટી પદવીઓ મેળવવાની દોટ, સ્વા-સહિત

આપુએ કહ્યું : “આવો મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ”

ગુ. મ.

મને સ્વર્ગનાં તો ઘણાં આવે છે, પણ યાદ તો કોઈ એક જ રહી જાય છે. યોગ દિવસ પર સવારના સમયે મને એક સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં ત્રીધીજી અને હરેતા હોય એમ લાગ્યું, “આવો, મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ !” એ જાહેરો મારી ચેતનામાં અને મારા કાનમાં મેં બરાબર ત્રણવાર સાંજીયા, અને મને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. પછી તો મારી વિચાર-ધારા વહેવા લાગી.

જે ત્રીધીજી પોતાના જીવનમાં સેઠડોના અધિક ભાગમાં હતાં એ ત્રીધીજી રડવાનું કહે છે શું ? એમના હિલને કોઈ વસ્તુ અતિથય દુઃખી કરી રહી હશે. નહીં તો રડવાનું કદાપિ ન કહે. એમ મેં મારા મનને સમજાવ્યું.

પણ બાપુનું દિલ, જે માતાના દિલ કરતાં પણ વધારે માયાળુ અને મૃદુ છે, એ શા કારણે આટલું દુઃખી થયું હશે ? મેં મારા મનને પૂછ્યું.

આ પ્રશ્ન પૂછતાં જ મારી અંદરની અગ્નિ સામે બાપુની પ્રેમાગત્તિ આવી પહોં થઈ ગઈ.

એમના જીવતાં જ સેઠડોએ અધિકારના ત્યાગ કર્યો પણ એમના ગયા પછી તો સેઠડોએ અધિકારનું ખૂન કરી લીધું છે. શું આ કારણે ત્રીધીજીને દુઃખ થઈ રહ્યું હશે ? હરિને મેં મારા મનને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

ત્યારે મારા અંતરમાંથી બહાર કોઈ કહેતું હોય : “હા, અધિકારના બળ વડે આપણે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી સકયા, પણ એ સ્વતંત્રતાને ટકાવવા સારું દિવસાળગની સાચાં આપણે એકત્ર કરી રહ્યા છીએ.”

આ ઘાંસળી કું ચૂપ રહ્યો. વાત તો સાંપી છે. એ વિચારે મારા મનને ધીરની પેઠે આઘાત કર્યો. થોડીવાર પછી તે જ અવાજ મારા અંતરમાંથી બોલી ઊઠ્યો : “જે મારું આપણું જીવન

સેઠડોમાં પરસ્પર પ્રેમ અને જાતજાત વધે એ સારુ તનતોડ મહેનત કરવામાં પધાર થયું. પણ હમણાં તો દિવસાળગના કાવાનગ દેશમાં પ્રભવળી રહ્યો છે. સેઠડોને મેં સ્વ-સચર્ણ અને ખીલની સેવાના કાવો ખીલવવાનું શીખવ્યું પરંતુ આઝાદી પછી તો સેઠડો કુરંગાનીત વેપારીની મૂડી હોય એમ સમજી બેઠો છે, એટલે કે કુરંગાની કરવાથી જે કંઈ ફાયદો પોતાને ન થતો હોય તો તેજો કુરંગાની કરતા નથી.

“સ્વરાજ મળ્યા પછી આપણી જે સાચી અસ્મિત અને સભવતા છે તેને વધારે ન વધારે આપણે સિતોજન આપીશું, એમ મેં ધારણું હતું. પણ એક મિત્ર મને જણાવું નથી. નવી દિલ્હી તો હજી જૂની દિલ્હી જ છે. સહેરના સેઠડો માટે જ બધી યોજનાઓ લડવામાં આવે છે. જૂની સરકાર પણ એમ જ કરતી હતી ને ? ચામડાના સેઠડો માટે પણ એવું લક્ષ આજની બધી યોજનાઓમાં આપવામાં આવે છે.

“પણ કોથી વધારે દુઃખની વાત તો એ જ કે કેવિસના સભ્યોને દિવસે દિવસે મોટા સહેરોને મેડ, મોટી પહોળા મેળવવાની રોડ, ચતા-સકિ

એક પગ ઢિંકુસાનના અને બીજો પગ નાજુ કુનિયાના બધા દેશમાં પડી રહ્યો હોય એવી તમારી ભવ્ય ચાલ અમે નિહાળી છે. અમને વાદ છે કે તમે જ્યારે પગલાં ભરતા ત્યારે તમારી સાથેના ધણા માનુસો પાછળ રહી જતા અને તમારી સાથે રહેયું હોય તો તમારા સાથીકાઓને દોડવું પડતું થતું ! નેએ સૂતા હતા એમને તમે જગાડ્યા, નેએ ભગતા બેઠા હતા એમને તમે ઊભા કર્યા અને નેએ ઊભા હતા એમને દોડતા કર્યા !

અને એક દિવસ અચાનક તમારું આ વિરાટ પગપુ ધણી ગયું; “હે રામ” એવો મંત્ર જગતા

તમે ઢળી પડ્યા. જાણે પૃથ્વીના આ ગે.એ મૂંઝવણો હોય એવો આચકા લાગ્યો. અમે સૌ રડી પડ્યા અને થોડા સમય માટે તો વાતાવરણ એવું બની રહ્યું કે કોઈ કોઈને આધારન આપવાવાળું રહ્યું નહિ ! અમારા આંસુ લૂછવાની કક્ષિત પણ અમારા હાથમાંથી ચાલી ગઈ. થોડી વાર પછી મન ઉપર અમે હજુ મેળવ્યો અને અમે સૌ નેતાઓએ નક્કી કર્યું કે તમારા પગલે પગલે ચાલવું.

હવે અમે અમે શું કરી રહ્યા છીએ તે જુઓ. અમે સૌ તમારા પગલે પગલે જ ચાલતા આવ્યા છીએ, પણ ચાલમાં જરા ફેરફાર કર્યો છે. તમે પગે ચાલીને જતા હતા અને હવે અમે સૌ વિમાનમાં આવળ કરીએ છીએ. આ રીતે અમે, તમારા કરતાં વધુ ઝડપી બન્યા છીએ. તમે રેલવેના ચીલ વગરનાં મુશ્કારી કરતા હતા અને કહેતા હતા કે આ વગરને સરવડતા મળવી નોઈએ, અમે ધણી સરવડતાથી આપી છે અને ઘણાં ત્રીણ વગરનાં મુશ્કારી કરતા કરી ચૂક્યા છે ! પ્રભને અમે યાં કલાસના માથે જ વાળી રહ્યા છીએ અને પ્રભ તમારા પગલે પગલે ચાલી રહી છે કે નહિ એ જોવા માટે અમે ઘણી વાર ફરતે કલાસમાં મુશ્કારી કરીએ છીએ, ખરી રીતે તો અમારે ફરતે કલા સમા બેઠવું ન નોઈએ પણ જો યાં કલાસમાં બેઠીએ તો વધુ ગિરદી થાય અને પ્રભને વધુ ગ્રાસ પડે અમારે લીધે પ્રભને ગ્રાસ થાય એવું કોઈ પણ પગપુ અમે બદલા માગતા નથી; કારણ કે અમે બગીચાં છીએ કે બાવું કંઈ કરીએ તો તમારા આત્માને કુખ થાય.

તમે અમને સત્યનો ઉપદેશ આપ્યો અને અમે પણ પ્રભને એ જ ઉપદેશ આપી રહ્યા છીએ. અમારે ધણી વાર અસત્ય બોલવું પડે છે. પણ પ્રભને તો કહેતાં જાય બોલવાનું જ કહીએ છીએ આ રીતે અમે સત્યની પૂજા કરાવવાનું ચાલુ રાખ્યું.

એક પર હિંદુસ્તાનમાં અને બીજો પર નવ્યે દુનિયાના બધા રેલોમાં પહોંચી હોય એવી તમારી ભવ્ય સાથે અને નિકાળી છે. અમને શાક છે કે તમે બધારે પગલાં ભરતા ત્યારે તમારી સાથેના પણ માણસો પાછા રહી જતા અને તમારી સાથે રહેવું હોય તો તમારા સાથીદારોને રોડનું પગલું ઠપ્પું ! નેમો. સત્યા હતા એમને તમે જનાડવા, નેમો. ભયતા મેડા હતા એમને તમે ભ્રષ્ટા કર્યા અને નેમો. ભ્રષ્ટા હતા એમને હોયતા કર્યા !

અને એક દિવસ અચાનક તમારું આ વિરાટ પગલું થંભી ગયું; “એ રામ” એવો અંત બપોલ

તમે ઠગી પડ્યા, નવ્યે પૂરીતો આ ગેરો મૂક ભણો હોય એવો આચારો. હાજો. અમે સૌ રહી પડ્યા અને થોડા સમય માટે તો પાતાવરણ એવું બની રહ્યું કે કોઈ કોઈને આધારન આપવાનારું રહ્યું નહિ ! બધારા આંત્ર લૂછવાની કઠિત પણ બધારા હાથમાંથી ચાલી ગઈ. થોડી વાર પછી મન ઉપર અમે ક.વૂ. મેળવ્યો અને અમે સૌ નેતાઓને નહીં કહ્યું કે તમારા પગલે પગલે ચાલવું.

હવે અમે અમે શું કરી રહ્યા છીએ તે જુઓ. અમે સૌ તમારા પગલે પગલે જ ચાલતા આવ્યા છીએ, પણ ચાલમાં જરા ફેરફાર કર્યો છે. તમે પગે ચાલીને જતા હતા અને હવે અમે સૌ ત્રિમાનમાં આવળા કરીએ છીએ. આ રીતે અમે, તમારા કરતાં વધુ ગંડા બન્યા છીએ. તમે રેલવેના ગીબ પરમાં મુસાફરી કરતા હતા અને કરેતા હતા કે આ વગેરે સરવસ્તા મળવી નોઈએ, અમે રહી સરવસ્તામાં આવી છે અને ધણિને ગીબ વગેરે મુસાફરી કરતા કરી મૂક્યા છે ! પ્રાગતે અમે થઈ કલાસના માર્ગે જ વળી રહ્યા છીએ અને પ્રાગ તમારા પગલે પગલે ચાલી રહી છે કે નહિ એ ભેગાં માટે અમે પછી વાર ફરતું કલાસમાં મુસાફરી કરીએ છીએ. ખરી રીતે તો અમારે ફરતું કલાસમાં ભેગવું ન નોઈએ પણ તો થઈ કલાસમાં ભેગાં તો વધુ ત્રિદી થાય અને પ્રાગતે વધુ ત્રાસ પડે, અમારે લીધે પ્રાગતે ત્રાસ થાય એવું કોઈ પણ પગલું અમે ભરવા માગતા નથી; કારણ કે અમે નવ્યેને છોડી કે આપું છોડી કરીએ તે તમારા આચરોને કુ બ વ વ.

તમે અમને સત્યનો ઉપદેશ આપ્યો અને અમે પણ પ્રાગતે એ જ ઉપદેશ આપી રહ્યા છીએ. અમારે થયું વાર અસત્ય બોલવું પડે છે. પણ પ્રાગતે તો કંઈકેલો સત્ય બોલવાનું જ કહીએ છીએ. આ રીતે અમે સત્યની પૂજા કરાવવાનું ચાલુ રાખ્યું

દુનિયામાં નાસ્તિકો તો ઘણા હશે પણ કનૈસ ઈશ્વરસોહ જેવા નાસ્તિક ખીન્ને જાગ્યે જ નેવા મળે. એ કહેતો કે આ સૃષ્ટિ વિવિધ પ્રકારના અણુપરમાણુઓના આકરિમ્બ સંયોજન જ છે. આ સૃષ્ટિચત્રનાની પાછળ કોઈ બૃહત્તર શક્તિ કામ કરી રહી છે એ વાત સ્વીકારવા માટે જ સહેજેય તૈયાર નહોતો.

એક વખત એને ભણીતા તત્ત્વચિંતક અને ધર્મપ્રચારક હેનરી બિયરને ત્યાં જવાનું થયેલું. એમાં પણ એનો આશય તો એ જ હતો કે બિયર સાથે અધોર ચર્ચા કરવી ને તેને હલીસોમાં ઢરાવવા. એણે બિયરના ફીચનખાનામાં પ્રવેશ કરતાં જ સૂર્યમંડળનું એક સુંદર મોડેલ જોયું. એની રચના કરનારે સૂર્ય અને પૃથ્વી, ચંદ્રો તેમ જ અન્ય ગ્રહોની એવી સ્પષ્ટ પ્રતિકૃતિ કરી હતી કે જોનારને એક લાગુમાં સમગ્ર સૂર્યમંડળનો ખ્યાલ આવી જાય.

લાગુવાર માટે ચર્ચાનો આરંભ કરવાનું જાણી જઈને ઈશ્વરસોહ બિયરને પૂછ્યું: “સૂર્યમંડળની આવી જ પ્રતિકૃતિ બનાવી આપનારની શીય કું વખોથી કરી રહ્યો છું. સુંદર છે આ મોડેલ. ગણિત બનાવ્યું ? માટે એ માણસને મળવું પડશે.”

“કાણુ બનાવે ? એની મેળાએ જ આપો-આપ તૈયાર થઈ ગયું.” બિયરે જવાબ આપ્યો.

“એમ બને જ કેમ ? આખા સૂર્યમંડળની પ્રતિકૃતિ આપોઆપ તૈયાર થાય શી રીતે ?” બિયરનો કટાક્ષ સમજ્યા વગર જ ઈશ્વરસોહે હાથું.

“કેમ ન થાય ? જો સૂર્યમંડળ ને આપણી આસપાસની સૃષ્ટિ એની જાતે જ રચાઈ જાય તો આ મોડેલ પોતાની જાતે કેમ ન બની જાય ?”

બિયરના આ કૃટકાનો કોઈ જ જવાબ ઈશ્વરસોહ પાસે નહોતો. એ નાસ્તિક જવાબ આપ-

વામાં શા લોચા વાળ્યા હશે એ જાણવામાં આવ્યે રસ ન લઈએ. પણ કોઈ કોઈ વખત ઉછળી આવતી આપણી નાસ્તિકતાને માટે આમાં પડાર તો રહેશે છે જ.

મને લાગે છે કે નાનીમોટી શંકાભરી લાગુક નાસ્તિકતાનો ઉત્તરો તો લગભગ દરેક જણમાં આવી જતો હોય છે. જેને ઈશ્વરે અગાઉ બનેકવાર અસીમ મદદ કરી હોય એવી વ્યક્તિ પણ શંકાજન્ય ચિંતાર કરી શકે છે. મારી લગભગ અઢાલે બાનું એક કારણ એ પણ હોય કે આપણી ગ્રહો માત્ર ઉપરછલ્લી જ હોય, એનાં ઝળિયાં બિંડા જ ન નખાયા હોય. એટલે જ તો વિરોધતા આજો વાયરો વાતાં જ એ હલચલી બેઠે ન ?

જાણવા કદાચ એમ પણ હશે કે ગમે એટલી દૃઢ ગ્રહો પણ કોઈકે વાર તો ડરી જ જાય એવો કોઈ નિયમ રચવાની પાછળ ઈશ્વરની કોઈ કુશિલ જ કામ કરતી હશે. ઈશ્વર જેવા ઈશ્વરને પણ આવું માનવીને જ શોભે એવાં કાવતરાં કરવાની જરૂર એટલા માટે પડતી હશે કે આવી શંકાઓને કારણે સરવાળે તો મોટે ભાગે જલ્દા ને આસ્થા વધારે જ જ દૃઢ થતાં હોય છે.

શંકાના વમળોમાંથી બહાર નીકળેલો માણસ વધારે સચકત બનીને જાગળ આવે છે. પછી એવા જ પ્રકારની પરિસ્થિતિ માણસને લાગ્યે જ ડારી શકે. તોફાન નવું હોય તો ડારે. પણ જો માણસ એમાંથી પોતાની જાતને ઉચારે તો ખીણ વખતનું એવું તોફાન પ્રુદ હારે.

એક વખત દરિયાકાંઠે ઊભો રહીને કું ઢોડી-એની રમત જોઈ રહ્યો હતો ત્યારે મને આ સ્વપ્ન ભરાયર લાગ્યું. જરૂરીનો સમય થતાં મોભની ખજાણાટ, કદ અને ગતિ વધવા લાગ્યાં. મોભની

દુનિયામાં નાસ્તિકો તો જણા હશે પણ કનંસ ઈન્સરસોસ એવો નાસ્તિક બીજો કાગ્યે જ નોવા મળે. એ કહેતો કે આ ઇજિપ્તિયન પ્રકારના બહુપ્રમાણ્યોના આકરિમક સ્વેચ્છન જ છે. આ સ્ફિરચનાની પાછળ કોઈ બદલર સક્રિત કામ કરી રહી છે એ વાત સ્વીકારવા માટે એ સહેજેય તૈયાર નહોતો.

એક વખત એને બર્ણીતા તત્વચિંતક અને ધર્મપ્રચારક ડેનરી બિચરને ત્યાં જવાનું થયેલું. એમાં પણ એનો આશય તો એ જ હતો કે બિચર સાથે અધોર ચર્ચા કરવી ને તેને ક્ષીણમાં કરાવવા. એણે બિચરના દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કરતાં જ સૂર્યમંડળનું એક સુંદર મોડેલ જોયું. એની રચના કરનારે સૂર્ય અને પૃથ્વી, ચંદ્રો તેમ જ અન્ય ગ્રહોની એવી ભરત્ર પ્રતિકૃતિ કરી હતી કે જોનારને એક સમયમાં સમગ્ર સૂર્યમંડળનો ખ્યાલ આવી જાય.

સાચુવાર માટે ચર્ચાનો આરંભ કરવાનું બૂધી જઈને ઈન્સરસોસે બિચરને પૂછ્યું. “સૂર્યમંડળની આવી જ પ્રતિકૃતિ બનાવી બાપનારની શોધ કે વર્ણોથી કરી રહ્યો છું. સુંદર છે આ મોડેલ. કોણે બનાવ્યું ? કારે એ માણસને મળતું પડશે.”

“કાણે બનાવે ? એની મેળાએ જ આપો-આપ તૈયાર થઈ ગયું.” બિચરે જવાબ આપ્યો.

“એમ બને જ કેમ ? આખા સૂર્યમંડળની પ્રતિકૃતિ આપોઆપ તૈયાર થાય શી રીતે ?” બિચરનો કટાક્ષ જમળ્યા વચર જ ઈન્સરસોસે કહ્યું.

“કેમ ન થાય ? બે સૂર્યમંડળ ને આપણી આસપાસની સજિ એની ભંતે જ રચાઈ જાય તો આ મોડેલ પોતાની ભંતે કેમ ન જની જાય ?”

બિચરના આ દુકબો કોઈ જ જવાબ ઈન્સરસોસ પાસે નહોતો. એ નાસ્તિક જવાબ આપ-

વામાં આ લોચા વાળ્યા હશે એ જાણવામાં આવે રસ ન લઈએ. પણ કોઈ કોઈ વખતે ઊઠી આવતી આપણી નાસ્તિકતાને માટે આમાં પડકાર તો રહેવો છે જ.

મને લાગે છે કે નાનીમોટી શંકાકરી સજિ નાસ્તિકતાને ઉમરો તો લમ્મલગ દરેક જાણમાં આવી જતો હોય છે. જેને ઈધરે અગાઉ અનેકવાર અસીમ મજા કરી હોય એવી બ્યક્તિ પણ શંકાજન્ય ચિંતાર કરી ચૂકે છે. મારી લમ્મગ પ્રમાણે આનું એક કારણ એ પણ હોય કે આપણી કાલા માત્ર ઉપરછલ્લી જ હોય, એનાં મુનિષાં જોડા જ ન નખાયા હોય. એટલે જ તો વિરોધનો આઠો વાપરો વાતાં જ એ હલચલી જાડે ને ?

અથવા કહેવું એમ પણ હશે કે ગમે એટલી દલ કાલા પણ કોઈક વાર તો કચી જ જાય એવો કોઈ નિયમ સ્વવાની પાછળ ઈચરની કોઈ કુશિત જ કામ કરતી હશે. ઈધર નેવાં ઈધરને પણ આવાં માનવીને જ શોભે એવાં કાવતરાં કરવાની જરૂર એટલા માટે પડતી હશે કે આવી શંકાએને કારણે અરવાયે તો મોટે ભાગે ભલા ને આરસા વધારે જ જ દલ થતાં હોય છે.

શંકાના વમળોમાંથી બહાર નીકળેલાં માણસ વધારે સમગ્રત જીવિને આત્રણ આવે છે. પછી એવા જ પ્રકારની પરિસ્થિતિ માણસને કાગ્યે જ કારી કહે. તેજાન નંતુ હોય તો કારે. પણ બે માણસ એમાંથી પોતાની ભંતે ઉમરો તો બીજા વખતનું એવું તેજાન મુક કારે.

એક વખત હરિયાકાંઠે જિભો રહીને કું હોડી-જોડી રમત જોઈ રહ્યો હતો ત્યારે મને આ કલ્પ બરાબર લાગ્યું. જરૂરતોના સમય થતાં મોખની બજાજાળાટ, કંઈ અને ચિતિ વધવા સાચાં. મોખની

ગુણોના આદર કરવા જોઈએ.

ખનડી શોને માટે પણ આનું જ કહેવાય છે. દિવસની ચર્યાત કરતાં પહેલાં, કેઈ પણ માનવ મિત્રોને મળતાં અગાઉ વહેલી સવારના ગુલાબને મળવા જતા. તેના રસની તૃપ્તિ પામતા.

કુદરતની લખલૂટ સમૃદ્ધિમાંથી કેટલું બધું પામરા જેવું છે એ વાતનો સામાન્ય માનવીને તો કદાચ ખ્યાલ પણ નહિ આવે. ઈશ્વર એવેર પાકેલા વૈભવને પામવા માટે પછી દષ્ટિ પણ જોઈએ. એને સમજવા માટે મન પણ કેળવાયેલું હોવું જોઈએ. એ કેળવણી માટે પણ પાછી વર્ષોની સાધના જોઈએ. તો જ તમે અને કુદરત એક તાંત્રી જોડાઈ શકો.

આ પરિસ્થિતિએ તમે પહેલો ત્યારે તમને લાગે છે કે કુદરતના એકએક સર્જન પાસે જ પા છે. લાગણી છે. એને પણ તમને કંઈક કહેવાનું છે. સર રામન પાસે તો કુદરતની આ કિતાબ વાંચવાની કંઈક બનરી કહી શકાય એવી શક્તિ હતી. આ કારણે લઈને તેઓ પ્રકૃતિને આશુવામાં કલાકો સુધી એક ધ્યાન થઈ જતા.

પોતાના સંશોધનકાર્યને માટે પાંચ રૂબ લાવવાનું કહ્યું હોય અને જે બૂલમાં પડાવાળો પાંચ રૂબને બદલે બ્રુમ્સે તોડી લાવે તો લાવનારનું આવી જ બને. એને કડક શબ્દોમાં લઈ કહે છે. “મેં કેટલા રૂબ મેં લાવ્યા હતા?” મહાવૈજ્ઞાનિક પાસે આ બુ મકાકવિ જેવું હૃદય હતું. સત્પત્ની શોધને માટે રૂબોની જરૂર છે. પણ જરૂરિયાત કરતાં વધારે રૂબ તોડવા તેમાં

પૂર્વ ૧૩૪થી થાણ ખીણો વચ્ચે જાણે દોડીએ ગરકાવ થઈ ગઈ. પણ ખીણ જ પળે બધી દોડીએ ચોળાના મસ્તક પર સવાર થઈ ગઈ. મેં જોયું કે એ રાક્ષસી મોળા પોતાની તાકાતથી દોડીએને કિનારે લઈ આવી.

એમ આપણે બનેને શંકાની ખીણમાં ફાળવાર સરકી જઈએ, એ જ શંકા હલ થઈને આપણને અસાધના મસ્તક બેસાડી દેશે. જે સર્વેશ્વર સહિની રચના કરી ને આજ સુધી એનું સંચાલન

પણ એક મોટો દોઢ ન હોય. આ કારણે હમણાં રૂબોને એનું જીવન ટૂંક ઘણું માણુરા દેશે. એને એના જીવનની વેદના વેદતાં, વેદના ખરવા દેશે. તમે નાહક એના સ્મિતને ન લૂંટી દેશો. આ જ કાવ તેમના અંતરમાં હલોહલ બરેલો હતો.

સોઈને જુટવી ન લેવું. આ પણ એક ધ્યેય ખ્યાલ છે. સુંદરતાને ફક્ત આંખથી જ પામીને પ્રલસિત બનવું. ફરીને જ્યારે તેની તૃષ્ણ લાગે, ત્યારે એની પાસે પડોચી જવું. પ્રકૃતિ તો તમને આવકારવા તૈયાર જ છે. તમે એનાથી દૂર જાવ છો. એ તમારી સાથે છે. “થટ થટમાં નાથ સમાયો.” રામન પાસે પણ પ્રકૃતિને પામવા માટેની કંઈક અનોખી દષ્ટિ હતી.

વિજ્ઞાનનું સંશોધન કરતાં કરતાં થાકે ત્યારે રંગોની હરિવાળીમાં લટાર મારવા નીકળી પડે. પ્રકૃતિનો ખોળો ઊઠીને પાછા ચાર હિવાલરાળી પ્રયોગશાળામાં પાછા ફરવાનું થોડું અપરંપરું. પણ શું થાય? જીવનની સફળતા માટેનું કામ પામળ મૂકી જરાતુ છે. મળેલી બહિષ્કરણ કારણે વિજ્ઞાના વિજ્ઞાન સત્પત્નીથી કંઈક શોધી ને દુનિયાને પાછું આપીને જવાનું છે જીવનનો મૂલાવાન સમય બચાવ તેમ નથી. કમ્પ્રોમાઇસ સાધક પાછા ફરે છે, એ અડધા “રામન ઈન્સ્ટીટ્યુટ”નાં પરમિયાં.

જતાનેતરમાં પ્રથમ વાર “ભારતરત્ન સી વી. રામન” જીવન પરિચયોની લટાર ક્યા એ પુસ્તકમાંથી.

ક્યું એ તમારી જાકાળે જ નિર્બળ થઈ જાય કે નાથ પામે એ બને કેમ? એ સર્વેશ્વર, સર્વેશક્તિમાન ને સર્વેશ્વરી સત્તા તો પ્રત્યેક પળે, સર્વેશ્વર કિશોરી છે. આપણે તો એ સત્તાનો અનુભવ જ જ સતત કરવાનો છે. એ અનુભવ ન થાય તો વાકે આપણો છે. ખરેખર તો આસ્થા જ આપણો અંતિમ ને અનન્વ વારસો છે; જ્યારે નાસ્તિકતા કેરી બોદિક વિરુદ્ધ છે. સંજોગવશ એવી શુદ્ધિનાં વચ્ચેમાં ફસાયા દોઈએ તો હવે બહાર નીકળીએ ને સાચી શ્રદ્ધાનાં દિપ્તિ પર સવારી કરીએ.

ગુલોના આદર કરવા જોઈએ.

ખર્નાં શેને માટે પણ અર્ધું જ કહેવાય છે. દિવસની ચર્યાખાત કરતાં પહેલાં, કાંઈ પણ માનવ મિત્રોને મળતાં અગાઉ વહેલી સવારના ગુલાબને મળવા જતા. તેના રસનીથી વૃત્તિ થાયતા.

કુદરતની લખણ સમૃદ્ધિમાંથી કેટલું બધું પામવા જેવું છે એ વાતનો સામાન્ય માનવનિ તો કદાચ ખ્યાલ પણ નહિ આવે. ઈશ્વરે ચોમેર પાથરેલા વૈભવને પામવા માટે પછી દષ્ટિ પણ જોઈએ. એને સમજવા માટે મન પણ ફેળવાયેનું હોતું જોઈએ, એ ફેળવણી માટે પણ પાછી વર્ષોની સાધના જોઈએ. તો જ તમે અને કુદરત એક તંત્રથી જોડાઈ શકો.

આ પરિસ્થિતિએ તમે પહેલો ત્યારે તમને લાગે કે કુદરતના એકએક સર્જન પાસે જવા છે. લાગણી છે. એને પણ તમને કંઈક કહેવાનું છે. સર રામન પાસે તો કુદરતની આ કિતાબ વાંચવાની કંઈક જાનેરી કહી કદાચ એવી સક્રિય હતી. આ કારણેને લઈને તેઓ પ્રકૃતિને માણવામાં કલાકો સુધી એક ધ્યાન થઈ જતા.

પોતાના સંશોધનકાર્યને માટે પાંચ રૂબ લાવવાનું કહ્યું હોય અને જો બૂધમાં પટાણો પાંચ રૂબને બદલે બ્રહ્મણે તોડી લાવે તો લાવનવનું બાળી જ અને એને કાક સન્દોમાં લઈ કંઈ કે. ‘મેં કેટલા રૂબ મુલાવ્યા હતા?’ મઠ વૈજ્ઞાનિક પાસે આ બુ મકાકનિ જેવું હાથ હતું. સરખી શોધને માટે રૂબોની જરૂર છે. પણ જરૂરિયાત કરતાં વધારે રૂબ તોડવા તેમાં

પણ એક મોટા દોષ ન હોય. આ કારણે હમણાં રૂબોને એનું જીવન રક્ષા ઉપર માણવા દેને! એને એના જીવનની વેદના વેદતાં, વેદનાં ખરવા દેને! તમે નાહક એના સ્મિતને ન લૂંટી દેશો. આ જ જાણ તેમના અંતરમાં જલોલ્લસ કરેલા હતા.

સૌંદર્યને પ્રુટવી ન લેવું. આ પણ એક જીવો ખ્યાલ છે. સુંદરતાને ફક્ત અપ્રાપ્યથી જ પામીને પુલકિત બનવું. ફરીને જ્યારે તેની વૃથા લાગે, ત્યારે એની પાસે પડેલી જડું, પ્રકૃતિ તો તમને આવકારવા તૈયાર જ છે. તમે એનાથી દૂર જાવ છો. એ તમારી સાથે છે. “ધટ ધટમાં નાથ સમાયેલ.” રામન પાસે પણ પ્રકૃતિને પામવા માટેની કંઈક જાણી દષ્ટિ હતી.

વિજ્ઞાનનું સંશોધન કરતાં કરતાં થાકે ત્યારે રંગોની હરિયાળીમાં લટાર મારવા નીકળી પડે. પ્રકૃતિનો ખેલો છોડીને પાછા ચાર દિવાલવાળી પ્રયોગશાળામાં પાછા ફરવાનું થોડું અપરંપરું. પણ શું થાય? જીવનની સફળતા માટેનું કામ પાછળ મૂકી જવાનું છે. મળેલી બહિષ્કરણ કારણે વિધવા રિશાળ સભ્યમાંથી કંઈક શોધી ને દુનિયાને પાછું આપીને જવાનું છે જીવનનો મૂલ્યાંકન સમય નવાકાંચ તેમ નથી. કમ્પ્યોટરના સાથે પાછા ફરે છે, એ અક્ષય “રામન ઈન્સ્ટિટ્યુટ”નાં પરચિપાં ન

નતાજેતરમાં પ્રવટ થનાર “ભારતરત્ન સી વી. રામન” જીવન પરિભ્રમણી લેતાર કયા એ પુસ્તકમાંથી.

૧૯૩૪થી થાહ ખીણો વચ્ચે જાણે દોડીએ ગરકાવ થઈ ગઈ. પણ ખીણ જ પળે બધી દોડીએ મોખના અસ્તક પર સવાર થઈ ગઈ. મેં ‘જોડું’ કે એ રાક્ષસી મોખ’ પોતાની તાકાતથી દોડીએને કિનારે લઈ આવ્યા.

એમ આપણે બનેને યાદની ખીણમાં લખવા સરખી જઈએ, એ જ યાદો હલ થઈને આપણને અસ્થાના અસ્તકે એલાડી રહે. જે સર્વેશ્વરે રાહિની રચના કરી ને આજ સુધી એનું સંચાલન

કહ્યું એ તમારી જાણે જ નિર્ધાર થઈ જાય કે નાહ પામે એ બને કેમ? એ સર્વેશ્વર, સર્વેશક્તિમાન ને સર્વેશની સચા તો પ્રત્યેક જણે, સર્વેશ કિપાશી છે. આપણે તો એ સચાનો અનુભવ જ જ સતત કરવાનો છે. એ અનુભવ ન થાય તો વાંકે આપણો છે. ખરેખર તો આરથા જ આપણે અતિથ ને અનન્થ વારસો છે; જ્યારે નાસ્તિકતા કારી બૌદ્ધિક વિકૃતિ છે. સંજોગવલ એવી સુદિનાં વખતોમાં ફસાવા હોઈએ તો હવે બહાર નીકળીને ને સાચી શ્રદ્ધાનાં સિખરો પર સવરો કરીએ.

શ્રી કૃષ્ણનું નામ અપાય છે. શ્રી કૃષ્ણની મધુ જંસરીમાંથી એક ઠાળે ગંગા-ધમુનાના પ્રદેશમાં સંજ્ઞાતા દિવ્ય-સ્વર્ગીય સૂરો, હજુ આજે પણ લોકોના કાનમાં, ગૂંજ્યા કરે છે. હજુ આજે પણ મથુરાની-ગોકુળની મઠીએ મઠીમાં એમની જંસરીનો નાદ સદૈવ જાગૃત રહે છે. ઇન્દ્રાવન શુ, કે દારિકા શુ, જગ-નાથ પુરી શુ કે કંપાકુમરી શુ-એમ પ્રત્યેક ખૂણામાંથી વાગાડુઓ એમની મુરલી જાગૃતી મૂર્તિના દર્શન કરવા આવે છે. ત્યારે એમનું મન પરમાત્માના પ્ધારા વાજીર મધુ જંસરીમાં જ પરવાઈ જાય છે.

એક મહાભારતના સમયથી અનેક ઐતિહાસિક પરિવર્તન અને રાજદ્વારી પદોએ અને ઉચ્ચ પાયે આઈને હિન્દુ પાટનગર દિલ્લી આજે પણ હિન્દ સરકારનું મહત્વનું પાટનગર છે. દિલ્લીની રાજદ્વારી મહત્તા છે, ત્યારે એમની પડોશમાં આવેલ મથુરા તો આધ્યાત્મિક શક્તિથી હજુ પણ પ્રકાશી રહેલ છે. દુશ્મનોને દૂર જગાડવું, શ્રી કૃષ્ણ અને તેની જંસરીના અનુપમ ચિત્રો સાથે આજે પણ હિન્દવાસીઓનાં હૈયામાં વસી રહેલ છે એ આધ્યાત્મિક શક્તિના પ્રેરણાના પાન શ્રી કૃષ્ણે કરાવ્યાં છે. નિરોષ, રમતિ-યાગ, મસ્તીખોર, માખણચોર, બાલ કોવાની પ્રતિમાને હિન્દના યુવાનો-જુદો 'માલકૃષ્ણ' સ્વરૂપને હજુ પણ પ્રેમભાવથી પુજે છે. કુંજવન પ્રતિ પોતાનો પ્રેમ પ્રદર્શિત કરે છે. અને ધમુનાના જળમાં દૂળડી મારીને પોતાના પાપેનું પ્રાવચિત કરે છે. ધમુનાના જળમાં લોકોના જ્ઞાત આત્માને શાંત કરવાનો શુભ તો અવશ્ય છે જ. કાલિદી ધમુના પ્રત્યક્ષ કાલ જગ-વાન વમરાજની બદેન જોવી છે. જાતવાસી તીર્થ-યાત્રાએ જાય છે, ત્યારે પ્રથમ નદીનાં દર્શન જાય છે. કાલિદી નામ કુરાલું છે. યજુર્વેદ અવજગત સ્વરૂપ તે જમુના છે.

"A station of Cowherds" શને બ્રીજ મંડલ (મજા મંડળ) કે જ્યાં પરમાત્મા જગ-આ અને પોતાની અનેક લીલાઓનું કેન્દ્ર બનાવ્યું, તે પ્રદેશ મથુરાની આસપાસ આવેલો છે. બહી જે બાપા બોલાય ■ તે બ્રીજ (મજા બાપા) કહેવાય

છે. મજા બાપા એ ઘણી મથુરા બાપા છે અને જૂનાં કવિઓએ એ બાપામાં ઘણાં કૃષ્ણ કાવ્યો રચેલાં છે.

જેમ હિન્દુ ધર્મમાં ધાર્મિક દષ્ટિએ વૈતરણી નદી પાર કરવામાં ખાસ માતમ ગણવામાં આવે છે તેમ ધમુના સ્નનનું પણ ખાસ માતમ ગણાય છે. એજ કારણથી મજાજમિમાં આવનાર પ્રવાસી ધમુના સ્નાન કર્યા વગર રહેતો નથી.

અને બ્રીજ મંડળની મજા બાપા પણ કેવી સુંદર છે ? હિન્દી બાપાની એક શાખા તરીકે મજા બાપા હજુ પણ તેની સમૃદ્ધિ વધારે જ જાય છે. આ બાપાની માધુરી ભારતીય બાપાઓમાં અનન્ય છે. વલ્લભ સંપ્રદાય મજાબાપાનું પ્રેરક બળ હતું. કૃષ્ણ ભક્તિ આ સંપ્રદાયનો આત્મા અને મજા બાપા તે વ્યક્ત કરવાનું વાહન. એટલે ઘણું 'મજા' મજા બાપામાં જ કૃષ્ણ ભક્તિનાં પદો રચાયાં છે. એ વખતે તો આખું જ ભારતવર્ષ મજાબાપાની માધુરીથી પરિધાવિત થઈ ગયું હતું.

રામાયણ કાળથીયે પણ વધુ પુરાણું નગર દેવાનું વેદ્યથી મળી આવે છે. વેદ્યુતમાં સ્વર્ણશુ જગવાન ધમુના સમયથી આ નગર હસ્તિમાં આવ્યું છે. વિષ્ણુ જગવાનના પરમ ભક્ત દ્રુવના સમયમાં આ નગરમાં કાલિન્દીને કાઢેથી માંડીને એક ઉત્તરમાં ગંગા કિનારા સુધીમાં અનેક ઋષિ-મુનિઓની પર્ણ-કુટિરો તથા વનો શોભતા હતા. જૈનોએ પણ ભારત-વર્ષમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે મથુરાને મુખ્ય કેન્દ્ર બનાવ્યું હતું. બૌદ્ધધર્મના ઉપ પછી મથુરામાં અનેક વિદ્વારો બધિવામાં આવ્યા હતા અને તેની મુલાકાતે મુખસિદ્ધ ચીની યાત્રાગુ ક્ષત્રિયાન આવ્યો હતો તેમ એમણે લખેલા વર્ણનો ઉપરથી જાણવા મળે છે. આમ મથુરા વૈષ્ણવ સંપ્ર-દાય, બૌદ્ધ અને જૈન એમ ત્રણેય ધર્મોના ત્રિવેણી સંગમ જેવું સ્થાન એક ઠાળે બની રહેલ. હવે આજે તો માત્ર એ વૈષ્ણવસંપ્રદાયનું ધામ રહેવા પામ્યું છે.

બર્વાચીન મથુરા એ કૃષ્ણ મંદિરો અને ધર્મશાળાઓનો સારલું નગર છે. બે-ત્રણ ઠાક જગ-

શ્રી કૃષ્ણનું નામ અપાય છે. શ્રી કૃષ્ણની મધુ બંસરીમાંથી એક ઠાળે મંચા-મધુનાના પ્રદેશમાં સજળતા દિવ્ય-સ્વર્ગીય સૂરા, હજુ આને પણ લોકોના કાનમાં, ગૂંચ્યા કરે છે. હજુ આને પણ મધુરાની-ત્રેલુકાની ગલીએ ગલીમાં એમની બંસરીનો નાદ સદૈવ જાગત રહે છે. જનદાવન શું, કે દારિકા શું, જનનાથ પુરી શું કે કન્યાકુમારી શું-એમ પ્રત્યેક ખૂણામાંથી ઘાગાગુઓ એમની મુરલી જાગતી મૂર્તિના દર્શન કરવા આવે છે. ત્યારે એમનું મન પરમાત્માના પધારા વાણંત મધુ બંસરીમાં જ પરાવાઈ જાય છે.

છેક મહાભારતના સમયથી અન્યેક ઐતિહાસિક પરિવર્તન અને રાજદારી પદોએ અને ઉચ્ચ પાલક ખાદ્યને હિન્દુ પાટનગર દિલ્લી આને પણ હિન્દ સરકારનું મહત્વનું પાટનગર છે. દિલ્લીની રાજદારી મહત્તા છે, ત્યારે એમની પડોશમાં આવેલ મધુરા તો આધ્યાત્મિક શક્તિથી હજુ પણ પ્રકાશી રહેલ છે. દુસ્મનોને દૂર કરાડતું, શ્રી કૃષ્ણ અને તેની બંસરીના અનુપમ ચિત્રો સાથે આને પણ હિન્દવાસીઓનાં હૃદયમાં વસી રહેલ છે એ આધ્યાત્મિક શક્તિના પ્રેરણાના પાન શ્રી કૃષ્ણે કરાવ્યાં છે. નિદોષ, રમતિ-યાગ, મસ્તિષ્કાર, માખજીર, બાલ કૌવાની પ્રતિમાને હિન્દના યુવાનો-દેહી 'નાથકૃષ્ણ' સ્વરૂપને હજુ પણ પ્રેમભાવથી પુજે છે. કુંજવન પ્રતિ પોતાનો પ્રેમ પ્રદર્શિત કરે છે. અને મધુનાના જળમાં દૂળછી મારીને પોતાના પાપેનું પ્રાશ્નિત કરે છે. મધુનાના જળમાં લોકોના અસાત આત્માને શાંત કરવાનો પ્રયત્ન તો અવરૂપ છે જ. કાલિની મધુના પ્રતક્ષ કાલ કવ-વાન ધમરાજની બદેન જેવી છે. ભરતવાસી તીર્થ-યાત્રાએ જાય છે, ત્યારે પ્રથમ નદીનાં દર્શન જાય છે. કાલિની નામ પુરાણ છે. મધુનાનું અપભ્રંશ સ્વરૂપ તે જમુના છે.

"A station of Cowherds" શ્રી બ્રીજ મંડલ (મજ મંડળ) કે બ્રીજ પરમાત્મા જન્મ્યા અને પોતાની અન્ય લીલાઓનું કેન્દ્ર બનાવ્યું, તે પ્રદેશ મધુરાનો આસપાસ આવેલો છે. બીડી ને બાપા બોધાય છે તે બ્રીજ (મજ બાપા) કહેવાય

છે. મજ બાપા એ ઘણી મધુર બાપા છે અને જૂનાં કવિઓએ એ બાપામાં ઘણાં કૃષ્ણ કાવ્યો રચેલાં છે.

જેમ હિન્દુ ધર્મમાં ધાર્મિક દષ્ટિએ વૈતરણી નદી પાર કરવામાં ખાસ માતમ ગણવામાં આવે છે તેમ મધુના સ્નનનું પણ ખાસ માતમ ગણાય છે. એજ કારણથી મજબૂતમાં આવનાર પ્રવાસી મધુના સ્નાન કર્યા વગર રહેતો નથી.

અને બ્રીજ મંડળની મજ બાપા પણ કેવી સુંદર છે ? હિન્દી બાપાની એક શાખા તરીકે મજ બાપા હજુ પણ તેની સમૃદ્ધિ વધારે જ જાય છે. આ બાપાનો માધુરી ભારતીય બાપાઓમાં અનન્ય છે. વલ્લભ સંપ્રદાય મજબાપાનું પ્રેરક જળ હવું, કૃષ્ણ કલિત આ સંપ્રદાયનો આત્મા અને મજ બાપા તે વ્યક્ત કરવાનું વાહન. એટલે ધણું 'મજ' મજ બાપા જ કૃષ્ણ કલિતનાં પદો રચ્યાં છે. એ વખતે તો આપ્યું જ ભારતવર્ષ મજબાપાની માધુરીથી પરિધાવિત થઈ ગયું હવું.

રામાયણ કાળથીયે પણ વધુ પુરાણું નગર હોવાનું વેદમાંથી મળી આવે છે. વૈદ્યુતમાં સ્વર્ણનું જગવાન મનુના સમયથી આ નગર કલિતમાં આવ્યું છે. વિષ્ણુ જગવાનનાં પરમ ભક્ત કૃષ્ણના સમયમાં આ નગરમાં કાલિન્દીને કાઢી મારીને ઉકે ઉતાર્યાં તથા કિનારા મુખીમાં અન્યેક કલિ-મુનિઓની પશુ-કુટિરો તથા વનો શોભતા હતા. જૈનોએ પણ ભારત-વર્ષમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે મધુરાને મુખ્ય કેન્દ્ર બનાવ્યું હવું. બૌદ્ધધર્મના ઉદય પછી મધુરામાં અનેક વિદારો બાધવામાં આવ્યા હતા અને તેની મુલાકાતે સુપ્રસિદ્ધ યોની વાગાગુ કાલિદાસ આવ્યો હતો તેમ એમણે લખેલા વણ્વેની ઉપરથી જાણવા મળે છે. આમ મધુરા વૈષ્ણવ સંપ્ર-દાય, બૌદ્ધ અને જૈન એમ ત્રણેય ધર્મોના ત્રિવેણી સંઘર્ષ જેવું સ્થાન એક ઠાળે બની રહેલ. હવે આને તો માત્ર એ વૈષ્ણવસંપ્રદાયનું ધામ રહેવા પામ્યું છે.

અર્વાચીન મધુરા એ કૃષ્ણ મંદિરો અને ધર્મશાળાઓથી ભરેલું નગર છે. એ-ગણ ડાક મંચ

શ્રી કૃષ્ણનું જન્મસ્થાન

શ્રી કૃષ્ણના જન્મસ્થાનનો ખરેખરી જ્ઞાનુ સૂચન અને વર્ણન કરતું શ્રી કૃષ્ણ મંદિર મથુરામાં યુષ્મ મંદિર તરીકે પંકાય છે. ભગવાનના જન્મ સમયે કારાવાસમાં તેમની માતા પાસે દાનવ કંઠ અરતરેતા બાળકને ધેવા મટિ આવ્યો હતો, પરંતુ દુરિતથી શ્રી કૃષ્ણના પિતા તેની જગ્યાએ બીજું બાળક મૂકીને, બાલકૃષ્ણને એક ટોપલામાં ઊંચકીને ધમુના નદીનાં જળ જોળીંગી ગોકુળમાં આવ્યા હતા. આ મંદિર પાસે 'પાતાલકુક' તરીકે જોળખાતો એક કૂવો છે. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણની માતાએ સ્ત્રી પ્રથમ બાલકૃષ્ણના કપડાં ધોવાં હતા. મંદિર અને તેની આસપાસની જગ્યા મોટા વિસ્તારમાં પથરાયેલાં છે.

કંસકા કિલ્લા

'કંસકા કિલ્લા' તરીકે જોળખાતો કંસ મામાનો કિલ્લો ધમુના નદીના કાંઠે છે. કિલ્લા પાસે વહેતા એક ઝરા આશ્રળ જુના સમયમાં આ કિલ્લો બંધવામાં આવ્યો હતો. કંસના અખાડામાં મથુરામાં મહાભારતના વખતમાં એક જગૈરા મલ્લોનો અખાડો મળ્યો હતો. ત્યાં કંસના ચેલાઓ, ધરીર જળના, મલ્લ કુસ્તી અને મોહસીંગના પ્રયોગો કરતા હતા. એ જ પ્રાચીન જગ્યાએ મલ્લકુસ્તી જેવા આવેલા મામા કંસને શ્રી કૃષ્ણે મારી નાખ્યો હતો.

કાંસામાંથી બનાવેલ સુંદર ધાતુની મૂર્તિઓ મથુરામાં વખણાય છે. સ્થાપત્ય પ્રેમી અને હિંદના જૂતપૂર્વ વાર્ધકરણ કોડ કંઈને મથુરામાં એક ગુપ્તીવચ્ચ સ્થાપેલું છે જેમાં પ્રાચીન કથાના અનેકવિધ નમૂનાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

દુનંદાવન

ભારતીય સાહિત્યમાં - ભક્તિ ગીતામાં - દુનંદાવનનું સ્થાન સર્વોચ્ચ છે. ભારતમાં અનેક પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન કવિઓ, સંત, મહંતાઓ દુનંદાવન સાથેના શ્રી કૃષ્ણના સંબંધ વિશે અનેક રસમય વર્ણનો, કવિતા, પદો અને દોહાઓ રચેલાં

છે જે આજે પણ ઠેર ઠેર ગવાય છે.

શ્રી કૃષ્ણે માનવ જાતિના ઉદાર અને ભક્તિમય જીવન જીવવા માટેના સ્થાન તરીકે દુનંદાવનનો ઉત્પત્તિ કરી હતી. ત્યાં હજારો મંદિર બંધાયા હતા ત્યાં આઠ તો મોટી વ્યાસપીઠે હતી. અહીં શ્રી કૃષ્ણે લોકોને ભક્તિનો માર્ગ અને મહિમા બતાવ્યા હતા. શ્રી કૃષ્ણને જન્મ તો મથુરામાં થયો, પણ ધાર્મિક તેમ જ રાજકીય જીવનનો સિદ્ધાંતો પાળે તો તેમણે અહીં જ નાખ્યો હતો. તેમનું બચપણ દુનંદાવનમાં વિત્યું હતું. એ પ્રસંગો બાકી કરતાં દંતકથા યુગ્મ 'ગિન્દા' નામની એક રણીએ આ જગ્યા વસાવેલી હતી. ગિન્દા રાણીએ અહીં જ જીવન સમાપ્ત કર્યું હતું. તે રાણીના દેહની રાખ ઉઠીને આખાય દુનંદાવનમાં પ્રસરી ગઈ હતી. તે રાખના અંતરથી આ જગ્યાએ એક દુધસી કપારો ઉગી નીકળ્યો હતો, કે જેની સમગ્ર હિન્દુ લોકો પૂજા કરે છે. અર્વાચીન દુનંદાવન પણ અનેક દુધસી-કપારાથી ભરપૂર છે. તે મોટે ભાગે આસપાસ જંગલથી ઘેરાયેલું છે. અને ગિન્દા રાણીના સ્મારકો નજરે ચડે છે.

આ પવિત્ર જગ્યામાં જ ગાયોના ધણેને ચરાવતા શ્રી કૃષ્ણના જીવનની પ્રથમાવસ્થા વ્યક્ત થઈ હતી. આ ભૂમિમાંથી જ તેમની મધુ બંસરીના સૂરો ગૂંછી બીડ્યા હતા. પરમપ્રેમીએ અહીંયા જ ગાયોને પાળી પોષીને ઉઠેર કપોઈ હતો તેથી ભારતના મોખાલક સમા મોવાળિયાઓને મન દુનંદાવન કામધેનુ સમાન છે. કવિઓને મન કુંજવન સમાન છે. મીરાંબાઈ, ભક્ત સુરદાસ તથા અન્ય કૃષ્ણ ભક્તો જીવનની તમામ જબજા વિસરીને આ સ્થળે જ આવ્યા હતા અને કૃષ્ણની ભક્તિ કરી હતી.

જંગળી સાહિત્યમાં બહુવિધ પ્રમણે મહા પ્રભુ ચૈતન્યે જંગળોએને દુનંદાવન તરફ આકર્ષ્યા હતા. તે પછી અસામ અને જંગલમાંથી હજારો ભગવદ્ ભક્તો દુનંદાવન તરફ આવવા આકર્ષ્યા હતાં. જીવનના અંતિમ દિવસો એ પવિત્ર દુનંદાવનમાં જ હજારો જંગળીઓએ વિતાવ્યા હતા.

શ્રી કૃષ્ણનું જન્મસ્થાન

શ્રી કૃષ્ણના જન્મસ્થાનની ખરેખરી જગ્યાનું સૂચન અને વર્ણન કરતું શ્રી કૃષ્ણ મંદિર મથુરામાં કૃષ્ણ મંદિર તરીકે પંકાય છે. ભગવાનના જન્મ સમયે કારાવાસમાં તેમની માતા પાસે દાનવ કંસ અવતરેલા બાળકને લેવા માટે આવ્યો હતો, પરંતુ દુરિતથી શ્રી કૃષ્ણના પિતા તેની જગ્યાએ બળિયું ભાળક મૂકીને, બાલકુલને એક ટોપવામાં ઉંચકીને ધમુના નદીનાં જળ જોળાંથી ગોકુળમાં આવ્યા હતા. આ મંદિર પાસે 'પાંતલકુડે' તરીકે જોળાખાતો એક કૂવા છે. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણની માતાએ સૌ પ્રથમ બાલકુલના કષ્ટો ધોવાં હતા. મંદિર અને તેની આસપાસની જગ્યા મોટા વિસ્તારમાં પથરાયેલાં છે.

કંસકા કિલ્લા

'કંસકા કિલ્લા' તરીકે જોળાખાતો કંસ મામાનો કિલ્લો ધમુના નદીના કાંઠે છે. કિલ્લા પાસે વહેતા એક ઝરા આશ્રણ જુના કામચર્મા આ કિલ્લા બાંધવામાં આવ્યો હતો. કંસના અખાડામાં મથુરામાં મહામારતના વખતમાં એક જભરો મલ્લોનો અખાડો મથુરામાં હતો, ત્યાં કંસના ચેદાએ, ધરીર બળના, મલ્લ કુસ્તી અને બેદાસ્તીના પ્રયોગો કરતા હતા. જો જ પ્રાચીન જગ્યાએ મલ્લકુસ્તી ભેગા આવેલા મામા કંસને શ્રી કૃષ્ણે મારી નાખ્યો હતો.

કાંસામાંથી બનાવેલ કુંદર ધાતુની મૂર્તિઓ મથુરામાં વપજાય છે. સ્થાપત્ય પ્રેમી અને હિંદના જૂના પૂર્વ વાર્ધસરોય લોડ કંઈને મથુરામાં એક જુઓવઅમ સ્મારેલું છે જેમાં પ્રાચીન કલાના અનેકવિધ નમૂનાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

વૃન્દાવન

ભારતીય સાહિત્યમાં - લલિત ગીતોમાં - વૃન્દાવનનું સ્થાન સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ભારતમાં અનેક પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન કવિઓ, સંત, મહંતોએ વૃન્દાવન સાથેના શ્રી કૃષ્ણના સંબંધ વિશે અનેક રસમય વર્ણનો, કવિતો, પદો અને દેહાંજો રચેલાં

છે જે આજે પણ ઠેર ઠેર ગવાય છે.

શ્રી કૃષ્ણે માનવ જાતિના ઉદ્ધાર અને ભક્તિમય જીવન જીવવા માટેના સ્થાન તરીકે વૃન્દાવનનો ઉત્પત્તિ કરી હતી. ત્યાં હજારો મંદિર બાંધાયા હતા ત્યાં આઠ તો મોટી વ્યાસપીઠો હતી. અહીં શ્રી કૃષ્ણે લોકોને જાકિતને માત્ર અને મહિમા બતાવ્યા હતા. શ્રી કૃષ્ણના જન્મ તો મથુરામાં થયો, પણ ધાર્મિક દેમ જ રાજકીય જીવનનો સિદ્ધાંતનો પાયો તો તેમણે અહીં જ નાખ્યો હતો. તેમનું બચપણ વૃન્દાવનમાં વિત્યું હતું. એ પ્રસંગો બાદ કરતાં દંતકથા મુજબ 'મિન્દા' નામની એક રણીએ આ જગ્યા વસાવેલી હતી. મિન્દા રાણીએ અહીં જ જીવન સમાપ્ત કર્યું હતું. તે રાણીના ફક્તી રાખ ઉડીને આખાં વૃન્દાવનમાં પ્રસરી મળી હતી. તે રાખના ખાંતરથી આ જગ્યાએ એક દુધસી કવારો ઉગી નીકળ્યો હતો, કે જેની સમગ્ર હિન્દુ સોડો પૂજા કરે છે. અર્વાચીન વૃન્દાવન પણ અનેક દુધસી-કવારોથી ભરપૂર છે. તે મોટે ભાગે આસપાસ જગ્યાથી ઘેરાયેલું છે. અને મિન્દા રાણીના સ્મારકો નજરે ચડે છે.

આ પવિત્ર જગ્યામાં જ ગાયોના ધણેને ચરાવતા શ્રી કૃષ્ણના જીવનની પ્રથમાવસ્થા વર્ણિત મળી હતી. આ જમિનમાં જ તેમની મધુ બંસરીના સૂરો ગૂંજી ઊડ્યા હતા. ૧૨મંત્રમાં અહીંયા જ ગાયોને પાણી પીધીને ઉઠેર કષોં હતો તેથી ભારતના ગોપાલક સમા ગોવાળિયાઓને મન વૃન્દાવન કામધેલુ સમાન છે. કવિઓને મન કુંજવન સમાન છે. ખીરનાઈ, ભાડા સૂરદાસ તથા બન્ય કૃષ્ણ બાતો જીવનની તમામ જગ્યા વિલસીને આ સ્થળે જ આવ્યા હતા અને કૃષ્ણની કાકિત કરી હતી.

બંગળી સાહિત્યમાં જણાવ્યા પ્રમ લે મહો પ્રભુ ચેતન્યે બંગળીઓને વૃન્દાવન તરફ આકર્ષ્યા હતા. તે પછી આસામ અને બંગાળમાંથી હજારો ભગવદ્ ભક્તો વૃન્દાવન તરફ આવવા આકર્ષાયા હતાં. જીવનના અંતિમ વિવેકો એ પવિત્ર વૃન્દાવનમાં જ હજારો બંગાળીઓએ વિતાવ્યા હતા.

મણે કે તે આપના તાજ મહલનો નમૂનો હોય તેમ મુગ્ધ સ્થાપત્યકલા પ્રમણે બાંધવામાં આવેલ છે.

રાધા-મોહન મંદિર

પ્રભુ જોરગિના અનુવાદોજાએ રાધા-મોહન મંદિર બંગાળી સ્થાપત્યકલાનુસાર બાંધવેલું છે. શાલિયામ પથ્થરમાં કોતરેલી શ્રી કૃષ્ણની ભવ્ય અને હસતી મૂર્તિ એમાં બિરાજે છે.

નિધાવન

નિધાવનમાં સુપ્રસિદ્ધ સંગીતાચાર્ય અને જ્ઞાત શ્રી સ્વામીશ્રી હરિદાસ મહારાજ દરરોજ સવાર-સાંજ શ્રી કૃષ્ણનાં જ્ઞાતિભાવ ભર્વા ગીતો ગાતા હતા. સ્વામીશ્રીનું એ દિવ્ય સંગીત સંભળવા પછે આલીને આત્માથી સમ્રાટ અજ્ઞાન તથા સંગીત સમ્રાટ તાનસેન નિધાવનમાં આવતા હતા.

ગોપેશ્વર મહાદેવ

“જઠાં હે ગે.પીવન, તઠાં હે શ્રી ગોપેશ્વર” એ હિન્દી કહેવત અનુસાર શિવ મંદિરમાં બિરાજેલા મહાદેવ શિવનાં દર્શન કર્યા વગર કોઈ પણ પ્રવાસી જુદાવનની યાત્રા પૂરી ન કરી શકે. એ ગોપેશ્વર મહાદેવના મંદિર પાસે ‘ધાર સમીર’ અને ‘વંશીવન’ નામના બે સુપ્રસિદ્ધ સ્થળો આવેલા છે. વળી ત્યાં એક ‘પદ્માનુ શ્રદાલી’ નામનું સ્થળ છે, કે જ્યાં સંત દુષસીદાસજી અને ભક્ત સરદાસજી જેવા મહાત્માઓ અને સાધુઓ પ્રદક્ષિણા કરવા આવતા હતા.

સુવર્ણ રંગનાથ મંદિરમાંથી રૂપ માસમાં રથયાત્રા કાઢવામાં આવે છે.

મધુવન

દંતકથા પ્રમણે કાનવ મધુ તથા તેના પુત્ર લવણાસુરે મધુવન વસાવ્યું હતું. આજે તો ત્યાં ‘લવણાસુર’ની શરૂઆત નામે જોગખાતી એક ગ્રામ આવેલી છે. લોકોના કહેવા પ્રમાણે તે ગ્રામનું પ્રવેશ દાર તથા પાતાળ દાર મોટા પથ્થરાઓ વડે પૂરી રેતમાં આવેલ છે.

ગોકુલ

ગોકુલ નામનું સુંદર ગામકુંડે કે જ્યાં બાલકૃષ્ણે પોતાનું બચપણ વીતાવ્યું હતું તે ગોકુલ નામ અગ્રાહીની જેમ આજે પણ મોટા મોટા વનસ્ત્રેયી ઘેરાયેલું છે. આ જગ્યાએ શ્રી કૃષ્ણના પિતાએ, નંદની પુત્રી લઈને શ્રી કૃષ્ણ તેમને સોંપી દીધા હતા. આ સ્થળે સ્થાપલાવ તરીકે જોગખાતું એક મંદિર આવેલું છે. ત્યાં અનેક વાંઝણી સોમો પુત્રી પ્રાપ્તિની આશાએ માનતા માનવા આવે છે. યશુના નંદની એક બાજુએ ગોકુલ ગામ આવેલું છે, અને બીજી બાજુએ મહાવન આવેલું છે.

ગોવર્ધન પર્વત

અયુરાશી અઢાર માઈલ દૂર ગોવર્ધન તરીકે જોગખાતી એક મહાભારત મહદૂર ટેકરી આવેલી છે, કે જ્યાં શ્રી કૃષ્ણે પોતાની શક્તિનું અદ્ભુત દર્શન ગોકુલની જનતાને કરાવ્યું હતું. ઈન્દ્રની ભય પામીને મેઘરાજાએ પૃથ્વી ઉપર મૂળધાર વરસાદ વરસાવ્યો. એ જલપ્રલય વખતે શ્રી કૃષ્ણે પોતાના જમણા હાથની નાની શી ટચલી આગળ વડે ગોવર્ધન પર્વત ઉંચકીને તેની નીચે રક્ષણ આપીને ગોવાળો તથા ગાયોને રૂપતા બચાવ્યા હતા. તે સિવાય એ ટેકરી પાસે બીજાં પણ ટેકાકાં તીર્થો આવેલાં છે. તેમાં ત્રણ સૈકામાં સમારક રૂપે બંધાયેલા રાચ રણધીરસિંહ તથા બલદેવસિંહજીના મંદિરો મુખ્ય છે. તે સિવાય ત્યાં એક ખીણ જે કિલ્લાસિક આકર્ષણ છે. તેનું નામ છે— ‘મનસ ગંગા’— Divine Ganges of The mental Plane. એટલે કે માનસિક રોગોને દૂર કરતી પવિત્ર ગંગા તરીકે જોગખાતી જગ્યા વર્ષા નવું પછી જોવાથી મન પ્રકૃતિવત બને છે.

કામા અથવા કામવન

કામવન અયુરાશી ૩૮ માઈલના અંતરે આવેલું છે. આ વન કામસેન નામના રાજવીએ વસાવેલું હોવાથી તેના નામ ઉપરથી કામવન પડ્યું છે. ત્યાં આવળ કામસેન રાજાએ બંધાવેલો એક

જાગે કે તે આગના તાજ મહલનો નમુનો હોય તેમ મુગ્ધ સ્થાપત્યકલા પ્રમણે બાંધવામાં આવેલ છે.

રાધા-મોહન મંદિર

પ્રભુ ગ્રીરંજના અનુવાદીઓએ રાધા-મોહન મંદિર બંગાળી સ્થાપત્યકલાનુસાર બાંધવેલું છે. શાલિધામ પંથકમાં કોતરેલી શી કુંભુની કવચ અને હસતી મૂર્તિ એમાં બિરાજે છે.

નિધાવન

નિધાવનમાં સુપ્રસિદ્ધ સંગીનાચાપ અને જાત શ્રી સ્વામીશ્રી હરિદાસ મહારાજ દરેક સવાર-સાંજ શ્રી કુંભુનાં જ્ઞાતિભાવ કર્તા ગીતા મતા હતા. સ્વામીશ્રીને એ દિવસ સંગીત સંભળવા પડે ચાલીને આગાથી સમ્રાટ જ્યોત્સના તથા સંગીત સમ્રાટ તાનસેન નિધાવનમાં આવતા હતા.

ગોપેશ્વર મહાદેવ

“જ્યાં હે રંગીવન, ત્યાં હે શ્રી ગોપેશ્વર” એ હિન્દી કહેવત અનુસાર શિવ મંદિરમાં બિરાજેલા મહાદેવ સિવના દર્શન કર્યા વગર કોઈ પણ પ્રવાસી જન્મવનની પાત્રા પૂરી ન કરી શકે. એ ગોપેશ્વર મહાદેવના મંદિર પાસે ‘ધર સમીર’ અને ‘વંશીવન’ નામના બે સુપ્રસિદ્ધ સ્થળો આવેલા છે. વળી ત્યાં એક ‘ધ્યાન ગ્રાહી’ નામનું સ્થળ છે, કે જ્યાં જાત દુષ્કર્મદાસ અને જાત સરદાસજી જેવા મહારાષ્ટ્રી અને સાધુઓ પ્રદક્ષિણ કરવા આવતા હતા.

સુવર્ણ રંગનાથ મંદિરમાંથી દેવ ભાસમાં રથયાત્રા કાઢવામાં આવે છે.

મધુવન

દંતકથા પ્રમણે કાનવ મધુ તથા તેના પુત્ર લવણસુરે મધુવન વસાવ્યું હતું. આને તો ત્યાં ‘લવણસુર’ની ગુફાના નામે યોગખાતી એક ગુફા આવેલી છે. સોડાના કહેવા પ્રમાણે તે ગુફાનું પ્રવેશ દાર તથા પાતાળ દાર મોટા પથ્થરાઓ વડે પૂરી દેરામાં આવેલ છે.

ગોકુલ

ગોકુલ નામનું સુંદર ગામડું કે જ્યાં બાલકૃષ્ણે પોતાનું જન્મપણ વીતાવ્યું હતું તે ગોકુલ નામ અગાઉની જેમ આજે પણ મોટા મોટા વનસ્પતિથી ઘેરાયેલું છે. આ જગ્યાએ શ્રી કુંભુના પિતાએ, નંદની પુત્રી લક્ષ્મીને શ્રી કૃષ્ણ તેમને સોંપી દીધા હતા. આ સ્થળે સ્થાપના તરીકે યોગખાતી એક મંદિર આવેલું છે. ત્યાં અનેક વાંઝણી સ્ત્રીઓ પુત્રી પ્રાપ્તિની આસાએ માનતા માનવા આવે છે. ચમુના નંદીની એક બાજુએ ગોકુલ નામ આવેલું છે, અને બીજી બાજુએ મહાવન આવેલું છે.

ગોવર્ધન પર્વત

મથુરાથી અંદર ચાઈલ દૂર ગોવર્ધન તરીકે યોગખાતી એક મહાભારત મઠદૂર ટેકરી આવેલી છે, કે જ્યાં શ્રી કૃષ્ણે પોતાની શક્તિનું અદ્ભુત દર્શન ગોકુલની જનતાને કરાવ્યું હતું. ઈન્દ્રથી બચવાની મેધરાજાએ પુત્રી ઉપર મૂશળધાર વરસાદ વરસાવ્યો. જે જનપ્રલય વખતે શ્રી કૃષ્ણે પોતાના જમણા હાથની નાની શી ટચલી આંગળી વડે ગોવર્ધન પર્વત ઉઠાવેલો તેની નીચે રક્ષણ આપીને ગોવર્ધન તથા ગાયોને રૂપતા બચાવ્યા હતા. તે સિવાય એ ટેકરી પાસે બોમ્બ પણ ફેલાઈ તીર્થ આવેલા છે. તેમાં ચપા સોડામાં સમાઈ રૂપે બધાંદેશ રાજ રક્ષકીરસિદ્ધ તથા બધાંદેશિદ્ધના મંદિરો મુખ્ય છે. તે સિવાય ત્યાં એક બીજું ઐતિહાસિક આકર્ષણ છે. તેનું નામ છે— ‘મનસ ગંગા’— Divine Ganges of The mental Plane. એટલે કે માનસિક રોગોને દૂર કરતી પવિત્ર ગંગા તરીકે યોગખાતી જગ્યા વર્ષા ઋતુ પછી નિવાસી મન પ્રફુલ્લિત બને છે.

કામના અથવા કામવન

કામવન મથુરાથી ૩૮ માઈલના અંતરે આવેલું છે. આ વન કામસેન નામના રાજવીએ વસાવેલું હોવાથી તેના નામ ઉપરથી કામવન પડ્યું છે. ત્યાં આજે કામસેન રાજાએ બાંધેલા એક

એ ધર્મનાની પણ આપતાં ઈન્દ્ર-કૃપ અને ઈન્દ્ર-કુડા આજે પણ ત્યાં જોવામાં આવે છે.

મજના ત્રણ પ્રસિદ્ધ પર્વતો

મજ મંડળના ત્રણ પ્રખ્યાત પર્વતો ત્રેવર્ધન, નંદીધર અને બરસાના-ત્રિવેદનના નામથી જાણાયા છે. આ ત્રણેય પર્વતોમાં સસ્ત્રા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણેય દેવોની ઉપાસના થતી હતી. એટલા માટે ત્રેવર્ધનને વિષ્ણુના, નંદીધરને મહાદેવના અને બર-સાનાને સસ્ત્રાના પડાડ તરીકે જાણાયાવામાં આવે છે.

ચાર બિખ્યાત સરોવરો

બાપીથી થોડે દૂર પાવન સરોવર છે. મજના ચાર પ્રખ્યાત સરોવરમાં આ સરોવરની પણ ત્રણતરી થાય છે. કહેવાય છે કે શ્રી કૃષ્ણ પોતાની ગાયને આ સરોવરમાં પાણી પીવડાવ્યા ફરતા હતા. એટલા માટે આ સરોવરને પાવન સરોવર તરીકે સંબોધવામાં આવેલ છે. બાપીના ત્રણ સરોવરના નામ નીચે મુજબ છે. (૧) ગૌવર્ધન પાસે પરસોલી નામમાં આવેલું ચંદ્ર સરોવર (૨) બરસાના પાસે ગાંધીપુરમાં આવેલું પ્રેમ સરોવર અને (૩) માટની પાસે આવેલું માન સરોવર. ૧૭૭૭માં બર્ફવાનની એક ગણીએ માનસરોવર ફરતે પાંચ બધાં દીધાં હતાં. સરોવર નિર્મળ પાણીથી હમેશાં ઊભાં રહેલું રહે છે. તે ઘાટ પણ ધણી સુંદર છે. તેની રચના અને આકાર આશ્ચર્યજનક છે. ઘાટ ઉપર 'સુંદર મંદિર' પણ છે.

નંદગામ

નંદગામ પર્વત ઉપર વસેલું છે. મધુરાથી અને બનારસથી ચાર માઈલ દૂર આવેલું છે. નંદગામની તોખત બરસાનામાં અને બરસાનાની તોખત નંદગામમાં સંભળાય છે. નંદગામનું પ્રાચીન નામ નંદીધર ગ્રામ છે. પુરાણોમાં નંદગામના પર્વતનું નામ નંદીધર છે.

નંદગામના પડાડના લેખા તિખર ઉપર

નંદગામનું મંદિર છે. આ મંદિરના નમૂના પ્રમાણે જ આજકાલ મજમાં મંદિરો બંધાયા છે તે બધાં રચા છે. આ મંદિર અને ૧૮૬૪ના અરસામાં બંધવામાં આવેલ છે. તેમાં એક બાજુ સેતુમહેશ અને બીજી બાજુ રસોઈ ઘર પણ છે. મંદિર સિખરોથી વિશ્વકિર્તિ છે. જિંદગી ચાર દિવાલો પણ છે. મંદિરની ઘેરાવો ગાટ છે.

યશોદાનંદનું મંદિર

બીજું પ્રસિદ્ધ મંદિર શ્રી યશોદાનંદનું છે. ઉત્તરની બનાવટ લગતમ એક સરખા છે. તે ભેઈ મંદિરો લગતમ એક જ સમયે બંધાયા છે. પર્વતોની નીચે ચતુષ્કોણ ઘેરાવાની અંદર બીજી પણ ડેટલીકે ઈમારતો આવેલી છે. એમાં દુકાતો છે. અને પ્રવાસીઓને રહેવા માટે થોડી ધર્મશાળાઓ પણ છે.

મનસા દેવીનું મંદિર

નંદગામ તેની પ્રાચીન સંપત્તિ અને સંસ્કૃતિ કાચવી રહેલું ગ્રામ છે. હોળાવગાં બુમિ ઉપર વસેલું છે. ત્યાં આશરે પાંચ ઈમારતો પણ છે. તેમાં પણ બાક કરી રખામ કરોની ઈમારત બાક ખાન જેવે એવી છે. માનવ વસ્તીમાં આવેલા મંદિરોમાં મનસા દેવીનું મંદિર ખૂબ જ પ્રખ્યાત છે. ગામની એક બાજુએ હાથના ઝાડ ખૂબ છે. થોડાં તેને ઉઠવણના કવારા તરીકે સંબોધે છે. નંદગામના પુઝારીઓ પાસે એક સનક કહેવાય છે કે શાકભાજીના જમાનાની છે.

પણ હવે ત્યાંના માસિક છે હાલાખલુના ઉત્તરાધિકારીઓ. કલકત્તામાં તેઓ વસવાટ કરે છે. નંદગામના પડાડને તોડી નાખીને તેઓએ વિરકત સાધુઓને કુખ્ય કરી નાખ્યા હતા. પણ સોંઠાની અરજીથી સરકારે આ ધત્તાને બાપીથી જ આજળ વધનાં બટકાવી દીધેલ. અહીંવાની ધણી ઈમારતો તથા મંદિરોતે ચીર-ચરેને લોડાવી નાંખેલ. પણ તેમનું સમારકામ થઈ ગયેલ છે.

*

જી ધટનાની યાદ આપતાં ઈન્દ્ર-કૃપ અને ઈન્દ્ર-કુંડા
આજે પણ ત્યાં જોવામાં આવે છે.

મજના ત્રણ પ્રસિદ્ધ પર્વતો

મજ મંડળના ત્રણ પ્રખ્યાત પર્વતો ગોવર્ધન,
નંદીશ્વર અને જરસાના-ત્રિવેદનના નામથી જોળખાય
છે. આ ત્રણેય પર્વતોમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ
એ ત્રણેય દેવોની ઉપાસના થતી હતી. એટલા માટે
ગોવર્ધનને વિષ્ણુના, નંદીશ્વરને મહાદેવના અને જર-
સાનાને બ્રહ્માના પહોડાં તરીકે જોળખાવવામાં આવે છે.

ચાર બિખ્યાત સરોવરો

અહીંથી થોડે દૂર પાવન સરોવર છે. મજના
ચાર પ્રખ્યાત સરોવરમાં આ સરોવરની પણ જલ્દતરી
થાય છે. કહેવાય છે કે શ્રી કૃષ્ણ પોતાની માથેને આ
સરોવરમાં પાણી પીવરાવ્યા ફરતા હતા. એટલા માટે
આ સરોવરને પાવન સરોવર તરીકે સંબોધવામાં
આવેલ છે. ખાહીના ત્રણ સરોવરના નામ નીચે
મુજબ છે. (૧) ગોવર્ધન ખાસે જરસોલી ગામમાં
આવેલું ચંદ્ર સરોવર (૨) જરસાના ખાસે ગાલપુરમાં
આવેલું ગ્રેમ સરોવર અને (૩) માટની પાસે આવેલું
માન સરોવર. ૧૭૪૭માં ખાંડવાનની એક રાણીએ
માનસરોવર ફરતો પાંચ બધાની દાંધી હતો.
સરોવર નિમંણ પાણીથી હમેશ હલોહલ કરેલું રહે
છે. તે ઘાટ પણ ધણે સુંદર છે. તેની રચના અને
આકાર આશ્ચર્યજનક છે. ઘાટ ઉપર 'સુન્દર મંદિર'
પણ છે.

નંદગામ

નંદગામ પર્વત ઉપર વસેલું છે. મથુરાથી
અને બનારસથી ચાર માઈલ દૂર આવેલું છે. નંદ-
ગામની તોળત જરસાનામાં અને જરસાનાની તોળત
નંદગામમાં સંભળાય છે. નંદગામનું પ્રાચીન નામ
નંદીશ્વર ગામ છે. પુરાણોમાં નંદગામના પર્વતનું
નામ નંદીશ્વર છે.

નંદગામના પહોડાના જિંચા વિખર ઉપર

નંદરામજીનું મંદિર છે. આ મંદિરના નમૂના પ્રમાણે
જ આજકાલ વર્ષમાં મંદિરો બંધાયા છે તે બધાજ
રચા છે. આ મંદિર અને ૧૮૬૪ના અરસામાં બાંધ
વામાં આવેલ છે. તેમાં એક બાજુ સેનમહેલ અને
બીજી બાજુ રસોઈ ઘર પણ છે. મંદિર દિપરોથી
વિશ્વિત છે. કૃષ્ણ ચાર દિવાલો પણ છે. મંદિરગે
ધેરાલો માટે છે.

યશોદાનંદનું મંદિર

બીજું પ્રસિદ્ધ મંદિર શ્રી યશોદાનંદનું છે.
ઉત્તમની જનાવટ લગભગ એક સરખી છે. તે મેઠી
મંદિરો લગભગ એક જ સમયે બંધાયા છે. પર્વતોની
નીચે ચતુષ્કોણ વેશવાની અંદર બીજી પણ કેટલીક
ઈમારતો આવેલી છે. એમાં દુકાનો છે. અને પ્રવા-
સીઓને રહેવા માટે મોટી ધર્મશાળાઓ પણ છે.

મનસા દેવીનું મંદિર

નંદગામ તેની પ્રાચીન સંપત્તિ અને સફરતિ
સાચવી રહેલું ગામ છે. ડેળાવાળી બૂમિ ઉપર
વસેલું છે. ત્યાં આશ્રમ ચાહી ઈમારતો પણ છે.
તેમાં પણ આજ ફરતે રૂપરામ કઠારેની ઈમારત
ખાસ જ્ઞાન જેએ એવી છે. માનવ વસ્તીમાં આવેલા
મંદિરોમાં મનસા દેવીનું મંદિર ખૂબ જ પ્રખ્યાત
છે. ગામની એક બાજુએ કદમના ઝાડ ખૂબ છે.
લોકો તેને ઉદવળના કપારા તરીકે કહેવે છે. નંદ-
ગામના પૂજારીઓ પાસે એક સનક કહેવાય છે કે
કાલઆલમના જમાનાની છે.

પણ હવે ત્યાંના માસિક છે લાલામ જીના
ઉત્તરાધિકારીઓ. કલકત્તામાં તેઓ વસવાટ કરે છે.
નંદગામના પહોડાને તોડી નાખીને તેઓએ વિરકત
સાધુઓને કુલ્ય કરી નાખ્યા હતા. પણ લોકોની
અરજીથી સરકારે આ ધટનાને અહીંથી જ આશ્રમ
વધનાં બટકાથી દોષેલ. અહીંયાની ધણી ઈમારતો
તથા મંદિરોને જીરવડેને તોડાવી નાખેલ. પણ તેમનું
સમરકામ થઈ ગયેલ છે.

‘ઠાકરી કષ્ટાતી હોય ને આંખ મળે જ કેમ ?’

વળતે દિવસે તેમને સારો એવો તાવ આવ્યો. ‘હું’ જોવા ગયો તો પહેલાં જ પૂછ્યું, ‘કેમ છે ઉપડને પેલી નસ’ કાંઈ બાબત કહેતી કરતી ન ?’

મનના મરમ

સુલેચના પ્રથમ સાસરે આવી ત્યારે કમાલનું વાતાવરણ સર્જાયું. લોકો કહે, ખરેખર જુવતે જોડી મળી છે. ચોરીમાં મેણ હતા ત્યારે પણ ખતને ચોરીના પરિચય હોય એ પ્રમાણે સ્વસ્થ હતા. કેટલાક યુગલ નફરત બની વાતો કરતા હોય છે, કેટલાક બેકફ્રન્ટની રાખવાના પ્રયત્ન કરતાં હોય છે પણ અહીં એવું ન હતું. બધું સાહજિક હતું. એટલું ખુબ સાહજિક કે જાણે કોઈ ખીખના લગ્નમાં આવ્યા હોય અને જુલમી પાટલા પર બેસી ગયા હોય !

આટલું બધું હતું પણ સુલેચના સાસરે આવી ને એક દિવસ પૂરો પસાર થાય એ પહેલાં મનહરનું એક વલણ જોને ગમ્યું ન હતું. મહિનાને ખતે બને બજેટની વાત કરવા મેઠાં ત્યારે એ વલણ વધારે સ્પષ્ટ થયું. ‘પચાસ રૂપિયા તો આપણે હપ્તાના ચૂકવવા પડશે કારણ કે લગ્નમાં પૂરી હતી તેનાં કરતાં હજારો વધારે ખર્ચ થયું છે’.

‘સારસોના પગારમાંથી પચાસ હપ્તાના બરાબર, એ આપવા જ પડે. પછી ?’

‘પછી મિત્રો મળે તો એ માટે આ પાણીના રૂપિયા પચાસ એક તરફ રાખું.’

‘તમે આ પાણી પીએ છો ?’

‘ના, પણ પાવો પડે.’

‘પણ આટલો બધો ખર્ચ ? કાંઈક જોણું કરો.’

‘એ તે થતુ હતો ?’ લોખીના હાથમાં સોનાનો ચક્ર આવી ગયો હોય અને એમાં કોઈ વચ્ચે પડે ને એ છગી જોડે એમ છગી જોડતાં મનહરે કહ્યું.

સુલેચનાને લાગ્યું આ તો જન્મ સાથે ચોટ્યું લાગે છે. વાળી લીધું, ‘હું’ તો અમસ્તી જ કહેતી હતી. એમાં તમે આટલા આકળા થઈ ગયા ?

મનહરે સ્વરમાં આછી આછામણ દેખાડી હતી, વચનમાં દેખાડી ન હતી. મોલ્યો, ‘મેં’ હજી તને કાંઈ કહ્યું નથી.’

‘તમારા હાથમાં શું શું રમી રહ્યું હોય છે એની મને બધી ખબર પડી જાય છે.’

મનહરે વાતને હળવાશમાં વહેવા દીધી, ‘એક મહિનામાં જો તું આટલું જાણી શકે તો ચોડા મહિના પછી તું મારા આવડા જન્મનું પણ કહેવા માંડીશ એમ લાગે છે.’

સુલેચના મચ્છરીમાં લગી, ‘હા, પણ તમને કહીશ નહિ.’

હુચ્ચી તો છું જ, તારી બા કહેતા હતા કે જાને સાચવળે ત્યારે તારી કાઠીની દીઠરી જોડી જતી હતી. એને સાચવવાની નથી એનાથી સાચવળે.

‘જા, પાસાના અભિપ્રાય પર છવરી કે તમારું’ પણ કાંઈ વાપરશે.’

‘અમારે તો કાંઈ જ નહિ.’

‘હું’ એમ કહેતી નથી ?

‘હું’ જ કહું છું. તારા જેવી ટામગળી બાપમાં કહીએ તો ‘અતુરમુખ’ પત્રી મળી હોય પછી મૂરખ હોય એ પોતાનું મરજ વાપરે.’

દિવસો જતા ગયા એમ સુલેચનાને પ્રતીતિ થઈ કે જાન જાગૃતમાં જોને સ્વતંત્રતા પણ હતી એ મહેમાનોની જાગૃતમાં જનહર ઉદાર થતાં મનહરને ટપારતી તો ઘરમાં જાનંદ અને કિસ્સો સાવ ચાલ્યો જતો. મનહર ધણે મુશ્કેલી લાગતો- દિવસો સુધી.

સુલેચનાને આ વ્યવસ્થા પતિને મરજી જરૂર લાગતી પણ એના મનમાં થતું કે મારામાં એની સામી ટર્સ-અર્સિય પ્રત્યે વિદાસીનતા અથવા

ઠાકરી કણાતી હોય ને આંખ મળે જ કેમ ?”

વળતે દિવસે તેમને સારી એવા તાવ આવ્યો. હું જોરા ગયો તો પહેલાં જ પૂછ્યું, “કેમ છે ઉપાને પેલી નસ? કાંઈ બાબત - કોતી કરતીને ?”

મનના મરમ

સુલેચના પ્રથમ સાચરે આવી ત્યારે કયાલનું વાતાવરણ સર્જાયું. લોહો કહે, ખરેખર જુનને જોડી મળી છે, ચોરીમાં ભેદ હતા ત્યારે પણ જનને વધેતો પરિચય હોય એ પ્રમાણે સ્વસ્થ હતા. કેટલાક યુવક નારદ બની વાતો કરતા હોય છે, કેટલાક બેઠક અંતરીક્ષા રાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં હોય છે પણ અહીં એવું ન હતું. બધું સાહજિક હતું. એટલું બધું સાહજિક કે ભણે કોઈ ખીખાનો ધમનમાં આવ્યા હોય અને જુલથી પાટલા પર ભેસી ગયા હોય !

આટલું બધું હતું પણ સુલેચના સાચરે આવી ને એક દિવસ પૂરા ખસાર થાય એ પહેલાં મનહરનું એક વલણ એને ઝાંચું ન હતું. અકિનાને ખતે બને બનેટની વાત કરવા એમાં ત્યારે એ વલણ વધારે સ્પષ્ટ થયું. “પચાસ રૂપિયા તો આપણે હતાના ચૂકવવા પડશે કાશ્વ કે ઘનમાં મૂકી હતી તેનાં કરતાં હમરેકનું વધારે ખર્ચ થયું છે”.

“ચારસોના ખસારમાંથી પચાસ હતાના બરાબર, એ આપવા જ પડે. પછી ?”

“પછી મિત્રો મળે તો એ માટે ચા પાણીના રૂપિયા પચાસ એક તરફ રાખું.”

“તમે ચા પાણી પીએ છો ?”

“ના, પણ પાવો પડે.”

“પણ આટલો બધો ખર્ચ ? કાંઈક જોણું કરો.”

“એ તો પતુ હશે ?” લોહીના હાથમાં સોનાનો ચર આવી ગયો હોય અને એમાં કાંઈ વચ્ચે પડેને એ જગી જો એમ જગી જિહ્વા મનહરે કહ્યું.

સુલેચનાનો લાગ્યું આ તો જન્મ સાથે જોટલું લાગે છે. પાળી લીધું, ‘હું’ તો અમસ્તી જ કહેતી હતી. એમાં તમે આટલા આગળા થઈ ગયા ?

મનહરે સ્વચ્છ આંખી અડળામણ દેખાડી હતી, વચનમાં દેખાડી ન હતી. બોલ્યો, ‘મેં’ હજી તને કાંઈ કાંચું નથી.’

‘તમારા હૃદયમાં શું શું રમી રહ્યું હોય છે એની મને બધી ખબર પડી ભય છે.’

મનહરે વાતને હળવાશમાં વહેવા દીધી, ‘એક અકિનામાં બે છું આટલું ભણી શકે તો થોડા અકિના પછી છું’ મારા આવડા જન્મનું પણ કહેવા અંગીકૃત એમ લાગે છે.

સુલેચના મનહરનીમાં લાગી, ‘હા, પણ તમને કશું નહિ.’

કુચ્છી તો છું જ, તારી બા કહેતા હતા કે આને સાચવળે ત્યારે તારી કાળની દીકરી બોલી શકી હતી. એને સાચવવાની નથી એનાથી સાચવળે.

‘બસ, પાસના અભિપ્રાય પર જીવશે કે તમારું પણ કાંઈ વાપરશે.”

“અમારે તો કાંઈ છે જ નહિ.”

“હું એમ કહેતી નથી ?”

“હું જ કહું છું. તારા જેવી ટામગની બાપામાં કદીએ તો “અતુરમુનશુ” પત્ની મળી હોય પછી મૂરખ હોય એ પોતાનું મન્ય વાપર.”

દિવસો જતા ગયા એમ સુલેચનાને પ્રતીતિ થઈ કે અન્ય જાગૃતમાં એને સ્વતંત્રતા પણ હતી બે ચહેમાંનીની જાગૃતમાં અનહદ ઉદાર સ્ત્રી મનહરને ટપારતી તો ઘરમાં આનંદ અને હિલ્સાય સાથે ચાલ્યો જતો. મનહરે ઘણો મુશ્કેલ લાગતો- દિવસો પૂર્ણ.

સુલેચનાને આ વ્યવસ્થામાં ચતિને ધારવાની જરૂર લાગતી પણ એના મનમાં થતું કે મારામાં એની સાથી પ્રતિ-અતિથિ પ્રત્યે ઉદાસીનતા અથવા

અને જોગો મારો જ ભવ જગાડ્યો ને ઝીલી ચંપા
(ડાઘાભાઈની વદ્ધ) અને ચાટ પાડતી રહી. મામાને
ત્યાં વિવાહ પર સરખો ઝખ્ખો કરાવવો હતો તો જ
'જરૂર શી' આવીને જિલ્લું રહ્યું."

"હું હજી એ જ રહું છું. આપણે એની
જરૂર શી હતી ?"

"માંડવે વટ પડ્યો ને."

એક વખત પહેરવો માટે.."

"એ તો તમે એક વખત પહેર્યો. તમને ખીજી
વાર પહેરવાની ના કોણ પાડે છે ?"

"આપણે જરૂર ન હોય એવી વસ્તુમાં નકામા
પૈસા શીકી રાખવા ?"

"હવે મારે મહુ સંભળવું નથી. કહેનારા કહી
રહ્યા. મારે પંડર દિમાં સ્કૂટર જોઈએ એટલે
જોઈએ જ."

પ્રુસાસદાસે રાજ, ક્યો, "પછી તો તારે હારે
ફરવા આવવું પડે. એ સિવાય મારે ક્યાં જવાનું છે?"

"હા, મને ખબર છે. ડાઘ ભાઈ ચંપાને ફેરવે
જ છે તો."

"હવે જોઈએ, તને ફરવા જવામાં રસ છે ?
અતાર ધરીને તું કોઈ દિ મારી હારે ફરવા નીકળી
છો ?"

"તે હવે નીકળ્યા."

"મને આ મધો ચડી અચ્ચં લાગે છે."

"મને ડાઘો લાગે છે. લાવવાનું છે; જહાનું
મતાવવાનું નથી."

પ્રુસાસે હલીલ ચાલુ રાખી, "તેમાં વટારૂનો
—પેટ્રોલનો અચ્ચં શું આવે તેની ખબર છે ?"

"મધી ખબર છે. વાપરીએ એટલે અચ્ચં
આવે. ડાઘાભાઈ આટલું વાપરે છે તોય માંડ
પચીસ આવે છે."

"તે તો મધી ભાજ કાઢી લાગે છે."

હવે પ્રુસાસ મનમાં વિચારી રહ્યા, આ
જેરૂં માનશે નહિ. થોડા પૈસા પડ્યા છે તો સ્કૂટર
લઈ લઈએ. ભણેને એ રાજ થતી, પછી થાકશે
એટલે ક્યાં વેચી મરાણું નથી. કોઈ વાર તો એમાં
ઉપજે છે વ લારા. બોલ્યા, "મને ન રમે તો વેચી
પણ નાખું."

રંભાજહેન સમજતાં હતા પછી વેચવા ફરું
તો ને. સ્કૂટર લેવાની વાત સ્વીકારાઈ એમાં એના
વિજય હતો, વટ હતો. બોલ્યા, "ડાઘાભાઈ જેવું
શું જુઓ નહિ. રાજકૂત લઈ આવજો."

સ્કૂટર આવ્યું. પ્રુસાસને હંકારતા પશુ
શીખવું પડ્યું. એક દિવસ થોડું લાગે ત્યાં તો
ભાતીમાં જરા દુખવા આવ્યું. ઘેર આવીને વાત કરી.
રંભાજહેન લાવવા જ બોલ્યા; "તમે કદિ લાડું
બોલ્યા છો ? ભાતીમાં દુખવાનું હશે અને દુખ્યું.
સ્કૂટરને લઈ એ તો ખાલી વહેમ !"

રંભાજહેને થોડા દિ લપાડો લીધો. ફરેરાજ
માતાજીના ફરેને જતાં પશુ ઘર બહાર ફરવાને
નહિ એટલે યારી ત્યાં હવે સ્કૂટર પડ્યું રહે છે.
પશુ પ્રુસાસ વેચવાની વાત કરે છે તો એમને રમે
ઘિતરવી નથી. કદાચ ક્યારેય નહિ જાવે.

અને ભેગા મારો મ ભવ મરણ્યો ને ઝાલી ચંપા
(ડાઘાભાઈની વધુ) મને ચાટ પાડતી રહી. ચામાને
ત્યાં વિરાહ પર સરખા ઝમ્મો કરાવેલો હતો તો મ
'જર રી' આવીને બેસું રહ્યું.'

'હું હજી એ જ રહું છું. આપણે એની
જર રી હતી ?'

'માંડને વટ પડ્યો ને.'

એક વખત પડેલા માટે..'

'એ તો તમે એક વખત પડેશો. તમને ખીજ
વાર પડેલાની ના કાણુ પાડે છે ?'

'આપણે જર ન હોય એવી વસ્તુમાં નકામા
પેલા રોકા રાખવા ?'

'હવે મારે મહુ સ્થાનનું નથી. કહેનારા કહી
રહ્યા. મારે પકર દિ'માં રૂટર નોઈએ એટલે
નોઈએ જ.'

પ્રસાદદાસે ડાળ, કથો, 'પછી તો તારે હારે
ફરવા આવવું પડે, એ સિવાય મારે ક્યાં જવાનું છે?'

'હા, મને ખબર છે. ડાઘાભાઈ ચંપાને ફેરવે
જ છે તો.'

'હવે નોઈએ, તને ફરવા જવામાં રહ્યું છે ?
અતાર ધરીને ટું કાઈ દિ મારી હારે ફરવા નીકળી
છો ?'

'તે હવે નીકળીયો.'

'મને આ મધી મરિા ખચ' હાજે છે.'

'મને ડાઘો હાજે છે. હાવવાનું છે; જહાનું
ખતાવવાનું નથી.'

પ્રસાદે ફીલ માલુ રાખી, 'તેમાં વૃદ્ધને:
-વૃદ્ધને ખચ' શું આવે તેની ખબર છે ?'

'મધી ખબર છે. વાપરીએ એટલે ખચ'
આવે. ડાઘાભાઈ આટલું વાપરે છે તોય માંડ
ખચી આવે છે.'

'તે તો મધી ભાજ કાઢી હાજે છે.'

હવે પ્રસાદ અનમાં વિચારી રહ્યા, આ
બેડું માનશે નહિ. થોડા પેલા પડ્યા છે તો રૂટર
હઈ હઈએ. બહેન એ રાજ થતી, પછી થાકશે
એટલે ક્યાં વેચી મરણું નથી. કાઈ વાર તો એમાં
છપ્પે છે મ સારા. બોલ્યા, 'મને ન ખમે તો વેચી
પણ નાખું.'

રંભાજેન સમજતાં હતા પછી વેચવા: હઈ
તો ને. રૂટર લેવાની વાત સ્વીકારાઈ એમાં એના
વિચાર હતા, વટ હતો. બોલ્યા, 'ડાઘાભાઈ નેડું
ખૂંડું જ નહિ, રાજકૃત હઈ આવ્યો.'

રૂટર આવ્યું. પ્રસાદને હંકારતા પણ
શીખવું પડ્યું. એક દિવસ થોડું હાંમે ત્યા તો
હાતીમાં જરા દુખવા આવ્યું. ઘેર આવીને વાત કરી.
રંભાજેન હાવવા જ બોલ્યા; 'તમે કદિ હાડું
બોલ્યા છો ? હાતીમાં દુ:ખવાનું હશે અને દુખ્યું;
રૂટરને લઈ એ તો આવી વહેમ !'

રંભાજેન થોડા દિ છપાડે લીધે. રરેજા
ચાલાશના હશેને ખતાં પણ ઇવ ખહાર ફેરવાને
નહિ એટલે વાપરી ત્યા હવે રૂટર પડ્યું રહે છે.
પણ પ્રસાદ વેચવાની વાત કરે છે તો એમને ત્રણ
ભિતરતી નથી. કદાચ ક્યારેય નહિ બીરે.

રેલવે લાઈન શરૂ કરવા બાબતમાં આપ આપનો અભિપ્રાય આપો.” આ સંભળીને પોલ વિચારમાં પડી ગયો.

આવનારે તેમને લલચાવતા કહ્યું, “સાહેબ, પ્રમાણિકતા માટે આપ આપના જીવનમાં દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે; આપની પત્નીને બહુટ લેવા સલામમાં જવું પડે તે ઠીક નથી. માટે મહેરમાનો કરીને આ રૂપિયા લઈ લો અને આપની સ્થિતિ મને આપી દો.”

પોલ હજુ તો વિચારમાં જ છે. ત્યાં મહાન -માસિક આવે છે પોલને કહે છે, “સાહેબ, મુનિ-સ્વિપ લીટીના સભ્ય થઈને પણ વખતસર ભાડું નથી આપતા તે આપને માટે ઠીક નથી.” પરંતુ પોલની પાસે તો તે સમયે પૈસા નહોતા, એટલે તેને વિદાય થયાં.

આવનારે આ પ્રજ્ઞનો લાભ લેતા કહ્યું, “સાહેબ, આપની પાસે ભાડું ચૂકવવા પૈસા પણ નથી ! આપને આ રીતે દુઃખ થા માટે સહન કરવું જોઈએ ! આ રૂપિયા લઈ લો, એટલે તમારી મુશ્કેલી દૂર થઈ જાય અને મુનિસ્વિપ સભ્યને યોગ્ય રહેણીકરણથી આપ રહી શકો.”

પોલ રૂ. ૫૦,૦૦૦ રોકડા જોઈને વિચારમાં

જ પડી ગયો હતો; તેટલામાં તેની પત્ની આવી; પોલે પોતાની પત્નીને બધી વાત કરી અને કહ્યું, “હવે તું જ કહે કે મારે શું કરવું ?”

પોલે રૂપિયા ન લેવાનો નિર્ણય કરી લીધો હતો, પરંતુ પોતાની પત્ની ને સ્થિતિ પસાર કરી હતી તે સ્વેચ્છાએ સહમત પસાર કરી રહી હતી કે પરાણે ? તેની વિશેષ ચકાસણી કરવા પોલે પોતાની પત્નીની આ બાબતમાં સલાહ માગી.

મેરીએ બધી વાત સંભળીને પેલા આવનાર લાઈને કહ્યું, “અમારી સમ્માઈ અને પ્રમાણિકતા ધનથી ખરીદી શકાય તેવી વસ્તુ નથી, માટે તમે તમારા રૂપિયા પાછા લઈ જાઓ; અમારે અમારી કિંમત અંકાવવી નથી.”

બહેનો, શું તમે આને તમારા પતિને પણ આ ભતની સલાહ આપશો ખરા ? તમે ‘મેરી’ જેવા સ્ત્રીદાર બનશો તો તમારું મૃદસ્થાનમાં જીવન ચરીતાર્થમાં પણ સુખરૂપ અને આનંદમય બનાવી શકશો.

આપણે બ્યારે આચારધર્મને જીવનમાં ઉતારીશું ત્યારે જ આપણે આપણું કલ્યાણ સાધી શકીશું.

બિધર્મનો ઉપાય

હૈદરાબાદની જંગલને લગતા સંરોધનની સંસ્થાએ બે વરસ સુધી પ્રયોગો કર્યા પછી બિધર્મના નાશ કરવાની નીચેની રીત શોધી કાઢી છે.

ધાતુલેખના ૩૦ મેા જારી પાછી મેવું; તેમાં ઓલ જોડ ડી. ડી. ડી. અથવા ગ્રેફાઈન અથવા હેક્ષાકેલેન એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ જોડ જાંતુન દવા નાખવી. બરાબર હલાવ્યા પછી એ મિશ્રણને બિધર્મના રાફડા પર રેડવું. ત્રણ દિવસ સુધી આમ કરવાથી ૨૦૦ થન ફૂટના રાફડામાં રહેલી બધી બિધર્મજોડો સંપૂર્ણ નાશ થઈ જશે. આ મિશ્રણ રેડવા માટે રાફડાને મથાળે અને બાજુમાં કાણું પાડવાં.

રેલવે લાઈન શરૂ કરવા માગતંમાં આપ આપનો અભિપ્રાય આપો.” આ સાંજગીને પોલ વિચારમાં પડી ગયો.

આવનારે તેમને લલચાવતા કહ્યું “સાહેબ, પ્રમાણિકતા માટે આપ આપના જીવનમાં કુખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે; આપની પત્નીને બાપીટ લેવા સિલાબમાં બનું પડે તે ઠીક નથી. માટે અહેરમાનો કરીને આ રૂપિયા લઈ લો અને આપની સંમતિ મને આપી દો.”

પોલ હજી તે વિચારમાં જ છે. ત્યાં મહાન -માણિક આંખે છે પોલને કહે છે, “સાહેબ, યુનિ-સિપ લીટીના સભ્ય થઈને પણ વખતસર બાકું નંધી આપતા તે આપને માટે ઠીક નથી.” પરંતુ પોલની પાસે તો તે સમયે પૈસા નહોતા. એટલે તેને વિદાય થયાં.

આવનારે આ પ્રજ્ઞનો લાભ લેતા કહ્યું. “સાહેબ, આપની પાસે બાકું ચૂકવવા પૈસા પણ નથી ! આપને આ રીતે કુખ સા માટે જીહન કરવું જોઈએ ! આ રૂપિયા લઈ લો, એટલે તમારી મુશ્કેલી દૂર થઈ જાય અને યુનિસિપલ સભ્યને માન્ય રહેણીકરણથી આપ રહી શકો.”

પોલ શ. ૫૦,૦૦૦ રાહડા જોઈને વિચારમાં

જ પડી ગયો હતો; તેટલામાં તેની પત્ની આવી; પોલે પોતાની પત્નીને બધી વાત કરી અને કહ્યું, “હવે તું જ કહે કે મારે શું કરવું ?”

પોલે રૂપિયા ન લેવાનો નિર્ણય કરી લીધો હતો, પરંતુ પોતાની પત્ની જે સ્થિતિ પસાર કરી હતી તે સ્થિતિએ સહન પસાર કરી રહી હતી કે થરાવે ? તેની વિશેષ ચકાસણી કરવા પોલે પોતાની પત્નીની આ માગતમાં સલાહ માગી.

મેરીએ બધી વાત સાંભળીને પેલા આવનાર સાથે કહ્યું, “અમારી સમ્માઈ અને પ્રમાણિકતા ધનથી ખરીદી શકાય તેવી વસ્તુ નથી, માટે તમે તમારા રૂપિયા પાછા લઈ લેજો; અમારે અમારી કિંમત અંકાવવી નથી.”

બહેનો, શું તમે આને તમારા પતિને પણ આ ભતની સલાહ આપશો ખરા ? તમે ‘મેરી’ જેવા સાથીદાર બનશો તો તમારું મૂલ્યાંકન જીવન કરીનાઈમાં પણ સુખરૂપ અને આનંદમય બનાવી શકશો.

આપણે બ્યારે આચારધર્મને જીવનમાં ઉતારીશું ત્યારે જ આપણે આપણું કલ્યાણ સાધી શકીશું.

ઊંઘાઈનો ઉપાય

હૈરાઈનની જન્મને લગતા સંશોધનની સંસ્થાએ જે વરજ સુધી પ્રયોગો કર્યા પછી ઊંઘાઈના નાશ કરવાની નીચેની રીત શોધી કાઢી છે.

ધાતુલેલનો ડબ્બો ભરી પાણી ભેળું; તેમાં ઓલ જોડ ડી. ડી. ડી. અથવા ગેમેક્સીન અથવા દેક્સીકલેન એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ જોડ જતું હવા નાખવી. બરાબર હવાળા પછી મિશ્રણને ઊંઘાઈના રાફડા પર રેડવું. ત્રણ દિવસ સુધી આમ કરવાથી ૨૦૦ થન ફૂટના રાફડામાં રહેલી બધી ઊંઘાઈઓના સપ્તજી નાશ થઈ જશે. આ મિશ્રણ રેડવા માટે રાફડાને મથળે અને માનુષમાં કાણું પાડવાં.

નાત્રમંદિરે છે. વરસાદ ન વરસે ત્યારે આ મંદિરમાં આરાધના થાય છે. જપાનમાં પણ કેટલીય જગ્યાએ એ રિવાજ છે. ત્યાંના દેવેલીઓએ સર્પરૂપ ધારણ કર્યું હતું, માટે તેમના મંદિર ચર્ચા છે. અરબસ્તાનમાં 'જિન્ન' સાધના સ્વરૂપે આવે છે. જો એને 'જિન્ન' કહેવાથી ચાલ્યો જાય તો એ હઝરત મઠમદનો અનુયાયી અને ન જાય તો કાફર માનવામાં આવે છે અને ત્યારે એને મારવામાં પાપ નથી ગણાતું. ઇજિપ્તના પ્રાચીન દેવદેવતાઓમાં નાગને મુખ્ય માનવામાં આવે છે. હજી પણ ત્યાં તાવીજ ઉપર ચર્ચની આકૃતિ કેતરવામાં આવે છે. ગ્રીસના પ્રાચીન મંદિરોમાં સાપ પાળવામાં આવતા અને તેની પૂજા થતી. તેમાં એમને અવધા એટી મધ મટાડતી હતી. ત્યાંના દેવોને પણ સર્પરૂપ ધારણ કરવાનો ભારે શોખ! પ્રસિદ્ધ દેવતા જ્યુપિટે એ રૂપે જ ઠેરની નામની રૂપવતી સ્ત્રીનું શીલ બાદ કર્યું હતું, ગ્રીસ સાથે સંબંધ બધાયા પછી રોમનો પણ એનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા હતા. કહેવાય છે કે ઈસ. ૪૮૨માં રોમમાં કોસેરોનો ભારે પ્રકોપ થયો હતો, ત્યારે ગ્રીસથી એક છવતો સાપ લાવીને તેની પૂજા કરવાથી તે શાંત થયો હતો, ત્યારથી ત્યાં પણ એનો પ્રચાર થઈ ગયો. કેટલાય ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયોમાં પણ પહેલાં એ રિવાજ હતો. એકાદાઈ સંપ્રદાયવાળાઓ સાપને ઈસથી પણ મહાન માનતા હતા અને પેટામાં બંધ કરીને તેની પૂજા કરતા હતા. પોલેન્ડમાં જોનારણીશ્રી સહીના અત સુધી એનો પ્રચાર હતો. હિયુઆનીઆ, હર્ટવિયા વગેરે દેશોમાં ચૂલા પાસે ધરમાં સાપ પાળવામાં આવતા હતા. સ્વીડનમાં પણ એવો જ રિવાજ હતો. અમેરિકાના રક્તવર્ષા આદિવાસીઓ, જેમને રેડ ક્રાઈડિન કહેવામાં આવે છે, તે પણ નાગપૂજક છે. મેક્સિકોમાં સાપ એક પવિત્ર ધાર્મિક ચિહ્ન મનાય છે. આફ્રિકા તથા એસ્ટ્રેલિયાના આદિવાસીઓ પણ સાપની પૂજા કરે છે.

સાપ અંગે દુનિયાભરમાં એટલે ભાગ એક સરખી દૃષ્ટિકોણો અને ભાવના છે. કેટલાક લોકો નાગવંશ પરંપરામાં ભારે વિશ્વાસ ધરાવે છે. ભારતના ઇતિહાસમાં નાગવંશ જુદું જાણીતો છે. ઈસ્વી-

સન પહેલાં ખ્રીડી એ વંશના કેટલાય રાજ્ય હતાં. મદ્રાસ તથા મધ્યપ્રાંતની કેટલીક ભૂતિઓ પોતાને નાગવંશની જોળાખાવે છે. સામાન્ય વિદ્વાનોનું માનવું છે કે પ્રાચીન અનાયો ભૂતિમાં નાગચિહ્નનું પૂજન બહુ જ જાણીતું હોતું જોઈએ, તેથી તેમનું નામ નાગ પડી ગયું હોય. સીદી તથા હિંદુ લોકમાં પણ કેટલીક ભૂતો નાગવંશની માનવામાં આવે છે. જપાનના સમ્રાટ હીરાહીટા અને એનિસિનિયાના પુરાણો રાજવંશીઓ પણ નાગવંશના કહેવામાં આવે છે. દુનિયાની કેટલીય પ્રતિભાસાળી વ્યક્તિઓનો જન્મ નાગથી થયેલો માનવામાં આવે છે. વિશ્વવિખેતા મહાન સિદ્ધાર્થ 'નાગવંશ' નામે પ્રસિદ્ધ છે. કહેવાય છે કે તેની માતા યોહિરિપયાએ શ્રીકેવ અશ્વનથી ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો. એ અશ્વન સર્પરૂપે તેને પગે ધણું ખરું સૂતેલો જોવામાં આવતો હતો. રોમન સીઝર, એસ્ટ્રોલોજ અને સેનાપતિ સિપિયો સર્પરૂપે પણ એવી જ વાતો પ્રચલિત છે. પુરાણોમાં નાગવંશને બહુ મુદ્દર વર્ણવવામાં આવી છે. તેના સ્ત્રીરોને ઉપરનો ભાગ સ્ત્રીનો અને નીચેનો ભાગ નાગ જેવો હોય છે. ખીળ દેશોમાં પણ એ જ ભાવ છે. એવા જ પ્રકારના નાગપુરુષ પણ માનવામાં આવે છે. કહેવાય છે કે એથેન્સનો સૌ પ્રથમ રાજ એવો જ હતો. પહેલાં એવી પણ માન્યતા હતી, કે સર્પ કઠોકઠી પુરુષ કે સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કરીને કરે છે, ત્યારે ખરેખર પુરુષ કે સ્ત્રી સાથે પ્રવૃત્તિનું શુભાઈ જતાં વિકટ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. કયા સરિત્સારમાં એની કેટલીક રસિક વાર્તાઓ છે. ખીળ દેશોના સાહિત્યમાં પણ એવી કથાઓ મળે છે.

પૌરાણિક ગ્રંથોમાં સાપ અમર ગણાય છે. વારંવાર એ જ કથિણી છતાંરે છે અને નવુંનવું ગેર મનાવે છે તે પરથી અનુમાન કરવામાં આવે છે, કે સાપ ચિરજીવન તથા ચિરજીવ છે. પ્રાચીન મિસર અને ગ્રીસમાં પણ એવી જ માન્યતા હતી. યોર્ડાનિયો વગેરે દેશોમાં એક કથા જાણીતી છે, કે ઈધર માણસોને અમર બનાવવા ઈચ્છતો હતો, પણ એના રહસ્યની ખબર સાપને પડી ગઈ અને માણસો

નાત્રમંદિરે છે. ઘરમાં ન વરસે ત્યારે આ મંદિરમાં આરાધના થાય છે. જાપાનમાં પણ કેટલીય જગ્યાએ એ રિવાજ છે. ત્યાંના દેવદેવીઓએ સર્પરૂપ ધારણ કર્યું હતું, માટે તેમના મંદિર ઘર્ષા છે. અરબસ્તાનમાં 'જિન્ન' સાધના સ્વરૂપે આવે છે. જે એને 'જિન્ન' કહેવાયો ચાહેો નથ તો એ હજારત મઠમઠના અનુયાયી અને ન જાય તો કાફર માનવામાં આવે છે અને ત્યારે એને મારવામાં પાપ નથી ગણાતું. ઈજિપ્તના પ્રાચીન દેવદેવતાઓમાં નાગને યુગ્મ માનવામાં આવે છે. હજુ પણ ત્યાં તાવીજ ઉપર સર્પની આકૃતિ કેતરવામાં આવે છે. ગ્રીસના પ્રાચીન મંદિરોમાં સાપ પાળવામાં આવતા અને તેની પૂજા થતી. તેમાં એમને અવજ્ઞા થી મધ ચઢાડતી હતી. ત્યાંના દેવોને પણ સર્પરૂપ ધારણ કરવાનો કારે શાખા પ્રસિદ્ધ દેવતા બજાએ એ રૂપે જ કારી નામની રૂપવતી સીનું શીલ બ્રહ્મ કર્યું હતું. ઓસ સાથે જાળંધ બધવા પછી રોમનો પણ એનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા હતા. કહેવાય છે કે ઈસ. ૪૬૨માં રોમમાં ક્રેસેરોનો કારે પ્રકાપ થયો હતો, ત્યારે ગ્રીસથી એક છવતો સાપ લાવીને તેની પૂજા કરવાથી તે શાંત થયો હતો, ત્યારથી ત્યાં પણ એનો પ્રચાર થઈ ગયો. કેટલાય ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયોમાં પણ પહેલાં એ રિવાજ હતો. જોર્જીઈડ સંપ્રદાયવાળાઓ સાપને ઈસુખી પણ મહાન માનતા હતા અને પેટીમાં બંધ કરીને તેની પૂજા કરતા હતા. પોલિન્ડમાં જોગણીસમાં સહીના અત સુધી એનો પ્રચાર હતો. સિયુઆનીઆ, ઇથિયોપિયા વગેરે દેશોમાં ચૂલા પાસે ધરમાં સાપ પાળવામાં આવતા હતા. સ્પાઈનમાં પણ એવો જ રિવાજ હતો. અમેરિકાના રક્તવર્ષા આદિવાસીઓ, જેમને રેડ ઇન્ડિયન કહેવામાં આવે છે, તે પણ નાગપૂજક છે. મેક્સિકોમાં સાપ એક પવિત્ર ધાર્મિક ચિહ્ન ગનાય છે. આફ્રિકા તથા એસ્ટ્રેલિયાના આદિવાસીઓ પણ સાપની પૂજા કરે છે.

સાપ અંગે દુનિયાભરમાં મોટે ભાગે એક સરખી દૃષ્ટકથાઓ અને કાવના છે. કેટલાક લોકો નાગવંસ પરંપરામાં કારે વિશ્વાસ ધરાવે છે. ભારતના ઇતિહાસમાં નાગવંસ બહુ બહુલો છે. ઈસ્વી-

સન પહેલાં જ્યાં એ વંશની કેટલાક રાજ્ય હતાં. મદ્રાસ તથા મધ્યમાંની કેટલીક ભૂતિઓ પોતાને નાગવંશની ઝોળખાવે છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું માનવું છે કે પ્રાચીન અનાયો ભૂતિમાં નાગચિહ્નનું પુરવન બહુ જ બહુલું હોતું જોઈએ, તથા તેમનું નામ નાગ પડી ગયું હોય. સીદી તથા હિંદુ લોકમાં પણ કેટલીક ભૂતો નાગવંશની માનવામાં આવે છે. જાપાનના સમ્રાટ હીરોહીટો અને એમિલિનિયાના પુરાણ રાજવંશીઓ પણ નાગવંશના કહેવામાં આવે છે. દુનિયાની કેટલીય પ્રતિભાસાળી બ્યક્તિઓનો જન્મ નાગથી થયેલો માનવામાં આવે છે. વિશ્વવિખેતા મહાન સિંકંદર 'નાગનંદન' નામે પ્રસિદ્ધ છે. કહેવાય છે કે તેની માતા એલિસિપ્પાએ ગ્રીક દેવ અશ્વનથી ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો. એ અશ્વન સર્પરૂપે તેને પડે બહુ ખરા સૂતેલો જોવામાં આવતો હતો. રોમન સીસર, એસ્ટ્રટસ અને સેનાપતિ ક્લિપિયો જાળંધે પણ એવી જ વાતો પ્રચલિત છે. પુરાણોમાં નાગવંશને બહુ મુદર વર્ણવવામાં આવી છે. તેના શરીરનો ઉપરનો ભાગ જીનો અને નીચેનો ભાગ નાગ જેવો હોય છે. ખીજા દેશોમાં પણ એ જ કાવ છે. એવા જ પ્રકારનાં નાગપુરુષ પણ માનવામાં આવે છે. કહેવાય છે કે એથેન્સના સો પ્રથમ રાજ્ય એવો જ હતો. પહેલાં એવી પણ માન્યતા હતી, કે સર્પ કઠોડી પુરુષ કે સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કરીને કરે છે, ત્યારે ખરેખર પુરુષ કે સ્ત્રી સાથે પ્રથમવાર ઝુંઘાઈ જતાં વિષ્ટ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે, કથા સરિસારમાં એની કેટલીક રસિક વાર્તાઓ છે. ખીજા દેશોના સાહિત્યમાં પણ એવી કથાઓ મળે છે.

પોરબાંકે મધ્યમાં સાપ અમર ગણાય છે. વારંવાર જો કમિયો ઉતારે છે અને નહુંનું ગેર બનાવે છે તે વરથી અનુમાન કરવામાં આવે છે, કે સાપ ચિરયૌવન તથા ચિરજીવ છે. પ્રાચીન મિસર અને ગ્રીસમાં પણ એવી જ માન્યતા હતી. ગ્રોર્નિયો વગેરે દેશોમાં એક કથા બહુલો છે, કે ઈશ્વર માણસોને અમર બનાવવા ઇચ્છતો હતો, પણ એના રહસ્યની ખબર સાપને પડી ગઈ અને માણસો

નર્મદ કવિતાથી શરૂ થયેલ સમાજહિત-સાધકતા અને રાષ્ટ્રીય અસ્થિતા સદૃશ, વ્યાપક અને કલામય રૂપ ધારણ કરે છે. ઉમાશંકરના ‘ગંગોત્રી’ નાં દલિત-કાંતિવાનનાં કાવ્યોમાં. ૧૯૨૨થી ૩૩ના દશ વર્ષના સમયગાળામાં પદ્યરૂપી રહેલી જીવન કાવના તથા વિચાર સંપ્રિય કવિઓની કાવ્ય-સામગ્રી પરત્વે ઠીક ઠીક અસર જન્મવાની છે. ગાંધીજીની રાજધરી હેઠળની સર્વોદય વિચારસરણી તથા આર્થિક-સામાજિક રીતે ચર્યાયેલા પ્રબળ પ્રતિ અ-મર્યાદા અનુકંપા, રશિયન સમાજવાદી વિચારણાના આધારપ્રવાહ, ટાગોરનો નવમાનવતાવાદ- આ સ્વ-દર્શિ સમીપની જીવનદશાને વારતવલકણથી અવ-લોકી તેનું યથાવત સંકલિત ચીતરે છે. પૃથ્વીને ઉજાડે ઉજાડેલ દલિતજન, આદ્યધેવેજાનું ધેન ખેંચેરી અને ઠવાઈરૂપાળી દલિતનાઓ ત્યજીને, ધરતીની નગન-નાસ્તવિકાનાં ચાન ગાતા હોવાથી ગાંધીયુગનું સાહિત્ય ભોમ (અર્થેથી) બ-ધુ- આ કવિઓની તીવ્ર જીવનભિયુષ દર્શિ ગંગોત્રીનાં જીવનની કંપનીય વાસ્તવિકતા, શોષણ તથા વિશ્વવાદી અર્થચોજના પ્રતિ આંખ આડા કાન કરી ઉપેક્ષાજનિત દાખવતી નથી, ‘ગંગોત્રી’નાં દીનદુઃખદશનનાં કાવ્યો અવ-લોકતા-મુલવતા આ વાતની સ્વતંત્ર પ્રતીત ધામ છે.

માનવતાની યથોપાયનું તથા માનવસ્ય સ્પૃતિનું કવન ઉમાશંકરનો એક પ્રિય કવન વિષય. ‘ગંગોત્રી’નાં પંક્તિપ્રેમનાં કાવ્યોમાં આપણને કવિની પ્રબ-સ્થિતતાનું ઘેરું દર્શન થાય છે. કવિનો માનવતાપ્રેમ (ટાગોરના નવમાનવતાવાદની અસર તળેનો) તેમના કવનમાં વ્યક્તિય રીતે-દલિતપ્રેમ, રાષ્ટ્રપ્રેમ, વિશ્વપ્રેમ-અંતર યથો છે. સમાજથી તરછોડાયેલા અને ગુસ્સા-યેલા વર્ગ પ્રતિના પ્રેમમાં મૂર્ત થતા કવિના માનવતાપ્રેમની સ્પૃતિશા વ્યવહારની જુગિડા પર ધરેલી છે. કવિ કાવ્યપ્રતિના આરંભકાળે (‘વાંછા’) ને મહાસિદ્ધિ સેવે છે તે ‘ગંગોત્રી’નાં દીનદુઃખ-

દશનનાં કાવ્યોમાં સિદ્ધિરૂપે પરિણમે છે.

“પ્રભો ! મારે તારે તપી, અવરની ભાંતિ સજની,
નિગોળી અંધારાં અગર રસબોલિત જગરવી”

કવિ ઈશ્વરને પ્રાર્થે છે કે તેના સ્વ-જીવનમાં ભલે તાવ, દુઃખ, કષ્ટ ને અપકારનો પારખાર ભ્રમરે પશુ એ બધું સહન કરીને તે અન્નના જીવનમાં શીતળતા, સુખ, ભાંતિ ને તેજ્યુજ રેલાવી દે ! કવિની ભાવના એ અસ્થિતપત ન રહેતાં સમસ્થિત બને છે, કવિ સમસ્થિતા સત્ત્વનું એક રશ્મિ જનવા માગે છે. તેઓ પ્રભુ પાસે જીવન સાધ્યની, જીવન-વ્યવસ્થાની વાચના કરે છે.

ગાંધીજીએ દલિતવર્ગ પ્રતિ આપણને સમજાવથી જોતાં શીખવ્યું તે સમાજવાદ-સામવાદે આપણી દલિતને વધારે ઉમ્મ જનાવી. એટલે કે દીનજનો પ્રત્યેના આપણો ને સમજાવ હોતો તે મૂલીવાદોના પ્રત્યેના તિરસ્કારમાં પરિણમ્યા. ક્રિસ્ટિયો, અંબરદુર્ગી, મહિરો, ચંદનવાટિકા ભાંધતા, અન્નના પરસેવા પર મોજમજ માણતા ‘સુખિયા હૃદયવાસીઓને’ કવિ દોડકારે છે.^૨

“જુખ્યાં જનોનાં જહરાંશિ નગરી.

ખ ડેરની વસ્ત્રમહુડી ન લાધરી.” (૫. ૨૭)

કવિ સમાજતાની કાવનાનાં પારખાં વારેવારે ઠોકવા લાગેલ સમાજના નીચલા ઘરના પદ્મ પ્રતિ પોતાની ઠીક સંજ્ઞાવવા લાગેલ સમાજતાની આવી કાવના કવિને વધુ નમોદાર જનાવે છે: “પતિતતમ સાધર્મ પતિતસમ થઈ રહુ” (૫. ૪૭) એમ કહી કવિઉંચ દલિતને ઈજન આપે છે. ‘જુલુલુલ અને મિખારજ-’માં કવિ દલિતગીતો દલિતનાં રસથી ખેંચાઈ રીતે ચાલે છે. અચક્ર કાવનાઓથી ચર્ચાતાં ગીતો કવિ-ચિત્તને આકર્ષેલા નથી. અહીં કવિને વ્યથિત દલિતનાં આંસુ લુછવાનો પ્રયત્ન મળતાં સ્વ-જીવનની ધન્યતા નિહાળે છે: “ધ-ધ થઈશ કે વ્યથિત દલિતનાં આંસુ

નમંદ કવિતાથી શરૂ થયેલ સમાજશક્તિ-સાધકતા અને રાષ્ટ્રીય અસ્થિતા સૂક્ષ્મ, વ્ધાપક અને કલામય રૂપ ધારણ કરે છે. ઉમાશંકરનાં ‘જંગોત્રી’નાં દલિત-કવિતાનાં કાવ્યોમાં. ૧૯૨૨થી ૩૩ના દશ વર્ષના સમયગાળામાં પદ્યટાંબી રહેલી જીવન કાવના તથા વિચાર સંપ્રિયે કવિઓની કાવ્ય-સામગ્રી પરત્વે ઠીક ઠીક અસર જ-માણી છે. ગાંધીજીની શકુન્તરી હેઠળની સર્વોદય વિચારસરણી તથા આદિ-ક-સામાજિક રીતે ગરદાપેલા પ્રગતર પ્રતિ અ-અર્થાં અનુકંપા, રશ્મિન સમાજવાદી વિચારણાને આચારપ્રવાહ, ટોગારનો નવમાનવતાવાદ-આ સ્વ-દષ્ટિ સમીપની જીવનદશાને વારતવલ્લભી અવ-લોકાણ તેનું યથાવત અવલંબિત ચીતરે છે. પૃથ્વીને ઉત્કંઠે જીતરેલ કવિજીવ, આદ્ય-ધેલેજાનું ધેન ખ-ખેરી અને ઉપાઈરપાળી કલ્પનાઓ ત્વજીને, ધરતીની નગન-વાસ્તવિકતાનાં ગાન ગાતા હોવાથી ગાંધીજીનું સાહિત્ય કૌમ (અર્થથી) બ-ધુ-વ આ કવિઓની તીવ્ર જીવનાંશિયુષ્ય દષ્ટિ ગરીબોનાં જીવનની કરપીલ વાસ્તવિકતા, શોષણ તથા વિચ-વાદી અધ્યોજના પ્રતિ આંખ આડા કાન કરી ઉપેક્ષાજ્ઞિત દાખવતી નથી, ‘જંગોત્રી’નાં કાનદુઃખદશનનાં કાવ્યો અવ-લોકતા-મૂલવતા આ વાતની સત્યતા પ્રતિત થાય છે.

માનવતાની યશોચામનું તથા માનવસ રૂપિતનું કવન ઉમાશંકરનો એક પ્રિય કવન વિષય. ‘જંગોત્રી’નાં પીઠિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં આપણને કવિની પ્રત્ય-સ્થિતાનું યેડું દર્શન થાય છે. કવિનો માનવતાપ્રેમ (ટોગારનો નવમાનવતાવાદની અસર તળેનો) તેમના કવનમાં બહુવિધ રીતે-દલિતપ્રેમ, શૂદ્રપ્રેમ, વિચપ્રેમ-અંગેત થયો છે. સમાજથી તરછેડાયેલા અને ગૂસા-યેલા વર્ગ પ્રતિના ળેમમાં મૂલે થતા કવિના માનવતાપ્રેમની પ્રતિષ્ઠા વ્યવહારની જૂથિકા પર થયેલી છે. કવિ કાવ્યરજ્જીતના આરંભકાળે (‘વાંછા’) ને મહાસિવાય સેવે છે તે ‘જંગોત્રી’નાં કાનદુઃખ-

દર્શનનાં કાવ્યોમાં સિદ્ધિપે પરિણમે છે.

“પ્રભો ! મારે તારે તપી, અવરતી છાંતિ સુખી,
નિયોવી અંધારાં અગર રસભયોતિ ગરવતી”

કવિ ઈશ્વરને પ્રાર્થે છે કે તેના સ્વ-જીવનમાં બસે તાપ, દુઃખ, કષ્ટ ને અધકારનો પારાવાર લિપ્તે પશુ એ બધું સહન કરીને તે અ-મનની જીવનમાં ચીતળતા, સુખ, છાંતિ ને તેજગુણ રેલાવી દે ! કવિની કાવના એ વ્યક્તિત્વત ન રહેતાં સમષ્ટિત્વ બને છે, કવિ સમષ્ટિના સત્ત્વનું એક રશ્મિ બનવા માગે છે. તેઓ પ્રભુ પાસે જીવન સાફદત્તી, જીવનો-નિતિની વાચના કરે છે.

ગાંધીજીએ દલિતવર્ગ પ્રતિ આપણને સમભાવથી બોતાં ચીખવ્યું તો સમાજવાદ-સામ્યવાદે આપણી દષ્ટિને વધારે લગ્મ બનવડી. એટલે કે દાનજનો પ્રત્યેના આપણે ને સમભાવ હોનો તે મૂલીવાદીઓ પ્રત્યેના તિરસ્કારમાં પરિણમ્યો. કિંમતે, અ-ભરત્યુષી અદિરે, અંદનવાદિકા બાંધતા, અ-મનના પરસેવા પર મોજમજ માણતા ‘સુખિયા હરખેવાસીઓને’ કવિ છૂટકારે છે. ૨

“જૂબ્યાં જોતોના જરદાસિ જરરી

ખડેરની કાસ્મકણી ન લાધશે.” (૫, ૨૭)

કવિ સમાજતાની કાવનાનાં બારણાં વારેવારે ઢોકલા લાગ્યેલ સમાજના નીચથા કરના પક્ષ પ્રતિ ચોતાની હાક સંજળાવથા લાગ્યેલ સમાજતાની આવી કાવના કવિને વધુ નબોદાર બનાવે છે: “પતિતસમ સાધર્મ પતિતસમ થઈ રહું” (૫, ૪૭) એમ કહી કવિદેવું દલિતોને ઈજન આપે છે. જીલણુલ અને શિખારણુ-માં કવિ દલિતગીતો દલપનાં રસથી અનોદર રીતે ગાય છે. અલકથ કાવનરજોથી મવાતાં ગીતો કવિ-ચિતને આપડેતા નથી. અહીં કવિને વ્યથિત દલપનાં આશિ લજીવના પ્રસંગ ચળતાં સ્વ-જીવનની ધમતી નિહાળે છે: “ધન થઈસ કે વ્યથિત દલપનાં આશિ

દલિતપ્રેમનાં કાવ્યોના સંજ્ઞામાં ઉલ્લેખનીય છે :
 “પીડા-વીરનાં જનોની સુકરુણ કથની શબ્દોને “દેહમાત્ર,
 પ્રેમે, સૌંદર્ય પ્રજના દાહ્યરત્નનું મૂક સંગીત ભરે.”
 (૫. ૧૦).

આ ‘પીડા-વીરનાં જનોની સુકરુણ કથની’ ઉમાશંકરનાં દલિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં શબ્દોને કલાધાટ ફેરવે અને પામી છે તેના પુલસો સહસ્ર ભાવકો પસંદ કરી જ મળી રહેશે. આમ ઉમાશંકરે શોધિતોની વાતનાંઓ, લાગણીઓ, સર્વદનાઓને પથોચિત વાચ્ય આપી છે તેમનાં દલિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં.

૧. અદ્યતન કવિતાનાં પ્રધાન લક્ષણોની ચર્ચા કરતાં ઉમાશંકર સમુચિત રીતે નોંધે છે: “પહેલાં (પંડિતયુગમાં) નક્કર વસ્તુ પશુ કવિતામાં હવાઈ બનતી તેને બદલે હવાઈ વસ્તુ પશુ આજના કવિના હાથમાં મૂર્તતા ધારણ કરે છે.”-“સૌથી અને સ્વચ્છ” ૫. ૨૨૨.

૨. સંદર્ભની ‘શૃંખલા અને તળાઈ’ની કેટલીક કાંડો કાઢી અહીં સ્મરણ થાય છે:

“હારિદ્રવપથી રે હા હાવાનજ ભમૂક રે,
 સુખિયાં હર્ષવસીએને ચણાની જેમ ભૂજ્યે,
 ગુંજરી કારમાં ગીતો, સોણલાં મિષ્ટ ભારશે
 ભરેલું” સત્ય સ્મૃતિનું,ના પછી ભીખ માંતરો.”
 (વસુધા)

સંદર્ભની આ પદ્યોમાં કલાકારની તટસ્થતા, કાવ્યાત્મકતાને સ્પર્શ વર્તાવે છે તેવા ‘જ્વરાગ્નિ’ (ઉમાશંકર)ની ઉપરોક્ત પદ્યોમાં નથી.

૩. “અસત્ જ્ઞાન-દોની પરજ રચી બેઠો ન મંદિરા
 જ્યાં એથી તો દરજ્જા વધારી”
 ઉમાશંકરની આ પદ્યોમાં, કવિને કલ્પનનો આભાસી કરતાં સાચો શોક વધારે પ્રિય છે, જેમ સુચવાય છે.

જેક દિવસે સ્વામી પ્રકાશનંદજીને તેમના બકતોએ તરખૂચ સમારીને વચમતિા રક્ષાબંધીમાં આપ્યો. આ જોઈ સ્વામીજીએ મળક કરતાં કહ્યું :

“જેક રાજ મહેલ પર અગ્રાસીમાં બેમી ફગાઈ આતા હતા અને હાતરાં નીચે ફેંકતા હતા. ત્યાંથી પચાર થતા જેક ત્રાડા જેવા માણસે તે હાતરાં ઉપાડી ત્યાં બેસીને ખાવા માંડ્યા. આ જોઈ પદેરેમીરાએ તેને ધમકાવી ત્યાંથી આજ્ઞા જવા કહ્યું. તે ત્રાડાએ ‘તણકાધું’ નહીં, સિપાઈએ. તેને મારવા લાગ્યા. પણ જેમ મારે તેમ ત્રાડા વધુ હસવા લાગ્યો. એટલામાં રાજની નજર તેના પર પડી અને તેને કોતક લાગ્યું, તેથી તે ત્રાડાને પોતાની પાસે બોલાવી માર પડવા છતાં હસવાનું કારણ પૂછ્યું. તે ત્રાડાએ કહ્યું કે જાલ ખાનારને ખાટસો માર આવે પડ્યો તો ત્રાડા ખાનારને કેટલો માર આવે પડશે તે વિચારમાં અને હસવું આવતું હતું. રાજ ઉ તર સંજીની સમજ ગયો કે આ તો કેઈ જાની છે. પોતે તરત જ તેને પગે પડી કામા માત્રો.”
 આ સંજીની સૌ હસી પડ્યા. સ્વામીજીએ કહ્યું કે, પંડિત બેઠ કરવો એ મહાપાપ છે.

હસિતપ્રેમનાં કાવ્યોનાં સંદર્ભમાં ઉદ્ધેખનીય છે :
 “પીલ્વા-વીર્યા જનોની સુદુરુણ કથની સગ્ગનો ‘કેકશાચ,
 પ્રેમે, સૌધ’ પ્રગ્નના હૃદયઝરુણું મૂક સંગીત ભજે.”
 (પૃ. ૫૦).

આ ‘પીલ્વા-વીર્યા જનોની સુદુરુણ
 કથની’ ઉમાશંકરની હસિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં
 સગ્ગનો કલાધાટ કેટલે આશે પામી છે તેનો ખુલાસો
 સદૃશ આવકો પસેથી જ મળી રહેશે. આખ
 ઉમાશંકરે શોષિનેની વાતનાઓ, લાગણીઓ, સ્વદેશના-
 યોને પ્રયોજિત વાચા આપી છે તેમનાં હસિતપ્રેમનાં
 કાવ્યોમાં.

૧. અદ્યતન કવિતાનાં પ્રધાન લક્ષણોની ચર્ચા
 કરતાં ઉમાશંકર સમુચિત રીતે નોંધે છે: “પહેલાં
 (પડિતયુગમાં) નક્કર વસ્તુ પશુ કવિતામાં હવાઈ
 જનતા તેને બદલે હવાઈ વસ્તુ પશુ આજના કવિના
 હાથમાં મૂત્તાં ધારણ કરે છે.”—‘શીલી અને સ્વરૂપ’
 પૃ. ૨૨૨.

૨. સંદર્ભની ‘હૃદયાલ અને તળાઈ’ની કેટલીક કાંડો-
 કાઓ અહીં સ્મરણ યોગ્ય છે:

“હારિદરવધી રે હા હાવાનળ ભજુક શે,
 મુખિયાં હૃદયવસીઓને ચણાની જેમ ભૂજશે,
 ગુલ્મી કારમાં ગીતો, સોણલો મિષ્ટ ભારશે
 ભજેલું સત્ત મુષ્ટિનું, ના પછી ભોખ મરશે.”
 (વમુધા)

સંદર્ભની આ પદિતઓમાં કલાકારની તટસ્થતા,
 કાવ્યાત્મકતાને સ્પર્શ વર્તાવ છે તેવો ‘જ્ઞરામિ’
 (ઉમાશંકર)ની ઉપરોક્ત પદિતઓમાં નથી.

૩. “અસત્ જ્ઞાન-દોની પરળ રચી બહેઓ ન મરિરા
 જ્યાં એથી તો દરજલ ધધાયે વિકરતા”
 ઉમાશંકરની આ પદિતઓમાં, કવિને કલ્પનાનો
 આભારી કરતાં સાચો શોક વધારે પ્રિય છે, એમ
 સૂચવાય છે.

એક દિવસે સ્વામી પ્રકાશાનંદજીને તેમના બહુતોએ તરબૂચ જમારોને વચમનિા વર્ષ
 રકાખીમાં આપ્યો. આ જોઈ સ્વામીજીએ મનઃક કરતાં કહ્યું :

“એક રાજા મહેલ પર અયાસીમાં બેઠી રૂઝગાદિ ખાતા હતા અને છોતરાં નીચે
 ફેંકતા હતા. ત્યાંથી પચાર ચતા એક ગડિા જેવા મજુસે તે છોતરાં ઉપાડી ત્યાં બેસીને ખાવા
 માંડયા. આ જોઈ પદેરેમીરાએ તેને લમકાવી ત્યાંથી ચાલ્યા જવા કહ્યું. તે ગડિાએ ‘ચલકામું’
 નહી, સિપાઈએ. તેને મારવા લાગ્યા. પશુ જેમ મારે તેમ ગડિા વધુ હસવા લાગ્યો. એટલામાં
 રાજાની નજર તેના પર પડી અને તેને કોતક લાગ્યું, તેથી તે ગડિાને પોતાની પાસે બોલાવી
 માર પડવા છતાં હસવાનું કારણ પૂછ્યું. તે ગડિાએ કહ્યું કે ‘હાલ ખાનારને આટલો માર આવો
 પડ્યો તો તમે ખાનારને કેટલો માર આવો પડશે તે વિચારમાં અને ઠસતું આવતું હતું. રાજા
 ઉ તર જાણી સમજી ગયો કે આ તો કોઈ યાત્રી છે. પોતે તરત જ તેને પત્રે પડી કાઢા માગી.”
 આ સાંભળી સો હસી પડવા સ્વામીજીએ કહ્યું કે, પદિત જોઈ કરવો એ મહાવાય છે.

પુરાતન ઇથી લોકો પ્રેમચંદ પર ગ્રસ્તો પ્રકટ કરતા.

રહેલા.

પ્રથમ અમુક લગ્ન પછી બીજું લગ્ન બાળવિધવા સિવરાની દેવી જોડે થયું. ઈ. સ. ૧૮૧૬માં બ્યારે રિધવા વિવાહ વિચારમાત્ર જ અપ્રતિત કૃત્ય લાગે એ સમયે પ્રેમચંદે સાહિત્યકર્તાનો આદર્શ પૂરો પાડ્યો.

લેખકની પ્રથમ સાત વાર્તાઓ આ પ્રમાણે છે : “ખડે ઘણી મોટી”, “સોત”, “સજ્જનના ઠાક”, “પંચ-પરમેશ્વર”, “નમક કો દારોશા”, “ભિપદેશ”, અને “પરીક્ષા”. પ્રેમચંદની સર્વશ્રેષ્ઠ વાર્તાઓમાં આ વાર્તાઓની ગણના કરવામાં આવે છે. લેખકને માનવસ્વભાવની કેવી પરખ છે એ આ વાર્તાઓ પરથી ખ્યાલ આવે છે.

“સેવાસહન” મૂળ હિન્દીકરણ કરવામાં આવેલી મોટી નવલકથા છે. પુરસ્કાર પેટે પ્રકાશકે માત્ર ચારસો રૂપિયા જ લેખકને આપ્યા. જે નવલકથાકારની આજે વિશ્વ રસિકન નવલકથાકાર ગણાઈની સાથે ગણના કરે છે, એની નવલકથા હાવાવાની શરૂઆત આ રીતે થયેલી. આજે લેખકે હોત તો “રેવલ્ટી”ઓના પાર ન રહેત !

“સેવાસહન” પછી “પ્રેમાશ્રમ”. આઝાદી માટેના સંઘર્ષોની પૃષ્ઠભૂમિ વખતે આ નવલકથા રચાઈ. આધીજના સત્યાગ્રહ આંદોલનની હાથ આમાં સ્પષ્ટ રીતે દિશિત થાય છે. ખેડૂતોના શોષણનું ચિત્ર ઉત્પાદનવાળું લેખકે અંકિત કર્યું છે. અશુભિત શોષક અને અતંતાર્થી ખેડૂતોને ચૂસી ખાતા બનાવ્યાં છે.

ઈ. સ. ૧૮૨૦-૨૧માં ગ્રાધીજનું સત્યાગ્રહ આંદોલન ફાનાનગરી માફક આગળ વધી રહ્યું હતું. એ સમયે એક વિરાટ જનપ્રેરણા સમક્ષ પ્રેમચંદે સરકારી નોકરીમાંથી રાજીનામું મૂકી દીધું. એ સમયે લેખકને પત્ની સિવરાની દેવિના સહયોગ પશ્ચ નેવા તેવો ન હતો. પ્રેમચંદને સંપૂર્ણપણે સાથ આપનાર સિવરાનીકેવી કરતુરગા સમા હતી. જે કે પ્રેમચંદ જીવ્યા ત્યાં સુધી કુખના ઘડા ધસકાવેલા જ

“રંચૂમિ” પછીની નવલકથા “કાયાકલ્પ” વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ લઈને સાહિત્યજગતમાં પ્રવેશે છે. આમાં કેટલક પારલોકિક તત્ત્વો દિશિત થાય છે. અગ્રેજી નવલકથાકાર રાઈડર હેચરની “શી” ની માફક રાજકીય અને રાષ્ટ્રીય દેવિયતા કાવલકલ્પ લેખકે બતાવ્યો છે સામાજિક અને માનવીય તત્ત્વોના સ્વીર અભ્યાસીઓ માટે આ નવલકથામાં પ્રચુર સામગ્રી છે.

પ્રેમચંદની દગદગ નવલકથા “ગમન” ખૂબ જ ચર્ચિત નવલકથા છે. ધરેણીઓ માટે પત્નીનો વિશેષ જાવ અને એના કારણે પતિના જીવન પર વિપ્રભ પ્રમાણનું આલેખન આમાં જોવા મળે છે. એ પૂર્વેની નવલકથા “પૂષ્પા”માં પણ આ જ વિષય જોવા મળે છે. એમની અનેક વાર્તાઓમાં લેખકે આ વિષયને પ્રમુખસ્થાન આપ્યું છે. “સેવાસહન”ની નાવિકા, સુમન, પશુ આ જ નળ-ગાઈઓને કારણે પચ્છાદ થાય છે. “ગમન” ની નાવિકા ભલપ, ચન્દ્રકાર સેવા માટે તરફિયાં ભારતી લેખકે અંકિત કરી છે. “ગમન”નું પ્રકાશન ઈ. સ. ૧૮૩૧માં થયું. બ્યારે પ્રેમચંદની નવલકથા -કલ્પનો સુરચંદ્રુર હતો. આ જ કાળમાં તેમની રાષ્ટ્રીય નવલકથા “કમ્બૂમિ” બકાર પડી જેમાં આધીજના રાષ્ટ્રીય આંદોલનનો પૂરેપૂરી હાથ ઉપસી આવી છે.

“કમ્બૂમિ” પછી દેવિની મહાન નવલકથા લેખકની છે “જાહાન”. ભારતીય સાહિત્ય જગતપક પર “જાહાન”ના “હેરી” અને “ધનિયા”ને કાઈ વીધરી શકે એમ નથી !

કથા સાહિત્યમાં માત્ર ધર્માર્થની નગનતાને સ્પષ્ટતા આદર્શોનુપી ધર્માર્થવાદ પ્રેમચંદે આપણને આપ્યો. “જાહાન”માં લેખકે ઉપરાંત વિચારપ્રવાહને સિદ્ધ કર્યો છે. “જાહાન નવલકથા લેખકના સાહિત્યિક જીવનની ઉત્કૃષ્ટતાના સમાન છે.

૮મી એપ્રિલ, ૧૯૩૬ની સવારે ધરણ્ય સાહાજાત વાગે પ્રેમચંદ અંતિમ નિદ્રામાં લીન થયા.

પુરાતન ઈથી લોકો પ્રેમચંદ પર ગુસ્સો પ્રકટ કરતા. રહેલા.

પ્રથમ અલ્પકા લગ્ન પછી બીજું લગ્ન બાળવિધવા સિવરાની દેવી જોડે થયું. ઈ. સ. ૧૮૧૬માં બ્યારે વિધવા વિવાહ વિચારમાત્ર જ અધિકૃત કૃત્ય લાગે એ સમયે પ્રેમચંદે સાહકિયાનો આદેશ પૂરો પાડ્યો.

લેખકની પ્રથમ સાત વાર્તાઓ આ પ્રમાણે છે : “બે ઘણી મેડી”, “સોત”, “સજ્જનના કા દંડ”, “પંચ-પરમેશ્વર”, “નયક કા દારોગા”, “ઉપદેશ”, અને “પગીશા”. પ્રેમચંદની સર્વકોષ વાર્તાઓમાં આ વાર્તાઓની ગણના કરવામાં આવે છે. લેખકને માનવસ્વભાવની ટીકી પરખ છે એ આ વાર્તાઓ પરથી ખ્યાલ આવે છે.

“સેવાસહન” મૂળ હિન્દીકરણ કરવામાં આવેલી મોટી નવલકથા છે. પુસ્તકાર પેટ પ્રકાશકે માત્ર ચારસો રૂપિયા જ લેખકને આપ્યા. જે નવલકથાકારની આજે વિશ્વ રશિયન નવલકથાકાર ગ્રાહ્યની સાથે ગણવા કરે છે, એની નવલકથા હાવાવાની શરૂઆત આ રીતે થયેલી. આજે લેખક હોત તો “રશ્લી”ઓના પાર ન રહેત !

“સેવાસહન” પછી “પ્રેમાશ્રમ”. આઝાદી માટેના સ્વર્ણી પૂઠકશ્રમિ વખતે આ નવલકથા રચાઈ. ગ્રાધીજના સત્યાગ્રહ આદિસનની હાથ આમાં સ્પષ્ટ રીતે દિશિગાયર થાય છે. ખેડૂતોના શેષણનું ચિત્ર ઉત્પાદનગણ લેખકે અંકિત કર્યું છે. અલુચિત શેષક અને અતતાઈ ખેડૂતોને ચૂસી ખાતા બનાવ્યાં છે.

ઈ. સ. ૧૮૨૦-૨૧માં ગ્રાધીજનું સત્યાગ્રહ આદિસન હાવાનગની માફક આગળ વધી રહ્યું હતું. એ સમયે એક વિરાટ જનમેદની સમક્ષ પ્રેમચંદે સરકારી નોકરીમાંથી રાજીનામું ચૂકી દીધું. એ સમયે લેખકને પત્ની સિવરાની દેવિના સહયોગ પશુ નેવો તેવો ન હતો. પ્રેમચંદને સુખદુઃખમાં સાથ આપનાર સિવરાનીટીકી કરતૂરગા સમા હતાં. જો કે પ્રેમચંદ જીવ્યા ત્યાં સુધી કુખના થકા ધલકાવેલા જ

“રંગશ્રમિ” પછી ત્રી નવલકથા “શ્રાદ્ધાલ્પ” વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ લઈને સાહિત્યજગતમાં પ્રવેશી છે. આમાં કેટલક પારલોકિક તત્ત્વો દિશિગાયર થાય છે. અગ્રેજી નવલકથાકાર રાઈડર હેર્ડની “શી” ની માફક રાજકમાર અને રાણી દેવરિયતો કાવ હંદર લેખકે બતાવ્યો છે સામાજિક અને માનવીય તત્ત્વોના સ્લીર અભ્યાસીઓ માટે આ નવલકથામાં પ્રચુર સામગ્રી છે.

પ્રેમચંદની દગદગર નવલકથા “ગ્રાન” ખૂબ જ ચર્ચિત નવલકથા છે. ધરેણીઓ માટે પત્નીનો વિશેષ કાવ અને મીના કારણે પતિના જીવન પર વિપ્રભ પ્રભાવનું આલેખન આમાં જોવા મળે છે. એ પૂર્વેની નવલકથા “કુષ્મા”માં પશુ આ જ વિષય જોવા મળે છે. એમની અનેક વાર્તાઓમાં લેખકે આ વિષયને પ્રચુપ્તર્યાન આપ્યું છે. “સેવાસહન”ની નાવિકા, સુમન, પશુ આ જ નગ. ગાઈએને કારણે પચક્ષેપ થાય છે. “ગ્રાન” ની નાવિકા નવવપ, ચન્દ્રકાર લેવા માટે તરફિમાં ગ્રારતી લેખકે અંકિત કરી છે. “ગ્રાન”નું પ્રકાશન ઈ. સ. ૧૮૩૧માં થયું. બ્યારે પ્રેમચંદની નવલકથા -કલ્પો સુચ્યુસુ હતો. આ જ કાળમાં તેમની રાષ્ટ્રીય નવલકથા “કમંશ્રમિ” બકાર પડી જેમાં ગ્રાધીજના રાષ્ટ્રીય આદિસનનો પૂરપૂરી હાવ ઉપત્તી આવી છે.

“કમંશ્રમિ” પછી દેવલી મહાન નવલકથા લેખકની છે “ગ્રાદાન”. ભારતીય સાહિત્ય જગતમાં ૧૨ “ગ્રાદાન”ના “હોરી” અને “મનિયા”ને કોઈ વીહરી શકે એમ નથી !

કથા સાહિત્યમાં સાત વધાર્યોની નગતતો સ્વર્ણતા આદોશીન્યુખી વચાઈવાહ પ્રેમચંદે આપણને આપ્યો. “ગ્રાદાન”માં લેખકે સિપરાકત વિચારમવાઈને જિહ્વ કર્યો છે. “ગ્રાદાન નવલકથા લેખકના સાહિત્યિક જીવનની ઉત્પ્રચના સમાન છે.

૯મી એપ્રિલ, ૧૮૩૬ની સવારે ધરજન સાહાસાત વાગે પ્રેમચંદ અતિમ નિદામાં લીન થયા.

કટકતી હતી; ડોક ઉપર નિહાવે સુંદ હતી; શરીર ઉપર રશિર નીંગળાવું અમરુ આડુંઅવળું પડ્યું હતું; મોં લોહીથી ખરડાયેલું હતું; આંખમાં ચિંતાનું અર્માજન હતું; શરીરે રમજાનની રાખ ખરડી હતી”.

‘ઓસાદેવી’ થી શરૂ થયેલી ચેલુકવ યુવની

[પૃષ્ઠ ૧૫૮થી ચાલુ]

માત્ર ૭૫૫૫૫ ૧૫૫ની અવસ્થામાં અસમર્થ બ મૃત્યુને વધ્યાં. તેલો રોજ, આર્થિક મુશ્કેલીઓ અને કઠોર સંઘર્ષથી ઘાટીને લગભગ કાંગી ગયા હતા. આ પ્રકારનું જીવન મનુષ્યના આત્મસન્માનને ઠેક પહોંચાડે છે અને જીવનની આસ્થાનો નાશ કરે છે. પ્રેમચંદ એક સુંદર જીવન માટે, વિશેષ સંજ્ઞા અને આજ્ઞા લે રતને માટે સંઘર્ષ કરતા કરતા કાળને અર્પીત થયા. મૃત્યુ સમયે એમની સર્જનાત્મક સક્રિય પ્રીતિતાએ પહોંચી હતી. તેઓ “મહાજની સમ્પત્તા” અને “મંત્રસૂત્ર”ની માફક પરિપક્વ અને સચ્ચા

મંથમાળામાં પંદર અને અપ્તયુગમાં બાર અતિકાંક્ષિત નવલકથાઓ આપીને ભૂતકાળના ઇતિહાસને વર્તમાનમાં રમતો કરવા ઉપરાંત જે સેંકડો ભાવના-શીલ, ઉદાત્ત અને અવ્યય નર-નારીનાં પત્રો ધૂમકેતુએ સન્ધ્યા છે તે અવિધ્યની પેઢી માટે પ્રેરણાનો અખૂટ ઝરો જાની રહે છે.

રચનાઓની સૃષ્ટિ સજીવ રહ્યા હતા. પ્રેમચંદની પ્રતિભા તથા પ્રતિષ્ઠાની ધન છેવટ સુધી ઉન્નત રહી અને ફાલુભાવ પણ લયથી નહીં.

તેઓ સૌનિક હતા અને અત્ર-શત્રુ સાથે ધરાઈને યુદ્ધ-ભૂમિમાં પહોંચ્યા. તેઓએ એમના વારસદારો માટે એક સમૃદ્ધ વારસો આપ્યો છે. આપણે એ વારસાના અધિકારી છીએ. આપણે એ સાહિત્યિક વારસાની રક્ષા કરીને એને વિશેષ સમૃદ્ધ બનાવવાનો છે.

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

હાર્દિક શુભેચ્છાओं के साथ

હટકતી હતી; ડોક ઉપર નિહાવ સુંદ હતો; શરીર ઉપર રશિર નીચળતું અમુક આડુંઅવળું પડ્યું હતું; મોં લોહીયા ખરડાએલું હતું; આંખમાં ચિંતાનું અરખાંજન હતું; શરીરે રમણાંની રાખ ખરડી હતી”.

‘ઓહાટેલી’ થી શરૂ થયેલી એ લુકપ મુરની

અંધમાળામાં પંદર અને ગુપ્તધુમમાં બાર અતિશયિક નવલકથાઓ આપીને ભૂતકાળના ઇતિહાસને વર્તમાનમાં રમતો કરવા ઉપરાંત જે સેંકડો ભાવના-શીલ, ઉદાત્ત અને અલ્પ નર-નારીનાં પત્રો ધૂમકેતુએ સન્ધ્યા છે તે અવિધ્મની પેટી માટે પ્રેરણાનો અખૂટ ઝરો જની રહે છે.

[પૃષ્ઠ ૧૫૮થી ચાલુ]

માત્ર છાપન વર્ષની અવસ્થામાં અસમય જ મૃત્યુને વર્ષા. તેવો રોગ, આર્થિક મુશ્કેલીઓ અને કઠોર સંઘર્ષથી ઘાટીને લગ્નગત કાંગી ગયા હતા. આ પ્રકારનું જીવન મરુપના આત્મસન્માનને ઠેક પહેંચાડે છે અને જીવનની આસ્વાદ્યો નાશ કરે છે. પ્રેમચંદ એક સુંદર જીવન માટે, વિશેષ સંવન અને આઝાદ ભરતને માટે સંઘર્ષ કરતા કરતા કાળને અર્પીને યયા. મૃત્યુ સમયે એમની સર્જનાત્મક રુક્તિ પ્રોદતાએ પહેંચી હતી. તેઓ “મહાજની સમ્પત્તા” અને “મંત્રલયન”ની માફક પરિપક્વ અને સચ્ચત

રચનાઓની સૃષ્ટિ સજી રહ્યા હતા. પ્રેમચંદની પ્રતિભા તથા પ્રતિષ્ઠાની ધળા છેવટ સુધી ઉન્નત રહી અને ક્ષણમાત્ર પશુ લયો નહીં.

તેઓ સૈનિક હતા અને અસ્ત-ચરુ સાથે ધરાઈને શુદ્ધ-ભૂમિમાં પહોંચ્યા. તેઓએ એમના વારસદારો માટે એક સમૃદ્ધ વારસો આપ્યો છે. આપણે એ વારસાના અધિકારી છીએ. આપણે એ સાહિત્યિક વારસાની રક્ષા કરીને એને વિશેષ સમૃદ્ધ બનાવવાનો છે.

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ કે સાથ

ગુરુજી ગોળવળકરણ — એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ

દેશની અણીની સરકારા રાષ્ટ્રીય સ્વયમેચ્છ સઘ (જે આર. એસ. એસ. એવા તેના ટૂંકા નામથી વધારે પ્રખ્યાત છે.) તેના સમસ આયક ગોળવળકર ગુરુજી — શ્રી માધવ સદાસિવ ગોળવળકર — ગઈ તા. ૫-૬-૭૩ના દિવસે નાગપુર ખાતે ૬૭ વર્ષની વયે કૃવાસવાસી થયા એની નોંધ લેતાં ધરો શોક થાય છે.

ગુરુજીએ એક બ્રાહ્મણને ગોળે એવું એકનિષ્ઠ બ્રહ્મચારીજીવન આગમન ગાળ્યું. કોવેજ શિક્ષણ લીધા પછી ઇંગ્લેન્ડ વળત હિન્દુ વિશ્વ વિદ્યાલય, વારાણસીમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું, જ્યુ આખરે તે પૈસા કમાવાની નોકરી ભાગતા, તે કાર્ય તેમજે હોડી દોધું તે એલ. એચ બી. રજા હતી, છતાં તેમજે વકીલાતનો ધધો કરી ન કર્યો આર. એસ એસ. સમકલમાં ગ્રાંથ પૂરવાનું જીવનકાર્ય જ તેમજે સદા બખ્તુ. તેમના જીવનમાં ભારતના સ્વાતંત્ર્ય માટે જીડી લાકિન હતી, અને આત્મતાનની પેતાની જખતાને વખત કરવા તેઓ વખતોવખત સ્વામી ત્રિવેકાનદ સ્થાપિત રામકૃષ્ણ મિશનના આમતો સાથે સપડે રાખતા.

આમ આ મહાપુરુષ જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય, ત્યાગ, તપમા આપણા ધુગના એક ક્રોષ્ટ પુરુષ હતો.

છતાં અનેક અતિઓ અને ધર્મોથી વ્યપિલા આ પ્રાચીન દેશના સરકાર અને ઈતિહાસને માલે એવી જે ઇટલીક રાષ્ટ્રીય નીતિઓ મહાત્મા ગાંધીએ ધરી છે તેની સાથે પોતે મેળ બેસાડી શક્યા નહિ એ ભારતનું દુર્ભાગ્ય હતું.

અમે તેઓજીના આત્માની ક્ષાન્તિ માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને તેમના વિશાળ સંધના સ્વયંસેવકોના શોકમાં ભાગ લઇએ છીએ. — વડ. [‘વટવટ’ માથી]

ગુરુજી ગોળવળકરણ — એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ

દેશની અણીની સરસ્યા રાષ્ટ્રીય સ્વયમેચ્છક સઘ (જે આર. એસ. એસ. એવા તેના ટૂંકા નામથી વધારે પ્રખ્યાત છે.) તેના સત્સ આયક ગોળવળકર ગુરુજી — શ્રી માધવ સદાશિવ ગોળવળકર — ગઈ તા. ૫-૬-૭૩ના દિવસે નાગપુર ખાતે ૬૭ વર્ષની વયે કૈવાસવાસી થયા એની નોંધ લેતાં ધમેક શોક થાય છે.

ગુરુજીએ એક પ્રાચીનને ગોળે એક એકનિષ્ઠ અત્યાગીજીવન આગમન મળ્યું. કૌભેજ રિદ્ધિથી લીધા પછી ટેલેક વખત હિન્દુ વિશ્વ વિધાવધ, વારાણસીમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું, પછી આખરે તે પૈસા કમાવાની નોકરી લાગતા, તે કાર્ય તેમને છોડી દીધું તે એસ. એચ. બી. સ્થા દતા, છતાં તેમણે વધીવાતનો ધંધો કરી ન કર્યો આર. એસ. એસ. સમયના પ્રાચી પૂરવાનું જીવનકાર્ય જ તેમણે સદા બખમ્યું. તેમના જીવનમાં ભારતના સ્વાતંત્ર્ય માટે જીડી લાકિન હતી, અને આત્મસાનની પેતાની અખતાને વૃત્ત કરવા તેઓ વખતેવખત સ્વામી નિવેકાનંદ સ્થાપિત રામકૃષ્ણ મિશનના આમંત્રે સાથે સંપર્ક રાખતા.

આમ આ મહાપુરુષ જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય, ત્યાગ, તપસા આપણા ધ્રુવના એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ હતા.

છતાં અનેક જાતિઓ અને ધર્મોથી વ્યપ્તિ આ પ્રાચીન દેશના સરકાર અને ઈતિહાસને જાણે એવી જે ટેલેક રાષ્ટ્રીય નીતિઓ મદાત્મા ગાધીએ ધરી છે તેની સાથે પોતે મેળ એસાડી શક્યા નહિ એ ભારતનું દુર્ભાગ્ય હતું.

આમે તેઓથીના આત્માની શાન્તિ માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને તેમના વિશાળ સંધના સ્વયંસેવકાના શોકમાં ભાગ લઈએ છીએ. — જુ.

['વટવટ' માથી]

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ : ૧૨]

ઓગસ્ટ : ૧૯૭૩

[અંક : ૫]

પૃષ્ઠ : લેખ	લેખક
૧૧૧ મુક્તિ .	ટાગોર
૧૧૬ સ્વ. ગોળવેલકરજી .	‘ઉપમન્યુ’
૧૬૮ પરિવ્રમણ..	‘આશુતોષ’
૧૭૧ અવગ અંદાજ ..	પ્રકાશ જાજર
૧૭૩ નાનકડું કાઢું	.
૧૭૪ ગરીબાઈ પશુ એક ગુનો છે ?	શુ મ.
૧૭૭ આ એ ગસ્ટ મહિનો ..	દાદા ધર્માધિકારી
૧૮૨ ગોકુલ અપ્તમી...	નાથાલાલ દવે
૧૮૫ મૌનમાં જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામતો	‘અભ્યારી’
૧૮૭ નાટ્યાત્મક સિદ્ધાંત	જ-મેજ્ય
૧૮૯ આને ૫ ઓળખો	રામપ્રસાદ દવે
૧૯૨ સમર્પણની માનતા	આદ્યત્ દવાઈદેવર
૧૯૩ આપણી કહેવતો .	ડો. હરિપ્રસાદ શુક્લ
૧૯૮ અરલોકન .	‘સિ.’

સૂચના

[આલોકને]

દર મામની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુદ્રીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જવાબવં. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે

અમે તે મહિને આલોક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લેખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ માફ, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ ની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લેખાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

-અને

જા, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત) મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી . સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

ઓગસ્ટ : ૧૯૭૩

[અંક : ૫

પૃષ્ઠ : લેખ	લેખક
૧૧૧ મુક્તિ .	રાગેશ
૧૧૬ સ્વ. ગોળવેપકરજી .	‘ઉપનિયુ’
૧૧૮ પરિવ્રજ્ય..	‘આસુતોપ’
૧૭૧ અવગ અંદાજ ..	પ્રકાશ જાજર
૧૭૩ નાનકડું કાઠું	.
૧૭૪ ગરીબાઈ પણ એક સુનો છે ?	સુ મ.
૧૭૭ આ એ ગરુ મહિનો ..	દાદા ધર્માધિકારી
૧૮૨ ગોકુલ અપ્તમી...	નાથાલાલ દવે
૧૮૫ મીનમા જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામનો	‘અભવાસી’
૧૮૭ નાટ્યાત્મક સિદ્ધાંત	જ-ગુરુજી
૧૮૯ આનો ય ઓળખો	રામપ્રસાદ દવે
૧૯૨ સમર્પણની આરના	આલનર્ટ સ્વાઈટ્ઝર
૧૯૭ આપણી કહેવતો .	ડૉ. હરિપ્રસાદ શર્મા
૧૯૮ અવલોકન .	‘શિ.’

સૂચના

[આડકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુદ્રીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તો ચોકસાઈથી

અને તે મહિને પ્રાપ્તક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિવષય લેખાણો લેવામાં આવે છે

લેખાણ માટે, મૌલિક, તાત્ત્વિક, હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ ની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લેખાજન

દેશમાં [વરસતું] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં સોળ શિલિક

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

-અને

જા, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)

મુંબઈ-૫૭

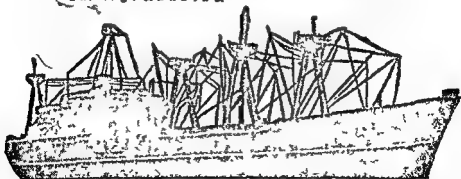
પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી . સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

ભારતીય જહાજો
ભારતનો ભાતૃભાવનો સંદેશો
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

હાલથી સન ના ૨૫૦ વર્ષ અગત્ય
 થી સહ સાથે શુભ સમયો સ્થાપના
 સમ્રાટ અરેક પવિત્ર બોધિતૃતની
 હાજ સાથે એક પ્રતિનિધિ મહાજને
 ભારતીય જહાજો દ્વારા મોકલવા હશે

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અપતન કારણે ભારતનો શક્તિનો સંદેશ નહિ પણ વિવિધ
 પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પદ્મજાળીને અવધારણીય
 આધાર અને શુભેચ્છાઓ સાથે હતા છે.

સિપિયા રશિયન નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

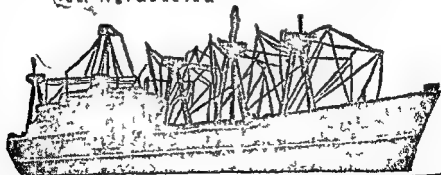
સિપિયા કંપનીની સેવાઓ રશિયન નેવિગેશન કંપની દ્વારા પ્રદાન થાય છે. સિપિયા રશિયન નેવિગેશન કંપની દ્વારા પ્રદાન થાય છે. સિપિયા રશિયન નેવિગેશન કંપની દ્વારા પ્રદાન થાય છે.

ભારતીય જહાજો ભારતનો બાતુબાવનો સંદેશો વિશ્વભરમાં દુરદુરના દેશોમાં પહોંચાડે છે...

હાલની રાત ના ૨૫૦ નવું જહાજ,
શી લાગી સાથે કુબ સમયો સ્થાપક
સમાદ અરેડિ પવિત્ર બોધિતુરાની
કાળ સાથે એક પ્રતિનિધિ મડળને
ભારતીય જહાજો દ્વારા મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અવતરન કારણે ભારતનો સ્થાનનો સ્તરો જ નહિ પણ વિવિધ
પ્રકારનો ખાસ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પહાડપાટીને, આવાસપૂર્ણ
આવાસ અને કુમેરકાલ સ્થા સર્જા છે.

શ્રી સિપિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

સિપિયા કંપની, નાવિકાઓ રાજ્ય ના નેલકાં મેલકા,
કુમરકા, રેલોડા, રાજકોટ (૧૯૦૦)
રેલોડા, ભાવનગર, ભુજ
કેન્દ્રીય કોમર્સીયલ કોડેસ કમિશન વીલકા, ભાવનગર,
કેન્દ્રીય રાજકોટ (૧૯૦૦) રેલોડા, ભાવનગર

આપે પાણી પીવો છો ?
 લીંડોના લાગતો ખરો ઉપવાય આટ
 આપની પાસે પડે તો જાણો આ

વરસ વીતતાં વાર નથી લાગતી અને આપની દીકરીના
 લગ્નનો અવસર આવી પહોંચે છે. આને લગતો ખર્ચ
 કરવા માટે આપે જોગવાઈ કરી છે ?
 દેના બેંકમાં બચતખાતું અથવા ફિક્સડ ડિપોઝિટ ખાતું
 ખોલીને અત્યારથી જ નિયમિત બચત કરવા માંડો.
 દેના બેંકની બેંચ ફ બચત યોજનાઓ :
 સમગ્ર જીવન યોજના • ટી.સી.સી. ડિપોઝિટ યોજના • મહત્ત્વ સેવિંગ્સ
 - ૩૫ - મેમ્બરશીપ યોજના • વિવિધવયની ડિપોઝિટ યોજના
 કેમ સારી રહેશે • બીમા સાથે સંકળાયેલી જીવન ડિપોઝિટ યોજના.

**દેના
બેંક**

(ગવર્નમેંટ બૉંક ઈન્ડિયા અંકરેકિંગ)
 દેડ ઓફિસ : હાનિમન સર્કલ,
 મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧.

આપણી જાતની જાતની
ત્રીજીની લગતની બધી કાલપના માર
આપણી પાસે પડતી નાપા આ

વરસ વીતતાં વાર નથી લાગતી અને આપણી દીકરીના
લગ્નનો અવસર આવી પહોંચે છે. આને લગતો ખર્ચ
કરવા માટે આપે ભેગવાઈ કરી છે ?
દેના બેંકમાં બચતખાતું નથવા ફિક્સડ ડિપોઝિટ ખાતું
ખોલીને સત્યાગ્રહી & નિયમિત બચત કરવા માંડો.
દેના બેંકની બંધુક ફ બચત યોજનાઓ :
સંતર બચત યોજના • દીકરિય ડિપોઝિટ યોજના • માસિક સેવિંગ
- ૩૫-મેમ્બરી યોજના • વિવિધવસ્તુ ડિપોઝિટ યોજના
કેરા સરકારી સંસ્થા સાથે સંજ્ઞાવેલી બચત ડિપોઝિટ યોજના.

**દેના
બેંક**

(અવનમેટ ઓફીસિયા અંકારકિંગ)
ટેક ઓફિસ : ટાનિમન સર્કલ,
મુબઈ ૪૦૦૦૦૧.

મહાભારતમાં ક્યાંક કહેવાયું છે કે જે કુળમાં સૌ મોટાઈ માટે, ને જે રાષ્ટ્રમાં સૌ નેતાપદ માટે યિચ્છાએચીમાં સદા રત હોય ■ એ કુળ અને રાષ્ટ્ર નાશ પામે છે. સત્તા માટેનાં જૂલ્મબંધી ઠાકયુદ્ધો આજે જ્યારે જ્યાં ત્યાં મચી પડેલાં છે ત્યારે, નાખી દેતાં ચ જેની પાસે લાખેકનું તો એવું સિસ્તમક દળ છે કે જે પકડેા મોલ ઝીસે, અને ખીમ આદનવ લાખ નેટસેા જેને અનુયાયીગણ છે, એવા એકમાત્ર સિસ્તમક દળના ખાસ્સા સવાયલેકે દાયકા સુધીના એકેવે અધિપતિ, પોતાના દળને સત્તા-ખંડખખેડા-હલહ-સ્વાય માટે ન જ વાપરવાના સયમ-જીવનજર દાખવે તે, અને મૃત્યુ નિશ્ચિત વાગતાં સૌની ક્ષમાયાચના કરતો પણ લખી એમાં મૃત્યુ ખાદ પોતાનું કોઈ જ સ્મારક ન રચાય એ આદેશ આપતા જાય તે, જેની નોંધ લીધા વિના ન જ ચાલે તેવી રાષ્ટ્રીય ધટના ગણાય. જેમને દાદા ધર્માધિકારીએ ‘અખંડ રાષ્ટ્રીયતાનું પ્રતીક’ કહ્યા છે અને જેમને વિનેભાજીએ ‘રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ હમેશા વિચારનાર, ...આખ્યાત્મસાધક અને પરધર્મ પ્રતિ આદર રાખનાર’ (જુઓ ‘લવન્સ જર્નલ’, જૂન ૨૪, ૧૯૭૩, પૃ. ૬૭) તરીકે ઓળખાવ્યા તે શ્રી માધવરાવ સદાશિવ ગોળવેલકરનું, નામપુરમા તા. ૫-૬-૭૩ની રાત્રે નવ ને પાંચ મિનિટે પોતાના કાર્યાલયની પુરથીમાં, કર્ષ કરતાં કરતાં જ, અવસાન થયું છે. નિઃસ્પૃહી, વિનમ્ર, ધર્માનિષ્ઠ, ખ્યેયનિષ્ઠ, -ધડો લેલા જેવું ત્યાગપરાયણ જીવન એ મૂકતા ગયા છે.

એ રાષ્ટ્રહિતોષી હતા. એમની નિષ્ઠા સહેપે આ : ‘વૈભવશાળી અને સમર્થ એવા રાષ્ટ્રના જીવનનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા કદાપિ ન હોઈ શકે. સસારના જે રાષ્ટ્રો રાજ્યસત્તાને જ કેન્દ્ર માનીને ચાલ્યાં, તેમનાં સમાજજીવન નાશ પામ્યાં. એથી વિરુદ્ધ, જેનું સમાજ-જીવન શુદ્ધ, પવિત્ર અને શક્તિશાળી રહ્યું ત્યાં પરદેશી શાસનો આવ્યાં ને ગયાં છતાં યે ત્યાંની સમાજ-સંસ્કૃતિ અશુષ્ક રહી...એનું એકમાત્ર કારણ એ કે

એનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા પર નિર્ભર નહોતું. પરંતુ રાષ્ટ્રીય તથા ધાર્મિક અનુસાન પર જ એની એકાન્ત નિષ્ઠા હતી.’ ‘હાલમાં આપણા દેશનું વાતાવરણ પારસ્પરિક અવિશ્વાસ તથા સદ્લાવના અશારરી લાવેયું છે. આ સ્થિતિ અત્યંત ખેદજનક છે છતાં નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આના ઉપાય એ છે કે આપણે પૃથક્તાની બંધી જ લાવનાઓના જડમૂળથી નાશ કરી દઈએ તથા માતૃભૂમિ પ્રત્યેની એકતા પ્રકટ કરવામાં બાધક હોય તેવી ભંધી જ શ્વિત્તો. પણ નિર્મૂળ કરી દઈએ. આ ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિને માટે... ભારતમાં એવાં એક રાજ્ય, એક વિધાનસભા ને એક કાર્યપાલિકા સ્થપાય જે પ્રાદેશિક, સામપ્રદાયિક, લાવિક યા અન્ય કોઈપણ પ્રકારના પૃથક્તાવાદી અભિનિવેશથી મુક્ત રહે.’ (શ્રી મા.ગ. રાંતજોકર-પ્ર૦ ‘વ્યક્તિદર્શન’માંથી)

એમની આ રાષ્ટ્રીયતાને એ ‘હિન્દુ’ નામ આપે છે તે ધર્મમતદર્શક શબ્દ તરીકે નહિ, સંસ્કૃતિક ગુણુચર્ય નામ તરીકે. એક મુસ્લિમ કટારસેખર શ્રી ખવાળ અહેમદ ગિલાનીને એમણે આપેલી મુલાકાતના રસિક અહેવાવ દિલ્હીના ‘ધ મધરલેન્ડ’ દૈનિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો. એમાં તેમણે પોતાનું દષ્ટિબિંદુ રજૂ કર્યું છે. સર્વેન્દ્ર મુલિનઃ સન્તુ ..’ એ દષ્ટિબિન્દુને તેઓ ‘હિન્દુ’ ગણે. આ રાષ્ટ્રની મુખ્ય સંસ્કૃતિધારા તે ‘હિન્દુ’ આ મુખ્ય સંસ્કૃતિધારામાં અન્ય મતો-પોતાના જે તે ધર્મમત જળયીને, રાષ્ટ્રીય એકતાને સહેજે આંચ ન આવે તેમ લગી જાય, એ એમની અપેક્ષા હતી. આને તેઓ ‘હિન્દુરાષ્ટ્રવાદ’ કહે છે.

પોતાના જ પક્ષ પરની એક મોટી આપત્તિનો સામનો કરતી પોતાની મોટી ચળવળ રાષ્ટ્રને મુખ્ય ન કરે તેની એમણે કળજી લીધેલી તે પ્રત્યે કેટલાનું ખ્યાન ગયું છે ? રાષ્ટ્રપિતાની હત્યામાં સંધેનો સાર્ય-હાથ હોવાની ચકા નિરાધાર ક્યાં છતાં યે જ્યારે સંધ પર પ્રતિજ્ઞ થાયું. રહ્યો ત્યારે એમણે શાન્ત સત્યા-

મહાભારતમાં કયાંક કહેવાયું છે કે જે કુળમાં સૌ મોટાઈ માટે, ને જે રાષ્ટ્રમાં સૌ જોતાપદ માટે પ્રિયાપ્રેમીમાં સદા રત હોય છે એ કુળ અને રાષ્ટ્ર નાશ પામે છે. સત્તા માટેનાં જૂથમંથી ડાકસુઢો આજે જ્યારે જ્યાં ત્યાં મચી પડેલાં છે ત્યારે, નાખી દેતાં ચ જેની પાસે હાથેકનું તો એનું શિસ્તનકદ દળ છે કે જે પડથો બોલ ઝીલે, અને ખીજ અદ્દનવ લાખ જેટલો જેને અનુયાયીમણ છે, એવા એકમાત્ર શિસ્તનકદ દળના આસ્સા સવાનજેકે દાવકા સુધીના એકપેર અધિ-પતિ, પોતાના દળને સત્તા-ખડખેડા-કસદ-સ્વાયં માટે ન જ વાપરવાનો સંયમ - જીવનભર હાખવે તે, અને મૃત્યુ નિશ્ચિત નામતાં સૌની ક્ષમાવાચના કરતો પત્ર લખી એમાં મૃત્યુ બાદ પોતાનું કોઈ જ સ્મારક ન રચાય એ આદેશ આપતા જાય તે, જેની નોંધ લીધા વિના ન જ ચાલે તેવી રાષ્ટ્રીય ધટના ગણાય. જેમને હાહા ધર્માધિકારીએ ‘અખંડ રાષ્ટ્રીયતાનું પ્રતીક’ કહ્યા છે અને જેમને વિદ્યાભાજીએ ‘રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ હમેશા વિચારનાર, ...આખ્યાભસાધક અને પરધર્મ પ્રતિ આદર રાખનાર’ (જુઓ ‘ભવન્સ જર્નલ’, જૂન ૨૪, ૧૯૭૩, પૃ. ૬૭) તરીકે ઓળખાવ્યા તે શ્રી માધવરાવ સદાશિવ ગોળવેલકરનું, નામપુરમા તા. ૫-૬-૭૭ની રાત્રે નવ ને પાંચ મિનિટે પોતાના કાર્યાલયની પુરથીમાં, કાર્ય કરતાં કરતાં જ, અવસાન થયું છે. નિઃસ્વધી, વિનમ્ર, ધર્મનિષ્ઠ, ધ્યેયનિષ્ઠ, -ધડા લેવા જેવું ત્યાગપરાયણ જીવન એ મૂકતા મથા છે.

જે રાષ્ટ્રદિતૌષી હતા. એમની નિષ્ઠા સંજ્ઞેપે આ : ‘વૈભવશાળી અને સમર્થ’ એવા રાષ્ટ્રના જીવનનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા કદાચ ન હોઈ શકે. સસારના જે રાષ્ટ્રો રાજ્યસત્તાને જ કેન્દ્ર માનીને ચાલ્યાં, તેમનાં સમાજજીવન નાશ પામેલાં. એથી વિરુદ્ધ, જેનું સમાજ-જીવન શુદ્ધ, પવિત્ર અને શક્તિશાળી રહ્યું ત્યાં પરદેશી શાસનો આત્યાં ને ગળાં છતાં યે ત્યાંની સમાજ-સંસ્કૃતિ અશુભય રહી...એનું એકમાત્ર કારણ એ કે

એનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા પર નિર્ભર નહોતું. પરંતુ રાષ્ટ્રીયતાયા ધાર્મિક અનુધ્યાન પર જ એની એકાન્ત-નિષ્ઠા હતી. ‘હાલમાં આપણા દેશનું વતનાવરણ પારસ્પરિક અવિશ્વાસ તથા સદ્ભાવના અભાવથી ભરેલું છે. આ સ્થિતિ અત્યંત પેદજનક છે છતાં નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આનો ઉપાય એ છે કે આપણે પૃથ્વતાની બધી જ ભાવનાઓનો જઠમૂળથી નાશ કરી દઈએ તથા માતૃભૂમિ પ્રત્યેની એકતા પ્રકટ કરવામાં બાધક હોય તેવી બધી જ વસ્તીઓ પશ્ચ નિર્મૂળ કરી દઈએ. આ ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિને માટે... ભારતમાં એવાં એક રાજ્ય, એક વિધાનસભા ને એક કાર્યપાલિકા સ્થપાય જે પ્રાદેશિક, સામપ્રદાયિક, ભાવિક યા અન્ય કોઈપણ પ્રકારના પૃથક્તાવાદી અભિનિવેશથી મુક્ત રહે.’ (શ્રી મા.ગ. રામજેકેર-પ્રો ‘વ્યક્તિદર્શન’માંથી)

એમની આ રાષ્ટ્રીયતાને એ ‘હિન્દુ’ નામ આપે છે તે ધર્મમતદષ્ટકે શબ્દ તરીકે નહિ, સાંસ્કૃતિક મુલ્યસૂચક નામ તરીકે. એક મુસ્લિમ કટારલેખકે શ્રી ખ્યામ અહમદ બિહાનીને એમણે આપેલી મુલાકાતનો રસિક અહેવાલ હિન્દીમાં ‘ધ મધરલેન્ડ’ દૈનિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો. એમાં તેમણે પોતાનું દષ્ટિબિન્દુ રજૂ કર્યું છે. ‘સર્વેન્દ્રજ મુસ્લિન: રમ્મુ ..’ એ દષ્ટિબિન્દુને તેઓ ‘હિન્દુ’ ગણે. આ રાષ્ટ્રની મુખ્ય સંસ્કૃતિધારા તે ‘હિન્દુ’ આ મુખ્ય સંસ્કૃતિધારામાં અન્ય ત્રતો-પોતાના જે તે ધર્મમત ભળવીને, રાષ્ટ્રીય એકતાને સકેને આંચ ન આવે તેમ ભગી જાય, એ એમની અપેક્ષા હતી. આને તેઓ ‘હિન્દુરાષ્ટ્રવાદ’ કહે છે.

પોતાના જ પક્ષ પરની એક મોટી આપણને સામનો કરતી પોતાની મોટી ચળવળ રાષ્ટ્રને છુપ્પ ન કરે તેની એમણે કાળજી લીધેલી તે પ્રત્યે કેટલાનું ખ્યાલ ગયું છે? રાષ્ટ્રધિતાની હત્યામાં સંપ્રતો સાધ્ય-હાય દોવાની શકો નિરાધાર થયાં છતાં યે જ્યારે સધ પર પ્રતિગથ યાત્રુ. રહ્યો ત્યારે એમણે શાન્ત સત્યા-

સંરક્ષણ કે પાંચમી યોજના ?

દેશનું અર્થતંત્ર બેઠગી રહતારથી ચાલી રહ્યું છે. ચોપી યોજનાના રંજદંત્ર સફળતાથી દૂર રહ્યા છે અને પાંચમી યોજના વિશે નવારો પિટાઈ રહ્યા છે કે યોગ્ય ફેરફાર સાથે તે અવશ્ય અમલને પાત્ર જનશે. અનાજની નિકાસ કરવાની સિન્ટે સાહેબ મહમોદી વોતો કરતા હતા. તેના ફેરફારે ૪૫ લાખ ટન અનાજ આયાત કરવાની વાતમાંથી મળી ગયો. આવપૂરક બજેટે ૧૯૭૩ના વર્ષના (નાણાકીય) ત્રણ માસમાં જ સરકારને વ્યય જનાવી દીધી છે. ચંદ્રાણ સાહેબે છતાં કુલાવીને કહ્યું છે કે આ બધી મુશ્કેલીઓ કામચલાઉ છે. શ્રી ફેરફારીન તથા સિન્ટે સાહેબો તો અપનાવ કૂંડોને કહેવા લાગ્યા છે કે આ વર્ષે ખરીદી પાક એટલો બધો થશે કે ચોખાનો વેપાર સરકાર હસ્તક લેવામાં કેઈ હરકત નહીં થાય-પરંતો સંધરો જહાર નીકળવા માટે એટલી જ વાર છે. છતાં મોધારારીના આંકિતો બેશરમ પારો લીએ જ ચડતો રહ્યો છે. તેણે નીચા બાવડું-નોઈએ છેવટે પ્રધાનોના માન ખાતરે પશુ વડાપ્રધાનનો અજપો ખુમ વધી રહ્યો છે અને તેમણે વધુ કપરા કાળની જાગાઈ કરી છે. સંભવ છે કે ભારતના સંરક્ષણના પ્રશ્ને નહોતી જરૂર ઊભી કરી હોય, ઈરાન તરફથી જંગી ઘસ ખરીદી થઈ રહી છે અને તેણે પાકિસ્તાનનો પક્ષ લેવા માંડ્યો છે. જે રીતે શુતો અને ઈરાનના સાહ રચ્યે બહુપક્ષિસ્તાનના પ્રશ્ને સમજુતી થઈ છે અને એને પણ તેને રોકા આપ્યો છે તે બહુ સચ્ચ છે.

અમેરિકા અને રશિયા જેવી મહાસત્તાઓએ હાલક સંકોનો વેપાર કરે કંઈ છે અને તેને જમણે ફાલ અને પ્રિટન પણ ચાલી રહ્યાં છે, મહાસત્તાઓ સંકોનો વેચાણ દ્વારા પેતાની સાચવવાના ક્ષેત્રો વધારવા માંગે છે. અમેરિકાએ હેલ્લા રહ વર્ષમાં સંકોનું વેચાણ ચરચર કરી નાખ્યું છે, અને

એક અબજ ડોલરમાંથી એ જ ચર અબજ ડોલરનાં સંકો વેચે છે. દારણ ? અમેરિકાનું કુદ સંકોનું ઉત્પાદન ૮૦ અબજ ડોલરનું પ્રતિ વર્ષ થાય છે. નર્વા નર્વા અધુનિકની શોધ થતી જાય છે તેમ જુનાં સંકો હાજલ પડે છે. તેને ટેકાણે પાડવા જ રહ્યા. મધ્યપૂર્વના દેશોમાં અમેરિકાની ચાર અબજની સંકાનિકાસમાં કોથી મોડું ઘરાક ઈરાન છે. અહીં અબજ ડોલરના તેના એડરો જીવા છે. ૧૯૪૫થી ખીને નજરે એક અબજ ડોલરના સંકો ખરીદવા સાઉદી અરેબિયા તૈયાર થયું છે, અરેબી કુવૈત અરબ અબજના સંકો ખરીદે છે. ઈરાન એક-૪ પ્રકારના ૧૦૮ જોખર, ૧૦૦ એક-૫ ફાઈટર, ૮૦૦ ચીફ્ટન ટેન્ક, ૮ ડીટ્રોયર, ૪ ફ્રીગેટ, ૧૨ સનમોટ, ૧૪ હોવરક્રાફ્ટ ખરીદી રહ્યું છે અને ઈરાનનાં અખતમાં બે નોકા મથકો જમા કરવા અમેરિકા મક્ક માગી રહ્યું છે. સાઉદી અરેબિયા અને ઈરાન વધારાને સમપૂરવો પાકિસ્તાનને આપે તે સ્વાભાવિક છે. ઈરાન પેતાનાં હવાઈ મથકોના ઉપયોગ પાકિસ્તાને કરવા આપે તો એક-૪ ફ્રીન્ટ વિમાનો પશ્ચિમ અને ઉત્તર ભરત માટે ખતરનાક જની સકે. પાકિસ્તાન પાસે જખતરિયા બુચિલ અને ટેન્કની સંખ્યા ભરજનક પ્રમાણમાં વધારે છે. શ્રી જગજીવનરામે મે સુકાની પ્રવાહાંથી પાકા આગા બાદ જે નિવેદન કરેલું તેમાં પાકિસ્તાન દ્વારા સંકોની ખરીદીને ચિંતાજનક ઉલ્લેખ કર્યો. ઈરાનનાં સાકે અમેરિકા પ્રવાહમાં રેખી કરતાં કુડું છે કે સંકોની અખતમાં બે વસ્તુની પક્ષકારી કરવાની હોય છે; કાં સંખ્યા અને કાં શુદ્ધતા.

અમેરિકાના હેલ્લામાં હેલ્લી જનાવટના ટાગેટ વિમાનો ખરીદવા ઈરાન પાસે નાહ્યાં છે એવું કહેને થઈ માટે જીજી મારતા ભારતને તેમણે વિચાર ચડાવી દીધું છે. હેલ્લા ૧૯૮૫ પછી પાકિસ્તાને જે રીતે તુકાની કરવાઈ કરી, ટીતેતો પ્રદેશ પાકો મેળવી, જંગલોરને અખતના અ પી, કુકડાંડોનો.

સંરક્ષણ કે પાંચમી યોજના ?

દેશનું અર્થતંત્ર એટલી સત્તારથી ચાલી રહ્યું છે. ચોથી યોજનાના રજવંચ સહયોગથી દૂર રહ્યા છે અને પાંચમી યોજના વિશે નવાં પિટાઈ રહ્યા છે કે યોગ્ય ફેરફારો સાથે તે અવસ્થા અમલને પાત્ર મનશે. અનાજની નિકાસ કરવાની સિન્ટે સાહેબ મક્કમની વાતો કરતા હતા. તેઓ કહેતા હતા સાખ દળ અનાજ આપાત કરવાની વાતમાંથી ગળી ગયો. આનંદપૂરક બનેલે ૧૯૭૩ના વર્ષના (નાણાકીય) નવું માસમાં જ સરકારને વ્યય બનાવી દીધી છે. ચંદાણ સાહેબે જાતી કુલાવીને કહ્યું છે કે આ ભૂમી મુશ્કેલીઓ કામચલાઉ છે. શ્રી કુશ્મીન તથા સિન્ટે સાહેબો તો અંખનાક જૂંટીને કહેવા લાગ્યા છે કે આ વર્ષે ખરીદી પાક એટલો બધો થશે કે ચોખાનો વેપાર સરકાર હસ્તક લેવામાં કેઈ હરકત નહીં ચાલ-પડે તો સંજોગો બહાર નીકળવા માટે એટલી જ વાર છે. જતાં ચોખાવારીના આક્રમો એકદમ પારો જાયો જ આતો રહ્યો છે. તેણે નીચા આવવું-જોઈએ છેવટે પ્રધાનોના માન આપતર પછુ લકાપ્રધાનને અજાણી જુન વધી રહ્યો છે અને તેમણે વધુ કપરા કાળની આગાહી કરી છે. સંજવ જ કે ભારતના સરકારના પ્રમુખે નવ્યની જરૂર બની કરી હોય, ઈરાન તાકીથી જગી થાક ખરીદી થઈ રહી છે અને તેણે પાકિસ્તાનને પણ લેવા માંડ્યો છે. જે રીતે જુનો અને ઈરાનના સાક રચ્યે બેજુરિસ્તાનના પ્રમુખે સરજુવી કહ્યું છે અને ચીન પછુ તેને ટેકો આપ્યો છે તે બહુ સચ્ચ છે.

અમેરિકા અને રશિયા જેવી મહાસત્તાઓએ ક્યારેય સહોનો વેપાર કર્યો છે અને તેને જયલે કાન અને પિટન પછુ ચાલી રહ્યા છે, અહાહવાજો. સહોનો વેચાણ દારા પેતાની લાજવના છેત્રા વધારવા માગે છે. અમેરિકાએ હેલ્લા રાહ નવાંમાં સહોનું વેચાણ ચરવણું કરી નાખ્યું છે, અને

એક અનજ ડોલરમાંથી અજે ચર અનજ ડોલરનાં સહો વેચે છે. દારણ ૧ અમેરિકાનું હુક સહોનું ઉત્પાદન ૮૦ અનજ ડોલરનું પ્રતિ વર્ષે થાય છે. નવાં નવાં આધુનિકની શોધ થતી બધ છે તેમ જુનાં સહો કાજલ પડે છે. તેને ટેકાણે પાકવા જ રહ્યા અંખપૂર્વાના દેશોમાં અમેરિકાની ચાલ અનજની સહનિકાસમાં જોઈયાં મોટું વરાક ઈરન છે. અહીં અનજ ડોલરના તેના ઓડેશો જિખ છે. ૧૯૧૫થી બીજો નંબર એક અનજ ડોલરના સહો ખરીદવા સાઉદી અરબિયા તોયાર થયુ છે, અપારે કુતોત આધા અનજના સહો ખરીદે છે. ઈરાન એક-૪ પ્રકારના ૧૦૮ મોગર, ૧૦૦ એક-૫ ફાઈટર, ૮૦૦ મીક્રન ટેન્ક, ૮ ક્રીટ્ટોયર, ૪ ફીક્ટ, ૧૨ ચનબોટ, ૧૪ હોવરક્રાફ્ટ ખરીદી રહ્યું છે અને ઈરાનનાં અખતમો મેનોકા મથકો જિખા કરવા અમેરિકા મહક માગી રહ્યું છે. સાઉદી અરબિયા અને ઈરાન વધારાનો સંખપૂર્વકો પાકિસ્તાનને આપે તે સ્વાભાવિક છે. ઈરાન પેતાનાં હવાઈ મથકોનો ઉપયોગ પાકિસ્તાનને કરવા આપે તો એક-૪ ફેન્ટમ વિમાનો પશ્ચિમ અને ઉત્તર ભારત માટે ખતરનાક બની શકે. પાકિસ્તાન પાસે બખતરિશ જુચિલ અને ટેન્કોની સંખ્યા ભયંજનક પ્રમાણમાં વધારે છે. જી અજબવનરામે મેકેકોની મુલાકાતેથી પાકા આગા માલ જે નિવેશન કરેલું તેમાં પાકિસ્તાન દારા સહોની ખરીદીનો મિતંજનક ઉદ્દેશ્ય કાસે. ઈરાનના સાકે અમેરિકા પ્રમાણમાં શેખા કરતાં કડું છે કે સહોની બાબતમાં જે વસ્તુની પચાંશી કરવાની હોય છે; કા અંખ્યા અને કા યુલવેતા.

અમેરિકાના હેલ્લામાં હેલ્લી ખતાવટના ટાઈટ વિમાનો ખરીદવા ઈરાન પાસે નાહ્યાં છે એવું હવેન થકે માટે બીખ માચતા ભારતને તેમણે વિચારે ચકાવી દીધુ છે. હેલ્લા પરબમ પછી પાકિસ્તાન જે રીતે નુજમની ભારપાઈ કરી, ટતેમેા પ્રદેશ પાછો મેળવી, બજાસાહેબને મલ્લતા ન અપી, મુકોડોજોના.

પ્રમ્તે મયક ન આપી, કારિમરના પ્રમ્તે ધમણીઓ આપી, સમય મેળવીને ઈરાન જેવા મિત્રને પડખામાં સાધી ને ઘટિત પ્રાપ્ત કરી છે તેની સામે તેટલાજ સમયમાં ભારતે કોઈ છેવટે અડિયાતી સિદ્ધિ હાંસલ કરી નથી. આને કોઈ મહત્વનો, પ્રશ્ન હોય તો સંરક્ષણનો છે. પાંચમી ચોજનાનો પ્રશ્ન તેની પાસે ગોણુ બની રહે છે.

ટોચ અને તળિયું

શુજરાતની નવી સરકારના પુરવઠા પ્રધાને સૌ પ્રથમ તેલના પ્રશ્નને હાથમાં લઈ, તેની ટોચ બાંધી દીધી તેથી શુજરાતની ચરીબ પ્રમ્તને સવાનવ રૂપિયામાં તેલ મળવું થશે અને વેપારીઓ તેનાથી ઝોલા બાવે પણ તેલની વડે ચણી કરવા માંડશે. એમ પણ બને કે સરકાર બીજા રાજ્યોમાંથી મચ્છળો ખરીદીને તેલનું પીલાણુ તરફ કરે તો તેલનો ભાવ મેલવા મઠિ અને સવાનવને બદલે સવામે રૂપિયામાં તેલ જોઈએ તેટલું મળવા મઠિ । જેવી રીતે લકીની બાબતમાં સરકારે ખરીદભાવ બાંધી દીધા અને ખેડૂ-તોએ તે ભાવે ધઉં વેચવા માંડ્યા અને ત્યાં સુધી કે સોંકાએ સામેથી ધઉં ખરીદવાની ના પાડી અને સરકારે ૧૭ રૂપિયાની ટોચ બાંધી તેમાંથી ખેડૂતોએ ૪૦ રા.નું તળિયું બાંધી દીધું તેવીજ રીતે પુરવઠા પ્રધાનશ્રીએ સવાનવ રૂપિયાથી ને સરખાત કરી તેનાથી આગામી વર્ષમાં વેપારીઓ ભાવ ઠંડુ પણ ધટાડીને ૫૬૨ રૂપિયાનું તળિયું બાંધી દે તો ભાગ્યેજ કોઈને નવાજ લાગશે, શ્રી સનત મહેતા આવી કોઈ પણ લઈ લકયા નહી । ખેર, છુદ્દનો ચમકારો સો કોઈને સહજ સાધ્ય હોતો નથી, આપાદના કાળાડિખાંત વાલગાઓમાં વીજ ઝળૂંકે અને આંખો આંજી નાખે તેમ રહી આઠમઠ કીડવાઈ જેવા વિરલ પુરવઠા પ્રધાન શુજરાતની ત્રણ કરોડની જનતાની આંખો પોતાની છુદ્ધ પ્રતિજ્ઞાના ચમકારાથી તેજનબદ કરે તે સિદ્ધિ ઇતિહાસકારો સુવર્ણાક્ષરે-નોંધશે

હરાક-અફઘાનિસ્તાન

ઈરાક અને અફઘાનિસ્તાન સાથે ભારતના સંબંધો ધનિષ્ઠ બનતાં જાય છે તે સારી વાત છે.

આ બાબતથી ઈરાન તેમજ પાકિસ્તાન નારાજ હેવ તે સ્વાભાવિક છે કેમકે ઈરાનને ઈરાક સાથે બહુ મન મેળ નથી અને તેવી જ રીતે પાકિસ્તાનને નવા અફઘાન તંત્ર સાથે પૂર્વમુઠ છે એ હવે બહુતી વાત બની છે. અફઘાનમાં પૂર્વ, રાષ્ટ્રિયા જેવી મહાસત્તા ઈરાક તથા અફઘાનિસ્તાન માટે કૃષ્ણ લાગણી ધરાવે છે. ભારતે પણ સહો નિકાસ કરતાં, અને ધઉને બદલે સન્મનો વેપાર કરતાં શીખવું જોઈએ અને આ બંને રાષ્ટ્રોને તેના પુરવઠા માંડુ રાખી, ઈરાન-પાકિસ્તાનની આંખ ઉઘાડવી જોઈએ. સંરક્ષણની દૃષ્ટિએ પણ આ મિત્રોની વ્યૂહાત્મક મદદ ખૂબ મળી રહે તેમ છે. ઈછુપ્ત સાથે તો સ્વમાનને ભોગે ભારત સંબંધો બળવી રહું છે.

કાચદો અને વ્યવસ્થા :

ઉત્તર પ્રદેશના સહાય પોલિસ મંત્રીને કક્કે હાથે દાખી દીધા પછી કેન્દ્ર તેમ જ રાજ્ય સરકારો વધારે સત્તમ બન્યાં છે. વાસ્તવમાં તો કોઈ પણ પ્રદેશ અથવા રાજ્યમાં ભરાજકતા ફેલાવ ત્યારે વડુ-કક્કા પોલિસ ફળથી તેને પડોચી વળાય નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ અનામત ફળ જેવા અર્ધસરકારી પોલિસફળની રચના કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત સરહદોની સુરક્ષા માટે સરહદ પોલિસ પણ અસ્તિ-ત્વમાં છે. આપણે ત્યાં રાજ્યોમાં પોલિસફળ નાનકડાં હોય છે અને તેનું પ્રમાણુ હજારે એક પોલિસ જેટલું થવા જાય છે. વળી આ પોલિસોને જે કાજો આપ-વામાં આવ્યા હોય છે તેનાથી પણ હિંસાત્મક તોફાનોનો સામનો કરવાની તેમની શક્તિને એક અર્ધાં આવી જાય છે. લશ્કરનો ઉપયોગ આંતરિક હેતુ માટે ભાગ્યે જ થઈ રહે અમદાવાદના રમ-ખાણમાં લશ્કરને બોલાવવાની ફરજ પડી હતી. પરંતુ કોઈ અસાધારણ સંજોગો સિવાય લશ્કરી ફળો બોલાવાય નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ અનામત ફળ કટોકટીના પ્રસંગે કોઈ પણ રાજ્યમાં મદદ જઈ રહે છે, અને ૧૯૬૦ પછી તેના ઉપયોગ વધુ પ્રમાણમાં થતો રહ્યો છે. ૧૯૫૦-૫૧માં પોલિસ-ફળના નિભાવનું ખર્ચ ત્રણ કરોડ રૂપિયામાંથી ૬૦-

પ્રમ્ને મચક ન આપી, કાશ્મીરના પ્રમ્ને પમપત્તિ આપી, સમય મેળવીને ઈરાન જેવા મિત્રને પડખામાં સાંધી ને સકિત પ્રાપ્ત કરી છે તેવી સામે તેટલાજ સમયમાં ભારતે કોઈ જેને અધિપાત્રી સિદ્ધિ હાંસલ કરી નથી. આને કોઈ ચક્રવર્તી, પ્રજા હોય તો ચંદ્રશેખરો છે, પાંચમી યોજનાએ પ્રજા તેની પાસે ગોણુ બની રહે છે.

ટોચ અને તળિયું

ગુજરાતની નવી સરકારના પુરવઠા પ્રધાને શ્રી પ્રથમ તેણના પ્રમ્ને હાથમાં લઈ, તેની ટોચ બાંધી દીધી તેથી ગુજરાતની સ્તરીય પ્રમ્ને સ્વાનંતર રૂપિયામાં તેલ મળતું થશે અને વેપારીઓ તેનાથી જોશ ભાવે પણ તેહની વડે ચૂંચી કરવા ચડશે. એમ પણ બને કે સરકાર બીજા રાજ્યોમાંથી મચકની ખરીદીને તેલનું ખીલાણુ સર કરે તો તેલનો આવ મેલવા મડિ અને સ્વાનંતરને બદલે સવામે રૂપિયામાં તેલ બેંકરને તેલનું મળવા મડિ ! જેથી રીતે લઈની બાબતમાં સરકારે ખરીદભાવ બાંધી દીધા અને બેંક-ટોચે તે ભાવે થઈ વેચવા માંડ્યા અને ત્યાં સુધી કે સોકાએ સામયી થઈ ખરીદવાની ના પાડી અને સરકારે ૧૭ રૂપિયાની ટોચ બાંધી તેમથી બેંકટોચે ૪૦ રા.નું તળિયું બાંધી દીધું તેથી જ રીતે પુરવઠા પ્રધાનશ્રીએ સ્વાનંતર રૂપિયાથી ને સરખાત કરી છે તેનાથી આપમાં વધારા વેપારીઓ આવ હજુ પણ ધડાડીને ૫૬૨ રૂપિયાનું તળિયું બાંધી દે તો ભાગ્યેજ કોઈને નવાઈ લાગશે. શી સમત મહેતા આવે! કોઈ પણ લઈ સહ્યા નહીં ! ખેર, છુદ્ધિને ત્રણકરો! શ્રી કોઈને સહજ સાધ્ય દેતો નથી. આપાદના કાળાકાળાં વાંઘાઓમાં વીજ ઝળૂકે અને આગિા આગિા નાખે તેમ રૂઢી આઠમઠ કોડવાઈ જેવા વિરલ પુરવઠા પ્રધાન ગુજરાતની તથા કરોડની જનતાની આંખિા પોતાની છુદ્ધિ પ્રતિજ્ઞાના ચમકારાથી તેજનંદ કરે તે સિદ્ધિ ઇતિહાસકારો સ્વપ્નાશ્વર-નોંધશે

ઇરાક-અધ્યાનિસ્તાન

ઈરાક અને અધ્યાનિસ્તાન સાથે ભારતના સંબંધો ધનિષ્ઠ બનતા આવે છે તે સારી વાત છે.

આ બાબતથી ઈરાન તેમજ પાકિસ્તાન નારાજ હોય તે સ્વાભાવિક છે કેમકે ઈરાનને ઈરાક સાથે બહુ મન મેળ નથી અને તેથી જ રીતે પાકિસ્તાનને નવા અધ્યાન તંત્ર સાથે પૂર્વમુઠ છે એ હવે બહુવી વાત બની છે. અધૂરામાં પૂરું, રશિયા જેવી મહાસત્તા ઈરાક તથા અધ્યાનિસ્તાન માટે કૃણી કાર્યટી કરાવે છે. ભારતે પણ સબો નિકાસ કરતાં, અને થકેને બદલે યત્નોનો વેપાર કરતાં શીખવું જોઈએ અને આ બંને રાષ્ટ્રોને તેના પુરવઠા માણુ રાખી, ઈરાન-પાકિસ્તાનની બાંધ ઉઘાડવી જોઈએ. હંરહંદની દષ્ટિએ પણ આ મિત્રોની વ્યૂહાત્મક મદદ ખૂબ મળી શકે તેમ છે. ઈજ્જત સાથે તો સ્વમાનને ભોગે ભારત સંબંધો જળવી રહ્યું છે.

કાચદો અને વ્યવસ્થા :

ઉત્તર પ્રદેશના સચલ પોલિસ બજારને કકક હાથે દાખી દીધા પછી ટેન્ડર તેમ જ રાજ્ય સરકારો વધારે સત્તા મળ્યા છે. વાસ્તવમાં તો કોઈ પણ પ્રદેશ અથવા રાજ્યમાં અસાધ્યતા ફેલાય ત્યારે ટચુ-કકા પોલિસ ફળથી તેને પકડેથી વળાય નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ બનામત હજુ જેવા અધીસરકારી પોલિસફળની રચના કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત સરકારની સુરક્ષા માટે સરકાર પોલિસ પણ અસ્તિત્વમાં છે. આપણે ત્યાં રાજ્યોમાં પોલિસફળ નાનકડાં હોય છે અને તેનું પ્રમાણે હંમરે એક પોલિસ નેટવર્ક થવા જાય છે. વળી આ પોલિસોને ને કલ્લો આપવામાં આવ્યા હોય છે તેનાથી પણ ક્રિષ્નામક તોફાનોનો સામનો કરવાની તેમની શક્તિને એક મર્યાદા આવી જાય છે. સરકારનો ઉપયોગ અતિરિક્ત હેતુ માટે લાગે જ લઈ શરૂ અમદાવાદના રમ-આણેમાં સરકારને બોલાવવાની ફરજ પડી હતી. ૧૨૮ કોઈ અસાધ્યતા સંજોગો સિવાય સરકારી હજી બોલાવવા નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ બનામત હજુ કટકટીના પ્રસંગે કોઈ પણ રાજ્યમાં મદદે જઈ ચકે છે, અને ૧૯૬૦ ૧૯૭૧ તેના ઉપયોગે વધુ પ્રમાણમાં ચંતો રહ્યો છે. ૧૯૫૦-૫૧માં પોલિસ-ફળના નિભાવનું ખર્ચ ત્રણ કરોડ રૂપિયામાંથી ૯૦-

અમૃતમાં પદ્માવી દેનારો, અલગ રીતે પીવાનો અઢાજ ક્યાં છે ?

એવો એક અઢાજ યરમી ન મતવાલી મીરાં પસે હતો. એના ઠોરા રાણે મોકલ્યા ને 'અમૃત ત્રણી મીરાં પી ત્યાં' કારણ કે કનેવાએ એ મોકલ્યા હોત ને એ સુખે પી ત્યાં હોત તો તો સમજ્યા. પણ કૃષ્ણના અમૃત પર એટલો પધાર, એટલો જ દુધાર રાણાના એ પર દેખાડનાર મીરાં ઠઈ માટીની બનેલી હતી એ સમજાવું રહ્યું.

અનુમાના પ્રત્યેક કોરાને મીરાની આ મત વાળી નજરે નિહાળતાં રાખે, તો ભીતરમાં પ્રેમનું એક એવું જાદુ પ્રગટશે કે હોઠ ઉપર એ અમૃત બનીને વધારાઈ જશે પછી જયવતું કાઈ એર તમને આઠો રપસં પણ નહીં કરી શકે

જેમ જેમ વિચાર કરેતો જાણે છુ તેમ તેમ આ સત્ય વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ થતું જાય છે કે એર પૃષ્ઠ ૧૬૭થી ચાલુ

દેશમાં એની પ્રવૃત્તિ વ્યાપી ડો હેડએવારજના જીવનકાળના દરમિયાન ચાર-પાચ પ્રતિભાજ સઘકાર્ય આરભાયું હતું, પણ માધવરાવે એને બધે ફેલાયું.

ઈ ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરીનો ૩૦મીએ રાષ્ટ્ર પિતા પર હિતચારો ક્રમલો થયો માધવરાવ ત્યારે મદાસમાં હતા એમને દુઃખ થયું પણ હત્યાશરો ગડસે એક વાર સંધમાં પણ હતો એ કારણે સઘ શકાનું નિશાન બન્યો દેરદેરથી સ્વયંસેવકોને પકડી લેવામાં આવ્યા માધવરાવને પણ પકડ્યા સઘ પરની શકા નિરાધર દરી છતા પ્રતિબંધ ન જાણ્યો એમને ૧૯૪૮ના ડિસેમ્બરની ૮મીએ પ્રતિબંધની સામે એમણે શાન્તિપૂર્ણ આદાવનતું એનાન કર્યું જે ૧૯૪૮ના જુલાઈની ૧૨મીએ સઘ રીતે સમેટાયું

તે પછી સઘકાર્ય અર્થે કે રાષ્ટ્રસંઘ સમયે માધવરાવ સમગ્ર દેશમાં પ્રવાસ કરતા રહ્યા એમના કાર્યક્રમના સમયપાલન ધ્યાનપૂર્વક ગાંધીજી જેની જ એમની ચીનટ હતી એક વાર પણ આ રેનેકારણે એક પુલ તૂટી ગયેલો ટ્રેલી ત્યા આવેલી અટકી પાણીકૂર ચડેના શુ કરવું તે સૌ વિચારતા હતા, ત્યારે નટની અદાથી સમતોનપણે પાટા પરથી સરસરાટ કરતા ચાનીને માધવરાવ પુલ જોળગી ગયા !

એને અમૃત જેવું ખરેખર કાઈ છે જ નહીં, ખૂં જે છે તે છે. જે છે તેને એ કે અમૃત બનાવનાર આપણે જ છીએ આપણા દષ્ટિકોણોના રત વારણ કરીને જ સ્પષ્ટ જાતત પેતાનાં રૂપ બદલ્યા કરે છે.

જીવન જીવવામાં આ પ્રતાનો ઉદય મને ખૂબ જ મદદરૂપ બની ગયો છે હવે એમ અચર્ય કહી શકું કે દિવસ દિવસ નથી રહ્યો, રાત રત નથી રહી આજ ઉપર એ દિવસ ને મીચાય એ રાત અજવાળાં હવે સરજનાં નહીં, આખની પેઢાસ બની ગયાં છે. સુમરેને રૂઢી કાચે નહીં, નાકની કાચે સબંધ થયો છે જીવનના તમામ વ્યવહારોનું સુકાન હવે અનુભૂતિની એ શક્તિના હાથમાં આવ્યું છે જેના માટે 'હોવું' એ જ એક પરમ સ્થિતિ બની રહી છે.

સમજણની આ સુમરેને હવે વાયરો બની વિખેરી રહ્યો છું.

*

૯૭ બેએક વર્ષ પહેલા જ-કેન્સરના એપ રેશન પગી લગભગ સાતેક દિવસે-સુબાઈના એક પરાની સભામાં વ્યાખ્યાન કરવા જવાની ડોક્ટર પાસે એમણે રજા માગી ! 'તમે નાસી ન જાઓ તે ઘરે છે જ્યાં હો ' ડોક્ટરે હસતા હસતા શરત મૂકી માધવરાવ કહે, 'હું બહારવટિયા જેવો લાગુ છું ?'

એ 'કમિટ્ડ'-પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ, બેચેન, ત્યાગી ને બાગી બનને હતા એ શુદ્ધત પર છતા સંદિગ્ધ હતા, એમને રાષ્ટ્રવાદ સાંસ્કૃતિક ખુમારીઓ હતા અત્યુ આવે તે પહેલા એની તોવારી એમણે કરી લીધેલી તા ૨-૪-૭૩ને રોજ નયુ પત્રો એમણે લખી રાખેના, અત્યુ બાદ તરત ખોલવાની સૂચના સાથે. એકમા ઉત્તરાધિકારી તરીકે શ્રી મજૂરે દત્તાત્રેય દેવરસના નિયુક્તિનો વાત હતી, એકમા સ્વયંસેવકોને અતિમ સદેશ હતો, એકમા તુકારામનું એક પદ ટાકીને સૌનો હાથ યાચતા, ધંધના ચરણમાં-સ્મરણમાં વિલીન થવાની જ પ્રાર્થના કરી હતી

'શેવટચી વિનવણી : સતજનની પરિસાવી, ૧૫સર તો ન પડાવા, માગા દેવા તુમ્હાગી, આતા ફાર બોલો કાચી, અવધે પાચી વિદિત, તુકા મ્હાણે પડેનો પાયા, કરા છાયા કુપેચી'

અમૃતમાં પદ્માવી દેનારો, અલગ રીતે પીવાનો અઢાલ ક્યાં છે ?

એવો એક અઢાલ ચરખી ન મળવાથી મીરાં પતે હતો. એના કોરા રાણે મોહલ્યા ને 'અમૃત ચખી મીરાં પી ગયાં.' કારણ કે કોવાએ એ મોહલ્યા હોત ન એ સુખે પી ગયાં હોત તો તો સમજ્યા. પણ કુદુના અમૃત પર નેટસો પ્યાર, એટલો જ દુધાર રોજાના એ પર દેખાડનાર મીરાં કઈ માટીની બનેલી હતી એ સમજવું રહ્યું.

અનુજનાને પ્રત્યેક કોરાને મીરાંની આ મત વાધી નજરે નિકળતાં રીખે, તો લીટરમાં પ્રેમનું એક એવું જાડુ પ્રગટશે કે હોહ ઉપર એ અમૃત બનીને પધારી જશે પછી જયતણ કોઈ એર તમને આઠો રપથોં પણ નહીં કરી શકે

જેમ જેમ વિચાર કરતો જાઉં છું તેમ તેમ આ સત્ય વધારે ને વધારે રપથ થતું જાય છે કે એર પૂઠ ૧૬૭થી ચાલુ

દેશમાં એની પ્રવૃત્તિ વ્યાપી ડો હેડએવારજના જીવનકાળના દરમિયાન ચાર-પાંચ પ્રતિભા જ સધકાર્ય આરભાયું હતું, પણ માધવરાવે એને બધે દેલા પુ.

ઈ ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરીની ૩૦મીએ રાષ્ટ્ર પિતા પર હિંચકારો કુમલો થયો માધવરાવ ત્યારે અદાસમાં હતા એમને દુખ થયું પણ હતારો ગાડસે એક વાર સંધ્યા પછે હતો એ દારણે સધ શકાતું નિશાન બન્યો ઠેરઠેરથી સ્વયંસેવકોને પકડી લેવામાં આવ્યા માધવરાવને પણ પકડ્યા સધ પરની શકા નિરાશ રહી હતા પ્રતિપદ ન જિંવો એમલે ૧૯૪૮ના ડિસેમ્બરની ૮મીએ પ્રતિપદની સામે એમણે શાન્તિપૂર્ણ આદિબનનું એના કર્તુ ને ૧૯૪૮ના જુલાઈની ૧૨મીએ સફળ રીતે સમેટાયું

તે પછી સધકાર્ય અર્થે કે રાષ્ટ્રસંકટ સમયે માધવરાવ સમગ્ર દેશમાં પ્રવાસ કરતા રહ્યા એમના કાર્યક્રમના સમયપાલન જુગાળવમાં ગાંધીજી જેની જ એમની ચીરટ હતી એક વાર પળભા રેનને ડારણે એક પુત્ર તૂટી ગયેલો ટ્રેલી ત્યાં આવેલો અટકી પાણીપૂર ચડેના શુ કરવું તે સૌ વિચારતા હતા, ત્યારે નટની અદાથી સમતોડપણે પાટા પરથી સરસાટ કરતા ચાનીને માધવરાવ પુલ એળગી ગયાં

અને અમૃત જેવું ખરેખર કાંઈ છે જ નહીં, ખૂં જે છે તે છે. જે છે તેને એર કે અમૃત બનાવનાર આપણે જ છીએ આપણા દષ્ટિકોણોના રત કારણ કરીને જ સ્પષ્ટ સતત પેતાનાં રૂપ બદલા કરે છે.

જીવન જીવવામાં આ પ્રતાનો ઉદય અને ખૂન જ મદદરૂપ બની ગયો છે હવે એમ અરસ કહી 'શકું' કે દિવસ દિવસ નધી રહ્યો, રાત રત નધી રહી આજ ઉપર એ દિવસ ને મીચામ એ રાત અજવાળાં હવે સુરજનાં નહીં, આખરી પેશાસ બની ગયાં છે. સુરજને ફક્તી સાથે નહીં, નાકની સાથે સંબંધ થયો જી જીવનના તમામ વ્યવહારોનું સુકાન હવે અનુભૂતિની એ સહિનના હાથમાં આવ્યું છે જેના માટે 'હોતુ' એ જ એક પરમ સ્થિતિ બની રહી છે.

સમજણની આ સુરજને હવે વાયરો બની વિષેરી રહ્યો છું.

*

૬૭ બેએક વર્ષ પહેલા જ-જેનસરના એવ રેશન પગી લગભગ સાતેક દિવસે-સુબાઈના એક પરાની સમાચા વ્યાખ્યાન કરવા જવાની ડોક્ટર પાસે એમણે રમ માગી ! 'તમે નાસી ન જાઓ તે દારે કું જવા હજી ડોક્ટરે હસતા હસતા શરત મૂકી માધવરાવ કહે, 'કું બહારવટિયા જેવા સાચુ છું !'

એ 'કમિટી'-પ્રતિષ્ઠાબદ્ધ, ધ્યેયક્ષીય, ત્યાગી ને બાગી બને હતા એ યુદ્ધત પર છતા સહિષ્ણુ હતા, એમને રાષ્ટ્રવાદ સાસ્ત્રીક પ્રમાણેથી હતા અત્યંત આવે તે પહેલાં એની રોવારી એમણે કરી લીધેલી તા ૨-૪-૭૩ને રોજ નયુ પત્રો એમણે લખી રાખેના, ચતુષ્પ બાદ તરત ખોલવાની સંચના સાથે એકમા ઉત્તરાધિકારી તરીકે શ્રી મધુસૂર હતાએ દેવરસના નિયુક્તિનો વાત હતી, એકમા સ્વયંસેવકોને અતિથ સદેશ હોતો, એકમા તુકારામનું એક પદ ટાકીનેસોની હાથ ધારતા, ઇશના ચરણમા-રમરણમા વિલીન થવાની જ પ્રાર્થના કરી હતી

'શેવટગી વિનવણી : સતજનો પરિસાવી, [વચર તો ન પડાવા, માઝા દેવા લુમ્હાગી, આતા ફાર બોલો કાંથી, અવધે પાથી વિદિત, તુકા મ્હાણે પડેનાં પાયા, મરા છાયા કુપેચી'

ગરીબાઈ પણ એક ગુનો છે ?

શુ. મ.

“પ્રભુની લીલા અજબ છે, તે અને પોતે જ બીજને પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ બ્યારે કુ’ પ્રેમ કરું છું; ત્યારે તે મને યજ્ઞો પર ચડાવે છે”.

એનું નામ હતું સુંદરી. તેની લગ્નિરિના એક વનમાં રહેતી હતી. તે પાંચ બચ્ચાંની મા હતી. તેનો પતિ બે વરસ પહેલાં ગુજરી ગયો હતો. તે બાજુમાં આવેલા શહેરના અયોધ્યનો એક નાનો કારકુન હતો. પણ તેનામાં એક વિચિત્ર ગુણ હતો. જો કોઈ અયોધ્યમાંથી નવી ચોપડી લેવા આવતો અથવા વાગીને ચોપડી પાછી આવવા આવતો તેની સાથે જ બહુ જ વિનમ્રપૂર્વક અને હસીને વાત કરતો. તેથી લોકોએ એનું નામ પાડ્યું હતું—“હંમેશ હસ્યુખ સુખહનિયમ.” બ્યારે તેનું અવસાન થયું ત્યારે તેની કિંમત રૂ. ૨૭ વર્ષની હતી. એક દિવસના તાવથી તે એટલો નિર્બળ થઈ ગયો હતો કે બીજો દિવસે સવારે પધારીમાંથી ઊઠતી વખતે એકાએક તેનો શ્વાસ ન’મ થઈ ગયો.

બ્યારથી સુંદરી વિધવા થઈ ત્યારથી તેનું પોતાનું અને પાંચ બચ્ચાંનું પોષણ તેને કારકુન થઈ પડ્યું. તેના પતિ ક’ઈ સપરિા મૂકી ગયો ન હતો. જો કે એના મનુષ્ય પછી અયોધ્યની સમિતિએ એના કુટુંબના તાત્કાલિક ગુજરાન માટે થોડી રકમ આપી હતી. પણ તે તો સાત મહિનામાં જ ખરચાઈ થઈ હતી. તેથી સુંદરીએ ગુજરાન માટે બે ગાયો રાખી હતી અને તેનું દૂધ વેચીને ધણી ગુજરેલીથી કોઈ પણ રીતે ધર ચલાવતી હતી.

પરંતુ ગરમીની મોસમમાં બ્યારે નજીકના બંજલામાં મુંબઈથી એક શેઠ અને શેઠાણી હવાફેર માટે આવતાં, ત્યારે એની કમાણીમાં વધારો થતો ખરો. તે શેઠાણીની સેવિકા તરીકે કામ કરતી અને દર મહિને ત્રીજા રૂપિયાની કમાણી કરતી.

એના પતિની માફક સુંદરી પણ સદા હસતી જ રહેતી. કેટલુંક કામ હોય તોય તેના મુખ પર

વિપાલી કે માકની નિઠ્ઠાની દેખાતી નહીં. અને તે પોતાનું કામ પણ આનંદથી અને ઝડપથી કરતી જેથી કામ કરતાં કરતાં તે પોતાનાં બચ્ચાં તેમજ પોતાનાં બચ્ચાં જેટલી જ વહાલી ગાયેને વારંવાર બોલા જમ સકતી.

સુંદરીમાં એક બીજો પણ ગુણ હતો, તેણે અંગ્રેજ એક-બે ચોપડી જેટલો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેથી તે અંગ્રેજ બહુ જ થોડું સમજી શકતી. એની માણસા તામિસ હતી. અને એનાં શેઠ-શેઠાણી એ બાણથી અપરિચિત હતાં. એ કારણે શેઠ કે શેઠાણીને સુંદરીને બ્યારે ક’ઈ પણ કહેવાનું હોય ત્યારે તેણે એની સાથે અંગ્રેજમાં વાતચીત કરતાં. સુંદરી કામ પૂરતું સમજી લેતી. પરંતુ અત્યેક વખતે શેઠ કે શેઠાણીની વાત સાંભળીને તે કહેતી, “થેંક યુ” બ્યારે કામની બાબતમાં એને ક’ઈ કહેવામાં આવતું અથવા કોઈ વખતે શેઠ કે શેઠાણી તેના કામથી અસંતોષ પામીને ગુસ્સે થતાં, ત્યારે પણ તે “થેંક યુ” કહેતી અને હસતી. એથી ગુસ્સે થનારના ગુસ્સો પણ તરત જ ઊતરી જતો.

એક વખત શેઠ અને શેઠાણીની સાથે મુંબઈથી એક ત્રણ બાળ્યો તેની કિંમત સરખા ચાળીસ વર્ષની હતી. તેનું લગ્ન થયું હતું. પણ તેને એકેય બાળના ન હતું. તેથી તે સદા વિદાસ રહેતો હતો. તેણે ધણી કાકતરો અને કાકુએની સલાહ લીધી, પણ તેના ધરને કદેલીલતું કરવા માટે પત્રલીના પાડનારનું આગ્રમન ન થયું. એ ત્રણનું નામ હતું સીધારામ.

સીધારામ પણ પોતાના કામમાં હોલિયાર હતો, અને તે પણ અંગ્રેજ થોડું થોડું સમજતો હતો. બ્યારે તેનું કામ પૂરું થઈ જતું ત્યારે તે પોતાની જોડકીમાં બંધીને એકલો બેસતો. કોઈ કોઈ

ગરીબાઈ પણ એક ગુનો છે ?

શુ. મ.

“પ્રભુની લીલા અજબ છે, તે અને પોતે જ ખીખે પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ ભયારે કું પ્રેમ કું” છું” ત્યારે તે મને થયો પર ચામે છે”.

એનું નામ હતું સુંદરી. તેનીલગિરિના એક વનમાં રહેતી હતી. તે પાંચ ભવ્યાંની મા હતી. તેના પતિ એ વરસ પહેલાં ગુજરી ગયો હતો. તે બાળકમાં આવેલા શહેરના અચોક્ષ્ણના એક નાના કારકુન હતો. પણ તેનામાં એક વિચિત્ર ગુણ હતો. જો કોઈ અચાલપમાંથી નવી ચોપડી સેવા આવતો અથવા વાંચીને ચોપડી પાછી આવવા આવતો તેની સાથે જ નહ જ વિનયપૂર્વક અને હસીને વાત કરતો. તેથી લોકોએ એનું નામ પાડ્યું હતું—“હંમેશ હસપ્રુખ સુખહમનિયમ.” ભયારે તેનું અવસાન થયું ત્યારે તેની ઉંમર ફક્ત ૨૭ વર્ષની હતી. એક દિવસના તાવથી તે એટલો નિર્ભય થઈ ગયો હતો કે ખીખે દિવસે સવારે પથારીમાંથી ઊઠતી વખતે એકાએક તેના શ્વાસ ખંધ થઈ ગયો.

ભયારથી મુદરી વિધવા થઈ ત્યારથી તેનું પોતાનું અને પાંચ ભવ્યાંનું પોષણ તેને કારણે થઈ પડ્યું. તેના પતિ કંઈ સંપત્તિ અંતરે ન હતો. જો કે એના ચતુર પછી અચાલપની સમિતિએ એના કુટુંબના તાલકાસિક ગુજરાન માટે થોડી રકમ આપી હતી, પણ તે તો સાત સહિનામાં જ ખરચાઈ ગઈ હતી. તેથી સુંદરીએ ગુજરાન માટે બે માથો રાખી હતી અને તેનું કુદરતી વેળાને ધણી મુશ્કેલીથી કોઈ પણ રીતે ધર ચલાવતી હતી.

પરંતુ મરગીની મોસમમાં ભયારે નજીકના બંગલામાં મુંબઈથી એક શેઠ અને શેઠાણી હવદાર માટે આવતા, ત્યારે એની કમાણીમાં વધારો થતો ખરો. તે શેઠાણીની સેવિકા તરીકે કામ કરતી અને જી મહિને ત્રીસ રૂપિયાની કમાણી કરતી.

એના પતિની માફક સુંદરી પણ સદા હસતી જ રહેતી. કેટલુંક કામ હોય તોય તેના મુખ પર

વિષાદની કે શોકની નિશાની દેખાતી નહીં, અને તે પોતાનું કામ પણ આનંદથી અને ઝડપથી કરતી નેથી કામ કરતાં કરતાં તે પોતાનાં ભવ્યાં તેમજ પોતાનાં ભવ્યાં નેટલી જ વહાલીં માથેને વારંવાર ભેરા જઈ શકતી.

સુંદરીમાં એક ખીખે પણ ગુણ હતો, તેણે અંગેલ એક—બે ચોપડી નેટલી અભ્યાસ કર્યો હતો. તેથી તે અંગેલ નહ જ થોડું સમજી શકતી. એની માતૃભાષા તામિલ હતી. અને એના શેઠ—શેઠાણી એ ભાષાથી અપરિચિત હતાં. એ કારણે શેઠ કે શેઠાણીને સુંદરીને ભયારે કંઈ પણ કહેવાનું હોય ત્યારે તેણી એની સાથે અંગેલમાં વક્તવ્ય કરતાં. સુંદરી કામ પૂરતું સમજી લેતી. પરંતુ પ્રત્યેક વખતે શેઠ કે શેઠાણીની વાત સાંભળીને તે કહેતી, “થેક થ” ભયારે કાચની બાળતમાં એને કંઈ કહેવામાં આવતું અથવા કોઈ વખતે શેઠ કે શેઠાણી તેના કામથી અસંતોષ થાયને ગુસ્સો થતાં, ત્યારે પણ તે “થેક થ” કહેતી અને હસતી. એથી ગુસ્સો થનારનો ગુસ્સો પણ તરત જ ઊતરી જતો.

એક વખત શેઠ અને શેઠાણીની સાથે મુંબઈથી એક નોકર આવ્યો. તેની ઉંમર સચ્ચય ચાળીસ વર્ષની હતી. તેનું હાન થયું હતું. પણ તેને એકેય હાતાન ન હતું. તેથી તે સદા હિંમત રહેતો હતો. તેણે મળી શકતો અને કાઠુએની સલાહ લીધી, પણ તેના ધરને કલેહોનું કરવા માટે પત્નીના પાનનારનું આગમન ન થયું. એ નોકરનું નામ હતું સીધારામ.

સીધારામ પણ પોતાના કામમાં હોદિયાર હતો, અને તે પણ અંગેલ થોડું થોડું સમજતો હતો. ભયારે તેનું કામ પૂરું, કંઈ જગું ત્યારે તે પોતાની જોરડીમાં બંધીને એકઠી બેસતો. કોઈ કોઈ

મનને યાંત કરવા માટે જન્મલક્ષ્મી એકલે જઈને બેઠો. કોઈવાર જોયાં કુલિષ્ટસનાં ઝાડો તરફ જોતો અને કોઈ વખતે આકાશના તારા તરફ. સવાર થતા આવી. ધીમે ધીમે મધુર પવન વાવા લાગ્યો. આડની ટાચ થોડી થોડી ઢાલવા લાગી. સીધારામને એમ લાગ્યું કે આ કંઈ વાત કરે છે. એટલે તે આડના 'સુ-સુ' અવાજ સાંભળવા લાગ્યો. તેને એમ લાગ્યું કે સુદરીને જે અન્યાય થયો હતો એની ફરિયાદ આડ પણ પ્રત્યુત્તર કરી રહ્યો છે: "શું ? એવો તારો ન્યાય ! તને તો લોકો ક્યારે કહે છે, શું ? એવી છે તારી કથા ?"

ત્યાં તો "કુદરતની ધડિયાળ" ફૂટાએ બાંચ પોકારી: "ફૂકરે...ફૂક." સીધારામ ઊડ્યો અને પોતાની જોરડીએ જઈ તોવાર થઈને બંને કામ કરવા ગયો. તે હજી શેડના કામ કરવાનો જોરડો સાફ-સફ કરી રહ્યો હતો. ત્યારે તેના કાન પર એક ગીતના થોડા ટુકડાં અથડાયા. કોઈ જન્મલક્ષ્મી

પસાર થઈ રહ્યું હતું અને મોટે અવાજે ગાઈ રહ્યું હતું:

"અજળ ઇસરાર હે ઉસકા,
સુઝે વહ ખુદા ઇશક સિખાતા હૈ,
મગર જળ મૈં ઇશક કરતા હૈ,
તો સૂલી પર ચઢાતા હૈ."

(પ્રભુની લીલા અજળ છે, તે મને પોતે જ ખીંભને પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ જ્યારે હું પ્રેમ કરું છું ત્યારે તે મને યગી પર ચઢાવે છે.)

સીધારામે એ ટુકડો સાંભળ્યો. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું, વાત તો જાણી છે. પણ જલ્દી એમ કેમ થતું દેશે કે પૈસાવાળાઓ જ્યારે કોઈ બીજા સાથે અનીતિમય પ્રેમ પણ કરે છે, ત્યારે કોઈ એને કંઈ કહેતું નથી; અને જ્યારે ગરીબ લોકો સાથે લાચણી ધરાવીએ તો એ લોકો નિંદા કરી આગળ ચીંધે છે. અને પ્રભુ પણ જાતેજાતે બેસી રહે છે ! શું ગરીબાઈ પણ એક ધુન છે ?

એક પ્રખ્યાત જીપી ચિત્રકારે એના વહીવટને ખૂબ દુઃખપૂર્વક ફોન કર્યો: 'હવે હું શું કરું ? આપણા કમેન્ટર સાહેબના પત્નીએ મને પાંચ હજારમાં એની જીપી ચિત્રવા કહેલ. મેં ચિત્રીને ખતાવી તો હવે એ સ્વીકારવા ના પાડે છે.'

'કારણ ?' વહીવટે પૂછ્યું.

'કારણ ચિત્રિત છે,' ચિત્રકાર જણાવ્યો. 'એના પાણીએ ફૂનરો જીપીમાં એને જોગખી યાતો નથી એટલે કહે છે કે એ જીપી બરાબર નથી બની.'

'શું કરવું તે હું કહું' વહીવટે કહ્યું. 'એ અમલદાર પત્નીને ને એમના ફૂતરાને તમે તમારે ત્યાં બોલાવો. ફોનમાં કહે કે તમે જીપીમાં ફેરફાર કર્યો છે એટલે તમે કરી વિચાર કરો એવી મારી વિનંતિ છે. અને પછી એ લોકો આવે ને પહેલાં થોડીવારે ફૂકરનાં માંસનો લેવો. જીપીમાંના એના ચહેરા ઉપર ધસી નાંખો.'

ચિત્રકારે વહીવટના કહેવા પ્રમાણે ક્યુ. ફૂકરના માસની વાસ આવી એટલે તે એકદમ ચિત્ર પર ફૂટી પડ્યો અને જીપીને ચાટવા લાગ્યો.

'હવે બરાબર,' સંતોષથી બાંધ બોલ્યા. 'હવે તે મારા જેવી જ બની છે, જુઓ, મારો ચી-ચી મને કેતું વહાલ કરે છે !'

મનને યાત કરવા માટે જાનકાલા જોડે જોડે બેઠો. કોઈવાર જોઈ યુલિપ્સનાં ઝાંઝા તારક જોતો અને કોઈ વખતે આકાશના તારા તરફ સવાર થવા આવી. ધીમે ધીમે મધુર પવન વાવા લાગ્યો. ઝાડની ટાંચ થોડી થોડી ઢાલવા લાગી. સીધારામે એમ લાગ્યું કે ઝાડ કંઈ વાત કરે છે. એટલે તે ઝાડનો 'સ-ય' અરાજ સાંભળવા લાગ્યો. તેને એમ લાગ્યું કે સુદરીને જે અન્યાય થયો હતો એની ફરિયાદ ઝાડ પણ પ્રભુને કરી રહ્યો છે. "શું ? એવો જ તારો ન્યાય ! તને તો લોકો ક્યારે કહે છે, શું ? એવી છે તારી કથા ?"

ત્યાં તો "કુદરતની ઘડિયાળ" ફક્કાએ બાંજ પોકારી: "ફૂકે. ફૂકે." સીધારામ બેઠો અને પોતાની જોડાડીને જઈ તોવાર થઈને જાનકાલા કરવા ગયો. તે હજી શેડના કામ કરવાનો જોરડો સાફ-સૂકો કરી રહ્યો હતો. ત્યારે તેના કાન પર એક ગીતના થોડા ટુકડા અથડાયા. કોઈ જાનકાલાથી

પસાર થઈ રહ્યું હતું અને મોટે અવાજે ચાઈરથું હતું: "જાજા ઇસરાર હે ઉસકા, ઝુએ વહ ખુદા ઇશક સિખાતા હૈ, મગર જબ મૈ ઇશક કરતા હું, તો સૂલી પર ચડાતા હૈ."

(પ્રભુની લીલા અજબ છે, તે મને પોતે જ બીજાને પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ ત્યારે જ પ્રેમ કરું છું ત્યારે તે મને યગી પર ચડાવે છે.)

સીધારામે એ ટુકડા સાંભળ્યા. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું, વાત તો જાણી છે. પણ જલ્દા એમ કેમ થતું હશે કે પૈસાવાળાઓ ત્યારે કોઈ બીજા સાથે અનીતિમય પ્રેમ પણ કરે છે, ત્યારે કોઈ એને કંઈ કહેતું નથી; અને જામે ગરીબ લોકો સાથે લાચણી ધરાવીએ તો એ લોકો નિંદા-કરી આવળા બીધે છે. અને પ્રભુ પણ જાનોમાનો બેસી રહે છે ! શું ગરીબાઈ પણ એક ધર્મ છે ?

એક પ્રખ્યાત જાણી ચિત્રકારે એના વકીલને ખૂબ દુઃખપૂર્વક ફોન કર્યો: 'હવે હું શું કરું ? આપણા કસ્ટોમર સાહેબના પત્નીએ મને પાંચ હજારમાં એની જાણી ચિત્રરવા કહેલ. મેં ચિત્રરતો જતાથી તો હવે એ સ્વીકારવા ના પાડે છે.'

'કારણ ?' વકીલે પૂછ્યું.

'કારણ રિસિંગ છે,' ચિત્રકાર બખડ્યો. 'એના પાણીએ કુદરતે જાણીમાં એને જોગબી દાઢો નથી એટલે કહે છે કે એ જાણી જરાબર નથી બની.'

'શું કરવું તે હું કહું' વકીલે કહ્યું. 'એ અમલદાર પત્નીને ન એમના કુતરાને તમે તમારે ત્યાં બોલાવો. ફોનમાં કહો કે તમે જાણીમાં ફેરફાર કર્યો. એટલે તમે કરી વિચાર કરો એવી મારી વિનંતિ છે. અને પછી એ લોકો આવે તે પહેલાં થોડીવારે કુદરતનાં માંસનો લોચો જાણીમાંના એના ચહેરા ઉપર ઘસી નાંખો.'

ચિત્રકારે વકીલના કહેવા પ્રમાણે ક્યું. કુદરતના માંસની વાસ આવી એટલે તે એકદમ ચિત્ર પર ફૂટી પડ્યો અને જાણીને ચાટવા લાગ્યો.

'હવે જરાબર,' સંતોષથી બધ બોલ્યા. 'હવે તે મારા જેવી જ બની છે, જુઓ, મારો મીની મને કેવું વહાલ કરે છે !'

સાપ, વીંછી વગેરેને જીવસંસ્થિના અણૂતિ પ્રાણ-
 ધાતક અને ઉત્પાત સમાવનાર જંતુ માનવામાં આવે
 છે. વાઘ હિંસક અને નિઝુલુ છે, માછલી અને
 ડેડાં તુચ્છ તેમ જ ધીમા છે, છતાં પણ જનવાને
 આ જાનાનું રૂપ લઈને મનુષ્યના ગર્વનું ખંડન કર્યું
 છે. તેણે શેષનામને પોતાની સેવા બનાવીને તેને અન-
 તની પદવી આપી છે. આ જાનને ધ્વનિતાઈ એટલે
 જ છે કે પરમાત્મા જે અણુએ અણુમાં વિરાજમાન
 છે તે તે કૂર અને કુષ્ટ તથા ખીડનશીલ જીવેમાં
 પણ વિરાજમાન છે, પોતાની સજ્જતા અને શોધતા
 ઉપર જન કરનાર માનવને સ્પષ્ટ સામે નમ બનાવવા
 માટે નામરૂઝીની ચોજના છે. માનવી પોતાના
 હૃદયની શુદ્ધતાથી શુભને પણ ધિત્ર બનાવી શકે છે.
 બાવશુદ્ધિના આ ઉપદેશ સંત તુકારામ જેવા અનુભવી
 તત્ત્વને બાપો છે. માનવી પોતાના વિજ્ઞાનગણથી
 વિધ-પ્રયોગને પણ અમૃત-પ્રયોગ બનાવી શકે છે. પણ
 આ ત્યારે જ થશે કે જ્યારે આપણી દષ્ટિ દુષોધનમાં
 પણ સુષોધનનાના અવ્યક્ત બીજને જોવામાં સમર્થ
 થશે; એટલા માટે સૌથી પહેલાં બાવશુદ્ધિની જરૂર
 છે. આ જ હૃદયપરિવર્તન છે.

બાવજી માજી આ વધે ઓગસ્ટ મહિનાની
 સાથે આવ્યો તે તો માત્ર એક સંઘોષ છે; એટલે
 નામરૂઝીની વિષે થોડુંક લખ્યું. અગ્રેજી રાજની
 સ્થાપના પછી આખા ભારતમાં આપણા બધા લોકો
 વ્યવહારમાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની કાળગણનાની અગ્રેજી
 રાજની સરખાતે થઈ. મહિનાઓનાં નામપણ અગ્રેજી
 નામો પ્રમાણે પ્રચલિત થયાં લાગ્યાં. એ સૌ મહિના-
 ઝોમાં ભારતના આધુનિક રાજકીય ઇતિહાસમાં
 ઓગસ્ટ મહિના વિશેષ મહત્વનો છે.

સૌથી પ્રથમ પહેલી ઓગસ્ટનું મહત્વ આવે
 છે. આ દિવસ સોઠામન તિલકની પુણ્યતિથિના અને
 અષ્ટદશીના આરોહનનાં શ્રીચરણનો છે. મરાઠીમાં
 કહેવત છે કે 'માજા મય, નાતી હુઆ', જેનો ભાવાર્થ
 છે કે પિતામહના મૃત્યુની સાથેસાથે પુત્રનો જન્મ
 થાય; એનો અર્થ એ છે કે કુલની પરંપરા અવિચ્છિન્ન
 રહેશે; અર્થાત્ દાદાના મૃત્યુને કારણે કુલક્ષયનો કદાચ
 નથી. બીજા એક ધાર્મિક પરિપાટી પણ જુદું અર્થ-

પૂર્વ છે. જ્યારે આપણે કોઈ ધર્મપ્રધાને પારાયણને
 માટે લઈએ છીએ, ત્યારે એક અપાય સમાપ્ત થવા
 પછી પોથી બાધી લેતા પહેલાં આગળના અધ્યાત્મો
 પહેલાં શ્લોક વાંચવામાં આવે છે. એની પાછળનું
 રહસ્ય એ છે કે કોઈ પણ શુભ કાર્યનો વિરામ
 'ઈતિશી'ની ભાવનાથી નહિ પણ 'અધ્યશી'ની ભાવનાથી
 થવો જોઈએ. લોકમાન્યના દેહાવસાન ઉપર ગાંધી-
 જીએ જે શ્લોકપૂર્વ મૃત્યુલેખ લખ્યો હતો તેમાં
 લખેલું, 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા-લોકમાન્ય ચિરંજીવ
 રહે.' આ પ્રકારની લેખણા રાજના મૃત્યુ વખતે
 પણ કરવામાં આવે છે. રાજ એક વ્યક્તિ નથી-
 રાજ એક સંસ્થા છે-પદ છે એટલા માટે રાજના
 મૃત્યુ વખતે તેના ઉત્તરાધિકારીનો રાજ્યાભિષેક
 કરવામાં આવે છે. શ્રી ચિંતામણિએ અલ્લાપાદના
 'લીડર માં જે મૃત્યુલેખ લખેલો તેમાં પહેલું જ
 વાક્ય હતું : 'બાલ રંગાધર તિલક એક સંસ્થા
 હતા.' રાજ જે રીતે એક સંસ્થા તરીકે મનાય છે,
 તે રીતે જનતાના નાથ, જનપ્રતિનિધિ, લોકમાન્ય
 તિલક પણ એક સંસ્થા હતા. એટલા માટે લોક-
 માન્યના લોકોત્તર ઉત્તરાધિકારી ગાંધીજીએ લખ્યું
 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા, લોકમાન્ય અમર રહે.'

લોકમાન્ય આ દેશના પહેલાં લોકનેતા હતા
 નામરૂઝીના પ્રવર્તકોએ પરમાત્માનાં દર્શન જૂતા-
 ત્માના રૂપમાં કરવા ઇચ્છ્યું, જ્યારે લોકમાન્યે
 જનતારૂપ જનતાઈની આરાધના કરી. તેમની અગ્રણી
 બંધારણીય ચળવળ અને સશસ્ત્ર વિદ્રોહના શ્રમ
 પ્રયત્નો થયા હતા, પણ આ મને આદિશનો જન-
 તાના અભિલેખો નહોતાં, તે જનતાનિમુખ પણ ન
 હતાં. બંધારણીય ચળવળ શાશનાનિમુખ હતી અને
 બીજી ચળવળ તો જનતાની ચળવળ બની જ ન
 શકે. જનતામાં લોકમાન્યે પહેલાં પહેલાં સ્વરાજ્યની
 ઉત્કંઠા અને તેને માટે સક્રિય યત્ન કરવાની આકાંક્ષા
 ઉદ્ભવેલી હતી. અગ્રેજી રાજ્ય સામે અસંતોષ અને
 વિરોધનો બાવ જન્મ્યો હતો. સર ચિરંજીવ જેવા
 સમાલોચકો બાપો જ તેમને 'ભારતીય અસંતોષના
 જનક' કહ્યા છે તે જ અસંતોષની ભાવનાને ભાવા-
 ત્મક રૂપ આપવા માટે તેમણે 'સ્વરાજ્ય' મારો

સાથ, વીંછી વગેરેને જીવસંધિના ભળીતા પ્રાણ-
 માત્રક અને ઉત્પાત અથવાનાર જનુ માનવામાં આવે
 છે. વાથ વિંસક અને વિનુશુ છે, માછલી અને
 દેડકા દુરંધ તેમ જ પીંચા છે, ખતાં પણ જાજવાને
 આ બધાનું રૂપ લઈને મનુષ્યના જવનું ખંડન ઠેકું
 છે. તેવું શેષનાત્રને પોતાની શેષા બનાવીને તેને અનં-
 તની પદવી આપી છે. આ બધાનો ધ્વનિતાઈ એટલો
 જ છે કે પરમાત્મા બે અણુએ અણુમાં વિરાજમાન
 છે તો તે દૂર અને દુષ્ટ તથા પીડનશીલ જીવોમાં
 પણ વિરાજમાન છે, પોતાની સજ્જનતા અને શોષતા
 ઉપર જઈ કરનાર માનવને સુષ્ટિ સામે નમ બતાવવા
 માટે નાત્રદંત્રીની યોજના છે. માનવી પોતાના
 હૃદયની શુદ્ધતાથી શરૂને પણ મિત્ર બતાવી શકે છે.
 ભાવશુદ્ધિના આ ઉપદેશ સંત દુષ્કારાજ જેવા અનુભવી
 તત્ત્વજ્ઞે આપ્યો છે. માનવી પોતાના વિરાગબળથી
 વિષ-પ્રયોગને પણ અમૃત-પ્રયોગ બનાવી શકે છે. પણ
 આ ત્યારે જ થશે કે જ્યારે આપણી દષ્ટિ દુષોધિનમાં
 પણ સુધોધનનાના બદલકત બીજને જોવામાં સમર્થ
 થશે; એટલા માટે સીધી પહેલાં ભાવશુદ્ધિ કર
 છે, આ જ હૃદયપરિવર્તન છે.

ભાવજુ માત્ર આ બધે જોગસ્ટ મહિનાની
 સાથે આવ્યો તે તો માત્ર એક સંયોગ છે; એટલે
 નાત્રદંત્રી વિષે થોડુંક લખ્યું. અગ્રેષ્ઠ રાજની
 સ્થાપના પછી આખા ભારતમાં આપણા બધા લોકો
 વ્યવહારમાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની કાળજીનાની અગ્રેષ્ઠ
 રાજની સ્થાપના થઈ. મહિનાઓના નામપણ અગ્રેષ્ઠ
 નામે પ્રમાણે પ્રચલિત થઈ લાગ્યા. જો સો મહિના-
 યોમાં ભારતના આધુનિક રાજકીય ઇતિહાસમાં
 જોગસ્ટ મહિનો વિશેષ મહત્વનો છે.

સીધી પ્રથમ પહેલી જોગસ્ટનું મહત્વ આવે
 છે. આ દિવસ લોકમાન્ય તિલકની પુણ્યતિથિનો અને
 બ્રહ્મચર્ય આદાનનાં સંમિલ્લેષનો છે. મરાઠીમાં
 કહેવત છે કે 'માસા મૃત, નાતી દુઝા,' એનો ભાવાર્થ
 છે કે પિતામહના મૃત્યુની સાથેસાથે પુત્રનો જન્મ
 થાય; એનો અર્થ એ છે કે પ્રેમની પરંપરા અવિચ્છિન્ન
 રહેશે; અર્થાત્ દાદાના મૃત્યુને કારણે કુલકક્ષનો કુર રહી
 નથી, બીજા એક ધાર્મિક પરિણામી પણ જનુ બધે-

પૂર્ણ છે. જ્યારે આપણે કોઈ ધર્મધંધને પારાધર્મને
 માટે લઈએ છીએ, ત્યારે એક અધ્યાય સમાપ્ત થયા
 પછી પોથી બીધી સેતા પડેલાં ભારતના અધ્યાત્મનો
 પહેલો શ્લોક વાંચવામાં આવે છે. એની પાછળનું
 રહસ્ય એ છે કે કોઈ પણ શુભ કાર્યનો વિરામ
 'ઈતિશીતી'ના ભાવનાથી નહિ પણ 'અથશીતી'ના ભાવનાથી
 થવો જોઈએ. લોકમાન્યના દેહાવસાન ઉપર ગાંધી-
 જીએ જે શ્રદ્ધાપૂર્ણ મૃત્યુલેખ લખ્યો હતો તેમાં
 લખેલું, 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા-લોકમાન્ય ચિરાયુ
 રહો,' આ પ્રકારની લેખણા રાજના મૃત્યુ વખતે
 પણ કરવામાં આવે છે. રાજ એક વ્યક્તિ નથી-
 રાજ એક સંસ્થા છે-પદ છે એટલા માટે રાજના
 મૃત્યુ વખતે તેના ઉત્તરાધિકારીના રાજ્યાભિષેક
 કરવામાં આવે છે. શ્રી ચિંતામણિએ અલ્લાપાદના
 'લીડર શાં ને મૃત્યુલેખ લખેલો તેમાં પહેલું જ
 વાક્ય હતું કે 'બાલ સંઘાતર તિલક એક સંસ્થા
 હતા.' રાજ એ રીતે એક સંસ્થા તરીકે મનાય છે;
 તે રીતે જનતાના નાયક, જનપ્રતિનિધિ, લોકમાન્ય
 તિલક પણ એક સંસ્થા હતા. એટલા માટે લોક-
 માન્યના લોકોત્તર ઉત્તરાધિકારી ગાંધીજીએ લખ્યું
 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા, લોકમાન્ય અમર રહો.'

લોકમાન્ય આ દેહના પહેલાં લોકનેતા હતા.
 નાત્રદંત્રીના પ્રવર્તકોએ પરમાત્માનાં કૃત-
 ત્માના રૂપમાં કરવા ઈચ્છ્યું, જ્યારે લોકમાન્યે
 જનતાનું જનાદેવની ભારાધના કરી. તેમની અગ્રણી
 બંધારણીય ચળવળ અને સહજ વિદોહના શ્રેષ્ઠ
 પ્રયત્નો દસ હતા, પણ આ બંને અધિશોનો જન-
 તાના અધિશોનો નહોતાં, તે જનતાકિશુબ પણ ન
 હતાં. બંધારણીય ચળવળ સાક્ષનાકિશુબ હતો અને
 બીજી ચળવળ તો જનતાની ચળવળ બની જ ન
 શકે. જનતામાં લોકમાન્યે પહેલાં પહેલાં સ્વરાજ્યની
 ઉત્કંઠા અને તેને માટે સક્રિય થતી કરવાની આકાંક્ષા
 ઉત્પન્ન કરી. અગ્રેષ્ઠ રાજ્ય સામે અસંતોષ અને
 વિરોધનો ભાવ ભૂકા થઈ. સર વિરોધ જેવા
 સમાલોચકે આવી જ તેમને 'ભારતીય બ્રહ્મતેષનો
 જન્મ' કહ્યા છે કે અસંતોષની ભાવનાને ભાવા-
 ત્મક રૂપ આપવા માટે તેમણે 'સ્વરાજ્ય' મારો

લઈને આવ્યા છીએ, પણ અમારામથી કોઈ પણ તારા ચરણમાં પોતાનું નેવેલ નથી ચઢાવતું. તે ઈચ્છતા હતા કે ભારતીય રાષ્ટ્રના તમામ અવલોકે માતાની વેદીની સામે પ્રસાદ કે ચાચા જનીને જરાને બદલે પોતાપોતાનું નેવેલ લઈને પડેલે જો વધુ સારું. ને ઓગસ્ટમાં વૈરાગ્ય અને નિતિશાનો આદેશ ત્રાંધીજીએ દીધો જે જ ઓગસ્ટમાં આપણને સમ-પંજી અને ઉત્સર્ગની દીક્ષા કેનાર વિધરવિ પોતાની જીવનગીતાજીલિના મધુર ધ્વનિને સમય વાતાવરણમાં રચાઈ કરતેકરતો દિવ્ય લોકમાં ચાલ્યો ગયો.

ત્રીજી પુણ્યતિથિ ત્રાંધીજીના અનન્ય સહયોગી અને સહનિવાસી મહાદેવભાઈની આ મહિનાના ત્રીજા સપ્તાહમાં આવે છે. આત્મસમર્પણ અને તાલીનત.થી મહાદેવભાઈએ પોતાને ત્રાંધીજીના હવાલે કરી દીધા હતા.

મહાદેવભાઈ તેમના અંતત મંત્રી જ ન હતા, પણ તેમના આત્મજ અને પરિચારક પણ હતા. મહાદેવભાઈનું આત્મસમર્પણ સંપૂર્ણ હતું, નિરપેક્ષ હતું અને અપરિમિત હતું. પોતાની સેવ્ય વ્યક્તિની સાથે સમરસ થઈ જવાની તેમની ઇચ્છા અજબ હતી. ત્રાંધીજીના ડુંગ્રોના વિકાસમાં અને ત્રાંધીજીના કાપની પ્રતિભા તેમણે પોતાની સહજી શક્તિ અપાવી દીધી હતી. મહાદેવભાઈ શેઠ સાહિત્યકાર હતા, ઉત્કૃષ્ટ રસીયા હતા અને નિષ્ઠાવાન સાર્થ કરનાર હતા. તેમને સાહિત્યનિર્માણ અને પરિશીલનમાં શેઠસી આનંદ આવતો હતો, તેટલો જ આનંદ પાકકિયા અને સડાકની સફાઈ કરવામાં આવતો હતો. ત્રાંધીજીના આ મહિનીય અંતત મંત્રી, તેમના ભેગા અને બાપજીના આ અસામાન્ય સંપર્ક, અદ્ભુત પ્રતિભાશળી નિવેદક અને સહયોગી ભણે કે ત્રાંધીજીને અનુરૂપ જ હતા. આત્માના મહેલની જે રિધાસભૂમિને ત્રાંધીજી ભે નિકટના સાથીઓએ પુનિત કરી-કરવૂરળા અને મહાદેવભાઈએ. પોતાની સહયોગિની અને આત્મજની ઇતમથી જે ભૂમિને એક પુણ્યસ્થાનમાં બદલાવી ત્રાંધીજીએ બોઈ.

ઓગસ્ટ મહિનામાં ત્રીજી એ પુણ્યસ્થેક

રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાતિઓના પવિત્ર દિન આવે છે. આધુનિક ભારતના જન્મકાતાં રાજ-રામમોહનરાયનો જન્મ વીસમી ઓગસ્ટે થયો હતો. ભારતમાં સાંસ્કૃતિક સમન્વયના સિદ્ધાંતના અનુષ્ઠાતા અને પ્રજાસ્વરૂપ સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસે ૧૬ ઓગસ્ટ ૧૮૮૬ને દિવસે ધ્વજનિર્વાણ પ્રાપ્ત કયું હતું. ભારતીય રાષ્ટ્રધર્મના સંસ્થાપકની જન્મતિથિ અને સાંસ્કૃતિક સમન્વયની સાક્ષાત પ્રતિમાસ્વરૂપ રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવની ફેક વિદ્યાર્થીની પુણ્યતિથિ દ્વારા આ ઓગસ્ટ મહિનાનો મહિમા વધુ વધ્યો છે.

આપણા સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામના કાપની થોડીક પુર્વાતરકારી થતાઓ આ ઓગસ્ટ મહિનામાં જની છે ૧૯૧૭ની ૨૦મી ઓગસ્ટે ભારતમંત્રી મોરોઝજી પટેલા વિશ્વયુદ્ધ પછી પોતાની પ્રસિદ્ધ બહેરાત કરી હતી. આ નિવેદનમાં ભારતીયોને વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં ટાઇનમાં મેળવવાની અને જવાબદાર રાજ્યતંત્રને વધુ પ્રમાણમાં ફેલાવવાની ઈચ્છા જતાવવામાં આવી હતી. આ જ ઓગસ્ટની ૧૬ તારીખ ૧૯૧૮માં કેમિસના ગુબર્ન-અધિવેશનમાં મોરોઝજી મેઝરુડની ચેરના ઉપર મહત્વપૂર્ણ વિચારણા થઈ અને ૧૯૩૫ના ભારતીય ટાઇનમુદ્રાના કાપના પછી કેમિસે જતા દાવમાં લીધા પહેલાં પોતાની નીતિનું ઘોષણાપત્ર ૧૯૩૬માં ઓગસ્ટની પંદરમી તારીખે, વીસ ૧૫ પછી ભારતીય સ્વાતંત્ર્યની ઘોષણા અમરને થઈ, ભારતમાં અંગ્રેજી જતાનું મત નામ રજૂ, વ્યવહારમાં તેના અવરોધ જરા પણ ન રહ્યો.

ઈશ્વરના સંઆલનમાં કેટલાક નિયમો જુદા અમલારજાયા છે. એ મુધુધીનથી કરતો તે મુત્યુજ્ય થઈ જાય છે. મરવા માટે હમેશાં તેજાર રહેતું એનું નામ જ મુત્યુને જીતવું. સ્વેચ્છાએ મરણનો માર્ગ મુત્યુ ઉપર વિશ્વ મેળવવાનો માર્ગ છે. જરોબર જે જ રીતે એ સ્વેચ્છાથી બંધન રીકારે છે તે બંધન-મુકત થઈ જાય છે, કેમકે તેને મારે પછી બંધન વિશે બાપ નથી રહેતો. ભારતમાતાનાં બંધન કાપવા માટે તિલકે ખૂબ વીરતાપૂર્વક કે-ખાનાની સળનું સ્વાતંત્ર કયું. મરણને શેઠવાની

લઈને આવ્યા છીએ, પણ અમારામધી કોઈ પણ તારા ચરણમાં પોતાનું નેવેલ નથી ચડાવતું.” તે ઈચ્છતા હતા કે ભારતીય રાષ્ટ્રના તમામ અવલોકી માતાની વેદીની સમે પ્રસાદ કે વાચક બનીને જન્મને બદલે પોતાપોતાનું નેવેલ લઈને પડેલો જો વધુ સારું, ને ઓગસ્ટમાં વેરાળ અને નિતિશાનો આદેશ ત્રાંધીજીએ દીધો એ જ ઓગસ્ટમાં આપણને સમ-પૈંજી અને ઉત્સર્ગની દક્ષા દેનાર વિધારવિ પેલાની જીવનગીનાં જીવિના મધુર પ્વનિને સમગ્ર વાતાવરણમાં સ્થપિત કરતો કરતો દિવ્ય લોકમાં ચાલ્યો ગયો.

ત્રીજી પ્રુપતિયિ ગાંધીજીના અનન્ય સહયોગી અને સહનિવાસી મહાદેવભાઈની આ મહિનાના ત્રીજા સપ્તાહમાં આવે છે. આત્મસમર્પણ અને તત્લીનતાથી મહાદેવભાઈએ પોતાને ત્રાંધીજીના હવાલે કરી દીધા હતા.

મહાદેવભાઈ તેમના અંગત મત્રી જ ન હતા, પણ તેમના આત્મજ અને પરિચારક પણ હતા. મહાદેવભાઈનું આત્મસમર્પણ સંપૂર્ણ હતું, નિરવેશ હતું અને અપરિમિત હતું. પોતાની સેવ્ય વ્યક્તિની સાથે સમગ્ર ઘડી જવાની તેમની યોગિત અજ્ઞા હતી. ત્રાંધીજીના શુભોના વિકાસમાં અને ત્રાંધીજીના કાર્યની પ્રગતિમાં તેમણે પોતાની સંપૂર્ણ યોગિત ખર્ચાવી દીધી હતી. મહાદેવભાઈ એક સાહિત્યકાર હતા, ઉત્કૃષ્ટ રસીક હતા અને નિષ્ઠાવાન સાર્થ કરનાર હતા. તેમને સાહિત્યનિર્માણ અને પરિશીલનમાં એટલી આનંદ આવતો હતો, તેટલી જ આનંદ પાકાકિ અને સડાકાની સફાઈ કરવામાં આવતો હતો. ત્રાંધીજીના આ આદિતીય અંગત મત્રી, તેમના સેવિ અને વાપણેના આ અજ્ઞામાન્ય સંપદક, અદ્ભુત પ્રતિભાવાળી નિવેદક અને સહયોગી ભણે કે ત્રાંધીજીને અનુરૂપ જ હતા ! આત્માખાન મહેલની એ વિલાસભૂમિને ત્રાંધીજીએ એ નિકટના સાથીઓએ પુનિત કરી-કરવરના અને મહાદેવભાઈએ, પોતાની સહયોગિની અને આત્મજની હસ્તથી એ બૂમિને એક પુરુષોત્તમમાં બદલાવી ત્રાંધીજીએ ભેઈ.

ઓગસ્ટ મહિનામાં ત્રીજી એ પુરુષોત્તમક

રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાતિઓના પવિત્ર દિન આવે છે. અધુનિક ભારતના જન્મકાંક્ષા રાજ્ય-રામમોહનરાયનો જન્મ વીસમી ઓગસ્ટે થયો હતો. ભારતમાં સંસ્કૃતિક સમ-વપના સિદ્ધાંતના અનુષ્ઠાતા અને પ્રાણસ્વરૂપ સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસે ૧૬ ઓગસ્ટ ૧૮૮૬ને દિવસે જ્ઞાનનિર્વાણ પ્રાપ્ત કયું હતું. ભારતીય રાષ્ટ્રધર્મના સંસ્થાપકની જન્મતિય અને સંસ્કૃતિક સમ-વપની સાક્ષાત પ્રતિમાસ્વરૂપ રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવની દેહ વિરજનની પ્રગર્ભિય દ્વારા આ ઓગસ્ટ મહિનાનો મહિમા વધુ વધ્યો છે.

આપણા સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામના કાર્યની યોદ્ધા યુર્ગતરકારી ઘટનાઓ આ ઓગસ્ટ મહિનામાં બની છે ૧૯૧૭ની ૨૦મી ઓગસ્ટે ભારતમાં ત્રી મોટાંયુદ્ધે પહેલા વિષયક ૧૯મી પોતાની પ્રસિદ્ધ ભરેરાત કરી હતી. આ નિવેદનમાં ભારતીયોને વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં સાક્ષનમાં મેળવવાની અને જવાબદાર રાજ્યતંત્રને વધુ પ્રમાણમાં ફેલાવવાની ઈચ્છા જતાવવામાં આવી હતી. આ જ ઓગસ્ટની ૧૬ તારીખ ૧૯૧૮માં કેમ્પેસના યુર્બાઈ-અધિવેશનમાં મોટાંયુદ્ધ ચેરમંડની યોજના ઉપર મહત્વપૂર્ણ વિચારણા થઈ અને ૧૯૩૫ના ભારતીય સાક્ષનસુધારના કાયદા ૫મી કેમ્પેસે સત્તા હાથમાં લીધા પહેલાં પોતાની નીતિનું યોગ્યપૂર્ણ ૧૯૩૬માં ઓગસ્ટમાં ૫મી તારીખે, વીસ વર્ષ પછી ભારતીય સ્વાતંત્ર્યના યોગ્ય અધિકારને થઈ, ભારતમાં અંગ્રેજી સત્તાનું માત્ર નાશ થયું, વ્યવહારમાં તેનો અવશેષ જરા પણ ન રહ્યો.

ઈધરના સંચાલનમાં કેટલાક નિર્મો પદ અમલકારનામાં છે. જે યુગીની નથી કરતો તે યુગીન્ય થઈ જાય છે. મરવા માટે હમેશાં તેજાર રહેવું એનું નામ જ યુગીને જીતવું. સ્વેચ્છાએ મરણને માત્ર યુગી હોય વિષય મેળવવાનો માત્ર છે. જોગ્યર એ જ રીતે જે સ્વેચ્છાથી બંધન સ્વીકારે છે તે બંધન-યુગી થઈ જાય છે, કેમકે તેને માટે પછી બંધન વિષે કાંઈ નથી રહેતો. ભારતમાંના બંધન કાંઈવા માટે તિલક ખૂબ વીરતાપૂર્વક કે આનાની સમગ્ર સ્વાતંત્ર્ય દયું. મરણને એટલાની

ફરી આવજુ માસ આવ્યો. ગોકુલઅષ્ટમી
આવી. ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રની જીવનલીલા યાદ કરવાનો
એ પુણ્યદિન છે. કાળનાં વન વીધીને મન દૂરદૂરની,
કવિ જયદેવે વર્ણવેલી વૃંદાવનની કુંજ તરફ સ્વામ-
સહિવા યમુનાના તટ તરફ આલી નીકળે છે.

મન ચાલો યમુના તીરે,
લલિત લવંગલતા ભ્યાં ખૂલે;
કેમલ મલયસમીરે. મન

શ્રાવણ કેરી રાત મેઘલી, આકાશે અંધાર,
તેજ પ્રભુનાં પ્રગટયાં, લેલી કઠોર કારાગાર;
વસુદેવ લઈ આલ્યા શિશુને, કીધી યમુના પાર,
માત યશોદા તણી ગોદમાં જઈપોઠ્યા કિસ્તાર.
મન

ચાલો મથુરા, ચાલો ગોકુળ,
હવેં છલકાતાં યાદવકુલ,

નંદથેર આનંદ ભયો, રે આજ પ્રભુનો જન્મથયો;
માત યશોદા કેરાં નયનો છલછલ અશ્રુનીરે.
મન

ચાલો વૃંદાવનવાટે,
ચાલો કાલિંદીઘાટે,

કૃષ્ણચંદ્રની મધુર બંસી ભ્યાં શુંજે ધીરેધીરે.
મન

વૃંદાવનની એ પુણ્યભૂમિને આજે જન્મારીએ.
એ મથુરા, એ ગોકુલ, એ બ્રહ્મા બજવાનનું મસ્તી-
ભયું બધવણ વીધું. કૃષ્ણના બાળપણની મુઝ લીલા,
એ યેનુંના સાદ, નવનીતની ચોરી, કાલિનાજનું ચર્વ-
ખંડન, દહીંનું ફાણ માત્રતા રજના લાડીલા કૃષ્ણ-
હજારો વરસો ધર્મા એ રમરણે ભારતના કવિઓએ
ત્રાપા છે અને લાખો નરનારીનાં હૈવાને એ કક્તિ-
જલથી ભીજ્યાં છે.

અને કાલ્યયમુનાના સામે તરેથી આવતા એ
બંસીના બોલ-કંઠેથી સાદ દે છે : 'ગોપિકાઓ
આવો ! આવો !' પણ ગોપી કહે છે : 'ધીરે,
મારા સ્વામ ! ધીરે. બંસીના એ સૂર સહેવાતા નથી,
કાલિવાના સાદથી વનરાજ વ્યાકુળ બની જાય, તેમ
મારું મન આતુર જાયું છે. પણ પ્રાણ ! હું કેમ
કરીને આવું ? આખી દુનિયા જલે કે હિવાસ બની
ચઈ છે. મરા સ્વામ ! તારી બંસી જરા ધીરે બાજર.'

જરા ધીરે બાજવ તારી બંસરી;
એના બોલે આ હૈયું હીધું ભરી. જરા
બંસી ધીરે બાજવો, મારા સ્વામ !
મારું હૈયું ના હાથ રહે, હાડું રે હાથ;
તારા સાહે હું આજ બની બાવરી. જરા

પોતાનાં આજ બધાં લાગે 'પરાયાં,
મનમાં તો એક એવી વસી તારી માયા;
મારાં નયનોની નીંદ હું તો વીસરી. જરા
શુંજે રે બોલ તારા વનરાની વાટે,
એના સૂરે રેલાતા કાલિંદીના ઘાટે;

હુંથી રહેવાય નહિ,
ઓરે રહેવાય નહિ,
એવાં હૈયાં તે શાને લીધાં હરી ! જરા
પૂનમનો ચંદ્ર જા રમતો આકાશે,
ભર્યાં મારાં અંતર તે એવા ઉમસે;

આવું આવું, હે પ્રાણ,
તારાં શુંજે રે ગાન;

ખાડું ચરપે ના હૈયું કેસી કરી. જરા

હે કૃષ્ણજાની કાલિંદી ! તને એ રાસરમણ
યાદ છે ? તારે તીરે એવી તે શી અલોકિક લીલ
જમી હતી, હે યમુના ! તે મીઠ માંડિને એ ઘરની
રાત નિહાળી છે ? જાણવતકારે ગોપિકાગીતમાં વર્ણ-

ગોકુલ અષ્ટમી

નાથાલાલ દવે

કેરી શ્રાવણ માસ આવ્યો. ગોકુલઅષ્ટમી
આવી. ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રની જન્મબીણા યાદ કરવાનો
એ પુણ્યદિન છે. કાળનાં વન વીંધીને મન દૂરદૂરની,
કવિ જયદેવે વણવેલી વૃંદાવનની-કુંજ તરફ શ્યામ-
સહિદા યમુનાનાં તટ તરફ આવી નીકળે છે.

મન ચાલો યમુના તીરે,
લલિત લવંગલતા બધાં મૂલે;
કેમલ મલયસગીરે. મન૦

શ્રાવણ કેરી રાત મેઘલી, આકાશે અંધાર,
તેજ પ્રભુનાં પ્રગટયાં, લોહી કઠોર કારાગાર;
વસુદેવ લઈ આદ્યા શિશુને, કીધી યમુના પાર,
માત યશોદા તણી ગોદમાં જઈપોઢ્યા કિરતાર.
મન૦

ચાલો મથુરા, ચાલો ગોકુળ,
હવે છલકાતાં યાદવકુલ,
નંદથેર આનંદ ભયો, રે આજ પ્રભુનો જન્મથયો;
માત યશોદા કેરાં નયનો. છલછલ અમુનીરે.
મન૦

ચાલો. વૃંદાવનવાટે,
ચાલો કાલિંદીઘાટે,
કૃષ્ણચંદ્રની મધુર બંસી બધાં શુંબે ધીરેધીરે.
મન૦

વૃંદાવનની એ પુણ્યભૂમિને આજે સંભારીએ.
એ મથુરા, એ ગોકુલ, જિ ભૂમિમાં ભગવાનનું મસ્તક-
ભયું જયપલ વીધું. કૃષ્ણના જાળપણની મુગ્ધ લીલા,
જિ ધનુના સાદ, નવનીતની ચોરી, કાલિનાચનું ચર્વ-
ખંડન, હડીનું ફાણ માગતા જજના લાડીલા 'કૃષ્ણ-
હનરા વરસે થયાં જિ રમરમો ભારતના કવિઓએ
ગાયા છે અને લાખો નરનારીનાં હૃદયને એ સંકિત-
જલથી બીજવ્યાં છે.

અને કાલયમુનાના સામે તરેથી આવતા એ
બંસીના બોલ-કૌયો સાદ દે છે : 'ગોપિકાઓ
આવો ! આરો !' પણ ચોપી કહે છે : 'ધીરે,
મારા શ્યામ ! ધીરે. બંસીના એ સૂર સહેવાતા નથી,
કાલિંદાના સાદથી વનરાજ વ્યાકુળ બની જાય, તેમ
માડું મન આતુર જન્યું છે. પણ પ્રાણ ! હું કેમ
કરીને આવું ? આખી દુનિયા જલે કે દીવાલ બની
મઈ છે. મરા શ્યામ ! તારી બંસી જરા ધીરે બનર.'

જરા ધીરે બનવ તારી બંસરી;
એના બોલે આ હૈયું દીધું બરી. જરા૦
બંસી ધીરે બનવો, મારા શ્યામ !
માડું હૈયું ના હાથ રહે, હાડું રે હાથ;
તારા સાદે હું આજ બની આવરી. જરા૦

પોતાનાં આજ બધાં લાગે 'પરાયાં,
મનમાં તો એક એવી વસી તારી માયા;
મારાં નયનોની નીંદ હું તો વીસરી. જરા૦
શુંબે રે બોલ તારા વનરાની વાટે,
એના સૂરો રેલાતા કાલિંદીના ઘાટે;

હુંથી રહેવાય નહિ,
એરે રહેવાય નહિ,
એવાં હૈયાં તે શાને લીધાં હરી ? જરા૦
પૂતમનો ચંદ્ર જા રમતો આકાશે,
ભર્યાં મારાં અંતર તે એવા ઉભસે;

આણું આણું, હે પ્રાણ,
તારાં શુંબે રે ગાન;
'માડું' ચરપે ના હૈયું કેસે કરી. જરા૦

હે કૃષ્ણચળી કાલિંદી ! તને એ રાસરમણ
યાદ છે ? તારે તીરે એરી તે થી બલોચિક લીલ
જમી હતી, હે યમુના ! તે ખીટ માંડીને એ ઘરાની
રાત નિહાળી છે ? ભાગવતકારે ગોપિકાગીતમાં વર્ણ-

રાનહિ, રાનહિ લોળી રાધા,
ભૂલ શરદની યાદ;
જીવનનાં કર્તવ્યો દેતાં,
ચોગેશ્વરને સાહ,
એ કેમ કરી રોકાય ? રે રથામઠ

જીવનના તમામ રસો કૃષ્ણે સ્વરૂપ, છતાં
સમંધી અધિષ્ઠિત રહ્યા. રસના સ્વામી બન્યા. ચોગેશ્વર
કૃષ્ણ બન્યા. કંઈ કે જરાસંખેનો વધ કરતાં પીર
કૃષ્ણ, મહાભારતના યુદ્ધમાં અશુનનો રથ દાક્ષિણ
સારથિ કૃષ્ણ, પંચગોળા ચીર પૂરના બહુવચસ્વ
કૃષ્ણ, દોરવો સાથે ત્રિષ્ટિ અલાપતા મહામુન્દરી કૃષ્ણ
કે વાદવાસ્પતીમાં સર્વસ્વનું વિસર્જન થયા પછી
પ્રમાસને તટે શાંતિથી જીવનલીલા ચંદેની લેતા પરમ
ચોગેશ્વર કૃષ્ણ; જ્ઞેમના કયા સ્વરૂપને યાદ કરીએ
અને કયા સ્વરૂપને ભૂલીએ ?

આજે દેશનું પ્રજાજીવન પાંચરે છે. ચોપાસ
હોમ છે, બપો છે, નવસર્જનની પારાવાર વેદના
છે, ત્યારે ગીતાના જ્ઞાનાર ચોગેશ્વરની વાણી સાંભળીએ.
ગાંધીજીનાં આ તોતિંચ રાષ્ટ્રને જગાડવાનો છે.
૧૯૧૪ માં ચાલુ]

ઉપર વગાડવામાં આવ્યું કે ભાંધી અંગ્રેજ સમ્રાટ
અને તેના પ્રતિનિધિ ભારતમાં ઉપર પત્ર મૂકતા
હતા. ભારત-વર્ષ એક અપૂર્વ ઇતિહાસી પ્રકારે
થઈ ગયું ! ભારતીય સ્વતંત્રતાની આ દુકુલિએ
બ્રિટિશ રાજ્યના મરજીની નોખત જેમ તમામ સમ્રા-
જ્યવાદીઓનાં હૃદયને હચમચાવી અને કંપાવી રહી
હતી. રામના વન-યમનનું વર્ણન કરતાં તુલસીદાસ-
જીએ લખ્યું છે, કે કુલગુન ઠંક, અયથ અતિ શોક,
હર્ષવિચાર-વિવેક-સરલોદ્ભવ નવમી ઓગસ્ટે ભારતમાં
આજ દિવસ દરમિયાન ફરીથી જોવામાં આવ્યું !
આઠમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ના દેવદુલ્હન દરમિયાન પછી
નવમી ઓગસ્ટે આ રામચંદ દરમિયાન જન્મે જોયું !
આખા રાષ્ટ્રને એક નવી સૂતિ અને નવા ચળથી
ચેતન આપનાર એ પુણ્યમુહૂર્તનાં સ્મરણ પણ
પુણ્યપ્રદ અને પ્રેરણાપ્રદ છે.

ત્યાં, બંધિદાન અને આત્મોત્સર્ગની આ
અદ્ભુત રમ્ય પ્રતિજ્ઞા નવમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ના
દિવસે થઈ ગઈ. તેની પૂર્ણાહુતિ પદ્મશ્રી ઓગસ્ટના
‘પારતંત્ર-વિસર્જન’ના મહોત્સવમાં થઈ. બ્રિટિશ

કર્મજાન અમત કરવાનું છે. નવા સંપ્રાપ્ત યેશ્વર
છે. જીવનના કુરુક્ષેત્રમાં અનિષ્ટ બનેતો જીતવા છે.
મોહકુન્ધ અશુનના સૌકસંપ્રિગ્ન મનનો વિષાદ
શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં ઉચ્ચારેલી વીરવાણી આપણા હૃદયમાં
ગુજી રહે !

હે પાર્થ ! સજી લે બાણ,
સૂણી છે નવયુગનાં આહવાન. હે પાર્થ !
બંગો ભારતમાંહીં દિશેદિશ યૌવનના ઝંકાર,
દૈન્ય તજીને ગજવો લીપણ ગાંધીવના ટંકાર;
નહિ સિદ્ધિ સામર્થ્ય વિના,
નહિ પૌરુષ વિશ્વ નિર્વાણ. હે પાર્થ !
આત્મા તારો અજરામર, તું ભવભવ કેદો-ધાત્રિ,
આરાધી લે અભય, ભલે સૂમરે એ અધારી રાત્રિ;
અડગ બનીને ચાલ, છો ગરજે,
ગગને ઘોર તુફાન. હે પાર્થ !
અપૂર પીતાં જીવનરસને પ્રકુલ્લ વિક્રમે પ્રાણ,
છોડો કંદન, ભૂલો બંધન, નાનાં તમે નિશાન,
ચંકા ફોલ તજી મનનાં,
આરંભો નવ પ્રસ્થાન. હે પાર્થ !

સત્યાના અતિમ ગોરા પ્રતિનિધિ લોડા માઉન્ટબેટનને
ઉપાધ્યાય બનાવીને બ્રિટિશ સત્યાના વિસર્જનનો
સહય્ય સ્થાપિતિ તેના મોઢેથી વંચાવવામાં આવ્યો.
૨૬મી બન્યુઆરીના જો સમરોડ, ભારતીય લોક-
રાજ્યની પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠાના મુહૂર્ત પર થયો, તેનું આ
મજાગરણ હવે !

ઓગસ્ટનું અગસ્તિ અને અગસ્તની સાથે
નામસાદર છે. અગસ્ત્યે વિષ્ણુને પરાજિત થયો,
દક્ષિણમાં આર્યોના રહેણાં વસાવ્યાં, રામરાજ્યનો
સસ્થાપક શ્રી રામચંદ્રજીને વિઠ્ઠલનું ખડક અને
ધનુષ આપ્યાં. અગસ્ત્ય જંગલ તરવડ અને
ધનુર્વિદ્યા-વિજ્ઞાનક હતા. તેમના જીવનની ઘટનાઓ
લોકકાલિની પ્રવૃત્તિ બની. ઓગસ્ટ માસમાં ભારતમાં
સ્વતંત્રતાની ઉત્કૃષ્ટતા, તેની પ્રતિકાર-પ્રતિજ્ઞા અને
તેની અડગ તરવનિષ્ઠા તથા વિદ્યોના વિષ્ણુદિગ્ગેને
પરાજિત કરવાની તેની દૃઢતાનો સાક્ષાત્કાર સમય
જન્મતે થયે; જેટલા માટે આ ઓગસ્ટ મહિના
આધુનિક ભારતના ઇતિહાસમાં એક અપૂર્વ શાંતિ
પ્રતિ પ્રણાળ કરવું મુદ્દપૂર્વ છે.

રો નહિ, રો નહિ યોગી રાધા,
ભૂલ શરદની યાદ;
છવનનાં કર્તવ્યો દેતાં,
યોગેશ્વરને સાદ,
એ કેમ કરી રોકાય ? રે રથામ

છવનના તમામ રસો કૃષ્ણે મરણ, છતાં
સર્વથી અલિપ્ત રહ્યા. રસના સ્વામી બન્યા. યોગેશ્વર
કૃષ્ણ બન્યા. કંઈ કે જરાસંધિનો વધ કરતા પીર
કૃષ્ણ, મહાભારતના યુદ્ધમાં અનુનનો રથ દક્ષિણ
સારથિ કૃષ્ણ, પંચગોના ચીર પૂરના ભટતરત્તલ
કૃષ્ણ, દોરવો સાથે ત્રિશ્ચિ અલાપતા મહામુન્દરી કૃષ્ણ
કે પાદવાસ્થલીમાં સર્વસ્વનું વિસર્જન થયા પછી
પ્રમાસને તટે શાંતિથી છવનલીલા ચહેલી લેતા પરમ
યોગેશ્વર કૃષ્ણ; એમના કયા સ્વરૂપને યાદ કરીએ
અને કયા સ્વરૂપને ભૂલીએ ?

આજે દેશનું પ્રબળવન પાંચરે છે. ચોપાસ
લોખ છે, બપો છે, નવસર્જનની પારવાર વેદના
છે, ત્યારે ગીતાના માનાર યોગેશ્વરની વાણી સાંભળીએ.
મંડીવટકારથી આ લોકાંતર રાષ્ટ્રને જમાડવાનો છે.
૧૮૧ થી યાજુ]

ઉપર વગાડવામાં આવ્યું કે બાંધી અગ્રેષ્ઠ સમ્રાટ
અને તેના પ્રતિનિધિ ભારતભૂમિ ઉપર પગ મૂકતા
હતા. ભારત-વર્ષ એક અપૂર્વ ઉત્ક્રાંતી પુલકિત
રૂઠું થયું ! ભારતીય સ્વતંત્રતાની આ દુકુલિએ
બ્રિટિશ રાજ્યના મરણની નોખત એમ તમામ સમા-
જવાદીઓનાં હૃદયને હચમચાવી અને કંપાવી રહી
હતી. રામના વન-વ્રમનનું વર્ણન કરતા તુલસીદાસ-
જીએ લખ્યું છે, કે કુલગુન ઠંક, અંધ અતિ શોક,
હર્ષવિપાદ-વિપદ-વરેલુ- નવમી ઓગસ્ટ ભારતમાં
આ જ દિવસ દરમિયાન ફરીથી ભેગામાં આવ્યું !
આઠમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના દેવદુલ્હન દરમિયાન પછી
નવમી ઓગસ્ટે આ રોમાંચક દરમિયાન જયતે ભેગું !
આખા રાષ્ટ્રને એક નવી સ્થિતિ અને નવા ચલણથી
ચેતન આપનાર એ પુણ્યયુદ્ધનાં સ્મરણ પણ
પુણ્યપ્રદ અને પ્રેરણાપ્રદ છે.

ત્યાં, અધિદાન અને આદ્યોત્સર્ગની આ
અદ્ભુત રમ્ય પ્રતિમા નવમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના
દિવસે ધરે રૂઠું. તેની પૂજ્યકૃતિ પદમી ઓગસ્ટના
‘પારતંત્ર-વિસર્જન’ના મહોત્સવમાં રૂઠું. બ્રિટિશ

કર્મજ્ઞાન જમત કરવાનું છે. નવા સંગ્રામ એવવા
છે. છવનના કુરસેવરમાં અનિષ્ટ બનેલો જતના છે.
મોહમુખ અનુનના શોકસંવિગ્ન મનનો વિષાદ
શીઘ્રે ગીતામાં ઉચ્ચારેલી વીરવાણી આપણા હૃદયમાં
ચુલ રહે !

હે પાથ ! સજી લે બાણ,
સૂણી લે નવયુગના આહવાન. હે પાથ !
જાગે ભારતમાંહી દિશેદિશ યૌવનના ઝંકાર,
દેન્ય તણે ગળવે ભીપણ ગાંડીવના ટંકાર;
નહિ સિદ્ધિ સામર્થ્ય વિના,
નહિ પૌરુષ વિશ્વ નિર્વાણ. હે પાથ !
આત્મા તારો અજરામર, તું ભવભવ કેરો પાત્ર,
આરાધી લે વ્યભય, જલે સૂચવે એ અચારી રાત્રિ;
અડગ બનીને ચાલ, છે ગરજ,
ગગને ચોરે તુકાન. હે પાથ !
અનૂટ પીતાં છવનરસને પ્રકુલ વિશ્વે પ્રાણ,
છોડો કંદન, ભૂલો બંધન, નાનાં તમે નિશાન,
શંકા શોક તજી મનનાં,
આરંભો નવ પ્રસ્થાન. હે પાથ !

સત્તાના અતિમ ગોરા પ્રતિનિધિ લોક સમિતિ-મેટનને
ઉપાધ્યાય બનાવીને બ્રિટિશ સત્તાના વિસર્જનનો
સકલ વ્યવસ્થિત તેના મોઢેથી વચાવવામાં આવ્યો.
૨૬મી બન્યુઆરીના એ સમારોહ, ભારતીય લોક-
રાજ્યની પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠાના મુદ્દત પર થયો, તેનું આ
મજાગરણ હતું !

ઓગસ્ટનું અવસ્થિત અને અચરણની સાથે
નામસાદરણ છે. અચરણે વિષયને પરાજિત કર્યો,
દક્ષિણમાં આર્યોના રહેણાંક વસાવ્યાં, રામરાજ્યના
સસ્થાપક થી રામચંદ્રજીને વિદ્યુત્તું પડત અને
ધનુષ આપ્યાં. અચરણ જગરા તરવટ અને
ધનુર્વિદ્યા-વિચારદ હતા. તેમના છવનની ધટનાઓ
લોકકાંતિની પ્રવૃત્તિ બની. ઓગસ્ટ માસમાં ભારતમાં
સ્વતંત્રતાની ઉત્કટતા, તેની પ્રતિકાર-પ્રતિજ્ઞા અને
તેની આગ તરવણી તથા વિદ્યોના વિ-પ્રાદિએ
પરાજિત કરવાની તેની દટાનો સાક્ષાત્કાર સમગ્ર
જગતને થયે; જેટલા માટે આ ઓગસ્ટ મહિને
આધુનિક ભારતના ઈતિહાસમાં એક અપૂર્વ શાંતિ
પ્રતિ પ્રવાણ કરતું યુદ્ધપૂર્વ છે.

પ્રસરેલું છે. ત્યાં રાજસાહેબે હુકમ કર્યો કે, ગીત રૂઝ થાય. પણ ગવૈયો હતો જ નહિ. લોકો એક બીજાને આશ્ચર્યથી પૂછવા લાગ્યા: કેમ નથી, આવ્યા ? મહા તો નહીં પડ્યા હોય ને ?

હીવાને મહારાજ સાહેબને કહ્યું, હજુર, હજુ દરબારી ગવૈયો નથી આવ્યો.

મહારાજ સાહેબ રાતા પીગા થઈ ગયા. ગુસ્સાથી કહ્યું, એમને હમણાં ને હમણાં જ મોલાવી દાવો.

હીવાને એક નોકરને ગવૈયાને ઘરે મોકલ્યો. નોકર ગવૈયાના ઘર તરફ જઈ રહ્યો ત્યાં એને રસ્તામાં ગવૈયાનો નોકર મળ્યો.

દરબારના નોકરે પૂછ્યું, તારો માલિક ક્યાં છે ? દરબારમાં એની રાહ જોવાય છે.

ગવૈયાના નોકરે જવાબમાં દરબારના નોકરના હાથમાં ચિટ્ટી આપી દીધી. અને પાછો પોતાના ઘર તરફ વળ્યો.

તે ચિટ્ટી મહારાજ સાહેબના નામ પર હતી. તે ચિટ્ટી મહારાજને પહોંચાડી દીધી. અને તે ચિટ્ટી મહારાજ સાહેબે ઉઘાડી તેમાં આ લખેલું લખેલું હતું.

હજુર,

આજે મને મારા પ્રિયમનો સંદેશો મળી ગયો છે. હું 'ભઈ' છું. મારા આત્માએ આજ સવારના એવી પ્રતિભા લીધી છે કે આજ પછીથી મારે મારું ગીત કોઈ દુનિયાના રાજાને નહીં પણ દુનિયાના રાજાઓના રાજાને જ સંભળાવવું.

ગુરુદેવ કહે છે: “સંયમથી વિકાસ થાય છે. જાડને મળે એ જમીન સાથે જડડી રાખ્યું છે, એટલે જ જાડ જીવે જાય છે અને ફળફૂલથી શોભાવમાન બને છે. જાડને કહેરો કે આ મૂળમાં બંધન શાને મારે ? અને જીવે ઉડવા હો; તો શું એ જાડ ભરાવદાર બનશે ? તે સૂકાઈ જશે. તે બાંધેલું છે એટલે જ જીવે વધે છે. નદીની બંને બાજુ કિનારાનું બંધન છે એટલે જ તેને વળે છે, જોડાઈ છે. સિતારને તાર બાંધેલા છે એટલે જ તે તાર દ્વિધ સંગીત સુણાવે છે.” આવી આ સંયમનો મહિમા છે. સંયમ વિના સુષ્કંદૃષ્ટિ નથી, વિકાસ નથી.

આભારી
આપનો આદિત્ય

મહારાજ સાહેબ આ ચિટ્ટી વાંચીને કેકડી બગડી બેઠા. અને હુકમ કર્યો કે ગવૈયાને પકડીને દરબારમાં હાજર કરો. ચાર ઘોડેસવારો તરત જ ગવૈયાના ઘર તરફ ઉપડ્યા. ત્યાં પહોંચ્યા ને જોયું તો ઘર બંધ છે ને તાલુકા ઘાતેલું છે પાડોશીઓને પૂછ્યું તો ખબર પડી કે તેઓ સવારના વહેલા સિતાર લઈને બંધાને સલામ કરતાં કરતાં ઘરની બહાર નીકળી ગયા છે.

ઘોડેસવારોએ નીચે માથે મહારાજને ખબર આપી. મહારાજ સાહેબ ચૂપ રહી ગયા. નવા વર્ષના તહેવારનો કાલક્રમ બંધ રાખે. એમ કહીને રાજસભામાંથી ચૂંકા ચૂંકા કાઢીક વિચારતા ઉદાસ ચૂંકે એકલા મહેલમાં પાછા ગયા. આખા ટહેરમાં હોહા થઈ ગઈ.

દરબારનો તે ગવૈયો ત્યારપછી થલ્લા વર્ષો સુધી જંગલોમાં ફરતો રહ્યો. બ્યારે બ્યારથી પ્રેરણા થાય ત્યારે સમય કે જમાની પરવા કર્યા વગર ગીત ગાવા લાગી જાય. કોઈની સાથે વાત કરે નહીં. આખરે રાત્રીને કંઠે પહોંચ્યા. ને ત્યાં ચૂંકડું બાંધીને રહ્યા.

લગભગ ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે તેમનો દેહાંત થયો. એમની મરણુ લખા પર એક નાનકડી ચિટ્ટી મળી. જેમાં એક જ વાક્ય લખેલું હતું :

“મૌનમાં જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામશે અને એના પ્રેમનું સંગીત સાંભળશે.”

પ્રસરેલું છે. ત્યાં રાજસાહેબે દુકમ કર્યો કે, ચીત
રશ થાય. પણ ગવેણે હતો જ નહિ. લોકો એક
ખીજને આશ્વર્યથી પૂછવા લાગ્યા: કેમ નથી. આવ્યા ?
મંદા તો નહીં પડ્યા હોય ને ?

હીરાને મહારાજ સાહેબને કહ્યું, હજુર, હજુ
દરબારી ગવેણે નથી આવ્યો.

મહારાજ સાહેબ રાત્રી પીળા થઈ ગયા.
ગુસ્સાથી કહ્યું, એમને હમણાં ને હમણાં જ
મોઢાવી લાવો.

હીરાને એક નોકરને ગવેણને ઘરે મોકલ્યો.
તોફર ગવેણના ઘર તરફ જઈ રહ્યો ત્યાં એને
રસ્તામાં ગવેણનો નોકર મળ્યો.

દરબારના નોકરે પૂછ્યું, તારો માલિક ક્યાં
છે ? દરબારમાં એની રાહ જોવાય છે.

ગવેણના નોકરે જવાબમાં દરબારના નોકરના
હાથમાં ચિઠ્ઠી આપી દીધી. અને પાછો ચેત્તાના ઘર
તરફ વળ્યો.

તે ચિઠ્ઠી મહારાજ સાહેબના નામ પર હતી.
તે ચિઠ્ઠી મહારાજને પહોંચાડી દીધી. અને તે ચિઠ્ઠી
મહારાજ સાહેબે ઉપાડી તેમાં આ ચપ્પડી લખેલા હતા.

હજુર,

આજે મને મારા પ્રિતમનો સંદેશો મળી ગયો
છે. હું જાઉં છું. મારા આત્માએ આજ સવારના
એક પ્રતિભા લીધી છે કે આજ પછીથી મારે મારું
ગીત કોઈ દુનિયાના રાજાને નહીં પણ દુનિયાના
રાજાઓના રાજાને જ સંભળાવવું.

આભારી
આપનો આદિમ

મહારાજ સાહેબ આ ચિઠ્ઠી વાંચીને કેવળ
ભજી પડેલો. અને દુકમ કર્યો કે ગવેણને પકડીને
દરબારમાં હાજર કરો. મારે યોરેસ્વારો તરત જ
ગવેણના ઘર તરફ ઉપડવા. ત્યાં પહોંચ્યા ને જોયું
તો ઘર ખંધ છે ને ત્યાં લાગેલું છે પાડોશીઓને
પૂછ્યું તો ખબર પડી કે તેઓ સવારના વહેલા
સિતાર લઈને બધાને સલામ કરતાં કરતાં ઘરની
બહાર નીકળી ગયા છે.

યોરેસ્વારોએ નીચે થાયે મહારાજને ખબર
આપી. મહારાજ સાહેબ ચૂપ રહી ગયા. નવા
વર્ષના તહેવારનો કાર્યક્રમ ખંધ રાખે. એમ કહીને
રાજસભામાંથી ચૂંચા ચૂંચા કાઢીક વિચારના લેણ
અંખે એકલા મહેલમાં પાછા ગયા. આખા રહેરમાં
હોહો થઈ ગઈ.

દરબારનો તે ગવેણે ત્યારપછી થયો વર્ષો
સુધી જંગલોમાં ફરતો રહ્યો. બધારે અદરથી પ્રેરણા
થાય ત્યારે સમય કે જગતની પરવા કર્યા વગર ગીત
ગાવા લાગી જાય. કોઈની સાથે વાત કરે નહીં.
આખરે રાણીને કઠિ પહોંચ્યા. ને ત્યાં ચૂંચું
ખાંધીને રહ્યા.

લગભગ ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે તેમનો દેહાંત
થયો. એમની મરણી સંખ્યા પર એક નાનકડી ચિઠ્ઠી
મળી. જેમાં એક જ વાક્ય લખેલું હતું :

“મોનમાં જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામશે અને
એના પ્રેમનું સંગીત સાંભળશે.”

શુદેર કહે છે: “સંયમથી વિદ્યાય માય છે. ઝાડને મળેએ જમીન સાથે જડી રાખ્યું છે,
એટલે જ ઝાડ જીવે જાય છે અને ફળફળથી શોભાવમાન બને છે. ઝાડ બે કહેરો કે આ મૂળને
બંધન શાને માટે મિત્રે જીવે ઉડવા દે; એ શું એ ઝાડ બરાવદાર જનસે ? તે સૂકાઈ જશે. તે બધિયું
છે એટલે જ જીવે વધે છે. નદીની બંને બાજુ કિનારાનું બંધન છે એટલે જ તેને પ્રતિ છે, કોઈ
છે. સિતારને તાર બધિયા છે એટલે જ તે તાર દિવ્ય સંગીત સુણાવે છે.” આવી આ સંયમનો મહિમા
છે. સંયમ વિના સુષ્કંદૃષ્ટિ નથી, વિકાસ નથી.

કારે શક્ય થયું હોય તો તે ગ્રેક્સ-ટ્રાંની અવગણના કરી શકે નહિ. બ્લેક (Blake) જેવા કવિ જનતાની દરકાર ક્યાં વચર એકાન્તમાં બેઠા બેઠા પથ્થરની અસંખ્ય કાવ્યરચનાઓ રચ્યા કરે; પોતાના સમયના વાચકો કરતાં કવિધર્મા જનમનારા વાચકો માટે એ નિજ કવિતા રચે, પણ નાટકકારે તો પોતાની નજર સમીપ જેની સપક્ષ નાટક જાળવવાનું છે તે ગ્રેક્સ-ટ્રાંને રાખવું જ જોઈએ. જનતા પર નાટકકારનું આ પ્રકારનું અવલંબન રહેતું હોવાથી આવશ્યક રીતે વિવિધ ગ્રેક્સ બળેમાં અમુક ગૂંચવાડો ઉદ્ભવે છે. અનંત અને સનાતન તરવે સાથે સ્થાનિક અને સાન્ત તરવે અણી જાય છે. એક તરફથી હેગ્ગેટ જૂતકાળના અને કવિબ્યક્તાનના કડુજ નાથકેની જેમ વસોલી નાખે તેવું આત્મમંથન અનુભવતો હશે અને ખીજી તરફથી એ અદાકારોને; અદાકાર નિવાસ-ગૃહમાં શિખામણો આપતો હશે અને જાણ અદાકારોની રેવડી ઉડાવતો હશે. જનતાના સ્વ સાચા નાટકકારોમાં રહેલાં સામાન્ય લક્ષણોનું પૃથક્કરણ કરતી વખતે મુખ્ય મુશ્કેલ નાટકકાર થિયેટર, અદાકાર અને ગ્રેક્સ-ટ્રાં પર અવલંબન રાખે છે તે છે.

થિયેટરને અંગે જ અમુક અંશે અન્ય એક મહદ્ મુશ્કેલી જિની માથે છે-શિષ્ટ અને ઉદાસમય (Romantic) સ્વરૂપના નાટકોમાં જે સ્પષ્ટ વિકિત્રતા છે તેની. ડ્રો. વાઇને (Vaughan) કડુજ નાટ્ય-પ્રયાસના આવા બે બેઠા પારેલાં છે. વળી પ્રાચીન ગ્રીસના, રેસીનના (Racine) વોલ્ટર (Voltaire) અને આલ્ફેરી (Alfieri)નાં નાટકોનાં લક્ષણો ઈલિઝાબેથ યુગનાં સ્પેનિશ અને જર્મન નાટકોનાં લક્ષણો કરતાં બિન્ન પ્રકારના ગણાય છે. કોઈવાર તો એમ જણાય છે કે શેક્સપિયર અને સોફોકલીસ વચ્ચે કશું સામ્ય નથી-એટલા બધા બિન્ન એમના નાટકના કસબ અને કથન છે. કડુજ તરવે વિશેની શેક્સપિયર અને સોફોકલીસની વિભાવના એટલી બધી બિન્ન છે કે એ બેમાં ગ્રેક્સટ્રાં સપક્ષ જાંવાલ સ્વરૂપી કૃતિઓ રજૂ થાય છે તે સિવાય બીજું કશું સામ્ય જણાવું નથી.

ગ્રીસ, રોમ અને ઈટાલીનાં અને ઈંદના

લક્ષણિક નાટકો અને ઈંગ્લેંડ, સ્પેન અને જર્મનીનાં લક્ષણિક નાટકો વચ્ચે વિભિન્નતા છે. તેમ જ એક પ્રજામાં ઉદ્ભવેલાં નાટકોમાં પણ 'ટ્રેન્સી' અને 'કોમેડી' જેવા બિન્ન પ્રકારો પ્થાન બેચે છે. ઈંગ્લેંડના નાટકોનાં દષ્ટાંતિ લઈએ. 'આડન યોફ ફેવર-શામ' (Araden of Feversham) કે મુરના (Moore) 'ગેઈમસ્ટર' (Gamester) કે બેચન્ટ અને ફ્લેચરનાં રોમેન્ટીક 'ટ્રેન્સ-કોમેડી' વચ્ચે શું સામ્ય છે? શેક્સપિયરનાં નાટકો ડ્રાયડન (Drayden)ના 'કોન્કવેસ્ટ યોફ ગ્રેનડા,' (Conquest of granoda)નું તરવે ફેરી રીતે દર્શાવી શકે? સ્ટીલ (Steel)નાં 'કોન્સસ લવર્સ' (Conscious Lovers) અને શેક્સપિયરનાં 'એ મિડ સમર નાઈટ્સ ડ્રીમ' (A Mid summe Nights Dream) વચ્ચે શો સંબંધ છે? અથવા વોલ્પોનનાં 'વોલ્પોન' (Volpone) અને કોંગ્રેવનાં (Congreve) 'વે યોફ ધ વર્લ્ડ' (way of the world) વચ્ચે શું સામ્ય છે? આ બિન્ન બિન્ન પ્રકારોને સમજવા માટે ક્યાં તો શુદ્ધ બૈતિહાસિક દષ્ટિ બિંદુ કામે લગાડવું પડે કે ક્યાં તો ફરેકનો સ્વતંત્ર પ્રકાર તરીકે વિચાર કરવો પડે.

ખીજી પણ કેટલીક મુશ્કેલીઓ છે, પણ આ મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ શકે તેમ છે. મુશ્કેલીઓ નથી એવી બ્રમણમાં ન રહેવું જોઈએ. મુશ્કેલીઓની અવગણનાથી નહિ પણ એમની મહત્તા પૂરેપૂરી પિજાણી તે દૂર કરવાથી જ કાર્થિક પરિણામ મેળવી શકાય. ગ્રીસમાં તેમ ઈલિઝાબેથ યુગના ઈંગ્લેંડમાં ગ્રેક્સટ્રાં હવે તેના અસ્તિત્વની અવગણના કરીને સોફોકલીસના 'ઓડીપસ ટીરનસ' (Oedipus Tyrannus) શેક્સપિયરના 'હેગ્ગેટ' અને ડ્રાયડનનાં 'ઓરગ્જન' વચ્ચે કોઈ સંબંધ, સામ્ય શોધી શકાશે નહિ, પણ આ ત્રણે ગ્રેક્સટ્રાંની મૂલ્યવત્ત બિન્ન લક્ષણિકતાઓને ખ્યાલમાં રાખીને, અને આ ત્રણે બિન્ન ગ્રેક્સટ્રાંને તે સમયના નાટકોમાં જે શુદ્ધ સ્થાનિક અને સાન્ત તરવે આપ્યાં તે દૂર કરીને જ આપણે સોફોકલીસ, શેક્સપિયર અને ડ્રાયડનની કૃતિઓ વચ્ચે કોઈ સામ્ય સંબંધ શોધી શકશું.

કારે સ્થળ થયું હોય તો તે પ્રેક્ષક-જૂની અવસ્થાના કરી શકે નહિ. બ્લેક (Blake) જેવા કવિ જનતાની દરકાર ક્યાં વચર એકાન્તમાં બેઠા બેઠા પથથાંથી અસંખ્ય કાવ્યરચનાઓ રચ્યા કરે; પોતાના સમયના વાચકો કરતાં કવિધર્મા જનમનારા વાચકો માટે એ નિજ કવિતા રચે, પણ નાટકકારે તો પોતાની નજર સમીપ જેની સમક્ષ નાટક લખવાવાનું છે તે પ્રેક્ષક-જૂને સામું જ નોંધે. જનતા પર નાટકકારનું આ પ્રકારનું અવલંબન રહેવું હોવાથી આવશ્યક રીતે વિવિધ પ્રેક્ષક જાણી અધિક ગૂંચવાડો ઉત્પન્ન છે. જનતા અને સનાતન તરવો સાથે સ્થાનિક અને સાન્ત તરવો મળી જાય છે. એક તરફથી હૈયેટ જીવજાળના અને કવિજાળના કડુણ નાણકાની નર્મ વસોડી નાથે તેનું આત્મચંચન અનુભવતો હશે અને ખીજી તરફથી એ અદાકારોને; અદાકાર નિવાસ-ગૃહમાં શિખામણો આપતો હશે અને બાળ અદાકારોની રેવડી ઉડાવતો હશે. જનતાના કાન સારા નાટકકારોમાં રહેલા સામાન્ય લક્ષણોનું સ્પષ્ટરણ કરતી વખતે મુખ્ય મુશ્કેલ નાટકકાર થિયેટર, આદાર અને પ્રેક્ષક-જૂંદ પર અવલંબન રાખે છે તે છે.

થિયેટરને અંગે જ અધિક અંગે અન્ય એક મહદ્ મુશ્કેલી જોવી થાય છે-શિષ્ટ અને ઉદાસીન (Romantic) સ્વરૂપના નાટકોમાં જે સ્પષ્ટ વિકિત્રતા છે તેની. ડ્રે. વૉગને (Vaughan) કડુણ નાટ્ય-પ્રધાનના આવા બે બેઠા પારેલાં છે. વળી પ્રાચીન ગ્રીસના, રૅસીનના (Racine) વૉલ્ટર (Voltaire) અને આલ્ફેરી (Alfieri)નાં નાટકોનાં લક્ષણો ઇલિઝબેથ યુગની સ્પેનિક અને જર્મન નાટકોનાં લક્ષણો કરતાં જિનન પ્રકારના ગણાય છે. કોઈવાર તો એમ જણાય છે કે શેક્ષપિયર અને સોફોકલીસ વચ્ચે કશું સામ્ય નથી-એટલા બધા જિનન એકના નાટકના કસબ અને કથન છે. કડુણ તરવ વિશેની શેક્ષપિયર અને સોફોકલીસની વિભાવના એટલી બધી જિનન છે કે એ બેમાં પ્રેક્ષકજૂંદ સમક્ષ કંવાલ સ્વરૂપી કૃતિઓ રજૂ થાય છે તે સિવાય બીજું કશું સામ્ય જણાવું નથી.

ગ્રીસ, ફ્રાન્સ અને ઈટાલીનાં અને હિંદનાં

લક્ષણિક નાટકો અને ઈંગ્લેંડ, સ્પેન અને જર્મનીનાં લક્ષણિક નાટકો વચ્ચે વિચિનતા છે. તેમ જ એક પ્રજામાં ઉદ્ભવેલાં નાટકોમાં પણ 'ટ્રેમટી' અને 'કોમેડી' જેવા જિનન પ્રકારો પ્થાન બેચે છે. ઈંગ્લેંડનાં નાટકોનાં દષ્ટાંતો લઈએ. 'આડન ઓફ ફેવર-સામ' (Araden of FEVERSHAM) કે મુરના (Moore) 'ગેમ્સ્ટર' (Gamester) કે બેચન્ટ અને ફ્લેમરનાં રોમેન્ટિક 'ટ્રેમ-કોમેડી' વચ્ચે શું સામ્ય છે? શેક્ષપિયરનાં નાટકો ડ્રાયડન (Dryden)ના 'કોન્કવેસ્ટ ઓફ ગ્રાનોડા' (Conquest of granoda)નું તરવ ફેરી રીતે કર્સી શકે? સ્ટીલ (Steel)નાં 'કોન્સસ લવર્સ' (Conscious Lovers) અને શેક્ષપિયરનાં 'એ મિડ સમર નાઈટ્સ ડ્રીમ' (A Mid summe Nights Dream) વચ્ચે શો સંબંધ છે? આથવા વોલ્પોનેના 'વોલ્પોને' (Volpone) અને કોંગ્રેવના (Congreve) 'વે ઓફ ધ વર્લ્ડ' (way of the world) વચ્ચે શું સામ્ય છે? આ જિનન જિનન પ્રકારોને સમજવા માટે ક્યાં તો શુદ્ધ ભૌતિક-લૅસિક દષ્ટિ જિંદુ કાંઠે લગાડવું પડે કે ક્યાં તો ફરેકનો સ્વતંત્ર પ્રકાર તરીકે વિચાર કરવો પડે.

ખીજી પણ કેટલીક મુશ્કેલીઓ છે, પણ આ મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ શકે તેમ છે. મુશ્કેલીઓ નથી એવી બ્રમણ્યમાં ન રહેવું નોંધે. મુશ્કેલીઓની અવસ્થાનાથી નહિ પણ એમની મહત્તા પૂરેપૂરી પિચાણી તે દૂર કરવાથી જ કાંઈક પરિણામ મેળવી શકાય. મોકમાં તેમ ઇલિઝબેથ યુગના ઈંગ્લેંડમાં પ્રેક્ષકજૂંદ હતું. તેના અસ્તિત્વની અવસ્થાના કરીને સોફોકલીસના 'ઓડીપસ ટીરેનસ' (Oedipus Tyrannus) શેક્ષપિયરના 'હૈયેટ' અને ડ્રાયડનનાં 'ઓરગ્ગેમ' વચ્ચે કોઈ સંબંધ, સામ્ય શોધી શકાશે નહિ, પણ આ ત્રણે પ્રેક્ષકજૂંદની અવસ્થા જિનન લક્ષણિકતાઓને ખ્યાલમાં રાખીને, અને આ ત્રણે જિનન પ્રેક્ષકજૂંદે તે સમયના નાટકોમાં જે શુદ્ધ સ્થાનિક અને સાન્ત તરવો આપ્યા તે દૂર કરીને જ આપણે સોફોકલીસ, શેક્ષપિયર અને ડ્રાયડનની કૃતિઓ વચ્ચે કોઈ સામ્ય સંબંધ શોધી શકશું.

શહેરમાં-વતનમાં રાજાવાની તેમણે નિશ્ચય કર્યો ત્યારે જ તેમના મનમાં થયું કે મારે જોડણું જોઈએ તેટલું ઈશ્વરે આપ્યું છે, મારા બધાં સંતાનો ચારી જગ્યા ઉપર વિચરે છે તો હું કંઈ દહીંચોની મક્કન 'સેવા' કરીશ. એટલે શહેરમાં અન્યત્ર પોતાનું મકાન બંધ કરી મટ્ટરોના લતામાં રહેવા ગયા.

મટ્ટરોની વચ્ચે સેવાશ્રમ શરૂ કર્યો.

મટ્ટરોને સુખ મળે ગયું.

હાં ન હોય તોય ડોક્ટરને ત્યાં આંટા મારી આવે, સલામસુખન મેળવી આવે. ડોક્ટર કોઈવાર પોતાના પાસેના અનુભવની વાત પણ કરે. ડોક્ટરને સેવાનું ટેમ્પરેચર સાવ કાઢિન થાય એવા અનુભવો થવા લાગ્યા. પણ ડૉ. દોશી સેવાના પાઠ્ય રજેરંગાયેલા હતા. એટલે એમને જુદા જુદા હિમિયા સૂચના કરતા.

એકવાર મટ્ટર આવીને કહે. 'ચાચો, મારી માને પેટમાં દુખે છે.' મટ્ટર ભાન બુધ્ધો હશે કે ગમે તેમ, ડોક્ટર તેની સાથે ઘેર ગયા પછી એ શી વર્ણની માને બતાવીને કહે છે, 'ડોક્ટર, હું તો કહું' પણ તમારે જરા વિચારવું જોઈએ ને કે મારી માને તે કોઈ દિવસ પેટમાં દુખવા આવડું હતું.' પછી મા તરફ ફરી કહે, 'મા આ ડોક્ટર શું કહે છે? તને કોઈ દિવસ પેટમાં દુખવા આવે ખરું?' એમ કહી હસી રહી કહેવાની જરૂર નથી કે મા સંપૂર્ણ સાચ હતી.

આવા અનુભવ વિશેષ થવા માંડ્યા. લોકોને જોડું થતું કે કેવા બનાવ્યા. પણ ડૉ. દોશી ચલાક હતા. હાથ નહિ પણ સુધારો અવસ્થ કર્યો. એક દર્મિયો વિગ્રહ હી રાખી, પછી કાંઈ તેમના જ કમ્પાચુના કામમાં વાપરે. કવાની હી તો હજી ભેતા નથી.

પોતેક વધે થવા છે એમનું કામ ચાલે છે. પણ આવા પ્રસંગ કહી જાય છે કે સેવા કરનારના મનની તોપારી ધણી મોટી જોઈએ. અને સેવા લેનારાઓએ પોતાની પાતતા બરાબર બતાવવી જોઈએ. એટલું સાચું છે કે ડૉ. દોશી કંટાળ્યા નથી-કંટાળે એવા નથી.

ગજબની યોગ્યરી

મને હોડીમાંથી વાત કરી પણ ન કરી દોત તો પણ રાવજહાદુરને ત્યાં આ જ વાત કહી રહી હશે એવ મારી ખાતરી હતી. હોડીમાં કલા માણસ વાત કરતા જાય ને આશ્ચર્યથી એમની આંખ વધુ ને વધુ પકોળા થતી જાય. હોડીમાંથી પડેલાં તો મને પૂછ્યું, 'મેં તમારા વિશે આપું ધાણું ન હતું.'

'આપું એટલે કેવું?'

'કેવું તે વળી કેમને ત્યાં જુલુ થયું હોય ન તમે ત્યાં જાણે કોઈની બનમાં આવ્યા હોય તેવા દેખાવ કરો; એવી સચવક માગો.'

'મારો રાય જહાદુરને ત્યાં એવો હજી નથી? હું એમનો દરનો તો દરનો જગમો છું.' હા, રાય, જહાદુર પસેથી મેં સેવા લીધી હોત તો ઠીક હતું. મેં એમના હાકરા હાકરી પાસેથી સેવા લીધી છે. વિચાર કરો કે કોઈ પોતાનું ઘર માનતો ન હોય તો એવી સેવા લેવાનું વિચારે પણ ખરો?'

'રાવજહાદુરની સાથે તમારે એવો સંબંધ છે તો એમના ચવાનો જરાય શોક ન થયો? ને હજી એમની ચેડ પૂરી જણી ન હતી ત્યાં એમના ધરમાં જઈને સાલની બોચવવા મંડી?'

'સ જાનીમાં શું?'

'કમ, નાની વજુને તમે શું કહ્યું?'

'હા, એને મેં કહ્યું કે મને ખડું ઠંડી લાગી છે તો હું મને ખાનગીમાં સૂઈની જાણી કરી દે.'

'એ અરહર હોતો?'

'તો શું મારે રાયજહાદુરની પાછળ શ્રમી જવું? શારી સહન કરવી? ખરેખર છુવતે છુવ રાય જહાદુર એવું ઈચ્છન ખરા! એ વાત જવા દો. તમે ઈચ્છો કે મારી સાધારણ સરહી વહરો? મેં કોઈ ધનવરો નહોતો કર્યો. મેં તો ખાનગી ખૂલે માગી અને ખાનગી ખૂલે જ ખાઈ લીધી. એમાં નાની વડુએ મને આમ ક્યોત ફળકે ચાવવાની જરૂર ન હતી.'

'તમે પોતે ક્યોત થવાનું ચેન્ન માન્યું હોય

લોકેરમાં-વતનમાં ગાળવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો ત્યારે જ તેમના મનમાં ધણું કે મારે નેટણું નોઈએ તેટલું ઈશ્વરે આપ્યું છે, મારા બધાં સંતાનો સારી જગ્યા ઈશ્વર સિંધર ॥ તો હું હવે દહીંઓની મદદ સેવા કરીશ. એટલે લોકેરમાં અન્યત્ર પોતાનું મકાન હતું જતાં મજૂરોના કાતામાં રહેવા ગયા.

મજૂરોની વચ્ચે સેવાયત્ર થઈ ગયો.

મજૂરોને સુખ થઈ ગયું.

હા' ન હેય તોય ડોક્ટરને ત્યાં જાણી મારી આવે, સલાહસૂચન મેળવી આવે. ડોક્ટર કોઈવાર પોતાના પાસેના અનુભવની વાત પણ કરે. ડોક્ટરને સેવાતું ટેવરેયર જાન કાઠિન થાય એવા અનુભવો થવા લાગ્યા. પણ હા, દોશી સેવાના પાઠા રજે રાખેલા હતા. એટલે એમને જુદા જુદા છીંચિયા ચૂંચવા કરતા.

એકવાર મજૂર આવીને કહે. 'ચાલો, મારી માને પેટમાં દુખે છે,' મજૂર જાન બૂલ્યો હતો કે જ્યે તેમ, ડોક્ટર તેની સાથે ઘેર ગયા પછી એથી વર્ષની માને બતાવીને કહે છે, 'ડોક્ટર, હું તો કહું' પણ તમારે જરા વિચારવું નોઈએ ને કે મારી માને તો કોઈ દિવસ પેટમાં દુખવા આવ્યું હતો.' પછી મા તરફ ફરી કહે, 'મા, આ ડોક્ટર શું કહે છે? તને કોઈ દિવસ પેટમાં દુખવા આવે ખરું?' એમ કહી હતી ત્યો કહેવાની જરૂર નથી કે મા સંપૂર્ણ સાચી હતી.

આરા અનુભવ વિશેષ થવા માંડ્યા. લોકોને નોંધું થતું કે કેવા બનાવ્યા. પણ હા, દોશી માથાક હતો, હાથ નહિ પણ કુખારો અવશ્યકરો. એક રૂપિયા વિગીટ ફી રાખી, પછી કાલે તેમના જ કપડાઓના કામમાં વાપરે. દવાની ફી તો હજી લેતા નથી.

પોલિક વધે થવા છે એમનું કામ ચાલે છે. પણ આવા પ્રસંગો કબી જાય છે કે સેવા કરનારના મનની તોવારી થયી મોટી નોઈએ. અને સેવા સેનારાએએ જે તાની પાતતા ભરાગર બતાવવી નોઈએ. એટલું સારું ॥ કે ડો. દોશી કંટાળ્યા નથી-કંટાળે એવા નથી.

ગળખની યોપરી

મને હોઠકાકાએ વાત કરી પણ ન કરી દેત તો પણ રાવગહાદુરને ત્યાં જા' જ વાત થઈ રહી હતી એય મારી ખાતરી હતી. હોઠકાકા કલા માણસ વાત કરતા જાય ને આશ્ચર્યથી એમની આંખ વધુ ને વધુ પડોળા થતી જાય. હોઠકાકાએ પડેલાં તો મને પૂછ્યું, 'મેં તમારા વિષે જાણું' માણું' ન હતું.'

'આનું એટલે કેનું?'

'કેનું તે વળી કેમને ત્યાં મૃત્યુ થયું' હોય ને તમે ત્યાં જાણે કોઈની જનમમાં આવ્યા હોય તેવા રેખાવ કરો; એવી સચવક માંગે.'

'મારો રાય ગહાદુરને ત્યાં એવો હજી નથી? હું એમનો દુરનો તો દુરનો જમાઈ છું. હા, રાય, ગહાદુર પચેથી મેં સેવા લીધી હોત તો ફીક હતું. મેં એમના હોઠકા હોઠકી પાસેથી સેવા લીધી છે. વિચાર કરો કે કોઈ પોતાનું ઘર માનતો ન હોય તો એવી સેવા લેવાનું વિચારે પણ ખરો?'

'રાયગહાદુરની સાથે તમારે એવો સંબંધ છે તો એમના ગયાનો જરાય શોક ન થયો? ને હજી એમની એક પૂરી જાણી ન હતી ત્યાં એમના ઘરમાં જઈને સાલગી બોલવવા માંડી?'

'જાણીમાં શું?'

'કેમ, નાની વડુને તમે શું કહ્યું?'

'હા, એને મેં કહ્યું કે મને ખબર હતી થાણી છે તો હું અને ખાનગીમાં સંકળી ગાળી કરી કે.'

'એ અરસર હોતો?'

'તો શું મારે રાયગહાદુરની પાછળ ચુકવી જવું? ટારડી સહન કરરી? ખરેખર જીવતે જીવ રાય ગહાદુર એવું ધંધલન ખરા? એ વાત જવા દો. તમે ઈચ્છો કે મારી સાધારણ ટારડી વકરે? મેં કોઈ ધાનકરો ન'તો કર્યો. મેં તો ખાનગી ખૂણે માગી અને ખાનગી ખૂણે જ ખાઈ લીધી. એમાં નાની વડુએ અને આમ ફળેલ ફળેલે યાવવાની જરૂર ન હતી.'

'તમે પોતે ફળેલ થવાનું એવું માન્યું' હોય

વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ વચ્ચે અરસપરસનો સંબંધ કયો ? પ્રથમો પ્રત્યુત્તર માત્ર એટલો જ હોઈ શકે કે 'પ્રત્યેક જીવ પરત્વે શ્રદ્ધા.' વિશ્વ સાથેના સંબંધને અનુવક્ષીને એમ કહી શકાય કે માનવ માત્રને જ પ્રથમ જિજ્ઞાસા હોય છે તે પ્રાણીમાત્રમાં પણ દેખાય છે. આ વિશ્વ સાથે માનવીનો પોતાનો સંબંધ સક્રિય-અક્રિય એમ બેવડો છે. એક તરફ એ સંભોગોના દાસ છે, તો બીજે પક્ષે એ પોતાના સંબંધમાં આવનારને પ્રભાવિત પણ કરે છે. એ એમની પ્રવૃત્તિને સકારણ બને છે અથવા એના અવરોધનું નિમિત્ત પણ થાય છે.

માનવજીવનની સાચી કક્ષા માટે મનુષ્યે જન્મ સાથે પોતાના પ્રકૃતિજન્મ સંબંધોને ઊપગ્રામી-આત્મલક્ષી બનાવવા ધટે. આવા વિકાસનું એક સાધન છે સમર્પણની ભાવના. અનિવાર્ય સંભોગોમાં માનવી પોતાની જાતને અશક્તિ બનતો અનુભવે છે; કેમકે માનવીને પોતાની બહિર્ગુ શક્તિઓ કરતાં પોતાની આંતરિક શક્તિઓને વધુ મુક્ત અને વધુ વિકસિત કરવી હોય છે-જેથી તે વધુ અંતર્મુખ બની શકે, વધુ સાંત્વિત બની શકે. સમર્પણનો સિદ્ધાંત એ છે કે માનવીએ પોતાના અસ્તિત્વને આંતરિક અને નીતિક આદર્શો મારફત પરોક્ષે સમર્પણ કરવું. જે એક વાર આ ધોરણને સ્વીકારી એની મર્યાદાઓને પહોંચી શકે એ જ મનુષ્યે કુટુંબકમ્પની ભાવનાને આત્મજ્ઞાત કરી શકે.

અને ત્યારે માનવી સ્વાર્થપરાયણ જીવિતને જીતી પરમાર્થ પરાયણ જીવિતને સાધી શકે છે. એ સૌને પોતાના અને પોતાને સૌના રહે છે. બીજાનાં સુખદુઃખ એના હૃદયને સ્પર્શે છે. સૌને સકારણ થવા એ સદા તત્પર રહે છે. એમાંથી એને બીજાના જીવનમાં પ્રસન્નતા રેડવાની સજ્જતા પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ, પણ એ પરંપરામાંથી નિષ્પન્ન શુદ્ધ નિર્મનદેનો એ ભોક્તા બને છે.

આત્મ જીવન જીવનું એ કષ્ટસાધ્ય છે; પરંતુ એ જીવન વધુ સમૃદ્ધ, વધુ સૌન્દર્યમંડિત અને વધુ સુખદ પણ બનવાનું. એમાંથી જીવનની એક આચરી દૃષ્ટિ એને સાંપડશે. જીવનને એ માત્ર કૃત્રિમ ભેદ-વિભાસનું સાધન નહિ માને પણ એને એ ચિરંજીવ મોહની સાધનાના એક માધ્યમ તરીકે જોતાં શીખશે.

સમર્પણ, જીવન અને ઐક્યની ભાવનામાંથી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને પ્રેમ પ્રગટે છે. ઉપશ્લેષ દૃષ્ટિએ જોતાં આ સિદ્ધાંત ખૂબ સામાન્ય લાગે અને એના ઉપર કોઈ જીવંત નીતિશાસ્ત્રની રચના થઈ શકે નહિ. પણ જેવું આ વાતોનું ઊંડું મનન કરીને એને જીવનમાં ઉતરવાના સમાન પ્રયત્નો કર્યા હશે એ અનુભવે કહી શકશે કે આ અભિવ્યક્તિમાં કેટલી બધી ઉભા રહેલી છે. એ કહી શકશે કે વિશ્વભાષી પ્રેમ એ આત્મી જ દૃષ્ટિનું છે. વાસ્તવમાં આ જ છે હંમેશાં પ્રિયતમનું નીતિશાસન.

આ પ્રકારનું નીતિશાસ્ત્ર પ્રાકૃતિક જીવનને મક્કતા આપશે. આધ્યાત્મિક જીવન પ્રાકૃતિક જીવન કરતાં જુદું નથી. વાસ્તવમાં એ બંને પ્રેમના તાલુકા-વાલુકાથી એક જાયે નિબંધ છે. પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાનો સિદ્ધાંત જેટલો પ્રકૃતિક જીવનને સ્પર્શે છે એટલો આધ્યાત્મિક જીવન સાથે સંબંધિત છે. કેટલું પણ વ્યક્તિની શ્રદ્ધા પ્રકૃતિક જીવન વિશે હશે તેના પ્રમાણમાં તેની આધ્યાત્મિક જીવન પરત્વેની શ્રદ્ધા પણ વધશે જ.

જે મનુષ્ય સાચા અર્થમાં આસ્થિક છે તેને માટે તો જીવ માત્ર પવિત્ર છે. વિશ્વમાં પ્રત્યેક જીવની સાહજિક જિજ્ઞાસા વચ્ચે માનવી પણ પોતાને ઊભેલો જુએ છે અને એને અનુમત્ત થય છે કે પોતાના જીવનની રક્ષા કરવામાં અન્ય પ્રાણીઓના પ્રમાણમાં પોતે કંઈક વધારે સારી પરિસ્થિતિમાં છે. એ તે પ્રાણી માત્ર પરત્વે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાવાળી વતી પ્રભાવિત થયો હશે તો ખુબ જ અનિવાર્ય સંભોગો

વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ વચ્ચે અસપર્શરચના સંબંધ કયો? પ્રશ્નોત્તર માત્ર એટલો જ હોઈ શકે કે 'પ્રત્યેક જીવ પરત્વે શ્રદ્ધા.' વિશ્વ સાથેના સંબંધને અનુવક્ષીને એમ કહી શકાય કે માનવ માત્રને જ પ્રત્યક્ષ જિજ્ઞાસા હોય છે તે પ્રાણીમાત્રમાં પણ દેખાય છે. આ વિશ્વ સાથે માનવીનો પોતાનો સંબંધ સક્રિય-અક્રિય એમ બેરોડો છે. એક તરફ એ સંલો-જોના હાથ છે, તો બીજે ખેડે એ પોતાના સંબંધમાં આવનારને પ્રત્યક્ષ પશુ કરે છે. એ એમની પ્રવૃત્તિને સકારણ બને છે અથવા એના અવરોધનું નિમિત્ત પણ થાય છે.

માનવજીવનની સાર્થકતા માટે મનુષ્યે જન્મ સાથે પોતાના પ્રકૃતિજન્ય સંબંધોને ઊપરબામી-આત્મલક્ષી બનાવવા ધટે. આવા વિકાસનું એક સાધન છે સમર્પણની ભાવના. અનિવાર્ય સંજોગોમાં માનવી પોતાની નંદતને અશકાય બનતો અનુભવે છે; કેમકે માનવીને પોતાની બહિર્ શક્તિઓ કરતાં પોતાની આંતરિક શક્તિઓને વધુ મુક્ત અને વધુ વિકસિત કરવી હોય છે-તેથી તે વધુ અંતઃસૃષ્ટ બની શકે, વધુ કાલપ્રિય બની શકે. સમર્પણનો સિદ્ધાંત એ છે કે માનવીએ પોતાના અસ્તિત્વને આંતરિક અને નૈતિક આદર્શો મારફત પરાર્થે અર્પણ કરવું. જે એક વાર આ ધારણને સ્વીકારી એની અર્થાત્મ્યને પહેાંચી શકે એ જ મનુષ્યે કુટુમ્બક્રમની ભાવનાને અત્મશ્ચાત કરી શકે.

અને ત્યારે માનવી સ્વાર્થપરાયણ થઈને જીતી પરમાર્થ પરાયણ શક્તિ સાધી શકે છે. એ સૌને પોતાના અને પોતાને કોનો રહે છે. બીજાનાં સુખદુઃખ એના હૃદયને સ્પર્શે છે. કોને સકારણ થવા એ સદા તત્પર રહે છે. એમાંથી એને બીજાના જીવનમાં પ્રસન્નતા ફેલાવી સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ, પણ એ પરંપરામાંથી નિષ્પન્ન શુદ્ધ નિમનનને એ મોક્ષતા બને છે.

આલું જીવન જીવનું એ કાટશાય છે; પરંતુ એ જીવન વધુ સમૃદ્ધ, વધુ સૌન્દર્યમંડિત અને વધુ સુખદ પણ બનવાનું. એમાંથી જીવનની એક આરવી દૃષ્ટિ એને સંપાદી. જીવનને એ માત્ર ક્ષણિક ભેદ-વિલાસનું સાધન નહિ માને પણ એને એ ચિરંજીવ મોક્ષની સાધનાના એક સાધન તરીકે જોતાં શીખે.

સમર્પણ, જીવન અને બૌદ્ધની ભાવનામાંથી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને પ્રેમ પ્રગટે છે. ઉપશ્વ દૃષ્ટિએ જોતાં આ સિદ્ધાંત ખૂબ સામાન્ય છે અને એના ઉપર કોઈ જીવંત નીતિશાસ્ત્રની રચના થઈ શકે નહિ. પણ એણે આ વાતોનું ઊંડું મનન કરીને એને જીવનમાં ઉતરવાના સમાન પ્રવર્તો કર્યા હશે એ અનુભવે કહી શકશે કે આ અભિવ્યક્તિમાં કેટલી બધી ઉમ્મશ રહેલી છે. એ કહી શકશે કે વિશ્વમાંથી પ્રેમ એ આની જ ક્ષત્રુતિ છે. વાસ્તવમાં આ જ છે હંસ પ્રિયતનું નીતિશાસ.

આ પ્રકારનું નીતિશાસ પ્રાકૃતિક જીવનને શક્તા આપશે. આધ્યાત્મિક જીવન પ્રાકૃતિક જીવન કરતાં જુદું નથી. વાસ્તવમાં એ બંને પ્રેમના તોણ-વાણીથી એક સાથે નિબદ્ધ છે. પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાનો સિદ્ધાંત જેટલો પ્રકૃતિક જીવનને સ્પર્શે એટલો આધ્યાત્મિક જીવન સાથે સંબંધિત છે. કોઈ પણ વ્યક્તિની શ્રદ્ધા પ્રકૃતિક જીવન વિશે હશે તેના પ્રમાણમાં તેની આધ્યાત્મિક જીવન પરત્વેની શ્રદ્ધા પણ વધશે જ.

જે મનુષ્ય સાચા અર્થમાં આસ્તિક છે તેને માટે તો જીવ માત્ર પાર્વિત છે. વિવેક પ્રત્યેક જીવની સાહજિક જિજ્ઞાસા વચ્ચે માનવી પણ પોતાને જોએ જુએ છે અને એને અનુભવ થાય છે કે પોતાના જીવનની રક્ષા કરવામાં અન્ય પ્રાણીઓના પ્રમાણમાં પોતે કેઈક વધારે સારી પરિસ્થિતિમાં છે. બે તે પ્રાણી માત્ર પરત્વે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાવાળી વતી પ્રભાવિત થશે હશે તો ખૂબ જ અનિવાર્ય સંજોગો

જે અચાકીથી દીર્ઘદષ્ટિથી તોયારી ન કરવામાં આવી હોય તો એ મુખ્યત્વે ગુજરાતીમાં 'આજ લાગે ત્યારે ફરી ખોલવા જવું', મરાઠીમાં 'તકાન લાગ્યાવર વિહાર ખંભુ' તથા હિંદીમાં 'આજ લાગે ખોલે કુત્રા'ની ઉક્તિઓમાં વર્ણવવામાં આવી છે.

દુષ્ટ મનુષ્ય કદાચ સુધરી શકે નથી એ ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'ફુરારની પૂંછડી વાંછી તે વાંછી જ.' મરાઠીમાં 'કાલસા કિતી ઉગાળળા તરી કાળાય' તથા હિંદીમાં 'કાલસા હોય ન ઉગલા સો મન સંજુન લગાય' અને 'કુરે કા પૂંછ ટેલી કો ટેલી' વગેરે લોકોક્તિઓ પ્રચલિત છે. મરાઠીમાં પણ એક બીજી કહેવત 'કુત્રાએ રોપટ નળી'ત થ તમે તો વાકડેય' અથવા 'કુત્રાએ રોપૂટ વાકડે તે વાકડેય' પણ પ્રચલિત છે.

અત્યંત પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ ફળ અવલંબ હોય તો ગુજરાતીમાં 'ખોલવો કુંજર ને કાઢવો ઉંદર' મરાઠીમાં 'ઉંદર પોખરુન ઉંદર કાઢવો' તથા હિંદીમાં 'ખોલા પકાડ નિકાલી શુંકિયા' કહેવાય છે.

નિર્ધન વ્યક્તિ જે પોતાના ચળની ભઠાર જઈ પુણ્ય કે ધર્મોદ્ધાર કરે છે ત્યારે ગુજરાતીમાં 'ધર વેચીને તીરથ કરડું' હિંદીમાં 'ધર બેચકર તીથ કરના' અને મરાઠીમાં 'ઋણ કાઢીન સજુ (ઉસર) કરવો' કહેવાય છે. મરાઠી કહેવતમાં સંસ્કૃત ઉક્તિ 'ઋણ' કૃત્વા ધૂત' પિતૈત્તના પ્રભાવ છે.

ઔચકારિક જીવનમાં એક જ નીતિ છે. 'દીઠ ફાટ ટેટ' ગુજરાતીમાં 'શેરો માયે સવાશેર' હિંદીમાં 'ફીસે કા તેસા', અને મરાઠીમાં 'જસાસ તસે' આવા પ્રકારની કહેવતો છે. આ ભાવ સંસ્કૃત 'શંકે શાક્ય' સમાચરેત્ની ઉક્તિ પરથી આવ્યો છે.

'સુરે' ગુણઃ કાચિનમ્ આગ્રનન્તે' ના ભાવ દર્શાવતી કહેવતો પણ છે. ગુજરાતીમાં 'દામ કરે કાચ અને બીબી કરે સધામ', મરાઠીમાં 'દાચ કરી કાચ' અને હિંદીમાં 'રૂપયેટી મા પકાડ ચઢતી ટે, સળમે' બાપ રૂપેવા, સળમે પકાડ રૂપેવા અથવા 'રૂપવા ગુરુ બોર સળ મેવા' આદિ કહેવતો છે.

પરિશ્રમ કરવામાં આવે તો કાઢીને કાઢી વખતે પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે એવા આલ્પની ગુજરાતીમાં 'કાંકરે કાંકરે પણ જાંધાવ, ટીપે ટીપે સરોવર ભરાવ,' મરાઠીમાં 'શેવે' ચરે' તથા સચે', અને હિંદીમાં 'બૂંદ બૂંદ સે તાલાન ભરના દે' કહેવતો પ્રચલિત છે.

દૂર જતા રવાના થાય ત્રિપ વ્યક્તિને પણ લોક જીવી જાય છે. આ ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'નજર ભઠાર તે કદર ભઠાર,' મરાઠીમાં 'દટ્ટિ આક સટ્ટિ' તથા હિંદીમાં 'નજર ભોટ પકાડ ભોટ' કહેવત છે. અભિપ્રય દૂર ગયા એટલે મન-મર્ષાદા પણ સમાપ્ત થઈ એવા અર્થ આ કહેવતનો લઈ શકાય. અંગ્રેજીમાંની 'આઉટ એફ સાઈટ, આઉટ એફ મઇન્ડ' ની ઉક્તિ આની સથે સરખાવવા જેવી છે.

નિરાધારને માટે સાધારણ આશ્રય કે આધાર પણ જુદું ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'ફૂળતો માણસ તથુખજી' પકડે,' હિંદીમાં 'ફૂળતે કા તિનકે કા સઠારા' અને મરાઠીમાં 'પુકાયાલા કાકીયા આધાર' કહેવાય છે.

કોઈ પણ કાર્યમાં જ્યારે મરોક્ક ન હોય ત્યારે ગુજરાતીમાં 'કપાળે કપાળે જુદી જુદી, જુદે મોઢે જુદી વાત', મરાઠીમાં 'વ્યક્તિ તિતકયા પ્રકૃતિ', હિંદીમાં 'જિતને સોચ ઉતની રાય' કહેવાય છે. સંસ્કૃતની 'યુરડે યુરડે મતિભિન્ના' અથવા 'જિન્ન રુચિકે' લોકઃ'ની ઉક્તિ આ બધા ભાવે સરખાવવા જેવી છે.

મૂર્ખોમાં સાધારણ સમજદાર વ્યક્તિ પણ વિદ્વાનની બરાબર થયાવ છે. નજીરી અને નકામી વસ્તુઓમાં સાધારણ ઉપયોગી વસ્તુ પણ મહત્વનું સ્થાન પામે છે. આ ભાવ માટે ગુજરાતીમાં 'આંધળામાં કાણો રાખ, ઉજ્જક ચાખમાં એરડો પ્રધાન, 'મરાઠીમાં 'પાલરલા (વાહરડાભોયા) લ ચડી ચાવ સકાણી (ચતુર)' તથા હિંદીમાં 'અંધો મે' કાના રાખ' અને 'જઠાં પેડ ન રખ તઠાં રેંઠઈ મકાપુરુપ' કહેવતો પ્રચલિત છે. સંસ્કૃતમાં 'એરડોડિપિ દુઃખાવતે' કહેવત ભણીતી છે.

કોર કંઈવની તથા નીરસ વ્યક્તિની સમજ

જો અગાડિયા દીર્ઘદંટિથી તૈયારી ન કરવામાં આવી હોય તો એ મુખ્યતાને ગુજરાતીમાં 'આમ્ર લાગે ત્યારે ફૂલો' ખેલવા જવું, મરાઠીમાં 'તકાન લાગ્યાવર વિધીર ખંભુલે' તથા હિંદીમાં 'આમ્ર લાગે ખેલે કુરાં'ની ઉક્તિઓમાં વર્ણવવામાં આવી છે.

કુદ મનુષ્ય કદાપિ સુધરી સકતો નથી એ શાસ્ત્ર વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'કુનરાની પૂંછડી વાંકી તે વાંકી જ.' મરાઠીમાં 'કાલસા કિતી વિગાળળા તરી કાળાય' તથા હિંદીમાં 'કાલસા હોય ન ઉઝસા સો મન સ જુન લગાય' અને 'કુરો હી પૂંછ ટેલી કી ટેલી' વગેરે ભોક્તિઓ પ્રચલિત છે. મરાઠીમાં પણ એક બીજી કહેવત 'કુનામે શેપટ નળીત થ તમે તમે વાકડેય' અથવા 'કુનામે શેપટ વાકડે તે વાકડેય' પણ પ્રચલિત છે.

અત્યંત પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ ફળ અત્યલ્પ હોય તો ગુજરાતીમાં 'ખાલ્લો કુજર ને કાલ્લો ઉંદર' મરાઠીમાં 'ઉંદર પોખનન ઉંદર કાલ્લો' તથા હિંદીમાં 'ખાલ્લો પકાડ નિકાલી ચુંકિયા' કહેવાય છે.

નિર્ધન વ્યક્તિ જો પોતાના વળની જગાર જઈ પ્રુપ્ત કે ધર્માદા કરે છે ત્યારે ગુજરાતીમાં 'ધર વચીને તીરથ કરુ' હિંદીમાં 'ધર ભેથકાર તીથે કરના' અને મરાઠીમાં 'ઝણુ કાદૂન સણુ (ઉત્તર) કરવું' કહેવાય છે. મરાઠી કહેવતમાં સંસ્કૃત ઉક્તિ 'ઝણુ' રૂપે ધૂત પિમેત્તના પ્રભાવ છે.

અવકારિક જીવનમાં એક જ નીતિ છે. 'ટીટ ફોર ટેટ' ગુજરાતીમાં 'શેરને માયે સવારો' હિંદીમાં 'નિસે કે તોસા', અને મરાઠીમાં 'જલાસ તસે' આવા પ્રકારની કહેવતો છે. આ ભાવ સંસ્કૃત 'સદે દાઢ્ય' સમાચરેત્તની ઉક્તિ પરથી આવ્યો છે.

'સરે' શુભઃ કામન્ય આશ્રવન્તે'નો ભાવ દર્શાવતી કહેવતો પણ છે. ગુજરાતીમાં 'દામ કરે કામ અને બીબી કરે સલામ,' મરાઠીમાં 'દામ કરી કામ,' અને હિંદીમાં 'રૂપમેદી મા પકાડ ચઢતી ટે, સજમે' બાપ રૂપેલા, સજમે બાપ રૂપેલા અથવા 'રૂપમા શુરુ બોર સખ ચેલા' આદિ કહેવતો છે.

પરિશ્રમ કરવામાં આવે તો કાઈને કાઈ વખતે પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે એવા આલ્પની ગુજરાતીમાં 'કાંકરે કાંકરે જળ ખંધાય, ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય,' મરાઠીમાં 'થેવે' થવે' તથે સચે', અને હિંદીમાં 'ખૂંદ ખૂંદ સે તાલામ ભરના ટે' કહેવતો પ્રચલિત છે.

દૂર જતા રવા બાદ પ્રિય વ્યક્તિને પણ લોક જુલો જાય છે. આ ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'નજર જકાર તે કદર જકાર,' મરાઠીમાં 'દટ્ટિ આડ સટ્ટિ' તથા હિંદીમાં 'નજર મોટ પકાડ મોટ' કહેવત છે. આખલી દૂર વધા મોટલે મન-મર્ષાકા પણ સમાપ્ત થઈ જોવા અર્થે આ કહેવતનો લઈ ચકાવ. અંગ્રેજીમાંની 'આઉટ જોડુ કાઈટ, આઉટ જોડુ-મહન્ડ'ની ઉક્તિ આની સથે સરખાવવા જેવી છે.

નિરાધારને માટે સાધારણ આશ્રય કે આધાર પણ જગુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'ડુખતો માથુસ તથુખસ' પકડે, 'હિંદીમાં 'ડુખતે ડા તિનડે કા સહારા' અને મરાઠીમાં 'જુલનાલા કાડીમાં આધાર' કહેવાય છે.

કોઈ પણ કાર્યમાં જ્યારે મનોરથ ન હોય ત્યારે ગુજરાતીમાં 'કપાળે કપાળે જુદી જુદી, છુદે મોઢે જુદી વાત', મરાઠીમાં 'વ્યક્તિ તિતકા પ્રકૃતિ', હિંદીમાં 'જિતને લોચ ઉતની રાય' કહેવાય છે. સંસ્કૃતની 'મુરડે મુરડે મતિર્નિન્ના' અથવા 'મિન્ન રુચિકિ' લોકઃ 'ની ઉક્તિ આ બધા સાથે સરખાવવા જેવી છે.

શૂન્યમાં સાધારણ સમજવાર વ્યક્તિ પણ વિદ્વાનની બરાબર જણાય છે. નજીરી અને નકાબી વસ્તુઓમાં સાધારણ ઉપયોગી વસ્તુ પણ મહત્વનું સ્થાન પામે છે. આ ભાવ માટે ગુજરાતીમાં 'આંધળામાં કાણે રાખ, ઉઝ્ઝડ ગામમાં જોરડા પ્રધાન, 'મરાઠીમાં 'વાલ્સરાલ (વાલરડાલોચ) જાલી ગાય દકાણી (ચર)' તથા હિંદીમાં 'અંધો મે' કાના રાખ' અને 'જઠાં પેડ ન રખ વડાં રેઈ મકાપુરુપ' કહેવતો પ્રચલિત છે. સંસ્કૃતમાં 'જોરડોડિય દુષાગતે' કહેવત અહીંની છે.

કઠોર હૃદયની તથા નીરસ વ્યક્તિની સેમસ

ખને ખસે તેની સફળતા માટે સન્નિધિ રીતે ચતુર્થીય
ખને, આ માટે ગુજરાતીમાં 'એક હાથે તાળી ન પડે',
મરાઠીમાં 'એક હાતાને ટાલી વાજત નાહી' તથા
હિંદીમાં 'એક હાથે તાલી નહીં ખજતી'ની
કહેવતો છે.

કેઈ સ્વાર્થ' ને પોતાના સ્વાર્થ' માટે ખીજ
કેઈનું ખડું' ચાહે તો તેથી કેઈ કાંઈની હાનિ થતી
નથી, એથી તો એની મહિન મનોગતિ જ પ્રગટ
થાય છે. આ જાવ માટે ગુજરાતીમાં 'હથિયાળા સાપથી
વરસાદ અટકે', મરાઠીમાં 'ઠાવળા (ક.ગેડો) વ્યા સાપને
કુટે ગાય મરે', તથા હિંદીમાં 'કચાઈકે મનાયે
ગાય નહીં મરતી'ની કહેવતો પ્રચલિત છે.

મનુષ્ય ધણી વાર અ-મનસ્ક તથા ધણા
બૂલકણા સ્વભાવનો થઈ જાય છે. આ જાવ માટે
ગુજરાતીમાં 'કેડે છોકરો ને ગામમાં દૂટે યા દડેરા',
મરાઠીમાં 'કમરેલા કપસા નિ (અને) ગાંવરા વળસા
(ફેરા)', તથા હિંદીમાં 'ગાદમે' .સડકા ગાંવભરમે'
'દિદારા' આદિ લોકોક્તિઓ છે.

તકે જતી રહેતાં માનવે પરત પુ' જ પડે છે.
આથી મનુષ્યે સદા કાર્યતત્પર રહેવું જોઈએ. આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રયો અવસર પાડો ન આવે',
મરાઠીમાં 'ત્રણે ભેતી પરત પેત (ફરી આવતી) નહીં',
તથા હિંદીમાં 'સમય ચૂકિ પુનિ કો પછતાને' અને
'ત્રયા વકત ફિર હાથ આતા નહીં'ની કહેવતો છે.

દુઃખી તથા ત્રજજવાન વ્યક્તિને પોતાની જ
વાત સહે છે, આ માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રજ જિત્યારી
ખાપડી', અને 'ત્રજ જિત્યારી અઝલ આંધળી',
મરાઠીમાં 'ત્રજજવાંતાલા અઝલ નહીં', તથા હિંદીમાં
'ત્રજજવાંતે ખાપડા' કહેવતો છે.

જો કોઈ ન તો કોઈ વસ્તુનો લેપલોચ કરે
કે ન તો ખીજને કરવા કે તો ગુજરાતીમાં 'ત્રજ-
મતિ કુતરો ન ખાય કે ન ખાવા દે', મરાઠીમાં
'ના તુલા (તને) ના મલા (મને) અને ઘાલ (ખાય)
કુખાલા', તથા હિંદીમાં 'ન તોકા ન મોકા જરસાઈ-
મે' કોંકા' કહેવાય છે. આ માટે સંસ્કૃતમાં 'ન

દેવાય ન વિનાય'ની શુક્તિ જણાવતી છે.

અચકત, સાધારણ અધિક રિયલિટી કે રિ-
વ્યક્તિને દાનની વસ્તુ કહેતી એ તો ત્રીજાઈની
મરેડરી કરવા જરાબર છે. વળી ખેડો પરાપકાર
કરનાર તરફ પણ સમાજને આદર નથી હોતો, આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ધરના હોઠરા ધટી ચાટે અને
લેપાધાવને આટો' મરાઠીમાં 'ગાલે' થોડે, નિ
વ્યાઘલા ધાડતે' (મીઠાલુ) થોડે' તથા હિંદીમાં
'લરિકન કે કાના નાહી, પિતારન જરાપ મગે'
આદિ લોકોક્તિઓ છે.

મત્સ્યક વસ્તુની શોધા યોગ્ય સ્થાને જ હોય
છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'થેડો થોડારમાં ને
ક-યા સાચારમાં જ શોને', મરાઠીમાં 'ઢીરા કેલિયાન
ચ લૂન દિસતી', તથા હિંદીમાં 'ઢીરિકા કામત
જોડતી જાને', અને મે' થેડા 'થેડાલમે', બેડી
-સુરાલમે' કહેવતો છે,

ખીજને સુખ આપનાર સમાજજનતા 'પ્રા
દુઃખ તથા અચક વેડી લે છે. સામાજિક જીવનની
આ પરિસ્થિતિ માટે ગુજરાતીમાં 'ઢીરા તમે અંધારુ',
મરાઠીમાં 'દિવ્યાખાલી અંધાર' તથા હિંદીમાં 'દિયકે
ગીયે અધેરા' કહેવતો છે.

એક વાર ઠોકર ખાધા પછી કે ઘેલિયા ખાધા
પછી વ્યક્તિ ખુબ જ ઝીલુવટથી કામ કરે છે, આ-
જાવને માટે ગુજરાતીમાં 'દૂધનો કાઝરો છાસ રૂકી
રૂકીને પીએ', મરાઠીમાં 'દૂધાને તોડ (મેં) પેલવે'
(દાઝયે) કા' તાક (છસ) સુદધા-કેદૂન પિતાત', તથા
હિંદીમાં 'દૂધકા જલા મકા રૂક રૂક પીતા દે'
કહેવતો પ્રચલિત છે.

જ્યાં રહીએ એને મનુકુળ આવરણ દરકું
જોઈએ આ જાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં
'દેશ તેવો વેશ', મરાઠીમાં 'દેશ તસા વેશ' તથા
જેઠા દેશ વેશા બેશ' કહેવતો છે.

સુખ રહેવાથી સદૃ અવગાધી પર રહેવાય છે.
આ માટે ગુજરાતીમાં 'ન બેલરામાં નવ સુખ',
મરાઠીમાં 'સગમે બડી ચુપ' તથા હિંદીમાં 'સમસે

ખને પશે તેની સફળતા માટે સન્નિષ્ઠ રીતે ચતુર્થીક
બને, આ માટે ગુજરાતીમાં 'એક દાસે તાણી ન પડે',
મરાઠીમાં 'એક દાતાને ટાલી વાજત નાહી' તથા
હિંદીમાં 'એક દાસે તાલી નહીં જાજતી'ની
કહેવતો છે.

કેઈ સ્વાર્થી' બે પોતાના સ્વાર્થ' માટે બીજા
કેઈનું બુડું' ચાહે તો તેથી કેઈ કાપડી દાનિ થતી
નથી, એથી તો એની મહિન મનોગતિ જ પ્રગટ
થાય છે. આ જ વ માટે ગુજરાતીમાં 'હથિયાના ચાપથી
વરસાદ અટકે', મરાઠીમાં 'કાવળવા (ક.મો)આ ચાપને
કુઠે ગાય મરેતે', તથા હિંદીમાં 'કઠાઈકે મનાયે
ગાય નહીં મરતી'ની કહેવતો પ્રચલિત છે.

મનુષ્ય ધરડી વાજે અન્યમનસ્કે તથા સંજ્ઞા
બુલકણા સ્વભાવનો થઈ જાય છે. આ જાવ માટે
ગુજરાતીમાં 'કેડે છોકરાં ને જામમાં દૂઠે મા ઢંટેરે',
મરાઠીમાં 'કમરેલા કપસા નિ (અને) ગાંવરા વળસા
(ફેરા)', તથા હિંદીમાં 'ગાદમે' -સડકા ગાંવજારમે'
હિંદોરા' આદિ સોદાકિત્યો છે.

તક જતી રહેતાં માનવે પસ્ત પુ' જ પડે છે.
આથી મનુષ્યે સદા કાપડતપર રહેતું જોઈએ. આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રયો અવસર પાકો ન આવે',
મરાઠીમાં 'ત્રણી બેતી પરત ચેત (દરી આવતી) ન વી.'
તથા હિંદીમાં 'સમય ચૂકિ પુનિ કો પકતાને' અને
'ત્રયા વસ્ત ફિર હાય આતા નહીં'ની કહેવતો III.

દુઃખી તથા ત્રજસ્વાન વ્યક્તિને પોતાની જ
વાત ચહે છે, આ માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રજ નિચારી
બાપડી', અને 'ત્રજ આચળ અકલ્પ આધણી',
મરાઠીમાં 'ત્રજવતાલા અકલ્પ નાહી', તથા હિંદીમાં
'ત્રજભંક બાવલા' કહેવતો છે.

જો કાઈ ન તો કાઈ વસ્તુનો ઉપભોગ કરે
કે ન તો બીજાને કરવા કે તો ગુજરાતીમાં 'જંજ-
મતિા કુતરો ન ખાવ કે ન ખાવા દે', મરાઠીમાં
'ના ત્રણ (તને) ના મણા (મને) અને ઘાલ (ખાપ)
કુખાલા', તથા હિંદીમાં 'ન તોફા ન ચોકા ભરસાઈ-
મે' કાંઈ' કહેવાય છે, આ માટે સંસ્કૃતમાં 'ન

દેવાય ન વિનાય'ની શુકિત ભણતી છે.

અચકા, સાધારણ જા પિંક વિચિત્રી કે રાંદ્ર
વ્યક્તિને ધનની વાત કહેતી એ તો ત્રીજાઈની
મરેડી કવચ મરાજર છે. વળી બે ટા પરાપકાર
કરનાર તરફ પદ્ય સમાજને આદર નથી હોતો, આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ધરના હોઠરા ધંડી ચાટે અને
સપાધાપને આટો' મરાઠીમાં 'જાલે' થોડે, નિ
બાલા લા ધાડે' (મોક્ષવું) થોડે' તથા હિંદીમાં
'લરિકન કે કાના નાહી, પિતરન સરાધ મગે'
આદિ સોદાકિત્યો છે.

પ્રત્યેક વસ્તુની યોગ્ય યોગ્ય સ્થાને જ હોય
છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'થેડો થોડારમાં ને
કન્યા સાસરામાં જ થોતો', મરાઠીમાં 'હીરા કોઈજાન
ચ છૂન દિસતી', તથા હિંદીમાં 'હીરાઈ કીમત
કોડરી બને', અને મે' થેડા 'થેડાસમે', બેડી
-સપુરાસમે' કહેવતો છે,

બીજાને સુખ આપનાર સાધારણપણા 'પ્રુદ
દુઃખ તથા અચરક વેડી થે છે. સામાજિક જીવનની
આ પરિસ્થિતિ માટે ગુજરાતીમાં 'હીરા તમે નાંધાડું',
મરાઠીમાં 'દિવાપાલી અધાર' તથા હિંદીમાં 'દિવાલ
નીચે અધેરા' કહેવતો છે.

એક વાર ઠેકર ખાધા પછી કે ઘેણે ખાધા
પછી વ્યક્તિ ખૂબ જ ઝીણવટથી કામ કરે છે. આ
જાવને માટે ગુજરાતીમાં 'દૂધનો ફાજો છાત દૂડી
ફાડને પીએ', મરાઠીમાં 'દૂધને તોડ (મો) પેભણે'
(ફાજો) કા' તાક (છ.સ) સુદર્ભા-ફેડૂન પિતાત', તથા
હિંદીમાં 'દૂધકા બલા ચકા ફેકે ફેકે III પીતા ટે'
કહેવતો પ્રચલિત છે.

નર્મી રહીએ એને અનુકુળ આચરણ કરતું
જોઈએ આ જાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં
'દેહ તેવો વેસ', મરાઠીમાં 'દેશ તસા વેસ' તથા
બેસા દેહ વેસા વેસ' કહેવતો છે.

સુખ રહેવાથી સદૃઢ અણધારી પર રહેવાય છે.
આ માટે ગુજરાતીમાં 'ન જોતનામાં નવ શુભ',
મરાઠીમાં 'સગમે બડી વ્યુ' તથા હિંદીમાં 'સમતે

ભારતરત્ન સી. વી. રામન

(લેખિકા : શ્રી ઉષા જોષી પ્રકાશક ગુજરાત
અંતરત્ન, અમદાવાદ ખાનાં ૧૧૬ રૂ. ૩)

ભારતમાં વૈજ્ઞાનિકોની ખેડ છે. તેમાં જે
આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાના વૈજ્ઞાનિકો જોઈ જ હાથની
અડધી આંશિકાએ મળી શકાય તેટલા નથી. ઉદાહરણ
ઉદાહરણ સંપ્રદાય કે. જામા અને જોતમ સારાભાઈ
અથવા વિજ્ઞાનક્ષેત્રે કવિરોષ કરી જતાવે તે પહેલાં તો
કેર કોણે તેમને ઉપાધી લીધા. જૂની પેઢીના સ્વ.
જગદીશચંદ્ર બોસ અને ચંદ્રશેખર રામનને આપણે
આજે યાદ કરીએ છીએ.

શ્રી ઉષા જોષીએ જોકે વૈજ્ઞાનિકોની જીવન
ઝરમર સુંદર, સરળ અને લોકભોગ્ય સૌથીમાં ખીર-
સીને આજની પેઢીને જોકે અતિ મહત્વની મળી
શકી શકાય તેવી પુસ્તિકાનું અર્પણ કર્યું છે. સ્વ.
ચંદ્રશેખર રામનના જીવનપ્રશ્નોની તેમના સિદ્ધ
કળથી માંડીને મૃત્યુ સુધીની આ કથા મત્ર જીવન-
ચરિત્રની વિવરણ નથી પાંચ માનવીની મહાનતા
શોમાં રહેલી છે, મહામાનવ કેવો હોય છે-તેની
દૈનિક વર્તણૂક કેવી હોય છે-તેનું હૃદય કેવું હોય છે-
પોતાની સાથેના અન્ય મિત્રો, કર્મચારીઓ અને
સાથીઓ સાથે તે કેમ વર્તે છે-પોતાને પ્રિય એવા
જીવનકાળમાં કઈ રીતે ગળાડૂબ રહે છે, જીવનમાં
સિદ્ધિના જોકે પછી જોકે સોપાનો કઈ રીતે સર-
કરતા જાય છે અને આ બધું સિદ્ધિ ક્યાં પછી તે
કઈ રીતે મહત્વને ગણી, સાધુજીવન ગણી શકે છે
તેના મનોહર વૃત્તાંત અહીં રજૂ થયો છે. રામનની
સાથે તેમનાં કર્મચારી શ્રીમતી લોકસુહૃદી પણ ચમકી
જાય છે.

મહાન વૈજ્ઞાનિકના જીવનપ્રશ્નોની આ કથા
આજની પેઢી માટે બહુ જ મહત્વની છે અને જો
આવી પુસ્તિકાઓ શાળામાં, નિશાળમાં, વર્ગમાં

સ્થાન પામી શકે તો ભવિષ્યમાં પણ દેશને કોઈ
વૈજ્ઞાનિક મળવાની જામીન રચાય. પુસ્તકનાં ફોટો
ઉપર શ્રી ધૂમકેતુનું ને અંતરત્ન ટાંક્યું છે તે કેટલું
બહુ સચું છે ?

“આપણે જેટલો સમય બચાવીએ તે સમયે
આપણું બળકોને હવે તો કમલેને પસંદ કરી શકીએ
વિજ્ઞાન શીખવવામાં રાજવાનો છે. અત્યારે સિદ્ધિમાં
મળે છે તેવું જોખમિયું કે વિવેચનાત્મક નહિ, પણ
સર્જનાત્મક વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનના દૃષ્ટિબિંદુને નજર
સમક્ષ રાખીને વિધનું અકાદ અવશ્યતા સમક્ષ
શોધી કાઢવાનું બાળકો માટે શક્ય બને તેવું વાતા-
વરણ એ દરેક નિશાળનો પ્રધાનસ્વર ને આવશ્યક
રહેવો જોઈએ.”

પણ આને વિજ્ઞાનની અને કેળવણીની કોને
પડી છે ?

આઝાદીનાં પ્રેરણાગીતો

(પ્રકાશક માહિતીખાતું, ગુજરાત સરકાર,
ગાંધીનગર)

દેશ બંધારે આઝાદી જાહેરો હતો, વાધી-
જીની પ્રેરણા પામીને દેશના નવસોહિયો જીવનો સર-
દારશીની બાવનાથી જીવનની હોલ પકડતા કતા,
વિદેશીઓ જૂદા અને અત્યાચાર સામે ઝંખમવાની
અંતરકુરુષા સદૃશોઈને થતી હતી; દેશવત્સીઓ
વચ્ચે વર અને ઝેરી બાવના અસ્તિત્વમાં જ
નહોતી, બાપાવાદની જૂતાવળે લોકોમાં ઝેરનું સિંચન
કર્યું ન હતું, અને કોમવાદે લોકોમાં જૂથોને ભરડો
લેધો ન હતો; આંતરકલહના બીજ સમાજજીવનમાં
રાખ્યા ન હતાં અને મુખ્યપ્રધાન આસિયો થય કે
આસિયો એવો અજાણ ક્ષિતિજ પર ડોકિયા પણ
ન કરી શકેતા-

—ત્યારે કવિજનો આઝાદીનાં કાવો રચનાં,

ભારતરત્ન સી. વી. રામન

(લેખિકા : શ્રી ઉષા જોષી પ્રકાશક ગુજરાત
અંધરત્ન, અમદાવાદ પાનાં ૧૧૬ રૂ. ૩)

ભારતમાં વૈજ્ઞાનિકની ખેડ છે. તેમાં જે
આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાના વૈજ્ઞાનિકો એક જ હાથની
અડધી આંત્રણોએ ગણી શકાય તેટલા નથી. ઉદાહરણ
કે. આમા અને ગોતમ સારાભાઈ
અથવા વિજ્ઞાનક્ષેત્રે કવિશીલ કરી ખતાવે તે પહેલાં તો
કે. રાણે તેમને ઉપાડી લીધા. જૂની પેઢીના સ્વ.
જગદીશચંદ્ર બોઝ અને ચંદ્રશેખર રામનને આપણે
આજે યાદ કરીએ છીએ.

શ્રી ઉષા જોષીએ એક વૈજ્ઞાનિકની જીવન
કથા સુંદર, સરળ અને લોકભોગ્ય રીતે પીર-
સીને આજની પેઢીને એક અતિ મહત્વની ગણી
સાચી શકાય તેવી પુસ્તિકાનું અર્પણ કર્યું છે. સ્વ.
ચંદ્રશેખર રામનના જીવનપ્રશ્નોની તેમના સિદ્ધિ
કળથી માંડીને યુગ સુધીની આ કથા મત્ર જીવન-
ચરિત્રની વિવરણ નથી જગત્ આનવીની મહાનતા
શોમાં રહેલી છે, મહામાનવ કેવો હોય છે-તેની
દૈનિક વર્તણૂક કેવી હોય છે-તેનું હૃદય કેવું હોય છે-
પોતાની સાથેના અન્ય મિત્રો, કર્મચરીઓ અને
સાથીઓ સાથે તે કેમ વર્તે છે-પોતાને પ્રિય એવા
જીવનકર્મમાં કઈ રીતે ગળાડૂબ રહે છે, જીવનમાં
સિદ્ધિના એક પછી એક સોપાનો કઈ રીતે સર-
કરતા જાય છે અને આ બધું સિદ્ધિ કર્યા પછી તે
કઈ રીતે અહમતે ગણી, સાધુજીવન ગણી શકે છે
તેના મનોદર વત્તાત અડી રજૂ થયે છે, રામનની
સાથે તેમનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી લોકસુદરી પણ અમર
ગમ છે.

મહાન વૈજ્ઞાનિકના જીવનપ્રકારની આ કથા
આજની પેઢી માટે બહુ જ મહત્વની છે અને નો
અવી પુસ્તિકાઓ સાળામાં, નિઘાળમાં, વર્ગમાં :

સ્થાન પામી શકે તો ભવિષ્યમાં પણ દેશને પ્રાઈ
વૈજ્ઞાનિક મળવાની ભૂમિકા રચાય. પુસ્તકનાં ફરેપ
ઉપર શ્રી ધૂમોદત્ત જે અતરણ ટાંક્યું છે તે કેટલું
બધું સચું છે ?

“આપણે જેટલો સમય બચાવીએ તે સમયે
આપણાં બળકોને હવે તો કમલોને પચાસે ગળીએ
વિજ્ઞાન શીખવવામાં ગણવાનો છે. અત્યારે સિદ્ધિઓ
મળે છે તેવું જોખણિયું કે વિવેચનાત્મક નહિ, પણ
સર્જનાત્મક વિજ્ઞાન. વિજ્ઞાનના દૃષ્ટિનિકુતે નજર
સમક્ષ રાખીને વિષયનું અકાઠ અવલોકનું સમર્થ
શોધી કાઢવાનું બાળકો માટે શક્ય બને તેવું વાતા-
વરણ એ દરેક નિઘાળના પ્રધાનસ્વર ને પ્રાથમ્ય
રહેવો જોઈએ.”

પણ આજે વિજ્ઞાનની અને કેળવણીની કોને
પડી છે ?

આઝાદીનાં પ્રેરણાગીતો

(પ્રકાશક માહિતીખાતું, ગુજરાત સરકાર,
ગાંધીનગર)

દેશ બપોરે આઝાદી ઝખતો હતો, વાંધો
જીની પ્રેરણા પામીને દેશના નવસોહિય જીવાને સર-
કારીની ભાવનાથી જીવનની હોડ પાતા કતા,
વિદેશીઓ જુલમ અને અત્યાચાર સામે અમૂલ્યની
અંત સ્ફુરણ સફેદ કોઈને થતી હતી; દેશવતીઓ
વચ્ચે વર અને ઝેરની ભાવના અસ્તિત્વમાં જ
નહોતી, ભાવાવાહની જૂતાવળે લોકોમાં ઝેરનું વિષ
કર્યું ન હતું, અને કેમકારે લોકોનાં જુલોને ભરકો
લીધો ન હતો; આંતરકલ્પના બીજ સમાજજીવનમાં
રોચાર્યા ન હતાં અને યુગ્યપ્રધાન આલિંગે થય કે
આલિંગો એવો ગજાકાઠ ક્ષિતિજ પર ડોકિયા પણ
ન કરી શકતો-

—ત્યારે કવિજનો આઝાદીનાં આ રો રચનાં,

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન ૨૨-૧૦૭૨ માત્ર NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(આમ KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફા. ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

ચા. જો. નારાઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ : ૧૨]

સપ્ટેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૬]

૧૮ :	લેખ	લેખક
૧૮૫	૬૬ રડી પાપો .	મલ્લિકાર્જુન
૨૦૬	પરિવ્રજન .	'આશુતોષ'
૨૦૮	સ્વર્ગને શરમાવ્યુ ..	પ્રાણનાથ
૨૧૦	આત્મેય જોગપો ..	ગમપ્રસાદ દવે
૨૧૩	મોટામા મોટો હશન-ગિતા	રેત કાર્નેગી
૨૧૫	ચિંતા....	દો ગમજુલાન પરેન
૨૧૭	પ્રતિકામય ગ્રેમ .	પ્રકાશ મનન્દર
૨૧૮	શમનો નિવાસ..	ભાઈશંકર પુગડિન
૨૨૧	ધર્મનું સ્થાન	સર્વજ્ઞી ગાંધાર્પ્યુર
૨૨૩	જ્ઞાનની વાગી	ધૂમકેતુ
૨૨૮	મહામારતના ધુલ વખતે હજુની ઉમર ફેલી ?...	હવિ ગુરુપ્રતિષ્ઠકર
૨૩૩	ઈશ્વરનું નિર્મલિ...	રામા રામા
૨૩૪	ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ ક્યા છે ? ..	
૨૩૭	મતની પિઠાન ...	રા. ના. પાંક
૨૩૮	અવગોચર	શિ

મુશના

[આલોકને]

દર મામની ભારમી તારીખે
અક પ્રસિદ્ધ થાય છે

પંદરમી મુખીમા અંક ન મળે
તો ચોટ ઓફિસમા તપાસ કર્યા
પત્રી કાયાંલયને જળાવણ અંક
શિલ્પિમાં હશે તો મોકકાશે

ગમે તે મલિને આક્રમક થા
શકાય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમા મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'મા મ સ્ફુટિ, કલ્પ,
શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક
લખાણ લેવામા આપે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, વાચુ
હોય જોવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
ની એક બાજુ શાલીથી લખવું

લખાણમ

દેશમા [વરસન] ૮ રૂપિયા
પરદેશમા સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-૨૧મકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઉસ્ટ)
સુ બઇ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સંપાદક: નયીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

-સપ્ટેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૬]

૧૧ : સેખ	લેખક
૧૮૫ ૧૬ રડી પડ્યો .	મલ્લિકજી
૧૮૬ પરિણમણ .	'આશુતોષ'
૨૦૮ સ્વર્ગને યરમાવ્યુ..	ખાત્રિયાનજી
૨૧૦ આનેય ઝોળખો ..	ગામપત્તા દવે
૨૧૩ મોટામા મોરો દરમન-ચિતા	ડેત કાર્નેગી
૨૧૫ ચિંતા....	ડો ગમ્બુસાન પટેલ
૨૧૭ પ્રતિસામય પ્રેમ .	કાકાશ ગાંધી
૨૧૮ રામનો નિવાસ..	ભાઈચંક પુરોહિત
૨૨૧ ધર્મનું સ્થાન	સર્વપલ્લી ગાંધીપુત્ર
૨૨૩ જીવનની વાગી	ધૂમકિતુ
૨૨૯ મહાભારતના સુદ્ધ વખતે	
કર્ણની ઉમ્મર જેટલી વ..	કવિ ગણપતિચંકર
૨૩૩ ઉંધરનું નિર્માણ...	રામા રામા
૨૩૪ ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ ક્યા છે ? ..	
૨૩૭ જાતની પિઠાન ...	રા. ના. પાંડ
૨૩૮ અરવોકન	શિ

સૂચના

[આહ્વાન]

દર મામની બારમી તારીખે
અંક પ્રગિદ્ધ થાય છે

પંદરમી મૂંઝીમા અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમા તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જવાબવં અંક
શિલિકમાં હજે તો માફકારી

ગમે તે મહિને આહ્વાન થા
અકાચ છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે,
મંપાદક તે વિચારોમા મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'મા મરુકતિ, કલા,
શિસ્તી અને સાહિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
ની એક બાજુ શાનીયી લખવું

લખાણમ

દેશમા [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમા સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિદેપારલે (ધરત)

સુભઈ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરૂપ સુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર મુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એકસાઇ.જ

કલકત્તા-૧

ફાન • ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ NOBISUCE

મિલ્લ સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

(જ. ચંપારણ (બિહાર)'

(ગ્રામ : KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાન • ૨૨-૧૦૭૨ માલ NOBISUCE

મિલ્લ સ્થાન :

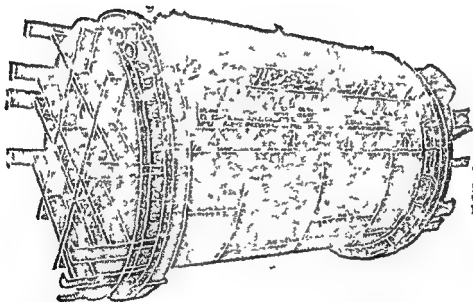
રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. બો. નારાયણપુર

જિ. અંધારણ (બિહાર)

(આમ : KANORIA)

A CASTING ADVANTAGE

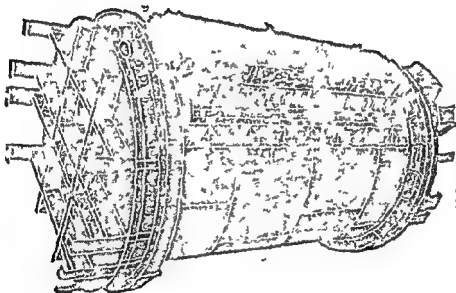
The Machine Building Division makes its own castings, a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building. Mukand is therefore able to execute steel casting with control, integrated planning and ensure it meets every

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kurla, Bombay 70 AS

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings, a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building order. Mukand is therefore able to exercise complete control of integrated planning and execution of every

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kurla, Bombay 70 AS

શેખસાહેબનો નવો સ્વાંગ

શેખ અબ્દુલ્લા મહેરુન બદલી રહ્યા છે. કેવળ કાશ્મિરના મટી, શેર-ભારત બનવાની તેમની મહેબૂબી જાગી છે. અને મોરેનું કારણ પણ છે. સ્વ. ડૉ. ઝાકીર હુસેન તથા મોહાના આગ્રહ પછી સમગ્ર ભારતનું ઐતિહાસિક ધરમતી મુસ્લીમ નેતાગીરી કેન્દ્ર સરકારમાં નથી અને આતુ સ્થાન પોતે અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ શેખ સાહેબને હાથમાં હતી. અને તે તેમણે કાશ્મિરની વાતો છોડીને ભારતની વાતો કરવી જોઈએ અને તેથી જ તેમણે તે શ્રદ્ધ કરી દીધી છે. આજે ભારતનાં વડાપ્રધાન પર ને દબાવો કામ કરી રહ્યાં છે તેમજ દેશની આર્થિક સ્થિતિ નાજુક તબક્કામાંથી પસાર થઈ રહી છે; નાણાંપ્રધાનનું હૃદય જબરજસ્ત પડકાર ફેંકી રહ્યું છે; મોંઘવારીનો આંક કાળમાં રહ્યો નથી તેમ રહેવા માગતો નથી; અમનો વેપાર રાખ્ય હસ્તક લેવાથી નવી સમસ્યા ઊભી થઈ છે; રાજ્યોમાં શાસક પક્ષની નેતાગીરીમાં જ વહિવટ ચાલુ પડ્યા છે ત્યારે વડાપ્રધાનને કેન્દ્રમાં કાંઈ એવો સળંગ સાધીદાર નથી ત્યારે શેખસાહેબ દેશના પ્રથો હલ કરવા ને તૈયારી ખતાવી રહ્યા છે તેની પાછળ કાંઈ તકોણું દંપિ કામ કરી રહી હતી તેની આગળ કાશ્મિર અને તેઓ શુ વિચારે છે; અને કરવા માગે છે તેમાંથી મળી રહેતી જોઈએ.

મતાવટ ભણી

ભારત, પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ વચ્ચે સુદ કેદીઓ તેમજ નાગરિક સ્થળાંતર આમત સમજૂતી સાધી શકાઈ અને યોડાકને બાદ કરતાં બાકીના સુદ કેદીઓ વતનમાં પાછા ફરી શકે તે મુખ્યત્વે તો ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચેના અયુકલિસ પ્રશ્નોની પતાવટ ભણી લઈ જનાર એકમાત્ર પગલું છે. વિરાટના ઋણ પગલાંની જેમ આના પ્રથો સંદેશાઈથી હલ થતા નથી. સિમલા કારાર થયા પછી તેના આપણને સારો અનુભવ થઈ ચૂકે છે. હજુ પણ મડાગાંડ જાગે,

મતબેદો ઊભા થાય તેવી શક્યતા નકારી શકાય નહીં, કેમ કે આમાં ઋણ પ્રશ્નો છે. અને તેમાં પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ નજીક આવવાનું બાકી છે. જનાન છુટો જેવા વિવક્ષણ, ખતરનાક અને સોગાંબાજી જેવી જનાર રાજપુરુષ ભારતને પણ કોડું આપતા નથી તે બંધવાદો જેવડા નાનકડા અને નવોદિત નિર્બળ દેશને કોડું આપે તેમ માનવું વધુ પડતું છે એમ સ્વીકારીએ તો પણ ને કરારો થયા છે તેનાથી ઉઠીની દિશામાં વધુ પ્રસ્થાન થઈ શકે તેમ છે. ૧૯૭૧ ના સુદમાં પાકિસ્તાન પરાજીત બન્યું અને ભારત વિજયી બન્યું ત્યારપછી પાકિસ્તાને ધણું બધું મેળવ્યું છે. ચુમાલેલો પ્રદેશ ઈજ્જતે ઈજ્જારાઈય પાસેથી પાટો મેળવવામાં નિષ્ફળતા મેળવી છે ત્યારે ભારતના વધણી હવે પાકિસ્તાન કરે તેની રીતે મંજૂરિઓ કરવી જોઈએ.

સંરક્ષણ ધારો

દેશમાં હજુ કોરોહી ચાલુ જ છે. તે ઉપરાંત લેવાની સરકારે ધારણ ના પાડી છે. ને રીતે કોરોહીને આશુ રાખવામાં આવી છે તેથી હવે લોહિા દેવાઈ થયા છે અને માનસિક અસર તેની પડવી જોઈએ તેના સદંતર અભાવ છે. આનું એક કારણ એ છે કે દીર્ઘકાળ સુધી કોરોહી ચાલુ રહે એટલે કોરે પડી જાય સંરક્ષણ ધારાને ઉપયોગ કરવામાં પણ આજ તકનીક નહે છે. તાજેતરમાં લોહિાટાકની હડતાળ પડી ત્યારે રેલ્વે પ્રધાનશ્રીએ તે ધારો ઉઘાડી જોયો. તેની અસર હડતાલિયાઓ ઉપર કાંઈ ન થઈ. હડતાલ વધુ ઉમળની. અને કર્મચારીઓ સાથે વાટાઘાટ કરવાની રેલ્વે પ્રધાનને ફરજ પડી. એટલે કોરોહી તથા સંરક્ષણ ધારાનું ને ઝીરવ હોતું જોઈએ, તેના ને કડપ લોહિા પર બેસવો જોઈએ તેમાંનું કાંઈ આજે બનતું નથી. પરિણામે એક પ્રકારની હાસ્યપદ્ધતિ સ્થિતિનું નિર્માણ થાય છે. વળી લોહિાટાકમાં આ બન્ને બાબતો વિરોધભાસી છે. એટલે સરકાર પાસે બે વિકલ્પ છે. કાં

શેખસાહેબનો નવો સ્વાંગ

શેખ અબ્દુલ્લા મહેસુરુ* બદલી રહ્યા છે. કેવળ કાશ્મિરના મટી, ફોરે-ભારત બનવાની તેમની મહેચ્છા જાગી છે. આને માટેનું કારણ પણ છે. સ્વ. ડૉ. ડાકીર હુસેન તથા મૌલાના આઝાદ પછી સમગ્ર ભારતનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી મુસ્લીમ નેતાગીરી કેન્દ્ર સરકારમાં નથી અને આનું સ્થાન પોતે ખરસ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ શેખ સાહેબને જ્ઞાત્યું હતું. અને તો તેમણે કાશ્મિરની વાતો છોડીને ભારતની વાતો કરવી નોંધ્યે અને તેથી જ તેમણે તે શરૂ કરી દીધી છે. આજે ભારતનાં વડાપ્રધાન પર ને દબાવો કામ કરી રહ્યાં છે તેમજ દેશની આર્થિક સ્થિતિ નાજુક તબક્કામાંથી પસાર થઈ રહી છે; નાણાપ્રધાનનું હકાર જખરજસ્ત પડાર ફેંકી રહ્યું છે; મોંઘવારીનો આંક કાળમાં રહ્યો નથી તેમ રહેવા માગતો નથી; અખનો વેપાર રાખ્ય હસ્તક સેવાથી નવી જામસ્યા જીભી થઈ છે; રાજ્યોમાં શાસક પક્ષની નેતાગીરીમાં જ ભાદવિવાદ જાગી પડ્યા છે ત્યારે વડાપ્રધાનને કેન્દ્રમાં કોઈ એવો સખજ સાથીદાર નથી ત્યારે શેખસાહેબ દેશના પ્રજો હવે કરવા ને તૈયારી ખતાવી રહ્યા છે તેની પાછળ કોઈ તકરોપુ દષ્ટિ કામ કરી રહી હશે ! તેની ખાતી કાશ્મિર પ્રખે તેઓ શુ વિચારે છે; અને કરવા માગે છે તેમાંથી મળી રહેવી નોંધ્યે.

પતાવટ બાણી

ભારત, પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ વચ્ચે મુહ કેદીઓ તેમજ નાગરિક સ્થળાંતર બાન્ધ સમજુતી જ્ઞાતી શકાઈ અને ઘોડાકને બાદ કરતાં બાકીના મુહ કેદીઓ વતનમાં પાછા ફરી શકે તે મુખ્યત્વે તો ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચેના અલુઈકેશ પ્રજોની પતાવટ બાણી હઈ જનાર એકમાત્ર ખબરું છે. વિરાટના ત્રણ પગલાંની જેમ આના પ્રજો સડેલાછીની હવે થતા નથી. સિમલા કરાર થયા પછી તેને આપણને સાતો અનુભવ થઈ ચુક્યો છે. હજુ પણ મહાપ્રાંક બને,

મતમેદો જીલા થાય તેવી શક્યતા નકારી શકાય નહીં, કેમ કે આમાં અણુ પ્રક્ષો છે. અને તેમાં પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ નજીક આવવાનાં બાકી છે. જનાબ હુસે જેવા વિવક્ષ્ય, ખતરનાક અને સોમ્યાંબાહ ખેડી જનાર રાજપુરુષ હાસતને પણ કોપું આપતા નથી તે બંગ્લાદેશ જેવડા નાનકડા અને નવેદિત નિર્ભય દેશને કોપું આપે તેમ માનતું વધુ પડતું છે એમ સ્વીકારીએ તો પણ ને કરારો થયા છે તેનાથી ઉઠતી દિશામાં વધુ પ્રસ્થાન થઈ શકે તેમ છે. ૧૯૭૧ના મુદ્દમાં પાકિસ્તાન પરાજીત બન્યું અને ભારત વિજયી બન્યું ત્યારપછી પાકિસ્તાને ઘણું બધું મેળવ્યું છે. જુમલેલો પ્રદેશ ઈજાપતે ઈઝરાઈલ પાસેથી પાછો મેળવવામાં નિષ્ફળતા મેળવી છે ત્યારે ભારતના વલ્લુની હદર પાકિસ્તાન કરે તેવી રીતે મંજૂરોઓ કરવી નોંધ્યે.

સંરક્ષણ ધારો

દેશમાં હજુ કોટકટી ચાલુ જ છે. તે ઉપરાંત લેવાની સરકારે ધસિને ના પાડી છે. ને રીતે કોટકટીને ચાલુ રાખવામાં આવી છે તેથી હવે લોહી ટેરાઈ થયા છે અને માનસિક અસર તેની પડવી નોંધ્યે તેનો સદંતર અજાવ છે. આનું એક કારણ એ છે કે દીર્ઘકાળ સુધી કોટકટી ચાલુ રહે એટલે કોટે પડી બન્ય સંરક્ષણ ધારાનો ઉપયોગ કરવામાં પણ આજ તકવીહ નડે છે. તાન્નેતરમાં લોહીસ્ટ્રાફની હડતાળ પડી ત્યારે રેલ્વે પ્રધાનશ્રીએ તે ધારો ઉગામી લેયો. તેની અસર હડતાલિયાઓ ઉપર કોઈ ન થઈ. હડતાલ વધુ ઉમ ખની. અને કર્મચારીઓ સાથે વાટાઘાટ કરવાની રેલ્વે પ્રધાનને ફરજ પડી. એટલે કોટકટી તથા સંરક્ષણ ધારાનું ને ખીરવ હોતુ નોંધ્યે, તેનો ને કડવ લોહી પર ખેસલો નોંધ્યે તેમાંનું કોઈ આને બનતું નિમજ્જ થાય છે. વળી લોકશાહીમાં આ બન્ને બાબતો વિરોધા-ભાસી છે. એટલે સરકાર પાસે બે વિહલ છે. કાં

લાયસ્વતથી અમલદારશાહનિ ફોડી નાખવી કે ના નિજુથો રાબ્યોના પાટનગરોમા લો પહેલે પરતુ ત્યાથી જીલ્લાઓમા અને તાલુકાઓમા તો જાણે મામાનુ ઘર છે કોકેન્દ્રો, મામલતદારો, મહાનકારીઓ અને મનીઓ-આ બધા એટના નિર્જન માનડીઓ છે કે કોઈ અસરકારક પત્રતુ ભરવાની તેમની હેસિયત હોતી નથી અને સ્થાનિક વસતિમા તેમની કાઈક ગણતરી થતી હોવાથી તેમજ વહીવટી દષ્ટિએ મહત્વનું સ્થાન હોવાથી સમાજના વેપારી વર્ગને નાખુશ કરવાનું કોઈ પત્રતુ ભરવા અસમર્થ છે હવે ત્યારપછી જે નીચેનું તત્ત્વ છે-પુરવઠાનું-કારકુનોતુ-તે બિલકુલ સહેતુ છે એટલે જો તે સરકાર સત્તા પર આવે પછુ તે કામચાળ ન નીવડે તેવી રીતે આપણુ વહીવટી તત્ત્વ જોડવાયુ છે ઈન્દિરાજી પછુ નિર્મુલ્ક ગયા તેનું એક કારણ આ સહેતુ વહીવટી તત્ત્વ અને લાય ઉપર નબત્ત નોંધરિયાતોનું મસમોદુ લક્ષકર

આમાથી ઉગરવાનો માર્ગ લોકો પાસે છે લોકોએ જ ચૂંટી આપણી સરકાર છે એટલે સરકારના દોષો તે છેવટે લોકોના દોષો છે તેને સુધારવાનું પછુ લોકોએ ઉપાડી લેતુ જોઈએ માન તમાસો નિહાંગતા પ્રેક્ષકોના પાંડ હવે વધુ વખત આપણે ભટ્ટવી શકીએ નહીં

આપરુ દેશના લોકોએ જાત તેમજ દેશપ્રેમ

બને બતાવવા પડશે અને તો જ અસ્થિત સ્થિતિ એટલે આજે જે અસ્થિતિ અને એક બીજાને લઈ લેવાની મનોવૃત્તિ જરૂરી છે તેને દેશવટો આપે જ છુટકો

ભાવવધારા સાથે ગામોગામ પ્રતિષ્ઠા સ્થિતિએ લોકો જ રહે તેમા ગૃહિણીઓ મહત્વનો ભાગ આપી શકે જરૂરી એવી મુખ્ય મુખ્ય ચીજ વસ્તુઓ અમુક ભાવથી વધુ ન ખરીદવા લોકો વચન આપી દુકાને દુકાને પીંખી જ બિનકુલ અહિં સાતમક ધોરણે કરતુ ઘટે જ્યાં દુકાનદારો વ્યાજબી ભાવ સાથે સમજ ન થાય ભાવના પાટિયા બનાવી, વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થીઓના હાથમા આપી દુકાને દુકાને ઊભા રાખી દે. માહકો આવે તેને સમજાવે કે વસ્તુ વિના દવાથે પછુ કાળા બખરના ભાવ ન આપો એક જબરી જન-જન્યુતિ ઊભી થવાથી દરેક ગામ અને દરેક જિલ્લે સત્યાગ્રહનો આ માર્ગ સ્વીકારી લે ભાવો નકી કરવા શાશ્વત અને અતુલની તેમજ જાણકાર મહેનતુ ભાવોની કમિટિ રચો સરકારને આમા કયાય વચ્ચે ભાવવાની જરૂર નથી નવ રૂપિયે સીંગતેન ખરીદતુ જરૂરી નથી લોકો નકી કરે કે પાચ રૂપિયાથી વધુ આપવા નથી એટલે પત્તુ પપ્પુ પછી બાપ્પા શાક લાજી લાગ્યા કાળ સુધી ખાવાની તૈયારી કરવી જોઈએ આપણે સત્યાગ્રહ કરવો છે, મારામારી નહીં વિચારવા જેવી આ બાબત છે

એક વૃદ્ધ, ગરીબ કઠિયારો લાકડાની ભારી લાઈને જ ગલમાથી પમાર થતો હતો માર્ગમા અવસ્થાને કારણે એ થાકી ગયો તેણે ભારો જમીન પર નાખી દીધો અને કટાળીને નિસાસો નાખી બોલ્યો 'હિ પ્રભુ, હવે તો મોત આવે તો સારુ !'

તરત જ સામે એક પુરુષ આવીને બોલ્યો અને પૂછવા લાગ્યો 'કેમ લાઈ, મને એકાએક કેમ યાદ કર્યો ?'

કઠિયારોએ પૂછ્યું 'તમે કોણ છો ? એણે કહ્યું 'હું મૃત્યુ તે હમણા જ મને યાદ કર્યો ને !'

કઠિયારો બોલ્યો પડી ગયો, પછુ ચાલાકી વાપરી બોલ્યા 'એ તો આ ભારોને કારણે જરા આ લાકડાનો ભારો મારા માથા પર ચડાવી દે તો તમારો ઉપકાર થશે, ભાઈ !'

લાંચસ્વતથી અમલદારશાહનિ ફોડી નાખવી. કેન્દ્રના નિયંત્રણે રાજ્યોના પાટનગરોમાં ભલે પહેલે પરંતુ ત્યાંથી જીલ્લાઓમાં અને તાલુકાઓમાં તો જાણે મામાનું ઘર છે. કલેક્ટરો, મામલતદારો, મહાસકારીઓ અને મંત્રીઓ—આ બધા એટલા નિર્બળ માનવીઓ છે કે કોઈ અસરકારક પત્રનું ભરવાની તેમની હેતુચિત્ત હોતી નથી અને સ્થાનિક વસતિમાં તેમની કાંઈક ગણતરી થતી હોવાથી તેમજ વહીવટી દૃષ્ટિએ મહત્વનું સ્થાન હોવાથી સમાજના વેપારી વર્ગને નાખુશ કરવાનું કોઈ પત્રનું ભરવા અસમર્થ છે. હવે ત્યારપછી જે નીચેનું તંત્ર છે—પુરવઠાનું—કારકૂનોનું—તે ખિસ્સુક સરેખું છે. એટલે જ્યે તે સરકાર સત્તા પર આવે પછી તે કાયદાનું ન નીચડે તેવી રીતે આપણું વહીવટી તંત્ર ગોઠવાયું છે. ઇન્દિરાજી પછી નિર્મળ ગયાં તેનું એક કારણ આ સરેખું વહીવટી તંત્ર વ્યવસ્થામાં લાંચ ઉપર નખનું નેહરિયાતોનું મસમોદું લશ્કર.

આમાથી ઉગરવાનો માર્ગ લોકો પાસે છે. લોકોએ જ ચૂંટણી આપણી સરકાર છે એટલે સરકારના દોષો તે છેવટે લોકોના દોષો છે. તેને સુધારવાનું પણ લોકોએ ઉપાડી લેવું જોઈએ. માત્ર તમાસો નિહાળતા પ્રેક્ષકોનો પાઠ હવે વધુ વખત આપણે ભલવી શકીએ નહીં.

આપણા દેશના લોકોએ જાતે તેમજ દેશપ્રેમ

બંને બતાવવાં પડશે. અને તો જ અસ્થિત રહે એટલે આજે જે ચરિત્રીનતા અને એક ખીમને દૂરી લેવાની મનોવૃત્તિ જન્મી છે તેને દેશવટે આપે જ છૂટકો.

ભાવવધારા સામે ગામેગામ પ્રતિકાર સ્પર્ધિતો લોકો જ રચે. તેમાં ગૃહિણીઓ મહત્વનો ભાગ આપી શકે. જરૂરી એવી મુખ્ય મુખ્ય ચીજ, વસ્તુઓ અમુક ભાવથી વધુ ન ખરીદવા લોકો વચન આપે. દુકાને દુકાને પીછીટી ખિચીને અહિંસાત્મક ધીરજે કરડું ઘટે જ્યાં દુકાનદારો વ્યાજખી ભાવ સાથે સમન ન થાય. ભાવનાં પાટિયાં બનાવી, વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થી-ઓના હાથમાં આપી દુકાને દુકાને જીભા રાખી દે. ગ્રાહકો આવે તેને સમજાવે કે વસ્તુ વિના થવાશે પણ કાળા પુખ્તરના ભાવ ન આપે, એક જખરી જન-જનિતિ જીવી થવાથી દરેક ગામ અને દરેક ઘરે સત્યાગ્રહનો આ માર્ગ સ્વીકારી લે. ભાવો નક્કી કરવા સાચા અને અનુભવી તેમજ જાણકાર મહેનું ભાવેની કમિટિ રચો. સરકારને આમાં ક્યાંય વચ્ચે ભાવવધની જરૂર નથી. નવ રૂપિયે સીંગતેલ ખરીદી જરૂરી નથી. લોકો નક્કી કરે કે પાંચ રૂપિયાથી વધુ આપવા નથી એટલે પત્તુ. પણ પછી બારેલાં શાક-ભાજી લાગ્યા કાળ સુધી ખાવાની તૈયારી કરવી જોઈએ. આપણે સત્યાગ્રહ કરવા છે, મારામારી નહીં. વિચારવા જેવી આ બાબત છે.

એક વૃદ્ધ, ગરીબ કઠિયારો લાકડાની ભારી લઈને જંગલમાંથી પચાર થતો હતો માર્ગમાં અવસ્થાને કારણે એ યાત્રી ગયો. તેણે ભારો જખીન પર નાખી દીધા અને કંટાળીને નિસાસો નાખી બોલ્યો : 'હે પ્રભુ, હવે તો મૈત આવે તો સાડુ !'

તરત જ સામે એક પુરુષ આવીને જોલો અને પૂછવા લાગ્યો : 'કેમ ભાઈ, મને એકાએક કેમ યાદ કર્યો ?'

કઠિયારોએ પૂછ્યું : 'તમે કેણુ છો ?' એણે કહ્યું : 'હું મૃત્યુ. તે' હમણાં જ મને યાદ કર્યો ને !'

કઠિયારો લોઠો પડી ગયો, પણ ચાલાકી વાપરી બોલ્યા : 'એ તો આ ભારોને કારણે. જરા આ લાકડાનો ભારો મારા માથા પર ચડાવી દો તો તમારો ઉપકાર થશે, ભાઈ !'

હારી જાત

હેમેન્દ્રો હરખ આજે મનમાં સમાતો ન હતો. આજે એ એની મંજેતર રુચિની સાથે ફરવા ગયો, એમાં ચર્ચા નીકળી. તેમાં રુચિને હરાવી, હા, એના મનમાં ભડકાડે એમ થતું હતું કે રુચિને થોડું અપમાનજનક કહેવાયું એ કહેતું જોઈતું ન હતું. ચર્ચાનું ધોરણ પણ સાચ પર જ આધારિત હતું એમ કહી શકાય તેમ ન હતું.

રુચિનું મુખ પડી ગયું એ તેને ન ગમ્યું. છતાં એના અહંકાર તો એને કલા જ કરતો. રુચિએ આવી માખતમાં જાકો વસ્યું ન રાખ્યું હોત તો થોડું પડી જવાનો વારો ન આવત.

છતાં એ એને લાગી આવ્યું, એમ તો શરીના નોંધથી વળાવી દેતો તે આજે એને ધેર મૂકી આવ્યો, સામેથી યાની માગણી કરી. આમ મનમજા થયા ક્યાં છતાં એના મનને ચચરાટ એના કોનેકાષ નાજો ખુલ્લા કરી રહ્યો ત્યારે એને વસ્યું લાગ્યું.

દર રવિવારે તેઓ ફરવા જતા. આ ચચરાટે જ એને બીજે રવિવારે રુચિના હાર પર લાવી દીધો. રુચિએ એને આવડાપોં, પણ કશું, હિમેન, આજે ફરવાનું મન નથી. અહીં જ બેસીએ તો, માડું જતા માથું દુખે છે. રુચિના સ્વરમાં નિશ્ચય ન હતો. ઉત્કંઠા નિશ્ચય કરવાનું સમા માથુંસને સોંપવાની વાત એના સ્વરમાંથી ઉપસતી હતી. પેલા ચચરાટના અપમાનમાં જ હેમેન્દ્રે આ વાત લીધી.

રુચિએ એની મોંષ ન લેવાનો જ વિચાર રાખ્યો. 'મને અત્યાર સુધી શરીર પર જર્વ હતો પણ આજે ખમર પડી કે મારે શરીર દોષ...'

હેમેન્દ્ર પણ એ હળવસમાં જાહેર, 'શરીર નહિ માથું' ય હોય અને એ દુખે જાય, લાગ, ઘું માથું નોકે' તો ખરા,

હિમેન, ઘું ડોકટર હોત ને તોય તને એની ખમર પડત નહિ.'

'હોય એ તો, આપણે જરા ફરવા બધું' તો મટી જશે.'

'ખરેખર હિમેન, મડું માથું દુખે છે, મારે ખામનાં જરૂર છે.'

'મારો નહિ?'

'ભો કું હા પારીશ તો હું પાટો કહીશ કે શું કું જામ છું અને મારે તારી જરૂર નથી એવું કહેવા માટે મારી પાને ડોઈ કારણ નથી.'

'મને થયું તે દિવસે ચર્ચા કરી એવું તને જોડું લાગ્યું હોય'

'ચાચું કહું કે જોડું?'

'સો ટકા સાચું.'

'ખહેલાં તો મને હતું કે ઘું મને તે કહે એવું મને જોડું ન લાગે પણ તે દિવસે તે વધારે ખેચું. પાપા અને બધા પર પ્રહારો કર્યા એ જમ્યું નહિ. તે આ માગીને થીંધી એ રીતે તારું ઉમદાપણું પણ દેખાડ્યું, એની મેં વારવાર નોંધ લેવા માંડી પણ મન વળીવળીને પેલા અપમાનજનક શબ્દો તરફથી કેમેષ પાછું વળ્યું નહિ મારા મનમાં કુખ ન સમાયું એટલે મારી પેલી બહેનપણીને ઘું ઓળખે, પેલી વીલેપાલેંવણી.'

'પેલી બીના?'

'હા, મેં એને બધી વાત કરી. ત્યારે મને તેણે કહ્યું કે મારે પણ આવો એક પ્રસંગ બન્યો હતો. મેં તો એની સાથે સંબંધ તરત કાપી નાખ્યો હતો પણ હું તને એની સલાહ ન આપું. આવું તો થવા કો. અત્યારે મને એમાં મારી ઉતાવળ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે.'

'તે મજી આશના વાત ક્યાંથી મારી પડી?'

હાડી ભાત

હેમેન્ડનો હરખ આને મનમાં સમાતો ન હતો. આને એ એની મંજેતર રુચિની સાથે ફરવા ગયો, એમાં ચર્ચા નીકળી. તેમાં રુચિને હરાવી. હા, એના મનમાં ઊંડેજાડે એમ ચતુ' હતું કે રુચિને મોડું અપ-માનજનક કહેવાયું એ કહેવું જોઈતું ન હતું. ચર્ચાનું ધોરણ પણ સત્ય પર જ આધારિત હતું એમ કહી શકાય તેમ ન હતું.

રુચિનું મુખ પડી ગયું એ તેને ન ગમ્યું. છતાં એના અહંકાર તો એને કપા જ કરતો. રુચિએ આવી બાબતમાં જાણી વસણ ન રાખ્યું હોત તો મોડું પડી જવાના વારો ન આવત.

છતાં એ એને લાગી આવ્યું, એમ તો શરીરના નાજીશી વળાવી દેતો તે આને એને ધેર મૂકી આવ્યો. સામથી ચાની માગણી કરી. આમ મલમપટ્ટા ધણી કર્યા છતાં એના મનના ચચરાટ એના કામંકાષ જાણે ખુલ્લા કરી રહ્યો ત્યારે એને વસમું લાગ્યું.

દર રવિવારે તેણે ફરવા જતા. આ ચચરાટ જ એને ખીલે રવિવારે રુચિના દાર પર લાગી દાને. રુચિએ એને આવાકાશો, પણ કશું, હેમેન્ડ, આને ફરવાનું મન નહીં. આડી જ બેસીએ તો. માડું જવા માથું ફરે છે. રુચિના સ્વરમાં નિશ્ચય ન હતો. ઉપકું નિશ્ચય કરવાનું સમા માથુંસને સંધવાની વાત એના સ્વરમાંથી ઉપસતી હતી. પેલા ચચરાટના અનુ-સંધાનમાં જ હેમેન્ડે આ વાત લીધી.

રુચિએ એની મોંઘ ન લેવાતા જ વિચાર રાખ્યો. 'મને અત્યાર સુધી શરીર પર જવું હતો પણ આને ખમર પડી કે મારે શરીર હોય...'

હેમેન્ડ પણ એ હજવાસમાં ભગ્યો, 'શરીર નહિ માથું' ય હોય અને એ કુળે પણ, લાવ, હું માથું જોડું તો ખરો-

હેમેન્ડ, હું ડોક્ટર હોત ને તોય તને એની ખમર પડત નહિ.'

'હોય એ તો, આપણે જરા ફરવા જશું તો મટી જશે.'

'ખરેખર હેમેન્ડ, મડું માથું કુળે છે, મારે જામના જરૂર છે.'

'મારી નહિ ?'

'એ હું હા પાડીશ તો હું પાછો કપીશ કે શું હું જામ છું અને મારે તારી જરૂર નથી એવું કહેવા માટે મારી પામે કાઈ કારણ નથી.'

'અને થયું તે દિવસે ચચો કરો એવું તને બોડું લાગ્યું હોય'

'સાચું કહું કે બોડું ?'

'સો ટકા સાચું.'

'પહેલાં તો મને હતું કે હું ગમે તે શ્વેચ્છનું અને બોડું ન લાગે પણ તે દિવસે તે વધારે બેચ્છનું. પપ્પા અને જપ્પા પર કહારો કર્યા એ જમ્યું નહિ. તે આ માર્યાને પીધી એ રીતે તારું ઉમદાપણું પણ દેખાડ્યું, એની મેં વારવાર મોંઘ લેવા માંડી પણ મન વળીવળીને પેલા અપમાનજનક રાખે. તરપી કેમેશ પાણુ વણ્યું નહિ મારા મનમાં કુલ્પ ન સમાયું એટલે મારી પેલી જહેનપણીને હું જાળખે, પેલી વીણેપાલેવાળી.'

'વેળી ખીન્યા ?'

'હા, મેં એને બાંધી વાત કરી. ત્યારે મને તેણે કહ્યું કે મારે પણ આવો એક અસંજ ખખ્ખો હતો. મેં તો એની સાથે સંબંધ તરત કાપી નાખ્યો હતો પણ હું તને એની સલાહ ન આપું. આવું તો થવા કરે. અત્યારે મને એમાં મારી ઉતાવળ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે.'

'તો પછી માથાના વાત કયાંથી આવી પડી ?'

‘મારે એ ‘પણુ’ જ સાંભળવું છે.’

‘એ જ કહું છું. અને આને જિન્દગીનો અફસોસ રહી જત.’

‘કેમ ?’

‘મેં એ ચિત્તને ફાડી નાખ્યું હોત.’

‘કેમ ? એમાં કોઈ એવી સ્થિતિ લગી મઠ હતી ?’

‘ના, એવું બન્યું કે એ ચિત્ત મારામાં જન્મ્યું ત્યારે મને એમ થયું કે મારું સાચું અસ્તિત્વ વસોવાઈ રહ્યું છે.

‘તું’ માનીશ નહિ પણ પૂરા છ મહિના મેં એ ચિત્તને મારા હૃદયના રંગમાં ઘોળ્યું હતું.’

‘દરેક કલાકારે ક્યારેક એવી-ધાંટીમાંથી પસાર થવું પડે છે !’

‘પણુ મારે એવું બન્યું કે ત્યાં મારી ધાંટી પૂરી ન થઈ. મારા મનમાં એટલેા જધા ઉત્સાહ હતો કે આ ચિત્ત એવું અફસાણુ બનશે કે જન્મ તમાં નામના રહી જશે ?’

‘રહી જ મઠ ને.’

‘ના, એમ તે સહેવું ન બન્યું. બ્યારે એ ચિત્ત મેં પૂરું કયું ત્યારે મારું મન ખૂબ પાછું પડી ગયું. મને થયું કોઈ પ્રેમિકાએ તેના પ્રિયતમને કારણે વિના એ ઘરપડ મારીને ના પાડી.’

મુખનના મુખ પર તે વખતે જ્યુ પેલી વિદુ-વળતા-નિરાશા ઉતરી આવી : મેં મૂઝા રહેવાનું યોગ્ય માન્યું.

‘જાણે ખખખો છુંટાઈ ગયો હોય એમ દૂ’

દિવસો સુધી ઉદાસ રહ્યો. પછી તો એ ચિત્ત એટલું જાણું અકારું થઈ પડ્યું કે મેં એને ફાડી નાખવાનો વિચાર કર્યો. અને થયું કે આના કરતાં તો સિનેમાના પોસ્ટરો જ ચીતરતો હોત તો તેમાં કોઈ મદરવાકંઠા તો નહિ. હું ફાડી નાખવાનો તૈયારી કરતો હતો તે સમયે તુ આવી ગયો.’

‘કયે દિવસે ?’

‘તું પહેલીવાર આ રૂમ ઉપર બાબીને સંધિ આવ્યો હતો. તમે એટલો બધો આનંદ સંધિ આવ્યા હતા કે મને તેના ગાદ સંસ્પર્શ થયો.’

‘તે દિવસે આપણે રાતના બે વગાડ્યા હતા. મારા મિસિસ જ્યુ તે ઘણીવાર યાદ કરે છે.’

‘તમે બે વાગે ત્યા પછી એ ચિત્ત ફાડવાને બદલે મેં એને સાવ નીચે મારી નજરે કયાંય ન પડે તે રીતે મૂક્યું. ત્ય રખાઈ હું ગળાબૂક કામમાં હતો પણ આ ચિત્ત સામે હું સાવ નાસીપાસ થયો હતો એ વાત મારા મગજમાંથી પળવાર ખસતી ન હતી. એક દિવસ શું સૂઝ્યું કે એ ચિત્ત પુન મેં હાથમાં ધીધું.

ને બે ત્રણ કલાકમાં કાણુ જાણે કઈ રીતે પેલી કલ્પનાનો સંષ્ટિ મારી પીછીમાંથી નીનરી રહી. પછી તો હમણું જમતે જ્યુ એના પર પસદમીની મદેર મારી. મારા લખ્મા રહી રહીને પેતા ‘જો’ અને ‘તો’ લગી આવે છે.’

‘એક વાત તો સાચી કે આ તારા વિજયમાં મારો અને મારા મિસિસનો ભાગ છે ?’ હું હમી રહ્યો.

કોઈ પણ વિષયમાં અતિશયતા હાનિકારક છે. અતિશય મુખથી છડી જવાય છે. અતિશય દુઃખથી લાંગળી પડાય છે. મુખ અને દુઃખનું પ્રમાણસર મિશ્રણ જીવનને ઉપકારક બને છે, પણ જીવનની કડમ્બતા એ જ છે, આ પ્રમાણનું વિધિને જ્ઞાન નથી.

‘મારે એ ‘પણ’ જ સાંભળવું છે.’

‘એ જ કહ્યું છું. મને આજે જિન્દગીનો અફસોસ રહી ગયો.’

‘કેમ ?’

‘મેં એ ચિત્રને ફાડી નાખ્યું હોત.’

‘કેમ ? એમાં કોઈ એવી સ્થિતિ લગ્યા મઠે હતી ?’

‘ના, એવું બન્યું કે એ ચિત્ર મારામાં જન્મ્યું ત્યારે મને એમ થયું કે માત્ર સાચું અસ્તિત્વ વસીવાઈ રહ્યું છે.’

‘તું મારીશ નહિ પણ પૂરા જ મહિના મેં એ ચિત્રને મારા હૃદયના રક્ષમાં ધોળ્યું હતું.’

‘ફરેક કલાકારે ક્યારેક એવી-ધાંટીમાંથી પસાર થવું પડે !’

‘પણ મારે એવું બન્યું કે ત્યાં મારી ધાંટી પૂરી ન થઈ. મારા મનમાં એટલે જ ધીરો ઉત્સાહ હતો કે આ ચિત્ર એક અફસાસન બનશે કે જમ તમાં નામના રહી જશે ?’

‘રહી જ મઠે ને.’

‘ના, એમ તે સહેવું ન બન્યું. જ્યારે એ ચિત્ર મેં પૂરું કયું ત્યારે માત્ર મન ખૂબ પાછું પડી ગયું. મને થયું કોઈ પ્રેમિકાએ તેના પ્રિયતમને કારણે વિના એ થપક મારીને ના પાડી.’

મુખનના મુખ પર તે વખતે જ્યુ પેલી વિહ-વળતા-નિરાશા ઉતરી આવી : ‘મેં શ્રુત રહેવાનું થોડું માન્યું.’

‘જાણે ખબરો છું કોઈ ગયો હોય એમ હું દિવસો સુધી ઉદાસ રહ્યો. પછી તો એ ચિત્ર એટલું જુદું અકાર્ થઈ પડ્યું કે મેં એને ફાડી નાખવાનો વિચાર કર્યો. મને થયું કે આના કરતાં તો સિનેમાના પોસ્ટરો જ ચીતરેલા હોત તો તેમાં કોઈ મદદવાઈ તો નહિ. હું ફાડી નાખવાની તૈયારી કરતો હતો તે સમયે તુ આવી ગયો.’

‘કયે દિવસે ?’

‘તું પહેલીવાર આ રૂમ ઉપર બાબીને લઈને આવ્યો હતો. તમે એટલો બધો આનંદ લઈને આવ્યા હતા કે મને તેનો ગાદ સંસ્પર્શ થયો.’

‘તે દિવસે આપણે રાતના બે વગાડ્યા હતા. મારા મિસિસ પણ તે ધસીવાર યાદ કરે છે.’

‘તમે બે વાગે ગયા પછી એ ચિત્ર ફાડવાને બદલે મેં એને સાવ નીચે મારી નજરે ક્યાંય ન પડે તે રીતે મૂક્યું. ત્યારબાદ હું ગળામૂક કામમાં હતો પણ આ ચિત્ર સામે હું સાવ નાસ્પર્શિત થયો હતો એ વાત મારા મજામાંથી પળવાર ખસતી ન હતી. એક દિવસ યુ સુઝ્યું કે એ ચિત્ર પુન મેં હાથમાં લીધું.’

ને બે ત્રણ કલાકમાં કેટલું જાણે કંઈ રીતે પેલી કલ્પનાની સ્થિતિ મારી પીછીમાંથી નીતરી રહી. પછી તો હમણાં જન્મે પણ એના પર પરાદર્શીની મહેલ મારી. મારા હાથમાં રહી રહીને પેલા ‘નો’ અને ‘તો’ લગી ગયા છે.

‘એક વાત તો સાચી કે આ તારા વિનમ્રતાં મારો અને મારા મિસિસનો બાજ છે ?’ હું હમી રહ્યો.

કોઈ પણ વિષયમાં અતિશયતા હાનિકારક છે. અતિશય સુખથી છડી જવાય છે. અતિશય દુઃખથી ભાંગી પડાય છે. સુખ અને દુઃખનું પ્રમાણસર મિશ્રણ જીવનને ઉપકારક બને છે, પણ જીવનની કદમ્બતા એ છે કે, આ પ્રમાણનું વિધિને જાન નથી.

તિરસ્કાર, અતિ સ્વાર્થપરાયણતા અને વાસ્તવિક જગતમાં યોગ્ય રીતે ગાફવાઈ જવાની અશક્તિ—આ બધા છે પેટની ખીમારીઓ અને હોઝરીનાં ચાંદનાં કારણો... હોઝરીનું ચાંદુ શબ્દોનું બની શકે છે. 'લાઈફ' માસિક અનુકાર આપણા દસ શબ્દોનું વ્યાધિ-ઓમાંનો એ એક છે.

ચાંડપણનું કારણ શું? તેનાં સંપૂર્ણ કારણો તો કોઈ જણવું નથી, પણ ચિંતા અને બીતિ એક મહત્ત્વનું કારણ હોઈ શકે.

ચિંતાની ઠેવી વિપરીત અજરો થાય છે એ જાણવા લાવણેરીમાં કે ડોક્ટર પાસે જવાની આરે જરૂર નથી, મારી બારીમાંથી દેખાતા સામેનાં પેલાં ઘરોમાં દષ્ટિ ફેંકીને એ હું જાણી શકું એમ છું. એક ઘરમાં અતિશય ચિંતાથી માનસિક ખીમારીનો શિકાર બનેલા દેખાય છે, બાઈનું ઘરમાં મધુમેહનો દરદી ચિંતા કરતો દેખાય છે. જાનરમાં ભાવો ચરડે છે અને પેલાખમાં તથા લોહીમાં સાકરનું પ્રમાણ વધી જાય છે.

પાડોશીના ઘર તરફ નજર કરવાનીય જરૂર નથી, હું અત્યારે જ્યાં બેઠો છું એ ચોરડામાં નજર નાખવીય પૂરતી છે. આ જગ્યાનો અજાણિતો સાધિક અતિશય ચિંતા કરીને અજાણે કબરમાં પેટી ચૂંથે છે. સધિવા અને સાંધાનો વરમ ધણી વાર ચિંતાનું પરિણામ હોય છે.

થાપડોડ મંથિની અતિ ક્રિયાશીલતાવાળો માણસ તમે જોયો છે? મેં જોયો છે. અધમ્મઆ નેવો બની જઈ એ મુજબ લેખ છે. ચીનાં હૃદયની ગતિ એકદમ તેજ ધઈ જાય છે. જો સારવાર થા જોપરેલન ન કરાવવામાં આવે તો દરદી મરણ

પામે છે.

મારા એક મિત્રને આ રોગ થયો દેતાથી થોડા સમય પહેલાં અમે ફિલાડેલ્ફિયામાં આના નિષ્ક્રમ ડૉ. ઈઝરાઈલ આમને ખતાવવા ગયા હતા. આ જાનના દરદીઓનો આડનીશ વર્ષનો તેનો અનુસર છે. પહેલાં જ પ્રશ્ન તેણે મારા મિત્રને આ પૂછ્યો, 'શરી ચિંતા કરીને આ વહોરી લીધું છે?' તેણે ચેતવણી આપી કે જો મારો મિત્ર ચિંતા કરવાનું બંધ નહિ કરે તો મધુમેહ, હૃદયરોગ, હોઝરીનું ચાંદુ ઈત્યાદિ ખીબા રોગોનો પણ તે શિકાર થઈ પડશે.

હૃદયરોગ એ અમેરિકાનો પ્રથમ નંબરનો સંહારક રોગ છે. ખીબા વિશ્વગ્રસ્ત વખતે યુદ્ધમાં જવાનું લાખ જેટલા માણસો મરાયા, પણ એ જ અરસામાં હૃદયરોગે ૨૦ લાખ નાશરોગોનો ભોગ લીધો, અને એમાંથી દસ લાખને તો ચિંતા અને છદ્દેરને કારણે જ હૃદયરોગ થયેલો. હા, આથી જ ડોક્ટર એલેક્સીસ કેરેલે કહ્યું છે, "જો ધખાહારી માણસોને ચિંતાઓનો સામનો કરવાનું આવશ્યક નથી તેઓ નાની વયમાં જ અવસાન પામે છે."

હાલિયુમાંના નીચો લોકો અને ચીનના લોકોને ચિંતાનો હૃદયરોગ ભાણે જ થાય છે, કારણ કે તેઓ શીત જીવન ગાળે છે. હૃદય બંધ પાવાથી મરણ પામતા ડોક્ટરોની સંખ્યા ઘેડૂત કરતાં વીસ ગણી છે. ડોક્ટરો ધમાલિયું જીવન ગાળે છે અને દૃઢ ભોગવે છે.

એક ચોંકાવનારી કલ્પ ગિના કહું: મહારાજના પાંચ રોગોથી મરણ પામનાર અમેરિકનો કરતાં આઠમહત્વા કરનાર અમેરિકનોની સંખ્યા મોટી છે.

સા માટે? મોટા ભાગે આનો જવાબ છે 'ચિંતા'.

રામજી આપ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ, જીવન જુદું આપ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. મહાત્મીર આપ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. ગાંધીજી આપ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. જ્યાં સુધી માનવ છે ત્યાં સુધી સમસ્યાઓ તો રહેશે જ. એટલે સવાલ સમસ્યાના સમાધાન (નિરાકરણ)નો નથી, ચિંતાના સમાધાનનો છે.

—વિનોબાજી

તિરસ્કાર, અતિ સ્વાર્થપરાયણતા અને વાસ્તવિક જગતમાં યોગ્ય રીતે ગ્રહણી જવાની અચકિત-આખર્ષા પેટની ખીચારીઓ અને હોજરીનાં ચાંદીનાં કારણો... હોજરીનું ચાંદું શબ્દો જાણી શકે છે. 'લાઈફ' માસિક અનુસાર આપણા દસ શબ્દો જાણી-જોયાનો એ એક છે.

ચાંપણનું કારણ શું? તેનાં સંપૂર્ણ કારણો તો કોઈ જાણતું નથી. પણ ચિંતા અને ભીતિ એક મહત્વનું કારણ હોઈ શકે.

ચિંતાની કેવી વિપરીત અસરો થાય છે એ જાણવા લાવ્યેલીમાં કે ડોક્ટર પાસે જવાની મારે જરૂર નથી. મારી બારીમાંથી દેખાતા સામેનાં પેલાં ધરમાં દૃષ્ટિ દેખીને એ હું જાણી શકું એમ છું. એક ધરમાં અતિશય ચિંતાથી માનસિક ખીચારીનાં સ્પષ્ટાર બનેલા દેખાય છે. બાકીના ધરમાં મધુમેહનો દરદી ચિંતા કરતો દેખાય છે. જનરમાં કાવો મરડે છે અને પેલાનમાં તથા લોહીમાં કાઠરનું પ્રમાણ વધી જાય છે.

પાડોશીના ઘર તરફ નજર કરવાનીય જરૂર નથી. હું અત્યારે જ્યાં બેઠો છું એ ઝોરડામાં નજર નાખવીય પૂરતી છે. આ જગ્યાનો અચાહિતો માસિક અતિશય ચિંતા કરીને આજીવ કબરમાં પેટી ચલે છે. સધિવા અને સંધાનો વરમ ધણી વાર ચિંતાનું પરિણામ હોય છે.

કાવરોડ પ્રાંતની અતિ કિંમતી સ્થિતિવાળો માણસ તમે જોયા છે? એ જોયા છે. અધમ્મઆ નેવો બની જઈ એ મુજબ હોય છે. એનાં હૃદયની વતિ એકદમ તેજ થઈ જાય છે. બે કારવાર યા જોપરેશન ન કરાવવામાં આવે તો દરદી મરણ

પામે છે.

મારા એક મિત્રને આ રોગ થયો હેતુથી થોડા સમય પહેલાં અમે દિવાડેદિવામાં આના નિષ્કાન ડો. ઈન્જરાઈલ સાથેને બતાવવા ચલા હતા. આ બંનેના દરદીઓનો આડવીશ વર્ષનો તેનો અનુભવ છે. પહેલાં જ પ્રશ્ન તેણે મારા મિત્રને આ પૂછ્યો, "શું ચિંતા કરીને આ વહેારી લીધું છે?" તેણે ચેતવણી આપી કે બે મારો મિત્ર ચિંતા કરવાનું બંધ નહીં કરે તો મધુમેહ, હૃદયરોગ, હોજરીનું ચાંદું ઈતિ બીજા રોગોના પણ તે સ્પષ્ટાર થઈ પડશે.

હૃદયરોગ એ અમેરિકાનો પ્રથમ નબરનો સંહારક રોગ છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે યુદ્ધમાં શહીદ પણ લાખ નેટલા માણસો મરણ, પણ એ જ અરસામાં હૃદયરોગે ૨૦ લાખ નાગરિકોનો ભોગ લીધો, અને એમાંથી દસ લાખને તો ચિંતા અને ઉદ્વેગને કારણે જ હૃદયરોગ થયેલો. હા, આથી જ ડોક્ટર એલેક્સીસ કેરોલે કહ્યું છે, "જો ધણીથી યાચુસોને ચિંતાઓના સામનો કરવાનું આવડતું નથી તેઓ નાની વયમાં જ અવસાન પામે છે."

હૃદયરોગના નીચે લોકો અને મીનના લોકોને ચિંતાનો હૃદયરોગ કાગળે જ થાય છે, કારણ કે તેમાં શક્તિ શુભન રાગે છે. હૃદય બંધ પડવાથી મરણ પામતા ડોક્ટરોની સંખ્યા ઘટીત કરતાં વીસ ગણી છે. ડોક્ટરો ધમાલિયું શુભન રાગે છે અને દડે ભોગવે છે

એક ચેકિયનરી સ્તન બિના કહું મહારાજા પાંચ રોગોથી મરણ પામનાર અમેરિકાના કરતાં આઠમહત્વા કરનાર અમેરિકાનાની સંખ્યા મોટી છે.

શા માટે? મોટા કાગળે આનો જવાબ છે 'ચિંતા'.

રામજી આઘ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ, ગૌતમ બુદ્ધ આઘ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. મહાવીર આઘ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. ગાંધીજી આઘ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. જ્યાં સુધી માનવ છે ત્યાં સુધી સમસ્યાઓ તો રહેશે જ. એટલે સવાલ સમસ્યાના સમાધાન (નિરાકરણ)નો નથી, ચિંતાના સમાધાનનો છે.

-વિનોબાજી

દે છે ત્યારે પણ ચિંતા વધી જાય છે આ પ્રકારની ચિંતાનો ખોળે આપણને ઘણો જ અઝાબી નાખે છે બધા સુધી અતરાત્રમાને સતોય થતો નથી ત્યા સુધી તે આપણને ચિંતા કરાવ્યા જ કરે છે આપણી જાતે આપણે તે ચિંતાને દૂર કરી શકતા નથી આ જાતની ચિંતા માટે “ચિંતા ચિંતા સમાન છે” એ ઉદાહરણ દઈએ છીએ

ચિંતા થવાનું નીચું કારણ ખીજા પર રાખવો પડતો આધાર છે જેની પર આપણે આધાર રાખીએ છીએ, જેને પ્રેમપાન ગણીએ છીએ તેને શ્રદ્ધાની ખેસીએ એવું આપણાથી કંઈક થઈ જાય તો તરત જ ચિંતા થઈ આવે છે, અથવા આવી ખીજા બાબતો પ્રસંગે આ રીતે જ બનતું હોય છે ચિંતાનું અસ્તિત્વ સૌથી નાના બચ્ચાઓમા પણ જોવા મળે છે ધાવણ ધાવતા બાળકને ધાવતા અસતોય થઈ આવતા તે બચ્ચું ભરી લે છે આમ પ્રેમને બદલે વધી ગયેલા શુસ્સાના પ્રમાણથી કોંઈને કારણે તેનો પોતાનો વિનાશ થશે તેવી ચિંતા તેને થઈ આવે છે, તેને depressive anxietyનો અનુભવ થાય છે શુસ્સો કરાવનાર પરિસ્થિતિ લાગે વખત લખાય તો તેના શુસ્સાનો તેને ભય લાગવા મળે છે અને તે શુસ્સો તેના નાશ કરવામા અટકે તેમ નથી તેવા ખ્યાલ આવતા તે Persecutory anxietyથી પીડાય છે આ કારણે માણસમા તેને ઉદાસ બનાવી દેનારી કે તેના વિનાશ ખીજાઓ કરશે તેવા ખ્યાલ લાવનારી એવી બે પ્રકારની ચિંતા જોવામા આવે છે અદરથી થઈ આવતી ચિંતાનો ખોળે આપણને ખૂબ જ ભારે લાગે છે, કારણ કે તેના કારણે વિશે આપણે અજાત હોઈએ છીએ બધા સુધી આ અજાત ચિંતા થવા કરતી હોય છે ત્યા સુધી આપણે કશામા ખ્યાન પરાંતી શકતા નથી, કશામા રસ લઈ શકતા નથી કે કોઈ સાથે પ્રેમ ભર્યો ભાવ અનુભવી શકતા નથી આપણી બુદ્ધિ પર પણ ચિંતાની અસર થાય છે, તેથી જ્યારે ચિંતા પ્રસત અવસ્થામા હોઈએ ત્યારે આપણી શક્તિઓનો ખરાબર ખ્યાલ ખીજાઓને આપી શકતા નથી

કેટલાક સોંકોને કશું જ બ્યાજખી કારણ ન

હોય છતાં ભવિષ્યમા શું થશે તેની ચિંતા તેમને વાર વાર થઈ આવે છે જેઓમા આ ચિંતા ઉપ ખની જાય છે તેમને બધા ત્યા ભય લાગે છે અકસ્માત થશે, ધરતીકંપ થશે, આગ લાગશે તેવા ભય અકારણ થવા જ કરે છે આવા માણસોમા ખૂબ અધીરાઈ હોય છે તેઓને કશું જ નુસ્સાન ત થયું હોય તો પણ તેમને તેની ચિંતા થવા જ કરે છે

આપણામા એક વર્ગ એવો પણ છે કે જેમને કંઈક થવાનું છે એવો ભય લાગ્યા કરે છે એક માણસે મને કહેતું કે જ્યારે જ્યારે તે ટ્રેનમા કે પ્લેનમા યુસાફરી કરે છે ત્યારે તેને એમ જ લાગ્યા કરે છે કે અકસ્માત થવાનો જ છે મારા એક દરદીએ તેને થઈ આવતી એક ચિંતાનું વર્ણન કરતા કહેતું કે જ્યારે જ્યારે તેની મા વીજળીના પખા નીચે જોડે છે ત્યારે તેને એમ જ ચિંતા થઈ આવે છે કે પખાનું એક પાખડું છૂટું પડી તેની મા પર પડશે. આથી જ્યારે જ્યારે તે તેની મને પખા નીચે બેઠેલી બુએ છે ત્યારે ત્યારે ગમે તેવું બહાનું બતાવી પખો બધ કરે ત્યારે તે નિરાતે બેસી શકે છે આવી જ રીતે એક ખીજા વ્યક્તિએ મને કહેતું કે, તેના સૌથી નાના દીકરાને કોઈ અકસ્માત થશે જ તેની ચિંતા તેને સતત થવા કરતી હોય છે, તેથી તે પોતાને ઘેરથી બે કલાક માટે દૂર ગયો હોય તો પણ બહારથી ઊઠાસ વિખેની તપાસ કરી લે છે ખાસ કરીને તે બહારગામ જાય છે ત્યારે તેની ચિંતા વધી પડે છે અને ચિંતાના દબાવણથી જ્યારે તે ટકકોલ કરી ઘેર ઊઠાસની કુશળતા જાણી લે છે ત્યારે તેને નિરાત વળે છે

બુદ્ધિપૂર્વક આ માણસો સમજતા હોય છે કે કશું જ થવાનું નથી છતાં તેની અદમ્ય ચિંતા તેમને થવા જ કરે છે અને આ ચિંતાના દબાવણ નીચે તેમને જે કરવું નથી હોતું તે કરવું પડે છે

હવે ચિંતા શાથી થાય છે એ આપણે જાણું જરૂરી છે આપણી બધી ચિંતાઓનું મૂળ આપણી જિંદગીમા છે જે જિંદગીનો અવરોધ થયો હોય

અનુ પૃષ્ઠ ૨૨૫]

દે છે' ત્યારે પણ ચિંતા વધી જાય છે. આ પ્રકારની ચિંતાનો બોલો આપણને ઘણો જ અડગાની નાખે છે. જ્યાં સુધી અંતરાત્માને સંતોષ થતો નથી ત્યાં સુધી તે આપણને ચિંતા કરાવ્યા જ કરે છે. આપણી જાતે આપણે તે ચિંતાને દૂર દૂરી શકતા નથી. આ જાતની ચિંતા માટે "ચિંતા ચીતા સમાન છે" એ ઉદાહરણ દઈએ છીએ.

ચિંતા થવાનું ત્રીજું કારણ બીજા પર રાખવો પડતો આધાર છે. જેની પર આપણે આધાર રાખીએ છીએ, તેને પ્રેમપાત્ર ગણીએ છીએ તેને શુભાવી ખેસીએ એવું આપણાથી કંઈક થઈ જાય તો તરત જ ચિંતા થઈ આવે છે, અથવા આવી બીજી બાબતો પ્રસંગે આ રીતે જ બનતું હોય છે. ચિંતાનું અસ્તિત્વ સૌથી નાનાં બચ્ચાંઓમાં પણ જોવા મળે છે. ધાવણ ધાવતાં બાળકને ધાવતાં અસંતોષ થઈ આવતાં તે 'બચકું' જારી લે છે. આમ પ્રેમને બદલે વધી ગયેલા શુસ્સાના પ્રમાણથી કોઈને કારણે તેના પોતાના વિનાશ થશે તેવી ચિંતા તેને થઈ આવે છે, તેને depressive anxietyનો અનુભવ થાય છે. શુસ્સો કરાવનાર પરિસ્થિતિ લાંબો વખત લંબાય તો તેના શુસ્સાનો તેને લાયકાત મળે છે અને તે શુસ્સો તેના નાશ કરવામાં અટકે તેમ નથી તેવા ખ્યાલ આવતાં તે Persecutory anxietyથી પીડાય છે. આ કારણે માણસમાં તેને ઉદાસ બનાવી દેનારી કે તેના વિનાશ પીળાઓ કરશે તેવા ખ્યાલ લાવનારી એવી બે પ્રકારની ચિંતા જોવામાં આવે છે. અદરથી થઈ આવતી ચિંતાના બોલો આપણને ખૂબ જ ભારે લાગે છે, કારણ કે તેના કારણે વિશે આપણે અજ્ઞાત હોઈએ છીએ. જ્યાં સુધી આ અજ્ઞાત ચિંતા થયા કરતી હોય છે ત્યાં સુધી આપણે કદામાં ખ્યાન પરાંતી શકતા નથી, કદામાં રસ લઈ શકતા નથી કે કોઈ સાથે પ્રેમ-ભણે લાવ અનુભવી શકતા નથી. આપણી જીવિત પર પણ ચિંતાની અસર થાય છે, તેથી જ્યારે ચિંતા-ગ્રસ્ત અવસ્થામાં હોઈએ ત્યારે આપણી શક્તિઓનો બરાબર ખ્યાલ બીજાઓને આપી શકતા નથી.

કેટલાક સોકોને કશું જ બ્યાજબી કારણ ન

હોય છતાં લવિખ્યામાં શું થશે તેની ચિંતા તેમને વારંવાર થઈ આવે છે. જેઓમાં આ ચિંતા ઉપ બની જાય છે તેમને જ્યાં ત્યાં જાય છે, અહિં સ્થાત થશે, ધરતીકંપ થશે, આગ લાગશે તેવા લાય અકારણ થયા જ કરે છે. આવા માણસોમાં ખૂબ અધીરણ હોય છે. તેઓને કશું જ નુકસાન ન થયું હોય તો પણ તેમને તેની ચિંતા થયા જ કરે છે.

આપણામાં એક વર્ગ એવો પણ છે કે જેમને કંઈક થવાનું છે એવો લાય લાગ્યા કરે છે. એક માણસે મને કહેવું કે જ્યારે જ્યારે તે ટ્રેનમાં કે પોનેમાં યુવાદૂરી કરે છે ત્યારે તેને એમ જ લાગ્યા કરે છે કે અકસ્માત થવાનો જ છે. મારા એક દરદીએ તેને થઈ આવતી એક ચિંતાનું વર્ણન કરતાં કહેવું કે જ્યારે જ્યારે તેની મા પીળાના પંખા નીચે ખેસે છે ત્યારે તેને એમ જ ચિંતા થઈ આવે છે કે પંખાનું એક પાંખકું છૂટું પડી તેની મા પર પડશે. આથી જ્યારે જ્યારે તે તેની માને પંખા નીચે બેઠેલી જુએ છે ત્યારે ત્યારે એ તેનું બહાનું બતાવી પંખો બધું કરે ત્યારે તે નિરાંતે બેસી શકે છે. આવી જ રીતે એક બીજી વ્યક્તિએ મને કહેલું કે, તેના સૌથી નાના દીકરાને કોઈ અકસ્માત થશે જ તેવી ચિંતા તેને સતત થયા કરતી હોય છે, તેથી તે પોતાને ઘેરથી બે કલાક માટે દૂર મૂકે હોય તો પણ બહારથી ઊઠ્યા વિવેની તપાસ કરી લે છે. ખાસ કરીને તે બહારના જાય છે ત્યારે તેની ચિંતા વધી પડે છે અને ચિંતાના દબાણથી જ્યારે તે ટૂંકકાલ કરી ઘેર ઊઠવાની કુશળતા બચી લે છે ત્યારે તેને નિરાંત વગે છે.

જીવિતના આ માણસો સમજતા હોય છે કે કશું જ થવાનું નથી છતાં તેની અદ્ય ચિંતા તેમને થયા જ કરે છે અને આ ચિંતાના દબાણ નીચે તેમને જે કરવું નથી હોતું તે કરવું પડે છે.

હવે ચિંતા શાથી થાય ■ એ આપણે જાણવું જરૂરી છે. આપણી બધી ચિંતાઓનું મૂળ આપણી જિંદગીમાં છે. જે જિંદગીનો અવરોધ થયો હોય

અનુ. ૫૬ ૨૨૫]

એવો જ અનુભવ થવાનો. અહીં પણ રાત્રિ તો એટલી જ પ્રતીક્ષામાં લીલી છે. એટલા લાંબા સમય માટે પાંપણે પલકારે પણ માર્યો નથી. પણ હવે પ્રભાતની વેળા આવી છે ત્યારે નયનમાં નિંદરે ઘેરાવા લાગ્યાં છે.

પણ જુઓ, આ નિંદરનો એને કંઈ નથી. બદલે મને તો એનું લાગે છે કે એ ખરેખર આંખ મીચવા માગે છે, નિંદરને મારગ આપવા માગે છે. એનું કારણ એ કેવું કાવ્યાત્મક આપે છે !

સાજનના આગમન પહેલાંની આ જિંધ છે માટે એ એને અણમૂલ માગે છે. એ જિંધ પેલાનાં પગલાંથી પણ ન જીડે એવી એની ઈચ્છા છે. ૧૫મી પ્રભાતપંખીઓના કશરવ કે ઊપાના આગમનસ્થળના કિલ્લોલથી તો એ ભગવા માગે જ શા માટે ?

આની પાછળ એક સુંદર સ્વાન રહેલું છે. સજની ઈચ્છે છે કે આ અણમૂલ જિંધ માત્ર પરમના સ્પર્શે જ વિદાય લે. પાંપણ ત્યારે પણ હવે ઉઘડે ત્યારે સર્વપ્રથમ એ સાજનના સ્મિતનો જ સ્પર્શ થયો ઘટે. આ ન બનવાનું હોય ત્યાં સુધી વલવલતી પાંપણોના બધે પિંજરમાં જ એ પોતાનાં કોહા-પંખીને પૂરી રાખવાનું પસંદ કરે છે.

ને કેવું હશે પેલાનું આગમન ? બહુ કે કોઈ ધનધેરી નિંદરમાંથી એક તેજસ્વળનો ઉદય થતો હોય એવું. કદિ ઠાકુરને ઝીલવા માટે એમની જ જિંધાઈએ જવું રહ્યું, એમનું જ જિંડાણ કેળવવું રહ્યું. અન્યાય સ્વપ્નના જન્મની ઉત્પ્રેક્ષા આપણને કેમ કરી સમજાય ?

રવિબાણુ આગળ એક બીલ ઉપમા આપે છે: મૃતિનું પ્રથમ કિરણ જે રીતે પ્રગટ્યું હતું એ રીતે એમને મારી સામે આવવા દેજો. એ વખતે સમગ્ર મૃતિએ કેવો સમુલ્લાસ ધાર્યો હતો !

મૃતિના પ્રારંભ વિષેની બાઈબલની પેલી ભવ્ય વાણી નજર સામે તરી રહે છે: God said:

“આસમુનિએ તીર્થયાત્રાનો સંપ્રદાય પ્રચલિત કર્યો. ભારતની એકતત્તામાં તીર્થયાત્રાની પ્રણાલીનો ફાળો જેવો તેવો નથી. ભાગ્યવત્ અને મહાભારત દ્વારા એમણે આપણા જીવનને ધ્યેય આપ્યું તથા તે ધ્યેયને પહેંચવાના સુચેત્ર માગ્યો બતાવ્યા. ભૌતિક સંપત્તિએ આજની દુનિયાને અજબ રીતે આકર્ષી છે. પરંતુ મહર્ષિ વ્યાસ વગેરે સન્તોએ ચીંધેલા માર્ગે જ આપણે નહીં ચાલીએ તો દુનિયાનો વિનાશ અનિવાર્ય છે. વ્યાસનાં વચનોનો વિચાર કરીએ અને આપણા જીવનને તદનુસાર મડવાનો શુભ નિશ્ચય કરીએ.”

“Let there be light”. And there was light.— ઈશ્વરે પ્રકાશને પ્રગટવાનો આદેશ આપ્યો ને એ પ્રગટયો. સ્થળકાળવિહીન એ અચ-વકાશમાં દિશાઓના દોર બધાવા નહેતા ત્યારે હાયાપ્રકાશની પહેલી ફૂલગુચ્છી કેવી અજબપ્રજાની બની રહી હશે ! હિમાલયની અસીમતાને નીરખવા બસે આંખ હિમાલય જેવડી બેઠીએ, હૈયું તો હેમળા જેવું હોલું જ ઘટે. એ વિના પેલા પ્રદેશ કિરણના જન્મના સાક્ષી પુનઃ પુનઃ શી રીતે બની રહેવા ?

જ્યોત આમાનો પ્રથમ રોમાંચ એ વહોતો ઘૂંટણ નથી કે ફાલે ત્યારે એને માણી શકાય. એ પ્રથમ છે માટે એક જ વખત માણવાનો રહે. એને જમે તેમ વેડી કેમ રેવા ? અર્ધઉધાડી આંખે એ તેમ રજળતાં રહીએ એના કરતાં દર્શનની અપેક્ષા સાથે જિંધનું એ વધારે સારું નથી !

પ્રતીક્ષામાં આંસુ વહાવવાં એ એક સરસ સાધના હોય તો પ્રથમ કિરણ-દર્શનની અપેક્ષા સાથે પાંપણે પોઠાડી દેવી એ પણ અનોખી સાધના જ છે. આમાં અરસિકતા નથી, જિંડાણ છે. પ્રભાત તો રોજ પ્રગટે છે; માટે જ એણે પોતાનું મૂલ્ય ગુમાવ્યું છે. અનંત લાગની રાત્રિના છેડે વજાપેલા પ્રભાતના વેલખૂંટાની પ્રતીક્ષા આપણે કેટલી આતુરતાથી કરીએ ?

આપણે સાજન, આપણે પરમ, આપણે અંતિમ હેતુ આપણને આ રીતે જ મળવાનો છે. બીજું કંઈ જ નહીં તો એને એક વજાપેરનું પુષ્પ આપવા માટે, એક અજીવિય મોતીની ભેટ આપવા માટે પણ આપણે તામ-અ-તામ રહીએ. ને કોઈ પોતાની પાંપણને પણ એતો નથી એ પહેલીવાર જરમને જ જુએ એ સ્થિતિ અનોખી છે.

જસ એની પ્રતીક્ષામાં ચિરકાળ માટે પાંપણે પોઠાડી રાખીએ.

એવો જ અનુભવ થવાનો. અહીં પણ રાત્રિ તો એવી જ પ્રતીક્ષામાં વીતી છે. એટલા સાંખા સમય માટે પાંખે પલકારે પણ માર્યો નથી. પણ હવે પ્રભાતની પેળા આવી છે ત્યારે તપશ્ચાં નિંદ્રે ઘેરાવા લાગ્યાં છે.

પણ જુઓ, આ નિંદ્રાને એને કદ નથી. બહાર મને તો એવું લાગે છે કે એ ખરેખર આંખ મીચવા માગે છે, નિંદ્રાને મારમ આપવા માગે છે. એનું કારણ એ કેવું કાવ્યાત્મક આપે છે !

સાજનના આગમન પહેલાંની આ જીંઘ છે માટે એ એને અલુભ્ય લાગે છે. એ જીંઘ પેલાનાં પગલાંથી પણ ન જોડે એવી એની ઈચ્છા છે. પછી પ્રભાતપંખીઓના કશવ છે ઉપાના આગમનોત્સવના કિલ્લેસાથી તો એ ભગવાન માગે જ શા માટે ?

આની પાછળ એક સુંદર સ્વપ્ન રહેલું છે. સૂજની ઈચ્છા છે કે આ અલુભ્ય જીંઘ માત્ર પરમના સ્પર્શે જ. વિદાય તે, પાંખે બ્યારે પણ હવે ઉધડે ત્યારે સર્વપ્રથમ એ સાજનના સ્મિતનો જ સ્પર્શ થવો ઇચ્છે. આ ન બનવાનું હોય ત્યાં સુધી વલ્લવલતી પાંખોના બંધ પિંજરમાં જ એ પોતાનાં કોકી-પંખીને પૂરી રાખવાનું પસંદ કરે છે.

તે કેવું ઠરે પેલાનું આગમન ? જાણે કે કોઈ ધનધેરી નિંદ્રામાંથી એક તેજસ્વનનો ઉદય થતો હોય એવું. કદિ કાકુરને ઝીલવા માટે એમની જ જિંઘાઈએ જનું રહ્યું, એમનું જ કોઠાણ કેળવનું રહ્યું. અન્યથા સ્વપ્નના જન્મની ઉત્પ્રેક્ષા આપણને કેમ કરી સમજાય ?

રવિમાધુ આગળ એક ખીજઉપમા આપે છે: સમિતું પ્રથમ કિરણ જે રીતે પ્રગટ્યું હતું એ રીતે એમને મારી સામે આવવા દેજો. એ વખતે સમગ્ર સમિતિએ કેવો સમુલ્લાસ ધાર્યો હતો !

સમિતિના પ્રારંભ વિષેની બાઈબલની પેલી જગ્યા વાંચી નજર સામે તરી રહે છે: God said:

"Let there be light". And there was light.— ઈશ્વરે પ્રકાશને પ્રગટવાનો આદેશ આપ્યો ને એ પ્રગટયો. સ્થળકાળવિહીન એ શબ્દ વકાશમાં દિશાઓના દોર બંધાવા નહોતા ત્યારે હાથપાશમાં પહેલી કૃતચંચળી જી અનુભવજની બની રહી હતી ! દિશાલયની અસીમતાને નીરખતા બધે આંખ દિગ્માલ્ય એવી નેહીએ, હૈયું તો દેશના જેવું હોતું જ ઇચ્છે. એ વિના પેલા પદેના કિરણના જન્મના સાક્ષી પુનઃ પુનઃ થી રીતે બની રહેવાનાં

જાત અકમાનો પ્રથમ રોમાંચ એ જાનો ઘૂંટણ નથી કે હાથે ત્યારે એને માણી શકાય. એ પ્રથમ છે માટે એક જ વખત માણવાનો રહે. એને તમે તેમ વેડફી કેમ દેવાય ? અધઊંઘાડી આંખે તમે તેમ રજાગતાં રહો એના કરતાં દહાંની અપેક્ષા સાથે જીંધતું એ વધારે સાડું નથી !

પ્રતીક્ષામાં આંસુ લહાવવાં એ એક સરસ સાધના હોય તો પ્રથમ કિરણ-દહાંની અપેક્ષા સાથે પાંખોને પોતાની દેરી એ પણ અનોખી સાધના જ છે. આમાં અરસિકતા નથી, જીંઘાણ છે. પ્રભાત તો રોજ પ્રગટે છે; ચાટે જ એણે પોતાનું મૂલ્ય ગમાવ્યું છે. અનંત લાગતી રાત્રિના છેડે વજીરેલા પ્રભાતના વેલખૂમાં પ્રતીક્ષા આપણે કેટલી આગુરતાથી કરીએ ?

આપણે સાજન, આપણે પરમ, આપણે અતિમ હેતુ આપણને આ રીતે જ મળવાનો છે. ખીજું કોઈ જ નહીં તો એને એક વજીરપરસું પણ આપવા માટે, એક અજીવીષ મોતીની ભેટ આપવા માટે પણ આપણે તામ-બ-તામ રહીએ. ને કોઈ પોતાની પાંખને પણ ભેટી નથી એ પહેલીવાર જરમને જ જુઓ એ સ્થિતિ અનોખી છે.

બસ એની પ્રતીક્ષામાં ચિરકાળ માટે પાંખને પોતાની રાખીએ.

વ્યાસમુનિએ તીર્થયાત્રાને સંપ્રદાય પ્રચલિત કર્યો. ભારતની એકતત્વાંતીર્થયાત્રાની પ્રણાલીનો ક્ષાણો જોવો તેવો નથી. ભાગવત અને મહાભારત દ્વારા એમણે આપણા જીવનને ધ્યેય આપ્યું તથા તે ધ્યેયને પહોંચવાના મુયોગ્ય માર્ગો બતાવ્યા. ભૌતિક સંપત્તિએ આજની દુનિયાને અજબ રીતે આકર્ષી છે. પરંતુ મહિર્ષ વ્યાસ વગેરે સતોએ ચીંધેલા માર્ગે જે આપણે નહીં ચાલીએ તો દુનિયાનો વિનાશ અનિવાર્ય છે. વ્યાસનાં વચનોનો વિચાર કરીએ અને આપણા જીવનને તદનુસાર ઘડવાનો શુભ નિશ્ચય કરીએ."

જિન્દગે' કપટ હંભ નહિ માયા,
તિન્દ કે' દૃઢ્ય બસદુ રઘુરાયા.

રઘુરાય ! જેનામાં દોષ, મદ, માન, મોહ,
લોભ, દોભ અને દોહ નથી, જેનામાં કપટ, છગ
કે માથા નથી એવા માણસોના હૃદયમાં આપ વસો.

સબકે પ્રિય સબકે હિતકારી,
હુઃખ મુખ સર્વિસ પ્રથંસા ગારી;
કરહી' સત્ય પ્રિય બચન બિચારી,
ભગત સોવત સરન તુમહારી.

જે સૌને પ્રિય છે, મોતુ' હિત કરે છે, જેને
મન દુઃખ સુખ, પ્રસંસા અને માગ બધુંવ સરખું
છે, જે વિચારીને સત્ય છતાં પ્રિય વચન જ બોલે
છે અને જે ભગનાં કે મુર્તાં આપના જ સરખામાં
રહે છે, મૃતુ ! એવા પ્રુરુષનું હૃદય આપનું કાવળી
રહેલાય છે.

તુમહરી છાંડી ગતિ દૂસરી નાહી,
રામ બસદુ તિન્દકે મનમાંહી,
જનની સમ જનહી' પરનારી

ધનુપરા બિપને બિપબારી.

જે હરથહિં પરચંપતિ ટેખી,
હુખિત દોહિં પર બિપતિ બિસેધી;
છન્દહિ રામ તુમ પ્રાનપિયારે,
તિન્દ કે મન મુખ યદન તુમહારે.
સ્વામી સખા પિતુમાતુ શુરુ,
જિન્દકે રુખ તુમ્હ તાત;
મન મંદિર તિન્દકે' બસદુ,
શ્રીય સહિત દોહ પ્રાત.

જેને માટે તમારા સિવાય અન્ય કોઈ ગતિ
નથી, જે પરનારીને માતા જેવી ને પરધનને ઢળા-
ઢળ વિષ જેવું માને છે, જે પાશ્વ પાને પૂંછ
નેઈ રાચે છે, બીજનું દુઃખ નેઈ જે દુઃખી થાય છે,
રામ ! તમે જેને પ્રાણધારી પ્યારા છો એવા ભગ-
જનના હૃદયમાં તમારું સ્થાન છે.

મૃતુ, જેને મન સ્વામી, સખા, પિતા, માતા,
અને શુરુ આ બધુંવ તમે જ છો, તેના મનમંદિરમાં
આપ મીતા અને સરખજીવન નિવાસ કરો.

ધા અને પીઠા

એક સોનાની દુકાનની બાજુમાં એક લુહારની દુકાન હતી. સોની કામ કરતો ત્યારે
ખૂબ ધીમે સ્વર ઉત્પન્ન થતો, પણ લુહાર કામ કરતો ત્યારે એભરના કાન ફાડી નાખે
તેવા અવાજ આવતો.

એક વખત સોનાનો એક કણ છટકીને લુહારની દુકાનમાં આવી ચડ્યો. ત્યાં
લોખંડના એક દુકડા સાથે તેની સુલકાત થઈ.

સુવર્ણકણે લોખંડના દુકડાને કહ્યું “આપણું દુઃખ સમાન છે, આપણને બન્નેને
એક જ રીતે અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે છે, હથોડાના ઘા મારવામાં આવે છે. છતાં હું
તો એ બધાં સુખચાપ સહન કરી સર્વે હું, જ્યારે તું તો આપું ગામ ગમતી મૂકે છે...”

“તાડું કહેવું ખરું છે, મિત્ર,” લોખંડના દુકડાએ દુઃખી દૃઢ્યે કહ્યું : “પણ તારા
. ઘા કરનારો લોખંડનો હથોડો તારો સગોબાઈ નથી, જ્યારે મારો તો એ સગો બાઈ
'ય ! પરાયા કરતાં પોતાના દ્વારા થતાં ઘાની પીઠા વધુ અસહનીય હોય છે, મિત્ર...”

જિન્દગી કપટ રંગ નહિ માયા,

તિન્દ કે દૃઢ્ય બસદુ રથુરાયા.

રથુરાય ! જેનામાં કોય, મદ, માન, મોહ,
લોભ, લોભ અને ક્રોધ નથી, જેનામાં કપટ, છળ
કે માયા નથી એવા માણસોના હૃદયમાં આપ વસો.

સબકે પ્રિય સબકે હિતકારી,

દુઃખ મુખ સરિસ પ્રથંસા મારી;

કરહી સત્ય પ્રિય બચન બિચારી,

ભાગત સોવત સરન તુમહારી.

જે કોને પ્રિય છે, મોડું દિલ દે છે, જેને
મન દુઃખ મુખ, પ્રથંસા અને ગાળ બધુ સરખું
છે, જે વિચારીને સત્ય છતાં પ્રિય વચન જ બોલે
છે અને જે ભગવાં કે સ્ત્રી આપના જ ચરણમાં
રહે છે, પ્રભુ ! એવા પુરુષનું હૃદય આપનું કાલથી
રહેણું છે.

તુમહારી છાંડી ગતિ ફસારી નાહી,

રામ બસદુ તિન્દકે મનમાંહી,

જનની સમ જનહી પરનારી

ધનુષરા બિયને બિયમારી.

જે હરથદિં પરચંપતિ કેળી,

હુબિત દોદિં પર બિપતિ બિસેવી;

છન્દહિ રામ તુમ પ્રાનપિયારે,

તિન્દ કે મન મુખ ચદન તુમહારે.

સ્વામી સખા પિતુમાતુ શુરુ,

જિન્દકે સમ તુમ્હ તાત;

મન મંદિર તિન્દકે બસદુ,

શ્રીય સહિત દોઉ જાત.

જેને માટે તમારા સિવાય અન્ય કોઈ ગતિ
નથી, જે પરનારીને માતા જેવી તે પરચનને હળા-
હળા વિષ જેવું માને છે, જે પાસકા પામે પૂછ
જોઈ રાવે છે, જીભનું દુઃખ જોઈ જે દુઃખી થાય છે,
રામ ! તમે જેને પ્રાણપીયે ધરા છે એવા ભગ-
વાનના હૃદયમાં તમણું સ્થાન છે.

પ્રભુ, જેને મન સ્વામી, સખા, પિતા, માતા,
અને શુરુ આ જઈય તમે જ છો, તેના મનમંદિરમાં
આપ મિત્રા અને સદૃશવૃંદાવન નિવાસ કરો.

*

ઘા અને પીકા

એક સોનાની દુકાનની બાજુમાં એક હુકારની દુકાન હતી. સોની કામ કરતો ત્યારે
ખૂબ ધીમે સ્વર ઉત્પન્ન થતો, પણ હુકાર કામ કરતો ત્યારે એનારોના કાન ફાડી નાખે
તેવો અવાજ આવતો.

એક વખત સોનાનો એક કણ છટકીને હુકારની દુકાનમાં આવી પડ્યો. ત્યાં
લોખંડના એક દુકા સાથે તેની મુલાકાત થઈ.

સુવર્ણકણે લોખંડના દુકાને કહ્યું “આપણું દુઃખ સમાન છે, આપણને બન્નેને
એક જ રીતે અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે છે, હથોડાના ઘા મારવામાં આવે છે. છતાં દુ-
તો એ બધાં સુપચાલ સહન કરી લઈ છું, જ્યારે હું તો આપું ગામ ગમવી મૂકે છે...”

“તાડું કહેવું ખરું છે. મિત્ર,” લોખંડના દુકાને દુઃખી દૃઢ્યે કહ્યું : “પણ તારા
ઘા કરનારે લોખંડનો હથોડો તારો સંગોબાઈ નથી, જ્યારે મારો તો એ સંગો બાઈ
ય ! પરાયા કરતાં પોતાના દોષ થતાં ઘાની પીકા વધુ અસહનીય હોય છે, મિત્ર...”

આવર્યકતા વાક્યાથા જ્ઞાનની નથી પણ આત્મજ્ઞાનની છે.

ભારત બિન-સાંપ્રદાયિક રાજ્ય છે એમ આપણે કહીએ છીએ ત્યારે એનો અર્થ એવો નથી કે આપણે અદ્યત્ત આત્માના સાક્ષાત્કારનો કે જીવનમાં ધર્મના સ્થાનનો અસ્વીકાર કરીએ છીએ, અથવા તો બિન-ધાર્મિકતાને જીવ્યું સ્થાન આપીએ છીએ. એના અર્થ એવો પણ નથી થતો કે, બિનસાંપ્રદાયિકતા પોતે જ એક ધર્મ બની બધા છે અથવા તો રાજ્ય દૈવી અધિકારો પ્રાપ્ત કરે છે. પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા એ ભારતીય પરંપરાનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે, પણ આપણું રાજ્ય

કોઈ એક ખાસ ધર્મને નહિ અપનાવે કે કોઈ ખાસ ધર્મના અંકુશને માન્ય નહિ કરે, ધાર્મિક તટસ્થતાની આ દૃષ્ટિએ આપણા રાષ્ટ્રજીવનમાં પવનગરી ભાગ ભજવવાનો છે. નાગરિકોએ એવો કોઈ વર્ગ નહિ દોષ જે પોતે ખાસ કહે અને અધિકારો પ્રાપ્ત કરી અને બીજાને એનાથી વંચિત રાખશે. માત્ર પોતાના ધર્મને કારણે જ કોઈ પણ માણસને કષ્ટા પણ ભેદભાવ કે અશક્તિનો ભોગ નહિ બનવું પડે. બધા જ સમાન રીતે સદિવારા જીવનમાં સંપૂર્ણપણે સદભાગી થઈ શકશે. બિન-સાંપ્રદાયિકતાનો આ જ અર્થ છે.

કવિવર ટાગોર

એકવાર કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ભેડાસાંકેના મકાનમાં ઉપાસનાની રીયારી કરી રહ્યા હતા. તેવામાં દરવાને આવીને કહ્યું: “બાણુજી! એક આદમી આપને મળવા માગે છે.”

રવીન્દ્રનાથે કહ્યું: “એને કહેા કે હમણાં ઉપાસનાનો સમય થઈ ગયો છે; એટલે મળવાની દુરસદ નથી.”

દરવાને જવાબ દીધા: “મિ’ એવું કહ્યું તો ખરું પણ એ માણસ કહે છે કે તે દુરથી આવે છે. અને કવિવરને ફક્ત એક વાર પ્રણામ કરીને ચાલ્યો જયો,”

આથી કવિવરે તે માણસને આવવા દેવાની છૂટ આપી.

થોડીવાર પછી એક વૃદ્ધ માણસ ઉપર આવ્યો. એ માણસને આંખે દેખાતું નહોતું, એટલે બીજા માણસના સહારે સહારે એ ઉપર આવ્યો હતો.

કવિની સામે બિના રહીને તેણે પૂછ્યું: “શું હું હું કવિ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની સામે બિલો છું?”

કવિએ કહ્યું: “હા હું રવીન્દ્રનાથ જ છું.”

પેલા વૃદ્ધે ભૂમિસ્પર્શ કરીને દુરથી એમને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું, “હું અંધ છું. થોડાક દિવસ પહેલાં જ મારી એક પુત્રી વિધવા થઈ છે. પહેલાં તો એ ખૂબ જ રડતી અને થોડાં કરતી હતી; પણ પછી અચાનક એનામાં પરિવર્તન આવી ગયું. એ તદ્દન ચાંત થઈ ગઈ. આથી કુતુહલ પાળીને મેં પૂછ્યું કે આમ કેમ? ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે ‘મિ’ રવીન્દ્રનાથનો ‘ત્રીવેદ’ નામનો કાવ્યસંગ્રહ વાંચ્યો અને એમાંથી મને સાંત્વન મળ્યું.’ મિ’ એને કહ્યું કે, જે પુસ્તકથી તને આટલા બધા દુઃખમાં પણ સાંત્વન મળ્યું એ મને વાંચી સંભળાવ... અને ત્યારથી એ ચોપડી મારા ઘરની ‘બીતા’ બની ગઈ. મને થયું કે દુઃખમાં સાંત્વન આપે તેવી કવિતા રચનાર ગમે તે હોય પણ મહાન કવિ હોવો જોઈએ. એ મહાકવિને વંદન કરવા માટે માટે જ હું છેક કલકત્તા આવ્યો છું.”

એમ કહીને એ વૃદ્ધ ફરીને પ્રણામ કરીને ચાલ્યો ગયો. કવિ દિગ્મૂઢ બનીને એ વૃદ્ધ અંધને જતો જોઈ જ રહ્યા!

આવશ્યકતા વાસ્તવિકતાની નથી પણ આત્મજ્ઞાનની છે.

ભારત જિન-સાંપ્રદાયિક રાજ્ય છે એમ આપણે કહીએ છીએ ત્યારે એનો અર્થ એવો નથી કે આપણે અદ્યત્ત આત્માના સાક્ષાત્કારનો કે જીવનમાં ધર્મના સ્થાનનો અસ્વીકાર કરીએ છીએ, અથવા તો જિન-ધાર્મિકતાને જોડે રથાન આપીએ છીએ. એનો અર્થ એવો પણ નથી થતો કે, જિનસાંપ્રદાયિકતા પોતે જ એક ધર્મ બની જાય છે અથવા તો રાજ્ય દેવી અધિકારો પ્રાપ્ત કરે છે. પરમાત્મામાં-અદ્વા એ ભારતીય પરંપરાનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે, પણ આપણું રાજ્ય

કેઈ એક ખાસ ધર્મને નહિ અપનાવે કે કેઈ ખાસ ધર્મના અંકુશને આન્ય નહિ કરે. ધાર્મિક તંત્રસ્થાનાની આ દૃષ્ટિએ આપણા રાષ્ટ્રજીવનમાં પચત્રબરી ભાગ ભજવવાનો છે. નાગરિકોએ એવો કેઈ વર્ગ નહિ હોય જે પોતે ખાસ દેહ અને અધિકારો પ્રાપ્ત કરે અને બીજાને એનાથી વંચિત રાખે. માત્ર પોતાના ધર્મને કારણે જ કેઈ 'પણ માણસને કશા પણ ભેદભાવ કે અસહિષ્ણુતા બોગ નહિ ધનવું પડે. બધા જ સમાન રીતે સદિયારા જીવનમાં સંપૂર્ણપણે સહભાગી થઈ શકે. જિન-સાંપ્રદાયિકતાનો આ જ અર્થ છે.

કવિવર ટાગોર

એકવાર કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ભેંગાસાકોના મકાનમાં ઉપાસનાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. તેવામાં દરવાને આવીને કહ્યું: "બાણુજી! એક આદમી આપને મળવા માગે છે."

રવીન્દ્રનાથે કહ્યું: "એને કહે કે હમણું ઉપાસનાનો સમય થઈ ગયો છે; એટલે મળવાની કુરસદ નથી."

દરવાને જવાબ દીધો: "મો એલું કહ્યું તો ખરું પણ એ માણસ કહે છે કે તે દૂરથી આવે છે. અને કવિવરને કંઈત એક વાર પ્રણામ કરીને ચાલ્યો જશે."

આથી કવિવરે તે માણસને આવવા દેવાની છૂટ આપી.

થોડીવાર પછી એક વૃદ્ધ માણસ ઉપર આવ્યો. એ માણસને આંખે દેખાતું નહોતું, એટલે બીજા માણસના સહારે સહારે એ ઉપર આવ્યો હતો.

કવિની સામે જોભા રહીને તેણે પૂછ્યું: "હું હું હું કવિ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની સામે જાઓ છું?"

કવિએ કહ્યું: "હા હું રવીન્દ્રનાથ જ છું."

તેણે વૃદ્ધ ભૂમિસ્પર્શ કરીને દરથી એમને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું, "હું અંધ છું. થોડાક દિવસ પહેલાં જ મારી એક પુત્રી વિધવા થઈ છે. પહેલાં તો એ ખૂબ જ રકતી અને શોક કરતી હતી; પણ પછી અચાનક એનામાં પરિવર્તન આવી ગયું. એ તદ્દન શાંત થઈ ગઈ. આથી કુતુહલ પામીને મેં પૂછ્યું કે આમ કેમ? ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે 'મેં રવીન્દ્રનાથનો 'નૈવેદ્ય' નામનો કાવ્યસંગ્રહ વાંચ્યો અને એમાંથી મને સાંત્વન મળ્યું.' મેં એને કહ્યું કે જે પ્રસ્તુતથી તને આટલા બધા દુઃખમાં પણ સાંત્વન મળ્યું એ મને વાંચી સંભળાવ...અને ત્યારથી એ ચોપડી મારા ઘરની 'બીતા' બની ગઈ. મને યશું કે દુઃખમાં સાંત્વન આપે તેવી કવિતા રચનાર ગમે તે હોય પણ મહાન કવિ હોવો જોઈએ. એ મહાકવિને વંદન કરવા માટે માટે જ હું છેક કલકત્તા આવ્યો છું."

એમ કહીને એ વૃદ્ધ ફરીને પ્રણામ કરીને ચાલ્યો ગયો. કવિ દિગ્ભૂત બનીને એ વૃદ્ધ અંધને જતો જોઈ જ રહ્યા!

જીવન બચાવે । મારી જીને ઉપાડી લ્યો, પણ મને બચાવે. અરે ! મારા એકનો એક પુત્ર જોઈએ તો એ પણ લઈ લ્યો, પણ મને બચાવે !”

મૃત્યુએ તેને ધીમા અવાજમાં પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો :
ભાઈ ! મેં તો તને શ્રીમંત પાણી હોતો. પણ હું તો
લિખારીનો લિખારી છે. લિખારીને સેતાં તો હું
પણ માત્ર ‘પાકું’ છું ।

મૃત્યુદેવે પોતાનો હાથ તેના ઉપરથી ઉઠાવી
લાવો, અને એ આગળ ચાલ્યું.

ત્યાં જીને સ્ત્રીઓમાંથી ભરકર ગરીબીને
સાદ સંભળાતો હતો ત્યાં એ પદોત્પન્ન. એ ગરીબીમાં
પણ શ્રીમંત ગરીમ દેખાતા હતા. એટલે એ ગરીબીની
પણ છેલ્લી અવસ્થાએ પહોંચી ગરીબને જોળતું એને
ત્યાં એ ગયું !

ત્યાં એક જગ્યાએ ધરતીને જોળે એક જુવાન
પડ્યો હતો. એણે આકાશ જોડ્યું હતું. ધરતી
પાકરી હતી. હવાની દોસ્તી કરી હતી. નિંદાને જોળે
એ પડ્યો હતો. મૃત્યુએ એને રૂપથી કરી જોયો.
જુવાનની આંખ ઉપડી ગઈ. પોતાની સામે સાક્ષાત
મૃત્યુ હતું છે કે મૃત્યુ એથી શકારાં એ પડ્યો. પણ
એ મૃત્યુદેવ છે, એનું જજ્ઞાતાં તો પેલો જુવાન કૂદકો
મારીને જીમો જ થઈ ગયો. એને ખાતરી થઈ ગઈ
કે પોતે જોને હપેશાં અભિનંદવા તોયાર હતો તે મૃત્યુદેવ
જ આ છે. અને એણે તરત કહ્યું : એના અવાજમાં
રહેલો પ્રેમ તો ઠીક, આશાનો સ્વર સાંભળીને, મૃત્યુ-
દેવને પણ પળભર નવાઈ લાગી. જુવાન બોલ્યો :
‘ઓ ! સંજર મૃત્યુદેવ ! આવો, અંતે હું તમારી જ

રાહ જોઈ રહ્યો હતો. નિરાશાના સમુદ્રમાં મારા
આશાતંત્ર જ તમે છો ! મને તમે પ્રેમથી જોડીને
ઉપાડી લ્યો ! તમારા જોડેથી દયા ખીન્ને ક્યાં છે ?
જે જો, હવે મને પાછો આંધીં છોડીને જતા નહિ !
તમે તો ઈશ્વરના દૂત છો. તમારા સિવાય એની પાસે
જવાનું ખીજું સાધન કયું ? તમે મને લઈ ચાલો
—એ જ્યાં હોય ત્યાં—એના સાન્નિધ્યમાં. સત્યનો
જન્મત્રો ખાજૂ તમે. દયાના દેવ પણ તમે. મને હવે
લઈ જવાનું જૂલતા નહિ. પાછા જૂલો જશો તો
મારે તમારી રાહ જોવી પડશે ।

મેં તમને ઈટલી વખત સાચા અંતરથી
પ્રાર્થા છે. પણ તમે દેખાયા જ નહિ ! જીવન તો
મહાન છે, પણ એને વધારે મહાન બનાવવા માટે
તમે છો. તો હવે મને છોડતા નહિ !”

મૃત્યુદેવ તો એની આ વાણી સાંભળીને થંભી
જ ગયા. એનો તમામ ગર્વ ગળા ગયો. એને મહાન
ગયુનારો, પણ તેથી એને કંઈ ન ગયુનારો, એવો
એક માણસ આવી હતો ! આવી આ ગરીબીમાં !
એ શ્રીમંતનો પણ શ્રીમંત હતો. એને મૃત્યુનો પણ
ભય ન હતો.

આકાશી માર્ગે એને સાથે લઈ જતાં, મૃત્યુ-
દેવના કંઠમાંથી પણ, સંગીતની રમ્યપદાવલિ સહજ
નીકળી રહી હતી :

તે મેળવે છે અમરત્વ આંધીં !

જે મેળવે છે અજ્ઞાત્વ ત્યાંહીં !

ઈચ્છી રહે, જે અમરત્વ ત્યાંહીં !

વિજ્ઞાનમાં આપણે પ્રગતિ કરીએ અને ટેકનોલોજી ઉપર પ્રભુત્વ મેળવતા જઈએ
પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના મૌલિક સિદ્ધાંતો આપણે વિસરી શકીએ નહિ. એ સિદ્ધાંતો વડે
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, સ્વામી દયાનંદ, સ્વામી વિવેકાનંદ, મહર્ષિ અરવિંદ અને મહાત્મા
ગાંધીએ ભારતનું પુનર્નિર્માણ કર્યું. આજે સમસ્ત જગતમાં ભારતનું સંમાન ધાય છે એ પણ
એ સિદ્ધાંતોના વારસો આપણી પાસે છે તેને લીધે યાય છે. અને ‘અલ્પમ, શિવમ, સુંદરમ’-
ની ભાવના પાછી ભારતના જીવનમાં સતેજ થશે ત્યારે જ તે જગતને આસુરી બંધનોમાંથી
તારી શકશે.

જીવન બચાવે । મારી જીને ઉપાડી દેવી, પણ મને બચાવે. અરે ! મારે એકનો એક પુત્ર નોઈએ તો એ પણ સઈ દેવો, પણ મને બચાવે !"

મૃત્યુએ તેને ધીમા અવસ્થામાં પ્રવેશવ પાડ્યો : બાઈ ! મેં તો નતે શીખત ધારી હોય. પણ હું તો લિખારીનો લિખારી છે. લિખારીને લેતાં તો હું પણ માસ પામું છું ।

મૃત્યુદેવે પોતાનો હાથ તેના ઉપરથી હટાડી લીધો, અને એ અગ્નિ આશુ,

ત્યાં જીને ચીજોમાંથી લપકર ગરીબીનો સાથ સંભાળે. હોતો ત્યાં એ પડેલકુ. એ ગરીબીમાં પણ શીખત ગરીમ દેખાતા હતા. એટલે એ ગરીબીની પણ છેલ્લી અવસ્થાએ પહોંચેલ ગરીબને બોળતું જોને ત્યાં એ મરું ।

ત્યાં એક જગ્યાએ ધરતીને બોલે એક જુવાન પડ્યો હતો. એણે આડાકે બોલ્યું હતું. ધરતી પાશ્વરી હતી, દવાની દારૂની કરી હતી. નિદ્રાને બોલે એ પડ્યો હતો. મૃત્યુએ જોને સ્પર્શ કરી નેણે. જુવાનની આંખ હેઠલી ગઈ. પોતાની સાંતિ સાક્ષાત્ મૃત્યુ બેસું ॥ કે રુ' એવી શકામાં એ પડ્યો. પણ એ મૃત્યુદેવ છે, એવું જાણતાં તો જેવો જુવાન ફેફસાં મારીને જાણે. જ કઈ ગયો. એને પાતરી થઈ ગઈ કે પોતે જોને હપેસાં અલિખિતવા તૈયાર હતો તે મૃત્યુદેવ જ આ છે. અને એણે તરત કહ્યું : એના અવાજમાં રહેલો પ્રેમ તો ઠીક, આકાશનો સ્વર સાંભળીને, મૃત્યુદેવને પણ પગભર નવાઈ લાગી. જુવાન બોલ્યો : 'ઓ ! સુંદર મૃત્યુદેવ ! બાવો, બવા હું તમારી જ

રાહ નોઈ રહ્યો હતો. નિરાશાના સમુદ્રમાં મારા આશાલક્ષ્ણ જ તમે છો । મને તમે પ્રેમથી ભેટીને ઉપાડી દેવો । તમારો નેટવી દવા બીજો ક્યાં છે ? બો જો, હવે મને પાછો આંદોં છોડીને જતા નહિ । તમે તો ઈશ્વરના કૃત છો. તમારા સિવાય એની પાસે અન્યનું બીજું સાધન કયું ? તમે મને સઈ માથો -એ બ્યાં દોષ ત્યાં-એના સાનિધ્યમાં. ક્યારેના જમણા બાણ તમે. દવાના દેવ પણ તમે. મને હવે સઈ જવાનું શુદ્ધતા નહિ. પાછા બૂલી જાશો તો મારે તમારી રાહ નોઈ પડે ।

મેં તમને કેટલી વખત સાચા અંતરથી પ્રાર્થા છે. પણ તમે દેખાતા જ નહિ ! જીવન તો મહાન છે, પણ એને વધારે મહાન બનાવવા માટે તમે છો. તો હવે મને છોડતા નહિ ।

મૃત્યુદેવે તો એની આ લાણી સંભળીને ઘંબી જ રખા. એનો તમામ ગર્વ ગળા ગયો. એને મહાન મહાનારો, પણ તેથી એને કાંઈ નુત્તરનારો, એવો એક માણસ આવી હતો । આવી આ ગરીબીમાં । એ શીખતનો પણ શીખત હતો. એને મૃત્યુનો પણ ભય ન હતો.

આડાલી મારે' એને સાથે સઈ જતાં, મૃત્યુદેવના કંઠમાંથી પણ, સંગીતની રમપદાવસિ સહેજ નીકળી રહી હતી :

તે મેળવે છે અમરત્વ આંદોં !
જે મેળવે છે અમરત્વ ત્યાંહી !
છાંદી રહે, જે અમરત્વ ત્યાંહી !

વિદ્યાનામાં આપણે પ્રગતિ કરીએ અને ટેકનોલોજી ઉપર પ્રભુત્વ મેળવતા જઈએ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના મૌલિક સિદ્ધાંતો આપણે વિસરી શકીએ નહિ. એ સિદ્ધાંતો પડે છી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, સ્વામી દયાનંદ, સ્વામી વિવેકાનંદ, મહર્ષિ અરવિંદ અને મહાત્મા ગાંધીએ સારતત્ત્વ પુનર્નિર્માણ કયું. આજે સમસ્ત જાતનાં ભારતીય સંમાન યાચ છે એ પણ એ સિદ્ધાંતોનો વારસો આપણી પાસે છે તેને લીધે યાચ છે. અને 'સત્યમ, સિવમ, સુંદરમ' ની ભાવના પાછી ભારતના જીવનમાં સતેજ થશે ત્યાં જ તે જાતને આસુરી બધોનોમાંથી તારી શકશે.

ચિંતાની મંદ પડતાં પેટમાં એસિડ વધી જાય છે જેને કારણે ગેસ અને પેપટીક અવસર નેચા દરદો થઈ આવે છે

લગભગ બધાં જ એવાં દરદો છે કે જેનું કોઈ શારીરિક કારણ હોતું નથી તે બધા જ દરદોનાં મૂળમાં ચિંતાનું અસ્તિત્વ હોય છે. દા. ત. મારા એક દરદીને બ્યારે કોઈ ઉતારી પાવું ત્યારે તેને ઝાડા થઈ જતા, બ્યારે ખીજા એક દરદીને કોઈ કારણે ચિતા થઈ આવતી ત્યારે છીંકા ઉપરાઉપર આવ્યા જ કરતી જે આપણે ધ્યાનપૂર્વક શરીરમાં આવતા ફેરફારને આપણને થઈ આવતી ચિતાની સાથે નેકી શકીએ-ચેનાનું નિરિક્ષણ કરતા રહીએ તો શારીરિક દરદોને ઓછા કરી શકાય. એમ કહેવાય છે કે, તપાસ કરતા હોસ્પિટલના દરદીઓમાં ૨૦ ટકા દરદીઓ ચિતાને કારણે શારીરિક રોગના ભોગ થઈ પડેલા હોય છે, જેઓ થઈ આવતી ચિતાને સમજીને સફળપણે દવાની કે છે તેમને કશું જ થતું નથી. જેઓ વધુ ને વધુ સહન કરી શકે છે તેઓ ચિતાને ભોગ થઈ પડતા નથી.

આપણું મન એટું છે કે જેના પર ખીજા-ઓના સવાહ કે સૂચનની કશી અસર થતી નથી, તેમ આપણી ચિતાને ભાર ખીજા કોઈ લઈ શકતા નથી તેથી સહન કરવાની તાકાત વધે તો જ ચિતા ઓછી થાય તેમ છે, તેમ કરવાને બાલે જે માણસ ખીજાઓના આધાર શોધ્યા કરે, ખીજાઓની આજ્ઞા-પાળવી ઈચ્છા વધાર્યાં કરે (એટલે કે **Gusteral symptoms** વધારી દે) તો તેથી તેની ચિતા ઘટતી નથી, હિલટાની ચિતાની પડક વધતી જાય છે.

ચિતાને દૂર કરવા શું કરવું જોઈએ તે હવે જોઈએ. ચિતા થાય છે ત્યારે તેને કેવા અનુભવ થાય છે અને તેવો અનુભવ શા માટે થાય છે તે બંને વસ્તુ તરફ આપણે લક્ષ આપવું જોઈએ.

સૌથી પહેલાં તો ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં ક્રાસ્કો પડે છે અને તેની અસર પેટ પર થતા જૂખ જતી રહે છે, પાચનશક્તિ મંદ પડી જાય છે. હૃદય પર પીકાકારક ભાર લાગે છે અને તેના ધબકારા વધા

જાય છે, મોં સુકાઈ જાય છે, જીભ મુકાય છે, વાંયા નળણી પડે છે, હાથ ધૂંજ્યા માંડે છે, પગ ટીવા પડી જાય છે. વારંવાર પેશાબ કરવા જરૂં પડે છે, કોઈ વાર ઝાડા પણ થાય છે. લાંબો વખત સૂતાવું નથી કે જેસી શકાવું નથી. આમ તેમ આંટા મારે છે, એકલા રહેવાનું યુરકેવ લાગે છે, જલદી જલદી થાસ લેવાય છે, બિચા અવાજે ખૂબ ઉતાવળું બોલાય છે અને ચમંદોથી ખીજાઓનું અપમાન કરી નાખે છે. વધુ પડતી ચિતા હોય તો હાથપગ પડોડે છે, વસ્તુઓ આમતેમ ફેંકે છે ને બાળક જેવો નિરાધાર બની જાય છે. તેનું છુદ્ધિચાતુર્ય કામમાં નથી આવતું.

આ જાતના ચિહ્નો પરથી એમ કહી શકાય કે સહન ન થાય તેનું એના મનમાં બની રહેલું છે જેમાંથી તેના પોતાનાથી હટાઈ શકાવું નથી. તેને લાગે છે કે તેનું જીવન, તેની આબરુ જોખમમાં આવી પડ્યા છે અને તેથી તેને ખોટા તાર્કિક જાય લાગ્યા કરે છે. આ જવા કારણોથી તે ઉદાસ રહે છે.

ચિતાને કારણે થઈ આવતા શારીરિક તેમજ માનસિક ફેરફાર વચ્ચે ગાઢ સબંધ નોંધા મળે છે. ચિતાપુર માણસના હૃદયના ધબકારા જરા પણ જોખમ નોતા વધી પડે છે, શરીરમાં ગરમી વધી પડે છે, સ્નાયુઓ સતત તણ રહે છે. “હૃદયનો દાગળો હાથ ફૂકી ફૂકીને પીએ છે,” તે કહેવતમાં ચિંતામસ્ત માણસનું આગેદુખ વર્ણન થયેલું છે, તેના મન પર ખડકારની અસર તરત જ થઈ જાય છે. તેથી વિચાર શક્તિ યુગાવતા લાભ કે હાનિ કરનાર વચ્ચેનો ભેદ સમજવાની તેની વિવેકશક્તિ મંદ પડી જાય છે.

આ ઉપરાંત અગાત મનમાં શું થાય છે તે પણ જાણવું આવશ્યક છે. બ્યારે આપણું નૈતિક મન, અત કરણ કે અતારાભા ઉચ્કેરાયેલી શક્તિઓને જોઈ કંકણી બેઠે છે ત્યારે આત્મા આપણી જાત નાસી બેઠે તેનું વર્તન તેના પ્રત્યે કરે છે-તેને મારે છે, ખીજાવે છે અને તે જોખમમાં આવી પડે તેનું કરી મૂકે છે, આ જાંબુ અગાતપણે થઈ હોવાથી તેમાં આપણે પોતે કશો ફેરફાર લાવી શકતા નથી આપણી દલીલો કે સમજની કોઈ અસર મન પર થતી નથી.

ચિંતાની મંદ પડતાં પેટમાં એસિડ વધી જાય છે જેને કારણે ગેસ અને પેપ્ટિક અવસર જેવા દરદા થઈ આવે છે

લગભગ બધાં જ એવાં દરદા છે કે જેનું કોઈ શારીરિક કારણ હોતું નથી તે બધા જ દરદાનાં મૂળમાં ચિંતાનું અસ્તિત્વ હોય છે. દા. ત. મારા એક દરદીને જ્યારે કોઈ ઉતારી પાત્ર ત્યારે તેને ઝાડા થઈ જતા, જ્યારે ખીજ એક દરદીને કોઈ કારણે ચિતા થઈ આવતી ત્યારે છીંકા ઉપરાઉપર આવ્યા જ કરતી તે આપણે ધ્યાનપૂર્વક શરીરમાં આવતા ફેરફારને આપણને થઈ આવતી ચિતાની સાથે જોડી શકીએ-પોતાનું નિરિક્ષણ કરતા રહીએ તો શારીરિક દરદીને એજા કરી શકાય. એમ કહેવાય છે કે, તપાસ કરતા હોસ્પિટલના દરદીઓમાં ૨૦ ટકા દરદીઓ ચિતાને કારણે શારીરિક રોગના બોગ થઈ પડેલા હોય છે, જેઓ થઈ આવતી ચિતાને સમજીને સફળપણે દવાથી કે છે તેમને કશું જ થતું નથી, જેઓ વધુ ને વધુ સહન કરી શકે છે તેઓ ચિતાનો બોગ થઈ પડતા નથી.

આપણું મન એવું છે કે જેના પર ખીજ-એના સવાલ કે સૂચનની કશી અસર થતી નથી, તેમ આપણી ચિતાનો બાર ખીજ કોઈ લઈ શકતા નથી તેથી સહન કરવાની તાકાત વધે તો જ ચિતા એજા થાય તેમ છે, તેમ કરવાને ખાસે જો માણસ ખીજોના આધાર શાખ્યા કરે, ખીજોના આજ-પાળની ઈચ્છા વધાર્યા કરે (એટલે કે Gasterial symptoms વધારી દે) તો તેથી તેની ચિતા ઘટતી નથી, ઊલટાની ચિતાની પકડ વધતી જાય છે.

ચિતાને દૂર કરવા થા કરવું જોઈએ તે હવે જોઈએ. ચિતા થાય છે ત્યારે તેને કેવો અનુભવ થાય છે અને તેવો અનુભવ શા માટે થાય છે તે બંને વસ્તુ તરફ આપણે લક્ષ આપવું જોઈએ.

સૌથી પહેલાં તો એજાવતા પ્રમાણમાં કારકેડા પડે છે અને તેની અસર પેટ પર થતા જૂખ જતી રહે છે, પાચનશક્તિ મંદ પડી જાય છે. હૃદય પર પીડાકારક ભાર લાગે છે અને તેના ધબકારા વધા

જાય છે, મોં સુકાઈ જાય છે, જીભ સુકાય છે, વાંચા નળથી પડે છે, હાથ ધ્રુજવા માંડે છે, પગ ઢીલા પડી જાય છે. વારંવાર પેશાબ કરવા જતું પડે છે, કોઈ વાર ઝાડા પણ થાય છે. લાંબો વખત સૂતાવું નથી કે બેસી શકાવું નથી. આમ તેમ આંટા મારે છે, એકવા રહેવાનું સુરહેવ લાગે છે, જલદી જલદી શ્વાસ લેવાય છે, બેચા અવાજે ખૂબ ઉતાવળું બોલાય છે અને શબ્દોથી ખીજોના અપમાન કરી નાખે છે. વધુ પડતી ચિતા હોય તો હાથપગ પડાડે છે, વસ્તુઓ આમતેમ ફેંકે છે ને બાળક જેવો નિરાધાર બની જાય છે. તેનું છુદિચાલુઈ કામમાં નથી આવતું.

આ જાતના ચિહ્નો પરથી એમ કહી શકાય કે સહન ન થાય તેનું એના મનમાં બની રહેતું છે જેમાથી તેના પોતાનાથી હટકી શકાતું નથી. તેને લાગે છે કે તેનું જીવન, તેની આખરું જીવનમાં આવી પડ્યા છે અને તેથી તેને ખોટા તાર્કિક બધ લાગ્યા કરે છે. આ બધા કારણોથી તે ઉદાસ રહે છે.

ચિતાને કારણે થઈ આવતા શારીરિક તેમજ માનસિક ફેરફાર વચ્ચે ગાંઠ લગાઈ જોવા મળે છે. ચિતાતર માણસના હૃદયના ધબકારા જરા પણ જોખમ જેતા વધી પડે છે, શરીરમાં ગરમી વધી પડે છે, સ્નાયુઓ સતત તણ રહે છે, “હૃદયનો દાગળો હાલ ફૂટી ફૂટીને પીએ છે,” તે કહેવતમાં ચિંતામસ્ત માણસનું આગેદુણ વર્ણન થયેલું છે, તેના મન પર ખડારની અસર તરત જ થઈ જાય છે. તેથી વિચાર શક્તિ ગ્રામવતા લાલ કે ઢાંનિ કરનાર વચ્ચેના ભેદ સમજવાની તેની વિવેકશક્તિ મંદ પડી જાય છે.

આ ઉપરાંત અઘાત મનમાં શુ થાય છે તે પણ જાણવું આવશ્યક છે. જ્યારે આપણું નૈતિક મન, અત કરણ કે અતરાત્મા ઉચ્ચેરાપેલી જાતિએને જોઈ કંઠળી જોઈ છે ત્યારે આત્મા આપણી જાત ત્રાસી જોડે તેવું વર્તન તેના પ્રત્યે કરે છે-તેને મારે છે, ખીજાવે છે અને તે જોખમમાં આવી પડે તેવું કરી મૂકે છે, આ બધું અઘાતપણે થઈ હોવાથી તેમાં આપણે પોતે કશો ફેરફાર લાવી શકતા નથી આપણી દલીલો કે સમજની કોઈ અસર મન પર થતી નથી.

(૭) ચિંતા શુ થતાં જ તેનાં કારણોને માણસ જાતે જો પ્રત્યક્ષ સમજી જાય તો આવળી ચિંતાનું જોર ઘટાડી શકાય છે.

(૮) ચિંતા પાછળ હમેશા ગુસ્સો, ઈર્ષ્યા, અદેખાઈ છુપાયેલાં હોય છે, આથી ખીન પર આક્રમણ થઈ જશે તેવાં તેને ડર લાગે છે. આક્રમક બની જવાનો ડર એ તેની ખરેખર ચિંતા છે. ચિંતામગ્ન માણસ પોતે પોતાની આક્રમક લાગણીઓ જોઈ શકે કે ઠોઈ તેને બતાવી શકે તો તેથી તેને ફાયદો થાય છે.

(૯) ચિંતામગ્ન માણસ જે કરતો હોય તે તેને કરવા દેજુ, તે બધું બેસતો હોય ત્યાં બેસવા દેવો, જે ખાતો હોય તે ખાવા દેજુ—આપણું ધારું તેની ખાસે કરાવવું નહિ, ત્યારે જ તે પોતે પોતાની ચિંતાને

પરોઝી વળવાની તાકાત ધીમે ધીમે મેળવે છે.

(૧૦) જે કારણે ચિંતા થતી હોય તેનાથી દૂર ભાગ્યા વિના તે પ્રમાણેનું વર્તન કરવું, વર્તન ખોટું થાય તો તે સુધારીને ફરી વર્તવું, ચિંતા થઈ આવતાં જો કર્મપરણિયુ ન થઈએ અને નિષ્ક્રિય બની જઈએ તો ગૂચ વધતી જાય છે અને ચિંતા પણ વધે છે.

આમ ચિંતાના કારણોમાં ઊંડા જીતરતા જઈએ તો આપણામાં આપણા ભરોસો વધતો જાય છે અને ત્યારે કવિ દયારામ સારંગે આપણે પણ માર્ગ શીખીએ કે :
'રાખ ભરોસો રાધાવરનો,

હયા શીઠને હરે;

ચિત્ત તું ચિહને ચિંતા ધરે,
કુણને કરવું હોય તે કરે.'

દેહ અને આત્મા

હે સાધક ! વિપત્તિઓને શાંતિથી અને ઝોલી દહ શ્રદ્ધાપૂર્વક વેડી લે કે તે પણ ઇશ્વરની પ્રસાદી જ છે કે જે તારા મનને સ્થિર કરવા માટે જ આવે છે.

જ્યારે ઠોઈ કામ સફળ થાય ત્યારે એમ માની ગર્વિષ્ઠ ન થવું કે 'આ કામ મારી મહેનતથી જ પાર પડ્યું છે' પણ ખાતરીથી એમ જ માનવું કે 'એ બધી ઇશ્વરની જ કૃપા છે.'

જ્યારે ધારેલી સફળતા ન મળે ત્યારે એમ માનવું કે કામ નિષ્ફળ નીવડ્યું છે; દરેક કાર્યનું સાચું ફળ એવી સમજણમાં સમાયેલું છે કે કર્મો માણસની મહેનતથી નહીં પણ ઇશ્વરની કૃપાથી જ પાર પડે છે.

સાધક ખીજના દોષો ન જોતાં માત્ર શુભો જ જુએ તો તેનું મન શાંત અને જીવન આનંદી બને.

મુજ ફળ મેળવવા ખાતર પણ સાધકે પોતાને ફાયદે તેમ વર્તવું ન ધટે. ફળ ગમે તેવું મુજ હોય પણ જો કાર્ય દોષિત રીતે કરેલું હોય તો તે પાપ જ ગણાય.

મનનો નાશ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્માને સાક્ષાત્કાર થતો નથી. મન વિચારોના સમુદાય સિવાય બીજું કશું જ નથી અને સર્વ વિચારોમાં પ્રથમ અને અગ્ર વિચાર મૂળ અહં વિચાર છે. આથી 'હું કોણ?'ની વિચારણા દ્વારા જ મનનો નાશ થાય છે. મનને નિરંતર અંતઃક્રમ રાખી આત્મનિષ્ઠ થવું એ જ આત્માનું સાધન છે. મનના સ્વરૂપની દૃઢ અને સતત યોજ કરવાથી, મન ફેરવાઈને અહં-અહોભાવ બની જાય છે. આ જ વસ્તુતઃ આત્મા છે.

સ્થૂળ દેહમાં જે અહંરૂપે સ્ફુરે છે તે જ મન છે. આ અહંભાવ પ્રથમ ક્યાંથી જાગે છે એની વિચારણા કરવાથી માણસ પડે છે કે તે હૃદયમાં જાગે છે.

આ દશા તે જ આપણું સત્ય સ્વરૂપ છે. તે જ મૌન છે અને તે જ સત્ય જ્ઞાન છે.

—શ્રી રમણ મહર્ષિ

(૭) ચિંતા શુરુ થતાં જ તેનાં કારણોને માણસ ભતે બે પ્રાણર સમજી બધે તે આવળી ચિંતાનું જોર ધટાડી શકાય છે.

(૮) ચિંતા પાછળ હંમેશા શુભો, ઈર્ષ્યા, અદેખાઈ છુપાયેલાં હોય છે, આથી બીજા પર આક્રમણ થઈ જશે તેવાં તેને કર લાગે છે. આક્રમક બની જવાનાં કર એ તેની ખરેખર ચિંતા છે. ચિંતામગ્ન માણસ પોતે પોતાની આક્રમક લાગણીઓ જોઈ શકે કે કોઈ તેને બતાવી શકે તો તેથી તેને ફાયદો થાય છે.

(૯) ચિંતામગ્ન માણસ જે કરતો હોય તે તેને કરવા દેડું, તે બધું બેસતો હોય ત્યાં બેસવા દેવો, જે ખાતો હોય તે ખાવા દેડું-આપડું ધાયું તેની પાસે કાવવડું નહિ, ત્યારે જ તે પોતે પોતાની ચિંતાને

છે

દેહ અને આત્મા

હે સાધક ! વિપત્તિઓને શાંતિથી અને એવી દૃઢ અદ્વાપૂર્વક વેરી લે કે તે પછી ઇશ્વરની પ્રસાદી જ છે કે જે તારા મનને સ્થિર કરવા માટે જ આવે છે.

જ્યારે કોઈ કામ સફળ થાય ત્યારે એમ માની ગર્વિષ્ઠ ન થવું કે ‘આ કામ મારી મહેનતથી જ પાર પડ્યું છે’ પણ ખાતરીથી એમ જ માનવું કે ‘એ બધી ઇશ્વરની જ કૃપા છે.’

જ્યારે ધારેલી સફળતા ન મળે ત્યારે એમ માનવું કે કામ નિષ્ફળ નીવડ્યું છે; કદેકે કાર્યનું સાચું ફળ એવી સમજણમાં સમાયેલું છે કે કોઈ માણસની મહેનતથી નહીં પણ ઇશ્વરની કૃપાથી જ પાર પડે છે.

સાધક બીજાના દોષો ન જોતાં માત્ર શુભો જ જુઓ તો તેનું મન શાંત અને જીવન આનંદી બને.

શુભ ફળ મેળવવા ખાતર પણ સાધકે પોતાને ફાવે તેમ વર્તવું ન ઘટે. ફળ ગમે તેવું શુભ હોય પણ જો કાર્ય દોષિત રીતે કરેલું હોય તો તે પાપ જ ગણાય.

મનના નાશ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્માને સાક્ષાત્કાર થતો નથી. મન વિચારોના સમુદાય સિવાય બીજું કશું જ નથી અને સર્વ વિચારોમા પ્રથમ અને અગ્ર વિચાર મૂળ અહં વિચાર છે. આથી ‘હું કોણ?’ની વિચારણા દ્વારા જ મનનો નાશ થાય છે. મનને નિરંતર અંતર્યુષી રાખી આત્મનિષ્ઠ થવું એ જ આત્માનું સાધન છે. મનના સ્વરૂપની દૃઢ અને સતત ઝીજ કરવાથી, મન ફેરવાઈને અહં-અહોભાવ બની જાય છે. આ જ વસ્તુતઃ આત્મા છે.

રમ્ય દેહમાં જે અહંરૂપે રહે છે તે જ મન છે. આ અહંભાવ પ્રથમ ક્યાંથી જીપ્સે છે એની વિચારણા કરવાથી આવૂમ પડે છે કે તે હૃદયમાં જીપ્સે છે.

આ દશા તે જ આપણું સત્ય સ્વરૂપ છે. તે જ મૌન છે અને તે જ સત્ય જ્ઞાન છે.

—શ્રી રમણ મહર્ષિ

થાય છે આમ બે વર્ષો બરાબર એ ૨ વર્ષ ક્ષત્રી અર્જુન સાડાબીસ વર્ષ ગાડીવ રાખ્યું તેમ અર્થ થાય છે ધનુ વિનાનો અતિમ અને આગામી સમય સુધીમા પાસઠ વર્ષ ધનુષ્ય રાખ્યું તેમ કહે છે આમ અર્થ કરવાથી બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે (૧) શુ વર્ષાગિનો અર્થ વર્ષો થાય છે ? (૨) અતિમ અને આગામી કાવની વ્યાખ્યા શુ ? નીલકંઠ સાડાબીસ વર્ષનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણુ કરે છે

- ૧૩ વર્ષ વનવાસ અને અજ્ઞાતવાસ
૧૨ વર્ષ અર્જુનનો વ્યધિગત વનવાસ
૭ વર્ષ રાજ્યસૂચક તથા દિગ્વિજય વગેરેના

૩૨૬ વર્ષ

પણ આથી સમાધાન થતુ નથી વર્ષાગિનો અર્થ વર્ષાભિતુ થાય છે કે કેમ ? ખીજી વાત અહી ગાડીવ ધનુષ્યની વાત ચાલે છે ફક્ત ધનુષ્યની નહિ અર્જુન ચોખ્ખુ કહે છે કે આ ધનુષ્યનું નામ ગાડીવ છે અને વરુણની પાસેથી અને મંગેનુ છે આપણે એ જોવાનું છે કે આ ગાડીવ અર્જુન પાસે પાસઠ વર્ષથી છે કે પાસઠ વર્ષની ઉમરે છે

અર્જુન પાસે ધનુષ્ય ક્યારે આવ્યું ?

દ્રૌપદીના સ્વયંવર વખતે પણ અર્જુન પાસ ધનુષ્ય નથી પાડેતો લાક્ષાગ્રહમાથી બચી ગયા બાદ રસ્તામા દ્રૌપદીના સ્વયંવરની ખબર પડી ને પાચાનનો રસ્તો લીગે રસ્તામા અર્જુન અને ચિત્રરથ ગાંધવ નુ યુદ્ધ થયુ તે વખતે પણ અર્જુન પામે ધનુષ્ય નથી આ વખતે અર્જુનની ઉમર અકાલીસ વર્ષની જણાય છે

હસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ વર્ષ

અગ્નિવાસ નાળ ૧૩ વર્ષ

લાક્ષાગ્રહથી દ્રૌપદ રાજ્યમા પહોચતુ ૧ વર્ષ

કુલ ૨૮ વર્ષ

આમ અકાલીસ વર્ષની ઉમર સુધી અર્જુન પામ ધનુષ્ય નથી

ખીજો પ્રશ્ન :-

ઈન્દ્રપ્રસ્થના રાજ્યકાગ દરમ્યાન બ્રાહ્મણની ગાય છોડાવવા અર્જુન જય છે ત્યારે બાળોનો પ્રોગ છે પણ તે જાણો ગાડીવમાથી છૂટે છે તેવા ઉલ્લેખ નથી

ત્રીજો પ્રશ્ન :-

શકર અને અર્જુનનું યુદ્ધ થાય છે ત્યારે શકર ગાડીવનું નામ બોલે છે પણ આ પ્રસંગ જુગાર બાદના વનવાસનો હોવાથી આ પ્રસંગ પહેલા અર્જુન પામે ગાડીવ આવી ગયુ છે

આપણી સામે પ્રશ્ન ગાડીવનો છે અને તેને આધારે જ અર્જુનની ઉમરનો વિચાર કરવાનો છે અર્જુન પાસે ગાડીવ ક્યારે આવ્યું ?

૫ ભગવતદન્તઠ કહે છે કે ઈન્દ્રપ્રસ્થના ૭ વર્ષના નિવાસ બાદ બ્રાહ્મણની ગાય બચાવવા અર્જુન જે ધનુષ્યનો ઉપયોગ કર્યો તેના નામને ઉલ્લેખ નથી પણ અમારા મને ગાડીવ જ હોઈશકે

આ દષ્ટિએ પહેલાના ૨૮ વર્ષ

દુષ્ટને ઘેર નિવાસ ૧ વર્ષ

હસ્તિનાપુર નિવાસ ૫ વર્ષ

૫૫ ૩૪ વર્ષ

આમ અર્જુનની ૩૪ વર્ષની ઉમરે ગાડીવ આવ્યુ હશે કારણુ તે પાડવો ખાડવવન બાળો ત્યા વસાહત નાખે છે ઈન્દ્રપ્રસ્થ આવવાના સમયે અર્જુનની ઉમર ૩૪ની હોય તેમ લાગે છે અહી નીલકંઠની અતિમ અને આગામી ૬૫ કે ૩૨૬ની સમત બરાબર બેસતી આવે છે

૩૪ વર્ષની ઉમરની આસપાસનો ગાડીવ અર્જુન પામે લગજગ છે જ ૩૪ અને ૩૨૬મા પાસ તફાવત નથી હવે આપણે ૩૨૬ નક્કી કરવા જોઈએ જેથી વિરાટપર્વના શ્લોકનો અર્થ બેસાડી શકાય

હસ્તિનાપુરથી અજ્ઞાતવાસ સુધી

(૧) હસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ (ચોક્કસ)

થાય છે આમ બે વર્ષો બરાબર એક વર્ષ થવાથી અર્જુનને સાડાબીસ વર્ષો ગાંડીવ રાખ્યું તેમ અર્થ થાય છે ધનુષ વિનાનો અતિમ અને આગામી સમય સુધીમા પાસડ વર્ષ ધનુષ્ય રાખ્યું તેમ કહે છે આમ અર્થ કરવાથી બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે (૧) શું ચર્ણાગિતો અર્થ વર્ષો થાય છે ? (૨) અતિમ અને આગામી કાળની વ્યાખ્યા શું ? નીલકંઠ સાડાબીસ વર્ષનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણુ કરે છે

- ૧૩ વર્ષ વનવાસ અને અજ્ઞાતવાસ
૧૨ વર્ષ અર્જુનનો વ્યગ્નિગત વનવાસ
૭૨ વર્ષ રાત્ર્યસ્થ તથા દિગ્વિજય વગેરેના

૩૨૩ વર્ષ

પણ આથી સમાધાન થતુ નથી ક્ષપાગિતો અર્થ વર્ષાત્મક થાય છે કે કેમ ? ખીજી વાત અહી ગાંડીવ ધનુષ્યની વાત ચાલે છે કહત ધનુષ્યની નહિ અર્જુન જોખ્યુ કહે છે કે આ ધનુષ્યનું નામ ગાંડીવ છે અને વરુણની પાસેથી મને મળેતુ છે આપણે એ જોવાનું છે કે આ ગાંડીવ અર્જુન પાસે પાસડ વર્ષથી છે કે પાસડ વર્ષની ઉમરે છે

અર્જુન પાસે ધનુષ્ય કયારે આવ્યુ ?

દ્રૌપદીના સ્વયંવર વખતે પણ અર્જુન પાસ ધનુષ્ય નથી પાડેનો લાક્ષણિકતાથી બચી ગયા બાદ રસ્તામા દ્રૌપદીના સ્વયંવરની ખબર પડીને પાચાનનો રસ્તો લીધો રસ્તામા અર્જુન અને ચિત્રરથ ગાધવનુ યુદ્ધ થયુ તે વખતે પણ અર્જુન પામે ધનુષ્ય નથી આ વખતે અર્જુનની ઉમર અકાત્રીસ વર્ષની જણાય છે

- દસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ વર્ષ
અભ્યાસ ટાળી ૧૩ વર્ષ
લાક્ષણિકતા દ્રૌપદ રાત્ર્યમા પહેલ્યતુ ૧ વર્ષ

કુલ ૨૮ વર્ષ

આમ અકાત્રીસ વર્ષની ઉમર સુધી અર્જુન પામ ધનુષ્ય નથી

બીજો પ્રશ્ન :-

ઈન્દ્રપ્રસ્થના રાત્ર્યકાળ દરમ્યાન જ્ઞાત્યુની ગાય છોડાવવા અર્જુન ભય છે ત્યારે બાળોનો પ્રયોગ છે પણ તે બાળો ગાંડીવમાથી છૂટે છે તેવો ઉલ્લેખ નથી

ત્રીજો પ્રશ્ન :-

શકર અને અર્જુનનું યુદ્ધ થાય છે ત્યારે શકર ગાંડીવનું નામ બોલે છે પણ આ પ્રસંગ જુગાર બાદના વનવાસનો હોવાથી આ પ્રસંગ પહેલાં અર્જુન પામે ગાંડીવ આવી મતુ

આપણી સામે પ્રશ્ન ગાંડીવનો છે અને તેને આધારે જ અર્જુનની ઉમરનો વિચાર કરવાનો છે અર્જુન પાસે ગાંડીવ કયારે આવ્યુ ?

૫ ભગવદ્ગીતા કહે છે કે ઈન્દ્રપ્રસ્થના ૭ વર્ષના નિવાસ બાદ જ્ઞાત્યુની ગાય બચાવવા અર્જુન ને ધનુષ્યનો ઉપયોગ કર્યો તેના નામનો ઉલ્લેખ નથી પણ અમારા મને ગાંડીવ જ હોઈ શકે

- આ દષ્ટિએ પહેલાના ૨૮ વર્ષ
દુપદને ઘેર નિવાસ ૧ વર્ષ
દસ્તિનાપુર નિવાસ ૫ વર્ષ

મ્લ ૩૪ વર્ષ

આમ અર્જુનની ૩૪ વર્ષની ઉમરે ગાંડીવ આવ્યુ હશે કારણુ તે પાડવો ખાડવન બાળો ત્યાં વસાહત નાખે છે ઈન્દ્રપ્રસ્થ આવવાના સમયે અર્જુનની ઉમર ૩૪ની હોય તેમ લાગે છે અહી નીલકંઠની અતિમ અને આગામી ૬૫ કે ૩૨૩ની સમત બરાબર મેસની આવે છે

૩૪ વર્ષની ઉમરની આસપાસનો ગાંડીવ અર્જુન પામે લગભગ છે જ ૩૪ અને ૩૨૩મા ખાસ તફાવત નથી હવે આપણે ૩૨૩ નકશી કરવા જોઈએ જેથી વિરાટપર્વના શ્લોકનો અર્થ મેસાડી શકાય

દસ્તિનાપુરથી અજ્ઞાતવાસ સુધી

(૧) દસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ (ચોક્કસ)

ઉત્તરા ગર્ભવતી ૭ ઉત્તરા ચોક્કસ અભિમન્યુથી
ઉમરમાં નાની છે એટલે ઉત્તરા ૧૪ કે ૧૫ વર્ષની
ઉમરે ગર્ભવતી બની છે આમ મહાભારતકાળમાં
કન્યાને મનુષ્યતા થવાની મર્યાદા ૧૧ થી ૧૪ સુધી
માનવામાં વાધો નથી આ દૃષ્ટિએ સ્વયંવરના સમયે
કુતીની ઉમર ૧૬-૧૭ ની અને કર્ણુજન્મ વખતે
૧૫-૧૬ વર્ષની માની લઈએ તો ખેડુ નહિ મજુલ

સ્વયંવર પછી પહેલું મતાન ક્યારે ?

૫ ભગવતસ્તથ કહે છે કે ૨૦ વર્ષની ઉમરે
પાકુ દૌરવેતો રાજ બન્યો તમિયત અન્નમ્થ સ્વેવાથી
પાચ વર્ષ વાદ રાજ્યની જવાબદારીમાંથી મુક્ત બન્યો
બન્ને રાણીઓ સાથે હિમાલયમાં રહેવા આ મે ગમે
ત્યા સત્તાન મેળવવાની તીવ્ર ઈચ્છા થઈ તે પોને
તે માટે શુક્લમથ દત્તો તે ઉત્તમ આશ્રયથી સત્તાન
મેળવવા કુતીને આમંત્રણ કર્યો (અદિ-૧૨૦/ક)
કુતીએ ના પાડી (અદિ-૧૨૯/૧-૫) છેવટે પાક
આગળ તેની હાજ થઈ આ સમયે નિમેગ પદ્ધતિ
આણ હતી આ પ્રમાણે ઓઝોમાં જુલુ જાળી
ગઈ હતી ધૃતરાષ્ટ્ર અથ જન્મતા સત્યતીને નિમેગ
માટે આત્મા આપી ત્યારે તેણે સ્પષ્ટ ના પાડી દોડેલી
તે આનુ પ્રમાણ છે આખરે કુતી નિયામ માટે
તૌવાર થઈ અને એક એક વર્ષના અંતરે નિમેગ
દ્વારા જુલુ બાળકોને જન્મ આપ્યો

આ દૃષ્ટિએ-

- ૧ સ્વયંવર અને પાકુના રાજ્યકાળની અવધિ ૫ વર્ષ
- ૨ હિમાલય નિરાસ સત્તાનોત્પતિ વિચાર ૧ વર્ષ
- ૩ પહેલા સત્તાનના જન્મ સુધીનો સમય ૧ વર્ષ

—
૭ વર્ષ

આમ કાળ ૫ થી સાત વર્ષે કુતીને પહેલું
બાળક થયું

કર્ણુ અને યુદ્ધિષ્ઠિર વચ્ચેનું અંતર

કુતીએ જન્મ ૧ થી સાત વર્ષે પહેલા સત્તાન

(યુદ્ધિષ્ઠિર)ને જન્મ આપ્યો આ પહેલા કર્ણુને જન્મ
આપ્યો હતો આમ મનુષ્યતા થયા બાદ ૨૭ વર્ષના
ને કર્ણુજન્મ તેમજ સ્વયંવર સુધી જુલુ વર્ષનો સમય
મજુલમાં વાગે નથી કર્ણુજન્મ ૫ થી એકાદ વર્ષે
કુતીનો સ્વયંવર રચાયો હતો આમ ૧+૭=૮ વર્ષે
કર્ણુ યુદ્ધિષ્ઠિરથી મોટો ભાઈ છે

અજાતશત્રુના અંતે યુદ્ધિષ્ઠિરની ઉમર ૬૮ થી
૭૨ વચ્ચેની હોય તેમ કાગે છે આથી કર્ણુની ઉમર
૭ થી ૮૦ ની આસપાસ કાગે છે મારા પુસ્તક
‘મથન’માં મે ૮૨ વર્ષ લખેલ છે

કર્ણુની ઉમર સળધી એક મત

શ્રી ઉપેન્દ્ર સહિસરા પોતાના કૃષ્ણચરિત્રમાં
લખે છે કે “કુન્ડને બદલે શાંતિ સ્થપાય તેથી દ્રૌપદી
કર્ણુની મેવામાં રહે એની કૃષ્ણની દરખાસ્ત રાજદ્વારી
વૈભવ માટે અપવાદ નથી પરંતુ સીતોરથી વધુ
ઉમરવાળા કર્ણુને બાસક પ્રેસક વર્ષની દ્રૌપદીનું
આકર્ષણ હોય તે વાત રાજદ્વારી મેટાઈ સિવાય
મેળ નથી આતી”

શ્રી સહિસરા પણ અહીં કર્ણુની ઉમર ૭૦
વર્ષ ઉપરની બતાવે છે વિદ્વાને અનુમાન કરે અમારુ
પણ આ અનુમાન જ છે નિર્ણય નથી

કર્ણુની ઉમરનો પ્રશ્ન ૨ ગમ્ભીરિની ધટના સમયે
ભિન્નો થયેલો ‘ઉત્તર ના અનુભાસમાં’ સીતોરનો પ્રયોગ
કરેલો ૫ થી અને વાદ આલ્યુ કે ૨ ગમ્ભીરિના સમયે
કર્ણુની ઉમર ૩૮ વર્ષની હતી એવો મે હ લેખ
કરેલો તેથી કર્ણુના જીવન-પ્રસંગોમાં તેની ઉમર
નીચે પ્રમાણે દત્તો

પાલ્યાગામાં પ્રવેશ કર્યા ત્યારે	૨૮ વર્ષ
૨ ગમ્ભીરિની ધટના વખતે	૩૭ વર્ષ
જુગાર વખતે	૬૭ વર્ષ
મહાભારતના મુદ્દ વખતે,	૮૦ વર્ષ

ઉત્તર ગર્ભવતી ■ ઉત્તર ચોક્કસ અભિમન્યુથી ઉમરમાં નાની છે એટલે ઉત્તર ૧૮ કે ૧૫ વર્ષની ઉમરે ગર્ભવતી બની છે આમ મહાભારતકાગમાં કન્યાને ઋતુમતી થવાની મર્યાદા ૧૧ થી ૧૪ સુધી માનવામાં વાપો નથી આ દૃષ્ટિએ સ્વયંવરના સમયે કુતીની ઉમર ૧૬-૧૭ ની અને કર્ણજન્મ વખતે ૧૫-૧૬ વર્ષની માની લઈએ તો ખોટું નહિ મનુષ્ય

સ્વયંવર પછી પહેલું મતાન કેયારે ?

૫ ભગવતસ્તથ કહે છે કે ૨૦ વર્ષની ઉમરે પાકુ દોરવાતા રાજ બન્યો તમિષ્ઠ અન્નમ્થ રહેવાથી ખાત્ર વર્ષ યાદ રાત્રની જ્યાળદારીમાંથી મુક્ત બન્યો બન્ને રાણીઓ સાથે દિમાલયમાં રહેવા ચા ગે જો ત્યાં સતાન મેળવવાની તીવ્ર ઈચ્છા થઈ તે પોતે તે માટે અસમર્થ હોતો તે જ ઉત્તમ સામવ્યુચી સતાન મેળવવા કુતીને આમહ કયો (અદિ-૧૨૦/૬) કુતીએ ના પાડી (આદિ-૧૨૮/૧-૫) ઉપર પાકુ આગળ તેની હાથ થઈ આ સમયે નિનેત્ર પદ્ધતિ ચાલુ હતી આ પ્રથા ને ઓછોમાં જુલુ બગી ગઈ હતી ધૃતરાષ્ટ્ર અર્ધ જન્મતા સત્યતીને નિગ્રોજ માટે આપ્તા આપી ત્યારે તેણે સ્પષ્ટ ના પાડી દીધી તે આનુ પ્રમાણ છે આખરે કુતી નિયામ માટે તૈયાર થઈ અને એક એક વર્ષના અતરે નિગ્રોજ દ્વારા ત્રણ બાળકોને જન્મ આપ્યો

આ દૃષ્ટિએ—

૧ સ્વયંવર અને પાકુના રાજ્યકાળની અવધિ ૫ વર્ષ

૨ દિમાલય નિવાસ સત્તાનોત્પતિ વિચાર ૧ વર્ષ

■ પહેલાં સતાનના જન્મ સુધીનો સમય ૧ વર્ષ

—
૭ વર્ષ

આમ લગન પછી સાત વર્ષે કુતીને પહેલું બાળક થયું

કર્ણ અને યુદ્ધિષ્ઠિર વચ્ચેનું અતર

કુતીએ વગ પછી સાત વર્ષે પહેલાં ■ મતાન

(યુદ્ધિષ્ઠિર)ને જન્મ આપ્યો આ પહેલાં કર્ણને જન્મ આપ્યો હતો આમ ઋતુમતી થયા બાદ મહાધારણ્યુ ને કર્ણજન્મ તેમજ સ્વયંવર સુધી નવું વર્ષનો સમય મહાભારતમાં વાગે નથી કર્ણજન્મ પછી એકાદ વર્ષે કુતીના સ્વયંવર રચાયો હતો આમ ૧+૭=૮ વર્ષે કર્ણ યુદ્ધિષ્ઠિરથી મોટો ભાત્ર છે

અજ્ઞાતગણના અતે યુદ્ધિષ્ઠિરની ઉમર ૬૮ થી ૭૨ વચ્ચેની હોય તેમ લાગે છે આથી કર્ણની ઉમર ૭ થી ૮૦ ની આસપાસ લાગે છે મારા પુસ્તકે ‘મથન’માં મે ૮૨ વર્ષ લખેલ છે

કર્ણની ઉમર સબધી એક મત

શ્રી ઉપેન્દ્ર સહિસરા પોતાના કૃષ્ણચંદ્રિમા લખે છે કે “યુદ્ધને બદલે શાંતિ સ્થપાય તેથી દ્રૌપદી કર્ણની મેવામાં રહે એવી કૃષ્ણની દરખાસ્ત રાજદારી વૈભવ માટે અપવાદ નથી પરંતુ રીતોરથી વધુ ઉમરવાળા કર્ણને બાસક પ્રેસક વર્ષની દ્રૌપદીનું આકર્ષણ હોય તે વાત રાજદારી ને ટાઈ સિવાય મેળ નથી ખાતી”

શ્રી સહિસરા પશુ અહીં કર્ણની ઉમર ૭૦ વર્ષ ઉપરની બતાવે છે વિદ્વાનો અનુમાન કરે અમારું પશુ આ અનુમાન જ છે નિર્ણય નથી

કર્ણની ઉમરનો પ્રશ્ન ૨ ગમ્ભિરની ધટના સમયે ઊભો થયો ‘ઉત્તર ના અનગ્રાસમાં’ સીતોરનો પ્રોગ કરેલો પછી અને યાદ આવ્યું કે ૨ ગમ્ભિરના સમયે કર્ણની ઉમર ૩૮ વર્ષની હતી એવો મે હે લેખ કરેલો તેથી કર્ણના જીવન-પ્રસંગોમાં તેની ઉમર નીચે પ્રમાણે હતો

પાટશાળામાં પ્રવેશ કર્યા ત્યારે ૨૮ વર્ષ

૨ ગમ્ભિરની ધટના વખતે ૩૭ વર્ષ

લુગાર વખતે ૬૭ વર્ષ

મહાભારતના શુદ્ધ વખતે, ૮૦ વર્ષ

*

ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ ક્યાં છે ?

લોકશાહી અને સમાજવાદ વિશેની કેટલીક મૂળભૂત વિચારણા ખૂબ જ શાંતિથી વિચારવા યોગ્ય છે. સમાજવાદની હસ્તી રહેશે યા નહિ, એ આગે બહુ મહત્વનો પ્રશ્ન નથી, પરંતુ લોકશાહીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો પર જેનો સંપૂર્ણ આધાર હોય તે પ્રકારનો સાચો સમાજવાદ કાયમ રહેશે કે કેમ, એ વધુ મહત્વનો પ્રશ્ન છે. 'સાચો સમાજવાદ' એ શબ્દ પર અને બાર મૂકીએ છીએ ત્યારે અમારી દૃષ્ટિ એના રાજકીય કે આર્થિક પાસા તરફ નહિ, પરંતુ એનાં આધ્યાત્મિક બળો અને એની વધુ સંગીન અને વિરાટ શક્તિ પ્રત્યે છે.

સમાજનાં જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચેની આર્થિક અસમાનતા દૂર કરીને તમામ વર્ગોના જીવનધોરણોને એકસરખી સપાટી પર લાવવાના પ્રયાસોને પ્રચલિત અર્થમાં 'સમાજવાદ' લેખવાની માન્યતાને કારણે સમાજવાદનાં નૈતિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યો લગભગ છુટાઈ જવાયાં છે.

આર્થિક અસમાનતા, સામાજિક અન્યાય, શ્રમજીવીઓનાં નીચાં જીવન ધોરણ - આ પ્રચલિત અનિષ્ટો દૂર કરવા માટે રાજકીય અને આર્થિક દૃષ્ટિના માપદંડ અનુસાર યોજનાઓ કરી, એવી યોજનાઓના અમલ માટે પ્રયાસો કરવા - એ બધાને પ્રચલિત વિચારસરણી અનુસાર આપણે 'સમાજવાદ' નામે ખપાવીએ છીએ, પરંતુ આ સદંતર બૂલભરેલી વિચારણા છે; જેને અમે સાચો સમાજવાદ કહીએ છીએ તે આ વિચારણા સાથે સુસંગત નથી.

જેમાં બેઠૂનો, કારીગરો અને શ્રમ પર જીવન ગુજારનારાઓના સમાવેશ થાય છે તે શ્રમજીવી વર્ગ અને શ્રીમંતો વચ્ચેની તમામ આર્થિક અને સામાજિક અસમાનતા દૂર કરવાની તથા શ્રમજીવી સમૂહને ઉપલા ધરના શ્રીમંત વર્ગ જેવી જીવનસપાટી પર લાવીને તેને રાજકીય સત્તા હાથે કરવા જેટલો

જળવાન બનાવવાની પ્રવૃત્તિ 'સમાજવાદ' તરીકે કેટલાક લેખાવે છે, પરંતુ આ ધરાબર નથી.

મૂડીતાદીઓની વધતી શોષણખોરીએ આ માન્યતાને મજબૂત બનાવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે; અને તેમાં પશુ વધુ ને વધુ ભોગ-વિશ્વામોનાં સાધનોનો આંખે ચઢી આવે એવી રીતનો ઉપભોગ અને બેફાલુ મોજીલું તેમજ કેવળ મોજશોખ-પૂર્ણ જીવન જીવવાની નજરે ચડતી વૃત્તિની તથા એ શ્રીમંતવર્ગની અધ્યાત્મવાદ અને સાંસ્કારિક પ્રવૃત્તિઓ પરત્વેનો ઉદાસીનતાની સમાજના નીચલા વર્ગો અને શ્રમજીવીઓના માનસ પર ખૂબ મારી અસર પડી છે ! (જોકે હાનતીર કર્તેગી, રોકડેલર અને ન્યૂટ્રીલ તેમજ એવાં બીજાં સખાવતી દુસ્તોની પ્રવૃત્તિની અવગણના કરવાનો આશય નથી.) આ બધાં કારણોને લીધે નજીબ આર્થિક સ્થિતિવાળાઓનાં મન પર એવી છાપ પડે છે કે આર્થિક અસમાનતા દૂર થી જરૂરી છે. આર્થિક અસમાનતા દૂર થતાં બધું જરાબર થઈ જશે, એવી શ્રામક માન્યતાના ચકાવામાં પડેલીઓ આવી યોજનાઓ દ્વારા સમાજવાદના ધ્યેય પ્રતિ પ્રતિ કરવાની ભ્રમણા સેવે છે. તેઓ એક મહાન સત્ય બુલી ગય છે કે, આર્થિક સવાલી જીવનનિર્વાહના સવાલી સાથે સંકળાયેલા સમૂહ આર્થિક જીવનને જ ખરું જીવન માને છે. એવું જીવન એ જ કંઈ એકમાત્ર જીવનધ્યેય નથી.

જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં પરસ્પરનાં હિત, સુખ અને શ્રેયની સોને સમાન પ્રાપ્તિ થાય, સતમતારો દૂર કરાય અને સમાન હિત અને સમાન સુખનું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરી શકાય તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ એટલે સંક-અસ્તિત્વ, સહકાર્ય અને એવો આદર્શ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે સાચો સમાજવાદ. કેવળ આર્થિક અસમાનતા દૂર કરવાની વાતો કરનારાઓ પશુ આ સિદ્ધાંતનો આનાકાની વિના સ્વીકાર કરશે જ.

ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ ક્યાં છે ?

લોકશાહી અને સમાજવાદ વિશેની કેટલીક મૂળભૂત વિચારણા ખૂબ જ સ્થાિત્યી વિચારવા યોગ્ય છે. સમાજવાદની ઉરતી રહેશે યા નહિ, એ આગે ખટ્ટ મઠરવનો પ્રશ્ન નથી, પરંતુ લોકશાહીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો પર જેનો સંપૂર્ણ આધાર હોય તે પ્રકારનો સાચો સમાજવાદ કાયમ રહેશે કે કેમ, એ વધુ મહત્વનો પ્રશ્ન છે. 'સાચો સમાજવાદ' એ શબ્દ પર અમે ખાસ મૂકીએ છીએ ત્યારે અમારી દષ્ટિ એના રાજકીય કે આર્થિક પાસા તરફ નહિ, પરંતુ એનાં આધ્યાત્મિક બાજા અને એની વધુ સંગીન અને વિરાટ શકિત પ્રત્યે છે.

સમાજનાં જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચેની આર્થિક અસમાનતા દૂર કરીને તમામ વર્ગોના જીવનધોરણોને એકસરખી સપાટી પર લાવવાના પ્રયાસોને પ્રયત્નિત અર્થમાં 'સમાજવાદ' લેખવાની માન્યતાને કારણે સમાજવાદનાં ગોત્રિ અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યો લગભગ છુલાઈ જવાયાં છે.

આર્થિક અસમાનતા, સામાજિક અન્યાય, શ્રમજીવોનાં નીચાં જીવન ધોરણ - આ પ્રચલિત અનિષ્ટો દૂર કરવા માટે રાજકીય અને આર્થિક દષ્ટિના માપદંડ અનુસાર યોજનાઓ કરતી, એવી યોજનાઓના અમલ માટે પ્રયાસો કરવા - એ બધાને પ્રયત્નિત વિચારસરણી અનુસાર આપણે 'સમાજવાદ'ને નામે ખપાવીએ છીએ, પરંતુ આ સદંતર ભૂતભરેલી વિચારણા છે; જેને અમે સાચો સમાજવાદ કહીએ છીએ તે આ વિચારણા સાથે સુસંગત નથી.

જેમાં ખેડૂતો, કારીગરો અને શ્રમ પર જીવન ગુજરનારાઓના સમાવેશ થાય છે તે શ્રમજીવી વર્ગ અને શ્રીમંતો વચ્ચેની તમામ આર્થિક અને સામાજિક અસમાનતા દૂર કરવાની તથા શ્રમજીવી સમૂહને ઉપલા ઘરના શ્રીમંત વર્ગ જેવી જીવનસપાટી પર લાવીને તેને રાજકીય સ્થા કબજે કરવા જેટલી

બળવાન બનાવવાની પ્રવૃત્તિને 'સમાજવાદ' તરીકે કેટલાક લેખાને છે, પરંતુ આ બરાબર નથી.

મૂડીવાદીઓની વધતી શોષણખોરીએ આ માન્યતાને મજબૂત બનાવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે; અને તેમાં પશુ વધુ ને વધુ ભોજન વિલામોનાં સાધનોનો આગે સદી આવે એવી રીતનો ઉપયોગ અને બેઠાડું મોજીકું તેમજ કેવળ મોજશોખ-પૂર્ણ જીવન જીવવાની નજરે ચડતી વૃત્તિની તથા એ શ્રીમંતવર્ગની અધ્યાત્મવાદ અને સાંસ્કારિક પ્રવૃત્તિઓ પરવેનો ઉદાસીનતાની સમાજના નીચલા વર્ગો અને શ્રમજીવોના માનસ પર ખૂબ માઠી અસર પડી છે ! (જોકે હાલતીર કાર્નગી, રોકફેલર અને ન્યૂટ્રીલ તેમજ એવાં ખીન્ન સંખ્યાવતી દુરદેશની પ્રવૃત્તિની અવગણના કરવાનો આશય નથી.) આ બધાં કારણોને લીધે નબળા આર્થિક સ્થિતિવાળાઓનાં મન પર એવી છાપ પડે છે કે આર્થિક અસમાનતા દૂર થી જરૂરી છે. આર્થિક અસમાનતા દૂર થતાં વધુ બરાબર થઈ જશે, એવી ભ્રામક માન્યતાના ચકાવામાં પડેલીઓ આવી યોજનાઓ દ્વારા સમાજવાદના પાયે મતિ પ્રગટ કરવાની ભ્રમણા સેવે છે. તેઓ એક મહાન સત્ત્વ ભૂલી જાય છે કે, આર્થિક સવાલો જીવનનિર્વાહના સવાલો સાથે સંકળાયેલા સમૂહ આર્થિક જીવનને જ ખડું જીવન માને છે. એવું જીવન એ જ કંઈ એકમાત્ર જીવનપાયે નથી.

જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં પરસ્પરનાં હિત, મુખ અને ગ્રોયખી સોને સમાન પ્રાપ્તિ થાય, સતતમતિતરો દૂર કરાય અને સમાન હિત અને સમાન સખખનું પાયે પ્રાપ્ત કરી સકાય તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ એટલે સંક-અસ્તિત્વ, સહકાર્ય અને એવે આદર્શ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે સાચો સમાજવાદ. કેવળ આર્થિક અસમાનતા દૂર કરવાની વાતો કરનારાઓ પશુ આ સિદ્ધાંતોના આનાકાની વિના સ્વીકાર કરશે જ.

(‘હરિજન’ : તા ૨, જાન્યુ ૧૯૩૭)

ઈશ્વારપ્રેરણાપત્રિકાના એક પ્રચલિત મંત્રી અર્થની સ્પષ્ટતા કરતા માધીજીએ દક્ષિણ વિચારો પૃથુ સમજવા ચોગ્ય છે.

‘ઈશ્વારપ્રેરણાપત્રિકા’ના એક મંત્રી કૃષ્ણાચાર્ય દ્વં સર્વે તેન સ્વક્રમે સુચિયા, મા યથ કમ્ય સ્વિદ ઘનમ્’ -આ મંત્ર મને એમ થીજવે છે કે જે પ્રભુની માલિકીનું છે તે કદાપિ મારી માલિકીનું છે તે ન સમજી શકે માત્ર અને જેમને આ મંત્રમાં શ્રદ્ધા છે એવા સૌનું જીવન પ્રભુનું છે, પ્રભુની એના પર માલિકી છે, એના અરો અર્થે અર્થે દિનિત ધાય છે કે આપણ સમગ્ર જીવન આપણા સદ્ગુણોની સતત સેવામાં જ ગાળવું જોઈએ જે અન્યનું છે તેની આપણે ઓપણા કરી નહિ.’

(‘હરિજન’ તા ૩૦, જાન્યુ ૧૯૩૭)

ઉપનિષદની ઉપરોક્ત ભાવનાનો અર્થ વધુ સ્પષ્ટ રીતે માધીજીએ ‘ધન ઇંડિયા’ (તા ૧, એપ્રિલ ૧૯૨૭)માં સમજાવેલો હતો તે અક્ષરશઃ અહીં રજૂ કરવાનું અસ્થાનને નહિ લેખાય.

‘અદ્યત્તક ધનસંપત્તિ જેઓના કમળમાં છે, તેવા ધનવાનોમાં પીઠાઓનું હિત ધાય એ રીતે ધનના વ્યય કરવાની ઉદાર વૃત્તિને અભાવ હોય તે તે પ્રકારના ધનવાનો વૃથા અને તિરસ્કારપાત્ર બને છે સાચાન્ય રીતે એના માન્યતા છે કે સુવર્ણ અને ચંદ્રચૂંકો એકી સાથે જોવા મળતું નથી આવી સાચા ધ માન્યતાને પૃથુ અપવાદ છે જેમની પાસે કુબેરના ધનહાકારેથી પૃથુ વધુ લાભની હતી એવા જનક વિદેહી એક રાજા

હોવા છતાં એમના મુગની ખૂબ પવિત્ર અને પ્રાતઃ અરણ્યીય પુરૂષ હતા અને અત્યારના મુગમાં પશુ માગે અત્રત પચિત્રતા આવેલી એવા દેવતાક ધનકુમેરોને કે જોળણ છુ કે જેઓ પરમાર્થ અને પવિત્ર જીવન ગુણવાનું યોગ્ય સમજે છે.

‘વર્તમાનમુગમાં માનવમૂર્તિના પાપમાં રહેલી આધ્યાત્મિક શક્તિનો સીકાર નહિ કરવામાં પશ્ચિમે ગભીર ભૂલ કરી છે અને એના જ પરિણામે તેઓ અજ્ઞાનજનક અને ભૌતિકવાદની અધાધૂંધીમાં અટકવા પડે છે.

‘અમવાન શ્રીધ્વ, છુદ અને અગ્રેષ્ઠ સમાજવાદી સમાજરચનાની જે વિરાટ લાવનાનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને જે અસ્તિત્વમાં હતો તે સમાજરચના અગ્રગતી કરીને બોદની વિચલ્લુશ્ચરી ચેરાયેના વાદા વાદના કાચા તાણાવાણાવાળા સમાજવાદનો આશરો લઈને ભારતીય તરવરાતની નક્કર અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિમાથી સમયેના સાચા સમાજવાદની અવગણના અનિષ્ટ માર્ગે લઈ જશે

‘ભારતની સંસ્કૃતિએ સીકારેય સમાજવાદનો આદર્શ છે સ્વાર્થને બદલે ત્યાગ, વૃથા અને ઈર્ષ્યને બદલે પ્રેમ, એક ગોઠસવત્ર માટે નહિ પરંતુ માનવી માત્ર માટે પરમ સુખ અને ચિરજીવ શાંતિની ખેવના અને તે પછી રાજદીપ ટેલુઓ પાર પાડવા માટે નહિ પરંતુ સમગ્ર માનવકુળમાં વિષમખુલ્લના અખીઝરણા વહાવવા માટે સમાજના ઉપના વર્ગોને નીચે ધસડી લાવવાનો નહિ પરંતુ નીચલા વર્ગોને ઉપલા વર્ગોની સમાન કક્ષાએ લઈ જવાનો માર્ગ રાજદીપ છે અને આ શુ વધુ ઉદાર અને આવકારપાત્ર સમાજવાદ નથી.’

[‘આધર્મ’ પ્રાથમિક]

હું જાણુ છું, એક દિવસ આપશે જ્યારે બધા લોકો એક બીજાથી દુષ્ટી મળીને રહેશે-જે રીતે આકાશમાં તારા રહે છે, જ્યારે એકને બીજાની લાલ સંગીત જેવી મધુર લાગશે, જ્યારે મનુષ્યો સ્વતંત્ર હશે અને ચાતુરતાની સ્વતંત્રતામાં મહાન બનશે

- ગાંધી

('હરિજન' : તા ૨, જાન્યુ ૧૯૩૭)

ઈશ્વારાસ્થાપનિષદના એક પ્રચલિત મંત્રની અર્થની સ્પષ્ટતા કરતા ગાંધીજીએ દર્શાવેલા વિચારો પશુ સમજવા યોગ્ય છે.

‘ઈશ્વારાસ્થાપનિષદ’ના એક મંત્ર ‘કૃત્વા ચાસ્યદ્વ સર્વે તેન ત્યક્તેન શ્રુ જિયા, મા ઇષ કસ્ય સ્વિદ ધનમ્’ -આ મંત્ર મને એમ લાગ્યું છે કે ને પ્રભુની માલિકીનું છે તે કદાપિ મારી માલિકીનું છે તે ન સમજી શકું મારું અને જેમને આ મંત્રમાં મહા છે એવા સૌનું જીવન પ્રમુખું છે, પ્રભુની એના પર માલિકી છે, એના અરો. અર્થે અર્થે દિનિ સાવ છે કે આપણ સમગ્ર જીવન આપણા સહકર્મીઓની સતત સેવામાં જ ગાળવું જોઈએ ને અન્યનું છે તેની આપણે એવાણ કરી નહિ.

('હરિજન' તા ૩૦, જાન્યુ ૧૯૩૭)

ઉપનિષદની ઉપરોક્ત ભાવનાનો અર્થ વધુ સ્પષ્ટ રીતે ગાંધીજીએ ‘વજ્ર ઇંદ્રિય’ (તા ૬, એપ્રિલ ૧૯૨૭)માં સમજાવેલો છે. તે અમુક મહા રજૂ કરવાનું અસ્થાનને નહિ લેખાય.

‘અદ્યક્ષ ધનસપતિ જેઓના કળજમાં છે, તેના ધનવાનોમાં બીજાઓનું હિત યામ એ રીતે ધનનો વ્યય કરવાની ઉદાર વૃત્તિને અભાવ દેખે તેને પ્રકારના મનનાનો વૃણા અને તિરસ્કારપાત્ર બને છે સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા છે કે સુવર્ણ અને સફરણ એકી સાથે જોવા મળતા નથી આ (૧) સામાન્ય માન્યતાને પશુ અપવાદ છે નેમની પાસે કુબેરના ધનજાડોથી પશુ વધુ સફળી હતી એવા મનને વિલેહી એક રાજા

દેલા છતાં એમના મુગ્ધતા ખૂબ પવિત્ર અને પ્રાતઃ સ્મરણીય પુરૂષ હતા અને અત્યારના મુગ્ધતા પશુ યાગ અગ્નિ પત્રિયવ્યા આવેલી એવા દેહતાક ધનકુમેરોને ફેંકી બોળણ છુ કે જેઓ પરમાર્થ અને પવિત્ર જીવન ગાળવાનું યોગ્ય સમજે છે.

‘વર્તમાનપુત્ર’ના આનંદમૂલિના પાયામાં રહેલી આધ્યાત્મિક શક્તિનો સીકાર નહિ કરવામાં પશ્ચિમે મજબૂર બન કરી છે અને એના બે પરિણામે તેઓ અધ્યાત્મજનક અને ભૌતિકવાદની અધાધૂનીમાં અટકવા કરે છે.

‘જગદાન શ્રીકૃષ્ણ, શુદ્ધ અને અજોડ સમાજવાદી સમાજરચનાની ને વિરુદ્ધ ભાવનાનો ઉપદેશ હશે હતા અને ને અસ્તિત્વમાં હતી તે સમાજરચના અગ્રમી કરીને ગોદની વિચિત્રજાથી ઘેરાયેલા લાકા લાકાના કાચા તાલુવાલુવાળા સમાજવાદનો આશરો લઈને ભારતી તત્વજ્ઞાની નહર અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિમાં સમયેતા સાચા સમાજવાદની અવરજીવના અનિષદ મારે લઈ જાયે

‘ભારતની સંસ્કૃતિએ સીકારેમ સમાજવાદનો આદર્શ છે સ્વાર્થને બદલે ત્યાગ, શુદ્ધતા અને ઈર્ષ્ય નહલે પ્રેમ, એક ચેતસવર્ગ માટે નહિ પરંતુ માનવી માત્ર માટે પરમ સુખ અને ચિરજીવ શાંતિની ખેડના અને ને જલુ રાજકીય ટેલુઓ પાર પાડવા માટે નહિ પરંતુ સમગ્ર માનવકુળમાં વિશ્વમધુલના અંબીઝરણા વડાવવા માટે સમાજના ઉપના વર્ગોને નીચે ધસડી લાવવાનો નહિ પરંતુ નીચલા વર્ગોને ઉપલા વર્ગોની સમાન કક્ષાએ લઈ જવાનો માત્ર વાજબી છે અને આ શુ વધુ ઉદાગ અને અવકારપાત્ર સમાજવાદ નથી કે

[‘આપણ’ પાઠ્યમાધી]

હું જાણ છું, એક દિવસ આવશે જ્યારે જામા લોકો એક જીવનથી હળી મળીને રહેશે-ને રીતે આકાશમાં તારા રહે છે, જ્યારે એકને જીવનની શાંત સમીત જેવી મધુર લાગશે, જ્યારે મનુષ્યો સ્વતંત્ર હશે અને ચોતપોતાની સ્વતંત્રતામાં મહાન જનશે

- ગાંધી

હવમની રજા છે ભરવાડે ભયની સિસોટી વગાડી, ઘેટા ખડરા એકદમ ભાગા સિંદે પહાડ પગથી નીચે ઉતરતા એક નજર કરી. એણે ઘેટાની સાથે સિંહના બચ્ચાને નાસતુ જોયું. અને તેને પગથી માથા સુધી ઝાળ લાગી. બચ્ચા વેગથી એ ધમી આવ્યો અને પેના બચ્ચાને મોમા પકડી લીધું.

પણ કેવી રીતે પકડયું ! બિનાડી ઉદરને પકડે અને પોતાના બચ્ચાને પકડે તેમા ટેલો બધા ફેર હોય છે ? તેટલો ફેર એમા હોતો સિંહનું બચ્ચું ધૂંગવા લાગ્યું, એની છાતી થકરા લાગી તેમ તે બિહતી રીસ વધી એએ ભરવાડ કે તેના ઘેટા સામે નજર પણ ન કરી; એણે બચ્ચાને પકડી એ બાલુમા વહેતા નહેરને કાઢે ગયો. બચ્ચાને મોમાથી નીચે મૂક્યું અને પગથી એને ધીમે રહીને મોચીએ ઝાંટું એની પીળી ભાંકર આખોમા વાસ ન ઉતરાયું સારે નૌમિશ્તિન કરુણા પણ હતી સિંહે કપકાખરી નજરે પૂછ્યું “તું શા માટે નાહું ? તું કેમ નરો છે” એમ કહી તેણે એને પહોમા મોડું દેખાવ તેમ આગળ કહ્યું અને કહ્યું “આમ જો, તું કાણુ છે ?”

પોતાનો પંજો જતાંતિ કહે: “જો, તારા પંખમાં આવા જ નહેા છે. તારી આખો અમારી આખો જેવી જ છે. તારી ગરદન ઉપર મારા જેવી જ ફેરાવાળી છે. તારા પૂંઝાનો ઝડો મારા જેવો જ છે. તારી છાતી પણ જો તારું માયું જો, વરો વન જો, || સિંહનું બચ્ચું થઈને કેમ નાહું ?”

બચ્ચાએ જોયું. એને જ્ઞાન આનંદ. આમ વિશ્વાસ આવ્યો, એની ધૂમ્મરી બધ ધધ, એણે આજસ ખ ખેગી ન પાી, બીક ચાની થઈ, એ ટટાર થયું. એની અખમા ખુમાગી અ રી, એણે પૂંઝાનો ઝડો જીએ ઉપાડ્યો અને ગળું ફુલા પુ. એનામા પેના ખસરીસિંહે નાડ મારી એટલે બચ્ચાએ પણ એવો જ ટુકાર કર્યો

સિંહ ગર્જના કરીને જ્યમ, મારી મામે પાર ફરી ગયો, એની પાઝ એની જ નાડ મારીને બચ્ચું ફરી ગયું પોતાના સિંહપણના જ્ઞાનથી નિર્ભય બનેતા એ બાલ વનરાજની નાડે કુચર ડોનવા લાગ્યા અને આનંદભર્યા ગીરવથી એ મુક્તપણે વનમા વિહરવા લાગું.

*

ફર ફરના દેશની આ વાત છે એક જાને એના પતિએ નાત લની ભેટ તરીકે એક સુંદર પોષાક આપ્યો. પત્નીએ જ્યારે એનાં કિમત જોઈ ત્યારે તેને એમ થયું કે આ તો એટલી બધી વધારે કિમત છે કે એના બદલામા જરા સસ્તા ને સુંદર બે પોષાક આપી શકે તે પોષાક પર લગાડેલી, સ્ટોરના નામની ચિટ્ટી જોઈને બદલાવવા માટે તે સ્ટોરમા ગઈ

“ગઈ કાલે તમારે ત્યાંથી આ કપડા મારા પતિએ ખરીદેલા, તમે એ બદલી આપ્યો ?” પેલી સ્ત્રીએ પૂછ્યું

સ્ટોરમા કામ કરતી છોકરીએ આશ્ચર્યથી એની સામે જોયું “તો એ ખરેખર તમારા પતિ હતા ?” “હા, કેમ એમ પુછો છો ?”

“તમે હમણા જ પરણ્યા છો ? તમને પરણ્યે કેટલા વર્ષ થયાં ?” પેલી છોકરીયા પૂછાઈ ગયું. “વીસ વર્ષ !”

“ઓ !” પેલીના મુખમાથી એક નાનકડી ચીસ નીકળી પડી તેણે પોતાની સાથે કામ કરતી બીજી છોકરીને હાક મારી અને કહ્યું. “રૂથ, જો રૂથ, સાલજ તો, કાલે જે માણ ન આ સરસ કપડા ખરીદી ગયો તે આ બાઈને પતિ થાય !”

‘પછી તે બાઈ તરફ ફરી જોલી ‘આટલા વર્ષથી આ સ્ટોરમા કામ કરું છું’ પણ કોઈ માણસને આટલા સ્નેહ, આટલી કાળજીથી કંઈ ખરીદી કરતા નથી જોયો. જોહા તમે કેટલા ભગ્યવાળી છો કે વીસ વર્ષના લગ્નજીવન પછી વમારા પતિને તમારા માટે આટલી કાળજી છે !’ આ વાત સાલજી પેલી સ્ત્રી પોષાક બદલાવ્યા વગર જ પોતાને ઘેર પાછી ચાલી ગઈ.. ..

હવથી રહ્યા છે ભરવાડે બમની સિસોટી વગાડી, ઘેટા બકરા એકદમ ભાગ્યા સિંહે પહાડ પથ્થી નીચે ઉતરતા એક નગર કરી. એણે ઘેટાની સાથે સિંહના બચ્ચાને નાસ્તુ જોડુ. અને તેને પથ્થી માથા સુધી ઝાળ લાગી. બમણા વેગથી એ ધમી આવ્યો અને પેના બચ્ચાને મોમા પકડી લીધું.

પથુ કેવી રીતે પકડ્યું ? બિનાડી ઉદરને પકડે અને પોતાના બચ્ચાને પકડે તેમા ટેલે! બધા ફેર હોય છે ? તેટલે ફેર એમા હોતો સિંહનું બચ્ચું મૂંગવા લાગ્યું, એની છાતી થકકરા લાગી તેમ તો મિહની રીસ વધી એજે ભરવાડ કે તેના ઘેટા સામે નજર પથુ ન કરી; એજે બચ્ચાને પકડી એ બાલુમા વહેતા નહેરાને કાઢે ગયો. બચ્ચાને મોમાથી નીચે મૂક્યું અને પથ્થી એને ધીમે રહીતે મોચીએ ઝાંડુ એની પીળી બનકર આખોમા વાસ ન ઉભરાયુ સાથે રામિશ્રિત કરુણા પથુ હતી સિંહે ઠપકાભરી નજરે પૂછ્યું “તુ શા માટે નાહુ ? તુ કેમ નજરે છે?” એમ કહી તેણે એને પાણીમા મોડુ દેખાવ તેમ આગળ કહ્યું અને કહ્યું “આમ જો, તુ કાચું છ.”

*

પોતાના પંજે જતાંતીને કહે: “જો, તારા પંજામાં આવ્યા જ નહોતો છે. તારી આખો અમારી આખો જેવી જ છે. તારી ગરદન ઉપર મારા જેવી જ ફેસવાળો છે. તારા પૂછાતો અડો મારા જેવો જ છે. તારી છાતી પથુ જો તારુ માણુ જો, વરો વન જો, તુ સિંહનું બચ્ચું થઈને કેમ નાહુ ?”

બચ્ચાએ જોયું. એને લાન આપુ. આમ વિશ્વાસ આપ્યો, એની મૂંઝરી બધ થઈ, એણે આજસ ખખેની ન પળી, બીક ચાતી થઈ, એ ટટાર થયું. એની અખમા ખુમાગી અતી, એણે પૂછાતો અડો જીએ ઉપાડયો અને ગળુ કુતા યુ. એટનામા પેના ફેસોસિંહે નાડ મારો એટલે બચ્ચાએ પથુ એવે! જ હુકાર કર્યો

તિલ્લ ગર્જના કરીને હવળ, માગી મામે પાર ફની ગયો, એની પાઠળ એતી જ નાડ મારીને બચ્ચું હદી ગયું પોતાના સિંહપણના લાનથી નિર્ભય બનેના એ બાલ વનરાજની નાડે કુગર ડોનરા લાગ્યા અને આનંદભર્યા ગૌરવથી એ મુકાપણે વનમા વિહરવા લાગ્યું.

ફર ફરના દેશની આ વાત છે એક સ્ત્રીને એના પતિએ નાત લની ભેટ તરીકે એક સુંદર પોષાક આપ્યો. પત્નીએ જ્યારે એના કિંમત જોઈ ત્યારે તેને એમ થયું કે આ તો એટલી બધી વધારે કિંમત છે કે એના બદલામા જરા સસ્તા ને સુંદર એ પોષાક આવી શકે તે પોષાક પર લગાડેલી, સ્ટોરના નામની ચિટ્ટી જોઈને બદલાવવા માટે તે સ્ટોરમા ગઈ “ગઈ કાલે તમારે ત્યાંથી આ કપડા મારા પતિએ ખરીદેલા, તમે જો બદલી આપશે?” પેલી સ્ત્રીએ પૂછ્યું

સ્ટોરમા કામ કરતી છોકરીએ આશ્ચર્યથી એની સામે જોયું “તો એ ખરેખર તમારા પતિ હતા?” “હા, કેમ એમ પુછો છો?”

“તમે હમણા જ પરણ્યા છો? તમને પરણે કેટલા વર્ષ થયાં?” પેલી છોકરીયા પૂછાઈ ગયું. “વીસ વર્ષ!”

“ઓ!?” પેલીના મુખમાથી એક નાનકડી ચીસ નીકળી પછી તેણે પોતાની સાથે કામ કરતી બીજી છોકરીને હાંક મારી અને કહ્યું. “રૂથ, જો રૂથ. સાલજી તો, કાલે જો માણુન આ સરસ કપડા ખરીદી ગયો તે આ બાઈને પતિ થાય.”

“પણ તે બાઈ તરફ ફરી જોલી” “આટલા વર્ષથી આ સ્ટોરમા કામ કરું છું” પથુ કોઈ માણુસને આટલા સ્નેહ, આટલી કાળજીથી કદાં ખરીદી કરતા નથી જોયો. આહા તમે કેટલા ભગવાણી છો કે વીસ વર્ષના લગ્નજીવન પછી વમારા પતિને તમારા માટે આટલી કાળજી છે!” આ વાત સાલજી પેલી સ્ત્રી પોષાક બદલાવ્યા વગર જ પોતાને ઘેર પાછી આવી ગઈ.. ..

શાનીની અવસ્થા હાજે 'વજુભાઈ-એક રેખાકન' થતા
'ધર્મશાળામાં' જેવી વાર્તાઓમાં માનવ સ્વભાવના
હિંડા અભ્યાસની ખાત સાથે તેમાંથી નિષ્પન્ન થતી
માર્મિક પારશ્વિકિ મુખ પર હાસ્યની રખા પ્રગટારે
છે 'જેવટે કાદયુ' જેવી કાવ્યકૃતિ સુગતી વૈજ્ઞાનિક
વાર્તામાં માનવીની નિર્મળતાને દૃશ્ય રિત્તાર આપ
વામાં આ રી છે, અને સત્ય કોઈને નેત્રુ નથી, મન્ય
કોઈને ગમત્રુ નથી તે વાતને હાસી રીતે રજૂ
કરી છે

શ્રી ધૂમરેત્રુની નવનિકાઓના ચક્રાણી અને
વિનિહકથાઓનુ વાચન અનિવાર્ય છે

રણુદોહકામલ મહારાજનાં મસ્મરણો
સંપાદક : શ્રી બી. ને. કાપડી
સ્ટેશન પ્લોટ બીજામાં

એક પરમિટિના કૃત પુરુષના આ સમ્મગ્ગો
છે ૫ રણુદોહકામલ મહારાજ ભાગત-અખ્યાન
રિખ્તિહના અને માનવસેવા તેમનુ ૫૨મ ક્રમ હતુ
અવસાન તરફ વળેલા સતસાધ્યો આધ્યત્મિક પથે
જ તેમના અનુયાયીઓને લઈ જાય છે તેમાં અપરાધ
રૂપે રણુદોહક મહારાજે જ્યાં જ્યાં માનવતાએ બાદ
પાડે ત્યાં ત્યાં દોડી જઈ, તનનવનથી મેવાનુ
કાર્ય ઉપાડી લઈ દીન પિયારને તારી છે કુદ્ગતી
આશ્રિત વખતે તેમનુ હૃદય દીન જિયુ છે ગમાયુ
તેમને પરમપ્રિય અથ હોવાથી રામનામના તેઓ ૫૨મ
ઉપાસક હતા અને સૌ મઠને તેઓ રામાયણના ભક્તિ
પ્રવાહ તરફ પાળતા રામરાજ્યમાં જેવી રીતે લોભ
સુખી હતા તેવી રીતે દેશના લોભ સુખી થાય તેવી
તેમની ઈચ્છા હતી આ પુસ્તિકામાં લેખકે આ સત
પુરુષના જીવન વિષે જુદા જુદા મહાનુભાવોના અનુ
ભવે તેમજ મહારાજની વિશેની માહિતી અથસ્થ

કરી છે ને વાંચના પત્રી નો 'ગિતિ મ-પુરુષે
પ્રબોદે'ના પથે જવાની ઈચ્છા જગાડે ૧. આ
પુસ્તિકાનુ પ્રાપ્તિ સ્થાન છે -

શ્રી. બી. ને. કાપડી

સ્ટેશન પ્લોટ બીજામાં (જૂનાગઢ)

કિમન બે રૂપિયા

પથ-પ્રદર્શન

પ્રકાશક : આધના પુસ્તક પ્રકાશન,

અમદાવાદ ૧ પાના ૧૦ મૂલ્ય ૮૦ પૈસા

નામ તેવા ગજુ ધગવતી આ પુસ્તિકા ગૃહ
સ્વરસેગક અધને આદર્શ, દિવ્યશ્રી અને કાર્યદેને
સમજવા તેમજ તેના નયુ નગનધ સમારોધ સ્વ રો.
રેડોવારજી, સ્વ ગુરુ ગાવેનકરજી તેમજ શ્રી બાળા
સાહેબ દેવસજીનુ વ્યક્તિત્વ સમજવા સાગી ભૂમિકા
પરી પાડે છે આજે મહત્તીન સરકારે તેવા ખ્યા
દેશમાં મેનાગીંગેને ને કનિય ભૂમિકા ભજવી છે અને
સામાન્ય માનવીની દેશ ભક્તિનુ ને અધ પતન
થય છે ત્યારે તેમાંથી દેશવાસીઓને બચાવવા તરફ
પાત તરફિ આ નાનકડી પુસ્તિકામાં ને નયુ પ્રવચને
સમાવવામાં આયા છે તેમાંથી પથ-પ્રદર્શન મળી
રહે છે ગુરુ ગાવેનકરજીએ સરમધ્ય નકે તરીકે
૨૦-૬-૧૮૮૧ રોજ આપેન પ્રથમ પ્રવચન,
તા ૨૫-૩-૭૩૦ તેમનુ અંતિમ પ્રવચન તથા નવા
મગસધ્યાનક શ્રી દેવગજી ૪-૭ ૭૩૦ પ્રવચન
આજની રાત્રુ સમક્ષની સમમ્યાઓ, સધને વ્યાપક
દ્રષ્ટિમજુ, હિંદુરાજની સાત્રી વ્યાખ્યા, ગાંધી
એકતા, સમાજસ્વાધી ચાલિયનુ ધ તર, એમ ધર્યો
બા લો આવરી લે છે શ્રી. ગુરુજીના અવસાને પ્રથમ
જ વાર સમક્ષ મધુને એક જગરો આચર્યા આ રો,
અને તેમની વિદારે તેમના વ્યક્તિત્વની કિમન આખી

*

ઈશ્વરમાં જીવનજર શ્રદ્ધા રાખનાર માણસ સાધારણત બીજા
માણસેમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે, ને સહુથી વધુ મહત્ત્વનુ તેા આ છે કે તે
પોતાની જાતમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે

શાંતીની અવસ્થા લાગે. 'વનુભાઈ-એક મેખાંડન' થતા 'ધર્મશાળામાં' જેવી વાર્તાઓમાં માનવ સ્વભાવના ઊંડા અભ્યાસની ખાંટ સાથે તેમાંથી નિષ્પન્ન થતી મામિક પારશ્વતિ મુખ પર હાસ્યની રેખા પ્રગટાવે છે. 'છેવટે કાદયુ' જેવી દેશમુદર યુગની વૈમાનિક વાર્તામાં માનવીની નિર્બળતાને દૃષ્ટિ રિતાર આપવામાં આગે છે, અને સત્ય દોષને જોતું નથી, સત્ય દોષને ગમતું નથી તે વાર્તાને હળવી ગીતે રજૂ કરી છે

શ્રી ધૂમકેતુની નવનિકાઓના અઘણી અને વિનોદકથાઓનું વાચન અનિવાર્ય છે.

રણુછોડહાસજી મહારાજનાં સંસ્મરણો
સંપાદક : શ્રી બી. જે. કાપડી
સ્ટેશન પ્લોટ બીજા (જૂનાગઢ)

કરી છે જે વાંચના પત્રી સૌ પ્રાંતિ મનુષ્યને પ્રભોરો પથે જતાની ઈચ્છા જણાવે છે. આ પુસ્તિકાનું પ્રાપ્તિ સ્થાન છે :-

શ્રી. બી. જે. કાપડી

સ્ટેશન પ્લોટ બીજા (જૂનાગઢ)

કિંમત બે રૂપિયા

પથ-પ્રદર્શન

પ્રકાશક : આધના પુસ્તક પ્રકાશન,

અમદાવાદ ૧ : પાનાં ૧૦ : મૂલ્ય : ૮૦ પૈસા

નામ તેવા શુભ ધર્મગતી આ પુસ્તિકા ગાંધીય સ્વયંસેવક મધ્યે આર્થ, ફિલ્મફી અને કાર્યદેશને સમજવા તેમજ તેના નજી મગમધ સમાવેશ સ્વ. રા. પેડોવારજી, સ્વ. ગુરુ ગાયવેવકરજી તેમજ શ્રી બાળા સાહેબ દેવસજીનું વ્યક્તિત્વ સમજવા સારી ભૂમિકા પરી પાડે છે. આજે ગાંધીય સરકાર દોવા ખર્તા દેશમાં નેતાશ્રીગણે જે કનિષ્ઠ ભૂમિકા ભજવી છે અને સામાન્ય માનવીની દેશ ભવિનું જે અપરિપતન થયું છે ત્યારે તેમાંથી દેશવાસીઓને બચાવવા તરફ પાન તરફિ આ નાનકડી પુસ્તિકામાં જે ત્રણ પ્રવચનો સમાવવામાં આવી છે તેમાંથી પથ-પ્રદર્શન મળી રહે છે. ગુરુ ગાયવેવકરજીએ સરમધ્યાયક તરીકે ૨૦-૬-૪૦ના રોજ આપેલ પ્રથમ પ્રવચન, તા. ૨૫-૩-૭૩નું તેમજ અંતિમ પ્રવચન તથા નવા અસધ્યાયક શ્રી દેવસજી ૪-૭-૭૩નું પ્રવચન આજની રાટ્ટ સમક્ષની સમસ્યાઓ, સધને વ્યાપક દ્રષ્ટિકોણ, દિદુરાટ્ટની સાચી વ્યાખ્યા, ગાંધીય એકતા, સમાજવાપી ચારિત્ર્યનું ધર્મ, એમ ધરૂં બાળનો આવરી લે છે. શ્રી. ગુરૂજીના અવસાને પ્રથમ જ વાર સમક્ષ ગમ્મને એક જખરો આંચેશો આવે, અને તેમની વિદાયે તેમના વ્યક્તિત્વની કિંમત આંકી.

*

હિંમતમાં જીવનમર શ્રદ્ધા રાખનાર માણસ સાધારણુત : બીજા માણસોમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે, ને સદુશી વધુ મહત્વનું તે આ છે કે તે પોતાની જાતમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે.

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ' રોડ, ૬-મા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુ'દર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, ૪-યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

ઓક્ટોબર : ૧૯૭૩

[અંક : ૭

પૃષ્ઠ : લેખ	લેખક
૨૮૧ ભવ કોનેલ...	
૨૪૬ ખની પૂન...	...
૨૪૭ પરિવ્રજા...	'આશુતોષ'
૨૪૧ અકળામણ કોણે દુર કર્યો ?	રિષભદાસ રાંકા
૨૪૪ ઘોડો ભાગ મને આપો...	અંબાલાલ પુરાણી
૨૪૫ ખીજને માટે ક'ઈક તો કરો ?....	શ્રીકૃષ્ણ કુટી
૨૪૮ ઈશ્વર જ નાણે....	લેસ્લે ઈ. ડિન્કિન
૨૬૦ અહા-પથ....	પ્રકાશ ગજવર
૨૬૫ આને ય ઓળખો.	રામપ્રસાદ દવે
૨૬૮ અવલોકન....	મિ.

મૂચના

[આલોકોને]

દર માત્રની બારમી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક
ગિલ્ડિમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આલોક થઈ
શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે ને લેખકોના છે.
મંપાદક ને વિચારોમાં મંમત
છે જ નેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા,
શિક્ષણ અને માહિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ-
ની એક જાગુ શાલીથી લખવું.

લેવાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)

મુ'બદ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક પીરન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : મુકેષ મુદ્રિકા, રેઈનકોર્ન રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

ઓક્ટોબર : ૧૯૭૩

[અંક : ૭]

૫૪ : લેખ

લેખક

૨૮૧ ભય કેનો ? ..	
૨૪૬ ખની પૂત... ..	
૨૪૭ પરિત્રમણ...	‘આશુતોષ’
૨૫૧ અકળામણ કોણ દર કરે ? ..	રિવમદાસ રાંકા
૨૫૪ ઘોરો ભાગ મને આપો...	અંબાલાલ પુરાણી
૨૫૫ બીજને માટે કંઈક તો કરો ?....	શ્રીકૃષ્ણ કુટ્ટી
૨૫૮ ઈશ્વર જ બળે....	સેન્સે ઈ. ડિન્કન
૨૬૦ શ્રદ્ધા-પથ....	પ્રકાશ ગજવર
૨૬૫ આને ય શ્રોણબો .	રામપ્રસાદ દવે
૨૬૮ અવસોકન...	મિ.

મૂચના

[આલકેને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણાવવું. અંક મિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આલક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે ને લેખકોના છે. અંપાદક ને વિચારોમાં મંમત છે જ નેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને માહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાહીમી લખવું.

લેવાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (૪૨૮)

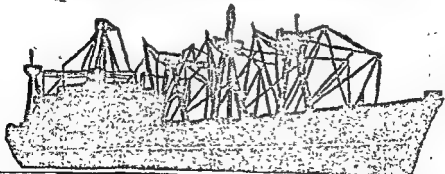
મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક પીરન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : મુકેષ મુદ્રિકા, રેઇનકોર્મ રોડ, રાજકોટ.

ભારતીય જહાનો ભારતનો ભાતૃભાવનો સંદેશો વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં પહોંચાડે છે....

જસની રાત ના ૨૫૦ વર્ષ અગાઉ
શ્રી લક્ષ્મી સાથે લોક સમયો સ્થાપના
સમ્રાટ અશોક પવિત્ર મોપિયુતની
કાળ સાથે, એક પ્રતિનિધિ પકવને
ભારતીય જહાનો દ્વારા ખોલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અગત્ય કારણે ભારતને શાંતિનો સંદેશ નહિ; પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી નીચા દેશમાં પહોંચાડે છે અને અસરકારીને અંતરરાષ્ટ્રીય
અગ્રણી અને કુમેરકાન્ડ રાજ્ય કર્યા છે.

ધી સિપિયા રાષ્ટ્ર નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

મિલિયન ટનનું, લોક સમયો સ્થાપના મિલિયન
કુલ ૫, ૨૦૦૦૦ ટનનું (૧૨ કર્બ)
કેપિટલ નોન-રજીસ્ટર્ડ
કેપિટલ નોન-રજીસ્ટર્ડ
કેપિટલ નોન-રજીસ્ટર્ડ
કેપિટલ નોન-રજીસ્ટર્ડ

ભારતીય જહાજો ભારતનો ભાતુભાવનો સંદેશો વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં પહોંચાડે છે....

ભારતીય સન ના ૨૫૦ વર્ષ અગત્ય
શી વકા સાથે દુબ સમયો સ્થાપવો
સખાત અરોડો પવિત્ર મોધિપુત્રની
કાળ સાથે, એક પ્રતિનિધિ મહત્ત્વને
જ્ઞાતીય જહાજો દ્વારા મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાને અવસાન આવે છે ભાતુનો શક્તિનો સંદેશો નહિ; પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી નીચા દેશમાં પહોંચાડે છે અને અદ્યતનપણે અંતરરાષ્ટ્રીય
વ્યાપાર અને કુમેરકાન સમય રજા છે.

ધી સિપિયા કમ્પાની નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

સિપિયા કમ્પાની, લીમિટેડ પોસ્ટાલ બોક્સ નંબર ૬૭૬,
મુંબઈ ૫, સિપિયા રોડ (૧૬ કાર્ડ)
કોલકાતા, બંગાળ ન્યૂન-કલકાતા
કેનડા કો. ઓફીસ, ૩૩, લેન્ડલ પ્રાન્સ રોડ, બ્રાન્ચ-૧
સિંગાપોર (૨૫૪૨) (૧૬ કાર્ડ) સિંગાપોર બંગાળ રોડ

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्री कृष्णाय नमः ॥
 श्री कृष्णाय नमः ॥ श्री कृष्णाय नमः ॥
 श्री कृष्णाय नमः ॥ श्री कृष्णाय नमः ॥
 श्री कृष्णाय नमः ॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

RESEARCH

The Foundations

આપણા મનુષ્યોને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો અમલ આપો
 પરીને ત્યારે તેને લગતો ખર્ચ ઉઠાવવા માટે આપો
 તેવાની કુરી લીધી છે ?

हेना अँकनी अनानजन अथवा द्विभु विभिन्न भवतु
अलीने अवधारी व निधमिता अथवा कथा भावे

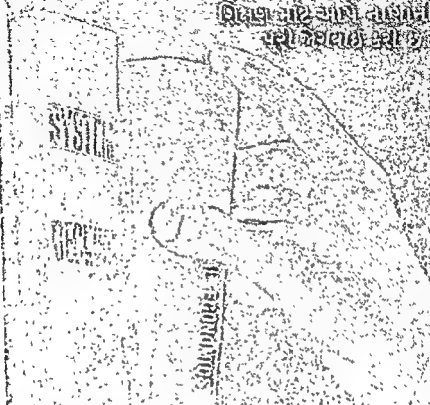
हेना अँकनी श्री ६ अथवा धोलाकोः ।
न नी अथवा न नी अथवा न नी

૧. જાન્યારી ૧૯૫૭ ની બેઠકે જણાવ્યું હતું કે :
 ૨. જાન્યારી ૧૯૫૭ ની બેઠકે જણાવ્યું હતું કે :
 ૩. જાન્યારી ૧૯૫૭ ની બેઠકે જણાવ્યું હતું કે :
 ૪. જાન્યારી ૧૯૫૭ ની બેઠકે જણાવ્યું હતું કે :

 NATIONAL BOOK TRUST, INDIA
 11, B-1, MARKET, NEW DELHI-110 002

(मन्त्रमाला) श्री १०८ शक्ति मंत्र (१०८ शक्ति मंत्र)
१०८ शक्ति मंत्र. श्री १०८ शक्ति मंत्र,
श्री १०८ शक्ति मंत्र

આપણી પાસે સી ડી
આપણે સમાજના ઉચ્ચ
વિદ્યાવાદી આપણે વાણી
સી ડીવાદી સી ડી

આપણે સમાજને ઉચ્ચ વિદ્યા આપવાનો સમય આવ્યો
પણ તેને લઈને લેને લાગ્યો ખરો ઉદ્ધવા માટે આપે
તેવાની હી લીધી છે
હવે એક મા અગત્યનું અથવા ફિઝિકલ ડિવિઝન ખનું
ખોલીને આપણે જ નિયમિત બચત કરવા માટે
વેના બેંકની ડીપોઝિટ ફોનડેશન બોલવાઓ :
મહાબળ વચન = ડિવિઝન ડિવિઝન ડોનર = ધનિય એડિટર
- નામ-વેના ડી ડોનર = નિયમિત ડિવિઝન ડોનર
1948 ડિવિઝન = વેના અને એડિટરની મળી ડિવિઝન ડોનર.

સી ડી
ગોડ
(મનમંદ બોલે ડિવિઝન એડિટર)
ડેડ બોલિંગ, લોનિયન યોડ,
મુળ્ય 100000

વિષ્ણુ સહસ્રનામ વગેરે ગ્રંથોના મહાન દીકાકાર પરાશર ભટ્ટદાર ઘણા જ ઝાની હતા. ઈશ્વર સન્મુખ જીભા રહીને વાત કરનાર તરીકે એમની કીર્તિ વિસ્તારેલી હતી.

એક દિવસ એક મહારવામાંથી શિષ્ય તેમની પાસે આ યો, ને તેમને વિનંતી કરી “ગુરુવર્ય, હું શક્ય હોય એટલા પ્રબળ ભાવપૂર્વક ઈશ્વરને ભજવા ઈચ્છુ છું. આપ તેની બંધી જ શાખા-પ્રતિષ્ઠામાંથી તેને ભજવાની કોઈ સાચી રીત બતાવવા કૃપા કરશે?”

“જરૂર, વત્સ! આવતી કાને આવશે” ગુરુએ જવાબ વાળ્યો.

બીજા દિવસે સવારે શિષ્ય સમયસર ઢાબર થઈ ગયો. ગુરુએ તેને ઈશ્વરને ભજવા વિષયે સંવિસ્તર માહિતીવાળા એક જાટિન ગ્રંથ આપ્યો.

શિષ્યને ખૂબ જ આનંદ થયો. ગુરુને પ્રણામ કરીને તે ગ્રંથ લઈ ઘરે આવ્યો.

તેણે એ ગ્રંથમાં જતાવાસ્તા પ્રશુભકિતના આચારને અમલમાં મૂકવા પ્રયત્ન કર્યાં. પણ તેને ખ્યાલ આવ્યો કે એના ગુરુએ આપેલા ગ્રંથ પ્રમાણે ઈશ્વરને ભજવા માટે ચોવીસ કલાકે પણ પૂરતા નહોતા. છતાં વગભગ એક અઠવાડિયા સુધી ઢિંમત પૂર્વક તે એ પ્રમાણે કરતો રહ્યો.

છતાં શિષ્યના મનમાં એક શકા ઉદ્ભવી તેણે વિચાર્યું “ગુરુ ગમે એટલા પ્રશુભકિતના હોય તો મેં તેઓ તો આપેલા સમય પ્રશુભકિતમાં આપના નથી ગુરુ શિષ્યને જે ઉપદેશ આપે છે તે પેઠે આચારમાં મૂકે છે કે કેમ તે બંધુવામાં કશું જોડું નથી.”

એ મુજબ તે જુબી રીતે ગુરુના ખડી બાજુમાં આવેલા ખડમાં ગોત અને નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. તેના ગુરુએ તો કાળીમાં ગમતા શાંતિમાં પર હાથ ફેરવી દઈને પૂનઃમા લાગેજ એકાદ નેકડ માળી ગુરુએ જે ઉપદેશ આપેો હતો તે, અને પોતે જે આચાર્ય કરતા હતા તે વચ્ચે જેના અત્યંત વિશે તેમને પૂરવાનું શિષ્યે, મનમાં વિચાર્યું.

બીજા દિવસે શિષ્ય ગુરુ પાસે ઢાબર થયો અને પ્રણામ કર્યાં.

“તને કઈ મૂંઝવણ છે, ખરું ને, વત્સ!” ગુરુએ પૂછ્યું.

“હા, ગુરુજી!” તે એકદમ બોલી જાયો અને પછી આગળ ચલા કું “જે તમે મને માફ કરો તો હું મારી એક શકા આપની સમક્ષ રજૂ કરું.”

“ખુદીથી તું તારી શકા ફર કરવા જ ખાસ માંડી પાસે આવે છે, કેમ ખરું ને?”

“ગુરુજી, તમે અને આચાર અને પૂજા માટે મોટા ગ્રંથ આપેો છે તેમાં જણાયા મુજબ કરવા જતા તો ચોવીસ કલાકે પણ ઓછા પડે, પરંતુ”

“હોય, બોન, વત્સ.”

“ક્ષમા કરજો પણ એ તો તમને પૂજા માટે એક મિનિટ પણ વીતારતા જોવા નથી.”

“તારી વાત સાચી છે તે મને પૂછ્યું તેથી હું રાજ થયો. જે હું તને સમજાવું પાડું તારે માટે જ્યારે દિવસના ચોવીસ કલાકે પણ પૂજા માટે ઓછા પડે છે ત્યારે તે મને પૂજા માટે જે એક ક્ષણ ગાળતા જોયે તે પણ મારે માટે બિનગરૂરી છે. કારણ કે મારા અસ્તિત્વની ક્ષોક્ષણ એમની પૂજામાં જ વીતે છે. હું ઈચ્છુ છું કે તું પણ એ જીમિકા પર આવ કે જ્યાં આ બાજાયા બિનગરૂરી બની ગયા.”

વિષ્ણુ સદસનામ વગેરે મધોના મહાન દીકાકાર પરાશર ભટ્ટાર ઘડ્યા જ શાની હતી ઈશ્વર સન્મુખ ભાગ રહીને વક્ત કરનાર તરીકે એમની કીર્તિ વિસ્તરેલી હતી

એક દિવસ એક મહત્વાકાંક્ષી શિષ્ય તેમની પાસે આ યો, ને તેમને વિનંતી કરી “ગુરુવર્ધ, હું શક્ય હોય એટલા પ્રમાણ ભાવપૂર્વક ઈશ્વરને ભજવા ઈચ્છુ છું આપ તેની બધી જ શાખા-પ્રતિશાખાઓમા તેને ભજવાની કોઈ સાચી રીત જાણવા કૃપા કરો?”

“જરૂર, વત્સ! આવતી કાને આવશે” ગુરુએ જવાબ વાળ્યો

ખીજે દિવસે સવારે શિષ્ય સમયસર ઢાળર થઈ ગયો ગુરુએ તેને ઈશ્વરને ભજવા વિનંતી સર્વસ્તર માહિતીવાળા એક જાટિન મથ આપ્યો

શિષ્યને ખૂબ જ આનંદ થયો ગુરુને પ્રજ્ઞામ કરીને તે અન્ધ લઈ ઘરે આવ્યો

તેણે એ અન્ધમા જતાવાસેલા પ્રજ્ઞામકિતાના આચારને અમલમા મૂકવા પ્રયત્ન કરી પશુ તેને ખાસ આજ્ઞો કે એના ગુરુએ આપેલા મથ પ્રમાણે ઈશ્વરને ભજવા માટે ચોરીસ કલાકે પશુ પૂરતા નહોતા છતા વગવગ એક અઘવાડિયા સુધી ઢિમત પૂર્વક તે એ પ્રમાણે કરતો રહ્યો

છતા શિષ્યના મનમા એક શકા ઉદ્ભવી તેણે વિચાર્યું “ગુરુ મને એટલા પ્રભુત્વવાળા હોય તો મેં તેઓ તો આપણો સમય પ્રભુભક્તિમા આજના નથી ગુરુ શિષ્યને જે ઉપદેશ આપે છે તે પોતે આચારમા મૂકે છે કે કેમ તે જાણવામા કશું ખોટું નથી”

એ મુજબ તે છૂપી રીતે ગુરુના ખડની બાજુમા આવેલા ખડમા ગ્રો અને નિગીફગ કરવા લાગ્યો તેના ગુરુએ તો શાળીમા ગાખના શાકિમામ પર હાથ ફેરવી દઈને પૂનમા લાગેજ એકાદ નેકડ માળી ગુરુએ જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તે, અને પોતે જે આચાર્ય કરતા હતા તે વચ્ચે મેં ના અતઃ વિશે તેમને પૂજવાનું શિષ્યે, મનમા વિચાર્યું”

ખીજે દિવસે શિષ્ય ગુરુ પાસે ઢાળર થયો અને પ્રાર્થના કર્યા

‘તને કઈ મૂઝવણ છે, ખરું ને, વત્સ!’ ગુરુએ પૂછ્યું

“હા, ગુરુજી!” તે એકદમ ધોની ભર્યો અને પછી આજ્ઞા ચના થી “જે તમે મને માફ કરો તો હું મારી એક શકા આપની સમક્ષ રજૂ કરું!”

“ખુબીથી તું તારી શકા દુર કરવા જ ખાસ માગી પાસે આવે છે, કેમ ખરું ને?”

“ગુરુજી, તમે અને આચાર અને પૂન માટે મોટા મથ આપ્યો છે તેમા જાણ્યા યા મુજબ કરવા જતા તો ચોરીસ કલાકે પશુ ઓછા પડે, પરંતુ”

જોય, ધોન, વત્સ”

“ક્ષમા કરજો પશુ મેં તો તમને પૂન માટે એક મિનિટ પશુ વીતાવતા જોયા નથી”

“તારી વાત સાચી છે તે મને પૂછ્યું તેથી હું રાજ થયો જો હું તને સમજાવું પાકું તારે માટે જ્યારે દિવસના ચોરીસ કલાકે પશુ પૂન માટે ઓછા પડે છે ત્યારે તે મને પૂન માટે જે એક ક્ષણ ગાળતા જોયો તે પશુ મારે માટે બિનજરૂરી છે કારણ કે મારા અસ્તિત્વની ક્ષોક્ષણ એમની પૂજામા જ વીતે છે હું ઈચ્છુ છું કે તું પશુ એ ભૂમિકા પર આવ કે જ્યાં આ બાદશાહ બિનજરૂરી બની ગયા

આશ્રય લેવાની લાખ્ય આ યાદીમાં-હાલેલા પ્રાણીને
 ઘડે તે સ્વાભાવિક છે. બહાર કાઢ્યા પછી તે ઝડપ-
 થી ઝાડીમાં નારી છૂટ્યો. એક વન્ય પશુનો આ રીતે
 છવ બચાવનાર સરખાની યોગ્ય કદર થી જોઈએ.
 તાલેને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી જાહેર કર્યા પછી તેના ગણનામાં
 બાઈબંધ સાથે ભારતવાસીઓનો નાતો મિત્રતાનો છે
 એ વાત આ પ્રસંગે પુરવાર કરી. ગીરના જંગલમાં,
 એક બીજા આવા કિસ્સામાં એક સિંહણ દુવામાં બંધ
 પડી હતી પરંતુ જંગલના રખેવાળો ન તેની કુમકે બંધ
 શક્યા કે ન તેને બંધોડી શક્યા અને એ પ્રાણીનું કુચુ
 જતુ થયું. આમાં બેદરકારી હતી કે એવી કાઈ મુશ્કેલી
 હતી તેના ખુલાસા કાઢીએ કયો નથી-જે જરૂરી હતો.

ચીલી

લેટીન અમેરિકાના રાજ્યોમાં તાજેતરમાં
 ચીલીએ ક્રીકીક બિડાપોઇ જંગલમાં હોલો માકસવાદી
 પ્રમુખ સાલ્વાડોર એલેન્ડે લેલકાદી હબે સમાજવાદી
 કુધારા અને નીતિઓ અમલમાં મૂકીને દુનિયાનું ધ્યાન
 ખેંચ્યું હતું. ૧૯૭૦માં બહુમતિથી પ્રમુખપદે ચૂંટાયા
 પછી ઉદ્યોગોનું રાષ્ટ્રીયકરણ શરૂ કર્યું હતું. જેમાં
 તંબાની ખાણો મુખ્ય હતી. પરદેશી મૂડીને આથી
 સંકેતો કરવા પડ્યા. અને ચીલીના અર્થતંત્ર ઉપર
 બોલે આવી પડ્યા. નીચલા સ્તરના લોકોનું જીવન-
 ધોરણ સુધારવા જતાં, ખીછ મુશ્કેલીઓ બિની ઘડી.
 ઉત્પાદન ઘટી જતાં, ભાવવધારો થયો. સરકારે જે જે
 જીવન જરૂરિયાતોની ચીજ વસ્તુઓના ભાવ નક્કી કર્યા
 તે અદ્યક્ષ થવા લાગ્યા. કાળા બજારો અસ્તિત્વમાં
 આવી- એક સંધિ ત્યાં તેર તૂટે તેની સ્થિતિ ઘડી.
 આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં તાબના ભાવ ઘટી જતાં
 નિકાસ વેપારને ફટકો લાગ્યો. અમેરિકન મૂડી રોકાણ
 ખસે કરોડમાંથી વસ કરોડ જેટલું ઘટી ગયું. કામદાર
 વર્ગ માટે સરકારે જે છૂટાછેટ મૂકી અને નિર્વાહ
 ભાવે તેમને જે ચીજ વસ્તુઓ મળવા લાગી તેનો
 તેમણે કાળાબજારમાં વેચી નાખવાનો અને પૈસા
 કમાવાનો પધા શરૂ કર્યો. જમણેરી અને કામેરી વર્ગો
 વચ્ચેની તિરાડ વધુ પહોળી થતી ગઈ. લશ્કરી નેતા-
 યોની અધીરાઈ વધી પડી. જુ માર્સ પહેલા સવા
 ઠાપ કરવાનો એક નિષ્ફળ પ્રયોગ થયોલે તેમાં લશ્કર-

ને ફાવટ આવી નહીં. સાલ્વાડોર એલેન્ડે લોકશાહી-
 માં માનતા હતા. પ્રખ્યાત જેરીલાપ્રઈતિથી સત્તા
 કરેલે કરેવામાં માનનારા આર્નેન્ટિનાના એ ગુએવારાનો
 સહ તેમણે પસંદ કર્યો નહિ. બે હબર માર્છલ લાગે અને
 એકસો માર્છલ પહેળો આ દેશ ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ
 લાંબી પૂટપટી જેવો લાગે. તેની વસતિ યુગ્મરત કરતાં
 પચુ ઓછી. લશ્કરી બળ ત્યાં તંત્રસ્થ ન રહ્યું અને
 બળવો પોકારવામાં અચેસર બન્યું તે જ ચીલીની કચુલતા.

ફાઈડેલ કેસ્ત્રો

કયુબામાં જેરીસ્ટાનું એકદંથુ શાસન ઉચ-
 લાવવા માટે ફાઈડેલ કેસ્ત્રોએ બે વાર કઝનબંધ
 ક્રાંતિકારીઓની મદદથી બળવો કર્યો અને બનેવાર
 નિષ્ફળ ગયા. એકવાર તો પ્રખ્યાત ક્રાંતિવાદી
 ગુએવારા પચુ તેમની રોળકીમાં હતા, પચુ પાછ-
 નથી તે જુદો પડી ગયો અને બેલિસિયામાં તેનું
 અપચતુ થયું. પચુ કેસ્ત્રોએ કુપબાને મુક્ત કરવાનો
 પુરુષાર્થ ચાલુ રાખ્યો અને મુક્ત કરીને જ રહ્યા.
 કયુબા બહુ નાનકડો દેશ છે-વસતિ ફક્ત ૮૦ લાખ-
 બે સુંબઈ ભેગા કરે એટલી. સ્વેદન લગભગ ૪૪
 હબર મો. મા. છતાં આવડા નાનકડા ટાપુથી
 અમેરિકા ઘરથરે છે. ફાઈડેલ કેસ્ત્રો જન્મથી જ
 વિદોહી હતા-એક ગરકાપદે સંતાન તરીકે તેમને
 ઉઠેર થયો. બાળપણ તેમણે કુટુંબ સાથે વિદોહમાં
 વિતાવ્યું. માતાપિતાની વિરૂદ્ધ બંધ, અભ્યાસ આગળ
 વધારો. યુનિવર્સિટીમાં કાયદાનો અભ્યાસ કરવા પાંચ
 વર્ષ ચાલ્યા ત્યારે બંડખોર વિદ્યાર્થીઓના તેઓ
 સરદાર હતા અને પિસ્તોલ સદાય સાથે રાખતા.
 તેમની બાવના એવી છે કે કયુબાના
 લોકો સૌ એકસરખા સમૃદ્ધ અને-જેટલો વૈભવ એક
 શુદ્ધિજીવીને મળે તેટલી મજૂરને પચુ મળવા જોઈએ.
 રસિયાની મદદ તેઓ છૂટે ઢાંચે લે છે તેથી તે
 અમેરિકાને તેમના પ્રત્યે નફરત છે. જલ્દન કેનેડાએ
 તો અણબુદ્ધની ધમકી આપી, સોવિયેટ મિસાઇલો
 કયુબાની ધરતી ઉપરથી રોતરોત ઉપડાવી લીધા.
 ફાઈડેલ કેસ્ત્રો ભારતમાં તો એક રાત પસાર કરવા
 માટે આવેલા.

આશ્રય લેવાની લાવ્ય આ માટેના હારેલા પ્રાણીને
પછી તે સ્વાભાવિક છે. બહાર કાઢ્યા પછી તે ઝડપ-
થી ઝાડીમાં નાસી છૂટ્યો. એક વન્ય પશુનો આ રીતે
છવ બચાવનાર સરખાની યોગ્ય કદર થવી જોઈએ.
વાદને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી જાહેર ક્યાં પછી તેના માસીઆઈ
ભાઈબંધ સાથે ભારતવાસીઓના નાંતો મિત્રતાનો છે
એ વાત આ પ્રસંગે પુરવાર કરી. ગીરના જંગલમાં,
એક ખીજા અથવા કિરસામાં એક સિંહણ કૂવામાં જઈ
પડી હતી પરંતુ જંગલના રખેવાળો ન તેની કુમકે જઈ
શક્યા કે ન તેને બચાવી શક્યા અને એ પ્રાણીનું કડુણ
મૃત્યુ થયું: આમાં બેદરકારી હતી કે એવી કોઈ મુશ્કેલી
હતી તેના ખુલાસો કાઢ્યો કેયે નથી-જે જરૂરી હતો.

ચીલી

લેડીન અમેરિકાના રાજ્યોમાં તાજેતરમાં
ચીલીએ ઠીકઠીક લઠાપોલ જંગલોમાં હતા. માર્ચસાદી
પ્રમુખ સાલ્વાડોર એલેન્ડે લોકશાહી અને સમાજવાદી
સુધારા અને નીતિઓ અમલમાં મૂકીને દુનિયાનું ધ્યાન
ખેંચ્યું હતું. ૧૯૭૦માં બહુમતિથી પ્રમુખપદે ચૂંટાયા
પછી ઉદ્યોગોનું રાષ્ટ્રીયકરણ શરૂ કર્યું હતું. જેમાં
તંબાની ખાણો મુખ્ય હતી. પરદેશી મૂડીને આથી
સંકેતો કરવા પડ્યો. અને ચીલીના અર્થતંત્ર ઉપર
બોલો આવી પડ્યો. નીચલા સ્તરના લોકોનું જીવન-
ધોરણ સુધારવા જતાં, ખીજા મુશ્કેલીઓ ભળી થઈ.
ઉત્પાદન ઘટી જતાં, ભાવવધારો મળે. સરકારે જે જે
જીવન જરૂરિયાતોની ચીજ વસ્તુઓના ભાવ નક્કી કર્યા
તે અદ્યક્ષ થવા લાગ્યા. કાળા બજારો અસ્તિત્વમાં
આવ્યા- એક સાધિ ત્યાં તેર ત્રે તેરી સ્થિતિ થઈ.
આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં તાબના ભાવ ઘટી જતાં
નિકાસ વેપારને ફટકો લાગ્યો. અમેરિકન મૂડી રોકાણ
બસો કૌશલ્યથી વીણ કરાડ નેટણ ઘટી ગયું. કામદાર
વર્ગ માટે સરકારે જે છટાબદ મૂકી અને નિષ્ક્રિય
ભાવે તેમને જે ચીજ વસ્તુઓ મળવા લાગી તેનો
તેમણે કાળાબજારમાં વેચી નાખવાનો અને પૈસા
કમાવાનો ધંધો શરૂ કર્યો. જમણેરી અને ડાબેરી વર્ગો
વચ્ચેની તિરાડ વધુ પહોળી થતી ગઈ. લશ્કરી નેતા-
ઓની અધીરાઈ વધી પડી. ઋજુ માસ પહેલા સત્તા
હાથ કરવાનો એક નિષ્ફળ પ્રયોગ થયોલો તેમાં લશ્કર-

ને ફાવટ આવી નહીં. સાલ્વાડોર એલેન્ડે લોકશાહી-
માં માનતા હતા. પ્રખ્યાત ચેરીલાપ્રતિષ્ઠા સત્તા
કરંજે કરંવાંમાં મોનંનાંસા આર્નેન્ટિનાના એ ગુએવારોનો
સહ તેમણે પસંદ કર્યો નહિ. બે હજાર માઈલ લાંબો અને
એકસો માઈલ પહોળો આ દેશ ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ
લાંબી ફૂટપટ્ટી જેવો લાગે. તેની વસતિ ગુજરાત કરતાં
પણુ ઓછી. લશ્કરી બળ ત્યાં તંત્રસ્થ ન રહ્યું અને
બળવો પોકારવામાં અચેસર બન્યું તે જ ચીલીની કડુચતા.

ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો

કયુબામાં બેરીસ્ટાનું એકદંથ્ય શાસન ઉપ-
લાવવા માટે ફાઈડેલ કેસ્ટ્રોએ બે વાર કબજબંધ
ક્રાંતિકારીઓની મદદથી બળવો કર્યો અને બંનેવાર
નિષ્ફળ ગયા. એકવાર તો પ્રખ્યાત ક્રાંતિવાદી
ગુએવારા પણ તેમની ટોળકીમાં હતા, પણ પાછ-
ળથી તે જુદો પડી ગયો અને બોલિશિવવામાં તેનું
અપમરત્યુ થયું. પણ કેસ્ટ્રોએ કયુબાને મુક્ત કરવાનો
પુરુષાર્થ આજ રાખ્યો અને મુક્ત કરીને જ રહ્યા.
કયુબા બહુ નાનકડો દેશ છે-વસતિ ફક્ત ૮૦ લાખ-
બે મુબઈ ભેગા કરો એટલી. ક્ષેત્રફળ લગભગ ૪૪
હજાર ચો. મા. છતાં આવડા નાનકડા ટાપુથી
અમેરિકા ઘરસર છે. ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો જન્મથી જ
વિદોહી હતા-એક ચેરકસદે સંતાન તરીકે તેમને
ઉઠેર થયો. બાળપણ તેમણે કુટુંબ સાથે વિદોહમાં
વિતાવ્યું. માતાપિતાની વિરૂદ્ધ બંધ, અભ્યાસ આગળ
વધાયા. મુનિસિપલમાં કાપદાનો અભ્યાસ કરવા પાંચ
વર્ષ માલ્યા ત્યારે બંડખોર વિદ્યાર્થીઓના તેઓ
સરદાર હતા અને પિસ્તોલ સહાય સાથે રાખતા.
તેમની ભાવના એવી છે કે કયુબાના
લોકો સૌ એકસરખા સમૃદ્ધ બને-જેટલો વૈભવ એક
શુદ્ધિજીવીને મળે તેટલો મજૂરને પણ મળવો જોઈએ.
રક્ષિયાની મદદ તેઓ છૂટે દારૂ સે નથી તે
અમેરિકાને તેમના પ્રત્યે નફરત છે. બંદોબ દેનડીએ
તો અણબુદની ધમકી આપી, સોવિયેટ મિસાઇલો
કયુબાની પરતી ઉપરથી સતોરાત ઉડાવી લીધેલા.
ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો ભારતમાં તો એક રાત પસાર કરવા
માટે આવેલા.

મુસ્લીમ લીગની પ્રતિજ્ઞાના ઉલ્લેખ કરી, ચક્રોત્તી
ચંદ્રા એ પ્રદેશને ખમરદાર રાખવા અગ્રહિનિર્દેશ
કરી દીધો. મરઘા કોંગ્રેસમાંથી શાસકમાં આવનારા
માટે પણ આ અધિવેશને તક પૂરી પાડી છે અને
તેના પરિણામે આગામી થોડા દિનમાં જાન્યુઆરી
મંચી રહેશે.

રોપનાગ કયાં છે ?

એક એવા સમાચાર જાન્યુઆરી મંચા છે કે
જાપાની સાહસિકોની એક ટુકડી સ્કોટલેન્ડના એક
સરોવર 'લેસ નાચ' ડોલોશી નાખવા અને તેમાં મેલ
એક જળચર પ્રાણીની શોધ કરવા આ માસમાં પ્રયાસ
કરવાની છે. આ જળચર પ્રાણી કોઈ પુરાણ પ્રસિદ્ધ
મહાકાવ્ય સાથે જોવા આકાશનુ છે તે સ્વભાવે શરમાળ
હોવાથી સપાળી ઉપર કનારેય દેખા દેતું નથી. દિમા
લપવા ધીમમાનવ જેમ તેની આસપાસ અનેક દત્ત
કથાએ વળાએતી છે અને ધણીએ તેને પુ હોવાના
અહેવાલો આયા છે. હજારો વર્ષ પીત્યા છતાં તે
જીવત હોવાનું પશ્ચિમના અદ્વાણ લોકો માને છે અને
આ જળચરને તેઓ દૈવી માનીને તેને કવારે છછેડત
નથી, જાપાની સાહસિકો તેમની સાથે અનુકમણની
સામગ્રીથી સજ્જ છે જેથી સરોવરની કિનારેથી ખૂબ
જલુ પડે તો દખાણ સામે રહેજી અને તેમજ એવી
જાગ્યામાં નિર્ગેશણ થઈ શકે તે માટે પ્રકાશની ગાડવણ
પણ કરી છે. પૂરીના ઉત્તરકાળથી તે સરોવરમાં
વાસ કરી રહેલ છે.

આ બધા મહાનુભાવોને માનુષ સાય કે જે
પ્રાણીની શોધ માટે તેઓ ઉત્સુક થયા છે તેને
લક્ષ્યરસીઓ વધુ સ્થળી લાપાખા 'રોપનાગ' કહે છે
જેની ફેણ ઉપર આપણી પૃથ્વી જેવા અનાકનો ભાર
તે વહન કરે છે. રોપનાગ પાનાળ લોકમાં રહે છે અને

પૃથ્વી સિવાય અન્ય કોઈ તેની સાથે મેળા કરવા
અધિકારી નથી. માટે 'લેસનાચ' કોંગ્રેસનું માર્ગ
વાળી બારતમાં આગિને રોપનાગનું માનવન કોઈ
મિદાન માનવ કે શાસ્ત્રીને મૂકેથી સામગ્રી તો જો
લોખના પરમ મુખને પામશે.

માહિત્યના દહાડા

શ્રી ગુનાગદામ કોંગ્રેસ સાહિય પચિત્તના
પ્રમુખ તરીકે જન્મતિથી ચૂટાઈ આયા છે અને
શ્રી ચ ચિ મેના જોવા પ્રતિષ્ઠા સામે જ મી
જનુમતિ મેળી શકયા તે તેમની લોકપ્રિયતાને
આધારી છે. નવનકથાને બાદ કરતાં સાહિત્યના વિષ
વિષ લેનામાં શ્રી ગુનાગદામ પ્રદાન કરતા રવા છે.
પરંતુ સાહિત્ય તેઓ વીક પચારી જોયું છે અને
નરનકા તથા નાનક વિશે, તેમના સર્જનોને બાનુએ
મુકાએ તો, તેમનું વિવેચન મૌલિક ઉમેરથી રોમી
રહે. કવિતા વિશે પણ તેમની એવી જ આગરી
મુક રહેતી છે તેઓ ધાર તો ધણી બધી શુદ્ધતા
કૃતિઓને અગ્રેજ વાચકો સમક્ષ મૂકી શકે. સાહિત્ય
પરિષદ પ્રમુખ તરીકે તેઓ કોઈ નવા બીલો પાડે તો
તો વાદચાર જની રહેશે. અત્યારે તો ચૂટાય ત્યારે
અને બે વર્ષ નવા પ્રમુખને સોંપણી કરે તે પ્રસંગો
સિવાય સામાય જનના પ્રમુખને વાદ કરતી નથી.
સવાલ એ છે કે સાહિત્યને લોકોએ અજાનવા છું
કરવું જોઈએ? જનસામાન્યને અભિગમ શુદ્ધ અને
શિષ્ટ સાહિત્યથી વિમુખ બને અને તે માત્ર સિનેમા
ના અને અમિત્વ સાહિત્ય તરફ દોળે તેમાંથી લોકોની
રુચિને ઉઠાવવા અને જાગ્રવા માહિત્યકારોએ શું
કરવું જોઈએ? સાહિત્ય ખાતર સાહિય એ સૂચનો
વળગી રહેતું અને જન અભિગમની પરવાન કરતી ?
આ પણ એક કુ પ્રશ્ન છે.

મુસ્લીમ લીગની પ્રતિજ્ઞાઓ ઉલ્લેખ કરી, ચક્રોગે ચંદ્રો એ પ્રદેશને ખમરદાર રાખવા અગ્રહીનર્દેશ કરી દીધો. મસ્જીદ કોંગ્રેસમાંથી શાસકમાં આવનારા માટે પશુ આ અધિવેશને તક પૂરી પાડી છે અને તેના પરિણામે આગામી ચોક્કસ દિવસોમાં ભણવા મળી રહેશે.

શેખનાગ કયાં છે ?

એક એવા સમાચાર ભણવા મળ્યા છે કે ભણાની સાહસિકોની એક ટુકડી સ્કોટલેન્ડના એક સરોવર 'લેસ નોય' કહેાથી નાખવા અને તેના મોટે એક જળચર પ્રાણીની શોધ કરવા આ માસમાં પ્રયાસ કરવાની છે. આ જળચર પ્રાણી કોઈ પુરાણ પ્રસિદ્ધ મહાકાંડ સાથે જોવા આશરેનું છે. તે અવાવેશરમાં જોવાથી સપાત્ર ઉપર કનારેય દેખા દેતું નથી. દિમા લખતા ડીમમાંનવ જેમ તેની આસપાસ અનેક દંત કથાએ વણાયેલી છે અને ધણીએ તે બેકુ દોવાના અહેવાલો આયા છે. હજારો વર્ષ પીત્યા છતાં તે જીવત હોવાનું પશ્ચિમના અહાણુ લોકો માને છે અને આ જળચરને તેઓ દેવી માનીને તેને કપારે છોડત નથી, જાપાની સાહસિકો તેમની સાથે અનકમલમની સામગ્રીથી સજ્જ છે જેથી સરોવરની બિડાઈએ ખૂબ જાનુ પડે તો દયાણુ સામે રક્ષણ મળે તેમજ એવી બિડાઈમાં નિર્ગેશણ થઈ શકે તે માટે પ્રકાશની ગોઠવણ પાણુ કરી છે. પૃથ્વીના ઉચ્ચમણથી તે સરોવરમાં વાસ કરી રહેલ છે.

આ બધા મહાનુભાવોને માનુસ કાચ કે જે પ્રાણીની શોધ માટે તેઓ ઉત્તુજ સ્થા છે તેને ભ સત્વરસિધો વધુ સારી ભાષામાં 'શેખનાગ' કહે છે. જેની ફેણ ઉપર આપણી પૃથ્વી જેવા જખાકનો ભાર તે વહન કરે છે. શેખનાગ પાનાળુ લોકોમાં રહે છે અને

પૃથ્વ સિવાય અન્ય કોઈ તેની સાથે ચોટા કરવા અધિકારી નથી માટે 'લેસનોય' કહેાવાનું પ્રાણી વાળી ભારતમાં આપીને શેખનાગનું માન્યતા કાઈ વિદ્વાન જ્ઞાન કે સામ્યને મૂળેથી સાબળતા તો પા લોકમાં પરમ સુખને પામતા.

માહિત્યના દલાલ

શ્રી યુનાનગમ કોંગ્રેસ સાહિય પરિષદના પ્રમુખ તરીકે જનમિત્તી ચૂટાઈ આયા છે અને તે ચ ચિ ચેતા જેવા પ્રાતિષ્ઠા સાથે જાળી જનમિત્ત મેળવી શક્યા તે તેમની લોકપ્રિયતાને આભારી છે. નવનકથાને વાદ કરતા સાહિત્યના વિષ વિષ લેનામાં શ્રી યુનાનગમ પ્રદાન કરતા રતા છે. પ મનુ સાહિત્ય તેઓ વીક પચાની જાળુ છે અને નવનકા તથ નાનક વિશે, તેમના સર્જનોને બાનુએ મુકીએ તો, તેમનું વિવેચન મૌલિક ઉ મેળથી દોભી રહે કે કવિતા વિશે પણ તેમની એવી જ આગવી મજ રહેલી છે. તેઓ ધાર તો ધણી બધી શુદ્ધતાની કૃતિઓને અમેજ વાચકો સમક્ષ મુકી શકે સાહિત્ય પરિષદ પ્રમુખ તરીકે તેઓ કોઈ નવો મીલો પાડે તો તો વાદગાર જની રહેશે અત્યારે તો ચૂટાપ ત્યારે અને એ વર્ષ નવા પ્રમુખને સોંપણી કરે તે પ્રસંગે સિવાય સામાય જનતા પ્રમુખને વાદ કરતી નથી. સ્વરાજ એ છે કે માહિત્યને લોકોએ જાનવાર શુ કરવું જોઈએ ? જનસામાન્યને અભિગમ શુદ્ધ અને શિષ્ટ સાહિત્યથી વિમુખ અને અને તે માત્ર સિનેમા ના અને અમિતન સાહિત્ય તરફ દળે તેમથી લોકોની કુચિને ઉઘારવા અને જવાવવા માહિત્યકારોએ શુ કરવું જોઈએ ? સાહિત્ય ખાતર સાહિય એ સુન્ને વળગી રહેતું અને જન અભિગમની પરવા ન કરતું ? આ પણ એક કા પ્રશ્ન છે.

ભારતની એક સૌથી મોટી કમળેરી એ છે કે તે વ્યક્તિપૂજક અથવા ભક્ત રહ્યું છે. આજે પણ ગ્રાંધીજીનું નામ દરેક વાતમાં લેવાય છે, પણ ગાંધીજીના વિચારો અનુસાર આપણે ચાલતા નથી. એમના સિદ્ધાંતોની ઉત્તર એમના સિધ્ધો તથા ભક્તો વડે જ થઈ રહી છે.

ગાંધીજીએ જનતાને નિષ્ઠા અને કાર્યક્ષમ બનાવી હતી. એ લેવી છે તેની સ્વીકારી થઈ તેની અશક્તિઓ અને વિરોધતાઓ સમજી તેને રાષ્ટ્રના કાર્યમાં ભાગીદારી શક્તિશાળી બનાવી હતી. ઉત્તરો સામાન્ય લોકોને રાષ્ટ્રકાર્યમાં ભાગીદારી એમની શક્તિઓનો વિકાસ કરી કાર્યક્ષમ અને કાર્યદક્ષ બનાવી હતી. લોકોમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ, સેવા અને ત્યાગની ભાવના બની હતી. શુ બાળકો કે શુ સ્ત્રીઓ, સૌએ ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે જો કમાન કામ કરી દેખાડ્યું હતું તે અદ્ભુત હતું. અધારામાં પૂરી બહાર નીકળતા કરતા મહિલાઓ અને બાળકોએ પોશ્વસિની લાડીઓ ખાધી, જોશવાનાઓ કરી અને જનસેવાના કામમાં આતમિક થયાં હતાં. એ બધું આજે ક્યાં ચાલ્યું ગયું ?

હવે જ્યારે દેશમાં પાંચઠી સત્તા અથવા સરકારનો યુદ્ધેલી નથી, પણ આપણી પોતાની સત્તા અથવા સરકાર કાર્યોમાં સહાયક બની શકે છે, ત્યારે પણ દેશમાં અભાવ, મોંઘવારી, અસતોષ કેમ વધી રહ્યા છે ? શા માટે દેહની અશક્તિ અને સાધનોનો જન અને રાષ્ટ્રકલ્યાણમાં ઉપયોગ નથી થતો ?

આપણે જો પણ જોઈએ તોએ કે ગાંધીજીએ જો વાતો અથવા સિદ્ધાંત આપ્યોને આપ્યા હતા એ સિદ્ધાંતો પર સંક્રમના અને જીડકશ્યથી વિચાર થઈ રહી છે, એ વિચારોનો પ્રચાર પણ થાય છે, પણ રાષ્ટ્રના નવજીવનનો ચાચાર કેમ નથી થતો ? આપણું નેતૃત્વમાં કયાવ કયા દોષ પેદા થયા છે જેથી જનતાને આગળ વધારી એમનો પાસેથી અધિક રાષ્ટ્રનિર્માણનું કામ લઈ શક્યા નથી. નેતૃત્વ પ્રત્યે નિષ્ઠા નિર્માણ કરી શક્યા નથી.

આજનું નેતૃત્વ જો વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયું છે, જેઓ સત્તા પર છે તે એવાનો એક વિભાગ છે.

તેઓ પણ કહે છે કે જનતાની સેવા થઈ શકે એ માટે તેઓ સત્તા પર બેઠા છે. પરંતુ એમાં પણ સેવાથી વધારે સત્તાને જ મહત્વ અપાય છે એવું દેખાય છે; અને સત્તાનો ઉપયોગ જનહિત કરતાં પ્રતિષ્ઠા તથા સ્વાર્થસાધનમાં અધિક થઈ રહ્યો છે. જનતાનું વિદ્યુદ્ધિત જ જોવાય એની સત્તાધીશોને પરવા નથી. એટલે સત્તાધીશોનું નેતૃત્વ જનતામાં નિષ્ઠા પેદા કરી શક્યું નથી. અને આજે પ્રેસ જનતામાં લોકપ્રિય રહી નથી, એના પ્રત્યે અત્યંત અસતોષ છે. વળી સત્તા પર વળગી રહેવા માટે પશુને ખૂબ જ મહત્વ અપાય છે અને ચૂટણીમાં વિજય થવા જેનો મતદાતાઓ પર પ્રભાવ હોય એવા લોકોને રાજ રાખવા માટે ઉચિત-અનુચિતનો ખ્યાલ ન કરીને પણ તેમનું કામ કરવાને સત્તાધીશો માટે આવશ્યક બની ગયું છે. એવી સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ દારા આમજનતાના હિતની અવગણના થાય છે. સત્તા અથવા કામની જવાબદારી સોંપતી વખતે એ વ્યક્તિની યોગ્યતા અથવા જનહિત કરતાં રાજનૈતિક વાતો જ વધારે ધ્યાનમાં લેવાય છે; જેથી કાર્યક્ષમ કે કાર્યદક્ષ વ્યક્તિઓને કામ સોંપાતું નથી. એમની શક્તિનો ઉપયોગ નથી થતો. નેહરુજીને રાષ્ટ્રહિતની તીવ્ર અભિપ્રાય લેવા છતાં અને એમના પ્રત્યે જનતાની અત્યંત લગિત હોવા છતાં જનતામાં રાષ્ટ્રનિર્માણની ભાવના તેઓ પેદા કરી શક્યા નહીં. જનતાએ યોજનાઓમાં જો ઉત્સાહ અને આત્મીયતાથી ભાગ લેવો જોઈતો હતો તે તેઓ કરાવી શક્યા નહિ. વળી ગાંધીજીની જેમ વ્યક્તિઓનું પણ તેઓ નિર્માણ કરી શક્યા નહિ તે એટલે સુધી કે અત્યંત તેમજ પ્રધાનમંત્રીનો ભોળો ઉદાવનો પડ્યો અને તેઓ પોતાના જીવન દરમિયાન આ કાર્ય માટે યોગ્ય વ્યક્તિ તૈયાર કરી શક્યા નહિ.

નેતૃત્વની બામનમાં કોંગ્રેસવાળાઓની જેની સ્થિતિ રહી તેથી સારી સ્થિતિ સર્વોદયવાળાઓની પણ રહી છે એવું દેખાતું નથી. ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોની હતી તેથી વધારે સક્ષમ વ્યાખ્યા થઈ છે એવું જણાયું છે. એના તત્ત્વો પર લખ્યું અને સાહિત્યની પણ કરી શકાય નથી, જલકે ઉત્તરો નથી, સાચો પાનાનું

ભારતની એક સૌથી ગોઠી કમળેરી એ છે કે તે વ્યક્તિપૂજક અથવા ભક્ત રહ્યું છે. આજે પણ ગાંધીજીનું નામ દરેક વાતમાં લેવાય છે, પણ ગાંધીજીના વિચારો અનુસાર આપણે ચાલતા નથી. એમના સિદ્ધાંતોની હાથ એમના શિષ્યો તથા ભક્તો વડે જ થઈ રહી છે.

ગાંધીજીએ જનતાને ભણત અને કાર્યક્ષમ બનાવી હતી. એ જેવી છે તેવી સ્ત્રીકારી થઈ તેની અશક્તિઓ અને વિરોધતાઓ સમજી તેને રાષ્ટ્રના કાર્યમાં ભાગીદારી શક્તિશાળી બનાવી હતી. હજારો સામાન્ય લોકોને રાષ્ટ્રકાર્યમાં ભાગીદારી એમની શક્તિઓનો વિકાસ કરી કાર્યક્ષમ અને કાર્યદક્ષ બનાવી હતી. લોકોમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ, સેવા અને ત્યાગની ભાવના ભરી હતી. શુ બાળકો કે શુ દેવીઓ, સૌએ ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે જે કમાન કામ કરી દેખાડ્યું હતું તે અદ્ભુત હતું. અધારામાં ધૂરની બહાર નીકળતા કરતા મહિલાઓ અને બાળકોએ ખેતીસની લાડીઓ ખાધી, નેલાનાઓ કરી અને જનસેવાના કામમાં એકત્રિય થયાં હતાં. એ બધું આજે ક્યાં ચાહ્યું ગયું ?

હવે જ્યારે દેશમાં પારકી સત્તા અથવા સરકારનો મુશ્કેલી નથી, પણ આપણી પોતાની સત્તા અથવા સરકાર કાર્યોમાં સહાયક બની શકે છે, ત્યારે પણ દેશમાં અભાવ, મેંધવારી, અસતોષ કેમ વધી રહ્યા છે ? શા માટે દેહની અશક્તિ અને સાધનોનો જન અને રાષ્ટ્રકલ્યાણમાં ઉપયોગ નથી થતો ?

આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે ગાંધીજીએ જે વાતો અથવા સિદ્ધાંત આપણને આપ્યા હતા એ સિદ્ધાંતો પર ચક્રમના અને જીડાણથી વિચાર થઈ રહ્યો છે, એ વિચારોના પ્રચાર પણ થાય છે, પણ રાષ્ટ્રમાં નવજીવનનો સચાર કેમ નથી થતો ? આપણા નેતાઓમાં કયાવ કશો હોય પેદા થયો છે જેથી જનતાને આપણ વધારી એમની પાસેથી અધિક રાષ્ટ્રનિર્માણનું કામ લઈ શક્યા નથી. નેતૃત્વ પ્રત્યે નિષ્ઠા નિર્માણ કરી શક્યા નથી.

આજનું નેતૃત્વ એ વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયું છે. જેઓ સત્તા પર છે તે એવાનો એક વિભાગ છે.

તેઓ પણ કહે છે કે જનતાની સેવા થઈ શકે એ માટે તેઓ સત્તા પર બેઠા છે. પરંતુ એમાં પણ સેવાથી વધારે સત્તાને જ મહત્વ અપાય છે એવું દેખાય છે; અને સત્તાનો ઉપયોગ જનહિત કરતાં પ્રતિષ્ઠા તથા સ્વાર્થસાધનમાં અધિક થઈ રહ્યો છે. જનતાનું વિશુદ્ધ હિત જ જોવાય એની સત્તાધીશોને પરવા નથી. એટલે સત્તાધીશોનું નેતૃત્વ જનતામાં નિષ્ઠા પેદા કરી શક્યું નથી. અને આજે કોંગ્રેસ જનતામાં લોકપ્રિય રહી નથી, એના પ્રત્યે અત્યંત અસતોષ છે. વળી સત્તા પર વળગી રહેવા માટે પક્ષને ખૂબ જ મહત્વ અપાય છે અને ચૂંટણીમાં વિજયી થવા જેનો મત-દાતાઓ પર પ્રભાવ હોય એવા લોકોને રાષ્ટ્ર રાખવા માટે ઉચિત-અનુચિતનો ખ્યાલ ન કરીને પણ તેમનું કામ કરવાને સત્તાધીશો માટે આવશ્યક બની જાય છે. એથી સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ દ્વારા આશ્રમજનતાના વિતની અવહેલના થાય છે. સત્તા અથવા કામની જવાબદારી સોંપતી વખતે એ વ્યક્તિની યોગ્યતા અથવા જનહિત કરતાં રાજનૈતિક વાતો જ વધારે ધ્યાનમાં લેવાય છે; જેથી કાર્યક્ષમ કે કાર્યદક્ષ વ્યક્તિઓને કામ સોંપાતું નથી. એમની શક્તિનો ઉપયોગ નથી થતો. નેહરુજીને રાષ્ટ્રહિતની તીવ્ર અભિલાષા હોવા છતાં અને એમના પ્રત્યે જનતાની અત્યંત ભક્તિ હોવા છતાં જનતામાં રાષ્ટ્રનિર્માણની ભાવના તેઓ પેદા કરી શક્યા નહીં. જનતાએ ચોજનાઓમાં જે ઉત્સાહ અને આત્મીયતાથી ભાગ લેવો જોઈતો હતો તે તેઓ કરાવી શક્યા નહિ. વળી ગાંધીજીની જેમ વ્યક્તિઓનું પણ તેઓ નિર્માણ કરી શક્યા નહિ તે એટલે સુધી કે મત્સ્ય-પર્વ ત તેમણે પ્રધાનમંત્રીને બોલે છે હાલવે પડ્યો અને તેઓ પોતાના જીવન દરમિયાન આ કાર્ય માટે યોગ્ય વ્યક્તિ તોષાર કરી શક્યા નહિ.

નેતૃત્વની બાબતમાં કોંગ્રેસવાળાઓની જેવી સ્થિતિ રહી તેથી સારી સ્થિતિ સર્વોદયવાળાઓની પણ રહી છે એવું દેખાયું નથી. ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોની હાલી તેથી વધારે સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યા થઈ છે એવું જણાયું છે. એના તત્ત્વો પર ભાષ્ય અને સાહિત્યની પણ કશી બિલુપ નથી, જાકે હજારો નહીં, લાખો પાનાનું

શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત સનાતન ગોસ્વામી ગોકુળની પાસેના પંદાવનમાં એકચિત્ત થઈને ભગવાનના નામનો જ્વ કરતા બેસા છે. થોડી વાર પછી એક મરીબ નેવો દેખાતો સાધ્યજી આવ્યો અને તેણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો.

ગોસ્વામીએ પૂછ્યું: ક્યાંથી આવો છો, ભાઈ? તમારું નામ શું?

આવનારે કહ્યું: આવ્યો છું તો બહુ દુસ્થી અને તે તમારાં દર્શન માટે જ. મારું નામ 'જીવન' અને હું વર્ધમાન જિલ્લાના એક ગામડામાં રહું છું.

ગોસ્વામી: કાંઈ ખાસ કામને મને મળવા આવ્યા છો?

જીવન: સ્વામીજી, મારા નેવો મરીબ બીજા કોઈ નહિ બેઠો! મને મરીબીનું મોઢું દુઃખ છે. જેમ તેમ કરીને મારો યુગ્મનો કરું છું.

સનાતન ગોસ્વામી: મરીબાઈ કાંઈ પાપ નથી. મરીબ માણસ પશુ સહાચારી, સંસ્કારી અને પ્રજાભક્ત બની શકે.

જીવન: હું એમ તો શંકર ભગવાનની ભક્તિ કરું છું. અને હું એમની પાસે મારી મરીબાઈ દૂર કરવા માટે ખાસ અંતરથી પ્રાર્થના પશું કરું છું. એટલે તો હું તમારી પાસે આવી શક્યો.

સનાતન ગોસ્વામી: એ ખેતી રીતે?

જીવન: એક દિવસ શંકર ભગવાનને સ્વપ્નમાં આવીને મને કહ્યું: 'જીવન, તારી મનઝામના હું પૂરી કરીશ! જમના નદીના કિનારે સનાતન ગોસ્વામી કરીને એક સમુદ્ર પુરુષ રહે છે તેની પાસે તું જા. એને તારા વિના તરિકે જઈને પ્રણામ કરજે. તારી મરીબાઈ દૂર કરવાને ઉપાય એની પાસે છે.' આમ કહીને શંકર ભગવાન અંતર્ધ્વાન થઈ ગયા. એટલે તો હું આપની પાસે આવ્યો છું.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવું વિચિત્ર! મારી પાસે વળી છે શું? ન જ દઉં તે બધું છોડીને હું અહીં આવ્યો આવ્યો, અને હવે તો ભિક્ષા માગીને નિવરું કરું છું.

જીવન: એમ કેમ બને? તમારી પાસે તો....

સનાતન ગોસ્વામી (જીવનને અટકાવતો): હા, હા, છે, એક ઉપાય છે. એક વાર નદી કિનારે ફરતા ફરતા પારસમણિ મને મળી ગયો હતો. કોઈ વાર કોઈને આપવાને કામ લાગશે એમ ધારીને મેં કિનારાની રેતીમાં દાદી દોરો છે. તમે તે લઈ જાઓ. એના સ્પર્શ માત્રથી તમારું દુઃખદર ફીટી જશે.

જીવન તો સનાતન ગોસ્વામીએ બતાવેલી જગ્યાએ જતાવળે પહોંચી ગયો. રેતી ખોદી ત્યારે અંદરથી પારસમણિ મળી આવ્યો. જીવન તો બુદ્ધ બુદ્ધ થઈ ગયો. પોતાના દાદા પર બાધિલાં જે માદળિયાં લોદાના ખતરાનાં હતાં તેમને અડકાડતાં ચકચકતાં સોનાનાં થઈ ગયાં!

જીવન તો વિસ્મય પામીને પછીથી જાંઝા વિચારમાં પડી ગયો.

જમના નદીનો પ્રવાહ તો આનંદમેર વહો જ જાય છે. જીવનને મળેલા પારસમણિના એને જરાયે ખ્યાલ નથી. અને જીવને સામે કિનારે નજર નાંખી તો સોનાના લાલ ગોળા નેવો સરજા અસ્ત પામતો હતો.

જીવન વિચારમાં જીવે જીતરી ગયો અને જીવને સનાતન ગોસ્વામી પાસે પાછો આવ્યો અને કહ્યું, 'સ્વામીજી!-જે ધન મેળવતો તમે આ પારસમણિને દૂર મૂકી શક્યા છો તે ધનમાંથી થોડો ભાગ મને આપો.' એમ કહીને એણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો અને પારસમણિને નદી કિનારે ફેંકી દીધો.

(બાલદક્ષિણા)

થોડો ભાગ મને આપો

અંબાલાલ પુરાણી

શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત સનાતન ગોસ્વામી ગોકુળની પાસેના જંદાવનમાં એકચિત્ત થઈને ભગવાનના નામનો જપ કરતા બેઠા છે. થોડી વાર પછી એક ગરીબ જેવો દેખાતો જ્ઞાત્રી આવ્યો અને તેણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો.

ગોસ્વામીએ પૂછ્યું: ક્યાંથી આવો છો, ભાઈ? તમારું નામ શું?

આવનારે કહ્યું: આવ્યો છું તો બહુ દૂરથી અને તે તમારાં દર્યાનંદ માટે જ. મારું નામ 'જીવન' અને હું વર્ષમાન ગિરજાના એક ગમડામાં રહું છું.

ગોસ્વામી: કાંઈ ખાસ કામ અને મળવા આવ્યા છો?

જીવન: સ્વામીશ, મારા જેવો ગરીબ બીજો કાંઈ નહિ હોય! મને ગરીબીનું મોઢું દુઃખ છે. જેમ તેમ કરીને મારો ગુજારો કરું છું.

સનાતન ગોસ્વામી: ગરીબાઈ કાંઈ પાપ નથી. ગરીબ માણસ પણ સદાચારી, સંસ્કારી અને પ્રભુભક્ત બની શકે.

જીવન: હું એમ તો યાદ કર ભગવાનની ભક્તિ કરું છું. અને હું એમની પાસે મારી ગરીબાઈ દૂર કરવા માટે ખાસ અંતરથી પ્રાર્થના પણ કરું છું. એટલે તો હું તમારી પાસે આવી શક્યો.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવી રીતે?

જીવન: એક દિવસ યાદ કર ભગવાનને સ્વપ્નમાં આવીને મને કહ્યું: 'જીવન, તારી મનકામના હું પૂરી કરીશ! જમના નદીના કિનારે સનાતન ગોસ્વામી કરીને એક સાધુ-પુરુષ રહે છે તેની પાસે તું જા. એને તારા ખિતા તરીકે ગણીને પ્રણામ કરજે. તારી ગરીબાઈ દૂર કરવાનો ઉપાય એની પાસે છે.' આમ કહીને યાદ કર ભગવાન અંતર્ધર્મ થઈ ગયા. એટલે તો હું આપની પાસે આવ્યો છું.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવું વિચિત્ર! મારી પાસે વળી છે શું? ને હતું તે બધું છોડીને હું અહીં આવ્યો આવ્યો, અને હવે તો શિક્ષા માગીને નિવરણ કરું છું.

જીવન: એમ કેમ બને? તમારી પાસે તો...

સનાતન ગોસ્વામી (જીવનને અટકાવીને): હા, હા, છે, એક ઉપાય છે. એક વાર નદી કિનારે ફરતા ફરતા પારસમણિ અને મળી ગયો હતો. કાંઈ વાર કાંઈ ને આપવાને કામ લાગ્યો એમ ધારીને મેં કિનારાની રેતીમાં દાદી દાગો છે. તમે તે લઈ જશો. એના રપસ માગ્યો તમારું દળદર ફીટી જશે.

જીવન તો સનાતન ગોસ્વામીએ બતાવેલી જગ્યાએ ઉતારવો પડેલો ગયો. રેતી ખોદી ત્યારે અંદરથી પારસમણિ મળી આવ્યો. જીવન તો ખુશ થઈ ગયો. પોતાના હાથ પર પાંધેલાં બે માદળિયાં લોહાના પતરાનાં હતાં તેમને અડકડતાં ચક્રચક્રતાં સોનાનાં થઈ ગયાં!

જીવન તો વિસ્મય પામીને પછાટી બેઠો વિચારમાં પડી ગયો.

જમના નદીને પ્રવાહ તો આનંદભરે વહ્યો જ જાય છે. જીવનને મળેલા પારસમણિના એને જરાયે ખ્યાલ નથી. અને જીવને સામે કિનારે નજર નાંખી તો સોનાના લાલ ગોળા જેવા સૂરજ અસ્ત પામતો હોલ.

જીવન વિચારમાં બેઠો બીજી ગયો અને જીવને સનાતન ગોસ્વામી પાસે પહોંચી આવ્યો અને કહ્યું, 'સ્વામીશ! - જે ધન મેળવે તમે આ પારસમણિને દૂર મૂકી શક્યા છો તે ધનમાંથી થોડો ભાગ મને આપો.' એમ કહીને એણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો અને પારસમણિને નદી કિનારે ફેંકી દીધો.

(પાલદશિણી)

આ મંથના પાના શું કામ વાંચવા માગે છે તે એની સમજમાં નહોતું આવતું. પણ એને મારે તે કઈ રીતે સમજાવવું કે પડેલાના દિવસો અને આજના દિવસોમાં કેટકેટલું પરિવર્તન આવી ગયું છે? એને એ સમજાવી શકાય પણ કઈ રીતે? મેં ફક્ત એટલું જ કહ્યું: 'અરે, આવા ધર્મમંથે વાંચીએ છીએ ત્યારે ખસ, આનંદ આનંદ થઈ જાય છે. સાચી વાત કહું તો હું આપુ એકાદ બાઈબલ ખરીદવા માંગતો હતો, પણ સન્નેગો એવા અવળા રણા કે હું ખરીદી જ ન શક્યો!!'

એક અડવાડિયામા મે બાઈબલ વાંચી લીધું. મારી સમજ એતના એક નવી જ દુનિયામા જાણે વિહરવા લાગી. મને એક નવી જ અનુભૂતિ થઈ. કેટલી સુખદ અને મધુર!

'નિઝારથ'ના એ મહાન પુરુષ (ઈસુ) પ્રભે મારો આત્મા શકાયાં છલકાઈ બિડ્યો. અને મને એ ખબર ન પડી કે બાઈબલની વાતોએ વાંચતી વખતે મારી સામે કોયુવરીદનો ચહેરા કેમ ખડો થતો? આમ કેમ થતું હતું?

એવું બાઈબલ પાંચુ આજ્ઞા મે કહ્યું: 'તમે આપુ પકન કરો છો ખરા?'

'ના, સાહેબ.'

'કેમ?' મે કહ્યું આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

ખૂબ જ સદ્ગુણ ભાવથી એ બોલ્યો- 'સાહેબ, હું વાંચી જ શકતો નથી એટલે!'

'અને મરિઅમ્મા!'

'એ પણ નથી વાંચી શકતી' અને પછી થોડીવાર અટકી એ બોલ્યો- 'મારી દીકરી કોયુવરી હવે નિશાળમા જવા લાગી છે. થોડા જ દિવસો પછી એ એને વાંચતી થઈ જશે, અને અમે એની પાસે ખેસીને સાલવ્યા કરશું.' એના ચહેરા પર સતોષની એક અળકતી રેખા પથરાઈ જતી મેં જોઈ.

કોયુવરી હવે જ્યારે મારે મારે બેર આવતો ત્યારે હું એને બાઈબલની વાતોએ સંભળાવતો. સમ્રાટ ટેવડ અને સમ્રાટ સોલોમનની વાર્તા તો એને ખૂબ ગમી ગઈ. પણ વાંચતો કરતા એના મન પર દ્રષ્ટાંતોએ ખૂબ લીંડી અસર કરી. એ ખૂબ ખ્યાનથી

એકલીન થઈ સાંભળ્યા જ કરતો.

આમ દિવસો પછી દિવસો પસાર થતા ગયા. એક દિવસ મારી પત્ની દોડતી આવી. મારા હાથમાંથી પુસ્તક છીનવી લેતા બોલી- 'તમે સાંભળ્યું?' મરિઅમ્માને છોડેરો આપ્યો!'

'હિં, સરસ! ખૂબ સરસ સમાચાર.'

'અને સાંભળ્યો! એક નાંદિ બપો, એક સાથે બેકકં બાળકોની જન્મ થયો છે.'

'શ્વે...એ તો એનાથી પણ સરસ સમાચાર તે આપ્યા.'

મારી નિઝાંતાન પત્નીએ એવી કરકાહી અને ફરિયાદ કરતી આપેા કરી મારી સામે નેયુ' કે નેયુ બાળકોને જન્મ દેવે એ ફક્ત મારા જ હાથમાં કેમ હોય!...

અને એના થોડા જ દિવસો પછી હું જ્યારે લખવામાં એકલીન હતો ત્યારે મારી પત્ની પાછી મારી પાસે આવી બોલી-

'સાહેબો છો?'

મેં કાળજી પરથી મનું ઉપર ઉઠાવ્યા વગર કહ્યું- 'હા હા, કહે તો ખરી!'

'મરિઅમ્માનાં એ બાળકો.. જરા આમ તો જુઓ!'

મેં માથું ઉઠાવી એની સામે નેયુ.'

'એ બાળકો માટે ખૂબ દયા આવે છે,' એણે કહ્યું.

'કેમ, એવી શું વાત છે?'

'મને ડર છે કે એ હવે કદાચ વધારે ન પણ જીવે.'

'કેમ?'

'હું હમણા જ ત્યાં ગઈ હતી. બાળકોની તળિયત જરાય સારી નથી. માક માક બહુ જ મુશ્કેલીથી શ્વાસ લઈ રહ્યા છે. પરમાત્મા એમને બચાવે.'

માની છાતીએ વાંદરું જેમ વળગી પડ્યું હોય એવા જ આ નિર્દોષ ને અશક્ત બાળકોનું દરજ્જા મારી આખા સામે લરી રહ્યું. ગોતની કાળી ચાદર આ બંને શ્વેકંએની પોતાની ગોદમા સમેટી લેવા થરી

આ યથાના પાના શુ કામ વાચવા માટે છે તે એની સમજના નહોતું આવતું પણ એને મારે તે કઈ રીતે સમજાવવું કે પતેનાના દિવસો અને આજના દિવસોમાં કેટકેટલું પરિવર્તન આવી ગયું છે? એને એ સમજાવી શકાય પણ કઈ રીતે? મેં ફક્ત એટલું જ કહ્યું ‘અરે, આવા ધર્મશ્રેયો વાચીએ છીએ ત્યારે બસ, આનંદ આનંદ થઈ જાય છે સાચી વાત કહું તો હું આતુ એકાદ બાઈબન ખરીદવા માગતો હતો પણ સંબેગો એવા અવળા રહ્યા કે હું ખરીદી જ ન શકો!’

એક અકવાડિયામાં મેં બાઈબલ વાચી લીધું મારી સમજ એતના એક નવી જ દુનિયામાં જાહેર વિહારવા લાગી અને એક નવી જ અનુભૂતિ થઈ કટલી સુખદ અને મધુર!

‘નજારથ ના એ મહાન પુરુષ (ઈસુ) પ્રત્યે મારો આત્મા શ્રદ્ધાથી છવાઈ બેસ્યો અને મને એ ખબર ન પડી કે બાઈબલની વાતઓ વાચતી વખતે મારો સામે કૌસુવરીદને ચકોરો કેમ ખડો થતો? આમ કેમ થતું હશે?’

એ બાઈબલ પાકું આવતા મેં કહ્યું ‘તમે આતુ પડન કરો છો ખરા?’

‘ના, સાહેબ’

‘કેમ? મેં કઈક અઅર્થથી પૂછ્યું’

પૂન જ સદાજ હાવથી એ ખેલ્યો-સાહેબ, હું વાચી જ શકતો નથી એટલે’

‘અને મરિઅમ્મા!’

‘એ પણ નથી વાચી શકતી’ અને પછી થોડીવાર અટકી એ ખેલ્યા-મારી દીકરી કૌસુમરી હવે નિશાળમાં જવા લાગી છે થોડા જ દિવસો પછી એ એને વાચતી થઈ જશે અને અમે એની પાસ ખેસીને સાલબ્યા કરશું એના ચહેરા પર સતોષની એક અળાપતી રેખા પથરાઈ જતી મેં બોઈ

કૌસુવરીદ હવે જ્યારે મારે મારે ઘેર આવતો ત્યારે હું એને બાઈબલની વાતઓ સંભળાવતો સમ્રાટ ઈવંડ અને સમ્રાટ સોલોમનની વાર્તા તો એને ખૂબ ગમી થઈ પણ વાતઓ કરતા એના મન પર દ્રષ્ટાંતોએ ખૂબ બિડી અસર કરી એ ખૂબ બ્યાનથી

એકલીન ફાઈ સાલબ્યા જ કરતો

આમ દિવસો પછી દિવસો પસાર થતા ગયા એક દિવસ મારી પત્ની દોડતી આવી માંગ હાથમાંથી પુસ્તક છીનવી લેતા બોલી-‘તમે સાલબ્યા? મરિઅમ્માને છોડો આ થો!’

‘હો, સરસ! ખૂબ સરસ સમાચાર.’

‘અને સાલબ્યા! એક નહિ બાઈબ, એક સાથે બેકડા બાળકોને જન્મ થો છે’

‘લે એ તો એનાથી પણ સરસ સમાચાર તે આપ્યા’

મારો નિઃસતાન પત્નીએ એવી કરકાઈ અને ફરિયાદ કરવી આપેા કરી મારી સામે બોલું કે ભણે બાળકોને જન્મ દેમે એ ફક્ત મારા જ હાથમાં કેમ હોય!

અને એના થોડા જ દિવસો પછી હું જ્યારે લખવામાં એકલીન હતો ત્યારે મારી પત્ની પાલી મારી પાસે આવી બોલી-

‘સાલબ્યા છો?’

મેં કારણ પચી મારું ઉપર ઉગા ધા વગર કહ્યું-‘હા હા, કહે તો ખરી!’

‘મરિઅમ્માના એ બાળકો જન્મ આમ તો હોયો!’

મેં માથું ઉપરી એની સામે નેત્રુ

‘એ બાળકો માટે ખૂબ દયા આવે છે’ એવું

કહ્યું

‘કેમ, એવી શું વાત છે?’

‘અને કર છે કે એ હવે કદાચ વધારે ન પણ

છવે

‘કેમ?’

‘હું હમણા જ ત્યાં થઈ હતી બાળકોની તળિયત જરાય સારી નથી-માઝ માઝ બહુ જ મુશ્કેલીથી શ્વાસ લઈ રહ્યા છે પરમાત્મા એમને બચાવે.’

માની છાતીએ વાદુ જેમ વળગી પડ્યું હોય એવા જ આ નિર્દોષ ને અસક્ત બાળકોનું દર્શન મારી આંખ સામે તર્રી રહ્યું મોતની કાળી ચાદર આ બને બૂલકાએને મોતની ચોદમા સમેટી લેવા થયેલી

ભારે કોઈ પણ શારીરિક વ્યાધિ આપણા ધરમા ધર કરે છે, ત્યારે ખાસ કરીને આપણુ વધણુ એક એવા તથ્યની અવેવાનનાં કરતુ હોય છે જે આપણી પરિસ્થિતિ ઉપર એક નીતી પ્રકાશ નાખતુ હોય છે તથા આપણમા એક નીતી સક્તિ ભરતુ હોય છે જેનું મારા ઉપર આક્રમણ થયુ હતુ હતું તેવી ત્રણ વ્યાધિઓથી હુ ગતરાઈ ઊઠ્યો હતો કિન્તુ, એથી વાર મે તેનો કોઈ વિશિષ્ટ ભય વિના પ્રતિકાર કર્યો, યદ્યપિ આ વખતે દાનિનો ભય પડેવા કરતાં અધિક હતો આ સમય દરમ્યાન મને એ વાતનો અનુભવ અને વિશ્વાસ થઈ ગયો હતો કે 'ઈશ્વર જ નાણે છે'

ભારે હું માની ગાદમા એક અપ્રોષ બાળક હતો ત્યારે ડોક્ટરોએ મારા માતા-પિતાને ખતાવ્યુ હતું કે તેઓ મારી સુવાવસ્થાની પડેના જ મારાથી હાથ ધીઈ ખેસરો અને વાત પણ કંઈક એવી જ હતી જેથી સર્વ મારા જીવિત રહેવામા યકા કરતા હતા. મારી માતા આવી વાતોથી ભયભીત થઈ ઊઠી, તે મને એટલી બધી માનામા ઓવધિએ અને પૌષ્ટિક પદાર્થો આપવા માઢી હતી કે નાણે આ બંધાને પચાનિ હુ સમુક્ત રાષ્ટ્રના અગ્રણી ડગ્ગન વઠાણેને ખેતી જઈશ

ભારે હુ શાળામા સાતમી કોણીમા ભણી રહ્યો હતો, ત્યારે મારા પર ભયાનક અન્ન-પ્રદાહ (Appetite)નુ આક્રમણ થયુ ડોક્ટરે ઓપરેશન કરવા ઉપર ભાર દીધો અને ચેતવણી પણ આપી કે જે ઓપરેશન ન થયુ તો મારુ મૃત્યુ જલદી થશે મે પ્રશ્ન કર્યો-જે ઓપરેશન ન થયુ તો મારુ મરણ જલદીમા જલદી કેટલા વખતમા થશે? ડોક્ટરે અનિશ્ચિત ઉત્તર આપ્યા-માત્ર એ વાતને તો ઈશ્વર જ નાણે છે કે મૃત્યુ કેટલુ જલદી થશે' મે મારા નિર્ણયાનુસાર આગામી સવાર સુધી પ્રતીક્ષા કરવાનુ કહ્યુ મારા મનમા થયુ કે ભારે મારા મૃત્યુની વાત માત્ર ઈશ્વર જ નાણે છે, ત્યારે હું મારી ભાતને અને મારી પરિસ્થિતિને પૂર્ણરૂપે ઈશ્વરના હાથોમા જ

સોંપી દઈશ. એ રાત્રે મને અધિક આગમ થયો અને ભારે પ્રાત કાગે ઊઠ્યો ત્યારે એટલી બધી સારી અવસ્થામા હતો કે ડોક્ટરે મીકાગ કયું કે તાત્કાલિક ઓપરેશનની આવરકતા નથી.

ચીજવારમા હુ ભાગીત થવાને બદલે નિરાશ વધુ થયો પ્રથમ મહાગુહનો સમય હતો. હુ મારા કેન્સર કુવાન દોસ્તો સાથે સક્રિય રાષ્ટ્રની સેનામા ભરતી થવાનું ઇચ્છતો હતો પરીક્ષક ડોક્ટરે મારી છાતી પર કુપ્કુસ-પરીક્ષા-ન- (એથોગ્રાફ) મૂક્યુ અને સમિતિ આપી કે હુ સેના યા કોઈ અન્ય કાર્ય માટે અયોગ્ય છુ. બસ, પરીક્ષા ત્યા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ.

હું હાથેરાત્રના એક વિશેષ પાસે ગયો એણે મારી બરાબર પરીક્ષા લીધી અને ચિન્તાના ભાવ સાથે નિર્ણય કર્યું કે માનવશક્તિથી બચવાની કોઈ આશા નથી મે પૂછ્યુ-કયા સુધી આશાછે?

ચેતવણીભર્યા શબ્દોમા જવાબ મળ્યો-માત્ર ભગવાન જ નાણે છે'

મારા પાછા અનુભવનુ સ્મરણ કરતા મે ઉત્તર આપ્યો-હા ઈશ્વર તો નાણે છે જ, અને ભારે તે નાણે છે ત્યારે તો હુ મને પૂર્ણરૂપે ભગવાનના હાથમા સોંપી દઈશ'

આ વાતને મે ક્રિયાત્મક આપ્યુ અને હુ દરરોજ નવરાત્રના સમયમા પ્રાર્થના, ધર્મમંથન-પઠ અને અધ્યયન કરવા લાગ્યો મે ભગવાનને માર્ગ-પ્રદર્શન તથા વિવેક માટે પ્રાર્થના કરી. સ્વસ્થ જીવન માટે માર્ગ-પ્રદર્શન મળે એ હેતુપૂર્વક મે ધર્મ મથન અધ્યયન કર્યું

આ પ્રાર્થના, ચિન્તા અને અધ્યયનના પરિણામે મે પ્રધાન ક્રિયાત્મક વિચારો મારી સામે તરી આવ્યા-

(૧) સાદુ જીવન અને (૨) ઉન્નત વિચાર

સાદા જીવનમા મે આ પાંચ બાબતોને સ્થાન આપ્યુ

(૧) યથાસંભવ કોઈ પણ પ્રકારના ઓવધનો

ભ્યારે કોઈ પણ શારીરિક વ્યાધિ આપણા ઘરમા ઘર કરે છે, ત્યારે ખાસ કરીને આપણુ વલણ એક એવા તથ્યની અહેવાતના કરતુ હોય છે જે આપણી પરિસ્થિતિ ઉપર એક નવીન પ્રકાશ નાખતુ હોય છે તથા આપણમા એક નવીન શક્તિ ભરતુ હોય છે જેનુ મારા ઉપર આક્રમણ થયુ હતુ હતું તેવી ત્રુ વ્યાધિઓથી હુ તખરાઈ જાયો હતો ડિન્ડુ, એથી વાર મે તેતો કોઈ વિશિષ્ટ ભય વિન્ન પ્રતિકાર કયો, યદ્યપિ આ વખતે હાનિનો ભય પડેવા કરતા અધિક હતો આ સમય હરખાન અને એ વાતનો અનુભવ અને વિશ્વાસ ઘટ ગયો હતો કે 'ઈશ્વર જ નાણે છે'

ભ્યારે હું માની ગોદમા એક અમોઘ બાળક હતો ત્યારે ડોક્ટરોએ મારા માતા-પિતાને બતાવ્યુ હતું કે તેઓ મારી સુવાચસ્વાની પહેના જ મારાથી હાથ ધાઈ બેસરો અને વાત પણ કહીએ એની જ હતી જેથી સર્વ મારા જીવિત રહેવામા શકા કરતા હતા મારી માતા આથી વાતોથી બચતી થઈ જીરી, તે અને એટલી બધી માનમા ઔષધિઓ અને રોષ્ટિક પદાર્થો આપવા માઢી હતી કે નાણે આ બધાને પચાનીને હુ સક્ષુક રાખેના અકાકા ડાંગ વડાણોને ખેચી નહીસ

ભ્યારે હુ શાળામા સાતમી કોણીમા જણી રહ્યો હતો, ત્યારે મારા પર ભયાનક અ-ત-પ્રહાઈ (Appetite)નુ આક્રમણ થયુ ડોક્ટરે એપરેશન કરવા ઉપર ભાર દીધો અને ચેતવણી પણ આપી કે જે એપરેશન ન થયુ તો માત્ર ચતુ જલહી થશે મે પ્રથ કયો-જે એપરેશન ન થયુ તો માત્ર મરણ જલહીમા જલહી કેટલા વખતમા થશે? ડોક્ટરે અનિશ્ચિત ઉત્તર આપ્યા-માત્ર એ વાતને તો ઈશ્વર જ નાણે છે કે ચતુ કેટલુ જલહી થશે' મે મારા નિચુવાતુસાર આગામી સ્વચર સુધી પ્રતીક્ષા કરવાનુ કહ્યુ મારા મનમા ચયુ કે ભ્યારે મારા ચતુની વાત માત્ર ઈશ્વર જ નાણે છે, ત્યારે હું મારી જાતને અને મારી પરિસ્થિતિને પૂર્ણરૂપે ઈશ્વરના હાથોમા જ

સોપી દઈશ. એ રાત્રે મને અધિઃ આગમ થયો અને ભ્યારે પ્રાત કાગે જીયો ત્યારે એટલી બધી સારી અવસ્થામા હતો કે ડોક્ટરે ટ્રીકા કયું કે તાત્કાલિક એપરેશનની આવરકતા નથી.

તીજવારમા હુ બાળીત ઘરાને બદલે નિરાશ વધુ થયો પ્રથમ મહાયુદ્ધનો સમય હતો હુ મારા કેન્સાક ધુવાન દોરતો સાથે સકુચિત રાષ્ટ્રની સેનામા ભરતી થવાનું ઇચ્છતો હતો પરીક્ષક ડોક્ટરે મારી છાતી પર કુધુસ-પરીક્ષા-ચ- (ગેઝોમીપ) મૂકયુ અને સમીત આપી કે હુ સેના થા કોઈ અન્ય કાર્ય માટે અગોચ હુ. બસ, પરીક્ષા તથા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ.

હું હૃદયરોગના એક વિશેષજ્ઞ પાસે ગયો એણે મારી બરાબર પરીક્ષા લીધી અને ચિન્તાના ભાવ સાથે નિહાન કયું કે માનવશક્તિથી બચવાની કોઈ આશા નથી મે પૂછ્યુ-કયા સુધી આશા છે?

ચેતવણીભર્યા શંકોમા જવાબ મળ્યો-માત્ર જવાબ જ નાણે છે'

મારા પાછા અનુભવનુ સ્મરણ કરતા મે ઉત્તર આપ્યો-હા ઈશ્વર તો નાણે છે જ, અને ભ્યારે તે નાણે છે ત્યારે તો હુ અને પૂર્ણરૂપે જમવાનના હાથમા સોપી દઈશ'

આ વાતને મે ક્રિયાત્મક આપ્યુ અને હુ હરરોજ નવરાશના સમયમા પ્રાર્થના, ધર્મપ્રથ-પાઠ અને અધ્યાન કરવા લાગ્યો મે જમવાનને માર્ગ-પ્રદર્શન તથા વિવેક માટે પ્રાર્થના કરી. સ્વસ્થ જીવન માટે માર્ગ-પ્રદર્શન મળે એ હેતુપૂર્વક મે ધર્મ પ્રથનુ અધ્યયન કયું

આ પ્રાર્થના, ચિન્તન અને અધ્યયનના પરિણામે જે પ્રધાન ક્રિયાત્મક વિચારો મારી સામે તરી આવ્યા-
(૧) સાદુ જીવન અને (૨) ઉન્નત વિચાર
સાદા જીવનમા મે આ પાંચ બાબતોને સ્થાન આપ્યુ

(૧) યથાસભવ કોઈ પણ પ્રકારના ઔષધનો

એક શરાખી પિતા દિવારાનિ દારના ઘેનમાં ચક્રચુર રહેતો. એની પત્ની આકીચ્છવળી મહેનત કરી ધરનું પૂરું કરતી. એને ભગવાનમાં એટલી શ્રદ્ધા કે એ હમેશા પ્રાર્થના કર્યો કરે. એની નાનકડી પુત્રીને પણ પ્રાર્થનામાં ધણો રસ. પિતા દારની લતમાં ફસાયેલા એનો મોટો રંજ થયા કરે; પણ મિચ્છા પ્રાર્થના સિરાય ખીનું કરે પણ શું ?

‘પિતાશ તમે શરાખ છોડી દે ને !’ એક વાર એણે હિમ્મતથી કહી દીધું.

‘એ નહીં બને,’ પિતાએ શરાખના ઘેનમાં જ જવાનું આપ્યો.

‘સારુ, હું તમારા માટે ભગવાનની પ્રાર્થના કરીશ’, પુત્રીએ કહ્યું.

‘હું ભગવાનમાં માનતો નથી’ પેતાએ હુંદાર કહ્યો અને ભગવાનમાં કોઈ શ્રદ્ધા નથી.

‘બહે, તમને ભગવાનમાં શ્રદ્ધા ન હોય, ભગવાનને તમારામાં તો શ્રદ્ધા છે ને ?’ પુત્રીએ જવાબ આપ્યો.

આ ઘટના અને એટલા માટે ખી છે કે જહાના વિષયમાં આપણી શક્તિ કરતા ઈશ્વરની શક્તિને વધારે કામ કરવાનું હોય છે. દરમા હદ આપણું શ્રદ્ધાળુ આપણે કેટલું વિહસારી શકવાના હતા ? શ્રદ્ધાનું પાષણે જ્યાંથી મળે એ મૂલ્યન તત્ત્વ સાથે આપણો સંબંધ નહીં હોય તો પતો લાગે જ શી રીતે ?

ભગવાનના અસ્તિત્વમાં સહેજ પણ શ્રદ્ધા ન ધરાવનારો એક માણસ એકવાર એક અસ્તિત્વને ભેટી ગયો. એને એણે કટાક્ષમાં કહ્યું :

‘કેમ છે તમારો ભગવાન ?’

‘જસ મનમાં છે.’

‘હમણાં એની શી પ્રતિતિ છે ?’ પેલાએ કટાક્ષની ધાર આગળ ખેસવી.

‘જન એ જ પ્રતિતિ. આ સંપ્રિતી નવરચના અને પાવનપે.પતું.’

‘તમારી આ કમચકલ માટે માટે શું કહેવું ! ભગવાન ના હોય તો શું આ સંપ્રિતિ ના આસે ?’

‘ચાહે જ. પણ ભગવાન ન હોય તો સંપ્રિતિને ઉદ્ભવ શી રીતે થાય ?’

‘આ વળી તમારી ખીશ મૂર્ખતા’, પેલા શ્રદ્ધાવિરોધીએ હવે પડકાર કહ્યો.

‘સારુ એક મૂર્ખ પ્રશ્ન પૂછ્યું ?’

‘જરૂર પૂડો.’

‘એ ભગવાન ન હોય તો આ ખડક ટાણે બન્યાંયા !’ શ્રદ્ધાળુએ વિવેકથી પૂછ્યું.

‘બનાવે કોણ ? પ્રકૃતિના નિયમને લીધે બન્યાં.’

‘એ તો બગાળર પણ એ ખડક બન્યાં શામાથી ?’

‘રેતીમાથી’

‘અચ્છા એ રેતી શામાથી બની ?’

‘ખડકમાથી’

‘અને ખડકો ?’

‘રેતીમાથી !’

વાહ ! રેતીમાથી ખડક બન્યાં ને ખડકમાથી રેતી બની છે. ને સરસ મનને તક ? પારકી, જહાની લીધેલી આત્મી વાતોના સ્વીકાર માટે છે કોઈ વધારાના તક ? શુદ્ધિતે જરૂર ?

એક શરાખી પિતા દિવારાન દાઢના ઘેનમાં ચક્રચુર રહેતો. એની પત્ની આડીચવળી મહેનત કરી ઘરનું પૂરું કરતી. એને ભગવાનના એટલી શ્રદ્ધા કે એ હમેશા પ્રાર્થના કરી કરે. એની નાનકડી પુત્રીને પણ પ્રાર્થનામાં ધણો રસ. પિતા દારુની લતમાં હસાયેલા એનો મોટો રંજ થયા કરે; પણ મિચ્યાગી પ્રાર્થના સિવાય બીજું કરે પણ શું ?

‘પિતાજી તમે શરાખ છોડી દો ને !’ એક વાર એણે હિંમતથી કહી દીધું.

‘એ નહીં બને,’ પિતાએ શરાખના ઘેનમાં જ જવામ આપ્યો.

‘સારુ, હું તમારા માટે ભગવાનની પ્રાર્થના કરીશ’, પુત્રીએ કહ્યું.

‘હું ભગવાનમાં માનતો નથી’ પેનાએ હુંકાર કર્યો અને ભગવાનમાં કોઈ શ્રદ્ધા નથી.

‘ભલે, તમને ભગવાનમાં શ્રદ્ધા ન હોય, ભગવાનને તમારામાં તો શ્રદ્ધા છે ને ?’ પુત્રીએ જવામ આપ્યો.

આ ઘટના અને એટલા માટે મ્મી છે કે જહાના વિષયમાં આપણી શક્તિ કરતા ઈશ્વરની શક્તિને વધારે કામ કરવાનું હોય છે. હદમાં હદ આપણે શ્રદ્ધાગળ આપણે કેટલું વિકસાવી શકવાના હતા ? શ્રદ્ધાનું પાણ્ય બન્યાથી મળે એ મૂનમન તરવ સાથે આપણો સંબંધ નહીં હોય તો પતો લાગે જ શી રીતે ?

ભગવાનના અસ્તિત્વમાં સહેજ પણ શ્રદ્ધા ન ધરાવનારો એક માણસ એકવાર એક આસ્તિકને ભેટી ગયો. એને એણે કટાક્ષમાં કહ્યું :

‘કેમ છે તમારો ભગવાન ?’

‘બસ મનમાં છે.’

‘હમણાં એની શી પ્રશ્નિ છે ?’ પેલાએ કટાક્ષની ધાર આગળ ખેસાડી.

‘બસ એ જ પ્રશ્નિ. આ સંદિગ્ધી નવરચના અને પાશવપિય.’

‘તમારી આ કમચકકલ માટે માટે શું કહેવું ! ભગવાન ના હોય તો શું આ સંદિગ્ધી ના ચાલે ?’

‘ચાલે જ. પણ ભગવાન ન હોય તો સંદિગ્ધી ઉદ્ભવ શી રીતે થાય ?’

‘આ વળી તમારી બીજી મૂર્ખતા’, પેલા શ્રદ્ધાવિરોધીએ હાલે પડકાર કર્યો.

‘સારુ એક મૂર્ખ પ્રશ્ન પૂછુ ?’

‘જરૂર પૂછો.’

‘એ ભગવાન ન હોય તો આ ખડક કેણે બનાવ્યા ?’ શ્રદ્ધાગુણે વિવેકથી પૂછ્યું.

‘બનાવે કોણ ? પ્રકૃતિના નિયમને લીધે બન્યા’.

‘એ તો બગાળર પણ એ ખડક બન્યા શામાથી ?’

‘રેતીમાથી’

‘અચ્છા એ રેતી શામાથી બની ?’

‘ખડકોમાથી’

‘અને ખડકો ?’

‘રેતીમાથી’

વાહ ! રેતીમાથી ખડક બન્યા ને ખડકમાથી રેતી બની છે. ને સરસ મનનો તક ? પારકી, બહીની લીધેલી આવી વાનોના સ્વીકાર માટે છે કોઈ વધારાના તક ? કે શુદ્ધિની જરૂર ?

તો જ્યાં દઈએ, મોઝા ભાગના તો પોતાની અશક્તિને
અહતાના વાધા પડેરાની કૃત્રિમ ચકાવતા હોય ? પછી
એમાંથી મુક્તિ મેળવવાની વાત કયા આસી ?

એક ચૂલી સત થઈ ગયા એ સામ્રાટકાસી
પુરુષ છે એની નામના ચારે બાજુ દેવાયેલી એક
બાદશાહે એમને પોતાના દરબારમાં પકડી મગાયા ને
સામે જમીન પર બેસાડી પૂછ્યું

‘તમે મુદ્દાને જોયો છે ?’

‘તમારે નુ કામ છે ?’

‘મારે એન જોવા છે એ કેવો છે એ મારે
જોઈ લેવું છે’

‘અત્યારે નહી, સવારે વાત સતે જવાગ
આપ્યો

સત નાસી ન જન એટલા મારે બાદશાહે
એમને પોતાની બાજુમાં ખડમાં સુવાડ્યા ને મહેલની
ચારે બાજુ પેરા ચૂલી દીધા

અરધી રાતે બાદશાહના કબજાખડમાં ધા 11
માથી અરાજક આવરા તારંગે એની જિંદગી બગડી
મઈ તપાસ કરતા પખ્વર પડી કે પના સત ધા મામાં
ફરતા હતા જિંદગી જાત થવાથી અકબાલી બાદશાહે
પૂછ્યું

‘અરધી રાતે ધાબામાં શું કરતા હતા ?’

‘મારું જીટ બેલાઈ ગયું છે તે શોધવા હતા,
સતે શાંતિથી જવાબ આપ્યો

જીટ ૨ દવા ખોલાયું ?’

‘રજામાં’

‘તો ધાબામાં શોધવાનું જીટ વળી કદી ધાબે
ચડે ખરું ? સાત જનમ સુધી શોધા કરશે તોય
તમને જીટ મળવાનું નથી

‘પૂરા અભિમાન સાથે સતના (સિદ્ધાસન પર
બેસાતે જો તમે મુદ્દાને એજાબની એવતા રાખતા
હો તો ધાબામાં મને જીટ કેમ ન મળે ?’

બાદશાહના હૃદયનગરે કાઠની ચોટ સાચી
ચઈ પચુ આપડને એ ટકારે વાચી નવ એટલા
તેજ આપણે કતા છીએ ? અહતાના એવા જ્યાં
શિખરો પર બાપો બેઠા છીએ કે ત્યાં શ્રદાનો
સ્પર્શ ન નથી થતો

મુબારકની એક મગનચુબી ઈમારતના બારમા
મારે ગેતા એક સાહિત્યકારને મળ્યા જવાનું થયું
તો એ ઈમારતના પગથાપમાં ન એક જ વ ગાયત્રી
યજ્ઞન મહાજુ નેઈ ખુશ દુશ કઈ જવાયું ઉપર
જઈને જોતું તો પેના મુગ્ધાની પાતાના વાળાનું કૃતિન
ખડમાં સાતિયો જાણે મે એમને જગાડીને પૂછ્યું

‘વજમા ભાગ લેવા કેમ ન ગયા ?’

‘કયો યજ્ઞ ?’

‘ગાયત્રી યજ્ઞ તમારા આગળમાં તો થાત છે ?
નીચેની ધમાનિ અલુચ્છાગ પચું ન આ પો ?’

પચું મને ન થયું કે એમને અલુચ્છાર ની
રીતે આવે ? બારી ઘરણા બધ, એરકીરીશન ચાતુ
બહારની દુનિયા સાથે કાઈ સંપર્ક ન નહી આગળ
પાછળ શું ચારે છે તેની ની ખગર પડે ?

આપડે વ પાતાની આસપાસ આવા વજનર
કાટ રની બેઠા છીએ ચારે કાર દિવ્ય ચેતનાના જે
સક્ત્ય મપદનો વધી રજા છે એમને ? વપશ થવા
હઈએ તો શ્રદાન્વિત થવા ને ?

બીજા વિષયક વખતે ક્રિટીસ સરકાર એક
આદેશ સમય પ્રજાને આપ્યો જે કાઈ વસ્તુએ
હોય તેમને ઉપયોગ કરે ઉપયોગ કરીને ચીજવસ્તુ
એને ખતમ કરી નાખા, એમ નહી, પચું કાઈ ન
વસ્તુ નકામી ન જવા દેશે એવો એનો આશય હતો

શ્રદાના પ્રાથમ્ય અને વિશ્વાસ મારે પચું
આપણે આ જ નિયમને કાયમ લેવો રજા તમારી
પાસે છેલી શ્રદા છે ? રાહના દાણા જેટલી ?

વાહ ! તો તે પેના પચતખરની વાત સાચી
ઠરશે એમણે કહેતું ‘જો તમારામાં રાઈના દાણા
જેટલી પચું શ્રદા હશે તો તમારા મારે અચ્છ

તો જ્યાં દઈએ, મોડા ભાગના તો પોતાની અશક્તિને
અહતાના વાધા પડેરાની ફોલે ચાલતા હોય કે પછી
એમાંથી મુક્તિ મેળવવાની વાત કયા આસી ?

એક ચૂરી સત ચઈ ત્રયા એ સાક્ષાત્કારી
પુરુષ છે એની નામના ચારે બાજુ દેસાયેની એક
બાદશાહે એમને પોતાના દરબારમાં પકડી મગાયાને
સામે જમીન પર બેસાડી પૂછ્યું

‘તમે પ્રુદાને જોયો છો ?’

‘તમારે નુ કામ છે ?’

‘મારે એત જોયો છે એ કેવો છે એ મારે
જોઈ સેલુ છે’

‘અતારે નહી, સવારે વાત સતે જવાગ
આપ્યો

સત નાસી ન જન એટલા માટે બાદશાહે
એમને પોતાની બાજુમાં ખડમાં ઘુવાડ્યા ને મહેલની
ચારે બાજુ પડેરા મૂકી દીધા

અરથી રાતે બાદશાહના કબજાખડના ધા 11
માથી અરાજ આવના તાડેરા એની જિંધ બગડી
મઈ તપાસ કરતા ખખર પડી કે પના સત ધા શ્રમા
ફરતા હતા જિંધને ભગ ચવાથી અકળારતા બાદશાહે
પૂછ્યું

‘અરથી રાતે ધાખામાં શું કરતા હતા ?’

‘મારુ જીટ બોવાઈ ગયું છે તે શોધને હતો,
સતે શાંતિથી જવાખ આપ્યો

જીટ : કયા બોવાયું ?’

‘રથમાં’

‘તો ધાખામાં શોધવાનું ? જીટ વળી કહી ધાખે
એટ ખરુ ? સાત જનમ સુધી શોધના કરશો તોય
તમને જીટ મળવાનું નથી

‘પૂરા અભિમાન સાથે સત્તાના/સિંહાસન પર
બેસીને જે તમે પ્રુદાને એજાબની જોવાના રાખતા
હો તો ધાખામાં મને જીટ કેમ ન મળે ?’

બાદશાહના હૃદયનગરે કાઠની ચોટ લાગી
ચઈ પશુ આપડને એ ટોકોરા વાગી નય એટલા
તેજ આપડે કાઠ છીએ ? અહતાના એવા જોયા
શિખરો પર બાપો જેવ છીએ કે ત્યાં અદાનો
સ્પર્શ ન નથી મનો

ચુબઈની એક ત્રગમચુબી ઇમાગનના બારમાં
મારે ગેતા એક સાલિત્યકાગને મગાડા જવાનું થયું
તો એ ઇમમનના પગમગા ના એક ભ વ ગયત્રી
યજ્ઞન મડાલુ નેઈ પુસા પુસા દઈ જવાયું ઉપર
જઈને જોતુ તો પેના ચુગળી પાતાના વાનાનુકલિત
ખડમાં સાંતિથી જોધે મે એમને જગાડીને પૂછ્યું

‘ધગમા ભાગ લેવા કેમ ન ગયા ?’

‘દયો વા ?’

‘ગાયત્રી યજ્ઞ તમારા આગાધામાં તો ધાન છે !
નીચેની ધમાનનો અણસાર પશુ ન આ પો ?’

પશુ મને જ થયું કે એમન અણસાર ની
રીતે આવે ? ભારી ઘરણા બધ, એરકડીશન ચાતુ
બહારની દુનિયા સાથે કાઈ સંપર્ક ન નહી આગમ
પાછળ શું ચાને છે તેની ની ખગર પડે ?

આપડે ય પાતાની આસપાસ આવા વજગર
કેટ રવી બેઠા છીએ ચારે ફાર દિવ્ય નેતનાના ને
સક્ષમ સ્પર્શને વર્ણ રથા છે એમનો સ્પર્શ થવા
હઈએ તો અદાનિત થવાન ને ?

બીજા વિષયુદ્ધ વખતે સિદ્ધીચ સરકાર એક
આદેશ સમય પ્રગ્ને આપતો ને કાઈ વસ્તુએ
હોય તેમને ઉપોગ કરે ઉપયોગ કરીને ચીજવસ્તુ
એને ખતમ કરી નાખા, એમ નહી, પશુ કાઈ જ
વસ્તુ નકામી ન જવા દેશો એવો એનો આશય હતો

અદાના પ્રાગટ્ય અને વિગાસ માટે પશુ
આપડે આ જ નિયમને કામમાં લેવો રહ્યો તમારી
પાસે કેટલી શક્તિ છે ? રાઈના દાણા નેટલી ?

વાહ ! તો તે પેના પયગખરની વાત સાચી
હરશે એમણે કહેતુ ‘જે તમારામાં રાઈના દાણા
નેટની પશુ શક્તિ હશે તો તમારા માટે અશક્ય

એનાથી મને સમજાઈ ગયું કે માનવજીવનના મૂળ કેન્દ્રમાં આ શ્રદ્ધા નામનો પદાર્થ જ મહત્વને ભાગ ભજવે છે જેનામાં શ્રદ્ધા ન હોય એના વ્યવસ્થામાં શી રીતે હોય ? સાદસના દરિયામાં એ પોતાની નાવને શી રીતે ફાળી શકવોનો હોય ? જગત્તર પુરુષાર્થ આદ્યવાનું મન એને કેમ કરી શકે ? પોતાનું સર્વ કાઈ દોડમાં મૂકીને અપાર હાજરનો ગતીમ ભુગાર એ તો રીતે એ તો શકે ?

શ્રદ્ધા-અને માન શ્રદ્ધા જ- એક એવો પાસ મળી છે જેના સ્પર્શથી જીવનના તમામ કર્ષાર કાચનમાં પડાઈ શકે શ્રદ્ધા અર્થાત્ જેની છે જતા એની તીવ્રતાને પાર નથી જીવનની સર્વ જડતા અને દુરિતને એ વ્યાપીને ભસ્મ કરી શકે જતા ધર્મીક પ કે જ્ઞાતિમુખીના રૂપ એ કદી ધારણ કરી નથી એનું આગમન યોગ્ય રૂપના સ્પર્શન થકી જ જતા રસેશ્વર પૂજના બસેમોત જેનું છે- મનનદરેનો સ્પર્શ પામેય, યજ્ઞનાની પ્રજ્ઞાત ધારાના તીવ્રતા વડેને જેનું,

કદબના પુષ્પો તો પાદનીએની કુમારભગી તુલાસ લેવું, પાદભગી નિર્દોષ આખના અનુસાર સમ, નવવર્ણના પદેના કુર્વાકુર જેનું

પથ્ય વચ્ચે પ્રગટની છોડી ધન જેવી આ શ્રદ્ધાનો જન્મ તર્ક અને જન્મના ખડેના વચ્ચે પથ્ય સ્થાય છે જ આપણે એને માગત આપીશું ? જલ સિચન કરીશું ? મોનખાત નાખીશું ? અપ્રજ્ઞના જગત્તર વચ્ચે એના પામતા પમરા માટે નેત્રવાઈઓ કરીશું ?

મીનાએ તો મિલનાટે કહ્યું કે 'જેની જેટલી ને જેવી શ્રદ્ધા, એવો એ માણસ થાય' તમારી શ્રદ્ધા ધૂળમાં દાઈ છે કે આભને આરે રમે છે ? મૂની છે કે જા છે ? શા ત છે હ સંગ છે ? અધાર અવાન છે કે પ્રકાશની પાવનભેમની પ્રવામી બની છે ? સ્થગનામાં ફાઈ છે કે અનતની યાત્રાએ નીકળી છે ?

તમે વજરશ્રદ્ધાના શ્વામી બનો એ મારી પ્રત્યેના

દીવાદાહી

મુરેશ્વી, તકનીક, અગત્ય એ નામો શાલળીને ધણીને જગરામણ થાય છે આમ શા માટે ?

મુરેશ્વી કે સકેટ વેળા વચ્ચે કયું કામ પાર પાડી શકાય છે ?

મહાન શોધો મહાન સાદસો અને મહાન સર્જનોએ મુરેશ્વસ્થિતિમાં જ આકાર લીધા ॥ વેદનામાં એ બધાનું ચિત્તન ધણ છે અને એમાંથી જ સિદ્ધિ મળી છે ધણી સેધિ પેતાની મુરેશ્વીનું નિવારણ કરવા પૂજા પાડ કરાવે છે, પ્રાર્થના કરે છે આ બધું જોઈ છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી પરન્તુ, હૈયે આપણને શક્તિ આપી છે શક્તિ આપી છે તો આપણી મુરેશ્વીઓનું આપણે જાને નિવારણ શા માટે ન કરવું ? આમ કરવાથી આપણને પોતાને મોટા કાનદો થાય છે મુરેશ્વીઓ દૂર કરવા આપણે જે પરિશ્રમ કરવો પડે છે એમાંથી જ આપણું ચારિત્ર્ય ધણ છે

કેલીકિનાર એનું બને છે કે મુરેશ્વી કે સકેટ આવતા પહેલા આપણે એના પર વિચાર કરીને મોટા હાથે જોમો કરીએ છીએ આવતીકાલે જે બનવાનું છે એની જોમી ચિતા કરી આપણે કુખી થવાની જરૂર શી ? આ આદતથી આપણને પાતાને જ ધણ ગુકસાન થાય છે આપણે આવતીકાલના બધને બધી આજનો આનંદ કરી શકતા નથી

માણસ સામે જીવથી જીવવા માટેની અસલ તત્ત્વ અવસ્થા લેવી થાય છે ત્યારે જ એની શક્તિનું માપ નીકળે છે

એક માણસ જેણે અતિશય કપરા સનેરામાં અદ્ભુત કાર્ય કર્યું હતું એની સફળતાની ચાવી વિશે પૂછતા જવાબ મળ્યા

'અરે ભાઈ, મારી સફળતાની ચાવી તો ત્વંન મધી સાદી છે દરેક બામતનો મારા પોતા પર જ આધાર રાખીને હું વર્તું છું અને કોઈ કંઈ છું નિતુસાદિ બની મારી મુરેશ્વીના ભાર ધણ પર નાખવા નથી ભેસતો આ છે મારી ચાવી

એનાથી મને સમજાઈ ગયું કે માનવજીવનના મૂળ કેન્દ્રમાં આ યદા નામનો પદાર્થ જ મંદસ્તને ભાગ ભજવે છે. એનામાં અદા ન દેખે એના અવધન મેળા શી રીતે હોય ? સાદસના દરિયામાં એ પોતાની નાવને શી રીતે ફગાવી શકવાનો હોતો ? ચળવળ પુરુષાર્થ આદરવાનું મન એને કેમ કરી ધાય ? પોતાનું સર્વ કાઈ દોડમાં મૂકીને અપાર હારજીતના ગતીમ ભુગાર એ તો રીતે એની શકે ?

શ્રદ્ધા-અને માન અદા જ-એક એવો પાસ મળી છે તેના ક્ષયથી જીવનના તમામ કર્ષક કાચનમાં પડાઈ શકે શ્રદ્ધા અગ્નિ જેવી છે હતા એવી વીતગતાને પાર નથી જીવનની સર્વ ગડતા અને દુરિતને એ બાળને લક્ષ્ય કરી શકે હતા. ધ તીકપ કે જ્વાળામુખીના રૂપ એ કદી ધારણ કરી નથી એનું આગમન યોગ્ય રૂપના સ્પર્શન ચક્ર ગતા રોશ્નરૂપના જાણીયોત જેનું છે-મનનહરને સ્પર્શ પામેય, યજુનાની મેથાન ધારાના વીળા વહન જેનું

કદબના પુણ્યો પી પાછીએની કુમલભાગી તુલાસ તેન, જાગની નિર્દોષ આખના અનુસાર સમ, નવવર્ણના પડેના ફર્વાકર જેવું

સ્વયં વચ્ચે પ્રગટતી લીલી ધન જેવી આ અગ્નિ જ-અ તર્ક અને જ-ગતના ખડકો વચ્ચે પછે સ્થપ છે જ આપણે એને માગત આપીશું ? જસ સિયન કરીશું ? મોનખાત નાખીશું ? અપદાના જગજૂટ કબે એના પાશવતા મમરા મટે જોગવાઈઓ કરીશું ?

મીનાએ તો ચિતનાટે કહ્યું કે 'જેની લેટરી ને જેવી જા, એવો એ માયુસ થાય' તમારી શક્તિ ધૂળમાં દાઈ છે કે આભને આવે રમે છે ? સૂતી છે કે જા છે ? શા ત છે ? સજાન છે ? અધાર અવધાન કે કે પ્રકાશની પાવનભેષળી પ્રવામી બની છે ? સ્વગમગમના ક્રમાંઈ છે કે અનતની પાનાએ નીકળી છે ? તમે વજરઅદાના મ્વામી બનેા એ માગી

દીવાદાંડી

મુશ્કેલી, તકલીફ, અજવાજ એ નામો સાલજીને યજુને જગતમયુ થાય છે આમ શા માટે ? મુશ્કેલી કે સહટ વેળા વગર કયુ કામ પાર પાડી શકાય છે ? મહાન શોધો મહાન સાહસો અને મહાન સર્જનોએ મુશ્કેલીસ્થિતિમાં જ આકાર લીધા છે. વેદનમાં એ બધાનું ચિત્તન થયું છે અને એમાંથી જ સિદ્ધિ મળી છે. હજુ લેકો પેતાની મુશ્કેલીનું નિવારણ કરવા પૂજા પાઠ કરાવે છે, ધાર્મિકા મે છે આ બધા ખોટ છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી પરન્તુ, હિંદુ આપણને શક્તિ આપી છે. હિંદુ આપી છે તો આપણી મુશ્કેલીઓનું આપણે અને નિવારણ શા માટે ન કર્યું ? આમ કરવાથી આપણને પેલાને મોટા કાનફ થાય છે મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આપણે ને પરિધમ કરવા પડે છે એમાંથી જ આપણું ચારિત્ર્ય ધાપ છે

ટેલીકિવાર એનું બને છે કે મુશ્કેલી કે સહન આવતા પહેલાં આપણે એના પર વિચાર કરીને મોટા હાડી ઉમેરી શકી છીએ આવીશકે ને જનવાનું છે એની ખોટી ચિત્ત કરી આપણે કુખી થવાની જરૂર શી ? આ આદતથી આપણને પાતાને જ ધક્કા નુકસાન થાય છે આપણે આવડીકાનના ભવને બધે આજનો આનંદ કરી શકતા નથી

મારસ સામે જીદથી જીવતા માટેની અસહ્ય તાજ અવસ્થા ભીની થાય છે ત્યારે જ એની શક્તિનું માર્ગ નીકળે છે

એક માલસ જેવો અતિશય કપરા સળેત્રામાં અદ્ભુત કાર્ક ક્યું હતું એની સફળતાની ચાવી વિશે પુછતા અપાથ અભ્યાસ

‘અરે બાઈ, મારી સફળતાની ચાવી નો લખન મીંધી સાદી છે દરેક બાળકનો મારસ પોતા પર જ આધાર રાખીને હું વર્તું છું અને કાચું ઠરું છું નિતુસાદી બની મારી મુશ્કેલીનો બાર ધમર પર નાખવા નથી બેસતો આ છે મારી ચાવી

એ રીતે આ પ્રથમ હિંદી શકાય હા તો તારા મામાને હોય છેડી દેવા—

‘એ કોઈ રીતે બને તેમ નથી એ મરી જાતે તોય ઢોરે તેમ નથી એમને પેસા જાત વળ્યા છે’

‘તો બીજી ઉપાય રહે છે’

‘તો?’

‘તારે તારી જરૂરત યોગી કરવાનો’

‘પરંતુ મારે શા માટે જરૂરત યોગી કરવી જોઈએ? મને બંધાતી જેમ જરૂરતો—સંદેર કરવાનો—અધિકાર નથી?’

‘માની લઈએ કે છે પરંતુ તે કોમ્પો બોત?’

‘એ લેના હોય તેના મારે માત્ર વસ્તુ જોઈએ એટલે જોઈએ જ એ લોકો પામે નથી ને નથી આપતા એવું નથી મારા ધરનાને હું યોગી બુદ્ધિ યોગી માયા નથી’

‘તું વસ્તુઓ મેળવે જ જાય છે?’

‘હાને, મારી મજાદુર છે કે મને ના પાડે’

‘વસ્તુ સાચી કે તું મેળવે છે પરંતુ તને એનો અભાવ નથી એ તો નહોતે?’

‘એ ક્યાંથી હોય? બંધાવ સોમિયા મોઢા કરીને ફરતા હોય?’

• ‘આ વસ્તુ તને કયે છે?’

‘હા જાણ, સો સો વીજીની વેદનાની જેમ કયે છે એ જ મારી અશક્તિનું મૂળ’

‘એની એક ચાવી તારી પાસે છે તું તારી આ જરૂરત યોગી કરતો જા ને જે વસ્તુની પાસ જરૂર હોય તેમા આકાશ કે આગ કે ક્યાં વિના પ્રસ્તાવ સંકલપથી થક ને એ લોકોની કોઈ વાત હોય એમની પાસે તો—’

‘તું રોય એ લોકોની વાત?’

‘વાત વિના કોઈ ના પાકતું હશે? એમની વાતને આપણે સંકલપશક્તિથી સમજવા અપાત કરીએ

એ નહિ કરીએ તો તારી અશક્તિ વધતો એ તો નીક પડે હવના કોઈ પૂરો પડે તું એમનું બીજું પડે કોઈ જાય એને માટે તો તું અપાત કર છે’

‘એ એમનું બીજું ના ક્યાંનું રાખ દઈ જાય છે’

‘એ તો તને એમ લાગે પરંતુ ન તારો આગળ ટોચી દઈએ આ એમનો ચર્ચ વિચારીય તો તારા પુનઃ શક્તિ લાવી શકીય બીજું કોઈ રીતે એ નહિ આવે તાર જરૂરતો વધારેમા વધારે સમય નવા કાઢવાના છે ત્યાં અશક્તિનો વચાગ કરીને તું નુ પામી શકીય એ તો સ્પષ્ટ છે બીજું કોઈ રીતે શક્તિ લાવીય તો એ કેવળ ટકવાની કે કાપવા તરીકે હું કતારો કોઈ મિત્ર સંકલપશક્તિ પામત કે તારા ધરના એમને લીધે તારા મામાને કોઈક સમય આપીએ, કે તું કર છે તે નિન્દામા જમી જઈએ તો એમણી તને થોડો કરાવ વળવાનો પરંતુ એ બંધારથી આવવા કરવી શક્તિ સામો સમય ચાલી શકતો નહિ’

‘તમારી આ વાત મને છે, પરંતુ મને તે કામ આવે તેમ નથી’

‘તારે શક્તિ મેળવી હોય તો તારે પેને એને તારામા જ ઉપવન ક્યાં વિના બીજી કોઈ ઉપાય નથી બાકી શક્તિ સાચે સાર જુઠાડેક લેવા હોય તો તને આડો દાસ દઈને કોઈ રોગી શકતું નથી હું મુંઝુ છું એ વાત આજે જ તારે મને ઉતારવી એવું નથી તને મારી વાતમા તથ્ય લાગે તો ધીરજ પૂરવું’

‘મામા એવી શક્તિ નથી’

‘કોષ કરવાની શક્તિ છે ને આ શક્તિ નથી તે કેમ માનું?’

જરા અટકી ભાનુભાઈએ તેમની આગવી અદાથી પુનઃ કહ્યું ‘તું સવારે ફેટ્યા વાત બરાબર જુઓ શામ છે?’

‘બાર વાગે’

‘વધારેમા વધારે ક્યા સુધી ચલાવી શકે?’

‘જલ્દી તે બે વાગ્યા સુધી પછી તો કાવો ને કાવો લેત આઈ જાય એવું થાય’

એ રીતે આ પ્રથમ ઉઠતી શકાય હા તો તારા માનાપે લોગ છોડી દેવા—

‘એ કોઈ રીતે બને તેમ નથી એ મરી ગઈ તોય ટોરે તેમ નથી એમને પેસા ગઈ વગરના છે’

‘તો બીજાને ઉપાય રહે છે’

‘સો’

‘તારે તારી જરૂરત જોઈ કરવાનો’

‘પણ મારે શા માટે જરૂરત જોઈ કરવી જોઈએ ? અને બધાની જેમ જીવવાનો—સહેર કરવાનો—અધિકાર નથી ?’

‘માની લઈએ ક છે પણ તે કોના બોલ ?’

‘એ જેના દેશ તેના મારે મારી વસ્તુ જોઈએ એટલે જોઈએ જ એ લોકો પામે નથી ને નથી આપતા એવું નથી મારા ધરનાને હું જોજીશુ. જોઈ મારા નથી’

‘તું વસ્તુઓ મેળની જ જાય છે’

‘હા, મેળ, મેળી મગફળ છે કે અને ના પાડે’

‘વાત સાચી કે તું મેળવે છે પણ તને એનો સતેષ નથી એ તો નહીં ?’

‘એ કયાથી દેશ ? બધાવ સોમિયા મોઢા કરીને ફરતા હોય ?’

• ‘આ વસ્તુ તને કમે છે ?’

‘હા સા બ, સો સો વીછીતી વેદનાની જેમ કમે છે એ જ મારી અશાંતિનું મૂળ’

‘એની એક ચાવી તારી પાસે છે તું તારી આ જરૂરત જોઈ કરતો જ ને જે વસ્તુની ખાસ જરૂર હોય તેમા આકેશ કે આકેશ કર્યા વિના પ્રસ્તાર સહવાઈથી ચક્ર ને એ લોકોની કોઈ વાત હોય એમની પાસે તો—’

‘શુ દોષ એ લોકોની વાત ?’

‘વાત વિના કોઈ ના પાડણ હશે ? એમની વાતને આપણે સહજાઈથી સમજવા પ્રયત્ન કરીએ

એ નહિ કરીએ તો તારી અશાંતિ વધતે એ તો મીઠું પણ હલવાના કોઈ પૂરું પડેતું પ્રેમનું બી પણ રોકાઈ જાય. એને માટે તો તું અપ્યા કર છે’

‘એ પ્રેમનું બી તો ક્યાનું ગાય હઈ જાય છે’

‘એ તો તને એમ લાગે પણ ન તારો આપણ ટોડી દઈશ અને એમનો થઈ રિચારીય તો તારામા પુનઃ શાંતિ લાવી શકાય બીજા મોઈ રીતે એ નહિ આવે તાર જીવનનો વધારેમા વધારે સમય ત્યા કાઢવાના છે ત્યા અશાંતિના વધારા કરીને તું તું પામી શકાય એ તે સ્પષ્ટ છે બીજા મોઈ રીતે શાંતિ લાવીશ તો એ જેનું ટકવાની ફાળના તરીકે હું ક તારો કોઈ મિત્ર સહજાઈથી ખાતર કે તારા ધરના પ્રેમને લીધે તારા મામાપને કોઈક સુચના આપીએ, કે તું કર છે તે નિન્દામા બળી જઈએ તો એમાથી તને થોડો કરાર વળવાનો પણ એ બહારથી આવાન કરવી શાંતિ સામે સમન ચાલી શકતે નહિ’

‘તમારી આ વાત મને છે, પણ મને તે કામ આવે તેમ નથી’

‘તારે શાંતિ જોઈતી હોય તો તારે પોને એને તારામા જ ઉત્પન્ન કર્યા વિના બીજા કોઈ ઉપાય નથી બાકી શાંતિ સાથે સાર છૂટાડેલા સેવા દેશ તો તને આડો હાથ દઈને કોઈ રોગી શકેતું નથી હું મુંઝું છે એ વાત આને જ તારે મને ઉતારવી એવું નથી તને મારી વાતમા તથ્ય લાગે તો ધીરજ પૂર્વક’

‘મારામા એવી શકિત નથી’

‘કોષ દરવાની શકિત છે ને આ શકિત નથી તે કેમ માનું ?’

‘જરા અટકી બાનુભાઈએ તેમની આમની અદાથી પુનઃ કશું ‘તું સવારે દેવના વાગ બરાબર જુઓ શાય છે ?’

‘બાર વાગે’

‘વધારેમા વધારે કયા સુધી ચનાવી શકે’

‘જે તો બે વાગ્યા સુધી પછી તો કાને ન કાચો લોટ ખાઈ જઈ એવું થાય’

મરણ કામના અત્યંત દસરકાને લીધે થયું ત્યારે ઈલાના મનમાં થયું કે તે પોતે જ પોતાના પતિ કંપેશની ખૂતી છે.

કંપેશ અને ઈલાની ભેટી સારી હતી અને શાંતિથી રહેતા. કોઈએ—નજીકના ઘડોરીએ પણ તેમને ક્યારેય કહ્યો કરતા ભેટા—સાબળા ન હતા. પણ ખંલામાં એક ખામી હતી—મોટી. એની તૃષ્ણાને કોઈ અંત ન હતો.

તેને કંપેશ કે કોઈની તૃષ્ણાને અંત હોય છે કે પણ આમાં ફેર હતો. ઈલા એની તૃષ્ણા પૂરી કરે જ જ પતી. એ ઈલાની હોય એ વસ્તુ ધરમા ન આવે ત્યાં સુધી એ એટલી વ્યાકુળ રહેતી કે કંપેશને એની વાત માનવી પડતી. કંપેશની વાત સ્પષ્ટ હતી કે એને સઘર્ષ બહુ અમતો નહિ એટલે ઈલાનો આ સ્વભાવ બળ્યા પછી ધરની શાંતિ માટે આવક વધારવાનો ઉપાય જ એણે વિચાર્યો એણે એક પાટ-ટાઈમ નોકરી ચાલુ કરી અને એક બે ટયુશન પણ શરૂ કરી હોવા.

એલીસ ક્યાકમ્બી બાર કલાક એ કામ બેઠો—એનું ઘરોર ના પાડતું તોય. હા, એનાથી ધરમા શાંતિ રહેતી એટલે એનું બધું વળતર અગીયું એમ એ માનતો.

ઈલાને ૧૬ આંચુ. આ બાગત કહેનારા ડોક્ટર પડેના ન હતા. એના સસરાને પણ એને એક વાર ટપારી હતી તે સો એક રૂપિયાનો કોઈ અનાવર-તક મીજ ખરીદી આવી ત્યારે તેમણે એને કહેતું, 'ઈલા, આગરો રૂપિયાના પગારદાર આમ સો રૂપિયાની વસ્તુ લીધા કરે તો મુરેલી પડે. આજે તો તમને કોઈ નહિ લાગે. પણ એક દિ માટે તે તમારે બંનેને રડવાનો વારો

આવશે' ત્યારે એણે રોકડું સંભળાવ્યું હતું, 'તમારા માટે આવીસ રૂપિયાનો ધોતી ભેટ આપ્યો તે વખતે તમને આ મુશ્યુ નહિ. અને આ લખાં જાનમાં ટું એકવાર આટલું ખરીદી લાવી તેમાં ચાર આંખો થાય છે. ૭૬૬ દાઝતું હોય તો રાખેને તમારા મગને તમારી પાને ને મડકા અમારા બંને વચ્ચે હોગી. ને પતી તાપતા ગળીને ટાકા પેટ કરે.'

તેના બોલનો ચચરાટ એને અત્યારે ધતો હતો.

ત્યારે તો કંપેશ વચ્ચે પડ્યો હતો. 'તમે બંને આવી તકામી જીભાએડી શા માટે કરો છો? તમારે બંનેને જે ભેઈએ તે માગી લેા. કોઈની વસ્તુ ન આવે તે દિ કહેને કુ છુ પછી તમારે શો વાગે છો?'

ઈલા વિચારી રહી એમણે કહ્યું હતું કે હું છુ પછી તમારે તો વાગે છે એ તો એમણે મરણ પછી પણ નંખાવ્યું. એના નીસ હાજરનો વીમો ઉતરાવીને મળા છે એટલે હું તો મુખી થઈ અને એમની માદગી બહુ રહી નહિ પણ ધોરો કે નિશાન વગની જેમ એમની માદગી લાખી ચાલી હોત તો મને પૂરું રેલ્લા ૫ ન આવડત.

કોઈવાર કંપેશ ફરિયાદ કરતો એ તેને યાદ આવે છે અને આટલી બધી નોકરી ફાવતી નથી'

ત્યારે એ વળી ઉમટી દિશામાં જ વાત કરતી. એના મનમાં તે વખતે થતું કે હું સાચી દિશામાં છું. 'તમે એકાદ જ આટલી નોકરી કરતા નથી. ખીન થગા કરે છે નિશાનો વર પણ.'

કંપેશ કહેતો, 'અને મારી એકલાની નહિ એ બધાની દયા આવે છે.'

પહેલા બોજન અને પછી ધર્મ. બ્યારે દરિદ્ર નિયારા બૂજે મરી રહ્યા છે, ત્યારે એમને ઉપદેશ કરવો થયા છે. કોઈ પણ ઉપદેશથી કુધાની બવાયા શાંત થતી નથી. તમે સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરો, ડોરોડો સમઘાય બિમા કરો, પણ બધા સુધી તમારી પાસે સવેદનરીલ હલ્ય નથી. બધાં સુધી વેદની શિક્ષા અનુસાર તમારું અંતર મરીમોને માટે વ્યાકુળતા નથી અનુભવતું, બધા સુધી એમને તમારા હરિનું જ એક અંગ માનવાની બાવના તમારામાં બજત નથી થઈ સજી—ત્યાં સુધી બહુ થયા છે. —સ્વામી વિવેકાનંદ

મરણ કામના અત્યંત દશરકાને છીને થયું ત્યારે
ઈનાના મનમાં થયું કે તે પોતે જ પોતાના પતિ
કે પેશની ખૂતી છે

કે પેશ અને ઈલાનો ભેટી સારી હતી બંને
શાંતિથી રહેતા કોઈએ નજીકના ઘડોરીએ પશુ તેમને
ક્યારેય કહ્યો કરતા ભેટા-સાભળના ન હતા પશુ
છલામાં એક ખામી હતી-મોટી એની તૃષ્ણાને કોઈ
અત ન હતો

તમે કહેશો કે કોઈની તૃષ્ણાને અત હોય છે ?
પશુ આમાં દેર હતો ઈના એની તૃષ્ણા પૂરી કરી
જ જ પતી એ ઈ-હતી હોય એ વસ્તુ ધરમા ન
આવે ત્યાં સુધી એ એ જ વ્યાકુળ રહેતી કે કે પેશને
એની વાત માનવી પડતી કે પેશની વત સ્પષ્ટ હતી
કે એને સધર્મ જલુ મમ્તો નહિ એટલે ઈનાના આ
સ્વભાવ જાણ્યા પછી ધરની શાંતિ માટે આવક
વધારવાનો ઉપાય જ એણે વિચાર્યો એણે એક પાટ
ટાઈમ નોકરી ચાતુ કરી અને એક બે ટપુશન પશુ
શર કરી દીધા

એવીસ કલાકમાંથી બાર કલાક એ કામ
ખેચતો-એનું શરીર ના પાડતું તોય હા, એનાથી
ધરમા શાંતિ રહેતી એટલે એનું બધું વળતર મળી
મળુ એમ એ માનતો

ઈનાને ૧૬ આગસ્ટ આ બામત કહેનારા
ગઠર પડેના ન હતા એના સસરાને પશુ એને એક
વાર ટપારી હતી તે સો એક રૂપિયાની ખર્ચ અનાવરનક
મીઠા ખરીદી આવી ત્યારે તેમણે એને કહે-૧, 'ઈલા,
માગસો રૂપિયાના પગારદાર આમ સો રૂપિયાની વસ્તુ લીધા
કરે તો સુરખી પડે આગે તો તમને કોઈ નહિ લાગે
પશુ એક દિ મારે ને તમારે બંનેને રડવાનો વારો

આમશે ત્યારે એણે રોકડ સંભળ્યા પુ હતું, 'તમારા
માટે ચાલીસ રૂપિયાના ઘોતી ભોટા આ થો તે વખતે
તમને આ મુશ્કેલી નહિ અને આ લખાં જાવમા દુ
એકવાર આટલું ખરીદી લાડી તેમા ચાર આખો રાપ
છે જુ દાઝતું હોય તો રાખેને તમારા મગને તમારી
પાને ને નડકા અમારા બંને વચ્ચે હોમી ને પડી
તાપતા રહેને ટાકા પે કરો'

તેના બેાનનો અચરમ એને અત્યારે થતો
હતો

ત્યારે તો કે પેશ વચ્ચ પડ્યો હતો 'તમે બંને
આવી નકામી જીભાભેટી શા માટે કરો છો ? તમારે
બંનેને જ ભેટએ તે માગી લેાને કોઈની વસ્તુ ન
આવે તે દિ કહેને હુ છુ પછી તમારે શો વાના દો ?'

ઈલા વિચારી રહી એમણુ કશું હતું કે હુ
છુ પછી તમારે રો વાધો છે એ તો એમણે મરણ
પછી પશુ નુખાવ્યું એનો નીસ હાજરનો વીત્રો
ઉતારાને રવા છે એટલે હુ તો સુખી થઈ અને
એમની માદગી બહુ રહી નહિ પશુ ધારો કે નિશાના
વગની જ્ય એમની માદગી લાખી આવી હોત તો મને
પુરુ રેતા ૫ ન આપકત

કોઈવાર કપેશ ફરિયાદ કરતો એ તેને યાદ
આવે છે 'અને આટલી બધી નોકરી ફાવતી નથી'

ત્યારે એ વળી ઉત્તરી દિશામાં જ વાત કરતી
એના મનમાં તે વખતે શતુ કે હુ સમ્પી દિશામાં છુ
'તમે એક ઘણ આપની નોકરી કરતા નથી ખીન
કશુ કરે છે નિશાનો વર પશુ'

કે પેશ મેંતો, 'અને મારી એમલાની નહિ
એ બધાની દવા આવે છે'

પડેના ભોજન અને પડી ધર્મ બ્યારે દિનિ જિયારા ભૂખે મરી રવા છે, ત્યારે એમને ઉપદેશ
કરવો થયા છે કોઈ પશુ ઉપદેશથી કુધાની બવાયા સત ચાલી નથી તમે સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરો, ડરોડો
સમપ્રદાય બિના કરો, પશુ બ્યા સુધી તમારી પાસે સવેદનશીલ હૃદય નથી, બ્યા સુધી વેદની શિક્ષા અનુસાર
તમારું અંતર ગરીબોને માટે વ્યાકુળતા નથી અનુભવતું, બ્યા સુધી એમને તમારા શરીરનું જ એક અંગ
માનવાની જાવના તમારામાં ખૂટ નથી થઈ ચકની-ત્યા સુધી બધું થયા છે

—સ્વામી વિવેકાનંદ

હતા વળી આજે તો વૈજ્ઞાનિક દબે રજૂ કરવામાં ન આવે તો કશાનો જ સ્વીકાર થતો નથી બધા જ સંશોધન કારણ અને કાર્યક્રમે રજૂ કરવા બેઠેએ સામાજિક શાસ્ત્રોમાંના ઘડાખરા સામાયિકોના આ બલતના હોય છે પણ ગાંધીજી પોતાની વાત સાબિત કરવામાં આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ નથી કરતા દાખલા તરીકે, દેશ આગળ ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગનો કાર્યક્રમ રજૂ કરતી વખતે એમણે પોતાની યોજનાના બધા ગર્ભિત અર્થો અર્થશાસ્ત્રોની પરિભાષામાં વ્યવસ્થિત રીતે દર્શાયા નહોતા એમણે કોઈ વિદ્યાર્થીનું નિમંત્રણ લખીને એવું પુરવાર કરવો પ્રયત્ન નહોતો કર્યો કે તે સમયની અને આજની પણ ભારતની આર્થિક પરિસ્થિતિમાં વિસ્તૃત ઉદ્યોગો જરૂરના છે તેમજે મૂલ્ય, ઉપાદાન ખર્ચ, માન અને પુરવઠા વગેરે તબીર નીચેની પણ સ્પષ્ટ ન કરી એને બદલે તેમણે પોતાના નવા અને ક્રાંતિકારી વિચારો માટે ધરમથુ કારણો અને દાખલા આપ્યા ગાંધીજી રેડિયો અને ખાદીની સ્વરાજ્ય મંત્રી એમ કહેતા હતા એને વિરોધ કોઈ પરિસ્થિતિ કે સ્પષ્ટ સનાએ માનવામાં આવ્યા નહોતા આમ વૈજ્ઞાનિક દબે ગણવેલો નિમંત્રણ બિના કરી શકત પણ ગાંધીજીએ એ બધું કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ન હતો એનો અર્થ એ નથી કે તેઓએ એ ન કરી શક્યા હોત...પણ પુસ્તકમાં દટાઈ રહેનાર પદ્ધતિને તેમનો જીવ નહોતો તેમને વિચાર પણ એક ક્રાંતિકારી આદિબન ચલાવતા ચલાવતા અને ખીજ કામો કરતા કરતા કરવા પડતા હતા માર્ક્સનું જાલ કેપિલ વાચીને એવી ટીકા કરેલી કે “એ અને કુરસદ અને તક મળી હોત તો હું આના કરતા વધુ વાચનક્રમ મંથ લખી શક્યો હોત.”

કૃપાનીજીએ ગાંધીજીના વિચારો ઉપર જે ભાષ્ય લખ્યું છે તેના પાનાઓના પાના બહીને અહીં ટાંચી શકાય —એમ બતાવવા કે ગાંધીજીના શ્રુતિના પચ્ચીસ વર્ષ પછી આપણે એવા ચાતુરી બધામાં અને પશ્ચિમના ધારણે, પદ્ધતિએ ચોંધેલી આયોજનની જે સમાજવાદી રાહ અપનાવી તેને લીધે આજે દેશની

આર્થિક બેકાની કરવા ઉપગત ભાગતવાનીએ નૈતિક સ્તરને પશુઓની કાટિ મૂકી દીધો છે એક બે બ ન કાળખાના અગત ભાષ્યના કે કૃપા બૃનાચાર જેવા બળાસમે તરફ આપણી ની તેને પ્રવર્તિને માપદંડ માનીએ છીએ

ગાંધીજી તેમ જ તેમના વિચારો ઉપરનું પુસ્તક ૨૫ વર્ષના ગાળા બાદ લખાયું તેથી એક ઇતિહાસમય તરીકે પણ ચિરંતન મૂલ્ય ધરાવે જ આચાર્યજીની છબીનું એમણી તો તાર્કિક અને સમન્વિત છે કે આપણા અર્થતંત્રની માહત્તી આજે ફરીથી ગાંધીના વિચારોના આધારે નવસરથી થે જવામાં આવે તો બેમરી જેવા પ્રશ્નને તો હલ કરી શકાય પણ સાથે સાથે તરીખીને પશુ હમીની શકાય પોણ પાચસો પાનાનું આ પુસ્તક બે રીતે બહુમૂલ્ય છે એક તો તેમાં ગાંધીજીના ભાગત સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનો ઇતિહાસ છે અને સાથે સાથે જે વિચારોને કારણે મહાકાવિ એક અશ “ગાંધીયુગ” કહેવાયો તેનું સમગ્ર દર્શન યુગાનુસારી ભાષામાં કૃપાનીજીએ આપણને કરાવ્યું છે આ મહાપ્રમદને અત્રેજીમાંથી ગુજરાતીમાં મેળવી આપવાનો યશ થી નમીનદાસ પારખને જાય છે અને ગુજરાત તે માટે સદામાત્ર તેમનું નમી રહેશે આ પુસ્તક અનુરાદ છે એમ લખ્યું ન હોત તો કોઈને ભાગ્યે જ શક્ય આવે એની તેની ભાષા છે—સરળ, તવાહી ચોટદાર તેમ જ હૃદયસ્પર્શી પ્રસ્તાવનામાં આચાર્ય કૃપાનીજીના અમર શબ્દો હમેશા હૃદયમાં ચૂંટ રહે તેવા છે

“ક્રાંતિ ચેતીએ અને ભાષાના માધ્યમ વગર નેએ મદનાઓને અ વ્યવહિત રીતે નેઈ શકે છે એવા પરમ શુરુઓ જ મહાન વિચારોને સાધા સ્વરૂપે સમજી શકે છે વાણી મારકને વિચારોને સમજનાર ખીજએ માટે તો વાણી અને વસ્તુ વચે અતર રહેવાનું જ સિધી કવિએ સાચું જ કહ્યું છે નેએ વાણીની જળમા દસાયા છે તેઓ કદી પ્રેમના ઉતુજ શકે પડેલી સમ્પત્તિ નથી—”

હતા વળી આજે તો વૈજ્ઞાનિક હમે રજૂ કરવામા ન આવે તો કરાવે જ સ્વીકાર થતો નથી બધા જ સંશોધન કારણ અને કાર્યક્રમે રજૂ કરવા બેઠેએ સામાજિક શાસ્ત્રોમાના ઘટાખરા સામાયિકતાના આ ભવતના હોય છે પણ ગાંધીજી પોતાની વાત સાંગિત કરવામા આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ નથી કરતા દાખલા તરીકે, દેશ આગળ ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગનો દર્શક્રમ રજૂ કરતી વખતે એમણે પોતાની યોજનાના બધા ગર્ભિત અર્થો અર્થશાસ્ત્રોની પરિભાષામા વ્યવસ્થિત રીતે દર્શાયા નહોતા એમણે કોઈ વિદ્વાતપૂર્ણ નિમિષ લખીને એવું પુરવાર કરવાનો પ્રયત્ન નહોતો કર્યો કે તે સમયની અને આજની પણ ભારતની આર્થિક પરિસ્થિતિમા વિખર્ચિત ઉદ્યોગો જરૂરના છે તેમજે મૂલ્ય, ઉપાદાન ખર્ચ, માગ અને પુરવઠો વગેરે ગંભીર રીતોની પણ ચર્ચા ન કરી એને બદલે તેમણે પોતાના નવા અને ક્રાંતિકારી વિચારો માટે ધરગથ્ય કારણો અને દાખલા આપ્યા ગાંધીજી રેડિયો અને ખાદીની સ્વરાજ્ય મંજૂરો એમ કંટા હતા એને વિરોધે કોઈ પરિસ્થિતિ હોય તો ચર્ચા સનાએ યાજવામા આવ્યા નહોતા આમ વૈજ્ઞાનિક હમે ગાંધીજીના નિમિષ ભૂલ્યા કરી શકતા પણ ગાંધીજીએ એ બધું કરનાનો નયન કર્યા ન હતા એનો અર્થ એ નથી કે તેઓ એ ન કરો શક્યા હોત પણ પુસ્તકમા દટાઈ રહેનાર પડિતને તેમને જ નહોતો તેમને વિચાર પણ એક ક્રાંતિકારી આદાવન ચલાવતા ચલાવતા અને ખીજા કામો કરતા કરતા કરવા પડતા હતા માર્કસનું જાણ કેવિજલ વાચીને એવી ટીકા કરેલી કે “એ અને કુરસદ અને તક મળી હોત તો હું આના કરતા વધુ વાચનક્રમ મધ્ય લખી શક્યો હોત.”

કૃપનાનીજીએ ગાંધીજીના વિચારો ઉપર જે ભાષ્ય લખ્યું છે તેના પાનાઓમા પાના બરીને બધી ટાકી શકાય—એમ બતાવવા કે ગાંધીજીના શ્રુત્યુના પચ્ચીસ વર્ષ પછી આપણે ગ્રીસી ચાતરી જવામા અને પશ્ચિમના પારણે, પડિતોએ ઘીધેની આવેજનની જે સમાજવાદી રાઈ અપનાવી તેને લીધે આજે દેશની

આર્થિક બેઠાની કુવા ઉપગત ભાગતામીએ નૈતિક સ્તરને પશુઓની કંઈટ મૂકી દીધો છે એક બે બ ન કામખાના અગત ભાષણ કે કુર્નામાગર જેવા જળાશયો તરફ આગી ની તેને પ્રવર્તિતો માખડ માનીએ છીએ

ગાંધીજી તેમ જ તેમના વિચારો ઉપરનું પુસ્તક ૨૫ વર્ષના ગાળા બાદ લખાયું તેથી એક ઇતિહાસમય તરીકે પણ ચિરંતન મૂલ્ય ધરાવે જ આવ્યાર્થજીની છલુવ એટલી તો તાર્કિક અને સમન્વરની છે કે આપણા અર્થતંત્રની માફકી આજે ફરીથી ગાંધીના વિચારોના આધારે નવેસરથી ચેતનામા આવે તો બેમરી જેવા પ્રશ્નને તો હવે કમી શકત પણ સાથે સાથે તરીખીને પણ હંગામી શકાવ પોણું પાચ્ચો પાનાનું આ પુસ્તક બે રીતે બહુમૂલ્ય છે એક તો તેમા ગાંધીજીના ભાગત સ્વાતંત્ર સમ્રા બનો ઇતિહાસ છે અને સાથે સાથે જે વિચારોને કારણે મહાકાવ્યો એક અશ “ગાંધીયુગ” કહેવાયો તેનું સમગ્ર દર્શન યુવાનુસારી ભાષામા કૃપનાનીજીએ આપણને કરાવ્યું છે આ મહામથને અંગ્રેજીમાંથી ગુજરાતીમાં મેળવી આપવાનો યશ શ્રી નગીનદાસ પારેખને જાય છે અને ગુજરાત તે માટે સદામાગ તેમનું નણી રહેશે. આ પુસ્તક અનુરાદ છે એમ લખ્યું ન હોત તો કોઈને બાગ્યે જ શક્ય આવે એરી તેની ભાષા છે—સરળ, સ્વાદી એટલાર તેમ જ હૃદયસ્પર્શી પ્રસ્તાવનામા આવ્યાર્થ કૃપનાનીજીના અમર શબ્દો ઉપેશા હૃદયમા ગૂંથ રહે તેવા છે

“ફક્ત યોગીઓ અને ભાષાના માધ્યમ વગર જેઓ ઘટનાઓને અવલોકિત રીતે બેઠે શકે છે એવા પરમ શુરુઓ જ મહાન વિચારોને સાચા સ્વરૂપે સમજી શકે છે વાણી મારફતે વિચારોને સમજનાર ખીજાઓ માટે તો વાણી અને વસ્તુ વ એ અતર રહેવાનું જ સિધ્ધી કવિએ સાચું જ કહ્યું છે જેઓ વાણીની જગમા ફસાયા છે તેઓ કદી પ્રેમના ઉત્તર શ્રવે પહોંચી શકતા નથી—”

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यशी

સુદર, સ્વચ્છ અને સુવટ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

- : સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડે છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

- : - સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજાળ

વર્ષ : ૧૨]

નવેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૮

પૃષ્ઠ :	વૈષ્ણ :
૨૫૭ નવવર્ષના પ્રભાતે....	
૨૫૮ ગાંધીજી અને ગંગા .	ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રભાદર
૨૫૯ એને ભેટાં જ વાસવ્યનો	
ભાવ ભાગો	જયભાઈ પટેલ
૨૬૩ મને વાતી કહેતો .	માઈકલ ફારર
૨૬૫ પ્રાર્થના .	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
૨૬૭ પરિશ્રમજી...	'આતુનોય'
૨૬૯ આતે વ યોજાવો .	ગમપ્રમાદ દવે
૨૭૧ કરીરના મેળોનું ચતુર ને નવનિર્માણ .	
૨૭૭ નિકળતો નાહ ...	નકાશ ગાંગુર
૨૮૨ એ ચિત્રકાર હોતો ?	કલાવતી માળસકર
૨૮૭ ધર્મપુરુષ-ગાંધીજી..	મનમોહન જે. પટેલ
૨૯૩ અપરાધી	ગાંધીજી
૨૯૯ સમનોત્તર આઠાર	ઈશ્વરનાથ ચાવડા
૩૦૫ છત્રનદિષ્ટિ	નવીન્દ્રનાથ ટાગોર
૩૦૬ સુદર પ્રસંગ	વિશ્વકો મહાગાદ
૩૦૮ કશ્ચા અને સવચ .	દિનોનાથ
૩૧૦ છાત્રમય : ચિરોદી	દાસ્ય એન. ગાંગુર
૩૧૩ દાડુ દયાળ	
૩૧૫ અવલોકન .	ચિ

મુદ્રણ

[પ્રાદેશી]

જો માનવી બાગમી તાગીને અંક પ્રતિક ધાવ છે.

જેદમી નુધીમાં અંક ન મેં નો પાટ નોદિમમાં તપામ કયા પડી કાયાપત્રને જાગવર્ક. અંક દિનિમ્નાંતે મોકનાઈ.

અને તે પ્રતિને માત્રકે થઈ મકાઈ છે.

અ. પ્રસિદ્ધમાં પ્રતિક આ દિવારો જે તે વૈષ્ણના છે. સંપાદક ન વિચારેલા અમત છે જ તેમ માનવ નદિ

[લેખકોને]

વૈષ્ણવજાળમાં મન, તિ, કલા, શિલ્પ અને સાદિય વિષયક લખ્યો લેવામા આવે છે.

લખાણ આદિ, મીયિક, તાણુ દેતા એરી અપેક્ષા નદે છે. કામગીરી એક વાજ નાદીથી નખર.

સંવાગમ

દશમા [વરમનુ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમા એગ શિમિંગ

વૈદ્યસુવચન

૮-૨૧મકુપનુનગર

સાજકોટ-૨

(૬)

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસિસર્સ નાક, ગાંધીકોટ.

વૈષ્ણવજાળ

વર્ષ : ૧૨]

નવેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૮]

પા	વેખ	વેખક
૨૫૭	નવવર્ષના પ્રખાતે	
૨૫૮	ગાંધીજી અને ગ્રામા	૧. રાજેન્દ્રભાઈ
૨૫૯	એને લેતા જ વાતચતનો	
	ભાવ જાણો	૨. શ્યામજી પટેલ
૨૬૦	મને વાતો કહેતો	૩. માર્કસ ફાઈન
૨૬૧	પ્રાથમિક	૪. સી.કે. આર. આર.
૨૬૨	પરિજ્ઞાન	૫. આનંદોદય
૨૬૩	આતે ય યોજાવો	૬. ગામગામ ૬૬
૨૬૪	શરીરના ટોચનું મૂલ્ય ને નવનિર્માણ	
૨૬૫	નિરુપેક્ષ નાદ	૭. માર્કસ ૭૭
૨૬૬	એ ચિત્રકાર હોતો	૮. માર્કસ નાગરજી
૨૬૭	ધર્મપુત્ર-ગાંધીજી	૯. મગનભાઈ જે પટેલ
૨૬૮	અપરાધી	૧૦. માર્કસ
૨૬૯	સમતોન આહાર	૧૧. માર્કસ ચાતુર
૨૭૦	છંદનદર્શિ	૧૨. નામ દાસ
૨૭૧	સુદર પ્રસંગ	૧૩. માર્કસ માર્કસ
૨૭૨	કલ્યા અને સુખ	૧૪. નિર્મલ દાસ
૨૭૩	જીવનમ ચિરોડી	૧૫. એન. માર્કસ
૨૭૪	દાદુ દાદા	
૨૭૫	અવગોચર	૧૬.

મુદ્રણ

[આલોકને]

દો માનની વાગમી તાગીએ અ
પ્રાદિ થાત
૫૬૭મી નવીમી અત ન મદ
તો પામી ગોદિમના તપાન કપા ૧૬
મરીવને જગતક અક શિવિમને
મોનામ
ગને ને પ્રદિને પ્રાદ કઈ
શ્યામ

અ માસિમા પ્રનિક આ
રિતારો જે ત વેખમના છે તપાદ
ન વિચારોમા અમત જે જ વેખ પ્રાતર
નદિ

[લેખકને]

વેખુદનમા અતિ મ્હા
શિલ્પ અને સાદિય રિવય લખ્યો
લેખમા આવે છે
લખાણ માર્ક, મોનિ, તાજ
દેવ મેરી અપેક્ષા ને છે માર્કની
એ ત દ નાદીયો નપર

વચાજમ

લખા [વરમન] ૮ રપિયા
પરેશમા એન શિવિમ

વૈષ્ણવજાળ

૧-૧૧મધુપનનગ

રાજકોટ-૨

૬

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન્દ્ર ગાંધી સપાદક નારીન ગાંધી ૨, રામજીવનનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સમાન સુવર્ણ મુદ્રિત, રેઈસેન્ડ ગાંધી, ગાંધી

WATCH-WORDS THAT ARE
RELEVANT TO DAY

SERVICE TO . THE POOR
THE ILLITERATE,
THE IGNORANT,
THE AFFLICTED -

LET THESE BE YOUR GOD,
KNOW THAT THESE ALONE IS THE HIGHEST RELIGION
· VIVLKANADA :

Alembic Chemical Works Co. Ltd.

ALEMBIC ROAD
BARODA-3

**WATCH-WORDS THAT ARE
RELEVANT TO DAY**

**SERVICE TO . THE POOR
THE ILLITERATE,
THE IGNORANT,
THE AFFLICTED -**

**LET THESE BE YOUR GOD,
KNOW THAT THESE ALONE IS THE HIGHEST RELIGION
. VIVLKANADA :**

Alembic Chemical Works Co. Ltd.

**ALEMBIC ROAD
BARODA-3**

ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ મેન્ડેલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી.

જુનાગઢ.

ટેન્ડર નંબર - ૨૭૮:ઓ : ૧૨૨૩ : રેખા : ૧૧૩૮ : પ્રભુપ :

મળુતારી ચોક, જુનાગઢ.

આપની ખચત ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ મેન્ડેલ કો-ઓપ બેન્ક લી માં રાખી
સાધિય ઉપાદાન વધારવા મદદરૂપ બને તથા આકર્ષક વ્યાજ મેળવેલ.

: આપણો પરના આકર્ષક વ્યાજના દર :

ફાવ આપજી ત્રણ દિવસની નોટીસ
આપવેથી.

માનુ ખાતામાં.	૧ ટકા.	૧. ૫૦૦થી રૂ. ૧/- લાખની નીચે ૪૩-ટકા.
બચત ખાતામાં	૪ ટકા	રૂ. ૧/-લાખ અને તેથી વધુ રકમ પર ૫૪-ટકા.

-: બાંધી મુદત આપણુ :-

અ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-

બ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦/-

૩૦ દિવસથી ૬૦ દિવસ સુધી	૫ ટકા.	૧ વર્ષથી ૨ વર્ષની અદર	૬૩ ટકા
૧૧ " ૯૦ "	૫ ૧/૨ "	૨ " ૩ "	૭૩ " ૩/૪ "
૯૧ " ૧૨૦ "	૬ "	૩ " ૪ "	૭૬ ૧/૨ "
૧૨૧ " ૧૮૦ "	૬ ૧/૨ "	૪ " ૫ "	૭૯ ૧/૪ "
૧૮૧ " ૧ વર્ષની અદર	૬ ૩/૪ "	૫ વર્ષ અથવા તેથી વધુ	૮ "

-: રૂપેશ્વલ ફીક્સડ ડીપોઝીટ : બેન્ક ઓફ ડેપોઝિટ :-

૬૦ માસની મુદત માટે ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-ની આપણુ મુકનારને આપણુ
ઉપર દર વર્ષે દર સેકરે આ ટકા લેખે વ્યાજ મુકવામાં આવે છે.

જો બેન્ક આપેના પેદાશ સેવીગ્ગ ખાતામાં દર મહીને વ્યાજ બમા આપવામાં
આવતો દરની આપણે સ્વિકારવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે એજેન્ટનો સંપર્ક સાધો.

મુળજીભાઈ કા. પટેલ
અ મુ ખ

જે. એમ. વમાવડા
મે ને જ ર

ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી.

જુનાગઢ.

ટેલીફોન નંબર :- ૨૭૮:ઓ. : ૧૨૨૩ : રેમી : ૧૧૩૮ : પ્રમુખ :

વજારી ચોક, જુનાગઢ.

આપની ખચત ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી. માં મેળી રાષ્ટ્રીય ઉનાદન વધારવા મદદરૂપ બને તથા આકર્ષક વ્યાજ મેળવે.

: આપણો પરના આકર્ષક વ્યાજના દર :

દાખ આપણુ જગુ દિવસની નોટીસ આપેથી.

માનુ ખાતામાં	૨ ટકા.	શ. ૫૦૦થી શ. ૧/- લાખની નીચે ૪ ^૧ / _૨ -ટકા.
બચત ખાતામાં	૪ ટકા.	શ. ૧/-લાખ અને તેથી વધુ રકમ પર ૫-ટકા.

-: બાંધી સુદત આપણુ :-

અ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-

બ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦/-

૩૦ દિવસથી ૬૦ દિવસ મુધી	૫ ટકા	૧ વર્ષથી ૨ વર્ષની અંદર	૬ ^૧ / _૨ ટકા
૬૧ " ૯૦ "	૫ ^૧ / _૨ "	૨ " ૩ "	૭ "
૯૧ " ૧૨૦ "	૬ "	૩ " ૫ "	૭ ^૧ / _૨ "
૧૨૧ " ૧૮૦ "	૬ ^૧ / _૨ "	૫ " ૭ "	૭ ^૧ / _૨ "
૧૮૧ " ૧ વર્ષની અંદર	૬ ^૧ / _૨ "	૭ વર્ષ અંદર તેથી વધુ	૮ "

-: સ્પેશલ ફીક્સડ ડીપોઝીટ : બેન્ક ઓફ ડેવલપમેન્ટ :-

૬૦ માસની મુદત માટે ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-ની થાપણ મુકનારને દાખલ ઉપર દર વર્ષે દર સેક્ટે કલા ટકા લેખે વ્યાજ મુકનામાં આવે છે.

જે બેંક સાથેના પોતાના સેવીંગ ખાતામાં દર મહીને વ્યાજ જમા આવવામાં આવતો. દરેકની થાપણ સ્વિકારવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે મેનેજરને સંપર્ક સાધો.

સુભાષભાઈ કા. પટેલ

પ્ર મુ ખ

જે. એમ. વસાવડા

મે ને જ ર

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ ટોન્ક ટ્રેડિંગ સોસાયટી લિમિટેડ

: ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ ટોન્ક ટ્રેડિંગ સોસાયટી લિમિટેડ :

૪૮૮, આમવાસ, અમદાવાદ-૨

(૧૯૭૧-૭૨-અમદાવાદ)

ટેલીફોન નં - ૫૦૫૩૮ ૩૬૨૮૭ ૩૨૮૮

સામ - બેની બેન્ક

: ફીક્સડ ડીપોઝીટ સોલના

આ બેન્કમાં ફીક્સડ ડીપોઝીટમાં નીચેના આકારે જાખના લાખ મેળવે,

૧ ૫૧ માટે ૩ ટકા ૨ ૫૧ માટે ૩ ટકા

બેન્કને લગતી આરિની અને આંકડાઓ

સરખ તાખ્યા

૧૦ લાખ ૮૦ રૂ. ૦૦

૨૦ લાખ ૧૦

૩૧ ૧૦ ૬૦ ૫૨ લાખ

૩૦ ૫૦

૫૬ ૫૦ ૫૨ લાખ

ફીક્સડ ડીપોઝીટ ટાંકા ૧

૩૧ ૧૫૬ ૬૦ ૩૦ લાખ

બેન્ક ટેરેન ફીક્સડ ૧૫૦ ૬

૧ ૧૦ ૬ ૫૫ લાખ

ગીણાભાઈ દગલ

ઇ. મ. ભેશી

વાઈસ-પ્રેસીડન્ટ

આઈ એ એન

મેનેજર ડાયરેક્ટર.

BERAR OIL INDUSTRIES

INDUSTRY HOUSE

159 Churchgate Reclamation,

Bombay-20

Manufacturers of

' VANASDA ' BRAND VANASPATI

' CHANDNI ' BRAND SOAPS

Leading Exporters of

GROUNDED DEOILED CAKES

COTTONSEED DEOILED CAKES

KARDISEED DEOILED CAKES

Phone 296261

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ ટોન્ક ટ્રેડિંગ સોસાયટી લિમિટેડ

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ ટોન્ડ રિફાઇનર્સ લી., :

૪૮૮, આશમરાડ, અમદાવાદ-૨

(ગુ. એફીસ-અમદાવાદ)

ટેલીફોન નં - ૫૦૫૭૯ ૭૬૭૮૭ ૭-૨૮૮

શાખા - બેની ટોન્ડ

: ફીક્ટરડ ડીપોઝીટ યોજના

આ બેન્કમાં ફીક્ટર ડીપોઝીટમાં નીચેના આકારેના પાન મોકલો.

૧ નીચેના આકારે ૭ ટકા ૨ નીચેના આકારે ૭ ટકા

બેન્કને લગતી માહિતી અને આંકડાઓ

સામાન્ય સુધ્ધા

૪૪૫ ૮૦ ૬૪૦

ગેર ફીક્ટર

૩૧ ૧૦ ૩૪૩ ૫૨ સામાન્ય

ફીક્ટર

૪૮ ૪૮૧ ૨૪ સામાન્ય

ફીક્ટરની દરમિયાન કાળ

૩૧ ૧૫૬ ૩૭૩ ૩૪ સામાન્ય

બેન્કે કરેલ ફીક્ટર

૧ ૧૦૦ ૬ ૪૫ સામાન્ય

ગીણાભાઈ દરજી

ઈ. મ. નેશી

વાઈસ-પ્રેસીડન્ટ

વાઈસ એ મેનેજર

બેન્ક ૩૧/૩/૬૨.

BERAR OIL INDUSTRIES

INDUSTRY HOUSE

159 Churchgate Reclamation,
Bombay-20

Manufacturers of

' VANASDA ' BRAND VANASPATI

' CHANDNI ' BRAND SOAPS

Leading Exporters of

GPOUNDNET DEOILED CAKES

COTTOSEED DEOILED CAKES

KARDISEED DEOILED CAKES

Phone 296261

सुर भारती

॥ माणानु मधुरा दिव्या पवित्रा सुर भारती ॥

SUGAR

**FOR HOME
CONSUMPTION
AND FOR EXPORT**

As one of the Country's leading producers of Sugar,
We are proud of our Contribution to national progress
and prosperity

The Godavari Sugar Mills Limited

**Mahatma Gandhi Road
Fort Bombay-1**

Telephone • 297272

Telegram : MANIKAKA •

सुर भारती

॥ मायासु मधुरा दिव्या पवित्रा सुर भारती ॥

SUGAR

**FOR HOME
CONSUMPTION
AND FOR EXPORT**

As one of the Country's leading producers of Sugar,
We are proud of our Contribution to national progress
and prosperity

The Godavari Sugar Mills Limited

Mahatma Gandhi Road
Fort Bombay-1

Telephone • 297272

Telegram : MANIKAKA •

શ્રી શારદાગ્રામ

(આદ્ય સંસ્થા : શ્રી શારદા મંદિર, કરાંચી : ૧૯૨૧ થી ૧૯૪૭)

‘છાત્રવાસવાળી અનન્ય શિક્ષણસંસ્થા’

- ☐ એસ. એસ. સી ખરીદાના વિવિધ અભ્યાસક્રમો
- ☐ પૂર્ણ અનુભવી અને ઉચ્ચ કોટિના નિષ્ણાત અધ્યાપકો
- ☐ અદ્યતન શૈક્ષણિક સાધનોથી પરિપૂર્ણ
- ☐ અંગ્રેજી શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા
- ☐ વિદ્યાનના સર્વાંગી શિક્ષણ સાથે ટેકનોલોજીનું ઉચ્ચગતિશીલ શિક્ષણ
- ☐ સમુદય-દિનારા સમીપની ફળદ્રુપ ભૂમિમા રમતગમતના મેદાનો અને ઉદ્યાનો સાથેનું એકસો દસ એકરનું ‘કેમ્પસ’
- ☐ ચિત્રણ, સંગીત, નાટ્ય-પ્રયોગ, રમતગમતો અને તરવાની સમાવેશ
- ☐ ગુજરાતી ચાર ધોરણ જેમણે સાગી રીતે પૂરા કર્યા હોય અને જેમની ઉંમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવા કિશોરોને તેમની યોગ્યતા ચકાસીને પ્રવેશ અપાય છે
- ☐ આક્રમા ધોરણ પછી આર્થિક જરૂરિયાતવાળા તેમની વિદ્યાર્થીને ઉદાર સિધ્ધિ અપાય છે.

પ્રવેશ સાદિત્ય મેળવવા માટે

રેશમા રૂ. ૧/-ના ઈન્ડિયન પોસ્ટલ ઓર્ડર અને પરરેશમા રૂ. ૫/-ના B.P.O. સાથે સખો :

તાર :
Niyamak
SHARDAGRAM
MANGROL
(Sorath)

નિયામક
શારદાગ્રામ
ગ્રો. શારદાગ્રામ
પીન કોડ નં. ૩૬૨૨૩૫
ગિ. જૂનાગઢ (ગુજરાત)

ફોન :
માયરેશન-૭
• રેનવે સ્ટેશન અને ઉપાર્ક મથક.
કેશોદ

શ્રી શારદાગ્રામ

(આધ સંસ્થા : શ્રી શારદા મંદિર, કરાચી : ૧૯૨૧ થી ૧૯૪૭)

‘છાત્રવાસવાળી અનન્ય શિક્ષણસંસ્થા’

- એસ. એસ. સી પરીક્ષાના વિવિધ અભ્યાસક્રમે
- પૂર્ણ અનુભવી અને ઉચ્ચ કોટિના નિષ્ણાત અધ્યાપકો
- અદ્યતન શૈક્ષણિક સાધનોથી પરિપૂર્ણ
- અંગ્રેજી શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા
- વિદ્યાના સર્વોચ્ચ શિક્ષણ સાથે ઇમિક્શન ટેકનોલોજીનું ઉચ્ચગતિશીલ શિક્ષણ
- સમુદ્ર-કિનારા સમીપની કુળદુષ્ણ ભૂમિમા રમતગમતના મેદાનો અને ઉદ્યાનો સાથેનું એકસો દસ એકરનું ‘કમ્પસ’
- ચિત્રકળા, સંગીત, નાટ્ય-પ્રયોગ, અભિનય અને તરત્કાલી સમરંગ
- ગુજરાતી ચાર ધોરણ જેમણે સાગી રીતે પૂરા કર્યા હોય અને જેમની ઉંમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેના કિશોરોને તેમની યોગ્યતા અકારણે પ્રવેશ અપાય છે
- આકાશ ધોરણ પછી આર્થિક જરૂરિયાતનાળા તંત્રની વિચારણાને ઉદાર સિધ્ધિ અપાય છે.

પ્રવેશ સાહિત્ય મેળવવા માટે

દેશમાં શ. ૧/-ના ઈન્ડિયન પોસ્ટલ ઓર્ડર અને પરદેશમાં શિ. ૫/-ના B.P.O. સાથે સખો :

તાર :
Niyamak
SHARDAGRAM
MANGROL
(Sorath)

નિયામક
શારદાગ્રામ
પ્રો. શારદાગ્રામ
પીન કોડ નં. ૩૬૨૨૩૫
જિ. જૂનાગઢ (ગુજરાત)

: ફોન :
માયરોળ-૭
• રેનવે સ્ટેશન અને હવાઈ મથક.
કેશોદ

‘INDIA LIVES IN VILLAGES’

Mahatma Gandhi

**Gujarat State Road Transport Corporation Serves
the villages by**

- Nationalisation of passenger bus services to the extent of 100 per cent
- Providing bus services
- Viz short distance,
long distance, connecting pilgrimate & tourist centres, night services, luxury services, 19 seater luxury mini-buses, inter-state services and thereby nearly 4500 buses carry 60 crores of passengers in a year
- Providing Parcel Services which carry essential materials, such as medicines etc to the villages of Gujarat
- Providing pick-up stands, retiring rooms at bus stations, drinking water at the bus stands, cloak room etc.
- Granting concessions to students, blinds, & cancer patients etc

**GUJARAT STATE ROAD TRANSPORT CORPORATION
VAHAN VYAVHAR BHAVAN, AHMEDABAD-22**

‘INDIA LIVES IN VILLAGES’

Mahatma Gandhi

**Gujarat State Road Transport Corporation Serves
the villages by**

- Nationalisation of passenger bus services to the extent of 100 per cent
- Providing bus services
- Viz short distance,
long distance, connecting
pilgrimage & tourist centres,
night services, luxury services,
19 seater luxury mini-buses, inter-
state services and thereby nearly
4500 buses carry 60 crores of
passengers in a year
- Providing Parcel Services which
carry essential materials, such
as medicines etc to the villages
of Gujarat
- Providing pick-up stands,
retiring rooms at bus stations,
drinking water at the bus stands,
cloak room etc.
- Granting concessions to students,
blinds, & cancer patients etc

**GUJARAT STATE ROAD TRANSPORT CORPORATION
VAHAN VYAVHAR BHAVAN, AHMEDABAD-22**

New Haven Steel Ball Corporation Private Limited

Manufactures of :

STEEL BALLS

Sizes : 1/8" dia to 5/8" dia.

: Used in Bicycles & Ball Bearings :

Also

MINIATURE STEEL BALLS

Sizes 1 mm. to 2.5 mm

**: Used by . Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry :**

REGISTERED OFFICE :

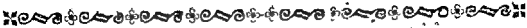
**Pandyan House, 4th floor,
309 Shahid Bhagatsingh Road,
Fort, Bombay-1**

Grams : " GULDASTA "

Telex : HAVEN 001-3398

Phone : 261522/23

New Haven Steel Ball Corporation Private Limited

Manufactures of :

STEEL BALLS

Sizes : 1/8" dia to 5/8" dia.

: Used in Bicycles & Ball Bearings :

Also

MINIATURE STEEL BALLS

Sizes 1 mm. to 2.5 mm

**: Used by . Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry :**

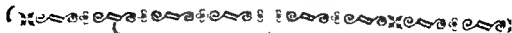
REGISTERED OFFICE :

**Pandyan House, 4th floor,
309 Shahid Bhagatsingh Road,
Fort, Bombay-1**

Grams : " GULDASTA "

Telex : HAVEN 001-3398

Phone : 261522/23

કયા એવી છે કે લગીરથ પોતાની શ્રદ્ધા અને તપસ્યા દ્વારા પવિત્ર ગંગાને હિમાચલના અરુણ, વાકાચુકા અને હ મેશા હિમાચલ દિશાના નૈઋત્યેક શિખરો પરથી નીચે મેદાનીમાં લાવવામાં સફળ થયા હતા એમાં એમનો ઉદ્દેશ પોતાના અસખ્ય પૂર્વજો પિતૃઓ ને આપના પ્રભાવથી રાખ સઈ ગંગા દત્તા તેમને ફરી જન્મ ત કરવાનો હતો

ત્યારથી હિન્દુઓ માટે ગંગા એ સર્વશક્તિ માનના ત્રણે રૂપોનું પ્રતિનિધિત્વ સાચવે છે પોતાના મધુર કદનોરૂપી સગીતને કારણે એ જનની-સખા છે, પોતાની ઉર્વરા શક્તિને કારણે એ મન્યા-ય આપનારી છે-રક્ષણ કરનારી છે, અને વિનાશ દેનાર નારા મહાપુર વખતે રક્ષણ ધારણ કરનારી, સહાર કરનારી પણ છે આ બૃમિડાના સ્વીકાર સાથે એ હિન્દુઓની અનન્ય, પવિત્ર સચિતા દેવ્ય એમાં શુ આશ્ચર્ય છે! અને જે સૌ કોઈ એના શુભો જાણી લે તો સૌને માટે ગંગાનું એ જ મહત્ત્વ હશે

આપણા લાંબા ઇતિહાસમાં યુગો વીની ગયા પરંતુ આપણા જીવનમાં અને વિચારોમાં ગંગાનું સ્થાન પ્રથમ હતું તે જ છે એના સર્વશક્તિશાળી પવિત્ર વસ્ત્રથી મનુષ્ય ભૌતિક લાભ, સમૃદ્ધિ, તથા આધ્યાત્મિક લાભ તથા આશ્રય, સમાન રૂપમાં પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન શીન રહી છે અસખ્ય નર નારીઓ એના લગ્નમગ્ને હૃદયર માઈયે દેતાયેના કિનારા પર, એના મધ્ય અને સ્વાસ્થ્યપારી જલના વૃટ્ટા પીવા, અને એના સ્પર્શદાયક પ્રવાહમાં ડુબકી મારવા માટે એકાદ થતા રૂંદા છે એના લાંબા વિસ્તારમાં ફેનારોતો અને કિનારા પર કઈક ગમકા અને નજર, વ્યાપાર કેન્દ્રો અને સૌંદર્ય વધીને, ધર્મ મેલદિલ પર્વત અને દિવ્યાન્ગ કઈક કેન્દ્રો રચાતા છે, અને વિખતર્યા છે

વર્તમાન સમયમાં આ દેશના તથા દુરથી આવેલા એન્જિનિયરોએ પોતાના જ્ઞાન અને કૌશલ્ય બો એના લાભદાયી જલને નદી-નદીને માગ્યુત દૂર દૂર સુધી-અને કઈક અગત્ય થયેના સુધી પણ ફેલાવી

દીધા છે-જેનાથી અસખ્ય એમર જમીન ઉર્વગ જમીને ભૌતિક આગ્રપદાન કરી શકે

કોઈ કોઈ વખતે અને એનું લાગે છે કે મહાત્મા ગાંધી મનુષ્ય ચેતનામાં પવિત્ર ગંગાનું જ આધુનિક સ્વરૂપ છે આપણા પ્રાચીન સપિ મુનીઓની પેઠે કદગતી પ્રેરણાથી મગેનો જીવનપ્રદ સદેશો એમણે આપ્યાને આપ્યો-એ ગાંધીય ચત્રાત્મા, આધ્યાત્મિક ન્યાય, અને આર્થિક સમૃદ્ધિને ગદ્ગદ બતાવી ભૌતિક સમૃદ્ધિમાં સહાર કરીને, તથા ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક શિખરની એક જાખી કરના માટે અને ત્યાં નુધી પડેલાંના લગા એને કમ્બુ માર્ગ પર, એકાદમાં એકાદ એક કમ્બુ ભરવા માટે પદમ સહાયક છે જેની રાતે ગંગા આધ્યાત્મિક સતોષ માત્ર તેને જ આપે છે ને એ ઉર્વશથી એની પાસે નય છે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ માત્ર તેને જ મળે છે જેને જ્ઞાન અને કર્મથી એના જનને ઉપયોગ કરતા આરો છે-અને બેમાંથી પ્રત્યેકને એની યોગ્યતા અને શક્તિ પ્રમાણે જ આપે છે! એ જ રીતે મહાત્મા ગાંધીના પ્રેમ, અદિસા અને સત્યને સદેશ કેવળ એમને લાભ આપશે ને એમના સંધા અને સકીર્ય માર્ગ પર ચાલશે, અને પોતાના જીવનને એમણે ધરેલા નિયમોમાં બાંધશે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ પણ તેને જ મળશે ને પોતાના ભતિ અને કાર્યક્રમને એમના ભતિ અને કાર્યક્રમને અનુરૂપ બનાવશે.

જેમ દેશ વિદેશના એન્જિનિયરોએ ગંગાના પવિત્ર અને ઉપભુકિ જસના લાભોને અનેકગણા વધારવામાં મદદ કરી છે, એવી જ રીતે ભવિષ્યમાં આ દેશમાં અને દુરદૂગના દેશોમાં પણ એવા શિખો ધરો-અને મદાય અત્યારે છે પણ ખરા-જે એ મહાત્મા આચાર્યના જીવનપ્રદ શિષ્યજીને આમમ્માત કરીને, પછી એને એક નિર્માતૃક આપીને વિધના જીવેખુલા સુધી ફેલાવી દેશે

મહાત્મા ગાંધીના સદેશરૂપી ગંગાની વિશ્વને અપયત જરૂર છે, અને નાનાપોગ દરેકનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના સામર્થ્ય અનુસાર એના પ્રચારમાં સહાયક બને.

ક્યા એવી છે કે લગ્નિરથ પોતાની શ્રદ્ધા અને તપસ્યા દ્વારા પવિત્ર ગંગાને હિમાનધના અસ્પષ્ટ, વાકાચુક અને હમેશા હિમાનશ્ચલિત રહેનારા નૈસર્ગિક શિખરો પરથી નીચે મેદાનોમા લાવવામા સફળ થયા હતા એમા એમનો ઉદ્દેશ પોતાના અસખ્ય પૂર્વજો પિતૃઓ ને આપના પ્રભાવથી રાખ ચઈ ગંગા દત્તા તેમને ફરી જીવત કરવાનો હતો.

ત્યારથી હિન્દુઓ માટે ગંગા એ સર્વશક્તિ માનના ત્રણે કોણે પ્રતિનિધત્વ સાચવે છે પોતાના મધુર હૃદયોનરૂપી સંગીતને કારણે એ જનની-સખી છે, પોતાની ઉર્વરા શક્તિને કારણે એ ધનધાન્ય આપનારી છે-રક્ષણ કરનારી છે, અને વિનાશ ફેનાવ નારા મહાપુર વખતે રક્ષણ ધારણ કરનારી, સદા કરનારી પણ છે આ ભૂમિકાના સ્વીકાર સાથે એ હિન્દુઓની અનન્ય, પવિત્ર સચિતા હોય એમા શુ આશ્ચર્ય છે! અને જો સૌ ઠાઈ એના યુદ્ધો જાણી લે તો સૌને માટે ગંગાનું એ જ મહત્ત્વ હશે.

આપણા સામા ઇતિહાસમા યુગો વીની ગયા પરંતુ આપણા જીવનમા અને વિચારોમા ગંગાનું સ્થાન પ્રથમ હતું તે જ છે એના સર્વશક્તિકારી પવિત્ર વલણો મનુષ્ય ભૌતિક સાત્ત્વ, સમૃદ્ધિ, તથા આધ્યાત્મિક સાત્ત્વ તથા આશ્રય, સમાન રૂપમા પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન શીન રહી છે અસખ્ય નર નારીઓ એના લગ્નમય બે હાથે માઈય ફેનાયેના કિનારા પા, એના મધ્ય અને સ્વાસ્થ્યગરી જલના વૃંદા પીવા, અને એના શ્રુતિદાયક પ્રવાહમા ડૂબકી મારવા માટે એકદમ થતા ફર્યાદ છે એના લાગા નિસ્વારમા ફેનાતો બને કિનારા પર કઈક ગામડા અને નગર, વ્યાપાર કેન્દ્રો અને સૌથી વધીને ધર્મનેદરહિત પવિત્ર જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન કઈક કેન્દ્રો રચાયા છે, અને વિસ્તર્યા છે.

વર્તમાન સમયમા આ દેશના તથા દુરથી આવેલા એન્જિનિયરોએ પોતાના જ્ઞાન અને કર્મના બને એના સામદાયો જલને નદી-નહેરો માન્ય કર ફર સુધી-અને કઈક અગ્રગમ્ય એનો સુધી પણ ફેવારી

દીધા છે-જેનાથી અસખ્ય એન્જિનિયરો જમીન ઉર્વગ જમીને ભૌતિક આગ્રપ્રદાન કરી શકે.

ઠાઈ ઠાઈ વખતે અને એનું લાગે કે કે મહાત્મા ગાંધી મનુષ્ય યોગિના પવિત્ર ગંગાનું જ આધુનિક અવરૂપ છે આપણા પ્રાચિન તપિ મુનીઓની પેઠે કદગતી પ્રેરણાથી ગંગેનો જીવનપ્રદ સહનો એમણે આપણને આપ્યો-એ ગાંધીય ચત્વરતા, આત્મનિક ન્યાય, અને આર્થિક સમૃદ્ધિને ગદ્ગતની ભૌતિક સમૃદ્ધિમા સહાય કરીને, તથા ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક શિખરની એક આખી કરના માટે અને ત્યાં સુધી પહોંચવાના હવા એને કહ્યું માર્ગ પર, એકાદમા આપણે એક કમનુ ભાગવા માટે પામ સહાયક છે જેની રીતે ગંગા આધ્યાત્મિક સતોષ માત્ર તેને જ આપે છે જે એ ઉન્નતી એની પાસે નય છે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ માત્ર તેને જ મળે છે જેને જ્ઞાન અને કર્મથી એના જનનો ઉપયોગ કરતા આપણે છે-અને યેમાથી પ્રત્યેકને એની મેાખતા અને શક્તિ પ્રમાણે જ આપે છે! એ જ રીતે મહાત્મા ગાંધીના પ્રેમ, અદિસા અને સત્યનો સદેશ કેવળ એમને લાભ આપશે ને એમના સંધિ અને સકીર્ય માર્ગ પર ચાલશે, અને પોતાના જીવનને એમણે મેલેલા નિયમોમા બાધને, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ પણ તેને જ મળશે જે પોતાના ભૂતિ અને કાર્યક્રમને એમના ભૂતિ અને કાર્યક્રમને અનુરૂપ બનાવશે.

જેમ દેશ વિદેશના એન્જિનિયરોએ ગંગાના પવિત્ર અને ઉપજીક જલના લાભોને અનેકગણા વધાર વામા મદદ કરી છે, એવી જ રીતે ભવિષ્યમા આ દેશમા અને દુરદૂરના દેશોમા પણ એવા શિખો થશે-અને મહાત્મા અત્યારે છે પશુ ખરા-જે એ મહાન આચાર્યના જીવનપ્રદ શિક્ષણને આત્મસાત કરીને, પત્રી એને એક નિમિત્તરૂપ આપીને વિધવા જીજ્ઞાસુ સુધી ફેલાવી દેશે.

ગાંધીજી ગાંધીના સદેશરૂપી ગંગાની વિધને અત્યંત જરૂર છે, અને નાનાનોના દરેકનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના સમર્થ અનુસાર એના પ્રચારમા સહાયરૂપ બને.

કરીશ, મારી સાથે થાવ. તને ને 'નેઈસી તે બહુ' મળી રહેશે. આ હોકરો પચુ જેમ બહુને વસ થશે હોય તેમ મારી વત્ત સ્ત્રીકારી વિશ્વાસ રાખી મારી સાથે ચાલશે. આ હોકરાનું નામ અબ્દુલ છે. અને મુસલમાન છે, એ માંગાવ વિનવે છે. એને દુકાની જરૂર છે તો નું એની મા કેમ ન બનુ? આ વિચારો મારા મનમાં ઘોળાયા હતાં. ત્યારથી જ ખરે જરૂર હું એની મા થરાને પ્રયત્ન કરી રહી છું. કદલી સફળતા મળતો એ તો લગવાન બાલે, ખબર હું મારા સાથા અંતઃકરણથી એને મારો દીકરો હજવા મધી રહી છું. સમય જતાં અને અબ્દુલ ઉપર પ્રેમ વધુ ને વધુ થવા લાગ્યો. કેવો મુંઝવે છે, કેસો નમ છે!' અને એણે શાગવીંસ થઈ અને પૂછી નાખ્યું: 'તમે શું ધારો છો?'

મેં સમતિદર્શક હા પાડી તેથી સંતોષ ન થયો હોઈ તેણે કહ્યું: 'તમે તમારાં પત્નીને બોલાવો અને એ હોકરા વિશેનો અભિપ્રાય માગો અને મેં ને તમને કહ્યું છે તે સમજું તેને કદી સંભળાવો તમારાં પત્નીના અભિપ્રાયની અને જરૂર છે.'

મેં એ હકીકત મારા પત્નીને કદી સંભળાવી. એણે પચુ દુકાની જવાબ આપ્યો: 'સામે લાગે છે' અને મારી તરફ હમને શુભવાનીમાં વાત કરતાં ઉત્તરું: 'આપણે એ હોકરા વિશે અભિપ્રાય આપવા નેટલાં સહવાસમાં નથી, અને પાણી પીયા પછી ઘર પૂછતું નકામું છે, હવે એ હોકરાને જે ભાવનાથી લાગી છે એ ભાવના ટકાવી રાખવી જોઈએ. આપણે કંઈક ખીજી કદીએ અને હોકરાને કદી પ્રકે તો બિચારો દુખી થાય. તરીકે હોકરાએ સાક્ષી જોઈ, સાક્ષી અનુમતી અને પાછો મૂળ સ્થિતિમાં મુકાઈ જાય તો દુઃખી દુઃખી થઈ જાય. માટે તમારે જ એવું કહેવું કે સારું છે, સમજાવે જોવા છે. ઈંગ્લેન્ડ સાથે જ લઈ જવો.'

આ બાઈ અમારે ત્યાં વીસ દિવસ રોકાઈ. હોકરા અંગ્રેજ ન સમજે હવે વસવાટથી શુભવાતી કંઈક સમજતો થયો હતો એ આશ્ચર્યનાં બાળકો સાથે એતપ્રોત થઈ ગયો હતો. આશ્ચર્યની દરેક પ્રતિ-

માં-સવારની પ્રાર્થનાથી માંડીને સાંજની પ્રાર્થના મુખ્યની દરેક પ્રતિષ્ઠામાં એ જોડાતો હતો. હોકરા પારોથી મેં બાપુનું કે એ એક હોટલમાં નોકર તરીકે કામ કરતો હતો. એનો ભાઈ સોળ વરસનો હતો. એ એને નોકરીએ લાગ્યો હતો. પચુ એ નોકરી છૂટી ગઈ તેથી એ કામની શીખમાં ફરતો હતો. અને અકસ્માત એક રસ્તા ઉપર આ બાઈ એને મળી. એણે ટિપ્પન બેંગી કરી કામની માત્રાથી કરી અને જવાબમાં એને ફક્ત અને પ્રેમ મળ્યાં. બાઈ ઈંદી જાણતી નથી, હોકરા અંગ્રેજ બહુતો નથી, પચુ બંનેની વચ્ચે પ્રેમની ભાષા એવી તાલુકાવાની જેમ વર્ણવે ગઈ છે કે એ બંને એકબીજાને સમજી શકે છે અને બધારે ન સમજે ત્યારે મારા 'નેવાનો દુભાવિયા તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

એક રાત્રે એ બંને બોમાં હતાં અને કંઈક રસમય કરતાં હતાં. મારી પત્નીએ મને કહ્યું: 'આ બાઈ અરેખર આ હોકરાને ઈંગ્લેન્ડ લઈ જશે?'

'શું કહેવાય?' મેં સાદક કહ્યું.

'તમે એને પૂછો તો ખરા કે એ એને દલક લેવાની છે?' મારી પત્નીએ ઉત્તરુક ભાવે મને લાગે સોંપી.

'ઠીક ત્યારે' હવે હું એની સાથે જિંડા પાણીમાં ઉતરું છું. હું 'જુ થાવ, આપણે એની રૂમમાં જઈએ.'

'તમે બંને અંગ્રેજમાં બોલો અને હું નાહક બાધાં માડુ.'

'ના એમ નહિ થવર હશે'. જરૂરી વિગત હું તને શુભવાતીમાં કદાચ' અને અમે બંને એની રૂમમાં ગયાં.

'શુનાઈટ રેપ્પર'સન' હવેનું હું સામે બેઠો.

એણે પોતાની મુશ્કેલી જણાવતાં કહ્યું: 'તમે આ અબ્દુલને સમજાવો. હું તેને રાતે વહેલા થરા કરું છું, અને સવારે વહેલા ઊઠ્યા કરું છું. વહેલા સવાના અને વહેલા ઊઠવાના ફાવડા પચુ તમે એને સમજાવો.'

એણે જે ફાવડા અને લાગણીએ દર્શાવી તેનું મેં ભાષાંતર કરી અબ્દુલ આમળા થયું. અબ્દુલ

કરીશ, મારી સાથે ચાલ. તને જે 'જોશી તે જુઓ' મળી રહેશે. આ છોકરો પણ જેમ બહુને વધ થશે. હોય તેમ મારી વાત સ્વીકારી વિશ્વાસ રાખી મારી સાથે ચાલશે. આ છોકરાનું નામ અબ્દુલ છે. અને મુસલમાન છે. એ માયાપ વિનવે છે. એને દુકાની જરૂર છે તો હું એની મા કેમ ન બનું? આ વિચારો મારા મનમાં ઘોળાયા હતાં. ત્યારથી જ ખરે જ હું એની મા થવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છું. કેટલી સફળતા મળતો એ તો બપોરના બાજે, પણ હું મારા સાચા અંતઃકરણથી એને મારો દીકરો કરવા થયી રહી છું. સમય જતાં મને અબ્દુલ ઉપર પ્રેમ વધુ ને વધુ થવા લાગ્યો. કેવો સુંદર છે, કેટલો નમ્ર છે।' અને એણે લાગણીપૂર્વક થઈ મને પૂછી નાખ્યું: 'તમે શું ધારો છો?'

મેં સમતિદર્શક હા પાડી તેથી સતીષ ન થયો. હોઈ તેણે કહ્યું: 'તમે તમારાં પત્નીને બોધાવો અને એ છોકરા વિષેનો અભિપ્રાય બોલો અને મેં જે તમને કહ્યું છે તે સમજું' તેને કહી સંભળાવો તમારાં પત્નીના અભિપ્રાયની મને જરૂર છે.'

મેં એ કડીકત મારા પત્નીને કહી સંભળાવી. એણે પણ દૂરે જવાનું આપ્યો: 'મારો લાગે છે' અને મારી તરફ ઠગીને ગુજરાતીમાં વાત કરતા હોયું: 'આપણે એ છોકરા વિષે અભિપ્રાય આપવા નેટલાં સડવાસમાં નથી, અને પાણી પીયા પછી ધર પૂછવું નહાયું છે. હવે એ છોકરાને જે ભાવનાઓ લાગી છે એ ભાવના ટકાવી રાખવી જોઈએ. આપણે કંઈક બીજું કંઈએ અને છોકરાને કાઢી મૂકે તો બિચારો દુખી થાય. મરીમ છોકરાએ સાજાથી જોઈ, સાજાથી અનુભવી અને પાછો મૂળ સ્થિતિમાં ચુકાઈ જાય તો દુઃખી દુઃખી થઈ જાય. માટે તમારે જ એવું કહેવું કે સરસ છે, રાખવા જેવો છે. ઈંગ્લેન્ડ સાથે જ લઈ જવો.'

આ બાઈ અમારે ત્યાં પીસ દિવસ રોકાઈ. છોકરો અંગ્રેજ ન સમજે હવે વસવાટથી ગુજરાતી કંઈક સમજતો થયો હતો. એ આશ્ચર્યમાં બાળકો સાથે એતપ્રેત લઈ ગયો હતો. અખમતી દેવે પ્રશ્નિ-

માં-સરખી પ્રાર્થનાથી માંડીને સાંજની પ્રાર્થના સુધીની દરેક પ્રવૃત્તિમાં એ જોડાતો હતો. છોકરા પાસેથી મેં બપોળે કે એ એક દોષ્ટમાં મોઢર તરીકે કામ કરતો હતો. એનો ભાઈ સોળ વરસનો હતો. એ એને મોકરીએ લાગ્યો હતો. પણ એ મોકરી છૂટી ગઈ તેથી એ કામની શોધમાં ફરતો હતો. અને અકસ્માત એક રસ્તા ઉપર આ બાઈ એને મળી. એણે ઢિંબન ભેગી કરી કામની માગણી કરી અને જવાબમાં એને દુકાન અને ગ્રેમ મળ્યાં. બાઈ ઢિંબી બચતી નથી, છોકરો અંગ્રેજ ભાણેલો નથી, પણ બંનેની વચ્ચે પ્રેમની ભાષા એવી તાલુમાલુની જેમ વગાઈ ગઈ છે કે એ બંને એકબીજાને સમજી શકે છે અને બંનેને ન સમજે ત્યારે મારા જેવાનો દુભાવિયા તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

એક રાત્રે એ બંને મોઢાં હત્યા અને કંઈક અકસ્માત કરતાં હત્યા મારી પત્નીએ મને કહ્યું: 'આ બાઈ ખરેખર આ છોકરાને ઈંગ્લેન્ડ લઈ જશે?'

'શું કહેવાય?' મેં સાદાંક કહ્યું.

'તમે એને પૂછો તો ખરડ કે એ એને દલક લેવાની છે?' મારી પત્નીએ ઉત્સુક ભાવે મને ભાળી સોંધી.

'મીક ત્યારે' હવે હું એની સાથે લેંડા પાણીમાં ઉતરું છું છ' પણ સાથ. આપણે એની રૂમમાં જઈએ.'

'તમે બંને અંગ્રેજીમાં બોલો અને હું નાહક બાધાં મારું.'

'ના એમ નહિ થવા હો'. જરૂરી વિગત હું તને ગુજરાતીમાં કહીશ' અને અરે બંને એની રૂમમાં ગયા.

'ગુડનાઈટ રોબર્ટસન' હંમનિ હું સામે બેઠો.

એણે પોતાની મુરઠેલી જગજગતો કહ્યું: 'તમે આ અબ્દુલને સમજાવો. હું તેને રાત્રે વહેલા સૂવા કહું છું, અને સવારે વહેલા ઊઠવા કહું છું. વહેલા સૂવાના અને વહેલા ઊઠવાના ફાવેલા પણ તમે એને સમજાવો.'

એણે જે ફાવેલા અને લાગણીઓ દર્શાવી તેનું મેં ભાષાંતર કરી અબ્દુલ આગળ મૂક્યું. અબ્દુલ

આ શ્રી સુસ્ત શાકાહારી છે. આ ધનુ પીતી નથી. ગાંધીજીની વિચારસરણી એને પ્રિય છે. ટેટલાક દિવસો પછી અમે બંને અમદાવાદના એક સંન્યાસ આશ્રમમાં ગયાં, જ્યાં યોગવિદ્યા શીખવવામાં આવતી હતી. એ યોગીને મળ્યાં. યોગી ખાસે એવું છેકરા શી રીતે લાંબું જીવે એ યોગની દવા બાલુવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી. બાદ એક અત્રેના યોગી ડોક્ટરને એ જ કારણસર મળવા ગયા ધનુ એ દાકતર મળ્યા નહિ. એક વખત મેં પૂછ્યું: 'તમને અબ્દુલના કારણે અહીંનાં કુટુંબોમાં રહેવાની મુશ્કેલી આવતી નથી ?'

‘હા, મુશ્કેલી તો આવે જ છે. મુંબઈમાં એક કુટુંબમાં હું રહેતી હતી ત્યાં અબ્દુલ માટે ખાવાનું, સવાનું અને બધી સગવડો, જે તેમના નોકરને હતી તે તેને આપવામાં આવતી હતી તેથી મેં ધર બદલ્યું.’
‘તમને અહીં આશ્રમમાં બેઠા જેવું લાગે છે ?’
મેં અધીરા થઈ વચ્ચે જ પૂછી નાખ્યું.

‘ના કે, લગીરે અહીં બેઠા જેવામાં આવતો નથી.’

રક્ષાબંધનને દિવસે મારો દીકરીએ અબ્દુલને રક્ષા બાંધી. બાદ આશ્રમની ધૂળી બાગાઓએ અબ્દુલને રક્ષા બાંધી. રક્ષાબંધન થું છે એ વિચાર ત્યારે એને મે સમજાવ્યો ત્યારે એ પુશ પુશ થઈ ગઈ. હિંદની સંસ્કૃતિ અનેરી છે, એનો સાહજિક ભાવ એના મુખેથી સરી પડ્યો.

જૂટા પડતી વખતે મેં એને યાદ કરાવ્યું: ‘તમે જ્યારે અબ્દુલને દાકર લો ત્યારે દત્તવિધાનની કંઠાઓ મને મોકલવાનું બૂલતાં નહિ. હું મારી શુભેચ્છા મોકલવા ઈચ્છું છું.’ એ ભાવિક આંજલ મહિલાએ અમારી સોની લાવળીની વિદાય લીધી ત્યારે એની આંખમાંથી અશ્રુ સરી પડ્યાં! [‘સંસાર’]

૭

*

એક વખતે, કીમની બેટ-મોગાદો લઈને ફાંસના એક સંદાગર મહારાજ રણજિત-સિંહના દરબારમાં હાજર થયો. એમાં બિયોરી કાચનો એક ઘંઘર ખડિયો ધનુ હતો. એ ખડિયો જોઈને મહારાજએ બજારમાંથી એક દેશી ખડિયો લાવવાનો કુકમ કર્યો.

દેશી ખડિયો આવી ત્રણે એટલે મહારાજએ બંને ખડિયા ભાંગી નાખવાની આજ્ઞા કરી અને એ આજ્ઞા અનુસાર તરત જ બંને ખડિયાઓને ભાંગી નાખવામાં આવ્યા. પછી મહારાજએ એ બંને ભાંગેલા ખડિયા વેચી આવવા માટે પોતાના ચોપદારને બજારમાં મોકલ્યો.

થોડી વાર પછી ચોપદાર પાછો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો:

‘મહારાજ ! દેશી ખડિયો તો પિત્તળના બનારને ભાવે વેચાઈ ગયો, અને તેની જીપ્સેલી કિંમત આ રૂબી; પરંતુ કાચના આ ભાંગેલા ખડિયાને તો કોઈ હાથમાં લેતું નથી.’

આ બધી તમાસો જોઈ બિયોરી મોદાગર મનમાં મૂંઝાતો રહ્યો. તેને કશી જ ગમ પડતી ન હતી. છેવટે મહારાજએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:

‘સંદાગર ! ભાંગી ગયા પછી જેમની કશી જ કિંમત જિપ્સેલી ન હોય એવી વિદેશી વસ્તુઓ ખરીદીને અમે શું કરીએ ? અમને તો આ દેશી વસ્તુઓ જ પસંદ છે, જે ભાંગી ગયા પછી પણ કશુંક આપી બચે છે !’

આ સ્ત્રી સુસ્ત શાકાહારી છે. આ પશુ પીત્તી નથી. ગાંધીજીની વિચારસરણી એને ડ્રિય છે. કટલાક દિવસો પછી અમે બંને અમદાવાદના એક સંન્યાસ આશ્રમમાં ગયા, જ્યાં યોગવિદ્યા શીખવવામાં આવતી હતી. એ યોગીને મળ્યાં. યોગી પાસે એટલું છેકરા શી રીતે લાખુ છવે એ યોગની દવા બાળુવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી. બાદ એક અત્રેના યોગી ડોક્ટરને એ જ કારણસર મળવા ગયા પશુ એ દાકતર મળ્યા નહિ.

એક વખત મેં પૂછ્યું: 'તમને અબ્દુલના કારણે અહીંનાં કુટુંબોમાં રહેવાની મુશ્કેલી આવતી નથી?'

'હા, મુશ્કેલી તો આવે જ છે. મુ બઈમાં એક કુટુંબમાં હું રહેતી હતી ત્યાં અબ્દુલ માટે ખાવાનું, સૂવાનું અને બધી સગવડો, જે તેમના નોકરને હતી તે તેને આપવામાં આવતી હતી તેથી મેં ધર બદલ્યું.'

'તમને અહીં આશ્રમમાં બેઠા જેવું લાગે છે?'

મેં અધીરા થઈ વચ્ચે જ પૂછી નાખ્યું.

'ના કે, લાગીરે અહીં બેઠા જેવામાં આવતો નથી.'

રક્ષાગધનને દિવસે મારો દીકરીએ અબ્દુલને રક્ષા બાધી બાદ આશ્રમની ઘણી બાબતોએ અબ્દુલને રક્ષા બાધી. રક્ષાગધન શું છે એ વિચાર ત્યારે એને મેં સમજાવ્યો ત્યારે એ ખુશ થઈ ગઈ. હિંદની સંસ્કૃતિ અનેરી છે, એનો સાદગીય લાવ એના મુખેથી સરી પડ્યો.

છૂટા પડતી વખતે મેં એને યાદ કરાવ્યું: 'તમે જ્યારે અબ્દુલને દત્તક લો ત્યારે દત્તવિધાનની કંઠોની મને મોકલવાનું જીલતા નહિ. હું મારી મુખે-છા મોકલવા ઈચ્છું છું.' એ ભાવિક આગ્રહ મદિવાએ અમારી સૌની ભાવનાની વિદાય લીધી ત્યારે એની આખમાથી અશ્રુ સરી પડ્યાં! ['સસાર']

.

*

એક વખતે, કીમની બેટ-મોમોટો લઈને ફાસ્ટો એક સંદાગર મહારાજ રજુજિત-સિંહના દરબારમાં હાજર થયો. એમાં બિયોરી કાચનો એક તુદર ખડિયો પશુ હતો. એ ખડિયો જોઈને મહારાજએ બખરમાંથી એક દેશી ખડિયો લાવવાનો હુકમ કર્યો.

દેશી ખડિયો આવી ત્યો એટલે મહારાજએ બંને ખડિયા ભાગી નાખવાની આજ્ઞા કરી અને એ આજ્ઞા અનુસાર તરત જ બંને ખડિયાએને ભાગી નાખવામાં આ-યા. પછી મહારાજએ એ બંને ભાગના ખડિયા વેચી આવવા માટે પાતાના મોપદારને બખરમાં મોકલ્યો.

થોડી વાર પછી મોપદાર પાડો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો:

'મહારાજ! દેશી ખડિયો તો પિત્તળના બંજારને ભાવે વેચાઈ ગયો, અને તેની જીપજોલી કિંમત આ રહી: પરંતુ કાચના આ ભાગેના ખડિયાને તો કોઈ હાથમાય લેતું નથી.'

આ બધી તમાસો જોઈ બિયારો મોદાગર મનમાં મૂંઝાતો રહ્યો. તેને કશી જ ગમ પડતી ન હતી. ઉંચકે મહારાજએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

'સંદાગર! ભાગી ગયા પછી જેમની કશી જ કિંમત જીપજતી ન હોય એવી વિદેશી વસ્તુઓ ખરીદીને અમે શું કરીએ? અમને તો આ દેશી વસ્તુઓ જ પસંદ છે, જે ભાગી ગયા પછી પશુ કશુંક આપી નહિ છે!'

કરવાના મહત્વ વિશે વિસ્તૃત આલેખન કરવામાં આવેનું.

‘પણ પાપા ! આ ચિત્રો કેટલાં સુંદર છે ! વાર્તા પણ એટલી જ સારી લાગે છે.’ માર્ગી બોલી. ‘મને ખબર છે’, એ બોલ્યો, ‘પણ હમણું નહીં, પછી ક્યારેક. હમણા અહીંથી ચાલી જા, અને કામ કરવા દે.’

‘પાપા ! તો પછી ક્યારેક પણ મને આ વાર્તા વાંચી સંભળાવશો ખરા ને ?’

‘ભલે !’ એ બોલ્યો, ‘સંભળાવીશ, પછી ક્યારેક.’

પિતાની બાજુમાં પડેલી ટિપોઈ પર પુસ્તક મૂકી હઈ એ બોલી, અચ્છા ! જ્યારે કુરસદ મળે ત્યારે જરૂર વાંચી સંભળાવશો. અને જુઓ, જરા જોશથી વાંચશો. તમને ધીમે ધીમે શબ્દશબ્દવાની ટેવ છે. એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાંચશો, કે હું સાંભળી શકું.’

‘ભલે !’ x x x

આ જ વાતનું જોન અત્યારે સ્મરણ કરી રહ્યો છે. પોતાના નાના નાના હાથથી સ્પર્શ કરી કેટલી મધુરતાપૂર્વક માર્ગી બોલેલી, તમને ધીમે ધીમે શબ્દ શબ્દવાની ટેવ છે. એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાંચશો કે હું સાંભળી શકું !’

હવે પર અહીં—નહીં વીખરેલા—જોના વડે હવે માર્ગી રચના કરતી તે—એકલા કરીને ટેબલ પર

ત્રણે દિવામાં આવેલાં પેનું પુસ્તક પણ એ રેખા પર જ પડેલું.

જોન એ પુસ્તક ઉઠાવી લીધું. પેલી સુંદર ચિત્રવાળી વાર્તા કાઢી, એણે એ વાર્તા વાંચવાનું શરૂ કર્યું. વાંચતી વેળાએ એ અસહ્ય પીડા અનુભવી રહ્યો હતો. એણે કંઈ પણ વિચારવાનું બંધ કર્યું. થોડી ક્ષણો માટે, માન થોડી ક્ષણો માટે એણે પેલા કાઈ-વરનો સ્મરણ યાદ કર્યો, જે અત્યારે એક નિર્દોષ બાળકી પર નસાત્રા ભાન બૂલી જઈને ટૂંક રોડાની જવાના આરોપમર દે છે.

આત્મ-વિસ્મૃતિની આ હાલક ક્ષણોમાં એને એ પણ યાદ ન રહ્યું કે એની પત્ની, જે આ ઉદાસ સંધ્યાએ બનેલા દુઃખદ બનાવને કારણે મોઢે પૂળી જેવી બની ગઈ હતી, તે માર્ગીના અતિમ અસ્થિરથી જવા માટે તૈયાર થઈને એને ખૂબ જ ઉદાસ સ્વરે કહી રહી હતી, ‘હું તૈયાર છું’. આપણે જવાનું છે.’

જોન વાંચી રહ્યો હતો : ‘કાઈ એક સમયની વાત છે. એક નાનકડી ઊંઘડી એક જગતમાં એક કઠિયાર સાથે નાની સૂપડીમાં રહેતી હતી. એ એટલી ખૂબી સુંદર હતી, કે એને જોઈ શ્લોકો પર વસતા પક્ષીઓ ગીતો ગાવાનું બૂલી જતા પણ, એક દિવસ એવો આ-મો કે ...

એ આ વાર્તા પૂણ જ મોટેથી વાંચી રહ્યો હતો. એટલે મોટેથી કે માર્ગી પણ માનના દરેક હાથ એ સાંભળી રહી હોય. . . કામ જાણે ..’

એક વાર સૂકી રેતી ખડખડાટ હતી અને મરંથી એણે કાઢવને કહ્યું, ‘જો ગધાતા કાઢવ ! તારી ભાતને પ્રમટ કરતાં તને શરમ નથી આવતી ? તું કેટલો ગધાવ છે ? તું પાગી સધરે છે એટલે જ તારી આંખી ફુદંશા છે મારી જેમ સૂકા થઈને રહેતા તને શું થાય છે ?’

કાઢવે નમ્રતાથી કેણું, ‘હે બહેન, આનો જવાબ હું તને આપી શકું તેમ નથી. પરંતુ ધારણ કરતું અને પોષણ એ મારો સ્વભાવ છે.’

સમય વીત્યો. કાઢવમાથી કેટલાક મુલાસિત કમળો ખીલી ગયાં ને એની સૌરભથી હવા ભરાઈ ગઈ, ત્યારે રેતીએ પોતાની ભાત સામે નજર કરી. સૂકી ઈર્ષ્યાના તાપથી તે બળતી હતી.

કરવાના મહત્વ વિશે વિસ્તૃત આલેખન કરવામાં આવેલું.

‘પણ પપ્પા ! આ ચિત્રો કેટલાં સુંદર છે ! વાર્તા પણ એટલી જ સારી લાગે છે.’ માર્ગી બોલી. ‘મને ખબર છે’, એ બોલ્યો, ‘પણ હમણાં નહીં, પછી ક્યારેક. હમણાં અહીંથી ચાલી જા, મને કામ કરવા દે.’

‘પપ્પા ! તો પછી ક્યારેક પણ મને આ વાર્તા વાંચી સભળાવશો ખરા ને ?’

‘ભલે !’ એ બોલ્યો, ‘સભળાવશો, પછી ક્યારેક.’

પિતાની બાહુમાં પડેલી ટિપોઈ પર પુસ્તક મૂકી દઈ એ બોલી, અગાધ ! જ્યારે કુરસદ મળે ત્યારે જરૂર વાંચી સંભળાવજો. અને જુઓ, જરા જોરથી વાંચજો. તમને ધીમે ધીમે ગ્રંથગ્રંથવાની ટેવ છે-એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાંચજો, કે હું સાંભળી શકું.’

‘ભલે !’ x x x

આ જ વાતનું જોન અત્યારે સ્મરણ કરી રહ્યો છે. પોતાના નાના નાના હાથથી સ્પર્શ કરી જેટલી મધુરતાપૂર્વક માર્ગી બોલેલી, તમને ધીમે ધીમે ગ્રંથ ગ્રંથવાની ટેવ છે. એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાંચજો કે હું સાંભળી શકું !’

ફરી પર અહીં-નહીં વીખરેલા-જેના વડે હમેશા માર્ગી રમ્યા કરતી તે-એકલા કરીને રૂબન પર

ગ્રાહી દેવામાં આવેલાં પેલું પુસ્તક પણ એ રૂબન પર જ પડેલું.

જોન એ પુસ્તક ઉઠાવી લીધું. પેલી સુંદર ચિત્રોવાળી વાર્તા કાઢી, એણે એ વાર્તા વાંચવાનું શરૂ કર્યું. વાંચતી વેળાએ એ અસાધ્ય પીડા અનુભવી ગઈ હતી. એણે કંઈ પણ વિચારવાનું બંધ કર્યું. થોડી દારૂ મારે, માન થોડી દારૂ મારે એણે પેલા ફાઈ-વરનો ચહેરો યાદ કર્યો, જે અત્યારે એક નિર્દોષ બાળકી પર નશામાં ભાન બૂલી જઈને ટૂંક ફોડાવી જવાના આરોપમર દે છે.

આત્મ-વિસ્મૃતિની આ દાડક દારૂમાં એને એ પણ યાદ ન રહ્યું કે એની પત્ની, જે આ ઉગ્રાસ સંધ્યાએ બનેલા દુઃખદ બનાવને કારણે મૃદેદ પૂજી જેવી બની ગઈ હતી, તે માર્ગીના અંતિમ અસ્કારાર્થે જવા માટે તૈયાર થઈને એને ખૂબ જ ઉદાસ સ્વરે કહી રહી હતી, ‘હું તૈયાર છું’. આપણે જવાનું છે.’

જોન વાંચી રહ્યો હતો : ‘કોઈ એક સમયની વાત છે. એક નાનકડી હોકરી એક જગ્યામાં એક કઠિપાસ સાથે નાની ચૂપડીમાં રહેતી હતી. એ એટલી ખાલી સુંદર હતી, કે એને જોઈ જોશો પર વસતા પક્ષીઓ ગીતો ગાવાનું બૂલી જતાં પણ, એક દિવસ એવો આ-યો કે ...

એ આ વાર્તા ખૂબ જ મોટેથી વાંચી રહ્યો હતો. એટલે મોટેવા કે માર્ગી પણ માનની દરેક કદાચ એ સાંભળી ગઈ હોય. . કાલુ જણે..?

*

એક વાર સૂકી રેતી ખડખડાટ હતી અને મર્દથી એણે કાઢવને કહ્યું, ‘જો મ થાતા કાઢવ ! તારી જાતને પ્રગટ કરતાં તને શરમ નથી આવતી ? તું કેટલો મધાપ છે ? તું પાગી સધર છે એટલે જ તારી આંખી દુદંદા છે મારી જમ સૂકા થઈને રહેતા તને શું થાય છે ?

કાઢવે નમ્રતાથી કહ્યું, ‘હે બહેન, આજો જવાબ હું તને આપી શકું તેમ નથી. પરંતુ ધારણ કરતું અને પોષણ એ મારો સ્વભાવ છે’

સમય વીત્યો. કાઢવમાંથી કેટલાક મુનાસિત કમગો ખાલી જિયાં ને એની સૌરભથી હવા ભરાઈ ગઈ, ત્યારે રેતીએ પોતાની જાત સામે નમ્ર કરી. સૂકી ઈર્ષાના તાપથી તે બળતી હતી

આથી હૃદય પોતાને ઝાળજે છે માટે જ તે જાય છે કે તેની એક પરિપૂર્ણ કૃતાર્થતા અનંતમાં રહેલી છે. ઇચ્છા કેવળ તેની બાજુએ જ છે એમ નહિ, બીજી બાજુએ પણ છે—બીજી બાજુએ ઇચ્છા ન હોત તો તે એક પણ પણ રહેત નહિ—આટલી કણી જેટલું પણ રહેત નહિ જેથી શ્વામીશ્વાસ રૂપ પ્રાણીની ક્રિયા પણ ચાલી શકે. એટલા માટે જ ઉપનિષદે આટલા ભેરપૂર્વક કહ્યું છે કે “કો યોગ્યાન્ કઃ પ્રાણ્યાન્ વદેયે આકાશ આનન્દો ન સ્વાત્, એવ છોવાનન્દયતિ” કાણુ શરીરની એટા કરત, કાણુ પ્રાણુ ધારણુ કરત, જે આકાશમાં આનંદ ન હોત—એ જ આનંદ આપે છે.

ઈચ્છાની સાથે ઇચ્છાના સળધમાં દ્વિતીનું કામ પ્રાર્થના કરે છે. જે ઇચ્છાની વચ્ચે જ જે વિચ્છેદ છે તે વિચ્છેદ ઉપર વ્યાકુળવૈશી જીવી છે પેવી પ્રાર્થના—દુની. એથી અસાધારણુ હિમતપૂર્વક વૈધ્યુવો કહે જી કે, જગતના નાનાવિધ સૌન્દર્યમાં ભગવાનની ખંસરીના જે સર વાગી જી છે તે કેવળ આપણે માટેની પ્રાર્થના છે, આપણા હૃદયને તેઓ જી અનિર્વાચનીય સંગીત દ્વારા ઠાક મારવા ઇચ્છે છે, માટે જ તો એ સૌન્દર્યસંગીત આપણા હૃદયની વિરહવેદનાને જગાડી દે છે.

તે ઇચ્છાત્રય આવે મધુર સ્વરે જ્યાં આપણી ઇચ્છાને ઇચ્છે છે ત્યાં તેમના બધા ભેરને તેમણે એકદમ સંકેલી લીધું છે. જે પ્રચંડ ભેરથી તેમણે સૂર્યમંડળને સૂર્યની સાથે અમોઘધ્વે બાધી દીધું છે, તે ભેરને

લેશ પણ અહીં નથી—તેથી જ આવા કરુણ, આવા મધુર મૂરે, આવા વિવિધ વિચિત્ર રમે બસરી વાગે છે. આદવાનનો કોઈ અંત નથી.

તેમના આવા આદવાનથી આપણી મનની પ્રાર્થના પણ શું જાગી નહિ જી? તે શું પોતાના વિરહના ધૂળના આસન ઉપર આગાહીને રડી નહિ જી? અસત્ય, અધકાર અને મૃત્યુના નિરાનંદ નિર્વાસનમાંથી અભિસારશાયને વખને આ પ્રાર્થનાદુની જ શું પોતાની કષતિ દીપશિખા લઈ ને આપણને રસ્તો બનાવતી નહિ ચાલે?

જ્યાં સુધી આપણને હૃદય છે, જ્યાં સુધી પ્રેમસ્વરૂપ ભગવાન પોતાના નાનાવિધ સૌન્દર્ય વડે આ જગતને આનંદનિષ્ઠાન બનાવી શક્યમારે છે, ત્યાં સુધી તેમની સાથે મિલન થયા વગર માણસની વેદના શી રીતે મટવાની છે? ત્યાં સુધી કયું સદેહકરોર જાનાભિમાન માણસની પ્રાર્થનાને અપમાનિત કરીને પાછી કાઢી શકે એમ છે?

આપણી પ્રાર્થના વિશ્વમાનવના અંતરની પકલધ્યામાંથી વ્યાકુળ શતદલની પેઢે તેના સમસ્ત જ્ઞસારાસિના આવરણને ઠડસેલી દઈને પ્રકાશ તરફ મુખ જણુ કરે છે, પોતાના બધા સૌરભને અને શિશિરાશ્રસિત સૌન્દર્યને ઉઘાડી દઈને કહે છે,—
“અવતો મા સદગમય, ભમતો મા વૈદિર્ગમય, મૃદો-
માંમૃત ગમય” આનંદહૃદયની આ પરિપૂર્ણ પ્રાર્થનાના પૂર્ણઉપહારને મોઢ કહીને તિરસ્કાર કરી શકે એવી મોટી ભયંકર શુભતા કાનામાં છે?

એક વાર માનવીના શરીર અને આત્મા વચ્ચે વિવાદ જાગ્યો શરીરે તેજથી કહ્યું—
હું તો જડ છું, માટીનો પીડ માત્ર! પછી હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું?

આત્મા ચૂપ કેવી રીતે રહે? બોલી જીકયો: મારી પાસે તો પાપ કેરવાનું સાધન જ નથી. હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું? ઈન્દ્રિયોના માધ્યમ વગર કોઈ કામ થઈ શકે ખરું?

ભગવાને આ સાબળીને હસીને કહ્યું: વસ્તુતઃ પાપને માટે તમે બને જવાબદાર છો. શરીર પર જ્યાં આત્મા સવાર થઈ જાય છે, ત્યારે બનેના સહયોગથી જ પાપ કે પુન્યનો જન્મ થાય છે!

— દોહરટોય

આથી હૃદય પોતાને ઝાળખે છે માટે જ તે બંને છે કે તેની એક પરિપૂર્ણ કૃતાર્થતા અનંતમાં રહેલી છે. ઇચ્છા કેવળ તેની બાજુએ જ છે એમ નહિ, બીજી બાજુએ પણ છે—બીજી બાજુએ ઇચ્છા ન હોત તો તે એક જગાં જાય રહેત નહિ—આટલી કણી જેટલું પણ રહેત નહિ જેથી શ્વામેશ્વરના રૂપ પ્રાપ્તિ ક્રિયા પણ ચાલી શકે. એટલા માટે જ ઉપનિષદે આટલા જોરપૂર્વક કહ્યું છે કે “એ શ્વેતાન્યાન્ કઃ પ્રાપ્ત્યાન્ યદેવે આકાશ આનન્દો ન સ્વાદ્, એવં શ્વેતાનન્દયતિ” કાણુ શરીરની યેલા કરત, કાણુ પ્રાણુ ધારણુ કરત, જે આકાશમાં આનંદ ન હોત—એ જ આનંદ આપે છે.

ઈચ્છાની સાથે ઇચ્છાના સબધમાં દ્વિતીયું કામ પ્રાર્થના કરે છે. જે ઇચ્છાની વચ્ચે જ જે વિચ્છેદ છે તે વિચ્છેદ ઉપર વ્યાકુળવેશી જીની છે પેલી પ્રાર્થના—દ્વિતી. એથી અસધારણુ હિ મતપૂર્વક વૈશ્ણવો કહે છે કે, જગતના નાનાવિધ સૌન્દર્યમાં ભગવાનની બંસરીના જે સૂર વાગી જો છે તે કેવળ આપણે માટેની પ્રાર્થના છે, આપણા હૃદયને તેઓ જી અનિર્વાચનીય સંગીત દ્વારા ઠાક મારવા ઇચ્છે છે, માટે જ તો એ સૌન્દર્યસંગીત આપણા હૃદયની વિરહવેદનાને જગાડી દે છે.

તે ઇચ્છામય આવે મધુર સ્વરે બધા આપણી ઇચ્છાને ધ્રુવે છે ત્યાં તેમના બધા જોરને તેમણે એકદમ સંકેલી લીધું છે. જે પ્રચંડ જોરથી તેમણે સૂર્યમંડળને સૂર્યની સાથે અગ્રેશ્વરે બાધી દીધું છે, તે જોરનો

લેશ પણ અહીં નથી—તેથી જ આવા ઠરુણ, આવા મધુર મૂરે, આવા વિવિધ વિચિત્ર રમે બસરી વાગે છે. આદવાનનો કોઈ અંત નથી.

તેમના આવા આદવાનથી આપણી મનની પ્રાર્થના પણ શું અગી નહિ જોઈ? તે શું પોતાના વિરહના ધૂળના આસન ઉપર આગ્રોહીને રડી નહિ જોઈ? અસત્ય, અધિકાર અને મૃત્યુના નિરાનંદ નિર્વાસનમાથી અભિસારયાત્રાને વખતે આ પ્રાર્થનાદ્વારી જ શું પોતાની કપતિ દીપશિખા લઈ ને આપણને રસ્તો બતાવતી નહિ ચાલે?

જ્યાં મુખી આપણને હૃદય છે, જ્યાં મુખી પ્રેમસ્વરૂપ ભગવાન પોતાના નાનાવિધ સૌન્દર્ય વડે આ જગતને આનંદનિરેતન બનાવી શય્યગારે છે, ત્યાં મુખી તેમની સાથે મિલન થયા વગર માણસની વેદના શી રીતે મટવાની છે? ત્યાં મુખી કયું સંદેહકોટાર જાનાભિમાન માણસની પ્રાર્થનાને અપમાનિત કરીને પાછી કાઢી શકે એમ છે?

આપણી પ્રાર્થના વિશ્વમાનવના અંતરની પકડાયામાથી વ્યાકુળ શતદસની પેઠે તેના સમસ્ત બહરાશિના આવરણને ઢંડસેલી દઈને પ્રકાશ તરફ મુખ જીયું કરે છે. પોતાના બધા સૌરજને અને શિશિરાશ્રિસિદ્ધ સૌન્દર્યને ઉઘાડી દઈને કહે છે,—
“અવતો મા સદગમય, તમસો મા જ્યોતિર્ગમય, મૃત્યો-
ર્મમૃત ગમય” માનવહૃદયની આ પરિપૂર્ણ પ્રાર્થનાના પૂર્ણઉપહારને મોઢ કપીને તિરસ્કાર કરી શકે એવી મોટી ભયંકર શુષ્કતા ક્રાંતામાં છે?

એક વાર માનવીના શરીર અને આત્મા વચ્ચે વિવાહ બળ્યો શરીરે તેજથી કયું -
હું તો જડ છું, માટીનો પીડ માત્ર પછી હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું?

આત્મા ચૂપ કેવી રીતે રહે? બોલી જકેમો : મારી પાસે તો પાપ કેરવાનું સાધન જ નથી. હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું? હિન્દુઓના માધ્યમ વચ્ચે કોઈ કામ થઈ શકે ખરું?

ભગવાને આ સાલજીને હસીને કહ્યું : વસ્તુતઃ પાપને માટે તમે બને જવાબદાર છો. શરીર પર બધારે આત્મા સવાર થઈ જાય છે, ત્યારે બનેના સહયોગથી જ પાપ કે પુન્યનો જન્મ થાય છે!

— ટોલ્સ્ટોય

બાળાને સખતા-વાયતા આવડતું નથી તેના બાપ કાશીરામની તે સૌથી મોટી પુત્રી તેની મા મરણ પામી ત્યારથી નર્મદાને આ કુટુંબે માતા તરીકે અપનાવી નર્મદામાથી જ તેમના જીવન નિર્વાહનું માફ ચાલતુ એટલે સરસ્વતીને મન તો નર્મદા માતા સમાન હોય તે સ્વાભાવિક છે તેમા પૂર આવે તેથી પરિસ્થિતિમા કાઈ ફેર પડતો નથી મધ્ય પ્રદેશની સરકારે સરસ્વતીને પાયસો રૂપિયાનું ઈનામ આપ્યું છે કદાચ રાષ્ટ્રપતિજી પણ ૨૬ મી જાન્યુઆરીને આ બહાદુર બાળાની હિમત અને સાહસની કદર રૂપે સુવર્ણ ચંદ્રક આપે પરંતુ આમાંથી ધંડો એ લેવાનો છે કે અમદાવાદ પાસે સાગરમતીએ માઝા મૂકી ત્યારે અમદાવાદમા ગ્રાઇને ડેચે આવી હિમત કેમ ન પ્રગળી ?

રશિયન અનાજ

આ વર્ષે અનાજ ઉત્પાદનનું ભાવિ બહુ જીજ્ઞાસુ ■ અગિયાર કરોડ ટન અનાજ પાકશે એવી આગાહી પણ થઈ રહી છે ફેક્ટરીન સાહેબ તથા શિંદે સાહેબ કેન્દ્રમા અન્ન ખાતાનો હવાલો સભાળે છે ત્યાં સુધી આકાશની ઈ દ્રાણ બહેનવવાનું કામ તો તેમને માટે સરખ રહેવાનું છે માત્ર લોકોને અનાજ આપવાની વાત આવશે ત્યારે રશિયાથી ૨૦ લાખ ટન અનાજ આયાત થવાનું છે તેમાંથી આપતુ પડશે રશિયા સમયસર ભારતની મદદે આવી પહોંચતુ તે કદાચ તેની રાજધારી મુસ્કોવોનીરો હશે અમેરિકાના ધણે ખરીદી લેવામા ભારતની આતરિક પરિસ્થિતિ નો પૂર્વ અભ્યાસ રશિયાને સૂચક બંધા હોય પરંતુ આપણે પરિસ્થિતિને ધરઆંગણે હલ કરવા અસમર્થ છીએ આટલાટલુ અનાજ ઉત્પન્ન થતુ હોવા છતાં અને ખેડૂતો પસિયો છોડ્યાક ભો બીતર તેમજ કાળા બજારમા ચાલુ જતુ હોવા છતાં દેશની અદરનો કોઈ કાયદો કાળા બજારિયાઓને સ્પર્શ સુધા કરી શકતો નથી - કોઈની ધરપકડ થતી - સજા થતી નથી એ પણ એક આશ્ચર્ય છે કોઈ જૂજ અપવાદ હશે પણ તે તો ગણતરીમા પણ આવતી શકે તેમ નથી દેશમા કોઈ કાયદેસરની સરકારનું અસ્તિત્વ જ ન હોય

અથવા તો કાયદાને ઘોળીને પી જવાની આ લડત વેપારી વર્ગે જીતી હોય - ત્રમે તે કારણ હોય-આપણે અનાજ રશિયાનું જ ખાતુ પડશે. અમેરિકા તેની સામે હરિકાઈ કરે તો અમેરિકાનું પણ ખાઈએ પરંતુ હરિયાળી કાતિલા ફળ સ્વરૂપે ભારતમા પાકતુ અનાજ ભારતવાસીઓને ન મળી શકે તેના જેવી વિચિત્રતા બીજી કોઈ નથી

હેત્રી કિસિજર

અમેરિકાના રોડ કીપાઈમેન્ટમાવી વિલિયમ રોજર્સને હાથી કાઢવામા આ યા અને તેમનું સ્થાન હેત્રી કિસિજરને લેતુ પડ્યુ તે અમેરિકાની તૂટતી આબજને બચાવવાનો એક ધરખમ ફેરફાર ગણી શકાય. રોજર્સ સત્તાસ્થાને હતા ત્યારે પણ હેત્રી કિસિજરની સગખામણીમા કોઈ નોંધપાત્ર સિદ્ધિ તેમના પછે નોંધાવાનું જાણુમા નથી ભારતના પહેલ ખાતામા દિનેચસીત્ર નામ કાઢ્યુ નહી તેનું જ ભાવિ રોજર્સનું થયુ પરંતુ તેમના અનુયાયી માટે ભારે કપરો કાગ ચાની રસો છે વોલ્ટર ઈટ પ્રકરણે અમેરિકાના માનસનો કમળો લઇ લીધો ■ અને ડેમોક્રેટ બહુ જોરમા છે ઉપરાષ્ટ્રપતિ થી એન્થુને પણ નારેશીભાઈ સભેગેમા રાજનામું આપતુ પડ્યુ. મધ્યપૂર્વમા ફાગી નીકળેના સુદથી અમેરિકા નાનુક સ્થિતિમા મૂકાઈ ગયેન છે એક તરફ ઈઝરાઈલનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા તેમજ સખ્યાબળમા ચડિયાતા આરબ રાષ્ટ્રો સામે ઝગમગા શસ્ત્રોની મદદ કરવી રહી તો બીજી તરફ આરબ રાષ્ટ્રો તરફથી મળતુ તેન જો બંધ થાય તો પણ આફતનો પાયો નખાય છે, અને આરબોની શુભેચ્છા શુભાવવી પડે છે ચીન અને રશિયા સાથે સબ યો સુધારી લીધા પછી, કિસિજરનો સિદ્ધાંત દૃનિયામા અમેરિકા, રશિયા અને ચીન એમ ત્રણ મહાસત્તાઓ વચ્ચે લાગવગના વિસ્તારો નક્કી કરીને વહેંચી લેવાને લગતો હોય તો તેમા નવાઈ પામવા જેનું નથી

ત્રણ સાંધે- તેર તૂટે

ઈન્દરાજી માટે છેલ્લા કેટલાક સમયથી ભારે

ખાળાને લખતા-વાચતા આવડતું નથી તેના બાપ કાશીરામની તે સૌથી મોટી પુત્રી તેની મા મરણ પામી ત્યારથી નર્મદાને આ કુટુંબે માતા તરફ અપનાવી નર્મદામાથી જ તેમના જીવન નિર્વાહનું માફુ ચાલતું એટલે સરસ્વતીને મન તો નર્મદા માતા સમાન હોય તે સ્વાભાવિક છે તેમા પૂર આવે તેથી પરિસ્થિતિમા કાંઈ ફેર પડતો નથી મધ્ય પ્રદેશની સરકારે સરસ્વતીને પાચસો રૂપિયાનું ઈનામ આપ્યું છે કદાચ રાષ્ટ્રપતિજી પણ ૨૬ મી જાન્યુઆરીને આ બહાદુર બાળાની હિમત અને સાહસની કદર રૂપે સ્વચ્છ સ્વચ્છ આપે પરંતુ આમાંથી થડો એ લેવાનો છે કે અમદાવાદ પાસે સાતરમતીએ માઝા મૂકી ત્યારે અમદાવાદમા ગ્રામીને ઠેરે આવી હિમત કેમ ન પ્રગી ?

રશિયન અનાજ

આ વર્ષે અનાજ ઉત્પાદનનું ભાવિ બહુ જીજ્ઞાસુ છે અગિયાર કરોડ ટન અનાજ પાકશે એવી આગાહી પણ થઈ રહી છે ફક્ષ્ટીન સાહેબ તથા શિ દે સાહેબ કેન્દ્રમા અન્ન ખાતાનો હવાલો સંભાળે છે ત્યાં સુધી આકાશની ઈ દ્રઝાળ બહેનવાનું કામ તો તેમને માટે સરવ રહેવાનું છે માત્ર લોકોને અનાજ આપવાની વાત આવશે ત્યારે રશિયાથી ૨૦ લાખ ટન અનાજ આયાત થવાનું છે તેમાંથી આપતું પડશે રશિયા સમયસર ભારતની મદદ આવી પહોંચ્યું તે કદાચ તેની રાજધાની મુસ્કોવોમાં હશે અમેરિકાના થકે ખરીદી લેવામા ભારતની આતરિક પરિસ્થિતિ નો પૂર્વ અભાસ રશિયાને સૂચક બ યા હોય પરંતુ આપણે પરિસ્થિતિને ધર્યાગણું હલ કરવા અસમર્થ છીએ આટલેટલું અનાજ ઉત્પન્ન થતું હોવા છતાં અને ખેડૂતો પાસેથી જીવેયાક બો બીતર તેમજ કાળા બજારમા ચાલ્યું જતું હોવા છતાં દેશની અદરનો કોઈ કાયદો કાળા બજારિયાઓને સ્પર્શ સુધા કરી શકતો નથી - કોઈની ધરપકડ થતી - સજા થતી નથી એ પણ એક અર્થ છે કોઈ જૂજ અપવાદ હશે પણ તે તો ગણતરીમા પણ આવી શકે તેમ નથી દેશમા કોઈ કાયદેસરની સરકારનું અસ્તિત્વ જ ન હોય

અથવા તો કાયદાને ધોળીને પી જવાની આ લાગ વેપારી વર્ગે જાણી હોય - તમે તે કારણ હોય - આપણે અનાજ રશિયાનું જ ખાતું પડશે અમેરિકા તેની સામે હરિફાઈ કરે તો અમેરિકાનું પણ ખાઈએ પરંતુ હરિફાળી કાતિના કળ સ્વરૂપે ભારતમા પાકેયુ અનાજ ભારતવાસીઓને ન મળી શકે તેના જેવી વિચિત્રતા બીજી કોઈ નથી

લેન્ડી કિસિજર

અમેરિકાના રોડ કીપાઈમેન્ટમાવી વિલિયમ રોજર્સને હાડી કાઢવામા આ યા અને તેમનું સ્થાન લેન્ડી કિસિજરને લેતું પડ્યું ત એમેરિકાની તુટતી આબજને બચાવવાનો એક ધરખમ ફેરફાર તરીકે શકાય રોજર્સ સત્તાસ્થાને હતા ત્યારે પણ લેન્ડી કિસિજરની સગખામણીમા કોઈ નોંધપાત્ર સિદ્ધિ તેમના પછે નોંધાનાનું જાણમા નથી ભારતના પગદેખ ખાતામા દિનેશસીત્ર નામ કાઢ્યું નહીં તેતું જ ભાવિ રોજર્સનું થયું પરંતુ તેમના અનુયાયી માટે ભારે કપરો કાળ ચાની રસો છે વોલ્ટર ઈટ પ્રકરણે અમેરિકાના માનસનો કમળો લાઇ લીરો છે અને ડેમોક્રેટી બહુ જોરમા છે ઉપરાષ્ટ્રપતિ થી એન્થોની પણ નાનેરીભરી જાળેગમા રાજીનામું આપતું પડ્યું. મધ્યપૂર્વમા ફાગી નીકળેના મુદ્દથી અમેરિકા નાનુક સ્થિતિમા મૂકાઈ ગયેન છે એક તરફ ઈઝરાઈલનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા તેમજ સખ્યાબળમા ચડિયાતા આરબ રાષ્ટ્રો સામે ઝુલમવા શરતોની મદદ કરતી રહી તો બીજી તરફ આરબ રાષ્ટ્રો તરફથી મળતું તેન જો બંધ થાય તો પણ આફતનો પાપો ન ખાય છે, અને આરબોની શુભેચ્છા યુમાવવી પડે છે ચીન અને રશિયા સાથે સબ વો મુધારી લીધા પછી, કિસિજરનો સિદ્ધાંત દુનિયામા અમેરિકા, રશિયા અને ચીન એમ ત્રણ મહાસત્તાઓ વચ્ચે લાગવગના વિસ્તારો નહીં કરીને વહેંચી લેવાને લગતો હોય તો તેમા નવાઈ પામવા જેતું નથી

ત્રણ સાંધે-તેર તૂટે

ઈન્દરાજ માટે છેલ્લા કેટલાક સમયથી ભારે

ખાતા નથી ! એટલે અમે ભયારે કોફીકોલા પીવાનું કહીએ છીએ ત્યારે કોઈ કંપનીના એજન્ટ (કમીશન) તરીકે બોલતા નથી પણ કોફીકોલાની સસ્તી બાતનું ઉત્પાદન કરી, સોડાના ભાવે લોકોને મળે તેવી એક સમાજવાદી રચનાનું નમ્રભાવે સૂચન કરીએ છીએ. અને તે શીશીઓમાં ભરવાનું પાણી ભાદરમાંથી જ લાવવું ! ખેડૂતો પણ ના નહીં પાડે. જો ખરેખર સડાનુભૂતિપૂર્વક વિચારવામાં આવે તો અહીં દશવિંચ યોજનાઓ સહેલાઈથી અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. છેવટે કોફીકોલાની ખાલી બાટલીમાં ભાદરનું પાણી ભરીને પાંચ પૈસે વેચવાથી પણ પાણીનીતંત્રી દૂર થશે. છેવટે સૌ કોઈને નમ્ર વિનંતિ કે શેષમચ્છલીના તુક્કાઓ સમજીને આને કોઈ ધુત્કારી ન કાઢે-નહીતર ઉનાળામાં માથે ચોક્કાળ એઠીને પેઠક મૂકવાનો વખત આવવાનો છે !

ભારતના આંખમીંચામણા

અરબ-પહાડી સંઘર્ષમાં આરબોના પક્ષે લેવામાં આપણી પરદેશ નીતિની તાર્કિકતા દષ્ટિગોચર થતી નથી. ઈઝરાઈલના અસ્તિત્વ માટે જવાબદાર કોણ ? ચહાદીઓએ કયા રહેવું ? કેટલી ભૂમિમા રહેવું ? ચોતરફ કબજાગ્રહ આરબ રાષ્ટ્રોથી ધેરાએલા ઈઝરાઈલે સ્વ બચાવ માટે ભારતનું ધોરણ અપનાવવું ? ભારતે જેમ જીતેલો પ્રદેશ પાકિસ્તાનને આપી દીધો-યુદ્ધ કેહીએ. પણ સોંપી દીધા અને ઠવે પણ પાકિસ્તાન યુદ્ધ કરવા ધનત્રને ત્યારે તેની કદમપેશી કરવી એવું ઈઝરાઈલે પણ કરવું ?

ખીજ વાત. આરબરાષ્ટ્રોએ ભારત માટે ક્યારેય સાચા હૃદયની સડાનુભૂતિ બતાવી છે ? જંગલા દેશના સજન વખતે એક પણ આરબ રાષ્ટ્રે પાકિસ્તા-

નને વળેડયુ હતું ? યુનોમાં ભયારે ભયારે ભારતના ઉમેદવાર સામે પાકિસ્તાનનો ઉમેદવાર લેખો હોય ત્યારે આરબરાષ્ટ્રોના મત પાકિસ્તાનને નથી મળ્યા ? ચાલુ યુદ્ધમાં પાકિસ્તાને ક્યારેય ભારતની જેમ ઈઝરાઈલની વિરુદ્ધ નિવેદન કયું ? છે ? તેને બદલે જુનો સાહેબ ઈરાનના શાહ પામે દોડી જઈ મધ્યપૂર્વના મામલામા તટસ્થ રહેવાની ઘોષણા નથી કરી ? શા માટે રશિયાની સાથે સાથ આરબોની તરફેણમાં અને ઈઝરાઈલ વિરુદ્ધ નિવેદનો બહાર પાડ્યા નોંંઈએ ? ૧૯૬૭ની સરહદનું આપણાથી યુદ્ધવિરામની શરત તરીકે કેમ કહેવાય ? રશિયાને તો ફેરવી તોળતા આવડે છે-કોસિગિન બે વાર સામે ચાલીને ઢેરા જઈ આવ્યા. અમેરિકા અને રશિયાને પોતે મહાસત્તા છે તે જોરે પોતપોતાના લાગરગતના વિસ્તારો ટકાવી રાખવામાં રસ છે. ભારતને માટે આવું કોઈ છે ? આરબરાષ્ટ્રો તેમના ભાવ વધારામાંથી ભારતને મુક્તિ આપવાના છે ? અથવા યુરોપ-અમેરિકા જતુ તંત્ર ભાગતને આપશે ?

ભારતની પરદેશનીતિ મધ્યપૂર્વમાં સાવ જખરડો વાળે છે અને વાસ્તવિકતા પ્રત્યે આખ-મિચામણા કરીને જે નવી તેને પકડી રાખવા માંગે છે. આપણે ચીનની જેમ તલસ્થ થા માટે ન રહીએ ? ચીન જેવા રાષ્ટ્રે પણ યુદ્ધ વિરામના યુનોના આદેશમાં મતદાનમાં ભાગ ન લીધો તે સૂચક છે. નહીતર ચીન પણ આરબોની જ તરફેણ કરે છે. ઈઝરાઈલ જેવા નાનકડા અને બહાદુર રાષ્ટ્ર માટે વાસ્તવિક નીતિ અખત્યાર કરવી ભારત માટે જરૂરી છે. ધર્મકાનૂની આરબો ભારત માટે હિતાવદ છે એવું જો સાબિત થઈ શકતું હોય તો તે એક જુદી વાત છે, કેમકે પરદેશનીતિ આખા રાષ્ટ્રના હિત માટે નક્કી થતી હોય છે.

*

કળના પ્રવાહને કોઈ અટકાવી શકતું નથી એ ખરું, પરંતુ એ કાળપ્રવાહમાં શરીર ધવાય અને આત્મા તથા અંતરની શક્તિઓ ન ધસાય તેની કાળજી તો અવશ્ય રાખી શકાય. જીવનને અનંતની એક યાત્રા ગણીએ તો આમ કરવાનું મુશ્કેલ નથી.

ખાતા નથી ?' એટલે અને જ્યારે કોઈકોલા પીવાનું કહીએ છીએ ત્યારે કાંઈ કંપનીના એજન્ટ (કમીશન) તરીકે ખોલતા નથી પણ કોઈકોલાની સસ્તી જાતનું ઉત્પાદન કરી, સોડાના ભાવે લોકોને મળે તેવી એક સમાજવાદી રચનાનું નમ્રભાવે સૂચન કરીએ છીએ. અને તે શીશીઓમાં ભરવાનું પાણી ભાદરમાંથી જ લાવવું ! ખેડૂતો પણ ના નથી પાડે. જો ખરેખર સડાનુભૂતિપૂર્વક વિચારવામાં આવે તો અહીં દશવિધ યોજનાઓ સહેલાઈથી અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. છેવટે કોઈકોલાની ખાલી બાટલીમાં ભાદરનું પાણી ભરીને પાંચ પૈસે વેચવાથી પણ પાણીની તંગી દૂર થશે. છેવટે સૌ કોઈને નમ્ર વિનંતિ કે શેષચલ્લીના તુકાઓ સમજીને આને કોઈ ધુત્કારી ન કાઢે—નર્હતર ઉનાળામાં માથે ચોક્કા એલ્ડીને પોક મૂકવાનો વખત આવવાનો છે !

ભારતના આંખમીંચામણા

આરબ—મહદી સંઘર્ષમાં આરબોના પક્ષ લેવામાં આપણી પરદેશ નીતિની તાર્કિકતા દષ્ટિગ્રાસ્ય થતી નથી. ઈઝરાઈલના અસ્તિત્વ માટે જવાબદાર કોણ ? મહદીઓએ કયા રહેલું ? કેટલી જુમિમા રહેલું ? ચોતરફ કડનબંધ આરબ રાષ્ટ્રોથી ઘેરાયેલા ઈઝરાઈલે સ્વ-બચાવ માટે ભારતનું ધોરણ અપનાવવું કે ભારતે જેમ જીતેલો પ્રદેશ પાકિસ્તાનને આપી દીધો—યુદ્ધ કેહીએ પણ સોંપી દીધા અને ઠીકે પછી પાકિસ્તાન યુદ્ધ કરવા ધન્યને ત્યારે તેની કદમપોથી કરવી એવું ઈઝરાઈલે પણ કર્યું ?

ખીજી વાત. આરબરાષ્ટ્રોએ ભારત માટે ક્યારેય સાચા હૃદયની સડાનુભૂતિ બતાવી છે ? જંગલા દેશના સર્જન વખતે એક પણ આરબ રાષ્ટ્રે પાકિસ્તા-

નને વળેડયુ હતું ? યુનોમાં જ્યારે જ્યારે ભારતના ઉમેદવાર સામે પાકિસ્તાનનો ઉમેદવાર બેઠો દોષ ત્યારે આરબરાષ્ટ્રોના મત પાકિસ્તાનને નથી મળ્યા ? ચાલુ યુદ્ધમાં પાકિસ્તાને ક્યારેય ભારતની જેમ ઈઝરા-ઈલની વિરુદ્ધ નિવેદન કર્યું છે ? તેને બદલે જૂનો સંલેખ ઈરાનના શાહ પામે દોડી જઈ મધ્યપૂર્વના મામલામાં તટસ્થ રહેવાની ઘોષણા નથી કરી ? શા માટે રશિયાની સાથે સાથ આરબોની તરફેણમાં અને ઈઝરાઈલ વિરુદ્ધ નિવેદનો બહાર પાડવા નોંધ્યો ? ૧૯૬૭ની સરહદનું આપણાથી યુદ્ધવિરામની શરત તરીકે કેમ કહેવાય ? રશિયાને તો ફેરવી તોળતા આવડે છે—કોસિગિન બે વાર સામે ચાલીને કેરો જઈ આવ્યા. અમેરિકા અને રશિયાને પોતે મહાસત્તા છે તે જોરે પોતપોતાના લાગમગતા વિસ્તારો ટકાવી રાખવામાં રસ છે. ભારતને માટે આવું કાંઈ છે ? આરબરાષ્ટ્રો તેવના ભાવ વધારામાંથી ભારતને મુક્તિ આપવાના છે ? અથવા યુરોપ—અમેરિકા જતું તંત્ર ભારતને આપશે ?

ભારતની પરદેશનીતિ મધ્યપૂર્વમાં સાવ જબરડો વાળે છે અને વાસ્તવિકતા પ્રત્યે આંખ—મિચામણા કરીને જે નવી તેને પકડી રાખવા માગે છે. આપણે ચીનની જેમ તટસ્થ શા માટે ન રહીએ ? ચીન જેવા રાષ્ટ્રે પણ યુદ્ધ વિરામના યુનોના આદેશમાં મતદાનમાં ભાગ ન લીધો તે સચ્ચ છે. નહીતર ચીન પણ આર-બોની જ તરફેણ કરે છે. ઈઝરાઈલ જેવા નાનકડા અને બહાદુર રાષ્ટ્ર માટે વાસ્તવિક નીતિ અખત્યાર કરવી ભારત માટે જરૂરી છે. ધર્મકાંદુની આરબો ભારત માટે હિતાવદ છે એવું જો સાબિત થઈ શકતું હોય તો તે એક જુદી વાત છે, કેમકે પરદેશનીતિ આખા રાષ્ટ્રના હિત માટે નક્કી થતી હોય છે.

કાળના પ્રવાહને કોઈ અટકાવી શકતું નથી એ ખરું, પરંતુ એ કાળપ્રવાહમાં શરીર ધવાય અને આત્મા તથા અંતરની શક્તિઓ ન ધસાય તેની કાળજી તો અવસ્ય રાખી શકાય. જીંદગીને અનંતની એક યાત્રા ગણીએ તો આમ કરવાનું મુશ્કેલ નથી.

ચરિતર તો ભારે વિચિતર છે એક પાથી આવા રાગ કરે છે તો બીજી પા મોઢનદાદા જેવા માણસે ય પેદા કરે છે ભાનની આખે તો લોહી નિતાવરવુ જ બાકી રાખ્યું.

મેચુ મહિના થયા અડવાડિયે કે બહુ તો જખવાડિયે મોઢનલાન હોકરાને લઈને રૂડી પામે જતા હવે તો દવાએ પોતાનું જોર જતાવવા માડ્યું હતું રૂડી હસતી 'દાદા, અમારી નાતમા બેઝી માટે આનુ કોઈ ન કરે મારી અને એની સાત પેઢીમા કોઈએ ઈસીને આટનુ માખ્યું નહિ ખવડાવ્યું હોય અને તેય પાછું બે મહિનામા'

ભાનુ ય આજ તો રાજી હતો 'મારી ને તારી જ વાત ન્હીં કરીશ કે દાદાની ય કે વાત કરીશ ?' 'દાદાની વાત કરવા માટે તો મારે બીજાને જનમ લેવો પડે આ જનમે તો આ ચામડુ ઉતારી આનુ તો ય નચુણી જ ગયુંહી'

'મે છુ ક્યું છું ? મે તો ખાલી બેચુ કેકાણે જીવ ચલાવી છે'

'એ તો તમે એમજ બોલો બાકી તમે કોઈ ન ક્યું હોન ને કેવળ અમારા કુટુંબ પાસે જિભા રચા હોત તો ય તમારો ધણો ગણુ રચેત.'

જ્યુ મહિના થયા ને રૂડી સાવ સાજી થઈ એકાદ વર્ષ ગયું ને મોઢનવાવની છોડરીના લગન લીવા રૂડી અને ભાનુ બને એ તનતોડ કામ ક્યું સામાવળા વેવાઈની આખમા ય એ વસી થયા બનેને તો ધણુ કોડ હતા બહેન માટે આવો સાડલો લઈએ અને આનુ ધરેણુ લઈએ મોઢનલાલે બનેને એક દિ એ બાબત થોડો ઠપકો આપીને ના પાડી તમે કામ કરો છો એની હું ના પાડુ છું ? હું તમારુ મન ભાગવા માગતો નથી પાચ રૂપિયા આલેલો આપ્ને બાકી એથી વધારે હું લાંછ નહિ રૂડી પે કહ્યું, 'અમે તમારુ વેણુ રાખીએ પણ એક શરતે, તમારેય અમને કોઈ આપવાનું નહિ

'કબુલ

બન વિદાયનો પ્રસંગ આ થો ત્યારે વાતા વરણમા બને કુટબોના સબધની મહેક પારખીને અથવા કોઈ અજણ પ્રેરણાથી વેવાઈએ એન્દમ ગાડીમાથી જીતરીને મોઢનલાલને કહ્યું, 'ક્યા છે પેના ભાનુ અને રૂડી ?

મોઢનલાને બોતારી મગાયા એન્દમે રૂડીના હાથમા કિમતી સાડલો અને ભાનુના હાથમા પચીસ રૂપિયા મૂકના બનેને કોઈપણ બોતવા દીના વિના કહ્યું, 'ખગરદાર, કોઈ બોલ્યા છે તો આ ફક્ત વર ઘોડિયાની ખેરાત છે'

મોઢનલાન કહે, 'મારાથી નો થાત એ તમે ક્યું

પેલા બે જણુ આનર્થમાથી બહાર જ આવ્યા ન હતા ભાનુના ચગગા મુખમાથી થોડીવારે શબ્દો આવ્યા, 'કાકા, તમે મને આવો જ બોગખ્યો'

વેવાઈ બેઠીને કહે, 'ગાડિયા, રખે માનતો કે છુ તારી કિમત કડુ છુ મારે એન્દ છોકરો વધુ હોત તો એની વજુ સાડલો તો માગે ! એમજ આ ગણુ

ભાનુ અને રૂડી બ્યારે બ્યારે આ વાત સભારે છે ત્યારે હરખનું માર્થુ એમનુ હૃદય લીનાઈ માન છે અલેકે

હુ અને ચપક બને એના ગામ ગયા હતા નદી બાજુ ફરવા નીમ્યા વાતચાતમા મે ચપકને કહ્યું 'ગામકામા માનવતાની મહેક ખુન હોય એમ મે વારવાર સાંભળ્યું છે તો કોઈ એનું મગે અથવા એવો કોઈ જાણવા જોવો કોઈ પ્રસંગ હોય તા કહેજે' ચપક કહે, 'હવે તો ચૂટણી કુચલી, ગરીબી વગેરેને લીધે હોસાણસી એટલી વધી ગઈ છે કે અડી મહેકની વાત એકંકાર મૂક, હવે ય નરવી રહી નથી, બધેય જલવાડ'

થોડીવાડ પછી અમે એક મહારાજને આવતા જોયા નદીથી નાહીને આવતા લાગ્યા ગળામા રુદાક્ષિના બેરખો લાખી ઘોળા દાદી ખજા પર બીનું પચિયુ ને

ચરિતર તો ભારે વિચિતર છે એક પાથી આવા રાજ્ય કરે છે તો બીજી પા મોહનલાલ જેવા માણસે ય પેદા કરે છે ભાતની આખે તો લોહી નિતારવડુ જ બાકી રાખ્યું.

મેનજી મહિના થયા અડવાડિરે કે બહુ તો જખવાડિરે મોહનલાલ છોકરાને લઈને રૂડી પામે જતા હવે તો દવાએ પેતાનું જીરે જતાવવા માડ્યું હતું રૂડી હસતી 'દાદા, અમારી નાતમા ભેમી માટે આનું કાઈ ન કરે મારી અને એની સાત પેઢીમા કાઈએ ઈસીને આટનું માખણ નહિ ખવડાવ્યું હોય અને તેથ પાણુ બે મહિનામા'

ભાનુ ય આજ તો રાજી હતો 'મારી ને તારી જ વાત થીં કરીશ કે દાદાની ય કે વાત કરીશ ?' 'દાદાની વાત કરવા માટે તો મારે બીજો જનમ લેવો પડે આ જનમે તો આ ચામડુ ઉતારી આનું તો ય નચણી જ ચણાઉં'

'મે છુ ક્યું છે ? મે તો ખાલી બેજી કાઢી જીલ ચલાવી છે'

'એ તો તમે એમજ બોલો બાકી તમે કાઈ ન ક્યું હોન ને કેવળ અમારા કુટુંબ પાસે જીભા રચ્યા હોત તો ય તમારો ધણું ગણુ રહેત'

નજી મહિના થયા ને રૂડી સાવ સાજ થઈ એકાદ વર્ષ થયું ને મોહનલાલની છોકરીના લગન લીવા રૂડી અને ભાનુ બને એ તનતોડ કામ ક્યું સામાવાળા વેવાઈની આખમા ય એ વસી ચ્યા બનેને તો ધણુ કાઠ હતો બહેન માટે આવો સાડલો લઈએ અને આનું ધરેણુ લઈએ મોહનલાલે બનેને એક દિ એ બાળત થોડો ઠપકો આપીને ના પાડી તમે કામ કરો છો એની હું ના ચાલું છું ? હું તમારું મન ભાગવા માગતો નથી પાચ રૂપિયા ચાલેલો આપજો બાકી એથી વધારે હું લાછળ નહિ રૂડી મે કહ્યું, 'અમે તમારું વેણુ રાખીએ ફણુ એક કરતે, તમારેય અમને કાઈ આપવાનું નહિ

'કબૂલ

બન વિદાયનો પ્રસંગ આ થો ત્યારે વાતા વરણમા બને કુટુંબોના સબધની મદેક પારખીને અથવા કાઠ અકળ ગ્રેરણુથી વેવાઈએ એમદમ ગાડીમાથી જીતરીને મોહનલાલને કહ્યું, 'દયા છે પેતા ભાનુ અને રૂડી ?

મોહનલાલે બોનાતી મગાચ્યા એમ્લે રૂડીના હાથમા કિમતી સાડીઓ અને ભાતના હાથમા પચીસ રૂપિયા મૂકના બનેને કાઈખણુ બોતવા દીના વિના કહ્યું, 'ખપરદાર, કાઠ બોન્યા છે તો આ હજી વર થોડિયાની ખેરાત છે'

મોહનલાલ કહે, 'મારાથી નો થાત એ તમે ક્યું

પેલા બે જણુ આનર્થમાથી બહાર જ આવ્યા ન હતા ભાતના મગમગા મુખમાથી થોડીવારે ચમ્દો આવ્યા, 'કાકા, તમે મને આવો જ ઓગખ્યો'

વેવણુ બેટીને કહે, 'નાડિયા, રખે માનતો કે હું તારી કિમત કરુ છું મારે એ છોકરો વધુ હોત તો એની વજુ સાડલો તો માત્રો એમજ આ ગણુજો

ભાનુ અને રૂડી બ્યારે બ્યારે આ વાત સભારે છે ત્યારે દરખનું માર્થુ એમનું હૃદય ભીજઈ જન છે અહીંકુ

હું અને ચપક બને એના ગામ ગયા હતા નદી બાજુ ફરવા નીજ્યા વાતવાતમા મે ચપને કહ્યું 'ગામકામા માનવતાની મદેક ખૂબ હોય એમ મે વારવાર સાંભળ્યું છે તો કાઈ એનું મગે અથવા એવો કાઈ ભણવા જેવો કાઈ પ્રસંગ હોય તો કહેજો' ચપ કહે, 'હવે તો ચૂટણી કુચલી, મરીખી પગેરેને લીધે હોસાવટારી એટલી વધી ગઈ છે કે અડી મદેકની વાત એકકાર મૂકે, હવા ય નરવી રહી નથી, બધેય જદલાડ'

થોડીવાડ પછી અમે એક મહારાજને આવતા જોયા નદીથી નાહીને આવતા હાથમા ગળામા રુદાક્ષીનો બેરખો લાખી ઘોળી દાદી ખજા પર ભીનું પચિય ને

કારીગર

હું મેં દિવસ પટેલા એક કારખાનામાં ગયો હતો ત્યાં એના મેનેજર એક કારીગર સામે આગળી ચીંધતા અને બને તેટલા ધીમા સ્વરે કહ્યું 'આ ગજ બનેા કારીગર છે આપુ કારખાનું એના ઉપર છે'.

'કાઈ એવ નથી ને?' 'કેમ ?'

મેં કેટલાક કારીગરો એવા જોયા છે કે કામ સરસ કરે છે પણ મેગવે છે સાધારણ મજૂર કરતાં ઓછું '

'કારણ ?'

'કારણ કે થોડું કમાય છે પછી વાલીકા દેખાતા જ નથી ખૂટે ત્યારે આવે ?'

મેનેજર હસી પડ્યા મેં પૂછ્યું 'કેમ હસ્યા ?'

'અમને આવા ધણા કારીગરો મળ્યા છે એટલે જ નહિ પણ કેટલાકને ભિન્નજાત પણે ભારે હોય છે છતાં અમારે ફુગણી માયની લાત બની એ હિસાબે એના ભિન્નજાત સહન કરવો રહ્યો બાકી હું હમ્યો એમ્લા મઠે કે આ કારીગરની પણ તમે કહો છો તેવી સ્થિતિ છે પણ જરા જુદી રીતે'

'જુદી કઈ રીતે ?'

'આ માણસ આવે નિયમિત બીજી કાઈ એવ પણ નથી પણ એક ધર્મનો વળગણ છે પેલા કારીગરને બોલાવતો કહે 'કેમ સાચું ને ? તને ધર્મ વળગ્યો છે ને ? પેલો હસી પડ્યો

૫ ૨૭૬ થી ચાનું

સડવાની ક્રિયા ગરમ દેશો કરતા થોડીક મોટી સર થાય છે ત્યાં દૂન કૌંસા મઠાને એક અઘવાડિયા પછી જોવામાં આવે છે તો તેમના દાઢી મૂછના વાળ તથા નખ વધેલા માનૂમ પડે છે

મનુષ્યના આયુષ્યની ઉંદ કેટલી છે ? આપણા પૂર્વજો એવી કામના કરતા હતા કે 'જીવેમ શરદ શતમ્-આપણે સો વરસ જીવીએ પરંતુ મરીબી અને અમાનને લીધે આજ હિંદુસ્તાનનું સરેરાશ આયુષ્ય ૩૩ વર્ષનું છે શિક્ષિત અને સમૃદ્ધ દેશોના લોકો પોતાના સરેરાશ આયુષ્યમાં વધારો કરી રહ્યા છે તેમનું સરેરાશ આયુષ્ય ત્રણસો વર્ષ પહેલાં આપણા નેટલું જ હતું, પણ હવે તે ૬૫ થી ૭૦ ની વચ્ચે લાવી શકાય છે

'હું પૂરું સમજ્યો નહિ' મેં કહ્યું

'ઓવર ટાઈમ કે એનું કાઈ કામ મને એ બધું બહુકેનોજન કે મદિંગ વગેરેમાં વાપરી નાખે' મેં પેના કારીગરને પૂછ્યું. 'કેમ પેના ગમતો નથી ?'

'ગમતો નહોત તો કાઈ ઓવર ટાઈમ કરત ?'

'પેનો બચાવો, મેં-ક, વ્યાજ આ બવાની સમજણ હોય તો ભવિષ્યમાં કેટલાક કામમાં એ આની શરૂ એનો પણ ખ્યાન કરવો નેઈએ'

પેનો કારીગર મોગ્યો, 'એ બધી ભાગ્યકામ પડવાની જરૂર નથી સા જ, ક્યારેય કાઈનું અમ્મી પડ્યું છે ? એના સમ્બંધ કરતાં એના અવાજમાં થઈતો રજો હતો

મેં મારો આગળ ચાન ગાખ્યો, 'વ્યવસ્થા એક ચીજ છે ને બને તને ધર્મ વળગ્યો પણ કેટલાંકને તો કેવી કેવી એજ વામી હોય છે હાડુ જુગાર વગેરે તો આ બધી ચીજનાં એના પરિચય હોય તો એવી બચવા માણસ પ્રયત્ન કરે એમાંથી કેમ્લાકના જીવન સુધરે એમાં મને શકા નથી'.

મેનેજરે કહ્યું, 'તમારી વાત સાચી છે આવી ચોજનાઓની સમજણ આપણે આપ્યા કરવી નેઈએ તો મરણ માદગી, લાગ વગેરે પ્રસંગોએ માણસ આર્થિક નિરાધારી અનુભવે છે એ એાછી અનુભવે'

જરૂરી ખોરાકનો અભાવ, વધારે પડતો માન સિક અથવા શારીરિક પરિજન, રોગિષ્ઠ વાતાવરણ-ઉવામાન, અનિયમિત જીવન તથા રોગો આપણા એક અથવા અનેક અંગોને કમજોર કરી દે છે શરીરને સ્વસ્થ રાખનારી આપણી કોષોમાં પ્રતિબંધો પોતાના કામમાં ચિયિન થઈ જાય છે અને શરીર પર અકાળે જરા (જેલાવચ્ચા)ની હાથ પડવા લાગે છે, અને પરિણામે આવે છે મૃત્યુ

આપણે અમર તો થઈ શકીએ એમ નથી, કારણ કે સામૂહિક રૂપે કામ કરનારા આપણા કોષોની વ્યવસ્થા જ એવી છે પરંતુ જો આખી માનવજાતિ સામૂહિક રૂપે યોગ્ય દિશામાં પ્રયત્ન કરે, તો મૃત્યુને સો નહીં પણ દેહકોષો વર્ષ સુધી દૂર રાખી શકાય, એમાં સંદેહ નથી

કારીગર

હું મેં દિવસ ખોલા એક કારખાનામાં ગયો હતો ત્યાં એના મેનેજર એક કારીગર સામે આગળી ચીંધતા અને બને તેટલા ધીમા સ્વરે કહ્યું 'આ ગજ બનો કારીગર છે આખું કારખાનું એના હિપર છે'.

'કાઈ એવ નથી ને?' 'કેમ?'

મેં કેટલાક કારીગરો એવા જોયા છે કે કામ સરસ કરે છે પણ મેગવે છે સાધારણ મજૂર કરતાં ઓછું.'

'કારણ?'

'કારણ કે થોડું કમાય છે પછી વાલીકા દેખાતા જ નથી ખૂટે ત્યારે આવે?'

મેનેજર હસી પડ્યા મેં પૂછ્યું 'કેમ હસ્યા?'

'અમને આવા ધણા કારીગરો મળ્યા છે એટલે જ નહિ પણ કેટલાકને મિળજ પણ ભારે હોય છે છતાં અમારે દુઝડી માયની લાત જતી એ હિસામે એના મિળજ સહેન કરવો રહ્યો બાકી કુ હમ્યો એમ્લા માટે કે આ કારીગરની પણ તમે કહો છો તેવી સ્થિતિ છે પણ જરા જુદી રીતે'

'જુદી કઈ રીતે?'

'આ માણસ આવે નિયમિત બીજ કોઈ એવ પણ નથી પણ એક ધર્મનો વળગાડ છે પેલા કારી ગરને બોલાવીને કહે 'કેમ સાચું ને? તને ધર્મ વળગ્યો છે ને? પેલો હસી પડ્યો

૫ ૨૭૬ થી આગળ

સકવાની ક્રિયા ગરમ દેશો કરતા થોડીક મોડી શરૂ થાય છે ત્યાં દહન કરેલા અડદાને એક અહવાડિયા પછી જોવામાં આવે છે તો તેમના દાઢી મૂછના વાળ તથા નખ વધેલા માનુસ પડે છે

મનુષ્યના આયુષ્યની ૭૬ કેટલી છે? આપણા પૂર્વજો એવી કામના કરતા હતા કે 'જીવેમ શરદ શતમ્-આપણે સો વરસ જીવીએ પરંતુ ગરીબી અને અપ્રાપ્તને લીધે આજ હિંદુસ્તાનનું સરેરાશ આયુષ્ય ૩૩ વર્ષનું છે શિક્ષિત અને સમૃદ્ધ દેશોના લોકો પોતાના સરેરાશ આયુષ્યમાં વધારો કરી રહ્યા છે તેમનું સરેરાશ આયુષ્ય ત્રણસો વર્ષ પહેલાં આપણા જેટલું જ હતું, પણ હવે તે ૬૫ થી ૭૦ ની વચ્ચે લાવી શકાય છે

'હું પૂરું સમજ્યો નહિ' મેં કહ્યું

'ઓવર ટાઈમ કે એક કાઈ કામ મને એ બધું બુદ્ધિમોહન કે મદિગ વગરેમાં વાપરી નાખે' મેં પેના કારીગરને પૂછ્યું. 'કેમ પેના ગમતો નથી?'

'ગમતો નહોત તો કાઈ ઓવર ટાઈમ હત?'

'પેના બચાવો, મેન્ડ, વ્યાજ આ બવાની સમજાવું હોય તો ભવિષ્યમાં કેટકેતા કામમાં એ આવી શકે એના પડખાન કરવો જોઈએ'

પેનો કારીગર મોડો, 'એ બધી ભાજગડમાં પડવાની જરૂર નથી સાગ, ક્યારેય કોઈનું અમ્કી પડ્યું છે? એના સમ્દા કરતા એના અવાજમાં અજાનો રહ્યો હતો

મેં મારો આગ્રહ ચાલ ગાખ્યો, 'વ્યવસ્થા એક યોગ છે ને બને તને ધર્મ વળગ્યો પણ કેટલાંને તો ફેરી ફેરી એજ વળગી હોય છે દારૂ જુગાર વગરે તો આ નથી ચોળાઓના પરિચય હોય તો એવી બચવા માણસ પ્રવલ કરે એમાંથી કેમ્લાકના જીવન સુધરે એમાં અને શકા નથી'.

મેનેજરે કહ્યું, 'તમારી વાત સાચી છે આવી ચોજનાઓની સમજણ આપણે આપ્યા કરવી જોઈએ તો મરણ માદગી, લગ્ન વગરે પ્રસંગેએ માણસ આર્થિક નિરાધારી અનુભવે છે એ ઓછી અનુભવે'

જરૂરી ખોરાકનો અભાવ, વધારે પડતો માનસિક અથવા શારીરિક પરિશ્રમ, રોગિષ્ઠ વાતાવરણ-ઉવામાન, અનિયમિત જીવન તથા રોગો આપણા એક અથવા અનેક અંગોને કમજોર કરી દે છે શરીરને સ્વસ્થ રાખનારી આપણી હાર્મેન પ્રક્રિયા પોતાના કામમાં શિથિલ થઈ જાય છે અને શરીર પર અકાળે જરા (રુદ્ધાવસ્થા)ની ઝાપા પડવા લાગે છે, અને પરિણામે આવે છે મૃત્યુ

આપણે અમર તો થઈ શકીએ એમ નથી, કારણ કે સામૂહિક રૂપે કામ કરનારા આપણા કોષોની વ્યવસ્થા જ એવી છે પરંતુ જો આખી માનવજાતિ સામૂહિક રૂપે યોગ્ય દિશામાં પ્રવલત કરે, તો મૃત્યુને સો નહીં પણ દોઢો વર્ષ સુધી દૂર રાખી શકાય, એમાં સંદેહ નથી

પર તુ જોને આખો જ હાથ બળી ગયો હોય અને પોતાના સ્થાને નવા ઢોરોને જન્માવનારા કોપો પણ બળી ગયા હોય તો મનુષ્ય જેવા વિસિદ્ધ જીવમા એવી શક્તિ નથી કે જેની આખો હાથ ફરીથી નવો ઉગાડી શકે જોકે નીચની કેશાના પ્રાણીઓમા એ શક્તિ હજુ પણ રહેલી છે ગરોળીની પૂછડી કપાઈ જાય છે તોપણ ફરી આવી જાય છે કરચનાના જડખા તૂટી ગયા પછી નવેસરથી જીવી આવે છે

જીવનનો બ્યારે પ્રારંભ થયો અર્થાત્ સાધારણ રાસાયનિક દ્રવ્યોના સંયોગ, ગરમી તથા ઇલેક્ટ્રિકિટીના પ્રભાવથી બ્યારે સૌથી પહેલા પ્રોટોપ્લાઝમનો જન્મ થયો ત્યારે પ્રાણીઓ માન એક જ કોરોના બનેલા હતા આ એક ટ્રાયના પ્રાણીઓ વાસ્તવમા અમર હતા પછી તે એકેક કોષ ભેગા મળીને બખ્ખે કોષના પ્રાણીઓ થયા જેમાથી ચાર અને ચારચાર કોષવાળા મળીને સોજ સોજ કોષવાળા પ્રાણીઓ થયા પણ આમ થવા છતા મૂળ કોષ કદી નષ્ટ ન થયો

ધીમે ધીમે આ ટ્રોફોના સમઠનરૂપ અવયવોમા પ્રવૃત્તિઓ ઉપન્ન થઈ, અનેક અવયવો બન્યા થયા અને જુદા જુદા કોષો વચ્ચે કામ વહેંચાઈ ગયું

આ પ્રવૃત્તિઓને લીધે એક સરળતા એ થઈ કે કામ ખૂબ સારી રીતે ચાનવા લાગ્યું પણ પ્રથમ દરેક કોષ જે સ્વાવલંબી હતો તે સ્વાવલંબીપણમા ક્ષતિ આવી ગઈ કંઈપના કરો કે એક સુધાર, એક છુદાર અને એક કડિયો નગેએ મળીને એક મકાનનું કામ શરૂ કર્યું આ નજી બધા મુધી પાતપોતાનું કામ સારી રીતે કરે છે ત્યાં સુધી મકાનનું કામ બરાબર ચાલે છે પણ ન્યુમાથી જે એક પણ દાર પીને પોતાના કામમા પ્રમાદી બની જાય તો મકાનનું બધું કામ બધ પડી જાય છે

આ જ સ્થિતિ વનસ્પતિ તથા પ્રાણીઓની છે કેટલાક કારણોને લીધે જે ફેફસાનું કામ બરાબર ન ચાલે તો સોડી શુદ્ધ બનતું નથી અને આખા શરીરમા ઓક્સિજન તથા પોષણ પહેંચાડવામા અને ઝેરી દ્રવ્યો પાછા લાવવામા વિશેષ પડે છે અને ફેફસાં જે આગળ જતા સારા ન થાય તો આખા

શરીરનું મૃત્યુ થાત છે આ પ્રકારે એક ની પ્રવૃત્તિને પ્રારંભ થાય છે એક કોષવાળા પ્રારંભના પ્રાણીઓ અમર હતા, કારણ કે તે આત્મનિર્ભર હતા, ખીજા ઉપર આધાર રાખનારા ન હતા. તેઓ મરતા ન હતા, પણ વહેંચાઈ જતા હતા. બ્યારે સામૂહિક જીવન જીવવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ ત્યારે શરીરને અહીંથી ત્યાં લઈ જવું, પોતાનો ખોરાક સોધી કાઢવો, તેને રાખવો, આત્મરક્ષા કરવી તથા સત્તાન ઉત્પન્ન કરવું વગેરે જુદા જુદા કામો જુદા જુદા કોષોએ લઈ લીધા

જુદા જુદા કામ કરનારા અંગોમા કેટલાક વધારે મહત્વના અને કેટલાક ઓછા મહત્વના હોય છે મનુષ્યના જે બને હાથ અથવા બને પગ કપાઈ જાય તો તેનું મૃત્યુ નથી થતું, પરંતુ જે હૃદય, ફેફસાં અથવા મગજસ્થાનો નષ્ટ થાય તો વત્તા-ઓછા સમયમા તેનું મરણ જ નીપજે

ખીજા પણ એક વાત જાણવા જેવી છે હમણાં થોડા વખત પહેલાં અમારો પાડોશી રામદાસ મરી ગયો એક-એ કનાકમા તો તેની કાઠડી બાધવામા આવી અને તેને સ્મશાનમા લઈ જઈ અમિદાદ આપવામા આ ચો હવે આપણે ખરું નોઈએ તો તેનું આખું શરીર મરી ગયું નહોતું, પણ એ શરીરના કેટલાક જરૂરી અંગ-પ્રત્યંગો મરી ગયા હતા હું એમ કહેવા નથી માગતો કે રામદાસ ફરીથી જીવતો થઈને તેના પરિવારને હજુ પણ મળી શકે કહેવાતો શુદ્ધો એ છે કે, શરીરના કેટલાક અંગોના મૃત્યુને લીધે બાકીના અંગોએ પણ શરીરને સાચા આપવો છોડી દીધો હતો પણ એ વખતે શરીરના બધા જ અંગોનું મૃત્યુ થયું ન હતું

જો રામદાસના 'મૃત્યુ' પછી થોડા કનાકોમા તેની આખોના ડોળા કાઢી લેવાય તો તે કોઈ ખીજા રોગીની આખમા લગાડી શકાય એવી જ રીતે તેની ચામડી તથા હાડકા પણ ખીજા જીવતા માણસના શરીરમા બેસાડીને ઉપયોગમા લઈ શકાય, કારણ કે તે 'જીવતા' હતા સાધારણ રીતે આપણે જેને 'મૃત' કહીએ છીએ તેના અનેક અંગ-પ્રત્યંગો મૃત્યુ પછી પણ પોતાનું કામ કરતા રહે છે કંડા દેશોમા મડદાના

પરંતુ જેને આખો જ હાથ બળી ગયો હોય અને પોતાના સ્થાને નવા મોને જન્મવાનારા કોપો પશુ બળી ગયા હોય તો મનુષ્ય જેવા વિશિષ્ટ જીવમાં એવી શક્તિ નથી કે જેની આખો હાથ ફરીથી નવો ઉગાડી શકે જેને નીચની કક્ષાના પ્રાણીઓમાં એ શક્તિ હજી પશુ રહેલી છે. ગરોળોની પૂછડી કપાઈ જાય છે તો પશુ ફરી આવી જાય છે. કરચનાના જડબા તૂટી ગયા પછી નવેસરથી ઊગી આવે છે.

જીવનનો ભયારે પ્રારંભ થયો અર્થાત્ સાધારણ શાસાયનિક દ્રવ્યોનો સંયોગ, ગરમી તથા ઘસારાકરણોના પ્રભાવથી ભયારે સૌથી પહેલાં પ્રોટોપ્લાઝમનો જન્મ થયો ત્યારે પ્રાણીઓ માત્ર એક જ કોરોના બનેલા હતા. આ એક ટ્રાપના પ્રાણીઓ વાસ્તવમાં અમર હતા. પછી તે એકેક કોપ બેગા મળીને બહુમો કોપના પ્રાણીઓ થયા. ગેમાથી ચાર અને ચારચાર કોપવાળા મળીને સોળ સોળ કોપવાળા પ્રાણીઓ થયા. પશુ આમ થવા છતાં મૂળ કોપ કદી નષ્ટ ન થયો.

ધીમે ધીમે આ ટ્રોપોના સમઠનરૂપ અવયવોમાં પ્રવૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થઈ, અનેક અવયવો ભગ્યા થયા અને જુદા જુદા કોપો વચ્ચે કામ વહેંચાઈ ગયું.

આ પ્રવૃત્તિઓને લીધે એક સરળતા એ થઈ કે કામ ખૂબ સારી રીતે ચાલવા લાગ્યું. પશુ પ્રથમ દરેક કોપ જે સ્વાવલંબી હતો તે સ્વાવલંબીપણમાં ક્ષતિ આવી ગઈ કહવાના કરો કે એક સુધાર, એક છુદાર અને એક કડિયો વચ્ચે મળીને એક મકાનનું કામ શરૂ કર્યું. આ ત્રણે ભયા સુધી પાતપોતાનું કામ સારી રીતે કરે છે ત્યાં સુધી મકાનનું કામ બરાબર ચાલે છે. પશુ નયુમાંથી જે એક પશુ દાર પીને પોતાના કામમાં પ્રમાદી બની જાય તો મકાનનું બધું કામ બધ પડી જાય છે.

આ જ સ્થિતિ વનસ્પતિ તથા પ્રાણીઓની છે. કેટલાક કારણોને લીધે જે ફેફસાનું કામ બરાબર ન ચાલે તો સોડી શુદ્ધ બનતું નથી અને આખા શરીરમાં ઓક્સિજન તથા પોષણ પહેંચાડવામાં અને ઝેરી દ્રવ્યો પાછા લાવવામાં વિઘ્નેષ પડે છે અને ફેફસા જે આગળ જતાં સારા ન થાય તો આખા

શરીરનું મૃત્યુ થાય છે. આ પ્રકારે એક ની પ્રવૃત્તિને પ્રારંભ થાય છે એક કોપવાળા પ્રારંભના પ્રાણીઓ અમર હતા, કારણ કે તે આત્મનિર્ભર હતા, ખીજા ઉપર આધાર રાખનારા ન હતા. તેઓ મરતા ન હતા, પશુ વહેંચાઈ જતા હતા, ભયારે સામૂહિક જીવન જીવવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ ત્યારે શરીરને અલ્લીથી ત્યાં લઈ જતું, પોતાનો ખોરાક તોપી કાઢવો, તેને રાખવો, આત્મરક્ષા કરવી તથા સત્તાન ઉત્પન્ન કરતું વગેરે જુદા જુદા કામો જુદા જુદા કોપોએ લઈ લીધા.

જુદા જુદા કામ કરનારા અંગોમાં કેટલાક વધારે મહત્વના અને કેટલાક ઓછા મહત્વના હોય છે. મનુષ્યના જે બને હાથ અથવા બને પગ કપાઈ જાય તો તેનું મૃત્યુ નથી થતું, પરંતુ જે હૃદય, ફેફસા અથવા મગજમાં નાશ થાય તો વત્તા-ઓછા સમયમાં તેનું મરણ જ નીપળે.

ખીજા પશુ એક વાત બહુવા જેવી છે. હમણાં થોડા વખત પહેલાં અમારો પાડોશી રામદાસ મરી ગયો. એક-એ કનાકમાં તે તેની કાઠડી બાંધવામાં આવી અને તેને સ્મશાનમાં લઈ જઈ અમિદાહ આપવામાં આયો હવે આપણે ખરું જોઈએ તો તેનું આખું શરીર મરી ગયું નહોતું, પશુ એ શરીરના કેટલાક જરૂરી અંગ-પ્રત્યંગ મરી ગયા હતા. હું એમ કહેવા નથી માનતો કે રામદાસ ફરીથી જીવતો થઈને તેના પરિવારને હજી પશુ મળી શકે કહેવાતો. મુલો એ છે કે, શરીરના કેટલાક અંગોના મૃત્યુને લીધે બાકીના અંગોએ પશુ શરીરને સાથ આપવો છોડી દીધો હતો. પશુ એ વખતે શરીરના બધા જ અંગોનું મૃત્યુ થયું ન હતું.

જે રામદાસના 'મૃત્યુ' પછી થોડા કનાકોમાં તેની આખોના કોળા કાઢી લેવાય તો તે કોઈ ખીજા રોગીની આખમાં લગાડી શકાય એવી જ રીતે તેની આમડી તથા હાડકા પશુ ખીજા જીવતા માણસના શરીરમાં ભેસાડીને ઉપયોગમાં લઈ શકાય, કારણ કે તે 'જીવતા' હતા. સાધારણ રીતે આપણે જેને 'મૃત' કહીએ છીએ તેના અનેક અંગ-પ્રત્યંગ મૃત્યુ પછી પશુ પોતાનું કામ કરતા રહે છે. કડા દેશોમાં મડદાનું

“તો શું કરવું ?”

“નાના આયોજન કરશે જ નહીં. એમાં માણસના રક્તને લક્ષ્યવાદી મૂકવાનું જાણુ જ નથી હોતું માટે મોટા આયોજન કરો.”

“કવી રીતે ?”

“જીવી આશાઓ રાખો, મહાન સિદ્ધિના સ્વપ્ન કેળવો. યાદ રાખો કે ભુદિભર્યો ને ઉમદા નક્કરી કહી નાંચ પામતો નથી. એને ભૌતિક આકાર આપતા આપણે ખતમ થઈ જઈએ તો આપણા પછી પણ એના તિખારો પ્રજ્વલિત રહી અન્યને આમ ત્રણ આપતો જ રહેશે.”

મારા પ્રવચનો અને લખાણોમાં એક વિચાર મને ખૂબ બારપૂર્વક રજૂ કરવાનું મન થાય છે. માણસ નાનો રહી જાય છે, કારણ કે એના સ્વપ્ન નાના હોય છે. આયોજન નાનું અને સામાન્ય હોય તો પણ એવું જ સામાન્ય પરિણામ આવે ને ?

બલજાત, મોટા આયોજન માટે એટલું જ વિશાળ સાહસ જોઈએ, કિનારા ઉપર જીભ રહેવાને બદલે મજ્જાદારમાં જતને ફેંચી દેવાની તૈયારી જોઈએ. સાહસના અનેક ક્ષેત્રોમાં પોતાની આમવી પ્રતિભા પાથરનારા એક શ્રીમત પોતાનું વીર તૈયાર કરાવી રહ્યા હતા. એમણે પોતાના કાયદાસત્તાકારને કહ્યું

“શરૂઆતમાં જ લખો કે મારા પુત્રને હું મારો સાહસનો વારસો આપવા માગ્યું છું.”

“ખીજુ કાઈ ?”

“ખીજુ બહુ પછી એને હું મારી અદાલત સમીક્ષિ આપીશ તો પણ કદાચ એ એને જાળવી નહીં શકે. મારા ગરીબ પિતાએ મને માત્ર સાહસ ભાવનાનો જ વારસો આપેલો. એના પરિણામે જ અનેક ચક્રવર્તી પડીઓને અતિ હું આજની કક્ષાએ પહોંચી શક્યો.”

“તમે સાહસને આટલું જાણુ મહત્ત્વ આપો છો ?”

“હા. સાહસમય જીવન જ જીવવા યોગ્ય જીવન છે. એની મહત્ત્વની વાત છે નીકરતા. ખીજુ વિચારશે

એની એને પરવા નથી વિરુદ્ધ અભિપ્રાયો વચ્ચે પણ એ પોતાની થકા મુજબ જ ચાલતો ખીજુ કહે તેમ કરવું જ એ વાત એ નહીં સ્વીકારે.”

‘તો .’

“એ પોતાની રીતે જ વિચારશે, મમતા થે ખ જ કેળવશે, પોતાના અત કરવાના અવાજને જ અનુસરશે. રીડી લાવે ફાવે ત્યાં ફરે, આ એકવચીર સ્વેચ્છાએ જ વિદરશે.”

આવી સાહસભાવનાવાળો માણસ ગમે એટલો નિર્જાળ હોય તો પણ બે પગમાં સમજ થઈ રહેવાનો.

આવા રોક લાઈ હતા પોતાની નિર્મળતાઓ માટે એ હમેશા દુઃખ અનુભવ કરતા એ કોઈ વાતનો નિર્ણય જ ન લઈ શકતા. એમને મમતા એક લેખક પાસે એ ત્યાં તો એમણે પૂછ્યું :

‘તમારી તકલીફ શી છે ?’

‘હું મારી નિર્મળતાઓને લીધે હમેશા નિષ્ફળ જ ગઈ છું અને કાઈક ઉપાય સૂચવેલ.’

‘ઉપાય સાવ સારો છે. કોઈ પણ દિસાએ નિઃશ્વાસપ્રકાર કેળવો.’

‘એ શી રીતે બને ?’

‘આ માટે નિઃશ્વાસપ્રકારનું મૂલ્ય સમજો સમજ અને નિર્જાળ માણસો વચ્ચેનો ભેદ છે એમની નિઃશ્વાસ પ્રકારનો જ નિર્જાળ માણસો ધટનાના દાસ હોય છે સમજ, ધટનાના સ્વામી હોય છો નિર્જાળો સનેગોના શિકાર થઈ પડે છે, સમજ એમના ઉપર વિજય મેળવીને જાય છે.’

‘તો શું સમજ માણસો સનેગોને પણ બદલી નાખે ?’

‘ના સમજો હમેશા સનેગોને બદલી જ નાખે એવું નથી પણ પોતાના હેતુ સિદ્ધ કરવા એ સનેગોને વળાંક તો આપવાના જ.’

‘એ કાઈ પવનને પટ્ટી શકે ?’

“તો શું કરવું ?”

“નાના આયોજન કરશે જ નહીં. એમા માણસના રક્તને હલખતાવી મૂકવાનું જાદુ જ નથી હોતું માટે મોટા આયોજન કરશે”.

‘જુરી રીતે ?’

‘જિયી આશાઓ રાખો, મહાન સિદ્ધિના સ્વપ્ન કેળવો. યાદ રાખો કે જીવિભરો ને ઉમદા નકશો કહી નાચ પામતો નથી. એને ભૌતિક આકાર આપતા આપણે ખતમ થઈ જઈએ તો આપણા પછી પણ એનો તિખારો પ્રભવલિત રહી અન્યને આમત્રણ આપતો જ રહેશે”

મારા પ્રવચનો અને લખાણોમા એક વિચાર મને ખૂબ ભારપૂર્વક રજૂ કરવાનું મન થાય છે. માણસ નાનો રહી જાય છે, કારણ કે એના સ્વપ્ન નાના હોય છે. આયોજન નાનું અને સામાન્ય હોય તો પણ એનું જ સામાન્ય પરિણામ આવે ને ?

અલગત, મોટા આયોજન માટે એટલું જ વિશાળ સાહસ જોઈએ, કિનારા ઉપર જિખા રહેવાને બદલે મજબૂરમા જાતને ફાળી દેવાની તૈયારી જોઈએ. સાહસના અનેક ક્ષેત્રોમા પોતાની આગવી પ્રતિભા પાથરનારા એક શ્રીમત પોતાનું વીવ તૈયાર કરાવી રચા હતા. એમણે પોતાના કાયદાસાહકારને કહ્યું

“શરૂઆતમા જ લખો કે મારા પુત્રને કે મારો સાહસનો વારસો આપવા માગુ છું”

‘ખીજી કાઈ ?’

‘ખીજુ બધું પછી એને કુ મારી અઢળક સમૃદ્ધિ આપીશ તો પણ કદાચ એ એને જાળવી નહી શકે મારા ગરીબ પિતાએ મને માત્ર સાહસ ભાવનાનો જ વારસો આપેલો. એના પરિણામે જ અનેક ચડતી પડતીઓને અતે કુ આજની કક્ષાએ પહોંચી શક્યા”

‘તમે સાહસને આટલું બધું મહત્વ આપો છો ?’

‘કા. સાહસમય જીવન જ જીવવા યોગ્ય જીવન છે, એની મહત્વની વાત છે નીકરતા. ખીજ શું વિચારશે

એની એને પરવા નથી વિરુદ્ધ અભિપ્રાયો વચ્ચે પણ એ પોતાની શક્તિ મુજબ જ ચાલતો ખીજ કહે તેમ કરવું જ એ વાત એ નહી સ્વીકારે”.

‘તો .’

‘એ પોતાની રીતે જ વિચારશે, ગમતા રો ખ જ કેળવશે, પોતાના અત કરવાના અવાજને જ અનુસરશે. ટોશુ લલે હાથે ત્યા ફરે, આ એકવર્તીર સ્વેચ્છાએ જ વિદરશે.’

આની સાહસભાવનાવાળો માણસ ગમે એટલો નિર્બળ હોય તો પણ બે પગમા સમજ થઈ રહેવાનો

આમા એક ભાઈ હતા. પોતાની નિર્મળતાએ માટે એ હમેશા કુ ખ અનુભ વા કરતા એ કાઈ વાતનો નિર્ણય જ ન લઈ શકતા. એમને ગમતા એક લેખક પાસે એ ગયા તો એમણે પૂછ્યું :

‘તમારી તકલીફ શી છે ?’

‘કુ મારી નિર્મળતાએને લીધે હમેશા નિષ્ફળ જ જાઉ છું અને કાઈક ઉપાય સૂચવેલ’

‘ઉપાય સાવ સારો છે કાઈ પણ દિસાએ નિશ્ચયાત્મકતા કેળવો’

‘એ શી રીતે બને ?’

‘આ માટે નિશ્ચયાત્મકતાનું મૂલ્ય સમજો સમજ અને નિર્બળ માણસો વચ્ચેનો ભેદ છે એમની નિશ્ચયાત્મકતાનો જ નિર્મળ માણસો ધટનાના દાસ હોય છે સળળ, ધટનાના સ્વામી હોય છે નિર્મળો સ જોગાના શિકાર થઈ પડે છે, સળળ એમના ઉપર વિજય મેળવીને જ પે છે.’

‘તો શું સળળ માણસો સ જોગાને પણ બદલી નાખે ?’

‘ના સળળો હમેશા સ જોગાને બદલી જ નાખે એવું નથી પણ પોતાના હેતુ સિદ્ધ કરવા એ સ જોગાને વળાંક તો આપવાના જ.’

‘એ કાઈ પવનને પટ્ટી સંકે ?’

આવી પ્રાર્થના સાચા હૃદયથી કરનારને દુઃખી થવા માટેનાં હઠ્ઠો કારણો હશે તો પણ એ દુઃખી નહીં થાય, નિરાશ નહીં થાય. અનેક યોજનાઓ નિષ્ફળ મળે તો એમને મર્દકાલના ખાતે ઉધારીને એ આવતી કાલથી નવેસર પુનઃપ્રાર્થ આદરશે. આવા જગજી સામે મુશ્કેલી પુદ મુશ્કેલીમાં મૂકાઈ જવાની.

એક વિમાનીદળને પોતાનો મંત્ર નક્કી કરવાનો હતો. મંત્ર એવો જોઈએ જેમાં થોડા જ શબ્દો હોય, પણ એનો સદેશ ચોટદાર હોય ને પ્રભાવ દીર્ઘજીવી હોય. આનો અનેક મંત્ર સૂચવવામાં આવ્યા પણ એકેય અસરકારક ન લાગ્યો. છેવટે એક નવા વિમાનીએ કહ્યું :

‘હું સચનું !’

‘અવશ્ય સૂચવી શકો.’

‘મને લાગે છે કે આપણે આવી મંત્ર રાખીએ: ‘મુશ્કેલ કામ અને તંત્રાળ કરી દઈએ છીએ. અશક્યને થોડી વાર લાગે એટલું જ. મંત્ર તરિકે આ શબ્દો સંકુને કેવા લાગે છે!’

ખીજા કોઈ જ જવાબ આપ્યા વગર બધા સૈનિકો અને અધિકારીઓએ આ મંત્રને જગજગકારથી વધારી લીધો. આપણે પણ આવો જીવનમંત્ર કેમ ન અપનાવી શકીએ ? જે કે આ માટે તત્પર રહેવું પડે આરામ હરામ થાય, અપાર મુશીબતો વેઠવી પડે પણ એના બદલામાં જે કાર્યસિદ્ધિ મળે એનો તુનના થાય ખરી !

દિમાલપના સર્વોચ્ચ શિખર એવરેસ્ટ ઉપર આરોહણ કરવાના અનેક પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયેલા તો પણ સાહસિકો એ શિખર ઉપર પગ મૂકવા માટે પુનઃપ્રાર્થ કરતા જ રહેવા. સાહસની આ હારમાળામાં અનેક વીરોએ જીન શુભાવેલા છતાં દિલારી અને હન્ટે એવરેસ્ટના આરોહણનું આયોજન કર્યું ત્યારે એક પગકારે હન્ટને પૂછેયું :

‘તમે એવરેસ્ટ સર કરવા શા માટે જાઓ છો ?’

‘એ ત્યાં છે એટલા માટે,’ હન્ટે દૃઢ જવાબ આપ્યો.

એ પંજીના ઘટના સાહસના ઇતિહાસ પ્રથમ એક સોનેરી પાન બની ગઈ છે. ભારતના સપૂત તેન-સિંચ અને દિવારીએ એ ઐતિહાસિક પાને એવરેસ્ટ પર પગ મૂક્યો ને માનવીના દેવામાં રમતા સાહસનો જગજગકાર બોવાયો.

એક રહસ્યવાદીએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે “માનવી અને કુચર ભારે મળે છે ત્યારે મહાન કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.” આમ મળતું એટલે શિખર ચઢી, માત્ર ડેલીએ હાથ દઈ પાછા આવવું એવો અર્થ થતો નથી. ભ્યાં પણ શિખરોના દૂરચા ઉરાડાયા છે, બૂચદા બોદાયા છે, બધ બાંધીને નદીઓના વકરેલા પાણીને નાથીને અપાર વીજળી-શક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે ત્યાં ત્યાં બધે જ માનવી અને કુચર ભેગા મળ્યા છે. ભાખરા નંગવના બધ, નદાદેવી શિખર અને ખડાળા-ખપોલીના જળ-ઘાટ એ આવા મહાન મિલનની જ યશગ્રાથાઓ છે.

પોતાની નાનકડી ધોલકીના અધકારમાં ખેતી રહેનારા માણસોની આવી યશગ્રાથાઓ પ્રવાતી નથી કે નથી એમની વિજયપતાકાઓ ફગફટતી ગગનનેદી શિખરો પર. જેઓ પૂરા પ્રયત્નથી પોતાની નિર્મળતાના અણ-માત્રને પણ યોગાળી નાખીને સખળતાની સાધના આરંભે છે, અનિર્ણયના દ્વિધાભાવમાંથી પૂર્ણ તથા મુક્ત થઈને નિઃશ્યાત્મકતાના રાગમાર્ગે ચાલે છે એમના માટે જ આ શક્ય બને છે.

શુરુદેવ ટાગોર વારંવાર આ પ્રાર્થના કરતા :

મારા પ્રભુ ! તમને મારી આ પ્રાર્થના છે.

મારા હૃદયની દુર્બળતાના મૂળ ઉપર આઘાત કરો.

મારા આનંદ અને વિષાદ સરળતાથી સહેવાની મને શક્તિ આપો.

મારો પ્રેમ મેવામાં ફલિત કરવાનું મને બળ આપો.

આવી પ્રાર્થના સાચા હૃદયથી કરનારને દુઃખી થતા માટેનાં ઉત્તરો કારણે હશે તો પણ એ દુઃખી નહીં થાય, નિરાશ નહીં થાય. અનેક યોગનાઓ નિષ્ફળ ગઈ તો એમને ગઈકાલના ખાતે ઉધારીને એ આવતી કાલથી નવેસર પુરુષાર્થ આદરશે. આવા જીવ સામે મુશ્કેલી પુદ મુશ્કેલીમાં મૂકાઈ જવાની.

એક વિમાનીદળને પોતાનો મંત્ર નક્કી કરવાનો હતો. મંત્ર એવા જોઈએ જેમાં થોડા જ શબ્દો હોય, પણ એનો સદેશ ચોટદાર હોય ને પ્રભાવ દીર્ઘજીવી હોય. આવા અનેક મંત્ર સૂચવવામાં આવ્યા પણ એક અસરકારક ન લાગ્યો. છેવટે એક નવા વિમાનીએ કહ્યું :

‘હું સચનું !’

‘અવશ્ય સૂચવી સકો.’

‘મને લાગે છે કે આપણે આવી મંત્ર રાખીએ: ‘મુશ્કેલ કામ અને તત્કાળ કરી દઈએ છીએ. અશક્યને થોડી વાર લાગે એટલું જ. મંત્ર તરીકે આ શબ્દો સંકુને કેવા લાગે છે!’

બીજા કોઈ જ જવાળ આપ્યા વગર બધા સૈનિકો અને અધિકારીઓએ આ મંત્રને જળજળકારથી વધાવી લીધો, આપણે પણ આવી જીવનમંત્ર કેમ ન અપનાવી શકીએ ! જે કે આ માટે તત્પર રહેવું પડે આરામ હરામ થાય, અપાર મુશીબતો વેકવી પડે પણ એના બદલામાં જે કાર્યસિદ્ધિ મળે એનો વાનના થાય ખરી !

હિમાલયના સર્વોચ્ચ શિખર એવરેસ્ટ ઉપર આરોહણ કરવાના અનેક પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. તો પણ સાહસિકો એ શિખર ઉપર પગ મૂકવા માટે પુરુષાર્થ કરતા જ રહેવા. સાહસી આ હારમાળામાં અનેક વીરોએ બન ગુમાવેલા છતાં હિલારી અને હન્ટ એવરેસ્ટના આરોહણનું આયોજન કર્યું ત્યારે એક પત્રકારે હન્ટને પૂછ્યું :

‘તમે એવરેસ્ટ સર કરવા શા માટે જાઓ છો ?’

‘એ ત્યાં છે એટલા માટે,’ હન્ટે દૃઢ જવાબ આપ્યો.

એ પંજીના ઘટના સાદસના ઇતિહાસ મધનું એક સોનેરી પાન બની ગઈ છે. ભારતના સપૂત તેનું સિંચ અને દિવારીએ એ ઐતિહાસિક પથે એવરેસ્ટ પર પગ મૂક્યો ને માનવીના દેવામાં રમતા સાહસનો જળજળકાર બોલાયો.

એક રહસ્યવાનીએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે “માનવી અને કુચર જ્યારે મળે છે ત્યારે મહાન કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.” આમ મળવું એટલે શિખર ચડી, માત્ર ડેલીએ હાથ દઈ પાછા આવવું એવા અર્થ થતો નથી. જ્યાં પણ શિખરોના ફરચા ઉગાડાયા છે, ખૂટદા બોદાયા છે, બધા બાંધીને નદીઓના વકરેલા પાણીને નાધીને અપાર વીજળી-શક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે ત્યાં ત્યાં બધે જ માનવી અને કુચર ભેગા મળ્યા છે. ભાખરા નંગવના બધ, નદાદેવી શિખર અને ખડાળા-ખપોલીના જળ-ઘાટ એ આવા મહાન મિલનની જ યશમાયાઓ છે.

પોતાની નાનકડી લોહજીની અધિકારમાં ખેતી રહેનારા માણસોની આવી યશમાયાઓ ગ્રવાતી નથી કે નથી એમની વિજયપતાકાઓ! કુચરતી ગગનભેદી શિખરો પર. જેઓ પૂરા પ્રયત્નથી પોતાની નિર્મળતાના અણુ-માત્રને પણ યોગાળી નાખીને સખળતાની સાધના આરંભે છે, અનિર્ણયના દ્વિધાભાવમાંથી પૂર્ણ તથા મુક્ત થઈને નિશ્ચાત્મકતાના રાજમાર્ગે ચાલે છે એમના માટે જ આ શક્ય બને છે.

શુરૂદેવ ટાગોર વારંવાર આ પ્રાર્થના કરતા :

મારા પ્રભુ ! તમને મારી આ પ્રાર્થના છે.

મારા હૃદયની દુર્બળતાના મૂળ ઉપર આઘાત કરો.

મારા આનંદ અને વિપાદ સરળતાથી સહેવાની મને શક્તિ આપો.

મારો પ્રેમ એવામાં ફલિત કરવાનું મને બળ આપો.

એ ચિત્રકાર હતો ?

“કલાવતી માળસર

પ્રેક્ષકોના મુખેથી મારા ચિત્રો અજોના પ્રશ્નો-
દ્વારા સાંભળીને મારી છાતી ઝગ ઝગ ફૂલી રહી
હતી. શહેરની આદે સોસાયટી તરફથી ભરપેલ આ
વાર્ષિક પ્રદર્શનમાં પ્રથમવાર ભાગ લેતાંની સાથે જ
પ્રથમ પારિતોષિકના અધિકારી બનવું કંઈ નાનીસની
વાત હતી ? ખાલીસ વરસની કુમળી વયે મળેલ આ
માન ગૌરવપ્રદ જ ગણાય ને ! ગર્વભેર ઉન્નત મસ્તકે
પ્રેક્ષકોને નિહાળતો હું આમતેજ આંટા મારી રહ્યો
હતો. પાછળથી કોઈએ મારે ખભે હાથ મૂક્યો, એ
હતા મારા ચિત્રશુરુ ને પ્રદર્શનના વ્યવસ્થાપક શ્રી પંડ્યા.
તેમની મહેનત ને મારી સાધનાએ જ મને આ જીયા
સ્થાને પહોંચાડ્યો હતો. મને આશ્ચર્ય આપી, મારા
કરને દૂર કરી તેમણે જ મને પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવા
પ્રેર્યો હતો ને હવે વિજેતા બનતાં મારો આત્મવિશ્વાસ
ભગી ચૂક્યો હતો, જે મને ભાવિમાં પ્રગતિનાં સોપાન
કમશઃ ચઢવા પ્રેરતો રહેવાનો હતો.

મેં શુરુજીને માનથી માથું નમાવી પ્રશ્ન મૂક્યો.
તેમણે મારી પીઠ ધાબડતાં સાથેની વ્યક્તિ સાથે
ઝોળખાણ કરાવી, ‘જો મદન, આ શ્રી ચંદ્રકાંત.
અરજા ચિત્રકાર છે, ગયે વરસે તેમના.....’ તેમને
વચ્ચેથી જ બોલતા અટકાવી એ ભાઈએ મને અભિ
નંદન આપ્યાં. શ્રી પંડ્યાએ મારી સફળતાના સમાચાર
તેમને જણાવ્યા હતા. તેઓ તુરત જ પંડ્યાસાહેબનો
હાથ પકડી તેમને આગળ ધસડી ગયા.

લઘવવધર વચ્ચેમાં સહજ ને બાધા જેવા
ભાગતા એ ભાઈને હું આશ્ચર્યથી જતા બેઠો રહ્યો.
‘શું ખરેખર એ ચિત્રકાર હશે ! અશક્ય ! એક
કલાકારની તેજસ્વી પ્રતિભા એના ચહેરા પર ક્યાં
હતી, કે ક્યાં હતી તેની આંખોમાં સ્વપ્નશીલતાનું
તેજ ! તો શું શુરુજીએ તેને મજાકમાં ચિત્રકાર કહ્યો
હશે ? તેમ કરવાનું કારણ ?’

વધુ વિચારવાનો મને સમય જ ન મળ્યો.

મારા મિત્રો-પ્રશ્નસંકેધ મને ઘેરી વળ્યા, અભિનંદન ને
સ્તુતિશુભનોનો મારા પર વરસાદ વરસ્યો, ને મદદોષ
બની હું નવી દુનિયામાં ગૂંચે ખોવાઈ ગયો.

પ્રદર્શનની મુદત આઠ દિવસની હતી. આખું
અટવાડિયું જેવા ચિત્રકાર મહાશય ત્યાં ને ત્યાં જ
અડો જમતા બેસી રહેતા, બીજાં ચોક્કસદાર ન હોય !
દેલ્હી દિવસે મેં તેમને કહેતા સાંભળ્યા, ‘હાથ ! આ
વખતે કંઈ ન બન્યું’. સુખરૂપ બધું પતી ગયું.’

મારી પ્રત્યાર્થક નજરનો આશય સમજીને
શુરુજી બોલ્યા : ‘ગયે વરસે પ્રદર્શનમાં ભાગેલ આગ
વિષે તું બહુતો નથી ? છાપામાં પણ એ સમાચાર
છપાયા હતા.’

‘ગયે વરસે હું ગામ ગયો હતો.’

‘હા ! તેથી જ તું બહુતો નાંદિ હોય. આ
ચંદ્રકાંતભાઈના ચિત્રને ગયે વરસે પહેલું ઈનામ મળ્યું
હતું, થયું જ ગુંદર ચિત્ર હતું. તેમના મૃત પુત્રની
આભેહૂળ પ્રતિષ્ઠિતિ હતી. પાંચમે દિવસે અચાનક
લાંચેલ આગમાં બધું ભસ્મીભૂત થઈ ગયું’, સાથે
તેમની...’ ત્યાં જ કોઈએ શ્રી પંડ્યાને બોલાવ્યા ને
વાત અધૂરી રહી. વધુ પૂછવાની પડી તો તક જ ન
મળી. તેથી મારું કુતૂહલ સતોપવા હું બીજા દિવસે
શ્રી પંડ્યાને ઘેર પહોંચ્યો.

તેમની સાથે આડિઅવળી વાતો કર્યા બાદ મેં
મુદાની વાત છેડી. જવાબમાં તેઓ મને બાજુની
રૂમમાં લઈ ગયા. સુંદર, અનુપમ ચિત્રોથી આખી
ઝોરકી દીધી રહી હતી, શ્રી ચંદ્રકાંતે દોરેલાં એ ચિત્રો
બેઠો હું દિગ્મુદ બની ગયો. આ વરસે જો તેમણે
ભાગ લીધો હોત તો પ્રથમ ઈનામનો અધિકારી હું
બની શકત નાંદિ તેની મને ખાતરી થઈ ચૂકી.

પંડ્યાસાહેબનાં મુખે સાંભળેલ એ દુઃખી ચિત્ર-
કારનો જીવનદ્રષ્ટાંત પણ વિલસ્યુ હતો. આગલા

એ ચિત્રકાર હતો ?

“કંઠાવતી માળસકર

પ્રેક્ષકોના મુખેથી મારા ચિત્રો અંગેના પ્રશ્નો-
દ્વારા સાંભળીને મારી છાતી ઝગ ઝગ ફૂલી રહી
હતી. શહેરની આઈ સોસાયટી તરફથી જરાયેલ આ
વાર્ષિક પ્રદર્શનમાં પ્રથમવાર ભાગ લેતાંની સાથે જ
પ્રથમ પારિતોષિકના અધિકારી બનવું કંઈ નાનીસની
વાત હતી ! ખાલીસ વરસની કુમળી વયે મળેલ આ
માન ગૌરવપ્રદ જ ગણાય ને ! જર્વેર ઉન્નત મસ્તકે
પ્રેક્ષકોને નિહાળતો હું આમતેમ આંટા મારી રહ્યો
હતો. પાછળથી કાંઈએ મારે ખભે હાથ મૂક્યો. એ
હતા મારાનચિત્રકારને પ્રદર્શનના વ્યવસ્થાપક શ્રી પંડ્યા.
તેમની મહેનત ને મારી સાધનાએ જ મને આ જીયા
સ્થાને પહોંચાડ્યો હતો. મને આશ્ચર્ય આપી, મારા
કરને દૂર કરી તેમણે જ મને પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવા
પ્રેર્યો હતો ને હવે વિજેતા બનતાં મારો આત્મવિશ્વાસ
બમી ચૂક્યો હતો, જે મને ભાવિમાં પ્રગતિનાં સોપાન
ક્રમશઃ ચઢવા પ્રેરતો રહેવાનો હતો.

મેં શુરુએ માન્યતા મારું નમારી પ્રણામ કર્યાં.
તેમણે મારી પીઠ ઘાળતાં સાથેની વ્યક્તિ સાથે
ઝોળખાણ કરાવી, ‘ને મદન, આ શ્રી ચંદ્રકાંત.
અચ્છા ચિત્રકાર છે. ગયે વરસે તેમના....’ તેમને
વચ્ચેથી જ બેસતા અટકાવી એ ભાઈએ મને અભિ
નંદન આપ્યાં. શ્રી પંડ્યાએ મારી સફળતાના સમાચાર
તેમને જણાવ્યા હતા. તેઓ તુરત જ પંડ્યાસાહેબનો
હાથ પકડી તેમને આગળ ધસડી ગયા.

સહરવધર વંશોમાં સ્નેહ ને બાધા જેવા
ભાગતાં એ ભાઈને હું આત્મચંદી જતાં બેઠો રહ્યો.
‘શુ’ ખરેખર એ ચિત્રકાર હશે ! અશકય ! એક
કલાકારની તેજસ્વી પ્રતિભા એના ચહેરા પર ક્યાં
હતી, કે ક્યાં હતું તેની આંખોમાં સ્વપ્નશીલતાનું
તેજ ! તો શું શુરુએ તેને મજાકમાં ચિત્રકાર કહ્યો
હશે કે તેમ કરવાનું કારણ ?

વધુ વિચારવાનો મને સમય જ ન મળ્યો.

મારા ચિત્રો-પ્રદર્શકો અને ઘેરી વળ્યા. અભિનંદનને
સ્તુતિમુખનોનો મારા પર વરસાદ વરસ્યો, ને મદદોશ
બની હું નવી દુનિયામાં ગ્રુપે ખોવાઈ ગયો.

પ્રદર્શનની મુદત આઠ દિવસની હતી. આખું
અટવાડિયું જેવા ચિત્રકાર મહાશય ત્યાં ને ત્યાં જ
અટ્ટો જમાવી બેસી રહેતા, બાકે ચોક્કાદાર ન હોય !
દેલે દિવસે મેં તેમને કહેતા સાંભળ્યા, ‘દાશ ! આ
વખતે કંઈ ન બન્યું. મુખરૂપ બધું પતી ગયું.’

મારી પ્રત્યાર્થક નજરનો આશય સમજીને
શુરુએ મોઝ્યા : ‘ગયે વરસે પ્રદર્શનમાં લાગેલ આગ
વિરે તું બચતો નથી કે છાપામાં પણ એ સમાચાર
છપાયા હતા.’

‘ગયે વરસે હું ગામ ગયો હતો.’

‘હા ! તેથી જ તું બચતો નહિ હોય. આ
ચંદ્રકાંતભાઈના ચિત્રને ગયે વરસે પહેલું ઈનામ મળ્યું
હતું, ધણું જ ગુંદર ચિત્ર હતું. તેમના મૂત પુત્રની
આબેહૂળ પ્રતિષ્ઠિત હતી. પાંચમે દિવસે અચાનક
લાગેલ આગમાં બધું ભસ્મીભૂત થઈ ગયું, સાથે
તેમની...’ ત્યાં જ કાંઈએ શ્રી પંડ્યાને બોલાવ્યા ને
વાત અધૂરી રહી. વધુ પૂછવાની પછી તો તક જ ન
મળી. તેથી મારું કંટાળ સતોવવા હું ખીજે દિવસે
શ્રી પંડ્યાને ઘેર પહોંચ્યો.

તેમની સાથે આડીઅવળી વાતો કર્યા બાદ મેં
મુઠાની વાત છેડી. જવાબમાં તેઓ મને બાજુની
રૂમમાં લઈ ગયા. સુંદર, અનુપમ ચિત્રોથી આખી
ઝોરડી ઢીપી રહી હતી, શ્રી ચંદ્રકાંત દોરેલાં એ ચિત્રો
બેઠો હું દિગ્મુદ્ધ બની ગયો. આ વરસે બે તેમણે
ભાગ લીધો હોત તો પ્રથમ ઈનામનો અધિકારી હું
બની ચકત નહિ તેનો મને ખાતો થઈ ચૂકી.

પંડ્યાસાહેબનાં મુખે સાંભળેલ એ દુઃખી ચિત્ર-
કારનો જીવનદર્શાત પણ વિલસણ હતો. આગલા

પડયો. એક પડોશી સાથે ગ્રામકુ' છોડી અહીં શહેરમાં આવ્યો. બચપણથી મને ચિત્રકળાનો શોખ હતો, તેથી અહીં આવી દરોહામ થતા જ મેં એ કેળાની સાધના આરંભી ચિત્રશિક્ષક તરીકેની પરીક્ષા પસાર કર્યો બાદ મેં મૂલમાં નોકરી મેળવીને રૂમ માડી સ્થિર થયો.

મારા જેવા અમર્યા એકલવાલા માણસને કન્યા 'કાચુ દે' ! તેથી પત્નીની પ્રાપ્તિ માટે મારે અનાયાશ્રમનો માર્ગ લેવો પડ્યો ત્યાં મને શાતા મળી મારા જેવી જ અનાથ, એકલવાળી પથ્રુ સુશીલને સમજી. એ નારીએ ઘરમાં આવતા જ મારી જીવનવાડીમાં સુખ, શાંતિ ને સમાધાનરૂપી પુષ્પો ખીલવી દીધા સાત વરસ પહેલાં મારો મૃદસ્થાકામ શરૂ થયો. ટૂંકા પગારમાં એ કરકસરથી ઘર ચલાવતી, મને જરાય ઓછું આવવા દેતી નહીં.

'સત્તન બાદ બીજે જ વરસે હું પિતા બન્યો. નિઃચિત્ર સંલોગમાં એ પુત્ર જન્મ્યો હતો. પૂરે દહાડે એકનાર શાતા પાણી ભરતા લપસી પડી તુરત તેને દોઢિપનમાં ખતેડી પડી ડોક્ટરે કુશળતાથી ઓપેશન કરી મા-બાપકને બચાવી લીધા, પણ ગર્ભાશયને ખેંચેલ ગર્ભીર ઈન્ને કારણે શાતાનું મૃત્યુ થીન વાઈ ગયું ફની સત્તાનપ્રાપ્તિની આશા ન રહી.

'આ વાન બચ્યાના તે ખુબ રડી પથ્રુ પુત્રુખ જોઈ તેણે મનાવી લીધું. મારા એ પહેલા ને છેલ્લા સત્તાનનું નામ અમે પ્રકાશ પાડ્યું શાતાનો તો એ જીવનાધાર હતો એ તેને અનહદ પ્યાર થતી, લાડ લડાવતી. કદીય તેને મારતી નહિ તેથી પ્રકાશ જીવી બની ગયો હતો, તે મન ફાવે તેમ વર્તતો, પોતાનું ધામું જ કરાવતો મને આ પસંદ નહોતું, પણ શાતા ખાતર મારે ચૂપ રહેવું પડતું.

'ગયા વરસની વાત છે. એક દિવસે તેણે કંઈ 'આપણા ઘરથી થોડે દૂરના હોલમાં ચિત્રપ્રદર્શન ભરાવાનું છે. મેં હાપામાં એ વિષે વાત્સું છે. તમે પણ તેમાં ભાગ્યોને ! આના સરસ ચિત્રો બનાવો છો, પણ કોઈ તેની કદર ન કરે ત્યાં સુધી તમે આગળ ફેરી રીતે આવી શકો ? લોકોની નજર સામે તે મૂકાય ત્યારે જ તેની કદર થાય ને !

'શાંતાની પ્રેરણાથી પ્રોત્સાહિત થઈ મેં 'ગ્રામ-કાની પનહારી' નામનું ચિત્ર તૈયાર કરવાં માંડ્યું. શાંતા મારા કાર્યમાં માર્ગદર્શકની મરજ સારતી.

ચિત્ર મેકલવાની મુદત પૂરી થતાં આવી હતી. મારું ચિત્ર પણ સપૂર્ણતાને આરે પહોંચી ચૂક્યું હતું. તે દિવસે સન્નિવાર હતો. સૂલભાઈ ઘેર આવતાની સાથે જ હું ચિત્ર પર છેલ્લો હાથ ફેરવવાના કામમાં લાગી ગયો હતો ત્યાંજ શાતા ચઢતો કપ લઈને આવી. મને કાર્યરત જોઈ તે બાથુ પર બેઠી રહી. પ્રશ્ન સાપૂર્ણ નેત્રે ચિત્રને નિહાળતા બેઠી.

'ખરેખર ! સરસ ચિત્ર તૈયાર કયું' છે જરૂર તમને પહેલું ઈનામ મળશે.'

એના શબ્દો પૂરા થતા ન થતા ત્યાં જ પ્રકાશ કયાકથી દોડતો આવ્યો, 'બા, મને પૈસા આપને, કુગંગા લેવો છે કહેતોકને જોરથી શાતાને બાત્રી પડયો. ખેસાવધ શાતાના હાથમાંથી ચઢતો કપ જીભ્યો, ને બધી ચઢા મારા ચિત્ર પર દોળાઈ

'થઈ રહ્યું ચિત્ર બગડી ગયું મારી દિવસ રાતની મહેમનત એજે જતી જોઈ મારો પિત્તો ગયે. પ્રકાશના જીદી, મસ્તીખેર વર્તને થય્યા વખતથી મારા દિલમાં સળગારેલો રોષાગ્નિ બમ્બૂડી જાડ્યો મેં જીભા થતા જ ખૂણમાં પડેલી લાકડી હાથમાં લીધી ને તેના પર ઉગ્રમતા કંઈ

'જીભો રહે નાનાયક, તને કુગંગા આપુ છું, લે'.

'મારો રુદાવતાર જોઈ મારની બીજી ગભરાયેલો પ્રકાશ નાદો ગુસ્સામાં અધ બની હું પાછળ દોડયો. બીકનો માર્યો એ દાદર ઉતરી રસ્તા પર આવ્યો ને બાવરા જેવો આડોઅવળો દોડવા માડયો. હવે હું' ગભરાયો. મેં ગૂમ પાડી, 'પ્રકાશ બેટા, જીભો રહે દોડીશ નહિ તને નહિ મારું' !

'પથ્રુ બનવાકક્ષણ ન ટળ્યું. સામેથી જ્નેશમાં આવતી લોરી નીચે એના નાનકડો દેહ કચકાઈ ગયો. એ કુમળું રૂઠ કરમાઈ ગયું મારે પાપે. ગયા વરસના પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવાની મારી તમન્નાએ મને પુત્રકીન બનાવ્યો.

પડ્યો. એક પોરોશી સાથે ગામડું છોડી અહીં સહેરમા આવ્યો. બચપણથી મને ચિત્રકળાનો શોખ હતો, તેથી અહીં આવી દરોહામ થના જ મેં એ કળાની સાધના આરંભી ચિત્રશિક્ષક તરીકેની જરીક્ષા પસાર કર્યાબાદ મેં મૂલમા નોકરી મેળવીને રૂમ માડી સ્થિર થયો.

મારા જેવા અભણા એકલવાયા માણસને કન્યા કાઢ્યું દે ! તેથી પત્નીની પ્રાપ્તિ માટે મારે અનાથાશ્રમનો માર્ગ લેવો પડ્યો ત્યાં મને શાતા મળી મારા જેવી જ અનાથ, એકલવાયો પશુ સુશીલને સમજું. એ નારીએ ઘરમાં આવતા જ મારી જીવનવાડીમાં સુખ, શાંતિ ને સમાધાનરૂપી પુષ્પો ખીંચી દીવા સાત વરસ પહેલાં મારો ગૃહસ્થાશ્રમ શરૂ થયો. દૂકા પત્રારમાં એ કરકસરથી ધર ચલાવતી, મને જરાય એણે આવવા દેતી નહીં.

‘હાજન બાદ બીજે જ વરસે હું પિતા બન્યો. નિચિત્ર સંજોગમાં એ પુત્ર બન્યો હતો. પૂરે દહાડે એકવાર શાતા પાગી ભરતા લપસી પડી તુરંત તેને હોમિયનમાં ખસેડી પડી ડોક્ટરે કુશળતાથી એપ મેશન કરી મા-બાળકને બચાવી લીધા, પણ ગર્ભાશયને ખોલેલ મગ્ગીર ઈજને કારણે શાતાનું માનવ જીવન વાઈ ગયું હતી સત્તાનપ્રાપ્તિની આશા ન રહી.

‘આ વાત જાણતા તે ખૂબ રડી પણ પુનઃસુખ જોઈ તેણે મનાવી લીધું. મારા એ પહેલા ને છેના સત્તાનનું નામ અમે પ્રકાશ પાડ્યું શાતાનો તો એ જીવનાધાર હતો એ તેને અનહદ ખ્યાર પડતી, લાડ લડાવતી. કદીય તેને મારતી નહિ તેવી પ્રકાશ જીવી બની ગયો હતો, તે મન હાવે તેમ વર્તતો, પોતાનું ધાર્યું જ કરાવતો મને આ પસંદ નહોતું, પણ શાતા ખાતર મારે ચૂપ રહેવું પડ્યું.

‘ગયા વરસની વાત છે. એક દિવસે તેણે કહ્યું ‘આપણા ધરથી થોડે દૂરના હોલમાં ચિત્રપ્રદર્શન ભરાવાનું છે. મેં હાપામાં એ વિષે વાચ્યું છે. તમે પણ તેમાં ભાગ્યોને ! આજ સરસ ચિત્રો બનાવો છો, પણ કોઈ તેની કદર ન કરે ત્યાં સુધી તમે આગળ ફેરી રોતે આવી શકો છો ! લોકોની નજર સામે તે મૂકાય ત્યારે જ તેની કદર થાય ને !

‘શાંતાની પ્રેરણાથી પ્રોત્સાહિત થઈ મેં ‘ગામડાની પનહારી’ નામનું ચિત્ર તૈયાર કરવાં માંડ્યું. શાંતા મારા કાર્યમાં માર્ગદર્શકી ખરજ સારતી.

ચિત્ર મેકલવાની મુદત પૂરી થવા આવી હતી. માત્ર ચિત્ર પણ સંપૂર્ણતાને આરે પહોંચી ચૂક્યું હતું. તે દિવસે સનિવાર હતો. સૂલમાથી ઘેર આવતાની સાથે જ હું ચિત્ર પર છેલ્લો હાથ ફેરવવાના કામમાં લાગી ગયો હતો ત્યાંજ શાતા ચઢાને કપ લઈને આવી, મને કાર્યરત જોઈ તે બાથુ પર ઊભી રહી. પ્રથમ સાંપૂર્ણ નેત્રે ચિત્રને નિહાળતા બોલી.

‘ખરેખર ! સરસ ચિત્ર તૈયાર કયું’ છે જરૂર તમને પહેલું ઈનામ મળશે.’

એના શબ્દો પૂરા થયા ન થયા ત્યાં જ પ્રકાશ ક્યાકથી દોડતો આવ્યો, ‘બા, મને પૈસા આપને, કુગંગો લેવો છે કહેતાકેને જોરથી શાતાને બાત્રી પડ્યો. બેસાવધ શાતાના હાથમાંથી ચઢાને કપ ઊઠ્યો, ને બધી ચઢા મારા ચિત્ર પર ઢોળાઈ

‘યઈ રજૂ ચિત્ર બગડી ગયું મારી દિવસ રાતની મહેમનત એજે જતી જોઈ મારો પિત્તો ગયે. પ્રકાશના જીદી, મસ્તીખોર વર્તનને થણા વખતથી મારા દિલમાં સળગાવેલો શેષાગ્નિ ભખૂટી ઊડ્યો. મેં જિભા ચ્તા જ ખૂણમાં પડેતી લાકડી હાથમાં લીધી ને તેના પર ઉગમતા કયું

‘જીભો રહે નાનાયક, તને કુગંગા આપુ છું, લે’.

‘મારો રુદાવતાર જોઈ મારની બીકે ગભરાયેલો પ્રકાશ નાહો. ગુસ્સામાં અંધ બની હું પાછળ દોડ્યો. બીકેનો માર્યો એ દાદર ઉતરી રસ્તા પર આવ્યો ને બાવરા જેવો આડોઅવળો દોડવા માડ્યો. હવે હું ગભરાયો. મેં બૂમ પાડી, ‘પ્રકાશ બેટા, જીભો રહે દોડીય નહિ તને નહિ મારું’ !

‘પણ બનવાકળ ન ટળ્યું. સામેથી જોશમાં આવતી લોરી નીચે એનો નાનકડો દેહ કચકાઈ ગયો. એ કુમળું રૂલ કરમાઈ ગયું મારે પાપે. ગયા વરસના પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવાની મારી તમન્નાએ મને પુતકીન બનાવ્યો.

નામ આપી પ્રદર્શન માટે 'આપ્યું'. પ્રશ્નનો પયગંબર બનીને જ એ ચિત્ર મારા જીવનમાં આવ્યું હતું ને ! મારી બોવાયેલી સુખશાંતિ પાછી આપવા !

‘એ ચિત્રે મને પ્રથમ ઇનામ ને અપાર કીર્તિ’ મેળવી આપ્યાં, પણ એટલેથી સંતુષ્ટ ન થતાં હું કવદારના મોઢમાં અટવાયો. પ્રથમ દિવસે પ્રદર્શનની મુલાકાત લેનાર એક કવાત્રેમી શીખતે મોં માંખા દામે તે ખરીદવાની મનીષા મારી પાસે વ્યક્ત કરી. ‘મારા મોમાં પાણી છૂટ્યું’. મેં વિચાર્યું : ‘આ તક છે! માટે જવા દેવી ! આવાં તો બીજાં અનેક ચિત્રો હું ફરી તૈયાર કરીશ. પૈસા હશે તો બધું થયે.’

શાંતાને સમજવની મુશ્કેલ હતી. મારી મહેનજી બજુતા જ વીકરેલી વાધજી જેવી એ બરાડી ભીડી

‘તમે તો બાપ છો કે કસાઈ ? દીકરાને વેચવા નિકળ્યા નહો ? આવું પાપ કરશો તો નરકમાં પડશો.’

શાંતાની ભાવના હું સમજી શકતો હતો; એને મન એ ચિત્ર નહિ પણ જીવંતોમતે પુત્ર હતો. તેનું વાંઝિયાપે ‘હું’ ટાળનારો, એના પાત્સલ્યનો અધિકારી, પેટનો જખો હતો. પરંતુ પૈસાના લોભે મારી મતિ ખરેખર મારી ગઈ. મેં શાંતાને ગમે તેમ બનાવીને પણ એ ચિત્ર વેચી નાખવાનો નિર્ણય લીધો. શાંતા આ ઘાત કેમજી ગઈ હોય તેમ રોજ આજે દિવસ પ્રદર્શનમાં આવીને ભેસી રહેતી, ને ચિત્રની ચોક્કા કરતી. ચિત્ર વેચવાની એ અને તક આપવા માગતી નહોતી.

મને એની આ ઘેલછા પર હવે ચીડ ચડવા માંડી હતી, તેથી મેં એની જરાય પરવા ન કરતા; એ શ્રીમંત સાથે ચિત્ર અંજોનો સોદો કરી નાખ્યો. પ્રદર્શનની મુદત પૂરી થતાં જ ચિત્ર એના હાથમાં જવાનું હતું, ને મારા હાથમાં આવવાના હતા ખજી-ખજીતા રૂપિયા.

‘શાંતાના માનવત્વનું આવું અપમાન-પ્રભુના પયગંબરને વેચી નાંખવાની મારી’ ધૂલતા ઈશ્વરને મંજૂર નહોતી. તેથી તેણે જ આજ સળગતી મારી ચોળના

‘પર પાણી ફેરવી દીધું’. મેં ચિત્ર ગુમાવ્યું, પૈસા ગુમાવ્યા, ને મારી દુષ્ટ લેખી વાસનાની શિક્ષારૂપે પત્ની પણ ગુમાવી. મારો સ્વર્ગી સાથ છોડીને એ પ્રશુના દરબારમાં ન્યાય માંગવા પડેલી ગઈ. એવા દેકાણે કે જ્યાં એને દોષ એના લાડકા પુત્રી વિખુટી પાડી શકવાનું નહોતું. તેના માનવત્વની દેકડી ઉઠાડવાનું નહોતું.

શાંતાની શાપવાણી સાચી પડી છે. મારા નસીબે આવ્યું છે, એકલના ને પશ્ચાતાપરૂપી આગમાં શેકાવાનું. જીવંતજીવત નર્કયાતના ભોગદવાનું.

*

હકીકત પૂરી કરતાં શ્રી પંડ્યા ગળગળા થઈ ગયા. ચંદ્રકાન્તની કડુજી કથની અને પછી રડાવી ગઈ. મેં આદર્ સ્વરે પૂછ્યું,

‘હવે ચંદ્રકાન્તભાઈ ચિત્રો દોરતા નથી ?’

‘દોરે છે, પણ પોતાની ખુશી ખાતર. વેચવા માટે કે ભજવે પ્રદર્શન કરવા ખાતર નહિ. પત્ની ને પુત્રના અકાળ મૃત્યુના આધારે તેના સુખી આત્માને જગાડી દીધો છે. એક સનાતન સત્યનો તેને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. કલાની મહત્તા એણે પૂરી પિઝાણી લીધી છે કલા એ કલાકારના આત્માનો આવિષ્કાર બનીને રહે તો જ જીવન સમૃદ્ધ બને. તેને બમણું સ્વરૂપ આપનાર ભવે જ પોતાનો સર્વનાશ વહોરી લે છે. આ સનાતન સત્ય સમજીને હવે એ સાવધ બન્યો છે. પોતાની કલાનું પ્રદર્શન કરવાની હવે એ ધમતિ ના પાડે છે.’

એ અજબ કલાકારને મનોમન વંદનો હું ઘેર પાછો ફર્યો. મારું મન એની સાથે મારી ઘુલના કરી રહ્યું હતું.

એક ‘નાનકડી સફળતા-સિદ્ધિથી કુલાહ જનારો હું’ ક્યાં, ને પોતાની ઉચ્ચ કોટિની કલાને દૂરસિદ્ધિથી દૂર રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર એ ઉમદા ચિત્રકાર ક્યાં ?

ચરમથી મારું મસ્તક ખૂંચી ગયું.

*

નામ આપી પ્રદર્શન માટે 'આપ્યું'. પ્રશ્નનો પથ્રંબર બનીને જ એ ચિત્ર મારા જીવનમાં આવ્યું હતું ને ! મારી ખોવાયેલી સુખસાંતિ પાછી આપવા !

‘એ ચિત્રે મને પ્રથમ ધ્યાન ને અપાર કીર્તિ’ મેળવી આપ્યાં, પણ એટલેથી સંતુષ્ટ ન થતાં હું કવદારના મોઢમાં અટવાયો. પ્રથમ દિવસે પ્રદર્શનની મુલાકાત લેનાર એક કલાપ્રેમી શ્રીમતે મોં માઝા દામે તે ખરીદવાની મનીષા મારી પાસે વ્યક્ત કરી. ‘મારા મોંમાં પાણી છૂટ્યું’. મેં વિચાર્યું : ‘આ તક દો માટે જંગલ દેરી ? આવાં તો ખીજાં અનેક ચિત્રો હું દેરી તૈયાર કરીશ. પૈસા હોશે તો બધું થયો.’

શાંતાને સમજાવવી મુશ્કેલ હતી. મારી મહેન્ટા બળજબતી જ વીકરેલી વાધ્યુ જેવી એ બરાડી ભીડી

‘તમે તો બાપ છે કે કસાઈ ? દોકરાને વેચવા નિકળ્યા હો ? આતુ પાપ કરશે તો નરકમાં પડીશ.’

શાંતાની ભાવના હું સમજી શકતો હતો; એને મન એ ચિત્ર નહિ પણ જીવંતોઅમતો પુત્ર હતો. તેનું વાંચિયામે‘ણું’ ટાળનારો, એના વાતસલ્યનો અધિકારી, પેટનો જખયો હતો. પરંતુ પૈસાના લોભે મારી મતિ બહાર મારી ગઈ. મેં શાંતાને ગમે તેમ બનાવીને પણ એ ચિત્ર વેચી નાખવાનો નિર્ણય લીધો. શાંતા આ વાત સમજી ગઈ હોય તેમ રોજ આખો દિવસ પ્રદર્શનમાં આવીને બેસી રહેતી, મેં ચિત્રની ચોટા કરતી. ચિત્ર વેચવાની એ અને તક આપવા મારગતી નહોતી.

મને એની આ પેલછા પર હવે ઘીંટ ચડવા માંડી હતી, તેથી મેં એની જરાય પરવા ન કરતા; એ શ્રીમંત સાથે ચિત્ર અંગેનો સોદો કરી નાખ્યો. પ્રદર્શનની મુદત પૂરી થતાં જ ચિત્ર એના હાથમાં જવાનું હતું, ને મારા હાથમાં આવવાના હતા ખબર-ખબૂતા રૂપિયા.

‘શાંતાના મારત્વનું આતું અપમાન-પ્રશ્નના પથ્રંબરને વેચી નાખવાની મારી’ કુલ્લતા ઈધરને મંજૂર નહોતી. તેથી તેણે ‘જ’ આજ સળગતી મારી ચોળના

પર પાગી ફેરવી દીધું. મેં ચિત્ર ગુમાવ્યું, પૈસા ગુમાવ્યા, ને મારી દુષ્ટ લોભી વાંસનાની શિક્ષારૂપે પત્ની પણ ગુમાવી. મારો સ્વાર્થી સાથ છોડીને એ પ્રશ્નના દરબારમાં ન્યાય માંગવા પડેલી ગઈ. એવા દેકાણે કે જ્યાં એને દાઈ એના લાડકા પુત્રી વિખુટી પાડી શકવાનું નહોતું. તેના માતૃત્વની દેકડી ઉડાડવાનું નહોતું.

શાંતાની શાપવાણી માચી પડી છે. મારા નસીમે આવ્યું છે, એકલના ને પશ્ચાતાપરૂપી આગમાં શેકાવાનું. જીવંતજીવત નક્યાતના ભોગવવાનું.

*

હકીકત પૂરી કરતાં શ્રી પંડ્યા મળગળા થઈ ગયા. ચંદ્રકાન્તની કરુણ કથની અને પણ રડાવી ગઈ. મેં આદ્ય સ્વરે પૂછ્યું,

‘હવે ચંદ્રકાન્તભાઈ ચિત્રો દોરતા નથી ?’

‘દોરે છે, પણ પોતાની ખુશી ખાતર. વેચવા માટે કે જાહેર પ્રદર્શન કરવા ખાતર નહિ. પત્ની ને પુત્રના અકાળ મૃત્યુના આધારે તેના સુખી આત્માને જગાડી દીધો છે. એક સનાતન સત્યને તેને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. કલાની મહત્તા એણે પૂરી પિછાણી લીધી છે કલા એ કલાકારના આત્માનો આવિષ્કાર બનીને રહે તો જ જીવન સમૃદ્ધ બને. તેને બજાર સ્વરૂપે આપનાર જાતે જ પોતાનો સર્વનાશ વહોરી લે છે. આ સનાતન સત્ય સમજીને હવે એ સાવધ બન્યો છે. પોતાની કલાનું પ્રદર્શન કરવાની હવે એ ધમતિ ના પાડે છે.’

એ અજબ કલાકારને મનોમન વંદતો હું ઘેર પાછો ફર્યો. માત્ર મન એની સાથે મારી ઘુલના કરી રહ્યું હતું.

એક ‘નાનકડી સફળતા-સિદ્ધિ કુલાઇ જનારો’ હું કયાં, ને પોતાની ઉચ્ચ કોટિની કલાને પ્રસિદ્ધિથી દૂર રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર એ ઉમદા ચિત્રકાર કયાં ?

સરમથી માત્ર મસ્તક ઝૂંપી ગયું.

*

૧ સ્વધર્મનિષ્ઠા, ૨ સર્વધર્મસમભાવ, અને ૩ સર્વધર્મસુધારણા. ગાંધીજીના જીવનમાં આ લક્ષણો કઈ રીતે વ્યક્ત થાય છે તે જોઈએ.

સ્વધર્મનિષ્ઠા :

સ્વધર્મનિષ્ઠા એટલે પોતાના ધર્મને અનન્ય શ્રદ્ધા ને નિષ્ઠાથી વળગી રહેવું તે. ગાંધીજીના આ નિષ્ઠા નાનપણથી જ બીરૂપે ખરેખરી હોય એમ લાગે છે તેથી જ બપોરે એમના ખ્રિસ્તી, શિમેનાઈસ્ટ અને મુસલમાન મિત્રોએ એમને પોતપોતાનો સંપ્રદાય અગીકાર કરવા કહ્યું ત્યારે ગાંધીજીએ કહેલું ‘જ્યા સુધી હું મારા ધર્મનું જ્ઞાન ન મેળવું ત્યા સુધી કોઈ ધર્મમાં ન ભગવતો ને નિશ્ચય કર્યો છે ત્યાર બાદ બધા મુખ્ય મુખ્ય ધર્મોના વિવેકપૂર્વકતા અભ્યાસથી તથા શ્રીમદ્ રાજયદના નિષ્ઠા સંપર્કથી ને એમની સાથેના પત્રવ્યવહારથી, ગાંધીજીની એ સ્વધર્મનિષ્ઠા મજબૂત ને સ્થાયી બની, અને એમને પ્રતીતિ થઈ કે બધા ધર્મો સારા ને સાચા છે, તે બધા એક જ ધ્યેયને પહોંચવાના વિવિધ માર્ગો માત્ર છે. બધા ધર્મોના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો એક હોવાથી માણસ પોતાના ધર્મના સિદ્ધાંતોનું બરાબર પાલન કરે તો તે અન્ય ધર્મના સિદ્ધાંતોનું પણ પાલન કરે જ છે એટલે કે, માણસ સાચો હિંદુ બને તો તે સાચો ખ્રિસ્તી કે સાચો મુસલમાન આપોઆપ બની જાય છે કારણ, માણસની ધાર્મિકતાની કસાટી એની બાજ્ય છાપ કે સંપ્રદાયના વિશિષ્ટ પ્રતીકોથી નહિ પણ એના આચરણથી થાય છે તેથી જ ગાંધીજી કહેતા ‘ઈશ્વરના હરબારમાં નથી કોઈ હિંદુ કે નથી કોઈ ખ્રિસ્તી, કે નથી મુસલમાન ત્યા ઈશ્વર ક્રોધી નથી પૂજવાતો કે તારો ધર્મ શો હોય, તું તને મુસલમાન કહેડાવતો હોતો કે હિંદુ, ત્યા તો ઈશ્વર એ જ પૂજ્યો કે તે કેવા કર્મ કર્યો છે.

ધર્મ વિશેની આવી દૃષ્ટિને કારણે એમણે ધર્મપરિવર્તનનો હમેશા વિરોધ કર્યો તેઓ કહેતા કે, ‘ધર્મ’ એ પાર્થિવ વિષયોની પેઠે અપાતો નથી જવો. ધર્મ હોય તો, જેમ ગુલામનું જૂવ પોતાની સુશ્વેદ દેલાવે તેમ તે પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવ્યા વિના

રહેતો નથી.’

આવી દૃઢ પ્રતીતિને કારણે એમણે પોતે ધર્મ પરિવર્તનનો વિચાર ન કર્યો તેમ અન્ય ધર્મોએ તેમ કરવાની સલાહ પણ ન આપી. એક વખતે મીરા બહેને (મિત્ર સ્વીડ હિંદુ બનવાની વાત કરી ત્યારે ગાંધીજીએ એની સ્પષ્ટ ના પાડી, અને મિશનરીઓના એમને ખ્રિસ્તી બનાવવાના અનેક પ્રયત્નો છતાં તે આખર સુધી ‘સનાતની હિંદુ’ રહ્યા. પરંતુ પોતાના ધર્મને વળગી રહેવા છતાં અન્ય ધર્મોના ઉત્તમ આદર્શો ના અનુશીલન અને આચરણથી એમણે એક એવું અનોખું વ્યક્તિત્વ નિર્માણ કર્યું કે જેમાં શ્રીકૃષ્ણનો ચેત્ર, શુદ્ધની કટુદા, મહાવીરની અદિસા, ઈશુના પ્રેમ ને સેવાભાવ, જરથુષ્ટ્રની પવિત્રતા ને મહામદના બાવલનો વિરલ સમન્વર દિનિયને જોવા મળ્યો.

અનેક ઉચ્ચ કોટિના ખ્રિસ્તીઓએ એમને ઈશુના અવતાર તરીકે નવાબ્યા હતા મિસ ર્લેડને ગાંધીજીનો પરિચય આપતા રોમે રાજાએ એમને ‘another Christ’ તરીકે ઓળખાવેલા ઈ સ. ૧૯૨૦માં અમેરિકાના એક ચર્ચમાં ભાષણ કરતા પ્રસિદ્ધ અમેરિકન પાસ્ટરી હન્સ હોપ્સે કહેલું ‘મને રોમે રોવાનો વિચાર આવે છે, એની સાથે ટાન્ક્ટોય યાદ આવે છે લેનિનનો વિચાર આવે છે, એની સાથે નેપોલિયન વદ આવે છે પણ બપોરે ગાંધીજીનો વિચાર આવે છે ત્યારે તો ઈશુ ખ્રિસ્ત જ સ્મરણ થાય છે.’

ખ્રિસ્તીઓની જેમ અનેક બૌદ્ધો ગાંધીજીને શુદ્ધતા અત્તા માનતા હતા ચીની પ્રૌદ્ધિસર તાન ધૂન શાને લખ્યું છે ‘હિંદુસ્તાનના લોકો ગાંધીજીને મહાત્મા કહે છે યુરોપના લોકો એમને એક ભારતીય સત કે તપસ્વી સમજે છે પરંતુ ચીનના લોકો એમને ‘જીવિત શુદ્ધ’ યા ‘મહાબોધિસત્’ માને છે.

અસહકારના જમાનામાં આવેા જ પ્રભાવ ગાંધીજીએ મુસલમાન જમાના પર પડેલો ‘આવા મજામવીનાગાળ’ કહીને મુસલમાનો એમનું સ્વાગત કરતા પર્દેનશીન મુસ્લિમ સ્ટ્રીએ ગાંધીજીને એટલા ‘જક, નેક ને સાર્ફદિલ’ માનતી કે પોતાના પડદા હોડી

૧ સ્વધર્મનિષ્ઠા, ૨ સર્વધર્મસમભાવ, અને ૩ સર્વધર્મસુધારણા. ગાંધીજીના જીવનમાં આ લક્ષણો કઈ રીતે વ્યક્ત થાય છે તે જોઈએ

સ્વધર્મનિષ્ઠા :

સ્વધર્મનિષ્ઠા એટલે પોતાના ધર્મને અનન્ય શ્રદ્ધા ને નિષ્ઠાથી વળગી રહેવું તે ગાંધીજીમાં આ નિષ્ઠા નાનપણથી જ બીરૂપે પડેલી હોય એમ લાગે છે તેથી જ ત્યારે એમના ખ્રિસ્તી, થિયોસોફિસ્ટ અને મુસલમાન મિત્રોએ એમને પોતપોતાનો સમ્રદાય અગીકાર કરવા કહ્યું ત્યારે ગાંધીજીએ કહેવું ‘જ્યા સુધી હું મારા ધર્મનું જ્ઞાન ન મેળવું ત્યાં સુધી કોઈ ધર્મમાં ન ભગવાનો ને નિશ્ચય કર્યો છે ત્યાર બાદ બધા મુખ્ય મુખ્ય ધર્મોના વિવેકપૂર્વકના અભ્યાસથી તથા શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રના નિષ્ઠા સંપર્કથી ને એમની સાથેના પત્રવ્યવહારથી, ગાંધીજીની એ સ્વધર્મનિષ્ઠા મજબૂત ને સ્થાયી બની, અને એમને પ્રતીતિ થઈ કે બધા ધર્મો સારા ને સાચા છે, તે બધા એક જ ધ્યેયને પહોંચવાના વિવિધ માર્ગો માત્ર છે. બધા ધર્મોના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો એક હોવાથી માણસ પોતાના ધર્મના સિદ્ધાંતોનું બરાબર પાલન કરે તો તે અન્ય ધર્મના સિદ્ધાંતોનું પણ પાલન કરે જ છે એટલે કે, માણસ સાચો હિંદુ બને તો તે સાચો ખ્રિસ્તી કે સાચો મુસલમાન આપોઆપ બની જાય છે કારણ, માણસની ધાર્મિકતાની કસાટી એની બાહ્ય છાપ કે સમ્રદાયના વિશિષ્ટ પ્રતીકોથી નહિ પણ એના આચરણથી થાય છે તેથી જ ગાંધીજી કહેતા ‘ઈશ્વરના ફાળારમાં નથી કોઈ હિંદુ કે નથી કોઈ ખ્રિસ્તી, કે નથી મુસલમાન ત્યાં ઈશ્વર કોઈને નથી પૂછવો કે તારો ધર્મ શી હશે, || તને મુસલમાન કહેડાવતો હશે કે હિંદુ, ત્યાં તો ઈશ્વર એ જ પૂછશે કે તે કેવા કર્મ કર્યા છે

ધર્મ વિશેની આવી દૃષ્ટિને કારણે એમણે ધર્મપરિવર્તનનો હમેશા વિરોધ કર્યો. તેઓ કહેતા કે, ‘ધર્મ’ એ પાર્થિવ વિષયોની પેઠે અપાતો નથી જવો. ધર્મ હોય તો, જેમ જીવાતનું રૂપ પોતાની સૂત્રધ રેલાવે છે તેમ તે પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવ્યા વિના

રહેતો નથી’

આવી દૃઢ પ્રતીતિને કારણે એમણે પોતે ધર્મપરિવર્તનનો વિચાર ન કર્યો તેમ અન્ય ધર્મોએ તેમ કરવાની સલાહ પણ ન આપી. એક વખતે મીરા બહેને (મિત્ર સ્ત્રી) હિંદુ બનવાની વાત કરી ત્યારે ગાંધીજીએ એની સ્પષ્ટ ના પાડી, અને મિશનરીઓના એમને ખ્રિસ્તી બનાવવાના અનેક પ્રયત્નો છતાં તે આખર સુધી ‘સનાતની હિંદુ’ રહ્યા પરંતુ પોતાના ધર્મને વળગી રહેવા છતાં અન્ય ધર્મોના ઉત્તમ આદર્શો ના અભ્યાસનું અને આચરણથી એમણે એક એવું અનોખું વ્યક્તિત્વ નિર્માણ કર્યું કે જેમાં શ્રીકૃષ્ણનો યોગ, જુહની કટુણા, મહાવીરની અહિંસા, ઈશુના પ્રેમ ને સેવાભાવ, બરજુહની પવિત્રતા ને મહામદના શ્રાવણના વિરલ સમન્વર દૃનિયાને જોવા મળ્યો

અનેક ઉચ્ચ ઠોટિના ખ્રિસ્તીઓએ એમને ઈશુના અવતાર તરીકે નવાળ્યા હતા મિસ ર્લેડને ગાંધીજીનો પરિચય આપતા રોમે રાલાએ એમને ‘another Christ’ તરીકે ઓળખાવેના ઈ સ. ૧૯૨૦માં અમેરિકાના એક ચર્ચમાં ભાવણ કરતા પ્રસિદ્ધ અમેરિકન પાદરી હન્સ હોર્સે કહેલું ‘મને રોમે રાવાનો વિચાર આવે છે, એની સાથે ટોન્સ્ટ્રાઇય યાદ આવે છે લેનિનનો વિચાર આવે છે, એની સાથે નેપોલિયન ૧૬ આવે છે પણ જ્યારે ગાંધીજીનો વિચાર આવે છે ત્યારે તો ઈશુ ખ્રિસ્ત જ સ્મરણ થાય છે’

ખ્રિસ્તીઓની જેમ અનેક બૌદ્ધો ગાંધીજીને જુહના અત્યાગ માનતા હતા ચીની પ્રૌફેસર તાન ચુન શાને લખ્યું છે ‘હિંદુસ્તાનના લોકો ગાંધીજીને મહાત્મા કહે છે મુરોફના લોકો એમને એક ભારતીય સત કે તપસ્વી સમજે છે પરંતુ ચીનના લોકો એમને ‘અવિત જુહ’ થા ‘મહાઓલિસત્’ માને છે

અસહકારના જમાનામાં આવે જ પ્રભાવ ગાંધીજીએ મુસલમાન જમાન પર પાડેલો ‘આયા મક્કામદીનામ્’ કપડો મુસલમાનો એમનું સ્વાગત કરતા પર્દનશીન મુસ્લિમ સ્ત્રીએ ગાંધીજીને એટલા ‘વજ્ર, જેક ને સમદિલ’ માનતી કે પોતાના પડા છોડી

નમ્રત કરી કે ધર્મો અને સપ્રદાયોના સક્રિય વાડાઓ તૂટવા લાગ્યા આને ખ્રિસ્તિઓ વિધર્મીઓને 'હીન નાસ્તિક' કહેતા શ્રદ્ધા ધારક છે 'ઈશુને શરણે આવે એ જ તરે બાકીના બધા નરકે જાય એવું હવે જાહેરમાં તે બોલતા નથી ગાંધીજીના આગમન પૂર્વે કોઈ સંન્યાસી, પાદરી મોતીની કે શ્રમજી સાધુને પૂછવામાં આવે કે કયો ધર્મગ્રંથ વાચવો ? તો તે માટે ભાગે પોતાપોતાનો ધર્મગ્રંથ જ સૂચવતા પોતાના ધર્મગ્રંથ સિવાયના ધર્મગ્રંથો પશુ વાચવા જોઈએ એવી કે પના પશુ ભાગે જ આવતી આજે પરિસ્થિતિ એથી તન બિ ન છે સર્વ ધર્મોનું આદરપૂર્વકનું અધ્યયન વધુ છે આવી પરિસ્થિતિના નિર્માણમાં અન્ય પરિબળોએ પશુ ભાગ લખ્યો હશે, પરંતુ ગાંધીજીએ વિકસાવેલા સર્વધર્મસહભાવના પરિબળની એમાં બહુ મોટી અસર છે એમ કહેવામાં અતિશયેકિત નથી

ગાંધીજી માનતા હતા કે જગતના બધા જ મહાન ધર્મો પૂરેપૂરા પૂર્ણ નથી, કારણ કે તે અપૂર્ણ મનુષ્યના માધ્યમથી પ્રગટ થયા છે વળી દેશ, કાળ ને પરિસ્થિતિ અનુસાર તેમાં દોષ પશુ દાખલ થવાના તેથી ધર્મોનું સશોધન શુદ્ધિ ને સુધારણાની પ્રક્રિયા સતત ભરી રહેતી જોઈએ, એમ કરવું એ દરેક ધર્મના સાચા અનુવાદીનું કર્તવ્ય છે

ગાંધીજી હિંદુ ધર્મની સત્ત્વની કંપના, આત્મ દર્શનની ગંધના, ઉદારતા ને જીવમાનની એકતાની વિશેષતાઓથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા હતા, પરંતુ એ જ ધર્મમાં અસ્વચ્છતા, ભ્રાંતિ, ત્રાસ તથા ઈતર જીવસૃષ્ટિ પ્રત્યે અવગતી કુરતા જોઈ ત્યારે એમનું દૈય વલોવાયુ એક પ્રસંગે તો આ દુષ્ટાને કારણે હિંદુ ધર્મ હોડવાનું પણ એમને મન થઈ આવે ને કે, શ્રીમદ્ની સલાહથી એ એમ કરતા અટકી ગયા, પરંતુ એ પછી સાચા હિંદુ તરીકે એ દુષ્ટાને નાજૂદ કરવા એમણે મગ કરી અસ્વચ્છતાને એમણે હિંદુ ધર્મનું મન કંટુ અને એના નિવારણ માટે ત્રણ વાર એમણે પોતાનું જીવન હોડમાં મૂક્યું આશ્રમમાં ભગી-ચમારના હલના ગજાતા કાંચી, વિનો તાજ, અપ સાદેશ, મામાસાડે, સુરેન્દ્રજી જેવા ચિંતકાન

જ્ઞાનજ્યો પાસે કરાડીને એ કાર્યોને એમને પ્રતિભા આપી અવગત, આજે દેશના કોઈ કોઈ ખૂણે હરિજનને જીવતા સગાની મુકવાન કે તેને માર મારવાના કિસ્સાઓ જાને છે જેમણે જગતને અદ્વૈતને મન આપ્યો તે સક્રિયધર્મના વારસદાર હજી અમ્ય સ્થિતિ એ હિંદુ ધર્મનું અગ્ર છે એવું બોલે છે પરંતુ આ બધા સામે જે વિરોધરૂપ જગતો તે ગાંધીજીએ ઉપારણા પ્રયત્ન આદાનની અસરનો દીનક

અમ્યસ્થિતિ જેવું જ હિંદુધર્મનું બીજું દ્વાર છે તે સ્ત્રીઓની પતિત દશાનું વેદ અને ઉપનિષદ કાળમાં સ્ત્રીઓ સમાન દરજ્જાને ભોગવતી હતી, પરંતુ મનુસ્મૃતિના જમાનામાં સ્ત્રી પર કેટલાક બંધનો વધાયા અને સ્ત્રીથી 'ન સ્ત્રી સ્વાતન્ત્ર્યમ્ અર્જ નિ । નાયૈક નરકત્વ ક્ષમ્ ।' 'સ્ત્રીનાથે ન શોમ ન પશિજ્ઞતા વનિતા ભ્યા ।' આદિ ભ્રાંતિદાયક વચનો લખતા આપ્યા આ વચનોએ સ્ત્રી તોરવને ભારે દાનિ પડેલા સ્ત્રી અમળા, પુરુષની ગતિ ત્રણવા બાગી સ્ત્રી એ અર્ધાંગિની છે, સદુધર્મિણી છે એ વાત જ ભુનાઈ ગઈ

ગાંધીજીએ લગભગ સ્વરાજપ્રાપ્તિ લગન જેવી લગનથી સ્ત્રીમુક્તિનું આદાન ઉપાડ્યું સ્વરાજના આદાન સાથે સ્ત્રીમુક્તિના કાર્યક્રમને જોડીને અમલ્ય અને ભણેલી સ્ત્રીઓમાં એમણે એક એવી નમ્રતિ આણી કે તેમણે પાતાના પડદા છોડી પુરુષો સાથે ખમેખલા મિલાડીને કામ કર્યું, એમનામાં રહેલી ગર્ભિત શક્તિઓ બહાર આવી અને સ્ત્રીઓમાં એક અમ્યતપૂર્વ ક્રાંતિ સર્જઈ

ગૌરક્ષા એ હિંદુધર્મનું અગ્ર ગણાતું હતું, પશુ ખરેખર ગૌ-ઉલ્લે-ગૌસવર્ધન થતું નહોતું ગાંધીજીએ ગૌસેવાને રચના મક કાર્યક્રમમાં સ્થાન આપી માયને ભારતના અર્થતંત્રમાં કેટલું મોટું સ્થાન છે તે તરફ હિંદુ સમાજનું ધ્યાન ખેંચ્યું અને ટોર પ્રત્યે થતી કુરતા અટકાવી

જીવદાયને ધર્મ માનવા છતાં દરેક વસ્તુનો વિચાર સામાજિક દિષ્ટિએ કરતા હોવાથી ગાંધીજીએ પાકને નકસાન કરનારા વાદરા, રખડતા મૃતગ, અજીર-માકડ આદિને મારવામાં અહિંસા છે એમ

અમત કરી કે ધર્મે અને સત્યદાસના સક્રિય વાડાઓ તૃપ્તવા લાગ્યા આને ખ્રિસ્તિઓ વિધર્મીઓને 'દીન નાસ્તિક' કહેતા જ કોય પામે છે 'ઈશુને સરણે આવે એ જ તરે બાપીના બધા નરકે ભળે એવું ઉવે બંકે રમા તે બોલતા નથી માધીજીના આગમન પૂર્વે કોઈ સ-ચારી, પાદરી મોતીની કે શ્રમણ સાધુને પૂછવામાં આવે કે કયો ધર્મત્રય વાચવો ? તો તે માટે લાગે પેાતપેાતાનો ધર્મત્રય જ સૂચવતા પેાતાના ધર્મત્રય સિવાયના ધર્મત્રયો પશુ વાચવા જોઈએ એવી ક પના પશુ ભાગે જ આવતી આને પરિસ્થિતિ એથી તન બિ ન છે સર્વ ધર્મેનું આદરપૂર્વકનું અધ્યયન વધુ છે આવી પરિસ્થિતિના નિર્માણમાં અન્ય પરિબળોએ પશુ ભાગ ભજવ્યો હશે, પરંતુ માધીજીએ વિકસાવેલા સર્વધર્મસમભાવના પરિબળની એમાં બહુ મોગી અસર છે એમ કહેવામાં અતિશયે કિત નથી

માધીજી માનતા હતા કે જગતના બધા જ મહાન ધર્મે પૂરેપૂરા પૂર્ણ નથી, કારણ કે તે અપૂર્ણ મનુષ્યના માધ્યમથી પ્રગટ થયા છે વળી દેશ, કાળ ને પરિસ્થિતિ અનુસાર તેમાં દોષ પશુ દાખલ થવાના તેથી ધર્મેનું સશોધન શુદ્ધિ ને સુધારણાની પ્રક્રિયા સતત જરૂરી રહેતી જોઈએ, એમ કરવું એ દરેક ધર્મના સાચા અનુવારીનું કર્તવ્ય છે

માધીજી હિંદુ ધર્મની સત્યની કલ્પના, આત્મ દર્શનની ઝખના, ઉદારતા ને જીવમાનની એકતાની વિશેષતાઓથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા હતા, પરંતુ એ જ ધર્મમાં અસ્વચ્છતા, ભ્રાંતિ, ગ્રામ તથા ઈતર જીવસૃષ્ટિ પ્રત્યે આવરાતી કુરતા જોઈ ત્યારે એમનું દેયુ વલોવાયુ એક પ્રસંગે તો આ દુષ્ટાને કારણે હિંદુ ધર્મ હાડવાનું પણ એમને મન થઈ આવે ન જો કે, શ્રીમદ્દની સલાહથી એ એમ કરતા અપડી ગયા, પરંતુ એ પછી સાચા હિંદુ તર્કિક એ દુષ્ટાને નાજુદ કરતા એમણે મગ કરી અસ્વચ્છતાને એમણે હિંદુ ધર્મનું મનક કંડુ અને એના નિવરણ માટે ત્રણ વાર એમણે પેાતાનું જીવન હોડમાં મૂક્યું આશ્રમમાં ભગી-ચમારના હલમાં ગણાતા કાંઈ, વિનોદાજી, અપ્પ સાહેબ, મામાસાહેબ, સુરેન્દ્રજી જેવા ચિત્તાવન

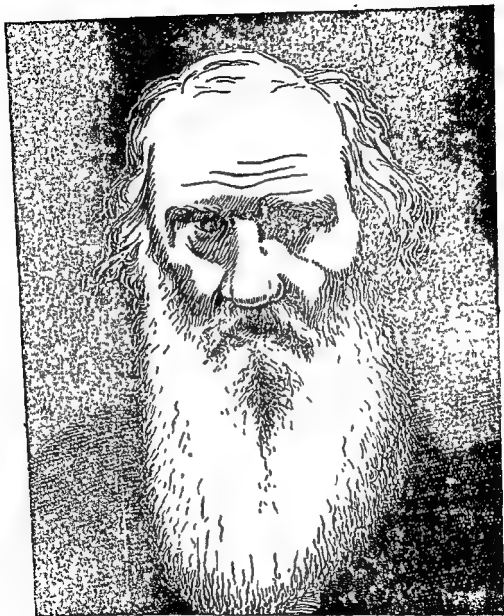
ધામણો પાસે કરારીને એ કાર્યોને એમણે પ્રતિબા આપી અવગત, આજેય દેશના કોઈ કોઈ ખુલ્લે હરિજનને જીવતા સળાતી મુકવાન કે તેને માર મારવાના કિસ્સાઓ બને છે જેમણે જગતને અદ્વૈતને મન આપ્યો તે શકયાચાર્યના વારસદાર હજી અમ્ય સ્થતા એ હિંદુ ધર્મનું અગ્ર ઠે એવું બોલે છે પરંતુ આ બધા સામે જે વિરોધરોગી ભગી તે માધીજીએ ઉપારેલા પ્રયત્ન આદોનનો અસરનો દીનક ?

અસ્વચ્છતા જેવું જ હિંદુધર્મનું બીજું દુષ્ટા છે સ્ત્રીઓની પતિત દયાનું વેદ અને ઉપનિષદ કાળમાં સ્ત્રીઓ સમાન દરજ્જાને ભોગવતી હતી, પરંતુ મનુસ્મૃતિના જમાનામાં ત્રી પગ કેટલાક બંધેનો બધાયા અને સ્વાર્થી 'ન સ્ત્રી સ્વામ્યમ્ અર્થ નિ । માયૈક નત્કલ્પ દરમ્ ।' ગિનામ્ને ન શોમ ન પશિદતા વનિતા ભ્તા ।' આદિ અર્ચિદાશુચક વચનો લખતા આ-યા આ વચનોએ સ્ત્રી પૌરવને ભારે દાનિ પડોયાઝી સ્ત્રી અમળા, પુરુષની ગતમ ત્રણવા વાગી સ્ત્રી એ અર્ધા ગિની છે, સહધર્મિણી છે એ વાત જ ભુનાઈ ગઈ

માધીજીએ લગભગ સ્વરાજપ્રાપ્તિ લગન જેવી લગનથી સીમુકિતનું આદાવન ઉપાડ્યું સ્વરાજના આદોન સાથે સીમુકિતના કાર્યક્રમને જોડીને અબણ અને લણેરી સીઓમાં એમણે એક એવી ભગતિ આણી કે તેમણે પાતાના પડા છોડી પુરુષો સાથે ખબેખલા મિલારીને કામ કર્યું, એમનામાં રહેતી ગર્ભિત શક્તિઓ બહાર આવી અને સીઓમાં એક અભૂતપૂર્વ ક્રાંતિ સર્જઈ

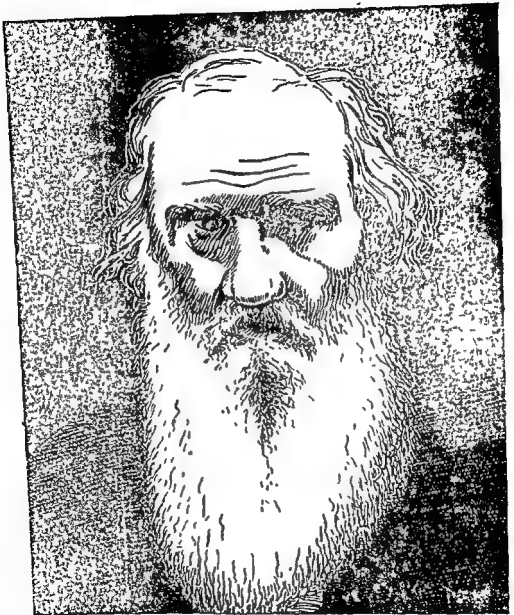
ગૌરક્ષા એ હિંદુધર્મનું અગ્ર ગણાતુ હતુ, પણ ખરેખર ગો-હિંદુ-ગોસવર્ધન થતુ નહોતુ માધીજીએ ગણેવાને રચના મક કાર્યક્રમમાં સ્થાન આપી ગાયને ભારતના અર્થતંત્રમાં કેટલું મોટું સ્થાન છે તે તરફ હિંદુ સમાજનું ધ્યાન ખેંચ્યું અને ટોર પ્રત્યે થતી કુરતા અપકારી

જીવદવાને ધર્મ માનવા છતાં દરેક વસ્તુનો વિચાર સામાજિક દષ્ટિએ કરતા હોવાથી માધીજીએ પાકને નકસાન કરનારા વાદરા, રખડતા કૂતરા, મગજર-માકડ આદિને મારવામાં અહિંસા છે એમ

માણસ વિદ્યામી જનીને નહીં, અજ્ઞાનતાથી ખાલન કરીને ઇશ્વરની વધારેમાં વધારે સેવા કરે છે.

— ટોલ્સ્ટોય

માણસ વિદ્યાગ્રી જાનીને નહીં, અસાધ્ય જાણ કરીને ઇશ્વરની વધારેમાં વધારે સેવા કરે છે.

— ટોલ્સ્ટોય

જાતની લોભી પડશે.'

સૌ અંદર ત્રણ એકબે એકિયોબોલનો સામાન ખોલીને તપાસતા માંડે. ત્યાં તે એ આસરે એકદમ એક ઢગે એના થેતામાંથી બહાર કાઢેલાં તે બોલી બહાર : 'આ ઢગે કેમ છે ?'

એકિયોબોલ નેઈ જ રહ્યો અને ઢગે પોતાના થેતામાંથી નીકળી આવ્યો નેથી દેનગઈ ગયો.

'આ ઢગે પર ભોળીના કાપા પડેલા છે ?'

એકિયોબોલે જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ એક શબ્દ સરખા ઉચ્ચારી શક્યો નહિ. માંડ માંડ એ આંદરું ખોલ્યો : 'મને ખગર નથી . માડું નથી . '

પછી એકિયોબોલે કહ્યું : 'આજે સવારે એ વેપારીનું શબ બિખાતામાં પડેલું મળી આવ્યું હતું. ત્રણ કલાકેનું હતું. તમારું જ એ કામ દોરુ નેઈએ. રૂમ અદરથી વધે હતું; અને આમપાસમાં બીજું કંઈ હતું નહિ. અને આ રહ્યો તમારા જ થેતામાંથી મળી આવેલો ભોળીથી ખરડાયેલો ઢગ. અને તમારું માડું ને તમારું વર્તન જ તમારા મુનાની કબૂલાત આપી દે છે ! હવે બોલી દો-તમ એને કેવી રીતે આપો તે કહ્યું થન લૂંટ્યું ?'

એકિયોબોલે મોઝદ આપીને કહ્યું કે એણે કંઈ જ કહ્યું નહોતું. સાથે આ પંથા પછી વેપારીને એણે તો જોયો મુઠ્ઠા નહોતો. અને એના પોતાના જ આડ હબર રમેલ ઉપરાત બીજા પંસા એની પાને હતા જ નહિ. તે ઢગે તો એના હતા જ નહિ. પણ એકિયોબોલનો અવાજ જરા થેલાવનો હતો. એના ચહેરા પરથી રંગ છીડી ગયો હતો, અને જાણે પોને શુનેચાર જ દોષ એમ એ ભયથી કુણ રહ્યો હતો.

એકિયોબોલને બાધીને વાનમાં પકવાનો અડસરે સ્તિનકેને કુકમ કર્યો. પણ બાધીને એ લોકોએ એને વાનમાં ફેંક્યો ત્યારે એ કરચરીને રડી રહ્યો હતો. એના પેસા અને સામાન એની પાસેથી લઈ લેવામાં આવ્યા હતા અને નજીકના ત્રામમાં લઈ જઈ એને નેલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો હતો. લાઈઝિમરમાં

એના ચાલિય રિઠે તનપાસ ચાલી ત્યારે ત્રામના વેપારીએને કહ્યું કે એક જમાનામાં એ દીર્ઘાને પડેલાં મેંદા; પણ આન માનુષ તે એ સામે હતો. પણ તે જે તેન તો ચાહે જ. ત્રિપાગનના એક વેપારીનું ધન કરવાનો અને એના ધન હબર રેનર લૂંટવાનો એના પર આઠોષ હતો.

એકિયોબોલની પત્નીને માથે તો કુખરો પડાડ ભારી પડ્યો. અને યુ' સનુ માનમાં તે જ એને સમજ્યું નહિ. કાકામાં બધાં નાનાં હતાં, તેમાં એક તો હાલુ પારકુ હતું. બધાં કાકાને બેઠાં લઈને જે ત્રામમાં પતિ ફેરમાં પુરાયો હતો ત્યાં એ જઈ પડેલી પડેલા તો એને મુલાકાતની પરવાનગી મળી નહિ; પણ ધનું કાપાવાળા કમીને ઉચરે આ-સરો પાનથી મજૂરી મળતી, એને એના પતિ પાને લઈ જવામાં આવી. પતિને ફેરના કાકામાં મોર-કાકાએથી સાથે પુરાયેલાં જોઈને એ તો પડાડ ખાઈ ગઈ ન હતી જે વાર તપી બાનમાં આવી નહિ. પછી કાકાશન પડખામાં લઈને એ બેઠી. પગના બધા સમયાર આપીને પછી એણે પતિને વિચરો પૂછી એકિયોબોલ વિચરે વાન કહ્યું ગયો. પછી એ બોલી. 'તો હવે યુ' કરવાનું છે ?'

'એક નિર્દોષ માનુષ દોગન ન કાઈ જાડ એટલા માટે જારને અપીલ કરતી નેઈએ.'

પત્નીએ કહ્યું કે જારને અપીલ તો કાઈ હતી, પણ તે નામજૂર કાઈ હતી.

એકિયોબોલ કંઈ બોલ્યો નહિ અને નજર સામે માઈને બેના રહ્યો.

પત્ની બોલી : 'તમારા વાળા ધાળા કાઈ ત્રણ એકુ સ્વપ્ન કાઈ અમયું આંદરું નહોતું. વાદ છે તે દિવસે તમારે નીકળવું જ નહોતું નેઈયું.' અને પછી એના વાળમાં હાથ ફેરવતાં એ બોલી : 'તમે જ એ શું કાંઈ નહોતો ? પત્ની આજગ સાચું બોલશે.'

'તો, તમે જે મારી પર ચંકા છે ?' એકિયોબોલ બોલ્યો અને મોડું જુલાતી રહ્યો. ત્યાં તો સ્તિનકે

જડતી લેતી પડ્યો !

સૌ અદર ગયા એમણે એસ્કિયોનોવનો સામાન ખોલીને તપાસવા માડ્યો ત્યાં તો એ અડસરે એકદમ એક ઊંચે એના યેનામાથી બહાર કાઢ્યોને ને બોલી બહારો 'આ ઊંચે કોનો છે ?'

એસ્કિયોનોવ ભેઈ જ રહ્યો અને ઊંચે પોતાના યેનામાથી નીકળી આવ્યો તેથી હેતનાઈ ગયો

'આ ઊંચા પર લોહીના કાઠા પડેલા છે ?'

એસ્કિયોનોવે જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ એક શબ્દ સરખો ઉચ્ચારી શક્યો નહિ માડ માડ એ આટલું બોલ્યો 'અને ખબર નથી મારું નથી

પછી એડિસરે કહ્યું 'આજે સવારે એ વેપારીનું શબ મિત્રાનામા પડેલું મળી આવ્યું હતું ગળા કપાયેલું હતું તમારું જ એ કામ હોયું ભેઈએ રૂમ અદરથી બંધ હતો અને આસપાસમા બીજું કંઈ હતું નહિ અને આ રહ્યો તમારા જ યેનામાથી મળી આવેલો લોહીથી ખરડાયેલો ઊંચો અને તમારું મોઢું ને તમારું વર્તન જ તમારા યુનાની કબૂનાત આપી દે છે ! હવે બોલી દો-તમે એને ખી રીતે મારો ને કેટલું ધન લૂટ્યું ?

એસ્કિયોનોવે સોમદ બાઈને કહ્યું કે એણે કંઈ જ કંઈ નહોતું સાથે આ પાંધા પછી વેપારીને એણે તો જોયો છુદા નહોતો અને એના પોતાના જ આઠ હજાર રૂબેલ ઉપરાંત બીજા પૈસા એની પાસે હતા જ નહિ ને ઊંચો તો એનો હતો જ નહિ પણ એસ્કિયોનોવનો અવાજ જરા સોજાયેલો હતો એના મહેરા પરથી રંગ છીડી ગયો હતો, અને બાણે પોંચે ઝુનેસાર જ હોય એમ એ ભયથી ધ્રુણ રહ્યો હતો

એસ્કિયોનોવને બાઈને વાનમા ખૂંડવાને અડસરે સેનકોને કૂકમ કર્યો પત્ર બાઈને એ સોડોએ એને વાનમા ફેકોને ત્યારે એ કરચરીને રડી રહ્યો હતો એના પૈસા અને સામાન એની પાસેથી લાઇ સેવામા આવ્યા હતા અને નટકના ત્રામમા લઈ જઈ એને જેલમા પૂરી દેવામા આવ્યો હતો. લાડિમિરમા

એના ચારિત્ર્ય વિશે તરતપાસ ચાલી ત્યારે મામના વેપારીએને કહ્યું કે એક જમાનામા એ દીગીને પડ્યો રહેતો. પણ આમ માનુસ તો એ સારો હતો પણ તો જે ટસ તો ચા-એ જ ગિયઝાનના એક વેપારીનું ખૂન કરવાનો અને એના વીસ હજાર રૂબેલ લૂટવાનો એના પર આરોપ હતો

એસ્કિયોનોવની પત્નીને માથે તો દુખનો ખડાડ આવી પડ્યો અને યુ સાયુ માનતું તે જ એને સમજાયું નહિ છેકરા બધા નાના હતા, તેમા એક તો હતું ધાવડું હતું બધા છેકરાને બેગા લઈને જે ગામમા પતિ કેદમા પુરાયો હતો ત્યાં એ જઈ પહોંચી પડેલા તો એને મુલાકાતની પરવાનગી મળી નહિ પણ ધણી કાનાલાના કરીને છેવટે અદર સરો પાયેથી મજૂરી મેળવી, એને એના પતિ પાસે લઈ જવામા આવી પતિને કેદીના વેશમા ચોર-કાડુએની સાથે પુરાયેલો ભેઈને એ તો પડકાર ખાઈ ગઈ ને કેદની ચે વાર સુધી લાનમા આવી નહિ પત્ની છેકરાને પડખામા લઈને એ બેડી ધરના બધા સમાચાર આપીને પછી એણે પતિને વિગતો પૂછી એસ્કિયોનોવ વિગતે વાત કહી મરો પછી એ બોલી 'તો હવે યુ કરવાનું છે ?

'એક નિર્દોષ માણસ હેરાન ન થઈ જન એટના માટે જારને અપીન કરવી ભેઈએ'

પત્નીએ કહ્યું કે જારને અપીલ તો થઈ હતી, પણ તે નામજૂર થઈ હતી

આસ્કિયોનોવ કંઈ બોલ્યો નહિ અને નજર સામે માર્શિન બેસી રહ્યો

પત્ની ભેલી 'તમારા વાળા ધોળા થઈ ગયા એવું સ્વપ્ન કંઈ અમયુ આવ્યું નહોતું યાદ છે તે દિવસે તમારે નીકળતું જ નહોતું ભેઈનું' અને પછી એના વાળમા હાથ ફેરવતા એ બોલી 'તમે જ એ ઝુતો કર્યો નહોતો ? પત્ની આગળ સાયુ બોલ્યો

'તો, તને ચે મારી પર શકા છે?' એસ્કિયોનોવ બોલ્યો અને મોઢું છુપાવી રહ્યો ત્યાં તો સેનકો

જડતી લેવી પડશે ?

સૌ અદર તથા એમણે એન્કિથેનોવનો સામાન બોલીને તપાસવા માડ્યો ત્યાં તે એ અફસરે એકદમ એક છરો એના થેનામાથી બહાર કાઢ્યોને ને બોલી બહારે 'આ છરો કોનો છે ?'

એન્કિથેનોવ નોઈ જ રહ્યો અને છરો પેતાના થેનામાથી નીકળી આવ્યો તેથી હેતનાઈ ગયો.

'આ છરા પર લોહીના ડાઘા પડેલા છે ?'

એન્કિથેનોવે જવાબ આપવાને પ્રયત્ન કર્યો પણ એક શબ્દ સરખો ઉત્તરો શક્યો નહિ માડ માડ એ આટલું બોલ્યો. 'મને ખબર નથી મારું નથી.'

પછી એફિસરે કહ્યું 'આજે સવારે એ વેપારીનું શબ બિહાનમાં પડેલું મળી આવ્યું હતું મારા કપાયેલું હતું તમારું જ એ કામ હોલું નોઈએ રૂમ અદરથી બધું હતો અને આસપાસમાં બીજું કોઈ હતું નહિ અને આ રહ્યો તમારા જ થેનામાથી મળી આવેલો લોહીથી ખરડાયેલો છરો અને તમારું મોઢું ને તમારું વર્તન જ નમારા ગુનાની કબૂનાત આપી દે છે. હવે બોલી દો-તમે એને શ્રી રીતે મારી ને કેટલું ધન લૂટ્યું ?'

એન્કિથેનોવે સોખદ ખાઈને કહ્યું કે એણે કંઈ જ ક્યું નહોતું સાથે આ પીંધા પછી વેપારીને એણે તો નેથો મુકા નહોતો અને એના પેતાના જ આડ હતાર રહેત હવરાત બીજા પૈસા એની પાસે હતા જ નહિ ને છરો તો એનો હતો જ નહિ પણ એન્કિથેનોવનો અવાજ જરા યોધાવતો હતો એના ચહેરા પરથી રંગ બીડી ગયો હતો, અને બહુ પોતે ગુનેગાર જ હોય એમ એ ભયથી કુશ્ત રહ્યો હતો.

એન્કિથેનોવને બાધીને વાનમાં મૂકવાને અફસરે ફેનિકાને ફૂકમ કર્યો પણ બાધીને એ લોકોએ એને વાનમાં ફેક્યો ત્યારે એ કરચરીને રડી રહ્યો હતો એના પૈસા અને સામાન એની પાસેથી લઈ લેવામાં આવ્યા હતા. અને નટકના ગામમાં સર્થ જઈ એને જેલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો હતો. લાઈબ્રિયર

એના ચારિત્ર્ય વિશે તરતપાસ ચાલી ત્યારે મામના વેપારીએને કહ્યું કે એક જમાનામાં એ દીવાને પડ્યો રહેતો પણ આમ માલુસ તો એ સારો હતો પણ તે એ રૂસ તો ચાલ્યો જ ગિયાનના એક વેપારીનું ખૂન કરવાનો અને એના વીસ હજાર રૂબેન લૂટવાનો એના પર આરોપ હતો.

એન્કિથેનોવની પત્નીને માથે તો દુખનો પહાડ ચાલી પડ્યો અને શું સાચું માનતું તે જ એને સમજતું નહિ છોકરા બધા નાના હતા, તેમાં એક તો હજી ધાવડું હતું જવા છોકરાને ભેગા લઈને જે ગામમાં પતિ કેદમાં પુરાયો હતો ત્યાં એ જઈ પહોંચી પડેલા તો એને મુલાકાતની પરવાનગી મળી નહિ પણ ધણી કાનાવાન કરીને છેવટે અફસરો પામેથી મજૂરી મેળવી, એને એના પતિ પાસે લઈ જવામાં આવી પતિને કેદના વેશમાં ચોર-ડાકુએની સાથે પુરાયેલો નોઈને એ તો પડડા ખાઈ ગઈ ને કેટલી ચે વાર સુધી ભાનમાં આવી નહિ પણ છોકરાને પડખામાં લઈને એ બેડી ધરના બધા સમાચાર આપીને પછી એણે પતિને વિગતો પૂછી એન્કિથેનોવ વિગતે વાત કહી મી. પછી એ બોલી 'તો હવે શું કરવાનું છે ?'

'એક નિર્દોષ માલુસ હેરાન ન થઈ જન એટના માટે અરને અપીન કરવી નોઈએ.'

પત્નીએ કહ્યું કે જરૂરે અપીલ તો થઈ હતી, પણ તે નામજૂર થઈ હતી.

એન્કિથેનોવે કંઈ બોલ્યો નહિ અને નજર સામે મારીને બેઠી રહ્યો.

પત્ની બોલી 'તમારા વાળા ધોળા થઈ ગયા એવું સ્વપ્ન કંઈ અમલુ આવ્યું નહોતું યાદ છે? તે દિવસે તમારે નીકળતું જ નહોતું નોઈનું' અને પછી એના વાળમાં હાથ ફેરવતા એ બોલી 'તમે જ એ ગુનો કર્યા નહોતો ? પત્ની આગળ સમ્યુ બોલ્યો.

'તો, તને ચે મારી પર શકા છે?' એન્કિથેનોવે બોલ્યો અને મોઢું છુપાવી રહ્યો ત્યાં તે ફેનિકે

એસ્કિયોનાવે જોયે જોયું ને કહ્યું : 'હોં તો, સેમ્ગોનિય લાડિમિરના એસ્કિયોનાવ વેપારીના તમને કંઈ ખ્યાલ છે? હજુ એ બધા જીવે છે ખરા?'

'ખબર પૂઠા છે? એશકહું' જાણુ છું. એસ્કિયોનાવ કુટુંબ સમૃદ્ધ છે. જો કે બાપ તો સાઈબીરિયામાં છે. આપણા જેવો જ કોઈ દુકર્મીના કરનારો હોવો નેઈએ. પણ તમારી વાત કરો, હાહાજી, તમે અહીં કેમ કરતા આવી પડ્યા?'

એસ્કિયોનાવને પોતાના દુર્ભાગ્યની વાત કરવી ગમતી નહિ. એણે માન નિઃશ્વાસ નાખ્યો ને કહ્યું : 'મારા પાપે જ આ છઠ્ઠીસ વર્ષથી હું જેલમાં રખકું છું.'

'કેવા પાપ?' સેમ્ગોનિયે પૂછ્યું.

પણ એસ્કિયોનાવે માન કહ્યું : 'એ તો.....હું એને લાયક જ હોઈશ!' બીજી કંઈ વધારે એ બોલ્યો જ ન હોત, પરંતુ એના જોડીદારોએ એ સાઈબીરિયા થા માટે આવ્યો હતો તે એને કહી દીધું. કોઈકે એક વેપારીનું ખૂન કરીને છરો એસ્કિયોનાવના સામાનમાં મેરવી દીધા હતા અને એસ્કિયોનાવને ખોટી સજા થઈ હતી તે બધું એ લોકોએ કહી સલામતવ્યું.

આ સાંભળી મકર સેમ્ગોનિયે ઘૂંટણ પર ઢાથ ઠોક્યા અને બોલી જાયો. 'અરે, એ તો મજન વાત થઈ! ખરે જ મજન! પણ હાહાજી, તમે કેટલા ધરકા થઈ ગયા છો?'

સેમ્ગોનિયને આટલી નવાઈ થા માટે લાગી કે એસ્કિયોનાવને એણે કયા જોયો હતો? સૌ એને પ્રશ્ન કરી જાયો, પણ સેમ્ગોનિયે કોઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

'દાસ્ત, અમે અહીં મળી ગયા તે તો મજન જ થઈ ગયો,' એટલું જ એ તો બોલ્યો.

એસ્કિયોનાવને લાગ્યું કે પેલા વેપારીનું ખૂન કોણે કહ્યું તેની કદાચ આ માણસને ખબર હતી. એટલે એ બોલ્યો : 'સેમ્ગોનિય, એ વાત કદાચ તમે સાંભળી છરો, કે પછી તમે મને ક્યાક જોયો હોય એવું એ બને.'

'જો એ ન સાંભળ્યું હોય તે બને જ કેમ? દુનિયામાં અફવાએનો તો કોઈ પાર નથી પણ એ તો બહુ જલ્દી વાત છે. શું સાંભળ્યું હતું તે હવે તો હું જૂથી ચે ગયો છું.'

'એ વેપારીને કોણે મારી નાખ્યો હતો તે મેં કદાચ તમે સાંભળ્યું હતું?' એસ્કિયોનાવે કહ્યું.

સેમ્ગોનિયે હમીને જવાબ આપ્યો : 'જેના ધેવામાંથી છરો મળી આવ્યો તેનું જ એ તો કામ હોઈ શકે બીજા કોઈએ છરો એના સામાનમાં સંતાડ્યો હોય તો પણ, કહેવત છે ને; કે પકડાય નહિ ત્યાં સુધી એ ચોર નહિ કે વણી; થેનો તમારા માથા નીચે હતો. તેમાં બીજી કોઈ છરો મેરવી પણ થી રીને દેવાનો હતો કે તમે ચોક્કમ મળી જવાના.'

આથી એસ્કિયોનાવને ખાતરી થઈ ગઈ કે આ માણસે જ પેલા વેપારીનું ખૂન કહ્યું હતું. એ ત્યાંથી જીરોને જતો રહ્યો. તે દિવસે આખી રાત એસ્કિયોનાવ જાગતો પડી રહ્યો એનું અંતર બપોર દુઃખમાં વલોવાઈ ગયું અને અનેક ચિત્રવિચિત્ર ચિત્રો એની નજર સામે જોવા લાગ્યા. મેળામાં જવા નીકળ્યો ત્યારે એની પત્નીની જેવી હતી તેવી મૂર્તિ એની નજર સામે તાદસ થઈ ગઈ. જાણે સાક્ષાત એ સામે જોમી હોય એવી હાલ એ મૂર્તિ હતી. એની આંખો, એના ચહેરા નજર સામે ઝૂમી રહ્યાં અને પછી આમે આવ્યા બાદકો તે કાગે હતા તેવા જ નાનકડા ને નાનુકડે, એકે અબો પહેરેલો હતો ને બીજું હજુ માંની છાતીએ ધાવતું હતું. અને પછી તો પોતે તે સમયે કેવો હતો તે મેં એને સાંભરી આવ્યું-કેવો યુવાન અને મેજાણી હતો પોતે! અને એને કેદ કરવામાં આવ્યો ત્યારે સરાઈના પોર્ચમાં બેઠો બેઠો પોતે કેવો સારગી વગાડી રહ્યો હતો! અને કેવો નિશ્ચિત હતો! બધું એને યાદ આવી ગયું, એને બધા ફટકા મારવામાં આ-યા હતા તે સ્થાન, ફટકા મારનાર અને આસપાસ જોતેલા લોકો, બેઠીએ અને યુનેત્રારો જેલજીવનના છઠ્ઠીસ વર્ષ. અકાળે આવેલું ઘડપણ -બધું એના મનમાં આવી ગયું. આ બધા વિચારે એસ્કિયોનાવનું મન એટલું બધું ખિન્ન

એસ્કિથોનોવે જિએ જોયું ને કહ્યું : 'કહો તો, સેમ્થોનિય લાડિમિરના એસ્કિથોનોવ વેપારીના તમને કઈ ખ્યાલ છે? હજુ એ બધા જીવે છે ખરા?'

'ખબર પૂરો છે! બેશકહું જાણુ છું. એસ્કિથોનોવ કુટુંબ સમૃદ્ધ છે. જો કે બાપ તો સાઈમીરિયામાં છે. આપણા જોવા જ કાઈ કુટુંબના કરનારો હોવા નેઈએ. પણ તમારી વાત કરો, દાદાજી, તમે અહીં કેમ કરતા આવી પડ્યા?'

એસ્કિથોનોવને પોતાના દુર્ભાગ્યની વાત કરવી ગમતી નહિ. એણે માન નિઃશ્વાસ નાખ્યો ને કહ્યું : 'મારા પાપે જ આ ઇન્ડીસ વર્ષથી હું જેલમાં રખાયું છું.'

'કેવા પાપ?' એમ્થોનિયે પૂછ્યું.

પણ એસ્કિથોનોવે માન કહ્યું : 'એ નો...હું એને ક્ષાયક જ હોઈશ!' બીજી કઈ વધારે એ બોલ્યો જ ન હોત, પરંતુ એના જોડેદારોએ એ સાઈમીરિયા શા માટે આવ્યો હતો તે એને કહી દીધું. કાંઈક એક વેપારીનું ખૂન કરીને હશે એસ્કિથોનોવના સામાનમાં મેરડી ઘીસી હતી અને એસ્કિથોનોવને પોલીસમાં થઈ હતી તે બંધુ એ લોકોએ કહી સંભળાવ્યું.

આ સાંભળી મક્કર સેમ્થોનિયે ઘૂંટણ પર હાથ ટોક્યા અને બોલી ઊઠ્યો. 'અરે, એ તો ગ્રજન વાત થઈ! ખરે જ ગ્રજન! પણ દાદાજી, તમે કેટલા ઘરડા થઈ ગયા છો?'

સેમ્થોનિયને આટલી નવાઈ શા માટે લાગી કે એસ્કિથોનોવને એણે કયા જોયો હતો? સૌ એને પ્રથમ કરી ઊઠ્યા, પણ સેમ્થોનિયે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

'દાસ્ત, અને અહીં મળી ગયા તે તો ગ્રજન જ થઈ ગયો,' એટલું જ એ તો બોલ્યો.

એસ્કિથોનોવને લાગ્યું કે પેલા વેપારીનું ખૂન કાણે કહ્યું તેની કદાચ આ માથાસને ખબર હતી. એટલે એ બોલ્યો : 'સેમ્થોનિય, એ વાત કદાચ તમે સાંભળી હશે, કે પછી તમે મને કયાક જોયો હોય એવું એ બને.'

'જો એ ન સાંભળ્યું હોય તે બને જ કેમ? દુનિયામાં અફવાઓના તો કાંઈ પાર નથી પણ એ તો બહુ જલ્દી વાત છે. શું સાંભળ્યું હતું તે દવે તો હું જુદી ચે ગયો છું.'

'એ વેપારીને કેણે મારી નાખ્યો હતો તે ચે કદાચ તમે સાંભળ્યું હતું?' એસ્કિથોનોવે કહ્યું.

સેમ્થોનિયે હામી જવાબ આપ્યો : 'જેના થેવામાંથી હશે મજી આવ્યો તેનું જ એ તો કામ હોઈ શકે બીજા કાંઈએ હશે એના સામાનમાં સંતાડ્યો હોય તો પણ, કહેવત છે ને; કે પકડાય નહિ ત્યાં સુધી એ ચોર નહિ? વળી; થેનો તમારા માથા નીચે હતો. તેમાં બીજી કાંઈ હશે મેરડી પણ શી રીતે દેવાની હતો? તમે ચોકકસ જાણી જવાના.'

આથી એસ્કિથોનોવને ખાતરી થઈ ગઈ કે આ માથામે જ પેલા વેપારીનું ખૂન કયું હતું. એ ત્યાંથી જીતીને જતો રહ્યો. તે દિવસે આખી રાત એસ્કિથોનોવ જાગતા પડી રહ્યો એનું અંતર ભયંકર દુઃખમાં વલોવાઈ ગયું અને અનેક ચિત્તવિચિત્ર ચિત્રો એની નજર સામે ઊઠવા લાગ્યા. મેળામાં જતા નીકળ્યો ત્યારે એની પત્નીની જેવી હતી તેવી મૂર્તિ એની નજર સામે તાદ્દસ થઈ ગઈ. બહેન સાક્ષાત એ સામે જોતો હોય એવી હાલ એ મૂર્તિ હતી. એની આખો, એના ચહેરા નજર સામે ઝૂંપી રહ્યાં. અને પછી સામે આવ્યા બાકાં કે કાંતે હતા તેવા જ નાનકડા ને નાનુકડા, એકે બેએ પડેરેલાં હતા ને બીજી હતું મારી છાતીએ ધાવતું હતું. અને પછી તો પોતે તે સમયે કેવા હતા તે ચે એને સાંભરી આવ્યું—કેવા યુવાન અને પ્રોજાસો હતા પોતે! અને એને કેદ કરવામાં આવ્યો ત્યારે સરાઈના પોર્ચમાં બેઠો બેઠો પોતે કેવા સારંગી વગાડી રહ્યો હતો! અને કેવા નિઃશ્વિત હતા! બધું એને યાદ આવી ગયું, એને બધા ફટકા મારવામાં આ-યા હતા તે સ્થાન, ફટકા મારનાર અને આસપાસ જોભેલા લોકો, મેડીઓ અને યુનેગારો જેલજીવનના ઇન્ડીસ વર્ષ. અકાળે આવેલું ઘડપણ—બધું એના મનમાં આવી ગયું. આ બધા વિચારે એસ્કિથોનોવનું મન એટલું બધું ખિન્ન

ચૂપકીથી આવીને એની બાજુમાં બેસી ગયું અધારા મા એણે આખ માડીને જોયું તો સેમોનિય હતો

‘મારી પાસેથી હજુ વધારે તારે શું જોઈએ છે?’ એસ્કિયોનોવે પૂછ્યું ‘તું શું કામ આવ્યો છે?’

સેમોનિય ચૂપ રહ્યો એસ્કિયોનોવ બોલે થઈ ગયો ને બોલ્યો ‘શું જોઈએ છે તારે? જતો રહે નહિ તો ઝાઈને બોનાવું છું.’

સેમોનિય નીચો નખી એની નજીક ગયો અને કાનમાં બોલ્યો ‘ઈવાન કિમોદીય, મને માફ કર.’

‘શા માટે?’

‘જેના વેપારીને મેં મારી નાખ્યો હતા ને હશે તારા થેનામાં સતાડી દીધો હતો તને મેં મારી નાખવાનો મારો ઈરાદો તો હતો પણ બહાર કઈક અવાજ થયો એટલે હશે તારા થેનામાં છુપાવી દે બારીએથી બાગી છૂટયો.’

એસ્કિયોનોવ મૂંઝો રહ્યો અને શ કહેવું તે એને સૂઝ્યું નહિ સેમોનિય સુવાના પાટિયા પરથી નીચે સરકી આવ્યો અને જમીન પર ધૂટણભરે બેસી ગયો એ બોલ્યો ‘ઈવાન કિમોદીય, મને માફ કર.’ મેં પેલા વેપારીને મારી નાખ્યો હતો તે હું કબૂલ કરી દઈશ એટલે તને હોડી મૂકવામાં આવશે ને તું

ધેર જઈ શકશે.’

‘તારે માટે આ બધું બોનાવાનું સડેન છે પણ તારે ખાતર થઈને આ છ રીસ વર્ષ છૂરી મેં વાતના બોજની છે હવે મારે ક્યા જવા જેવું રહ્યું છે? પત્ની મરી પરવારી છે ને બાળકો મને ભૂલી ગયા છે મારે ક્યાય જવા જેવું છે જ નહિ.’ સેમોનિય બોલ્યો નહિ પણ જમીન પર માથું પાડી રહ્યો

મને માફ કર, ઈવાન કિમોદીય.’ એ બોલી જાયો અને એ લેફિએ ફટકા માર્યા તે સળેવાનું પણ તને આવી દશામાં જોવા કરતા મુશ્કેલ નહોતું અને તો મેં, તે મારી દયા ખાધી ને મારું નામ દીધું નહિ કે ફુટ છું ભગવાનને ખાતર તું મને માફ કર.’

એના ફૂસકા સાબળીને એસ્કિયોનોવે પણ રડવા માડ્યું એણે કહ્યું ‘માફી તો તને ઈશ્વર આપશે. તું તારા કરતા સેકડો મર્યો ફુટ હોઉં એવું મેં બને’ આટલું કલા પછી એસ્કિયોનોવનું મન હળવું થયું બની ગયું એને ઘરે જવાની આકાંક્ષા રહી નથી હવે જેલ છોડીને ક્યાય જવાનું મન થતું નહોતું એ પેલાની અતિમ ક્ષણની જ રાઈ જોઈ રહ્યો હતો

એસ્કિયોનોવે આમ કહ્યું તે જતા સેમોનિયને પેલાના સુનાનો એકરાર કરી દીધો, પરંતુ હોડી મૂકવાનો કુકમ આવ્યો ત્યાં સુધીમાં તો એસ્કિયોનોવ મૃત્યુ પામ્યો હતો

૫ ૩૦જીથી આવું

કોલેરા, અતિસાર, રક્તસ્રાવ વગેરે રોગો કે જેમાં પાણીનો ભાગ વધુ પ્રમાણમાં નાશ પામે છે એવા રોગોમાં પાણીની જરૂરત વધુ પ્રમાણમાં રહે છે આપણે સમતોલ આહારના ઘટકોની ચર્ચા પૂરી કરી હવે તે દરેક તત્ત્વ આપણને યોગ્ય પ્રમાણમાં મળી રહેવા માટે પુષ્ટ વસ્તુમાં માણ્યું કયા ખોરાક કેસો લેવા જોઈએ તે જોઈશું

(૧) ૦૧૧ રતલ અનાજ-ધઉ, બાજરી કે જુવાર

(૨) ૦૧૨ રતલ ચોખા

(૩) ૧ રતન દૂધ અને ૦૪ રતન દહીં અથવા તેની ઝાસ.

(૪) ૦૧ રતલ ઉમરૂનું કોળાળ

(૫) ૦૧૧ રતલ તાંબુ સાકાબાજ

(૬) બે લીંછુ અને બીજા કોઈ ઈંચા મુજબ

(૭) પાંચ તોના ઘી અને તેન

(૮) ૩ તોણા જોળ મધ કે સાકર

(૯) ૨૦૦ તોના કમ્બુ સાક (કચુબર)

આ પ્રમાણે ખોરાકની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો બધા તત્ત્વો મળી રહે છે

ચૂપડીથી આવીને એની બાજુમાં બેઠી ગયું અધારા મા એણે આખ માંડીને જોયું તો સેમોનિય હતો

‘મારી પાસેથી ઠંજુ વધારે તારે શું જોઈએ છે ?’ એસ્કિયોનોવે પૂછ્યું ‘તું શું કામ આવ્યો છે ?’

સેમોનિય ચૂપ રહી એસ્કિયોનોવ બોલે થઈ ગયો ને બોલ્યો ‘શું જોઈએ છે તારે ?’ જતો રહે નહિ તો ઝાંઘને બોનાયું છું !

સેમોનિય નીચે નખી એની નજીક ગયો અને કાનમાં બોલ્યો ‘ઈવાન ડિમીટ્રીય, મને માફ કર !’

‘શા માટે ?’

‘પેના વેપારીને મેં મારી નાખ્યો હતો ને હશે તારા થેનામાં સત્તાડી દીધી હતો તને મેં મારી નાખવાનો મારો ઈરાદો તો હતો પછી ખડાર કંઈક અવાજ થયો એટલે હશે તારા થેનામાં છુપાવી કું ખારીએથી ભાગી છૂટ્યો’

એસ્કિયોનોવ મૂંઝો રહ્યો અને શું કહેવું તે એને સ્વપ્ન નહિ સેમોનિય સ્વપ્નાના પાટિયા પરથી નીચે સરકી આવ્યો અને જમીન પર ઘૂટણબેર બેસી ગયો એ બોલ્યો ‘ઈવાન ડિમીટ્રીય, મને માફ કર !’ મેં પેલા વેપારીને મારી નાખ્યો હતો તે હું કબૂલ કરી દઈશ એટલે તને હોડી મૂકવામાં આવશે ને તું

ઘેર જઈ શકશે’

‘તારે માટે આ બન્નુ બોનવાનું સગેન છે પછી તારે ખાતર લઈને આ છ-સ વર્ષ કુંડી મેં વાતનાં બોજતી છે ઠંવે મારે કયા જવા જેવું રહ્યું છે ? પત્ની મરી પરવારી છે ને બાળકો મને ભૂલી ગયા છે મારે કન્યા જવા જેવું છે જ નહિ’ સેમોનિય બોલ્યો નહિ પછી જમીન પર માથું પઠાડી રહ્યો

મને માફ કર, ઈવાન ડિમીટ્રીય !’ એ બોલી જાયો અને એ લોહિએ ફટકા માર્યા તે સમયે વાનું પછી તને આની દસામાં જોવા કરતા મુશ્કેલ નહોતું અને તો મેં, તે મારી દયા ખાધી ને મારું નામ દીધું નહિ કું કુષ્ટ છું ભગવાનને ખાતર તું મને માફ કર !’

એના ફૂસકા સાબળીને એસ્કિયોનોવે પછી રડવા માંડ્યું એણે કહ્યું ‘માફી તો તને ઈશ્વર આપશે’ તું તારા કરતાં સેકડો મરણો ફટ હોઉં એવું મેં બને’ આટલું કહ્યા પછી એસ્કિયોનોવનું મન ઢળતું રૂપ જતી ગયું એને ઘરે જવાની આકાંક્ષા રહી નથી ઠંવે જ્યેસ હોડીને કયા જવાનું મન થતું નહોતું એ પોતાની અંતિમ ક્ષણની જ રાહ જોઈ રહ્યો હતો

એસ્કિયોનોવે આમ કહ્યું તે છતાં સેમોનિયે પોતાના યુવાને એકરાર કરી દીધો, પરંતુ હોડી મૂકવાનો કુકમ આવ્યો ત્યાં સુધીમાં તો એસ્કિયોનોવ ખત્ય પાગો હતો

૫ ૩૦૪થી ચાલ]

કોલેરા, અતિસાર, રક્તસ્રાવ વગેરે રોગો કે જેમાં પાણીના ભાગ વધુ પ્રમાણમાં નાશ પામે છે એવા રોગોમાં પાણીની જરૂરત વધુ પ્રમાણમાં રહે છે આપણે સમતોત આહારના ઘટકોની ચર્ચા પૂરી કરી ઠંવે તે દરેક તત્વ આપણને યોગ્ય પ્રમાણમાં મળી રહેવા માટે પુખ્ત વયના માણસે કયો ખોરાક કેટલો લેવો જોઈએ તે જોઈશું

(૧) ૧૦૦૦ રતલ અનાજ-ધઉં, બજારી કે જુવાર

(૨) ૧૦૦ રતલ ચોખા

(૩) ૧ રતન દૂધ અને ૧૦ રતન દહીં અથવા તેની ઊંચ

(૪) ૧૦ રતલ ઉપરોક્ત કોળ

(૫) ૧૦૦ રતન તાજા શાકભાજી

(૬) બે લીંછુ અને બીજા ફળો ઈચ્છા મુજબ

(૭) પાંચ તોના ઘી અને તેન

(૮) ૩ તોલા ગોળ મધ કે સાકર

(૯) ૨૦૦ તોના કાચુ શાક (કચુબર)

આ પ્રમાણે ખોરાકની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો બધા તત્વો મળી રહે છે

મધ ખાઈએ તે વધુ હિતકર છે શ્રમજીવનને
ગળ વગેરે ખાવાનો ખાસ જરૂર છે

ગળ પેટમા જઈ ક્ષારના રૂપમા અને ખાડ
અવ્યતતાના રૂપમા ફેરવાઈ જાય છે શરીરમા ૮૦
ટકા ક્ષાર અને ૨૦ ટકા અવ્યતતા ઉત્પન્ન કરે એવા
ખોરાકની જરૂરત છે આહ વગેરે દ્વારા વધુ ખાડ
પેટમા જવાથી ખૂબ નુકસાન થાય છે અગ્રેજીમા
એક ઉક્તિ છે કે વ્હાઈટ સુજર વ્હાઈટ પોઈઝન
એટલે કે સફેદ ખાડ સફેદ એર છે આમ આપણે
જેમ અને તેમ ખાડ અને સાકર એાજા ખાવા
નોઈએ, ને તને બદલે, ગળ, મધ અને ફોજી પ્રમાણ
વધારવું નોઈએ

પ્રોટીનમા શરીરને ઉપયોગી ધણા તત્ત્વો
રહેલા છે તદ્દપરાત પ્રોટીન વગરના કાઈ ખોરાકમા
નાઈટ્રોજન હોતો નથી તેથી તેને નાઈટ્રોજનજન્ય
ખોરાક પણ કહે છે પ્રોટીનથી શરીરમા માસપશીઓ
બને છે આથી શરીરના પોષણ અને શક્તિ માટે
પ્રોટીન ખાસ જરૂરી છે

શારીરિક ક્રિયાની દૃષ્ટિએ પ્રોટીન અનિવાર્ય ત
જરૂરી છે દરેક જાક પાન અને પ્રાણીઓના દરેક
અણુમા તે મળી આવે છે પણ દરેકનું કાર્ય એક
પ્રકારનું હોતુ નથી અતર અણુઓમા રહેલા પ્રોટીનના
પ્રકારને કારણે એમ હોય છે તેથી માનુસ પડે છે
કે પ્રોટીન એક પ્રકારનું નહિ પણ અનેક પ્રકારનું
હોય છે રાસાયનિક દૃષ્ટિએ જોતા તે એક યાત્રિક
પદાર્થ છે એ એમિનો એસિડના સંયોગથી બને છે
સંયોગાનુસાર એમિનો-એસિડના પ્રમાણમા ફેરફાર
થતો હોવાથી જ જુદા જુદા પ્રકારના પદાર્થોમા
રહેન પ્રોટીન એક સરખું હોતુ નથી

હાડ તેમજ જંતુઓ પૃથ્વી વગેરેમાથી મળતા
એલ્ક અને અનૈલ્ક લવણોમાથી સંશ્લેષણ દ્વારા
એમિનો એસિડ તૈયાર કરી પોતે પોતાને જરૂરી પ્રોટીન
બનાવી લે છે અને પ્રાણીઓની સંશ્લેષણશક્તિ નાથ
પામી હોવાથી તેમને પોતાના ઉપયોગ માટે પ્રોટીન
મેળવવું પડે છે

આમ સુધીમા અનેક પ્રકારના એમિનો એસિડ
મળી આયા છે વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે શરીરને ખાસ ઉપ
યોગી માન આપેલા પ્રકારના એમિનો એસિડ ૧૮ ખોરા
કમા હોવા જરૂરી છે, કે જેનું શરીર સ્વય ઉત્પાદન કરી
શકતુ નથી બીજા પ્રકારના એમિનો એસિડ મેળવવા
માટે આપને ચિંતા કરવાની જરૂર નથી કારણ કે
જરૂર પડે શરીર તેનું નિર્માણ કરી લે છે

વટાણા, તુવેરદાળ, ચણા, મગ, મર, મસૂર,
અડદ વગેરે કઠોળો, મગફળી, બદામ, પીસતા, દૂધ
માખણ, હાસ, દહી, માસ, ઈંડા, મચ્છી વગેરે ખાવ
પદાર્થોમા પ્રોટીન રહેલું છે તેના બે પ્રકાર છે
(૧) પ્રાણીજન્ય પ્રોટીન અને (૨) વનસ્પતિજન્ય
પ્રોટીન. દૂધ, ઈંડા માસ, મચ્છી વગેરેમાથી મળતુ
પ્રોટીન બહુ ઊંચા પ્રકારનું અને સુપાન્ય હોય છે
કઠોળ અને અનાજ વગેરેમાથી મળતુ પ્રોટીન હવકા
પ્રકારનું અને પચવામા ભારે હોય છે શાકભાજીનું
પ્રોટીન જસદી પચી જાય છે પણ તેમા તેનું પ્રમાણ
અત્યલ્પ હોય છે

વનસ્પતિજન્ય પ્રોટીનના કણો ઉપર એક
આલેશ્ય આવેત હોય છે પાચકસોમા તે બહુ
એાજા પ્રમાણમા એજળે છે તેથી અને કઠોળને ખૂબ
રાધીને ખાવાથી અને રોટલા-રોટીને ખૂબ પકાવીને
ખાવાથી આ પ્રોટીન પચી શકે છે

પ્રાણીજ પ્રોટીન અને શાકભાજીનું પ્રોટીન બહુ
ઉકાળવાથી પચવામા ભારે થઈ જાય છે તેથી એ વસ્તુ
એને બહુ ઉકાળવી નહિ માસાદારીને દૂધ અગર
દાળ ખાવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ આપણે શાકા
હારીઓ માટે દૂધ અને હાસ ઉત્તમ ખોરાક છે હાસમા
ચરબી-ઘી સિવાયના દૂધના બધા તત્ત્વો હોય છે તેથી
હાસ એક પૌષ્ટિક ખોરાક છે આથી તેને બોજનમા
પર્યાપ્ત માત્રામા લેવી નોઈએ ખૂબ ઘાટી કદી એ
હાસની ઉત્તમ વાનગી છે કરોળને પણ ખૂબ રાધીને
દરરોજના ખોરાકમા લેવા નોઈએ ખમીર ઉઠાવેલી
રોટીમા, ઢોકળા જેવા આથા આવેલ ખોરાકમા પ્રોટી
નનું પ્રમાણ વધારે હોય છે

મધ ખાઈએ તે વધુ હિતકર છે અમણીવર્ગને
ગાળ વગેરે ખાવાનો ખાસ જરૂર છે

ગાળ પેટમાં જઈ ક્ષારના રૂપમાં અને ખાડ
અવ્યતતાના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે શરીરમાં ૮૦
ટકા ક્ષાર અને ૨૦ ટકા અવ્યતતા ઉત્પન્ન કરે એવા
ખોરાકની જરૂરત છે આહ વગેરે દારા વધુ ખાડ
પેટમાં જનાથી ખૂબ નુકસાન થાય છે અગ્રેજીમાં
એમ ઉક્તિ છે કે વ્હાઈટ સુગર વ્હાઈટ પોઈઝન
એટલે કે સફેદ ખાડ સફેદ એર છે આમ આપણે
જેમ અને તેમ ખાડ અને સાકર ઝોણ ખાવા
નેઈએ, ને તને બદલે, ગાળ, મધ અને ફોનુ પ્રમાણ
વધારવું નેઈએ

પ્રોટીનમાં શરીરને ઉપયોગી ઘણા તત્ત્વો
રહેલા છે તદ્દપરાત પ્રોટીન વચરના કાઈ ખોરાકમાં
નાઈટ્રોજન હોતા નથી તેથી તેને નાઈટ્રોજનજન્ય
ખોરાક પણ કહે છે પ્રોટીનથી શરીરમાં માસપશીઓ
બને છે આથી શરીરના પોષણ અને શક્તિ માટે
પ્રોટીન ખાસ જરૂરી છે

શારીરિક ક્રિયાની દૃષ્ટિએ પ્રોટીન અનિવાર્ય ત
જરૂરી છે દરેક ઝાક પાન અને પ્રાણીઓના દરેક
અણુમાં તે મળી આવે છે પણ દરેકનું ઠાવું એક
પ્રકારનું હોતું નથી અતર અણુઓમાં રહેલા પ્રોટીનના
પ્રકરને કારણે એમ હોય છે તેથી માનુષ પડે છે
કે પ્રોટીન એક પ્રકારનું નહિ પણ અનેક પ્રકારનું
હોય છે રાસાયણિક દૃષ્ટિએ જોતા તે એક યામિક
પદાર્થ છે એ એમિનો એસિડના સંયોજથી બને છે
સંયોગ અનુસાર એમિનો-એસિડના પ્રમાણમાં ફેરફાર
થતા દોવાથી જ શુદ્ધ શુદ્ધ પ્રકારના પદાર્થોમાં
રહેન પ્રોટીન એક સરખું હોતું નથી

હાડ તેમજ જંતુઓ પૃથ્વી વગેરેમાંથી મળતા
એન્ટિક અને અન્ટિક સવયોમાંથી સશ્લેષણ દ્વારા
એમિનો એસિડ તૈયાર કરી પોતે પોતાને જરૂરી પ્રોટીન
બનાવી લે છે અને પ્રાણીઓની સશ્લેષણશક્તિ નાથ
પામી દોવાથી તેમને પોતાના ઉપયોગ માટે પ્રોટીન
મેળવવું પડે છે

આજ સુધીમાં અનેક પ્રકારના એમિનો એસિડ
મળી આયા છે વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે શરીરને ખાસ ઉપ
યોગી માન આપેલ પ્રકારના એમિનો એસિડ ૧૮ ખોરા
કમાં હોવા જરૂરી છે, કે જેનું શરીર સ્વયં ઉત્પાદન કરી
શકતું નથી બીજા પ્રકારના એમિનો એસિડ મેળવવા
માટે આપને ચિંતા કરવાની જરૂર નથી કારણ કે
જરૂર પડે શરીર તેનું નિર્માણ કરી લે છે

વટાણા, ઘુવેરદાળ, ચણા, મગ, મસૂર, મસૂર,
અડદ વગેરે કઠોળો, મગફળી, બદામ, પીસ્ટા, દૂધ
માખણ, હાસ, દહીં, માસ, ઈંડા, મચ્છી વગેરે ખાદ્ય
પદાર્થોમાં પ્રોટીન રહેતું છે તેના બે પ્રકાર છે
(૧) પ્રાણીજન્ય પ્રોટીન અને (૨) વનસ્પતિજન્ય
પ્રોટીન. દૂધ, ઈંડા માસ, મચ્છી વગેરેમાંથી મળતું
પ્રોટીન બહુ જીયા પ્રકારનું અને સુપાન્ય હોય છે
કઠોળ અને અનાજ વગેરેમાંથી મળતું પ્રોટીન હલકા
પ્રકારનું અને પચવામાં ભારે હોય છે શાકભાજીનું
પ્રોટીન જસદી પચી જાય છે પણ તેમાં તેનું પ્રમાણ
અત્યલ્પ હોય છે

વનસ્પતિજન્ય પ્રોટીનના ઘણા ઉપર એક
આલ્કલ્ય આવેન હોય છે પાચકસોમાં તે બહુ
ઝોણ પ્રમાણમાં એકત્રે છે તેથી અને કઠોળને ખૂબ
રાધીને ખાવાથી અને રોટલા-રોટીને ખૂબ પકાવીને
ખાવાથી આ પ્રોટીન પચી શકે છે

પ્રાણીજ પ્રોટીન અને શાકભાજીનું પ્રોટીન બહુ
ઉકાળવાથી પચવામાં ભારે સ્થળે છે તેથી એ વસ્તુ
એને બહુ ઉકાળવી નહિ માસાહારીને દૂધ અગર
દાળ ખાવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ આપણે શાકા
હારીઓ માટે દૂધ અને હાસ ઉત્તમ ખોરાક છે હાસમાં
અરખી-ઘી સિવાયના દૂધના બધા તત્ત્વો હોય છે તેથી
હાસ એક પોષ્ટિક ખોરાક છે આથી તેને બોજનમાં
પર્યાપ્ત માત્રામાં લેવી નેઈએ ખૂબ ઘાટી કદી એ
હાસની ઉત્તમ વાનગી છે કઠોળને પણ ખૂબ રાધીને
દરરોજના ખોરાકમાં લેવા નેઈએ ખમીર ઉઠાવેલી
રોટીમાં, ઢાકળા જેવા આથા આવેલ ખોરાકમાં પ્રોટી
નનું પ્રમાણ વધારે હોય છે

સ્વરૂપ કાર્બન કાયોક્સાઇડને ફેફસામાં પકડીપાડે છે. આમ તે શરીરને પોષણ આપવાનું અને ઢાનિકતા મળે તે બદલ કાઢવાનું કામ કરે છે. તેથી લોહનું અહત્વ સમજી શકાય છે.

લોહી ઠમેશાં શરીરમાં ફરતું રહે છે. શરીરના અન્ય અણુઓની જેમ રક્તકણોની નાશ થતો રહે છે અને નવા કણો પેદા થતા રહે છે. નવા કણો જનનમાં તૂટેલા કણોના અધિકતર લોહાંશને ઉપયોગ પુનઃ થઈ જાય છે. છતાં થોડાંક અંશ જરૂર નાશ પામે છે તેથી શરીરને ઠમેશાં લોહીની આવશ્યકતા રહે છે.

લોહીની ખામીવાળા મનુષ્યના શરીરનો વર્ણ ખોળા હોય છે. આવા માણસને લોહીની વધુ પ્રમાણમાં જરૂર છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પણ વધુ પ્રમાણમાં લોહ લેવું જોઈએ અત્યંત લોહની ખામીવાળા માણસે દવા રૂપે લોહ લેવું જોઈએ અને જેમાં લોહ પુષ્કળ પ્રમાણમાં રહેલું હોય તેવા પદાર્થો ખોરાકમાં લેવા જોઈએ.

સાધારણ રીતે પુખ્ત વયના માણસને દરરોજ ૨૦ મિલિગ્રામ લોહની જરૂરત રહે છે.

યુગ્મ-દિવર, માંસ, ઈંડાં, માછલી, કઠોળ, ધઉં, જવ, બાજરી, કુંગી, ટમેટાં, કેળાં, સૂડાં ફળો, લીલાં શાકભાજી વગેરેમાં લોહ સારા પ્રમાણમાં રહેલું છે. દૂધ અને શાક વગેરે સોડાના વાસણમાં રાંધવાથી કે ઉકાળવાથી તેમાં અણુક અંશે લોહતત્વ બાકે છે.

મીઠું શરીરને માટે અત્યંત જરૂર છે. તેની ખામીથી શરીરની જીવનશૈલી ક્રિયાઓ યોગ્ય રીતે થઈ શકતી નથી.

મૂત્ર અને પરસેવા વાટે મીઠું ઠમેશાં નાશ પામે છે. મૂત્ર દ્વારા નીકળતાં મીઠાં ૫૨ તો યુરિક્સાઇડ નિષ્ક્રમ્ય રહેતું છે, પણ પરસેવા દ્વારા નીકળતા મીઠાં ૫૨ આગુ કાઈ નિષ્ક્રમ્ય નથી તેથી ઉનાળા જેવી ઋતુઓ કે જ્યારે પરસેવા વધુ પ્રમાણમાં થાય છે ત્યારે મીઠું વધુ પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ.

એક પુખ્ત માનવીને રોજ લગભગ ૪ ગ્રામ મીઠું જરૂરી છે, પરંતુ મૂત્ર અને પરસેવા દ્વારા તેના

નાશ થતો હોઈ દરરોજ ૫૬૨ ગ્રામ જેટલું મીઠું લેવું જોઈએ. આનાથી વધુ પ્રમાણમાં મીઠું ખાવાથી યુરિક્સાઇડ અને રક્તવાહક નળીઓ ખરાબ થાય છે.

આ સિવાય તાંબુ, આયોડિન, પોટાશિયમ, ગ્રીક, કલોરીન, મેગ્નેશિયમ, એલ્યુમિનિયમ, મેગ્નીઝિયમ વગેરે ક્ષારો પણ શરીરના બધારણમાં યોગ્ય પ્રમાણમાં જરૂરી છે; પરંતુ સામાન્યતઃ સાધારણ ખોરાકમાંથી તે મળી રહેતા હોઈ તે વિશે વધુ વિવેચનની જરૂર રહેતી નથી.

સ્ટાર્ચ, પ્રોટીન, ચરબી અને ક્ષારોની ચર્ચા બાદ હવે આપણે પ્રજીવકો (વિટામિન્સ) વિશે વિચારશું. પ્રજીવક એક પ્રકારનો રસાયણિક પદાર્થ છે. સજીવ વસ્તુઓમાં તે અત્યંત પ્રમાણમાં મળે છે, નિર્જીવ વસ્તુઓમાં તેનો સદંતર અભાવ હોય છે.

ખોરાકનાં ખીન તત્ત્વો (સ્ટાર્ચ, પ્રોટીન વગેરે) લેવા છતાં પ્રજીવકોનો અભાવ રહે તો તે આહાર અપરોક્ષી દૃષ્ટિએ અપૂર્ણ ગણાય છે. પ્રજીવકો શરીરની શક્તિ અને સંરક્ષણ માટે અનિવાર્ય છે. તે શરીરમાં પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થવા અસંભવિત હોવાથી આહાર દ્વારા લેવાં જોઈએ. પ્રજીવકોની શોધથી વૈજ્ઞાનિક જગતમાં ક્રાંતિ આવી છે. દવાઓથી ન મટતાં કેટલાંક દર્દો વિટામિન લેવાથી તરત જ મટી જાય છે.

પ્રજીવકો પણ અન્ય પદાર્થોની જેમ રસાયણિક પદાર્થ હોઈ તેને સ્વતંત્ર રૂપમાં પણ તૈયાર કરી શકાય છે.

આજકાલ પ્રજીવકો વિશે શોધખોળ આગળ વધી રહી છે અને નવાં નવાં પ્રજીવકો શોધાઈ રહ્યાં છે; પણ આપણે તો મુખ્ય પ્રજીવકોની જ ચર્ચા કરશું.

પ્રજીવક A (વિટામિન A): આ પ્રજીવકની ખામીથી નીચે પ્રમાણે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) શરીરની શક્તિ અટકી જાય છે.

(૨) ચામડી શુષ્ક-લૂપી થઈ જાય છે અને અનેક પ્રકારના ચામડીના રોગો થાય છે.

સ્વરૂપ કાર્યન કાષોક્સાઈડને ફેસામાં પકાંચાડે છે. આમ તે શરીરને પોષણ આપવાનું અને હાનિકર્તા મળને બહાર કાઢવાનું કામ કરે છે. તેથી લોહનું મહત્વ સમજી શકાય છે.

લોહી ઉમેશાં શરીરમાં ફરતું રહે છે. શરીરના અન્ય અણુઓની જેમ રક્તકણોની નાથ થતો રહે છે અને નવા કણો પેદા થતા રહે છે. નવા કણો ખનવામાં તૂટેલા કણોના અધિકતર લોહાંશનો ઉપયોગ પુનઃ થઈ જાય છે. છતાં થોડાંધણે અંશ જરૂર નાથ પામે છે તેથી શરીરને હમેશાં લોહીની આવશ્યકતા રહે છે.

લોહીની ખામીવાળા મનુષ્યના શરીરનો વધુ પાંચા હોય છે. આવા માણસને લોહીની વધુ પ્રમાણમાં જરૂર છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પણ વધુ પ્રમાણમાં લોહ લેવું જોઈએ અત્યંત લોહની ખામીવાળા માણસે દવા રૂપે લોહ લેવું જોઈએ અને જેમાં લોહ પુષ્કળ પ્રમાણમાં રહેલું હોય તેવા પદાર્થો ખોરાકમાં લેવા જોઈએ.

સાધારણ રીતે પુખ્ત વયના માણસને દરરોજ ૨૦ મિલિગ્રામ લોહની જરૂર રહે છે.

વૃત્ત-સિવર, માંસ, ઈંડાં, માછલી, કરોળ, ઘઉં, જવ, બાજરી, કેળી, દમેટાં, કેળાં, સુકાં ફળા, લીલાં શાકભાજી વગેરેમાં લોહ સારા પ્રમાણમાં રહેલું છે. દૂધ અને શાક વગેરે સોદાના વાસણમાં રાંધવાથી કે ઉકાળવાથી તેમાં અધુક અંશે લોહતત્વ બને છે.

મીઠું શરીરને માટે અત્યંત જરૂર છે. તેની ખામીથી શરીરની જીવનપ્રયોગી ક્રિયાઓ થોડા રીતે થઈ શકતી નથી.

મૂત્ર અને ખરસેવા વાટે મીઠું હમેશાં નાથ પામે છે. મૂત્ર દ્વારા નીકળતાં મીઠાં પર તો ઝરદાનું નિયંત્રણ રહેલું છે, પણ ખરસેવા દ્વારા નીકળતાં મીઠાં પર આવું કોઈ નિયંત્રણ નથી તેથી ઉનાળા જેવી ઋતુઓ કે બ્યારે ખરસેવા વધુ પ્રમાણમાં થાય ■ ત્યારે મીઠું વધુ પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ.

એક પુખ્ત માનવીને રોજ લગભગ ૪ ગ્રામ મીઠું જરૂરી છે, પરંતુ મૂત્ર અને ખરસેવા દ્વારા તેનો

નાથ થતો હોઈ દરરોજ પંદર ગ્રામ જેટલું મીઠું લેવું જોઈએ. આનાથી વધુ પ્રમાણમાં મીઠું ખાવાથી ઝરદા અને રક્તવાહક નળીઓ ખરાબ થાય છે.

આ સિવાય તામ્ર, આયોડિન, પોટાશિયમ, ગ્રંથક, કલોરીન, મેગ્નેશિયમ, એલ્યુમિનિયમ, મેગ્નીઝ વગેરે દ્વારા પણ શરીરના બધારણમાં યોગાવધુ પ્રમાણમાં જરૂરી છે; પરંતુ સામાન્યતઃ સાધારણ ખોરાકમાંથી તે મળી રહેતા હોઈ તે વિશે વધુ વિવેચનની જરૂર રહેતી નથી.

સ્કાર્થ, પ્રોટીન, ચરબી અને દ્વારોની ચર્ચા બાદ હવે આપણે પ્રજીવકો (વિટામિન્સ) વિશે વિચારણું. પ્રજીવક એક પ્રકારનો રસાયણિક પદાર્થ છે. સજીવ વસ્તુઓમાં તે અત્યંત પ્રમાણમાં મળે છે, નિર્જીવ વસ્તુઓમાં તેનો સદંતર અભાવ હોય છે.

ખોરાકનાં બીજાં તત્ત્વો (સ્કાર્થ, પ્રોટીન વગેરે) લેવા છતાં પ્રજીવકોનો અભાવ રહે તો તે બહાર આરોગ્યની દૃષ્ટિએ અપૂર્ણ ગણાય છે. પ્રજીવકો શરીરની શક્તિ અને સંવેદનશીલતા માટે અનિવાર્ય છે. તે શરીરમાં પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થવા અસંભવિત હોવાથી આહાર દ્વારા લેવાં જોઈએ. પ્રજીવકોની શોધથી વૈદ્યક જગતમાં ક્રાંતિ આવી છે. દવાઓથી ન મટતાં કેટલાંક દર્દો વિટામિન લેવાથી તરત જ મટી જાય છે.

પ્રજીવકો પણ અન્ય પદાર્થોની જેમ રસાયણિક પદાર્થ હોઈ તેને સ્વતંત્ર રૂપમાં પણ તૈયાર કરી શકાય છે.

આજકાલ પ્રજીવકો વિશે શોધખોળ આગળ વધી રહી છે અને નવાં નવાં પ્રજીવકો શોધાઈ રહ્યાં છે; પણ આપણે તો મુખ્ય પ્રજીવકોની જ ચર્ચા કરશું.

પ્રજીવકે અ (વિટામિન A): આ પ્રજીવકની ખામીથી નીચે પ્રમાણે દોનો ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) શરીરની શક્તિ અટકી જાય છે.

(૨) આંખની શુક્ર-લૂપી થઈ જાય છે અને અનેક પ્રકારના આંખની રોગો થાય છે.

(૧) રક્તપ્રવાહ થવા લાગે છે.

(૨) શરીરનું વજન ઘટે છે.

(૩) શરીરનું પોષણ યોગ્ય પ્રમાણમાં થતું નથી

(૪) સ્કર્વી નામનો રોગ થાય છે. આરોગ્યથી દાંત અને પેદામાંથી લોહી નીકળે છે, દાંત નબળાં પડી જાય છે. અને મોઢામાંથી દુર્ગંધ આવે છે.

(૫) જઠરાગ્નિ મંદ પડે છે.

આ પ્રજવક આમળા, મુસળી, નારંગી, લીંબુ દાકમ, દમટા, લીલાં શાકભાજી અને ફળોમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં રહેતું છે. અનાજ અને કોળાળમાં આ વિટામીન હોતું નથી, પણ તેને પલાળીને અકુરિત કરવાથી ઉગાડવાથી ઉત્પન્ન થાય છે

આ પ્રજવક સેવાથી રક્તકણોની જાંખ્ય વધે છે તેથી પાકુ મટે છે એટલી ઉધરસ અને ટાઇફોઇડમાં તે લાભકારક છે. તે ગર્ભપાતને રોકે છે.

ખોરાકને ગરમ કરવાથી કે રાધવાથી, સુકવવાથી અને વધુ વખત રાખી મૂકવાથી આ પ્રજવક નાશ પામે છે. આ પ્રજવક બહુ કામળ પ્રકારનું છે તેથી તેને ગરમી આપવી નહિ; પણ શાકભાજી અને ઉગાડેલા કોળાળ કાર્યા ખાવા.

પ્રજવક ઈ (વિટામિન D) : ઢાકા અને દાંતના નિર્માણમાં આ પ્રજવકની જરૂર રહે છે તેના આ કાર્યમાં પ્રજવક અની સહાયતા જરૂરી છે. એટલે તે પ્રાયઃ પ્રજવક કા વાળી વસ્તુઓમાંથી મળી આવે છે. તેની ખામીથી નીચેના રોગો પેદા થાય છે

(૧) ઢાકા અને દાંત નબળા પડે છે.

(૨) બાળકોને અસ્થિરોષ (રિકેટ) નામનો રોગ થાય છે.

(૩) સોએનિ પ્રસૂતિ વખતે બહુ કષ્ટ થાય છે.

આ પ્રજવક દૂધ, માખણ, ઘી, કોલસિવર એકાદ વગેરેમાંથી મળી આવે છે. સૂર્યસ્નાન કરવાથી શરીરમાં આ પ્રજવક નૈવાર થાય છે. સૂર્યસ્નાન કરતી વખતે શરીર પ્રક્ટુ રાખવું અથવા આજી વસ્ત્ર પહેરી તડકે બેસવું. સૂર્યસ્નાન સવારે બેગલા સૂર્યના તડકામાં થાય તો વધુ હિતકર છે.

આ પ્રજવકથી રિકેટ અને અસ્થિક્ષય (Bone T. B.) નો નાશ થાય છે. બાળકોને દાંત સંદેવાદથી આવે છે. શરીરમાં કલ્કલિયમના પાચનમાં આ પ્રજવક સહાયક થાય છે તેથી ક્ષય જેવાં રોગોમાં તે ઉપયોગ ઉપયોગી નીતક છે.

પ્રજવક જી (વિટામિન E) : આ પ્રજવકની ખામીથી સ્ત્રી તથા પુરુષ સંતાત ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી. આજીકાલ વધતવની આ અઘસીર દવા મળાય છે. ગર્ભપાત થતો અટકાવવા પણ આ પ્રજવક ઉપયોગી છે.

ઘઉં તથા જવના અંકુરો-નાકાંમાં, બિયાંમાં, કોળાળ તથા લીલાં શાકભાજીમાં આ પ્રજવક મળી આવે છે.

આ સિવાયનાં બીજાં પ્રજવકોની ચર્ચા આપણે માટે જરૂરી ન હોવાથી ખોરાકનાં ઉપયોગી તત્ત્વ પાણીની ચર્ચા કરશું.

પાણી પોતે પોષક ન હોવા છતાં શરીરને તેની જરૂરત દરેક તત્ત્વથી વધુ છે. ભોજન વગર શરીર દિવસો સુધી ટકી શકે છે; પરંતુ પાણી વગર વધુ વખત જીવવું સંભવિત નથી.

પાણી ખોરાકને પાતળા કરી પચવા યોગ્ય બનાવે છે. લોહી પણ પાણીને લીધે પ્રવાહી રહે છે અને આખા શરીરમાં ફરી પોષણ આપે છે. આદાર, રસ અને પાચનક્રિયામાં મદદના નકામાં ભાગને યોગ્ય પાચનવા અને મૂત્ર દાખ બહાર કાઢી નાખે છે આમ પાણી શરીરના પોષણ અને શુદ્ધિનું મુખ્ય સાધન છે.

પાણી સ્વતંત્ર રૂપમાં પીવા ઉપરાંત આપણને ખોરાક દ્વારા પણ મળે છે. દૂધ, ફળો, શાકભાજી વગેરેમાં પાણી અધિક માત્રામાં રહેલું છે. રસાયનિક ક્રિયાઓ દ્વારા પણ પાણી ઉત્પન્ન થાય છે. આમ શરીરની પાણીની જરૂરત પૂરી પડે છે.

નિરોગી અવસ્થામાં વધુ પ્રમાણમાં પાણી પીવાથી પણ ગુકસાન થતું નથી, કારણ કે વધારાનું પાણી મૂત્ર અને પસોવા વાટે બહાર નીકળી જાય છે, ઉપરાંત શરીરના ગેરવને પણ બહાર કાઢે છે. તેથી વધુ પાણી પીવાથી શરીરશુદ્ધિ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે

(૧) રક્તગ્રાત થવા લાગે છે.

(૨) શરીરનું વજન ઘટે છે.

(૩) શરીરનું પોષણ યોગ્ય પ્રમાણમાં થતું નથી

(૪) સ્કર્વી નામનો રોગ થાય છે. આ રોગથી દાંત અને પેદામાંથી લોહી નીકળે છે, દાંત નબળાં પડી જાય છે. અને મોઢામાંથી દુર્ગંધ આવે છે.

(૫) વરફાગિન મંદ પડે છે.

આ પ્રજવક આમળા, મુસળી, નારંગી, લીલુ દાઝમ, દમદા, લીસાં શાકભાજી અને ફળોમાં પ્રુકળ પ્રમાણમાં રહેતું છે. અનાજ અને કોળમાં આ વિટામીન હોતું નથી, પણ તેને પલાળીને અકુરિત કરવાથી ઉગ્રાકવાથી ઉત્પન્ન થાય છે

આ પ્રજવક લેવાથી રક્તકણોની સંખ્યા વધે છે તેથી પાકું મટે છે મોટી ઉધરસ અને ટાઇફોઇડમાં તે સાલકારક છે. તે ગર્ભપાતને રોકે છે.

ખોરાકને ગરમ કરવાથી કે રાંધવાથી, સૂકવવાથી અને વધુ વખત રાખી મૂકવાથી આ પ્રજવક નાશ પામે છે. આ પ્રજવક બહુ કામળ પ્રકારનું છે તેથી તેને ગરમી આપવી નહિ; પણ શાકભાજી અને ઉગ્રાકેલા કોળ કાર્ય ખાવા.

પ્રજવક ઈ (વિટામિન D) : હાડકા

અને દાંતના નિર્માણમાં આ પ્રજવકની જરૂર રહે છે તેના આ કાર્યમાં પ્રજવક ઈ ની સહાયતા જરૂરી છે. એટલે તે પ્રાયઃ પ્રજવક ઈ વાળી વસ્તુઓમાંથી મળી આવે છે. તેની ખામીથી નીચેના દોષો પેદા થાય છે

(૧) હાડકા અને દાંત નબળા પડે છે.

(૨) બાળકોને અસ્થિરોષ (રિકેટ) નામનો રોગ થાય છે.

(૩) સ્ત્રીઓને પ્રસૂતિ વખતે જાડું કષ્ટ થાય છે.

આ પ્રજવક દૂધ, માખણ, ઘી, ક્રીમલેવર ઓઈલ વગેરેમાંથી મળી આવે છે. સૂર્યસ્નાન કરવાથી શરીરમાં આ પ્રજવક નૈવાર થાય છે. સૂર્યસ્નાન કરતી વખતે શરીર ખુલ્લું રાખવું અથવા આંધળ વસ્ત્ર પહેરી તડકે ખેસવું. સૂર્યસ્નાન સવારે જાગતા સૂર્યના તડકામાં થાય તો વધુ હિતકર છે.

આ પ્રજવકથી રિકેટ અને અસ્થિક્ષય (Bone T. B.) નો નાશ થાય છે. બાળકોને દાંત સહેલાઈથી આવે છે. શરીરમાં કેલ્સિયમના પાચનમાં આ પ્રજવક સહાયક થાય છે તેથી હાથ જેવાં રોગોમાં તે ઉપયોગ ઉપયોગી નીવડે છે.

પ્રજવક ઈ (વિટામિન E) : આ પ્રજવકની ખામીથી સ્ત્રી તથા પુરુષ સંતાતિ ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી. આજકાલ વખતની આ અડચણ દવા ગણાય છે. ગર્ભપાત થતો અટકાવવા પણ આ પ્રજવક ઉપયોગી છે.

ધરિ તથા જવના અંકુરો-નાકમાં, બિલાંમાં, કોળ તથા લીલા શાકભાજીમાં આ પ્રજવક મળી આવે છે.

આ સિવાયનાં બીજાં પ્રજવકોની ચર્ચા આપણે મારે જરૂરી ન હોવાથી ખોરાકનાં ઉપયોગી તત્ત્વ પાણીની ચર્ચા કરશું.

પાણી પોતે પોષક ન હોવા છતાં શરીરને તેની જરૂરત દરેક તત્ત્વથી વધુ છે. બોજન વગર શરીર ક્વિસેા સુધી ટકી શકે છે; પરંતુ પાણી વગર વધુ વખત જીવવું સંભવિત નથી.

પાણી ખોરાકને પાતળો કરી પચવા યોગ્ય બનાવે છે. લોહી પણ પાણીને લીધે પ્રવાહી રહે છે અને આખા શરીરમાં ફરી પોષણ આપે છે. આંતર, રસ અને પાચનક્રિયામાં ગેરના નકામા ભાગને નોગાળી પરમેવા અને મૂત્ર હાલ બહાર કાઢી નાખે છે આમ પાણી શરીરના પોષણ અને શુદ્ધિનું મુખ્ય સાધન છે.

પાણી સ્વતંત્ર રૂપમાં પીવા ઉપરાંત આપણને ખોરાક દ્વારા પણ મળે છે. દૂધ, ફળો, શાકભાજી વગેરેમાં પાણી અધિક માત્રામાં રહેતું છે. રસાયનિક ક્રિયાઓ દ્વારા પણ પાણી ઉત્પન્ન થાય છે. આમ શરીરની પાણીની જરૂરત પૂરી પડે છે.

નિરોગી અવસ્થામાં વધુ પ્રમાણમાં પાણી પીવાથી પણ નુકસાન થતું નથી, કારણ કે વધારાનું પાણી મૂત્ર અને પરસેવા વાટે બહાર નીકળી જાય છે. ઉપરાંત શરીરના ગેરને પણ બહાર કાઢે છે. તેથી વધુ પાણી પીવાથી શરીરશુદ્ધિ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે

ભાનનળકામના એક ગ્રામમાં મુનિશ્રી સત બાલજીએ થોડા વર્ષ પહેલાં એક શિબિર શરૂ કર્યો હતો. હું પણ એ શિબિરમાં ગયો હતો તેમાં રોજ સારી સારી ધર્મની વાતો થતી એ ગ્રામના માધા ભગત નામના એક એડ રોજ નિયમિત રીતે વાતો સાંભળવા આવે ભારે ભાવિક માણસ રોજ કથામાં આવે.

ક્રમશઃ શિબિરનો છેલ્લો દિવસ આ યો પેના માધા ભગવતને થયું 'શિબિરના છેલ્લા દિવસે બધા મારે ત્યાં ભોજન કરે તો કેવું?' એણે શિબિરમાં આવેલા સૌને પ્રેમભર્યું નિમંત્રણ આપ્યું હું પણ તેને ત્યાં ગયો રસોઈમાં દાળ અને રોટના ભાવપૂર્વક બનાવ્યા હતા એકાદની સ્ત્રી મહિ ૩૦-૩૫ વર્ષની હશે બહુ સુરીન પવિત્ર અને પ્રેમાળ એણે સૌનો પ્રેમપૂર્વક સહાર કર્યો. થોડી વાર પછી બધા તે બેઠી હતી ત્યાંથી કંઈક લેવા ખસી, એ ખસતી હતી ત્યાં મારી નજર એના પગ ઉપર પડી એના પગ પાતળા દોરડી જેવા હતા મેં સહજ ભાવે એને પૂછ્યું. "કેમ બંદન તમારે પગ નથી શું."

મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે એણે પામે બિન્દા પોતાના પતિ તરફ આગળી કરી કહ્યું "પૂછી જુઓ એમને, કદિ કાઈ દુખ દીધું હોય તો હું દીધું છું, રસોઈ કરું છું, વાસણ માણું છું, ભેસ ફોડું છું, ઘર પચુ લીધું છું, માત્ર પાણી એમને ભરવું પડે છે"

ત્તી બોલવાનું પૂરું કરે ■ ત્યાં એના પતિએ કહ્યું, "મહારાજ, એને પૂછી જુઓ કે મેં કદી એને દુખ પડવા દીધું છે? મેં એને બરે બધા કરાવી છે. ગાડી મગી ત્યાં ગાડીમાં લઈ ગયો ને મોટર મગી ત્યાં મોટરમાં બેસાડી બધા કરાવી છે પાણીતાણા ગયો ત્યારે બંને બેસાડી કુચર ઉપર લઈ ગયો હતો ને બરે દર્દન કરાયા હતા."

પતિપત્ની બન્નેની આ વાતો સાંભળીને

હું તો આશ્ચર્યમાં ચરકાવ થઈ ગયો મને ધ્યુ કે મેં પ્રથમ શું પૂછ્યો ને મને ઉત્તર શું મળ્યો! બન્નેનો પરસ્પર પ્રેમ બોધ મને અત્યંત આનંદ થયો. તે પછી પેના માધા ભગવતને મેં પૂછ્યું "તમે લગ્ન કર્યું છે એ જણ્યા આ મહિ અપગ છે એમ તમે બચ્ચતા હતા?"

"હાજી," ભગવતે કહ્યું.

"તો પછી લગ્ન કેમ કર્યું?"

"મને ધ્યુ કે આ બિચારીની સેવા કેાણુ કરશે? આખી જિંદગી દુખી થવો એટલે એની સેવા કરવા મેં તેની સાથે લગ્ન કર્યું"

આ ઠે લગ્નજીવનનું રહસ્ય લગ્નનો અર્થ થાન છે અર્પણ થયું, પ્રેમન ગેળાઈ જતું તેમાં સુખ મેળવવા કરતાં સુખ આપવાની ભાવના છે. એટલે જેની સાથે વચ્ચેથી બેઠાવાનો વિચાર કરવામાં આવે તેની પાસેથી સુખ મગરો એની આશા રાખ્યા કરતાં હું તેને સુખી બનાવીશ એની ભાવનાથી લગ્ન કરવામાં આવે તો જિંદગીમાં કદી દુખ બોજવવા વારો ન આવે. બધા બન્ને પડે સ્વાર્પણની ભાવના હોય ત્યાં દુખ શી રીતે જીતી રહી શકે? બધા લેવાની નહિ પણ આપવાની જ શક્તિ પ્રધાનપણે ટોચ ત્યાં ખટે શું? એ દષ્ટાંતના જીવનનું રહસ્ય પણ આ સ્વાર્પણની ભાવનામાં હું

* * *

હું એક સદજીવનને ત્યાં ગયો હતો. એમને ત્યાં તુલસી રામાયણ વચ્ચે એમને બારીશ ત્રેવીશ વર્ષની એક દીકરી તેનું નામ વનલીના એના બા બાળુ બાળુના નહિ પણ સસ્કારી એમની આગળ આમોઘોમની વાતો કરતો હતો ત્યાં પેની દીકરી આતી. એ દીકરી સાથે કેટલીક વાતો થયા બાદ તેની બાએ કહ્યું કે, "મહારાજ, મારી દીકરી તો એના સાસરામાં જન્મ જ પ્રિય થઈ પડી છે. એના ઈતિહાસ સાંભળવા જેવો છે"

ભાનનળકાગના એક ગ્રામમાં મુનિશ્રી સત બાલજીએ થોડા વર્ષ પહેલા એક શિબિર શરૂ કર્યો હતો. હું પણ એ શિબિરમાં ગયો હતો તેમાં રોજ સારી સારી ધર્મની વાતો થતી એ ગ્રામના માધા ભગત નામના એક એક રોજ નિયમિત રીતે વાતો સાંભળવા આવે ભારે ભાવિક માણસ રોજ કથામાં આવે.

ક્રમશઃ શિબિરનો છેલ્લો દિવસ આ થો પેના માધા ભગવતને થયું ‘શિબિરના છેલ્લા દિવસે જ્યાં મારે ત્યાં ભોજન કરે તો કેવું?’ એણે શિબિરમાં આવેલા સૌને પ્રેમભર્યાં નિર્મળચ આપ્યું હું પણ તેને ત્યાં ગયો રસોઈમાં દાળ અને રોટના ભાવપૂર્વક બનાવ્યા હતાં એકાદની છી મણિ ૩૦-૩૫ વર્ષની ઉંમરે બહુ સ્વચ્છ પવિત્ર અને પ્રેમાળ એણે સૌનો પ્રેમપૂર્વક સત્કાર કર્યો. થોડી વાર પછી જ્યાં તે બેઠી હતી ત્યાંથી કંઈક લેવા ખસી, એ ખસતી હતી ત્યાં મારી નજર એના પગ ઉપર પડી એના પગ પાતળા દોરડી જેવા હતાં મેં સહજ ભાવે એને પૂછ્યું. ‘જમ બહેન તમારે પગ નથી શું.’

મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે એણે પામે બેભાષા પોતાના પતિ તરફ આગળી કરી કહ્યું ‘પૂછી જુઓ એમને, કદિ કાઈ દુખ દીધું હોય તો હું’ દુઃખ, રસોઈ કડુ, ખાસજી માજુ, બેસ દોહુ, ઘર પથ્થુ લીધુ, માત્ર પાણી એમને ભરવું પડે છે”

હી બોલવાનું પૂરું કરે ■ ત્યાં એના પતિએ કહ્યું, ‘મહારાજ, એને પૂછી જુઓ કે મેં કદી એને દુખ પડવા દીધું છે? મેં એને બરે બના કરાવી છે. ગાડી મળી ત્યાં ગાડીમાં લઈ ગયો ને મોટર મળી ત્યાં મોટરમાં બેસાડી બના કરાવી છે પાલીતાણા ગયો ત્યારે ખમ્મે બેસાડી કુચર ઉપર લઈ ગયો હતો ને બરે દર્શન કરાયા હતા.’

પતિપત્ની બન્નેની આ વાતો સાંભળીને

હું તો આશ્ચર્યમાં ચરકાવ થઈ ગયો અને થયું કે મેં પ્રશ્ન શું પૂછ્યો ને મને ઉત્તર શું મળ્યો? બન્નેનો પરસ્પર પ્રેમ જોઈ મને અત્યંત આનંદ થયો. તે પછી પેના માધા ભગવતને મેં પૂછ્યું ‘તમે લગ્ન કર્યું છે એ પહેલાં આ મણિ અપંગ છે એમ તમે જાણતા હતા?’

“હાજી,” ભગવતે કહ્યું.

“તો પછી લગ્ન કેમ કર્યું?”

“મને થયું કે આ બિચારીની સેવા કાણ કરતો? આખી જિંદગી દુખી થને એટલે એની સેવા કરવા મેં તેની સાથે લગ્ન કર્યું”

આ છે લગ્નજીવનનું સદૃશ્ય લગ્નનો અર્થ થાન છે અર્પણ થયું, પ્રેમનું ગેળાઈ જતું તેમાં સુખ મેળવવા કરતાં સુખ આપવાની ભાવના છે. એટલે જેની સાથે વચનમયિની જોડાવાનો વિચાર કરવામાં આવે તેની પાસેથી સુખ મળતો એની આશા રાખ્યા કરતાં હું તેને સુખી બનાવીશ એની ભાવનાથી લગ્ન કરવામાં આવે તો જિંદગીમાં કદી દુખ ભોગવવા વારો ન આવે. જ્યાં બન્ને પક્ષે સ્વાર્પણની ભાવના હોય ત્યાં દુખ શી ગીતે જીલું રહી શકે? જ્યાં લેવાની નહિ પણ આપવાની જ શક્તિ પ્રધાનપણે હોય ત્યાં ખુટે શું? એ દૃષ્ટીના જીવનનું સદૃશ્ય પણ આ સ્વાર્પણની ભાવનામાં હવું

* * *

હું એક સદૃશ્યદષ્ટને ત્યાં ગયો હતો. એમને ત્યાં તુચ્છી રામાયણ વચાસ એમને બારીશ ત્રેવીશ વર્ષની એક દીકરી તેનું નામ વનલીના એના બાળુ ભણેના નહિ પણ સરકારી એમની આગળ પ્રાથમિક શાળામાં વાતો કરતો હતો ત્યાં પેની દીકરી આની એ દીકરી સાથે ફેટલીક વાતો થયા બાદ તેની બાએ કહ્યું કે, ‘મહારાજ, મારી દીકરી તો એના સાસરામાં જન્મ જ પ્રિય થઈ પડી છે. એનો ઈતિહાસ સાંભળવા જેવો છે”

સમાજનું સુખ અને વ્યક્તિનું સુખ એ બિન્ન નથી સમાજના સુખમા જ વ્યક્તિનું સુખ રહેતું છે એ ઉપરાંત દરેક વ્યક્તિએ પોતાનો નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ સ્વતંત્ર રીતે કરવો જોઈએ એ આધ્યાત્મિક પ્રગતિની કોઈ સીમા જ નથી તે સતત ચાનું રહી શકે છે અને રહેવી પણ જોઈએ આને લોકો ઉ નતિનો અર્થ એમ કરે છે કે, ખૂબ ધન કમાવું પણ એમની ઉન્નતિનો આ તદ્દન ખોટો જ અર્થ છે તે અર્થ સમાજના હિતની વિરુદ્ધ છે વ્યક્તિની ઉન્નતિનો સાચો અર્થ એ જ છે કે દરેક વ્યક્તિએ આધ્યાત્મિક ઉન્નત કરી પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધવો જોઈએ, આત્માનું કચાણું કરવું જોઈએ સાચુંસ નૈતિક ધોરણે ઉન્નત કરી ઠેક પરમેશ્વર મુખી થકોચી શકે ■

આને વ્યક્તિગત ઉ નતિની જવાબદારી દરેક પર છે પોતાની ઉ નતિ કરી એ દરેકનો અધિકાર છે, એ દરેકનું કર્તવ્ય પણ માનવામા આવે છે જ્યાં સુધી ઔદિક સુખનો સવાન છે, ત્યાં સુધી દરેક વ્યક્તિએ સમાજને પોતાની સેવા અર્પણ કરવી, એ દરેકનું કર્તવ્ય છે આ રીતે સમાજ-રચના સારી થાય—એના અનુકૂળ સદૃશ્યો પેદા થાય તો વ્યક્તિની ઉન્નતિ માટે ધણી જ અનુકૂળતા અને સ્વતંત્રતા પેદા થાય છે

પણ એ સમાજરચના સારી કઈ રીતે બની શકે ? ને સમાજની સેવામા સૌની શક્તિ લાગે તો જ સમાજ ટકી શકે, પણ એ માટે મેં ગુણોની ખાસ આવશ્યકતા છે પ્રેમ અર્થાત્ કરુણા અને સયમ મનમા ને બીજા પ્રત્યે કરુણા દયા હોય તો માણસ બીજાનું દુખ જોઈ શકે આને દુનિયામા દુખો તો ઘણા છે, પરંતુ આપણે સાક્ષુ દિલ કરીને એની પ્રત્યે ધ્યાન જ નથી આપતા જોએ પોતાની જાતને આસ્તિક કહેવડાવે છે તેઓ એમ કહે છે કે અમે શુ કરીએ સૌનું દુખ મટાડનાર તો ઈશ્વર છે જોએ પોતાની

જાતને નાસ્તિક કહેવડાવે છે, તેઓ તો એમ જ કહે છે કે પોતાનું દુખ પોતે સહન કરે, અમે શુ કરીએ ? આ રીતે નાસ્તિકોએ દુખીઓના દુખ ટાળવાનો ભાર દુખીઓ પર જ નાખ્યો છે અને આસ્તિકોએ એ ભાર ઈશ્વર પર નાખ્યો છે, પરંતુ નથી નાસ્તિક લોકો જાણતા કે નથી આસ્તિક લોકો જાણતા કે, દુખ યોગ્ય કરવાનો થોડો ભાર એમના પગ પથ્થુ છે એમના દુખમા સજ્જાઓ થવાની એમની પથ્થુ કરજ છે એટલા માટે આપણે સૌથી વધારે જોર કરુણા પર દઈએ છીએ જ્યાં સતોના જીવનનો સાર—સર્વસ્વ કરુણા છે પછી ભલે તે રામનું નામ લે યા ધૃત્યનું નામ લે મોક્ષનું નામ લે, નિર્વાણનું નામ લે યા પગમા નદનું નામ લે આપણે દુનિયામા એવા કામો કરવા જોઈએ, એવા આદેશલેખો ઉપવવા જોઈએ, જેને પરિણામે લોકોના હૃદયમા કરુણાના ભાવો પેદા થાય આને ને પરપરપર યોજનાઓ થઈ રહી છે એનાથી ભાગતની દાનત વધશે, ભારત સુખી થશે એમ સૌ વિચારે છે, પણ જ્યારે સૌ પરસ્પર પ્યાર રાખતો, પ્યારનું મઠત્વ સમજશે, હૃદયમા કરુણા પેદા થશે ત્યારે જ આ બધી યોજનાઓ સફળ થશે

બીજા મઠત્વની વાત એ છે કે, આપણા સામાજિક જીવનમા સયમની ધણી જ આવશ્યકતા છે. સયમ એટલે આપણા ભોગોનું માપ નક્કી કરવું જ્યારે આપણે આપણા ભોગોની મર્યાદા નથી રાખતા ત્યારે સમાજની સાથે ટકરાવું પડે છે આ ધણુ શરમ જોરે છે ને ભોગ સૌને નથી મળી શકતો, તે ભોગ ભોગ વવાનો આપણને અધિકાર નથી આ ભાવના દરેકના મનમા દંદ થી જોઈએ ‘કુરલના એક અધ્યાયમા ભોગનો સમય સયમની સાથે જોડી દીધો છે એમા કહેવામા આવ્યું છે કે, જ્યારે આપણે આપણા ભોગોની મર્યાદા નથી રાખતા, ત્યારે આપણે ચોરી કરવાનું શરૂ કરીએ ત્રીજો રાતે ને ચોરીઓ થાય છે તે તો સામાન્ય ચોરીઓ છે મૂર્ખ લોકો જ આવી ચોરીઓ કરે છે,

સમાજનું સુખ અને વ્યક્તિનું સુખ એ બિન્ન નથી સમાજના સુખમાં જ વ્યક્તિનું સુખ રહેતું છે એ ઉપરાંત દરેક વ્યક્તિએ પોતાનો નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ સ્વતંત્ર રીતે કરવો જોઈએ એ આધ્યાત્મિક પ્રગતિની કોઈ સીમા જ નથી તે સતત ચાનું રહી શકે છે અને રહેતી પછી જોઈએ આજે લોકો ઉ નતિનો અર્થ એમ કરે છે કે, ખૂબ ધન કમાવું પછી એમની ઉન્નતિનો આ તદ્દન ખોટો જ અર્થ છે તે અર્થ સમાજના હિતની વિરુદ્ધ છે વ્યક્તિની ઉન્નતિનો સાચો અર્થ એ જ છે કે દરેક વ્યક્તિએ આધ્યાત્મિક ઉન્નત કરી પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધવો જોઈએ, આત્માનું કન્યાયું કરવું જોઈએ માણસ નૈતિક ધોરણે ઉન્નત કરી ઠેક પરમેશ્વર મુખી પહોંચી શકે છે

આજે વ્યક્તિગત ઉ નતિની જવાબદારી દરેક પર છે પોતાની ઉ નતિ કરી એ દરેકનો અધિકાર છે, એ દરેકનું કર્તવ્ય પછી માનવામાં આવે છે બધા સુધી ઔદિક સુખનો સવાન છે, ત્યાં સુધી દરેક વ્યક્તિએ સમાજને પોતાની સેવા અર્પણ કરવી, એ દરેકનું કર્તવ્ય છે આ રીતે સમાજ-રચના સારી થાય—એના અનુકૂળ સદૃશ્યો પેદા થાય તો વ્યક્તિની ઉન્નતિ માટે ઘણી જ અનુકૂળતા અને સ્વતંત્રતા પેદા થાય છે

પછી એ સમાજરચના સારી કઈ રીતે બની શકે ? જો સમાજની સેવામાં સૌની શક્તિ લાગે તો જ સમાજ ટકી શકે, પછી એ માટે જે શુભિની ખાસ આવશ્યકતા છે પ્રેમ અર્થાત્ કરુણા અને સયમ મનમાં જો ખીજ પ્રત્યે કરુણા દયા હોય તો માણસ ખીજનું દુખ જોઈ શકે આજે દુનિયામાં દુખો તો ઘણા છે, પરંતુ આપણે સાક્ષુ દિલ કરીને એની પ્રત્યે ધ્યાન જ નથી આપતા જોયો પોતાની જાતને આક્રિતક હહેવડાવે છે તેઓ એમ કહે છે કે અમે શુ કરીએ સૌનું દુખ મટાડનાર તો ઈશ્વર છે જોયો પોતાની

જાતને નાસ્તિક કહેવડાવે છે, તેઓ તો એમ જ કહે છે કે પોતાનું દુખ પોતે સદન કરે, અમે શુ કરીએ ? આ રીતે નાસ્તિકોએ દુખીઓના દુખ ટાળવાનો ભાર દુખીઓ પર જ નાખ્યો છે અને આસ્તિકોએ એ ભાર ઈશ્વર પર નાખ્યો છે, પરંતુ નથી નાસ્તિક લોકો જાણતા કે નથી આસ્તિક લોકો જાણતા કે, દુખ ઓછા કરવાનો થોડો ભાર એમના પર પડ્યો છે એમના દુખમાં સદ્બામી થવાની એમની પડ્યું ફરજ છે એટલા માટે આપણે સૌથી વધારે જોર કરુણા પર દઈએ છીએ જ્યાં સતોના જીવનનો સાર—સર્વસ્વ કરુણા છે પછી ભલે તે રામનું નામ લે યા ધૃત્યનું નામ લે મોક્ષનું નામ લે, નિર્વાણનું નામ લે યા પગમાં નદનું નામ લે આપણે દુનિયામાં એવા કામો કરવા જોઈએ, એવા અદિલનો ઉગવવા જોઈએ, જેને પરિણામે લોકોના હૃદયમાં કરુણાના ભાવો પેદા થાય આજે જે પચ્ચર્ણીય યોજનાઓ થઈ રહી છે એનાથી ભાગતની દાનત વધશે, ભારત સુખી થશે એમ સૌ વિચારે છે, પછી બ્યારે સૌ પરસ્પર પ્યાર રાખતો, પ્યારનું મહત્વ સમજશે, હૃદયમાં કરુણા પેદા થશે ત્યારે જ આ બધી યોજનાઓ સફળ થશે

ખીજ મહત્વની વાત એ છે કે, આપણા સામાજિક જીવનમાં સયમની ઘણી જ આવશ્યકતા છે, સયમ એટલે આપણા ભોજનનું માપ નક્કી કરવું પ્યારે આપણે આપણા ભોજનની મર્યાદા નથી રાખતા ત્યારે સમાજની સાથે ટકરાવું પડે છે આ ઘણું શરમ ભરેતું છે જે ભોજ સૌને નથી મળી શકતો, તે ભોગ ભોગ વવાનો આપણને અધિકાર નથી આ ભાવના દરેકના મનમાં દબ થી જોઈએ ‘કુરલ ના એક અધ્યાયમાં ભોજનો સમય સયમની સાથે જોડી દીધો છે એમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, બ્યારે આપણે આપણા ભોજનની મર્યાદા નથી રાખતા, ત્યારે આપણે ચોરી કરવાનું શરૂ કરીએ ત્યારે રાતે જ ચોરીએ થાય છે તે તો સામાન્ય ચોરીઓ છે ચૂર્ણ લોકો જ આવી ચોરીએ કરે છે,

જીપ્સમ અને એનુ જેતીમાં મહત્ત્વ :-

જેતીમાં ચિરોડીના ઉપયોગ સૈકાઓથી અણીના છે. દોઢસો વર્ષ પહેલા યુરોપમાં તેનો ઉપયોગ પુષ્કળ પ્રમાણમાં કરવામાં આવેલો. અમેરિકાના રાષ્ટ્રોમાં બેન્જામીન ફ્રેન્કલીન તેના વપરાશનું ખાસ ઢિખાવતી રાજ્ય હતા.

ચિરોડી કુદરતી રીતે ખનીજ સ્વરૂપે મળી આવે છે અને તેનું રાસાયણિક બધારણ ક્રેસિસમ સફેદ ૨ લાઝ પાણી ($2H_2O$) છે. જેતીમાં વપરાતા ચિરોડીની શુદ્ધતા ૬૦થી ૯૫ ટકા હોય છે જેનો આધાર ખનીજ સ્વરૂપે કેવી રીતે મળી આવે છે તેના ઉપર રહેલો છે. ૯૦ ટકાથી વધારે શુદ્ધતા ધરાવતા ચિરોડી પ્લાસ્ટર ઓફ પેરીસ બનાવવામાં વપરાય છે ૭૫ થી ૯૦ ટકા શુદ્ધ ચિરોડી તેના મુલાકાત પ્રમાણે મીથી રીતે જમીન માટે વપરાય છે, કે જે વધુ સારું પરિણામ આપે છે.

સીમન સુપર ફાસ્ટેટમાં આશરે ૫૫ ટકા ચિરોડી હોય છે. અને તેની ખાતર તરીકેની અસરકારકતા કમ્પે અશ તેના ચિરોડીના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે ચિરોડી નરમ પદાર્થ છે. અને તેની દ્રાવ્યતા ૦.૩ ટકા છે. જો કે તેની દ્રાવ્યતા ઓછી છે હતા (ક્રેસિસમ) ચૂનાના પદાર્થોમાં તેની દ્રાવ્યતા સૌથી વધારે છે.

ચિરોડી ખારીક ભુકાના સ્વરૂપમાં જમીનમાં નાખવાથી તેની અસર સારી થાય છે. ૬૦ થી ૧૦૦ મેક્ષ (ખારીકાઈના એકમ) પાંચર ગોચ ગણાય છે. કારણ કે વધારે ખારીક કરવાથી (અરેબિક) ખર્ચ વધારે થાય છે જ્યારે ફાવેલો પ્રમાણમાં થતો નથી. ભારતમાં રાજસ્થાન અને મધ્યમાં ચિરોડી પુષ્કળ પ્રમાણમાં મોટી કાંઠવામાં આવે છે.

ચિરોડીનું જેતીમાં થતું મહત્ત્વ છે કારણ કે તે પાક તેમજ જમીન માટે લાભદાયી છે.

પોષકતત્ત્વ તરીકેની કિંમત:

ચિરોડીમાં હોડનાં પિકામ માટે જરૂરી ચૂનો અને ગ્રંથક બને તરતો છે. ચૂનો હોડના મૂળના પિકા સમા મદદ કરે છે, અને નિન સમગ્ર પોષકતત્ત્વો તથા ખીજ સમગ્રને જમીનમાં વહેંચણીના બીધે થતી નુકસાનકર્તા અસરોને શિથિન કરે છે. અનાજના પિકા દર એક જમીનમાંથી ૨૫ રતન ચૂનો વાપરે ૨. જ્યારે હોડાળના પિકા ૧૦૦ રતન અથવા વધારે ચૂનો વાપરે છે. એનુ અણના મળ્યું છે કે જૂના (પિકા) હોડના આયુષ્યોમાંથી થતું જ ઓછું અથવા તે નહિન ચૂનાનું પ્રમાણ ઉગતા નરા હોડમાં આવતું હોય છે અને તેથી જ હોડની વૃદ્ધિ દરમિયાન લગભગ તેની વપરાશ જરૂરી છે.

ગ્રંથક પણ મૂળની વૃદ્ધિ કરે છે અને સુપર ફાસ્ટેટને લીધે થતી મૂળની વૃદ્ધિ વતાઓછા પ્રમાણમાં ગ્રંથકને આભારી હશે થતી હોડમાં ગ્રંથકનું પ્રમાણ ફાસ્ટેટસ જેટલું અથવા તેના કરતા વધારે હોય છે ગ્રંથક હોડના લીના ૨૫ (ફેલોડીય) બનાવવામાં અગત્યનો લાજ લગવે છે અને થતી પ્રેમીન તેમજ તેણેનું પણ મહત્ત્વનું ઘટક છે. આપણા દેશમાં જ્યારે (સફર) ગ્રંથક બહારથી આયાત કરવો પડે છે ત્યારે દેશી ચિરોડી હોડની ગ્રંથકની જરૂરિયાત માટેનું મહત્ત્વનું સાધન ગણી શકાય.

ચિરોડીની જરૂરિયાત:

સફેટના ક્ષારો પાણીમાં દ્રાવ્ય હોઈ ધોવાય જાય છે અને દર વર્ષે દર એકરે ૫૦ રતલ ગ્રંથક આ રીતે ધોવાઈ જાય છે. સામાન્ય રીતે જમીનમાં ગ્રંથકનું પ્રમાણ ફાસ્ટેટસ કરતા ઓછું હોય છે. જૂન કાળમાં સેન્દ્રિય પદાર્થોમાં ગ્રંથક પૂરતા પ્રમાણમાં મળી રહેતા જ્યારે આજે સુખ્યત્વે સુપર ફાસ્ટેટમાંથી મળી રહે છે કારણ કે તેમાં ચિરોડીનું પ્રમાણ રહેતું હોય છે.

જાસમ અને એનું ખેતીમાં મહત્વ :-

ખેતીમાં ચિરોડીનો ઉપયોગ સૈદ્ધાંતિક જાણીતા છે. દોઢસો વર્ષ પહેલાં યુરોપમાં તેનો ઉપયોગ પુષ્કળ પ્રમાણમાં કરવામાં આવેલો. અમેરિકાના રાષ્ટ્રોમાં ખેતીમાં ફેન્ડેલીન તેના વપરાશનું ખાસ ધિમાયની રાખ્યું હતું.

ચિરોડી કુદરતી રીતે ખનીજ સ્વરૂપે મળી આવે છે અને તેનું રાસાયણિક બધારનું કૃત્રિમ સંશ્લેષિત રાસાયણિક (2H₂O) છે. ખેતીમાં વપરાતા ચિરોડીની શુદ્ધતા ૯૦થી ૯૫ ટકા હોય છે જેનો આધાર ખનીજ સ્વરૂપે કેની રીતે મળી આવે છે તેના ઉપર રહેલો છે. ૯૦ ટકાથી વધારે શુદ્ધતા ધરાવતા ચિરોડી પ્લાસ્ટર ઓફ પેરીસ બનાવવામાં વપરાય છે જ્યાં વી ૯૦ ટકા શુદ્ધ ચિરોડી તેના મુદ્રાકન પ્રમાણે માથી રીતે જમીન માટે વપરાય છે, કે જે વધુ સાડું પરિણામ આપે છે.

સીમન સુપર ફાસ્ટેટમાં આશરે ૫૫ ટકા ચિરોડી હોય છે, અને તેની ખાતર તરીકેની અસરકારકતા ઘણે અંશે તેના ચિરોડીના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે ચિરોડી નરમ પદાર્થ છે. અને તેની દ્રાવ્યતા ૦.૩ ટકા છે. જો કે તેની દ્રાવ્યતા ઓછી છે છતાં (કૃત્રિમ) ચૂનાના પદાર્થોમાં તેની દ્રાવ્યતા સારી વધારે છે.

ચિરોડી ખારીક બુકાના સ્વરૂપમાં જમીનમાં નાખવાથી તેની અસર સારી થાય છે. ૧૦ થી ૧૦૦ મેગ (ખારીકાઈનો એકમ) પાંદડે યોગ્ય ગણાય છે. કારણ કે વધારે ખારીક કરવાથી (અરોધક) ખર્ચ વધારે થાય છે જ્યારે ફાલેદો પ્રમાણમાં થતો નથી. ખારતમાં રાજસ્થાન અને મદ્રાસમાં ચિરોડી પુષ્કળ પ્રમાણમાં ખોદી કાઢવામાં આવે છે.

ચિરોડીનું ખેતીમાં ઘણું મહત્વ છે કારણ કે તે પાક તેમજ જમીન માટે લાભદાયી છે.

ચોપકતત્ત્વ તરીકેની કિંમત:

ચિરોડીમાં હોડાનાં નિકામ માટે બરફી ચૂનો અને ગ્રાફાઇટ અને તત્ત્વો છે. ચૂનો હોડાના મૂળના નિકાસમાં મદદ કરે છે, અને નિર્ન સમતુલ્ય પોષકતત્ત્વો તથા ખીજા કારણોના જમીનમાં વહેંચણીના વીધે થતી નુકસાનકર્તા અસરોને શિથિલ કરે છે. અનાજના પાકો દર એક જમીનમાંથી ૨૫ રતન ચૂનો વાપરે છે. જ્યારે હોડાના પાકો ૧૦૦ રતન અથવા વધારે ચૂનો વાપરે છે. એનું જાણીતું મહત્વ છે કે જૂના (પાકો) હોડાના અનાજોમાંથી ઘણું જ ઓછું અથવા તો નહિવત ચૂનાનું પ્રમાણ ઉગતા નવા હોડામાં આવતું હોય છે અને તેથી જ હોડાની જમીન દરમિયાન લગભગ તેની વપરાશ બરફી છે.

ગ્રાફાઇટ પશુ મૂળની જમીન કરે છે અને સુપર ફાસ્ટેટને લીધે થતી મૂળની જમીન વધારામાં પ્રમાણમાં ગ્રાફાઇટને આધારી હોય છે. હોડામાં ગ્રાફાઇટનું પ્રમાણ ફાસ્ટેટસ જેટલું અથવા તેના કરતા વધારે હોય છે. ગ્રાફાઇટ હોડાના લીના ૨૫ (કેલોરિફી) બનાવવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે અને ઘણા પ્રાચીન તેમજ તેલોનું પશુ મહત્વનું ઘટક છે. આપણા દેશમાં બ્યારે (સંસ્કૃત) ગ્રાફાઇટની આપાત કરવા પડે છે ત્યારે દેશી ચિરોડી હોડાની ગ્રાફાઇટ માટેનું મહત્વનું સાધન ગણી શકાય.

ચિરોડીની જરૂરિયાત:

સંશ્લેષિત કારો પાણીમાં દ્રાવ્ય હોઈ ધોવાય જાય છે અને દર વર્ષે દર એકરે ૫૦ રતલ ગ્રાફાઇટ આ રીતે ધોવાઈ જાય છે. સામાન્ય રીતે જમીનમાં ગ્રાફાઇટનું પ્રમાણ ફાસ્ટેટસ કરતા ઓછું હોય છે. જૂત કાળમાં સેન્દ્રિય પદાર્થોમાં ગ્રાફાઇટ પૂરતા પ્રમાણમાં મળી રહેતો જ્યારે આજે સુખ્યત્વે સુપર ફાસ્ટેટમાંથી મળી રહે છે કારણ કે તેમાં ચિરોડીનું પ્રમાણ રહેતું હોય છે.

ડીક્રાએઝ જેના ઝેરી પદાર્થો અને જે આ રીતે જમીનમાનો કિમતી નાઈટ્રોજન ઓગે થાય છે ખીચરના જથ્થાના પ્રમાણે પાણી પાવેલી (પિત્ત) ખારી જમીનને વાર્ષિક દર એકરે ૧ ટન ચિગેડી મળતી જોઈએ, કાળી આ કડી જમીનને ૨ ટન ચિગેડી બ્યારે ખીજી બધી જ જાતની પિત્ત જમીનને ૨૦૦ રતન ચિગેડી મળતી જોઈએ

ચિગેડીની ખીજ તરવો ઉપર અમર :

ચિગેડીમાનું કેલ્સિયમ બોરોન સાથે ખીજ ખનીજ તરવોનું રોપણ થયું જ વધારે પ્રમાણમાં વધારે છે ગ્રાહમાના મેનની મજબુત તથા પૌષ્ટિક દિવાલના બધાંજુ માટે કેલ્સિયમ થયું જરૂરી છે અને તે પોટેશિયમ મેગ્નેશિયમ અને બોરોન સાથે સંયોજન થવામાં મદદ કરે છે જે એ પિત્ત એસિડને તરફ બનાવે છે અને આ રીતે નાજુક જોતિક સમુદાયના છોડની અદર ભાગી રાખે છે

વધારાના નાઈટ્રોજનને લીધે છોડના જાન રોગ સામે પ્રતિબંધ કરવાની જે ઓછી શક્તિ ધરાવે છે તે ખરાબ અસર ચિગેડીથી ઓછી થાય છે સાચી રીતે જોઈએ તો ચિગેડી અસામાન્ય તરવોની ઉચ્છવને લીધે પીડાતા છોડને ધરૂં રીતે મદદ કરે છે એરોડીક જમીનમાં એલ્યુમિનિયમ, મેગ્નેઝિયમ, બોરોન અને ખીજ તરવોની ઝેરી અસર ચિગેડીથી ઓછી

થાય છે બ્યારે આ ખીજ જમીનમાં મુખ્ય તરવો જેવા કે લોહ, મેગ્નેઝિયમ, તાંબુ, જસન વગેરે જે ને જલદીથી મળી રહે છે

પોટેશિયમ, ફોસ્ફોરસ, મેગ્નેશિયમ અને મીલીટ્રિન જેવા તરવો છુટા પાડવામાં ચિગેડી ધરૂં મદતરવો ભાગ ભગવે છે ટૂંકમાં જમીનને ફળ પના ભાગવતા સાધનોમાનું એ સાધન જમીનમાં મોટા પ્રમાણમાં કેલ્સિયમનું પ્રમાણ છે

છાણિયા ખાતર ઉપર ચિગેડીની અમર :

સામા વ રીતે ૧૦૦ રતન ચિગેડી ૧ ટન છાણિયા ખાતર સાથે વાપરી જોઈએ જે છાણિયા ખાતરના સમગ્ર તરીકે નાખવામાં આવે છે ચિગેડીની છાણિયા ખાતરની સંબંધ કરવાની શક્તિ તેની એમોનિયમ ઓક્સિજનથી એમોનિયમ સંદર્ભમાં ફાપતર કરવાની શક્તિના લીધે છે એમોનીફિકેશન નામની ક્રિયાના છેલ્લા પદાર્થ તરીકે એમોનિયમ કાબેલિટ અને છે

હાલમાં ભારતમાં ચિગેડી ખેતીમાં ખાતરોના મિશ્રણના ગળણા તરીકે વધારાય છે જે કે જમીનમાં ખનીજ તરવો ધરૂં જ ઉપરોક્ત તથા આવશ્યક આપરૂ દેશમાં ચિગેડીનું ધરૂં જ મદતરવે છે કારણ કે સ દર નાપણી ખાણિયામાં મળી આવેલા નથી એટલે તે બદારથી અત્યાત કરવો પડે છે

સુરનીની મક્ત સુરાવલિથી સગીત પ્રેમીઓના તન મનને પુલકિત કરી દેનાર વિરમ વેણવાદક શ્રી પ નાનાલ લોખ એક વખતે શ્રી નિખિન લોખની સાથે બેલર મંડા આવ્યા હતા મંડા એ વખતે વાતાવરણ બહુ જ ઉદારીન હતું, કારણે સ્વામીશ્રી વિરમનદણ ગભીર માદગી ભોગરી ગયા હતા દિવસો નહિ, પચ્ચ કલાકોના સવાલ હતા આ કારણે સ્વામીજીની બધી મુલાકાતો સદતર બંધ કરી દેવામાં આવી હતી આવે વખતે શ્રી પન્નાનાલ લોખે સ્વામીજીને મળવાની ઈચ્છા દર્શાવી શરૂઆતમાં તો સ્વામીજીના નિહાતા અતેવામીઓએ આની સાદ ના પાડી, પછીથી બહુ આગ્રહને અને સ્વામીજી મારે એમની કુલા કાત નક્કી કરવામાં આવી પન્નાનાલે માન હાથ જોડીને એટલું જ કહ્યું 'આપને સગીત સભળાવવાનો મરણ છે રત આપો તો ધન્ય માનીશ મારી જાતને' સ્વામીજીની તમતિ મળતા જ પન્નાનાલ બસરી લઈને અને નિખિન બાથુ ત હા લઈને ફાણુ પચ્ચ ગુમાલ્યા સિવાય બેસી ગયા અને સ્વામી વિરમ નદણને જીવનદીપ સતત પદર દિવસ સુધી પ નાનાલની બસરીની દિલ્લના ચાલુ તો જાતલો રહ્યો અને પદરમે દિવસે સ્વામીજીએ દેહ છોડ્યો, અહિં અતિ પ્રસન્ન ચિત્તે, કોઈ દેવી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરીને તેઓ વિદાય લેતા હતા એ રીતે તેમણે પાંચ બદ યુ

ક્રિષ્નામોહન જેવા ઝેરી પદાર્થો અને જે આ રીતે જમીનમાનો કિમતી નાઈટ્રોજન આગ થાય છે બીઅરના જલ્યુલ્યા પ્રમાણે પાણી પાણી (પિંડ) ખાતરી જમીનને વાર્ષિક દર એકરે ૧ ટન ચિરોડી મળી જોઈએ, કામી આ કી જમીનને ૨ ટન ચિરોડી બ્યારે ખીજી બંધી જ જાતની પિંડ જમીનને ૨૦૦ રતન ચિરોડી મળી જોઈએ

ચિરોડીની ખીજ તરવો ઉપર અમર :

ચિરોડીમાનું કૃત્તિસમ બોરોન માથે પીઝ ખનીજ તરવોનું રોપણુ ધણ જ વધારે પ્રમાણમાં વધારે છે નાકમાના નેનની મજબૂત તથા પૌષ્ટિક દિવાલના બધાંજુ માટે કૃત્તિસમ ધણ જરૂરી છે અને તે પોટેશિયમ મેગ્નેશિયમ અને બોરોન સાથે સંયોજન થવામા મદદ કરે છે જેઓ નિંક એસિડને તરુથ બનાવે છે અને આ રીતે નાજુક ભૌતિક સમુનના ડોડની અદર જાગવી રાખે છે

વધારાના નાઈટ્રોજનને લીધે છોડના પાન રોમ સારે પ્રતિબર કાવાની જે ઓઠી શક્તિ ધરાવે છે તે ખરાબ અસર ચિરોડીથી ઓઠી થાય છે સાચી રીતે જોઈએ તો ચિરોડી અસામાન્ય તરવોની ઉણપને લીધે પીડાતા છોડને ઘણી રીતે મદદ કરે છે ચેરોડીક જમીનમા એનુમિનિયમ, મેગ્નેઝ, બોરોન અને ખીજ તરવોની ઝેરી અસર ચિરોડીથી ઓઠી

થાય છે બ્યારે આ મ્લી જમીનમા મુખ્ય તરવો જેવા કે લોહ, મેગ્નેઝ, તાણુ, જસન વગેરે જે ને જલદીથી મળી રહે છે

પોટેશિયમ, ફોસ્ફોરસ, મેગ્નેશિયમ અને મીલીમિન જેવા તરવો છૂટા પાડવામા ચિરોડી ધણ મદદરતોના ભાગ ભગવે છે ટૂકમા જમીનને ફળ પાત જાગવતા સાધનામાનુ એ માધન જમીનમા મોટા પ્રમાણમા કૃત્તિસમન પ્રમાણુ છે

છાણિયા ખાતર ઉપર ચિરોડીની અમર :

સામા ૧ રીન ૧૦૦ રતન ચિરોડી ૧ ટન છાણિયા ખાતર સાથે વાપરી જોઈએ જે છાણિયા ખાતરના સમઢ તરીકે નાખવામા આરે છે ચિરોડીની છાણિયા ખાતરની સનઢ કાવાની શક્તિ તેની એમોનિયમ ડાયોનિયમથી એમોનિયમ સંદેશમા રૂપાતર કરવાની શક્તિના લીન છે એમોનીફિકેશન નામની ક્રિયાના છેલ્લા પદાર્થ તરીકે એમોનિયમ કાર્બોનિટ બને છે

હાલમા જારતમા ચિરોડી બેનીમા ખાતરોના મિશ્રણના મળણુ તરીકે વપરાય છે જે કે જમીનમા ખનીજ તરવો ધણ જ ઉપરોથી તથા આરમ્બક આપણુ દેશમા ચિરોડીનું ધણ જ મદદરુ છે કારણ કે સ ફર નાપણી ખાણિયા મળી આનનો નધો એમણે તે બહારથી આપાત કરવો પડે છે

હુરનીની મસ્ત સુરાવલિથી સગીત પ્રેમીઓના તન મનને પુલકિત કરી દેનાર વિરમ વેણુવાદક શ્રી ૫ નાનાલ ઘોષ એક વખતે શ્રી નિખિન ઘોષની સાથે બેલુર મડમા આવ્યા હતા મમ્મા એ વખતે વાતાવરણુ બહુ જ ઉદાસીન હતુ, કારણુ સ્વામીશ્રી ધિરજનનદજી મળીર માદશી બોમરી ગ્લા હતા દિવસો નહિ, પણુ ક્ષણોત્તે સવાલ હતો આ કારણે સ્વામીજીની બધી મુલાકાતો સદતર બંધ કરી દેવામા આવી હતી આવે વખતે શ્રી પન્નાનાલ ઘોષે સ્વામીજીને મળવાની ઈચ્છા દર્શાવી શરૂઆતમા તો સ્વામીજીના નિહાટના અતેવાગીઓએ આની સાફ ના પાડી, પછીથી બહુ આમળને અતે સ્વામીજી સામે એમની મુખા કાત નછી કરવામા આવી પન્નાનાલે માન હાથ જોડીને એટલુ જ કયુ 'આપને સગીત સજાગવવાની મરજ છે રત આપો તો ધન્ય માનીશ મારી જાતને' સ્વામીજીની તમતિ મળતા જ પન્નાનાલ બસરી લઈને અને નિખિન બાણુ ત હા લઈને હાલુ પણુ હુમાવ્યા સિવાય બેસી ગયા અને સ્વામી વિરમ નદજીને જીવનદીપ સતન પદર દિવસ સુધી ૫ નાનાલની બસરીની દિવ્યા મારુતો જતતા રહ્યો અને પદરમે દિવસે સ્વામીજીએ દેહ છોડ્યો, બહુ અતિ પ્રસન્ન ચિત્તે, કોઈ દેવી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરીને તેઓ વિદાય લેતા હોમ એ રીતે તેમણે પાણુ બદલુ

સાધુપુરુષે જ્ઞાન આપ્યો, “જ્યાના જે પ્રભુ માર કૃતા અને મુજરાન ચલાવતા રોજ સાંગે છે, તે જ મારા પ્રભુ છે.”

દાહુ - “શું” તે મારા પણ પ્રભુ છે? વાટ જોઈને તે પ્રભુ મારા હૃદયની બહાર જાય જોવા છે?”

સાધુપુરુષ “હા ભાઈ, તે જ્યાના પ્રભુ છે; આપણા જીવનમાં આપણે બીજા બાબતોને વળગી રહીએ છીએ, અને આપણા પ્રભુ બહાર જોવા હોય છે તેમની સાથું પણ જોતા નથી. તેમને આપણા હૃદયમાં પ્રેમથી બોલાવીને પધરાવવા જોઈએ.”

વરસાદ થોભી ગયો અને સાજ પડી. સાધુપુરુષ તો પોતાને રસ્તે ચાલતા થયા; પણ દાહુના હૃદયમાં ખળભળાટ મચી ગયો. તેમને હવે એક જ ચિંતા વળગી કે, કેમ કરીને મારા પ્રભુને અંદર બોલાવું અને પધરાવું. એ સિત્તે બીજા કોઈ બાબતમાં તેમનું ચિંત જ લાગે નહિ. અને અરેખર, જ્યારે તે ગ્રિય પ્રભુને પોતાના હૃદયમાં પાડ્યા ત્યારે જ શાંત થયા.

તે કાશી, બિહાર, બંગાળ વગેરે જુદાં જુદાં સ્થળોએ ફરી વળ્યા અને અનેક સાધુસંતોને મળ્યા. તે દરમ્યાન તે સમજ્યા કે, જુદા જુદા પંથ અને ધર્મ એક જ પરમાત્માને મેળવવા માટે છે, પરંતુ એ પંથો જુદા જુદાં નામના વાડા કરીને બોલી હું સાધુસંતો કરે છે.

આમ જુદે જુદે સ્થળે ૩૫૧ બાદ, ૩૦ વર્ષની ઉંમરે જયપુર પાસેના સાબર ગામમાં તે આવ્યા અને ત્યાં સ્થિર થઈને રહ્યા. દિવસે તે પોતાના કંધો રોજ-

કામકાજ પૂરું થાય ત્યારે ધણી સોજા તેમની પાસે આવતા અને તેમનો સત્સંગ કરતા. તે વખતે અકબર બાદશાહ દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતા હતા. તે પશ્ચ દાહુનો ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યા હતા.

આમ આશરે ૬૦ વર્ષનું જીવન માળી ઈ. સ. ૧૬૦૩ માં રજપૂતાનાના નગરજી ગામમાં તેમણે દેહત્યાગ કર્યો.

વાનગીરૂપે એમની વાણીમાંથી થોડાક શુદ્ધ નીચે આપ્યા છે:-

અગ્ની અગ્ની જાનિસોં સવ કો હૈમેં પાતિ ।
 દાદુ મેવક તમરા તાફે નહીં મરાતિ ॥ ૧ ॥
 સગ દેવતા હમ મોલિ કરિ દૂજા નહિ અત ।
 સવ વર એકે આતમા કયા હિંદુ-મુસલમાન ॥ ૨ ॥
 કોહે કો દુર દીગિયે સોંદે હૈ સગ માહિં ।
 દાદુ એકે અતમા દૂજા કોરેં નહિં ॥ ૩ ॥
 કવર પરધર સેવિયા અપના મૂલ ગંવાઈ ।
 અબજ દેવ અતરિ થયે કયા દૂજી જગહ જાઈ ॥ ૪ ॥
 કોઈ લોહે દ્વારિકા, કોઈ વાની જાહિ ।
 કોઈ મયુગલે ચલે, સહિવ વટ હી માહિં ॥ ૫ ॥
 દાદુ સગીં વ્યાપિની ઓપિં એક વિચાર ।
 સમજેતે મુલ પાદયે કોરેં કુઝ કહે ગગત ॥ ૬ ॥
 દાદુ સિરજનદારકે કેને નામ અનંત ।
 વિલ આવે સો દીગિયે, ચો સાધુ મુનિરે સંત ॥ ૭ ॥

*

એક પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર ગામડાંમાં ગયેલો ત્યાં બે મુદર બળદ જોઈને એનું ચિત્ર દરવાની એણે બળદના માલિક પાસે રજ માગી. માલિક જોતો રહ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર દોરી દીધું. એનું એ ચિત્ર હાથર રૂપિયામાં વેચાઈ ગયું. એક વર્ષ પછી ફરી આ ચિત્રકારને બળદનો માલિક મળ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર વેચવાની વાત કરી કે બળદનો માલિક આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠ્યો : ‘કયા બેવકુદે એ ચિત્ર ખરીદ્યું?’ એટલી રકમમાં તો હું એને સાચા બે બળદ આપી શકતા.’

સાધુપુરુષે જવાબ આપ્યો, “બધાના જે પ્રભુ ગાર કરતા અને ગુજરાત ચલાવતા. રાજ સાંગે છે, તે જ મારા પ્રભુ છે.”

દાદુ - “શું તે મારા પણ પ્રભુ છે? વાટ જોઈને તે પ્રભુ મારા હૃદયની બહાર પડ્યું જિભા છે?”

સાધુપુરુષ “હા ભાઈ, તે બધાના પ્રભુ છે; આપણા જીવનમાં આપણે બીજી બાબતોને વળગી રહીએ છીએ, અને આપણા પ્રભુ બહાર જિભા દોવ છે તેમની સામું પણ જોતા નથી. તેમને આપણા હૃદયમાં પ્રેમથી બેસાડીને પધરાવવા જોઈએ.”

વરસાદ થોભી ગયો અને સાંજ પડી. સાધુપુરુષ તો પોતાને રસ્તે ચાલતા થયા; પણ દાદુના હૃદયમાં ખળભળાટ મચી ગયો. તેમને હવે એક જ ચિંતા વળગી કે, કેમ કરીને મારા પ્રભુને અંદર બેસાડવું અને પધરાવું, એ સિવાય બીજી કંઈ બાબતમાં તેમનું ચિંત જ લાગે નહિ. અને ખરેખર, ભયારે તે ગ્રિય પ્રભુને પોતાના હૃદયમાં પામ્યા ત્યારે જ શાંત થયા.

તે કાશી, બિહાર, બંગાળ વગેરે જુદાં જુદાં સ્થળોએ ફરી વળ્યા અને અનેક સાધુસતોને મળ્યા. તે દરમ્યાન તે સમજ્યા કે, જુદા જુદા પંથ અને ધર્મ એક જ પરમાત્માને મેળવવા માટે છે, પરંતુ એ પંથો જુદાં જુદાં નામના વાડા કરીને ખોટી દૃષ્ટાન્ત સી કરે છે.

આમ જુદે જુદે સ્થળે કર્મા બાદ, ૩૦ વર્ષની ઉંમરે ભયપુર પાસેના સાંભર ગામમાં તે આવ્યા અને ત્યાં સ્થિર થઈને રહ્યા. દિવસે તે પોતાના ધધી રાજ-

ગાર કરતા અને ગુજરાત ચલાવતા. રાજ સાંગે કામકામ પૂરું થાય ત્યારે બહુ સોફા તેમની પાસે આવતા અને તેમના સાસંગ કરતા. તે વખતે અકબર બાદશાહ દિલ્લીમાં રાજ્ય કરતા હતા. તે પણ દાદુને ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યા હતા.

આમ આશરે ૬૦ વર્ષનું જીવન ગળી ઈ. સ. ૧૬૦૩ માં રજપૂતાનાના નરણા ગામમાં તેમણે દેહાંત કર્યો.

વાનગીરો એમની વાણીમાંથી થોડાક કુહા નીચે આપ્યા છે :-

અગ્ની અવની જ્ઞાતિૌ સવ કો દૈર્ઘે વાતિ ।
દાદુ મેવક રામરા તાકે નહીં મરાતિ ॥ ૧ ॥
સગ દેવરા દમ સોલિ કરિ દૂજા નહિ અન ।
સવ પદ દર્કે આતમા કયા હિંદુ-મુસલમાન ॥ ૨ ॥
કોઈ કો દુર દાંત્રિયે સોઈ હૈ સવ માહિં ।
દાદુ દર્કે અનમા દૂજા કોઈ નાહિં ॥ ૩ ॥
કવર પથર સેવિયા અપના મૂલ ગંવાઈ ।
અલ્લવ દેલ અતરિ થયે કયા દૂજી ગ્રાહ જાઈ ॥ ૪ ॥
કોઈ લોટે દારિકા, કોઈ વામી જાહિ ।
કોઈ મયુપકો ચલે, સાહિવ ઘર હી, માહિં ॥ ૫ ॥
દાદુ સવહી વ્યાપિની ઓપધિ દક વિચાર ।
સમજેતે સુલ પાડયે કોઈ કુલ કદે મગર ॥ ૬ ॥
દાદુ સિરવનહારકે કેને નામ અવંત ।
વિત આવે સો સ્વીચિયે, યોં સાધુ મુમિરે સંત ॥ ૭ ॥

એક પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર ગામડાંમાં ગયેલો ત્યાં બે સુંદર બળદ જોઈને એનું ચિત્ર કરવાની એણે બળદના માલિક પાસે રાજ માગી. માલિક જિજ્ઞાસુ રહ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર દોરી દીધું. એનું એ ચિત્ર હાથર રૂપિયામાં વેચાઈ ગયું. એક વર્ષ પછી ફરી આ ચિત્રકારને બળદનો માલિક મળ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર વેચવાની વાત કરી કે બળદનો માલિક આશ્ચર્યથી બોલી ઊઠ્યો ॥ ‘કયા બેવડુંદે એ ચિત્ર ખરીદ્યું? એટલી રકમમાં તો હું એને સાચા બે બળદ આપી શકત.’

“પૂર્ણ એ છે, પૂર્ણ આ છે,
પૂર્ણથી તો પૂર્ણ જિયું છે બધું,
પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ આપી દો ભને,
રોષ પાછળ પૂર્ણ રહેવાનું સદા”

“આમાંથી ને ભલે જ વિદ્યા,
આત્માને ને તજે અવિદ્યા,
તજ અવિદ્યા મૃત્યુ તરશે,
અમર થતે લજ વિદ્યા”

કેવળ ૧૦ પૈસામાં આની કાંઈ પુસ્તિકા
ઉપનબ્ધ છે એ વાતની ખુબ ઘણાને ખબર નહીં હોય
સૌ કાંઈએ આ પુસ્તિકા ખિસ્સામાં રાખી, નવરાત્રીની
પગમાં વાગીને, પચાવીને, તેનું મનન કરતું જોઈએ

“THIS INDIA”

(પ્રાપ્તિસ્થાન લોકમિલ્લાપ ટ્રસ્ટ, ૧૫૬૫ સરદાર

નગર, ભાવનગર કિ મત રૂા ૧૦ + રૂા ૨ ટપાલ
સ્વાનગી)

ભારતના કિશોરો માટે આ વરસનું ક્રેડ મુદ્ર
પુસ્તક હમણા જ અંગ્રેજીમાં બહાર પડ્યું છે ભારત
શુ ૩ અને ક્યા જઈ રહેતું છે તેની વાત કિશોરોના
કોતુહલનેલા ચિત્તને સરળ ભાષામાં સમજાવતું આ
પુસ્તક બહારગી ચિત્રોથી ભરપૂર છે. છેલ્લા ૨૫ વર્ષના
ભારતના પુરુષાર્થની આ કથા છે સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પછી
દેશમાં ને પન્ટાઓ આ વા તેનું અહીં બહારગી
ચિત્ર છે અંગ્રેજ વાચી શકતા દરેક કિશોર-કિશોરીને
વડીયોએ આ પુસ્તક અવશ્ય લઈ દેવું જોઈએ.

લોકમિલ્લાપે રૂા ૨ બીજી સગવડતા આપી છે.
એક સાથે પાંચ નક્કલ મંગાવનાર રૂા ૫૦) મોકલી
અપે તો સ્વાનગી ખર્ચ કાર્યાન્ય ભોગવશે અને
પ્રેષકને મોકલી આપશે.

જીવનપથ પ્રદર્શક

કાલેજમાં એક નવોસરો વિદ્યાર્થી દાખલ થયો ભણવાનો એને ખુબ જ ઉત્સાહ હતો મહાન
થરાની ખૂબ અખના હતી વાચનમાં નિયમિત, કસરતમાં નિયમિત, જમરામાં નિયમિત-એ રીતે એક-
નિયમિત એ ભણવા લાગી ગયો હતો

કાચનો ગ્લાસ એક દિવસ એ ખરીદી લાગ્યો રૂમમાં આવીને જેવો ટેબલ ઉપર મૂકવા ભય
છે ત્યા જ એ હાથથી સરી ગયો અને ગ્લાસમાં લાગી ફાટ પડી ગઈ

દુષ્ટ વિચારે વડેલો વડેલો એ દુકાને પાછો ગયો અને ફરીથી ગ્લાસ જોતા કહ્યું

‘મારે આનાથી ભારે જોઈએ છે,’

‘આનાથી ભારે કિ મતના અમારી પાસે હાલ નથી,’ દુકાનદારે વિનતીપૂર્વક કહ્યું

છતાં વિદ્યાર્થીએ રોકક કરી અને આગળથી પેલો ફાટવાનો ગ્લાસ ખીખ ગ્લાસમાં મૂકી નવો
લઈ ઝડપથી થેનીમાં મૂકી દીધો

‘હશે ત્યારે-ના હોય તો-હું ફરીથી આનીશ !’ એવું કહીને એ જતો રહ્યો

ઉત્સાહથી એ રૂમે પાઠો વળ્યો રાત્રે એ સૂતો હસે ત્યા જ એ એકાએક ભગી પડ્યો એની
નજર સમક્ષ એના માનસને ભસ્મીભૂત કરનાર પેલી ચીજને એણે ડસતી જોઈ ખેંચી મૂકી ગઈ ગ્લાસ હાથમાં લીધો
મનમાંથી એક અરેરાટી નીકળી ગઈ, ‘રે હટ જુડા ! ધિક્કાર છે તારી ભત્તને અને ધિક્કાર છે તારા આદર્શને !
બેચાર આનાની ચીજ માટે ૩ છેતરપિંડી કરે છે ? આને વિધાસને દગો દઈ તારા આત્માને છેતરે છે, તો
પછી મોટા થયા પછી શુ ધૂળ તારી ભત્તને આગળ લાવી સરખા ?’

એ પછી એ તૂટેલો ગ્લાસ પાઠો લઈ આંખો ને એના ઉપર ચળવળીયા લખ્યું મર્મજીવનપથ પ્રદર્શક.

- ધનજય રામભાઈ પટેલ

“પૂર્ણ એ છે, પૂર્ણ આ છે,
પૂર્ણથી તો પૂર્ણ બિચુ છે બધું,
પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ આપી દેા બને,
તોય પાછળ પૂર્ણ રહેવાનું સદા”

“આત્માથી ને બને જ વિદ્યા,
આત્માથી ને તને અવિદ્યા,
તજ અવિદ્યા મ્હલું તરશે,
અમર થતે ભજ વિદ્યા”

કેવળ ૧૦ પૈસામાં આની કોઈ પુસ્તિકા
ઉપનબ્ધ છે એ વાતની પણ ઘણાને ખબર નહીં હોય
સૌ કોઈએ આ પુસ્તિકા ખિસ્સામાં રાખી, નવરાશની
પગામાં વાંચીને, પચાવીને, તેનું મનન કરેલું જોઈએ

“THIS INDIA”

(પ્રાપ્તિસ્થાન લોકમિલ્લાપટ્ટન, ૧૫૬૫ સરદાર

નગર, ભાવનગર કિ મત રૂા ૧૦ + રૂા ૨ ટપાલ
રવાનગી)

ભારતના કિશોરો માટે આવરસનું શ્રેષ્ઠ સુદર
પુસ્તક હમણા જ અંગ્રેજીમાં બહાર પડ્યું છે ભારત
શુ છું અને કયા જઈ રહું છે તેની વાત કિશોરોના
કોતુહલરેલા ચિત્તને સરળ ભાષામાં સમજાવતું આ
પુસ્તક બહુરંગી ચિત્રોથી ભરપૂર છે. છેલ્લા ૨૫ વર્ષના
ભારતના પુરુષાર્થની આ કથા છે શ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પછી
દેશમાં ને પનટાઓ આ વા તેનું અહીં બહુરંગી
ચિત્ર છે અંગ્રેજ વાચી શકતા દરેક કિશોર-કિશોરીને
વડીયાએ આ પુસ્તક અવસ્ય લઈ દેવું જોઈએ.

લોકમિલ્લાપે રૂા ૨૦૦ બીજી સગવડતા આપી છે,
એક સાથે પાંચ નકલ મગાવનાર રૂા ૫૦) મોકલી
આપે તો રવાનગી ખર્ચ કાર્યાનય મોગવશે અને
પ્રેષકને મોકલી આપશે.

જીવનપથપ્રદર્શક

કોલેજમાં એક નવોસરો વિદ્યાર્થી દાખલ થયો ભણવાનો એને ખુબ જ ઉત્સાહ હતો મહાન
ધરાની ખૂબ ઝખના હતી વાચનમાં નિર્મમિત, કસરતમાં નિર્મમિત, જમરામાં નિર્મમિત-એ રીતે એક-
નિઃક્રાંતિ એ ભણવા લાગી ગયો હતો

કાચનો ગ્લાસ એક દિવસ એ ખરીદી લાવ્યો રૂમમાં આવીને જેવો ટેબલ ઉપર મૂકવા ભય
છે ત્યા જ એ હાથથી સરી ગયો અને ગ્લાસમાં લાખી ફાટ પડી ગઈ

દુષ્ટ વિચારે વહેલો વહેલો એ દુકાને પાછો ગયો અને ફરીથી ગ્લાસ જોતા કહ્યું

‘મારે આનાથી ભારે જોઈએ છે,’

‘આનાથી ભારે કિ મતના અમારી પાસે હાલ નથી,’ દુકાનદારે વિનંતીપૂર્વક કહ્યું

છતાંયે વિદ્યાર્થીએ રકઝક કરી અને ચાનાકીથી પેલો ફાટવાગો ગ્લાસ ખીખ ગ્લાસમાં મૂકી નવો
લઈ ઝડપથી ઘેરીમાં મૂકી દાધો

‘હશે ત્યારે-ના હોય તો-હું ફરીથી આનીશ !’ એવું કહીને એ જતો રહ્યો

ઉત્સાહથી એ રૂને પાડો વળ્યો રાત્રે એ સૂતો હતો ત્યા જ એ એકાએક ભગી પડ્યો એની
નજરે સમક્ષ એના માનસને ભસ્મીભૂત કરનાર પેલી ચીજને એણે હસતી જોઈ ખેઠા થઈ ગ્લાસ હાથમાં લીધો
મનમાંથી એક અરેરાઈ નીકળી ગઈ, ‘રે હૃદ જુડા ! ધિક્કાર છે તારી ભાતને અને ધિક્કાર છે તારા આદર્શને !
ખેચાર આનાની ચીજ માટે ■ છેતરપિંડી કરે છે ? આજે વિદ્યાસને દગો દઈ તારા આત્માને છેતરે છે, તો
પછી મોટા થયા પછી શુ ધૂળ તારી ભાતને આગળ લાવી શકાશ ?’

એ પછી એ તૂટેલો ગ્લાસ પાડો લઈ આવ્યો ને એના ઉપર ચળવળીમાં લખ્યું ‘મર્મજીવનપથ પ્રદર્શક.’

- ધનજય રામભાઈ પટેલ

શુભેચ્છાઓ સાથે
મહાત્મા ગાંધી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
સંજકેટ

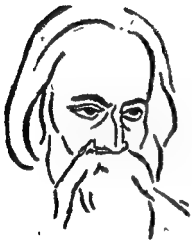

શુભેચ્છાઓ સાથે
મહાત્મા ગાંધી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
રાજકોટ

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ન તેથી એ તેનો સેવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

- મનુષ્ય પોતાના કૃતિહાસમાં પોતાને ઉઘાડે પાડે નથી; પણ એમાંથી એ મથામણ કરીને છટકી જાય છે.
- દરેક જાળક એ સંદેશો લઈને જન્મે છે કે, ઇશ્વર હજી માણસનાતથી નાહિ-મત નથી થયો.
- નહેર પોતાના એ જમમાં જ રાત્રે છે કે, એને પાણી પૂરું પાડવા માટે જ સંસ્થાનું નિર્માણ થયું છે !
- પ્રેમ પણ નારા પાત્રી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સાચ માની શકતાં નથી.

○ ભાંગીને પૂજાયેલી યજ્ઞ ગયેલી તમારી પ્રતિમા પુરવાર કરે છે કે, તમારી પ્રતિમા કરતા ઇશ્વર મજેલી પૂજનું મહાત્મ્ય વધારે છે.

—રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

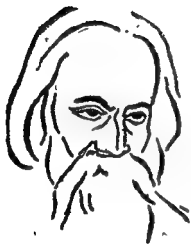
શ્રી જયંતિલાલ કુંડલિયા

શાહ મારકીટ

રાજકોટ

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ને તેથી એ તેનો એવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

- મનુષ્ય પોતાના ઇતિહાસમાં પોતાને ઉધાટો પાડે નથી; પણ એમાંથી એ મથામણ કરીને છટકી જાય છે.
- દરેક જાગૃક એ સંદેશો લઈને જન્મે છે કે, ઈશ્વર હજી માણસજાતથી નાહિં-મત નથી થયો.
- નહેર પોતાના એ જ્ઞાનમાં જ રાચે છે કે, એને પાણી પૂડું પાડવા માટે જ સરિતાનું નિર્માણ થયું છે.
- પ્રેમ પણ નાશ પામી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સત્ય માની શકતાં નથી.

○ ભાંગીને ધૂળભેગી થઇ ગયેલી તમારી પ્રતિમા પુરવાર કરે છે કે, તમારી પ્રતિમા કરતા ધંધરે મજેલી ધૂળનું મહાત્મ્ય બધારે છે.

—રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી જયંતિલાલ કુંડલિયા

શાક મારફટ

રાજકોટ

મર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન • ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાયણપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

મર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન ૭૨-૧૦૭૨ ગ્રામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

જિ. ચ પારણ (બિહાર)

(ગ્રામ KANORIA)

દરેક જીવ, શાળા, પુસ્તકલયમાં જસાવવા યોગ્ય પુસ્તકો

જીવતા તહેવારો

શ્રી કાકાસાહેબ કાવેયજ્ઞ કિ. રૂ. ૫-૦૦

કેળવણીના પાયા

શ્રી કિંગ્સલેજ મથુરાવાળા કિ. રૂ. ૧-૭૫

ગાંધીજી જીવન અને વિચાર

લે આચાર્ય કૃપાલાની
અનુ. નગીનલાલ પારેખ કિ રૂ ૧૫-૦૦

ગાંધી વિચાર દોહન

શ્રી કિંગ્સલાલ મથુરાવાળા કિ રૂ. ૨-૫૦

ગુરુદેવનાં ગીતો

અનુ. જીગતરામ દવે કિ. રૂ. ૨-૭૫

મારું જીવન જુતાંત

શ્રી મેસાજ દેસાઈ કિ. રૂ. ૧૨-૦૦

ઓતાખાપાનો વડલો

સ. પ્રભુદાસ જ. માધી કિ રૂ. ૧૦-૦૦

જીવન શોધન

શ્રી કિશીરલાલ મથુરાવાળા કિ. રૂ. ૩-૦૦

આંખ સાચવવાની કળા

ડૉ. એવિદભાઈ પટેલ કિ રૂ. ૬-૦૦

એવાચીની સાધના

નરહરિ પરીખ કિ. રૂ. ૬-૦૦

યોગ એટલે શું ?

અ. મનભાઈ પ્ર. દેસાઈ કિ. રૂ. ૩-૨૫

જીવન જીવ્યાં, એ ૨૦મી આકાંકે પૂરું, બીસ પાનનું

ગુરુમિપૂર્ણ વાચન પીરસુ પાકિ

હો કે જીવન

દરેક કુટુંબ, દરેક જિલ્લા પચામત, તાલુકા પચામત,
ગ્રામ પચામત, મ્યુનિસિપલ, પુસ્તકાલય, શાળા, જાત્રાતથ,
સોને ઉપયોગી

વાર્ષિક લગભગ - રૂ. ૪-૦૦, ખરેખર કિલિય ૯ અથવા ૧૦ ૬-૦૦

જમાવિષ્ટ વચાન્ય દેશમાં રૂ. ૨-૦૦, જુગ ક નકલ ૦-૨૦

સચિપર માટે લખે

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

પો. એ. નવજીવન, અમદાવાદ-૧૪

દરેક ગૃહ, શાળા, પુસ્તકાલયમાં વસાવવા યોગ્ય પુસ્તકો

જીવતા તહેવારો	કેળવણીના પાયા	
શ્રી કાકાસાહેબ કાનેલકર કિ. રૂ. ૫-૦૦	શ્રી. કિંગોરવાલ મજરુવાળા કિ. રૂ. ૧-૦૫	
ગાંધીજી જીવન અને વિચાર	ગાંધી વિચાર દોહન	
દો આચાર્ય કૃપાલાની	શ્રી. કિંગોરવાલ મજરુવાળા કિ. રૂ. ૨-૫૦	
અનુદ નગીનલાલ પારેખ કિ. રૂ. ૧૫-૦૦		
ગુરુદેવનાં ગીતો	માફે જીવન વૃત્તાંત	
અનુ જીગજીરામ દવે કિ. રૂ. ૨-૭૫	શ્રી મોરારજી દેસાઈ કિ. રૂ. ૧૨-૦૦	
એતાબાખાનો બડલો	જીવન શોખન	
સ. પ્રમુદસ જ. માધી કિ. રૂ. ૧૦-૦૦	શ્રી કિંગોરવાલ મજરુવાળા કિ. રૂ. ૩-૦૦	
આંખ ક્ષાયવવાની કળા	ક્રોધાર્થીની ક્ષાયના	
ડૉ. જોવિદમાઈ પટેલ કિ. રૂ. ૬-૦૦	નરહરિ પરીખ કિ. રૂ. ૬-૦૦	
	યોગ એટલે શું ?	
	સ. મયનભાઈ પ્ર. દેસાઈ કિ. રૂ. ૩-૨૫	

સુધક જીવાઈ, જે ગળી આકાંકે પૂરૂ, બનીસ પાનાનુ
ગુચિપૂર્ણ વાચન પીરસુ ખાલિક

દો હ જીવન

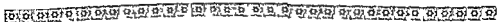
દરેક કુટુંબ, દરેક જિલ્લા પચાપત, તાનુકા પંચાયત,
આમ પચાપત, મૂલમોડ, પુસ્તકાલય, શાળા, જાત્રાલય,
એને ઉપયોગી

વાર્ષિક લવાજમ - રૂ. ૪-૦૦, પરદેશમાં ચિત્રિત ૯ અથવા ૨૧ ૯-૦૦
જમાસિદ વવાજમ દેશમાં રૂ. ૨-૦૦, જૂક નકલ ૦-૨૦

સચિવર માટે લખે

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર .

પો. જો. નવજીવન, અમદાવાદ-૧૪

શુભેચ્છાઓ સાથે

ફોરેઇન મશીનરી અને ફોરેઇન રો-મટીરિયલ્સથી બનાવનાર

ચિત્તલિપિયા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

રાજકોટ

ઉત્તમ ક્વોલિટી શીટવર યુ ટેક્સ (ટીગરમ)
ટીપ નેઈલ્સ પ્રોટેક્ટર સ્ટકમ (પોઇન્ટ ડાઇનેમિક્સ)

શુભેચ્છાઓ સાથે

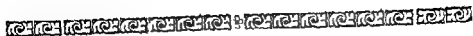
ફોરેઇન મશીનરી અને ફોરેઇન રો-મટીરિયલથી બનાવનાર

ॐ ચિત્તલિયા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ ॐ

રાજકોટ

ઉત્તમ ક્ષેત્રીયી શીવવર શ્રુ ટેક્સ (ટીગરમ)
ટીપ નેઈલ્સ પ્રોટેક્ટર સ્ટકમ (પ્રોઇન રોબનેઇટમ)

શાહિ દરજ્જાની લેખન પ્રતિષ્ઠા
બક્ષતી ઉમદા શાહી

આપના મનપસંદ રંગોમાં સ્થાનિક
વિકેતાઓ પાસે મળી શકે છે.

બ્યાપારિક પૂછપરછ માટે સંપર્ક સાધો

એ. એમ. રેહમાની

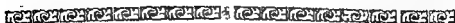
કાલુપુર : અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

બોક્સ :

ફોન : ૨૩૫૬૩

: ફેક્ટરી :

ફોન : ૨૦૯૫૬

હાદિંક શુભેચ્છાઓ માથે

તારનું સરનામું 'NEWPRESS'

૨ ન ૧૮૫

જે. આર. શાહ એન્ડ કું.

મરચન્ડા, એન્ડ મીલર્સ

કારખાના

ધી ન્યુ કોટન છનીંગ એન્ડ પ્રેમીંગ ફેક્ટરી
ઓર્થલ મીડલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રેલ્વે સ્ટેશન મામે,
વેરાવળ (મીરાજ)

With Best Compliments
From

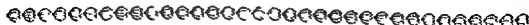

RAJNIKANT & Co.

Dealers, Commission Agents & Exporters, Of Oil, Oil Seeds, Cotton.

Pl ones | Office 19120
 | Rest 195
Grams NEWPRESS

P O Box No 22
VERAVAL
(Saurashtra)

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ માથે

તારનું સરનામું 'NEWPRESS'

૨ ન ૧૮૫

જે. એર. શાહ એન્ડ કું.

મરચન્ડા, એન્ડ મીલર્સ

કારખાના

ધી ન્યુ કોટન છનીંગ એન્ડ પ્રેમીંગ ફેક્ટરી
ઓઈલ મીલંગ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રેલ્વે સ્ટેશન મામે,
વેરાવળ (મીરાજ)

With Best Compliments
From

RAJNIKANT & Co.

Dealers, Commission Agents & Exporters, Of Oil, Oil Seeds, Cotton.

Phones | Office 19120
 | Rest 195
Grams NEWPRESS

P O Box No 22
VERAVAL
(Saurashtra)

ટેલીફોન નં. ૫૬ તથા ૮૦

રજીસ્ટ્રેશન નં. ઉ. ૧૪૮૭ તા. ૩૧-૧-૬૮

વંચલી જુથ જોળ અને ખાંડસરી

ઉદ્યોગ સહકારી મંડળી લી.

દિલાવરનગર ખેડ

વંચલી (સોરઠ)

શ્રી ગુજરાત રાજ્ય ખાદી આયોગ બોર્ડ અમદાવાદના લેન
સહયોગથી મંડળી દ્વારા ખેડૂત સભાસદોની યોજનામાંથી
પાકા માલ જોળ અને ખાંડસરીમાં રૂપાતર
કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.

ઓધાભાઈ સીદીભાઈ

ઉપ. પ્રમુખ

સુળજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ

પ્રમુખ

શ્રી વંચલી તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી.

વંચલી

રજીસ્ટ્રેશન નં. ૮૪૬ : તા. ૩-૫-૧૬૫૪

ઓરીટ વર્ગ : અ

ફોન : ઓફિસ : ૪૦ પ્રમુખશ્રી : ૬૨

વસુલ આવેલ ચેર ભંડોળ ૧,૨૮,૪૦૦-૦૦ સભાસદ સંખ્યા... ૪૫

સહકારીઓનાં ૨૧,૦૦૦-૦૦ મંડળી સભ્ય... ૩૭

મંડળીઓનાં ૧,૦૬,૭૦૦-૦૦ વ્યક્તિગત સભ્ય... ૮

વ્યક્તિગત ૭૦૦-૦૦

ઓરીટર્સ :

શ્રી. રૂપેશીયલ ઓરીટર સાહેબ
સહકારી મંડળીઓ, જૂનાગઢ

શ્રી જૂનાગઢ જિ. મધ્યસ્થ સ. બેંક લી. જૂનાગઢ

આન્ય : વંચલી

પુનભાઈ ભોળભાઈ

સુળજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ

ઉપ. પ્રમુખ

પ્રમુખ

ગોવિન્દભાઈ પટેલ

એ ને જ ર

ટેલીફોન નં. ૫૬ તથા ૮૦

રજીસ્ટ્રેશન નં. ઉ. ૧૪૮૭ તા. ૩૧-૧-૬

વંચલી જુથ ગ્રામ અને ખાંડસરી

ઉદ્યોગ સહકારી મંડળી લી.

દિલાવરનગર પોસ્ટ

વંચલી (સોરઠ)

શ્રી ગુજરાત રાજ્ય ખાદી આયોગ બોર્ડ અમદાવાદના લેન
સહયોગથી મંડળી દ્વારા ખેડૂત સભાસદોની ચેરમીમાંથી
ખાકા માત્ર ગ્રામ અને ખાંડસરીમાં રૂપાતર
કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.

ઓધાભાઈ સીદીભાઈ

મુળજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ

ઉપ. પ્રમુખ

પ્રમુખ

શ્રી વંચલા તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી.

વંચલી

રજીસ્ટ્રેશન નં. ૮૪૬ : તા. ૩-૫-૧૯૫૪

ઓડીટ વર્ગ : અ

ફોન : ઓડિટ :	૪૦		પ્રમુખશ્રી :	૬૨
વસુલ આવેલ ચેર ભંડોળ	૧,૨૮,૪૦૦-૦૦		સભાસદ સંખ્યા...	૪૫
સરકારશ્રીનાં	૨૧,૦૦૦-૦૦		મંડળી સભ્ય...	૩૭
મંડળીઓનાં	૧,૦૬,૭૦૦-૦૦		વ્યક્તિગત સભ્ય...	૮
વ્યક્તિગત	૭૦૦-૦૦			

ઓડીટર્સ :

બેન્કર્સ :

શ્રી. સ્પેશીયલ ઓડીટર સાહેબ

શ્રી જૂનાગઢ જિ. મધ્યસ્થ સ. બેંક લી. જૂનાગઢ

સહકારી મંડળીઓ, જૂનાગઢ

અન્ય : વંચલી

પુનભાઈ ભોળભાઈ

મુળજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ

ઉપ. પ્રમુખ

પ્રમુખ

ગોવિંદભાઈ પટેલ

ગે ને જ ર

A product is known by the company it keeps
the best products keep company with 'Styron'
the only plastic packaging material
that gives complete clarity and visibility

POLYCHEM LIMITED

MANUFACTURERS OF
Polystyrene, Styrene Monomer

Polystyrene Plant, Goregaon
Bombay-400 062

Styrene Monomer Plant, Chembur
Bombay-400 074

HEAD OFFICE :
7, JAMSHEDJI TATA ROAD
CHURCHGATE RECLAMATION
BOMBAY - 400 020

Telephones : 291665
291778

Telegrams: Polychemic
Bombay

A product is known by the company it keeps
the best products keep company with 'Styron'
the only plastic packaging material
that gives complete clarity and visibility

POLYCHEM LIMITED

MANUFACTURERS OF
Polystyrene, Styrene Monomer

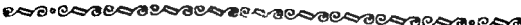
Polystyrene Plant, Goregaon
Bombay-400 062

Styrene Monomer Plant, Chembur
Bombay-400 074

HEAD OFFICE :
7, JAMSHEDJI TATA ROAD
CHURCHGATE RECLAMATION
BOMBAY - 400 020

Telephones : 291665
291778

Telegrams: Polychemic
Bombay

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

WANKANER AUTOMOBILES

JEEP

Jeep Spare Parts Specialist.

RAJKOT

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

WANKANER AUTOMOBILES

JEEP

Jeep Spare Parts Specialist.

RAJKOT

સૈમ્યાલજ્ઞ

વર્ષ : ૧૨]

દિસેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૯

પૃષ્ઠ :	લેખ :	લેખક :
૩૪૧	મહાપુરુષોને આખો વેળા હજી ઠાડ્યા છે....	ટાંગાર
૩૪૨	૫૯ દિન બી પીત જલપ્રા	.
૩૪૩	પરિભ્રમણ	'આજુતોપ'
૩૪૪	નાતાવની ભેટ	.
૩૪૭	સર્વે ભવન્તુ સુખિનં	ડૉ. સર્વપત્ની રાવા, ખજુર
૩૫૨	પ્રાચીન સુભાષિનો	ધર્મેન્દ્ર મ. માસ્તર
૩૫૫	હૃદયરોગ અને ભોજન .	વીરેન્દ્રપ્રસાદ ચીવલ
૩૫૮	આનંદમા રહેરાની ચાવી	વિદ્યુત પ્રકાશજી
૩૬૧	આને ય ઝોગખો...	રામપ્રસાદ દવે
૩૬૭	અવલોકન ..	શિ.

મૃચના

[આલોકને]

૬૨ માનની બાગી તાગીએ અંક
પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પદ્મી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી
કર્તાનયને જણાવવું. અંક શિલ્પકમાં તો
મેકવારી

મમે તે મહિને માત્રક મઈ
સકાપ છે.

*

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ બના
વિચારો જે તે વેખકોના છે, સંપાદક
તે વિચારોમાં સંમત જો તેમ માનવું
નહિ

[એખકોને]

'વૈષ્ણવ'માં મ રક્તિ, કના,
શિક્ષણ અને નાદિ ૫ વિવેક સખાઓ
લેવામાં આવે છે.

સખાઓ માક, મીસિક, તાજી
દેવ બેરી અપેક્ષા રહે છે. કામળની
એક બાજુ મારીયા સખા

લેખાજીમ

દેશમાં [વગસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિનિગ

વૈષ્ણવજન

૨ રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

(૬)

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગોંધી : સંપાદક : નવીન ગોંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુળ પ્રકાશન ધ્યાન મુજબ મુદ્રિત, 'ઈસ્ટર્સ' નેક રાજકોટ.

સૈબ્બાલજી

વર્ષ : ૧૨]

દિસેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૯]

૫૯ :	લેખ :	લેખક :
૩૪૧	મહાપુરુષોને આપણે વેગળા કહી છાડ્યા છે...	રાત્રાર
૩૪૨	૫૭ દિન જી પીત ભયગા	.
૩૪૩	પરિભ્રમણ	'આગુતોય'
૩૪૪	નાતાપત્ની બેટ	
૩૪૭	સર્વે ભવન્તુ સુખિન'	ડૉ. સર્વપત્ની રાવા, પુણે
૩૫૨	પ્રાચીન સુભાષિનો	ધર્મેન્દ્ર મ. ભારતર
૩૫૫	હૃદયરોગ અને ભોજન	વર્ગિયરપ્રસાદ ચીતલ
૩૫૮	આનંદમા રહેવાની ચાવી	વિજુ પ્રકાશજી
૩૬૧	આને ૫ ઓગખો...	રામપ્રસાદ દવે
૩૬૭	અવલોકન ..	ચિ.

*

મૃચના

[આલોકીને]

૬૨ માનની વાગમી તાગીએ અક
પ્રસિદ્ધ થાય છે.
પંદગમી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી
કાર્યાલયને જણાવવું. અક શિલિકમાં તો
મેલવાશે
મમે તે મહિને માત્રક મળે
શકાય છે.

*

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ અને
વિચારો જે તે વેખદાના છે, સંપાદક
તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું
નહિ

[લેખકોને]

'વૈખાનસ'માં મ રૂઢિ, કના,
શિક્ષણ અને નાદિ ૫ વિષયક લખાણો
લેવામાં આવે છે.

લખાણ માફ, મોસિક, તાજુ
લેખ એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની
એક વાજુ માદીથી લખા

લેખાજી મ

દેશમાં [વગસનુ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોગ શિનિ મ

વૈખાનસવર્ગન

૨ રામકૃષ્ણનગર

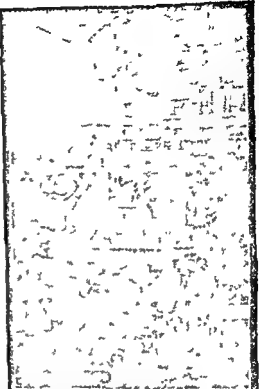
રાજકોટ-૨

૦૦

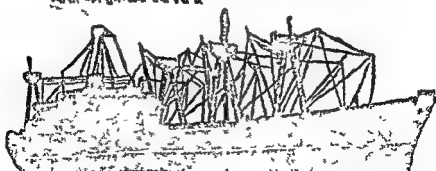
પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગોધી : સંપાદક : નવીન ગોધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુજળ પ્રકાશન મથાન મુ.પ મદિકા, 'કેઈસર' નેડ રાજકોટ.

ભારતીય જહાજો
ભારતની ભાતૃભાવનો સંદેશો
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

હાલની ધન ના રૂપા વર્ષ બગાડે
શું હમણે સાથે દુબ સમયો સ્થાપના
સંચાલ અટોરો પરિવેષે બેધિવૃત્તીની
કાળ સાથે, એક પ્રતિનિધિ પડકારને
ભારતીય જહાજો દ્વારા ખોલવા હશે

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિંધિયાનો અત્યંત મોટો ભારતનો રાષ્ટ્રીય સંસ્થાન નહિ પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પદાર્થોને અપવાદપૂર્વક
બચાવવા અને દુર્ભેદ્યતા રાખે કર્યા છે.

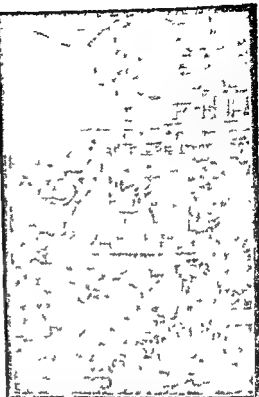
શી સિંધિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની સિંધિયા

સિંધિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની, મુંબઈ.
સિંધિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની
સિંધિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની
સિંધિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની
સિંધિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની

ભારતીય જ્ઞાતી
ભારતની ભાતુભાવની સંદેશી
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે ...

જાણી શન ના ૨૫૦ વર્ષ અગાઉ
શી લાઠ સાથે શુભ સંબંધો સ્થાપ્યા
સંજાત અરોરે પવિત્ર બે પિતૃસની
શાળ સાથે, એક પ્રતિનિધિ મોકલને
ભારતીય જ્ઞાતીને કાળ મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિંધિયાનો અપતન માટે ભારતનો શાળિનો શરેશાળ નહિ પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પદાર્થોને, આવાશીય
આવાશ અને શુભેચ્છાઓ સ્થાપે છે.

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
સુવર્ણ રેલીન રોડ (૧૧૬૬)
સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની
સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની
સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની

યહ દિન ભી ખીત જાયગા

એક આતીશ ફીર દેશ દેશાતને દુઆ હોતો
દેને એક શબ્દમા આતી પોતો લોહા આ સત
ફીર ॥ દર્શન માટે પડાપડી કળતા અને દર્શન કરી
પાવન કળતા બાદશાહને પળુ આ વાતની ખબર પળી
તે આદર્શના મધુ સતી અને ફીરને સકાં કરનારો
હતો અને નિગાહિમાનપણે તેમની બાદશાહ ઉપવાસ
“બાદશાહી”ને બેધડી વીધી જતો

એક દિવસ ધૂત્તા માનવાન સાથે ફીરને
બાદશાહ પોતાના મહેલમા ચિત્તનીને તેડી લા ચો, ત્યા
એ “જા બાદશાહ” એવીવા ફીરની સેવા કરે
અને ફીર એને સુદર સદુપદેશની જીની જીવી વાતો
કહે આમ જ્યુ માસના વડાણા વડી ત્યા અને
ફીરે પોતાનો કુકામ ઉપાડવાનો મનસુબો કર્યો

વિદાયની ધડી આતી બાદશાહ લાવથી જળગયા
ધઈ બે હાથ બેડી જીમે છે તેને ફીરે મીડી મમ્તાથી
કન્યુ “બાદશાહ, તે સાલગી છે તે ખુદાઈ નરની વાતો
વીતરતો નહિ બધું દિનમા ધૂતજે તાડુ જતુ થો”

બાદશાહ નમ્રતાથી બો ચો “બાબા, આપે
તો મને રહેમદીની દાખની ધણુ ધણુ મહેન અને
જીવી જતનુ શાન આપવાની તસ્કીલેવામા કમીરાખી
નથી, પશુ હું છું જડ મારો અધિકાર હોતો અ પ
આપે સુણાવેતુ મને બધુ જ ગમી ગયેતુ પરતુ
મારી મદદતાનુ જીરે એટલુ બધુ છે કે, આજે
સાલગાવેની વાત કાલે બુની જતો તો મારા અધિ
કાને લાયક હરહમેશ યાદ રહે એતુ કંઈક સુણાવો
એની એકાદ વાત મારે માટે બસ છે”

આથી ફીર બાદશાહને લઈને તેના સુવાના
ઝોરડામા ગયો ત્યા પવન સાતેની બીત પર ફીરે
મેટા અક્ષરથી લખ્યુ “યહ દિન ભી ચલા જાયગા”
ને બાદશાહે વાચ્યુ “યહ દિન ભી ચલા જાયગા”

ફીરે કન્યુ, “બાદશાહ, આટલુ બસ છે
રોજ જીડિને આ વાગજે અને યાદ રાખજે
કે, “યહ દિન ભી ચલા જાયગા”

એવીવા ફીરે વિદાય લીધી બાદશાહ આદેશ
મુજબ દરરોજ એ વાક્ય વાંચે અને વિચારે ત્યારે
ત્યારે તેના મનમા ધ્વનિ જીડતો “યહ દિન ભી ચલા

જાયગા” કાઈ પણ ગિચિત કાયમ ધઈને નેદાની
નવી માડાના પેડાના આગની માફક માનનીની દશા
ઉપર નીચે પનગ લેતી આવ-જા કરી જ કરે છે
સારી સ્થિતિ દોન, તુખ નમીદના દિવસો હોય ત્યારે
અભિમાનથી ઉજળ્યા થતુ ઉચિત નથી અને ખરાબ
દશા આવે ત્યારે દીન લાવથી રોહણુ રડવાની પશુ
જરૂર નથી. સર્વ અવસથાઓમા નમાનગી નિર્ભીત
પણે અમય સમયની ફજર અલ કળતા કરતા પુખ્તી
પ્રતિ મનન પ્રતિમાન રહેતુ એ જ યોગ્ય છે.

ફીરનુ વાક્ય વાંચે કે આમને ત્યારે ત્યારે
બાદશાહના મનમા આવા આવા મુદ્દેશ થાય છે અને
એમ દિવસો વડી જ્યુ જ એવામા એક દિવસ
દુસ્મન મોડુ લગકર લઈને ચડી આ ચો લગાઈ ધઈ
બાદશાહ દાર્યો અને કે પમકાળો, દાધ-
પગ બેડીએ બાધીને એને દુસ્મન રાજ સમક્ષ આણ
વામા આ ચો

બાદશાહના મુખ પર ગમગીનીને બદલે હાસ્ય
રમી રતુ છે, આખોમા ઉમ્મીદનાને બદલે મસ્તી
લગવી ગઈ છે મસ્તક દીન લાવે નીચુ હળવાને
બદલે પૂર્વવત ઉન્નનનુ ઉન્નત જ રતુ છે, જાણે
બેડીઓના ઉપડાસ કરતુ હોય તેમ

આથી દુસ્મન રાજ દગ ધઈ ગયો એણે
બાદશાહને પૂછ્યુ “આરે બાદશાહ તું મારો કેડી છે,
રાજપાટ-ધનદોનત એમાનું કશું” ય તારી ખામે રતુ
નથી તારુ જીવન અને મરણુ માગ માન એક જ
બોન પર અવતળી રહેય છે, આમ છતા તારા મુખ
પર આ હાસ્ય કથાથી”

બાદશાહ બો-ચો “યહ દિન ભી ચલા જાયગા”
એક વાર રાજપાટ, ધનદોનત, દોરદમામ બધુ મારી
પાસે હવે તે દિવસ પશુ જતો રહ્યો આજે એમાનું
કશુ ય મારી પાસે નથી “યહ દિન ભી ચલા જાયગા”
દુસ્મન દાનિ હોતો તે સગજ ગયો અને તેના મનમા
પશુ “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” નું સ્વય પ્રકાશી
બિંધુ તેજુ બાદશાહને તેનું રાજપાટ પાછુ સોંપી દીધું”
અને રાજ્યના ખજાનાને બદલે શાનનો અખૂર ખજાનો
લઈ પોતાના મુખક તરફ પ્રયાણુ કર્યું.

યહ દિન ભી ખીત જાયગા

એક ઓનીયા ફાર દેશ દેશાત્મને દુઆ હોતા હતા એક શરૂઆત આવી પછેનો સોદા આ સત ફાર ॥ દર્શન માટે પડાપડી કરતા અને દર્શન કરી પાવન થતા બાદશાહને પણ આ વાતની ખબર પળી તે આદર્શ બધું સતો અને ફારનો સ કાગ હરનારો હતા અને નિગાહિમાનપણે તેમની બાદશાહ ઉદાવવામાં “બાદશાહી”ને બેધડી વીચરી જતો

એક દિવસ ઘટતા માનપાન સાથે ફારને બાદશાહ પોતાના મહેલમાં ચિત્તની તેડી લા ચો, ત્યાં એ “જા” બાદશાહ પૂર્વે એવીવા ફારની સેવા કરે અને ફાર એને સુદર સફરબેશની બિન્દી બિન્દી વાનો છેલ્લે આમ જી ભાસના વડાણ વડી ગયા અને ફાર પોતાના મુકામ ઉપાડવાનો મનમુખે કર્યો

વિદાયની થકી આની બાદશાહ ભાવથી ગળગળો થઈ બે લાય જોડી બેઠો છે તેને ફારે ખીતી મમતાથી કહ્યું “બાદશાહ, તે સાભળી છે તે ખુબી નરની વાતો વીસગતો નહિ બધું દિવસ ધૂટજો તારુ ભતુ થો”

બાદશાહ નમ્રતાથી બોલે “બાબા, આપે તો મને રહેમદીની દાખની ધણ ધણ મડન અને બિન્દી જતનું શાન આપવાની તસ્લી લેવામાં કમી રાખી નથી, પણ હું છું જડ મારો અધિકાર હોતો અ પ આપે સુણાવેતું મને બધું જ ગમી ગયેતું પરંતુ મારી મદતનાં જોર એટલું બધું છે કે, આજે સભાગાંવેની વાત કાલે બુની જતો તો મારા અધિકારને લાયક હરહમેશ વાદ રહે એટલું કંઈક સંજાવો એની એકાદ વાત મારે માટે બજ છે”

આથી ફાર બાદશાહને લઈને તેના સુવાનો ઓરડામાં ગયો ત્યાં પગ સાંતેની બીત પર ફારે મોટા અક્ષરથી લખ્યું “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” તે બાદશાહે વાંચ્યું “યહ દિન ભી ચલા જાયગા”

ફારે કહ્યું, “બાદશાહ, આટલું બસ જાજ જાડિ આ વાચજો અને યાદ રાખજો કે, “યહ દિન ભી ચલા જાયગા”

ઓનીયા ફારે વિદાય લીધી બાદશાહ બાદશાહ મુજબ દરરોજ એ વાક્ય વાંચે અને વિચારે ત્યારે ત્યારે તેના મનમાં ખાંડ બેસતો “યહ દિન ભી ચલા

જાયગા” કોઈ પણ ગિહિત કામમાં લઈને નેવાની નવી ગાડાના પેડાના આગની માફક માનનીની દશા ઉપર નીચે પડ્યા તેની આત્મ-જા કમી જ કરે છે સારી નિશિત દોન, નુખ નમીદના દિવસો દોષ ત્યારે અભિમાનથી ઉજાળ્યા થકુ ઉચિત નથી, અને ખરાબ દશા આવે ત્યારે દીન ભાવથી રાદણા રડવાની પણ જરૂર નથી. સર્વ અવસ્થાઓમાં નમાનગરી નિર્મિત થકુ મમય સમયની ફરજ ચલા કરતા કરતા પુખ્તી પ્રતિ મન પ્રતિમાન રહે એ જ ગોચર છે.

ફારનું વાક્ય વાંચે કે માખે ત્યારે ત્યારે બાદશાહના મનમાં આવા આવા મુકદ્દા થાય છે અને એમ દિવસો વડી જાય જ એવામાં એક દિવસ દુસ્મન મોટું લગ્નકર લઈને ચડી આ ચો લડાઈ થઈ બાદશાહ દારી અને જે પડારો, લાય-પગ બેડીએ બાંધીને એને દુસ્મન રાજ સમક્ષ આજી વાજા આ ચો

બાદશાહના મુખ પર ગમગીનીને બદલે હાસ્ય રમી રતું છે, આખોમાં ઉભાસીનનાને બદલે મસ્તી લગ્નગી ગી છે મસ્તક દીન ભાવે નીચું ઢળવાને બદલે પૂરવત ઉન્નતનું ઉન્નત જ રતું છે, બધું બેડીઓને ઉપડાસ કરતું હોય તેમ

આથી દુસ્મન રાજ દગ થઈ ગયો એણે બાદશાહને પૂછ્યું “અરે બાદશાહ તું મારો કેદી છે, રાજપાટ-ધનદોનત એમાનું કશું” ય તારી ખામે રધું નથી તારું જીવન અને મરણ માગ માન એક જ બોન પગ અવતળી રહે છે. આમ છતાં તારા મુખ પર આ હાસ્ય કયાથી?”

બાદશાહ બોલે “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” એક વાર રાજપાટ, ધનદોનત, દોરદમામ બધું મારી પાસે હલુ તે દિવસ પણ જતો રહ્યો આજે એમાનું કશું ય મારી પાસે નથી “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” દુસ્મન દાનો હોતો તે સમજી ગયો અને તેના મનમાં થકુ “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” નું સત્ય પ્રકારી બધું તેણે બાદશાહને તેનું રાજપાટ પાણુ સોંપી દીધું અને રાજ્યના ખજાનાને બદલે જાનનો અખૂર ખજાનો લઈ પોતાના મુખક તરફ પ્રયાણ કર્યું.

ઉપાયો ઉમેળાગે મોઢવા પડે છે. વળી આ બધુ જતા ચૂકાએવા તિનિધિઓ તા ખખટા કરી બેસે છે તરાત એ દેખાતરની લેખાથી કોય છે ?

માનાણ

અરવિંદ આમના કૂચ નાતાજીનો ૧૬ વર્ષની ઉંમરે દેહવિલય થયો એ કાંઈ સોકનું કારણ નથી માનાજીને ભાગવવાગીઓ માટે એ બહુમૂલ્ય મોતવા આપા શ્રી અરવિંદને મજબૂતનાગ અને અનુભવનાગ તમે. મો તમ ધો. ભારતીય અનુવાસી મન્યા અને તારા અર્થમાં લોકનજરથી દૂર રહી, મગસાધ ૧૧ મગે ગમિલિની મરનાને દડમેલીને એકા નત તમરે મૈય મા પ મા રજવનું અતર જીવ્ય નાવના માટે શ્રી અરવિંદનો તમ એક સાધ્ય બ્રહ્મિકા પૂરી પાડે 'નુતીમ' માનમ તથા 'મુખીમ માનમની ૧ મે ના પેતના આદ' જનિવાભગમાથી

આ મમે. ૧ અર્થ આવના નરનારીઓ ભાગતમા રેર કુ સાધુ-મત-માદ-મકર્થીઓની જમાતમા આજકયા કું છે અમેરિકાથી અને યુરોપથી મકો આખામ વાગીઓ 'તે ગમ હ' કુખ્યમા જીવનનું સાવન પોધના આપ જે, ના રગી મકો મનુષ્ય આચારી ૨. રાનિક વિ. ૧૨ મગથી આકર્ષાઈ તમની સિમિગમા ૨૦ શાધ. ૩. અન દિકાળથી સર થયેની મનુષ્યની આ ૧૧૮ નિ તર ચાસ મગવાની છે અને આપ દાણ આપના મન ૧ જાનના આપખા કાળમા આપના પત કા. આપવાના છે છે આ કાગે મ આપવા ત મો અથમ થી અરવિંદે માનની માટેના તેમ ૧૧ તમ દારા બના ૫ મો માતાજીએ તેમના જન્મદારા આ તમમા ૧૧૨ ચિત્તિલ કો બતાવી મારા એક વૈચિત્ર્ય ૧૨૦ છે અને દરેક વર્તિએ પાતે ૨૦ ને ૧ પસદ કરવાની હોય છે આ દષ્ટિએ માતાજી આપગી મમમ એક આદર્શ તરીકે રહેવા જોઈએ તેથી ૧૨ તમ કાંઈ વાદ આપવાની કે અનુવાસી સોધવાની નસ્ટા કરી નહિ જોએ આ ૧૨ના હોય છે તેઓ તમે જ મિત્રવા છે

સાક્ષતા શીખો

બધુ થને છેલ્લા અરબ-ઈઝરાઈલ યુદ્ધનું કે તેનાથી જન્મના ગણીમા અર્જિત આવી છે અને

મોટરમાડીઓ ઉપર મુલ્તાક એવા પશ્ચિમના રાષ્ટ્રો તેમજ અમેરિકાની આખો ઉધાડી નાખી છે પેટ્રોલ અને મળતબુન તેવ જગતને આરબ રાષ્ટ્રો પુરુ પાડે છે અને હવે તો આતેશમા અરબ લોકો સોદાબાજીનું મહત્વ જાણ્યા થઈ ગયા છે અને કુનિયા આખીને નચાવવા માટે મહારીને હાથ કમર આવી પડ્યું ? પેટ્રોલ, કુક, ડીઝલ વિના આજનું સર્વજન જગત પાઝુ છે વિમાનો ભીડી શકે નહીં-મોટર માડીઓને ગેરજમા ગોંધી ગાખવી પડે-કુદરો પશુ શોભાના જ બની રહે ભારતમા પશુ પટ્ટાવના ઉપયોગ થટાડવા ભાવે વધારી દેવાયા આવ્યા અને આપમંથી દાખલ કરવાનું વિચારાઈ રહ્યું

અપાનને પણ અરપરાષ્ટ્રો દારા મુચિત કાપ મૂકવી ગયો છે અને તેરે ઈઝરાઈલ વિરુદ્ધ અરબોની તરફથી થા તલાણા થર કરી દીધા છે તેલની બાબતમા મોથી સમૂહ રાજ્ય સાઉદી અરેબિયા છે તેજે મો પ્રથમ અમેરિકાને અપાતા તેલપૂરવડા ઉપર કાપ અરે કસા તો પશુ અમેરિકા તો કહે છે કે અમે સાઉદી અરેબિયાને અલતન શરો આપવાનું ચાહુ રાખશુ બધે અમન તેવ ન આપે ગમનું નામ લેવા કમા તનન નામ જપવાને જમાનો આવી પહોંચ્યો કે સૌથી આરા ઉપાય તલતા તેલનું માલિશ કરીને મટિવા મજબૂત કરીને સાક્ષતા અને દોડતા શીખવાને છે ઓઈન જવા માટે જે લોકો બસ અથવા કુદરત દેવાઈ ગયા તેમજે હવે જમીન ઉપર પગના પાડતા નીખનુ ૫૪ મીની સાદી સાઈકલની આપજે ઉપેક્ષા મવી તેનું ગિજ્યામ હવે બોમતવનું રુદ્ધ પેટ્રોલની તગીથી મજા બધા બાઈસાઈક્લને ઉપયોગ કરતા થઈ ગયો અને એ ઉદ્યોગ વધુ વિકાસ પામે તેવી શક્યતા તે તરીકે ગતે માગ્ય પ્રદેશની અને નાની મુસદરીઓ માટે ભારતરાસ્ટ્રોએ બજામકાન પસદગી આપી છે તેનું કડાપણ હવે જોઈ શકાશે તેના આનંદ એર છે ગાડુ ચાલુ જતુ હોય, બળદને ડોકે મારેલી ધુધર માળનો ગજાગ સીમમા કાપલના પચમસર સાથે હરિષ્ઠ કરતો હોય ત્યારે એસડીની બસ આખી પડી જાય છે !

એનો

ગણિયાના સાગવવાદી પક્ષના વડા ભારતની

[બધુ પૃષ્ઠ ૩૧૧

દિવસે તમને ભેટ આપ્યા વગર મારાથી રહેવાય તેમ ન હતું, તમે નામુશ ના થાશો. વાળ તો પાછા મોટા થઈ જશે. આ ઉત્સવને દિવસે આનંદ કરો. તમને ખબર છે કે તમારે માટે હું કેવી સુંદર વસ્તુ લાવી છું, એ જોઈને તમે ખૂબ ખુશ થશો’.

પણ જીમ તો પૂતળાની જેમ જિંભા રહ્યો. દેવાએ કહ્યું: ‘આજ છંડના જન્મોત્સવના દિવસે મારા ૧૨ નારાજ ન થશો. આજે આનંદનો દિવસ છે.’ જીમનો જેમનો તેમ જિંભો રહેલો જોઈને વળી એણે કુખપૂર્ણ મીઠા સ્વરે કહ્યું: ‘વાળ તો પાછા વધી જશે. પણ આ જન્મોત્સવના દિવસે તમને કંઈ ભેટ આપ્યા વગર મને વસતવસો રહી જાત, આ બનાવું?’

કાટના ખિસ્સામાંથી પેકેટ કાઢીને જીમે કહ્યું: ‘દેવા, મને શાનું કુખ છે તે કહું. આ પેકેટ ખોલીને જો એટલે તને સમજશે કે હું કેમ ઉદાસ મઈ ગયો છું’.

દેવાએ ઝટ પેકેટ ખોલ્યું. અંદરની વસ્તુ

જોઈએ જીજી પડી. પણ બીજી જ ક્ષણે એને રડ્યું આવી ગયું. પેકેટમાં વાળમાં ખોસવાની મેનાનો ત્રણ પીંતો હતી. દેશાએ વખતથી દેલા આ પીંતો માટે ઝખતી હતી. પણ પૈસાની તંગીને મઈને એની ઈચ્છા પુરી નહોતી થતી પણ આજે જ્યારે એ ઈચ્છિત વસ્તુ એના હાથમાં જ હતી ત્યારે એના વાળ કયાં ?

દેવાએ સ્વચ્છ શરૂને કહ્યું: કંઈ ઠરકત નહિ, મારા વાળ તો બહુ જલ્દી વધી જશે, પણ હું તમારા માટે મુ લાવી છું તે તો જુઓ. એમ શરૂને એણે પ્લેટીનમની ચેન જીમની સાથે ધરીને ખેલી: ‘જુઓ તો, દેલી સુંદર છે ! આના માટે હું આજ દેલી રખડી તેની ખબર છે કે લાલો તો શરૂમાં ? એની સાથે એ કેવી લાગે છે તે જોઈએ !’

જીમ થોડીક વાર સુધી ચૂપ રહ્યો પછી કુખપૂર્ણ હસીને કહ્યું. ‘દેવા, મનમાં લગાડતી નહિ. તારા માટે પીંતો ખરીદવા મેં શરૂમાંથી વેચી નાખ્યું છે.’

*

વાણી તેણે વર્તન

બાપુ મુબઈ હતા, ત્યારે ત્યાના દેસાક અગ્રજસ્ય નામરિશાએ તેમને ‘હરિજનો’ વિશે પ્રવચન આપવા આમંત્રણ આપ્યું.

બાપુ થોડો સમય જ મુબઈ રહેવાના હતા અને કામ પણ ધણું હતું છતાં એમણે હરિજનો પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

નિયત સમયે બાપુ સભામાં આવી પહોંચ્યા. લોકોએ તેમને તાલીના ગડગડાટથી વધારી લીધા. પછી સર્વેચ સાતિ ફેલાઈ ગઈ.

બાપુ પ્રવચન કરવા ઊભા થયા. પ્રવચન શરૂ કરતા પહેલાં પૂછ્યું: ‘અહીં કોઈ હરિજન બાઈ છે ?’ આખી સભામાંથી કોઈ બોલ્યું નહીં. કોઈ હાજિરન હોય તો ખોસે તે ?

બાપુ તરત જ સભાક ૪૫ પરથી તીચે ઊતરી ગયા અને જવા માંડ્યું. સભાના ચેન્કોએ બાપુને પ્રવચન કરવા માટે ખૂબ આમત્ર કર્યો પણ બાપુ રેહાવા નહીં. તેમણે આમત્ર કરનારાઓને કહ્યું: ‘મને બોલવા કરતાં અમલમાં ચૂકવાનું વધારે ગમે છે જેને માટે મારે બોલવાનું છે, જેને આપણા ભેટલા જ હક્કો આપણે આપવા માગીએ છીએ તેમને જ તમે સભામાં ન બોલાવ્યા ?’ અને બાપુ પ્રવચન આપ્યા વિના જ ચાલ્યા ગયા.

એને પોતાની જૂવ સમજાઈ, અને પતાવો કરવા લાગ્યા.

દિવસે તમને ભેટ આપ્યા વગર મારાથી રહેવાય તેમ ન હતું, તમે નાખુશ ના થશો. વાળ તો પાઝા મેટા થઈ જશે. આ ઉત્સવને દિવસે આનંદ કરો. તમને ખબર છે ? તમારે માટે હું કેવી સુંદર વસ્તુ લાવી છું, એ જોઈને તમે ખૂબ ખુશ થશો”.

પણ જીમ તો પૂતળાની જેમ જિંબા રહ્યો. રેલાએ કહ્યું: ‘આજ છંપુના જન્મેત્સવના દિવસે મારા પર નારાજ ન થતો. બાળકે આનંદનો નિવસ છે.’ જીમનો જેમનો તેમ જિંબો રહેલો જોઈને વળી એણે કુપ:પૂર્ણ મોઢા સ્વરે કહ્યું: ‘વાળ તો પાઝા વધી જશે. પણ આ જન્મેત્સવના દિવસે તમને કંઈ નોટ આપ્યા વગર મને વસવસો રહી જાત, આ બનાવું’.

ઢાંટના ખિસ્સામાંથી પોંટ કાઢીને જીમે કહ્યું: ‘દેવા, મને શાનું કુપ છે તે કહું. આ પોંટ જોશીને ને એટલે તને સમજશે કે હું કેમ ઉદાસ થઈ ગયો છું’.

દેવાએ ઝટ પોંટ જોડ્યું. અંદરની વસ્તુ

જોઈએ જીળી પડી. પણ બીજી જ ક્ષણે એને રડતું આવી ગયું. પોંટમાં વાળમાં ખેસવાની મેનાલી તરૂં પીનો હતી. કેટલાય વખતથી દેલા આ પીનો માટે ઝખખી હતી. પણ પેસાની તરૂંને લઈને એની ઈન્દ્રિય પુરી નહોતી થતી પણ આજે જ્યારે એ ઈન્દ્રિય વસ્તુ એના હોથમાં જ હતી ત્યારે એના વાળ કયાં ?

દેવાએ સ્વસ્થ થઈને કહ્યું: કંઈ ડરકત નહિ, મારા વાળ તો જલ જલથી વધી જશે, પણ હું તમારા માટે મુ લાવી છું તે તો જુઓ. એમ કહીને એણે પેટીનચની એન જીમની સામે ધરીને ખેલી: ‘જુઓ તો, દેલી સુંદર છે ! આના માટે હું આજ દેલી રખડી તેની ખબર છે ! લાલો તો ધડિયાળ ! એની સાથે એ કેવી લાગે છે તે જોઈએ !’

જીમ થોડીક વાર કુધી ચૂપ રહ્યો પછી કુપ:પૂર્ણ હસીને કહ્યું. ‘દેવા, મનમાં લગાડતી નહિ. તારા માટે પીનો ખરીદવા મેં ધડિયાળ વેચી નાખ્યું છે.’

વાણી તેણે વર્તન

જાણ મુજઈ હતા, ત્યારે ત્યાના કેલક અગ્રગણ્ય નાગરિકોએ તેમને ‘હરિજનો’ વિશે પ્રવચન આપતા આમ તથા આપ્યું.

જાણ થોડો સમય જ મુજઈ રહેવાના હતા અને કામ પણ થઈ હતું જતાં એમણે હરિજનો પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે આમ તથા સ્વીકાર્યું.

નિયત સમયે જાણ સભામાં આવી પહોંચ્યા. લોકોએ તેમને તાલીના ગડગડાટથી વધારી લીધા. પછી સર્વેન સાતિ દેલાઈ મઈ.

જાણ પ્રવચન કરવા જિંબા આપ. પ્રવચન સર કરતા પહેલાં પૂછ્યું: ‘અહીં કોઈ હરિજન બાઈ છે ?’ આખી સભામાંથી કોઈ બોલ્યું નહીં. કોઈ હરિજન હોય તો બોલે ને ?

જાણ તરત જ સભામંડપ પરથી નીચે જીતરી ગયા અને જવા માંડ્યું. સભાના ચેન્દ્રોએ જાણને પ્રવચન કરવા માટે ખૂબ આગ્રહ કર્યો પણ જાણ રોકાયા નહોતો. તેમણે આગ્રહ કરનારાઓને કહ્યું: ‘એ જોશવા કરતાં અખવામા મૂકવાનું વધારે એ છે જેને માટે મારે બોધવાનું છે, જેને આપણા નેટલાં જ દક્ષો આપણે આપવા માગીએ છીએ તેમને જ તમે સભામાં ન બોલાવ્યા ?’ અને જાણ પ્રવચન આપ્યા વિના જ ચાલ્યા ગયા.

ક્રીમે પોતાની ખૂબ સમજાઈ, અને પતાવો કરવા લાગ્યા.

ભગવદ્ગીતા કહે છે કે મનુષ્યનો આત્મા અચર છે. શરૂનો મનુષ્યના 'સ્વ'ને જુદા કરી શકતાં નથી, અગ્નિ એને બાળી શકતો નથી, પાણીથી એ બીજતો નથી, અને પવન એને ચૂકવી શકતો નથી. એ તો સનાતન, અચિત્કરી; નિઃશ્વ અને સર્વગ્રામ્ય છે, એ હમેશાં એકરૂપ છે.

વ્યક્તિત્વ-જેને અંગ્રેજીમાં 'પરસનાલિટી' કહે છે-ને મૂળ ભેદીન શબ્દ 'પરસોના'માંથી વ્યુત્પન્ન થયો છે. એનો શબ્દિક અર્થ 'રમખાંડ ઉપરનો અભિનેતા છે જે પોતાના મોં ઉપર એ ભૂરખો પહેરે છે, એ ભૂરખાની આકૃષ્ટતા એ પોતાનો અભિનય આપે છે. અભિનેતા પોતે તો ભગવાતા નાટકથી આંતરિક રીતે પર છે. જે દુઃખો અને લાગણીઓ એમાં વ્યક્ત થાય છે એની સાથે એને કાંઈ જ લેવા-દેવા નથી. નાટકના ભેગાશમાં એ સાચો માણસ તો દેખાડેલો છે. વ્યક્તિત્વના આવા બધોનોથી છૂટીને એના અમાપ સાત્ત્વરીય આત્મને પહોંચ્યા સારુ તો વ્યવસ્થિત ઉગમ જોઈએ. આવિષ્કૃત વ્યક્તિત્વના પડખો વીધીને જ કાંઈ પણ વ્યક્તિ જીવનના અભિનેતાના રૂપમાં છુપાયેલા આત્મા સુધી પહોંચી શકે. એના બાલ દરોનો કસતા મનુષ્ય કંઈક બધારે છે કાંઈટાએ પૂછ્યું. 'મેકેટિસ, અમે તને કયા પ્રકારે દેખાડીએ?' મેકેટિસ જવાબ આપે છે. 'તમને મારે એ રીતે, પણ એ પહેલા અને મારી અદર રહેવાને પકડી તો જુઓ. ખુશ થાઓ, કાંઈટા, અને કહે કે તું મારા શરીરમાનને જ દાટે છે. જે સામાન્ય રીતે તને ઉત્તમ લાગતું હોય તે તું મારા દેહનું કરે'.

ભારતીય વિચારકો આત્મા અને પ્રકૃતિ વચ્ચે વિરોધ નથી માનતા. જ્યારે એ જીવનમાં સ્વાભાવિકતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એનું આર્થિક જીવન આવિષ્કાર પામે છે. માનવીના અંતિમ વિકાસનો સંપૂર્ણ આધાર એની પોતાની ઉપર છે. બધા પ્રાણીઓની જેમ માનવીનું ભવિષ્ય કંઈ દૈવિક જરૂરિયાતોથી ઘડાયું નથી. આ વિશ્વમાં એ પોતાની યોજનાઓ કરીને જ એનું નિયંત્રણ કરી શકે છે. આ વિશાળ જગમાં

મનુષ્ય એ કંઈ નમરૂપ રજ નથી. ત્યારે માણસ પોતાની આત્મશક્તિ શક્તિ બહી જઈને આ જગતમાં ખેતાઈ બધ છે ત્યારે એ પોતાની સત્તા અને માન-કિશ્ત વચ્ચે ચૂંચાઈ જાય છે. કલાક્રમમાં ધમપગલા કરીએ એમ આપણે આપણી મિનશત ઉપર ધમપગલા કરીએ છીએ અને એવી રીતે જીવનની શક્તિઓ જીવન માટે ખર્ચવાને બદલે ચીંચેની પ્રાપ્તિ અર્થે વેંટી દઈએ છીએ. ખરી રીતે આપણાં ઘરો, સમૃદ્ધિ અને ખીજ મિલકતોનો આપણે ઉપયોગ કરતાં નથી, પણ તે આપણે ઉપયોગ કરે છે. આમ આપણે આત્મા-વિદોષી બની જઈએ છીએ. ચીનો પ્રત્યેની આ આસક્તિ એ આત્મિક મદતના ભાષે મેળ ખાતી નથી. દેહની આ મર્યાદા ઉબેડી ફેંકી દેવી એ આવશ્યક નથી. આપણા શરીર એ તો દેવનાં દેવળ છે. કાચી મદતના પ્રાપ્ત કરવામાં એ સાધનરૂપ છે. જ્યારે મનુષ્ય ખૂબ ભગત બની ગય છે ત્યારે તે એની અવ્યક્ત લાગણી અનુભવે છે કે એનું શરીર એ તો જાણે કે આત્માના અવાજને ઓળખવાનું એક સાધન છે. ત્યારે આપણે આ સમજાએ છીએ ત્યારે આપણને લાગે છે કે આપણે અને આપણા સાથીદારો એક જ આત્માના ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપો છે. ભક્તિ અને વજ્ર, ધર્મ અને રાષ્ટ્ર એ તો મિત્ર-અત્રાત્રની વસ્તુ બની રહે છે. મરજીપધારીએ મેકેટિસે જે વિધાન કહ્યું તેની યાદ આપે છે, 'હું' એધેનીઅન કે એક નવી. હું તો વિશ્વનો નાગરિક છું.' 'વિશાળ હૃદયના મનુષ્યને મન જ્યાંમાં એક જ હોલી વહેતું હોઈ બધા ભાઈ સમાન છે' એવું એક જાણીતું સંસ્કૃત સુભાષિત કહે છે. ભગવદ્ગીતા કહે છે કે સાચો ધર્માર્થી સમાનરૂપે દરેકમાં પોતાની જ આકૃતિ જુએ છે, પત્રી એ પોતે દુઃખી હોય કે બુખી.

દરેક મનુષ્યમાં આ દૈવી તત્ત્વનું મૂળ છે એ વસ્તુ ભારપૂર્વક જણાવ્યા પછી એ સમજ સહાય છે કે એ તેણે મોટા સુનેશર હોય તો પણ તેને સુધારવો અશક્ય નથી. કાંઈ પણ એવી-જગ્યા નથી જેને દરવાજો લખેલું હોય : 'અરે અહીં દાખલ થનારા તું બધી આશાઓ છોડી દે'. કાંઈ એવી વ્યક્તિઓ નથી જે પૂણ્યખેતુ દુષ્ટ હોય. એમના જીવન સદર્શમાં

ભગવદ્ગીતા કહે છે કે મનુષ્યનો આત્મા અમર છે. શરો મનુષ્યના 'સ્વ'ને જુદા કરી શકતાં નથી, અગ્નિ એને બાળી શકતો નથી, પાણીથી એ બીજતો નથી, અને પવન એને સૂકવી શકતો નથી. એ તો સનાતન, અવિહારી; નિઃશ્વ અને સર્વગૌરવ છે. એ હંમેશાં એકરૂપ છે.

વ્યક્તિત્વ—જેને અંગ્રેજીમાં 'પરસનાલિટી' કહે છે—ને મૂળ સેરીન શબ્દ 'પરસોના'માંથી વ્યુત્પન્ન થયો છે. એનો શાબ્દિક અર્થ 'રંગજય ઉપરનો અભિનેતા' છે જે પોતાના મોં ઉપર એ કુરખો પહેરે છે. એ કુરખાની આકૃષ્ટતા એ પોતાનો અભિનય આપે છે. અભિનેતા પોતે તો જાજ્યતા નાટકથી આંતરિક રીતે પર છે. જે દુઃખો અને લાગણીઓ એમાં વ્યક્ત થાય છે એની સાથે એને કાઈ જ સેવા-દેવો નથી. નાટકના સેવાશ્રમા એ સાચો માણસ તો હંકારેલો છે. વ્યક્તિત્વના આવા બધાંનોથી છૂટીને એના અમાપ સત્વરીક આત્માને પડેલવા સારુ તો વ્યવસ્થિત ઉત્તમ જોઈએ. અવિદ્યુત વ્યક્તિત્વના પડોળા વીધીને જ કોઈ પણ વ્યક્તિ જીવનના અભિનેતાના રૂપમાં છુટાપેલા આત્મા સુધી પહોંચી શકે. એના બાલ દર્શનો કરતા મનુષ્ય કંઈક વધારે છે કાંઈકાંએ પૂછવું. 'સેક્રેટિસ, અમે તને કયા પ્રકારે દેશના (એ) ?' મેકેટિસ જવાબ આપે છે. 'તમને મરે એ રીતે, પણ એ પહેલા અને મારી અદર રહેવાને પછી તો જુઓ. પુષ્પ થાઓ, કાંઈક, અને કહે કે તુ મારા શરીરમાત્રને જ દાર છે. જે સામાન્ય રીતે તને ઉત્તમ લાગતું દેલ તો તુ મારા દેહનું કરે'.

મારનીય વિચારકો આત્મા અને પ્રકૃતિ વચ્ચે વિરોધ નથી માનતા, બધારે એ જીવનમાં સ્વાભાવિકતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એનું આર્થિક જીવન આવિષ્કાર પામે છે. માનનીતા અતિમ વિકાસનો સપૂર્ણ આધાર એની પોતાની ઉપર છે. બધા પ્રાણીઓની જેમ અનનીતુ ભાવિય કંઈ દૈહિક જરૂરિયાતોથી વધારુ નથી. આ વિધમાં એ પોતાની મોજનાઓ કરીને જ એનું નિયંત્રણ કરી શકે છે. આ વિશાળ જગમાં

મનુષ્ય એ કંઈ નગરુષ રજ નથી. બ્યારે માણસ પોતાની આત્મસદ્ગતિ શક્તિ બૂલી જઈને આ જગતમાં એવાઈ જાય છે ત્યારે એ પોતાની સત્તા અને માલ-કિલત વચ્ચે ગૂંચાઈ જાય છે. કલાતુમાં ધમપલાકા કરીએ એમ આપણે આપણી મિલકત ઉપર ધમપલાકા કરીએ છીએ અને એવી રીતે જીવનની શક્તિઓ જીવન માટે ખર્ચવાને બદલે ચીંતોની પ્રાપ્તિ અર્થે વેડી દઈએ છીએ. ખરી રીતે આપણાં ધરો, સમૃદ્ધિ અને બીજા મિત્રકોનો આપણે ઉપભોગ કરતાં નથી, પણ તે આપણો ઉપભોગ કરે છે. આમ આપણે આત્મા-વિદોષા બની જઈએ છીએ. ચીંતે પ્રત્યેની આ આસક્તિ એ આર્થિક મદત્તા સાથે મેળ ખાતી નથી. દેહની આ મર્યાદા ઉમેડી ફેંકી દેવી એ આવશ્યક નથી. આપણા શરીર એ તો દેવનાં દેવળો છે. સાચી મદત્તા પ્રાપ્ત કરવાનાં એ સાધનરૂપ છે. બ્યારે મનુષ્ય જૂનું જામત બની જાય છે ત્યારે તે એરી અન્યક્ત દાગણી અનુભવે છે કે એનું શરીર એ તો જાણે કે આત્માના અવાજને ઓળખવાનું એક સાધન છે. બ્યારે આપણે આ સમજાએ છીએ ત્યારે આપણને દાગ છે કે આપણે અને આપણા સાથીદારો એક જ આત્માના લિન્ન લિન્ન સ્વરૂપો છે. જાતિ અને વર્ણ, ધર્મ અને રાષ્ટ્ર એ તો બિન-અજ્ઞાતની વસ્તુ બની રહે છે. મરજુપચારીએ સેક્રેટિસે જે વિધાન કયું તેની યાદ આપે છે, 'હું' એધેનીઅન કે એક નવા. હું તો વિષયો નામરિક છું.' 'વિશાળ હલ્લના માણસને મન બધાંમા એક જ લોહી વહેતું હોઈ બધા ભાઈ સમાન છે' એવું એક જાણીતું સંસ્કૃત સુભાષિત કહે છે. ભગવદ્ગીતા કહે છે કે સાચો ધર્મર્થિ સમાનરૂપે દરેકમાં પોતાની જ આગુતિ જુએ છે, પત્ની એ પોતે દુઃખી દેલ કે સુખી.

દરેક મનુષ્યમાં આ દેવી તત્વનું મૂળ છે એ વસ્તુ ભારપૂર્વક જણાવ્યા પછી એ સમજ શકાય છે કે મને તેવા મોટા કુનેસાર દેલ તો પણ તેને સુધારવો અશક્ય નથી. કોઈ પણ એરી-જગા નથી જેને દરવાજો લખેનું હોય : 'અરે અહીં દાખલ થનારા ઘોં બધી આસાંઓ છોડી દે'. કોઈ એવી વ્યક્તિઓ નથી જે પૂર્ણપણે દુષ્ટ હોય. એમના જીવનના સદર્શમાં

મયુ છે, એને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપે મુકવામા મયુ આપ્યું છે, અને હવે કઈ જ કરવાનું બાપી સંદેશ નથી. જે શાપત સપૂર્ણતા છે એ તો એનાથી ખૂબ દૂર છે. આપણી માન્યતાઓ પર આધારિત આપણે કહેવાય અનુક્રમ સત્ય ધર્મની સાથે જુલન રીતે એસવું નથી અને તેથી એને આત્મિક સાદસ નથી મળાય મનુષ્યની સાથેકતા એના આત્માનુભવમા છે એના જીવનનું એકેએક પાસુ એમા પૂર્ણત્વ મળે છે બધી જ ઈન્દ્રિયો એકસામી અખંડ ચાનસ સાથે એક દશ્યમા એવો અનુભવ કરે છે જે શબ્દોમા પૂર્ણ થાય શક્ય અશક્ય છે, એ સમ્પાતીત છે, માર્ગસંકેપિમા વનાથી પણ પર છે આત્માનો તરસ અને એ પ્રત્યે સ્નેહ, એની આનુરતા અને ચિતા, એની તોષ અને વિચાર, આ બધું છે આત્મતત્ત્વથી ભરપૂર છે અને જ ધર્મ મળાય, એને વિશે તકે કે દહીંદ ન હોઈ શકે

આરે આપણે ધાર્મિક સિદ્ધાંતો તારવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે આપણે આત્મતત્ત્વ અસ્તિત્વ છીએ એ જાણીએ એક વીજ બની જઈએ છીએ જે શક્તિમાત્રા આપણે પોતે જ એ છીએ એવું માનતા હતા તે જાણીએ આપણે એની વીજ બની જઈએ છીએ જેને આપણે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ એટલે આપણે અનુભવ એ માહિતીની એક વસ્તુ બની જાય છે આપણા ઐકાતિક ધર્મકાન્દો અને વિવાદો એ આવા પ્રક્રિયાને લગતા છે જોડા વિચાર કરીએ તો આત્મા એના મીન અને આવિષ્ટ સ્વરૂપમા એક જ છે વિલિન ધાર્મિક પ્રધાઓની પીડા એક જ છે આ સામાય પીડા મટે આપણા સર્વનો અધિકાર એક સરખો છે, કારણ કે એનું મૂળ ઈતિહાસમા નથી, ખૂબ અતતતામા, શાપતતામા છે, જે મૂળમૂલ વિચારોની વ્યાપકતા ઈતિહાસનું અવ્યવન દર્શાવે છે તે તો જીવિષ્ણની આસા સમાન છે. આને કારણે ધર્મિક એકતા અને સાંસ્કૃતિક સમજાણ શક્ય બનશે નહીં ફુનિયાની જે ક્ષિતિજના દર્શન થઈ રવા છે તેનો પાશ્વભૂમિમા એસિયાની જે જીવનદર્ષિ છે તે અને યજ્ઞમના ઉચ્ચ તત્ત્વસ્થ નહીં જે ભૂમિકા છે તેનો છાયા પડેલો છે લોકસા

હીમા વિષાત જીવનમા અભિનયના, છુદા જઠા ધર્મો અનેક સંસ્કૃતિઓનું સક્રિય સ્પર્શકારી અસ્તિત્વ ન બધું સાથે મોં તો માનવજાતની એકતા વાહક્ય બને

આગીન સમ્પ્રતિ યાદિત્તા તરફ ટોળી દોવાન કારણે મર્યાદિત તત્ત્વ પોતાનું બન કેન્દ્રિત કરે છે કેલ પગ કાર્વની પમદવી વૈનનિક મીન પુરવાય થયેન બાબતો ઉપર આધારિત મટે જે કેન્દ્રિક વૈનનિકા અને વારિહિ આધુનિક જગતમા એના બના છે તેઓ એમ માન છે કે મનુષ્ય એ તો ભૌતિક વન સમાન છે- મર્યાદાવાલિત તત્ત્વોએનો એ નવેયો છે ન્યૂની માનવીર વત્તોએને તે વધુ મનમા માને છે માનવીના અત્મતત્ત્વમા મળી ઉચ્ચતમ બારનાને એ તેવું શકતા નથી આ મુજમા જન્મેનાઓ તો જાણે શબ્દાન અમ્મર અનુભવી રચા દોષ એવું લાગે જે આત્મદર્ષિએ જેઓ નિર્મામિન થઈ ગયા છે. સમ્પ્રતિનો દર્ષિએ એમનું ઉત્કેદન થઈ મુક છે એમને પોતાની કેઈ પ્રધા નથી મળી, આ આત્મત્ત્વ તરફ પાઠા ફરી શકાય તો જ આમાથી બચી શકાય એને એમ લાગતું નેઈએ કે પોતે અપૂર્ણ છે અને એનો અતિમ ધેર પોતાના અતરમા જ પડેલા પરમાત્માનું આ રાખ શોધી કાઢવાનો છે. 'મને તે સ્વરૂપે ભવે જઠા પ્રધાન હોય તો પણ બધા મુજાને પોતાના આજવા તેમસ્વિતા અને આનંદ હોય છે અને એ મુજા માનવો અને આવનાર પેઢીઓ માટે એ ફળદાયી બની નહે છે જે અધઃજઠા પોતે મને તે રૂપે એવા મુજો ઉપર વિશ્વ મેળવે તો આવનાર મુજ એની અવગ કરે છે, કારણ કે કોઈ પણ માણુન નિર્જીવ વસ્તુમાથી સત્ત્વ એવી શકેતો નથી' આ મુજ એ અવિધાસને મુજ છે એરી પ્રાથની માન્યતાને ઘોણા ઝોળા લેખ જ નિરોધ કરેતો આ મુજ જ એવો છે કે વિશ્વાસ જ નહીં, વિશ્વાસ કરવાની શક્તિ પણ લેકિએ મુજાની લીધી છે વસ્તુઓની પરસ્પરની સમર્પિત સ્થિતિ વિશેનું જ્ઞાન જ આજનો મુજ બની ગયો છે આજે મનુષ્યના મનમા 'અન્યત્વ' પેદા થયું છે જડ ધર્મો એ પૂરી શકે તેમ નથી જૂના દેવો, જૂના સંયો, જૂના મૂલ્યો બધું જ બદલાઈ રહ્યું છે, જીવન બાધુ દિસે દે, એના વિશ્વવિધ પ્રકારો જડ

મધુ છે, એને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપે મુકવામા પશુ આવડુ છે, અને હવે કંઈ જ કરવાનું નાખી રહેલું નથી. જે શાશ્વત સંપૂર્ણતા છે એ તે એનાથી ખૂબ દુર છે. આપણી માન્યતાઓ પર આધારિત આવું કહેવાય અગ્રહ સત્ય ધર્મની સાથે નુસંગત રીતે મેસવું નથી અને તેથી એને આત્મિક સાદસ નહીં મળ્યા મળ્યાની સાથેકતા એના આત્માનુભવમા છે એના જીવનનું એકેએક પાસુ એમા પૂર્ણતા પામે છે બધી જ ઈન્દ્રિયો એકસામગી અખડ માનસ સાથે એક ક્ષણમા એવે અનુભવ કરે છે જે સમ્પ્રદાયા વર્ણવી શકેનું અશક્ય છે, એ સમ્પ્રદાનીત છે, માનસિક વિભા વનાથી પશુ પર છે આત્માનો તરસ અને એ પ્રત્યે સ્નેહ, એની આતુરતા અને ચિંતા, એની રોષ અને વિચાર, આ બધું છે આત્મતત્ત્વથી ભરપૂર છે આને જ ધર્મ ગણાય, એને તિરો તકે કે દલીલ ન હોઈ શકે

ભારે આપણે ધાર્મિક સિદ્ધાંતો તારવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે આપણે આત્મવત્ત્વ અસ્તિત્વ છીએ એ જુનીએ એક યીજ બની જઈએ છીએ જે શરૂઆતમા આપણે પોતે જ એ છીએ એવું માનતા હતા તે જુનીએ આપણે એની યીજ બની જઈએ છીએ જેને આપણે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ એટલે આપણે અનુભવ એ માહિતીની એક વસ્તુ બની જાય છે આપણા ઐકાતિક ધર્મકંડો અને વિવક્ષા એ આવા મહિતીને લગતા છે જોડો વિચાર કરીએ તો આમા એના મીન અને આવિધૂત સ્વ રૂપમા એક જ છે વિભિન્ન ધાર્મિક પ્રધાઓની પીઠિકા એક જ છે આ સામા ય પીઠિકા માટે આપણા સર્વોના અધિકાર એક સરખો છે, કારણ કે એનું જૂગ ઈતિહાસમા નથી, પણ અનતતામા, શાશ્વતામા છે. જે મૂળભૂત વિચારોની વ્યાપકતા ઈતિહાસનું અન્યથન દર્શાવે છે તે તો ભવિષ્યનો આશા સમાન છે. આને કારણે ધર્મિક એકતા અને સાદૃશ્યિક સમજણ શક્ય બનશે નહીં દુનિયાની જે ક્ષિતિજના દર્શન થઈ રહ્યા છે તેની પાપૃષ્ઠગિમા એકિધાની જે જીવનદૃષ્ટિ છે તે અને પ્રથિમતા ઉચ્ચ તત્ત્વદર્શનની જે ભૂમિકા છે તેની હાયા પહેલી છે લોકશા

હીમા વિષાત જીવનમા અભિનનતા, લુહા વળા ધર્મો, અનેક સંસ્કૃતિઓનું સંક્રિય સ્પર્ધકર્મી અસ્તિત્વ આ બધું સાચાંમો તો માનવજાતની એકતા વાડકય બને

અર્થથીન સમૃતિ યાદિતના તરફ દર્શવી હોવાન કારણે મણદિત બધવ પોતાનું ધ્વન કેન્દ્રિત કરે છે કેટલું પશુ કાર્વની પચદગી વૈનનિક રીત પુગવા થોન બાનનો ઉપગ આધારિત ગદે છે કેમકા વૈનનિકા અને વનરિહો આધુનિક જગતમા નેતા બન્યા છે તેઓ એમ માન છે કે મનુષ્ય એ તો ભૌતિક યન સમાન છે- મધ્યત્તર્યાતિત તત્ત્વોનો એ નવેયો છ ન્યવી માનવીર વલગોને તે વધુ મનુગ માને કે માનવીના અત્મતામા ગેયી ઉચ્ચતમ ભારનાને એ નેઈ શકતા નથી આ યુગમા જન્મેનાઓ નો જન્મે શકાના અમાન અનુષ્ઠી રજા દેણ એવું લાગે જ આત્મર્થિએ વેળો નિર્નાસિન થઈ ગયા છે. સમૃતિનો ક્ષિતિએ એમનું ઉન્નદેન થઈ મડુ છે એમને પોતાની કેઈ પ્રધા નથી ગડી. આ આત્મત્વ તરફ પાઠા ફરી શકાય તો જ આમાથી બચી શકાય. એને એમ લાગુ નહીંએ કે પોતે અપૂર્ણ છે અને એનો અતિમ ધ્યેય પોતાના અતરમા જ પોતા પરમાત્માનું આ રાત્મ શોધી કાઢવાનો છે. 'પ્રમે તે સ્વરૂપે ભવે જદા પ્રધાન હોય તો પશુ બધા યુગને પોતાના આગવા તેજસ્વિતા અને આનંદ હોય છે અને એ યુગના માનવી અને આવનાર પેઢીઓ માટે એ ફળદાયી બની રહે છે જે અધજદા પોતે પ્રમે તે રૂપે એવા યુગે ઉપર વિજય મેળવે તો આવનાર યુગ એની અવતા કરે છે, કારણ કે કોઈ પશુ માણુન નિર્જીવ વસ્તુમાથી સત્ત્વ ખેચી શકેના નથી' આ યુગ એ અવિધાસનો યુગ છે એની ગ્રંથની માન્યતાને યોગા યોગા લોભા જ નિરોધ કરેલો. આ યુગ જ એવો છે કે વિધાસ જ નહીં, વિધાસ કરવાની શક્તિ પશુ લોકોએ યુમાની દીધી છે વસ્તુઓની પરસ્પરની સમધિત સ્થિતિ વિશેનું જ્ઞાન જ આજનો યુગ બની ગયો છે આજે મનુષ્યના મનમા 'ધન્યત્વ' પેદા થયું છે જડ ધર્મો એ પૂરી શકે તેમ નથી જૂના રવો, જૂના સગો, જૂના મૂલ્યો બધું જ બદલાઈ રહ્યું છે, જીવન આજુ દોસે છે, એના વિધવિધ પ્રકારો જડ

સુભાષિતો સાહિત્યનાં ધરણી છે. તેમાં યુગ-યુગનું હઠાપણ સચિત હોય છે. સામળ કહે છે તેમ બહુધા સુભાષિતોમાં સાદી ભાષા, સાદી કડી અને સાદો વાનવિવેક હોય છે અને તે સાદામાં સાદી રીતે સચોટતાથી કહેલાં હોય છે. આથી તેનો લેખક ખરેખર 'કવિજન' નામને પાત્ર છે. આજળના કથનમાં જરા ફેર કરીને મી બ્યોતીન્દ્ર દવેએ જે કહ્યું છે તેમાં સાહિત્યમાં લાખવનો રહેવો મદિમા જ તેમણે દર્શાવ્યો છે. તેમણે કહ્યું છે :

ટૂંકી ભાષા, ટૂંકી કડી ટૂંકા વાતવિવેક
ટૂંકામાં ટૂંકું કહે તે જ કવિજન એક.

અંગ્રેજીમાં પણ આથી જ કહેવાયું કે 'બ્રીટીશ ઈઝ ધી સોય ઓફ લિટરેચર.' અર્થાત્ લાખવ સાહિત્યનો આત્મા છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આની અભાગિન મેકી વધુ વ્યાપક છે. તેમાં સચોટ અને ધારી અતર કન્વાતી ભારે શક્તિ હોય છે. ભર્તૃહરિ કૃત 'શતક ચતુષ્ટય' અમર કવિ કૃત 'અમરુ શતક', શ્રીધરદાસ કૃત 'સદુક્તિ કાર્યમૃત', વલ્લભદેવ કૃત 'સુભાષિતાવલી' તથા અમિતગીત કૃત 'સુભાષિત સદોહ' આદિ સંસ્કૃત પ્રથોમાં સુભાષિતોનો સારો સચય છે. વળી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત 'પ્રાકૃત વ્યાકરણ'ના અષ્ટમશ વિભાગમાં કેટલાંક ઉત્તમ સુભાષિતો ઉદાહરણરૂપે નોંધાયા છે. કવિ સામળની લોકવાર્તાઓમાં પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં સુભાષિતો સંકલિત થયા છે. તેમાં બોધકતા, સરસતા, સચોટતા, સંક્ષિપ્તતા અને સુબોધતાનાં લક્ષણો હોય છે. તેમાં મને ઠર રીતે હિતકારક કથન હોય છે.

સુભાષિતો આખાવચરદને સ્પર્શે તેની સર્વોપયોગી વાણી ધરાવે છે અને તે વિદ્યુદ્બોધ તેમ જ લોકબોધ જ નહીં પણ સર્વબોધ હોય છે. હિંદી સાહિત્યમાં 'બિહારી સતસઈ' આ પ્રકારનાં સુભાષિતોનો સારો સંગ્રહ છે, તે ગુજરાતીમાં શામળ કૃત 'રતનાળા', 'શામળ સતસઈ' અને 'દલપત સતસઈ' આ પ્રકારના

સંગ્રહો છે. ગ્રે. મંજુલાલ મજમુદાર નેત્રિ છે : 'આ સુભાષિત એટલે સુહૃદભાષિત. મુંદર રીતે બોલાયેલો, કહેવાયેલો વિચાર એ સુભાષિતની અસર તો એટલી બધી વેધક ગણાય છે કે સંસ્કૃતમાં કહ્યું છે તેમ : 'મુંદર વિચાર, કાઈ ચોટદાર ભાષામાં રજૂ થાય અને એ સાંભળનાં વેત, કાઈ 'દીક કહ્યું,' 'ખરાખર,' 'સરસ કહ્યું,' એવો ઉદગાર ન કાઢે તો કહે છે કે તેનો સાંભળનાર સ્થિર ચિત્તનો કાઈ થોળી અથવા તો પથુ જેવો અખૂટ હોવો જોઈએ'

સુભાષિતેન શુભેન યુવતીનાં ચ લીલયા ।
મનો ન લિલતે યસ્ય સ યોગી લયવા પથુ ॥

વળી બીજો એક શ્લોક પણ નોંધપાત્ર છે :

કિ કવેસ્તસ્ય કાવ્યેન કિં કાવેડન ધનુભતા ।
પરસ્ય ઉદયે લગ્ન ન પૂર્ણયતિ ચચિત્તર : ॥

તાત્પર્ય કે એ કાવ્ય અને ધનુષ્યનું છોડેયું બાણ શા કામનુ જો તે સામાનુ ઉદય બેરીને તેનું માથું ન ધુણાવે ?

સમાજમાં આવાં કેટલાંય સુભાષિતો પ્રચલિત હોય છે. તેમાં ય વૃદ્ધસીદ્ધાસનો આ દોહરો તો ધણો જ પ્રચલિત છે :

વૃદ્ધગી યદ સંસારમે ભાત ભાતકે લોક,
સજમે દિવામિલ આલિયે નહીનાવ સન્નેગ.

આ ઉપરાંત કેટલાંય અનામી કવિઓનાં સુભાષિતો નોંધપાત્ર છે, વિશ્વમાં સન્નજનની દુર્લભતા વિશે એક અર્થઘન સુભાષિત કહે છે :

સન્નજન થોડા ઠંસ જિમ, ઉંટકેઈ દીસંતિ ।
દુર્જન કાલા નામ જિમ, મદિઅવ ધણી લમંતિ.

તાત્પર્ય કે આ વિશ્વમાં જેમ વિવેકી ઠંસ થોડા દિમે છે તેમ સન્નજનો પણ થોડા હોય છે. જેમ પૃથ્વી ઉપર કાળા કાગડા ધણી લમે છે તેમ દુર્જનો

સુભાષિતો સાહિત્યનાં ધરણી છે. તેમાં યુગ-યુગનું કંઠાપત્ર સચિત હોય છે. સામળ કહે છે તેમ બહુધા સુભાષિતોમાં સાદી ભાષા, સાદી કડી અને સાદો વાનવિવેક હોય છે અને તે સાદામાં સાદી રીતે સચોટતાથી કહેલાં હોય છે. આથી તેના લેખક ખરેખર 'કવિજન' નામને પાત્ર છે. આજળના કથનમાં જરા ફેર કરીને મી બ્યોતીન્ડ દવેએ જે કશું છે તેમાં સાહિત્યમાં લાખવના રહેશે. મદિમા જ તેમણે દર્શાવ્યો છે. તેમણે કહ્યું છે:

દૂંડો ભાષા, દૂંડો કડી દૂંડો વાતવિવેક
દૂંડોમાં દૂંડું કહે તે જ કવિજન એક.

અંગ્રેજીમાં પણ આથી જ કહેવાયું કે 'શ્રીવીટી ઈઝ ધી સોલ એફ સિટ્ટેચર.' અર્થાત્ લાખવ સાહિત્યનો આત્મા છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આવી અભાષિત નેહી વધુ વ્યાપક છે. તેમાં સચોટ અને ધારી અતર કન્વાની ભારે શક્તિ હોય છે. ભર્તૃહરિ કૃત 'શનક ચતુષ્ટય' અમર કવિ કૃત 'અમરુ શતક', શ્રીધરદાસ કૃત 'સદુક્તિ કથામૃત', વ'લખદેવ કૃત 'સુભાષિતાવલી' તથા અમિતગતિ કૃત 'સુભાષિત સદોઢ' આદિ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં સુભાષિતોનો સારો સચય છે. વળી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત 'ત્રાકૃત વ્યાકરણ'ના અષ્ટમશ્વ વિભાગમાં કેટલાંક ઉત્તમ સુભાષિતો ઉદાહરણરૂપે નોંધાયા છે. કવિ સામળની લોકવાતચિત્રમાં પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં સુભાષિતો સંકલિત થયા છે. તેમાં બોધકતા, સરસતા, સચોટતા, સંક્ષિપ્તતા અને સુબોધતાનાં લક્ષણો હોય છે. તેમાં અને ઠર રીતે ઢિતકારક કથન હોય છે.

સુભાષિતો આખાલ્લક્ષને રૂપેથી તેની સર્વોપરોગી વાણી ધરાવે છે અને તે નિદ્દલોચ તેમ જ લોહલોચ જ નહીં પણ સર્વજોગ હોય છે. ઢિંદી સાહિત્યમાં 'ખિડારી સતસઈ' આ પ્રકારનાં સુભાષિતોનો સારો સંગ્રહ છે, તેા યુગ્ગરાતીમાં શામળ કૃત 'રત્નયાળા', 'શામળ સતસઈ' અને 'દલપન સતસઈ' આ પ્રકારના

સંગ્રહો છે. ગ્રે. મંજુલાલ મજમુદાર નેત્રિ છે: 'આ સુભાષિત એટલે સુહૃલભિત. મુંદર રીતે બોલાયેલો, કહેવાયેલો વિચાર એ સુભાષિતની અસર તો એટલી બધી વેધક ગણાય છે કે સંસ્કૃતમાં કહ્યું છે તેમ: 'મુંદર વિચાર, કાઈ ચોટદાર ભાષામાં રજૂ થાય અને એ સાંભળનાં વેત, કાઈ 'દીક કશુ,' 'બરાબર,' 'સરસ કશુ,' એવો ઉદ્ગાર ન કાઢે તો કહે છે કે તેના સાંભળનાર સ્થિર ચિત્તો કાઈ થેળી અથવા તો પથુ જેવો અબૂઝ હોવો જોઈએ'

સુભાષિતેન જીતેન યુવતીનાં ચ લીલયા ।
મનો ન જિલતે વસ્ય સ યોગી લયવા પથુ ॥

વળી ખીત્તે એક શ્લોક પણ નોંધપાત્ર છે:

કિ કવેસ્તરૂપ કાવ્યેન કિં કાપડેન ધનુષ્મતા ।
પરસ્ય ઉદયે લગ્ન ન પૂર્ણથિત યચિહર : ॥

તાત્પર્ય કે એ કાવ્ય અને ધનુષ્યનું છોડેયું બાણ શા કામનું જો તે સામાનુ ઉદય બેરીને તેનું માથું ન ધુણાવે ?

સમાજમાં આવાં કેટલાંય સુભાષિતો પ્રચલિત હોય છે. તેમાં ય વૃદ્ધસીદાસનો આ હેઠરો તો ધજો જ પ્રચલિત છે:

વૃદ્ધગી થઈ સંસારમે ભાત ભાતકે લોક,
સગમે ઢિલમિલ ચાલિયે નહીનાવ સંજેગ.

આ ઉપરાંત કેટલાંય અનામી કવિઓનાં સુભાષિતો નોંધપાત્ર છે, વિશ્વમાં સન્નજનની ફલભતા વિશે એક અર્થધન સુભાષિત કહે છે:

સન્નજન થોડા ઠંસ જિમ, ઉંટકેઈ દીસતિ
ફુજન કાલા નામ જિમ, મદિઅવ ધણી લખતિ.

તાત્પર્ય કે આ વિશ્વમાં જેમ વિવેકી ઠંસ થોડા દિને છે તેમ સન્નજનો પણ થોડા હોય છે. જેમ જૂની ઉપર કાળા કાગડા ધણી લખે છે તેમ ફુજનો

સુભાષિતમાં કહે છે : 'સાચી અને આદર્શ મિત્રતા
તો પાણી અને દૂધના જેવી છે. પાણી અને દૂધ એમાં
દોષ અને અગ્નિ ઉપર તેમને મૂક્યાં હોય તો બન્ના
બળવાનું પત્તું કરે છે, પણ તે દૂધને છોડીને બત્તું
નથી, બરાબર એ પ્રમાણે જ સાચો મિત્ર એ તેની
વિપત્તિમાં પણ મિત્રનો સાથ છેડતો નથી.'

મિત્રાઈ તિમ પાલિએ જિમ પાણી દૂધરસ,
આપદણું આપણુ સઠઈ છેલ ન દીએ તરસ.

સંસારમા દરેકને કંઈકને કંઈકની જીજ્ઞાસ હોય શકાય છે.

સુખદામણિ !

એક સમયે બંધાળમાં ગોપાળ ભાડની બહુ જ ખ્યાતિ હતી. એ ઠંડિયા એટલા દુરોચ્ચાસમાં
રહેતા હતા કે બીજા માણસોને એમના સૌસાગની ઈર્ષ્યા થતી. સાધારણ માણસો ધીમે ધીમે એમ
માનવા લાગ્યા હતા કે કોઈ મહાત્માએ એમને 'સુખદા' નામનો મણિ આપ્યો છે. એક રાત્રે રાત્રના
બધા જ પંડિતો ભેગા મળી ગોપાળ ભાડની 'બળર' લેવા નીકળ્યા. ગોપાલ ભાડ જમી પરવારી બેઠા
હતા ત્યાં પંડિતોએ આવી એમને પકડી લીધા અને દોરડાથી બાંધી એમને મારવા લાગ્યા. ગોપાળે કારણ
પૂછ્યું, તો પંડિતોએ સુખદામણિ માગ્યો. હસતા હસતા એ બોલ્યા : "એ માટે મને મારો છે ત્યા માટે ?
એમ ને એમ જ કેમ નથી મામતા ? મોરારી બળના કરમો મેં એને બંધમાં દાટી રાખ્યો છે મારી
સાથે ચાલો, હું તમને એ સ્થળ બતાવી દઉં."

બધા પંડિતો એમની સાથે ગયા, જગજગી વચ્ચેવચ્ચે જઈ ગોપાળ જિભા રજા અને પંડિતોને
સમોધી કહેવા લાગ્યા : "અહીંથી ફક્ત બસો પચાસ દૂર ચંદ્રમાની બરેખર નીચે મેં એ મણિ દાટી
રાખ્યો છે, આપ સર્વમાંથી જે જીલ્મિયન હોય તે શોધી લે." પંડિતો માટે આ એક કસોટી હતી.
ચંદ્રમાની નિશાની પર બધા મણિની શોધખોળ કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેઓ ત્યા જ્યાં ત્યાં ચંદ્રમા બરાબર
એમના માથા પર જ રહેતો. આમ થવાથી એ દરેક પંડિતને વિઘ્નાસ બેઠો કે ચંદ્રમા ફક્ત તેના જ માથા
પર છે ! ત્યાં જ દરેક જમીન ખોદવા માંડી. આ પ્રમાણે એ દાહસો પંડિતોએ આખી રાતમાં પૂરા બે
ગોલા જમીન ખોદી નાખી !

ગોપાળ ભાડે જાડની નીચે સુખેથી ચૂતા રહ્યા. સવાર પડી ત્યારે જીડીને પંડિતોની પાસે ગયા :
"ભાઈએ, રાતબર કંઈન પરિશ્રમ કરી આપ સર્વેએ મારા માટે જે ખેતર તૈયાર કર્યું છે તે મહેનત
બદલ હું આપ સૌને પુરસ્કાર આપવા માગું છું અને એ પુરસ્કાર છે 'સુખદામણિ.' મેં કહેયું કે બરાબર
ચંદ્રની નીચે સુખદામણિ દાટ્યો છે, જેનામાં જીલ્મ હોય તે ખોદીને લઈ લે. એ વાત મેં તદ્દન સાચી
જ કહી હતી. ચંદ્રની નીચે તમારા બધાનાં મસ્તક હતાં અને મનુષ્યના મસ્તકમાં જ તો સુખદામણિ
રહે છે !"

સુભાષિતમાં કહે છે : 'સાચી અને આદર્શ મિત્રતા તો પાણી અને દૂધના જેવી છે. પાણી અને દૂધ એવાં હોય અને અગ્નિ ઉપર તેમને મૂક્યાં હોય તો બન્ને બળવાનું પસંદ કરે છે, પણ તે દૂધને છોડીને બળ નથી, બરાબર એ પ્રમાણે જ સાચો મિત્ર અને તેવી વિપત્તિમાં પણ મિત્રનો સાથ છોડતો નથી.'

મિત્રાઈ તિમ યાહિએ જિમ પાણી દૂધરસ,
આવટલું આપણુ સહઈ છેલ ન દોયે તરસ.

સંસારમાં દરેકને કંઈકને કંઈકની જીવણ હોય શકાય છે.

સુખદામણિ !

એક સમયે બંગાળમાં ગોપાળ ભાડની બહુ જ ખ્યાતિ હતી. એ ઉમેશા એટલા ઉરોડ્યાસમાં રહેતા હતા કે ખીખ માણસોને એમના સૌજન્યની ઈર્ષ્યા થતી. સાધારણ માણસો ધીમે ધીમે એમ માનવા લાગ્યા હતા કે કોઈ મહાત્માએ એમને 'સુખદા' નામનો મણિ આપ્યો છે. એક રાત્રે રાત્ર્યના બધા જ પંડિતો એના મળી ગોપાળ ભાડની 'બબર' લેવા નીકળ્યા. ગોપાલ ભાડ જ્યાં પરવારો બેઠા હતા ત્યાં પંડિતોએ આવી એમને પકડી લીધા અને દોરડાથી બાંધી એમને મારવા લાગ્યા. ગોપાળે કારણ પૂછ્યું, તો પંડિતોએ સુખદામણિ ખાજો. હસતા હસતા એ બોલ્યા : 'એ માટે મને મારો છે શા માટે ? એમ ને એમ જ કેમ નથી માનતા ? ગોરાઈ જાના કચો મેં એને જંગલમાં દાટી રાખ્યો ॥ મારી સાથે યાદો, હું તમને એ સ્થળ જતાની દઉં.'

બધા પંડિતો એમની સાથે ગયા. જંગલની વચ્ચેથી જઈ ગોપાળ જિખા રવા અને પંડિતોને સમોધી કહેવા લાગ્યા : 'અહીંથી ફક્ત બસો પગલા દૂર ચંદ્રમાની બરોબર નીચે મેં એ મણિ દાટી રાખ્યો છે, આપ સર્વેમાંથી જે જીલ્લમાન હોય તે શોધી લે.' પંડિતો માટે આ એક કસોટી હતી. ચંદ્રમાની નિશાની પર બધા મણિની શોધખોળ કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેઓ જ્યાં જ્યાં ત્યાં ચંદ્રમા બરોબર એમના માથા પર જ રહેતો. આમ ધરાથી એ દરેક પંડિતને વિશ્વાસ બેઠો કે ચંદ્રમા ફક્ત તેના જ માથા પર છે ! ત્યાં જ દરેકે જમીન ખોદવા માંડી. આ પ્રમાણે એ દોઢસો પંડિતોએ આખી રાતમાં પૂરા બે વીધા જમીન ખોદી નાખી !

ગોપાળ ભાડ આડની નીચે સળેથી ચૂતા રહ્યા. સવાર પડી ત્યારે જીડને પંડિતોની પાસે ગયા : 'ભાઈઓ, રાતભર કંઈ પરિશ્રમ કરી આપ સર્વેએ મારા માટે જે ખેતર તૈયાર કર્યું છે તે મહેનત બદલ હું આપ સૌને પુરસ્કાર આપવા માથું છું' અને એ પુરસ્કાર છે 'સુખદામણિ' મેં કંડેયું' કે બરોબર ચંદ્રની નીચે સુખદામણિ દાટેલો છે, જેનામાં ભુલિ હોય તે ખોદીને લઈ લે. એ વાત મેં તફન સાચી જ કહી હતી. ચંદ્રની નીચે તમારા બધાનાં મસ્તક હતાં અને મનુષ્યના મસ્તકમાં જ તો સુખદામણિ રહે છે !'

જ છે. આનું નિરૂપણ કરતાં કવિ કહે છે : 'પીપળા ફૂલના અભાસથી રડે છે, માર્છ ફૂલ ન દોરારને લીધે રડે છે, દામિની પ્રિયતમાના અભાવે રડે છે અને સ્ત્રી પુત્રના અભાવે રડે છે. આ સંસારમાં કંઈકને કંઈકની ચત્રતા હોય છે અને તેથી અચર્યાટ માર્છ રડે છે

પીપલ રોઈ ફૂલવણી, ફૂલ વિણ રોઈ મય,
પ્રિય વણિ રોઈ કામિની, મૃતવિણ રોઈ માય,

આમ, સુભાષિતોમાં વિષ, સમાજ અને વ્યક્તિ વિશેનું કંઈ ને કંઈ આલેખન સરળતાથી થયેલું નોંધ

અને એ કેવું કામ કરે છે. જમવાથી જે ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે એને કેલેરીમાં માપવામાં આવે છે. વિલિનન ખાવ પછીથી વિલિનન માત્રામાં ગરમી પેદા થાય છે. એક ગ્રામ પ્રોટીન અથવા કાર્બોહાઇડ્રેટ ખાવાથી ચાર કેલેરી ગરમી પ્રાપ્ત થાય તો એક ગ્રામ ચરબી ખાવાથી એક કેલેરી ગરમી પ્રાપ્ત થાય છે. સામાન્યતઃ એક માનવીને દરરોજ એવા બોજનની આવશ્યકતા હોય છે, જેનાથી ૨,૫૦૦ કેલેરી ગરમી મળી શકે જે માનવી વધુ શારીરિક શ્રમ કરે છે એમને વધુ બોજનની આવશ્યકતા રહે છે. જે આવશ્યકતાથી વધુ બોજન કરવામાં આવે તો બોજનમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ અતિરિક્ત શક્તિ ચરબીના રૂપમાં શરીરમાં એકત્રિત થવા લાગે છે એને બ્લૅક ડેપો વધવા લાગે છે.

બ્લૅક ડેપોને હૃદયરોગ સાથે ધનિષ્ટતા છે. બ્લૅક માનવીના હૃદયને પાતળા માનવીના હૃદયની અપેક્ષાએ વધુ કાર્ય કરવું પડે છે. જો કોઈ માનવી ૨૦ સેરનો બોજ પોતાને ખાતે મૂકીને જાય તો એને વધુ શ્રમ કરવો પડે છે, અને એના હૃદય પર બોજ આવે છે. મોટા પેટને કારણે ફેફસા પર પણ દબાણ આવે છે અને એમને પોતાનું કાર્ય કરવામાં અવરોધો નડે છે.

ક્યારેક ક્યારેક ચરબી હૃદયની ઉપર જમા થવા લાગે છે અને એને ચોપાસથી ઘેરી લે છે. આથી હૃદયને ઉચિત રીતે ધક્કાવામાં અતરાયો નડે છે અને થોડાક સમયમાં 'હાર્ટ-ફેન' થવાના લક્ષણો જણાય છે. પત્રે અને પેટ સોજા ચડે છે

જેમ જેમ ચરબી વધતી જાય છે તેમ તેમ લોહીનું દબાણ પણ વધતું જાય છે. બધાને પ્રભાવ એ પડે છે છે કે હૃદયને વધુને વધુ કાર્ય કરવું પડે છે, અને વધુ શક્તિ લાગતી ધમનીઓમાં રક્ત પ્રવાહ કરવો પડે છે. વધુ લોહીનું દબાણ થવાથી નસ તૂટી રક્તપ્રવાહ થવાનો જય રહે છે.

બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદિના અનુપાત અને એના હૃદયરોગ પરના પ્રભાવ વિશે ઘણી જોખે કરવામાં આવી છે. સન ૧૯૧૦માં ઈંગ્લેન્ડની એ સસ લાઓ પર એક અનન્ય પ્રયોગ કર્યો. એણે કેટલાય

સપ્તાહો મુખી સસવાંઓને બોજનમાં ઘણી માત્રામાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' મેળવી ખવડાવ્યું. 'કોલેસ્ટ્રોલ' એક પ્રકારની ચરબી છે થોડી જ માત્રામાં રક્તમાં મળી આવે છે.

પ્રયોગના સીધાવામાં તેવામાં આવ્યું કે સસવાંઓના રક્તમાં આ પદાર્થની માત્રા વધી ગઈ છે. સસવાંઓની ગ્લુકોસિડોસીસની તપાસ કરતાં જણ્યું થઈ કે એમની બીતરની સપાટી ઘણી કમજોર થઈ છે. આ પ્રયોગ અવાગનવાર ફેટલાયે જનનરો પર કરવામાં આવ્યો. એ સિદ્ધ થયું કે બોજનમાં ચરબીની માત્રા ધમનીઓના રોગ 'એથેરોસ્ક્લેરોસિસ'ને પ્રભાવિત કરે છે.

એમાં મજેડ નથી કે બોજનની માત્રા તથા ખાવ પદાર્થોની વિશિષ્ટતા માનવીના સ્વાસ્થ્યને પ્રભાવિત કરે છે. વધુ બોજન કરવાથી, વિશેષ કરીને ચરબીયુક્ત બોજન કરવાથી હૃદયરોગ થવાની શક્યતા ઘણી વધી જાય છે, કેમકે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા વધી જાય છે. એ લોહીની નળીઓને પ્રભાવિત કરે છે.

નિમિત્તમ શોધોથી જણ્યું થઈ છે કે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય એક બીજો પદાર્થ છે, જેને હૃદયરોગ સાથે નિકળે ન જાય છે, આ છે 'બીટા-લાઇપો-પ્રોટીન' આ પદાર્થ એક પ્રકારનું પ્રોટીન છે જેમાં ચરબીના પદાર્થોથી અસર મિશ્રિત છે. હૃદયરોગમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય 'બીટા-લાઇપો-પ્રોટીન' પણ રક્તમાં વધી જાય છે. વધુ ચરબીયુક્ત બોજન કરવાથી અને પ્રભાવિત થાય છે.

આટલું જ નહીં, જે બોજન આવશ્યકતાથી વધુ ખવાય-પછી ભલે એમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થો ન હોય-તો પણ રક્તની 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા પ્રભાવિત થઈ શકે છે. માનવશરીર એક એવું મશીન છે, જે થોડાક આવશ્યક પદાર્થોના અભાવમાં પણ થોડાક સમય સુધી ચાલુ રહી શકે છે. અને અન્ય પદાર્થોથી આ અભાવની પૂર્તિ કરી શકે છે. જે બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદી ન પણ હોય, પણ વધુ માત્રામાં

અને એ કેતું કામ કરે છે. જમવાથી જે પ્રભી ઉત્પન્ન થાય છે એને કેલેરીમા માપવામાં આવે છે. વિલિન ખાદ્ય પદાર્થોથી વિલિન માત્રામાં પ્રભી પેદા થાય છે. એક ગ્રામ પ્રોટીન અથવા કાર્બોહાઇડ્રેટ ખાવાથી ચાર કેલેરી પ્રભી પ્રાપ્ત થાય તો એક ગ્રામ ચરબી ખાવાથી એક કેલેરી પ્રભી પ્રાપ્ત થાય છે. સામાન્યતઃ એક માનવી દરરોજ એવા બોજનની આવશ્યકતા હોય છે, જેનાથી ૨,૫૦૦ કેલેરી પ્રભી મળી શકે જે માનવી વધુ શારીરિક શ્રમ કરે છે એમને વધુ બોજનની આવશ્યકતા રહે છે. જે આવશ્યકતાથી વધુ બોજન કરવામાં આવે તો બોજનમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ અતિરિક્ત શક્તિ ચરબીના રૂપમાં શરીરમાં એકત્રિત થવા લાગે છે એને બ્લાઈ વધવા લાગે છે.

ભડાપણાને હૃદયરોગ સાથે ધનિષ્ટતા છે. ભડા માનવીના હૃદયને પાતળા માનવીના હૃદયની અપેક્ષાએ વધુ કાર્ય કરવું પડે છે. જે કોઈ માનવી ૨૦ ફેરનો બોજ પોતાને ખાંધે મૂકીને ભય તો એને વધુ પરિશ્રમ કરવો પડે છે, અને એના હૃદય પર બોજ આવે છે. મોટા પેટને કારણે દેહમાં ૫૨ પૃથુ દળાણ આવે છે અને એમને પોતાનું કાર્ય કરવામાં અવરોધો નડે છે.

ક્યારેક ક્યારેક ચરબી હૃદયની ઉપર જમા થવા લાગે છે અને એને ઝોખાસથી ઘેરી લે છે. આથી હૃદયને ઉચિત રીતે ધક્કાવામાં અતરોધો નડે છે અને થોડાક સમયમાં 'હાર્ટ-ફેન' થવાના લક્ષણો જણાય છે. પત્ર અને પેટ સોજા ચડે છે.

જેમ જેમ ચરબી વધતી જાય છે તેમ તેમ લોહીનું દળાણ પણ વધતું જાય છે. જ્યાંના પ્રભાવ એ પડે છે છે કે હૃદયને વધુને વધુ કાર્ય કરવું પડે છે, અને વધુ શક્તિ લાગતી ધમનીઓમાં રક્ત ગમ્મ કરવો પડે છે. વધુ લોહીનું દળાણ થવાથી નસ તૂટી રક્તમાવ થવાનો ભય રહે છે.

બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદિનો અનુપાત અને એના હૃદયરોગ થવાના પ્રભાવ વિશે ઘણી જાણ કરવામાં આવી છે. સન ૧૯૪૦માં ઈંગ્લેન્ડની એ સસ લાઓ પર એક અનન્ય પ્રયોગ કર્યો. એણે કેટલાય

સપ્તાહો મુખી સસવાંઓને બોજનમાં ઘણી માત્રામાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' મેળવી ખવડાવ્યું. 'કોલેસ્ટ્રોલ' એક પ્રકારની ચરબી છે થોડીક જ માત્રામાં રક્તમાં મળી આવે છે.

પ્રયોગના સીધીવામાં તેવામાં આવ્યું કે સસવાંઓના રક્તમાં આ પદાર્થની માત્રા વધી ગઈ છે. સસવાંઓની ગત-નિશ્ચયોની તપાસ કરતાં જાણ થઈ કે એમની બીતરની સપાટી ઘણી કમ-તેર થઈ છે. આ પ્રયોગ અવાગનવાર કેટલાયે બનવારે ૫૨ કરવામાં આવ્યો. એ સિદ્ધ થયું કે બોજનમાં ચરબીની માત્રા ધમનીઓના રોગ 'એથેરોસ્ક્લેરોસિસ'ને પ્રભાવિત કરે છે.

એમાં ચહેલ નથી કે બોજનની માત્રા તથા ખાદ્ય પદાર્થોની વિભિન્નતા માનવીના સ્વાસ્થ્યને પ્રભાવિત કરે છે. વધુ બોજન કરવાથી, વિવેચ કરીને ચરબી-યુક્ત બોજન કરવાથી હૃદયરોગ થવાની શક્યતા ઘણી વધી જાય છે, કેમકે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા વધી જાય છે. એ લોહીની નળીઓને પ્રભાવિત કરે છે.

નીનિતમ શોષિતો જાણ્યું થઈ છે કે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય એક બીજો પદાર્થ પદાર્થ છે, જેને હૃદયરોગ સાથે નિકટમાં નંબધ છે. આ છે 'બીટા-લાઈપો-પ્રોટીન' આ પદાર્થ એક પ્રકારનું પ્રોટીન છે જેમાં ચરબીનો પણ થોડોક અંશ મિશ્રિત છે. હૃદયરોગમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય 'બીટા-પ્રોટીન' પણ રક્તમાં વધી જાય છે. વધુ ચરબીયુક્ત બોજન કરવાથી જને પ્રભાવિત થાય છે.

આટલું જ નહીં, જે બોજન આવશ્યકતાથી વધુ ખવાય-પણી ભલે એમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થો ન હોય-તો પણ રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા પ્રભાવિત થઈ શકે છે. માનવશરીર એક એવું મશીન છે, જે થોડાક આવશ્યક પદાર્થોના અભાવમાં પણ થોડાક સમય સુધી ચાલુ રહી શકે છે. અને અન્ય પદાર્થો આ અભાવની પૂર્તિ કરી શકે છે. જે બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદિ ન પણ હોય, પણ વધુ માત્રામાં

સોદીના જિંયા દબાવવાના યોગ્યતાનાં ભોગનમાં મીઠું એક મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. જનરો પરના પ્રયોગ દ્વારા એ પત્તો ભેળવાયો છે કે મીઠું વધુ સેવન કરવાથી સોદીના દબાવવામાં શ્રદ્ધા થાય છે. ને કેટલાયે માસ મીઠાનો ઉપયોગ ના કરાય તો એમના સોદીના દબાવવામાં કમી થાય છે. મીઠું બિલકુલ જ ના ખાતું એ સરસ કાર્ય નથી, સંબંધિત છે કે તમે ખાવામાં મીઠું બિલકુલ ના સો, પણ થોડીક દવાઓમાં મીઠું દોય ! આ રીતે તમારો પ્રયત્ન વધાર્ય નીવડી શકે છે. ને તમે માત્ર અપો ગ્રામ મીઠું દરરોજ ભોગનમાં લેવા લાગશો તો સોદીના દબાવવામાં લગભગ ૫૦ ટકા ઘટાડો થશે. સોદીના દબાવવાની શ્રદ્ધા નિદાન માટે હવે કેટલીક દવાઓ ઉપયોગ્ય છે, જેનાથી ભોગનમાં મીઠું ઓછું કર્યા વિના જ ઉચિત ચિકિત્સા કરવી શકાય છે. પરંતુ ને કયાંક સોદીના જિંયા દબાવવાને કારણે કે કોઈ અન્ય કારણવશાત્ દરરોજનો દુખવો થાય તો ભોગનમાં મીઠાની માત્રા ઓછી લેવાનું સાબ

મદ છે આવા યોગ્ય ને મીઠાનું વધુ માત્રામાં સેવન કરે તો શરીરમાં મીઠાની સાથે પાણી બેસે થવા લાગે અને પત્ર મોઝ મડી નગે.

આ રીતે આપણે નોંધ રાખીએ હીએ કે ભોગનને દરરોજ સાથે ધનિદ સંબંધ છે. ભોગનની માત્રા અને વિભિન્ન પદાર્થોના ઉપયોગનો દવાસ્થ પર પ્રભાવ પડે છે. ભોગનમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થોની અધિકતા દરરોજની ઉપચિતમાં વિશેષરૂપે સહાયક નીવડે છે. ઠાંડેલ થનાર માનવીઓનાં ભોગનમાં મીઠાનું વિશેષ મહત્વ દોય છે. દરરોજની બચવા માટે એ આવશ્યક છે કે ઉચિત ભોગન ઉચિત માત્રામાં કરવામાં આવે. વધુ ભોગન કરવાથી બચે અને આ કહેવતને વાદ રાખો,

રહે નિરાગી ને કમ ખાધ
ખિચકે કામ ન, ને શ્રમ ખાધ

સેવા અને કુટુંબનાથ

સવાલ—સેવા કરવાનો સકળ કરનાર ચક્રિયે પોતાના કુટુંબ સાથે સબંધ તોડવો નોંધ્યે કે નહીં ?

ઉત્તર—કુટુંબનો સર્વ સંબંધ હોડી દેવો એ અને બગાળર લાગતું નથી. કુટુંબમાં આપણે કોનો સ્વાર્થ ન રાખવો એવી શિષ્ટ રાખવી જરૂરી છે. તેમના ઉપર ભારરૂપ ન થવું એ પણ સાડું છે. પણ ને કુટુંબીઓ સ્વભાવે સારા હોય ને સ્નેહ રાખતા હોય છતાં તેમનો મળવે તોડવો એ સન્યાસ વિષેના ખોટા વિચારોનું પરિણામ છે. ધરખાર, કુટુંબ, સર્ગવદલા એ બધા સંબંધો દ્વારા માણસ પોતાના સમાજધર્મનું અને વિશ્વવાત્સલ્યનું સ્નેહ વિકસાવે છે. કુટુંબની હંદે હોડવાને પરિણામે સ્વભાવમાં કેટલીક ખામીઓ રહી જાય છે. હિંમત પણ ઓછી થઈ જાય છે, અમાન્યમાં કેમ વર્તવું નોંધ્યે તે સમજાતું નથી અને સમાજ વચ્ચે જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મૂંઝવણ થાય છે. પડોશીને પણ કેમ અને કયારે મદદ કરવી અથવા તેની શી રીતે ખબર રાખવી તથા સાચાંઓ નોંડે કેમ મેળાપ રાખવો તેનું અજ્ઞાન રહે છે. કેટલાકમાં કંઈક અશી કાતર સ્વભાવ આવે છે, તેનું કારણ કુટુંબની હંકોના અભાવ દોષ છે. એ ખામી બીજાઓને સમજા કરીને પૂરી કરવાનું મન થતું હોય છે. અને એવી રીતે અપનાવનારા પૂરેપૂરા ન મળે ત્યારે જીવનમાં સદા બિચુષ લાગે છે અને ઉદાસીનતા લાગે છે. સાતિ, કુટુંબ વગેરેનું અભિમાન ન હોવું એ જીવનની વાત છે. સાતિનું લેખન કમી નાખતું એ એક વાત છે ને સમાવદાતાને અવગણવાં એ બીજી વાત છે. માટે લાઈઓ વગેરે સાથે સંબંધ રાખવો ઘટે એમ અને લાગ છે.

કિશોરલાલ ધ. મરાઠવાળા

સોદીના જિંચા દબાણના રોગીઓનાં ભોજનમાં મીઠું એક મદત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. જનવરો પરના પ્રયોગો દ્વારા એ પત્રો મેળવાયો છે કે મીઠાનું વધુ સેવન કરવાથી સોદીના દબાણમાં શ્વેદ થાય છે. ને કેટલાયે માસ મીઠાનો ઉપયોગ ના કરાય તો એમના સોદીના દબાણમાં કમી થાય છે. મીઠું બિલકુલ જ ના ખાવું એ સરસ કાર્ય નથી, સંબંધિત છે કે તમે ખાવામાં મીઠું બિલકુલ ના લો, પણ થોડીક દવાઓમાં મીઠું હોય ! આ રીતે તમારો પ્રયત્ન વ્યર્થ નીવડી શકે છે. ને તમે માત્ર અર્પો માસ મીઠું દરરોજ ભોજનમાં સેવા લાગશે તો સોદીના દબાણમાં લગભગ ૫૦ ટકા ઘટાડો થશે. સોદીના દબાણની શ્વેદના નિદાન માટે હવે કેટલીક દવાઓ ઉપલબ્ધ છે, જેનાથી ભોજનમાં મીઠું ઓછું કર્યા વિના જ ઉચિત ચિકિત્સા કરાવી શકાય છે. પરંતુ ને ક્યારેક સોદીના જિંચા દબાણને કારણે કે કોઈ અન્ય કારણવશાત્ દરરોજનો દુઃખો થાય તો ભોજનમાં મીઠાની માત્રા એટલી લેવાનું હાલ-

મદ છે આવા રોગી ને મીઠાનું વધુ માત્રામાં સેવન કરે તો શરીરમાં મીઠાની સાથે પાણી બેસું થવા લાગશે અને પત્રે મોજા ચડી જશે.

આ રીતે આપણે જેલ શરૂએ હોયે કે ભોજનને દરરોજ સાથે ધનિક સંબંધ છે. ભોજનની માત્રા અને વિલિન પદાર્થોના ઉપયોગનો સ્વાસ્થ્ય પર પ્રભાવ પડે છે. ભોજનમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થોની અધિકતા દરરોજની ઉપત્તિમાં વિરોધે સહાયક નીવડે છે. હાઈકેલ ધનાર માનવીઓનાં ભોજનમાં મીઠાનું વિશેષ મદત્વ હોય છે. દરરોજથી બચવા માટે એ આવશ્યક છે કે ઉચિત ભોજન ઉચિત માત્રામાં કરાવ્યા આવે, વધુ ભોજન કરવાથી બચે અને આ કહેવતને વાદ રાખે,

રહે નિરોગી ને કમ ખાય
બિચરે કામ ન, ને ગમ ખાય

સેવા અને કુટુંબલાવ

સવાલ—સેવા કરવાનો સકલ કરનાર વ્યક્તિએ પોતાના કુટુંબ સાથે સંબંધ તોડવા નોંધ્યે કે નહીં ?

ઉત્તર—કુટુંબનો સર્વ સંબંધ છોડી દેવો એ અને બરાબર લાગતું નથી. કુટુંબમાં આપણે કોનો સ્વાર્થ ન રાખવો એવી ધૃતિ રાખવી જરૂરી છે. તેમના ઉપર લાગણ ન થવું એ પણ સાડું છે. પણ ને કુટુંબીઓ સ્વભાવે સારા હોય ને સ્નેહ સખતા હોય છતાં તેમનો સંબંધ તોડીવો એ સન્યાસ વિશેના યોદ્ધા વિચારોનું પરિણામ છે. ધરખાર, કુટુંબ, સર્વાવદાના એ બધા સંબંધો દ્વારા માણસ પોતાના સમાજ્યર્થનું અને વિશ્વવાત્સલ્યનું ક્ષેત્ર વિકસાવે છે. કુટુંબની હંફે છોડવાને પરિણામે સ્વભાવમાં કેટલીક ખામીઓ રહી જાય છે. હિંમત પણ એટલી થઈ જાય છે, અમાન્યમાં કેમ વર્તવું નોંધ્યે એ તે સમજાનું નથી અને સમાજ વચ્ચે જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મૂંઝવણ થાય છે. પરોચીને પણ કેમ અને ક્યારે મદદ કરવી અથવા તેની ક્ષી રીતે ખબર રાખવી તથા સાચીઓ નોંડે કેમ મેળાય રાખવો તેનું અજ્ઞાન રહે છે. કેટલાકમાં કંઈક અશે કાતર સ્વભાવ આવે છે, તેનું કારણ કુટુંબની હંફના અભાવ હોય છે. એ ખામી બીજાઓને સર્ગા કરીને પૂરી કરવાનું મન થતું હોય છે. અને એવી રીતે અપનાવનારા પૂરેપૂરા ન મો ત્યારે જીવનમાં સદા બેચુપ લાગે છે અને ઉદાસીનતા લાગે છે. શાંતિ, કુટુંબ વગેરેનું અભિમાન ન હોવું એ જુદી વાત છે. શાંતિનું લેખન કાઢી નાખવું એ એક વાત છે ને સર્વાવદાસને અવગણવું એ બીજી વાત છે. માટે લાઈઓ વગેરે સાથે સંબંધ રાખવો ઘટે એમ મને લાગ છે.

કિશોરલાલ ધં. મશરૂવાળા

સારું, પ્રભુ તેની અરજ સ્વીકારે છે, ત્યારે તે શાંતિ-
નિર્જતિમાં પણ પાછી પ્રજ્જિત શોધે છે। આમ પોતે
વર્તે છે અને દોષ બતાવે છે વખતનો, સંજોગોનો કે
ફરજોનો. આપણું પણ એવું ન થાય તેનાથી ચેતીએ.
હવે તો જે સમય મળ્યો છે, તેના સદુપયોગ કરી લઈએ.
આપણી દરેક પ્રજ્જિત-નિર્જતિ પ્રયુત્તિર્મિત છે અને
તે દરેક ક્રિયામાં આપણે પ્રયુતાનાં દર્શન કરતા રહીએ.

આપણે અને પ્રભુ જુદા છીએ, ત્યાંથી આપણા
વિચારનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે. એટલે પ્રભુને આપણી
મરજ પ્રમાણે નાચ નચાવવાનો ઝોરિયો આપણા
મનમાં રહ્યો છે. આપણે ઈચ્છીએ તેમ જ થવું જોઈએ.
ચોરી કરવાની ઈચ્છા થાય, સુખી થવાની અને કાઈને
સુખી કરવાની ઈચ્છા થાય, કાઈને દુઃખી કરવાની
ઈચ્છા થાય કે ખીચું કંઈ કાપું સાધવાની ઈચ્છા
થાય; પણ ઈચ્છા થઈ કે તે પ્રમાણે તરત થવું જ
જોઈએ—આ તમારી નહિ પણ સૌની મનોદશા હોય
છે. આપણે સૌ ઈચ્છીએ છીએ કે ચોવીસે કલાક
મનભાઈને આપણી મરજ પ્રમાણે જ શાંતિ અને
સુખ મળતાં રહે. આવી આવી કંઈ વાસના અંતરમાં
પડેલી છે. એ સૌનો ઉડો ન આવે ત્યાં સુધી સાચી
શાંતિ આવે ક્યાંથી? ઈચ્છાથીન થવાની વાતો તો
મોટે બોલ્યા કરીએ છીએ, પણ મનમાં તો ઈશ્વરને
આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે નચાવવાની લાવના રહી હોય
છે। એથી બ્યાં સુધી મનના કલા પ્રમાણે થાય ત્યા
સુધી શાંતિ લાગે છે; પણ ન થાય તો તો ‘રઘુજી
ચડેના થોડે જ રહે ને!’ આપણે જેમ વધારે વાંચીએ
તેમ વધારે પાગલ થઈએ છીએ. આપણે વાંચીએ છીએ
ધણું, પણ તેને પચાવતા નથી. આખી ગીતા મોટે ન
આવડે તો ફિકર નહિ પણ ફક્ત એક બે શ્લોક આચરણ-
માં જીતે તો પણ ખટ છે. આપણે શું કરવું જોઈએ
એ પ્રશ્ન સાચો છે, પણ લોકોએ શું કરવું જોઈએ, એ
પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવાનો ભાર માથે રાખવો ઠીક નથી.

આપણે દુઃખી થઈએ તેથી કંઈ લોકો આપણી
ઈચ્છા પ્રમાણે કરવામાં રસ નથી લેવાના; કેમ કે
જેમને જે રસ મમે છે તે રસ તેઓ લઈ રહ્યા છે.
કેટલાકને સંગીતમાં રસ હોય છે, તો કેટલાકને જ્યોતિ-
ષમાં રસ હોય છે; કેટલાકને હસ્તરેખા જોવામાં,
પદ્યવનન બનવામાં, શરીરને પપાળ્યા કરવામાં, નાટક-

સિનેમા જોવામાં કે ખીજી મેળમળ કરવામાં રસ પડે
છે, તો કેટલાકને કુદરતી દેખાવો જોવામાં રસ પડે છે;
કેટલાકને સેવાકાર્યમાં રસ છે, તો કેટલાકને મસ્તરામની
માફક બમણ કરવામાં રસ છે. સૌના રસ એકસરખા
નથી હોતા, છતાં દરેકને કંઈ ને કંઈ રસ તો છે જ.
જ્યાં જેને રસ તેમાં તેને સુખ કે આનંદ જણાય છે.
પણ અહાં સુખ કે આનંદથી ખરી શાંતિ નથી અને
શાંતિ વિના ખરો આનંદ પણ આવે ક્યાંથી?

દરેક સ્થિતિમાં આનંદમાં રહેવું, જૂતકાળને ભૂલી
જવો, ભવિષ્યનો વિચાર ન કરવો અને વર્તમાનકાળમાં
પ્રભુ રાખે તેમ જ રહેવું એ (આનંદમાં રહેવાનો)
ઉત્તમ રસ્તો છે. જે જૂતકાળનો વિચાર કરે છે,
તે વર્તમાનકાળનો આનંદ ગુમાવે છે અને ભવિ-
ષ્યનો આનંદ તો દૂર છે. આ રીતથી વિચાર કરે
તો જૂત-ભવિષ્યનો વિચાર કરનારો કદાપિ આનંદમાં
રહેતો નથી અને જે વર્તમાનકાળમાં આનંદમાં રહે છે,
તે જણે કાળના આનંદનો બોક્તા છે. આજે અને
હમણા શું બની રહ્યું છે તેના જ વિચાર કરવા
જોઈએ. શું થઈ ગયું ને શું થવાનું તેના વિચાર
કરવા થટતા નથી. આ આનંદમાં રહેવાની ચાવી છે.
આપ આનંદમાં રહેશો, ‘આપની’ મસ્તીમાં રહેશો.
સંસારનો સ્વભાવ તો આપ જાણો છો. શરીર અને
મનનો જે સ્વભાવ છે તે જ સંસારનો સ્વભાવ છે.
જે પિડે તે ધરપાડે.

માણસ આનંદમાં રહેવાથી જેટલા નવા
વિચારો મોંથી શરૂ છે, તેટલું દુઃખના વિચારોથી તે
આત્રણ વધતો નથી; માટે જેમ બની શકે તેમ આનંદમાં
રહેવાનો માણસનો પ્રયત્ન હોવો જોઈએ. માણસને
ઠંડી લાગે છે, તો તે તેને શમાવવા અગ્નિ શોધે છે
પણ તે ધૂંધવાતા અગ્નિ પાસે ન બેસતાં ભડક
બળતા અગ્નિ પાસે બેસશે. આનંદસ્વરૂપ એ આપણો
સહજ સ્વભાવ છે; પણ આપણને નાનપણથી કે
જન્મેજન્મથી દુઃખના વિચારો કરવાની રેવ પડી
ગઈ છે અને એ રેવ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે.
રોગ કષ્ટસાધ્ય છે, પણ અસાધ્ય તો નથી જ. રોગી
પાસે કે દુઃખી પાસે રોગની કે દુઃખની વાતો કરીશું
તો તેથી તેને સુખ થવાનું નથી, પણ આરોગ્ય કે
આનંદની વાતો કરવાથી જ એ સૌની પ્રસન્ન થશે.
ખરા આનંદમાં રહેવાના આ જ ઉપાયો છે.

સારુ. પ્રભુ તેની અરજ સ્વીકારે છે, ત્યારે તે શાંતિ-
નિશ્ચિત્તમાં પણ પાછી પ્રજ્વલિ શોધે છે। આમ પોતે
વર્તે છે અને દોષ ખતાવે છે વખતનો, સંજોગનો કે
ફરજનો આપણે પણ એવું ન થાય તેનાથી ચેતીએ
હવે તો જે સમય મળ્યો છે, તેના સંકુપ્તોત્કર કરી લઈએ
આપણી દરેક પ્રજ્વલિ-નિશ્ચિત પ્રબળિમિત છે અને
તે દરેક ક્રિયામાં આપણે પ્રબુતાના દર્શન કરતા રહીએ
આપણે અને પ્રભુ જુદા છીએ, ત્યાંથી આપણા
વિચારનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે એટલે પ્રભુને આપણી
મરજ પ્રમાણે નાથ નચાવવાનો ઓરિયો આપણા
મનમાં રહ્યો છે આપણે ઈ-છીએ તેમ જ થવું જોઈએ
ચોરી કરવાની ઈ-છા થાય, સુખી થવાની અને કોઈને
સુખી કરવાની ઈ-છા થાય, કોઈને દુઃખી કરવાની
ઈ-છા થાય કે ખીજું કંઈ કાર્ય સાધવાની ઈ-છા
થાય પણ ઈ-છા થઈ કે તે પ્રમાણે તરત થવું જ
જોઈએ-આ તમારી નહિ પણ સૌની મનોદશા હોય
છે આપણે સૌ ઈ-છીએ છીએ કે ચોવીસે કલાક
મનમાંઈને આપણી મરજ પ્રમાણે જ શાંતિ અને
સુખ મળતા રહે આવી આવી કંઈ વાસના અતરમા
પડેની ॥ એ સૌનો છેડો ન આવે ત્યાં સુધી સાચી
શાંતિ આવે કયાથી ? ઈશ્વરાધીન થવાની વાતો તો
મેટા બોલ્યા કરીએ છીએ, પણ મનમાં તો ઈશ્વરને
આપણી ઈ-છા પ્રમાણે નચાવવાની ભાવના રહી હોય
છે। એથી જ્યાં સુધી મનના કલા પ્રમાણે થાય ત્યાં
સુધી શાંતિ લાગે છે પણ ન થાય તો તો ‘રઘુજી
યડેના થડે જ રહે ને !’ આપણે જેમ વધારે વચીએ
તેમ વધારે પાત્રન થઈએ છીએ આપણે વાચીએ છીએ
ધણ, પણ તેને પચાવતા નથી આખી ગીતા મેટા ન
આવડે તો ફિકર નહિ પણ ફક્ત એક બે શ્લોક આચરણ
માં ભીતરે તો પણ બહુ છે આપણે શું કરવું જોઈએ
એ પ્રશ્ન સાચો છે, પણ લોકોએ ॥ કરવું જોઈએ, એ
પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવાનો ભાર માથે રાખવો ઠીક નથી
આપણે દુઃખી થઈએ તેથી કંઈ લોકો આપણી
ઈ-છા પ્રમાણે કરવામાં રસ નથી લેવાના, કેમ કે
જેમને જે રસ મળે છે તે રસ તેઓ લઈ રહ્યા છે
કેવલાકને સગીતમાં રસ હોય છે, તો કેટલાકને જ્યોતિ
પદમાં રસ હોય છે, કેટલાકને હસ્તરેખા જોવામાં,
પદનવાન બનવામાં, શરીરને પાળ્યા કરવામાં, નાનક

સિનેમાં જોવામાં કે ખીજી મોજમજ કરવામાં રસ પડે
છે, તો કેટલાકને કુદરતી દેખાવો જોવામાં રસ પડે છે,
કેટલાકને સેવાકાર્યમાં રસ છે, તો કેવલાકને મસ્તરામની
માફક જમણ કરવામાં રસ છે સૌના રસ એકસરખા
નથી હોતા, છતાં દરેકને કંઈ ને કંઈ રસ તો છે જ
જેમાં જેને રસ તેમાં તેને સુખ કે આનંદ જણાય છે,
પણ આવા સુખ કે આનંદથી ખરી શાંતિ નથી અને
શાંતિ વિના ખરો આનંદ પણ આવે કયાથી ?

દરેક મિતિમાં આનંદમાં રહેવું, જૂતકાળને બૂઠી
જવો, ભવિષ્યનો વિચાર ન કરવો અને વર્તમાનમળમાં
પ્રભુ રાખે તેમ જ રહેવું એ (આનંદમાં રહેવાનો)
ઉત્તમ રસ્તો છે જે જૂતકાળનો વિચાર કરે છે,
તે વર્તમાનકાળનો આનંદ ગ્રામવે છે અને ભવિ
ષ્યનો આનંદ તો દૂર છે આ રીતથી વિચાર કરીશો
તો જૂત-ભવિષ્યનો વિચાર કરનારો કદાપિ આનંદમાં
રહેતો નથી અને જે વર્તમાનકાળમાં આનંદમાં રહે છે,
તે જણે કાળના આનંદનો બોક્તા છે આને અને
હમણાં શું જાની રહ્યું છે તેના જ વિચાર કરવા
જોઈએ શું થઈ શકે ને શું થવાનું ॥ તેના વિચાર
કરવા થતા નથી આ આનંદમાં રહેવાની આત્મી છે
આપ આનંદમાં રહેતો, ‘આખી’ મસ્તીમાં રહેશો
સસારનો સ્વભાવ તો આપ જાણો છો શરીર અને
મનનો જે સ્વભાવ છે તે જ સસારનો સ્વભાવ છે.
જે પિડે તે જતાં

નારુસ આનંદમાં રહેવાથી જેટલા નવા
વિચારો ગોપી શકે છે, તેટલું દુઃખના વિચારથી તે
આજળ વધતો નવી માટે જેમ જાની શકે તેમ આનંદમાં
રહેવાનો માણસનો પ્રયત્ન હોવો જોઈએ માણસને
ઠીક લાગે છે, તો તે તેને શમાવવા અગ્નિ શોધે છે
પણ તે ધૂંધવાતા અગ્નિ પાસે ન બેસતા લાલક
જળતા અગ્નિ પાસે બેસશે આનંદસ્વરૂપ એ આપણો
સહજ સ્વભાવ છે, પણ આપણને નાનપણથી કે
જન્મજન્મથી દુઃખના વિચારો કરવાની ટેવ પડી
ગઈ છે અને એ ટેવ જાલીર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે
રોજ કષ્ટસાધ્ય છે, પણ અસાધ્ય તો નથી જ રોગી
પાસે કે દુઃખી પાસે રોગની કે દુઃખની વાતો કરીશું
તો તેથી તેને સુખ થવાનું નથી, પણ ખરોચ કે
આનંદની વાતો કરવાથી જ એ સૌની પ્રસન્ન થશે.
ખરા આનંદમાં રહેવાના આ જ ઉપાયો છે

શેઠ અને મારા આશ્રયના પાર ન હતો મને મધુ' હારતરી સંસ્કૃતિ આની આસપાસ ક્યાંક પડી હશે. આ મોટી મહેલાતોમાં તોએ નહિ હોય. પૈસાના અપયાથી ખદબદતા અને સત્તાના કે-સરમાં સગડતા -જેને ખખરેય નથી કે પોતે સખડે છે-માણુઓમાં તો એની સંભાવના પણ નથી જ.

પેલાએ પૈસા આપ્યા ત્યારે કાંઈક ધવિત્ર કાર્ય થયો. સતોષ એના મુખ પર રમી રહ્યો હતો.

શેઠ કહ્યું, 'ખોલ આણુ' ?

જવાબ મળ્યો 'કાણુ વચ્ચે ? મે' તો કાળા અક્ષર ટુઠાડે માર્યા છે, અમે તો એમ માનીએ કે તમે સાંચા જ બાવ થ્યો, તમારેય ઉપર ભ્રમવાન છે ને !'

અમારા મુખ પરના ભાવ વાંચવાની એનામાં તાકાત હોત તો એને વિશેષ વધત ધાત પણ એ તો એની મસ્તીમાં હતો. આવ્યો હતો એ પ્રમાણે ડાનના ડાલના ચાથો મળે.

અવળાસવળી

મુખઈની દોડકા ટેઈન આસતી હતી અને એમાં અમારી વાતો એના કરતાં વધુ કાસકાસ આસતી હતી. હાપાએના સમાચાર પર ટીકા ટિપ્પણી થઈ રહી હતી રાજનીતિની વાત પૂરી થઈ એટલે સામાજિક સમાચાર પર અમે તુટી પડ્યા. આ અમારી રોજની ટેવ હતી. નહિતર બેરીવલીથી મુખઈના રસ્તો ફરેજા કેમ કાઢવો, અમારી જીભની સમરેર અવળા સવળી ચાથ્યા કરતી. હાપામાં સમાચાર હતા એક ટેકસી ટૂક સાથે અથડાઈને અને ટેકસિનો એવો લોચો વળી ગયો કે બંને કાગળનો મોઠો ફૂલો.

મે' કહ્યું 'ભયુ' હશે તો લીમો ઉતરાવ્યો હશે. સાવ ટાકુ' થઈ ગયું' હશે એટલે કાં તો હાથે કરીને અડાડી દીધી હશે. હતી એના કરતાં તો સારી આપશે. નહિતર શું સામે આવતી રહેને ન એઈ શકે ને જોયા પછી એક લગાવતાં કેટલી વાર ?

પરમાનંદ કહે, 'ના, ના, એવું નહિ હોય. એ ભાડે ફેરવતો હશે. માથેક સાથે અગડે મળે હશે

અને આમ અડાડી દીધી હશે' મહેરો વળી બાકી જ ન રાખી 'અચ્છુકુકુના પૈસા લીધા હોય તો પછી આમ એકત્રા પડે કબવતળવ બાવ લે તે દિ પૈસા વહાલાં લાગે પણ આવી રીતે અકસ્માત થાય ત્યારે આકુ' લાગે.' બચુ કહે, 'બહુ ચડી વાગ્યા છે. બેસના વળે' કે એવા તહેવારે કેટલા બધાં પૈસા લે છે ને આપણે ગરજના માર્યા આપીએ છીએ. એ બધાં આવા પ્રસંગે ખખેરવા પડે છે'

આમ એક પછી એક બોલવા માંડ્યું. બધાં જ બંને ચિત્રચુપતા ચામ'માં હોય તે પ્રમાણે સીચે સીધો ચુકાદો આપતા હતા.

પરમાનંદ ફરી કહ્યું, 'કાઈ અમળ્યો માણુસ છે એવ ખમર પડે એટલે ભાવ વધારી ને જ વાત કરે. જવાનું સ્થળ નજીકમાં હોય તો પણ એક બે ચક્કર મારીને બે મિનિટને બદલે દબ મિનિટ કરી પહોંચાડે.'

એક ખૂલે એક માણુસ વાત સાંભળી રહ્યો હતો. માણુસ સીધો-સાદો લાગ્યો. કહે ! 'તમે સાંભળો તો એક વાત કહું','

'હશે'

'આ ટેકસી ફાઈવરની કથની એરી નથી. ગાડી પોતાની હતી'.

'પોતાની કે પારખી હવે લોના મળે છે એટલે માણુસ મને લેખ બતા કે છે.' બચુએ ચર્ચામાં અપ્રસાદ્યું.

પરમાનંદ કહે 'સાંભળ, વચમાં બોલીસ મા. આપણને એ વિષે માહિતી મળે છે. આમ વાકયે વાકયે તપે ટીકા કર્યા કરે તો જાઈ વાત કઈ રીતે કરે ?'

'તમારી બેબ જીજીની વાત સાચી છે' કહી પેલા જાઈએ મૂળ વાત પર આવતાં હસતાં હસતાં ચલાવ્યું, 'એ જાઈએ લોન લીધી હતી ને થોડા પૈસા બેરના થરેજાં ગીરો ખૂંડીને ઉપાડ્યા હતા એમાં લોનના પૈસા જાઈએ મળ્યા હતા ને બેરીના

શેઠ અને મારા આશ્વત્થેના પાર ન હતો અને થયું ભારતની સંસ્કૃતિ આની આસપાસ ક્યાંક પડી હતી. આ મોટી મહેલાતોમાં તો એ નહિ હોય. પૈસાના અપવાદથી ખદબદતા અને સત્તાના દેસરમાં સગડતા—એને ખબરેય નથી કે પોતે સળડે છે—માણુઓમાં તો એની સંભાવના પણ નથી જ.

પેલાએ પૈસા આપ્યા ત્યારે કાંઈક પવિત્ર કાર્ય થાતો સતોષ એના મુખ પર રમી રહી હતો.

શેઠ કહ્યું, ‘બોલ આપું ?’

જવાબ મળ્યો ‘કોણ વાંચે ? મેં’ તો કાળા અક્ષર કુઠાડે માર્યા છે, અમે તો એમ માનીએ કે તમે સાચા જ બાવ હો, તમારેય ઉપર ભગવાન છે ને !’

અમારા મુખ પરના ભાવ વાંચવાની એનામાં તાકાત હોત તો એને વિશેષ તૃપ્તિ થાત પણ એ તો એની મસ્તીમાં હતો. આવ્યો હતો એ પ્રમાણે ડાવતો ડાલતો ચાલ્યો ગયો.

અવળાસવળી

મુબઈની લોકલ ટ્રેઈન ચાલતી હતી અને એમાં અમારી વાતો એના કરતાં વધુ ફાસફાસ ચાલતી હતી. ડાપાંચિના સમાચાર પર ટીકા ટિપ્પણી થઈ રહી હતી રાજનીતિની વાત પૂરી થઈ એટલે સામાજિક સમાચાર પર અમે તુટી પડ્યા. આ અમારી રોજની ટેવ હતી. નહિતર બેરીવલીથી મુબઈના રસ્તો દરરોજ કેમ કાઢવો, અમારી જીભની સમશેર અવળા સવળી ચાલ્યા કરતી. ડાપામાં સમાચાર હતા એક ટેકરી ટૂક સાથે અથડાઈને અને ટેકરીના એવો લોચો વળી ગયો કે જાણે કાગળનો મોટો ફૂલો.

મેં કહ્યું ‘ભયું’ હતો તો વીંચો ઉતરાવ્યો હતો. સાવ ટાકું થઈ ગયું હતો એટલે કાં તો હાથે કરીને અડાડી દીધી હતી. હતી એના કરતાં તો સારી આવશે. નહિતર શું સામે આવતી દેખે ન જોઈ શકે ને જોયા પછી એક લગાવતાં ફેટલી વાર ?

પરમાનંદ કહે, ‘ના, ના, એવું નહિ હોય. એ ભાડે ફેરવતો હતો. માથે સાથે અડાડે ગયો હતો

અને આમ અડાડી દીધી હતી’ મહેરો વળી બાકી જ ન રાખી ‘અણકુછના પૈસા લીધા હોય તો પછી આમ એકના પડે કબજતબજ ભાવ લે તે દિ પૈસા વહાલાં લાગે પણ આવી રીતે અકસ્માત થાય ત્યારે આકરું લાગે.’ બચુ કહે, ‘બહુ ચડી વાગ્યા છે. બેસના વર્ષે’ કે એવા તહેવારે ફેટલા બધાં પૈસા લે છે ને આપણે ગરજના માર્યા આપીએ છીએ. એ બધાં આવા પ્રસંગે ખંખેરવા પડે છે’

આમ એક પછી એક બોલવા માંડ્યું. બધાં જ જાણે ચિત્તપતના ચાત્રમાં હોય તે પ્રમાણે સીધે સીધાં ચુકાદો આપતા હતા.

પરમાનંદ ફરી કહ્યું, ‘કોઈ અનુભવો માણસ છે એવ ખબર પડે એટલે ભાવ વધારી ને જ વાત કરે. જવાનું સ્થળ નજીકમાં હોય તો પણ એક બે ચક્કર મારીને બે મિનિટને બદલે દસ મિનિટ કરી પહોંચાડે.’

એક ખૂણે એક માણસ વાત સાંભળી રહ્યો હતો. માણસ રીધો—સાદા લાગ્યો. કહે ! ‘તમે સાંભળો તો એક વાત કહો.’

‘કહે’

‘આ ટેકરી ફાઈવરની કથની એવી નથી. ગાડી પોતાની હતી.’

‘પોતાની કે પારકી હવે લોના મળે છે એટલે માણસ અમે તેમ જવા દે છે.’ બચુએ ચર્ચામાં ગંધાવ્યું.

પરમાનંદ કહે ‘સાંભળ, વચમાં બોલીશ મા. આપણને એ વિષે માહિતી મળે છે. આમ વાક્યે વાક્યે તપે ટીકા કર્યા કરે તો બાઈ વાત કઈ રીતે કરે ?’

‘તમારી બેચ જીજ્ઞાસી વાત સાચી છે’ કહી પેલા બાઈએ મૂળ વાત પર આવતાં હસતાં હસતાં ચલાવ્યું, ‘જે બાઈએ લોન લીધી હતી ને થોડા પૈસા બેરના ધરેણાં ગીરો મૂકીને ઉપાડ્યા હતા એમાં લોનના પૈસા ભરાઈ ગયા હતા ને બેરીના

વાત રહે છે. હું ચામડાનો કાસ તોયાર કંડુ' ધું. હજુ પૂરો તોયાર થાય તે પહેલાં તમે દેકારો કરવા માંડ્યો, પાણી નથી આવતું, પાણી નથી આવતું.'

'દાસકાકા, આ બધું મને જમતું નથી. તમારે કાસ વાપરવો જ નથી. તો પછી શા માટે તોયાર કરવો ?'

'ઠરિભાઈ, સાવ એતું નથી. વાપરવો વ શરૂ કર્યો છે.'

'આ ચોપડાનો સેટ લઈને હું જીવાનોમા વહેતું છું'

'દાસકાકા, એ તો તમે ભારે કર્યો. મૂત મજે એ કોઈ વાંચતું નથી.'

'મે સાવ એતું કહ્યું નથી. મને તે વિદ્યાર્થી' મારી પાસેથી ચોપડી મૂત લઈ જાય. પછર દિવસ પછી એનો પ્રકરણ વાર સાર લખી લાવે તો જ એને ભેટ લખી આપું. નહિતર એણે એ ચોપડી પાછી દેવાની'.

'આ ખેાટને ક'ધો છે'.

'સમને તો નહિનો છે-ખડોળા નહિનો'.

હું તો દહીય કરતા ખાતર સવાલ જવાબ કરતો હતો. પણ દાસકાકાએ પોતાનું કામ થતું કરી દીધું હતું. મારા વીસ વર્ષના છોકરાને મે પહેલીવાર સિનેમા સિવાય કોઈ ઈતરવાચન કરતો જ્યેથો. એ વિવેકાનંદની વાત કરતા ધરાતો ન હતો.

મે એને કહ્યું, 'આવા કેટલાય મહાત્માઓ થઈ ગયા.'

'એમાંથી એનો બેસા ખ્યાલ આવે છે.' જવાબ મળ્યો. દાસકાકાએ વારસો તો શોધ્યો હતો પણ તરત વારસદાર શોધવામાં પણ ભારે ચીવટ રાખે છે.

કેલાકાર

ઈલાહાંમ ચાચા વિના અમારી નાટક કંપનીની કંપના જ અમને ન આવે. ચાચા કોઈ દિગ્ગજ કં

માલિક ન હતા. પણ ચાચા આ બધાના ઉપક્રો મોમ-વતા. ચાચા બોલે પછી કોઈને એથી વિરુદ્ધ મોત્તવાની તાકાત નહિ કારણ કે કાકાને પૈસો કે પ્રતિષ્ઠા વળ-જા ન હતા. કાકામાં એક મજાનો ગુણ. અનુકરણ એ મજા કરી શકે. અમારે ત્યાં રામલી નાટકમાં ગોરની ભૂમિકા લખતે. મે સ્વોલ એણે બરાબર પાકા કરેલા. એકવાર એ જેરદાગર. આમ તો એ નાનું કામ પણ એના વિના સ્વોલ કાણ બોલે ? અમે જરા બુઝાયા. કોં મરફરી કરવા ખાતર ચાચાને કહ્યું, 'ચાચા, આજ તમે ગંગ થઈ જવ.'

ચાચા કહે, 'કોઈ મને શીખવાડે તો તોયાર થઈ જઈ' પછી શું નુકસાન' તે કહે 'ગોર થઈથ, જવ,' અમને પછી બજાર પડી કે ચાચા બે માર્દવ ચાલી એક શાસ્ત્રી પામેથી સ્વોલ શીખી લાવ્યા પણ તે દિવસે ચાચાએ જ રાખ્યો. એમને એળખતા હતા એ લોકોએ તો નાટક પૂરું થયું કે તરત જ રમમ થઈ ચાલીને કહ્યું, 'ચાચા, તમે કમાલ કરી.'

ઈલાહાંમ ચાચાએ કઈક કંપનીઓ બદલાવી નાખી હતી પણ બધેય એમની મેવા અર્ને સુવાસ આવી ને આવી ઉભજવળ. એકવાર મે પૂછ્યું 'ચાચા, તમે ધીરો બનેલા ખરા ?' ચાચા કહે, 'મારો એક જમાનો હતો. એકવાર ધીરો તો બનેલો પણ એકને એક નાટકમાં વિલન (અપનાયક) પણ બનેલો.'

મે કહ્યું, 'ચાચા, હવે તમે ગાંધી મારવા માડ્યા. નાટકમાં ધીરોને વિલન કયાંક તો ભેગા થતા હોય ને ? તમે તો ટાકા પોરની હાંકવા માંડી.'

ચાચા કહે, 'મારે અત્યારે કયાં તમારી પાસેથી સર્ટીફિકેટ બોઈવું હતું તે હું ગાંધી હાંકું. તે દિવસે કમાલની બનેલી એવા દિવસો તો પ્રભુ દેખાડે નહિ'.

મે કહ્યું 'ચાચા, એવડી વળી કઈ વાત બની અથેલી'

'સીતાસ્વયંવરનું નાટક ચાલે. ધીરોને ટાઈફીડ થયેલો એટલે હું એનું કામ કર' પણ એજ દિવસે અમને બજાર પડી કે વિલનનું કામ કરતા માસ્ટર સુરતીને ગયામાં ગાઠ નીકળી છે. સુરતી મારો ખાસ

વાત રહે છે. હું ચામડાનો કાસ તૈયાર કરું છું. હજુ પૂરો તૈયાર થાય તે પહેલાં તમે દેકારો કરવા માંડ્યો, પાણી નથી આવતું, પાણી નથી આવતું.’

‘દાસકાકા, આ બધું મને ગમતુ નથી. તમારે કાસ વાપરવો જ નથી. તો પછી શા માટે તૈયાર કરવો ?’

‘દરિદ્રાઈ, સાવ એવું નથી. વાપરવો થ શરૂ કર્યો છે.’

‘આ ચોપડાનો સેટ લઈને હું જીવાનોમા વહેતું છું’

‘દાસકાકા, એ તો તમે ભારે કરી. મફત મળે એ કોઈ વચિત્તું નથી.’

‘મેં સાવ એવું કહ્યું નથી. મને તે વિશ્વાસી મારી પાસેથી ચોપડી મફત લઈ જાય. પછર દિવસ પછી એનો પ્રકરણ વાર સાર લખી લાવે તો જ એને સેટ લખી આપું. નહિતર એણે એ ચોપડી પાછી દેવાની.’

‘આ ખોટનો કંધો છે.’

‘સમજો તો નહિનો છે-ખોટો નહિનો.’

હું તો દહીય કરવા ખાતર સવાલ જવાબ કરતો હતો. પણ દાસકાકાએ પોતાનું કામ શરૂ કરી દીધું હતું. મારા વીસ વર્ષના છેકરને મેં પહેલીવાર સિનેમા સિવાય કોઈ ઈતરવાચન કરતો જોયો. એ વિવેકાનંદની વાત કરતા ધરાતો ન હતો.

મેં એને કહ્યું, ‘આવા કેટલાય મહાત્માઓ થઈ ગયા.’

‘એમાંથી એનો બધો ખ્યાલ આવે છે.’ જવાબ મળ્યો. દાસકાકાએ વારસો તો શોધ્યો હતો પણ તરત વારસદાર શોધવામાં પણ ભારે ચીવટ રાખે છે.

કલાકાર

ઈસ્રાલીમ ચાચા વિના અમારી નાટક કંપનીની કલ્પના જ અમને ન આવી. ચાચા કોઈ દિગ્દર્શક કે

માલિક ન હતા. પરંતુ ચાચા આ બધાના હક્કો ભોગવતા. ચાચા બોલે પછી કોઈને એથી વિરુદ્ધ બોલવાની તાકાત નહિ કરણ કે કાકાને પૈસો કે પ્રતિષ્ઠા વગર આ ન હતા. કાકામાં એક મજબૂતી હતી. અનુકરણ એ મજબૂતી શકે. અમારે ત્યાં રામલો નાટકમાં જોરની જુમકા લખાવે. બે શ્લોક એણે બરાબર પાકા કરેલા. એકવાર એ રેરદાગર. આમ તો એ નાનું કામ પણ એના વિના શ્લોક કોણે બોલે ? અમે જરા બુઝાયા. કોકે મસ્કરી કરવા ખાતર ચાચાને કહ્યું, ‘ચાચા, આજ તમે જાગ થઈ જાવ.’

ચાચા કહે, ‘કોઈ મને શીખવાડે તો તૈયાર થઈ જઈ’ પછી નું નુમયું તે કહે ‘જાર થઈય, જાવ,’ અમને પછી ખજૂર પડી કે ચાચા બે માઈલ ચાલી એક શાસ્ત્રી પામેથી શ્લોક શીખી લાવ્યા પણ તે દિવસે ચાચાએ જ રાખ્યો. એમને આજખત હતા એ લોકોએ તો નાટક પૂરું થયું કે તરત જ રમચ પર આવીને કહ્યું, ‘ચાચા, તમે કમાલ કરી.’

ઈસ્રાલીમ ચાચાએ કઈક કંપનીઓ બદલાવી નાખી હતી પણ બધે એમની મેવા અંતે સુવાસ આવી ને આવી ઉજાવળ. એકવાર મેં પૂછ્યું ‘ચાચા, તમે ધીરો બનેલા ખરા ?’ ચાચા કહે, ‘મારો એક જમાનો હતો. એકવાર ધીરો તો બનેલો પણ એકને એક નાટકમાં વિલન (ખવાનાક) પણ બનેલો.’

મેં કહ્યું, ‘ચાચા, હવે તમે ગાંધી મારવા માડ્યા. નાટકમાં ધીરોને વિલન ક્યાંક તો ભેગા થતા હોય ને ! તમે તો દાકા પોરની હાંકવા માંડી.’

ચાચા કહે, ‘મારે અત્યારે ક્યાં તમારી પાસેથી સર્ટીફિકેટ બેઈટું હતું તે હું ગાંધી હાંકું. તે દિવસે કમાલની બનેલી એવા દિવસો તો પ્રભુ દેખાડે નહિ.’

મેં કહ્યું ‘ચાચા, એવડી વળી કઈ વાત બની ગયેલી’

‘સીતાસ્વયંવરનું નાટક ચાલે. ધીરોને ટાઈફીડ થયેલો એટલે હું એનું કામ કરું’ પણ એજ દિવસે અમને ખજૂર પડી કે વિવનનું કામ કરતા માસ્ટર સુરતીને ગાંધીમાં ગાંધી નીકળી છે. સુરતી મારો ખાસ

મુલાકાતે આવી ગયા તે સારું થયું. ભારત-સોવિયેટ વચ્ચેના કરારોથી આપણા અર્થતંત્રને ભાગી પડતું અટકાવવાની જે વિચારણાઓ ચાલી રહી છે તેને નડું પણ મળશે, કોણ મિત્ર સમૂહ અને કોણ અમરૂખ તે અમારેથી નક્કી થતું નથી. અમેરિકાને આપણે તારણદાર માનતા હતા પરંતુ શ્રીકિસ્તાન સાથેના એ સુદ્ધ વખતે તેમ જ કાર્ગિલ પ્રશ્ને તેણે ભારતની જે અવગણના કરી તેમ જ બાજરા દેખની કરાણી વખતે આખરી આમરૂણ કરી તેનાથી આ દોસ્તાની શક હીની પડી ગઈ. છેલ્લે આઈઝન હોવરના વખતથી પાકિસ્તાનને શરૂઆત આપવાની બાબતમાં લમબાગીક સાબતી હતી. સ્વ. નહેરુજીએ તો એકવાર ગુસ્સે થઈને અમેરિકન પ્રમુખે ભારતને પશુ શરૂઆત આપવાની વાત કરી તેની આટકણી કાઢી હતી. પરંતુ તેમના પુત્રો ઈન્દિરાજ વધુ શ્વસ્થ અને શાણા નીતિયા અને બાબતદાર વખતે સામર્થ્યવિકાસ હોઈને રશિયા-ભારત સમિતિ હારાર કરીને અમેરિકાને એની લપકાક મારી દીધી કે નિકસન સમિતિ પશુ દિડમૂઠ બની ગયા રૂખીતી રીતે જ ભારતના ઈતિહાસની એક નાટ્યક પૂજે ધરખામેશી મેરીને પાંચા સુદ્ધ કરવાની તક રશિયા શુભાને તેનું સૂચન તે ન હતું. એશિયામાં ભારતનું મહત્વ તેણે નીરેખી લીધું. હવે પછી જે કાઈ બની ગયું છે તે મહત્વતાઓની પેનાના મહે શકાઓના પરિપાકરૂપે બની રહ્યું છે સવાન એ છે કે આપણે આ મેરીને લાભ કેવો અને કેટલો લઈ શકીએ છીએ. પાકિસ્તાન જે રાને ચીન અને અમેરિકા બન્ને પાસેથી ધાર્યું કરાવી શકે છે તેની રીતે સોવિયેટ સાથેના કરારોમાંથી આપણા દિલની વાત બીજા રાષ્ટ્રો પાસેથી પણ લેતા આવશ્યક એઈએ શી એઈનેર ભારતમાં આવીને હસવાનો રેકર્ડ તોડે તે તો આપણી મૂખાઈ મત્તે પણ હોઈ શકે ?

દ્વિયામણ

મુંબઈ સમાચારે તેના એક અમરૂખમાં એની ટીક કરી છે કે ઇંગ્લા હીકાગ ઘડી ચાડતા હોય ત્યારે ઉપાધાને શીદ આટો ખવડાવે તો એઈએ ? આમ એઈએ તો વાત માન સાચી છે. પરંતુ અમારા અખ-ભાગી જિગદારે સપ્તાગને હેઠેછીને અને તેમણે ભારત માંથી ખાડી અને ફળ-ફૂલાદિની થતી નિકાસના સદર્ભમાં કશું તેથી તેનું મહત્વ વધી નય છે. આપણા અર્થશસ્ત્રીઓ એ છે કે જે પેટ પાટા બાધીને પશુ નિકાસ કરે મહારા દુષા જ ખાડ નથી મળતી એનું નથી-ભાગતના બધા ગલ્લોમાં ખાડના કાળા બાજર ચાલે છે. અને હોદ લાખ દન ખાડની નિકાસ કરી તેમાં ખોટું શું છે તેની જ રીતે સરરમન, કેમ, કળા ઈત્યાદિની નિકાસ એટલા માટે કળા છે કે તેના ઉત્પાદકને લાખ વધુ મળે. મી ગેનેને લાખ કીસીના ૧૦ રૂપિયા હોય તો ખેડૂતને મગફળની ખેતીમાં રસ રહેવાનો. બાજરામાં ૩ ૪૦ અને ઘઉંના ૩. ૫૦ દો. તો જ વાતેતર હેળની જગીનમાં વધારો થાય. ખાડના ભાગ જે જિયા હોય તો જ દોરડીને પાક વધુ જીતે. એટલે વાસ્તવમાં લાખની સપાટી જિયા રાખીને જ સરકાર સમૂહિક વધારવા માગે છે. તેના છવતો બાગેતો રીખ વેતન પચને. અકેવાય બંદેર કરા પડી નય નય વાર મોધવતરી બધામાં વધારો સરકારે નહેરે ક્યો છે અનનત લાખની સપાટી નીચી લાવવા તેમજ લાખને કાબૂમાં લેવાની વાત એટનાજ જેરેસોરથી કરવામાં આવે છે. પરંતુ સૌથી મોટો અને અખ-ખતો મુદ્દો એ છે લાખસપાટી કઈતેમજ નક્કી કરેલા લાખો કેમવા લેવા નેઈએ તે નિર્ણય લેવાનું હજી બાકી છે અને પદ ઉગર કરોડની પાચથી મેજના પૂર્ણ થયે તે બાબત વિચારાય. ત્યાં સુધી ‘મુંબઈ સમાચાર’ ખામોશી રાખે.

જે મનુષ્ય રાત-દિવસ પોતાને લાખડીન અને નિર્જળ માને છે તેનાથી ક્ષાઈપણ મહત્વનું કાર્ય થતું નથી. જે મનુષ્ય રાત-દિવસ પેકાને હીન અને નિર્જળ માને તો તેણે જ-હીન અને દુર્જળ-મઈ ભય છે. જો તમે નિરતર સકીતની લાખના કરશો તો તમારા હૃદયમાંથી તે સકીતઓ નબળ થશે, વિકાસ પામશે અને તમારા હૃદય મહાન કાર્ય સાધ્ય થશે, પશુ જે તમે એક કાણુ પશુ એવો વિચાર કરશો કે, ‘હું ઘૂંચ છું’, હીન છું.’ તો તમે ‘ઘૂંચ’ અને ‘હીન’ જ થઈ જશો એ નક્કી માનજો.

—સ્વામી વિવેકાનંદ

ચુલાકાલે આવી ગયા તે સારું થયું. ભારત-સોવિયેટ
વચ્ચેના કરારોથી આપણા અર્થતંત્રને ભારી પડતું
અટકાવવાની જે વિચારણાઓ ચાલી રહી છે તેને
નહી બળ મળશે. કોણ મિત્ર સાંગે અને કોણ ખરણ
તે અગાઉથી નક્કી થયું નથી. અમેરિકાને આપણે
તારણદાર ચાલતા હતા પરંતુ પાકિસ્તાન સાથેના એ
મુદ્દા વખતે તેમ જ કશ્મિર પ્રશ્ને તેણે ભારતની જે
અવસ્થા કરી તેમ જ બાગદાદ દેશની કરોડની
વખતે આખરી ચામણ કર્યા તેનાથી આ દેશની
શાંતિ બીજી પડી ગઈ. છેલ્લે આઈઝન હૉવરના વખતથી
પાકિસ્તાનને શરૂઆતથી બાબતના સમગ્રાણીક
ચાલતી હતી. સ્વ. નહેરુજીએ તો એકવાર જુએ
શરૂએ અમેરિકન પ્રશ્નને ભારતને પણ શરૂઆતથી
વાત કરી તેની ગાંઠથી કાઢી હતી. પરંતુ તેમના
પુત્રી ઈન્દિરાજી વડુ સ્વસ્થ અને શાંત નીડયા અને
બામનદેશ વખતે સમગ્રીયોડા છોડીને રશિયા-ભારત
સહિ કરાર કરીને અમેરિકાને એની લપકાક મારી
દીધી કે નિકાસન સાહેબ પશુ હિંદમુદ્દ બની ગયા
દેખાતી રીતે જ ભારતના ઈતિહાસની એક નાટ્યક
ખેલ ધરખાલેલો મેંડોના પોરો સુદૃઢ કરવાની તક
રશિયા ગુમાવે તેણે મૂખે તે ન હતું. એશિયામાં
ભારતનું મહત્વ તેણે નીરખી લીધું. હવે પછી જે
કાઈ બની ગયું છે તે મહાસત્તાઓની પેનાના મ્હે
મહાઓના પરિપાકરૂપે બની રહ્યું છે સવાન એ છે
કે આપણે આ મેંડોના લાખ કેવી અને કેટલો લઈ
શકીએ છીએ. પાકિસ્તાન જે રાત્રી ચીન અને અમે
રિકા બંને પાસેથી ધાર્યું કરાવી શકે છે તેવી રીતે
સોવિયેટ સાથેના કરારોમાંથી આપણા હિતની વાત
ખીજી રાષ્ટ્રી પાસેથી પણ લેતા આવાથી જોઈએ
શી એકનેવ ભારતમાં આવીને ઉસવાને રેકર્ડ વોડે
તે તો આપણી મૂખાઈ પ્રત્યે પશુ હોઈ શકે ?

દૂરિયામયુ

મુળ્ય સમાચારે તેના એક અધિવેષમાં એની
ટીકા કરી છે કે ઇન્ડો ઇકોનોમી ચાલતા હોય ત્યારે
ઉપાધાને શીદ આટા ખરડાવશે જોઈએ ? આમ
જોઈએ તો વાત આ સારી છે. પરંતુ અમારા અધ્ય-
ભાગી વિગદરે સરકારને ઉદ્દેશીને અને તેમાંથી ભારત
આવી ખાડની અને ફળ-ફુલદિની થતી નિકાસના
સહભાગી કયું તેથી તેનું મહત્વ વધી ગયું છે. આપણા
અર્થશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે જેટલો વાધાની પણ
નિકાસ કરે મહારા દુધા જ ખાડ તપી મળતી એનું
નથી-ભારતના બધા ગબોમાં ખાંડના કાળા બળર
ચાલે છે. અને દોઢ લાખ ટન ખાડની નિકાસ કરી
તેમાં જોડું થુ છે તેવી જ રીતે સરકારન, કેરી,
કળા ઈત્યાદિની નિકાસ એટલા માટે કમલ છે કે તેના
ઉત્પાદકને બાન વધુ મળે. મી ગેનરેના લાખ ક્રીસોના
૧૦ રૂપિયા હોય તો જોડાને મરફડાની ખેતીમાં રસ
રહેવાનો. બજારના રૂ ૪૦ અને હાલના રૂ. ૪૦
ટોન તો જ વાવેતર હેળવીને બજારમાં વધારો થાય.
ખાડના ભાવ જો જોયા હોય તો જ શેરડીને ૫૫
વધુ જોડે. એટલે વાસ્તવમાં ભાવની સપાટી જોઈ
રાખીને જ સરકાર સમર્થિત વધારવા માગે છે. તેના
જીવતા બજારો નીચ વેતન પચેના અકેવાય જોડે
કર્તા પડી નહી નહી વર મોલદારી બજારમાં વધારો
સરકારે જોડે કર્યો છે અન્યત્ર ભાવની સપાટી
નીચી લાવવા તેમજ ભાવને કાબૂમાં લેવાની વાત
એટલાજ જોડેરોસથી કરવામાં આવે છે. પરંતુ સૌથી
મોડો અને અત્યંતનો સુદો એ છે ભાવસપાટી કઈ તેમજ
નક્કી કરેના ભાવો કેમકે લેવા જોઈએ ? નિષ્કૃષ્ટ
લેવાનું હજુ બાકી છે અને ૪૬ ટોન કરોડની પાચબી
યોજના પૂર્ણ થયે તે બાજબ વિચારાય. ત્યાં સુધી
‘ગુજરાત સમાચાર’ ખાલોશી રાખે.

જે મુળ્ય રાત-દિવસ પોતાને જાગૃતી અને નિર્જન માને છે તેનાથી કાઈપણ મહત્વનું કાંઈ
થતું નથી. જે મુળ્ય રાત-દિવસ પોતાને હીન અને નિર્જન માને છે તેવા જ-હીન અને દુર્બળ-થઈ
ગયે છે. જો તમે નિરતર શક્તિની ભાવના કરશો તો તમારા હૃદયમાંથી તે શક્તિઓ જાગૃત થશે, વિકાસ
પામશે અને તમારા હાથ મહાન કાંઈ સાધ્ય થશે, પણ જો તમે એક ક્ષણ પણ એવા વિચાર કરો કે,
‘હું દુર્બળ છું’, ‘હીન છું.’ તો તમે ‘દુર્બળ’ અને ‘હીન’ જ થઈ જશો એ નક્કી માનવું.

વિનોબાજીનો વાર્તાલાપ એક અમૂલ્ય પ્રદાન બની રહે છે. વિચારમૂલક સામગ્રી પીરસવામાં સાધના ઠંભેણી અમરૂણી રહ્યું છે, અને એક વિચારપત્ર તરીકે ગુજરાતના હૃદિષ્ટાંત્રિઓ 'આધા'ને અનિવાર્ય બને છે કેમકે આગળના પ્રવાહી રાજકીય વાર્તાવસ્થુમાં સ્પષ્ટ દિશા મીધે એવા કાઈ દેહકાવ્યની શોધમાં ભારતનો માનની છે ત્યારે 'સાધના'નું પ્રદાન લાક્ષણિક બની રહે છે.

‘પથિક’ દીપોત્સવી

તાંત્રી શ્રી માનસંગજી બારડ
પ્રેમ દરવાજા બહાર, અમદાવાદ ૨
પાના ૧૪૪ કિં. રૂ. અઢી

સમિત સાહિત્યને બાદ કરતાં, પુરાતત્વ, તત્વ જ્ઞાન, સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, શિલ્પશાસ્ત્ર, ચિત્રકલા, રાજકારણ તેમજ ઇતર વિચારપત્ર તરીકે ‘પથિક’નું સ્થાન શિષ્ટ માસિકોની હરોળમાં છે. ધારણ એવી છે કે હૃદિષ્ટકારા, સંસ્કૃતિ જેવા માસિકોની પેઠે ‘પથિક’

આગળ જતાં એક સ્પષ્ટ દિશામાં અથવા કહેા ઇતિહાસ, પુરાતત્વ અને સંજોગનનું મુખ્યપત્ર બની રહેશે. કચ્છમાં ઇતિહાસ પરિષદનું સામયુ આધવેશન ભરાઈ રહ્યું છે તે શ્રી માનસંગજીબાઈને આભારી છે. કાવ્યો તેમજ કટાક્ષ - વાર્તાઓ - કથાનું પ્રમાણ કીકરીક હોવા છતાં દિવાળી અંકની પ્થાન બેચે એવી સામગ્રી લલિતેતર વિભાગમાં જ રજૂ થઈ છે, જેમાં ડૉ. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી, ડૉ. કાલિલાલ શોમપુરા, ડૉ. હરિબાઈ જોદાની, પુરુષોત્તમ નાગેશ એક, પ્રા. નાગજીભાઈ ભટ્ટી ભત્રવાદિનો ફાળો નોંધનીય બની રહે છે.

‘તરુણ ગાન’

યત્ર પ્રકાશન, હુઝરતપાગા, વડોદરા

પાનાં ૩૨ મૂલ્ય ૩૦ પૈસા
કાવ્યો અને પ્રાર્થનાઓની ભગર આ નાની પુસ્તિકા ૩૨ પાનામાં ધણું બધું આપી દે છે. અર્ધધર્મ પ્રાર્થના, મુસ્લીમ પ્રાર્થના, તેમજ એક અંગ્રેજી ભાષાનું આશાવાદને પ્રેરતું ગીત પણ આ પુસ્તિકામાં સામેલ છે. ગુજરાતી ઉપરાંત દિલી ગીતો પણ કીકરીક છે.

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
इन्डिया એક્સચેન્જ
કલકત્તા ૧

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ કે સાથ

વિનોબાજીનો વાર્તાવાર એક અમૂલ્ય પ્રદાન બની રહે છે. વિચારમૂલક સામગ્રી પીરસવામાં સાધના હંમેશાં અમણી રહ્યું છે, અને એક વિચારપત્ર તરીકે ગુજરાતના છુદ્ધિર્જીઓ. 'સાધના'ને અનિવાર્ય ગણે છે કેમકે આજના પ્રવાહી રાજકીય વાતાવરણમાં સ્પષ્ટ દિશા મીઠે એવા દ્વાર દેહાલગ્ની શોધમાં ભારતનો માનની છે ત્યારે 'સાધના'નું પ્રદાન લાક્ષણિક બની રહે છે.

‘પથિક’ દીપેત્સવી

તંત્રી શ્રી માનસંગજી ભારડે
પ્રેમ દરવાજા બહાર, અમદાવાદ ર
પાના ૧૪૪ કિ. રા. અદી

લલિત સાહિત્યને બાદ કરતાં, પુરાતત્વ, તત્વ
જ્ઞાન, સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, શિલ્પશાસ્ત્ર, ચિત્રકલા,
રાજકારણ તેમજ ઇતર વિચારપત્ર તરીકે ‘પથિક’નું
સ્થાન શિષ્ટ માસિકોની હરોળમાં છે. ધારણા એવી છે
કે છુદ્ધિપ્રકાશ, સંસ્કૃતિ જેવા માસિકોની પેઠે ‘પથિક’

આગળ જતાં એક સ્પષ્ટ દિશામાં અધવા હશે. ઇતિહાસ,
પુરાતત્વ અને સંશોધનનું મુખ્યપત્ર બની રહેશે. કચ્છમાં
ઇતિહાસ પરિવદનું સામયિક આયોજન ભરાઈ રહ્યું છે
તે શ્રી માનસંગજીબાઈને આભારી છે. કાવ્યો તેમજ
કટાક્ષ - વાર્તાઓ - કથાનું પ્રમાણ કીકીક ટોવા
જતા દિવાળી અંકની ધ્યાન ખેંચે એવી સામગ્રી
લલિતેતર વિભાગમાં જ રજૂ થઈ છે, જેમાં ‘ડા.
હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી, ડા. શાંતિલાલ સોમપુરા, ડૉ. હરિભાઈ
ગોદાની, પુરુષોત્તમ નાગેશ એક, પ્રા. નાગજીભાઈ
ભટ્ટી સત્યાદિના કાળો નોંધનીય બની રહે છે.

‘તરુણ ગાન’

યસ પ્રકાશન, હુઝરતપાગા, વડોદરા

પાનાં ૩૨ મૂલ્ય ૩૦ પૈસા
કાવ્યો અને પ્રાર્થનાઓની અમર આ નાની
પુસ્તિકા ૩૨ પાનામાં ઘણું બધું આપી દે છે. અર્ધમર્મ
પ્રાર્થના, મુસ્લીમ પ્રાર્થના, તેમજ એક અંગ્રેજી ભાષાનું
આશાવાદને પ્રેરતું ગીત પણ આ પુસ્તિકામાં સામેલ
છે. ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદી ગીતો પણ કીકીક છે.

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
इन्डिया એક્સચેન્જ
कलकत्ता १

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

==

સુકર, સ્વચ્છ અને સુધક છાપકામ માટે

સુરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુદર, સ્વચ્છ અને સુખદ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

લેખપાલજી

વર્ષ : ૧૨]

ફેબ્રુઆરી : ૧૯૭૪

[અંક : ૧૧]

૪૬ :	લેખ	લેખક :
૪૦૫	મહેરજીવનની મુદ્દિ .	
૪૦૬	પરિભ્રમણ ..	'આશુતોષ'
૪૦૮	આને ૫ એળખો .	રામપ્રસાદ દવે
૪૧૩	સાધનાના બે માર્ગ	ઉપાધ્યાય અમરમુનિ
૪૧૭	નિર્મેજી નાથ દમારે ઘર	રામનારાયણ ના. પાઠક
૪૧૯	સેવાભાવ અને કુટુંબભાવ	
		કિશોરલાલભાઈ ધ. મચવાળા
૪૨૦	સાધુ' મૃદુસ્થાશ્રમ..	દાદા વર્માધિકારી
૪૨૧	સાવ નાસ્તિક છા	સી. જે. સોમપુરા
૪૨૩	અવલોકન	શિ.

મૂલ્યના

[આદકેને]

દર માસની પાઠશાળા તારીખે અપેક્ષિત થાય છે.

૪૬૨મી કુળીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલ્પકમાં તો મોકલાશે.

મમે ન મળે તો માત્રક થઈ ગયા હ.

*

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ કલા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'લેખક'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ આલીયા લખવું.

લેખકોને

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં એળ મિલિંગ

લેખકોને

૨-૨૫ મુદ્રણનગર

રાજકોટ-૩

જી

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગોધી : અધિકારક : નરીન ગોધી : ૨, ગામપુરજીવન, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન ધ્યાન : મુદ્રણ મુદ્રિકા, વેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

- ૫૪ : લેખ લેખક -
- ૮૦૫ મહેરજીવનની શુદ્ધિ .
- ૪૦૧ પરિણમણુ .. 'આશુનોય'
- ૪૦૯ આને ય ગેણખો . રામપ્રસાદ દવે
- ૪૧૩ સાધનાના બે માર્ગ ઉપાખ્યાય અમરમુનિ
- ૪૧૭ જિમે'ગે નાથ હમરે ધર રામનારાયણ ના. પાઠક
- ૪૧૯ સેવાભાવ અને કુટુંબભાવ
- ૪૨૦ સાધુ' શુદ્ધસ્થાશ્રમ.. દાદા વર્માધિકારી
- ૪૨૧ સાવ નાસ્તિક છાં સી. જી. સોમપુરા
- ૪૨૩ અવસોહન શિ.

મૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કરી પછી કાર્યાલયને જળાવવું. અંક શિલ્પકમાં તો મોકલારી.

મને ને મહિને યાકક થઈ ગયાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો ને તે લેખકોના છે. સપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લવામા આવે છે.

લખાણુ સાદુ, મૌલિક, તાજુ દોષ ઓછા અપેક્ષા રહે છે. ટાંગળતી એક બાજુ ગાલીથી લખવું.

લવાઈશ

દરમા [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરચેમાં મોળ ગિલિંગ

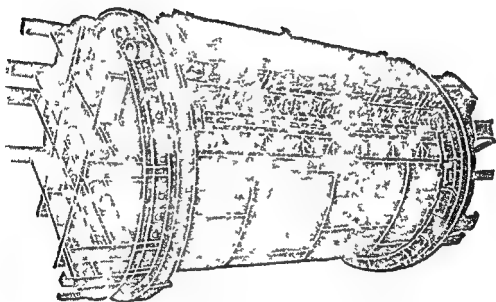
વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણજનન

રાજકોટ-૨

૧૬

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building order. Mukand is therefore able to exercise its competency of integrated planning and ensure timely delivery.

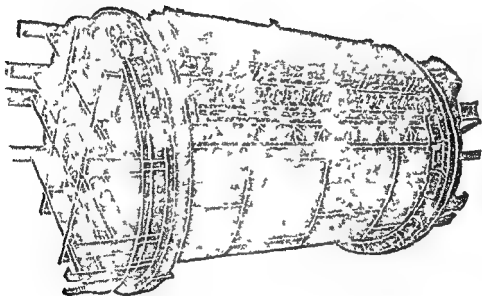
AT MUKAND

MUKAND'S STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay 70 AS.

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building order. Mukand is the foremost manufacturer of quality control integrated planning and ensuring timely delivery.

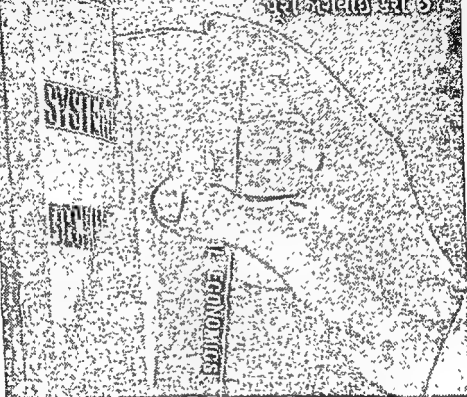
AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay 70 AS.

આપે પરતા ત્યાની કી છે
આપના સંતાનોના ઉચ્ચ
વિકાસ માટે આપે નાણાની
પરી નેપવાઈ કી છે

આપના સંતાનોને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો સમય આવી
પહોંચે ત્યાં જે તેને લગતો ખર્ચ ઉઠાવવા માટે આપે
તૈયારી કરી લીધી છે?

દેના ઈંકમાં બચતખાતુ ગ્રથવા ફિક્સડ ડિપોઝિટ ખાતું
ખોલીને અત્યાદર્શી બે નિયમિત બચત કરવા માલો.

દેના બેંકની બીજી કે ઘણત યોજનાઓ :

- સર્વીસ બચત યોજના • રિફરિન ડિપોઝિટ યોજના • ગ્રાન્ટ સેવિંગ
- કમ-નેન્ચૂરી યોજના • રિનિયમીંગ ડિપોઝિટ યોજના
- ફ્રી સર્વિસ • વાંચા સર્વિસ પ્રોગ્રામથી બચત ડિપોઝિટ યોજના.

દેના
બેંક

(ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા અંતરેક્ષિત)
હેડ ઓફિસ • હૌરિયેન સર્કલ,
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

આપે પરતી ત્યાની કો ડે
આપના સંતાનોના ઉચ્ચ
વિકાસ માટે આપે ત્યાની
પરી જાવવાય પરી ડે

SYSTEM

SYSTEM

ECONOMY

આપના સંતાનોને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો સમય આવી
પહોંચે ત્યાં તેને લગતો અર્થ ઉઠાવવા માટે આપે
તૈયારી કરી લીધી છે ?
દેના ઘોંકમાં બચતખાતુ અથવા ફિક્સડ ડિપોઝિટ ખાતું
ખોલીને અત્યારથી જ નિયમિત બચત કરવા માગો.

દેના બેંકની બીજી ફ પાસવ ચોજનાઓ

સપ્તર બચત ચોજના • રિઝર્વ ડિપોઝિટ ચોજના • માસિક રેસિડ્યુ
-ડમ-નેન્મુદી ચોજના • વિનિવરકો ડિપોઝિટ ચોજના
કેમ અડિફિકેશ • પીઆ સારો એકલાયેલી બચત ડિપોઝિટ ચોજના.

દેના
બેંક

(વવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા અંડરકન્ટ્રોલ)
હેડ ઓફિસ : હાનિમન સર્કલ,
મુંબઈ 400001

સ્વામીજી કૃષ્ણવર્માનું સ્મારક

લોકસભામાં પ્રચોત્તરી દરમ્યાન ભાગત સરકારના શિક્ષણાધાન શ્રી નુરુલ હસને જણાવ્યું હતું કે માંડી (કન્હ)માં સ્વ ક્રાંતિકાર પડિત સ્વામીજી કૃષ્ણવર્માના મકાનને ગાંધીય સ્મારક તરીકે ઘોષિત કરવાની માગણી અંગે સરકાર વિચારી રહી છે સ્વામીજી કૃષ્ણવર્માનું જીવન ઉત્સાહી કિતામ જેવું છે અને સરકારે આ પ્રત્યે બહુ વિચારવા જેવું રહેતું નથી. ૧૯૫૩માં જન્મેલા સ્વામીજી કૃષ્ણવર્મા એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી હતા અને સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીના સપડેલા ધુવાન વરે આવ્યા, સસ્કૃત ભાષા ઉપર સ્વામીજીને કાબૂ અમૂતપૂર્વ હતો તેમજે આર્યસમાજની દોષા લીધી ઓકમહર્ડ યુનિના સંસ્કૃત ભાષાના અધ્યક્ષ મોનિયર રિનિઅમ ભાગત આવ્યા ત્યારે તેમને સ્વામીજીને પરિચય થયો, અને તેમની ઈચ્છા પ્રમાણે વિવાહ ગયા અંગેજીને વધુ અગ્રાસ તેમણે ત્યા સર કથો-મેરિઅટ બન્યા ઝિક અને લેગિન ભાષાનો પરિચય મેળ ગો ઈન્ડોન્ડના ખ્યાતનામ રાજપુરુષ એડરુટને પડિત સ્વામીજીને પોતાના ગ્રંથાનુ ઉાર આમના હતા હિદુતાનના વાઈમરોય લોડ ડકરીન સાથે પશુ પડિત સ્વામીજીની મુલાકાત થઈ હતી અને તેઓ બન્ને સાગ મિત્રો હતા ૧૮૮૮માં ડો મોનિયર રિનિઅમ સાથે સ્વામીજી ભાગત પાછા આવ્યા અને કથકતા ખાતે વાઈમરોય લોડ રિપનને મળી ભાગત વાગીએને વિલાળત જવાનું સરજ કરી આપવા મૂલ્યવેવ તેમણે ભારતના રનનામ, ઉદેપુર રાજ્યોમા દીરાનગીરી કરે ૧. ભારતીય સારકક ૧૯૦૫ મા બી એ. થયા અને વધુ અગ્રાસ માટે સિયર્ષત્તી જરૂર પડી ત્યારે લોકમાન્ય તિનકની ભનામજૂથી સ્વામીજીએ સારકકરને શિખરતિ આપી તેમા સરકારી નોકરી નહી સ્વીકારવાની સત્ત મૂકનામા આવી હતી, આંગ્રેજોની નીતિરીતિ પ્રત્યે સ્વામીજીને નફરત અગ્રી હતી અને રિદેશોમા

ગંદી દેશસેરાની ગુબેષ ચાલુ રાખી. અંગ્રેજોને રિદેશોમાં પશુ તેમની અગ્રમી કરી હતી. તેમના લખાણોથી ક્રિટિશ સરકાર હલચલી જોડી હતી અને તેમને ઝડપી લેવા તક મોધતી હતી.

પરંતુ ચવાક સ્વામીજી ક્રિટિશોના હાથમાં કેદ થતા માગના ન હતા. પરદેશોમાં પશુ તેમને એકલવાય નફેરુ આત્મકથામા સ્વામીજી વિષે લખે છે “૧૮૨૬માં જીનીવામાં હું સ્વામીજીને મળ્યો હતો, તે વેળા પશુ તેના ખિન્નામાથી સાપત હિકના મોડા ડોકિયા કરતા હતા અને તેની પામે જનાર લગમગ દરેક હિન્દીને તે ક્રિટિશ સરકારે મોકલેને જાણ્યુ માનતા.” તેમના રેસ્ટા દિવસોમાં તેઓ એકાપી જીવન માળતા હતા, અને જૂતકાગના અવરોધ જની દિવસો પસાર કરી રહ્યા હતા. ૧૯૩૩માં તેમનું અવસાન થયું. તેમની પાછળ તેમની ધર્મપત્ની પશુ થોડે અંતરે સ્વર્ગે સિધાગ્યાં. તેઓ નિ સતાન હતા. કન્હ માંડવીમાં તેમનું જીયું-શીયું મકાન તેમની સ્મૃતિના ખડેર જેવું આજે જીયું છે વિના વિનયે ભાગત સરકારે આ ક્રાંતીરીરની સ્મૃતિને રાષ્ટ્રીય સ્મારક બનાવી લવિધ્વની પેદીને વારસામાં આપી રહી.

કુટુંબનિયોજનમાં મોખરે

પ્રથમ રાજ્યે કુટુંબ નિયોજનક્ષેત્રે જન્મ-પ્રમાણુ હમરે ફકા ૩૨ જેટનુ નીચું રાખીને મજુના પાન સિદ્ધિ હાસ્ય કરી જતાવી છે. જ્ને કે સંતાન-વાંચ્છુ દેખતીએની સખ્યા દેશસરમાં અડી સૌથી મોટી હતી તેમ છતાં બાળગનું જન્મ પ્રમાણુ લક્ષ્યાકથી આગળ મજુ નહી તે માટે રાજ્ય સરકારના કુટુંબ નિયોજન વિભાગ કરતા ખરે વશ દેખતીએને ઘટે છે જેમના સહકારથી આ સકય બન્યું. ગેર મહારાજે તો જેમ બધા કિરસાઓમા આશીર્વાચન ભણે

સ્વામજી કૃષ્ણવર્માનું સ્મારક

લોકસભામાં પ્રજોત્તરી દરમ્યાન ભાગ લેનાર સરકારના શિક્ષણાધાન શ્રી નુરુલ હસને જણાવ્યું હતું કે માંડી (કચ્છ)માં સ્વ ક્રાંતિકાર પકિત સ્વામજી કૃષ્ણવર્માના મકાનને ગાંધીય સ્મારક તરીકે ઘોષિત કરવાની માગણી અંગે સરકાર વિચારી રહી છે સ્વામજી કૃષ્ણવર્માનું જીવન ઉનાડી કિતાબ જેવું છે અને સરકારે આ પ્રત્યે બહુ વિચારવા જેવું રહેતું નથી. ૧૮૫૭માં જન્મેલા સ્વામજી કૃષ્ણવર્મા એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી હતા અને સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીના સ પક્ષેના યુવાન વરે આવ્યા, સ સફળ ભાષા ઉપર સ્વામજીને કાબૂ અમૂતપૂર્વ હતો તેમને આર્થસમાજની દીક્ષા લીધી એકમર્દ્ય યુનિના સંસ્કૃત ભાષાના અધ્યક્ષ મોનિયર રિનિઅમ્મ ભાગ લેવાવા ત્યારે તેમને સ્વામજીને પરિચય થયો, અને તેમની ઈચ્છા પ્રમાણે વિદ્યાવત મથા અગ્રેજીને વધુ અભ્યાસ તેમણે ત્યા શરૂ કર્યો-મેરિટર બન્યા ટ્રિક અને લેગન ભાષાનો પરિચય મેળવ્યો ઈન્ડો-ચીના ખ્યાતનામ રાજપુરુષ એડવોકેટ પકિત સ્વામજીને પોતાના ગ્રંથોનું કાર આમરના હતા હિંદુસ્તાનના વાર્ધસ્વય લોડ કફરીન સાથે પણ પકિત સ્વામજીની મુલાકાત થઈ હતી અને તેઓ બન્ને સાગ મિત્રો હતા ૧૮૮૮માં ડૉ મોનિયર રિનિઅમ્મ સાથે સ્વામજી ભાગ લેવા આવ્યા અને કથકતા ખાતે વાર્ધસ્વય લોડ રિપનને મળી ભાગ લેવાની ખાતે વિદ્યાવત જવાનું સરળ કરી આપવા મુલવેવ તેમણે ભારતના રનનામ, ઉદેપુર રાજ્યોમા દીરાનગીરી કરે ? ભારતીય સાયકર ૧૯૦૫ મા બી એ. થયા અને વધુ અભ્યાસ માટે સિયર્વલ્લી જરૂર પડી ત્યારે લોકમાન્ય તિનકની ભનામજીથી સ્વામજીએ સાયકરને સિધ્ધિ આપી તેમા સરકારી મેકરી નવી સ્વીકારવાની સગત મૂકવામા આવી હતી. અગ્રેજીની નીતિરીતિ પ્રત્યે સ્વામજીને નફરત અગ્રી હતી અને વિદેશોમા

ગદીને દેશોસેરાની ગુજેસ માધુ રાખી. અગ્રેજીને વિદેશોમાં પણ તેમની અગ્રી કરી હતી. તેમના લખાણોથી ક્રિટિક સરકાર હલચલી બીટી હતી અને તેમને ઝડપી લેવા તક રોધવી હતી.

પરંતુ યવાક સ્વામજી ક્રિટિકોના હાથમાં કેલ થવા માગવા ન હતા. પરદેશોમાં પણ તેમને એકલવાયું જીવન ગાળતું પડતું હતું. પકિત જ્વાહરલાલ નહેરુ આત્મકથામા સ્વામજી વિશે લખે છે “૧૮૨૬માં જીનીવામાં હું સ્વામજીને મળ્યો હતો, તે વેળા પણ તેના ખિન્નામાથી સાપ્ત દિકના મોડા ડોકિયા કરતા હતા અને તેની પામે જનાર લગભગ દરેક હિન્દીને તે ક્રિટિક સરકારે મેકરવેનો જમ્યમ માનતા.” તેમના જેલ્લા દિવસોમાં તેઓ એકાદી જીવન ગાળતા હતા, અને ભૂતકાળના અવશેષ જની દિવસો પસાર કરી રહ્યા હતા. ૧૯૩૩માં તેમનું અવસાન થયું. તેમની પાછળ તેમની ધર્મપત્ની પણ થોડે અંતરે સ્વર્ગે સિધ્ધાવ્યાં. તેઓ નિ સતાન હતા. કચ્છ માંડીમાં તેમનું જીર્ણ-શીર્ણ મકાન તેમની સ્મૃતિના ખાંડર જેવું આજે કોમું છે વિના વિનબે ભાગ લેવા સરકારે આ ક્રાંતીરીની સ્મૃતિને રાષ્ટ્રીય સ્મારક બનાવી લવિધ્યની પેદીને વારસામાં આપવી રહી.

કુટુંબનિયોજનમાં મોખરે

પ્રજન્ય રાજ્યે કુટુંબ નિયોજનસેત્રે જન્મ-પ્રમાણુ હજારે રૂકા ૩૨ જેટલું નીચું રાખીને પ્રજના પાન સિદ્ધિ હાસ્ય કરી જતાવી છે. જે કે સંતાન-વાંચ્છુ દંપતીઓની સખ્યા દેશભરમાં અડી સીધી મેટી હતી તેમ જતા બાળોમનું જન્મ પ્રમાણુ લક્ષ્યાકથી આજળ થયું નહીં તે માટે રાજ્ય સરકારના કુટુંબ નિયોજન રિભાગ કરતા ખરે વશ દંપતીઓને ઘટે છે જેમના સહકારથી આ સકય બન્યું. ગેર મહારાજે તો જેમ બધા કિરસાઓમા આશીર્વાચન ભણે છે

તરફ વળે છે. ભારતભરમાં રાજકોટનું સ્થાન આશ્વેરી ત્રીજું આવે છે. અહીં બનતાં રૂપાનાં ધોળાં યુ. પી., પંચાંગ, દિવસી, મધ્યકેમ, અને રાજસ્થાન સુધી વ્યાપ છે. આ ઉચેગમની પાછળ એક દળાર કુટુંબ રહે છે. રાજકોટમાંથી દર વર્ષે ૫૦ લાખ રૂાદી ગ્લેગનની નિકાસ થાય છે તે દરે નામકેવ બની રહી છે.

બાપુની બાળપણની

ગાંધીજીનો બાળપણ પ્રત્યેનો અભિમત માત્ર વાતન-પણેનો પિતાનો ન હતો. પણ કુલકલ્પના શરૂાત્તે હતો. આ ગમમાં બાળકોને કેળવણી આપવાના અનેક અનુભવગ્રાએ તેમણે કશો દત્તા. ભગ્વત્ક રાજકોટ કા દિહી વચ્ચે, બાપુ બાળકોને જુલ્યા નથી. વરરા જેલમાં હતા ત્યારે તેમણે યુનવાતીમા બાળકો માટે બાળપોથી લખી હતી અને તેને “સાગ દાખખા મે દા દાઈખા અને મિરો” સાથે છાપવાની ચૂચના આપી હતી. બાળપોથીના પદમાં મા અને બાળક વચ્ચેનો વાર્તાનાપ છે. મતા જ પોતાના સતાનની શિક્ષણ બને એક બાપુ માનતા હતા. બાળપોથીના પૈસા ચાર પદમા સારે વહેના ચાર વાગે ઉત્તરાનું લીમકાનો દાતવથી દાતનેડું સાથે કરવા, નાહીગોઈને માથના માટે શાંતિચિત્રો ગેયાર થરા અને માર્થના કરવા માટેના બાળક મદબુ કરી રાકે તેવો સરળ બોલધ્વાસ છે. ત્યાર પછી ૧ ચાર પદમાં માર્થના પછી વળાપમ કરવાની, શાચ નાક દારા લેવાની, ચાર દમક અરબી ક તાની અને તેમાથી મળતા આનંદની તમા રનાન, સ્વચ્છ કેપકા અને સ્વચ્છ પથારીની વાતો આવે છે. ખરૂામ આદત અને અસ્વચ્છ દેવો દૂ કરવા, દાન સંપાદન કરવા, ૭કા, દેકને યોજાખવા, ઘરકામમાં મદદ કરવા, કુદરતી તત્વો જોવા કે સંપે ચંદ, તાગ, વાદળ, અકચ, દિવસ અને રાત્રિમાં સીદર નિદ્રાખવા બાપુ બાળકને તૈયાર કરે છે. ૨૧-૭ દેવની પાઠગ, સ્વચ્છ વાતાવરણ આવે, સ્વાસ્થ્ય પશુ આવે. એકું યોડું હળ બગેશ પારે કસવા પાઠગ બપુની દીર્ઘાઈ હતી-તેને સમાજનેપોથી વ્યકિત બનાવવાનો કુદરત અને મનુષ્ય વચ્ચે એકતા

સ્થાપવા, એકરામ સ્થાપવા પશુ તેઓ મરે છે. બાળ દર્માં રહેતી સર્વનામક રાત્રિને અવકાશ આપવા માટે જ બાળપોથીમાંથી છુનિયાદી તાલીમની શરૂાત થાય છે. પ્રથમ સ્વાસ્થ્ય-પછી કેળવણી. ગાંધીજીનો સંધી સાદી વસ્ત્રને જુલ્યા હાથે એટલે જ કોલેજના કુવાનો શકેરોને બાગે છે-મિદત તારાજ કરે છે અને ઉપવ-પતિને વેરા ધાથી, ધમણ ઉચ્ચારે છે.

આયુનીબળીનું બળતણ

આયુ બીજળી મધક માટે બળતણ પૂડું કરવા માટે અશુદ્ધિત પત્રે દેદનામાદ પાને “-શુકિતમર ફુએલ દામલેકસ” જિતો કરેલ છે. ત્યારથી તારાપુર તેમજ રાજસ્થાનમાં કેટલા ખાતે બળતણનો વસ્થો મોલકવાની શરૂાત કરી ચૂકી છે. અત્યાર સુધી આવે માટે પરદેશથી આવ્યાત કરતી પડતી હતી. તાજેતરમાં ખાસ બનાવેલ જમો કેઈટમા પેક કરીને આક ફુએલ એમેચ્લી” તારાપુર રવાના કરવામાં આવી ત્યારથી સ્વાવબન લાથી એક મકરનું પમપું કરાયું. તારા પુરની વાર્ષિક વરિયાત આવા ૧૨૦ થી ૧૫૦” એસેમ્બલી”ની છે. હાવના કાર્યક્રમ મુજબ દેદનામાદ ખાતેના પ્લાન્ટમાંથી માસિક ત્રીસ એસેમ્બલી મોલકારો અશુ બળતણ માટે રચાયેલ આ નીચમમાં અકાર કોરક રૂપિયાનું રોકાયુ થયું છે. રાજસ્થાનમાં અશુ બીજળી મધક માટે કુરેનિયા એકસાઈક બેસે ૫૦ સેન્ટીમિટર લાંબી ૧૯ પેન્સિયોનું બુમપું મોલકારો તારાપુર માટેની આ પેન્સિયોનું બુમપું ઉપનું હમે અને તે ચાર મીટર લાંબુ હતો. આવા એક બુમખાની કિમત ચાર લાખ રૂપિયા નેટલી થવા બય છે. આનથી દેશને વાર્ષિક એક લાખ ડેલર નેટલી ફુ કિયામણની બચત થશે. આન્ધ્ર સરકારે આ હેતુ માટે એક દળાર એકર જમીન અશુપચને ફાગરી આપી છે. આ પ્લાન્ટમાં આગળ જતાં ૨૦૦૦ ટને રોઈનલેસ સ્ટીન ટયુબ બનાવવાની યોજના છે તેમજ ટિટનિયમ પાઈવેલ પ્લાન્ટ પશુ જિતો કરાશે. અશુ બીજળી મદિના બળતણ પ્રદા ઉકેલવામાં દેશે સ્વાવ-લંબન સિદ્ધ કરી, કુશળતા ખતારી આપી છે.

તરફ વળે છે. ભારતભરમાં રાજગોષ્ઠી સ્થાન આશીર
 ગીરુ આપે છે. અહીં બનતાં રૂપાનાં ઘરેણાં યુ. પી.,
 પંચમંગ, દિબ્બી, મધ્યકેશ, અને રાજસ્થાન સુધી
 વ્યાપી છે. આ ઉદ્યોગની પાછળ એક હજાર કરૂંબ
 ન્ને છે. રાજગોષ્ઠીમાં દર ત્રણે ૫૦ લાખ ચાંદી
 ગ્રામીણો નિહાસ થાય છે તે દરે નામકેશ બની
 રહી છે.

બાપુની બાળશૈલી

ગાંધીજીને બાળપણ પ્રત્યેના અભિગમ માત્ર
 વાતમંથરોથી પિતાનો ન હતો. મધ્યકેશકેશ દરમિયાન
 હતો. અગમમાં બાળકોને ફેબ્રુઆરી આપવાનાં અનેક
 અખતગમો તેમણે કર્યા હતા. કારણકે રાજગોષ્ઠી
 દાંડી પચ્ચે, બાપુ બાળકોને ભૂલ્યા નથી. વરવડા
 જેમના હતા ત્યારે તેમણે શુદ્ધતામાં બાળકો માટે
 બાળપોથી લાખી હતી અને તેને “સાગ કામળમાં
 મેટા ટાઈપમાં અને ચિરો” સાથે બાળકોની સૂચના
 આપી હતી. બાળકોની પાકમાં મા અને બાળક
 વચ્ચેના વાર્તાનાં છે. મતા જ પોતાના સત્તાની
 શિક્ષક બને એવું બાપુ માનતા હતા. બાળપોથીના
 પૂરેલા ચાર પકમાં સારે વહેતા ચાર વાગે ઉઠવાનું
 લીમડાનાં ફાંટાથી હાતોનું સાફ કરવા, નાબીગોળને
 પ્રાચીન માટે શાંતચિત્રો તૈયાર થવા અને પ્રાર્થના
 કરવા માટેના બાળક મહાશ્વરી શેકે તેવો સરળ
 બોધપાઠ છે. ત્યાર પછી ૧ ચાર પાકમાં પ્રાર્થના પછી
 બાળકોને કરવાની, શાસ નાંક દ્વારા લેવાની, ચાર
 દેવકે ચરણો કંઠાની અને તેમણી બળના આનંદની
 તથા સુનાંત, સ્વચ્છ કપડા અને સ્વચ્છ પથારીની
 વાતો આપે છે. ખટ્ટાગ આદત અને અસ્વચ્છ રેવો
 ફૂટ કરવા, શાન સંપાદન કરવા, ગ્રહ, હેડને ઓળખવા,
 પાકાપ્રમાં મદદ કરવા, કુદરતી તરો જેવા કે સૂર્ય
 ચંદ્ર, તાગ, વાદળ, આકાશ, દિવસ અને રાત્રિમાં
 સીદર નિહાળવા માપુ બાળકને તૈયાર કરે છે.
 ૨૦૦૦ રૂબી પાઠ, સ્વચ્છ વાતાવરણ આવે, સ્વાસ્થ્ય
 પશુ આવે. યોગ્ય યોગ્ય કામ બળકા પાસે કરાવવા
 પાઠ બાપુની દીર્ઘદિ હતી-તેને સમાજોપયોગી
 વ્યક્તિ બનાવવાનો કુદરત અને મુખ્ય વચ્ચે એકતા

સ્થાપના, એકરામ સ્થાપના પણ તેઓ ગમે છે. બાળ
 દર્શાં રહેતી સર્જનાત્મક શક્તિને અવકાશ આપવા માટે
 જ બાળપોથીમાંથી શુદ્ધતાથી તારીમની શરૂઆત થાય
 છે. પ્રથમ સ્વાસ્થ્ય-પછી ફેબ્રુઆરી. માંથીબની સંધી
 સાદી વાતો ભૂલ્યા હોય એટલે જ કોયેજના કુવાનો
 મહેરોને વાગે છે-મિલકત તારાજ કરે છે અને ઉપલવ-
 શક્તિ ઘેરા ધાવી, ધમકા ઉચ્ચારે છે.

આયુર્વીજબીનું બળતણ

અહીં વીજળી મધક માટે બળતણ પૂરું કરવા માટે
 અવશ્યકિત પચે દેહનામાદ પામે “ન્યુટ્રિશન ૧૫૦એલ
 કામલેક્સ” બિનો કરેલ છે. ત્યાંથી તારાપુર તેમજ
 રાજસ્થાનમાં કોટા ખાતે બળતણને બધો મોહકવાની
 શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. અત્યાર સુધી આને માટે
 પદ્ધતિ આપાત કરવી પડતી હતી. તાજેતરમાં ખાસ
 બનાવેલ જમી કંઈદમ પેક કરીને આક “ફ્યુએલ
 એમેન્સી” તાગપુર રવાના કરવામાં આવી ત્યારથી
 સ્વાવબન લાગી એક મહેરનું પગનું બરાબુ. તારા
 પુરની વાર્ષિક જરૂરિયાત આવા ૧૨૦ થી ૧૫૦”
 એમેન્સીની છે. હાલના કાર્પેકમ મુજબ દેહનામાદ
 ખાતેના પ્લાન્ટમાંથી માસિક ત્રીસ “એમેન્સી મોહકારો
 અહીં બળતણ માટે રચાયેલ આ નીમમમાં અદ્યાર
 કરોક રૂપિયાનું રોકાયું થયું છે. રાજસ્થાનમાં અહીં
 વીજળી મધક માટે યુરેનિયમ એકસાઈડ બરેલ ૫૦
 સેન્ટીમિટર લાંબી ૧૯ પેન્સિયોનું કુમખું મોહકારો
 તારાપુર માટેની આ પેન્સિયોનું કુમખું ઉપનું હશે
 અને તે ચાર મિટર લાંબુ હશે. આવા એક કુમખાની
 કિંમત ચાર લાખ રૂપિયા જેટલી થવા જાય છે.
 આનાથી દેશને વાર્ષિક એક લાખ ડોલર જેટલી
 ફુડિયામલની બચત થશે. આના સરકારે આ લેવું
 માટે એક હજાર એકર જમીન અરૂપ અને ફાળવી
 આપી છે. આ પ્લાન્ટમાં આગળ જતાં ૨૦૦૦ ટન
 રોઈનલેસ રહીને ટયુબ બનાવવાની યોજના છે તેમજ
 ટિટનિયમ પાઈપાટ પ્લાન્ટ પશુ બિનો કરાશે. અહીં
 વીજળી માટેના બળતણ પ્રકાર ઉદ્યોગમાં દેશે સ્વાવ-
 લંબન સિદ્ધ કરી, કુશળતા બતાવી આપી છે.

પારુષ ગઈ એને છેડે કજા-દસના દસતા,
 'તું તેડવા આવવાનો છું' ત્યારે જ આવજો. એ પડેના
 ન આવતી અને ત્યા આવવાનો આ સ તો આપજો?
 અને બીજો દિવસે ચિટી મળી. તે ચંદના મુત
 દેહ પામે પડી હતી

‘પપા, લાલુ લખવાનું નથી અને એમ થાન
 છે. તું તમારા પ્રેમને બેવફા ન બની શકુ તો પછી
 પારુષ જેવી માસમ બેકસુર હોઈગી પ્રથે કમ બેવફા
 બનું ?’

એટલે મને આ મારગ યોગ્ય લાગ્યો છે’
 પ્યારો ચંદુ

મને થાય છે. ફેલેલ પાછી જેવો છે એને ગમે
 તેટલો તપાવ્યો હોય તો પશુ એ ઠકો પડવાનો જ
 ચંદુએ ગમે તે રીતે આ પાણીને દહુ પડના દીધું
 હોત તો સમય ધગો ખાડીરો છે કેનાયના મિજાજ,
 વેર, કેટલું બાઈ ગયો છે બસ, આપણે જગત ખજાર
 પડી જતી બેઈએ અને એને પોતાનું કામ કગવા દેનું
 બેઈએ

-૦-

વાચ્ય ક્રપા

રાજેન્દ્ર અને નરેન્દ્ર બને પાકા દોસ્ત આ
 દોસ્તીની એમને ખજાર હતી એના કરતા લોખંડે
 વધારે ખમર હતી લોકો સારી મીનોના દાખલો
 આપવો હોય ત્યારે એમનો દાખલો આપના રાજેન્દ્ર
 ધણી વરસથી મુબઈમાં રહેતો. નરેન્દ્ર હેના દસ
 વર્ષથી મુબઈમાં આવ્યો હતો પશુ નરેન્દ્રે સમયના
 આપણા ગાળામાં ધણી પ્રગતિ કરી હતી આજે બને
 મિત્રો એકા થયા હતા ગજેન્દ્રને જન્મદિવસ હતો
 અને એની પાગી એ પ્રભત હતો નરેન્દ્ર ભાવવિભોર
 હતો, કે ‘ગજુ તારે લીધે જ હું અહીં છું અને
 આટલી જીમી પાથગી પર આવ્યો છું તે દિવસે
 ગામમાં બે કની નોકરી છટી ત્યારે તું નહેત તો મારુ
 કોણુ જાણે શું થઈ જત ? પશુ હજુ મને
 નથી પડતી કે મારા પર મેનેજર આનું
 ફરી રીતે મૂકી શકે ? પડેલાં એના મારા ?’

હાય હતા અને એક મહિનામાં તો એણે ગળગ ફરી.’

રાજેન્દ્ર કહે, ‘નરેન, માર તારી પાગી માફી
 માગવાની છે. મે તારો દોષ ક્યો હતો તારાની એક
 વાત અત્યાર નુકી છુપાવી રાખી’

‘તું મારું જ નહિ’

‘પશુ તું કઈશ ત્યારે માનનું પડેને’

‘તારી એ નોકરી લેવાનાના તું હતો’

‘તું ? તું શું વાત કરે છે ?’

‘હા, મારે એ સિવાય ઉપાય ન હતો તું પાક
 કંગા બને તું તે દિવસોમાં ફરી દનીતો ક્યાં કરતો
 અને તને મુગઈ આવવાની વાનવો આપ્યા કરતો
 અને હટ્ટો કે તારા જેવાનું મુબઈમાં જ કામ છે
 પશુ તું માનતો નહિ મારા બાપુજીનું શું થાન એ
 તારી દનીન હતી પશુ બાપુજી ગયા પછી પશુ તે
 તારો હવામલ ડાહ્યો નહિ’

‘પશુ એને ન મેન્ડની નોકરીને શી લેવા
 દે ? છે ?’

‘એ જ કહું, અને દરરોજ મનમાં ચચરાહ
 રવા કરતો કે નરેન મુબઈમાં હોય તો સારું કમાય
 એનું જ નહિ પશુ એની સમિતો ઉત્તમ ઉપયોગ
 થાય તને ચાલ હોય તો મે તને ગરુતરી પશુ કરી
 આપી હતી ? આમ કરતા મુગઈમાં તું ગજુ ગણ
 સરેનાઈથી કમાઈ શકે પશુ તને એ ખરા ૧૨ લાખ
 નહિ તું એવી દનીલ કરી કરતો કે મારે લઠમીની
 જરૂર નથી આરામની જરૂર છે’

‘એક વાત તારી સાચી મને અહીં કામમાંથી
 ભારે સતોષ મળે છે ત્યા મદાય કામગિરીમાં ગઈપ
 કરતા કરતા જનમારો વીતી જત અહીં મને મારુ
 કામ મળી ગયું હોય એમ લાગે છે. મને કદર કરનારા
 પશુ મળી ગયા છે’

‘આ જ ન મને ધણીવાર કરી હતી પશુ
 પાછી ?’
 ‘નાહુ’કે મારે

પારુષ ગઈ એને છેવટે કુળ-હસતા હસતા,
 'હું તેડવા આવવાનો છું' ત્યારે જ આવજો. એ પડેના
 ન આવતી અને ત્યાં આવવાનો આ સ તો આપજો?
 અને બીજો દિવસે ચિટી મળે. તે ચંદના મૃત
 દેહ પામે પડી હતી

'પપા, લાલુ લખવાનું નથી અને એમ થાય
 છે. હું તમારા પ્રેમને એવજા ન બની શકુ તો પછી
 પારુષ જેવી માસુમ બેકસ્ટર હોકરી પ્રત્યે કમ એવજા
 બનું ?'

એટલે મને આ મારગ યોગ્ય લાગ્યો છે'

ત્યારે ચંદુ

મને થાય છે. રહેલ પામી જેવા છે એને ત્રણ
 તેટલો તપાવ્યો હોય તો પશુ એ ઠોક પડવાનો જ
 ચંદુએ ગમે તે રીતે આ પાણીને દહુ પડરા દીધું
 હોત તો સમય થતો ખાડોરો છે કેનાથના મિત્રજ,
 વેર, કેટનુય ખાઈ ગયો છે બસ, આપણે જગલ ખળર
 પડી જતી જોઈએ અને એને પોતાનું કામ કરવા દેવું
 જોઈએ

-૦-

૧૫૩મું કૃપા

રાજેન્દ્ર અને નરેન્દ્ર બંને પાકા દોસ્ત આ
 દોસ્તીની એમને ખબર હતી એના કરતા લોખંડે
 વધારે ખબર હતી લોકો સારી મૈત્રીના દાખલો
 આપવો હોય ત્યારે એમનો દાખલો આપતા રાજેન્દ્ર
 ધણી વરસથી મુબઈમાં રહેતો નરેન્દ્ર હેના દશ
 વર્ષથી મુબઈમાં આવ્યો હતો પણ નરેન્દ્રે સમયના
 આપણા ગાળામાં ધણી પ્રગતિ કરી હતી આજે બંને
 મિત્રો એકઠા થયા હતા ગળે-દનો જનમદિવસ હતો
 અને એની પાળી એ પ્રમત્ર હતો નરેન્દ્ર ભાવિજોર
 હતો, કે 'ગજુ તારે લીધે જ હું અહીં છું અને
 આટલી જીંદગી પાવડી પર આવ્યો છું તે દિવસે
 ગામમાં બે કતી નોકરી છટી ત્યારે તું નહિત તો મારું
 કોણ જાણે શું થઈ જત ? પણ હજુ મને
 નથી પડતી કે મારા પર મેનેજર આડું
 ફેની રીતે મૂકી શકે ? પડેલાં એના મારા

દાય દતા અને એક મદિનામાં તો એણે મજાગ કરી.'

રાજેન્દ્ર કહે, 'નરેન, માર તારી પામે માફી
 માગવાની છે. મે તારો દોષ ક્યો દનો તારાની એક
 વાત અત્યાર તુંથી છુપાવી રાખી'

'હું માનું જ નહિ'

'પશુ હું કંઈય ત્યારે માનવું પડ્યો'

'તારી એ નોકરી દોગમનારું હું દનો'

'તું ? તું શું વાત કરે છે ?'

'હા, મારે એ સિવાય ઉપાય ન હતો તું થા
 કરી જો તું તે દિવસોમાં ફેરી દનીતો ક્યાં કરતો
 અને તને મુગઈ આવવાની વાનવો આપ્યા કરતો
 તને કરેતો કે તારા જેવાનું મુબઈમાં જ કામ છે
 પશુ તું માનતો નહિ મારા ગાણુજીનું શું થાય એ
 તારી દનીન હતી પણ બાપજી ત્રણ પડી પશુ તે
 તારો હાથગદ ડાક્યો નહિ'

'પશુ એને ન મે-કની નોકરીને શી લેવા
 દે છે ?'

'એ જ કહે, મને દરજેજ મનમાં ચચરાહ
 રચા કરતો કે નરેન મુબઈમાં હોય તો સારું કમાય
 એનું જ નહિ પણ એની શક્તિના ઉત્તમ ઉપયોગ
 થાય તને થાદ હોય તો મે તને ગણતરી પણ કરી
 આપી હતી' આમ કરતા મુગઈમાં તું ત્રણ ગણુ
 સડેનાઈથી કમાઈ શકે પણ તને એ બરાબર લાગ્યું
 નહિ તું એની દનીલ કરી કરતો કે મારે નહીની
 જરૂર નથી આરામની જરૂર છે'

'એક વાત તારી સાચી મને અહીં કામમાંથી
 ભારે સતોય મળે છે ત્યાં મ્હાલ્ય કાગળિયા મઈપ
 કરતા કરતા જનમારો વીતી જત અહીં મને મારું
 કામ મળી ગયું હોય એમ લાગે છે. મને કદર કરનારા
 પશુ મળી ગયા છે'

'આ જ ન
 પગલી ?'

નને ધણીવાર કરી હતી પણ
 નાહ્યું કે મારે

ત્યા આનો કોઈ પ્રમગ આ મેં દોષ ત્યારે જરા પ્રવલ્ન
પૂર્વક આ ભાગ વાચુ છુ-વચાનુ છુ.'

‘પરિણામ !

‘પરિણામ મો એ સાદ માણસોને એમાંથી
આરામ મળતો મેં જોયો છે માફી અસર ન થઈ
હોય એવા પશુ છે જ’

‘ખીન ?’ ઈ વચન ચરિતાર્ય થતો જોના ?

‘હા, યોગ કર્મનું કૌશલ્ય ! દોષ મેં એ વચન
વાચુ ત્યાંથી મને એ ભો ગય છે

પશુ એવો કોઈ માણસ મળ્યો ખરો ? આ
કાળમાં આવા માણસો મળ એ મને દુર્લભ લાગ છે !

‘એક વાત કરુ છાપાઓ ઉત્તન મંદા પાપે
છે એની ના નહિ પશુ આ ત્યાં દૈનિક છાપાઓમાં
સમાચાર જે રીતે છપાવે છે તે કોઈ દુઃશનો માણસ
અવગણ કરે તો એને કેટલું લાગે ?’

‘કેટલું લાગે વળી ? જેનું છે એનું લાગે આખો
સમાજ સડેલ છે કોઈ કરતા ?’ ઈ કામ કરનું નથી

‘ખરેખર એનું છે ખર ? એમાં મો દક્ષ
સત્ય નથી દાખવા તરફ છાપામાં દોડેલા માખને મારે
તો સમાચાર આવે છે પશુ સરી ગીને પાળતો હોય
તો એ સમાચાર બને ?

‘એ કેમ બને ? એ તો પોતાની ફરજ
બાળે છે’

‘મારે એજ કહેવું છે છાપા તો અસામાન્ય
સારુ કે અસામાન્ય ખરાબ બને એની જ નોંધ લે’

‘તો તમે એમ માનો છો કે સમાજમાં બધું
સમુસાર છે ?

‘હું તમને ખીન છોડી પકડુ. દોષ, એવો
ક્યારેય સમાજ હતો કે કનાથ છે કે જોમાં તમે કંડો
છો એનું બધું સમુસાર, ચતુર્ન હોય ?’

‘પશુ અત્યારે પ્રમાણ વધાર છે એ તો તમે
કળૂન કરો કે નહિ !

‘એ કળૂન કરુ પશુ માણસને હમેશા બૂનકાળ
વહાનો લાગતો દોષ છે કે નાક તો એને બધા ભરીને બેઠો
દોષ છે ખરેખર સમાજમાં સાગ માણસો નથી
એનું નથી

‘હા, એ તો કંડો તમાગ યોગ કર્મનું કૌશલ્ય
મા શુ સરોધન કર્યું ?’

‘મને એવા માણસો મળ્યા છે કે જેમણે આ
સૂત્રને અપવાદ વિના-પચા પુ છે મને એવો રસોઈપો
મળ્યો હતો કે જેને એ ત્રાત પર ગર્વ હતો રસોઈ
કરતા કરતા જરાય વેરાન જ નહિ અને વીસેક
માણસોની રસોઈ પૂરી કરી છતાં કોઈ ન વેરાણ
એનું મેં નજર જેવું એક કડિયો મળ્યો કે જે કહેતો
કે દિવાન પર પ્લાઝર કરતા જો થોડો ય થૂનો નીચે
પડે તો મારે મારા હાથ કાપી નાખવો જોઈએ તમને
આ બધું અસકન લાગે છે ને ?

‘ના, તમારી જેમ મેં એક કંડોઈ એવો જોયો
છે કે જે પાને ખાત બનાવે છે પશુ સફાઈ એની
કપડા પર એક કાથ ન પડે’

‘તો તમે મારા પક્ષમાં છો’

‘હા, તમે મીઠાને જોવાની દષ્ટિ સારી આપી
હું પશુ ખીન બેચાર વચનો આ પ્રમાણે જીવનમાં
જોળતો રહ્યો’

‘એકકસ, આપણે ફરીવાર મળશું ત્યારે આપણા
દાખવા મેળવી જોઈશું.’

ત્યા આનો કોઈ પ્રયત્ન આ મેં દોષ ત્યારે જરા પ્રયત્ન
પૂર્વક આ ભાગ વાચ્ય છુ-વચ્ચાતુ છુ.'

‘પરિણામ !

‘પરિણામ મો એ સાહ માણસોને એમથી
આરામ મળે તો મેં જોયું છે માફી અસર ન થઈ
હોય એવા પશુ છે જ’

‘બીજા મેં યથા અર્થિતાયે થતો જોયો ?

‘હા, યોગ કર્મનું કૌશલ્ય ! જો મેં એ યથા
વાચ્ય ત્યાંથી મને એ મી ગય છે

પશુ એવો કોઈ માણસ મળ્યો ખરો ? આ
કાળમાં આવ્યા માનુષા મળ એ મને દુર્લભ લાગ છે !

‘એક વાત કરુ છાપાઓ ઉત્તર મરા પાપે
છે એની ના નહિ પશુ આ ત્યાં દૈનિક છાપાઓમાં
સમાચાર જે રીતે છાપા કે તે મોઈ દુઃસ્થિતો માણસ
અજાણ કરે તો એને કેટલું લાગે ?’

‘કેટલું લાગે વળી ? જેનું છે એનું લાગે આખો
સમાજ સડે તો કોઈ કરતા કેઈ કામ કરતું નથી

‘ખરેખર એનું છે ખર ? એમાં મો દક્ષ
સત્ય નથી દાખવા તરફ છાપામાં દીકરો ગાળે મારે
તો સમાચાર આવે છે પશુ સરી ગીને પાળતો હોય
તો એ સમાચાર બને ?

‘એ કેમ બને ? એ તો પોતાની ફરજ
બળવે છે’

‘મારે એજ કહેવું છે છાપા તો અસામાન્ય
સાધુ કે અસામાન્ય ખરાબ બને એની જ નોંધ લે’

‘તો તમે એમ માનો છો કે સમાજમાં બધું
સમુસાર છે ?

‘હું તમને બીજો છોડી પડ્યું. દડો, એવો
ક્યારેય સમાજ હતો કે કાલ છે કે જોઈ તમે કહે
છો એનું બધું સમુસાર, ચ તરું હોય ?’

‘પશુ અત્યારે પ્રમાણ વધાર છે એ તો તમે
કળૂન કરો કે નહિ !

‘એ કળૂન કરુ પશુ માણસને હમેશા બુનકાર
વહાનો લાગતો દોષ છે કે નહિ તો એને બધું ભરીને બેઠો
દોષ છે ખરેખર સમાજમાં સાગ માણસો નથી
એનું નથી

‘હા, એ તો કહે તમાગ યોગ કર્મનું કૌશલ્ય
મા શુ સંતોષન કર્યું ?’

‘મને એવા માણસો મળ્યા છે કે જેમણે આ
સૂત્રને બાધના વિના-પર્યાપ્ત છે મને એવો રસોઈથી
મળ્યો હતો કે જેને એ વાત પર ગર્વ હતો રસોઈ
કરતા કરતા જરાય વેરાન જ નહિ અને વીસેક
માણસોની રસોઈ પૂરી કરી છતા કોઈ ન વેરાન
એનું મેં નજર જોયું એક કહિલો મળ્યો કે જે કહેતા
કે દિવાન પર પાઠ્ય કરતા જો થોડો ય થતો નીચે
પડે તો મારે મારા હાથ કાપી નાખવો જોઈએ તમને
આ બધું અસકલ લાગે છે ન ?

‘ના, તમારી જેમ મેં એક કહોઈ એવો જોયો
છે કે જે પાને માન બનાવે છે પશુ સફાઈ એની
કપડા પર એક કાથ ન પડે’

તો તમે મારા પક્ષમાં છો’

‘હા, તમે મીનાને જોવાની દષ્ટિ સારી આપી
હું પશુ બીજા બેચાર વચ્ચે આ પ્રમાણે જીવનમાં
જોળતો રહ્યો’

‘ચોક્કસ, આપણે ફરીવાર મળશું ત્યારે આપણા
દાખવા મેળની જોઈશું.’

સાધકના પાછળ પાછળ ચાલતા રહ્યા. માત્ર તેની વાણીના સદાસે, અને કાળના પ્રવાહમાં આગળ આવતાં તેમની વાર્તાને પણ બૂલતા ચાલ્યા. તેમની દશા ગામના એ કૂતરા જેવી છે કે-ગામમાં ચોર આવ્યા. જે ઘર પર તે ગયા તે ઘરનો કૂતરો ચોરને જોઈને ભસવા લાગ્યો. હવે. શું થયું-આસપાસના ખીજ ધરો પામે જોડેલા કૂતરાઓ પણ મેવા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને ભસવા લાગ્યા. આ ભસવાવાળા બધા કૂતરાઓમાંથી ચોરને જોયો તો પડેલા કૂતરાએ જ પરંતુ ખીજ કૂતરાઓએ પણ ભસવાનું શરૂ કરી દીધું. આ પ્રમાણે ચોરને જોવાવાળો-દહા કૂતરો તો એક જ છે, ભસવાનું સાંભળીને માત્ર ભસવાવાળા દહા નથી. કહાય જે ખીજ કૂતરાએને કારણ પૂછવામાં આવે તો તે કહેશે કે ખબર નથી શું વાત છે? તે તરફથી ભસવાનો અવાજ આવ્યો આથી અમે ભસી રહ્યા છીએ. પરંતુ જે તેમને પૂછવામાં આવે કે તમેએ ચોરને જોયો છે, તે ચોર કેવો છે તો તે શું જતાવી શકશે? તેઓ તો ગાત્ર તે દહા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને જ ભસી રહ્યા છે માટે તે ક્યાંથી જતાવી શકશે? આ વાત જરૂર કહી હોઈ શકે જે સભવતઃ કેટલાકના મનમાં હાલ પાડી બંધ તેમ છે પરંતુ સત્ય એ છે કે હજારો સાધકોના કુંડમાં હોઈ એક જ એવો યુગુ હતો, જે દહા હતો અને જેને આત્મા પરમાત્માના તે દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયેલો હતો. સત્ત્વની બુમિકાને સ્પર્શવાવાળો તે એક જ હતો અને તે પણ સંસારનો જ જીવ હતો. સંસારના બાકીના યુગુ-એવાઓ તો ખસ દેખાદેખાથી ભસવાવાળા જ છે. સત્યનો સાક્ષાત્કાર એક અલગ ચીજ છે બ્યારે સત્ત્વના સાક્ષાત્કારનો દંભ એ પણ એક અલગ ચીજ છે. દેખાદેખીનો યોગ એ યોગ નથી રોગ છે અને તે રોગ સાધકને પીગળાવી દે છે. “દેખાદેખી સાથે જોત, છીન્ને કાયા બાહે રોગ”.

સાધનાનો માનદંડ

વાત એ છે કે જે સાધનાના માર્ગ પર દોડતા જઈ રહ્યા છે અને જેમને પોતાના લક્ષ્ય બાળતમાં હોઈ માન નથી તે સાધુઓને નાદે દર્શનશાસ્ત્રે કહ્યું છે કે તેઓ જ-જોગ-મથી સાધુનો પેશ તો કેટલી

વખત લઈ ચુક્યા છે. તે વેશને એકત્ર કરવામાં આવે તો તેનો મેરૂપર્વતની સમાન એક ગગનચુંબી જશે. હમણે થઈ શકે તેમ છે પરંતુ તેમના આત્મામાં તે એક તત્ત્વ પણ પરિવર્તન આવેલ નથી. આ પ્રકારના અંધ સાધુજીવન કરતાં તો યૃદ્ધજીવન જ સારું છે જે સેવા, ઋતિ-સા અને કર્યાના માર્ગ પર ચાલી રહ્યું છે. યૃદ્ધજીવનમાં અનેક સંધર્ષ આવે છે. તેના પર કુટુંબ સમાજ વગેરેના રૂપમાં વિભિન્ન પ્રકારની ત્રાસદારીઓનો ખોજ રહે છે પરંતુ જે તેમાં પણ ઈમાનદારી છે, મેવા છે, ત્યાગ છે અને દષ્ટિમાં નિર્લેપ્તા છે તો તે વેશધારી સાધુ કરતાં ધણું જ સારું છે. સાધનનો માનદંડ વેશને માનવામાં આવેલ નથી પરંતુ ભાવનાને માનવામાં આવેલ છે. જે માનવી સાચા અર્થમાં સાધુ બન્યો, સાચી દષ્ટિ મળી, જીવનમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્ય ઉતર્યો, લક્ષ્યની ઝાંખી થઈ તો તે સાધુ તે યૃદ્ધયો કે જે કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ વગેરેના માઠ અંધકારમાં જીવન વીતાવી રહ્યા છે તેના કરતાં ધણું જ જીવે છે. આથી પરિણામ એ નીકળી શકે કે અમે તે હોય, સાધુ હોય કે યૃદ્ધજીવન પ્રમાણિત અને ઈમાનદારીથી પોતાના લક્ષ્યની તરફ ચાલી ગયો હોય તો ડીક છે નહીં તો બન્નેની સ્થિતિ હોઈ મહત્ત્વની નથી રહેતી. સાધનાનું મૂલ્યાંકન સાધુ અથવા તો યૃદ્ધજીવનના નામથી થતું નથી, વેશથી થતું નથી, આત્માથી થાય છે. નાનો હોય કે મોટો જેમાં ઈમાનદારી છે, પ્રમાણિતતા છે તે જ કોઈ છે, જીવે છે.

સાધુ અને યૃદ્ધજીવનની જેમ જ એક પ્રથ એ ઉપસ્થિત થાય છે કે મોટાભાઈ થતું સારું કે નાનાભાઈ? બન્નેમાં કોણ મોટું અને કોણ નાનું છે? કોણ સારું અને કોણ ખરાબ છે? મહાભારતમાં પાંડવોનું ઉદાહરણ છે. યુધિષ્ઠિર મોટા હતા અને દુર્યોધન નાનો. એક બાધુ બળદેવ મોટા હતા અને શ્રી કૃષ્ણ નાનો. જે મોટા થતું હોય તો યુધિષ્ઠિરનો આદર્શ અપનાવો અને નાના થતું હોય તો શ્રી કૃષ્ણનો. શ્રીકૃષ્ણે નાના બનીને પણ મહત્ત્વ પૂર્ણ કર્યો કર્યો જે તેમને મહાન બનાવી આવે છે. મોટાભાઈ થતું હોય તો રામનું ઉદાહરણ પણ સમક્ષ

સાધકના પાછળ પાછળ ચાલતા રહ્યા. માત્ર તેની વાણીના સહારે, અને કળાના પ્રવાહમાં આગળ આવતાં તેમની વાર્તાને પણ બહુતા ચાલ્યા. તેમની દશા ગામના એ કૂતરા જેવી છે કે-ગ્રામમાં ચોર આવ્યા. જે ઘર પર તે ગયા તે ઘરનો કૂતરો ચોરને જોઈને ભસવા લાગ્યો. હવે, શું થયું-આસપાસના બીજા ઘરો પામે બેઠેલા કૂતરાઓ પણ પેલા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને ભસવા લાગ્યા. આ ભસવાવાળા બધા કૂતરાઓમાંથી ચોરને જોયો તો પડેલા કૂતરાએ જ પરંતુ બીજા કૂતરાઓએ પણ ભસવાનું શરૂ કરી દીધું. આ પ્રમાણે ચોરને જોવાવાળો-દણા કૂતરો તો એક જ છે, ભસવાનું સાંભળીને માત્ર ભસવાવાળો દણા નથી. કદાચ જો બીજા કૂતરાઓને કારણે પૂછવામાં આવે તો તે કહેશે કે ખબર નથી શું વાત છે? તે તરફથી ભસવાનો અવાજ આવ્યો. આથી અમે ભસી રહ્યા છીએ. પરંતુ જો તેમને પૂછવામાં આવે કે તમોએ ચોરને જોયો છે, તો ચોર કેવો છે તો તે શું જતાવી શકશે? તેઓ તો માત્ર તે દણા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને જ ભસી રહ્યા છે માટે તે ક્યાંથી જતાવી શકશે? આ વાત જરૂર કહવી હોઈ શકે જે સહજતઃ કેટલાકના મનમાં ઊપ પાડી બધા તેમ છે પરંતુ સત્ય એ છે કે હજારો સાધકના બુદ્ધિમાં કોઈ એક જ એવો શુરુ હતો, જે દણા હતો અને જેને આત્મા પરમાત્માના તે દિવ્ય સ્વરૂપને સાક્ષાત્કાર થયેલો હતો. સત્યની ભૂમિકાને સ્પર્શવાવાળો તે એક જ હતો અને તે પણ સંસારનો જ જીવ હતો. સંસારનો બાકીના શુરુ-એલાઓ તો બસ દેખાદેખથી ભસવાવાળો જ છે. સત્યનો સાક્ષાત્કાર એક અલગ ચીજ છે બ્યારે સત્યના સાક્ષાત્કારનો દાંબ એ પણ એક અલગ ચીજ છે. દેખાદેખનો ચોગ એ ચોગ નથી ચોગ છે અને તે ચોગ સાધકને પીગળાવી દે છે. “દેખાદેખ સાધે જોગ, છીએ કાયા બાઢે ચોગ”.

સાધનાનો માનદંડ

વાત એ છે કે જે સાધનાના માર્ગ પર દોડતા જઈ રહ્યા છે અને જેમને પોતાના લક્ષ્ય બાબતમાં કોઈ ગાન નથી તે સાધુઓને માટે દર્શનશાસ્ત્રે કહ્યું છે કે તેઓ જન્મજન્મથી સાધુનો વેશ તો કેટલી

વખત લઈ ચુક્યા છે. તે વેશને એકત્ર કરવામાં આવે તો તેનો મેષ્વર્તની સમાન એક ગગનચુંબી જાયો. હમણે થઈ શકે તેમ છે પરંતુ તેમના આત્મામાં તો એક તથુ પણ પરિવર્તન આવેલ નથી. આ પ્રકારના અધ સાધુજીવન કરતાં તો યૃદ્ધસ્થજીવન જ સાડું છે જે સેવા, સ્તુતિ સા અને કરુણાના માર્ગ પર ચાલી રહ્યું છે. યૃદ્ધસ્થજીવનમાં અનેક સંધર્ષ આવે છે. તેના પર કટુંજ સમાજ વચેરેના રૂપમાં વિશિષ્ટ પ્રકારની મનામદારીઓનો મોજ રહે છે પરંતુ જો તેમાં પણ ઈમાનદારી છે, એવા છે, ત્યાગ છે અને દષ્ટિમાં નિર્લેપના છે તો તે વેશધારી સાધુ કરતાં ધણું જ સાડું છે. સાધનાનો માનદંડ વેશને માનવામાં આવેલ નથી પરંતુ ભારતીય માનવામાં આવેલ છે. જો માનવી સાચા અર્થમાં સાધુ બન્યો, સાચી દષ્ટિ મળી, જીવનમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્ય ઉતર્યો, લક્ષ્યની ઝાંખી થઈ તો તે સાધુ તે યૃદ્ધસ્થ કે જે કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ વચેરેના ત્રાઘ અધકારમાં જીવન વીતાવી રહ્યા છે તેના કરતાં ધણું જ જીવો છે. આથી પરિણામ એ નીકળી શકે કે ગમે તે હોય, સાધુ હોય કે યૃદ્ધસ્થ જો પ્રમાણિકતા અને ઈમાનદારીથી પોતાના લક્ષ્યની તરફ ચાલી ગયો હોય તો ઠીક છે નહીં તો બન્નેની સ્થિતિ કોઈ મદત્તવી નથી રહેતી. સાધનાનું મહ્યાંકન સાધુ અથવા તો યૃદ્ધસ્થના નામથી થતું નથી, વેશથી થતું નથી, આત્માથી થાય છે. નાનો હોય કે મોટો જેમાં ઈમાનદારી છે, પ્રમાણિકતા છે તે જ કોઈ છે, જીવો છે.

સાધુ અને યૃદ્ધસ્થજીવનની જેમ જ એક પ્રજા એ ઉપસ્થિત થાય છે કે મોટાભાઈ થતું સાડું કે નાનાભાઈ? જન્મેમાં કોણ મોટું અને કોણ નાનું છે? કોણ સારું અને કોણ ખરાબ છે? મહાભારતમાં પાંડવોનું ઉદાહરણ છે. શુધિધિર મોટા હતા અને દુર્યોધન નાનો. એક બાકુ બગદેવ મોટા હતા અને શ્રી કૃષ્ણ નાનો. જો મોટા થતું હોય તો શુધિધિરનો આદર્શ અપનાવો અને નાના થતું હોય તો શ્રી કૃષ્ણનો. શ્રીકૃષ્ણે નાના બનીને પણ મદત્ત-પૂર્ણ કાર્યો કર્યા જે તેમને મહાન બનાવી આપે છે. મોટાભાઈ થતું હોય તો રામનું ઉદાહરણ પણ સમક્ષ

કે જે ગૃહસ્થ બનવા ઈચ્છે તે એવા જાને કે તમારા કયા પ્રમાણે ધરવાળા દિવસને રાત્રિ અને રાત્રિને દિવસ માનવા માટે તેષાર થઈ ગયો. તમાગ વ્યવહારમાં એટલું આકર્ષણ હોય કે કંટુ બને દરેક સમય તમારા પ્રત્યે પાતાની મેળે એ ચાતો રહે ત્યારે જ ગૃહસ્થજીવન હીક છે. નહિ તો જે ધર કુરુચ્છેનું મેદાન બન્યું રહે તો દરેકજ અઝડા થતા રહે અને તે ગૃહસ્થજીવનથી કોઈ લાભ નથી જે સાધુ બનવા ઈચ્છતા હો તે ચાલે એક સાધુ પાપે માર્ગદર્શન કરાવી આપું.

કળીરે યુવકને લઈને એક સાધુનો પામે પડે. આ. સાધુ એક કીચી ટેકરી પર રહેતા હતા. કળીરે તેમને બોલાવ્યા તો તે જલ્દ સાધુ લયલતા લયલતા ધીરે ધીરે નીચે ઉતરી આ-યા. કળીરે કહ્યું, “બસ આપના દર્શન માટે જ આવ્યો હતો. દર્શન કરી ગયા.” સાધુ ફરી ધીરે ધીરે ટેકરી પર ચડવા લાગ્યા, તો કળીરે ફરીથી બોલાવ્યા સાધુ ફરીથી નીચે આ-યા અને પૂછવા લાગ્યા, “શુ કહેવું છે?” કળીરે કહ્યું - “હવે સમય નથી, ફગે કોઈ વખત આનીશ, ત્યારે કહીશ.” સાધુ ફરી ટેકરી પર ચડી ગયા. કળીરે ત્રીજી વાર ફરીથી બોલાવ્યા અને સાધુ ફરીથી નીચે આ વા કળીરે કહ્યું - “કોઈ ખાસ વાત નથી, આ તો માન તમારા નામની ખૂબ જ પાડી હતી” છતાં સાધુ તો તે જ લાવથી, હસતા હસતા પાછા ચાલ્યા ગયા.

તેમના ચહેરા પર શુરસાની એક પણ રેખા નેવા ન મળી.

કળીરે યુવકની તરફ એક પ્રજાસરી દષ્ટિ ફેંકી અને બોલ્યા, “કોઈ જોયું?” સાધુ બનવા ઈચ્છે તે આવ્યા બને આટલું અટકાવ જલ્દ શરીર, આખોની રાશની કમળે, સારી મીને, ચાવી પડ્યું ચકાતુ નથી. આટલું હોના છતાં પણ તમે જેવું ને? મેં ત્રણ વાર બોલાવ્યા અને ત્રણ વાર તેઓ ને જ ચાંતિથી નીચે આવ્યા અને એ જ મીને પાછા વળી ગયા. માગ પર જરા પણ શુભે થતા નહીં. કોધની એક પણ રેખા તેમના ચહેરા પર નેવા મળી નહીં. સાધુ મનવા ઈચ્છે તે એવા બને કે તમાગમાં આટલી સદનનીવતા મે, આટલી ક્ષમાની લાવતા રહે જીવનમાં પ્રમત્તનાની માથે મુશીબતોનો સામનો કરવાની સહનશીલતા હોય તો જ સાધુની કીચી શૂંમિકા પર જઈ શકે હો.”

સાધુ જીવન હોય કે ગૃહસ્થ જીવન, બધા મુશી જીવનમાં તેજ જગડેલ નથી, પ્રમાદિકતા અને સામી નિષ્પત્તો પ્રકાશ હાજર થતા નથી ત્યાં તુષી બને જીવન નકામા છે અને જે આ સંશુભોનો સમાવેશ જીવનમાં થઈ જાય તો બને જીવન સારા છે, કોઈક છે અને તેનાથી આત્મકયાચુતો માર્ગ મળી રહે છે.

૫. ૪૨૩થી ચાલું

આ ધરમાં કેવી વાતો થતી, લેખખેતા સ્વભાવ કેવા હતા. તેમનું ખાનગી જીવન કેવું હતું-તેમના અરસપરસ વ્યવહાર કેવા હતા એ વધા સસ્મરણો શી ધનજીભાઈ સધરી રાખ્યા હતા તે ‘કડક સપાદન પછી આંધી પ્રકટ થાય છે’ આજની પેઢીના યુવાનોને ધૂમકેતુ-મેધાશી-શુભવત્સવ કેવા હતા, કેમ બોલતા, વિનોદ કરતા એ અનુવા માટે “આ ધર” એક ભારે કુતૂહલપ્રેરક, હળતુ છતાં પ્રેક્ષ વાચન પડુ નાડવાની ગરજ સારે છે. એક દષ્ટિએ જોઈએ તો કુલ્લ અને અપ્રાપ્ય કપી શકાય તે કક્ષાની સામગ્રી આપીને શ્રી

ધીગજવાલ શાહે શુન્દરાને રોજનીથી પ્રકારમાં ઉત્તમ સાક્ષરી અક્ષરસામગ્રી પીસી છે. સદગત સાક્ષરવર્ણોનું આનું સ્મરણ પણ ભારે આત્માદક લાગે છે. સામાન્ય રીતે જેથી વધુ સાક્ષરો ભેગા થઈ શકતા નથી અને થાય તો મહાભાઈ જામી પડે છે. પંચમના કોશી-હાઉચ જેવું શુન્દરાની માહિત્યનું આ ‘ચાધર’ બહુ લાલુ ન ચાન્યું, પણ જે કોઈ સમયપૂરતું ચાન્યું તેના સ્મરણો બાળવી ગાખવા જલ્દ લેખક ધન્યવાદને પાત્ર છે. આજે ફરીથી ‘ચાધર’, સ્વસ્થ શરૂ ન થાય ?

કે જો શૂદ્રસ્થ બનવા ઈચ્છે તો એવા જનો કે તમારા કથા પ્રમાણે ધરવાળા દિવસેને રાત્રિ અને રાત્રિને દિવસ માનવા માટે તૈયાર થઈ જાય. તમાગા વ્યવહારમાં એટલું આડપંજી હોય કે કેટલું બન્યા દરેક સમય તમારા પ્રયત્ને પાતાની મેજા ભેગા થાયો રહે ત્યારે જ શૂદ્રસ્થજીવન હીક છે. નહિ તો જો ધર કરે એવું મેદાન બાગુ રહે તો દરરોજ ઝગડા થતા રહે અને તે શૂદ્રસ્થજીવનથી કોઈ લાભ નથી જો સાધુ બનવા ઈચ્છતા હો તો ચાલો એક સાધુ પામે માર્ગદર્શન કરાવી આપું.

કળીર યુવકને લઈને એક સાધુની પામે પો બ્યા. સાધુ એક ઊંચી ટેકરી પર રહેતા હતા. કળીરે તેમને ધોનાવ્યા તો તે જુદા સાધુ લયકતા લયકતા ધીરે ધીરે નીચે ઉતરી આ-યા. કળીર કહ્યું, “બસ આપના દર્શન માટે જ આવ્યો હતો. દર્શન થઈ ગયા.” સાધુ ફરી ધીરે ધીરે ટેકરી પર ચઢવા લાગ્યા, તો કળીરે ફરીથી ધોવા-યા સાધુ ફરીથી નીચે આવ્યા અને પૂછવા લાગ્યા, “શું કરેજી છે ?” કળીરે કહ્યું - “હવે સમય નથી, ફરી કોઈ વખત આનીશ, ત્યારે કહીશ.” સાધુ ફરી ટેકરી પર ચડી ગયા કળીરે ત્રીજી વાર ફરીથી ધોનાવ્યા અને સાધુ ફરીથી નીચે આવ્યા તો કળીરે કહ્યું - “કોઈ ખાસ વાત નથી, આ તો માન તમારા નામની ખૂબ જ પાકી હતી” છતાં સાધુ તો તે જ ભાવથી, હસતા હસતા પાછા ચાલ્યા ગયા.

તેમના ચહેરા પર ગુસ્સાની એક પથ્થુ રેખા નેવા ન મળી.

કળીરે યુવકની તરફ એક પ્રથમથી દષ્ટિ ફેંકી અને જોઈયા, “કોઈ જોયું ?” સાધુ બનવા ઈચ્છે તો આવ્યા જો આટલું અસહ્ય જુદા શરીર, આજોની રાશની કમજોર, સારી નીને, ચાંપી પડે શકાતું નથી. આટલું હોવા છતાં પણ તમે નેત્ર ને ? મે તરફ વાગ જોના-યા અને ત્રગ વાગ નેજા ને જ શાંતિથી નીચે આવ્યા અને એ જ ગીતે પાછા વળી ગયા. માગ પર જરા પણ ગુસ્સે થતા નહીં. કીધની એક પથ્થુ રેખા તેમના ચહેરા પર નેવા મળી નહીં. સાધુ બનવા ઈચ્છે તો એવા જનો કે તમાગામાં આટલી સડનતીવતા મે, આટલી ક્ષમાની ભાવના રહે જીવનમાં પ્રચલનનાની આધે મુશીબતોના સામનો કરવાની સહનશીનતા હોય તો જ સાધુની ઊંચી ખૂશિયા પર જઈ શકો છો.”

સાધુ જીવન હોય કે શૂદ્રસ્થ જીવન, બધા સુધી જીવનમાં તેજ અગ્રહણ નથી, પ્રમાણિકતા અને સાચી નિષ્પત્તિ પ્રકાશ હાજર થતા નથી ત્યાં સુધી જીવે જીવન નડાયા છે અને જો આ સંજોગોના સમાવેશ જીવનમાં થઈ જાય તો જીવે જીવન સારા છે, કોઈ છે અને તેનાથી આત્મકયાણનો માર્ગ મળી રહે છે.

૪. ૪૨૩થી આગળ

આ ધરમાં કેવી વાતો થતી, લેખકોના સ્વભાવ કેવા હતા. તેમણે ખાનગી જીવન કેવું હતું-તેમના અસ્પર્શસ્થ વ્યવહાર કેવા હતા એ બધા સસ્મરણોથી ધનજીવાઈ સહી રાખ્યા હતા તે ‘કંકડ સપાદન પછી આંધી પ્રકટ થાય છે’ આગળની પેટીના યુવાનોને ધૂમકેતુ-મેધાણી-ચુલ્લતરણ કેવા હતા, કેમ બોલતા, વિનોદ કરતા એ અનુભવ માટે ‘ચા ધર’ એક ભારે કુલ્લવ્યવેરક, ઠળતુ છતાં પ્રેરક વાચન પૂરું નાડવાની ગરજ સારે છે. એક દષ્ટિએ જોઈએ તો કુલ્લવ્યવેર અને અપ્રાપ્ય કહી શકાય તે કક્ષાની સામગ્રી આપીને બી

ધીગજાણ શાલે યુવરાજને રેશનીયી પ્રકારમાં ઉત્તમ સાક્ષરી અધ્યરસામગ્રી પીસી છે. સદગત સાક્ષરવર્ણી આતુ સ્મરણ પથ્થુ ભારે આત્મિક લાગે છે. સામાન્ય રીતે જેથી વધુ સાક્ષરો જોયા થઈ શકતા નથી અને થાય તો મહાનર્ણવ બની પડે છે. પશ્ચિમના કોદી-હાથિ જેવું યુવરાજી ગાદિપથુ આ ‘ચાધર’ જુદા લાણ ન ચાલ્યું પણ જે કોઈ સમયપૂરતું ચાલ્યું તેના સ્મરણો બાળવી ગણવા બહુ લેખક ધન્યવાદને પાત્ર છે. આજે ફરીથી ‘ચાધર’, સસ્થા શરૂ થાય !

સાંભળીને લોકો થંભી ગયાં. બહે પોતાનું સર્વસ્વ લૂંટાઇ ગયું હોય તેમ ઝગડા જીત્યાં, કાણ એકનાય ? મહારને ઘેર જમવા જશે ? અગ્નિદેવો પાનજી મહારવાડામાં જમશે ? મોટા કોણાહલ મળ્યો. રાજકીય કાંતિનાં યુદ્ધો કરતાં સામાજિક કાંતિનું ધર્મજી હમેશાં વધુ તીવ્ર અને ભેદુ હોય છે. બાહ્યો એકાદ થયા. એકનાય મહારજ તો પોતાની ભક્તિમાં લીન છે. તેમના પુત્ર હરિભાઈ મુવાન હતો પણ જૂના વિચારનો હતો. એ કાશી જઈને શાસ્ત્ર ભણી આવ્યો હતો, પણ જાની ન હતો, ભક્ત ન હતો. ઝટપટ ન્યાયનું શાસ્ત્ર ભણી એ ન્યાયતીર્થ બન્યો હતો પણ 'સમદર્શીને સર્વ સમાન' એ ન્યાયનું સાદું સૂત્ર જીવનમાં ઉતારવા તત્પર ન હતો. એકદમ ઉનાવળો એ ઘેર આવ્યો. ભજનમાં એકલા પિતાને આવેશમાં આવેને એણે પૂછ્યું:

“તમે મહારને ઘેર જમવા જવાના હો ?”

“હા, માલતીને ત્યાં ભજન કરવા ને જમવા જવાનું વચન મેં આપેલ છે.”

“એ મહારની છોડી છે”

“તમે તે દો, પ્રભુને ઘેર સો સરખા છે. ત્રેમ ત્યાં પરમેશ્વર, મોટા ધું ન્યાયતીર્થ બનીને આવે ભેદભાવ કેમ રાખે ?”

“એવી વેદાંતની વાતો મારે સાંભળવી નથી. તમે નહીં જઈ છોડો.”

“એમ કેમ માસે મોટા ! જેવા ધું મારો પુત્ર એવી એ મારી પુત્રી.”

“હું દશનશાસ્ત્રનિપુણ, અગ્નિદેવો પડિત ને એ ચાંડાલની પુત્રી સરખાં ! પિતાજી, આ શું મોસો છો ?”

“શુનિ ગેવ મ્મધાકિ ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ” એ ગીતા વાક્ય ધું જૂલી ગયો ?”

“એનો અર્થ ચાંડાલને ઘેર જવું ને જમવું એવા થતો નથી.”

“મારે છુદિવાદ નથી કરવો. હું જમવાનો છું એ નક્કી છે.”

“તો આ હરિભાઈ તમારા ઘરમાં નહીં રહી શકે.”

“એ તારી ઈચ્છાની વાત છે, તને સત્ય સમજશે ત્યારે પાછો આવવાનો હો એની મને ખાતરી છે.”

એકનાય મહારજનો અડગ નિર્ધાર સાંભળી હરિભાઈ રોષ ભર્યો ચાલ્યો ગયો.

“બીજો દિવસે સવારે સ્નાન કરી, પાડપૂજા કરી એકનાય માલતીને ઘેર જવા નીકળ્યા. એમના યુગમાં હરિનામ ગૂંચ રહ્યું છે. શરીરે ટોળાં વળેલાં લોકના તુલ્યકાર કાંતે અથડાઈને પાછા ફર્યા. તેઓ મહારવાડામાં પહોંચ્યા. માલતીને મન આવ્યું તો સોનાનો સરજા ઉઘો હતો. એણે વહેલી સવારે જીડીને આંગણું વાળ્યું, ધર સાફ થયું. આખો હરિજન વાસ આવ્યો આમલાની પેટ દીપી ભીડેલ માલતીના ઘર આગળ એટલે દુલ્હનીના કુંડા મુકાયા. લી પેલાં એટલા પર ભજનરોડો બેઠાં. માલતીનો અવાજ ફરી ગામમાં ગૂંજ્યા લાગ્યો:

“આજ જિએજે નાથ, હમારે ઘર.”

પત્રે પડીને હરિજનોએ સતતનું સ્વાગત કયું. સા એટલે બેસી ભજન કરવા લાગ્યા. એ વખતે ગામ લોકોનો મોટો કોણાહલ સંમળાયો. સીના હાથમાં ઉધિયાર હતાં. હરિજન વાસમાં પેસતાં જ તેમણે મોટી બૂમરાણી મચાવી. ‘મારો, મારો !’ ધર્મ રક્ષાતાજી જતો હોય તેમ આક્રમણ કયું. ઝૂંપડાં ઉપર કાંચ પડવા લાગી. ભજનમાંથી જીડીને બે ચાર જણ વારવા ગયા. તેમને માથે લાકડીઓ પડી. નાથ પોતે ભજનમાંથી ભગ્યા. સામે જઈને હાથ જોડ્યા તો તેમના ઉપર લાકડીઓ પડવા લાગી. માલતી વચ્ચે પડી તો તેનું માથું ફૂટ્યું. મહા વિજય હોયો હોય તેમ બાહ્યો પાછા ફર્યા. નાથ ત્યાં જ રોકાયા. માલતીની સારવાર કરી. એણે તૈયાર કરેલી રસોઈ જમ્યા અને સાંજે ઘેર આવ્યા.

સાંભળીને લોઠા થંભી ગયાં. બહે પોતાનું સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું હોય તેમ ઝમઝા લાગ્યાં, કાણુ એકનાથ ? મહારને ઘેર જમવા જશે ? અગ્નિદેવોની શ્રાવણ મહારવાડમાં જમશે ? મોટા કોલાહલ મચ્યો. રાજકીય ક્રાંતિનાં યુદ્ધો કરતાં સામાજીક ક્રાંતિનું ધર્ષણ હમેશાં વધુ તીવ્ર અને ક્રોધિત હોય છે. શ્રાવણો એટલા થયા એકનાથ મહારાજ તો પોતાની ભક્તિમાં લીન છે. તેમના પુત્ર હરિભાઈ યુવાન હતો પણ જૂના વિચારોના હોત. એ કમળી જઈને શાસ્ત્ર લાણી આવ્યો હતો, પણ યાત્રી ન હતો, ભક્ત ન હતો. ઝટપટ ન્યાયનું શાસ્ત્ર ભણી એ ન્યાયતીર્થ બન્યો હતો પણ 'સમદર્શીને સર્વ સમાન' એ ન્યાયનું સાદું સૂત્ર જીવનમાં ઉતારવા તત્પર ન હતો. એકદમ ઉનારળો એ ઘેર આવ્યો. ભજનમાં એટલા પિતાને આવેશમાં આવેલ એણે પૂછ્યું:

“તમે મહારને ઘેર જમવા જવાના છો ?”

“હા, માલતીને ત્યાં ભજન કરવા ને જમવા જવાનું વચન મેં આપેલ છે.”

“એ મહારની છોડી છે”

“અમે તે હો, પ્રભુને ઘેર સો સરખા છે. પ્રેમ ત્યાં પરમેશ્વર, મોટા વૃં ન્યાયતીર્થ બનીને આવે બેઠાભાઈ કેમ રાખે છો !”

“એવી વેદાંતની વાતો મારે સાંભળતી નથી. તમે નહીં જઈ શકો.”

“એમ કેમ ચાલે મોટા ! જેવા વૃં મારો પુત્ર એવી એ મારી પુત્રી.”

“હું દર્શનદાનિષ્ઠ, અગ્નિદેવો પડિત ને એ ચાંડાલની પુત્રી સરખા ! પિતાજી, આ શું મોલો છો !”

“શુનિ ગૌવ શ્વપકિ ચ પડિતાઃ સમદર્શિનઃ” એ ગીતા વાક્ય શું જૂલી ગયો ?”

“એનો અર્થ ચાંડાલને ઘેર જઈને ને જમવું એવા થતો નથી.”

“મારે છુદ્ધિવાદ નથી કરવો. હું જમવાનો છું એ નક્કી છે.”

“તો આ હરિભાઈ તમારા ઘરમાં નહીં રહી શકે.”

“એ તારી ઈચ્છાની વાત છે, તને સત્ય સમજશે ત્યારે પાછો આવવાનો છો એની મને ખાતરી છે.”

એકનાથ મહારાજનો અકગ નિર્ધાર સાંભળી હરિભાઈ રાય કયો આવ્યો ગયો.

“બીજો દિવસે સવારે સ્નાન કરી, પાંડૂખા કરી એકનાથ માલતીને ઘેર જવા નીકળ્યા. એમના યુગમાં હરિનામ ગૂંચ રચ્યું છે. શરીરમાં ટોળાં વળેલાં લોહના દુગ્ધકાર કાને અથડાઈને પાછા ફર્યા. તેઓ મહારવાડમાં પહોંચ્યા, માલતીને મન આવ્યું તો સોનાનો સરજ ભર્યો હતો. એણે વહેલી સવારે છીડીને આંતરું પાળ્યું, ધર સાફ ક્યું. આખો હરિજન વાસ આવ્યો આશ્વત્થીની પેઢી દીપી ભીંચેદ માલતીના ઘર આગળ એટલે દુલસીના કુંડાં મુકાયા. લી પેલાં એટલા પર ભજનિકો બેઠાં. માલતીનો અવાજ ફરી ગામમાં ગૂંજવા લાગ્યો:

“આજ જિમેજે નાથ, હમારે ઘર”.

પગે પડીને હરિજનોએ સતનું સ્વાગત ક્યું. આ એટલે બેસી ભજન કરવા લાગ્યા. એ વખતે ગામ લોકોનો મોટો કોલાહલ સંભળાયો. સીના ઢાલમાં ઉધિયાર હતાં. હરિજન વાસમાં પેસતાં જ તેમણે મોટી ખૂમરાણ મચાવી. ‘મારો, મારો !’ ધમ્ રસા-તાળ જતો હોય તેમ આક્રમણ ક્યું. ઝૂંપડાં ઉપર ડગિયો પડવા લાગી. ભજનમાંથી છીડીને બે ચાર જણ વારવા ગયા. તેમને માથે લાકડીઓ પડી. નાથ પોતે ભજનમાંથી જળ્યા. સામે જઈને હાથ જોડ્યા તો તેમના ઉપર લાકડીઓ પડવા લાગી. માલતી વચ્ચે પડી તો તેનું માથું ફટકું. મહા વિજય કયો હોય તેમ શ્રાવણો પાછા ફર્યા. નાથ ત્યાં જ રોકાયા. માલતીની સારવાર કરી. એણે તૈયાર કરેલી રસોઈ જળ્યા અને સાંજે ઘેર આવ્યા.

ગૃહસ્થાશ્રમની વિશેષતા છે આતિથ્ય. દાન એ અલગ ચીજ છે. આતિથ્યમાં દાનની ભાવના નથી. આપણે એવો સમાજ ઈચ્છીએ છીએ, જેમાં દાનની આવશ્યકતા જ ન હોય, અને સેવાની આવશ્યકતા પણ જોછામાં જોઈ જ હોય સેવાની જરૂરિયાત તો મુસીબતમાં હોય છે અને દાનની જરૂરિયાત જગતમાં હોય છે. આ જાનની જરૂર દુનિયામાં ન રહે એમ આપણે ઈચ્છીએ છીએ. પણ આતિથ્ય આનાથી જુદી જ ચીજ છે. આતિથ્યને અર્થ છે કે, કુટુંબમાં મહેમાન-આતિથિનું સ્વાગત યશો. પારિવારિક સહજન હોવું જોઈએ. મહેમાન એ પારિવારિક સહયોગની કેડી છે.

આતિથિ આવે છે તો આપણું હૃદય આનંદથી નાચી જાય છે કે, આજે તો આપણા પરિવારમાં જહારની એક વ્યક્તિ ઉમેરાય છે, અને તે ઘોડા દિવસ આપણા પરિવારમાં વ્યક્તિ થઈને રહેશે. આ આતિથ્યની ભાવના પરિવારને વ્યાપક બનાવવાની ભાવના છે. પરંતુ એ આતિથ્યમાં સ્નેહ હોવો જોઈએ, કેવળ ઔપચારિક વ્યવસ્થા નહિ. કેવળ વ્યવસ્થાનું નામ એ આતિથ્ય નથી, એમાં જોટલી હાર્દિકતા હશે એટલી કૌટુંબિકતા આવશે. જ્યાં સુધી મુશીબત છે ત્યાં સુધી સેવાની જરૂર રહેશે; જ્યાં સુધી જગત છે ત્યાં સુધી દાનની જરૂર રહેશે. આ તો દાનની ભાવના છે; સહાનુભૂતિ છે. પરંતુ સ્નેહભાવના આનાથી બધું જીની ચીજ છે. જાનને પોતપોતાને ઘેર જઈ સારું ભોજન થવું હોય, પણ તમે મારે ઘેર જુલિયી આવો છો અને તમારી સમક્ષ જે કાંઈ મારા ઘરમાં સાગમાં સારી ચીજ જતાવી હોય તે તમારી સમક્ષ હું આનંદપૂર્વક મૂકું છું; તમે તે જમો છો, તેથી હું ખૂબ પ્રમન્ન થઈ છું. આ જ ખરું આતિથ્ય કહેવાય છે. આ પ્રકારની આતિથ્યભાવના દરેક કુટુંબમાં

હોવી જોઈએ.

દેવગઢ પરિવારમાં મારો મુકામ હોય છે, ત્યાં તાજાંભટાલ દોટલ કે ઈશ્પીરિયલ દોટલ કરતાંય મારી સરભરા સારી દ્રશ્ય છે, ત્યાંના રમોઈઓ જાણે ક્યાંક આવીને મને પૂછી જાય છે કે 'મુ ખાનો?' ને મોટરને તોફાર આવીને પૂછી જાય છે કે 'ક્યાંય જહાર જવું છે?' પરંતુ મારા પરજાનની સ્વાકાંત જ્યારે હું આવ્યો ત્યારે અને ફરી જ્યારે મેં વિદાય લીધી ત્યારે જ-માત્ર એ વખત રહ્યો.

'તમે અહીં આવ્યા તે સારું થયું', મને ખૂબ આનંદ થયો. હવે તમે જવ છો તે અમને ગમતું નથી.' વગેરે શબ્દો બોલાય છે, પણ એમાં માનવતાનો અને મિત્રતાનો કોઈ સ્પર્શ નથી. એમાં કશીયે હાર્દિકતા નથી, તેથી જ કહું છું કે, વ્યવસ્થાનો વત હું નથી કરતો. વ્યવસ્થા એક અલગ ચીજ છે. આપણે એક એવો સમાજ બનાવવા ઇચ્છીએ છીએ, કે જેમાં ઈશ્વરપાથી જાણને માટે વ્યવસ્થા હોય. પરંતુ કુટુંબમાં સુખ્ય તો સ્નેહભાવના હોવી જરૂરી છે. આજે ગૃહસ્થાશ્રમની કૌટુંબિકતા સંસ્થાઓમાં દાખલ થાય, પણ સામે પક્ષે સંસ્થાઓની યાંત્રિકતા કુટુંબમાં દાખલ ન થાય, એ જોવું જોઈએ. સમાજની આ રૂપ સરસ્થા ગૃહસ્થાશ્રમ છે. ચારેય આશ્રમોમાં જો સર્વનું સ્થાન કોઈ અશ્રમનું હોય તો તે ગૃહસ્થાશ્રમનું છે, કેમકે આખાંયે સમાજમાં જે મૂલ્યો ફેલાયે તે આ ગૃહસ્થાશ્રમ દ્વારા ફેલાયે. માટે જ ચારે આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ છે, મોટો છે. અને એ આશ્રમ દ્વારા આપણમાં અને આપણા કુટુંબમાં આતિથ્યભાવના ફેળવાશે, તો એ ૩ મ યોગનાં એકાદપદનું મૂલ્ય, જગત-સમાજ સાથે એક રસ થઈ શકશે.

ગૃહસ્થાશ્રમની વિશેષતા છે આતિથ્ય. દાન એ અલગ ચીજ છે. આતિથ્યમાં દાનની ભાવના નથી. આપણે એવો સમાજ ઇચ્છીએ છીએ, જેમાં દાનની આવશ્યકતા જ ન હોય, અને સેવાની આવશ્યકતા પણ જોખામાં જોખી જ હોય સેવાની જરૂરિયાત તો મુસીમતમાં હોય છે અને દાનની જરૂરિયાત ગરીબાઈમાં હોય છે. આ બન્નેની જરૂર દુનિયામાં ન રહે એમ આપણે ઇચ્છીએ છીએ. પણ આતિથ્ય આનાથી જુદી જ ચીજ છે. આતિથ્યનો અર્થ એ છે કે, કુટુંબમાં મહેમાન-આતિથિનું સ્વાગત ધરો. પારિવારિક સહજીવન હોવું જોઈએ. મહેમાન એ પારિવારિક સહયોગની કેડી છે.

આતિથિ આવે છે તો આપણું હૃદય આનંદથી નાચી ઊઠે છે કે, આજે તો આપણા પરિવારમાં બહારની એક વ્યક્તિ ઉરેગય છે, અને તે ઘોડા દિવસ આપણા પરિવારમાં વ્યક્તિ થઈને રહેશે. આ આતિથ્યની ભાવના પરિવારને વ્યાપક બનાવવાની ભાવના છે. પરંતુ એ અતિથિવત્તા સ્નેહ હોવો જોઈએ, કેવળ ઔપચારિક વ્યવસ્થા નહિ. કેવળ વ્યવસ્થાનું નામ એ આતિથ્ય નથી. એમાં જેટલી દાર્દિંદ્રતા હશે એટલી ટીકુ બિડતા આવશે. જ્યાં સુધી મુશીબત છે ત્યાં સુધી સેવાની જરૂર રહેશે; જ્યાં સુધી ગરીબી છે ત્યાં સુધી દાનની જરૂર રહેશે. આ તો દાનની ભાવના છે; સહાનુભૂતિ છે. પરંતુ સ્નેહભાવના આનાથી બધું જિની ચીજ છે. બન્નેને પોતપોતાને ઘેર બધું સારું ભોજન થવું હોય, પણ તમે મારે થોડું ખુશીથી આવો છો અને તમારા સમક્ષ જે કાંઈ મારા ઘરમાં સાગમાં સારી ચીજ બનાવી હોય તે તમારી સમક્ષ હું આનંદપૂર્વક મૂકું છું; તમે તે જમો છો, તેથી હું ખૂબ પ્રમદન થાઉં છું. આ જ ખરું આતિથ્ય કહેવાય છે. આ પ્રારંભની આતિથ્યભાવના દરેક કુટુંબમાં

હોવી જોઈએ.

દેવગઢ પરિવારમાં મારો મુકામ હોય છે, ત્યાં તાજાંબદાલ દોરેલ કે ઈશ્પીરિયત દોરેલ કરતાંય મારી સરમશ સારી દરાય છે. ત્યાંની રમોઈઓ બન્ને કપાકે આવીને મને પૂછી જાય છે કે ‘શુ ખાગો?’ ને મોટરીને તોફાર આવીને પૂછી જાય છે કે ‘કયાંય બહાર જવું છે?’ પરંતુ મારા ધન્યમાનની સ્થાકીય જ્યારે હું આવ્યો ત્યારે અને ફરી જ્યારે મેં વિદાય લીધી ત્યારે જ-માન એ વખત સર્ધ.

‘તમે અહીં આવ્યા તે સારું થયું.’ મને ખૂબ આનંદ થયો. હવે તમે જાય છો તે અમને ગમતું નથી.’ વગેરે ચન્દા બોલાય છે, પણ એમાં માનવતાનો અને મિત્રતાનો કાંઈ સ્પર્શ નથી. એમાં કશીયે દાર્દિંદ્રતા નથી. તેથી જ કહું છું કે, વ્યવસ્થાનો વત હું નથી કરતો. વ્યવસ્થા એક અલગ ચીજ છે. આપણે એક એવો સમાજ બનાવવા માગીએ છીએ, કે જેમાં ઈશ્વરૃપાત્રી બધાને માટે વ્યવસ્થા હોય. પરંતુ કુટુંબમાં મુખ્ય તો સ્નેહભાવના હોવી જરૂરી છે. આજે રૂઢસ્થાશ્રમની કૌટુંબિકતા સંસ્થાઓમાં દાખલ થાય, પણ સામે પક્ષે સંસ્થાઓની ધાર્મિકતા કુટુંબોમાં દાખલ ન થાય, એ જેવું જોઈએ. સમાજની સારી રૂપ સંસ્થા રૂઢસ્થાશ્રમ છે. ચારેય આશ્રમોમાં તે સર્વનું સ્થાન કાંઈ અશ્રમનું હોય તો તે રૂઢસ્થાશ્રમનું છે, કેમકે આખાં સમાજમાં જે મૂલ્યો ફેલાયે તે આ રૂઢસ્થાશ્રમ દ્વારા ફેલાયે. માટે જ ચારે આશ્રમોમાં રૂઢસ્થાશ્રમ ઉત્તમ છે, મોટો છે. અને એ આશ્રમ દ્વારા આપણામાં અને આપણા કુટુંબમાં આતિથ્યભાવના ફેલાયે, તો એ ૩ મ પાનાનું એકલપેટાપત્રું ચૂલી, જગત-સમાજ સાથે એક-રસ થઈ શકે.

આવ્યું અને પેલા લેંધા વડે પોતાની એમ ઢાંકવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો અને આંખમાં આંસુ સાથે કૃતજ્ઞતાપૂર્વક બે ઠાથ નેડી પોતાના અન્ન અને વસ્ત્રના દાના પ્રત્યે આભારવસ મની જોઈ રહ્યો. અને પછી બૂખથી નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરમાં એ વાટે રોટલીના ટુકડા મૂકવા શરૂ કર્યા

કોઈ વિશાળ જળબંધના શિલારોપણ નેટલો મફતનો આ પ્રસંગ નહોતો. તેથી અખગાર માટે ફોટો ઝડપી લેવા ત્યાં કોઈ હાજર નહોતું. હા, પણ મને એટલી ખબર છે કે ત્યાર પછી એ નાસ્તિકને એની પત્નીએ નાસ્તિક કહેવાનું છોડી દીધું છે.

✱

વર્ષો પહેલાંની આ કથા છે. નડિયાદ જેવડું એક ગામ હતું. તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક પટેલ બાળુ બાળુમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારો સાવ ગરીબ. પડું પડું થઈ રહેલા ગાયના મકાનમાં તેમની ગરવા સ્વભાવની પત્ની સાથે બિડાશર્ષિત કરી જીવન ગુજરતો. મિલકતમાં ગાભા જેવી ગોદડી, તાંસળી અને મુદાબ ગાય.

પટેલનું કુટુંબ મોટું પાચ-પચીસ દોર-દાખર અને પચીસ-ત્રીસ માણસોથી તેની કેની માગતી રહે. બોહળા વ્યવહારને લીધે પટલાણીને ત્રણે તેના દૂધના બોધણાની જેમ હલકોતો જ ચાલે. પણ પટેલ અને પટલાણી બેવના ઠાથ છૂટા. આટનું કુઝડુ છતાં પટલાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશીર ધી માગવા પાડોશમાં જવું પડે. બાળુવાળી બ્રાહ્મણી વખાની મારી કરકસર કરે. ગાયના દૂધમાંથી ધી બનાવી એ સંધરી રાખે અને પટલાણીને ગરર પડે ત્યારે ઉઝીનું આપે. આમ બેયને વ્યવહાર ચાલે.

મહિનાઓ વીતી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેલ પાસેથી ઉઝીતા લીધા હિસાબ માંગ્યા. પટેલ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ફરી બેઠા. બ્રાહ્મણને આગત લાગ્યો બે વચ્ચે અડધો પડ્યો. અડધો દરબારે પહોંચ્યો. દરબારને પણ અચરજ થયું. "આ લ'ગોટીઓ બ્રાહ્મણ તે વળી શખના મોલ જેવા પટેલને તે ધી ધીરતો હશે? એનું તે ગજુ શું?"

બ્રાહ્મણ મધુ કરમચેો પણ દરબારને ગ્રે વાત ન બિતરી, આટલાં બધાં દૂધાળાં દોરનો માલિક આ લોટમગા બ્રાહ્મણ પાસથી ધી શા માટે ઉઝીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાયી. પણ કારભારી હતો શાણો. એણે કેમની મુદત પચાસ બનેની પરીક્ષા લેવાની નક્કી કર્યું.

ચોમાસાના દિવસો હતા. ગામની તેરીઓ કીચકકાવથી ઉબરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને પટેલને ખુશા પત્રે હેલીએ આવવાનું દરબારનું તેકું આવ્યું. બને હેલીના દરવાજા પહોંચ્યા. દરવાજા દુકમ સંભળાવ્યો. એટલે મૂકવા બે લોટામાંથી પાણી લઈ પત્ર ધોઈ અદર જવું. ફવાળમાં ને ફવાળમાં પટેલ તો પત્ર ઉપર લોટા ઉઘો વાળી લુમ લુમ પત્ર લુછી, અડધા જંદા પત્રે અદર પડેલા પહોંચ્યા ગરીબ બ્રાહ્મણે તો ધીરે ધીરે પત્ર ધોઈ પટેલીથી પૂછી, પાવડું પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા રાત્રદરબારમાં પ્રવેશ કર્યા.

ચતુર કારભારીએ બને લોટા મગારી પુરાવા નોંધી લીધા અને બનેના સ્વભાવનો દરબારને ખ્યાલ આપ્યો એટલે દરબારે મુકાદો આપ્યો કે:

કરકસરીઓ બ્રાહ્મણ સાથે હતો અને મોખાદાર પણ ખર્ચાળ પટેલ જુઠો હતો. પટેલ સાધન સપનન હોવા છતાં ઠાથ છુટા દેવાથી દેવામાજ કુબેલો રહેતો. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કરકસરીયા સ્વભાવનાં હતાં એટલે ધોડું ધોડું બચારી લાવિય માટે ત્રેવડ કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજા બાઈ અને ત્રેવડ બીજે બાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

આવ્યું અને પેલા લેખા વડે પોતાની એમ ઠાંકવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો અને આંખમાં આંસુ સાથે કૃતરતાપૂર્વક બે ઠાથ નેડી પોતાના અન્ન અને વસ્ત્રના દાતા પ્રત્યે આભારવશ મની જોઈ રહ્યો. અને પછી બૂખથી નિશ્ચિય બનેલા શરીરમાં મોં વાટે રોટલીના હુકકા મૂકવા શરૂ કર્યો

કોઈ વિશાળ જળબધના શિલારોપણુ નેટલો, મહત્વનો આ પ્રસંગ નહોતો. તેથી અખગાર માટે ફોટા ઝડપી લેવા ત્યાં કોઈ ઠાંજર નહોતું. હા, પણ મને એટલી ખબર છે કે ત્યાર પછી એ નાસ્તિકને એની પત્નીએ નાસ્તિક ઠહેવાનું છોડી દીધું છે.

૪

વર્ષો પહેલાંની આ કથા છે. નડિયાદ જેવડું એક ગામ હતું. તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક પટેન બાજુ બાજુમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારો સાંવ શરીર. પડું પડું થઈ રહેલાં ગારના મકાનમાં તેમની શરવા સ્વભાવની પત્ની સાથે બિજાશક્તિ કરી જીવન ગુજરતો. મિલકતમાં ગાભા જેવી ગોદડી, તાંસળી અને મહાદા ગાય.

પટેલનું કુટુંબ મોટું પાચ-પચ્ચીસ દોર-દાખર અને પચ્ચીસ-ત્રીસ માણસોથી તેની કેની ગાજતી રહે. બહેળા વ્યવહારને લીધે પટલાણીનો ગર્વ તેના દૂધના બોમણની જેમ હલકાતો જ ચાલે. પણ પટેલ અને પટલાણી બેવના ઠાથ છુટા. આટનું કુઝડું છતાં પટલાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશીર થી માગવા પાડોશમાં જવું પડે. બાજુવાળી બ્રાહ્મણી વખાની મારો કરકસર કરે. ગાયના દૂધમાંથી થી બનાવી એ સંધરી રાખે અને પટલાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉઝીનું આપે. આમ બેવને વ્યવહાર ચાલે.

મહિનાઓ વીતી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેન પાસેથી ઉઝીતા થીના હિસાબ માંગ્યો. પટેલ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ફરી બેડા. બ્રાહ્મણને આજ્ઞાત લાગ્યો બે વચ્ચે અથડો પડ્યો. અથડો દરબારે પહોંચ્યો. દરબારને પણ અચરજ થયું. "આ લંગોટીઓ બ્રાહ્મણ તે વળી ગામના મોલ જેવા પટેલને તે થી ધીરતો હશે? એનું તે મજૂ શું?"

બ્રાહ્મણ ધણ કરજ્યો પણ દરબારને મળે વાત ન બીતરી, આટલાં બધાં દૂધાળાં દોરનો માલિક આ સોટમગા બ્રાહ્મણ પાસેથી થી શા માટે ઉઝીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાયું. પણ કારભારી હોના શાણો. એણે કેમની મુદત પકાતી બનેની પરીક્ષા લેવાની નક્કી કર્યું.

ચોમાસાના દિવસો હતા. ગામની તેરીઓ કીચકકદારથી ઉબરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને પટેલને ખુશ્કા પગે કેલીએ આવવાનું દરબારનું તેડું આવ્યું. બને કેલીના દરવાજે પહોંચ્યા. દરવાજે હુકમ સંભળાવ્યો. એટલે મૂંઝવા બે લેહામાંથી પાણી લઈ પગ ધોઈ અદર જવું. રવાણમાં ને રવાણમાં પટેન તો પગ ઉપર લોટા ઉઘો વાળી લુચ લુચ પગ લૂછી, અડધા મંદા પગે અદર પડેલા પહેાવ્યા શરીર બ્રાહ્મણે તો ધીરે ધીરે પગ ધોઈ પટેલીથી પૂછી, પાવડું પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા રાજદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો.

ચતુર્થ કારભારીએ બને લોટા મગાતી પુરાવા નોંધી લીધા અને બનેના સ્વભાવનો દરબારને ખ્યાલ આપ્યો એટલે દરબારે મુકાદો આપ્યો કે:

કરકસરીએ બ્રાહ્મણ સાથે હોના અને મોખાદાર પણ ખર્ચાળ પટેલ જુદો હતો. પટેલ સાધન સપન્ન હોતા હતાં ઠાથ છુટા દોવાથી દેવાગાજ કુબેલો રહેતો. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કરકસરીયા સ્વભાવનાં હતાં એટલે યોડું યોડું બચાવી ભવિષ્ય માટે ત્રેવક કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજા બાઈ અને ત્રેવક ત્રીજા બાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

આવ્યું અને પેલા લેણા વડે પોતાની એક હાંકવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો અને આંખમાં આંસુ સાથે કૃતચનાપૂર્વક એ ઢાંચ નેડી પોતાના અન્ન અને વસ્ત્રના દાતા પ્રત્યે આભારવશ બની નેહઈ રહ્યો અને પછી બૂખથી નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરમાં મોં વાટે ચેતલીના ટુકડા મૂકવા શરૂ કર્યા.

કોઈ વિશાળ જળબંધના સિંધારાપટ્ટ નેડેલા મંદસ્તનો આ પ્રસંગ નડેતો. તેથી અખબાર માટે ફોટો ઝડપી લેવા ત્યાં કોઈ હાજર નહોતું. હા, પશુ મને એટલી ખબર કે ત્યાર પછી એ નારિત્તને એની પત્નીએ નારિત્તક દેહેવાનું જોડી દીધું છે.

૪

ચર્ચે પહેલાંની આ કથા છે. નડિપાદ જેવડું એક ગામ હતું. તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક પટેલ બાગુડ બાગુડમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારો સ્ત્રીવ ગરીબ. પડુ પડું થઈ રહેલાં ગ્રામના મકાનમાં તેમની ગરમ સ્વખાનની પત્ની સાથે મિત્રાચરિત કરી યવન શુભગતો, મિલકતમાં શાખા જેવી ગોદરી, તાંસડી અને મડદાન માવ.

પટેલનું કુટુંબ મોટું પાચ-પચીસ ટોર-દાખર અને પચીસ-ત્રીસ માલસેથી તેનાં કેવી ગામતી રહે. બહેના વ્યવહારને લીધે પટલાણીને ત્રણે તેના દૂધના મોંઘણાની જેમ હસકાતો જ ચાલે. પશુ પટેલ અને પટલાણી મેનના ઢાંચ છતાં, આટલું દુઝડું જતા પટલાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશોર થી માગવા પડેલામાં જતું પડે. બાગુડવાળી બ્રાહ્મણી વખાની માગે કરકસર કરે, ગ્રામના દૂધમાંથી થી બનાવી એ સંધરી રાખે અને પટલાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉછીનું આપે. આમ બેબને વ્યવહાર ચાલે.

મદિનાઓ વીતી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેલ પાસેથી ઉઝીતા વીતી દિસામ માંગ્યો. પટેલ તેના સ્વખાન કમાત્રે ફરી બેઠો. બ્રાહ્મણને આવાત લાગ્યો એ વચ્ચે અધકા પડ્યો. અધકા દરબારે પકોળ્યો. દરબારને પશુ અચરજ થયું. "આ લંઝોરીઓ બ્રાહ્મણ તે વળી ગ્રામના મોલ જેવા પટેલને તે થી ધીરતો હશે કે એનું તે મજૂર રું?"

બ્રાહ્મણ થણ કરમચોં પશુ દરબારને એ વાત ન જિતરી, આટલાં બધાં દૂધનાં ટોરનો માલિક આ લોટામાંગા બ્રાહ્મણ પાસેથી થી થા માટે ઉછીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાયી. પશુ કારભારી હતા શાણો, એણે કેસની મુદત પડાવી બનેલી પરીક્ષા લેવાની નક્કી કર્યું.

ચોમાસાના દિવસો હતા. ગામતી શેરીઓ કીચકડાવથી ઉમરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને પટેલને જુલ્યા પડે કેલીએ આવવાનું દરબારનું તેડું આવ્યું. બંને કેલીના દરબારને પહોંચ્યા. દરબારે કૂકમ સંભાળ્યો. એટલે મૂંઢા એ લોટામાંથી પાણી લઈ પગ ધોઈ બહાર જવું. સ્વાખમાં ને સ્વાખમાં પટેલ તે પગ ઉપર લોટા ઉધો વળી છુસ છુસ પગ છુછી, અધકા નદા પડે અહર પડેલા પહોંચ્યા શરીર બ્રાહ્મણે તે ધીરે ધીરે પગ ધોઈ પટેલીથી પૂછો, પાવણું પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા રાજદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો.

ચતુર કારભારીએ બંને લોટા મંત્રાની પુરાવા નોંધી લીધા અને બંનેના સ્વલાવનો દરબારને આપા આપો એટલે દરબારે મુકાલે આપો કે.

કરકસરીઓ બ્રાહ્મણ સાથે હતા અને મોબાદાર પશુ ખર્ચાળ પટેલ જુડેા હતા. પટેલ સાધન સખન હોવા છતાં ઢાંચ છુટ્ટા હોવાથી દરબાર કુમેલો રહેતો. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણો કરકસરીવા સ્વલાવનાં હતા એટલે થોડું થોડું ખયાલી ભવિષ્ય માટે ત્રેવડ કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજાને ભાઈ અને ત્રેવડ બીજાને ભાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

આવું અને પેલા લેધા વડે પોતાની એમ હાંકવાની
કોણે કરવા લાગ્યો અને આખામાં આંધ્ર સાથે
કૃતજ્ઞતાપૂર્વક બે હાથ લેડી પોતાના અન્ન અને
વસ્ત્રના દાતા પ્રત્યે આભારવચ્ચ અને જોઈ રહ્યો, અને
પછી ભૂખથી નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરમાં મોં વાટે
રોટલીના ટુકડા ચૂકવા શરૂ કર્યા.

કોઈ વિચાર જળખધના ચિત્તારોપણ નેટલો
મહત્વનો આ પ્રસંગ નહોતો. તેથી અખતાર માટે
ફાટી ઝડપી લેતા ત્યાં કોઈ હાજર નહોતું.
હા, પણ મને એટલી ખબર કે ત્યાર
પછી એ નાસ્તિકને એની જતનીએ નાસ્તિક ટંકવાનું
છેડી દીધું છે.

*

તેનો પડેવાનો આ કથા છે. નડિવાદ જેવડું એક ગામ હતું, તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક
પટેલ બાળુ બાળુમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારે સાવ શરીર. પડુ પડું થઈ રહેલાં માનના મકાનમાં તેમની
ગરના સ્વભાવની પત્ની સાથે મિલ્કાર્થ કરી ઈવન ચુગ્ગતો. મિલકતમાં ગાંધા જેવી ગોદડી, તંત્રી
અને મંદુલાય ગાય.

પટેલનું કુટુંબ મોટું પાચ-પચીસ દોર-દાખર અને પચીસ-ત્રીસ માણસોથી તેની ડેવી માગતી
રહે. બહેનના વ્યવહારને લીધે પટલાણીનો ગર્વ તેના દૂધના બોંધણીની જેમ છલકાતો જ ચાલે. પણ પટેલ
અને પટલાણી બેનના હાથ છટા. આટલું દુઝડું છતાં પટલાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશોર થી માથવા
પાંડોચમાં જતું પટેલ બાળુવાળી બાંધણી વખાની માગે કરકસર કરે. ગાયના દૂધમાંથી થી બનાવી એ
સંધરી રાખે અને પટલાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉછીનું બાપે. બાપ બેવને વ્યવહાર ચાલે.

મહિનાઓ વીળી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેલ પાસેથી ઉગ્રતા લીધે વિસાગ માંગ્યો. પટેલ
તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ફરી બેઠો. બ્રાહ્મણને આવત લાગ્યો બે વચ્ચે અથડો પડ્યો. અથડો દરબારે પકોંગ્યો.
દરબારને પણ અચરજ થયું. "આ લંબોડીનો બ્રાહ્મણ તે વળી ગામના મોખ જેવા પટેલને ને થી ધીરતો
હશે કે એનું તે ગળું શું?"

બ્રાહ્મણ પણ કરમો પળ દરબારને ગળે વાત ન જીતરી, આટલા બધાં દૂધાળાં દોરને માલિક
આ લોટમંગા બ્રાહ્મણ પાસેથી થી શા માટે ઉછીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાયી. પણ કારભારી
હતો ચાણુ. એણે કેસની સુદત પકાઈ બનેલી પરીક્ષા લેવાની નક્કી કર્યું.

મોમાસાના દિવસે હતા. ગામની શેરીએ કીચકલાથી ઉભરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને
પટેલને ખુલા પડે કોઈએ આવનાર દરબારનું તેકું આવ્યું. બંને ડેવીના દરવાજા પહોંચ્યા. દરવાજા
ફક્કમ સંજગાલ્યે. એટલે મહિલા બે લોટામાંથી પાણી લઈ પગ ધોઈ બહાર જતું. સ્વાખમાં ને સ્વાખમાં
પટેલ તો પગ ઉપર લોટા ઉઘે વાળી છુસ છુસ પગ છુપી, અડધા નદા પડે અદર પડેલા પહેંચ્યા
શરીર બ્રાહ્મણ તો ધીરે ધીરે પગ ધોઈ પહેડીથી પૂછે, "આવ્યું" પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા
રાજદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો.

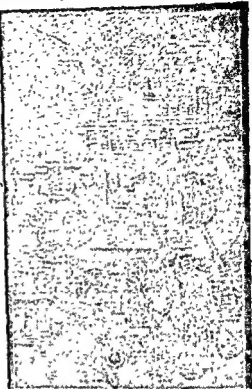
ચૂંદર કારભારીએ બંને લોટા મંગાવી પુરાવા મોંથી લીધા અને બંનેના સ્વભાવનો દરબારને
અધ્ય આપ્યો એટલે દરબારે ચુકાદો આપ્યો કે.

કરકસરીએ બ્રાહ્મણ સાથે હતો અને મોભાદાર પણ ખર્ચાળ પટેલ જુડો હતો. પટેલ સાધન
સખન હોવા છતાં હાથ છુટો હોવાથી લેવામાજ કુબેલો સ્થેલે. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કરકસરીયા સ્વભાવનાં
હતાં એટલે થોડું થોડું ખર્ચાળી ભવિષ્ય માટે ત્રેવક કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજાને ભાઈ અને
ત્રેવક ત્રીએ ભાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

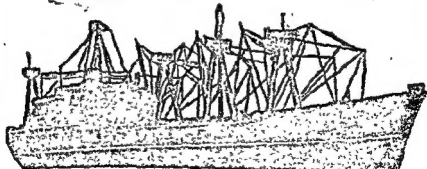

ભારતીય જ્ઞાની
ભારતનો બાતુબાપનો સંદેશી
વિશ્વભરમાં ફરફરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

જાણી શક ના રૂપે નાં અગ્રણી
જો કંઈ સારી કામ સમયે સ્થાપના
સમાદ અરોહ પવિત્ર બોધિત્રાની
કામ સારી, એક પ્રતિનિધિ મંડળને
ભારતીય જ્ઞાની કામ બોધનું કદ

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાને અપતન કાઢીને ભારતને યોગિને સંકેતો નહિ; પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં જઈએ છે અને મહત્વપૂર્ણ, અંતરરાષ્ટ્રીય
આવાસ અને ઉમેદવારના રાખ કર્યા છે.

ધી સિપિયા સ્થાપ નેવિગેશન કંપની સિપિયા

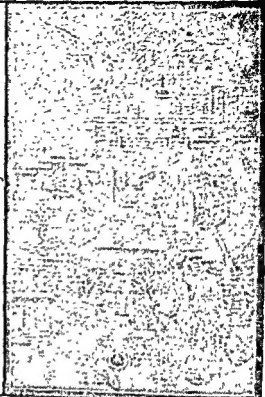

સિપિયા કાર્યાલય, નવેલમ કોમ્પાઉન્ડ મેકાઈ કોર્પોરેશન
૧૫૦-૧, રેલ્વેમાર્ગ, રાજકોટ (ગુજરાત)
ફોન: ૨૫૧-૨૫૨/૨૫૩/૨૫૪
ટેલેગ્રાફ: ૨૫૧/૨૫૨, ૨૫૩, ૨૫૪ કુલમ ટી.કે. સ્કેમ
ટેલિગ્રાફ: રાજકોટ (૧) કોડની ટીકા: ૨૫૧/૨૫૨

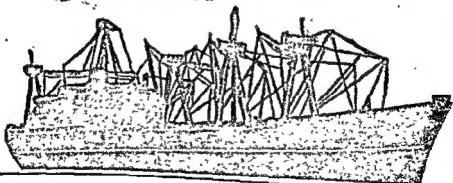

ભારતીય જ્ઞાને
ભારતનો ભાતૃભાવનો સંદેશી
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

હજારો યુવક ૨૫૦ વર્ષ અગાઉ
 શ્રી લંકા સાથે ટુલ સર્વપો સ્થાપવો
 સખાદ અયોધ્યા પવિત્ર મોર્ચિયુસની
 હજાર સાથે, એક પ્રતિનિધિ મંડળને
 ભારતીય જ્ઞાને દ્વારા મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અપતન કારણે ભારતને શાંતિનો સંદેશ નહિ; પણ નિર્વિષ
 પ્રકારનો પાલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચી શકે અને પદચ્છાદીને આંતરરાષ્ટ્રીય
 આચાર અને ટુમેમ્બલન સાથે સર્વ શે.

પી સિપિયા સ્થાપ નેવિગેશન કંપની સિપિયા

સિપિયા કંપની, નોર્થવેસ્ટ કોસ્ટલ અને મેન્ડેસ કોર્પોરેશન
 સુવર્ણ રેલિંગ્સ રીસર્ચ (પ્રિ કાર્પોરેશન)
 રેલિંગ્સ નોર્થવેસ્ટ કોસ્ટલ કંપની
 સુવર્ણ રેલિંગ્સ રીસર્ચ, ૩૬, ગ્રામ કુલાવ રોડ, કલકત્તા-૭
 રેલિંગ્સ રીસર્ચ (પ્રિ કાર્પોરેશન) રેલિંગ્સ નોર્થવેસ્ટ કોસ્ટલ

નવી વિચારસરણીના પુરસ્કારરૂપે પ્રગટ થતું માસિક

પારિવર્તન

નંબર ૧

ઈન્ડિયાન બોર્ડ
મર્યાદા રજીસ્ટ્રી

વનિયોનાં પરિવર્તન થાશે રહેતા જગતભરના આર્થિક સામાજિક, રાજકીય અને સાહિત્યિક પ્રવાહોની નિર્દેશ સમીક્ષા આ માસિક વિચારપત્રના પ્રગટ થાય છે.

એનો ફોર્મિયુ આ કે આપને નિરાશ નહિ કરે
એના નામે આપને ખાતરી આપીએ છીએ

વાર્ષિક સંસ્કરણ
રૂા. ૧૪-૦૦

વાર્ષિક પ્રગટ
રૂા. ૪૦-૦૦

છટકે આદ
૦૦-૪૦ પૈસા

તમામ ખર્ચવકુલાર માટે લખા
પ્રથમ પ્રક્રિયા દ્વારા જાણનાય સામે ચારિત્ર શ્રી,
રાજકોટ
360001

નવી વિચારસરણીના પુરસ્કારરૂપે પ્રગટ થતું માસિક

પારિવર્તન

નંબર ૧

ધનુજાલ ગાંધી
મત્યાનંદ સ્વામી

મતિથી ન પણ પરિવર્તન પામી રહેતા જગતસરના આર્થિક સામાજિક, રાજકીય અને સાહિત્યિક પ્રવાહોની નિર્દેશ સમીક્ષા આ માસિક વિચારપત્રમા પ્રગટ થાય છે.

એનો કેઈપણ અંક આપને નિરાશ નહિ કરે
એના નમે આપને ખાત્રી આપીએ છીએ

વાર્ષિક સત્કાન્ત
રૂા. ૧૫-૦૦

વર્ષિક પરચેઝ
રૂા. ૪૦-૦૦

ટુટક અંક
૮૦-૪૦ પૈસા

તમામ પત્રવ્યવહાર માટે લખો
ચરપ શુદ્ધિકા કન્યા જાગૃત્ય સામે વાણિક શેડ,
રાજકોટ
360001